

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXX. KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1901.

Magyar Könyvtári Intézet

Budapest

Leletési szám: F 841/1965

1965. évi
1965

A Magyar Nyelvőr 1901. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Akka	35 Endrei Ákos	Joannovics György
Albert János	Eötvös Károly	J. V.
Antibabarus	Esti Ujság	70 Kallós Zsigmond
Ágner Lajos	Farkas Géza	Kalmár Elek
5 Asbóth Oszkár	Fekete Ignác	Kanyaró Ferenc
Bagyary Simon	40 Fenyő Miksa	Kardos Albert
Balassa József	Fialowski Lajos	Kádár Lajos
Bálint Károly	Fiók Károly	75 Keczer Géza
Balogh Péter	Forgon Pál	Kelemen Béla
10 Balogh Jenő	Freckay János	Kemény Lajos
Belányi Tivadar	45 Fruchtl Ede	Kertész József
Beöthy Zsolt	Gáldi Nándor	Kertész Manó
Bércei Fülöp	Galgóczy János	80 Kicska Emil
Binder János	Gárdonyi Géza	Kimnach Ödön
15 Bíró Árpád	Giesswein Sándor	Kiszeli Róbert
Birkás Géza	50 Gombocz Zoltán	Klein József
Bleyer Jakab	Gönczi Ferenc	Kohlbach Bertalan
Bodányi Nándor	Göndöcs Ferenc	85 Komjáthy Sándor
Bohus Pál	Görög Ignác	Koritsánszky Ottó
20 Borbás Vince	Gyarmathy Zsigá-	Kostyál Béla
Borsodi László	55 Gyulai Pál [né	Kotucs János
Botos Imre	Halász Ignác	König György
Breit János	Herman Ottóné	90 Kőrösi Sándor
Büchler Sándor	Herrmann Antal	Krausz Sámuel
25 Csabacsüdi	Heves Kornél	Kriza János
Csapodi István	60 Hevesi János	Kropf Lajos
Csefkó Gyula	Hodács Ágost	Kulesár Endre
Cserép József	Hoitsy Pál	95 Kunos Ignác
Czambel Samu	Horger Antal	Lakatos Vince
30 Czuczsa János	Horváth Kálmán	Lampérth Géza
Dóczi János	Isoz de Château	Lauffert Károly
Dombi László	65 d'Oex M. É.	Lágler Sándor
Domokos István	Ltvánffy Gyula	100 Lám Frigyes
Eisler Mátyás	Jenő Sándor	Lányi Béla

László Géza	Pesti Napló	Takáts Sándor
László Imre	Platz Bonifác	Tanitónó
László István	Reichard Zsigmond	Tolnai Vilmos
105 Magyar Nemzet	130 Reitzer S. Ignác	Töttösy Béla
Márkus Kálmán	Rubinyi Mózes	155 Trebitsch Lajos
Melich János	Rubinstein Mátyás	Trencsény Lajos
Mészáros Kálmán	Samu János	Vajna Károly
Mikó Pál	Sándor József	Varga Ignác
110 Molecz Béla	135 Scherer Lajos	Váradi Mihály
Molnár Sándor	Sebestyén Károly	160 Vértess József
Münch Vilmos	Seperné Nagy Kor-	Vidor Dezső
Négyesy László	nélia	Vikár Béla
Némegy Dezső	Simai (Singer) Ödön	Id. Vozáry Gyula
115 Némethy Lajos	Simonyi Zsigmond	Wasylkievics Vik-
Novák Pál	140 Somogyi Balázs	tor
Nyilasi Rajmund	Steuer János	165 Wekerle László
Ósz János	Steiner Ignác	Wicklund K. B.
Paal Gyula	Stoll Ernő	Winkler Imre
120 Paál Sándor	Szabó Dezső	Wisniewszky An-
Paczauer Ervin	145 Szabó Sándor	tal
Pálfi Márton	Szánthó Gábor	Zeller Elemér
Partos Ervin	Székely Károly	170 Zilahy József
Pataj Iza	Szentmiklóssy Jó-	Zolnai Gyula
125 Patrubány Lukács	Szily Kálmán [zsef	Zsemley Oszkár
Pekovits Sándor	150 Sztrókay Lajos	

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

MAGYAR NYELVMŰVÉSEK.

Faludi Ferenc.

Faludi előtt mintegy száz évvel már Pázmánynak is nagy oka volt arra, hogy a magyar nyelv szavajárását megkülönböztesse a latinétól. Az ő intő szava az első vészkiáltás nyelvünkért. Tán csak pusztá sejttelemből csendült föl; el is hangzott észrevétlenül. Ha mégis megengedjük, hogy egyik-másik tollforgatónak megütötte a fülét, akkor azt is hozzá kell tennünk, hogy alaposan félre is értették. A nyelv tisztaságát pór szitkokban keresték. Balásfi, Pósházi és társaik megköpködött markukban már dorongot forgatnak toll helyett. Pázmány is úgy járt tehát, mint minden nagy ember: a jelességeit megbámúlták, a hibáit követték. Ez azonban a kisebbik baj volt, nagyobb is következett.

A hitviták lezajlása után Róma — legalább szellemével — az irodalom terén is győztes maradt. Régi hívei közül sokat visszahódított; műveltségének félezredes nyomása alól még azok se bírtak szabadulni, kik egyéb bilincseit végkép lerázták volt magukról. Egyetlen egy tudós akadt, aki nemzeti művelődést sürgetett; azt is elhallgattatták. Ellenben sok gyöngye főt megszádított Geleji Katona. E nagy tudós a művelődés eszközeit tekintve nagyobb tisztelője volt Rómának, mint előtte maga Pázmány. Ódon egyszerűségével és szárazságával, mint egykor Alvinczi, mintha megvetését fejezné ki mindennemű külső ékesség iránt. Nagy igazságainak belső erejével akart győzedelmeskedni, mikor a nagy közönség tekintete még a külsőségekhez is nagyon tapadt. Az iskolázott eszű közép és felső osztályt tartja népének, mely előtt vallásától megválva még szent a római világ hagyománya. A tanulatlan köznéppel gáncsolódik; művelődésében hanyatlást sejt s író társait is mintegy elriasztja a népies magyarosságtól. Sajnálja ugyan, hogy deák betűkkel írnak magyarul, de megszólja kortársait, hogy »senki a szóknak tulajdonságikat fel nem keresi, sem azokat a több nyelvekhez és ezen nyelvbéli hasonló szolá-

sokhoz nem alkalmaztatja, hanem csak ki-ki amint csecsemőkorában szólni tanúlt, öreg korában is úgy szól«. Ez intelme az idegen nyelvekhez való alkalmazkodásra nézve nem is olyan bizonytalan értelmű, amilyennek szeretnénk tartani. Panaszra fakad ugyanis Geleji, hogy »ez az ékes és bölcs nyelv igen megotrombult és elparasztult«. Nem szép tehát úgy szólanunk, ahogy csecsemőkorunkban tanúltuk! Paraszthoz illik a nyelvbeli csökönység, tanúlt ember az idegen szólásokhoz szabja beszédit! Talán Geleji csak annyit akart, hogy írás szerint beszéljünk? Nem valószínű, mert nem ismerhetett ő olyan népet, melyre e tekintetben mint példaképre mutathatott volna.

Az a megotrombult és elparasztult beszéd pedig csupa jó magyar szólás; csak Geleji Katona hibáztathatta. Neki nem fért a fejébe, hogy a község így szeret szólni: »két ember mégyen vala fel a templomba,« mikor szerinte a »többekről szóló ígéket pluraliter kell kimondani«; tehát: »két emberek, tizenkét apostolok.« Mikor ily nagyeszű s nagytekintélyű férfiak nemcsak követték, hanem ajánlgatták is a legvaskosabb idegenszerűségeket, hogyne ment volna utánuk az iskolás íróhad?

A mi ékes és bölcs nyelvünkben aztán sok mindent rosszaltak, csak épen az ékességét és bölcsességét nem tudták fölfedezni. Az istenadta nép pedig a tudósoknak éretlen bölcsességéről és maszlagos tudományáról nem is álmodva haladt a maga útján, dalolta igaz érzelmeit valóban ékes és bölcs nyelven, hogy az iskolás poétáknak legyen miből csipegetniök költészetük virágait. De kis híja, hogy a nép nyelvét és költészetét is meg nem fertőztették. A marosvásárhelyi meg a komáromi Énekes könyv tanúsága szerint a cikornyás műdal Vénussal, Cupidóval és Diánával már a mesteremberek ajkára került, kik szívesen gyűjtötték a latin szavakkal tarkázott darabokat is.

Furcsa, de nem meglepő, hogy kifejezés tekintetében egyedül a népköltészet tanúskodik e korban jóízlésről. Az irodalmi nyelv tisztátalansága a XVIII. század derekáig mindegyre botránkoztatóbb lett.

Geleji kevés szerencsével és hiába mutogatta a tudományok számára a szóképzés módjait. Apácai is kudarcot vallott a műszavak magyarosításával.

A XVIII. század első felében már maguk az írók kénytelenek pellengérre állítani az úri osztálynak förtelmes habarék beszédét. Faludi és Bod szinte ugyanazon időben veszik észre,

hogy irodalmi nyelvünk elaljasodott. Megsejtik a veszélyt s egyben elhárításáról gondolkoznak. Faludi a Nemes Ember előszavában megvallja, hogy amit írt, azért írta, hogy példát adjon sok heverő pennának. Bod »Az isten vitézkedő anyaszentegyházának rövid historiájához« írt előszavában így nyilatkozik: »Amennyiben lehetett, magyarul igyekeztem írni és a deák szólások formáit elkerültem; de teljességgel elkerülni nem lehetett.« Mentegetőzik, hogy nem válhatott meg a meghonosodott deák szóktól, tisztségek és emberek neveitől; kénytelen volt magát a közönséges szokáshoz szabni, mert útálja és kerüli a különözö és újító nevet.

Íme Bod is minden jó szándéka ellenére arra fakad, hogy a deák szólások formáit teljességgel nem lehetett elkerülnie! Épen mint félszázaddal előtte (1695.) Szőnyi Nagy István. Ez is büszkén jelenti ki, hogy nem szorúltunk úgy meg, hogy a vocalisokat magyarul is hangosoknak, magok szerint is zengőknek stb. ki nem mondhatnók; mégis szándékosan meghagyja vocalisoknak, mert — úgymond — hamarább hozzászoknak, mintha valamely magyar szóval nevezné. Valódi oka pedig az efféle bátortalanságnak a tudatlanságban, a nyelvismeret hiányosságában rejlik. Különben Bod nézete szerint csekély baj, hogy idegen nyelvek szavai elegyedtek nyelvünkbe: »Ezek a nyelvnek belső valóságát még meg nem változtatták. Most mindazáltal — folytatja — ha valaha, közel vagyron a magyar nyelv a megzavarodáshoz és abból következhető romlásához.«

Idéz is elrettentő zagyalék nyelvü példákat a törvényszéki és katonai nyelvből s fölkiált rá: »Hol vagy itt te szegény magyar nyelv?« Egyszersmind megjegyzi, hogy ő nincs abban a tévelygésben, amelyben a többi magyar tudós, hogy a deák, francia s más nyelveken kiadott dolgokat magyarul hathatósan és illendőképen ki ne lehetne mondani. »Lehet — úgymond — sőt a mi nyelvünk igen alkalmas akármely dolgoknak kifejezésekre.«

E vészkiáltás megdöbbentő és biztató. Nem volt ugyan a veszedelem akkora, hogy nyelvünket végromlásba sodorta volna, de attól lehetett félni, hogy holt irodalmi nyelv képződik s a közművelődésnek ismét új akadályja támad. Ez döbbenthette meg Faludit és Bod Pétert. Tudták, hogy az úri osztályba belerög-zött az a balvélekedés, hogy a műveltség nem a népnek való; azért szép szerivel, a nyelvművelés ürügye alatt vágtak a végcélnek. Magát a nyelvet nem szokás többnek, mint eszköznek tekinteni. Ők se vették különben. De aggódtak, hogy ha ez az

eszköz nehézkessé, vagy épen használhatatlanná válik, művelődésében hosszú időre megsínyli a nép is. Ha csak jó ösztönük hajtotta is őket, nem válik kisebbségükre. Hiszen még napjainkban is akadnak írók, kik csak épen hogy sejtik szülőtte nyelvük erejét; de mások vastag tudatlanságukban a lélektan sarkalatos törvényei ellenére nem átallanak az idegen szavak használatának jogossága mellett kikelni.

Nagy érdeme különösen Bodnak, hogy fennen hirdeti nyelvünk életrevalóságát, kifejező képességét s rámutat a romlás kútfejére, míg Faludi, bár igazi mestere volt a szónak, némi ravaszkodással akadékos, szegeş munkának nevezi az idegen nyelvekből való fordítást. Bod Magyar Athénásával a világ elé tárta, hogy nincs okunk székenkeznünk se nyelvünk, se irodalmunk miatt s míg ezzel a nemzeti önérzetet fejlesztette, vallásos munkáival felekezetének szerzett megnyugvást a zaklatások között. Ha talán szűk körre hatott is, örök dicsősége, hogy abban a korban magyarul írt.

Faludinak írói sikerei már ahhoz a korhoz képest épen nem közönségesek. Könyvei egymásután több kiadást érnek, bár tárgyuknál fogva nem a népnek s nyelvük miatt nem az úri rendnek valók. De mindkét rendbeli érdekességük kész magyarázata kapósságuknak. Az udvar köré tóduló nemesség kapva kapott a nyugoti műveltségnek torzképein s a képmutatás művészetének arany szabályain; a hatalmas papság pedig saját céljaira szinte kötelező ismerettárnak vette Dorell és Gracian műveinek magyarítását. Kívált mikor minden szólása a legnagyobb magyar főpap emlékét idézte föl. Tanulságos különben az a mód is, melylyel Faludi egy csapásra kezes báránnyá tette közönségét. Nem áll be mindjárt szigorú nyelvtisztítónak, nem is csüng ámulattal az ó-koron, hanem korának igazi fiaként eleinte divatos latin szólásokkal s az előkelő körökben járatos műszavakkal hinti meg nyelvét, de mindenekfölött ügyel arra, hogy minden jelentős mondkájának meglegyen a magyaros sava-borsa.

Már első munkáinak nyelvéből kitűnik, hogy gondosan készült az írói pályára. Nem tiltotta fáradtságát a régi írók tanulmányától s a magyaros szólások gyűjtögetésétől, hogy kész művészül állhasson a világ elé. Maga mondja, hogy példát akar adni.

Minthogy nyelvünk épsége nem annyira a latin szavak, mint inkább a latin szólások elharapózása folytán csorbult meg, Faludi nagyon helyesen ezen a területen írt és ültet. Mintha legádázabb

ellenségére kellene támadnia, oly készülten száll síkra: az ízetlen, zagyvalék nyelv ellen szemenszedett szólásokkal; a terjengősség ellen magyaros rövidséggel s élénkséggel; a lágyság ellen nyelvünk őseréjével s bájával. Rendkívüli volt a hanyatlás, rendkívüli erőre volt szükség. Példátlan dolog is addig irodalmunkban, hogy valaki azért írjon össze köteteket, hogy megmutassa nyelvünk szavajárását. Ez a cél aztán sok mindent megvilágosít előttünk.

Az általános hanyatlásnak keserű tudata kiapadhatatlanná teszi Faludiban a gúny forrását. Azért csípősebb ő Dorellnél s azért nem oly ünnepies, mint Gracian. A nép eszejárása szerint ír a finomkodó úri rendnek, de néhol-néhol mesterkedik, ha nem találja elég finomnak a kifejezést. Fő törekvése azonban, hogy erőt s bájt adjon a nyelvnek. Amazt a szemléletességgel, ezt a gondos szerkezetekkel éri el.

Szóképei közül metaforái egy-kettő híján épen tárgyukhoz illenek; hathatóság; ahol kell, durvák s ami fő, szem előtt forgók. Ritkák az ily ízetlenek:

Legalább ne *forrasszátok* össze a nemes embert a kísértő ördöggel (NE. 130). *Összegombolván* a jakunkat (Ua. uo). Az úr szívem fenekére akar látni (UA. 148). Be nagy feneket kerített az Asszony beszédjének — — — azt akarja *kitojni* belőle, hogy stb. (TF. 73.)

Személyesítései közt ugyan idegenszerű is elég akad, de legtöbbje megáll. Úgy tetszik, a felhasználta idegen művek semmivel se hagytak rajta mélyebb nyomot, mint a személyesítő képekkel, s csak jó érzékének tudhatjuk be, hogy ritkán hibáz. Hogy az állapotnevekkel mikép bánik, összes munkáira nézve tájékozhat e néhány sor:

Néha a barátságos megöleléseknek színe alatt gyilkosság találkozik. A külső megerőltetett alázatosság palástja alatt nagy kevélység lakozik. A szapora hízelkedésnek káros csapás vagyon szándékában. A szemérmes arcok pirulásiban forr a bujaság. (NU. 121. Bellaagh kiad. *)

Metonimiáit és szinekdochéit egyenest az ő szempontjából kell megítélnünk. Sokat kicsinyeskedik; aprólékos kapcsolatokat szemel ki, de mind azzal a céllal, hogy gúnyját annál csípősebbé tegye. Mivel pedig a kapcsolatok jelentéktelensége miatt ily kép homályban maradhat, Faludinak van gondja rá, hogy körülírásba foglalva több jegy feltüntetésével élénkebbé tegye. Így találjuk legtöbb viszonyképét:

* A NU-ból való idézetet mind Bellaagh kiadásából vettem.

Nem viszket a lábom utánok (NE. 3). Már az udvarnak is meg vagy on mondva az istenhozzád (UA. 14). Meg is érdemi, hogy háttal forduljunk hozzá (UA. uo). Addig keresgéli nemes eleinek eredetét, amíg csépre, kapára akad (UA. 20). Nem tudok oly országot, mely megkínálná mostanság az asszonyokat a tanácskozó férfiak gyűlésekben székkal (TÉ. 71). Nem régtől fogva koptatom az udvar küszöbét (A hadi és udv. hiv. 213).

Bár kifogyhatatlannak látszik a szemléltetésben, az erősebb és tetszetősebb képeket mégis szereti ismételtetni; az előbbi fajtából némelyiket unos-untig hajtja, kivált ha Pázmány is koptatta volt.

Szemléltetés híján meg csakúgy szakadnak tolla alól a velősebbnél velősebb kifejezések; ki gúnnyal, ki gúny nélkül, de mindig hathatósan s többnyire keresetlenül, mint pl.:

Azt is *elnyögvén* azonban, hogy férges valami istentelenséggel ez a szokás (NE. 30). *Reájok példáz* a képes dicséret (UA. 31). Magok sem tudták, mire *bolonduljanak* végtére (NE. 50). Rongyban s foltos toldalékokban *arcátlankodjál* (UA. 51). Vérben *zabálnak* (UA. 54). A magoson *kibucsúzott* lelke (uo). *Okulnának* üdvösséges *félelemre* (UA. 96). Vigan *lággyul* akármelly *formára* (97). Hogy *elcélzott* gonosz szándékokkal előbb mehessenek (99). *Reájok nyitja* vala az ajtót (177). A jók a rosszak mellett *kopnak* mind a két nemben (NU. 41). *Kiszidnak* a világbul (66). A gazdaasszony is sűrűen osztja a kórságot, a gutát, hol ezt, hol amazt *ütteti* véle (81). *Erőlködjetek a tetejébe* (122). Az *olcsó semmit* csuda-nagy drágaságnak ítéletek (NA. 34). Már tudják a hámba fogott lovak, hogy a *piac felé* kell *táncolni* (42). *Akasztofa-halállal bucsúzott* az udvartul (A hadi és udv. hiv. 231). Véres mészárlásra készültök, hogy egymás után *kihüljete* a világbul (Konst. 92).

Az élő beszédnek ezt a zabolátlanságát előtte senki se merte ily bátran követni. Ezeken látszik legjobban a népies újszerűség bája s ezek egyszersmind nyomós bizonyosságai Faludi mélyreható népnyelvi tanulmányainak.

Hasonlításaiából idézem a következőket:

Mint az adót, úgy megkívánjad tőlök az imádó tiszteletet (NE. 39). Összesugorodnak, mint a tengeri csiga maga hajlékában (UA. 42). A fősvénység nem jár magában, körülötte forog a sokféle hamisság, álnokság, praktika, mint sűrűség raj (UA. uo). A felebaráti intést úgy vevék be, mint a keserű pilulákat (NA. 49). Szépek ezek, mint az égi szivárvány, de csak cseppek, hullnak, mulnak, oszlanak (UA. 87). A molnár elvégre kifogyott minden exceptioból, mint a mogyoró tokjából (TÉ. 249).

Ezeket az alakzatot nagyon szereti, de kevés újat alkot. Többnyire készen veszi a néptől, ritkán a görög-római mito-

logiából. Ami sajátja, nem elég magyaros. Majdnem olyan oktatásra való, részletező, mint Homeroséi.

A tőismétlést eladdig szokatlan nagy mértékben alkalmazza. A módhatározásban kivált nem győz eltelni vele. Kár, hogy néha néha a szavakat se válogatja meg aztán, amelyek alkalmasok reá. Erőltetett pl. a következők gyakori alkalmazása: *járton jár, szegten szegdel, élten él*. Az ismétlés különben nála igen helyesen csak nyomatékkal fordul elő; így pl.:

Aki a mostani világban *csudákat* nem téssen, *csuda* annak előmenetele (A hadi és udv. hiv. 186). Ha *ügyes* [jogos] uratok vagyok, *ügyesen* adhatom vejemnek jegyül, adom is (TÉ. 107).

Fokozásai és ellentétei vagy csúrt-csavart szerkezetűek, vagy egyenetlenek s emiatt oly gyengék, hogy alig érdemes róluk szólni. Még legvelősebbek az Udvari Ember fordításabeliek, csak hogy azokban meg kevés érdeme van Faludinak.

(Folytatjuk.)

KULCSÁR ENDRE.

AZ ÍRÁSJELEK EGYSZERÜSÍTÉSE.

A nyelvtudománynak egyik főfeladatát én különösen abban látom hogy a közéletben meghonosodó, meggyökerező hibákat és a régi rossz szokásokat elhárítsa sőt ha lehet egészen kiírtsa.

Ilyen dolgot pedig találunk eleget mindenütt ahol természetsszerűleg régi nyomokon kell hogy haladjon a művelődés.

Így vagyunk minálunk a nemzetközi idegenszók írásával, így az összetett szók használása illetőleg rendszere dolgában, így némely magánhangzó hosszú vagy rövid ékezésével és így különösen a szók és mondatok között szokásos jelek alkalmazásával — az írásjelezéssel.

Jelen soraimban csakis ez utóbbira szorítkozom midőn a mindennap előforduló és kellemetlenül ható célszerűtlenségeket sorolom föl és elhárításukra nézve indítványomat megteszem.

Az írásjelzés szokása olyan régi mint az írás maga. A jelek idővel változtak és idomultak ugyan, az esetlen hosszú elválasztó vonások helyébe tetszetősb jelek mint: vonások, pontos vonások, kérdő- és fölkiáltójelek stb. jöttek forgalomba de mindez újítások nem igen váltak hasznára az írásnak mert a velük előtérbe vonszolt aprólékos megkülönböztetések oly ingadozóvá s oly bonyolódottá tették a rájuk vonatkozó szabályokat hogy már alig lehet eligazodni.

E bonyodalmak akkor érték el tetőpontjukat és akkor voltak egyúttal a legmegokoltabbak is midőn a latin nyelv nyomán különösen a múlt század második és a jelennek első felében az alárendelt és közbeszúrt mondatok mesterséges összeláncolása s így a mondatnak kelletlen hosszúra nyújtása volt mind a magyarban mind a németben is a tudományosságna és az irodalmi valamint szónoki műveltségnek egyik legkiválóbb ismertető jele.

Ma már nem írunk így sőt oda törekszünk hogy a stílus szépsége épen a mondatalkotás egyszerűségéből teljék ki mivel beláttuk hogy a mondatok hosszúra nyújtása nemcsak az íróra hanem az olvasóra nézve is fáradságos, kellemetlen.

A latinban, németben és magyarban oly divatosá vált mondatláncok merő ellentétben állanak a nyugotibb művelődés jelesebb termékeivel melyek meg néha majdnem a lapidáris rövidségű írásmód (Hugo Victor) szélsőségébe csapnak át és a gondolatzsúfolásig szorított szűkszavú mondatszerkezetről fogva néha ép oly nehezen olvashatók (Kant, Hegel) mint ama hosszúszerkezetűek.

De sem a láncos latinosság sem pedig ama lapidáris rövidség manap már nem iányadó minták mert mindakettő mesterkelt és a természetestől eltérő hanem azt szokás zsinórmértékül tekinteni ami kellő és célszerű arányban áll a kifejező gondolat jelle gével és fontosságával.

A kifejtett mesterkelt latinosság azonban odavitte a dolgot hogy írásjelek tekintetében utóvégre nagyobb zavarban vagyunk mint valaha.

Ez az állítás pedig elég figyelmeztetés arra hogy fölöttébb célszerűtlen az olyan ismeret mely csak kevés tanult embernek a tulajdona, először azért mert az írásjelek kifogástalan alkalmazására szükséges szabályok csaknem külön tantárgynak is beillenek tehát ezeket megtanulni és folyton emlékezetben tartani igen nehéz de másodszor azért is mert az egész írásjelezésnek természetszerűleg csak kevesebb fontosságot szokás tulajdonítani tehát a megtanulásra szükséges időt és fáradságot a gyakorlati alkalmazás fontosságához képest mindenki aránytalannak tartja.

Ennélfogva az író mindig kellemetlen választás előtt áll: vagy rá kell szánni magát az önmagában lényegtelen írásjelezés alkalmazása kedvéért a tömérdek szabályok és kivételek megtanulására és időnkint újratanulására vagy pedig úgy venni a dolgot ahogy van és csak annyit tanulni és tudni belőle ami szükséges hogy az írott észtermék kellőleg érthetővé váljék. Ez utóbbi esetben természetesen az a dolog vége hogy mindenki gondolomra legjobb belátása szerint cselekszik és az írás jeleit minden egyes író másképp alkalmazza — tehát igen sokszor hibásan.

Hogy mire valók az ilyen állapotok és minő okszerűség van bennük? nem hiszem hogy valaki meg tudná határozni. Hasznossági következtetést legalább nem vonhat belőlük senki. Ennyi tisztán áll előttem.

Vegyük most magát a nehézséget mely az írásjelek helyes alkalmazását annyira gátolja.

En részemről a főnehézséget vagyis inkább az egyetlen nehézséget a vonás és a pontosvonás alkalmazása körül lappangó finom eltérésekben látom. Mielőtt ugyanis valaki megtanúlhatja hol és hogyan kell a vonást meg hol és hogyan kell a pontosvonást alkalmazni, szükséges hogy előbb megtanúlja és eszében tartsa az egész mondattant a legcsekélyebb részletekig mert a vonás és pontosvonás szabatos alkalmazása a latin-német-magyar rendszer szerint csakis a mondattanon alapszik és ez utóbbi nélkül írásjelezés dolgában boldogulni valóságos lehetetlenség.

Aki azonban tudja hogy mi az a mi mondattanunk az ő tengernyi apróságaival és kivételeivel, aki hozzá még azt is tudja hogy milyen különfélék a mondattanra vonatkozó elméletek és eltérések: az tudni fogja azt is hogy ebben iskolai alaposságot szerezni s ezt folyton emlékezetben tartani a helyes írásjelezés kedvéért nem igen látszik érdemesnek, különösen az olyan írásjelezésért amelyről naponként mindenki azt a meggyőződést szerezheti hogy minden író és minden könyv másképen alkalmazza.

Az én fölfogásom szerint a minálunk kifejlődött pontoszás rendszere a régi időkből reánk ragadt olyan ódon portéka aminek az ő eddigi bonyolultságában már semminémű létjoga nincsen. Csodálom hogy eddig még senki sem támadta meg ezt az elavult korellenes fölöslegességet vagy hogy legalább módosítása iránt nem indult meg nyilvánosan a mozgalom holott körülbelül három évtized óta épen minálunk indult meg és folyik a nyelv lelkiismeretes művelése olyan mértékben mint másutt sehol a világon.

Pedig azt hiszem hogy elég szembeötlő az ha nap-nap után mindenütt ahová csak tekintünk és minden könyvnek minden lapján arról kell meggyőződnünk hogy az irodalom terén mostanig kifejlődött írásjelezésnek nincsen alapja, nincsen rendszere, nincsen okszerűsége.

Minek az ilyen dolgot tovább tűrni? minek megjegyzés nélkül folyton gyakorolni midőn ez a gyakorlat a folytonos hibák és tévedések láncolatát eredményezi?

Hisz magában az írásjelezés elvében a többek közt egy olyan sarkalatos ellenmondás lappang mely előtt eddig szó nélkül szemet hunyni mégsem kellett volna — legkevésbé minálunk.

Értem pedig azt az ellenmondást mely abban rejlik hogy minden nyelvnek és így tehát a magyar nyelvnek is megvannak a maga szó- és mondatköti szócskái és mégis szükségesnek tartják azt amit a kötőszók közvetítésével összekötnek, ez összekötés dacára és ellenére külön írásjelekkel szétválasztani ahelyett hogy fölismernék az ebben rejlő visszasságot és észrevennék azt a magától előtérbe lépő főfontosságú elvet hogy: a kötőszók teljesen pótolják és fölöslegessé teszik az írásjeleket vagyis ahol kötőszó van ott írásjel nem kell.

Nevezetes e tekintetben főleg a vonások alkalmazása. Alig találunk ugyanis kötőszót amely előtt ott ne volna a köteleesség-szerű *elválasztó jel* t. i. a vonás.

Minek kötünk össze egyes szókat és mondatokat kötőszókkal ha ugyanott ahol összekötjük, ismét vonással elválasztjuk őket? Mi ebben az ésszerűség?

Természetesnek találom ha a pont, kettőspont, kérdő- és fölkiáltójel használatát szabatosan körülírjuk mert e jelek határozottan a beszédnek sajátságaiban gyökereznek s az írásban nem nélkülözhetők. Csakhogy ezeket is lehet (az egy pontot talán némileg kivéve) mindenféle visszaélésekre fölhasználni. Főlöszleg alkalmazásukat ennél fogva mindenütt ahol csak mellőzni lehet — bármily fontosak is különben — mellőzni kell. A többi jelek mint pl. az idézőjel, gondolatjel, zárójel és az ú. n. hézagpontok (...) az egyéni ízléstől függenek és alkalmazásuk a kellő mértékletesség mellett mindig meg van okolva minthogy olyan jeleknek bizonyultak melyeknek segítségével a gondolatmenet hű leírása s az elbeszélés legfinomabb árnyalatainak írásbafoglalása is lehetségessé válik.

De mind e jelek alkalmazása olyan egyszerű s olyan természetes hogy a róluk szóló szabályok mindössze is a pontozástannak egy néhány sorból álló részét teszik és ennél fogva semminemű nehézséget nem okoznak.

Csak a vessző és a pontosvessző — ez a kettő a pontozástannak az a része melyet alaposan elsajátítani s alaposan tudni csak kevés embernek van módjában.

En tehát azt tartom hogy ezt a két jelet is ugyanarra a fokra kell leszállítani amelyen áll a többi. És ez lehetséges. Különböztessük meg e célból a kellő élességgel: hol forog fenn a mondatokon belül (kötőszók mellett) az összekötés és hol kötőszók nélkül az elválasztás szüksége?

Nyelvtanaink ugyanis külön kötőszókat különböztetnek meg s ezeket általában úgy magyarázzák hogy: oly szócskák melyek szókat vagy mondatokat egymással összekötnek és egymáshoz való viszonyukat közelebb meghatározzák s azért még mondatviszonyító alakszóknak is nevezhetők.

Ez helyes. De e szabályt egyrészt bővítenünk másrészt pedig megszorítanunk kell mert vannak más beszédrészek is vagyis helyesebben mondva: lehet más beszédrészt is úgy alkalmazni hogy szót vagy mondatot összekössön. Tehát a fentebbi meghatározás avval bővül hogy a nyelvtanilag ismert kötőszókon kívül más beszédrészek is válhatnak valóságos, tényleges kötőszókká és ezeknek mondatkötő természetét mindig tisztán föl lehet ismerni. Másrészt pedig megszorítandó a fenti meghatározás köre mert vannak esetek midőn a nyelvtanilag elismert kötőszók oly alkalmazást nyernek amelynél fogva szó- vagy mondatkötői tulajdonságukat elveszítik és csakis erősítésül illetőleg egyes szók élesebb kiemelésére szolgálnak.

Látunk akárhányszor mondatkötőként szerepelni igét, névmást, igehatározót, előszót. Másrészt köztudomású hogy számos kötőszó mint pl: *is, meg, sem, hogy, úgy, így* stb. akképen állhatnak hogy mondatkötői természetük elenyészik.

En tehát kötőszó és kötőszó között különbséget teszek amennyiben a nyelvtani kötőszókat teljesen figyelmen kívül hagyom és *mondattani kötőszónak* minden olyan beszédrészt elismerek mely valamely mondatot (vagy beszédrészt is) egy másikkal valóban összeköt.

A sok eltérés és tévedés mely az írásjelezés körül előfordul, határozottan a szerfölött sok vonás alkalmazásából származik mert ezáltal a pontosvessző szerepe úgy elmosódik hogy vele tisztába jönni csak számtalan szabály és kivétel segítségével lehet. De elmosódik ezenkívül magának a vonásnak sőt még a pontnak a jellege is.

Mindezeket összevéve azt hiszem hogy a nevezett három mondatjel (vessző, pontosvessző és pont) körül előforduló zavar a legkönnyebben úgy volna elhárítható ha módját ejthetjük hogy a vesszőjelnek alkalmazását a legkevesebbre csökkentjük. Ezt pedig avval érhetjük el igen egyszerűen ha a vesszőt csak ott írjuk ahol a mondat szerkezetben az *elválasztás* csakugyan szükséges míg ott ahol a kötőszók az *összekötés* elvét kétségtelenné teszik, a vonás mint fölösleges jegy következetesen elmarad. Ezzel a pontosvessző is mintegy önmagától fölöslegessé válik.

En ezt nem tartom az írásjelezés egyszerűsítése netovábbjának, de bármint egyszerűnek lássék az újítás, minden esetre megvan legalább az a hatása hogy a pontnak és különösen a vonásnak határozottabb jeleget ad: a vonás jellegét kidomborítja és alkalmazásának szabályait föltűnően egyszerűvé teszi.

Eddig úgy volt hogy a pontosvessző majd a vonások tömkelegében mint *hathatósabb* vonás majd pedig az apróbb vagy tartalmilag egymáshoz közelebb fűződő külön mondatok közt mint *gyengébb* pont szerepelt. De volt azért a pontosvonásnak még egy saját különszerepe is mely különösen az összefüggő és önálló mondatok határát jelölte. Hanem még ebben a szerepében is fölösleges volt mert e sajátos föladatát mindig pótolta (legalább pótolhatta volna) vagy a vonás vagy pedig a pont.

Ha most már a fentebbi egyszerűsítést kimondjuk: akkor a pontosvonásnak két előbbeni szerepe önmagától elesik. Ezáltal első sorban a vonás és a pont között való ingadozás teljesen elenyészik és maradna még csak egyetlen egy kétes értékű célja: és ez az hogy a netalán mégis előfordulható és a sok vonások miatt zavarral fenyegető helyeken mintegy *végző eszközül* kéznél legyen. Ez azonban korántsem olyan dolog amelytől komolyan tartanunk kellene mert ilyen bonyolódott mozzanat elhárítására magát a pontot vagy — ha ez nem volna alkalmazható — ismét bátran a vonást használhatjuk, melyre ez esetben a nagyobb nyomatek kedvéért célszerű lesz hogy mondatkötő szó következze, mert

azáltal hogy a kötőszó mellett a vonást is alkalmazzuk: az elválasztásnak szükségessége annál föltűnőbbben nyilatkozik.

Ez elveket vallván a legtermészetesebb úton jutunk el arra az álláspontra amelyen tényleg az egyszerűbb írásjelezésnek alaptétele sarkallik:

Amely mondatokat vagy mondatrészeket olyan szók kapcsolnak össze hogy a vonás vagy más jelek kihagyását lehetségessé teszik: az ilyen mondatok vagy mondatrészek közé semmiféle jelet ne tegyünk.

Mirevaló tehát a vonás egyáltalán? kérdezhetné ezeketán joggal bárki. Erre az a válaszom hogy: a vonásra tényleg szükség van minden olyan esetben midőn egyes kötőszó nélkül egymás mellett álló de ellentétes vagy természetsszerűleg szétválasztandó mondatok fordulnak elő, továbbá ott is ahol vonásnak a hiánya kétértelműséget vagy félreértést eredményezne, végre pedig ott is ahol oly mondatok következnek egymásra melyek *mellérendeltek* lévén az eddigi gyakorlat szerint pontosvesszővel voltak jelölve.

Ez idő szerint én az írásjelzés egyszerűsítésére nézve két lehetőséget különböztetek meg és pedig akképen hogy:

1. Az összes eddigi jeleket mind teljes érvényükben meghagyjuk de a mondatkötő szóknál a vonás jelét következetesen fölöslegeseknek ismerjük el s így mind a pontnak mind a pontosvesszőnek föladata szabatosabban kiemelkednék. Ezáltal a vonás, a pontosvonás és a pont használata könnyebb, egyszerűbb lenne mert az írásjelzés kérdése a fölöttebb bonyodalmas mondattani alaptól függetlenné válnék. Vagy pedig akképen hogy:

2. Az eddigi írásjelek sorából a pontosvesszőt eltöröljük és mint fölöslegest használaton kívül helyezzük, a mondatkötő szók mellől a vonás jelét következetesen elhagyjuk és az írásjelek alkalmazásában csakis a kifejezett gondolatok szabatos megérthetését tekintjük irányadónak míg a mondattan csak fővonásaiban szolgál alapul.

En a magam részéről ez utóbbit vagyis a 2. alatt kifejtett gyökeresebb elvet fogadom el és veszem jelen dolgozatomban is kiindulásom alapjául. Ebből az elvből indulván ki, a következő döntő szabályt állítom föl:

Pontosvesszőre egyáltalán semmi szükség nincsen hogyha a vonás alkalmazásában a fentiek szerint járunk el.

En a pontosvonást a pontozási jelek közül minden habozás nélkül kitörölöm mert a pontosvessző volt mindig a legkellemetlenebb zavarok haszontalan okozója. Nem volt ez se pont se vessző hanem a kettő közti *ingadozó* helyettesítője majd az egyiknek majd a másiknak s miatta nem tudott az írásjelzésnek sem elmélete se gyakorlata soha teljes érvényre emelkedni.

Egyáltalán kerüljünk minden fölösleges írásjelet: mennél kevesebb van belőle az írásban annál tökéletesebb az írásmű. De valamint régentén és most is még sokan nagy szorgalommal *kompontálják* amit írnak: úgy most a szorgalmat a fogalmazásban arra

lehet kiterjeszteni hogy a *mellékes* írásjelek kiküszöbölése mentül teljesebben sikerüljön. »Ibis redibis nunquam morieris in bello« — ez írásjel nélkül persze kétértelmű volna. De ez és az ehhez hasonló nagy fejtörésbe kerültek míg létrejöttek. Épen azért ha hasonló *eszmezavar* állna be, egy kis fejtöréssel vagy egyszerűen egy *vonással* kell a bajon segíteni. Különben én itt és eddig csak a tudományosan művelt közönségről illetőleg az írókról szóltam. De mit szólnak a többi írástudó közönségről? Van-e ennél az írásjelezésnek, jelesen a vonás és pontosvesszőből eredő aprólékos különböztetéseknek valami haszna vagy értelme? Nem hiszem. Ismétlem azért hogy az írást mint fogalmazványt s mint szellemi munkát olyan gondossággal kell összeállítanunk hogy a mellékes elválasztó jel (a vonás) mentül ritkábban forduljon elő. Ez az én indítványom az írásjelezés egyszerűsítésére és természetes megoldására nézve s ha fortélyát egyszer megmutatjuk, bárki előtt könnyen érthetővé tehetjük.

Összeállítok tehát egy teljes rövid utasítást a pontozások használásáról olyképen hogy mindenki érthesse és első olvasásra biztosan alkalmazhassa. Arra hogy ezt valaki helyesen fölfoghassa és alkalmazhassa, én főleg csak kettőt követelek meg. Először azt hogy legyen szabatos tudománya arról hogy *mi a mondat* és másodszor azt hogy tudja fölismerni az egymásután következő mondatokban az összekötő szót vagyis azt hogy az egymás mellett fölépült mondatok melyikében *van* mondatkötő és melyikében *nincsen* illetőleg azt hogy egyáltalán két vagy több mondat szerkezetileg összefüggésben áll-e egymással vagy sem. Ez pedig nem sok. Aki ezeket tudja annak a következőkben foglalom össze a pontozásról szóló szabályokat.

Pontozási jel az írással kifejezett mondat szerkezetben mind-össze 10 van:

- két *elválasztó*: a pont (.) és a vonás (,)
- két *hangsúlyozó*: a kérdőjel (?) és a fölkiáltójel (!)
- két *föltüntető*: a kettőspont (:) és az idézőjel (»—«)
- két *egyesítő*: a zárójel () vagy a záróvonások — így — és a kötőjel (—) és végre
- két *gondolatpótló*: a hézagpontok (..) és a gondolatjel (—).

1. A *pont* mint az elválasztásnak főjele a befejezett mondat vagyis a befejezett gondolatmenet végén alkalmazandó, legyen a mondat akár egyszerű akár pedig bármiképen összetett. (Alkalmazzuk a pontot még a fölíratok, címek végén valamint rövidítések megjelölésére is.)

2. A *vonás* mint az elválasztásnak mellékjele:

a) az összetett mondatokon belül ott használandó ahol a mondatok kötőszók (vagy helyesebben mondatkötők) segítségével *összekötve nincsenek* és ahol ennél fogva szükségessé válik hogy ezek az össze nem kötött mondatok tényleg mint egymás mellett

álló külön mondatok tekintessenek ugyan, de (mivel egyik a másikat kiegészíti) *ponttal* még sem választhatók el.

b) *Helye van* a vonásnak továbbá az ú. n. közbeszúrt mondatok elhelyezésénél is hol a közbeszúrt mondatot (vagy elején vagy végén vagy pedig mindkét helyütt) vonással különítjük el a főmondat többi részétől. Lehet különben mondatokat közbeszúrni a zárójel vagy az ezt helyettesítő kettős gondolatjel — a záró vonások — segélyével is.

c) *Egyszerű mondaton belül* azonban, legyen ez bár mennyire bővített, vonásoknak soha semmi körülmények között helye nincsen. Ha meglévő s már megírott mondatokkal akarná valaki bebizonyítani hogy ez az utóbbi állításom nem valósítható meg mert az alanyak értelmezvényei és jelzői valamint az állítmánynak különféle határozói — kivált ha fölhalmazódnak — a vonás alkalmazását elkerülhetetlenné teszik: erre csak az a feleletem hogy az ilyen mondatok amelyeken belül a vonás nem hagyható el, az én szempontomból véve nincsenek *tisztán* szerkesztve s átalakíthatók olyanképen hogy a vonások minden baj nélkül elhagyhatók. Sőt azt is állítom hogy a vonásnak a mondaton belül való elhagyhatása a mondat szerkesztés helyességének egyik különös ismertető jele.

A mondatrészek vagy jelzőik és határozóik megkettőztetése vagy fölhalmazódása esetében a mondat megszűnik egyszerű mondat lenni és így a vonások bátran alkalmazhatók mert ez esetben az az elv kerül érvényre hogy: ahány vonás, annyi mondat van ott összevonva. Ez pedig még abban az esetben sem zavarhat meg senkit a mondat-építés helyessége szempontjából ha az ilyen többes mondatra közvetlenül olyan mondat következik mely szintén csak vonás vagy egyszerűen csak kötőszó segélyével fűződik hozzá. Erre nézve soha semmi különös nehézségbe nem ütközhetünk.

A pontozószó mint elavult s a mesterkelt mondat-szerkesztés idejéből ránk maradt fölösleges zavart okozó jel a pontozások sorából egyszersmindenkorra törölnöd s nemlétezőnek tekintendő.

3. *A kérdőjel* csakis egyenes közvetlen kérdések végén áll azaz ott hol az olvasásban a hangnak az a bizonyos emelése válik szükségessé. Közvetett kérdésekben melyek amúgyis rendesen csak függő mondatok alakjában lépnek föl, kérdőjelet használni nem kell.

4. *Fölkialtójelet* használunk a) némely nagyon hangsúlyozott indulatszó után b) olyan mondatok után melyek az öröm, fájdalom, csodálkozás, parancs, tilalom és hasonló erőyesb mozzanatok kifejezését tartalmazzák és c) erősebben hangsúlyozott megszólítások után.

5. *A kettőspont* az olyan kifejezés előtt kell amelyre az olvasót különösen figyelmeztetni akarjuk vagy amelyet nagyobb fontossága miatt különösebben ki akarunk emelni. Tehát áll: a) a szóról szóra idézett egyenes mondás előtt b) olyan felsorolások előtt

amelyeket különösen ki akarunk emelni és c) olyan utómondat előtt mely a megelőző mondat által mintegy előkészítve különösen figyelemreméltó, pl. a körmondatnak utolsó tagja valamint az összetett mondatnak az a része melyet különösebben ki akarunk emelni.

A pontosvesszőt teljesen eltörölve az a kérdés támad: hogyan építsük hát most már a mondatok legnagyobbjából — a körmondatot?! Erre mindenekelőtt azt jegyzem meg hogy a körmondatot nem tartom egyébnek mint egy közönséges láncolatossan összetett mondatnak melyet csattanós és tetszetős voltánál fogva a mesterkéles korszakában nem csak különös kedvteléssel műveltek hanem különös osztályba is soroztak. Én sem ebben az osztályozásban sem abban a kedvtelésben nem osztozom hanem a körmondatot oly összetett mondatnak jelentem ki melynek utolsó tagjára esik a fősúly és ennél fogva ez az utolsó tag — vagyis az utómondat — kettősponttal tüntetendő föl. A körmondatnak azonban az az ismertető jele is megvan hogy: annyi tagja van a mennyi mondatkötőszó benne előfordul. Ebből miránk nézve az a tanulság következik hogy az az utasítás amelyet a vonás használására nézve (2. alatt) megismertünk, minden adott esetben zsinórmértékül szolgálhat a pontosvesszőnek vonással való helyettesítése kérdésében, azaz: az egyszerű mondaton belül vonás nincsen és így a körmondat egyes tagjait pontosvessző helyett csak vonással jelöljük míg az utolsó mondatot kettősponttal emeljük ki s így azt a nyomatékot nyeri amely voltaképen megilleti.

A 6—10. sorszám alá tartozó *idézőjel* (»—«) *zárájel* () vagy a *zárvonások* — két vízszintes és zárásra alkalmas vonás — továbbá a *kötőjel*, a *hézgapponatok* . . (legcélszerűbb belőlük csak kettő) és a *gondolatjel* — mind olyanok hogy alkalmazásuk mintegy magától kínálkozik s írásközben valóban alig adhatnak okot a tévedésre. De ezeknél is tartjuk mindig szem előtt azt a főszabályt hogy *alkalmazzuk minél gyérebben illetve kerüljük alkalmazásukat ahol csak lehet.*

Egyéb írásjelek, mint pl. az egyenlőség jele (=) az utalás jelei (* vagy †) a *szakaszjel* (§) az *ismétlőjel* (:, : vagy /.) a *kihagyás jele* vagy *hiányjel* (') stb. mind megannyi mellékes jelentőségű segédeszköze a helyesírásnak, csak ritkán fordulnak elő de alkalmazásuk is mintegy önmagától értetődő lévén tárgyalásukba bocsátkozni itt szükségesnek nem tartom.

Ezzel az elmébe tűzött föladat előterjesztését befejeztem. Nézeteimet és állításaimat a tőlem kitelt érvelésekkel iparkodtam támogatni s amit ki akartam mutatni azt meglehetősen nehezen pontozható mondatokba foglalva a jelen dolgozatomban alkalmazott írásjelezzel gyakorlatilag is végrehajtottam.

Engem főleg az vezetett hogy az általánosságban *lehetetlen* és célszerűtlen pontozási rendszer helyett világos és egyszerű szabályokon nyugvó rendszert indítványozzak amelyet mindenki — ha a mondattanból csak a szükséges elemi ismeretei megvannak is — könnyű szerrel megtanulhat és helyesen alkalmazhat.

Bécs.

Nagyon szerettem volna a dolgot még jóval gyökeresebben egyszerűsíteni minthogy az a határ amelyet e tervezetemben szabatosan megjelöltem még sokkal szűkebbre szorítható.

Ha ugyanis főadatunk teljes tudatára emelkedünk, szükségesnek fogjuk ismerni 1. hogy azt az igen finom és szabatos meghatározást amit eddig annyira elhanyagoltunk t. i. a mondatoknak *szakaszok* (mondatcsoportok, bekezdések) szerint való *helyes* csoportosítását a kellő alapossággal műveljük és egyazon bekezdésbe csakis a gondolatmenet természete s jellege szerint szorosan együvé tartozó mondatokat vegyünk föl. Ezt pedig elérjük ha minden egyes mondat után pont helyett vonást teszünk mert akkor az a mondat melynek végére a gondolatmenet teljes befejezte miatt a vonás nem elég hanem a pont mintegy követelőleg lép a helyére, ott oly *gondolatsorozat* nyeri befejezését mely után *bekezdésnek* kell következnie és a mondatcsoport főszabálya ezáltal körülbelül már adva van.

Akkor szabatosabban fogjuk megállapíthatni azt is 2. hogy a mondatépítés szabályainak egyszerűsítése vagy legalább szigorú követése folytán még ezen fölül is sok fölösleges írásjel alkalmazásától mintegy a dolog természetéből folyólag szabadulunk meg és 3. hogy az egyazon mondathoz tartozó *egyes különírott szók* mint különálló beszédrészek egymástól elkülönített és külön kiejtendő mondatelemeknek (több alany vagy állítmány vagy több jelző...) tekintendők melyek azáltal hogy egy ugyanazon mondatban nyilvánuló gondolatnak kifejezésére szolgálnak *csakis* mondattni összefüggésük által válnak együvé tartozókká s eunélfogva egyáltalán semminemű írásjelnek közöttük helye nincsen.

Ezek latolgatása alapján önkénytelenül is arra a meggyőződésre jutunk hogy az írásjelezés szabályainak még gyökeresebb egyszerűsítése határozottan lehetséges.

De az amúgyis szokatlan újítást a legszokatlanabb alakjában bemutatni és az egész fennálló eddigi rendszert mindenestől fölforgatni, ezt úgy egyszerre és előszörre nem tartom időszerűnek minthogy e jelen dolgozatommal olyan nemzetközi érvényességű tervezetet óhajtok előterjeszteni amelyről föltehessem hogy a fennforgó viszonyok közt úttörő indítványnak beválik.

WEKERLE LÁSZLÓ.

SZÓTAGOK ELVÁLASZTÁSA.

Kőrösi Sándor Szótagolás c. cikkében (Nyr. 29:471. 472.) helyteleníti az olyan tagolást mint: *Bel-grad, Nó-grád, Vise-grád*; — *mono-gramm, tele-grafál, orto-gráfia, demo-krata, pluto-krácia* stb. (En tagoltam így. L. »Helyesírás.« Nyr. 29:375. 376). — Szerinte csak így helyes: *Belg-rád, Nóg-rád, Viseg-rád*; — *teleg-rafál, ortog-ráfia, plutok-rácia* stb.

K. fejtegetéseinek kiinduló pontja a következő: »A magyar nyelvben egyetlen egy eredeti szó sem kezdődik két vagy három mássalhangzón.« — Es ez így is van. De már nem úgy van az, ami rákövetkezik, hogy »a tősgyökeres magyar ember, nem szólván azokról, kik idegen nyelv kiejtéséhez szoktatták beszélő szerveiket, nem is tud kettős mássalhangzót a szó elején kiejteni« (példái: *kralj*-ből *király*, *Stephan*-ból *István* stb.).

K. szűk korlátok közé szorítja a tősgyökeres magyarságot. Hisz nemcsak a művelt osztály, hanem a nép is, mégpedig legnagyobb része tetteleg ejt ki két (ha kell, három) mássalhangzót. Tömegesen meghonosult szóban: *brúgó*, *drága*, *flaskó*, *flastrom*, *friss*, *fricska*, *Fruzina*, *krajcár*, *klastrom* (ezt maga K. idézi), *kréta* (*gréta*), *préda*, *prímás*, *próba*, *Trézsi*, *trágya*, *sztájk*, *strapác*, *strucmadár* stb. Szintúgy az utótagban is: meg-*drágít*ja, fel-*frissít*em, föl-*próbál*ta, el-*prédál*od, meg-*trágyázt*am stb. — Nyelvtényekkel ellenkezik tehát a második tétel is, mely szerint: »a romlatlan magyar ajk a szótag elején sem tud megbirkózni« két mássalhangzóval; ha csak azt nem fogadjuk el tényképen, hogy *csak az* a romlatlan magyar ajk, amely *karajcárt*, *gerétát*, *kiriszt*-tust, *perést* mond *krajcár*, *gréta*, *krisztus*, *prés* helyett; *faranciát*, *frányát*, *francia*, *fránya* helyett.

Ez a két tétel eszerint nem szolgálhat alapjául a cikkíró szabályának, amely így szól: »A magyar szók elválasztásánál tehát két vagy három mássalhangzóból mindig csak egyet viszünk át a következő szótag elejére; pl. *klast-rom*, *temp-lom*. — E két példaszónak az elválasztását kifogástalannak tartom. A magyarázatot későbbre hagyom, és visszatérek ezúttal a kiejtés kérdésére.

A helyesírás sorsa nem függhet valamely hangnak ki-, vagy ki nem-ejthetőségétől; mert ha attól függne, nem így írunk péld. a következő szokat: *aszt*, *eszt*, városban, agyagtól, részekből, tagság; hanem így kellene írunk: *aszt* *eszt*, városban, agyaktól, részekből, takság. De ha a szótagolásnál irányadó volna is a kiejtés, a kétségtelen nyelvtények még akkor is megcáfolnák a ki nem ejthetőségről szóló tételeket. Hát a sornak a végén összetorlódo három mássalhangzót könnyebb-e kiejteni, mint kettőt, (csak nagyritkán hármat) a rákövetkező szótagnak az elején? — A cikkíró szabálya szerint, — amely az összetett szókról semmit se mond, — az itt következők tagjait így kellene elválasztani: *abst-rakt*, *konst-ruál*, *exp-resz* (vonat), *exp-ropriál*, *ers-tirpál*, *öbst-rukció*. Ezek első tagjainak a kiejtése jóformán lehetetlen; mégis *ilyen* legyen itt a tagolás?

Ezek époly (idegen eredetű) magyar szók, mint a K. cikkében a többi közé iktatott *restauráció*, *adjunktus*, *katasztrófa*. Nem soroltam fel tehát olyan alakokat, amelyek ide nem valók. A fentebbieket (*abst-rakt* stb.) élőbeszédben nem is tagolja senki, úgy, hanem így ejtik: *abs-trakt*, *ex-presz*, *ex-propriál* stb. Tudtomra így is írják; mégpedig nemcsak a latin nyelvben többé-kevésbé jártasok, hanem mások is, egyes-egyedül a hangzást követvén.

Es ez így van a könnyen kiejthető szókra nézve is. Senki se ejti ki így: *ing-rediencia*, *kong-rua*, *kong-regáció*, *kong-resszus*. Egyikük se „kong”; mert így hangzanak: *kon-grua*, *kon-gresszus* stb. — Sőt még *temp-lom* helyett is, — ami a helyes tagolás, — *tem-plomot* ír nemcsak a B. Hírlap, mint K. mondja, hanem más lap és más íróember is, nyilván a hangzás után indulván. Mind-
ezt csak annak a kimutatására említem föl, hogy a kiejthetőség elméletét cserben hagyja maga a kiejtés.

A cikkírónak följebb idéztem szabálya az egyszerű (össze nem tett) szókat illetőleg kifogástalan. A két példaszó is helyesen van tagolva: *klast-rom*, *temp-lom*. Kétségtelen magyar szók. De ez még be nem bizonyítaná tagolásuk helyességét. Döntő ok itt az, hogy nem összetett szók; mert ezeket, még ha eredeti szók is, összetételi tagjaik szerint választjuk el: *Nyelv-ör* és: *nyel-vész* stb. Ezt a határvonalat soha se szabad szem elől tévesztenünk. Téved K., ha azt hiszi, hogy én a *klastromot* és *templomot* nem tartom magyar szóknak.

Erre a föltevésre legkisebb okot sem adtam akkori cikkemben. Az ott felsorolt példaszók egytől-egyig összetételek. Általánosságban csak annyit jegyeztem meg, hogy a hangzás után indulva *Cy-prust* írok; de ha jó útbaigazítást adnak, kész vagyok *Cip-rust* írni, sőt még *cit-romot* is. *Hat ci-rom?*

Bel-grád szerintem már azért is helyes elválasztás, mert minden nyelven így írják, anélkül, hogy a szláv szóelemzésre gondolnának. Ezt azért említem föl, mert K. azt állítja, hogy én »most már a szláv etimológiát is be akarom vinni helyesírá-sunkba«. Szó sincs róla. Én úgy vélekedem, hogy azt az egypár helynevet (*Bel-grád*, *Nó-grád*, *Vise-grád*) a nagy többség így tagolja, a *grád* szónak, mint külön tagnak hangzása után. Sokakat nem a hangzás ösztönöz ilyen tagolásra, hanem annak a tudása, hogy a szláv nyelvekben *grad* önálló szó, és mint ilyen, a magyar-ban is az összetétel utótagja.* Ennyit ők is tudnak, bármily »fogyatékos is máskülönben idegen nyelvi ismeretük«. Szintúgy ismerik és ki is érzik az illető szókból az *in*, *con*, *re* igekötőket, valamint az *orto-grafia*, *tele-grafál* szókból is a *grafia* (írás) és *grafál* (ír) összetételi utótagokat.

A magyar akadémia helyesírása — K. nézete szerint — »tulságosan tudálékos. Latin és görög etimologizálást követel a nemzettől stb.«. — Megjegyzem, hogy az akadémiának ma is érvényes művecskéje az *idegen eredetű* szók elválasztásáról egy árva szót sem foglal magában. (L. 24. §.) Ez a szemrehányás eszerint csak az I. osztály bizottságának újabban megjelent javaslatát érhetné. De még ezzel szemben sincs alapja. A *re-stauráció* és *tele-grafál*-féle (ott is csak megengedőleg javasolt) elválasztás-

* Épen most olvasom a Bp. H.-ban, hogy Ferdinand fejedelem *Euxino-grádba* utazott.

móddal * senkinek se juthatott eszébe az őslatinság és ősgörögség bélyegét rányomni a szavakra. Az idegen szót is akár klasszikus, akár nem az — tagolni kell, mégpedig úgy, amikép tagjai viszonylanak egymáshoz; tehát: *melo-dráma*, és nem: *melod-ráma*; *aposztrófál*, nem: *apost-rofál* stb. Ez nem etimologizálás, hanem az összetétel kézzelfogható tagjainak egyszerű különválasztása. Ennyit bátran elvárhatni azoktól, akik hasonló szókkal élnek dolgozataikban.

Az egy napilapból K. részéről kijegyzett három szó közül a *tem-plom* elválasztása szerintem is hibás. Az *adjunk-tusé* kifogástalan. K. maga sem tagolná másképen. Mi okból mondja tehát, hogy »bizonyára szintén a latin etimologia szempontjából történt, de magyarosnak is mondhatnók« (csak mondhatnók?). A *katasztrófáé* hibás; helyesen tagolva: *kata-sztrófa*, nem pedig *katasztrófa*, ahogy a cikkíró szabálya szerint kellene elválasztani.

Magától érthető, hogy *kata-sztrófa* a Körösi-émeltette *szeecessz*-szó szülöttje; épolyan mint *Bel-grád*, *tele-gram* stb. A cikknek utolsó szakasza a szeecesszió szóbahozatalán kezdődik, és az akadémiához intézett komoly intésen végződik: térjen el eddigi cirkumspektus álláspontjától, szegődjék valahára helyesírásunk *nemzeti alapra* való állításának zászlaja alá, és mondja ki: »*hogya a meghonosodott idegen származású szavakat akár a helyesírás, akár a szótagok elválasztása szempontjából teljesen a magyar hangtan törvényei szerint írjuk és választjuk el, mert a helyesírás törvényeit nem a nyelvészek vagy tudósok szűk köre, hanem a magyar nép milliói számára kell megállapítani.*«

Ez, más szavakkal annyi mint: emberelje meg magát a tisz. Akadémia! Pedig amit ez a szabály itt kimond, azt már rég kimondta az akadémia és példákkal világította meg 1879-ben megjelent dolgozatában. A 17. §. a meghonosodott idegen szók magyaros leírására vonatkozik. Példaszók a t. k. *kritika*, *patika*, *taksa*, *próza*, *poézis* stb. — »Sed quid hoc at tantam sitim?!« — Az I. osztálynak már említettem javaslata bőven tárgyalja ezt a kérdést, és kedvez a magyaros írásnak. Sok szóra nézve magamévá teszem tételeit (pl. *kolera*, *kronologia*, *klór*, *filozófia*, *fizika*, *delegáció*, *civilizáció* stb.).

De már nem javallhatom a francia, angol, német szóknak illetően leírását: *refrén*, *kosztüm*, *zsén*, *zsenáns* e h. *refrain*, *costume*, *gêne*. Az idegen kezdet és magyaros vég (*refrain-je*, *gêne-ből* stb.) semmivel se furcsább az ilyeneknél: *Rousseau-val*, *Voltaire-é*, *shakespeare-ies* stb. —; e tulajdonneveket pedig nem írhatjuk máskép, mint az idegen írásmód szerint. — A bizottsági javaslatba föl nem sorolt hasonló alakú szók ezek: *affér*, *affis*, *derut*, *dzscentri* (*zscentri*), *kampány*, *pamflé*, *szoaré*, *zseni*; *München*, *krak*. A napi sajtóban ezek és nagy számra rugó társaik ijesztően »honosodnak«. Legbiztosabb eszköze is meghonosításuk-

* Kizárólagos követését én javasoltam említett cikkemben. J. Gy.

nak a magyar köntös. Kérdem: az *ilyetén* testőrök kíséretében szegődjék az akadémia a nemzeti alapra állítandó helyesírás zászlaja alá?

Az elválasztást illetőleg ismétlem, hogy a meghonosultságot csak az egyszerű szók tagolásánál szükséges vizsgálni (*temp-lom, klast-rom, tak-sa*). Az összetételeknél azért nem célszerű, mert tömérdek ilyen szóknak kétséges a meghonosultsága. Tény az, hogy számos teljesen idegen szó is használatos. Aki használja, válassza el általánosan ismeretes tagjai szerint. — Végül: a t. cikkírónak arra a befejező tételére, hogy »a helyesírás törvényeit... a magyar nép milliói számára kell megállapítani« — észrevételem a következő: Az olyan szókat mint: *absztrakt, proskribál, affér, pamflé, kampány* stb. nem a nép milliói számára írják. A falú népe akkor sem érti, ha magyarosan írják, és választják el. De megérti a »nyelvészek és tudósok szűk körén« kívül álló mívelt magyarság. Ennek a számára írják az idegen szót. Leírásánál tehát ennek az olvasó közönségnek a tudását, nézeteit, kívánságát kell figyelembe venni.

JOANNOVICS GYÖRGY.

KOVÁSZNA, BOROSNYÓ, BRASSÓ.

Az alkalmosszerűség adja kezembe a tollat, hogy több évvel ezelőtt tett, majdnem ötletszerű elmefuttatásomnak történetét és eredményét e folyóiratban közlé tegyem.

Kovásznát, Erdély délkeleti határszéli, tiszta székely lakosságú városkáját kerestem fel, hogy híres fürdejét használjam. Brassótól Kovásznáig a vidék előtttem teljesen új és ismeretlen lévén, érthető érdeklődéssel szemléltem a táj lakosságát és nevezetességeit, első helyen mindenesetre magát Kovásznát, ahová körülményeim bilincseltek. Foglalkoztam gondolatban a helység nevével, melynek szláv eredete nagyon is szembeszökő. *Kovászna* egyszerű, magyaros kiejtése a szláv *kvaszna* 'savanyú' jelentésű melléknév nőnemű alakjának. Amennyire világos, bizonyításra sem szoruló tény ez, épen annyira megfeythetetlenül állt előtttem a névadás feltűnő szokatlansága.

Egyszer a helységet átszelő patak gyaloghídján állva gyönyörködtem a patak fenekéről gazdagon előtörő szénsavas források bugyogásában. Túlról egy kis székely fiú jött által a hídon.

»Hogy híják ezt a patakot?« — kérdeztem tőle.

»Kovászna!« — felelt a legényke.

Ennyi felvilágosítás után már könnyű volt tisztába jönni a helység elnevezésének kérdésével is. A *savanyu (víz) = kvaszna- (voda)* elnevezés teljesen illik, és igen jól jellemző a patakra. Először tehát bizonyosan a patak, majd a partjain épülő helység is felvette és viselte a *Kovászna* nevet.

Amde a név szláv szó; pedig a környéken, a patak mentén, sehol szláv lakosság ma nincs. Mért nem nevezi a nép a maga

nyelvén, magyarul? Ennek oka, gondoltam, az, hogy az elnevezés oly időből ered, midőn a patak mentét szláv nyelvű lakosság lakta; valószínűleg még a honfoglalást megelőző időből; az új települők aztán egyszerűen átvették és saját kiejtésökhöz idomítva megtartották a régi nevet.

Ebben megnyugodva, majd, mivel a gondolatom már a névadás körül forgott, azon évdtem, hogy mi is lett volna a szláv név magyar visszaadása. *Savanyúvíz* semmiesetre! Ilyen elnevezését sem folyónak, sem városnak Magyarországon nem tudok. Erdélyben pedig nemcsak a *Savanyúvíz* nevet, hanem még a *savanyúvíz* szót sem ismerik. Ott csak *borvízről* beszélnek! De még a *víz* szót sem igen szeretjük névadásainknál használni. Erdélyben inkább találjuk a *víz* helyett ennek *ügy* változatát; Magyarországon pedig a szintén vizet jelentő, de közhasználatból már kiment *jó* szót. Például *Sajó* (Sav + jó), *Berettyó* (Berek + jó), *Tápió* (Táp + jó), *Hévíz* (hév víz) mellett *Héjő* (hév + jó) és fordított illeszkedéssel *Hájó*. Ez utóbbi, *Hájó*, Nagyvárad közelében a fürdők felett emelkedő hegyen épült falunak a neve. Bizonyára több ily alkotású név is van. *Kovászna* erdélyies magyar neve hát valami *Borügy* vagy *Bor-jó* alakú és hangzású név lenne.

Nem sokára egyik szomszéd faluba sétáltam át és útközben, tölem jobb kézre *Kis-* és *Nagy-Borosnyó* falva maradt el. A kérdészködésre kapott és hallott *Borosnyó* név mindjárt azt a gondolatot keltette bennem, hogy ez lesz az általam találgatott név: *Kovászna* magyar fordítása. Első gondom volt utána nézni, hogy hasítja-e a Kovászna patakja *Borosnyót* is. Meggyőződtem, hogy úgy van a dolog. De most magában a *Borosnyó* név külső alakjában bukkantam nehézségre. Avval a gondolattal bibelődtem, hogy itt a két szó összetalálkozásánál a két különböző hang (*s* és *j*) miért nem a legegyszerűbb hangváltozásnak, a hasonulásnak törvényét követi, vagyis a *boros + jó* miért lett összetételben *Borosnyóvá* és nem *Borossóvá*, holott hasonulás útján csak ez utóbbi alakot várhatjuk, sőt egyenesen elvárhatjuk. A *Borosnyó* névben az épen ellenkező és igen ritkán található hangváltozásra, a *disszimilációra* lelünk példát. A disszimilációra törekvés érteti meg egyedül az orrhang (*ny*) betoldását e névben. A nyelv pedig, ha csak nagy szüksége nincs rá, a ritkább és nehezebb hangváltozásra nem törekszik, mikor az egyszerűbb eszközzel is célját éri. Micsoda nagy szükség hajthatta hát bele itt a nyelvet a járatlanabb út, a disszimiláció követésébe?

Erre a következő megfontolást próbáltam adni: a nyelv gazdálkodó hajlamából azt kell feltételezni, hogy mikor a *Borosnyó*, disszimilációval alkotott név létre jött, már akkor az egyszerűbb **Borossónak*, az asszimilációs alaknak, mint a Kovászna-patak magyar nevének élnie kellett valahol a patakmenti lakóknak, tán épen a borosnyai népnek az ajkán és mivel a **Borossó* név már le volt foglalva, szükségből folyamodtak a *Borosnyó* nehezebb alakhoz helységök elnevezésénél.

Bármily ingó elmélet is ez, megálltam mellette és nyomozni, bizonyítékot keresni igyekeztem reá. De hiában; idevonatkozó bizonyítékot nem leltem. Csak midőn pár hét múlva Kovásznát elhagytam és Brassó felé tartottam, tűnt fel nekem, hogy az azon vidéki emberek, akiktől csak Brassó város nevét kiejteni hallottam, mind egyhangúlag *Barassó*-nak ejtették. Ez ismét eszembe juttatta a már szinte elfeledt **Borossó* képzeleti névalakot.

Azt is tudtam, hogy Magyarországon sok szójárás van mind szláv, mind tiszta magyar vidéken, ahol az *o* hangot tisztán *â*-nak ejtik szó közepén. Hallottam a tiszai szójárásban *condra*-nak hangzó szót fehértmegyei ember ajkáról tisztán *candra*-nak, a *vacok* szót *vacak*-nak, a *kokast* *kakasnak*, a *kolbászt* *kalbásznak* ejteni. Sőt magát a *Boros* tulajdonnevet is igen sok vidék ejti *Baros*-nak. Ezek, azt hiszem, mind általánosan ismert dolgok, tehát a **Borossó* nevet egybevettem a *Barassó* város névvel és azt hiszem, hogy nem tévedek, mikor a kettőt egy és ugyanazon szó dialektikus változatának veszem. Persze a *Barassó* alakhoz a **Borossóból* átmenetül szolgálhatott a **Barossó*, ma már nem létező kiejtés, melyről egyetlen lépés átvezet a *Barassóhoz*, *Brassó* város eredeti magyar nevéhez.

Egy kis tárgyi nehézséget a megfeleítésben tán az okozhat, hogy Brassóban sem a Kovászna patakának, sem savanyúvíz-forrásnak nyomát sem leljük. De ez csak látszólagos nehézség. Mert ha nincs is Brassóban savanyúvíz-forrás, az bizonyos, hogy van a vidéken borvíz annyi, amennyi nem tudom hol volna még található. Előpatakától be a székely határhegyekig mindenütt. És én lehetségesnek, sőt valószínűnek tartom, hogy a *Barassó* név valaha általánosabb jelentésű volt és azt az egész vidéket jelölte, amelynek legnagyobb helységére azután rátapadt és mint ennek neve reánk maradt.

Reánk maradt, mondom; de milyen alakban? Olyanban, hogy magunk alig ismerünk rá! A név első szótagjából a hangzónak kiveszése éppen nem a magyar kiejtés természetéből következik, sőt vele homlokegyenest ellentétben áll.

Azt hiszem, hogy mikor a magyar kiejtés a *Brassó* alakhoz símúlt az eredetibb és magyarosabb *Barassó* helyett: akkor valami szomszédos idegen nyelv hatásának engedett és így kaptuk a magyar nyelv természetével össze nem egyeztethető *Brassó* alakot, amit az irodalom szentesített. Ez az idegen nyelv lehetett a régi multban, míg még arról a tájról a honfoglalás ideje előtt ott élt szlávok ki nem vészett, a szláv nyelv is; de valószínűleg inkább az oláh nyelv volt az; mindakét nyelv ismeri, sőt szereti a *br* kezdetű szavakat. Melyiknek a kettő közül volt oly befolyása, hogy a magyar nevet e rút formába öltöztette, nem kutatom; inkább kifejezem csodálkozásomat a székely kiejtés szívósságán.

Tanulsága az elmondott dolgoknak az, hogy Brassó város neve, ha irodalmi kiejtésében idegenszerűség van is, etimológiájában tősgyökeres magyar név összetétele mindkét tagjában és ugyanazt

jelenti, amit szlávul *Kovászna*, azaz *kvaszna voda* t. i. *savanyú-víz*, vagy erdélyi kifejezéssel *borvíz*. Valószínű, hogy valamikor az az egész vidék viselte a borvíz-föld nevét, mint már fentebb említettem.

Nem állja meg tehát a kritikát az a lágy borogatás vagy vigasztalás, melyet Rombauer igazgató úr a szászok dühöngésének enyhítésére próbált alkalmazni, hogy a Brassó név úgysem magyar, hanem szláv eredetű. Nem, ilyen gyöngye vigasztalásért nem dobjuk félre az igazságot, és nem vetjük el nyelvkincsünknek leghitványabb darabját sem; *Barassó* pedig egyik legbecsesebb ereklyénk.

De még gr. Kuun Gézának sem volt igaza, mikor az Ethnographia egy régebbi folyamában az erdélyi szláv városneveket felsorolva, azok közt a *Borosnyó* nevet is mint szlávot említette meg! Azt hiszem, gr. Kuun a szláv *brezno* szót azonosította vagy inkább kereste a Borosnyóban; de az ilyen felvétel ellen már a hangtani törvények is kereken tiltakoznak.* Tehát ne osztogassuk mi a szláv testvéreknek nyelvkincsünk egyes darabjait. Ha egyik-másik kopott ruhában áll is előttünk, ne feledjük el, hogy azok minél avasabbak, annál becsesebbek.

Bpest, 1900. okt. 8.

FIÓK KÁROLY.

A BASKIR-MAGYAR ROKONSÁG.

Dubois-Reymond 1872-ben s később 1880-ban tartott beszédekben hét olyan problémát jelölt meg, melynek lényegét az emberi elme ma *ignorat* s valószínűen *ignorabit* is. Haeckel fogta magát s váltig azt hangoztatja Die Welträthsel című művében, hogy de bizony ő megfejti a lét alapját, a Dubois-Reymond-féle hét problémát. Szubsztancia-elmélete azonban olyan megfejtés, s ezt végül ő maga is bevallja, hogy a lényegre nézve egy csöppel se tud többet, mint Dubois-Reymond.

* Már megírtam és beküldtem e cikket, midőn a Nyelvőr nov. száma Melich ismertetését Horger értekezéséről hozta. A Horger idézte orosz tudósok megfejtési kísérletét Melich hangtani okok alapján méltán elveti. De amit helyette ő ad szintén szláv nyelvterületről, az éppen nem olyan, hogy bizalmat kelthetett volna az olvasóban. A *Borosnyó* és orosz *Broševaja* egybevetése ki sem hítja a kritikát, magától megdőlt első tekintetre. Nem áll jobban a *Brassó* névnek *brošto* (festő buzér) főnévből való származtatása sem, melynek egy állítólagos bolgár alakja *broš*. — Jól mondja M., hogy a szóközépi ss (meg a *Borosnyó*ban az *sny* hangcsoport) megfejtetlen marad ezen etimologia mellett. És ennyi éppen elég a szófejtés sorsának eldöntésére. Több figyelmet érdemel az a tanítása, hogy három *Brassó* név is van; mert fontos volna tudni, hogy vajjon a másik két Brassó közelében is vannak-e savanyúvíz-források. Bár az analogia útján való névadás és az egyszerű névátvitel, mely legalább a Brassófalva névben igen valószínűnek látszik, eléggé ismert jelenségek. Amint hozhatták a szászok magukkal a *Kronstadt*, sőt (Melich szerint) a *Siebenbürgen* nevet, úgy vihették az első települők a *Brassó* és *Brassófalva* nevet magukkal.

F. K.

E példához hadd állítsam oda párhuzamúl a baskir-magyar rokonság kérdését. Pauler Gyula azt vitatta (B. Szemle CIII: 337—356) s A magyar nemzet története szent Istvánig című most megjelent könyvében unos-untalan hirdeti, hogy a baskirok »a történelmileg ismert őshazában visszamaradt magyarok« (B. Szemle CIII:353) vagyis hogy az összes baskirok valamikor magyarul beszéltek s e nyelvüket csak később cserélték fel a tatárral. Azokat az erősségeket, melyeket P. ennek a már másoktól is felvetett nézetnek a támogatására felhoz, megrostáltam a Nyelvőrben 29:455—461. Kimutattam, hogy P. másoktól kölcsönkért és saját okadatai olyannyira semmisek, hogy ma is csak azt mondhatjuk, ha a mai nyelvi viszonyt nem fogadjuk el a múltra nézve, hogy a baskirok és a magyarok nyelvi összetartozását nem ismerjük s talán nem is fogjuk ismerni.

Az én rostám Pauler Gyula úrnak sehogyan sem volt ínyére. Haragját a B. Szemlében (CIV:469—476) közzétett *Nyílt levél* tartalmazza. Ez a nyílt levél elárúlja, hogy Spencer a *The Study of Sociology* című munkájában hiába írta meg, hogy aki tudományos kérdések megfektetésével foglalkozik s azt akarja hogy megfektetéseit komolyan számba is vegyék, ment legyen az olyan dogmáktól, hogy egy »törzsökös« magyar ember megérthet olyat is, amit egy tót származásánál fogva meg nem érthet. Ilyen tudománytalan megokolások az avatatlanok közt sok hívőre találnak, s erre Paulernek nagy szüksége van, mert különben ki fogja neki elhinni, hogy: a magyaroknál a többnejűség általánosabbá, intézménnyé nem fejlődött, »annak — írja Pauler — főokát a magyar asszony jellemében látom, aki, ha nem is tudta férjét mindég minden kicsapongástól, félrelépéstől visszatartani, mindég volt oly szép, oly okos, oly erős, hogy nem egy könnyen osztá meg, sőt meg tudta tartani uralmát a házi tűzhely körül« (A magy. n. tört. 11). Ne higgye P., hogy ilyen bókért sutba fogjuk dobni azt a tudásunkat, amit a szociológia irodalmából alkottunk magunknak a családi élet történeti fejlődéséről. Ilyen s hasonló természetű erősségek bőven vannak P. baskir-magyar rokonságról szóló cikkében s ezek ~~híre-cézése~~ és kiirtása tudományosságunk feladata.

De rátérek arra, ami P. szerint a fődolog, az egész baskir-magyar rokonsági kérdésnek sarkpontja.

P. »nem győz eléggé csodálkozni, hogy cikkében (Melich) a magyar dominikánusok tudósítását, kik a baskiroknál még a tatár invázió előtt megfordultak, velök beszéltek és — a Julián-féle jelentés és Rubruk tanuskodása szerint — a baskirokat határozottan magyar nyelvűeknek, magyaroknak állíták, jóllehet közleményem bőven foglalkozik vele, mintha nem is léteznék, szóval sem említi. Pedig ez az egész kérdésnek a forduló pontja, punctum salienſe. Ha az igaz, mit a dominikánusok jelentettek: akkor a baskirok magyar-nyelvűsége s a magyarok baskir eredete el van döntve« (B. Szemle CIV: 469, 470).

Nézetem szerint a kérdésnek nem ez a fordulópontja; abból, hogy a dominikánusok kint magyarokat találtak, nem következik, hogy ezek ma baskirok, de mivel P. erre a pontra helyezi a legnagyobb súlyt, igyekszem e pontot pozitív alapról megvilágítani. Veszem először a Richardus-féle jelentést, azután Rubruquis és az arab írók tudósítását. Olyan megvilágítás lesz ez, mint mikor egy százév előtti feljegyzés a leghihetlenebb természeti csodákról beszél, s a mai megfigyelés e csodákat egyszerűen azért, mert ellenkeznek a tapasztalattal, a képzelem szüleményeinek országába sorolja. — Mivel ez a *punctum saliens* P. írásában nincs elég érthetően megfogalmazva, sőt ki van forgatva, segítségül hívom a forrásokat.

A Richardus-féle jelentésben az van, hogy Julián barát a magyarok földjére lépett,

»qui eo viso et quod esset Ungarus christianus intellecto in adventu ipsius non modicum sunt gavis, circumducentes eum per domos et villas, et de rege et regno Ungarorum christianorum fratrum ipsorum fideliter perquirentes, et quecumque volebat, tam de fide, quam de aliis eis proponere, diligentissime audiebant, quia omnino habent Ungaricum ydionia et intelligebant eum et ipse eos. Pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam« (MHK. 470—471).

Mivel összes tudásunk tapasztalaton alapúl s mivel maga a tudás a tapasztalatoknak ok és okozatszerinti egybeállítása, kérdés mikép egyeztethető ez a *punctum saliens* a tapasztalattal. Lehetőséges-e, hogy Julián megértette az ott talált magyarokat, megértették-e őt, a keresztyént, mikor nekik a pokolról, malasztról, keresztről vagy a királyról, és ispánjairól, megyéiről stb. beszélt (és nem tanácsolt, ahogy a moldvai csángó mondja)? meg tudta-e velük értetni, hogy ő papi ember, még pedig dominikánus barát, odahaza a templomban prédikál, ostyát oszt vagy misét olvas, zsoltósmát zeng stb. stb? — A legtöbben erre úgy felelnek, mint Pauler úr: »Miért ne?« (B. Szemle CIII: 348). — A tapasztalat azonban másról tanúskodik. Ha egy nép két egymástól távol eső, egymástól teljesen elkülönített vidékre szakad, néhány század teljesen elégséges arra, hogy a két nép fiai ne tudjanak egymással érintkezni. Ime a tapasztalati példák:

A nyár folyamán a Nyr. szerkesztősége egy debreceni születű, nyelvészetiileg képzett fiatal embert küldött a moldvai csángókhoz, s ő ezt írja:

»Aki nincs szokva beszédjükhöz, bajosan érti meg őket. Így voltam velök eleinte én is. Szabófalvi házigazdám.... művelt csángó, aki az ezredévi kiállításra is járt Bpestén.... Őt is csak azért értettem eleinte olyan könnyen, mert — úgymond — lopott idefent egy pár szót, mikor itt járt Pest-Budán« (Vasárn. Újs. 47 évf. 692).

A való tehát nem az, amit Pauler ír a csángó nyelvről (B. Szemle CIII: 348 lp), pedig a moldvai csángók aligha a huszita mozgalmaknál régebben szakadtak ki a székelységből.

A másik tapasztalati tény sokkal tanulságosabb. Kisch Gusztáv dr. besztercei főgimn. tanár érdeme, hogy a német nyelvterületen talált olyan dialektust, amely a besztercei szász nyelvjárással, Kisch G. anyanyelvével teljesen egyezett, s így megállapította a besztercei szász sász kivándorláskori lakóhelyét a lehető legnagyobb pontossággal.

»1889-ben bukkantam először a Ryll-völgyben és Luxemburgban, főleg a Sauer-völgyben arra, amit kerestem, oly nyelvjárássra, amely a besztercei nyelvjárással teljesen egyezett. Az emberek bámultak azon, hogy nyelvjárásukat megértettem. Hogy azonban ők is megértse nek engem, ahhoz nagy munkát kellett elvégezniem: anyanyelvemnek, a besztercei szász nyelvnek azt a számtalan oláh és magyar jövevényszavát, amelyeket én akkor még tiszta szász szavaknak tartottam, gondosan ki kellett válogatnom és csak azzal a besztercei szász szókinccsel beszélnem, ami valóban ősi frank nyelvkinés. S csak ekkor értettek meg, jóllehet hangjaik minősége nem egészen az, ami a mi nyelvünké, mely sok idegen, nem német hatásnak van kitéve.« (Kisch G. hozzám intézett levele.)

Az erdélyi szászok körülbelül 700 esztendeje vándoroltak ki régi hazájukból s a visszamaradt rokonok utódjai csak akkor értik meg a Sievers iskolájában képzett germanistát, mikor gondosan szétválogatja az újabb szerzeményt a régi, kivándorláskori szókincestől.

A magyar nyelv Julián idejében átment volt az olasz, latin, szláv s részben a középfrank német hatáson. Pozitív alapon tehát mi azt következtetjük, hogyha Julián meg is értette a kint lakó magyarokat, azok őt, minthogy a beszéd nem egyes szavakból, hanem mondatokból áll, nem értették meg. Vagy pedig azt kell feltennünk, hogy Julián csakis a honfoglalás előtti szókinccsel beszélt, s gondosan került mindent, amit vándorlásunk közben és itt e hazában szereztünk. — A *De facto Ungarie Magne* e szavaiban tehát: »intelligebant eum et ipse eos«, igenis lehet kételkedni.

Julian egy szóval se említi sem itt, se másutt a baskirokat, (vö. e mondatát: *omnes Thartari, qui eciam Vngari pagani vocantur W. VII: 555*), ellenben Rubruquis; aki, amit a Pascatur földéről mond, azt mind a dominikánusoktól tudja, azt írja, hogy »a pascatir ország az, amelyből egykor a húnok kijöttek, akiket azóta magyaroknak neveznek és ez a föld voltaképen Nagy-Bolgária« (vö. *Voyage de Rubruquis Chap. XXIII, ed. Bergeron*). Ahány állítás van ebben a dominikánusoktól vett értesülésben, annyi benne a tévedés. S ha ezt az értesülését nem hisszük, mért higgyünk a pár sorral feljebb szintén hallomásból írt következő soroknak: »le langage de ceux de Pascatir et des Hongrois est le même«. Hiszen ha Sajnovics munkájából csak a címlap maradt volna reánk, mely szerint »idioma Ungarorum et Lapporum idem« est, és nem az a fejtegetése is, hogy *idem* lehet

anélkül hogy a rajta beszélők egymást megértsek, akkor se hinnék el neki az ugyanazon-ságot, pedig ő ezelőtt 130 évvel járt a lappok közt. Csak azt akarom e példával igazolni, hogy a hallomásból írt le méme-nek csak akkor volna hitele, ha más nyelvi tények támogatnák.

A harmadik tanú az arab írók, akikre én már múltkori cikkemben is »rászóltam«. Ámde az arab írók »ferdítéseit«, ami különben köztudomású dolog, Pauler úr elismeri s ugyancsak leszólja őket (A magy. n. tört. 142). Mit is mondanak hát ezek az arab írók, még pedig az a három legfontosabb, aki egyébiránt egymásból merített? Íme az idézetek:

Jakut Ibn-Fadhlân nyomán azt írja, hogy ».... egy török fajú nép földjére érkeztek, melynek neve *Başgurd*.... ezek a legrosszabb féle törökök.... a tetűt megeszik« (MHK. 199—200); ezt látta is Ibn-Fadhlân. El-Belkhi, ill. Isztakhrî szerint »kétféle *basdsirt* van; ők, mint a besenyők, turkfajú népek«, Ibn-Haukal szerint a »legtöbb *baskir* a besenyők szomszédságában lakik, s ezek és a besenyők egyaránt a török népfajból valók« (MHK. 240). — Az arab írók tehát mind a két baskirt töröknek tartják.

Már most, kérjük, hogy lehet ezekre a dolgokra, kijelentésekre építeni? Egyik adat ellentmondóbb a másiknál. Marczallival azt feleljük: »Itt is a nyelv dönt«. Hiszen milyen tájékozatlanságot látunk nemcsak a régi íróknál, de még a maiaknál is, ha nyelvi viszonyról van szó, arra példa maga Pauler. Pauler szerint a svédek valamikor gótok voltak (B. Szemle CIV:472). Ha az utókor a gótokról csak P. úr Nyílt leveléből értesülne, mennyi fáradságába kerülne, míg bebizonyítaná, hogy az ó-éjszaki nyelv, melyből a svéd ered, rokona ugyan a gótnak, de a germán-ságnak külön ága.

Igy állván a dolgok, csakis a nyelvi vizsgálódás döntheti el, volt-e a baskirok és a magyarok közt valami nyelvi összefüggés, egymás mellett laktak-e, és pedig a kint maradt magyarság beleolvadt-e a baskirokba vagy a többi Volga-vidéki tatárba. — Tapasztalati tények egész sora igazolja, hogy két népnek egymással való lakása vagy egyik népnek a nyelvcsereje nem történik meg nyelvi nyomok nélkül. Ezeket a nyelvi nyomokat nem lehet se hamisítani, se ferdíteni. Csakhogy módszeresen képzett nyelvésznek kell lennünk. Nem szabad a régi *Deus-Dézs*-féle szószármaztatásokat előráncigálnunk s azt mondani Horváth Istvánnal, akarom mondani Paulerrel, hogy *Sarkel* = *Szárhely* (lásd A magy. nemz. tört. 14), mikor e város eredete már csak az orosz *Bjelaja vježa*-val is egészen világos; nem szabad azt írni, a *Генъ* többes szám = *Jenők* (uo. 131), mert a szóvégi *γ* írás egy hangtani sajáttság emléke, olyan mint a régi *tereh*, *kelyeh*, *Imreh*, és *Kendeh* írás. (vö. magy. *ráró*: t. *raro*h, kics. siléz. cs. és t. *rarášek*, *rarášok*). Módszeres nyelvésznek kell lennünk, s akkor nem fogunk olyan kőkorszakbeli szószármaztatást írni, hogy

Zalán = *Zuan*-nal, és ez a *Zuan* a *Svatopluk* szó *Zvantopluk* (?) alakjából alakult (l. műve 214. l.) »a magyar hanyagabb kiejtés« alapján, vagy hogy »a görög szájbán a basgurt sabarttá *torzúl*«, mikor a nyelvészet ép ez »eltorzulások« szabályosságából tud fontos igazságokat kiolvasni, mint Pauler is elismeri, ha olvassa azt, amit ő maga Munkácsi B. működéséről ír munkája X. lapján.

Ilyen szabályosságokból van okunk hinni, hogy a baskir nyelv a VIII. IX. században is tatár nyelv volt. A magyarban van két szó, amelynek a törökségben *s* szókezdő hangja van s a magyarban ez *s* helyén *h* áll. Ez a két szó a *hagyma* és a *hűz*. *S*-en kezdődő török szavak *h*-val csakis a baskir nyelv hegyi dialektusában vannak (Radloff. Phon. 126—153). A törökségben másutt ez az *s:h* megfelelés nincs meg. Hitelét veszti azonban ez az összeállítás, ha tekintetbe vesszük, hogy a mongolság egyik fődialektusában, a burjétnben az *s:h* változás szintén megvan, s hogy a magy. *hölgy* (-menyét) megfelelői a törökségből ki nem mutathatók, ellenben a burjétnben a *soloño* (iltis) mellett előfordul *holoño* (feuernarder) is (vö. NyK. 20:149; vö. vog. K. *sölis*, *sölis*: hölgymenyét Szilasi 123). Eddig az a meggyőződésünk, hogy e három *h*-s szavunk mongol eredetű. A baskir *s:h* megfelelés azonban tüzetesebb vizsgálódásnál eshetőleg e három szavunkat baskir átvételnek bizonyíthatná (lásd Akad. Ért. 1900:434). —

A másik nyelvi tény, amire rá akarok mutatni, s ami helytelenül van Vámbérynél és Paulernél (B. Szemle CIII:353), az, hogy a magyarban több olyan *gy*-én kezdődő szavunk van (*gyékény*, *gyümölcs*, *gyász* stb.), amely köztörök *j* kezdetű szónak felel meg. Mivel már most a szókezdő *j*-nek főleg a volgai tatár nyelvek mutatják a legtöbb palatális elváltozását (vö. Radloff, Phon. 212. §), — s ide tartozik a baskir nyelv — s mivel ezek az elváltozások csakis *j* < *gy*-én keresztül érthetők meg, fellehet tenni, hogy »a magyar-török elemek *gy* szókezdője nem magyar nyelv-történeti alakulat« (Akad. Ért. 1900:436), hanem már *gy*-vel kaptuk e szavakat. S ilyen *gy*-t a volgai tatárra, s így a baskirra is, a mai hangok alapján fel kell tételeznünk.

Ez apróságokkal csak arra akartam rámutatni, hogy »Baskiriában csak az a... feladat, hogy a kutató szavakat gyűjtsön, nyelvtani formákat tanulmányozzon« (B. Szemle CIV:475), hangokat megfigyeljen, mert csakis ezek dönthetnek egy olyan kérdésben, amilyen a baskir-magyar rokonság kérdése, mert ez első sorban nyelvészeti kérdés.

Pauler úrnak több kisebb botlására, valamint személyeskedő dolgaira nem válaszolok. Újból hangsúlyozom, hogy mult-kori és jelen cikkemben felhozott erősségeim bizonyítják, hogy egy nép hovatatartozását nyelv vagy nyelvi emlék nélkül eldönteni nem lehet. Ott állunk, ahol a Dubois-Reymond-féle problémákat szubsztancia-elméletével megfejtő Haeckel, hogy a baskir és a magyar nyelv viszonyát, ha nem akarjuk elfogadni a mai állapotot a múlt, nem ismerjük. A régiebb állapotnak a mai alapján

történi vizsgálata első sorban nyelvészeti és nem történeti föladat. Ennek a megfjtéséhez pedig Pauler úr nem tud eléggé — arabusúl.

MELICH JÁNOS.

IRODALOM.

Dóczy Faustja.

Az irodalmi művek is a természet alkotásai. Nekik is megvannak a fogantatásra, születésre, virágozásra s lehanyatlásra szükséges létföltételeik. Úgy tetszik, hogy égalji viszonyok, maga a levegő, a társadalmi és gazdasági lét is erős befolyással vannak rájuk. Vannak műfajok, melyek csak a zordon Észak kemény, kopár hegyei közt, fukar földén, köd és hosszú éjtszakák sötét méhében születnek meg. Viszont némely irodalmi mű színeinek gazdag pompáját, buja érzékiségét, széles, terjengő derűtségét csak Délszak vidékein fejtheti ki, mint a pálma, a datolya s a trópusok dúsgazdag tenyészete...

Innen van, hogy akárhány mű szorosan és elválhatatlanul egygyéforrott talajával, tépd ki s ültessed át: csenevész leszen, mint a hazájából kiragádott növény.

Akárhány ily terméke van a nagy népek irodalmának is, van a miénknek is. Bizonyos, hogy Burns magyarul nem az a skót paraszt többé, aki eredetiben volt. S a *Hermann und Dorothea* idilli alakjairól lepattan az idilli költészet ragyogó máza, ha idegen nyelven regélik el ez egyszerű szerelem megindító történetét. Ki az a Toldi Miklós, ha testvérgyilkosságáról és farkasokkal vívott harcáról francia alexandrinusok beszélnek? S mi az értéke Petőfi alföldi költészetének, ha német fordítások küzdenek sehol egyebütt meg nem érthető, által nem érezhető részeinek nehézségeivel?

De viszont vannak más természetű költői alkotások is. Lángelmájú szerzőik fölülemelkedtek hazák és nemzetek korlátain. Mélyebben tekintettek bele az emberi szív rejtekeibe a tudósoknál, egyetemesebb, átfogóbb törvényeket találtak föl az emberi gondolkodás, érzés, erkölcs terén, mint maguk a kutató buvárok. Egyben költők ezek és bölcselők, csúcsain vannak az érzésnek s értelemnek.

S mivel az emberi élet soha ki nem fürkészhető rejtvény marad idők végeig, ennél fogva e költők a logikának segítségére hítták a hitet, a tudás biztos adatait párosították a vallás rejtelmivel, Kelet titokzatos varázsát vegyítették a Nyugat éles látásába, s így született meg homályos kezdetekből a költészet java és virága: a misztikus költés.

Ennek a költészetnek, mind között talán a legmélyebbnek és legfenségesebbnek, teljes és gazdag ösmeretére szüksége van minden nemzetnek, ha egyáltalán akar és képes gyönyörűséget

találni az emberi képzelet teremő erejében. S azért Vergilius Aeneisét, Dante Isteni Színhjátékát, Milton Elvesztett Paradicsomát, Goethe Faustját, Byron Kainját és Manfredjét. Madách Ember tragédiáját lehet és kell olvasni és lefordítani minden népek nyelvére.

E nagyszerű művek korántsem fejezték be teljesen hivatásukat, ha csak költők nemzete értette meg s élvezte őket. E fenszárnyaló, hatalmas gondolatok hódítva, nemesítve, gyönyörködtetve és tanítva bejárlják az egész világot.

I.

Dóczi Lajosnak őszinte hálával adóztunk már első Faust-jaért is. Merész kísérlet volt ez akkor az ifjú költő részéről, ki bizonyára általérezte a nagyszerű mű költői szépségeit, de korántsem értette meg teljesen mélységeit. Fordításának sikere páratlan volt. Minden gáncs, minden kifogás, mely munkáját érte, eltörpült ama csodálat mellett, mellyel vállalkozásának merészségét és sikerét illették. A színpad elfogadta, a közönség teljesen elkapkodta s ami az eredetiben rövid és találó nivoltáért szálló igévé lett, a magyar fordítás azt is anyanyelvünkön honosította meg.

Huszonnyolc esztendő lefolytával most Dóczi újra kiadja Faustját, megjavítva és a második rész egy némely részleteivel kibővítve.

Atolvastuk gondosan az új Faustot egybevetve a régivel s Goethe eredeti szövegével. De még mielőtt e filológiai természetű vizsgálódásba fogtunk volna, megkísértettük az új kiadást elolvasni függetlenül az egybevetésektől. Talán gyakorta kísértett ama kettőre való önkéntelen visszaemlékezésünk. Lehet, de e sorsban osztozni fog velem ma csaknem mindenki, ha az új könyv kezébe kerül. De még így is teljesen jogosúlnak tartjuk a fordító önérzetes szavát, ki azt vallja Előszavában, hogy *költői* munkát végzett.

Ez a fordítás csakugyan a költő munkája, ki elmélyedvén rajongva szeretett tárgyába, utána érezte, utána élte, utána *költötte* az egész művet. Nincs ennél nagyobb dicséret, melyet valamely nagyszerű alkotás idegen ajkú tolmácsára halmozhatnánk. Hiszen a részletekben lesz egy némely megjegyzésünk; be fogjuk bizonyítani, hogy Dóczi sok mindent változtatott meg úgy, hogy az újnak nem volt vele hasznára. Akadni fognak tárgyi és nyelvi szempontból egyként nagy s úgy véljük, jogos aggodalmaink. De azért ez a munka mint egész, mégis becsületes költői alkotás, a szeretet, sőt gyakran az ihlet műve, nyelvben, hangban, stílusban, fölfogásban csaknem egyenletes, vagyis: majdnem mindig gondolkodó, formában biztos, hevületre és megfontolásra egyaránt képes költő színvonalán van. Vele egybevetni a többi gyarló kísérleteket, melyek láttára igazán kedvük volna fölsóhajtani: *Armselger Faust ich kenne dich nicht mehr!* — valóban súlyos igaztalanság volna.

II.

E helyütt első sorban a *nyelv* kérdésével volna illő és szükséges foglalkoznunk. Oly értelemben, mint tán várható, ez a részletezés nem szándékunk. A régi kiadás bírálói sok kifogást tettek Dóczi nyelve ellen, s ezek a részben jó, részben rossz-indulatú gáncsok hasznára váltak a megújítás munkájában. Bántó magyartalanságokkal, a nyelv törvényeinek a vers kedvéért való megszegésével nem igen fog találkozni a szíves olvasó ez új alakú Faustban; de mikor ily természetű munkát vizsgálok s látom, hogy a költő szerető gondnal ügyekezett minden botránykövet eltávolítani útjából, nem is erre vetem a fősúlyt. Hanem keresem a fordítás viszonyát az eredetihez, mérlegelem azt is, ha vajjon magyarrá, a magyar szellem kincstárának törzsökös jószágává lett-e Faust a fordító jóvoltából s képességei segítségével.

S e két pontban akadtunk aztán azokra a kifogásokra, melyek elhallgatása kisebb szolgálat volna a fordítónak, mint beható megvilágításuk.

Kétségtelen, hogy a költeménynek naiv, humoros és társalkodó részletei fényesen sikerültek; ezekben igazán csak a rossz-akarat fog minden erőfeszítéssel gáncsolni valót találni. De a filozófiai szemlélődések, a gondolatok súlyos, rövid és velős kifejezése a magyarban meg sem közelíti néha az eredetit. Hiába mondja nekünk Dóczi, hogy ily helyeken ő világosabb Goethenél! Éppen megfordítva áll az igazság. Egymás mellé állítunk néhány ilyen helyet, beszéljenek ők helyettünk.

Ki kelt vihart a szenvedély szavának?	Wer lässt den Sturm zu Leiden-schaften wüthen?
---------------------------------------	--

Ki festi búhoz az est hajnalát? —	Das Abendroth im ersten Sinne glühn? —
-----------------------------------	--

Bevégzett ember mindent eltagad,	Wer fertig ist, dem ist Nichts recht zu machen,
----------------------------------	---

Mit a fejlődő hálával fogad.	Ein Werdender wird immer dankbar sein.
------------------------------	--

Az aggkor nem tesz gyermekessé,	Das Alter macht nicht kindisch, wie man spricht,
---------------------------------	--

Gyermek a költő, bárha agg. —	Es findet uns nur noch als wahre Kinder. —
-------------------------------	--

(Prolog auf dem Theater.)

Üdülve nézik hű cselédid,	Der Anblick gibt den Engeln Stärke,
---------------------------	-------------------------------------

Hogy titkod meg nem fejthető,	Da Keiner dich ergründen mag,
Magasztos műved véges végig,	Und alle deine hohen Werke
Mint első nap volt, oly dicső. —	Sind herrlich, wie am ersten Tag. —

Kisértsd terelni, hogyha szédül, A magad útai felé. —	Und führihn, kannst du ihn erfassen, Auf deinem Wege mit herab. —
... jó embernek jó utat	Ein guter Mensch in seinem dunkeln Drange
Sugalmas ösztöne mutat. —	Ist sich des rechten Weges wohl bewusst. —
Mi kél, mi él, mi van s fogan,	Das werdende, das ewig wirkt und lebt,
Foglaljon össze nyájasan. —	Umfass euch mit der Liebe holden Schranken. —
S mi lenge tüneménykép elhalad,	Und was in schwankender Erscheinung schwebt,
<i>Azt tűzze helyre osztó gondolat.</i>	Befestiget mit dauernden Gedanken.
(Prolog im Himmel.)	
Ó bár barlangos bérctetőkön Kedves fényedben járhatnék. —	Ach! könntich doch auf Bergeshöhn In deinem lieben Lichte gehn. —
Tudás gőzét lefürdve ottan Meggyógyulhatnék harmatodban.	Von allem Wissensqualm entladen In deinem Thau gesund mich baden.
Föl, hadd füröszse, hú buvár, A földi keblet napsugár. —	Auf, bade Schüler unverdrossen Die irdische Brust im Morgenroth.
Hozzád fogódzik keblemben elélek.	Ich fühle ganz mein Herz dir
(Trag. I. 1.)	
És angyalszóval sügnak árulást	Und lispeln englisch, wenn sie lügen.
(Vor dem Thor.)	
Ha szólok majd a tünde perchez: Maradj! oly szép vagy énnekem! Akár mindjárt bilincsbe verhetsz,	Werd ich zum Augenblicke sagen: Verweile doch! du bist so schön! Dann magst du mich in Fesseln schlagen,
Elhullok akkor szívesen.	Dann will ich gern zu Grunde gehn!
A lélekharang hadd konduljon,	Dann mag die Todtenglocke schallen,
<i>Végezve akkor teendőd; Órámnak mutatója hulljon,</i>	Dann bist du deiner Dienste frei, Die Uhr mag stehn, der Zeiger fallen,
<i>Ne mondjon nékem több időt. —</i>	Es sei die Zeit für mich vorbei! —
<i>Kothurnuson járj, szólj hatalmas kúrttel,</i>	Setz' deinen Fuss auf ellenhohe Socken,
Csak az maradsz te, ami vagy.	Du bleibst doch immer, was du bist.
(Studierzimmer.)	

III.

A két kiadás közt lényeges különbségeket veszünk észre; egész nagy részletek és kicsinyes, színre jelentéktelen sorok jelennek meg új formában. Mondanunk sem kell, hogy a változások legnagyobbbrészt javára vannak a munkának. Hiszen csak természetes, hogy huszonnyolc esztendő gondja, szeretete, törekvése nem maradhatott eredménytelen, meddő. Néhol e gond nagyon is meglátszik és nem sugallta a legszerencsésebb eszméket a költőnek.

Nem hisszük, hogy a patkánytól szerencsés befejezése volna az az erőtetett sor:

Végső bukfencet vet ő.

A régiben így hangzott:

Már a végső nótát fujja Ha! sie pfeift auf dem letzten Loch.

A híres »Mein Leipzig lob ich mir! Es ist ein klein Paris und bildet seine Leute«, a régi kiadásban kedvesebb, naivabb:

Az Isten uccse, Lipcse a csak Lipcse,
A népén látszik máris, hogy egész kis Páris.

Az új kiadásban:

Úgy van, hjah Lipcse ritka város,
A műveltségben Párisal határos.

Az eredeti hangulatának jobban megfelelt a fordítás e helyen is:

I. Mindjárt ajándék? Jó, így szukcedálunk.
II. Ajándékoz? Nos, ez győzelmi zálog.

Eredetiben:

Gleich schenken? Das ist brav, da wird er reüssiren.

Azt se tartom szerencsés változtatásnak, hogy Margit anyjának

II. — vézna ujjá, I. Mert finom annak orralyukja,
Mindig az imakönyvet bujja. Mindig a zsoltárkönyvet bujja.

Eredetiben: Die Frau hat einen feinen Geruch,
Schnuffelt immer im Gebethbuch.

Továbbá:

II. Margitnak leesett az álla. I. Margitnak félreállt a szája.

Eredetiben: Margaretlein zog ein schiefes Maul.

II. Ó bujaság szűz mintaképe! I. Ó testfölötti testies imádó!

Eredetileg: Du übersinnlicher, sinnlicher Freier!

Ezek s egyéb, elhallgatott kifogások csak annál jogosultabbá teszik annak a nagy haladásnak dicséretét, melyet e javított kiadás mutat az elsővel egybevetve.

Gyönyörű az a jelenet e fordításban, mely a város kapuja előtt folyik le. Az eredetinek mélységes költészetét, a legjobb emberszívek mélyeiben gyökeredző vágyakat, sejtelmeket, a természet erőinek emberfölötti látással való szemléletét mind elegendő erővel, költészettel, lendülettel adja vissza. Mephisto és a tanítvány beszélgetésében is több van Goethe mély szatirájából és humorából, mint az első fordításban volt.

Az olvasónak föl fog tűnni Faust monológja Margit hálószobájában; e hely is sokat nyert költői szépségben az új fordítással. Egészen átalakította Dóczi a thulei balladát, melyen már a színpad részére régebben is változtatott. Kár, hogy ragaszkodik e ritmushoz még most is, holott az ő verselő képességével nem válhatnék nagyon nehezére valamivel dallamosabb formát találni az ősi nyolcasméternek. Átdolgozta Margit sóhaját is, a *Meine Ruh ist hin* ... kezdetűt, s kiegyenlítette lehetőleg az első fordítás darabosságait.

Gericht Gottes! dir hab ich mich übergeben!

Az új fordításban:

Isten! hitem beléd vetettem,
A te törvényed ítéljen felettem.

A régiben: Te ítélj Isten!

Nekem egyéb törvényem nincsen!

IV.

Gondos olvasás rendre föltárja előttünk a mű aprólékosabb szépségeit, kisebb hibáit is. Veszélyezett szerencsétlensége minden bíráltnak, hogy a munka fényességeit nincs ereje, hogy megmutassa, a fogyatkozások megvilágítására több a képessége. De nézze a szíves olvasó kalmármérlegnek e szerény ösmertetést, melynek egyik serpenyőjében a fordítás gyengéi, mind az elsoroltak s a még elhallgatott egynéhány; a másokban költői szépségei, melyeket elsorolni itt nincsen hely, se alkalom. Emez úgy lenyomja a másikat, hogy tekintetbe is alig jöhet amannak könnyűsége. De meg kell gondolnunk, mi könnyű egy 240-lapos könyvnek pár sorát kijegyezni s mily nehéz volna bizonyításul ideiktatni mind a többi.

Azért eleve is tiltakozunk a gáncsoskodó rosszakarat vádja ellen, azért hogy eddigi kifogásainkat felsoroltuk. És teljessé tesszük a lajstromot már most nyelvi szempontból is, hogy tőlünk telhetőleg minden oldalról megvilágítsuk a munka nagy érdemét. Csak a legszembeötlőbb botlásoknál állunk meg, a szépségnek kisebb foltjain megakadni kicsinyesség volna.

Csak nyúlj bele a sűrű emberlétbe: Greift nur hinein in's volle Menschenleben [nem költői, nem hű az eredetihez].

Vagy örült táncnak végzetére	Wenn nach dem heftigen Wir- beltanz
Virrasztni hív a bor megint.	Die Nächte schmausend man ver- trinket.

[Nincs meg benne a goethei tartalom és azonfölül homályos is.]

Kisértsd terelni a magad útai felé — [hiányzik a *meg* igekötő].

Téged, földszellem, jobban érlek: Du, Geist der Erde bist mir näher [ez a szókötés új ugyan, de nem helyes és aligha jelenti azt, amit eredetije: Közelebből érlek].

A mindes mindenségen által: (Harmonisch all des All durchdringen), [analógiás összetétel a *véges végtelen* módjára. Vajjon helyes-e?]

Mit nem használász, csak súlyos terhül *kapnád*: was man nicht nützt, ist eine schwere Last. [Miért ez a föltételes forma? Pusztán a vers kedviért?]

Remek ital, úr lélek s test felett: In dir verehr ich Menschenwitz und Kunst. [Éppenséggel nem az, amit az eredeti mond s az első kiadás e részben is szerencsésebb volt (Benned gyűl össze emberész, erő), de költői szempontból nézve sem kielégítő.]

Honnan mindenki félve *elosongat*: Vor denen Jeder gern vor-
überschleicht. [*Elosongat* gyakorító ige s a halál kapujából való
elosonásra valami nagyon sűrű alkalom aligha kinálkozik.]

S kis híjja, hogy letérdelnének,

Hódolni, mint az Úr testének.

[Az Úr testét imádják (szentségimádás), de nem hódolnak neki. Különbözik az új változat mindenestre jobb, mint az első kiadása, mely érthetetlen volt:

És hajszálhíjja, térdre esnek,
Hódolni, mint a Szentségesnek.

E néven ez oltári szentséget sehol nem nevezik.]

Apám egy félhomályos férfi volt: Mein Vater war ein dunkler Ehrenmann. [Ezt a jelzőt nem értjük; az eredeti egészen világos előttünk.]

Csak úgy belé van verve minden. Und alles ist Dressur. —
[Ezt világosabban is ki lehetett volna fejezni.]

Mert elkergetni bogarid	Denn dir die Grillen zu verjagen,
Mint nemes úrfi állok itt.	Bin ich als edler Junker hier.

[Ez a bogár német állat. A régi kiadás hibátlan volt:

Mert elkergetni ami bánt,
Eljöttem, mint nemes gavallér.]

A természet vagy egy *tűlföldi* szellem
Nem főztek [főzött] csudabalzsamot.

[Ez a túlföldi, valószínűleg földöntúli szellem az eredetiben csak *ein edler Geist*. Mi szükség ez új alkotásra?]

Vagyok gavallér én is, akármellyik: Ich bin ein Cavalier, wie andre Cavaliere. [Ezt a sort így alig lehet érteni; *amint* kihagyása nagyon is merész.]

Egy szó tetőled, egy *nézés* csupán
Bölcsőbb nekem, mint minden tudomány.

[A *nézés* nem költői; az első kiadásban: egy pillantásod, egy szavad, s ez közelebb jutott az eredetihez.]

Egészen engedni magunkat — sich hinzugeben ganz [az igekötő itt is nagyon hiányzik; így csonka és érzés szerint is rosszul eső hallani.]

Kimondva bántja a *szűzes* fület: Man darf das nicht vor keuschen Ohren nennen. [Ezt ugyan Mephisto mondja, de tőle se halljuk szívesen.]

Nem képzél mást, csak tégedet: Du kommst ihr gar nicht aus dem Sinn. [Ez így nyelvtanilag is helytelen, nem is érthető.]

Vigyázni kék!	Nehmt euch in Acht!
Ha megesek,	Ist es vollbracht,
Nincs ékesség!	Dann gute Nacht,
<i>Szegényke ki nem állhat.</i>	Ihr armen, armen Dinger!

[A negyedik sort nem értjük; az eredetiben e sornak nyoma sincs. Mi szükség ily betoldásokra, valóban föl nem fogható.]

V.

Dóczi Lajos azt írja Előszavában, hogy mások talán fognak még jobb magyar Faustot alkotni, tőle különb e mostaninál nem telik. Lehet, hogy igaza van. S ha valósággal meg is állapodott volna annál a fordításnál, mely előttünk van, akkor is nagy és méltó munkát végzett volna, érdemeset arra, hogy az irodalomtörténet legszebb lapjain őrizze nevét azok közt, kik más ajkú s nekünk mégsem idegen szellemek kincsét tették nemzetünk tulajdonává. Így is, ahogy van, jeles költőnek, tiszta, világos észnek s a verselésben teljesen járatos embernek munkája ez.

De hisszük, hogy a fordító nem feledte el a költő szavát: Nur rastlos bethätiget sich der Mann. E kiadás remélhető nagy sikere csakhamar szükségessé fogja tenni, hogy Dóczi újabb kiadással álljon a magyar közönség elé. Közben egyre foglalkoztatja majd saját ízlésének, ítéletének s a jóindulatú és elismeréssel teljes kritikának szava.

S ha aztán szerény megjegyzéseinket bármiben is hasznára fordította, nekünk öröm lesz az és elégtétel is egyben, kárpótlás azért a kellemetlen tiszttért, melyre vállalkoztunk, hogy t. i. egy szép munkának első sorban ne a szépségeit élvezzük, hanem a foltjait keressgéljük.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Könyvészet.

Máthé György. A mondat elemzése (Lugos 1900. Virányi J.).
Czukrász Róza. Phonomimikai előgyakorlatok az olvasás és írás tanításához (Bpest, 1899. Ifj. Nagel O. Ára 2 K).

Keleti Szemle 1900. 4. füz. Árja hatás a finn-magyar nyelvek számnemeiben, Munkácsi B.

Nyelvtudományi Közlemények 1900. 4. füz. Magyar szófejtések, Nagyszigethi K., Szilasi M., Gombocz Z.

Irodalomtörténeti Közlemények 1900. 4. füz. Hrotsuita Dulci-
tiusának régi m. fordítása (a Sándor-kódexben), Katona L. —
Kalendáriombeli régi m. disztikonok, König Gy.

Asbóth O. Die Anfänge der ung.-slav. Berührung. (Archiv für slav. Philologie 22. k.)

Az akciók tanához. Gyomlay Gy. Tanár. Közl. 11. sz. 312.

Tolnai Magyarító Szótáráról Kiss Ernő Kath. Szemle I., Zolnai Gyula Ethnographia 1900. 9. sz.

Magyar Nyomdászat: Nyomdai műszók jegyzéke.

NYELVMŰVELÉS.

Eötvös Károly stílusa. Mindazok, akik méltatták Eötvös művét, kiemelték stílusának magyarságát. Akadtak, akik ósdiak is találták egy kissé, a Budapesti Szemle pedig odavetette a nagy szót, hogy parlagi. Egyik ellenvetés se talál. Eötvös egyszerűen kerüli azokat a monda csinált új szavakat, melyek ellen fellázad romlatlan nyelv-érzéke, s melyek megmételtyezték az újkori magyar irodalmat. Különösen pedig a tudományos irodalmat. Mi többiek, akiknek hozzá szokott fülünk a mai magyar irodalom korcs kifejezéseire, germanizmusaihoz, barbarizmusaihoz s egyéb ízetlen izmusaihoz, mi első olvasásra kissé idegenszerűnek találjuk azt a magyar nyelvet, mely eredeti szépségeiben csendül meg, megszabadítva minden idegen cikornyától. S keressük ennek a szokatlan hangzásnak az okát. Nem találjuk meg benne az ujon faragott szavakat, s készen vagyunk hinni, hogy a nyelv ósdi. Nem találunk benne műkifejezéseket, tudományos korcs-szavakat, s azt találjuk, hogy e nyelv parlagias.

Pedig e nyelv teljesen magyar; tősgyökeres magyar; zengzetes és elbájoló. Ennél szebb s romlatlanabb magyar nyelven ma nem ír senki. Mert ott vagyunk, hogy nyelvünkre vonatkozólag egyértelművé lett a »szébb« és »romlatlanabb«. Ebben a nyelvben megvan az erő és hajlékonyság. Ki lehet vele fejezni a legfinomabb árnyalatokat. Nemcsak a hajszálfínomságokat engedi meg, de a hajszállhasogatásokat is. (Maga ez a kifejezés is tanu reá.) Megvan e nyelvnek gazdag szóbősége. Megvan a maga keresetlen kelleme. S bizonyos, hogy e nyelvet sokáig fogják tanítani a jövő korszakok iskoláiban.

A stílus pedig teljesen Eötvös Károlynak eredeti stílusa. Ezt nem tanulta senkitől, ebben nem utánoz, ebben legfeljebb őt lehet utánozni. Ez az ő legsajátosabb tulajdona.

Legfeltűnőbb sajátsága az egyszerű rövid mondatok. Kerüli a közbevetéseket. Inkább hat főmondatot csinál, semhogy egy alárendelt mondatot kelljen beszűrnia. Néha talán túlságba is megy. Nagyon is rövidek a mondatai. Némelyikben hiányzik az alany. Némelyikben az állítmány is. Vagyis »subintelligitur«; el kell olvasni az előző mondatot is, csak úgy lesz érthetővé a következő.

Emellett ki kell emelnem valamit. Eötvös eddig megjelent munkáiban nemcsak hogy trágár szó nincsen, de kétértelmű is alig akad. Amily gondos e tekintetben a tárgy megválasztásában, oly válogatós a szavak alkalmazásában is. Játshi enyelgést megenged magának akárhányszor, de azért oly komolyan veszi a szavait, hogy nem játszik velök. Még szójátékot is hiába keresünk könyveiben.

(Egyetértés 1900. Karácsony.)

HOITSY PÁL.

Nem mese az, gyermek! Sokszor ajkamra tolúl a »Családi kör«-nek ez a szálló igéje, hogy én is megfeddjem vele tanítványomat vagy figyelmeztessem beszélgető társamat. Igen, mert most nemcsak a fonóban *mesélnek* legények, leányok, nemcsak a gyermek-szobában *mesél* az öreg dajka az álomra hajló kis fiúnak és leánykának, hanem *mesél* már mindenütt mindenki. A tanuló *elmeséli* otthon, hogy mi történt az iskolában; az egyik kisasszony *meséli* a másiknak a zsúron, hogy kívül táncolt a bálon, a képviselők *elmesélik* hol magában a t. házban, hol csak a folyosóján, hogy mi hír a nagyvilágban vagy legalább a kerületükben. — Mindannyiszor szerettem volna odakiáltani e hölgyeknek és uraknak: »Nem mese az, gyermek!«, de csak csendesen suttogtam e szavakat. — De mikor Mikszáth is elkezd *mesélni*, mikor ő is elvétí a *mesél* és *beszél* jelentését, mikor az 1901. évi Almanachban »A mi örökös barátunk« c. elbeszélésében ő is így ír: »Hogy min kezdődött az összeveszés, alig lehet elmesélni«, akkor kifakad belőlem a szó. Kifakad, hogy kellő korlátok közzé szorítsam a *mesél*, *elmesél* igéket, annyiival inkább, mert szörnyű terjedésök a német nyelv titkos hatásának nyilvánvaló bizonyítéka, mert egy alattomosan mérgező germanizmust látok benne. — Tudnivaló, hogy a német, a mindig oly gazdagnak, szavakban, szinonimákban oly bővelkedőnek hirdetett német nyelv nem tud különbséget tenni a között, hogy megtörtént vagy költött dolgot beszél-e el; a német nyelvnek mindegy, akár a lipcei csatát, akár Dornröschent kell elmondania, mindakettőt *erzählen* igével teszi. — Ennek az utánczó azok a felemás magyarok, akik először a budapesti magyar nyelvbe, majd a fővárost minden hibájában utánczó vidéki városok nyelvbe, sőt végül az irodalom nyelvbe is bevitték az *elbeszél* helyett az *elmesélt*. — De reménylem, a jobb magyar társalgásban és a tisztább irodalmi nyelvben nem fog gyökeret verni, ha valahányszor az *elbeszél* helyébe tolakodik az *elmesél*, jól oda kiáltunk neki: »Nem mese az, gyermek!«

Tudás és tudomás. Nagy igaza van annak a szólásnak: »Az isten mentsen meg a barátaimtól, az ellenségeimtől majd csak megóvóm magamat«, de még nagyobb igaza volna, ha így szólna:

»Az isten mentsen meg a tudákosoktól, a tudatlanokkal majd csak elboldogul a tudomány«. Íme laikus, egyszerű embernek soha eszébe nem jutott volna fennakadni a *tudomás* szón, hanem élt volna vele joggal és jóhiszeműen, amint használta száz meg száz ismerőse s amint a többi -más képzős főneveket használta. — De nem így tesz az az ember, aki belekóstolt a nyelvtudomány borába, hanem a nem neki való italtól megkótyagosodva, elkezd töprenkedni, tépelődni, s mi sül ki a mély gondolkodásból? Olyan sületlenség, amilyent egy iskolai hetilapunk talál fel az 1900. évi 49. számának szerkesztői üzenetei között, de amely inkább a csodabogarak között foglalhatna helyet. — Azt mondja az elmés üzenő: »Ön tehát azt állítja, hogy a jegyzőkönyvekben helyes ez a kifejezés: »*tudomásul vette*« és az ítéletet tőlünk várja. Ha ön bebizonyíthatja, hogy az igéhez, vagy akármelyik más szóhoz elébb ragot s utána képzőt tehetünk, akkor igaza lesz. A *tudomás* tehát rosszúl képzett, mert az alapszó *tud* és nem *tudom*. Érezték ezt már mások is s ezért írják némelyek így: *Tudásul szolgál*.«

Ejnye, ejnye! Hát az elmés üzenő nem hallotta soha hírét a *más-més* deverbális igeképzőnek, hát nem ismeri a *látomás*, *hallomás*, *vallomás* szavakat, holott a régi nyelvből még a *kéremés*-ről is tudnia kellene? Vagy ezeket a *tudomás*-sal együtt mind ki akarja irtani? Hát csak rajta! Sok sikert a munkához, de amikor a végire jut, akkor megisszuk az *áldomást*!

KARDOS ALBERT.

Taxameter. Nem régiben olvastuk, hogy a fővárosi tanács elfogadta az új bérkocsi-szabályrendeletet, amelynek legfontosabb része a *taxameter* behozása. (Budap. Hirlap, 1900. dec. 19.) A fővárosi tanács azonban úgy látszik nem igen törődik azzal, hogy az idegen találmányoknak magyar nevet is adjon a magyar földön való alkalmazással együtt. Pedig nem nehéz a *taxameter*-re jó magyar nevet találni; oly világosan szól a találmány mivolta és nemzetközi neve is, hogy bizonyára mindenki így nevezné magyarul: *díjmérő*. Ajánljuk a fővárosi tanácsnak, hogy szabályrendeletében így nevezze a *taxameter*-t.

ZOLNAI GYULA.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Gyarmathi paristsá-ja. Miklosich a magyar *parittya* mellett a Gyarmathiból vett *paristsa* alakot említi, Jagić legújabb művében ezt a *paristsá*-t beleilleszti azok közé a gyér adatok közé, amelyeket alkalmasáknak tekint annak bebizonyítására, hogy a bejövő magyarokat körülvevő szlávok nyelvében különböző nyelvjárásokat lehet megkülönböztetnünk. Ez nyilvánvaló tévedés: *paristsa* alak soha sem élt a magyar nyelvben, ezt most már sokkal határozottabban merem állítani, mint a nemrég megjelent *lencse-szerencse* cikkemben (29:498 jegyz.), Gyarmathi ugyanis, amint azóta meggyőződtem, egészen rendesen teremt átmeneti alakokat, ha az egymással szembeállított két szó, a szláv meg a magyar, nem akar teljesen egymáshoz illeni. Ez

átmeneti alakok nála aszerint mások-mások, amint a magyar szót ebből vagy abból a szláv szóból magyarázza. Ha p. o. az *özvegy* szót orosz *ovdovjety** orbari conjuge igével azonosítja, akkor a következő átmeneti alakokat veszi föl: *ovdvety*, *odvegy* (333), ha ellenben a *vdovec*-ből indul ki, akkor megint másként képzei az átmenetet: »*Vdovetz*, der Witwer. *Odvetz*, özvegy« (346). Mert hát Gy. nagy ezermester, aki tudja pl. a magyar *asszony* szót az orosz *žena* mulier-ből magyarázni, de ha kell megmagyarázza a *samka* nőtény szóból is: »*Senotska*. Muliercula. Aszszonyotska és 3 sorral lejjebb: *Szamka*, das Weibchen. *Aszszanka* (341). Itt még átmeneti alak sem kell neki, hisz olyan világos, hogy *ženo**ka meg *aszszonyocska* azonosak, az *aszszanka* (!) pedig csak *samka*-ból lehetett!

No hát így állunk azzal a *paristsa* alakkal is, amely meg-
 tévesztette Miklosichot, neki pedig ismernie kellett Gyarmathi fogá-
 sait, — meg Jagicót, aki igaz, nem sejtette, hogy Gy. tele van
 ilyen badarságokkal, de megtévesztette bizony részben magyar nyelv-
 vészeinket is, kérdést is tettek egyszer a Nyrben, hogy az a *paristsa*
 hol járja, velem szemben is úgy nyilatkoztak, hogy Gy. »bizonyosan
 hallhatta valahol«. Hát én ezt kereken tagadom és azt állítom, hogy
 arra hivatkozni sem szabad, amit csakis Gy.-nál találunk. Láttuk
 már egy pár példán, hogy megforgatja Gy. a szót, míg ki nem
 kerül a magyar szó, amelyet magyarázni akar — játszva ki lehetne
 művéből még vagy száz ilyent írni, de eljárását eléggé jellemzi talán
 az eddig fölhozott és a még később szóba kerülő pár példa. Hogy
 a *paristsa* is csak amolyan csinált alak, kiviláglik abból, hogy Gy.
 csak ott említi, ahol a magyar *parittyá* szót orosz *prašč*-ből magya-
 rázza: *Prjasts***. Funda. Schleuder. *Paristsa*. Parittyá (323); ellen-
 ben eltűnik, mert semmi szükség sincs rá, ahol Gy. a cseh *prak*-ból
 fejti meg szavunkat; itt más hídon vezet át a szláv szót a magyar
 nyelvbe: *Prak*. Funda. Schleuder. *Parika*. Parittyá!! A *paristsa* oda
 való, ahová ez a *parika* is — már t. i. a sutba.

Miklosich különben még egy párszor valóságos szóknak nézte
 Gy. alkotásait, így tévedt a szláv elemekről szóló értekezésébe az
ángor szó (Gy. »Ugor, der Aal. *Ángor*, Ángolna« 331. l.), így a
szkvoregély (Gy. *Szkvoretz*, der Staar. *Szkvoregély*. Seregély 341. l.),
 így a *virelya*, *furelya* alakok (Gy. *Szvirely*, die Hirtenflöte. *Virelja*.
Furelja. Furulya 327). Olykor igaz Miklosich nem is sejtette, hogy
 pusztá átmeneti alakokkal van dolga, így p. o. mikor Gy.-nál ezeket
 olvasta: »*Zloto*. Gold. — Florenus. *Gülden*. *Izlot*. Forint.« 362.

Az embernek nagyon alaposan kell Gy.-t ismernie, hogy
 bátorsága legyen az *izlot* szóban a *zloto*-ból a *forint*-hoz átvezető
 alakot keresni, hiszen *izlot*-ból *forint*-ig még mindig nagy salto mor-
 tale! De Gyarmathi, a »*medicinae doctor*« meglegszik már, ha az
izlot meg a *forint* szóban *i*, *o*, *t* közösek, ha mindjárt más sorrend-
 ben következnek is egymásra. Hogy Gy. milyen nagyot hall, mikor

* *Obdovjety* sajtóhiba.

** *Prjasts* sajtóhiba *prasts* h.

két szó összecsengéséről kell ítélnie, azt hadd bizonyítsa a következő sor: »Szin. Filius. Szülött. Fiú!« A magyar *fiú* szláv *szin*-ből lett! Akik talán fönnakadnának azon, hogy a *fiú* szó nem kezdődik sziszegőn, azoknak Gy. közbeiktatja a *szülött* szót — és most már tiszta a dolog. Aki nem ismervén Gy.-t talán lehetetlennek tartja, hogy a szláv *szin*-t és magyar *fiú*-t csak úgy minden teketória nélkül össze lehessen állítani, ám olvassa el még a következő sort is: »Szinok. Filiolus. *Finok. Finak.* Fitzko. Vetzek. Gyerkötze«!! Kommentárt ehhez nem lehet írni, mert ahhoz már ihlettség kellett, hogy az ember ebből kiolvassa, hogy Gy. esze tulajdonképen milyen kacskaringós utakon járt, mikor ezeket leírta.*

Máskor meg Gy. más tévedésbe ejtette Miklosichot, mikor t. i. valóban meglevő magyar szót vett át Gy.-tól, de helytelen magyarázattal. Erdélyben *garázda* helyett *garázna* járja, Miklosich azonban ez utóbbit amattól teljesen elválasztja, »kothig« jelentést tulajdonít neki és szlovén »grezen: grez lutum«-ból magyarázza!! Pedig aki elolvassa Gy. összeállítását és tud magyarul, nyomban látja, hogy Gy. csakis a *garázda* egy tájnyelvi mellékhajtásáról szól: »[orosz]. Grjaz, der Gassenkoth. Gaz. Szemét. Ganéj. Hulladék. Grjaznii, dreckig. Crotté. Salé. *Garáznás.* Motskolódó. Gazolkodó.« (311.) »Grjazni. Lutulentus. *Garázna.* Motskolodo. Fertelmes. Veszekedő.« (335. l.)

Végre vannak olyan esetek is, mikor Miklosich egy magyar szót, amelyről nyilvánvaló, hogy nyelvünk régi szókincséhez tartozik, szlávnak tart, mert Gy. annak mondja. Vagy olyan nehéz lett volna fölsíerni, hogy *mozdít*, amely mellett van *mozdúl*, *mozog* nem lehet szláv, hogy a cseh *hmožditi* conquassare (»zerstossen, stampfen« Ranke) szóból ki sem magyarázható? De hát ott találta Gy.-nál a *Hmozditi. Quassare. Schütteln. Mozditni* (348. l.)-féle összeállítást és lépre ment. Gyarmathitól az ilyen összeállítást föl sem vesszük, s talán azt is hitte, hogy a cseh szóban tényleg *z* hangzik — a cseh szókban t. i. nem különbözteti meg a *ž*-t a *z*-től, — a jelentéskülönbség nála meg épen nem akadály két szó egyesítése ellen, hiszen ő az *okos*, *okoskodó* szavainkat az orosz *okoško* ablakocskából tudja megfejteni: qui oculos, vel fenestras semper apertas habet, semper vigilat!! (320 l.), a *kivánság* szót pedig egy *kivánoja* átmeneti alak segítségével az orosz *kivanije golovoju* fejvel való csóválás-ból tudja

* Ismétlem, nem csodálkozhatunk, hogy Miklosich a sehol ki nem mutatható *izlot* alakot valóságos szónak vette, inkább csodálkozhatnánk azon, hogy ezt a képzelt magyar szót, amely forintot jelentene, a lengyel *zloty*- és nem az oláh *zlot*-ból magyarázza. Csakhogy megvan ennek is a maga oka, még pedig igen különös oka. Miklosich, aki annyit foglalkozott életében az oláh nyelvvel, de közelebbről mégsem ismerte, az oláh *zlot* forint szót nyilván a szláv *zlató* hatása alatt egyszer jegyzeteiből hibásan *zlat*-nak olvashatta és azóta következetesen a nem létező *zlat* »aurum« szót idézi a valóban élő *zlot* forint helyett! (vö. Die slav. El. im Rum. 1860. *zlató* aureus a.; Die slav. El. im Magy. 1871. 933. sz. a.; Etym. Wb. 1886. 400 l. a *zlató* tárgyalásánál: »rm. *zlat.* magy. *izlot*« — tehát két nem létező szó egymás mellett!).

kimagyarázni: Fővel való intés. Reáahagyás, mellyel *kívánságunkat* kijelentjük. Főtsóválás!! (314. l.) Csakhogy aki ilyeneket mond, annak a véleménye egyáltalában nem jöhet komolyan számba.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Dajnál. A székelyeknél és a nagybányai magyaroknál a *dajnál* azt jelenti, hogy nagy hangon, nem szépen énekel, gajdol, kornyikál (MTsz.). Ennek a *dajnál* igének az eredetére érdekes világot vet az az értesítés, melyet Wolter Edétől, a pétervári tud. Akadémia könyvtárosától kaptam. Wolter a litv. *daina* (= das littauische volkslied, benennung jedes nicht geistlichen liedes, Nesselmann LWb.) szóról szeretett volna közelebbi adatokat szerezni s kérését egy orosz folyóiratban tette közzé. — Kérdésére egy besszarabiai származású román egyet. hallgatótól azt az értesítést kapta, hogy Besszarábiában a románok közt ismeretes a *doina* szó. Ez a *doina* körülbelül olyan elbeszélő népi éneket, dalt jelent, amilyen az orosz ballada. A rom. *doina* két részből áll: Az első rész tartalma és dallama szerint szomorú s akkor éneklí a pásztor, ha elveszett, eltévedt bárányát keresi; a *doina* második része vig s akkor éneklí a pásztor, amikor elveszettnek hitt bárányát megtalálta. A közlő szerint monda is van arról, hogyan csapta be a román az ördögöt a *doina* folytonos éneklésével. A monda részleteit a közlő nem ismerte. — Wolter már most azt mondja, hogy a rom. *doina* (= dal, pásztordal) bizonyára él Moldvában és Oláhországban is. A magy. *dajnál* talán azt is bizonyítja, hogy megvan a szó a mi románjaink nyelvében is.

MELICH JÁNOS.

Székely nyelvjárásokról.* Gyengélkedő állapotomban még tisztába írtam némi helyneveket azokból, amiket a múlt nyáron a Székelyföldön jártamban összegyűjtöttem. Felső-Rákost és Datkot illetőleg meg kell jegyeznem, hogy e két helység, habár Felső-Fejérmegyéhez tartozik is hivatalosan, törvényesen, de eredetileg székelyek kellett hogy a lakosaik legyenek, mert tájszólásuk egészen székelyes, hasonló csaknem egészen az erdővidékihez, vagy ennek egyik részén, a miklősvárszékihez, ahol a lakosság nyelvjárása majdnem azon egy a háromszéki — sepsi-ivel. — A datkiak egy kissé inkább el lévén szigetelve a székely világtól, mint régebben jobbágy emberek, több eredeti nyersséget tartottak meg a régi közösből, úgy hogy nem hibáznának azok is sokat, akik őket a barcasági lutheránus magyarokkal vagy csángókkal egynek tartanák. Sajátságos a kiejtésökben az, hogy a *mély* hangzókat úgy hangoztatják, mintha *magas* hangzók lennének, például: *Anikó* = *enikó*, *magyar* = *megyer*, s a *nem*-et *nam*, vagy *nâm*-nek ejtik sat.

A közelebbi *márciusi* füzet 143. lapján a 14. pont alatt »tanárok« helyett ezt kell olvasni: *tanórok*. Az egész Székelyföldön

* Kriza Jánosnak Szarvas Gáborhoz intézett levele; a Nyr. régi kéziratai közül.

mind így ejtik ki; csak a kapuval összetéve mondják így: *tanór-kapu*. Kérem, ne sajnálja e *sajtóhibát* a közelebbi füzetben kijavítani. Részemről úgy emlékezem, hogy »tanórok«-ot írtam volt; azonban meglehet, hogy az *ó* betű leírása hasonlított az *á* alakjához. Ily dolgokban mulhatatlanul szükségesnek látom a legaggályosabb lelkiismeretességet.*

Isten áldja meg a t. szerkesztő úrnak fáradhatatlan magyaros / *nb.*
ízű s irányú munkálkodását, lévén szíves tisztelettel készséges szolgálja

Kolosvár, márc. 23. 1874.

KRIZA JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Nótafa. Gvadányi József verses levelezésében Dónits András-sal, Nagyszombat, 1834, olvasom 10. l.:

Uj magyarok voltak itt' a' Muzsikusok.

Galantháról valók, kiknek nincsen mások.

Nem esmerik ugyan a *Partest*, sem kótát,

Mégis úgy *meg-vonnyák* mindenféle nótát, ..

Sebb is volt hallgatni *nóta-fájok* hangját.

1. *Partes*, az egyes zenészek »szólamai« (hangjegy-részletei?).
 2. *Meg-vonnyák*? 3. *Nóta-fa*? (hegedű, klarinét?). K. B.

F. Az elsőnek kérdezett szó jelentését a kérdező helyesen állapította meg. — A régiesebb (meg-)von kétségtelenül a hegedűre vonatkozik a ma járatos *húz* helyett, ez vele amúgy is csaknem egyazon jelentésű: *húz-von*, *kuza-vona* stb.; *vonó*, szintén a hegedűről, ugyanennek az igének teljesen oly értelmű használata, mint a Gvadányi-féle példában; *vonigó*, *vonnyigó* (népn.) a szénahúzó villa neve; *szénvonó*, *szenvonó* (népn.) ugyanide tartozik. Az igekötő használatában semmi szokatlan nincs; ma is bátran írhatnók: mégis úgy *meghúznak* mindenféle nótát.

Vége a *nótafa*! Ez a szó él a nép ajkán sokfelé, különösen Borsodban, és jelenti azt az egyént, aki az illető helyen a legjobb nótás, aki a nótát termi. A csincsei tanyán (Borsod m.) a béresektől kérdeztem, hogy egy ottani pásztorleány csakugyan olyan jó dallos-e, amint én hallottam, s a felelet ez volt: Ő a mi *nótafánk*. Van *mesefa* is, legalább az irodalomban; de hogy ez a szó népies-e, arról nincs tudomásunk. A kérdezett szó jelentését azonban ez a népnyelvi adat nem fejt meg. Gvadányi *nótafája* ugyanis jelentheti

* A szerk. meg is kérdőjelezte. E szerint javítandó ez adat a MTszban is, úgyhogy a *tanórok* csak dunántúli formának marad. — Szintén az eredeti kézirat szerint javítandó, mint most látom, Nyr. 1 : 327 : bizon ha *kimennyek*, — nem *kimennyelek*.
 A szerk.

akár a cigányprimást, mint aki muzsikustársai részére, de a közönség szemében is az új dalok közlője, tehát a maga módja szerint *nótafa*; de jelentheti a hegedűt is, melyből a nóták hangzanak. Az újabb »irodalmi« népdal nyelvén a hegedűnek »száraz *fa*« neve nem ismeretlen. Röviden tehát úgy felelhetünk az utolsó kérdésre hogy itt a *nótafa* = a hegedű vagy a hegedűs. — Egy kecskeméti adat szerint tamburát, guzlicát is jelent (Nyr. 19:46). VIKÁR BÉLA.

Mi a *madárlátta kenyér*? Vitatkoztunk s egyikünk úgy értelmelte: olyan kenyérdarab, melyet a mezőről visszahoztak s melyet a madarak már láttak; más pedig olyan morzsának állította, amelyet a madár is megláthat, s így értette Aranyánál is a Csáládi körben.

F. Az első magyarázat a helyes. — Nemcsak a Cs. körben fordul elő a *madárlátta kenyérdarabocsk*a, melyet hazatérő apjuk tarisznyájában keresnek a gyerekek, hanem a Toldiban is azt mondja Miklósnak a tarisznyát elejbe adó Bence: »Nesze szolgám, madárlátta cipót hoztam.« (X:8; a Nyrben mint debreceni szólás is volt közölve: *madárlátta kenyér* 5:177). A Toldi e helyéhez azt olvasuk Lehr A. magyarázó kiadásában: »Így kedveskedik a paraszt gyermekének azon kenyérdarabbal, melyet a tarisznyában útról v. mezőről hozott. *Madárlátta* = melyet a madár látott, azaz: mely künn volt a szabadban. Hogy jobbízűen egye a gyerek a kenyeret, ezt is szokták mondani az anyák: Ez jó ám, kakastéjjel, varjúvajjal sütittem (kakastéj = víz).«

Jó volna tudni, mennyire van elterjedve a *madárlátta kenyér* a magyar népnél s más hazai nemzetiségeknél. Nevezetes párját találjuk a német nyelvterület számos vidékén, a többi közt közlünkben is, Alsó-Ausztriában és Csehországban. Ott *Hasenbrot*-nak vagyis nyúlkenyérnek hívják az úti eleség maradékát, amit a gyerekeknek hoznak haza, s néhol átv. ért. a gyerekeknek való nyaláncságot is. Vadászok azt is mondják a gyerekeknek: *Das hab ich dem Hasen abgejagt* (a nyúltól szedtem el). Továbbá azt mondják néhol: *Der Hase hat's im Walde gebacken* (nyúl sütötte az erdőn). — De legérdekesebb találkozás, hogy Nassauban azt is mondják ilyenkor: *Da hat's Vögelchen drüber gepfiffen*, a madárka füttyült fölötte. (L. mindezeket Zeitschrift des allgem. deutschen Sprachvereins 11:86.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Tejecsni? A múlt századbeli pöriratok olvasgatása közben egy előttem eddig ismeretlen szóra bukkantam. A pört, amelyben ez a szó előfordul, 1713-ban tárgyalták Szegzárdon. A tanuhoz a többi közt a következő kérdést intézték: »Az Mellej ugy *tejecssteke* mint igaz Gyermekek ágyas Asszonyoknak szokott *tejecsni*? és más micsoda jeleket és állapotokat látott vagy hallott a' Tanu mellyekből Gyermekek születést lelezni [?] vélné?« Alig hiszem, hogy a bíró tévedésből vagy tudatlanságból használta volna a *tejecsni* igét. Értelme világos, de

a képzése különös, azért kérdem, használatos volt-e a múltban és mondják-e most? SÁNDOR JÓZSEF.

F. Az idézett szók kétségkívül így olvasandók: *tejedztek-e, tejedzni*. A *dz* hang helyett régente sokszor a *c* hang jegyét írták: *cz, ch* stb., p. *evuech* (övedz), *jeczeni* (jegyzeni); itt persze egy kicsit különös a *cs*-vel való írás (nem *cz* van-e a kéziratban?) — *Tejedzik* mint szótáraink megmondják a. m. tejel s olyan képzés, mint *fejedzik, csírádzik* stb. (Talán *lelezni* is = leledzni). A SZERKESZTŐSÉG.

Az ök kútjai (B. H.) e. h. az *ő* kútjai. E különös írásmóddal többször találkoztam már a B. H. hasábjain, tehát nem elvételből, hanem szándékosan él vele. Következetesség okáért tehát így kellene írnia: az *ök* házai, az *ök* lovai sat. Vajjon melyik magyar vidéken beszélnek így?

F. A birtokos személyragozás a székelységben így történik: *az ök házok, az ök hibájok; a Péterék házok, a Péterék hibájok*. Tehát a harmadik személyű birtokos a többes számban nem úgy van, mint a köznyelvben: *az ő házuk, az ő hibájuk; a Péterék háza, a Péterék hibája*. STEUER JÁNOS.

A Péterék házuk, a grófoknak lovuk: ez a szerkezet más vidékeken is dívik (Göcsej Nyr. 2:133. Veszprém 4:83. Szeged 1:325. stb.); erről a szerkezetről vitatkozott Révai Verseggyvel (l. Nyr. 9:442—4). — De a székely beszédet jellemzi a személyes névmásnak ilyen birtok-szerkezete: *az ök házok*, s előfordul a székelyeknél ez a forma is: *az ök háza* (l. Nyr. 8:38—9). Néhány székely író újabban a hírlapokban is írogatja ezeket (p. Benedek Elek).

A SZERKESZTŐSÉG.

(Több kérdésre az Izenetek közt felelünk, 48.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

1. Hová való kied atyafi?

— Eén bizaon siklaódi vaónék, amikor oda haza vagyók. (Siklod, Udvarhely m.)

Há' osztán hol járt erre felénk?

— Eén biza e-nyihán pár veékát hozék ahajt eladni.

Igaz-é atyafi, hogy kieteknél ósó a buza, — egy véka ára negyven krájcár?

— Hm hallá-é, één es megvenneém úgy akar szekeér számra es, ha a buzát s nem csupánt a veékáját adnoák azét az árét.

2. Hová méssz Jancsi?

— Há én biza hezzátok indulék ehejt, s haj oda amind jöttem ahajt, a gergejfi utca szeginél a síjácscságon (társégen) egy miccentés alatt úgy kisirüle a tíz krájcárosom a kezemből, hogy az ég főggyin suhant meg nem kaptuk.

Há' immá'?

— Há' immá' eleget kerestük Lidinket (a testvére) s ahajt a Gyuribátyom Minyájával, de uristenes tepedelmünk nem vót, hogy megkaphassuk.

Há' immá'?

— Há, mit! ingem egy tíz krajcáros még nem tett.

Hopp, hallád-é Jancsi! csak eherréig futok né, a zsidóni, négy krájcárra futógémér' (petróleum), várj meg, me hejből jövők s menyünk együtt, hezzánk s kalácsot adok. Há' azt eddig nállunk is bévetette éd'sányám asszony.

Ed'sányám is süttött káracsonba is egy jó tekenyővel, a cąjkját (élesztőjét) fakálánnal keverte bé, s mind kálács formába rakta vót.

3. Há kied honnét jó Zsiga bátyom ijjen jó reggel?

Mű biz ahajt Kotránbükire indulánk egy terű (egy koci) eszköz fájér (szerszámfa szekér készítéséhez) s ehejt Szilasbűke fárkánál (végénél) elvesze a ródaló fészénk (nagy fejsze; faragó fésze = ács-szekerce). Ahajt Cepők komámék (gúnynév) jöttek utánnunk, Rókalikak háttýára tértek, ejszem ők kápták meg, henem én inkább haza lódulék, ide Jancsi sóguramékhoz más ródalójér hamarább is érem, de én tudom egyet se futkárodzok a hegynék utánnok, mind egy esze-ment.

4. Hátte Lidink mit keressz most nállunk?

Há' én osztán a bosstörőjér (borstörő) jöttem; meg ölrő ahajt a a feteke gönnét, s annak az egyet-mássához kénék belévalót törni.

Há' osztán mijjen vala nó a kuttyáknak való?

Há' tudod Pistánk, még ahhoz képest, hogy semmi se fért a kuttyáknak valójába (nem evett) elég szép fejére (szalonnája) lett, a hája is csak felteszen egy jó négy kupás kossót (korsó).

Há' immá, csak a kamzsi marada?

Az! osztán arra térénk az emberemmel, hogy leeregejük Makfal'ára (vásárra) ha elkelne valamerről; ha nem hiza azt is lenyivasztyuk me' hosszú a tél, s elkel a puzszka mellé való.

(Kibéd, Marostorda m.)

ŐSZ JÁNOS.

M e s e.

Miért kopac szent Péter?

Mikor Szent Péter Krisztus Urunkkal utazott, egyszer elfogyott minden élelmük a tarisnyából. Szent Péter erősen megehült. Az egyik házba, akin a kürtő füstölt bément s épen a konyhába került, ahol egy ügyes menyecske palacsintát süttött. Szégyenlettel kérni, hát

csak megállott a konyha közepin, de a menyecske bizony nem adott neki palacsintát. Az első sült palacsintát egy tányérra tette, aztán valamiért kiment a konyhából. Elig fordula ki, szent Péter kapta a palacsintát, bétette a kalapjába s a kalapot a fejibe húzta. Mikor visszajött a menyecske, mindenütt kereste a palacsintát, de sehol sem találta. Utoljára lekapta a Péter kalapját, mert azt gondolta, (nagy igazán) hogy oda dugta el, de ott sem volt, mert Uram fia, a palacsinta elsülyedt, s helyette akkora kopac-ság maradt a feje tetején amekkora a palacsinta volt. Azóta mongyák nálunk a kopac embernek: »Né ez es palacsintát lopott«.

(Csík-Csomortán)

WASYLKIEWICZ V.

Népdal.

Két pengő nyaóc karajcár vót a lajbi zsebbe,
Mikor a nagy csérfát elattam Egerbe.
Iszok egy pohár sert ott a Terek-feőbe,
Jól esik az ilyen fertelmes ideőbe.
Ott vaót a saógor is, Vascstora Bernát,
Az hetyi vásárra hozott egy csép szénaót,
Szörnyü jaó széna vaót; még a szent se kérte,
Vascstora Bernát lármázott is érte.
Hallgassék-szi saógor, szólok oda nëki,
Talán nincs ki kének mind a négy kereki.
Nem hallgatott biz ő, egye ki a fene,
Hanem-szi rávágott az kezem fejire,
Azt hittem teréfál, pedig eszibe se vaót.
Én is hozzá sujtok egy nagy csesznye* bunkót.
Nyaócan is rugdosták, még se kapott észre
Alig birtuk haza cepelni Leleszre.

(Eger vidéke.)

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Helynevek.

(Homoród-Karácsonfalva.)

Falurészek: Alszeg. Felszeg. Középszeg. Tóthország (Tóth-család birtoka). Kormos. Futó. Hosszúmező.

Utcák: Fő-utca. Zsidó-utca (hagyomány szerint egy szegény zsidó-családtól). Malom-utca. Bélákszorosa. Kormos-u. Kis- és Nagy-Temető-u. Bálint-u. Szentpáli-u. Kápolna-u. Salati szorosa. Borjukert szorosa. Malom szorosa.

Kapuk: Magyarós-kapu. Temető-k. Luca-k. Tóthországi k. Kerin-gői k. Imola k. Alsó k.

Derzsi József kéziratából közli

HERRMANN ANTAL.

* *csesznye* = nagy, csáti fűtykös.

IZENETEK.

Szükségünk van néhány 1900-i májusi számra, visszaváltjuk egy-egy koronáért.

K. S. Az *yrrogaknak* nem lehet = *yrdogaknak* azaz *ördögaknak* mint kegyed hiszi. Ha a *-nek* ragból *-nak* válhatna a magashangú *ördög* mellett, akkor még könnyebben lehetne a *nekem* és *neked* ezzé: *nakom*, *nakod*!

H. M. Teljesen igaza van: a legrégibb alak *reményl*, ebből lett *reméll* s ebből a ma leginkább használt *remél* (így **beszédl*: *beszéll*: *beszél*, **segédl*: *segéll*: *segél*.)

R. M. Hogy *orosházi* helyesebb mint *orosházai*, abban igaza van, de a Nyrben már kétszer is szoltunk bővebben a dologról: 1892-ben (186) Szarvas G., 1880-ban pedig (368) a jelenlegi szerkesztő.

L. E. Dolgozótársunknak, ki elvállalta a felelést, eddigelé nem volt rá érkezése.

L. J. Sajnáljuk, de nem telik annyi cserepéldány.

S. F. Pöstyén. Nem jár érte semmi.

Javitandó. 29:573 12. s. eh. a *kópé* olv.: a *kópé* jelentésben...

Bekérkezett kéziratok. Dongó O. Gúnynevek, helynevek, ruhanavak. — Jenő S. El van utazva; tájszókról; Nyrbeli hibák. — Botos I. Gúny- s helyn. — Kardos A. A gyermeknyelvből stb. — Csefkó Gy. Karácsonyi misztérium. — Bérczi F. Köszöntések. — Wittmann Z. Közmondások. (De hisz ezek jóformán mind ismeretesek. Hiba az is, hogy a forrást sehol sem nevezi meg.) — Neuser Á. Búgat. — Birkás G. és Stoll E. Szólások. — Guszman I. Az antik és modern nyelvek mondatszerkezetéről. — Miskolczy G. Tájszók és szólások. — Ásbóth O. Néhány helynévről. — Reichardt Zs. A polgári törvénytervezet nyelve. — Némedi D. Leiter Jakab kiszavazásai. — Lakatos V. A maga hibás használatáról. — Zolnai Gy. Elvagyok. — Komjáthy S. Torony. Leány.

Beküldött könyvek. Franklin kiadv. Nógrádi L. Történetek (3 K). — Ókori lexikon 7. füz.

Vadnay A. A Tiszamellékről. (B. H. kiad. 3 K.)

Buday J. Pauer Imre A lélektan alaptanai c. művének bírálata.

Lőw I. Vörösmarty M. Emlékbeszéd. (Szeged 1900. Engel L.)

Wodianer F. kiadv. Fittler és Györgyi: A világ iparművészete Párizsban 1900. (Számos képpel.) — Radó A. Ezeregy éjtszaka regéi. — Földes G. A búrok magyar vitéze. — Morvay Gy. és Gerece P. A képzőművészetek története. — Benedek E. Többsincs királyfi. — Kis könyvtár, szerk. Benedek E. 24.—31. (Egy-egy szám 50 f.) — Petőfi összes költeményei, két köt. Sajtó alá rend. Radó A. (Képekkel, díszes köt. 10 K.)

Magyar könyvtár 196—200. Mikes levelei. — Bródy S. Emberfejek. — Herczeg F. Elbeszélések. — Junius (Zilahy Kiss B.) Katona József élete. — Rákosi J. Aesopus.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ivnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

MAGYAR NYELVMŰVÉSZEK.

Faludi Ferenc.

II.

A szójátéknak egy elmés fajában különösen nagy kedve telt. Sűrűen alkalmazza. Rendszerint előzményt és következményt állít benne egymás mellé, vagy párhuzamot; másutt meg ellentétet alkot, s tagjait vagy úgy válogatja össze, hogy csak egy-egy hangnyi különbség van köztük, vagy egyik magas, a másik mély hangú. Ilyenek:

Mozog s morog vala; vagy *megítél*ni, vagy *megutál*ni; *se falatja*, *se fol*tja; az ország pedig *omlan*i, s *romlan*i fog; ki-ki tégyen ki magáért *karja* s *kardja* erejével; az állhatatlanság — — mikor nem *kéte*lenség, nagy *képte*lenség; *kísztik*, *vezet*ik, *veszt*ik a sok ártatlan becsületet ifjak siralmas veszedelmekre; tartalék nélkül *fut*nak s *jut*nak szándékok végére; reá *szoktat*ná s *oktat*ná kényességemet; nem *törvényt*ül, hanem *törökt*ül tanult.

Mint rendszerint a szójátékosokon, rajta is megesik aztán, hogy ott is elpukkan a gúnyja, hol nem illik. Konstantinusában pl. az erős indulat festésekor is el-elszólja magát. Így Artemius bohóccá aljasul, mikor ezt kell mondania: »Nékem, aki császári *ág*bul s *ügy*bul származtam, *szolgámat* kell *szolgá*lnom« (Konst. 16). Románus ajkára is illendőbb beszéd kerülhetett volna ennél: »Csak minap is, mikor Fókás *Bolgárországban bogá*rozott, magam Kappa-dóciában eleget gázoltam vérben« (UA. 103).

De ettől megválva minduntalan tapasztaljuk, hogy Faludi nyelvünk művészeti sajátságainak teljes ismeretével forgatta tollát. Ha pedig végigtekintünk alakzatai során, feltűnik, hogy azokhoz van inkább kedve, melyek népünk ajkán is gyakoriak s legkevesebb szóval járnak. Úgy tetszik, egyenest a szólásmódok vitték ez útra. Az eredeti szöveg nem csábította.

A szólások nyomán azonban meg is tévedt. Számíthatott rá, hogy kortársai előtt nyelvének páratlan szemléletessége lesz a

legmegkapóbb újság; azért a szemléltető erejű szólások mintájára sok újat alkotott, csak hogy bizony kevés sikerrel. Nem ismerte föl, vagy egyszerűen nem vette számba a szólásnak a velejét, mely a dolog fő sajátosságát fejezi ki s rész létére az egésznek a képét mutatja. Minő idéetlenek pl. az ilyenek: *fennhordozzák nyakokat* (e h. orrukat), *eszefurt* (e h. agyafurt)! Épen a legjelentősebb részt cserélte ki belőlük. Az előbbiben a nyak, hacsak paripára nem gondolunk, földött volta miatt állásával sehogy se mutathatja oly szembetűnőleg a kevélységet, mint az egész arc képében a fennhordott orr; az utóbbiban a történeti igazság van megtámadva s elhomályosítva, maga a *szólás* aztán így megfejelve kicsinyessé, üressé, sőt képtelenné válik. Az *eszét jártatja* után kerekedik nála a *kevélységét jártatja* szintén kicsinyes, üres kép; *még idegenszerű is.* Nagy hiba, hogy Faludi *koldusságra* nem *szorúl* (értsd: nem jut koldusbotra), *kidobja szemét* az úri gazdának (értsd: kidugja). Tetszik neki a *szemén hordoz* szintén képtelen szólás is, mellyel a nagy vigyázást, szemmel tartást akarja kifejezni, de túlozván a kifejező cselekvést, meglehetősen furcsát mond. Hamis szólások a következők is:

Akik csak most *rúgták ki* az iskolák porát (NE. 4). *Folya nyála* (értsd: dicsekedett NE. 23). *Halálán fekszik* (e h. van NE. 40). Színnel szépítik, hogy *bédughassák szemét* a világnak (UE. II. sz. XXIV). Az effélékkel *kitalják szemét* az úri gazdának (NU. 107). Angyali hatalmas szépség volt és sok *szemeket vert* (TE. 10). Ez a szép ország igen *verte szemét* Nicephorusnak (TF. 87).

Ismerjük a régi időkből az íróknak efféle mesterkedését. Mindig a hanyatlás korában burjánzik, de sohase visz jóra. Balga hit, hogy akármikor is szükség volt rá. Csak az ízlés romlásának és a nyelvérzék gyöngülésének körjeleit látjuk benne. Sajnálhatjuk azonban azt a jobb ügyhöz méltó buzgóságot, mellyel ilyen tehetséges írók jóhiszeműségükben a nyelv gazdagításán, sőt javításán fáradoznak, tulajdonképp pedig a népnek évezredek alatt természetes előzmények után állandósult eszejárását akarják elcsavarintani. Munkájuknak természetesen annál fanyarabb gyümölcsét érik, minél több szertelenségre vetették fejüket. Még jó, ha szorultokban beérik egy-egy új szóval. Azt alkotni minden hozzáértőnek joga, sőt kötelessége. Még a sült barbárság átültetését is jobb szemmel nézhetjük, mert idejekorán könnyű kifordítani a hazai talajból; de a meggyökeresedett szólásokat meghamisítani a legveszedelmesebb újítás, melynek következményei beláthatatlanok.

A nyelvtudat megzavarásának ez a legkönnyebb s a nyelvérzék kiölésének ez a legbiztosabb útja. Faludi már rálépett. Úgy látszik, a kifejezések története nem aggasztotta, a nyelvöröklésnek törvényei s a néplélek jogai nem voltak előtte sérthetetlenek. Az ő mentsége, hogy keveset botlott, a mi szerencsénk, hogy követői más nyomra tántorodtak.

Faludi különben azt is meg meri tenni, hogy a szólásokat eredeti alakjukban hagyva, más jelentésre foglalja le; pl.

Az angliai nemzet mindenkor *számot tartott* úri eleire (értsd: számon tartotta úri eleit NE. 112. s másutt is). *Adjuk kezére* (értsd: hagyjuk reá) a pártolódó úrfinak, hogy ártatlanul fogják reá (NE. 55; v. ö. kézre adja a lovat: közvetíti). Törik a falakat, hágják, *bujják* a bástyákat (értsd: megrohanják NU. 87).

Mivel egyéb újításaiért is ugyanezre a forrásra jár, nem foghatjuk rá, hogy tudatlanságból, vagy feledékenységéből bánik így a megállapodott jelentéssel. A kész szókincset szántsándékkal irgeti-forgatja; a szó eredeti jelentésének megszorításán, vagy tágításán fáradozik. Nyelvünknek termő erejét nem használja fel. Ami újítása nyereségünk, az a nép nyelvéből való.

Legszembetűnőbben különködik a mellékneveknek szokatlan használatával. Mint a szólások gyártásában, itt se mutat elég eleven érzéket a nyelv fejlődése iránt. *Hiába* van ezernyi ezer példa előtte arra, hogy csak az állandó jelzők válhatnak idővel főnévekké, ő nagy merészen húzogatja mellékneveinket a félreismerte idegen ráimára. Ezzel aztán gyakorta oly sűrű homályt vet beszédére, hogy bajos belőle célzatát kihüvelyezni. Néhol-néhol még ellentéteiben is elborúl az érthetőség. Zavarólag hat reánk pl. a szó alakja a következőkben:

Csak azért kap a *gonoszon*, mert semmi jót sem talál benne... Kerüli a szép *tisztát*, gennyedtségben zabál (NE. 202). A természet gyöngébb agyagbul formálta a nemeseket... több *szépet* hintett ábrázatokra (UA. 114). Az asszonyi *cifrárul* hüvelyezi álmait (NA. 14). A legutolsó csinját veszi elő a *cifrának* (UA. 40). A már koros napok... leszedvén arcájokról a *fiatal-pirost*, csuda kendőzéssel s titkos mesterséggel foltozgatnak magokon (UA. 44). Noha *szűköm* (értsd: szükségem) nem volt, de mégis a világ javaibul többre lettem volna érdemes (UA. 88).

Jobb sugallat vitte arra, hogy melléknevek útján a rész és faj kifejezését — természetesen az egészre vagy a nemre való magyaros rámutatással — irodalmi nyelvünkben ismét kelendővé tegye. Számtalan ily példát idézhetnénk műveiből:

Öltözzél tiszta hadi erkölcsben, a *szépihez* szokjál (A hadi és udv. hiv. 180). Legyen a regimentben legalább egy lelki gondviselő, vagy hadi káplány, és pedig nem a *rosszábul* (UA. 183). Vagyon benne százharminc szentegyház, de *jobbára* pusztai-üresen (NU. 41). Bátor magos helyen lakjék a virtus, erőlködjünk, amíg megmásszuk *meredekét* (UA. 131).

Népnyelvi tanulmányainak egyik gyümölcset a mennyiségi névelő használatában mutatja fel. Észrevette, hogy a melléknévi jelző nagyobb nyomatékkal jár, ha közte és a jelzett főnév közt áll a mennyiségi névelő. Ezt a szórendet tartja, valahányszor tréfásan vagy gúnyosan emeli ki a melléknévi jelzőt. Pl.

Oxford — város Angliában, ahol híres *egy* universitás vagy (NE. 4). Az ilyen életre vetemedett *egy* úrfi a városnak mindenféle legrosszabb erkölcséből öszveszúrt utálatos keverék (NU. 37). Még gúnyosabb emez: Mihelyt szakad regveli álmok és kinyújtóztak, terhes *egy* gond ül szívekre, tudniillik: mivel mulathassák aznap magokat kedvek szerint (NU. 31).

A melléknévi mutató névmás elé, ritkán utána, idegenszerűen szintén kiteszi a mennyiségi névelőt. Néha ugyan gúnyosan, de többször komoly beszédben is; így kerekednek efféle szólásai:

Egy olyan emberről, amellyben — — gyökeresen bérögzött a mindenféle jóság (UE. I. XLVIII). *Egy olyan* emberről, aki nem sokat akadoz az eltekellés dolgában (UA. LXXII; így még XCII. XCIII. XCIV; NE. 226; NA. 30). *Olyan egy* törvény (UE. I. LXXXIII. jegyz.).

Ily barbár szószaporítások közt megengedhetőnek tart ziláltságot, értelmetlenséget egyaránt, mint teszem:

Ezen írásunkból bőven kitetszik, mely igazságtalanul bánt legyen az etwili molnár Arnet János *egy a* luxemburgi megyéből való egyházi személlyel, Karger Jánossal (TÉ. 234. e h. egy luxemburgmegyei e. sz.). Vagy: *Tennen* látod, Méri (Költ. mar. 118). *Tennen* látod (TÉ. 125). *Tennen* tudhatod (UA. 210).

A személynévmás birtokos ragú alakját így állítja oda birtoka nélkül, a minőségi névelőt meg gyakorta fölösen. Pl.

Amellyben gyökeressen bérögzött *a* mindenféle jóság (UE. T. sz. XLVIII). Vannak, akik csak *a* külső pompával színeskednek (UA. uo.). Már kételenek vagyunk véle, hogy *a* kietlen barlangokban keressünk szállást (NE. 233).

Ellenben *ember* előtt, mint Pázmány, ő is elhagyogatja:

Ahoz tudni, hogy *ember* múltfélben és sértetlenül meheszen által *a* galibás állapotokon (UE. I. LXXIII). Az ő törvényei szerint

szabad embernek eligazítani pörét (NE. 186). Nincs rátabb emberben a tudatlanságnál (UE. I. LXXXVII). A puha ígén és lágy beszédén ki-ki megnyugszik, mindent végezhet ember véle (UE. III. LXVII).

Egyik nevezetes újítása, ugyan már a népnyelv útmutatása szerint, hogy az ígét tréfás vagy gúnyos beszédben névszóul alkalmazza. Kitűnően megfelel a gúny miatt pl. ezekben:

A másvilágnak boldog, vagy kínos állapotját csak *gondolom*-dolognak mondják lenni (NU. 24). Még a legfenébb kisírtetek sem jönnek faltörő álgyukkal, hanem csenddel . . . sok édest bocsátván előre és sok *gondolom*-gyönyörűségekkel környékezve (UA. 26).

De ebben se tart se mértéket, se módot s ízetlenné válik a komoly beszédben, mint pl.

Ajakakrúl bőven foly a hamis biztatás és a tiszta *nem-akarom* ül homlokokon (NU. 68). Én fia nem vagyok a *te mondad* molárnak (TÉ. 193). A *nem-akaromra* mutató válasz szinte úgy maga csinájával jár, mint a reáajánlás (UE. 70).

Újító buzgalmában vonzatokat is hamisít: a szólásnak egyik tagját kicseréli s a másikat szokatlan raggal köti az új taghoz, vagy talán épen helytelennek tartja a szokásos vonzatot s azért változtat rajta; így pl. *nem agg a fenyegetéssel; útba indul; útnak megy; kifáradnak a sok térdepelésből; az istentelenek nyelvejárására képest; hivataljára képest; markomra kerül a királyi pálcá; nyakamra borulván* szorosán megölele stb.

E sokféle árnyalatú népies magyarság még túlzásaival is jótékonyan hathatott volna irodalmi nyelvünk megújítására s épen elegendő lett volna az írók figyelmének felkeltésére. Faludi azonban nem érte be ennyivel. Idegen nyelvekben is talált még egyet-mást, mit a régiek nem kaptak fel s mit ő gyümölcsöztetni akart. Követőinek örömeire s nyelvünk kárára sikerült is neki. E barbárságok közül való a visszaható névmásnak olyan használata, mellyel már veszedelmes példát mutat a nyelvbomlasztásra. Bár jól ismeri, alkalmazza is azokat az igeképzőket, melyek tárgyatlaná teszik az alany cselekvését, mégis minden szükség nélkül, szinte rakoncátlanul tölti kedvét efféle kifejezésekben:

Rejtek kamránkban *vonjuk meg magunkat* (NE. 233). Elvégre maga *magát* a boszuság *kitörte szájából* (NA. 15). Belső szobájába *rejtén magát* (TÉ. 130). Ha valamikép *elvétette volna magát* (értsd: az asszony hibázott TÉ. 74). Egy gyönyörű térség *adá vala magát* elő (UA. 167). Nem azért vitézkedett a tengeren és szárazon, hogy kincsre *verje magát* (NU. 33).

Az alkalmi és az állandó tulajdonság kifejezése közt nem érez különbséget. Bizonyoság rá a határozónak jelzővel való felcserélése, mint:

Minden fondorlónak *könnyű* hitelt adsz (Konst. 66). Ezen syrakusabéli böles megigérte, hogy a legterhesebb hajókat *könnyű* kézzel magához húzza (TÉ. 115). Egy szép almát tarték *szorított* markomban (Pászt. én. 116). A becsületre szinte úgy, mint az életekre *kényes* számot tartottak (TÉ. 31).

Külön alanyú határozóival már Mikesen is kitesz. Természetes aztán, hogy mondatai ottan-ottan nehézkesek. A számnévi jelző használatában, mint Mikes, ő is tétováz. Nem szegődik határozottan a néphez: az irodalmi romlott nyelvszokást is tovább tengeti. Közvetetlen egymás után ró ily sorokat: Száz ostopat-tanás hallik a völgyekben, száz új kürtölések legelő hegyekben (Költ. mar. 119). Sok gondolatok; sok gyanú (Konst. 75).

Barbár szólásai közül, melyeket az idegen szövegnek félreértése, vagy szolgálai követése bélyegez, iktassuk még ide a következőket:

A *musikának* pedig ki nem *barátja*? (értsd: ki nem szereti a m. NE. 49). Nem igen barátja a szertartásnak (UA. 2). *Társa* voltam a *fegyverforgatásnak* (TÉ. 155). *Bele beszéllé* a herceg (értsd: elhiteté), hogy nem volna annyi jártáni ereje (TÉ. 141). Aki *istenének* nem hív (e h. istenéhez), előbb-utóbb urát is megkerüli (NE. 230). Nem látnak utána (NE. 223. 230). Természettel bir (NE. 201). Birunk értelemmel, hogy kikeressük a gonoszt, birunk akarattal, hogy megkivánhassuk (NE. 225). Csonttal birt (TE. 74).

Fölösleges volna minden újítását tűhegyre szednünk. Egy húrön pendül az valamennyi: merő kicsinyeskedés. Talán maga se tartotta egyébnek. A TÉ-ban meggyőz bennünket arról, hogy nem volt kénytelen velük. Ugyanazt a szólást hol szolgálilag, hol kifogás-talan magyarsággal fordítja. Mintha germanizmusait és újonnan szemenszedett latinizmusait csak ismeretlen ízű csemege gyanánt nyújtaná! Mindig és minden áron újat akar mondani. Így akarta nyelvünket alakokban gazdagítani. Azért tartotta meg a régibb írók latinizmusait is. Csak a szenvedő állítmányt ritkítja meg. Érdekes e szempontból Konstantinusában Zoé császárné levele. Hivatalos szólásokkal van tele, de híre-hamva sincs benne a szenvedő igének. Mondatkötésében gyakoriak a latinosságok. A vonatkozó névmást helyel-közzel mellérendelésre fogja, de nagy-pongyolán következményes mellékmondatot is kapcsol vele. Függő kérdéseiben hol jelentő, hol felszólító módot találunk.

Időhatározó mellékmondataiban minden bizonytalanság nélkül is rendes a föltétel, a megengedésben a felszólító mód.

A szórendet nem bolygatta meg; sőt annyira bátorlatan, hogy a mondatrenden se változtat, még ha valamivel hatható-sabbá tehetné is. Alig néhány ily esetre akadunk:

Engem ami illet, örömet meghalok (Konst. 111). Iskolába ha küldik, csak azért cselekszik (NE. 223). Eltűröm, sőt megbocsátok arról is, hogy... reám agyarkodtatok; jóllehet csak egy fütytyéntesemre is elegenden termettek volna itt helyben, akik lefektethettek volna benneteket (Konst. 112).

* * *

Faludi tarka-barka újításai ama kornak latinos műveltsége s gyarló magyarsága miatt aligha bántották közönsége szemét. A latinosságokat nem vehették rossz néven, a többihez meg nem értettek. De Bod Péter kijelentése, hogy kerüli a különözö és újító nevet, az Athenásban (72. l.) nyújtott elismerés ellenére is alighanem öneki szól. Aztán meg, miut már említetem, Faludi hízlalta is közönségének a gyengeségeit. Fordított művei telides-teli vannak latin szólásokkal. E tekintetben közte s jelentéktelenebb író társai közt csak annyi különbség van, hogy ő egy-kettő híján meg is magyarítja az idegen szöveget, míg azok e munkát olvasóikra bízják. A magyarítással nyilván olvasója elé tárja, hogy tanulmánnyal és jóízléssel a magyar író ellehet afféle tarjagos nyelv nélkül. Hogy az idegen műszavakkal ő sem bajlódik, annak száz oka van. Különösen a hadi és udvari hivatalról írt Megszerzését foltosítják a *commando*, *commendans*, *regiment*, *order*, *interesse*, *mappa*, *statista*, *souverain*, *pensio*, *vorpost* stb. szavak, melyeknek a megfelelőjeért hiába folyamodott volna népiünkhöz vagy Pázmányhoz. Új szót meg nem igen mert alkotni; még a tájszót is kényesnek tartja. E túlságos mérsékletét az ő korában, az ő törekvései mellett alig fejthetjük meg egyébből, minthogy mintaképéhez, Pázmányhoz módnélkül ragaszkodott. Legelső műveiben is e miatt nem tud itt-ott művésziileg bánni az összeszedett s eltanúlt nyelvkinccsel. Mint a rosszúl kevert vakolatból a mérszögök, úgy tarkállik ki nyelvéből némely rég elkopott szólás. A NE-ben szavajárását is annyira belepi Pázmány iskolájának a pora, hogy írói egyéniségét is el-eltakarja. Egyedül a mondat szerkesztésében nincs feltűnő nyoma a mester hatásának. Ezzel nem mondjuk, hogy Faludi e tekintetben pongyola vagy művészietlen, hanem hogy kevesebb gondja

van a mondat kerekdedségére, a hatásos elrendezésre s még kevésbbé törődik az arányossággal. Közigazságokat foglal arányossá szabott mondattagokba, ahogy a közmondásokból tanulta; vagy ráadásul rímel is, ha gúnyolódni akar.

Java erejét ugyan arra fordítja, hogy gondolatát mentül érzékibbé, mentül szemlélhetőbbé tegye, de mondatszerkezeteinek könnyedségében olyan báj is van, mellyel se Pázmány gondos-sága, se Mikesnek művészi pongyolasága nem ér föl.

Kifejezései takarosak. Egy-két idegen cafrangon kívül, ami az acc. cum infinitívóval és a latinos módhasználattal jár, nincs egy hiábavaló szava. A tartalmat nem áldozza fel az alakért. Inkább aránytalannak hagyja a mondatot, mintsem többet mondjon a kelleténél, vagy egymásba fűz több mellékmondatot is, mintsem tömötséggel kockáztassa a gondolat világosságát. Itt-ott mégis megtörténik vele, hogy a mondat tömötsége miatt egy-egy ellen-tétnek elvész az ereje, mint pl. ezekben:

Aki így segíti a szegényeket, jót tévén (e h. mikor jót tesz is), rosszul cselekszik (NE. 231). Most juta n. b. legelsőbbben az asszony-nak eszébe az isten! azonban az ördögöt sem felejtván el (NA. 41).

Vagy untatóan elaprózza az alany állapotát, mikor ismeretes előzmények után már a cselekvésnek a módját kellene meghatározni. Pl.

A molnárné benn marada, leüle egy padkára, tetétül fogva tal-pig megjárta szemével az abbét (TÉ. 212). Ezt felkapták az értelmes emberek, bémondották a molárnak, javasolták, hogy stb. (TÉ. 217).

Nyelve legkevesbbé tömött a TÉ-ban. Mondatkötése is ebben leglazább. Talán a műfaj az oka. Faludi legalább több helyt elárúlja, hogy tárgyához válogatja kifejezéseit. Derűs helyzeteket terjengősen s némi pongyolasággal fest. Komoly dolgokról velős rövidséggel szól. Egymás után gyorsan lefolyó események festé-sére egy-két szónyi mondatokat szerkeszt. Jelentéktelen mozza-natokra ügyet se vet. Drámai nyelve mégis általában erőtlen. Az indulat kifakadásai nála inkább gúnnyá hegyeződnek, mintsem a harag villámaival zúznának.

Irodalmunkban Faludi mutat példát először a művészi tárgyfestésre is. A TÉ-ban a tengeri vihar leírásából (32—33. 11.) alig van kivetni való. Semmi kétségünk se támadhat affelől, hogy ő már jól ismerte a hangok festő erejét, sőt — mint Párizs utcai életének rajza bizonyítja — a nagyobb szabású festésben (TÉ. 279.) is megállja helyét.

—Egybefoglalva már ezek után vizsgálódásunk eredményét, Faludira nézve könnyű meghatározni a helyet, mely nagyjaink közt megilleti.

Mind Pázmánynál, mind Mikesnél színesebb nyelven szól. Az is volt főtürekvése, hogy nyelvünket színben gazdaggá tegye. Minden módot megmutatott, amely szerint utána a nyelvújítást nagyban üzhették. Újításai szándékosak, azonban ő maga győz meg bennünket arról, hogy szükségtelenek. Amiben magyar, abban páratlan művész. Soha senki nálánál jobban nem érezte, hogy miben rejlik a nyelv őseréje. Épít is rá tudva és gondosan, de rombol is készakarva és meggondolatlanul.

Minden hibáját elnézhetjük azonban azért a nagy szeretetért, mellyel nyelvünket kiragadta az ellatinosodás posványából s népies elevenségével ismét rávezette írónkat a megújulás forrására.

KULCSÁR ENDRE.

ADALÉKOK A MOLDAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

I. Bevezetés.*

A moldvai csángók a Szereth mindkét partján laknak körülbelül a 44. és 45. hosszúsági, meg a 46. és 47. szélességi körök között, és pedig olyanformán, hogy egy részük Bacau nevű román kerületi székvárostól délre, a többiek pedig Romántól északra foglalnak helyet. — Katolikus vallásuk s ez elszigeteltségüket, s nyelvük megőrzését nagyban elősegítette. S elősegítette már régóta. Mert ha a történettudomány még nem is derített fényt eredetükre, illetőleg kivándorlásuk korára, mégis hagyományaik és nyelvük alapján kétségtelenné vált előttünk, hogy a moldvai csángók több mint 700 esztendeje román földön laknak. Találtam ugyanis egy mondát, amely Estyefán vajdáig viszi fel a moldvai csángók eredetét. Ez az Estyefán az a Stefan cel Mare, akinek magyar lány volt a felesége, Margit, és aki 1457—1504. uralkodott (vö. Vasárnapi Ujság 1900:42; ott rövid ismertetést adtam

* Utamat a moldvai csángóknál az Akadémia Nyelvt. bizottsága és a M. Nyelvőr szerkesztőségének támogatásával tettem meg. Első sorban ezeket illeti köszönetem. De azután el nem mulaszthatom, hogy hálámat ne nyilvánítsam az egész moldvai misszió tagjai iránt, akik, élükön a klézsei magyar pappal, — Petrás méltó utódjával: Kárpáti Gráciánnal — igen szívesen fogadtak; utam előtt is, után is nagy segítségemre volt ismert szlávistánk, Melich János.

csángó útamról, és Erdély IX. év:101. l. (11—12. sz.), ahol uti jegyzeteimet tettem közzé.)

Manapság körülbelül húsz ezren lehetnek, akik jól rosszul még beszélnek magyarul. Talán még így is sokat mondtam, mert magyar Romániában körülbelül 100,000 lakik (1885-ben 50,000-en voltak). Ezek nagyjából székelyek. S minthogy a székely vándorlás állandó, még a 20—30 évvel ezelőtt tiszta csángó falvak lakosai közt is gyakori a székely, a »székelyke«, ahogy a csángók a magyarországiakat gúnyolják. A székely se sokra becsüli a csángót.

Két csoportra szokás őket osztani: északi és déli csángókra. A felosztás helyes, de csak akkor felel meg nyelvészeti céloknak, ha az északi csángókhoz számítjuk, a Romántól északra fekvő Szabófalvának, a legnépesebb csángó falunak déli telepítéseit: Válnit, és az Ad Juddal szemközt fekvő Ploskucént. Természetesen idetartozik Szabófalva is, és a többi csángó falvak, amelyek körülötte vannak elszórva. — A déli csángók Bacau-tól délre laknak, közel egymáshoz. Bogdánfalva a legnevezetesebb falu ezek között a nyelvészre nézve.

A felosztás földrajzi alapon indult, és csak kisebb részeiben vezették nyelvészeti okok, amint hogy kevés is nyelvjárásunkban az általánosan jellemző nyelvi sajátosság. A palátalis *ś, ź*, hangok, a magánhangzók zártabb volta, a rengeteg oláh jövevényszó említhető fel ilyenek. De ezek sem igazán általánosak, mert délen több olyan csángó falu van, amelyben ezek a hangok hiányzanak. Például: Forrófalván, Klézsén általában kevesebb a csángó, mint a székelyes nyelvi sajátosság.

Ennek kétségtelenül történeti oka is lehet, az, hogy talán ezek székely és ifjabb telepek, de nem lehetetlen, hogy mulandóbb viszonyok születték, pl. Klézsén Petrás páter (Rokonföldi) szoktatta le híveit arról az »útálatos sziszegésről«. Sokkal több a csángó sajátosság az északi csángóknál. Palátalis hangjaik, oláh szavaik miatt a laikus magyar csak hosszás megfigyelés után venné észre, akkor is leginkább a hangsúlyról, hogy magyar emberekkel van dolga. A magánhangzóikat is úgy zárják folytonosan, hogy eleinte úgy érzi az ember közöttük, mintha beszélő nyelvmlékek közt volna.

Adataimat egy szálíg magam gyűjtöttem. Se Rokonföldi,* se Szarvas,** se Munkácsi*** adatait nem használtam fel, legfel-

* 3:144 és a 4, 5, 6, 7 stb. kötetben.

** 3:1, 49: A moldvai csángó nyelvről.

*** A moldvai csángók nyelvjárása 9:444 stb.

jebb, csak újra-hallás. után. Ebben az vezetett, hogy az oláhok közzé ékelt csángók nyelve naprólnapra változik, úgy, hogy sokszor a húsz év előtti adatok teljesen hibásaknak tűnnek fel. De minthogy a Munkácsi dolgozata mégis csak teljes nyelvjárás-tanulmány, természetesen sok benne az olyan adat, aminek helyességéről magam is meggyőződtem. Ezért adalékokkal csak olyan nyelvjárási tényekhez szolgálok, amelyek vagy hibásan, vagy hiányosan vannak leírva, vagy pedig egyáltalában nincsenek megemlítve a Munkácsi különben nagyon tanulságos dolgozatában.

II. Hangok.

a) A magánhangzók képzése.

Nyelvjárásunk a zárt hosszú és rövid hangok képzésében nem mutat tájsajátságokat. Legfeljebb csak annyit jegyezhetünk meg, hogy e hangok gyakrabban fordulnak elő a moldvai csángók-nál, mint a köznyelvben, s ennek az okát a középső nyelvállásu rövid hangok képzése adja meg. Ezek tisztán képezve ritkák, mert e nyelvjárásnak éppen az az egyik legfontosabb sajátága, hogy a középső nyelvállásu hangzókat fél, vagy teljes fokkal zártabban használja. Példák: *bücsül, gyükere, föld, küpü, künnyü* (könyv), *burju, ulyan, lepedü, szütü* (sütő), *ünü* (ünő). Ugyanez a zárulás megvan a háromszéki nyelvjárásban, (vö. Lőrinc K. Hszéki nyelvj. M. Nyelvészet 5:206). A félig zárt *o* és *ö* hangok hallhatók, de nem állandóak. A tiszta *o* sokszor mint a köznyelvi *a* hang helyettesítője használatos: *pop, boba, szombat, gonaj, hob* stb.

A zárt *ë* rendes ejtésű.

A két eredetű *é* nyelvjárásunkban négy alakban található:

1. Nyílt *e* első szótagban: *ebred, terhely, ketszer, esz, elvesz, mehek, nező* stb. — a többiben: *level, tehen, öszveny* (ösvény), *egyeb* stb.

2. *i* és *í*: *vigyítikessz* (vegyitékes); *játyík* (jácsík), *töltisz, fejír, nímet* (»kijeteknél egy a császár a nímetvel?«); igeragozásban: *dicsirtesszik, legyík, tettík, felvettík*, a névragozásban mindig röviden: *ölibe, fészkiye, közepít, emberít*.

3. Kettős hangzók. — A csángó kettős hangzók mindig a zártabb hanggal kezdődnek: *˚e*, s ha szó elején van, akkor *˚e*, egyéb kettős hangzó nincsen nyelvjárásunkban. Pl. *h˚et, Woche, misz˚ez, k˚et, kiny˚er*. De: *˚en* (nem *˚en*), *˚enekel* stb.

4. Tiszta *é* van a *téj*-ben, és a *hét* számnév alakjaiban (*hétedik*).

Az *á* ajakműködés nélkül képzett alsó nyelvállásu hang, a köznyelvi *á*-nak megfelelő rövid alakja. A köznyelvi *a* helyett használatos ama szavakban, amelyekben utána *á* s tag követke-

zik. Tehát hasonulás szülötte. Pl. *kálán, kápál, hálász, szakáll, mámám, tanács*, stb. Gyakran átesap ez a hang a zárt *ē*-be: *hēragudni, hēzudni, bēját, hēmērābb, tēnács, tētár, épám*. Az *á* hang megvan a keresztúri, marosi, sóvidék-havasaljai és csíki székely nyelvjárásokban (Nyr. 20:252, Steuer: Székely hangrendszer) meg a palóc beszédben és a szlaviniai nyelvjárásban: Balassa, Nyr. 22:162.

â, a köznyelvi rövid *a* megfelelő hosszú alakja. Pl. *szânc, ház, lânc, âra* (pótlónyújtás). Gyakori és az *á* helyett általános ama déli csángó falvakban, ahol a palatalis sziszegők is élnek (Bogdánfalva, Nagypatak).

ę. Az alsó nyelvállással képzett vegyeshangú *e*. Az egytagú *e*-hangú szavakban, igekötőkben ejtik, ha magukban állanak: *nem, le, fel*. Azonban ez sem nem általános, sem nem következetes használat. (Néha *dêrêk, dêsza, szêreda, tēnnap*.)

Az orrhangú magánhangzók is megvannak a moldvai csángóknál, bár csak mulandóan s csak szóvégen; használatuk a következő szó kezdő mássalhangzójától függ: Tehát *araⁿhal*, de magában *arany, aran*. Így: *miáⁿ*, de: *miánt*. Példák még: *pogáⁿ, báráⁿ, legéⁿ, immáⁿ, pogán, bárán, legén, immán (immár)*.

Végül magánhangzó-értékű mássalhangzók vannak a következő jövevényszavakban *krpa* = alsó kendő, az asszonyok fején; *bndár* = méh (méhfereg).

A csángó magánhangzók táblázata:

	<i>u, ú</i>	<i>î, í</i>	<i>ü, ü</i>	
	<i>o, (ø), ó</i>	<i>ë, ie, êe</i>	<i>ö, (œ), ő</i>	
<i>à, á</i>	<i>a, â</i>	<i>e, ê (êre)</i>		vegyes <i>ę</i>

b) A hangok váltakozása.

α) Zártabb hang áll a nyitabb helyén:

A hangok képzésében említett példákon kívül nevezetesebbek:

1. *o:u*; *Szolomontúl, hedrül, ettül, mibül*, tehát a ragok ilyen alakban általánosak. Azután: **ëjtu (ajtó), ulyan, buglya, uruság (orvosság), irutt, ü kéme (ö kelme)*.

2. *ö:ü*: *bücsül, elüsmeri, *ü = öv (néhol *ö)*. *

3. *a:o*: *hovas, szovó (savó), szovaink (szavaink), Szolomon, kopás, kotona, mo, rob, nogy, gonaj, boba, pop, bob, hotár, folu*.

* A felülírt, apró **-vel*, a névelői eredetű pótlást jelölöm.

hob, golomb; szombot; ragok előtt: aszket (azokat), papucsokat, cson-tokot, lovot, szokot (sokat), finomon, fogodsz, zsibbod, vállom, lábom.

4. *e:ë: eszkét (ezeket), kezét.*

β) Zártabb helyett nyíltabb hang:

1. *o:a: lugaz, kapar (kapor), hardo, "allo.*
2. *ú:o: tanolás, de: tanól; u:o: aloszik, johaim,*
3. *ű:ő:tő. »Bongolya kalapját cifra bongos tővel.«*

γ) Ajakműködés változása:

i:ü: fil, sitnek, bikfa, firész (firéc).

Megfordítva: *üdö, szü, szüve, csürke, küsdeg, tüstelendő ur, tük, мүк, müse (így is: mise), ügyegzik (ígyekszik Plóskucénban); jól üszeli magát = viseli.*

Nagyon gyakori a zárt *ë* az *ö* helyett, tehát nyelvjárásunk éppen nem özö: *Séterték, szérnyü, dörgélni, melykétő, zérég, térébuza (törökbuza, tengeri), püspék, külén, mezökén, gödér, ürém, lödézni, tömléc, össze, ülek, megtöltém, földén; de viszont: köveszt = keveset; pórrégtető, öszte, ösztére = estére. (Szabófalva).*

δ) Egyéb változások:

i van *o, a* helyett: *üvaszo (olvasó), kicsüda, micsüda (hason.), sillyán (csalán);*

» *u* » : *lik, sipar (csupor);*

» *ë* » : *jó rügvett, vigyítikessz, picsinye, hívvaszt, girinda.*

Köznyelvi *i* helyett *é: késér, kénál, késért, kénlódni.*

Rövid *i* » *e: örezkedni;*

ë van *a* helyett: *përipa, "ëjtu, valëmi, valëki, ëlig, szëru (saru), tërëbone (targonca);**

» *o* » : *tërnác, hëzzá, hësszu;*

» *i* » : *ës, ësmént, zëndel, mënden;*

o » *ë* » : *gyortya, doszka, gyortyánfa.*

Bövíülések: *szärüda, csere (cser), epere (eper), varrani, tollu (vö. tolvamot).*

Itt kell megemlítenünk, hogy a kettős mássalhangzóval kezdődő idegen szavakat, különösen amelyeknek *s* az első hangjuk, zárt *ë*-vel toldják meg elöl: *ësköla, Éstyefán vajda (István), ëstrázsa* stb.

* Alkalmasint az *a* hang, ami a fönt említett *nem*-félékben. *A szerk.*

c) Hangrend.

Hangrendtől való eltérés előfordul ugyan nyelvjárásunkban, de általában mégis engedelmeskedik az illeszkedés törvényének.

Nem illeszkedik a *cska*, *cske* kötőhangzója: *darabécska*, *lyánécska*, *morzécska*, *jobbécska*.

Albinbe mēnünk, lelkēmra mondom, menēn Mārtināszhēz csak múlt jelenségek, de a magyar nyelv felejtését, romlását jelentik Moldvában.

d) Más salhangzók.

Fontos és érdekes sajátosságai vannak nyelvjárásunknak a más salhangzók terén.

Ezek között első helyen van a moldvai csángó nyelvjárásnak az a sajátossága, amely már szinte híressé vált, az t. i., hogy »az *s*, *zs*, *cs* hiányzik«, és helyüket *sz*, *z*, *c* foglalta el. Ezt találta Szarvas is, Munkácsi is. Azonban a szorgosabb és tartósabb vizsgálat e kérdésnek is megtalálta a nyitját. Már Munkácsi rámutatott arra az érdekes tényre, hogy Szarvas Gábor megtalálta e hangtani jelenséget a szintén idegenek közzé szigetelt szlavóniai nyelvjárásban is. Ki is mondta ezek és egynéhány nyelvemlékünk tanúsága alapján, hogy »a moldvai csángók *sz*, *c*, *z* hangja a magyar nyelvnek egy eredetibb stádiumát tükrözi vissza«.

De 1894-ben szorgosabb vizsgálat alá vette Balassa József a szlavóniai nyelvjárást és érdekes felfedezést tett. Azt t. i., hogy ott voltaképen szó sincs holmi hangcseréről. A kérdés a hangképzésen fordul meg. A szlavóniai magyarok ugyanis nem képeznek sem tiszta postalveolaris *sz*-et, sem *s*-et, sem *cs*-t, hanem alveolaris *š*, *žs*, *čs*-t ejtenek mind az *s*, *zs*, *cs*, mind az *sz*, *z*, *c* helyett, csak hogy az utóbbiak helyén e hangokat nem a nyelvhegyével, hanem nyelvhat első felével képezik.

A moldvai csángók nyelvjárásában is efféle a kérdés nyitja. A csángók ugyanis szintén új hangokat ejtenek az *s* és *zs* — *sz* és *z* helyett, de ez nem *š* és *ž*, hanem *ś* és *ź*, palatalis *sz* és *z*, amelyek úgy jönnek létre, hogy a nyelv hegye a szokottnál hátrább levő területen működik s ez által a nyelv erősebben domborodik, és így palatalis elem (ill. több palatalis elem) kerül a hangba. A *cs*-ről később.

Azonban ez a hangtani jelenség itt nem él olyan élesen elválasztva és olyan határozottan, mint amaz a szlavóniai magyaroknál. A csángó beszéd, de különösen a déli csángóké folytonosan ki van téve a székely befolyásnak. Nincsen olyan esztendő, amelyben ne kerülne ki »Nagymagyarországból« egy-egy székely csapat. És nincsen olyan csángó falu, amelynek közelében ne volna székely falu, vagy amelyben ne volna székely; ha más nem, a legtöbb helyen a kántor — éppen az, aki a falu nyelvére a legnagyobb befolyással lehet — magyarföldi. A tiszta *s*-et, *zs*-t

mondó székely beszéde pedig, hangtani értelemben véve a dolgot, csábítóan hat az igazi csángóra, annyira, hogy nyelvszokása megzavarodik, s vannak egész órái, amikor így székelyesen beszél. Ha aztán a székely hatás, vagy más külső körülmény (Klézsén páter János gúnyolódása, aki nem szerette a csunya »selypítést«) állandósul, a csángók letesznek a palatalizálásról; — így magyarázhatjuk csak meg, hogy Klézsén és Forrófalván tisztán ejtik az emberek a kérdéses hangokat, holott az utóbbtól tán tíz percre nyire sem fekvő Nagypatakon, s az ezután északra következő Bogdánfalván palatalizálnak az emberek. Az ettől nem messze levő Lúzi Kalugerán megint nem. Azonban Klézsén és Forrófalván is hallhatunk még néha egy-egy öreg asszonytól egy-egy palatalis *s*-et, amint hogy Szabófalván és vidékén, telepein is nagyon sokszor a másik részre csap a beszéd.*

Példák:

ś az *s* helyett: *śok*, *első*, *śemmi*, *fűssatok*, *śovó*, *vásárnap*, *vasalni*, *śaru* (saru), *míse*, *mísezik*, *files* (füles = nyul) *Śándor*, *kövőś*, *arassák* és általában az efajta igealakok;

ś az *sz* helyett: *śarv*, *réseg*, *cś*, *cśibe*, *tűstelenlő*, *megaśsott*. *ośt* (oszt, asztán), *muśáj*, *beśel*, *jásoly*, *śó* stb.;

ź a *zs* helyett: *źidó*, *źëndely*, *roź*, *moźár*, *morźa*, *korźáz* (bátorság), *petreźhelyem*;

ż a *z* helyett: *tűżely* (tűzhely), *vaj aź a* (de az a), *żöld* stb.

A *cs*-t ritkán hallottam benszüllött csángótól köznyelvi használatban. És a helyén ritkább a *c*, ill. *ć*, mint az eddigi leírók mondják. Nagyon gyakran helyettesíti a rendes *s*. Példák erre: *sētertēk*, *sēre*, *sipke*, *sorda*, *sipar*, *sászár*, *sak*, *silyán* (csalán), *sēpp*, *sēbreckske*, *sángó*, *kusa* (kutya, kucsa h.), *ninsen* és *nisen*, *vēsernye*; mássalhangzó előtt: *biska*, *kusma*, *osmány*, *maska*, *tarisnya* stb.

Természetes, hogy a tiszta *s*-ek közzé sokszor téved egy-egy *ś*, sőt gyakran annyira palatalizál a csángó, hogy az ember valóságos *χ*-t hall (a német *ich* hangját). Pl. nagyon sokszor és tisztán hallottam azt, hogy: *pixlen* (*pislen*), *ninxen*, *zuga* (*suga*, *csutka*.)

De azért a *cs*-t is ejtik állandóan. Ejtik pedig a *ty* helyett. Pl: *csuk* (*tyuk*), *picsóka*, *kucsa*. És ezt sem azért teszik, mintha nem tudnák ejteni. Hiszen *t* helyett is ejtik: *tyégla*, *szenttyēdház*, *pāntyika*, *törttyént*, *betyü*, *játyík* (és tovább képezve: *jácsík*). *mutyíssa* (mutissa, mutassa).

Valóban feltűnő, hogy a palatalis *ly* is hallható a moldvai csángóknál. Így: *űljen*, *űlyan*, *űlyü*, *gazdályuk*, *lyá^aka*, *galy^{er}*.

* Ezek miatt csak az alábbi hangtani példákban használjuk az *ś*, *ź* jelöléseket. Másutt aszerint jelöljük *s*-el vagy *sz*-el, illetőleg *z*-vel vagy *zs*-vel, amint a hallott hang egyikhez, vagy másikhoz volt közelebb.

szablya. De viszont *l* helyettesíti a következő szavakban: *lik*, *likatos*, *kevel*, *vállu*, *melik*, *nyirel* (és *nyirely*) és a *kírá*.

A *gy* hangot a következő hangok helyettesítik:

1. *d* pl.: *hedrül*, *vadnak*, *hodne*, *elhadni*, *n* és *r* előtt rendszeren; *dümölcs*, *dölülmetés* (*gyülöletes*), *direcskebben* (*gyérebbe*), *dermek*, *nad* (*De nad lesz!*);

2. *dzs*. Ezt a hangot se Szarvas, se Munkácsi nem említette. En nemcsak Szabófalván hallottam különösen az igeragozásban gyakran előforduló *gy* helyett (többesszám első személy), hanem délen is, és ott leányoktól is, ez pedig erősíti az adat fontosságát, mert hiszen több csángó asszony tud magyarul, mint férfi. (Az asszonyok ritkábban beszélnek más nyelvet a magyar falvakban, mint a magyart.)

Kiejtésére nézve az a palatalis *dzs*, amely a köznyelvben leginkább török jövevényszavakban él (*dzsida*). Pl. *edzs* (sokszor *egy*), *kérdzszen* (*kérdjen*), *tudzsa*. (*tudja*), *dzséré* (*gyere*), *dzsönygy*, *gadzsa* (és *gagya*), »szereteje bolondzsának,« *dzsák* (*gyák*, *diák*, *deák* = *kántor*).

3. *g* e szavakban *genge*, *meggengült*, *egenyes*;

4. *j* e szavakban: *hajma* és *kejméd*.

Viszont *gy* a *d* hang helyett: *gagya*, *gyió*, *gyihák*, *aggyig*, *gyisznjó*, *gyugni*.

A szintén palatalis *ny* helyett *n*-et találunk a következő szavakban: *bárán*, *legén*, *lyánok*, *enim*, *cigán*, *kemén*. Fordítva: *ganyé*, *ünyő*, *nyöni*; a *j* helyett: *hanyítani*.

A *v* szó belsejében kiesik: *Szobofala* (Szabófalva), *koa*, *füet*, *louk*, *miel*, *hiudik*, *nyüek*, *uruság*; szó elején és végén elmarad, de nem nyomtalanul: *üsel* (visel), *könyü* (könyv, liber); de *könyv* = könny »... könyveim hullanak«; toll e nyelvjárásban *tollu* és *tolv* alakokban él. A *viasz* szó *iusz* és *éasz* alakokban hallható. E dentilabialis hang néha bilabialissá lesz: *lábábal*, *bereb*. A *h* helyettesíti e szóban: *biha*. *Visel*-ből *üsel*; a *v* labializálja az *i*-t, majd elmarad előle.

A *v*-kiesése fontos az *öv* szóban. Délen ezt tisztán úgy ejtik: *ö*, északon *ü*. E szó tehát délen székely fejlődési fokon van, északon meg olyanon, mint a *köv kü* sajátsággal bíró nyelvjárásban (Nyr. 22:130. Székely diff. Steuer).

Hangátvetések: *bong*, *bongol*, *hedegül*, *feteke*, *kulán*, *mazdag*.

A *máccor* a gyakran velejáró *éccer* analógiájára változott így meg. *Usz szoktam*, *ek kicsit* kifejezésekben a közönséges asszimiláció jelenségét látjuk.

Ugyancsak hasonulás szülte amaz érdekes változatokat is, amelyeket a névelő szenved a moldvai csángó nyelvjárásban. A mássalhangzón kezdődő szó előtt ugyanis ritka a névelő (még tárgy előtt is); ha van, akkor sem mindig *a*, hanem *e* is. Pl. *Égyet ver e szél*, *follyon a vája*, *gyet ver e dér*, *follyon a száója* (savója). Attól függ, hogy milyen hangú szó van a közelében.

A magánhangzón kezdődő szavakat megelőző *az* magánhangzói része elgyengül és alig hallható, s ha igen, akkor úgy hasonul, mint az *a*. Pl. ²ö = öv; ²ográda = ográda, ²obrázat = ábrázat. Mondatok: *Hanitom bé ²okolba, hoa vetnek pujt ²embérek; zöld ²erdő, zöld ²fű.* ilyesmi se ritka. azután: *sok ²embér, nagy ²éjtu* (ajtó).

e) Mennyiségi változások.

A már említett rövidüléseken kívül röviden ejtik a csángók a következő szavak főhangzóját: *tüz, búz, fű, ül, tiz víz, him. busul, buza, lud, ut, csuf, husz, rud.* Rövid az akár-akár kötőszó második tagja, *akar-akar.*

Itt kell megemlítenünk, hogy nagyon gyakori nyelvjárásunkban a szóvégi rövid *o*; az *ö* is előfordul: *felfogotto, hardo, zurgo. pálciko, allo, körtő*; még *tavalto* is, amely az *l* pótló megnyúlását vesztette el.

A szótagzáró *l* elvész, vagy megmarad. Ha elvész pótlónyújtást okoz: *póc, ótalmaz, gyümölcs, eltűt, érigül, fére, küdött, bé van kócsolva, Múdova* (Moldova), *tátoss* (táltos). Megmaradt: *holnap + hódnap* (hónap); *tölgye* a tehénnek; *mász moldu, bulcsu. bules* = bucsu. Még az *l* nem veszett el, de már megnyújtotta az előtte levő hangzót a következő szavakban: *ölt* = volt; *meghőlt, nyőlc.*

Mássalhangzó megnyúlást találtunk tövégen az *s*-nél: *hamiss. tátoss, erőssen, szemérmessz, pirossan.*

f) Hangsúly.

A hangsúlyban semmi különösebb pozitív tulajdonságot nem találhattunk. Fontos negatív megfigyelésünk, hogy éneklő hangsúlyuk nincsen. — Minthogy sokan már nem tudnak magyarul, beszédközben gyakran átcsapnak az oláhba és viszont. Az ilyen vegyes beszéden figyelhető meg legjobban, hogy mennyire megőrizték a csángók a magyar hangsúlyozást. Amint a magyar beszédbe csapnak át, egészen megváltozik a hangsúlyuk. Különben oláhuul nem jól beszélnek, és az oláhok nevetik ejtésüket.

RUBINYI MÓZES.

MONDATTANI TANÚLMÁNYOK.

Grammatici certant.

I.

Egyik elterjedt tankönyv vezérgié nyomán évről-évre boncolgatom én is tanítványaimmal a beszédbeli egyént, a mondatot, és a többi kartárssal egyetemben minden további gondolkodás nélkül *megtanítom*: »A mondat két főrészből áll: alanyból és állítmányból. *Az alany annak a megnevezése, akiről v. miről valamit mondunk, az állítmány pedig az, amit az alanyról*

mondunk.» Ezt a tételt pedig úgy világítjuk meg bővebben, hogy azt mondjuk: Minden mondatban vmi cselekvésről, történésről van szó; ezt kifejezi az *ige*-állítmány, s az a személy, aki ezt végrehajtja, akivel vmi történik, aki vmi állapotba jut, — az az alany. Könnyen fölismerhető, mert az ige mindig jelezve van — láthatóan vagy ráértéssel — az ú. n. személyraggal. Más szóval kifejezve: »Az alanyt *ki? mi? kik? mik?* kezdetű kérdéssel tudakoljuk.«

Sok ideig eszünkbe se jutott kételkedni a hangoztatott tételek színigazságában. Vallottuk, hirdettük behúnyt szemmel, biztos hittel.

Az újabb lélektani és logikai tudományos vizsgálódás azonban a gondolkodás törvényeit kutatva arra a *gondűtös fölfedezésre jutott, hogy a nyelvten nem úgy tagolja kétfelé a mondat mezébe öltözött gondolatot, mint a lélektan!* Hogy a lélektan kimutatta s logika helybenhagyta alany és állítmány nem vág össze mindig (!) a nyelvten alanyával és állítmányával.

Pl. a. A kutya || ugat az utcán.

a₁ Az utcán || a kutya ugat.

nb. | A nyelvten szerint mindakét mondatban *kutya* az alany, s *ugat* az állítmány, holott a lélektan és logika alanya az *a mondatban a kutya*, s az *a₁ mondatban az utca*, — mert arról *mondunk* valamit, s az összetett v. inkább: szerkesztett fogalomnak az a *fele* szolgál gondolatunk alanyául.

Ez a szembeszökő tény gondolkozóba ejtette a nyelvészvilágot, s a mondatról való régi tudásunk alapja ingónak tetszván, némelyek új elméletet állítottak föl, mások a régi tan erősítésére új bizonyítékok után láttak.

Az új elméletnek a logika vértjeivel fődött harcosa nálunk Kicska Emil. Rendkívül érdekes és elmemozdító okoskodásának menete röviden ez:

»Mind a logika, mind a grammatika egyformán határozza meg az alanyt és állítmányt; mindakettő szerint a mondatnak az a tagja az alany, amelyről mondunk valamit, s az a tagja az állítmány, amelyet amarról mondunk. Úgy az ítélet tehát mint a mondat két főtagból áll, s ezek határozó és határozandó viszonyában állanak egymással. S a nyelvben a két tagot mindig és csalhatatlanul felismerhetővé teszi a hangsúly! Az alany a határozandó, az állítmány a határozó tagja a mondatnak, s mindig a predikatív értelmű tagot hangsúlyozzuk legerősebben« (NyK. 29:165. Nyr. 24:391; 25:206).

Kicska szerint tehát mondat és ítélet közt csak formai különbség van. A log. alany = nevező; a log. állítmány = ige. A gram. alanynak és állítmánynak annyi formája lehet, ahány formája van még a nyelvnek a nevezőn kívül. Vagyis: A *gyermek* || *játszik*. A *gyermeket* || *megverték*. A *gyermek-*

nek || *könyve van*. Ezekben a mondatokban *a gyermek, a gyermeket, a gyermeknek* a gram. alany, s a mondatok ezeknek az ítéleteknek felelnek meg: *A gyermek || játszó (van)*. *A gyermek || megvert (van)*. *A gyermek || könyvvalló (van)*. — Akik a kérdéshez eddig hozzászóltak, elismerték, hogy Kicskának »a maga szempontjából igaza van«; de mivel nem felelt meg arra a bökkenős kérdésre: mi e formai különbség oka, s a nyelvtenban hogyan magyarázódik az alakok különfélesége, — Kalmár s utána Petz kijelentették, hogy »nyelvészek ezzel az állásponttal sohasem fognak boldogulni« (NyKözl. 28:290, 393; PhilKözl. 24:138).

Petz azt mondja: »Hogy a grammatikák egyrészében (persze inkább csak a régebbiekben) a logikáéval egyező meghatározást találunk, abból Kicska szerint az következik, hogy ama grammatikai kategóriák a dologra nézve nem különböznek a logikaiaktól, — én szerintem az, hogy ama nyelvteni meghatározások nem jók« (i. é. 140).

S csakugyan az ő értekezésének hatása alatt az újabb nyelvtenírók — köztük Szinnyi — a mondat e hagyományos ú. n. logikai meghatározását mellőzték. Sőt Kalmár idézett értekezésében, s utána Négyesy: Iskolai nyelvtenában — a mondat dualizmusát is tagadja. »A mondatban nem két egyenlő tag (dualizmus), hanem két réteg van: állítmány és ennek néhány határozója: személy- (!), dolog-, hely-, idő- stb. határozó. Az eseményt különféle körülmények kísérik, az állítmány ily körülményeit a mondat bővítő részei nék nevezzük. Az alany is bővítő rész!« (NyK. 28:411).

Se Simonyi se Szinnyi nem ment ennyire, — megmaradtak a mondat dualizmusa mellett. Szinnyi nyelvtenának legújabb kiadásában, Simonyi a Nyelvőr 29. kötetében megjelent értekezésében — a Petz jelezte irányban — lényegileg egyforma meghatározását adják a gram. alanynak és állítmánynak.

Idézem a Simonyiét, mert ezzel akarok foglalkozni.

»A nyelvteni állítmány a mondatnak az a fele, amellyel valami cselekvést, vagy cselekvés módjára gondolt állapotot vagy tulajdonságot fejezünk ki; még pedig a cselekvő személyre vagy dologra vonatkoztatva.

A nyelvteni alany a mondatnak az a fele (!), amellyel a cselekvőt vagy a cselekvő módjára gondolt személyt vagy dolgot megnevezünk.« (Nyr. 29:9).

II.

Fogadjuk el a Simonyi idéztem meghatározását a mai tudományos álláspont szabatos és világos kifejezőjeül s útmutatása mellett teljesen az iskolai nyelvtenítés szellemében bontsuk elemeire pl. a következő mondatot.

a) *Szépen süt le a hold Nagyfulu tornyára.* (Arany.)

A meghatározás arra tanít, hogy minden mondat, — tehát ez is, — két félből áll; az egyik fél a nyelvtani alany, a másik fél a nyelvtani állítmány.

Ha egy egyenest vagy egy kört kétfelé metszünk, s a két felet a metszés helyén újból egymáshoz illesztjük, ismét ugyanazt az egyenest vagy kört kapjuk — változatlanul. Alkalmazzuk e tételt a meghatározása szerint a fenti mondatra.

A mondatnak egyik fele: *a hold*. Ez a nyt. alany, mert ez nevezi meg a cselekvő személyt (Szinyei: Rendsz. nyt.). A mondat másik fele: *szépen süt le Nagyfalu tornyára*. — Ez a nyt. állítmány, mert cselekvés van benne kifejezve.

S a két felet összeillesztve, a rendezés után a köv. mondat áll elő:

a₁ A hold || szépen süt le Nagyfalu tornyára.
vagy: *a₂ Szépen süt le Nagyfalu tornyára || a hold.*

Vessük most föl a kérdést: vajjon alakilag és tartalmilag azonegy mondat-e ez az előbbivel? — Nem akarok botránkozást kelteni, nem állítom határozottan, hogy se alakilag se tartalmilag nem egy. Csak kétségeimet mondom el.

1. Feltűnő felezés az olyan, amely a mondat közepéből vágja ki az egyik felet! 2. Ha jelentés tekintetében egyforma volna, akkor azonegy kérdésre adott feleletnek tekinthetnők. Már pedig az *a* mondat erre a kérdésre felel:

Hogyan süt le a hold || Nagyfalu tornyára?

Az *a₁*, *a₂* mondat pedig erre: *Mit csinál || a hold?*

3. Végül, ha a költő gondolatmenetét szabad volna követnem: úgy vélem, hogy a költő lelkében ez a két fogalom ébredt föl: 'szépen sütő hold' és 'Nagyfalu tornya', és e két fogalom egymásra viszonyításával fejezte ki a lelkében fölmerült »szemléletet« (Kalmár).

Maradjunk azonban amellet, hogy a Toldi-beli és a nyelvtanilag rendezett mondat azonegy jelentésű, s elemezzük tovább a 'bővített állítmányt'.

A 'puszta állítmány' az ige: *süt*, mert ez fejez ki cselekvést. Bővítve van egy módhatározóval: *szépen*, egy igekötővel: (?), s egy helyhatározóval: *Nagyfalu tornyára*.

Tegyük föl a kérdést: miért áll a *szépen* közvetlenül az ige, — a puszta állítmány előtt?

Akármelyik nyelvtan azt feleli rá, hogy azért, mert *az a mondatrész van — legjobban kiemelve*. »A legjobban kiemelt mondatrész közvetlenül a puszta állítmány előtt szokott állani és vele egy szólamot alkot« (Halász: Rendsz. M.Ny. 89). S miért van 'kiemelve'? Azért, mert a hallóra az tartalmazza a legfontosabbat, az 'új fogalmat', s ez kapja a legerősebb hangsúlyt — épen ezért! Erről pedig azt tanítja Simonyi, hogy: »a hangsúlyos szó szoros kapcsolatban van az igével s mintegy egységes kifejezést (!) képez vele (úgy mint pl. a jelző a jelzett szóval)« (M.Nyt. 4:127).

A *„szépen süt“* tehát ebben a mondatban épen olyan „egységes kifejezés“, mint pl. *kisasszony, nagyerdő, fűzfa* stb. Más szóval: a *szépen* épen olyan új határozója a *süt, sütés* fogalmának, mint a *kis* az *asszony*, *nagy* az *erdő*, *fűz* a *fa* fogalmának, s ezt a szoros viszonyt érzékeljük egyrészt az erősebb hangsúllyal, másrészt az egy szólamba foglalással.

Simonyi éles szemmel észrevette a bővített állítmány e két tagja közt a viszonyt. A *„jelző és jelzett“* ugyanazt jelenti, mint a Kicska *„határozó és határozandó“* kifejezése.

Fordítsunk egyet most a fölvetett mondaton!

b) *Nagyfalu tornyára süt le szépen* || *a hold*.

Olyan világos a mondat szerkezete, hogy a két fél az első pillanatra fölismerhető. De! Habár a nyt. alanya és állítmánya (*hold — süt*) egyező, mégsem azonos jelentésű az a_1 a_2 mondattal. Világosan megtetszik ez abból, hogy a bővített állítmányban a *„kiemelt“* hangsúlyos rész most: *Nagyfalu tornyára*, s ezzel alkot *„egységes kifejezést“* az ige.

Végül lássuk a mondatot ebben a formában:

c) *A hold süt le szépen* || *Nagyfalu tornyára*.

A nyelvtani meghatározás azt mondja, hogy ennek a mondatnak az alanya és állítmánya is ugyanaz, mint az előbbieké. Az elmélet értelmében azonban nem úgy bontja két féltre a mondatot, ahogy a beszédben hangzik s ahogy én jelöltem, hanem így:

c_1 *A hold* || *süt le szépen Nagyfalu tornyára*.

Itt a bökkenő! Az *a* és *b* mondatban elismertük, hogy a bővített állítmány: *szépen süt; Nagyfalu tornyára süt* — egységes kifejezést alkot, úgy mint a *jelző és jelzett* szó. S most mégis szét akarjuk bontani az egységes *„hold süt“* kifejezést!!

A *„szépen, Nagyfalu tornyára“* részre azt mondjuk, hogy az a bővített állítmány legfontosabb része. Ezen a nyomon tovább okoskodva azt kellene mondanunk, hogy a *„hold süt“* bővített állítmányban is a *hold* legfontosabb része az állítmánynak! Azért emeljük ki és azért ejtjük a legerősebb hangsúllyal. Amde, ha a *hold* a bővített állítmánynak — része: akkor nem lehet a mondat egyik fele: *alany*!! A nyelvtan tehát saját tanításával ellenkezik, amikor a *c* mondatot c_1 módra felezi. s az értelmes mondatból képtelen egy mondatot süt ki.

Az elméleti és gyakorlati tanulság pedig az, hogy a mondatot a *„cselekvő = alany“* elméletével nem lehet felezní; mert sokszor kénytelenek vagyunk egyik félnek azt tartani, ami nyilvánvalóan a másik félnek, az állítmánynak része! Még pedig a legfontosabb része. — Sőt, ha Kicskával egy követ mernék fűjni, azt mondanám: maga az igazi, a tulajdonképeni állítmány! Erről azonban még korai volna beszélni.

(Folytatjuk.)

ALBERT JÁNOS.

NÉHÁNY HELYNÉVRŐL.

(Brassó, Pécs, Pozsony, Rába, Helimba, Lisznyó.)

Aki örül annak, hogy íme megtudja majd e cikkből *Brassó*, *Pécs*, *Pozsony* stb. származását, az inkább el se olvassa soraimat; akik azt hiszik, hogy mindent e világon, ha török szakad, meg kell magyarázni, akiket az a gondolat bánt, hogy a tudomány ezer meg ezer kérdésre nem ad feleletet, álljanak kérem félre, nekik az én fejtegetéseim nem szólnak. Mert én bizony azok közé tartozom, akik azt tartják, jobb semmi magyarázat, mint rossz magyarázat, ezúttal pedig csakis gyomlálni akarok — kellemtelen, de szükséges munka! Végezni fogom pedig ezt a munkát Melichnek *Brassó* és *Kronstadt* c. a. megjelent cikkekékjén (l. Nyr. 29: 509—512), amelyben nem egészen négy lapon sok mindenfélét elmond helyneveinkről: kicsit behatóbban szól ugyancsak *Brassó* nevééről, de nagy sebtiben elmondja *Pécs*, *Pozsony*, a *Rába* eredetét is, említ egy rakás más helynevet is, — de köszönet nincs benne. Így nem szabad helyneveket magyarázni.

Kezdem *Brassó*-val. M. elmondja egyebek közt, hogy Miklosich *Brassó* nevét »brach- személynévből magyarázza«. Hogy valakinek valahogy eszébe ne jusson Miklosich e magyarázatára hivatkozni (mert hiába vannak emberek, akik nem boldogak, ha nem hivatkozhatnak legalább másnak a véleményére, ha már saját véleményük nincs), nem árt megmondani, hogy Miklosich *brach*-személynevet sem nem említ, sem nem ismer. Mindössze annyi igaz a dologban, hogy Miklosich, aki szintén nem tud mit kezdeni a *Brassó* névvel, ezt, illetőleg régi szerb mását *Braševot*, a személynevekből keletkezett helynevek közé sorolja, de még meg sem kísérti a személynév megállapítását, tisztán csak azt mondja, hogy valamely *brach*-többől fakadt személynévre gondol, de nyomban utána veti: »Personennamen fehlt!« Akinak tetszik, most már ám hivatkozzék Miklosich e magyarázatára, én csak helyeselhetem, hogy Melich ebben meg nem nyugodott és más magyarázatot keresett. M. a város nevét egy növény szláv elnevezéséből magyarázza és igen szépen és okosan kimutatja, hogy mindenütt, ahol a *Brassó* név található — Erdélyben három ilyen nevű helységet fedezett föl —, ez a növény vadon terem és hogy ugyanerről a növényről más szláv országokban is neveztek el helységeket. Ez mind igen szép és dicséri M. körültekintését, de már a nyelvészeti bizonyításnál, pedig erre kellett volna a legnagyobb gondot fordítania, cserben hagyta őt az óvatosság és körültekintés, amely idáig vezette. M. ugyanis azt mondja: »azt hiszem, hogy a *Brassó* első szótágjában *brošb*-festő buzér (rubia tinctorum L., bolg. *broš* Mikl. Lex. pal.) neve van megőrizve.« Igaz maga sem nyugszik bele egészen ebbe a magyarázatába: »Nem tagadom, végzi fejtegetéseit, ennél a magyarázatnál is marad egy pár megoldatlan kérdés; ilyen az *o: a* megfelelés, amely azonban szláv szavainkon

gyakori (*pap: pop* stb.), ilyen a szóközépi *ss* a várható *št* vagy *č, ě, c* helyett (vö. *brotju* Mikl. Etym. Wb.). Van azonban bolg. *broš* alak is (Mikl. Lex. pal., hangtanilag nem szabályos alak) s így a *Broševo* (*-polje, -selo* stb.) nem éppen lehetetlen alak. »Jöj-jünk csak mindenekelőtt azzal tisztába, mennyiben »hangtanilag nem szabályos alak« a bolgár *broš* és mit szabad rá építeni, mit nem. A festő buzér szláv neveiben úgy váltakozik *št, č, ě* a különféle szláv nyelvekben, mit akár ószlovén-bolgár *peštv-pešt.* orosz és szlovén *peč,* horv.-szerb *peč* vagy mint az ószl.-bolg. *svěšta.* or. *svěca,* szlov. *sveća,* horv. szb. *sveća*-ban; a különbség éppen csak annyi, hogy a szó nem mutatható ki minden szláv nyelvből. azért például *c-s* alakot nem is ismerünk, míg az ószl. *peštv*-nek a cseh-től *pec,* a *svěsta*-nak cseh *svíce,* tót *svieca* felel meg. Hogy az ószl. *broštv* a kisoroszban és szlovénben *broč,* hogy a horvát-szerbben ugyanazt a növényt *broč*-nak híjják, az tökéletesen rendjén van, de már bolgár *broš,* legalább Melich ítélete szerint, »hangtanilag nem szabályos alak«. Vajjon? Nézzük csak, mi is benne a nem szabályos. Az ószlovén *peštv*-nek a bolgárban *pešt* felel meg, a *noštv*-nak *nošt* stb. stb., tehát az ószlovén *broštv*-nak igazán csak bolgár **brošt* felelhetne meg. A papiroson — ez kétségtelenül így van. De az élet néha kegyetlenül megbosszulja magát azokon a tudósokon, akik nem tudnak a holt betű nyüge alól szabadúlni. A bolgár igen is azt írja, hogy *peštv, noštv* (a bolgár a szövegén még írja, ép úgy mint hasonló esetekben az orosz, azt a tompa hangzós elemet is, *-v,* illetőleg *-z,* amelybe a most mássalhangzókra végződő szók végződtek eredetileg), de ejteni csak azt ejti, hogy *peš, noš,* tehát szakasztott úgy mint ószl. *broštv* helyén ma a bolgárban *broš* hangzik. A fentemlített *svěsta* gyertya mindig *št*-vel hangzik (*szfestai,* de már *svěšt* mellékalakja bizony csakis *szfes*-nek hangzik, míg a többes *svěšti*-ben, amelyben az *št* nem áll a szó végén, megint következetesen hal-latszik az *št* (*szfesti*). A Cankov-testvérek, akik egész eredeti. de sok tekintetben kitűnő nyelvtanukban híven visszaadják a kiejtést, az említett *svěsta, svěšt* szót és a többes *svěsti*-t így írják: *szfestu, szfeš. szfesti*,* az irodalom *nošt* nekik *noš,* de többese *nošti, pešt* nekik *peš,* többesben *pešti* stb. stb. Oblak is említi ezt a tűneményt. Weit verbreitet, mondja. ist im Bulgarischen der Schwund des auslautenden *t* von *st, št* (Mac. Studien 72. l.). Annymira nem áll, hogy bolgár *broš* »hangtanilag nem szabályos alak«, hogy a régi *broštv* is ma egész Bulgáriában csakis *broš*-nak hangozhatnék. Való igaz azonban, hogy e hangtanilag teljesen szabályos alaknak kedvező körülmények olyan erőt adtak, hogy oda is befészkelte magát, ahol eredetileg nem volt semmi keresni valója és hogy így teljesen elvált a *noštv, peštv*-féle szók társaságától. Hogy a *noš, peš, svěš* kiejtés mellett is az a tudat mindig eleven maradt, hogy a szók töve tulajdonkép *nošt-, pešt-, svěšt-*

* Az egész nyelvtenban végig latin betűvel vannak leírva a bolgár szók.

azon nincs mit csodálkoznunk, ezek a szók, amelyek éjjelt, kályhát, gyertyát jelentenek, folyton előfordultak többes számban is — *nošti*, *pešti*, *svěšti* — abban pedig a *t*, mert nem állt a szó végén, el nem tűnhetett; *nošt*-ből azonkívül egy régi ragozott alak is használatban van még: *noštê* »éjjel, noctu«, azt hogy ,ez éjjel, ma éjjel' egy hátul hozzátapadt névmással úgy mondják, hogy *noštes*; a *svěšt*-*svěš* meg éppenséggel csakis *svěšta*-ból, illetőleg annak többeséből, *svěšti*-ből később fejlődött mellékalak, amely váltakozik a régibb *svěsta*-val. Másképp állt a dolog a *brošt*-*broš*-sal: többese jelentésénél fogva nem használatos, a *t* tehát, mihelyt a bolgárban a főnévi ragozás elveszett, csak abban, az aránylag ritka esetben kerülhetett a szó középebe, mikor a hátravetett határozott artikulusz járult hozzá; a szó mintegy megtévedt, a leggyakrabban hallható *broš* alak elhatalmasodott és ha nagy elvétele arra került a sor, hogy a bolgár nemcsak festő buzérról, hanem a festő buzérról beszéljen, hát a *broš*-hoz úgy járult az artikulusz, mintha ez olyan szó volna, mint akár a *koš* ,kas' szó és lett *brošat* vagy *broša*, nem **brošta*, mint *noš*-ból *nošta*, *peš*-ből *pešta*; így a szó egyúttal átcsapott a hímnemű szók közé, pedig eredetileg nőnemű volt. Így történt tehát, hogy épen hangtani úton a régi *brošt*-ből idővel *broš* lett és hogy lélektani mozzanatok hozzájárulásával annak még emléke is eltűnt, hogy a szó tövében valaha *š* után még egy *t* is hangzott, még pedig eltűnt végkép, mert Miklosich, aki régibb munkáiban mindig helyesen *broš*-nak írja a bolgár szót, téved, mikor szófejtő szótárában egyszerűen *brošt*-nak mondja a bolgár szót, ilyen alak nincs. De hogy régebben tényleg megvolt, hogy a *broš* csakis *brošt*-ból lehetett, abban bizonyosan Melich sem kételkedik, hiszen ő abban a nyelvben, amelyet mi szlávisták rendesen ószlovénnek szoktunk nevezni, egészen helyesen a mai bolgár nyelv édes anyját látja, óbolgárnak is hívja, már pedig ez a nyelv más alakot, mint *brošt*-t nem ismer.* Egészen kétségtelen, hogy az ószlovén, illetőleg óbolgár *brošt* szó hosszú ideig még ragozatlan alakjában is megőrizte a *t*-t, még akkor is, mikor a szóvégén hangzó tompa *t* el is tűnt már, ragozott alakjaiban és továbbképzéseiben egyáltalában soha sem veszíthette el. Ha tehát *brošt*-ból egy *-evo*-féle helynév olyan régi időben képződött volna, mikorra Brassó neve keletkezését kell tennünk, az más mint **Broštevo* semmi szín alatt sem lehe-

* Itt még arra sem lehet gondolni, hát ha ez a *brošt* alatt talán más élő szláv nyelvből került volna az egyházi nyelven írt forrásokba, mert hiszen egyetlen egy más szláv nyelven sem lehetett ennek a szónak valaha *brošt* alakja, ezt teljesen kizárja az a körülmény, hogy itt az *št* hangsoport ép olyan jellemző bolgár sajátosság, mint például a *pešti*, *nošti* szókban — minden más szláv nyelvben ennek helyén más hangot, *č*, *c* vagy *c-t* kellene találnunk. — Ézsaiásnak az a gyönyörű helye: »Ha a ti bűneitek olyanok volnának, mint a veres festék: fejérek lésznek, mint a hó« régi ószlovén kéziratokban így hangzik: *ašte budut grěsi vaši jako brošt b, jako sněg ubělju*. Egy kéziratban pedig a ruha vörössége, *ἐρυθμα παριων*, így van kifejezve, hogy *broštenie rizō*.

tett. Amivel tehát Melich végzi cikkét »Van azonban bolg. *broš* alak is (Mikl. Lex. pal. hangtanilag nem szabályos alak) s így a *Broševo* (-*polje*, -*selo* stb.) nem éppen lehetetlen alak«, még ilyen kételkedő hangon elmondva is hiba, mert mikor *Brassó* neve támadt, még a bolgár bizonyosan az egyes alanyesetben sem ejtett *broš*-ot, azonkívül élt még akkor a főnévi ragozás, a szó p. o. a sűrűn használt genitivusban* *brošti*-nak hangzott, belőle képzett szóban meg éppenséggel nem vesztetett el a szó közepén álló *t*. Tehát *Brassó* nevét a festő buzér szláv nevéből magyarázni merő lehetetlenség. De hát az orosz *Broševaja*?! Hiszen abban szakasztott úgy találunk *š*-t és nem *št*-t, akár *Brassó* nevében. Csakhogy ezt a *Broševaja*-t ép oly kevéssé tudta megmagyarázni M., inkább csak hangulatkeltésre használja ezt a régi orosz nevet, így pl. a Kis- és Nagy *Borosnyó* szláv voltát már azzal bebizonyítottanak véli, ha utána teszi »(vö. *Broševaja volostj*, Moszkva kormányzóságban)«. Éppen az a bökkenő: *brošti*-ből nem lehet sehogy sem orosz *Broševaja*-t képezni. Hogy ez a ma ismeretlen név, amelyet M. 1382-ből idéz, mit jelentett, mikép keletkezett, azt nem tudjuk, de hogy a *brošti* szóhoz semmi köze, azt biztosan mondhatjuk, mert ha a *brošti* mása megvolna a nagyoroszban, népies alakja csakis *broč*-nak hangozhatnék, mint a kisoroszban, irodalmi alakja lehetne az egyházi nyelv hatása alatt akár **brošč* is, de **broš* alak az oroszban lehetetlen. Annyit mégis megengedek, hogy az orosz *Broševaja* és a magyar *Brassó* egy tőből fakadhattak, de minthogy az orosz *Broševaja* eredetéről, igazi jelentéséről semmit sem tudunk, kérdésünk megfejtéséhez azzal alig jutottunk közelebb, hogy M. fölfedezett egy orosz helynevet, amely talán *Brassó* nevével közel rokonságban áll.

(Vége köv.)

ÁSBÓTH OSZKÁR.

ÉLJEN! VIVAT!

A közeurópai szókincsnek már van egynéhány szava, mely a magyarból került, mint p. a *huszár*, *kocsi*, *paprika*; ezekhez újabban ami üdvözlő *éljen-ünk* is járul. Német szótárakban már rendesen meg is van, így a Heyse-féle Fremdwörterbuch utolsó kiadásában (1896), a Schlessing-féle Deutscher Wortschatzban; említik a nagyobb francia, olasz, angol szótárak is. A nálunk megforduló idegeneknek elég alkalmuk van az *éljent* hallaniok, a külföldi napilapok tudósításai rendszerint idézik, az élclapok magyart már el sem képzelhetnek *éljen* nélkül s így megesik, hogy az embert odakint valamilyen „adj Isten jó nap” helyett, csupa kedveskedésből *állén*. *állén*-nel üdvözlök. Sűrű használatában

* A szláv nyelvekben gyakran áll részes genitivus (g. partitivus), ahol mi tárgyesetet használunk.

az *éljen* az üdvözlésen kívül már más jelentést is felvett, kezdi a helyeslő *úgy van! helyes! jól beszél!* kifejezéseket kiszorítani; családja is lett: *éljenzés, éljenéz, megéljenéz*, sőt hallottam már azt is, hogy egy szónokot »csúnyán *leéljeneztek*«.

Tóth Béla is foglalkozik vele Szájrul szájra című szállóigegyűjteményében (1895, 186): »Bár költőink már a huszas és harmincas években is sűrűn használták az *éljent*, a *vivat* úgyszólván csak a szabadságharccal szorult ki végképp a közélet terminológiájából. Még az 1847-iki követválasztásokon is *ki a civát?* volt a jelszó.« Tóth Béla ebben a nézetében arra támaszkodott, hogy a XIX. század előtti időkből csak két adata volt, az egyik Thaly Kálmán Vitézi énekek című gyűjteménye XVII. századi borénekekből: *Eljenek* azok Akik igazok (2:127); a másik az egyetlen a NySz.-ban, Orczy: Költ. H. 115: *Eljen* vigaság! (1787), de hozzáteszi: »Ha ugyan bízhatunk a NySz.-ban.« En utánajártam a dolognak s igen sok adatot találtam, mely a mi *éljen* kifejezésünket sokkal régebbnek bizonyítja a XVIII. század végénél. A nagyobb bizonyosság okáért minél nagyobb számban idézem talált adataimat.

A legrégebb adatot Mátyás király megválasztásáról szóló történeti emlékekben kerestem, mivel szinte szálló igévé vált, hogy: »Negyvenezer ajakról hangzott föl: *Eljen* Mátyás király!«. mikor a tanácskozó főurak a Duna jegén türelmetlenül váró köznemességnek kihirdették, hogy egyhangúan Hunyadi Mátyás jelölésében állapodtak meg. Az egykorú forrásokban azonban szórúlszóra nem találtam meg ezt az adatot. Magyar nyelvű forrás nincs is, Bonfinius meg csak azt mondja, hogy mindenféle ezt kiáltották: »Matthiae Corvino, regi nostro, *feliciter*; patris patriae filio, *feliciter*... Matthiae spei nostrae, *feliciter*... stb.«, egyetlenegy *Vivat*ot nem említ. Ezekből még közvetve sem lehet *éljenre* következtetni. Az első *éljent* Ráskay Gáspár Vitéz Franciskójának versfejejében találtam: *ELIEN BANFI ISTIÁN... U HÁZAS-TÁRSAVAL*... stb., a vers az utolsó szak szerint 1552-ben, tehát a XVI. század derekán íródott.

A következő adat ugyane század második feléből való, Heltai krónikájából 1575: A Magyaroc minnyáian felszóval kiáltánac: *Élyen* Atila Hertzeg, *Élyen* soc esztendeic (13 a.). Heltaiban csak ezt a két *éljent* találtam. A Mátyás megválasztásakor történt jelenetet csak így írja: Es az egész gyűlés fel kezdé kiáltani: *Éltese* az Isten Mattyás Királyt. Ebből a századból még néhány adatunk van Károlyi Gáspár bibliájában 1590; Sámuel I. 10:24: fel kiálta az egész kösség, és mondánac: *Ellyen* az Király; Királyok I. 1:34 és 39: *Eellyen* az Sálamon király; Királyok II. 11:12: *éllyen* az király.

A XVII. századból, Káldi György bibliájában 1626. Királyok I. 10:24: Es kiálta az egész nép, és mondá: *Éllyen* a' király; Kir. III. 1:34, 39: *Éllyen* Salamon király; Kir. IV. 11:12:

Éllyen a' király. — 1642. II. 1. Debrecen város jegyzőkönyvében Ráckevi György és Lakatos Judit ügye után írja a nótárius: *Éllyenek* vigan immár! (Széll Farkas, A becsstelenítés. 1897, 46. l.) — 1690. Gyöngyösi István Rózsakoszorújában: Az drága szép Szűz *éllyen!* *Éllyen* Anyja az Istennek, . . . *Éllyen*, örökké *éllyen* . . . és még egynéhányszor. (Dugonits kiadása, 1796, 2:344, 345.) — 1694—1703 közt: *Éljen* a sok dunaföldi magyar úr! . . . *Éljen* a sok drágavérű magyar úr! Thaly, Vitézi Énekek. 2:310.

A XVIII. századból, Mikes Kelemen VII. levelében 1717. XII, 12: Kérdeztem azután, hogy mire való volt az a kiáltás? mondták, hogy szokás kiáltani, mikor a vezér valamely idegen úrnak ad audientíát: *Éljen* Mahumet! *Éljen* a győzhetetlen császár! *Éljen* a hatalmas vezér! — A század közepe tájáról: Adott Isten . . Teréziának Szép fiak közt első Királyt Józsefet Aki *éljen!* Thaly, Vitézi E. 1:290. — 1770. Kalmár György, Prodrómus, 386: *Éljén*, óh *éljén* sok időkig a-mi-Királyunk. — 1784 előtről, Ányos Pál Ivó-énekében: *Éllyen* mái társaságunk, Igaz magyar barátságunk! (Abafi kiadása 62. l.) — 1785. P. Horváth Ádám, Holmi 1:129: *Éllyen* az! a'kinek örömpoharára, Ennyin össze-gyűltünk Pál fordulására. — 1786. Magyar Hirmondó 576, 638: *Éljen!* *Éljen* a király; 600, XVI. Lajosról: [a nép kiáltott:] *Éljen* a király; a jó szívű fejedelem így felelt nagy kiáltó szóval háromszor: *Éljen* az én vérem! — 1786. Kazinczy, Pályám Emlékezete: *Éljen* az a föld, mely ily bort terem és sok szép leányokat! (Abafi kiad. 76. l.) — 1787. Magyar Músa, 105: *Éljenek* a nagy városok. — 1790. Keresztési József naplója, 199: Midőn a korona februárius hó 19-én Győr városába érkezett, nemcsak a nemesség várta fegyveresen, lóháton, hanem a városi polgárság, magyarok és németek is sorban állottak, tele torokkal kiáltozva: *Éljen* a magyar szabadság! (Kiadta S. Hoffer Endre, 1868.) — 1792. VI. 19; a Magyar Hirmondó tudósítása Ferenc király koronázásáról: Minekutánna béült volna ő Felsége a' Trónusba: háromszor kiáltotta a' Nádor Ispány: *Éllyen*, mellyet az egész gyülekezet utána ekhózott. . . . Kirántván hüvelyéből a' Szent István kardját igen derekassan négyfelé vágott azzal keresztbe, mely tselekedetét ő Felségének nagy *Éllyen* kiáltás követe . . . megrendült a' templom a' sok *Éllyen* kiáltásoktól. — Csokonai V. Mihálynál számtalanszor; 1796-ból: *Éljen* soká princ Károly! *éljen!* (A Nemzeti Könyvtár kiad. 1844, 21.); *Éljetek* mind, éljetek! (26); Ah *éljen* e dicső pár *Éljen* sokáig *éljen* (32); 1799-ből: *É'jen* a barátság! (186) stb. stb. — 1800. Magyar Kurir, 375: *Éllyen* a' mi Királyunk! *Éllyen* Nádor Ispányunk! *Éllyenek* Halgatóink!

A XIX. század elejéről főleg csak olyan adatokat idézek, melyek nem költőkből valók, minthogy ezeknél a sok *éljennek* se szeri se száma. 1814, X, 25: Legelőször lépett be a' Tsászári Logéban az Orosz Tsászár, kit zengő három *Éljen* kiáltás fogadott, s a' Felséges Urunk későbbben lépett előre, kit vég nélkül való öröm fogadott. azután mutatta magát a' Burkus Király, akit szintén háromszoros *Éljen* kiáltás tisztelt. Egy 1814-i naplóból (Pesti Hírlap, 1896,

VIII. 27). — 1814, Perecsenyi Nagy László naplója: Simonyi [őbester] ... akinél az utolsó háborúban vitézebb katona az egész Európában nem találtatott, 42 esztendő. *Éljen!* (Egyet. Phil. Közl. 13:587). — 1825, XI, 2, Guzmics Izidor naplója: Az országgyűlésen Máriássyt az *éljen* kiáltozók szakították félbe. (Abafi, Figyelő 2:31). — 1825, 1:74, Hazai 's Külföldi Tudósítások: *Éljen!* kiáltások között, számos Tokai-Boros poharakat kiürítettek, ... számtalanszor zengett: *Éljen* Felséges Királyunk! 2:6: sokszori *Éljen!* kiáltásokkal fogadták. — 1830. Széchenyi, Világ, 266: mi szerencsésb, fülben sűrű *Éljen* s szívben talán halál. — 1832. Kossuth, Törvényhatósági Tudósítások: Nedeczky főjegyzőt a RR sokszorta *éltették* (209); *Éljenek* a Pesti Ügyvédek; háromszoros *éljen* kiáltás (282; kiadta Légrády, 1879). — 1835. Országgyűlési jk; III, 4: a jelenlévők .. hangos *éljen* kiáltásra fakadának; III, 28: az ítélőmester a harsogó számtalan *éljen* kiáltások által a rescriptum további olvasásában akadályoztatván ... azzal felhagyott. — 1836, Kossuth, Törvényhatósági Tudósítások; VII, 29: miután a Főispán az *Éljen!!* dörgés csillapultával szóhoz jutott ...; IX. 9: [két lovas] a helytartó kocsija mellett ... a gyermekeket *éljen* kiáltásokra nógatva ... *éljen* kiáltásai közt érkezett ...; újabbi *éljenre* riadtak ...; néhányan *éljen* kiáltásra fakadva, azt a tömeg azzal hangoztatá vissza: *éljen* a Haza — a Haza *éljen!* Szótárban először Kresznericsben találtam meg (1827): *Éljen*. Vivat. *Éljen* a barátság.

Látnivaló, hogy az *éljen* a XVI. század dereka óta már abban a kevés forrásban is, melyet idéztem, nem hogy szórványos, hanem ugyancsak sűrű; az adatok, a dolog természete szerint, annál inkább szaporodnak, minél jobban közelednek a XIX. századhoz, de azért egyáltalán nem mondható, hogy használatában új keletű volna. Igaz, hogy a századokig hivatalos latin nyelv még ennek az egyszerű szócskának sem kedvezett, hisz még V. Ferdinánd koronázásakor is (1830-ban) a nádor latinul kiáltotta a szertartás rendje szerint háromszor: Vivat Rex; az országgyűlésen is, kivált a főrendiházban még szintén igen gyakori a latin felkiáltás, de azért az adatok tanúsága szerint nemcsak az írók, hanem a közélet is szívesen kiáltotta a magyar *éljent*. Hogy a választás jelszava: ki a *vivát*? egészen 1848-ig fönntartotta magát, abból magyarázhatjuk, hogy éppen mint jelszó mintegy megcsontosodott s szinte fogalommmá vált. A latin *vivát* uralmának tudhatjuk be, hogy az *éljen* olyan későn hajtott származékokat. A legelső: *megéljenez* Fáy András Különös végrendeletében találjuk (1818): *megéljenezték* a hitvány verseket (Összes beszélei, 1883, 1:41); szótárban, Kunoss Endre Gyalulatóban (1835, 111): Tus: *éljenző*, *éljenzajda* (tust húzni: *éljenzőt* húzni); Fogarasi János Magyar és német segédszótárában (1845): *Éljenez* valakit, bringt jemand ein Vivat. *Éljenzés*, das Vivatrufen.

Ma a régen táplál, életet ad jelentésű *éltet* igét is *megéljenez* jelentésben használjuk; így Vörösmarty Ypsilon háborújában

(1821) találjuk először: Többen: Ypsilon éljen! — A: Ne *éltessetek* most senkit is (2. jel. végén); Kossuth Törvényh. Tudósításai: Nedeczky főjegyzőt a R.R. sokszorta *éltetik* (Légrády kiad. 209).

Már most az a kérdés, honnan való a mi *éljenünk*? Kleinpaul (Das Fremdwort im Deutschen, 1896. 26. l.; Sammlung Götschen) a latin *vivat*on kezdve minden nép ilyen értelmű üdvözlő szavát (francia *vive*! olasz *evviva*! oláh *szétréaszka*! új görög *zító*! szerb-horvát *zsivio*! hollandus *alaaf*! finn *eläköön*! magyar *éljen*! stb.) a német *lebe hoch* fordításának mondja s avval érvel, hogy a rómaiak nem *vivátoztak*, hanem helyeslésüket *bene*! felkiáltással fejezték ki. Kleinpaul állítása merő tévedés. Igaz, hogy a rómaiak nem *vivátoztak*, mert nálunk a *vivas*, *vivat*, *vivite* búcsúzóul szolgált (cum suis *vivat*, valeatque moechis, Catull. 11. 18; *vivite* silvae, Verg. Eccl. 8. 58; immo habeat, valeat, *vivat* cum illa, Ter. Andr. 5. 3. 18.), amint a mi régi deákos világunkban is használták. különösen levél végén: *élj* vagy *éljete*k boldogúl. Előfordúl feliratul köveken, házi eszközökön, különösen már keresztény időkben: *Vivas in Deo. Hospite felix vivas.* (Forcellini). De azért a középkor *vivat* kiáltása mégsem német. Hisz maga a *tebe hoch*, melyben a hangsúly inkább a *hochon* van s azért ma inkább ez magában a németségnek üdvözlő kiáltása, ez a *tebe hoch*, a német szókinszben nagyon is új keletű, csak a XVIII. században szorította ki a latin *vivat*ot (Heyne, Deutsches Wb. 1892, 2:583), még Goethe is csak *vivatokról* ír a Wahrheit und Dichtung ötödik könyvében, hol II. József koronázásáról szól. A legcsattanósabb bizonyítékot maga Luther bibliája szolgáltatja, melyben az előbb idéztem helyeken mindenütt: *Glück zu dem König!* kifejezést találunk, holott mind a zsidó eredetiben, mind a Vulgátában szórul-szóra *éljent* olvasunk.

Különben magának a latin *vivat*nak nyomain is Németországban igen gyérek, míg másunnan már a középkorból van elég adatunk. Mikor Nagy Lajos királyunk Olaszországban jár, a lakosság nagy örömrivalgással fogadja: in Castro Barleti... coeperunt... clamare... *viva* Rex de Hungaria! *viva*! (Budai Krónika, kiadta Podhradszky 301); vexillum Stephani, Draconem album, erexerunt, et fortissime clamantes: *viva* rex de Hungaria! *viva*! *viva*!... murum ascenderunt (U. o. 304); venerunt enim Principes Romani... clamantes: *viva* rex de Hungaria! *viva*! *viva*! (U. o. 308) Ezek az idézetek pedig a Dubniczi krónikának ama részéből valók, amelyeket valószínűleg Nagy Lajos kortársa és az események szemtanúja, János minorita barát írt meg, tehát a XIV. század derekáról valók. Ugyanabban az időben írja meg Kükkülei János is a maga krónikáját s ebben olvashatjuk, hogy mikor Lajos anyja, Erzsébet özvegy királyné Rómába bevonúlt: mulieres et puellae, currebant ubi transibat regina, et alta voce clamabant, *vivat* regina Hungariae! (Schwandtner, Scriptores. 1765, 1:285). Tehát Olaszországban a XIV. században szerte

divott már a *viva*, *vivat*, ebből kelt a mai *evviva*, nem pedig a XVIII. századi német *lebe hoch*-ból.

Franciaországban is igen régi a *vive*; ősrégi szokás volt, hogy a király halálát a palotanagy *le roi est mort!* szavakkal jelentette ki, ezt a király híradó a palota erkélyéről háromszor kiáltotta a lent álló népnek; egy kis szünet múlva az udvarnagy fölemelte botját és ezt mondta: *Vive le roi!* Ezt háromszor ismételte a híradó s ekkor a nép éltette az új királyt. (Tóth B. Szájrúl szájra 378). Larousse Grand Dictionnaire-je pedig ezt mondja: *Vive Henri IV! air de danse des Tricotets en vogue au XVI-e siècle.*

A *vivat* elterjedésére igen fontosnak találom azt a körülményt, hogy a királyok koronázó szertartásának fontos része volt a *vivat rex!* fölkiáltás, mely az ország első méltóságának ajkáról hangzott el s mintegy hivatalos kijelentése volt a fontos mozzanat befejeztének. Az egyház részéről ugyan nem volt elrendelve, mert sem a római, sem az antwerpeni, sem az esztergomi pontificale nem tud róla, de úgy látszik, igen régi hagyomány a koronázás szertartásának világi részében. Franciaországban a koronázó érsek kiáltotta a jelenlévők felé: *vivat rex in aeternum!* Sajnos, Mohács előtti időkből nem tudtam egyetlenegy koronázó szertartás részletes leírására akadni, a Habsburg-házi királyok óta azonban a *vivat rex* mellőzhetetlen része a koronázásnak. Kovachich: Solennia inauguralia (1790) című könyvében pontosan és szó szerint idézi az I. Ferdinánd óta történt koronázásoknak leírásait. Fölveszi könyvébe Schmeizel De Insignibus... regni Hungariae et... de ritu inaugurandi regem (1713) című munkáját is, mely leg részletesebben szól minden egyes mozzanatról. A 39. lapon olvasuk: Comes Palatinus... accepta Corona ex manu Archiepiscopi, obvertit se ad regni Status et Ordines, ac tribus iteratis vicibus, Hungarico idiomate interrogat... qui suum *akarunk* reddunt... Interim hanc vocem immediate excipit, *vivat! vivat Rex!* deinde... Corona capiti Regio imponitur. E szerint tehát a Karok és Rendek kijelentése teszi az illető jelöltet királlyá, a korona már nem a jelölt, hanem a király fejére kerül. Az újabb szokás szerint a fölkent és megkoronázott királyt a primás trónusára vezeti s ekkor kiáltja a nádor vagy miniszterelnök *vivat rex*, 1867 óta: *éljen a király!* Schmeizel szerint a koronázó dombon is: post juramentum unanimi voce *Vivat Rex* proclamatur! (40). Az egyes koronázások közül leg részletesebb II. Mátyásénak a leírása 1608, november 19-én; itt is: Principes, Senatus, Proceresque clara voce *Vivat Rex!* *Vivat Rex!* exclamunt, quod populus in Palatium et aream arcis exteriorem illapsus maximo plausa et clamore ter geminando *Vivat Rex* vociferantur, nec alia vox suavior totu Urbe... resonabat (51). Zsámboki János Rudolf koronázása alkalmával (1571) mondott beszédét így fejezi be: Salve, igitur, divina proles Rudolphe. *Vive* Rex inclyte. (41.) Mindezekből igen valószínűnek látszik, hogy a koronázó ünnepek *vivat*-jából lett a mi

éljenünk, mely amúgy is igen közel áll a szintén régi s a népnél ma is közkeletű: *Isten ártessen* jó kívánsághoz; még Heltai is így írja Mátyás megválasztását: Es az egész gyűlés fel kezdé kiáltani: *Eltesse az Isten Mattyas Királyt*.

De a mi éljenünk latin származása mégis csupán valószínű, és nem bizonyos. Feltűnő, hogy Mohács előtt még nincs nyoma, utána pedig már van. Talán nemcsak latin hatás alatt keletkezett, talán van benne része a töröknek is. Tudvalevő dolog, hogy a török üdvözlő *csok júsá*, többesben *csok júsászin* szórúl szóra annyi mint éljen és éljenek. Már pedig arról is van történeti adatunk, hogy a magyarság valóban hallotta a török éljenzést. Thököli Imre bevonulásáról Budára egy követi jelentésben ezt olvassuk: Turcae elevabant eum et omnes clamabant: *vivat!*... Omnes Turcae cum maximo clamore clamabant: *vivat* comes Thököli! (Tört. Tár. 1887:319, 320.) Már pedig alig hihető, hogy ez a *vivat* latin lett volna; bizonyára török volt, sőt lehetett magyar is, hisz a hódoltság idején igen sok török igen jól tudott magyarul, már csak a magyar főúr kedvéért is magyarul kiáltozhattak. Mikes előbb idézett adata is emellett szól.

Azt hiszem, hogy azt már alig fogná valaki állítani, hogy a török *csok júsá* a latin *vivat*-ból származik; a török felkiáltás mindenestre eredeti. Ez a körülmény azt a gondolatot ébresztette bennem, hátha a latin *vivat!* is keleti eredetű, mert az bizonyos, hogy a rómaiak nem *vivat*oztak. Föltevésemnek találtam is erősséget, még pedig a bibliában. Már a zsidók is éljeneztek: Sámuel I. (a Vulgata szerint Királyok I.) 10:24, Királyok I. (Vulg. III.) 1:34, 39 és II. (Vulg. IV.) 11:12-verseiben zsidóul ez áll: *jächí ha-méläch* s ez szórúl-szóra annyi, mint éljen a király. Lehetséges, de ezt csak föltevésképen mondom, hogy a keresztes háborúk alkalmával ösmerkedett meg a nyugat ott keleten a *vivat* üdvözlő kiáltással; eleinte, úgy látszik, csakis fejedelemre alkalmazták. erre a bibliai idézetek is lehettek hatással s csak később, a XVI. századtól kezdve használják közönségesebb alkalommal is.

Véleményem szerint tehát a *vivat* keleti eredetű; a latinból vette aztán a legtöbb európai nép; Európa délkeleti részében pedig közvetlen török hatás alatt is fejlődhetett.

TOLNAI VILMOS.

A POLGÁRI TÖRVÉNYTERVEZET NYELVE.

Aki a jogászai nyelvet figyelemmel kíséri, az utóbbi években azt tapasztalhatta, hogy a magyar jogászai nyelv javulóban van, és hogy a nyelv tisztulására irányuló törekvés lassankint áttérjett a jogi műnyelvre is. Akár a jogi szakirodalom nyelvét, akár a bírói ítéletekét vizsgáljuk, egyképp tapasztaljuk, hogy mindinkább ritkulkak azok a szembeszökő magyartalanságok és azok az

érthetlenségig összehanyolított mondatszerkezetek, amelyeknek a jogász stílus ismert rossz hírét köszönheti. Igaz, hogy távol vagyunk még a tökéletességtől akár a világosság, akár a magyarság dolgában, de igazgátalanok volnánk, ha a javulás nyilvánulását észrevenni nem akarnók.

A haladás nagy mértékben meglátszik az új polgári törvénytervezet nyelvén is, mely következetesen törekszik a magyarságra és a világosságra.

Hogy mennyiben érte el a tervezet ezt a célt, azt az alábbi következő részletes elemzéssel kísérem meg kimutatni.

De előre kell bocsátanom egy általános megjegyzést. Gyakran halljuk, hogy a törvényt úgy kell fogalmazni, hogy az átvitatlan is könnyen megérthesse. Ez a kívánság nem helyes és nem igazságos. A törvények nyelve egy külön tudomány szak műnyelve, és ebből következik, hogy a törvények helyes megértéséhez épügy szükséges a szakismeret, mint valamely természettani vagy mennyiségtani munka megértéséhez. Amint egy bonyolultabb természettudományi kérdéstről nem lehet úgy írni, hogy a fejtegetést a nem tudós is megértse, épügy hiábavaló azt remélni, hogy az összes jogi szakismeret eredményét felölelő törvénykönyv úgy legyen fogalmazva, hogy az is könnyen megérthesse, aki az alapul szolgáló szakismeretnek híjával van. Azonkívül a törvény fogalmazásának a dolog természeténél fogva különösen szabatosnak, rövidnek, tömötnnek kell lennie, már pedig ezek a tulajdonságok a stílust nehezéssé és olyanná teszik, amelynek megértése bizonyos fáradsággal jár. Meg kell tehát elégednünk avval, ha a törvény fogalmazása tiszta és félre nem érthető, és csak másodsorban lehet kívánnunk, hogy a törvény nyelve lehetőleg olyan legyen, amelyet a nem szakértő is könnyen megérthet.

Ennek előrebocsátása után áttérek a tervezet nyelvének részletes elemzésére.*

A tervezet a szenvedő alakot lehetőleg kerüli és helyette többféle fordulatot használ:

Például a 87. §. azt mondja: »Akit . . . testi épségében . . . bántalmaznak, . . . a bántalom megszüntetését követelheti.« A 631. §.: Az átruházás alapján a »tulajdon szerzése be nem következik, ha a tulajdonostól a dolgot *ellopták* vagy *elrabolták*.« Az 1000. §.: »ha a jognyilatkozattal vállalt kötelezettség már *teljesítve van*.« Az 1018. §. azt mondja: »ha a meghatalmazás *közhírré volt téve*.« A 364. §.: »Ha nincs *szülő nevezte* gyám.«

De azért gyakran előfordul a tervezetben a szenvedő alak is.

* Megjegyzem, hogy a tervezet stílusa, mint az előszó ki is emeli, nem egészen egyöntetű. mert a tervezet egyes részeit más-más szerkesztő tagok dolgozták fel, akik a nyelvezet összhangzatba hozatalára az első tervezetnél szándékosan nem vetettek súlyt. Tehát a stílus egyöntetűségének hiányát nem lehet a tervezet hibájául felróni.

Például a 88. §-ban: »Mindenki kérheti, hogy neve viselésében . . . való joga itélettel *megállapíttassék*.« A 948. §-ban: »Mind-egyik fél követelheti, hogy a szerződésről . . . okirat *állíttassék* ki.«

Nézetem szerint helyes a tervezet stílusa abban is, hogy a szenvedő alakot lehetőleg kerüli, de helyes abban is, hogy nem tartja szükségesnek teljes kiküszöbölését. A szenvedő alak használata az élő nyelvben elavulóban van, a műnyelvben pedig gyakran németes vagy latinos szófűzéssel jár, és így helyes, ha lehetőleg elkerüljük. De túlzás volna a szenvedő alaknak teljes kiküszöbölésére törekedni, mert a szenvedő alak olyan formája a kifejezésnek, amelyre gyakran, és pedig különösen a törvény tömött stílusában szükség van, és amelynek teljes kiküszöbölése a nyelv szegényedésével járna. Azt hiszem, hogy azon a módon, ahogy a tervezet azt a fentidézett két mondatban használja (mindenki követelheti, hogy joga *megállapíttassék*, — hogy okirat *állíttassék* ki), nem kell a szenvedő alak használatán kivetni valót találnunk.

Hogy milyen fordulatokkal lehet pótolni a szenvedő alakot, — amelyhez az eddigi jogi műnyelv túlságosan hozzá volt szokva, — azt a fentidézett néhány példa mutatja. De meg kell jegyeznem, hogy az utolsó példát (»szülő nevezte gyám«) nem tartom szerencsésnek. A »szülő nevezte gyám« magyaros kifejezés ugyan, de az élő nyelvben nem eléggé használatos, és ezért nem igen alkalmas arra, hogy törvényben használjuk.

Ezelőtt nagyon használta a jogi műnyelv a szükséges cselekvés igenevét (alkalmazandó, kötelezendő). Az a tisztulásra való törekvés, amelyet fent említettem, avval is járt, hogy ezt a kifejezőmódot némelyek egészen ki akarják küszöbölni, és helyette mindig a *kell* alakot használják. A tervezet némelykor kerüli ezt az igenevet, másutt pedig használja.

Például a 92. §-ban: »Az okozott kár megtérítésére az 1077—1106. §-ok szabályait *kell alkalmazni*;« és a 140. §-ban: »azt *kell* tartani«. Ellenben a 132. §-ban: *tekintendő*, és az 1027. §-ban: »ha ez a szerződő felek kifejezett vagy *felteendő* szándékának megfelel.«

Nézetem szerint helyes a tervezetnek az az álláspontja, hogy az *igenev* használatát nem kell egészen kiküszöbölni, mert nyelvtanilag nem hibás alak, a jogi műnyelvben pedig gyakran van rá szükség. Például a tervezetnek abban a kifejezésében »ha ez a felek kifejezett vagy *felteendő* szándékának megfelel«, nehéz volna a *felteendő* szót valami egyéb kifejezéssel úgy helyettesíteni, hogy a helyettesítés ne a kíváncsú rövidség rovására történjék.

De semmiesetre sem helyes az, hogy a kétféle kifejezőmód, t. i. az *igenev* és a *kell* segédige egyértelemben egymás mellett forduljon elő.

Például a tervezet 1821. §-a így hangzik: . . . »Az átadott irat . . . a jegyzőkönyvhöz *fűzendő* és ez a jegyzőkönyvben *igazo-*

landó. Ha az átadott iratot az örökhagyó sajátkezüleg nem írta, [helyesebben: nem írta sajátkezüleg] az egész ügymenet alatt két tanut, vagy egy másik közjegyzőt is *kell alkalmazni.*»

Itt helyesebb volna vagy azt mondani: *kell fűzni, kell igazolni és kell alkalmazni*, — vagy azt: *fűzendő, igazolandó és alkalmazandó*. mert a kétféle kifejezőmódnak egymás mellett való használata ellenkezik a törvény nyelvezetében szükséges szabatsósággal.

A *-bani -beni* alakot, amelyek különben a jogi műnyelvben szerencsére már jó ideje kiveszöbön vannak, a tervezet mindenütt kerüli, és helyesen pótolja a *beli* alakkal. Például az 1108. §. azt mondja: *részbeli* teljesítés, és az 1252. §.: *csödbeli*.

Kerüli a tervezet a németesnek elismert *dacára* szót is. Például az 1177. §.: »*ha az adós a hitelező megintése ellenére nem teljesíti kötelezettségét,*« és a 704. §.: »*Az irány ilyképen történt meghatározása ellenére a szolgálat a szolgáló telek más részére kell áthelyezni, ha*«

Az *azon* névmás helyett a tervezet gyakran a helyesebb *az a* kifejezést használja. Például az 1077. §. azt mondja: »*Azért a kárért, amely cselekvényéből harmadik személyre hárul . . .*« és az 1793. §.: »*attól az időponttól számított három év alatt.*« De gyakran használja még a tervezet az »*azon*« névmást is. Például a 116. §-ban: »*Azon személyeknek tartáskövetelése.*« (E helyett helyesebb volna: »*Az olyan személyeknek tartáskövetelése.*«)

A tervezet némely részében gyakran fordul elő az ily kifejezés-mód: *a napnak a vége* (18. §.), vagy »*a biztosítását azonban e jogának a másik házastárs csak akkor eszközölheti . . .*« (148. §.) Ez a kifejezés-mód *nem* magyartalan, sőt népies, de nézetem szerint *nem* törvénybe való, mert feleslegesen terjengős. *A nap vége*, és . . . *azonban e joga biztosítását . . .* époly magyaros kifejezések, mint a tervezetéi, és szabatsóságuk folytán ajánlatosabbak.

Kerüli a tervezet a *képez* igét, amelyet a jogi műnyelvnek már oly sokszor vetettek szemére. Például a 101. §. azt mondja: »*végrehajtás alapjául az ily marasztalás nem szolgál,*« az 534. §. pedig: »*a kért bejegyzések alapjául tett okiratok.*« Ezek helyett eddigi törvényeink nyilván azt mondták volna: »*végrehajtás alapját az ily marasztalás nem képezheti,*« és »*a bejegyzés alapját képező okiratok.*« De előfordul a tervezetben a *képez* is: »*külön vagyont képező javak.*« (139. §.); és »*több végrendelet . . . azonos alapot képez.*« (1988. §.)

A *teljesítési idő* és *teljesítési hely*-féle kifejezéseket az ortológia elítéli, és helyettük a *teljesítés helye*, a *teljesítés ideje* s a *teljesítő hely*, *teljesítő idő*-féle kifejezéseket ajánlja. A tervezet »*teljesítési időt*« és »*teljesítési helyet*« mond (1406. §.), de más helyeken viszont kerüli a hozzá hasonló kifejezőmódot. Például a 132. §. nem a »*tartási kötelezettséget*«, hanem »*a tartás köte-*

lezettségét», az 565. §. nem az *elidegenítési tilalmat*, hanem az *elidegenítés tilalmát* használja, és a 670. §. nem *fenntartási költségét*, hanem *fenntartó költséget*, és a 815. §. nem *kielégítési összeget*, hanem *kielégítő összeget* mond.

Elítéli az ortológia az *igény* szót is. Ezt az egész tervezet kerüli, kivéve a családjog első címét, amely az *igény* szót következetesen használja. Azt hiszem, hogy ha a tervezetnek többi része ellehet az *igény* nélkül, akkor a családjogban sincs rá oly nagy szükség, hogy mással ne lehetne pótolni. El van ismervé, hogy az *igény* szó korcs alkotás, és ebből következik, hogy csak az mentené használatát, ha nem volna nélkülözhető. Abból, hogy a tervezet legnagyobb részében nem volt rá szükség, nemcsak az következik, hogy a jogi műnyelvnek nincs rá szüksége, hanem az is, hogy *törvénymagyarázati* kétségeket okozna, ha az *igény* szó épen csak a családjogi részben maradna meg.

Az *igény* helyett a *követelés*, *jog*, *jogosultság* stb. kifejezősmódot használja, vagy egyéb fordulatokat alkalmaz. Például a 430. §-ban: »Ha négynél több rokon *tart számot* a meghallgatásra.«

A tervezet következetesen kerüli az ily szavakat: *szerződés-képes*, *szerződésképtelen*, és helyettük az ilyeneket használja: *szerződőképes*, *szerződésképtelen*, *fizetőképes*, *fizetőképtelen*. (Például 101. §., 916. §., 917. §., és 1255. §.) De a 101. §-ban, még pedig ugyanabban a mondatban, amelyben a *szerződésképtelen* szót olvasuk, előfordul a *perképes* szó is. Már pedig, ha a *szerződés-képes* rossz, akkor a *perképes* is rossz, mert a képzés mind a két szónál ugyanaz. A *jogképes* szót is használja a tervezet (14. §., 66. §.), pedig ez is ugyanoly kifogás alá esik, mint a *szerződés-képes*.

A *kötelez* igét a jogi műnyelv gyakran hibásan használja az *ígér*, *kötelezettséget vállal* igék helyett. E hibától a tervezet sem ment.

Például a 117. §. azt mondja: »a szolgáltatások, . . . amelyeket a férjnek a nő . . . *kötelezett*,« — és az 1043. §.: »oly kikötés, amely szerint az adós bírságot *kötelez* a hitelezőnek.«

Kötelezni helyesen nem azt jelenti, amit e példákban jelenteni akar. Helyesen mondjuk, hogy a bíróság *kötelezi* az alperest, de nem mondhatjuk, hogy valaki *valamit* kötelez. A tervezet idézett kifejezései helyett nyilván helyesebb azt mondani: »a szolgáltatások, amelyeket a férjnek a nő *ígért*,« és »oly kikötés, mely szerint az adós bírság fizetését *ígéri*«. Előfordul a tervezetben az *elkötelez* kifejezés is. »Ha valaki egész vagyonát . . . *kötelezi* el másnak.« (1397. §.) Ez a kifejezés népies ugyan, de nézetem szerint nem eléggé közhasználatú arra, hogy a törvényben használjuk. Az *elígér* szó használatosabb, világosabb, és így helyesebb volna.

A jogi műnyelv, és vele együtt a tervezet a *tartozik* kifejezést a *kötelessel* egyértelműnek veszi, például: »...aki valamely dolgot... kap, azt a használat befejeztével visszaadni *tartozik*«.

(1369. §.) De nézetem szerint a *tartozik* magyaros használata nem ez, hanem az, amikor azt mondjuk, hogy valaki *valamivel* tartozik. Helyesen mondjuk, hogy valaki tartozik *100 forinttal*, de aligha magyaros, ha azt mondjuk: tartozik *100 frtot fizetni*. Az idézett 1369. §. az egyik mondatban a *tartozik*, a másik mondatban pedig ugyanoly jelentéssel a *köteles* kifejezést használja. A két mondat egymás mellett úgy hangzik, hogy a kölcsönadó a dolgot a szerződésszerű idő alatt a kölcsönvevőnél *köteles* hagyni, azután pedig a kölcsönvevő a dolgot visszaadni *tartozik*. Ha e két kifejezésmódot egymással összehasonlítjuk, azt hiszem, hogy a *köteles*-t fogjuk magyarosabbnak találni.

A jogi műnyelvben elég gyakori ez a németes kifejezésmód: *valamit célozni*. (= *etwas bezwecken*). Ez fordul elő a tervezet 534. §-ában: »több beadvány . . . ha azonos nemű jog bejegyzését *célozza*« és 1772. §-ában: »ha a szolgáltatással oly eredmény *volt célozni*«. A helyes kifejezésmód nem *valamit célozni*, hanem *valamire célozni*, vagy *valamit célba venni*.

Helytelen a tervezet 1111. §-ának ez a kifejezése: a »dolgok azon a helyen adandók át, ahol a szerződés megkötésekor *léteznek*«. Helyesen azt kellene mondani: ahol a dolgok . . . *vannak*.

Helytelen és szokatlan is az 1234. §-ban előforduló »*kezeselt*« szó: »a *kezeselt* követelés ellen emelhető . . . kifogás« (e helyett: a *kezességgel biztosított* követelés). Helytelennek tartom a *kifogást emelni* kifejezést is; *kifogást tenni* egyszerűbb is, magyarosabb is. Kétes helyességű a *keresetindítás* is (tervezet 245. §., 1340. §., 1817. §.), mert a kifejezni kívánt fogalmat a *perindítás* fejezi ki helyesen, mint a 670. és következő §-ok mondják.

A mondatfűzés tekintetében a tervezet némelykor beleesik a jogi műnyelvnek abba a gyakori hibájába, hogy a mondatot túlságosan és természetellenesen elaprózza és a főmondat részeit a mellékmondat beékelésével túlságosan elválasztja egymástól.

Így például a 959. §.: »*Oly szerződés*, mely által valaki bizonyos iparág vagy egyéb foglalkozás folytathatásáról végkép lemond, *semmis*«. Ehelyett természetesebb volna így: *Semmis az oly szerződés*, mely által [helyesebben: mellyel] stb. — Vagy az 1244. §.: »Ha a hitelező, a követeléssel egybekötött oly zálog, jelzálog vagy elsőbbségi jogról, amelyet még a kezesség elvállalása előtt szerzett, lemond, a kezés felszabadul annyiban, amennyiben ama jog által az 1242. §-hoz képest fedezetet nyert volna.« Helyesebb volna így: »Ha a hitelező *lemond* a követeléssel egybekötött oly zálogjogról« stb. Vagy az 1909. §.: »A hasznok, melyeket a terhelt mindaddig, míg késedelembe nem esik, a hagyománytárgyból húz, a hagyományost nem illetik«. Helyesebb volna így: »A hagyományost nem illetik a hasznok, melyeket a terhelt a hagyománytárgyból addig húz, amíg késedelembe nem esik.«

A most idézett mondatok hibásak részben a miatt, mert a mellékmondat beékelése túlságosan elaprózza a főmondatot, de

részben a miatt is, hogy az állítmány nagyon hátra van vetve a mondatban. Az állítmánynak ilyen hátravetése akkor is hiba, ha mellékmondat közbeékelése nélkül fordul elő.

Például az 1832. §.: »Az örökhagyó végrendeletileg örökösnevezés nélkül is a törvényi örökösök körébe tartozó valamely személyt a törvényi örökösödésből *kirekeszthet.*« — Helyesebb volna: Az örökhagyó végrendeletileg örökösnevezés nélkül is *kirekeszthet* a törvényi örökösök körébe tartozó valamely személyt a törvényi örökösödésből.

Homályossá válik a tervezet stílusa olykor a túlzott rövidség miatt is.

Például ez a mondat: »Ha két személy egymás irányában hasonnemű szolgáltatásokra van kötelezve, mindegyikük beszámíthatja saját követelését a másikéba, *mihelyt amaz lejárt s emez teljesíthető.*« (1305. §.) Világosabb volna az utolsó mondat helyett ez: mihelyt saját követelése lejárt és a másik követelése teljesíthető. Vagy a 675. §.: »A birtokos követelheti a tulajdonostól annak a költségnek megtérítését, amelyet az ő birtokelődje fordított a dologra, és amelynek megtérítését *ez* követelhetette volna, ha ő köteles a dolgot kiadni.« Az utolsó mondat helyett világosabb volna ez: amelynek megtérítését a birtokelőd követelhetette volna, ha maga lett volna köteles a dolgot kiadni.

Azt hiszem, hogy az eddig felemlített példák elégségesek arra, hogy belőlük a tervezet nyelvéről fogalmat szerezhessünk.

Kitűnik belőlük, hogy a tervezet nyelve nem hibátlan és nem olyan, hogy ne szorúlna javításra. De azt hiszem, hogy kitűnik ez elemzésből az is, hogy a tervezet nyelve korábbi törvényeinkkel összehasonlítva nagy haladást jelent. Ha valamely korábbi nagyobb törvényünk nyelvét elemeznők, több rosszat és kevesebb jót találunk benne, mint a polgári törvénytervezetben. És még valamit tapasztalunk a tervezetben, amit eddigi törvényeink közül csak kevésben tapasztalhatunk, t. i. tudatos törekvést és folytonos figyelmet arra, hogy a stílus világos és magyaros legyen. Nem szabad elfelejtenünk, hogy jogi műnyelvünk magyarosság és világosság tekintetében nagyon hátramaradt, és hogy a tisztulásra törekvő irány, amelyről e cikk elején megemlékeztem, még nem régi keletű. Ily körülmények közt nem gáncs az, ha egy új törvénytervezet nyelve nem hibátlan, és érdem, ha az eddigi műnyelvhez képest haladást jelent. Már pedig a tervezetről nézetem szerint nemcsak azt mondhatjuk el, hogy nyelve jobb, mint eddigi törvényeinké, hanem a hibák fölemlítése mellett is azt kell mondanunk, hogy eddigi jogi műnyelvünkhöz képest a nyelv szempontjából nagyfokú haladást jelent.

REICHARD ZSIGMOND.

TAGADÁS, KÉTKEDÉS, TILTÁS STB.

III.

Első cikkemben (29:404.) kizárólag a főmondatbeli *tagad* igének a *hoggy*-os mellékmondat szerkezetére való befolyását tárgyaltam. Azt igyekeztem kimutatni, hogy állító előzménnyel szemben az ilyen mellékmondat nem ismétli a tagadást; péld. (Előzmény: te jól *tudtad*); felelet: *Tagadom*, hogy *tudtam* (v. h. *tudtam volna*; és nem így: *Tagadom*, hogy *nem* tudtam. Az ismétlődő tagadás csak a tagadó előzménnyel szemben van helyén; pl. (*Nem tudta*); felelet: *Tagadom*, hogy *nem* tudta, v. . . . hogy *ne* tudta *volna*.

Második cikkem (491.) a *tagad* igén kívül másnemű tagadó természetű igéket (illetőleg állítmányokat) is bevon a taglalás körébe, és ez állítmányok kapcsán a különböző igemódok használatát is; pl. (jelentő mód): *Nem hiszem (kétségbe vonom; nem bizonyos)*, hogy a mi pártunk *győz* (v. *győzött*. — (föltételes mód): Elképzelhető-e, hogy *ne* adták *volna* tudtára? — (felszólító mód): *Nem lehet (lehetetlen)*, hogy *ne* érezze.

Ennyit el kellett itt mondanom hónapokkal ezelőtt megjelent két cikkemre visszatekintőleg, hogy az olvasó könnyebben érthesse az itt még röviden előadandó mozzanatokat.

Az akadályozásról szóló főmondatnál szemben a függő mondat megkívánja a tagadó, illetőleg tiltó szót ott, ahol a főmondatot ki nem egészíti a mutató névmás (*az, annak, abban* stb.), hanem egyszerűen, minden előzetes rámutatás nélkül ki van fejezve a fennforgó vagy fenn nem forgó akadály, nehézség stb; pl. » . . . meggátolja Zeüsz, hogy el *ne* árulja Hellast« (Ar. Arist. ford. A Béke. I. köt. jegyzet. 308). Nem ismerhet *semmi akadályt*, hogy *ne* rendezze pénzügyét (Antibarb. Tagadás és tiltás. 54). — Az ilyen összetett mondat *hoggy* nélkül így módosulhatna: *Nincs akadály, amelynél fogva ne* rendezhetné pénzügyét. — Mi is *áll utamban*, hogy hozzá *ne* foghatnék azonnal? — *Semmi se gátolhatja* a magyar parlamentet . . . , hogy ki *ne* küldje a maga delegációját stb.

Ezekben helyén van a *ne*. De nincs helyén a fenn említett esetben, amikor t. i. a főmondatban — ezt kiegészítőleg — ki van téve a mutató névmás; mert ez már eleve jelzi a függőmondatbeli állítmányt, vagyis a teljesítendő feladatot, az elérendő célt stb.; e pozitív fogalmakkal pedig sehogy se fér össze a tiltó *ne*. Ha tehát ezen kezdem például: Nem lesz semmiféle akadály *annak* — szabatos folytatása csak ez lehet: hogy valamely városban a polgármestert képviselőnek *válasszák* meg, (és nem: hogy . . . *ne* válasszák meg). Más példa: Új kötelességem *nem* menthet föl *az alól*, hogy a régebben elvállaltak is *megfeleljek* (és nem: hogy . . . meg *ne* feleljek).

Ugyanez áll minden hasonló természetű főmondatbeli állítmányra nézve, a tiltást sem véve ki. Ez okból kifogásolom a Sim.

Zs. Antibarbarusá-nak (T. alatti) következő szerkezetét: Francia-országot egész története *inti attól*, hogy ellenségévé *ne* tegye Angliát (e. h. hogy ellenségévé *tegye*). De legcélszerűbb itt a főmondatban az ilyen állítmány: *arra inti*,* v. *óva inti*, v. egyszerűen: *inti*. Ekkor a függő mondatban megmarad a *ne*: hogy ellenségévé *ne* tegye. Ugyanez okból helyes az e mondatot követő szerkezet: *Őrizkednie* kell, hogy el *ne* mulasszon valamit. Ezt így is szerkeszthetjük: *Őrizkednie (ővakodnia, ügyelnie)* kell, *nehogy* mulasztást kövessen el. — Ezt a régi, jó kötőszót kár bántani; mert az óvakodást, intést stb. nem egyszer hatásosabbá teszi, mint a *hogy* . . *ne*; pl. komolyan intlek, *nehogy* ma-holnap stb. *Nehogy* ezt tegyék fel rólam, legott kijelentettem stb.

Legutoljára hagytam a tiltást, amelynek mellékmondat-intéző szerepére nézve, úgy látszik, legjobban szétágaznak a nézetek. Véleményem szerint a *tiltás* működését is az itt fejtegettem szabály határozza meg. Példák: keményen *megtiltottam* neki, hogy oda *ne* menjen (Antib. u. ott). — A virágnak *megtiltani* nem lehet, hogy *ne* nyíljen stb. (Petőfi). »Lajos ezt *megtiltá*, hogy el *ne* temessék« (ezt, t. i. Durazzót. Ar. Toldi szerelme. 11:136). A főmondatokban, mint látjuk, nincs kitéve a mutató névmás. De az írók nagy — talán nagyobb része kiteszi; a mellékmondatot pedig hol tiltó szóval, hol enélkül szerkesztik: *megtiltanám* neki *azt*, hogy folyvást *ne* csevegjen; és: tiltakoztak *az ellen*, hogy ez a kérdés napirendre *kerüljön*.

Még Arany is ingadozó ebben; pl. »Te tiltanál meg, hogy en-társamat, Tyndar leányát Spartába *vigyem*?« (Arist. ford. A nők ünnepe. III. k. 64.) Itt hiányzik a tiltó szó; a fentebbi mondatban pedig benne van; holott mind a két főmondat egyazon osztályba tartozik, vagyis egyikben sincs kitéve a mutató névmás. Az utóbbi tiltó szerkezetet ennélfogva csak így tartanám szabatosnak: Te tiltanál meg, hogy . . . Spartába *ne* vigyem?

A Nyr. szerkesztőjének magyarázata szerint: kimarad a tiltó *ne*, ha maga a tiltás tagadva van a főmondatban: én *nem* tiltottam meg, hogy oda *menjen* (19:371.). A *ne*, én szerintem, ott, ahol más tekintetben helyén van, megmarad akkor is, amikor a tiltás tagadva van a főmondatban: *nem* tiltottam meg, hogy oda *ne* menjen. — A tagadásnak idevágó eseteire vonatkozólag már I. és II. cikkemben nyilatkoztam.

Megjegyzem még, hogy fordított mondatrendben, amikor t. i. a mellékmondat áll elül, ki van zárva a *ne* használata; pl. (Egyszer-másszor nem bánom); de hogy minden áldott nap *oda szaladj*, már azt komolyan *megtiltom*. Furcsán hangzanék ez így: de hogy . . . *oda ne* szaladj, már azt *megtiltom*.

Amit a mutató névmás szerepéről mondtam, az ellen — nem minden alap nélkül — azt az észrevételt tehetni, hogy íme: a beszélők és írók nagyobb része kiteszi a főmondatban az

* A mutató névmásnak ez az alakja teljesen összefér az *int* igével. J. Gy.

anélkül alakot akkor is, amikor a mellékmondatban a tiltó szóval él az ilyenekben: Nem tehetem *anélkül*, hogy őt pellen-gérre *ne* állítsam. — Az ilyen szerkezetet csak azért nem támadom meg, mert csaknem általánosan el van terjedve. Még »legjobb-jaink« is használják. Ez ellen nincs mit tenni. De minthogy nem tudok hozzá szokni, kihagyom az *anélkül*-t és így szerkesztem a főmondatot: Ezt nem tehetem *így*, hogy őt pellen-gérre *ne* állítsam. (*így* nélkül): Egy éjtszaka sem fekszik le, hogy az ajtózárat *ne* próbálná (nem hagyta-e nyitva?) »egy lépést sem tettünk, nem is tehattunk, hogy az accentus *ne* gyámolított és kalauzolt volna« (Brassai. A magy. mondat. — Magy. Akad. Értesítő III. köt. 270.). Az efféle mondatokban el lehetünk tehát az *anélkül* nélkül is. De a csaknem általános gyakorlat ellen, — mint följebb mondtam — nem akarok sikra szállni.

Egybefoglalom röviden a cikksorozatban elmondottakat:

1. Állító előzménnyel szemben a főmondatbeli tagadást nem ismétli a *hogy* kötőszótól vezérlett mellékmondat; pl. Tagadja, hogy valaha *látta* (v. *látta volna*). — De ismétli tagadó előzménnyel szemben; pl. Nem hiszem, hogy *semmit se tudott* (v. *tudott volna*) róla.

2. A mellékmondatbeli *ne* és *nem* váltakozik a különböző előzmények szerint; pl. (Nem hítták meg); felelet: El sem kép-zelhető, hogy meg *ne* hítták volna; ellenben (Ilyes felhívásra nem jönne el); fel.: Ez esetre se bizonyos, hogy *nem* jönne.

3. Az igemódokra vonatkozó többi részlet egybefoglalása még a legrövidebb kivonatot is hosszúra nyújtaná; ezúttal tehát csak azt az egyet említem meg, hogy a föltétes módnak szűkebb körben mozgását javaslom a jelentő és felszólító mód javára ott, ahol emezek, szerintem, célszerűbben alkalmazhatók, mint a föltétes mód; pl. Nem igen hihető, hogy *oda ér* estére (nem: hogy *oda érne*). Soha se véld, hogy *fog* rajta a szó. — Nem lehet, hogy *ne érezze* (nem: hogy *ne érezné*). Nem engedi, hogy *átmenjen* (nem: hogy *átmenne*).

4. Az akadályozást és a hozzá hasonló fogalmakat tárgyzó főmondatban — ide értve a tiltást is — ne tegyük ki a mutató névmást, ha a mellékmondatban a *ne* szót használjuk; mert ez visszás értelmet ad az összetett mondatnak; pl. Ez nem akadályozhat téged, hogy föltett szándékodhoz *ne* ragaszkodjál (nem így: Ez nem akad. *abban*, hogy... *ne* ragaszkodjál). Meg nem tilthatod neki, hogy be *ne* szóljon hozzájuk (nem: meg nem tilt-hatod *azt*, hogy be *ne* szóljon hozzájuk). — E 4. pontot a mostani cikkben foglaltak eléggé megvilágítják.

A szerkesztő kérdéseire nemrég beérkezett számtalan válasz feltárja előttünk a tagadó és tiltó mondatok szerkezetének tájnyelvek szerint különböző mivoltát. A mellékmondatbeli tagadó, illetőleg tiltó szóra nézve eszerint a népies beszédben sincs megállapodottság. Minthogy pedig az irodalmi nyelv nem követheti a közhasználatot mindeme szétváló utakon: a nyelvbeli előadásnak

ilyen határozatlansága közepett elkerülhetetlen szükséges, hogy az orthologia a nyelv természetéből merített adatok nyomán lehetőleg biztos útmutatást szolgáltasson a szóbanforgó kérdésekre nézve.

A tagadást és tiltást illetőleg az irodalmi használatban mutatkozó ingadozás és a nézetem szerint nagyrészt helytelen mondat szerkesztés felszólalásra indított engemet. Előadtam a kétes kérdések tisztába hozatalára, a hibák kiigazítására szolgáló módokat. Kíváncsnak tartanám azonban, hogy mások is hozzászóljanak akár helyeslőleg, akár cáfolólag. Az eszmecsere a nyelv ügyének csak javára lehet.

JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

A két Hoffmann.

(*Hoffmann Mór*, Magyar-német és német-magyar zsebszótár, különös tekintettel az osztrák helyesírára. Berlin, Neufeld és Henius kiadása, 1899. Ára 3 márká. — *Dr. Hoffmann Frigyes*, Magyar-német és német-magyar zsebszótár, két részben. Lipcse, Otto Holtzes Nachfolger, 1896—1900. Egy-egy rész ára 2.80 márká.)

Az egyik Hoffmann Mór, a másik Hoffmann Frigyes dr. Mind a kettő tanár és szótáríró. Mind a kettőnek szótára (magyar-német és német-magyar) Németországban jelent meg: Hoffmann Móré Berlinben, a Neufeld és Henius cég idegen nyelvű zsebszótárai sorozatában, Hoffmann Frigyesé Lipcsében, a *Holtzes Taschenwörterbücher* vállalatban. Ebből azt lehetne következtetni, hogy a két szótár első sorban a magyarul tanuló idegenek számára készült. A valóság azonban az, hogy ennek a feladatnak egyik szótár sem felel meg. Úgy látszik, ez nem is volt szerzőik célja. Talán inkább arra számítottak, hogy a német nyelvvel foglalkozó magyar közönséget fogják meghódítani.

Hoffmann Frigyes ezt kevésbé árulja el. Hoffmann Mór azonban a címlapon határozottan megmondja, hogy »iskolai, irodai és magánhasználatra« szánta zsebszótárát. Természetes, németországi iskolákra és irodákra nem gondolhatott, csakis hazaiakra. Bizonyítja ezt az a kijelentése is, hogy »helyesírás tekintetében kizárólag az iskoláinkban elrendelt osztrák helyesírást követte« (hogy mennyire követte »kizárólag«, arról még lesz szó). De bizonyítja a szótár egész beosztása és rendszere, hogy nem a német, hanem a magyar közönség számára szerkesztődött.

Nem ok nélkül firtatom, hogy kinek szánta munkáját a két Hoffmann? Oly szótárt írni, melynek a magyar és a német ember egyaránt hasznát vehesse, nagyon nehéz dolog s még eddig egy szótáríróknak sem sikerült. De ez nem baj, a magyar közönség számára készült jó német szótárból elég okulást szerezhet a magyarul tanuló német is. Csak jó legyen az a szótár!

Lássuk hát közelebbről. Annyit előre is kijelenthetek, hogy mind a kettőt figyelemre méltó, sok tekintetben érdemes munkának tartom. Jelességeik azonban nem egyformák.

Hoffmann Mór így körvonalozza a célt, melyet maga elé tűzött: »E szótár szerkesztője azon volt, hogy mindkét nyelv szókincsét a lehető teljességben és kimerítően nyújtsa, és ezt úgy csoportosítsa, hogy minden szó könnyen és nagyobb fáradság nélkül feltalálható legyen. A szűk tér dacára, mely rendelkezésére állt, nagyszámú példával és szólással iparkodott ott, ahol ez szükséges volt, az egyes fogalmakat különböző jelentőségükben feltüntetni.« Ami a szóanyagot illeti, teljessége ellen — zsebszótárról lévén szó, — nem sok kifogás tehető. Hiányzanak ugyan: *ájtatos, alá, átkutat, átörököl, bajtárs, belváros, bóbiskol, bó, felidéz, házirend, közadakozás, közállapotok, közcél, közkedvelt(ségű), közkívánatra, közmondásos, köznapi, lábtörő, ötletes, rovatvezető, tájékozottság, ügybuzgó, ügyszeretet, világéletében, világgjáró, világlátott* és sok más, de hát már megszoktuk, hogy szótárainknál a Hoffmann Mórtól is hangoztatott »lehető teljességet« ne vegyük túlságos komolyan. Hiszen a teljes Ballaginál is hány ezer közkeletű szó hiányzik! Persze, Hoffmann Mór sem igyekszik különb lenni Ballaginál. Az elősorolt szavakról hallgat, de annál lelkiismeretesebben beszámol az *abajdoc, abaposztó, abrakbabó, ácskő, ajvas* stb. szavakkal. Halálos vétek volna, ezek közül csak egyet is elhagyni! A német-magyar részben szintén akadnak szembeötlő hiányok. Nincsenek meg pl. az *abspenstig, Alm, Empfängnis, ertragen, schwierig, Selbstmord, unscheinbar* stb. szavak. Nem is hosszas keresgélés. csak egy pár találom-próba után bukkantam e hiányokra. Gondolható, mennyi lehet még ezeken kívül!

Érdekes újítást találunk a magyar-német részben, bár nem hiszem, hogy sok követője akadjon. Mint a szerző az előszóban mondja: »a magyar-német részben a német főnevek mellett mindenütt ott van a névelő, s meg van jelölve az egyes számú birtokos eset s a többes számú alanyeset végzete (a nőnemű főneveknél csak a t. sz. alanyeseté). Az igéknél a (gy.) a gyenge ragozású igét jelöli; az erős és rendhagyó ragozású igéknél ki van téve a tört. mult és a mult idejű igenév alakja.« Látnivaló, hogy szerző a magyar-német részbe osztotta be azokat a nyelvtani útbaigazításokat, melyeket az újabb szótárak a német-magyar részben szoktak közölni. S célszerűbbnek tartom, ha a német-magyar részben közlik. Hiszen egy-egy német ige vagy főnév, mint pl. a *geben, setzen, nehmen* stb. vagy *Satz, Grund, Zeug* stb. nagyon sok magyar szónak felel meg, Hoffmann Mórnak tehát mindannyiszor újra ki kell tennie e szavak alakjait. Ez pedig zsebszótárnál mindenesetre nagy helypazarlás. Teljesen elégszerű, ha a német-magyar részben az illető német szónál megtalálhatók a végződések és igeelvek. Bajnak persze nem baj, hogy e tekintetben kelleténél többet ad a szótáríró, sőt a tanuló ifjúságot ezzel hálára is kötelezi. De baj, hogy a német-magyar részben annál szűkmarkúbb. Itt már a főnevek névelőjét sem teszi ki, csak ennyit mond: *Aal*, angolna. *Aar*, sas, keselyű. *Aas*, dög stb. Újítás ez is, de

épenséggel nem szerencsés. Sokszor ismerjük a német főnév jelentését, de nem vagyunk biztosak abban, milyen a neve s azért fordulunk a német-magyar szótárhoz, hogy a névelőt megtudjuk. A Hoffmann Mór szótára ilyenkor egyszerűen cserben hagyja a keresőt. Főlöskéges bizonyítgatni, hogy ez az »újítás« a német-magyar részt az iskolában jóformán hasznavehetetlenné teszi, s ezzel természetesen csökkenti a másik rész értékét is.

Említettem, hogy a szerző az előszó kijelentése szerint kizárólag az iskoláinkban elrendelt osztrák helyesírást követte. De nem követte elég szorosan. Akárhány szónak az írásmódja éppen nem az, melyet az osztrák helyesírás előszab, pl. *Hirngespinnst* (az osztr. hiv. szabályzat szerint így irandó: *Hirngespinst*), *Branntwein* (osztr. hiv. szab. sz. *Brantwein*), *blöcken* (osztr. *blöken*; Hoffmannnál 112. l. a sorrend is hibás: *blöcken* a *blöde* után következik), *cupieren* (osztr. *coupieren*), *Rapier* (osztr. *Rapier*), *gärben* (osztr. *gerben*) stb. Nem vesz tudomást a szerző a das Café és der Kaffee közti különbségről (125. és 319. l.).*

Mindez azonban nem oly nagy hiba, hogy újabb kiadásban ne lehetne rajta segíteni. Dolgot ugyan fog adni a szerzőnek, különösen a német-magyar rész említett fogyatékoságának pótlása nem csekély munka lesz, de a szótár sokat nyer majd vele. Akkor igazán alkalmas lesz »iskolai, irodai és magánhasználatra«. Jelen alakjában csak tökéletlenül felel meg e hármias feladatának.

A szótárirói pontosságnak jóval nagyobb mértékéről tanuskodik a másik Hoffmann szótára. Gondosabb és teljesebb munka, mint a Hoffmann Móré, s kiállítása (igaz, hogy ára is) jóval felülmúlja a Neufeld és Henius cég kiadványaiét.

Dr. Hoffmann Frigyes sem készítette munkáját egyenest a német közönség számára, de azt sem mondhatom, hogy a magyar közönség igényeihez szabta volna. Valószínűleg azt akarta, hogy az is, ez is használhassa. A német-magyar rész, úgy látszik, inkább nekünk készült, a magyar-német rész inkább a németeknek. Onnan gondolom, mert amaz német, ez pedig magyar nyelvtani útbaigazításokat közöl az adott szavak felől. A német főneveknél gyakran ott találjuk a többesszám végződését, olykor az egyes birtokos esetét is; az igékre nézve nem kapunk útbaigazítást, de a könyv végén táblázatban össze vannak állítva az erős és rendhagyó igék. Minderre természetesen a németeknek nincs szükségük, ez tehát a magyar közönségnek szól. De ha így van, miért csatolt a szerző az igék táblázatához német nyelvű jegyzeteket? Ezeknek a magyar ember, legalább a kezdő, semmi hasznát sem veheti. De nem elégíthetik

* Sajtóhiba is akad: 32. l. *Lappe* olvasható *Sappe* helyett, 58. l. *Kathese* (*Kathete* h.), 96. l. *das Brummkreisel* (*der B. h.*) stb. Elég gyakori a sorrend ellen való vétség (*beavatkozik* előbb van, mint *beavatkozás*, *befűt* előbb, mint *befűstől*, *bekiált* előbb, mint *bekezdés* és sok más), s még gyakoribb, hogy az egy cikkbe összefoglalt címszavak jelölése nem pontos. Szolgáljon például az *alamizsna* cikk: »*Alamizs -na*: das Almosen, -s; die Gabe, -n; -*kenyer*, das Almosenbrod, -es; -*álkodik*, Almosen austheilen (gy.); -*na-pénz*, das Almosengeld, -es, -er; -*nás*: der Almosenier, -s, -e.« Csak az utóbbi két címszó van helyesen jelezve.

ki a német főneveknél közölt adatok sem. Egyik főnévnél ott van, e végződés, a másiknál nincsenek.*

Ebben a tekintetben a szerző nagyon messze járt a következtességtől. Máskülönbén a német-magyar rész eléggé megfelel a méltányos követelményeknek. Német szókincse igen gazdag és sokoldalú, s figyelemmel van a fontosabb szólásokra is. A magyar fordítás szabotosság és nyelvhelyesség dolgában nem sok kívánni valót hagy fenn. (Az oly apró furcsaság, hogy *Achse*-nél (11. l.) azt mondja: »l. *Axe*«, *Axe*-nél pedig (43. l.): »l. *Achse*« — a szótárírók hagyományos balvégzetének tudandó be. Pedig elkerülhette volna a szerző, ha szorosabban ragaszkodik a porosz helyesíráshoz, melyet követ. Akkor *Achse*-nél közölte volna a szó jelentését.)

Még sokkal jobbnak tartom a szótárnak második kötetét, a magyar-német részt. Az előbb ismertetett részben a szerző bizonyára ragaszkodott (már az egyöntetűség kedvéért is) a Holtze-féle vállalat többi szótáraihoz, a magyar-német részben ezt nem tehette. Itt önállóbbnak kellett lennie, s ez az önállóság javára vált a munkának. Úttörőnek ugyan nem mondhatjuk, mert hiszen az újabb szótárainkban tört csapáson halad, de már az a tény, hogy nem csatlakozott az »*abajdocos*« szótárakhoz, kétségtelenül bizonyítja, hogy a szerző tisztában van a mai szótárírás feladataira nézve. A felveendő magyar szóanyagot gondosan megrostálta. Hiány több akad benne, mint kivető. Újabb kiadásban nem lesz nehéz pótolni a kimaradtakat, minők pl. *átöröklés*, *átutazóban*, *babrál*, *ballada*, *bűnügy*, *díszmagyarban*, *elképzel*, *köz-nek* sok összetétele, *ötletes*, *tájékozottság*, *ügybuzgó*, *ügyszeret*, *világgjáró*, *világlátott* stb. Helyenként alaktani jegyzeteket is találunk a magyar igék és főnevek mellett. Kár, hogy ily »használati utasítás« nincs nagyobb számmal. A szótár német forgatója minden bizonnyal keveselni fogja. Persze, takarékoskodni kellett a helyel. Annyival inkább, mert a szólások is kellő figyelemben részesültek. Itt-ott ezekből is többet kívánnánk, de hiába, zsebszótárnál a hely nagyon ki van mérve s meg kell elégednünk a legfontosabb frazeológiai adatokkal.

Nagyjában beszámoltam a két új szótárról. Itéletemet összefoglalva ismétlem, mind a kettő érdemes munka. Mégis az elsőséget a Hoffmann Frigyes munkájának kell adni, mely nagyobb gonddal és több körültekintéssel készült. Mindenesetre örvendhetünk, hogy a két külföldi kiadó-cég ilyen jól meg tudta választani a maga emberét. Ők is nyertek vele, mi is.

KELEMEN (WOLFF) BÉLA.

Könyvészet.

Dunay Ferenc: Átíró hangrajz. *Phonetica transscriptoria*. Különös tekintettel a magyar nyelvhangok kifejlődésére szóban és írásban. 32 nagy és 10 kisebb zinknyomat. (8 r. 524. l. Wodianer F.)

* *Aal*-nál ott van a többes ~ *e* ragja, *Aar*-nál már nincs; *Abdruck*-nál ott van a genitívus ~ *es* végzete s a többes: *Abdrücke*, de már az *Ausdruck*, *Eindruck*, *Nachdruck* stb. szavaknál semmi utasítás nincs; *Abgabe*-nél ott van a többes ~ *n* ragja, már *Ausgabe*-nél nincs stb.

Madarász F. Verseggy és a nyelvújítás. (Franklin 1900.)

Kovács V. A m. nyelvnek jogaiba iktatása 1790—1844. (Esztergom, 1900. Laiszky.)

Kőrösi S. Az akciók a m. nyelvtanítás szempontjából. M. Pedagógia 1. sz. — Ad fontes! Nemzeti Iskola 4. sz.

E. Philologiai K. 1. sz. Simonyi és Balassa német-m. szótára. (Ism. Timár Pál.) — 2. sz. Négyesy L. m. nyelvtana. (Ism. Kardos A.) Faludi Téli éjtszakái és a Noches de invierno. (Binder J.)

Joós L. Egy bányászati okmány a 16. sz.-ból. (Bányászati és kohászati Lapok 1900. 22. sz.)

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Tár. A nyelv kutatásban alig van bizonytalanabb értékű valami, mint valamely szó vagy kifejezés születése idejének a meghatározása. Ám mégis ebben is, amennyire lehet, ki kell nyomoznunk a valóságot.

Ilyen kérdés a *tár* szó fölbukkanása nyelvtörténetünkben. Tolnai Vilmos tudomásával először Kalmár György *Prodromus*-ában, 1770-ben találkozni először a *tárház* és *társzekér* régi összetett szókból elvont *tár* főnévvel (Nyr. 29:167). Mivel pedig a *tárház*-ban és *társzekér*-ben a *tár* nem ,tartó, szekrény, helyiség'-féle jelentésben van, hanem szláv eredetijének megfelelően terhet, jószágot, holmit (onus, merx) jelent, azért a *tár*-nak Kalmárnál található és mai értelme Tolnai szerint nyilván Bod Péter *szótár* szavára vezetendő vissza, aki ezt Pápai Páriz Dictionariumának 1767-iki kiadásába először iktatja be. E szerint az önállóan 1770-ben fölbukkanó *tár* főnévnek értelmét az 1767-ben jelentkező *szótár* összetétel alapította volna meg, amelynek mintájára keletkeztek aztán, mint Simonyi előadja, a *levéltár* (1801), *könyvtár* (1813, Mondolat) stb. (L. Nyr. 29:483.)

Az én első adatom, amelyet eddig az új Nagy Szótár gyűjtő munkálataiban találtam, 1754-ből való, tehát Kalmárét másfél évtizeddel megelőzi s így hangzik: »Természet szerént sok-féle jó erköltsékekkel tündöklének . . . az emberi betsület, és ditséret volt többire jószágoknak *tárja*« (Bertalanffi Pál: Keresztyén böltsesség 6—7. l.).

A *könyvtár* összetétel is, melyet Simonyi csak 1813-ig vezet vissza, megtalálható már 1791-ben Székér Joákim *Magyarok eredete* című munkájában (II. 197), ahol még a *kincstár* összetétel is előfordul (II. 204). És már 1786-ban megszületik a *pénztár* szó is. Ezt egy irodalmilag semmi értékkel nem bíró kis füzetben találtam, mely egy századvégi (már t. i. a 18. század végén történt) nagy sikkasztás alkalmából jelent meg névtelenül, ily címmel: *Elmés megjegyzések ama' testörző fő hadnagy Székely' gonosztévényjéről*. Ebben a *pénztár* szón kívül (»itt a' *pénztárban* 97000 forint kész pénzbéli hijánosság ki-nyilatkozott ugyan« 3. l. stb.) még a következő, egészen mai ízű kifejezések is megtalálhatók már: »A' minden hónapi *pénztár' vizsgálgakor* a' hijánosság magát ki-mutatja« (16. és 10. l.).

»Mind két *pénztár* Tiszteknek helyre kell azt [a hiányt] állítani« (16. l.). »Már, mind két *ellenzár*nak kultsai, ... kezében vagynak« (uo.; vö. *ellenzár*: die Gegensperre Ball.).

Ez idézetek érdekes tanulságul szolgálhatnak egyúttal arra is, hogy nyelvtörténeti, szótári kutatások céljából nem csupán a jeles irodalmi alkotások nyelve fontos. ZOLNAI GYULA.

Segély. Ez alig lehet a nyelvújítók csinálmánya, mert először tudtunkra Bessenyeinél fordul elő, ő pedig nem volt szócsináló. Először 1772-ben: »Egy trónus, amíg az alatta fakadt vér fényét el nem törli, *segélyt* bajosan kér« (Ágis 31. l. Szemere Pál is idézi egy 1813-i levelében, Munkái 2:105). Aztán 1773-ban: »Ne tsaldmeg magadat, Buda *segélyt* talál« (Buda 117). Ámbár a NySzbán nincs kimutatva, föltehetjük, hogy ez Erdélyben fönnmaradt régi szó s ép oly képzés a *segdelem*, *segít* és *segéd* szók hajdani alapszavából, mint a szintén régi *dagály* és *apály* a *dagad*, *daganat* és *apad*, *apaszt* szók gyökeréből, vagy *osztály*, *szegély* stb. a maiglan élő alapszókból (l. TMNy. 498). — Nem lehetetlen, hogy a *segély* szó még ma is él a székely nép közt. Hogy B. korában élt, azt bizonyítja még a *segít* igének a szintén erdélyi Báróczinál előkerülő *segélyt* alakja: »Jó erkölcsű *segélytő* társsal birni« (Bár: Munkái VIIIb. 95). A testőr íróktól vehette át e formát Bacsányi: »Én nyújsak te-néked *segélytő* kezeket« (Költ.² 32). Hogy pedig ez a forma is az erdélyi népnyelvből való, bizonyítja az erdélyi nyelvjárásokban ma is igen használatos *segélteni* (l. MTSz.) és a régibb erdélyi írókból kimutatható *segélteni* és *segílteni* (*segílt* és *segíltetés* négy idézetben Bod Péterből NySz., más forrásokból *segéltés*, *segéltődik* NySz.; s vö. még: »Mester is légyen, az idegenek *segíltetések*re« Aranka: Újabb elmélk. 11. »A társaság a tanítóknak illendő *segéltséggel* lehet« 12). — Ez a *segélteni*, *segílteni* alkalmasint a régibb *segélteni* és *segíteni* elegyedéséből állott elő, a *segélyteni* és *segéjteni* pedig a *segély* főnév hatása alatt (bár van a *félt* és *kiált* igéknek is ilyen ejtésük a székelységben: *féjt*, *kiájt*, *kéájt* MTSz., s *kiájt* és *kéájt* a 16. században a drávavidéki JordC. s ÉrdyC. rendes formái).

SIMONYI ZSIGMOND.

Helyreigazítások. Szily Kálmán Nyr. 29:25. az *agyon*-ról, mint igekötőről szólva az *agyon*tapod, *agyonnyom*, *agyonhajt* igéket először csak Fogarasiból (1838) idézi. Ezek az igék Mártonnál is előfordulnak; még pedig az *agyon*tapod már 1800-ban; az *anyonnyom*, *agyonhajt*, valamint az *agyon*szűr is, mit Sz. K. Ballagiból idéz (1890); továbbá az *agyonbök*, *agyon*dőf már 1803-ban (Lexicon II. rész).

Hasonlóképen az *alhadnagy*, *alkapitány* szavakon kívül az *aligazgató*, *alvezér*, melyeket Sz. K. ugyanott 1835-ből, ill. 1838-ból idéz, szintén már 1803-ban fel vannak véve a Lexiconába; ugyanitt fordul már elő az *alszakács*, *altiszt*, *albíró*, *allovászmester*, *alpohárnok*, *altörvényszék*, *alkormányos*, *alasztalnok*, *allap* is. Érdekes azonban, hogy Unterlehrer = alsó-tanító.

A -zat -zet képző megerősödéséhez is szolgál néhány adattal az 1803-i Lexicon. Előfordul benne a *csillagzaton* (Orczy szaván) kívül: *felhőzet, felleget, fűszerzet, pártázat, párkányozat, rostélyzat, ruházat* és *szóhangzat* is.

SINGER ÖDÖN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Brassó. Bizonyára sokan vagyunk, akik élénk érdeklődéssel olvastuk el Fiók Károlynak a múlt füzetben megjelent elmés tárcáját, de hogy van-e valaki, akit magyarázata meg is győzött, azt már nem merném ilyen határozottan állítani. Engem ugyan nem győzött meg. Nem tekintve több más kérdőjelet, ezúttal csak két nehézségre szeretnék rövidesen rámutatni.

A víz jelentésű régi *jó*-val való összetételek első tagja mindig pusztán névszó. *Héjő*, s nem *Heves-jó*, *Sajó*, s nem *Savas* v. *Sós-jó*, *Berettyó*, s nem *Berkes-jó*, stb. Elfogadható volna tehát az összetételből való magyarázat, ha Brassónak *Borró*, vagy efféle volna a neve, de a föltételezett **boros-jó*, -s képzővel az előtagban, példátlan, s azért nem szabad reá építeni.

A második nehézség is egy ilyen unikum körül forog. Ha a *Barassó* alak volna az eredetibb, akkor a mai *Brassó* alak természetesen csak valamely idegen nyelv hatása alatt keletkezhetett volna. Ez az idegen nyelv nemcsak valószínűleg (mint Fiók mondja) hanem föltétlenül csakis az oláh nyelv lehetett volna. Csak az a kérdés, hogy van-e arra példa, hogy valamely magyar *bar-*, *bor-* szókezdetből, mikor átkerül az oláh nyelvbe, *br-* lesz? — Aki megnézi Alexics értekezését az oláh nyelv magyar elemeiről, azt fogja látni, hogy amely szó a magyarban *bar-*, *bor-* szótagon kezdődik, az az oláhban is csak így kezdődik, nem pedig *br-* mássalhangzókon. Ennek egyedüli példája a föltételezett *Borossó* > *Brassó* fejlődés volna, — ha volna.

Egyszóval, ha ez a sok volna nem volna, Brassó városának neve csakugyan a magyar Borosjóból származhatnék.

HORGER ANTAL.

Egy csirke, amely kaesa. A B. Szemlének egy különben szépen és komolyan írt cikkében a többi közt ezt olvassuk (febr. 105. k. 311): »Szarvas Gábor azon az alapon, hogy a NySz. csak aránylag kései írók tollából ismeri a *csirke* szót, jövevény szónak jelenti ki, holott pedig már a 13. szban élt az Ába nemzetségnek egy *Csirke* nevezetű ága. Persze, hogy abban a sok imádságos könyvben, amelyeket a NySznak földolgoztak, a *csirke* szó nem igen fordulhatott elő«. — Hogy a B. Sz. írója mennyire elferdíti Szarvas okoskodását, azonnal látjuk, ha elolvassuk Szarvas szavait (Nyr. 16:321): »Hogy a *csirke* jövevény szó, azt... kétségtelennek vehetjük. Három körülmény szól idegen volta mellett. Az első, hogy a szülők, mind a *kakas*, mind a *tyúk* maguk is idegenek,

következésképp sarjadékjuknak is idegennek kell lennie. A második, hogy a tyúk házi állat, hogy őshazája India s innen vándorolt lassan-lassan nyugat és észak felé. Őseink tehát bizonyára más népek útján s aránylag elég későn ismerkedtek meg vele. A harmadik, hogy a kódexirodalom a *csirke* szót még nem ismeri s a lat. pullus gallinaceus még nagyobbára a szintén jövevény *pisleny* [*pislen*] szóval fejezi ki. A *csirkét* csak a 16. sz. második felében látjuk föllépni. — Már most lehet, hogy Szarvas okoskodása nem kifogástalan, de hogy ő pusztán »azon az alapon« állította volna a *csirkét* jövevénynek, amelyet a B. Sz. írója említ, az nyilván — kacsa.

A B. Sz. írója egyébiránt még ennél több hibát is elkövet. Először is bizonyosnak tartja, ami éppenséggel nem bizonyos, hogy az a *Csirke* tulajdonnév csakugyan az állat-*csirkéből* lett. Másodszor valóságos ferdtetés, hogy a NySz. régibb forrásaiban »a *csirke* szó nem igen fordulhatott elő«. Hiszen Szarvas éppen megmondja, hogy csirkéről igenis van szó a kódexekben, de *pislen* néven (s hozzátehetette volna: *tyúkfi* néven is, SándC. 3. NySz. Fi 3. és BesztSz. 1220)! Ez pedig nem negatív, hanem valósággal pozitív bizonyíték. S e két kifejezés még most is megvan különféle nyelvjárásokban; azonkívül *pizse*, *pizzelle*, *pire*, *píri*, *pírike* stb.; végre a *csibe*, mely azért érdekes, mert a NySz. csak a kuruc korból említi, holott alkalmasint már a honfoglalók magukkal hozták, mert csak a csuvas és tatár mutatja mássát: *čip*, *čebeš* (Nyr. 13:370).

SIMONYI ZSIGMOND.

Linkabas. (Nyr. 29:572) valószínűleg a görög λυκανθρωπος, aki a λυκανθρωπία nevű betegségben szenved; v. ö. κυανθρωπος, κυανθρωπία. Ez csakugyan a Nachtmännlein, ahogy a NySz. *linkabas*-t fordítja. Nem csoda, ha e különös fogalomra a magyar nyelvnek nincs megfelelő kifejezése; ép így átvette e szót a latin, a szír, az arabs és a zsidó (l. szótáramat: Lehnwörter II, 179). A *linkabas*-t alkalmasint valami népetimologia torzította el; az arabsban még felismerhetetlenebb a kérdéses szó: *kutrub* (l. Journal Asiatique. 1892, 19:156.).

KRAUSZ SÁMUEL.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Elvagyok. Egy barátom véleményemet kérte a minap a következő, vita tárgyaúl szolgáló nyelvi kérdésben. Egy fővárosi társaságkörben azt kérdi valaki az ismerősétől: Hogy vagy, Sándorkám? Erre a kérdezt, egy délmagyarországi származású kortag, így felel: *Elvagyunk*. A jelenlevők egyike fölpattan: Micsoda barbár magyarság ez! Magyarúl csak azt lehet mondani: *Megvagyunk*. Igaza van-e ennek a kifogás-tevőnek, vagy sem? — Én azt válaszoltam véleménykérő barátomnak, hogy az *elvagyunk* kifejezés, nyelvérzékem szerint, nemcsak hogy nem helytelen és nem magyartalan, hanem egyike a legszebb és legtömörebb magyaros kifejezéseknek, s hogy a meg-

vagyunk-kal nem is pótolható, mert a kettő közt határozott árnyalati különbség van. A *megvagyunk* is szerénykedő kifejezés, amely Fortuna istennőt mintegy kihíni nem akarva, a megelégedést, a jólét érzetét szerényen fejezi ki. Az *elvagyunk* azonban ennél is szerénykedőbb; azt mondja a maga tömörségében, egy szóval, amit a *megvagyunk* csak körülírással fejezhetne ki: Megvagyunk valahogy; megvagyunk úgy, ahogy stb. E pusztán nyelvérzékemre alapított véleményemet megerősítik Czuczor-Fogarasiék, akik Nagy Szótárukban az *elvan* ige második jelentéseül ezt adják: »Imígy-amígy elé, elteng, létezik. *Ha szegényül is, de csak elvan. Elvagyunk, mint afféle szegény emberek*«.

E vitát és véleményadást csak azért adtam elő, hogy az *elvag yok* ige kérdésbeli használatmódjának megvoltát igazoljam, mert a Nagy Szótár csak igen ritkán erősíti megállapításait idézetekkel, s mert a szóban levő ige nek e nyilván népies jelentését az új Táj-szótár sem ismeri.*

ZOLNAI GYULA.

Ór pata. Azt kérdi Albert János (Nyr. 28:470), hogy honnét vette Jókai az *ór pata* szót, melyet amazon értelmében használ. Jókai maga azt mondja a Bálványos vár jegyzetében, hogy ez a »magyar neve az amazonnak Herodotos szerint«. Herodotosnál ezt az elnevezést valóban megtaláljuk a IV. könyv 110. fejezetében: Τὰς δὲ Ἀμαζόνας καλεῖσαι Σκύθαι Οἰόρπατα, δύνανται δὲ τὸ οἶνονα τοῦτο κατὰ Ἑλλάδα γλῶσσαν ἀνδροκτόνοι· οἷον γὰρ καλεῖσαι ἄνδρα, τὸ δὲ πατὰ κτείνειν. [Az amazonokat a skythák ojordatáknak nevezik. Ez a név görög nyelven férfitölt jelent: *ojord* ugyanis annyit tesz mint férfi, *pata* meg annyi mint ölni.] De aligha vette Jókai Herodotosból magából ezt a szót, hanem inkább Szirmay *Hungariā in Parabolisá*-ból, ki a görög történetíró e helyét szintén ismeri. Íme egész etimologizálása: »Amazones etiam fuisse Scythici generis scribunt Justinus et Herodotus. Cum Heroice sine viris defenderint suam Regionem, *Am-aszszony!* se vocabant. quod in Latino: Ecce! ego sum faemina! significat. Scythae ipsos *Eör Patha* sive maritcidas vocabant. *Eör*, hodiernis hungaris *Úr*, Dominus, maritus, *Pata* autem occisorem designat. Unde *Csata*, *Pata* pugna, *Patvar* lis.« (1. kiad. 7. §., 2. k. 9. §.) Οἰόρπατα, e szó az egész görögségben csak Herodotosnál fordul elő, s nála is csupán e helyen; így tehát a nyelvtudomány e szó eredetét, adatok híján, egyelőre nem állapíthatja meg.

KÖNIG GYÖRGY.

(A többi kérdésre a jövő számban felelünk.)

* A köznyelv legtöbbször ilyen kapcsolatban használja: *elvag yok* v. *ellehetek vmi nélkül*. De éppen most olvassuk *nélkül nélkül* egy németből fordított költeményben: Hogy van kend, vízi társam? — *Csak elvag yok*... (Vasárn. Ujs. 1901.43. 1.) A szerk.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Használja-e a nép mindenütt az egyes évszakasoknak ilyen-forma megjelöléseit: *kis télen, fűhegyen, szőlőmetszéskor* stb. — továbbá a napszakoknak ilyen neveit: *juhászdél, kisdél, kenyérebéd, szántóebéd, fahegy tájban, fészken ül* v. *ághegyen a nap* stb.?

2. Minő csillagneveket emleget a nép?

3. Előfordul-e valahol a *jávorfá, juhárfa* v. *ihárfa* valami vonatkozásban az eljegyzéssel v. házassággal?

4. Hogyan, milyen jelentéssel használja a nép a *nyíl, ív, íj, ideg, tegez, puzdra* szokat?

5. Mond-e a nép (s milyen értelemben) ilyen alakú főneveket s mellékeveket: *ránciga, huziga, tasziga, fumiga, kandika, kornyika, kajaba, agyabugya*?

6. Járnak-e még népünk közt ezek a szók: *osztály, veszély, aszály, dagály, apály, segély, akadály, lapály* stb.?

7. Népies szó-e a *hevenyész, hevenyéz* ige?

8. Mondja-e a nép valahol: *gyógyszer, gyógyszerár, gyógyszerész, lőszer, lőpor, laktanya, játszma, cipész, gazdász, ujonc, fegyenc, tanonc, lelenc, pincér, közeg, függöny*? ha pedig nem, mit mond helyettük?

9. *Menyezet, menyezetes*-e vagy pedig *mennyezet, mennyezetes*? s mit jelentenek e szók a népnyelvben?

10. *Csőngetyű, pörgettyű, szivattyú*? vagy *pörgettyű, csöngettyű, szivattyú*? — és hol hívik *fogattyú* helyett *fogaté, kopoltyú* helyeti *kopóté*, továbbá *csurgaté, tapogaté* stb. eff.?

Minden kérdésre való feleletet külön nyolcadívre tessék írni!

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tájszók.

Vasmegeiek.

1. Állatnevek.

arammáringó: sárga rigó.

babócs: nagy légy, melynek csipé-seitől a marhák »ebogarásznak«.

bogár: házi légy.

bazsár v. bozsár: tetű.

böcce: borjú.

bence: a nyúl tréfás neve.

buda-bácsi: böde, coccinella *

cinége: cinke.

cserebók: cserebogár.

csimmasz: pajor, melyből a cserebogár fejlődik.

csibe, csibéle, pizse v. pizsülle: kis csirke.

csira-marha: vörös-tarka, rövid

szarvú fajmarha.

* Tenyérre véve e szavakkal szokták őket elröptetni: »Buda-buda bácsi, mére vüsznek írnek, asszonfai rítnek«.

előhasi : első fajzású.

góca : réce.

isten tehén : nünüke (bogár), Me-loë; ha megnyomják, vajforma váladékot ereszt.

kágyilló : a vargánya mélyedéseiben, saláta levelei között stb. élő csiga-fajta.

kánya : varjú, holló, kánya.

kuli : rövid, leálló szarvú, többnyire jól tejelő tehén.

kuszi : hívogató neve a kisebb kutyának.

maca : csikó.

majorság : házi szárnyasok, apró-jóság.

muszlinca : borlégy.

pille : lepke.

pityer : pacsirta.

poszáto : bokr alján fészkelő kis fülemile-féle madár, Sylvia.

póka : pulyka.

sarmandli : sármány.

siska : lelógó fülű (disznó).

szárnyos egér : denevér.

tökös veréb : mesztelen verébfi.

szilaj-marha : magyar fajta hosszú szarvú fehér szarvasmarha.

rideg v. gula-marha : legelőre járó marha.

göbölök v. hizlalók : hizó marhák;

maglók : amelyek nem híznak.

A fogatban jobbról menő állat neve a szarvasmarhánál : *hajzás* v. *brázdás*, lovagnál : *rudas*, a balról menő szarvasmarhánál : *csálás* v. *embérfőő*, lovagnál : *nyerges*.

A párosodó ösztön kifejezésére használják e szokat : lovagnál : *sállik*, szarvasmarhánál : *izékedik*, disznónál : *görög*, macskák- s nyulaknál : *bügzőnek*.

Allathívogató és üző szók : borjúnál : *bécce nê-ne-ne!* szarvasmarhánál, mikor az igában hátráltatják : *humëg* v. *hümëg!* lovagnál : *trukstë* (zurücksteh'!); ha jobbra hajtják az igavonót : *hikk*, ha balra : *hakk* szót mondanak; disznónál : *húccs!* — *csi-ne!* kutyánál : *kuszi le!* macskánál *ssc* v. *sicc!* — *cic* v. *cic-ne!* ludagnál : *le-le!* — *buri nê!* v. *burica!* pulykánál : *udri-udri-udri!* — *pi-pi-pi!* récéknél : *góc-góc!* — *li-li-li!* tyúkoknál : *hss!* — *tyutyu-nê!* v. *híba-tyutyu!* csirkéknél *ne pizse, ne!*

2. Növénynevek.

aszott : szúrós gaz a gabona-vetéseken, Cirsium.

békarokka : Equisetum.

burgéndia : takarmány-répa.

cicamaca : barka.

disznótök : közönséges tők; uri tők : süttö tők.

epërgye : eper.

idës-káboszta : kelkáposzta.

fukszi : fuchsia.

györgyina : georgina.

hajdina : tatárka, pohánka.

jándër : leander.

kenyérbel-virág : napraforgó, Helianthus.

magyarófű v. -virág : szép piros, gabona közt termő virág, felfutó, mint a jövőtin [földi mogyoró; Lathyrus tuberosus]. kecskerágító : kecskerágó, Evonymus.

papsajt : közönséges mályva, Malva rotundifolia; vadon terem, de kaszálják is.

petémzsirom : petrezselyem.

pipitér : székfű, székfűvirág, Chamomilla.

pókatakon: embermagasságú kerti virág, virágzata hasonlít a pulyka piros bőrkinővéseihez, <i>Che-nopodium</i> .	tökös sziva: elfajzott szilva, a gyermekek eszik.
rice: sárga virágú mezei gaz, vad-repce.	tüskerózsa: a kerti fehér és piros rózsa.
rozédli: vékony levelű ablak-virág [?]	vínasszon-possz: diónagyságú pöf-feteggomba, <i>Lycoperdon</i> .
szelénce: orgonavirág.	zsibadöglesztő: sárgaszínű réti virág; ahányat a gyermekek belőle letépnek, annyi liba döglyik meg, <i>Pimpinella</i> .
szömöracsók: szivacs alakú jóízű gomba, kucsmagomba, <i>Morchella</i> .	szülesig: takarmány-fű, széna stb.

3. A szekér részeinek neve.

Az egész *iga* felső vízszintes fáját szintén csak *igá-nak* nevezik; az alsó vízszintes fa: *igaósfu*; a kettőt két *igabéfa* köti össze, melyek az *igabéfaszég*-gel vannak az *igá-hoz* kapcsolva; az *igaszég* a marha nyakát zárja az *igába*, *nyakszég* pedig a *szekérrud* végét, a *rudfejet* kapcsolja az *igához*. A *rud* tövé két ágra megy szét, ezek a *rud szárnyo*, mely a *tengő-re* van erősítve. A rúdtő alatt vagy fölött áll keresztben a *kisafa*; ezt a *vasförhénc* fogja a rúdtőhöz. a *kisafa-szég* pedig odazárja. A tengely (*tengő*) fölött van a *nyújtó*, e fölött a *vánkos*, melyet vaslemezek, az u. n. *cuppántok* tartanak a tengellyel szoros kapcsolatban. A *nyújtó* a *dérikszeggel* van az első tengelyhez csatolva. Hogy a rúdfő a földre ne essék, e célra a rúdszárny két vége a *juhával* van összekötve a *nyújtó* alatt. A *vánkos* fölött van a *fürgető*, ennek végein 1—1 *rakonca* a *rakoncaszeggel*. A hátsó tengelynél kisebb *vasrakoncák* tartják az *oldalt*. — A kerék részei: az *agy*, melyből a *küllők* ágaznak ki. Az agyat az *agykarikák* övezik kívülről, belülről pedig a vasból való *puska* védi a kopás ellen. Az agy végződése kifelé szintén vasból van; ez a *sipkarika*. A puska végét a kopástól az *ütköző* védi. A kerék kerülete a *tóp*, ezen a *síny*. A tengely vége egy vastokban van, melyet *tészli-nek* neveznek s mely a *lőcsőt* tartja. A tengely végét s a *tészlit* összefogja, s a lőcs végét is ezekhez zárja a *kerékszég*. A hátsó tengelynek ékalakba összemenő *ágasa* van, mely az *ágosszeggel* van a *nyújtóhoz* erősítve. A *farék* a *nyújtó* végét tartja szorosan a hátsó tengelyben. — A szekér két oldalát felül a *lőcsők* tartják. Az oldalban van a 2 *ódófa*, melyek közé a *zápok* vannak téve. Az oldalban a két *ódófa* között a velük párhuzamosan menő középső alkotó részt *középső zápnak* nevezik. A két oldalt a szekér alatt néha még *hasló* köti össze, mely egyszersmind a *szekérdésházakat* is tartja, hogy a nagy súly alatt le ne törjenek. A felső oldalfákon vannak a *lőcsperecek*, melyek a lőcs *kávájába* ereszkednek; a káván felül van a *lőcsfej*, a lőcsnek alsó, vas alkotórésze pedig a *lőcsköpü*. Majd minden szekéren van *kocsikas* és *ültédészka*.

A taligában van: *rud*, *vánkos*, ez alatt a *tengő*; a *vezér*, az a görbe vas, mely a szántás szabályozására szolgál s melyet a *vezérszég* fog a rúdhoz. Az ekének nevezetesebb részei: a *gérëndő*, *guzslánc*, *kokas*, *csoroszla*, *ekéfej*, *kormány*, *eké-* v. *laposvas*, *ekészaru*, *észteke*, *tézsula*, *csikóté*.

4. Gúnynevek s tréfás elnevezések.

bagóleső: száj.
 bihó-bika: nagytestű.
 burkus, busakos: nagyfejű.
 ébészto pinték: husvét utáni első péntek; az ebek megijednek, hogy megint 40 napos bőjt következik.
 torkos csőtörtők: hamvazó szerda után következő csütörtök, melyen a húshagyó-keddről megmaradt hús-féléket elfogyasztják.
 tüdőfejű: nagyfejű.
 dömhes: nagyevő.
 mothos: mohón evő.
 dobzószemű: nagyszemű.
 döndörej: jól megtermett.
 langaló-leső: dologtalan, ki csak a készrt várja.
 löcslábu: egyenetlen lábú.
 pisla: pislogó.
 gólya-nyakú: hosszú-nyakú.
 málé-szajú: gyáva, gyámoltalan.
 tátszajú: tátott szájú, vigyázatlan.
 siró kányo: könnyen siró.
 álomzsák: mély alvó.
 árvo cigán: elhagyatott ember.
 közköpü: hírhordó.
 kullog: más-más ürüggyel eljár a lányos házhoz s puhatolódzik, megkapható-e a lány vki számára; az ily ember: kullogó, eljárása: kullogás.
 láncos Miklós: Mikulás.
 ördögtoll: a kis madarak pehelytollazata.
 püszér: férfi, ki asszonydolgotat végez, gyerekpüszér, konyhapüszér stb.
 szelemén v. langaléta: hosszú, vékonydongájú ember.

csédvás: rozoga, pl. gomb, krajcár.
 csete-bota v. csög-bog: ügyetlen (ember, szerszám stb.).
 egye-bugya: gyámoltalan.
 dömöcskös: köpcös, hasas.
 elemézne: hosszú, sovány ember.
 fincos: rúgós.
 álompipók: álmos.
 mitugrász: izgó-mozgó.
 farkas-ordítottó: nagy hideg.
 gacsiba: »égyentelen«, idomtalan.
 gángó: imbolygó járású, hosszú ember.
 csürkös: csámpás lábú.
 gérya: vézna, sovány.
 görhes: göthös, sovány.
 hörcsögös: mérges.
 incépinc: ici-pici, ki mégis magát »illégeti«.
 kergetegés: szeles, szeleburdi.
 ludmírög, mírögzsák: mérges ember.
 nápic: vézna, gyámoltalan.
 nyeszlett: »puha«, gyámoltalan.
 pöttön: igen kicsi.
 pufakos, v. pofitos: kövér, különösen arcbán.
 tesze-fosza: magát is elhanyagoló, rendetlen.
 tohonya: lusta.
 toszonkos: hitvány, ügyetlen.
 vastag: teherben van, viselős.
 haspók: nagyhasú, különösen gyermek.
 kelekóla: bolondos.
 császár lustájo: igen lusta ember.
 dorzaut: ingerült, ki se szól, se beszél.

5. *Néhány egyéb tájszó.*

balidom, kőfőránc, totya: külön-
böző női felső-ruhák.

hurkőröm: az »észtörgyát« és a
ház falát összekapcsoló homorú
falrész; utca felől díszítve is
van és szimc-nek nevezik.

szomogy-alla: a padlásnak az a
része, mely a házfedéllel összeér.

csuti: oly cserépedény, melynek
széle lecsorbúlt.

bugyoga: nagy, hasas korsó mezei
munkások számára.

pétli: egy kötet rőzse.

sajtár: dézsa.

zsétér: fejő-dézsa.

szívács: hasított fűz- v. mogyoró-
vessző.

szóga: csizmahúzó.

telek: kettős szíj, mely az ostort
a nyélhez köti.

zsombor: kicsi szakajtó-véka.

kelesztik a fiúk a fűzfavesszőt,
azaz mikor sípot akarnak csi-
náltni belőle a kés nyelével
dörzsölik, hogy a bőr *mégkellén*
s lejjön.

inakásó: az alsó lábszár húsos
része.

csécs: himlő.

szemínvaló: hályog a szarvasmar-
hánál.

vörös: vörheny, skarlát.

pízné, vagyis pikkelye van a hal-
nak.

zsimbölög: hányódik-vetődik.

kalinkó: ritkásan font lakodalmi
kalács.

szalados: csiráztatott gabona liszt-
jéből készült lágy bőjti eledel.

Többé-kevésbé mind az együgyű-
ség jelzésére szolgálnak e sza-
vak: baca, baglas, balfasz, banga,
bászli, bibaszt, böszme, süsü.

Csavargást fejeznek ki ezek: csó-
tolog, csatóllál, kalangyul, kúj-
torog, zalámbul, kelebóllál.

cseszté: érintette; »megdobtam a
nyulat, de csak cseszté«.

kontat: felbujt.

sérhokli: piszka-vas.

silinga: lapos kosár.

böcek: a földből kiálló hegyes fa
v. tuskó.

celőke: rövidebb, vastag bot.

csádé: giz-gaz növényzet.

csapa: nyom.

csihar: nagy bot.

csipisz: kb. semmi. »Ne nekéd csi-
pisz«, »Kapott csipiszt« = sem-
mit.

ekszemonca: valamiféle holmi.

»Minek itt ez a sok eksze-
monca?«

furgájo van vkire: haragszik vkire
(furia).

gezemice: mindenféle összekerülő
lim-lom, pl. amit az árvíz öz-
szehord.

zöhen: kisebb giz-gazos mély hely.
hóharmat: dér.

kokastéj: »Ne fiam kácsi (kenyér),
kokastéje' van sütvő.«

róta: sereg; rötaszám: seregesen.

szesz: ürügy; »avve' a szessze'
mént e'«.

tanya: tanakodás v. tanakodás he-
lye; »kiűtek a tanyáro«.

diszetlen: szokatlan; »eleinte igen
diszetlen vót neki«.

csikér: nem mély, pl. tányér.

déványos, leginkább így: nem va-
lami déványos: nem, valami nagy-
szerű.

enyekes: romlásnak indult pl. tej,
vaj; enykesedik: romlani kezd.

horhácsos: egyenetlen, nem síma
felszínű, repedezett, pl. a fa
héja.

pillet: bágyadt, fáradt.

bagoz, összöbagoz: összehány-, ku-
szál, pl. ágyat.

mégfejbekül: fejbe ver.

gornyadoz: görnyedez.
 csevet: nesz; csevetül: neszez.
 termiszet: akaratosság; termiszet-
 tés: akaratos.
 bütüznek: öklelődznék a szarvas-
 marhák.
 kapuba mégy v. van: temetéskor
 csak a gyászházhoz, vagyis a
 »halatos házhoz« megy el.
 kotág: kotkodácsol.
 összőáklál: imígy-amígy összeigaz-
 gat, pl. rubát »öreg öttisékke«.
 áporodik: romlik, vaj, túró stb.
 kelekőlál: ingadozva jár, pl. rossz
 kerék, részeg ember stb.
 öll-mond: sokat beszél.
 tégláz, kitégláz: vasal (fehéreneműt).
 szablik: szakad.
 vítt: »a víz rosszabb, mind a tűz,
 mer' a viznek nem lehet vit-
 tenyi«.
 vet vkire v. vmire: okol vkit v.
 vmit.
 azomba': akközben, időközben.
 ol v. ollik: némely; »ol helén
 illen a szokás«.
 tulla felü': átellenben, a másik ol-
 dalon.
 ellenbátor vminek: vmivel átellen-
 ben.
 füjjente: fű korában; »ezt a rozst
 kár vót füjjente lekaszányi«.
 még, mégéség: megint.

csétlik rá a bélē: éhes vmire.
 csavad v. csavad, kicsavad: kiol-
 dódik; kiszalad vmi a kézből.
 ipéredik, még-, fölípéredik: helyre-
 igazul, felnő.
 ezönteg v. innejtó: innen-onnan,
 nemsokára.
 képesint, szuktirossan: mértékkel,
 szűken.
 kontra-bontra: »szégin Pali bácsi
 bizon sokat összőkoport (taka-
 ritott, szerzett), de ami'mmég-
 hót, mindēnē kontra-bontra
 mēnt.
 lēnek, főnek, benek, kinek: le-,
 föl-, be-, kifelé.
 hegýett, hegýibē, hegýettē stb.:
 fölött, föléje, fölötte.
 merevin: egészen; »ez a gyerek
 merevin az annya«.
 tűzü-vasu: erősen, pl. megy, kezdi
 a munkát.
 törtinyik: talán; »törtinyik majd
 én is emēnēk«.
 loppe': loppal, alattomban; »loppe,
 bemēnt a házba«.
 esztendőt áto: egész esztendőben;
 »esztendőt áto se mégy tem-
 plomba«.
 tó: tova, messze, távol; »Simonyi
 Asszonfátu még jó tó van«.

VARGA IGNÁC.

Családnevek.

(Gúnynevekkel.)

Szörös Nagy Sándor. Pízes Vígh Ilyés. Katona Deák Miska.
 Bíró Nagy Laci. Nagy Dorka Sándor. Jóárt Szilágyi. Veres Szilágyi
 Sándor. Kofa Szilágyi Sándor. Hajdú Kis István. Pízes Csaba Gábor.
 Bangó Nagy László. Cigány Szabó Palkó. Sáska Kis Samu. Fekete
 Kis Gábor. Bába Kis Samu. Berec Kis Samu. Csürhész Kis Sándor.
 Kúpel Nyerges Gábor. Halmos Mészáros Gábor. Olajos Kovács András.
 Nánó Molnár Károly.

(Török-Szt-Miklós és Tisza-Bura.)

SZENTMIKLÓSI JÓZSEF.

IZENETEK.

Régi olvasó. Köszönjük a jóakaró figyelmeztetést, de talán kevés olvasónk vette azt reklám-cikknek. Mi szükségesnek és időszerűnek tartottuk, hogy valami formában röviden megemlékezzünk Eötvös K. munkáiról, mint amelyek kétségkívül megérdemlik minden nyelvbarát és nyelvművelő figyelmét.

Cz. I. Iskoláknak nem adhatunk tiszteletpéldányt; hisz az iskola előfizethet! A tpéldányt egyelőre a Kegyed nevére küldjük.

Szükségünk van néhány m. é. májusi és augusztusi számra s visszaváltjuk egy-egy koronáért.

Beérkezett kéziratok. Halász I. Az -ít igeképző. — Gombocz Z. Az igeszók átvételéről. — Bohdaneczky L. Hogyan írnak magyarul? — Váradi M. Párbeszéd. — László I. Betegségek és urusságok. — Ágner L. Népdalok. — Kéki L. Latinosságok a népköltési termékekben. — Ösz J. Találos mesék és táncszók. — Zolnai Gy. Velemmel. Wetterleuchten. — Kelemen B. Madárlátta kenyér. — Kropf L. Paizs. — Proehle V. Viszonyragok és birtokos személyragok. — Molnár Antónia, Klein J., Stoll E. és Koritsánszky O. Tájézők. — Szabó D. A NySzhoz. — Darkó B. Az írásjelek egyszerűsítése. — Rubinstein M. Az ők házuk. — Bérczi F. Főlházásit. — Komjáthy S. A Magyar Nyelvhez. — Szabó I. Szólások, tájsezők. — László E. Utea. — Borsodi L. Népdal, szólások.

Beküldött könyvek. Singer és Wolfner kiadv. Tóth Béla: Magyar anekdota-kincs V. k. (6 K. 40 f.).

Athenaeum kiadv. Petőfi válogatott versei a m. ifjúság számára (János vitéz stb. 101 l. 20 f!).

Szt.-István-t. kiadv. Lamiraudie: Filemon ezredes. Ford. A. Vilma. Canth Minna: Hol a boldogság? Finnből f. Bán A. (Kötve 1 K.)

Izr. M. Irodalmi Társulat kiadv. Évkönyv 1901. — Büchler S. A zsidók története Bpesten.

Magyar Könyvtár 201—206. Corn. Nepos: Híres férfiakról. Ford. Székely I. — Kisfaludy K. Szilágyi szabadulása; Mátyás deák; Hűség próbája. — Brieux: A bölcse. — Ambrus Z. Árnyékalakok. — Dickens: Vázlatok. Ford. Pogány Irma és Margit. — Kazár E. Elbeszélések.

M. T. Akadémia kiadv. Vadnay K. Czakó Zs. ismeretlen drámai költeménye (30 f.).

Eötvös Károly munkái I—IV. Utazás a Balaton körül (két kötet). Aki örökké bujdosott és egyéb elbeszélések. A két ördög vára és egyéb elbesz. (Révai testv. Egy-egy k. füzve 4 K.)

Wodianer F. kiadv. Szűts I. A rajzoktatás reformja (a műizlés nevelése). Elő- s utóíráttal közze teszi Mártonfy M. (1 K.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

AZ IGESZÓK ÁTVÉTELÉRŐL.

(Adalékok a nyelvkeveredéshez.)

Schuchardt és Windisch alapvető munkái óta nagyon fel-
szaporodott a nyelvkeveredés kérdéseivel foglalkozó kisebb nagyobb
értekezések vagy könyvek száma.* A nyelvkeveredés egy-egy külö-
nöbb jelensége, pl. az ú. n. népetimológia, még a laikus közön-
ség körében is a szokottnál nagyobb érdeklődést keltett. Annyi
bizonyos, hogy az effajta vizsgálatok gyakran meglepő eredmé-
nyekre vezettek; nem is említve a jövevényszavak vizsgálatának
míveltségtörténelmi fontosságát, fényt derítettek a nyelv lelki
oldalának nem egy homályosabb pontjára is. Az igeszók átvételé-
nek egy ilyen lélektani szempontból érdekes esetére akarom fel-
hívni a kutatók figyelmét; példáimat ugyan csak a finn-ugor nyelv-
ek körében gyűjtöttem, de mivel véleményem szerint a jelenség
nem sajátos nyelvi viszonyokból, hanem a nyelv általános lélek-
tani alkatából magyarázódik, valószínűnek tartom, hogy más nyelv-
csoporttal foglalkozók is tudnának, ha nem is azonos, de legalább
hasonló természetű eseteket felhozni.

Tudvalévő dolog, hogy a legtöbb finn-ugor nyelv jövevény-
igéi az eredeti igetőhöz viszonyítva tovább képzett tövet tüntetnek
fel, anélkül, hogy a járulékképzőnek értelemmódosító szerepe
volna. E tényre, különösen a magyar nyelv latin és szláv jövevény-
szavainak vizsgálata közben már több ízben rámutattak, elnevezték
»honosító eljárásnak«, természetesen anélkül, hogy az új névvel
a jelenségnek okát, illetve magyarázatát adták volna. Pedig azt
hiszem, nem árt, ha itt-ott a nyelvi tényeket nem csak a nyelvész

* *H. Schuchardt*. Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches 1884. Zeitsch.
f. rom. Phil. XII. 1888. XIII. 1889. Negerportugiesisch und Indoportugiesisch.
Windisch. Zur Theorie der Mischsprachen und Lehnwörter Ber. d. sächs.
Ges. d. Wiss. 1897. *M. Grünbaum*. Mischsprachen und Sprachmischung. Vir-
chow's und Holendorff's Vorträge 1889. *Wundt* Völkerpsychologie I. Band.
I. Theil. 382, 472.

szemüvegén keresztül vizsgáljuk, hanem a mélyebben fekvő lelki okokat kutatjuk; az ilyen elméleti megfontolások már gyakran keltettek a gyakorlati nyelvészetben is termékeny gondolatokat. A példákat, amelyeknek számát természetesen szaporíthatnám, úgy válogattam össze, hogy a különböző időben különböző nyelvek között végbement érintkezések lehetőleg képviselve legyenek.

1. Svéd igék a finnben: *tienaa-* < sv. *tjena* dienen, verdien | *tikaa-* (kötni) < sv. *sticka* | *toppaa-* (kitönni) < sv. *stoppa* | *tinkaa-* (alkudni) < sv. *tinga* stb. Finn *tienaa-* stb. (< *tiena'a* - < *tienada-*) denominális igeképzővel (vö. *kaso* rakás > *kasoa-* halmozni).

2. Svéd és ó-skandináv igék a lappban: *festije-* (trauen) < ó-sk. *festa* | *kaltije-* (verschneiden) < ó-sk. *gelda* | *haaskije-* (hacken) < sv. *hacka* | *mer^eakkije-* (bemerken) < sv. *märka*. A járulékképző -j- denom. igeképző vö.: lp. *meate* (mass) > *meatije-* messen | *mone-* (ei) < *monije-* eier legen.

3. Orosz igék a moksa-mordvinban: *kapadinda-* (túrni) < or. *конати* | *kavadinda-* (kovácsolni) < or. *ковати* | *pravdinda-* (kormányozni) < or. *правити* stb. A moksa-mordvinban az orosz igék nagy része -*dinda-* járulékképzővel bővül. Minthogy a finn és a lapp nyelv is denom. képzővel látja el átvett igéit, a -*dinda-* képzőt is így elemezhetjük: -*d-* denominális + -*nd-* frequ. igeképző (így Budenz NyK. 16 : 408). A szinte nem ritka -*nda-* járulékképző (md. M. *čajenda-* < or. *чаяти* gondolni) valószínűleg teljesebb -*dinda-* helyett való; legalább erre mutatnak az olyan alakpárok mint: *spovēdinda-* (Ahlqv.) ~ *spovenda-* (Mth.).

4. Tatár igék a vogulban: T. *išlät* (dologozni) < tat. *ěslä-* | T. *kharat-* (nézni) < t. *kara-* | K. *əkhért-* (megátkoz) < tat. *akır-* | P. *(jēl-)tūrt-* (kifogni) < tat. *tuar-*. A járulékképző -t denom. igeképző vö. *namt-* (< *nam* név) *lilt-* (< *lili* lélek) | Denominális -l- képzővel: É. *xuraxl-* (félteni) < tat. *kurık-* | K. *jart-* (tisztel) <? tat. *jara-* | *sujäl-* (szeret) < tat. *söj-id*.

5. A vogul nyelv orosz jövevény igéi ugyanúgy viselkednek, mint a tatár eredetűek, *katait-* (rollen) Ahl. < or. *kamam* | E. *kulēit-* (sétál) < or. *гуляти* | *mučt-* (A). *müstaxt-* (kinoz, kinlódik) < *мучити* quälen.

6. Latin igék a magyarban: *prédikál* < l. *praedicare* | *kántál* < l. *cantare* | *spaciál* < l. *spatiare*. Járulékképző -l- denominális igeképző, vö. *kapál* (*kapa*) *kaszál* (*kasza*) stb. Ugyanígy viselkednek:

7. A szláv igék a magyarban: *ugrál* < ószl. *igrati* | *kalapál* < cs. *klepati* | *abárol* < uszl. szb. *obariti*. | *rombol* < ószl. *ragbiti* | *csinál* < ószl. *činiti*.

8. A német eredetű igék a magyarban: *kóstol* < n. *kosten* | *hódog* < n. *hulden* | *spórol* < n. *sparen*.

Vizsgálódásaink eredményeképp kimondhatjuk, hogy a finn-ugor nyelvek jövevény-igéinek túlnyomó része az eredeti igetövet járulékképzővel toldja meg, mely az ige értelmét nem módosítja; a járulékképző egy az illető nyelvben még élő denominális ige-képző. Azt hiszem, ha a szavak átvételének lelki feltételeit és lefolyását vizsgáljuk, meg fogjuk találni e jelenség magyarázatát.

A szavak átvétele, mint általában minden nyelvi változás, az egyes emberekben indul meg. Ebben az esetben természetesen csak azokról az egyesekről lehet szó, akik anyanyelvükön kívül az illető idegen nyelvet is beszélik vagy legalább értik, mert csak így történhetik meg, hogy a két különböző nyelv beszédképzelei egymásra hatnak. Az átvétel lélektani feltétele már most az, hogy az összekötő kapocs a képzet és az idegen nyelvi hangalak között valami oknál fogva ép olyan erőssé, vagy erősebbé legyen, mint a képzet és a neki megfelelő anyanyelvi kifejezés közt volt. Ilyen feltételek mellett az átvétel megtörténtnek mondható, mihelyt az új hangalak, amelyhez a képzet kapcsolódik, beleilleszkedett az átvevő nyelv asszociációs csoportjaiba, s ezzel a beszédképzetek rendszerének tagjává lett. A mondottakat szemmel tartva, a megoldandó két főkérdést a következőképen fogalmazhatjuk: 1. milyen alakban vesszük át valamely nyelv szavait? 2. az átvevő nyelv képzetrendszerébe való beleilleszkedés esetleg milyen külső alaki változásban nyilvánul?

Ami a névszókat illeti, aránylag könnyű e kérdésekre megfelelni. A névszót az esetek nagy többségében ragtalan alakjában veszi át a kölcsönző nyelv, s ellátja saját viszonyító ragjaival. Ha kivételesen valamely nyelv más esetben (pl. tárgyesetben) álló főnevet vesz át, viszonyítatlan alaknak fogja fel s mint ilyet illeszti bele saját alakrendszerébe.* *Vírgács* szavunk a *virgas* többes tárgyesetét tükrözi, de a magyar nyelvérzék természetesen alanyesetnek fogja fel. A jövevényyszó a hozzá alakilag legközelebb álló névszók csoportjába illeszkedik, s ez gyakran alaki változással jár. Így pl. a tör. *alma* a többi *-a* végű hangnyújtó névszó analogiájára szintén megnyújtja a ragok előtt szóvégi *a*-ját, bár ez a hangváltozás akkor, amikor az *alma* szót átvettük, mindenestre be volt már fejezve. Az oszm. *-i*, *-ži* végű főnevek a szerbben a többi *-ia* végű főnevekhez társultak s tövük *-a*-val

* Nem lehet itt arra hivatkozni, hogy a román nyelvek névszói a latin acc. alakot tükröztetik pl. fr. *chanteur*, ol. *cantore* sp. *cantór* < lat. *cantóre(m)*. A latin és a román nyelvek közötti viszony nem kölcsönvételi.

bővült (tör. *čizmeži* < szb. *čizmažia*, *čizmežia*; tör. *çarami* > szb. *çaramija*).

Az igeszók átvételénél a kérdés ismét bonyolódottabb lesz. Az igének olyan viszonyítatlan alakja, mint a névszó nominativusa, nincsen. Amit az élő beszédben hallunk, azok mód- és időjeles vagy személyragos stb. alakok; az igető mint élő alak, ritkán szerepel. Hogy a legtöbb esetben, ha nem is az igetővet, de legalább hogy úgy fejezzem ki magamat, az ige alaprészt vesszük át, ismét a lelki asszociáció-viszonyokban leli magyarázatát. Az átvevő egyén lelkében az igei alaprész, mint kettős asszociációs sor eredménye, virtuálisan megvan. A tartalmi csoport egyrészt ugyanannak az igének leggyakrabban hallott alakjai, amelyek egymással társulva kiválasztják közös elemüket (*ama-t*, *ama-vit*, *ama-bat* > *ama-*); az alaki csoport különböző igék egyvégződésű (rag, mód-, időjel stb.) alakjai, amelyek társulása másrészt a hasonló hangalakú alaprészek kiválasztását eredményezi (*canta-vit*, *ama-vit*, *praedica-vit* > *a-*). Hogy ez utóbbi asszociációs csoportnak is fontos szerepe van az igék átvételénél, annak bizonyágául az idézett szláv eredetű igéinkre hivatkozhatunk. *Ezen asszociatív kiválasztás útján származott igei alaprészhez kapcsolódik a viszonyítatlan igei alapképzet, s ennek természetes következménye, hogy az átvevő nyelv új viszonyító személyragjai stb. is hozzá, nem pedig valamely már viszonyított alakhoz járulnak.*

A legtöbb nyelvben azonban a szó kategóriák képzete csak bizonyos hangalakokhoz kapcsolódhatik.* Ha már most az asszociálás útján kivált igei alaprész** olyan, hogy hozzá az átvevő nyelvben az ige fogalma nem kapcsolódhatik, a cselekvés fogalma a többi igék asszociáló hatása alatt új kitevőt kíván. Így érthető meg, hogy az ilyen jövevényige belép a hozzá alakilag legközelebb álló névszók csoportjába s felveszi ezeknek leggyakoribb (denominális) igeképzőjét.***

* Az ugor nyelvekben nem gyakori az olyan szó, mint pl. ang. *like*, amely ige (a jelen négy személyében), melléknév, főnév és adv. egyszerre.

** Szándékosan használok a fő helyett az igei alaprész szót, mert a kettő nem mindig esik össze pl. cser. *tumajaš* (gondolni) valószínűleg az or. *думать* praes.-éből (*dumaju*, *dumaješ*, *dumajet*) alakult; ugyanez lesz a vog. *kuleit-katait*-féle alakok magyarázata.

*** Lélektani szempontból sok tekintetben hasonlóan mondható a csuvas nyelv eljárása, midőn az orosz infinitívus mint cselekvés-jelentő névszó mellé a **tuvas* tenni igét teszi, vagy a töröke, midőn egy arab nomen actionis mellé *itmek*, *ejlemek*, *kılmak* igét teszi.

Adott magyarázatunkból önként következik, hogy az átvett igei alaprész nem fog járulékképzővel bővülni, ha hangalakja az átvevő nyelv valamely népesebb ige csoportjával egyezik. A magyar nyelv török jövevényigéi csakugyan ezt tanúsítják: *gyűr-* (< oszm. *jour-jogur-*) *csavar-* (< *čevir-*), *gyül-* (< *jigül-*), *seper-* (kaz. tat. *seber-*), *tür-*; *szür-*; *szór-*. Eredeti igék hasonló hangtesttel: *mül-* *szúr-* *tör-fér-* *facsar-* *akar-* *zavar-* stb. A magyar igező a török ige nék tiszta tövét tükrözteti; járulékképzőre nem volt szükség, mert az idézett igék közvetlenül átléphettek a hasonló hangtestű magyar igék osztályába.

Befejezésül még egy dolgot akarok felemlíteni. Azt hiszem, hogy bizonyos ponton az átvevő nyelv valamelyik ige csoportjába való belépés szükségessége megszűnik, ha t. i. a nyelvkeveredés olyan mélyreható, hogy a tömegesen átkerült jövevényigék új igeosztályokat alkotnak. Így gondolom magyarázhatónak, hogy a cseremisiz és a votják, amelyek tudvalévőleg leginkább keveredtek tatár nyelvekkel, bármilyen hangtestű török ige járulékképző nélkül vesznek fel.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

ADALÉKOK A MOLDAVI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

III. A l a k t a n.

a) Szóalkotás.

a) Szösszetételek.

Amint a legtöbb nyelvjárásnál, úgy a moldvai csángókénál is e fejezetben inkább csak szokatlan eseteket sorolhatunk fel, mint általános nyelvi sajátságokat.

1. Birtokos összetételek: *ingváll*, *napjövet*, *napszentület*, *tyukmony*: tojás pl. *ludtyukmony*: lúdtojás; *pupsuga*: tengericsutka; *galambfiú*, *ablakszem*: ablaktábla; *nádméz*: cukor; *megye-bíró*: egyházi.

2. Jelzős összetétel: *morzaut*: kis út; *nagyut*: országút; *keskénygunya*: úri ruha; *fehírgabona*: gabona; *nyomtatóvasz*: vasaló; *nagyvíz*: folyó; *áldott nap*: sonne.

3. Tárgyas összetétel: *asztalvetés*: ebéd; *árnyéktartó*: napernyő; *vaszverő*: kovács.

4. Határozós összetételnél az igezők használata fontos: *összepakláz*: megvár; *élibé*: mélyen bent (pl.: élibé szántnak).

A *meg* használatára példák: *megfáradni* (el), *megtalálkozni*, pl. két folyó megtalálkozik, *meggyűlni* vkkel: találkozni.

El áll *meg* helyett a következő összetételekben: *elkedvesedik* (megrészezsik); hol *elszokta* *zembër* (ahol megszokta); *elüsmerni* vkit; *elfordítani* vmit.

Érdekes ilyen összetételek még: *Ápám kihátszúlt* ide: e külső részből vett asszonyt; *beléhattam*: abbahagytam; műse *kitelik*: eltelik; földeket *feljárn*: megjárn.

5. Vegyes összetételek: *naputánjáró* (napraforgó), *utonjáró*: utas; *tyukmájrátot*: rátotta; *örökfiú*: örökbe vett fiú; *átalfa*: keresztfa; *tűzvasz*: acél a kovához meg a taplóhoz; *szentidházfiú*: megyebíró.

β) Képzők.

1. Igét igéből.

A gyakorító képző nagyon sűrűn előfordul: *jöveget*, *kapogat*, *kápálgat*, *tudogat*; *lödézni*, *járkocsol* (járkál); talán van valami lelki kapcsolat a cselekvés e felaprózása és a kicsinyítő képzők gyakori használata között.

Visszaható képzők: *szülddik*, *értetődik*, *kezelődni* (kézfogózni), *tisztelődni* (vendégeskedésnél iddogálni), *eladódik*; *megfogul* (megfogan), *kötül* (akaszódik), »kötülnek belém e lányok«; *tudódzik*, *hallódzik*, *ellogodilódzott*; sipkebokor *leveledzik*, »én szeretöm hevedezik; megvigyázódik, üsmerszik: ösmerős, huzakodik (származik). Műveltetők: *fájtat* (fájlal); *hosztot*: hozat; *megebéltet*.

Egyéb képzők: *összenyomint*, *tudakoz* (tudakol). Gyakoriak ezek az *ít* képzős igealakok: *mutít*, *mutissa*, *mozgít*, *mozgissa*, *emelít*, *nyugít*, *nyugissa* (pihentesse).

2. Igét névszóból: *elkedvesedik*, *csitkődzik*, *maladzik*, *kolduskodik*, *csobánkodik*, *meglassúdik*; *megvizül* (megnedvesedik); *haszonlani*, *ebédleni*; *masinál*, *megehül*, *megihül*, *házasúl*: *hászúl*, *rajol*, *szikrál*, *meggazdál*, *megországol* (pl. országot: bejár), *elrendel*: rendez és elmond; *ebédez*, *tréfáz*; *érígül*: elavul.

3. Névszót igéből: *kacagság* (-ba venni: kinevetni), *kapogató* (koldus), *eledelém*: élelem, *napjövet*: napszentület, *nevezet* (név), *üszmeret*: ösmerős (*öltak* üszmereteim).

4. Névszót névszóból: *hadság* (katonaság), *atyasága* (a pap), *italos* (bormegissza ember).

De a legfontosabb a kicsinyítő *écska*, *écske*, amely nem változtatja meg a fő végső hangzóját, aminthogy ő maga sem hasonul: *villacska*, *facska*, *morzészka*, *darabészka*, stb. Melléknévhez járulva nem változtatja főnévvé, mert hiszen felveszi a középfok ragját, sőt ezek az alakok a leggyakoribbak: *direcskébben*, *nagyécskább*, *öcsucskább*. Határozókhöz is járul: *árcéskább*, *alácskább*, sőt ilyesmit is hallani: *mennyicske*: mennyi? Kicsinyítő képzők a nevekben: *Katyi*, *Kacsi*, *Márika*: Mariska, *Borbárka*, *Ilonka*, *Linkuc*; Anna alakjai: *Annyica*, *Nyica*; *Mártonka*, *Mihálka*, *Péterke*, *Gergelyke*; *Márica* (Ploskucén), *Virony* (Veronka). A kicsinyítő képző épp így viselkedik a háromszéki nyelvjárásban: Lőrinc, 206: 5.

Egy kihalt melléknévképző nyomai vannak meg a kicsi következő alakjaiban: *kicsid*, *kicsiden*, *küsdeg*.

b) N é v r a g o z á s.

1. A tárgyrag kötőhangzói különböznek a köznyelvi használattól: igazt:igazat; pénzét:pénzt; mennyét:mennyit. Különben v. ö. II. b. a. 3.

Mint tárgyrag gyakran elmarad: *menők kapa venni, szemischálgatni, lyáⁿkérni; Katonaság nem búsulom, csak apám s anyám sajnálom, sok szép gyermekeim szánom.*

2. *ban, ben.* Ezek helyett *ba, be* használatos. A ról, röl, ből, ből:rül, rül, bül, bül alakokban él. Például: *Méglát ingém ez katona gunyába; fábul, hedrül; Hálaistennék, hogy egészigbe kaptam stb.*

2. n. Az *n* rag így ritkán fordul elő. Rendesen *d*-vel bővül, s ez alakok igen gyakoriak különösen északon, ahol még mássalhangzó előtt is hallható. Öste vagyon, *fend* a nap; *Ülök lábond* isz; *lovond* jön; *tanulászond* ült; *magyarosszand*; magyar földönd, *osztánd, hirtelend* stb.

3. *nnat, nnét*, ill. *natt, nett*. Honnan kérdésre felelő ragok, amelyeknek alakja az őket megelőző hangtól függ. Ha az hangzó, a ragkezdő *n* nyúlik meg, ha mássalhangzó, akkor a *t*. Pl.: *alólunnat, hegyrűnnet, hazunnat, messzinnet*; míg *elűlnétt* megcsánták, *hátulnétt* megettik; *sziena alulnétt* isz rothod, *felűlnétt* isz.

4. Fontos az *óta* időhatározó névutónak megfelelő *ólta* időhatározó rag. *Mitólta*:mióta; *szüküdülte*:sok idő óta; *hátólta* (régóta) (v. ö. IV. b. végén).

5. *lag*. Mód- és állapothatározásra szolgál. *Ulyan módulag tánácsol* (ugy beszél). *Két módulag és kineveztetik. Ők menőleg úton nem túrték* ... (állapoth.).

6. *val-vel*. A kezdő mássalhangzó nem hasonúl. Példák: *régvel, őszvel, törökvel, trinval* (gőzössel), *kibritval, szánval* stb.

7. A *ként* használatánál azt kell megjegyeznünk, hogy gyakori más ragok helyett: *sokként*:sokféleképpen; *másként*:máshogy, másféleképpen; *oláként*:oláhül; *egyszerenként*:néha-néha.

8. Nagyon fontos az *ül, ül* határozórag csángó használata. Efféle idő-állapothatározókat alkot: *elteszik e nevit kicsikéül* (kicsi korában); *melik szokott kicsidül*, menén heggyen; Vót egy testvérem: *meghalt legényül; lányül megterhesszül.*

9. Az a székely sajáttság, amely a havasaljai, csíki, háromszéki nyelvjárásokban, azonkívül Homoródon és Bardócon van meg (Steuer, Székely hangrendszer Nyr.), hogy t. i. a birtokos személyragozás többes 3. személyű ragja *ik*, a moldvai csángóknál is megvan. Olyan a *portyik* (a viseletük), *táncik, fejik*, és: *belőlük, tőlük, utánnik*.

10. Az *öccs* szónak érdekes ez az alakja: *öccsöm*. Meg kell említenünk ezt a többes alakot: *másikok*:többiek.

Különös középfokok: *Jobb mintsemb* (Szabófalva); *különsegebb*:inkább másféle; *szépebb*:szebb; *szokobb*:több; *alattabb*:alacsonyabb; *tojíbb*:tovább; *előbbször*:először középfoka.

11. Tövek viselkedése ragokkal. — *Kettő* minden ragos alakja *ket* többől alakul: *keccédik* vagy *kettődik*, *keccër*; *hét* minden ragos alakja a változatlan többől: *hétedik*. *Vejünk* vönk helyett, *mái* mai helyett. Az egy birtokos egy birtok viszonyt jelentő harmadik személyű *-ja-je* előtt a véghangzó megrövidül és a rag magánhangzójához illeszkedik: *tartaja*: tartója, *szereteje*: szeretője. Az *ős* szó idevágó alakja: *öszeje*. *Fiú* többes száma: *fiak*. — A *v* tövű szók többes száma *v* nélkül él; tehát *lók* és *szók* *lókot*, *lókval*, de egyes számban így is: *lovot*, de így is: *szót*.

12. A névmások között a többes első személyhez a *mik* szolgál. Előfordul ez alakokban: *mük* és *mink*. Még a birtokos névmás is: *mük*, *mik* *legényünk*. Epp így *tik* és *tük*.

A *magam* visszaható értelemben él. Pl: A varjú dicsér *magamat*. Megszólításul sohasem szolgál. Amikor használják, csak visszaható értelemben vagy az *ipse* fogalommal teszik.

A vonatkozó névmások első elemét csaknem kivétel nélkül elhagyják a csángók. Tehát: *ki*, *mi*, *hol*, *mely*, *melik*, *melyik* s ennek alakjai: *melyikek*, *melyikeket*.

Végül ide iktatjuk ez alakokat: *rivám*, *rivád*, *rivá*, *ritta*, amelyek azért változtak el olyan nagyon, mert bennök *kettős* sőt *rivik*-ben (reájuk) hármass nyelvjárási sajátság működését egyszerre láthatjuk (*ē* > *i*, *v*-bővülés, és *ik*). V. ö. Lőrinc 207:9, 211:2, 212:18, 211:4, stb. — 2, 4, 8 kivételével mind székeleyesség.

c) Igeragozás.

Az igeragozás terén a moldvai csángók nyelvjárásának igen sok érdekes és fontos, eddigelé jobbadán említetlen, sajátsága van. A következő, a köznyelvtől eltérő és nagyjából nyelv történeti szempontból fontos jelenségek találhatók a személyragok között:

A második személy *l* ragja megvan még a *jön* ige ragozásában: *jöl be*: jöjj b. Indikativusban is: Ha *bejöl* Szobofalába. (Harmadik személy: *jö*.) Szintén a második személyben: *vedsz* (veszel), *állacc*, *jöcc*, *vadsz* (vagy).

A harmadik személyben valóságos nyelvmélekkincset őrzött meg nyelvjárásunk.

A harmadik személyű *n* rag (amely ma is él a leszen, teszen, vagyon féle igékben) él, ha nem is kizárólagosan, és pedig leginkább a múlt időben. Példák: Irt okkor viztra Szolomonnak, ke *elfogaton* a berebeket, hát nem óltak azok, melyiket *betettin*, sz *elkültin*; okkor *kihotároztán* Szolomon népeknek; Szenpéter *montán*, *mondöttán*. Elvértve jelenben is, pl. *értin*? érti? De ezt csak Szabófalván hallottam.*

* Megerősítik e megfigyelésemet Martinás Antal csángónak hozzám intézett levelei. Egész rakást idézhetnék belőlük (vö. a Nyr.-ben, 29:530) közölt levelének *lelin*, *hittin* alakjait). Feltűnő, hogy az alanyi ragozásból egyetlen adatot se jegyeztem fel, s egy példát sem találok a Martinás leveleiben.

A többes számban csak a tárgyas ragozású első személyben van eltérés, ahol néha elmarad a tárgyjelző *j*. Pld: *kötük, kötük* bokrétáját...

A *t* tövű igék a befejezett cselekvés tárgyas ragozásában pusztá ragot vesznek: *megütte, mekkötte, bényittam, elütte, megindította* stb. Felemlítendő: *végzetek, letörött, mondéttán, megijedett, szólott, de megharagutt.*

A múlt időre vonatkozólag a következő nyelvjárási időalakok fordulnak elő a moldvai csángók nyelvjárásában: *mondék, mondok* *vala*, és *mondottam* *vala* vagy *volt*.

Mind a három elmúlt cselekvést fejez ki, de úgy, hogy az első (*mondék*) nagyobbára közvetlen az állítás előtt múltat, a második a mesében elmúltat (tehát az igazi elbeszélő múlt; ezt, meg a többit is az egyszerű múlt is helyettesíti), a harmadik (*mondottam* *vala*) olyan már megszűnt cselekvést fejez ki, amely egy szintén kifejezett cselekvés előtt esett meg. Példák: *Gyet* akarunk* *vala csánni dolgot, nem urunk* *vala, híjjunk* *más embért. Hogy mondod* *vala? Hegyén, földön járogatok* *vala, Virágécskát gyűjtögetek* *vala, Csincsecskébe csincselgetem* *vala. Elfelejtettem, hogy monygya* *vala. Megálott* *vót az óra, de most megindula. Azóta sokszor hazajöttem* *vala, most és eljövék. — Mikor abból ittak, megkapódott a gyürü, mit beleeresztett* *vót.*

A *vala* azonban már nem mindig az indikativus múltjának képzésére szolgál. Igen gyakori és sajátos a *vala* használata a következő alakokban: *jó* *vala, ess* *vala; még egyszer el* *kell* *vala fordítani; ha* *lett* *lenne, hogy a vékonyabb vége jön* *oda, jobb* *lett* *vala; nek* *kell* *vala te mozggyál. — Ez* *alakokban a* *vala*, nem mint időképző, hanem mint a *volna* helyettesítője szerepel, aminthogy igen-igen ritka a moldvai csángók nyelvjárásában a *volna*. Ha nem a *vala*, akkor a *lenne* helyettesíti: *Ne láttuk* *gyéfé,*** *lejött* *lenne. Megcsántam* *lenne. Anyám* *lettél* *lenne, el* *nem* *hagy-* *tál* *lenne.*

Azután egy sajátos mód van nyelvjárásunkban, amely tudtunkkal az egész magyar nyelvterületen hiányzik. Elnevezhetnők a *határozatlan valószínűség módjának, a magyar potenciálisnak*, mert sohasem egészen bizonyosan megtörtént cselekvést fejez ki a múltban vagy a jövőben. Segédigéje a *lesz*, amely mellett az igemúlt van a múltban, s a jelen a jelenben (amely mint beálló jelen is szerepel). Például: *elment* *lesz*, korántsem valami múlt jövő, hanem ebben az értelemben: talán elment, valószínű, hogy elment. Ha azt kérdezzük: elment? azt felelik: elment lesz; *látta* *lesz, ha ott járt* *lesz; tiz levelet megirt* *lesz; kegyeül lehet járt* *leszen* *ára; jelenben: ott ő kegyeméknél* *nem csánnak* *lesz ilyen* *kertét* (nem igen, vagy úgy-e nem csinálnak); beálló jelen: *várnak* *lesz engem* (csaknem bizonyos, hogy várni fognak).

* Mikor.

** Egyáltalában.

A *fog* segédige is megvan és képez is olyan jövő-féle alakokat, amelyek azonban éppen nem jövő idei jelentésűek, ha az ember tüzetesebben megvizsgálja őket. *Mikor fogtam tanulni, kergetni fogtak* méhek-féle kifejezésekben a *fog* korántsem segédige, s az egész nem valami összetett idő. A *fog* itt a cselekvés megkezdődésének fogalmát fejezi ki, tehát: mikor a méhek kergetni kezdtek, mikor kezdtem tanulni.

T tövű igének a tárgyas ragozásban voltaképen jelentő mód jelen idő egyes harmadik személye nincs is, mert az a tünemény, amely kis mértékben az egész magyar nyelvterületen előfordul, hogy t. i. az ilyen igéknél a jelentő mód jelen ideje mindig átmegy a *mutatja ~ mutassa*-féle hangváltozáson, nyelvjárásunkban annyira általános, hogy teljesen kiszorította a köznyelvi alakot. Példák: *oktassák egymást*: jelentőm.+ felszólító., *arassák a búzát, testyit nyjőtesse, szíit parasztlissa, kinyíssa, száncsák* stb.

Az *ikes* alakok nem éppen ritkák. Az *ódik, ódzik* stb. formákon kívül még ezek a formák is járatosak: *akarik, teremlik, termik, vigadik*; megjegyezni való: *szaporik*. Fordított tünemény van a következő szavakban: *ess* = esik, *sz¹er* (sz¹erik) = s¹erik, fáj. Szenvető alakok ritkák: *k¹et módúlag és kineveztetik*.

Végül egyes igék sajátos ragozásáról kell megemlékeznünk: van: vagyok, vadsz, vagyon, vagyunk, vattok, vagynak, vadnak, megy: menők, mensz, menők, menünk stb., lesz: leszök, lész, leszön stb.

A *csinál* ige összes alakjait a *csán* töből képezi. Tehát: csánok, csánsz, csán, csánunk, csántam stb.

A *hall* ige múltja *hál* töből: háltam, háltad, háltál, hálta.

IV. Mondattan.

a) Az egyszerű mondat.

Az egyszerű mondatban nem nagyon sok eltérést találunk. A beszédrészek mondati szerepére nézve: *a ténnap s ma nagyon sz¹ep*; *éstande vót* (hat. mint al.); *erős beteg lett* (mell. mint hat.); *messze út* = nagyút (fordítva.)

A szórend a felkiáltó mondatban is különös. Ilyenkor a puszta igeállítmány az indulatszó után következik közvetlenül. Pld: *Jaj, ől meg a gazda! Ne, szöki meg! Csak jöttem magamra!* — Azonban az állítmány nemcsak az élénk beszélgetésben marad el, hanem közönséges beszélgetésben is: *el vagyon mezőségre* (elmaradt az állítmányi kiegészítő: *menve*); *az embör is gyíren, melik nem gyiszno*; *Vajdáné aszonta kegymédnek olá legényeket, nekém magyar legényeket. Muszáj hogy kénlóggyunk, mert abból éledelmünk.* — Az általános alanyt a második személy fejezi ki: *attál valamit neki, bajt csán* (Ha az ember . . .) stb.

A gyűjtő főnevek mellett az ige egyes számban van, de a rájuk vonatkozó mondatoké a többesben (értelmi egyezés). Pl: *Minden*

nemzét észvegyült, hogy hiteket vegyenek, sze a cigán isz észvegyült, hogy hiteket vegyenek, sze misz⁴eket emelyenék. A sok és a számnevek mellett általában többesszám állhat csak: *Sok szép gyermekeim szánom. Két Valjén vadnak.*

Igen érdekes végül az igenevek használata. Szinte hihetetlenül gyakori a *va-re* ragos a *van* igével. A halom példából, amelyre lépten-nyomon rábukkan a kutató, fontosak: *Itt mosztanúig nem vót lakva pap, áipáink bé vannak futva; Györgyi bót vagyon menve; itt vannak születve; fécének nyele megéve vót egerektől; Dankó Istán el vót víve; lő vót feküve pater; meg van változódva; meg vannak házaszodva e legények.* Mondtam egynek: »14 éve tanúlok.« Azt felelte: »*De meg isz van tanúlva jól!*«

A jelen idejű melléknévi igenév a *való-val* egybekötött célos jelentésű főnévi igenevet helyettesíti: *elvégezte a szövőjít; van egy temetóm* (temetésem — a kántor szavai), *vagyon aratónk; vagyon márfám áruló; van-e kápálótok?*

Határozók. — A ragoknál említett határozói jelenségeken kívül gyakoriak nyelvjárásunkban egyes elszigetelten használt ragos kifejezések. Ilyenek: *menék Bákóra; jártak a korcsmára; után észvegyültek magikra* (magukba); *csak jöttem magamra; vízre mene* = *vízért m.* — *Menen folubelé* (faluba). Csak ebben az egy mondatban hallottam a *belé-féle* teljes alakot. Talán ebben megmaradt a régi?

Hova kérdésre felelő határozó a hol kérdésnek megfelelő helyett: *ott lő ül; hol háltál te keskével? Átal vízen nádoszba.* A *t* mint határozórag: erőst beteg; kövöszt tunya (kicsit könnyű).

Megemlítendő az *elé*, az *elő* eredetibb alakja: *eléhúzni* (előhúzni). Ha valaki megmondja a csángóknak a korát, ez a jó kívánságuk: *szokot elé!* (sokat élébe). *Ő ment uttyán elé.*

Érdekes az idő pontos meghatározása: *hét óránál indulunk; addig eltelik hét órakor ész; délután ötórakorig, tizenkétkorig; most hány órakor vagyon?*

Egyéb feljegyezni valók: *első nappal* (kora hajnallal), *most hamarságába*: hirtelenébe; *nyomás, hol esznek johok nyár által.*

A középfok mellett a köznyelvi nál-nél helyett *tól-tól* van. *Ettől szébben; többet tud háromtul.*

Az értékhatározónak néha *ba*, *be*, néha *ra*, *re* a ragja: *elattam 300 frankba. de: hat parára veszen. Vettek pénzvel berebekét.*

A szokik ige is *val-vel-el* áll: *mikor szokott velle?* (hozzá.) *Ő szokott avval.*

Okhatározóból-ből: *csémellésből-e, nem tudom, de beteg; vak a füléből* (tréfás szólás).

Egyebek: *kisz van maga, mehetünk* (nem általános, de hallható *kiszen* helyett); *nincs egy is csángókból, ki kolduszkoggyék; annyit s annyit ad őszrebe; csak házamra gondolkoztam; minek nem tud?*

Határozószók: *osztendént* (esténként), *egykorba*: egyszer; *azontúl*: azután; *örökkédig* (örökre); *attúltátúl*: azóta; *immár, már, mán, máⁿ, immán, immaⁿ*; *kicsidenként*: apránként; *kicsiden beszél*: halkan; *bizvásan*: bizodalommal.

b) Az összetett mondat.

Az összetett mondatokban csakis a kötőszókban van eltérés.

A *hogy* nagyon ritkán hallható, a legtöbbször elmarad. Pl.: *lê kel lapissa nyelvét; nem kell annyit enlegessük; megyék a patikába, vegyék uruságot; el kel mennyek, hovast vegyek e johaim-nak; mek kel házasoggyam. A hogy helyett hallható a hangsúlytalan kê (ol. cã): akkor mászikok szoltak, ke nem lehet. — A mert elmarad: zidô ma nem árul, innappa van.*

A lehetőség, valószínűség kifejezésére ritkán használ a csángó képzôt, hanem a leggyakrabban egész mondat szerkezetet és pedig olyanformán, hogy a *lehet* mellett az ige konjunktívusba kerül, pl.: *mekkérđi, még lehet-e házasullyn; kérte, valyon mibül lehet csányógygyék; itt szem lehet legyik szabad; ma kellett legyen Bogdánfalván.*

Példák a vonatkozó névmások használatára (v. ö. III. b., 12.): *burján, melyiket eszik a mürhák; melyik szokott kicsidül, menên hegyên (lô); há hol van, melyikeket nyusztad? Sz^{iel}, ki fu; odavet a páhárba ki lê van téve elötte. — (Tehát ezekből a ki szerepének tágabb használatát is észrevehetjük. Tárgyra is vonatkozhatik.)*

Időhatározó kötőszók: *midôn*, igen gyakori a köznyelvi *mikor* helyett; *midôn menên haza? Gyet ver e szél, folyon a vâja, gyet ver e dér, folyon a szaolya* (mikor... mikor... savója).

A még: *míg: ²en istenêm be víg vótam ezelött, még a rózsám sétált...*

M^{iert} okh. a mert helyett: akkor másikok szoltak, ke nem lehet, m^{iert} e kö...; csánnyák meg fábul, miért könnyebb.

A kapcsoló és-nek sok változata van. Leggyakoribb a *puszta s*, vagy ennek csángó párja: *sz (s)* és *sze*; a *sem* helyett mindig *is*: *nicsen egy is csángókbul...*, *mik is sem sokáig ülünk ott; Elöttem nincs a faluban egy és; Sose szidott meg addig páter, egy és; Sze k^{ert}e valyon miből...*; érdekes halmozás: *nyóckor, sz meg tizenkettőkor öszte ebédüzünk.*

A mellérendelő *ki—ki* megfelelő csángó ikerpárja: *melik—melik.*

Végül említjük meg a *hát* kötőszót, amely még idő-értelemmel él a csángóknál: *Szolomon felfogotta, ad, hát há megtuggyák tartani szekretult* (Salamon felfogadta, hogy ad, akkor, ha meg...); *irt okkor viztra Szolomonnak, ke elfogatton a berebeket, hát nem óltak azok, melyikeket betettin.* Úgy látszik, ez utóbbi példában már a *hát* a köznyelvi, nagyjából népmesei használatában él, amelyen még szintén észrevehetők az idő-fogalom nyomai.

NÉHÁNY HELYNÉVRŐL.

(Brassó, Pécs, Pozsony, Rába, Helimba, Lisznyó.)

(Vége.)

Pécs nevének a magyarázata még annyira sem elégit ki, mint a *Brassó* fejtegetése. Kírirom az egészet:

»Kétségtelen dolog, hogy *Pécs* városának neve öt-öt jelent, s ugyanaz, ami ném. *Fünfkirchen* és a már 850-ben előforduló *Quinque basilicae* (vö. Oesterley szótárát és Csánky: Magyarország tört. földr. 2:463). A szláv nyelvekben ma az öt-nek *t*-vel való alakja van meg (vö. óbolg. *petŭ* Mikl. Etym. Wb.); ez a *t*-és alak azonban csak analógias alakulás. A lat. *quinque* és a litv. *penki* (Nesselmann: Lit. Wb.) szavakból egészen biztosan állítható, hogy az összlávban az ötnek **pečb* volt az alakja (vö. Szobolevszkij: Drev. cerv. jaz. fonetika 125). A magy. *Pécs* ennek a *cs*-és alaknak a létezését bizonyítja (az orrhang *č*:*é* megfelelésre vö. a magy. *mészáros* szót).«

Ez az egész okoskodás halomra dől, mihelyt nem hisszük el Melichnek mindjárt első kijelentését, hogy t. i. »kétségtelen dolog, hogy *Pécs* városának neve ötöt jelent«, pedig ez annyira nem kétségtelen, hogy valaki legalább is annyi joggal éppen ennek ellenkezőjét is állíthatná, hogy »kétségtelen dolog, hogy *Pécs* városának neve jelenthet akármi mást, de ötöt, pusztá ötöt semmi esetre sem«, mert az csak nem nagyon valószínű, hogy egy telepet ilyen névvel illessenek. M. el is felejtett ehhez fogható helyneveket felsorolni, akár *egy*, *kettő*, *három*, *négy*, *hat* vagy más efféle nevű helyneveket, pedig alig szabad kételkednünk, hogy ismer ilyeneket, ha olyan kétségtelennek tartja azt, hogy a szlávok *Pécs*-et ötnek nevezték el. Különösen lekötelezne engem, ha a szláv helynevek köréből tudna nekem ilyen furcsa neveket kimutatni, amelyek előttem érthetőbbé tennék azt a nagy biztosságot, amellyel egész okoskodásának alapját veti. Honnan tudja M., hogy *Pécs* öt-öt jelent? Csak nem abból, hogy »már 850-ben« a *Quinque basilicae* található a város nevéről? M. nem árulja el, vajjon ennek a fordítását látja-e a szláv *Pécs*-ben, vagy azt hiszi, hogy a latin név és a német *Fünfkirchen* elnevezés egy régibb szláv név fordítása. Pedig ezt is jó volna tudnunk. Mert ha a latin név a régibb, akkor az a kérdés merül föl, hogy miért fordították csak a *Quinque* jelzőt és nem a fontosabb *basilicae*-t is, ha ugyan *Pécs* tényleg a *Quinque* hű fordításának tekinthető és nem keresendő benne inkább a *petb* öt és egy vele összeforrt főnév maradéka. Az utóbbi teljesen el nem vitatható lehetőséget szemmel tartva M.-nek meg kellett volna említenie, hogy a szomszéd szláv népek, a szerbek, horvátok, szlovének soha sem nevezik Pécs-et *Pécs*-nek, hanem *Pečuj* ill. *Pečuh*-nak! Ő, aki olyan könnyen talál mindenre magyarázatot, talán azt is meg tudta volna nekünk fejteni, hogy

ez a *Pečuj-Pečuh* milyen viszonyban áll a magyar *Pécs*-hez. De elképzelhető az is, hogy a szláv név a régibb és a latin nem »már«, hanem csak 850-ben kimutatható *Quinque basilicae* ennek középkori fordítása. Hunfalvy csakugyan így fogja föl a dolgot, mikor azt hiszi, hogy egy *Ecclesia Pécs*-ből lett volna *Ecclesia Quinque* és ebből végre *Quinque Ecclesiae* (Az oláhok története 1:186 s. k.), csak az a hiba, hogy Hunfalvy szerint »a szláv *Pécs* szó ötöt jelent«, azt bizony nem jelenti, de nem lehetetlen, hogy a népetimologia valahogy a közelálló *pet-* *pêt*-tel kapcsolatba hozta. Abban, úgy látom, egyet ért valamennyi kutató, hogy 5 templomról nem kaphatta a helység nevét: sem ki nem mutatható az az 5 templom, sem nem valószínű, hogy a helységnek, mikor nevét kapta, 5 temploma lett volna. A *Quinque basilicae* ill. *ecclesiae* tehát, csakúgy mint a *Fünfkirchen* név, aligha nem népetimologia szüleménye, erre ugyan bajos a magyar *Pécs* név magyarázatánál hivatkozni, mikor annyira valószínű, hogy itt régi félreértéssel, ferdítéssel van dolgunk. Egy harmadik lehetőséget, amely éppenséggel nincs kizárva, hogy t. i. sem *Pécs* nem a latin név fordítása, sem a latin név nem régibb *Pécs* néven alapul, elég csak említeni; hogy egy és ugyanannak a helységnek két nyelvben egészen külön-külön neve lehet, azt M.-nek nem kell bizonyítanom, hiszen *Pécs* nevééről szóló fejtegetése a »*Brassó és Kronstadt*« lobogó alatt látott napvilágot!

Látni való, hogy annak, aki »kétségtelen dolog«-nak tartja, »hogy *Pécs* városának neve ötöt jelent«, kötelessége ezt előbb másokkal is elhitetni, mielőtt arra olyan merész épületet épít, mint M., mert ez magában véve is több mint kétséges. Hogy a szláv nyelvekben az 5-nek tulajdonkép **peč*-nek kellene hangzania, bizonyításnak nem elég, hiszen p. o. a 6-nak és 9-nek is egészen másképp kellene hangzania, mégis végig megy az új alakulás az összes szláv nyelveken. A latin *quinque*-nek igenis megfelelően az ószlovénben **peč*, de minthogy a *quinctus*-nak szabályosan **pet* felel meg (a *k* hang *t* előtt a szláv nyelvekben eltűnt, ha nem következett rá palatalis hangzó), a tőszámnév is *pet* alakot öltött. Az a szoros kapcsolat, amely a tőszámnévek és sorszámnevek közt fönnáll, rákényszerítette — nyilván nagyon korán, mindenesetre még a közös szláv korszakban — a régi **peč*-re az egyenruhát és lett *šest* 6: *šest* 6-ik, *devet* 9: *devet* 9-ik, *deset* 10: *deset* 10-ik kaptafájára **peč* 5: *pet* 5-ik-ből — *pet*: *pet*. Annak sehol a legkisebb nyoma sem maradt, hogy a latin *quinque* vagy litván *penki*-nek szabályosan megfelelő **peč* még a szlávok eloszlásakor élt volna, mindenütt az ószlovén *pet*-nek szorosan megfelelő alakokat találunk: horv. szerb és szlovén *pêt*, bolgár *pet*, cs. *pêt* lengy. *pieć**, or. *pjaty*. Mennyi bátorság kell ahhoz, hogy az ember az éppenséggel nem világos *Pécs* helynévből azt merje következtetni, hogy íme itt van az az ősrégi

* A lengy. *ć*, azaz jésített *c*, mindig *t*-ből lett, soha sem *č*-ből.

**pečb* alak, amely a latin *quinque*, litv. *penki*-nek hangtanilag tökéletesen megfelel!*

Pozsony nevével nagyon gyorsan végezhetek. M. is mindössze csak ennyit mond róla:

»*Pozsony* helynevünk helyes értelmezéséhez okvetlen szükséges tudnunk, hogy régibb alakja *Pozanum* (784-ből Oesterley; Histor. georg. Wb. des deut. Mittelalters) s hogy ez egy a szláv *póznja* (rét, szénatermő hely) szóval. Pozsonyt rajtunk kívül csakis a vendség és a sopron-mosoni horvátság hívja még Pozsonynak.«

Őszintén megvallom, nem tudom, miért »okvetlen szükséges tudnunk«, hogy Pozsony nevét egyszer, 784-ben, *Pozanum*-nak jegyezték föl; de ez még kis baj, nagyobb baj az, hogy nem veszem ki M. előadásából »okvetlen szükséges«-e neki elhinnünk azt is, hogy a *Pozsony* név »egy a szláv *póznja* szóval«. Mert ha ebben talán szabad kételkednünk, azt a szerény kérdést intézném M.-hez, hogy hát ő honnan tudja azt olyan jól, hogy a régi *Pozanum*, a mai *Pozsony* egy ószlovén **požnja*-ból lett (M. megengedi, hogy az orosz *požnja*- helyett egy neki megfelelő ószlovén alakból induljak ki), mikor *požnja*-ból minden emberi számítás szerint a magyar ember ajkán **Pazsnya* lett volna, és vajjon ismer-e széles e világon talán még egy szláv helységet, amelyet *požnja*- *požnja*-nak hílnak? Azt meg egyszerűen nem értem, mit akar azzal, hogy »Pozsonyt rajtunk kívül csakis a vendség és a sopron-mosoni horvátság hívja még Pozsonynak«, mert hiszen a horvátok, szerbek, szlovének is így híják; vagy talán azon akad fenn M., hogy ezek azt mondják, hogy *Požun* és nem éppen szakasztott úgy mint mi?

A *Rába* magyarázata azt mutatja, hogy M.-et nagy buzgalma nem csak munka közben ragadja el, hanem hogy később sem tud higgadtan ítélni az ő régebbi állításairól. Egy pár hónappal ezelőtt megjelent a NyK-ben 30:352 egy kis cikke *Rába*, *Rábca* cím alatt. Volt benne egyebek közt két helyes és csinos megjegyzés, hogy t. i. a német *Mürz*, melynek régibb alakja *Muoriza*, *Muriza* eredetre nézve semmi egyéb mint a szláv *Murica*, azaz a *Mura* főfolyó nevéből képezett kicsinyítő, és hogy a *Rábca* szláv *Rabica* átvétele, de a főkérdésben olyan hibát követett el M., amelyet újabb megfontolás után okvetetlenül észre kellett volna vennie, M. mégis nyugodtan ismétli előbbi állítását:

»A *Rába* folyó nevét csak úgy tudjuk helyesen értelmezni, ha ismerjük régi *Arrabo* (Umlauft: Geogr. Namenbuch) alakját, s ekkor a magy. *r*- szókezdeten rögtön látjuk, hogy mi csakis szláv közve-

* Amit a középisk. tanáregy. közlöny 1900. nov. 11. számában 195. l. Nyers Károly a *Pest*, *Pécs* és *Bécs* nevekről mond, olyannyira magán viseli a tökéletes tájékozatlanság bélyegét, hogy e helyen fölösleges rá felelni.

títéssel kaphattuk... ősszláv szókezdő vokális + r, l + konz. csoport: úgynevezett *olt-*, *ort-*ből *lot(a)*, *rol(a)* lett a szláv nyelvekben. Az óbolg. *raka* sepulcrum cs. *rakev* egy a latin *arca*-val, az *Elbe* folyó neve latinul *Albis*, csehül *Labe* (Cosmas Chron. van a legrégebbi adat. vö. Förstem. Altd. namenbuch), lauz. szorbül *Lobja* (Gebauer, Hist. ml. 36). Amilyen már most az *Albis-*, *Elbe-*, szláv *Labe*, ép olyan a latin *Arrabo-*, szláv *Raba*. A *Raba* szókezdő *r*-je tehát a szláv közvetítésre utalja a kutatót, aki följegyzi azt is, hogy *Raba* alak már 790-ben előfordul (Umlauft).«

Az utóbbi megjegyzés fontos, mert különben valaki még azt találná hinni, hogy a *Rába* latin *Arrabo*-ból olyan *apotheca*: a *patika*-féle módon keletkezett, amire természetesen gondolni sem szabad, mivel az *r*-n kezdődő alak a magyarok bejövetele előtt keletkezett és a honfoglalást megelőző időből többször kimutatható. De hogy a szlávok ajkán vészett-e el a szókezdő *a-*, az nagy kérdés, minden esetre kézzelfogható tévedés van abban, amit M. emellett fölhoz. Mert hogy a latin *Albis*-ből a csehben *Labe* lett, hogy az óbolg. *raka* »egy a latin *arca*-val«, szóval hogy szókezdő idegen *al*, *ar* mássalhangzó előtt a szláv nyelvekben néha *la-*, *ra-* lett és hogy ez szorosan összefügg azzal a ténnyel, hogy az *olt-*, *ort*-féle szókezdetnek a szláv nyelvek egy részében *lat-*, *rat-* felel meg, azt jó tudni, de ennek a tudománynak ezúttal nem látjuk semmi hasznát, mert *Arrabo*-ban az *r* után nem mássalhangzó, hanem magánhangzó következik! Szláv *Raba* igenis lehetett volna az említett hangtörvény szerint **Arbo*-ból (a horvát tengerpart mellett fekvő *Arbe* szigetének a horv.-szerb neve *Rab*!), de soha sem *Arrabo*-ból. Mert bizonyára M. sem tekinti a második *r*-t olyan mássalhangzónak, amely előtt az illető hangátvetés végbe mehetett volna (akkor is legfőljebb **Raraba*-t kapnánk!), hiszen kétségtelenül tudja, hogy *Arrabo*-ból csak az lehetett a szláv nyelvekben, mint akár egy rövid *r*-rel ejtett **Arabo*-ból. Hogy pedig ebből szláv ajkon mi lett volna, azt az arabok nevéből tudhatjuk meg legjobban, mert minden esetre nagyon korán terjedt el a szlávoknál, azonkívül pedig minden szláv nyelvben kimutatható, de bizony egyetlen egy szláv nyelvben sem kezdődik *r*-en: ószl. *aravv*, *aravljanin*, b. *arab**in*, h. sz. *arap**in*, or. *arap*, cs. arab, szlovén *arabec*, l. *arab*, *arabczyk*, *arabianin*, *arabin*. Hogy kitől kaptuk a *Rába* folyó nevét, az egészen más kérdés, hogy szlávoktól is kaphattuk, azt nem tagadom; de arról szó sem lehet, hogy »a magyar *r*- szókezdeten rögtön látjuk, hogy mi csakis szláv közvetítéssel kaphattuk«.

Aki eddig türelmesen követett, míg országgszerte ismert helynevekről szóltam, *Brassó*-ról, *Pécs*-ről, *Pozsony*-ről, a *Rábá*-ról, az bátran tovább is mehet velem, mikor két olyan helynévről szólok, amelyeket nem sokan ismerünk. E fejtegetéseimnél úgy sem az eredmény a fontos, már t. i. az, hogy mikép magyarázandók valóban az illető helynevek, mert hiszen ilyen eredményt

eddig sem mutathatók föl; engem ezúttal csak annak a kimutatása érdekel, hogy milyen könnyű helynevekkel — játékot űzni, ezt pedig a most szóba kerülő *Helimba* és *Lisznyó* neveken époly csattanósan be lehet bizonyítani, mint az eddig tárgyaltaakon.

Különösen a *Helimba* elől nem szívesen térnék ki, mert M. igen nagyra van vele. »Egy másik ilyen fontos helynév, mondja a nógrádmegyei *Helimba* (1335-ből *Helimbafolwa*, *Heleba* Csánky I:99, ma *Galamba* puszta), amely nézetem szerint egy a fogarasmegyei *Glimboka* falúnévvel (Lipszky). E helynévnél az *-im* nazális a fontos (vö. Mikl. Etym. Wb. *glābokā*, cseh *hloub*, Denkschr. 27:267), míg a *g:h* megfelelés a rendes, szabályos (vö. *Geletnek*: t. *Hlinik*, Barsm. stb.).« Azon a különös *-im* nazális-on sohase akadunk fönn, vannak ennél sokkal különösebb és kétesebb dolgok ebben a fejtegetésben. Az ószlovén *glābokā*, »mély« szónak a csehben ma *hluboký* felel meg, a tótban *hlboký*, egy ebből képezett *glāboka* helynévnek a cseh-tótban *Hluboká-Hlboká* felelne meg. Ha ez a magyarba közvetlenül abból a szláv nyelvből került volna, amelyből az *abroncs*, *bolond*, *donga*, *dorong*, *szomszéd*, *tompa* szók valók, akkor ez ma valószínűleg **Glombaka-* vagy **Golombaka-*nak hangzanék.* Ha ellenben a tót nyelvből vettük volna át, akkor több lehetőséget képzelhetünk el. A tót *h* helyén valaha mindenesetre még *g* hangzott, az *l* vokális helyén valószínűleg régebben csak úgy mint a csehben *lu* hangzott, amelynek *u*-ja kétségtelenül orrhangzóból lett, a szó tehát, mondjuk a honfoglalás idejében, körülbelül **Glu~boka-*nak hangozhatott, ebből pedig ugyancsak **Glombaka* vagy **Golombaka* lehetett volna a magyarban. Ha azonban azt a nevet később vettük át a tótoktól, mikor ez már *Hluboka-* vagy éppenséggel *Hlboká-*nak hangzott, akkor e szó lehetett akár **Hluboka-*, **Huluboka-*, vagy talán **Holboka-*vá, de ahhoz a híres *-im* nazális-hoz sehogy sem juthatunk így el és *Helimba* alakhoz még kevésbé.

Azért hagyjuk csak a *Helimba* nevet, amely különben is mindenhez inkább hasonlít, mint egy régi *Glāboka*-hoz és nézzük csak, hogy miért találjuk Fogarasmegyében azt az *-im* nazális-t, amely Nógrádmegyében lehetetlen, mert hát a fogarasmegyei *Glimboka*, meg az ószlovén *Glāboka* talán mégis csak egy és ugyanaz a szó. Az ószlovén *q*-nak a magyarban, mint föntebb láttuk, *on* vagy *om* szokott megfelelni (a *galamb* és *parancsolni* szókban a második szótag hangzója később egyenlődött ki az elsőével, magában állanak a *munka* szó és a különös *pisztráng*). A tótban az ószl. *q*-nak különben *u* felel meg, amelyet régebben mindenesetre még az orron át ejtettek, annak fejtegetése, hogy miért nem találunk itt a tótban a csehvel azonos *Hluboká*-t, hanem *Hlboká*-t, nem vinne közelebb a célunkhoz, azért mellőzöm. Olyan hangalakulásnak, amely végre *im*-hez vezethetett volna, sehol semmi nyoma. Egész másképp áll a dolog az *oláh* nyelvben, mert

* Vö. *Galambok* helység Zala megyében; úgy mondják, mély völgyben van. (*Helemba* van Hont megyében is és *Halimba* Veszprém m.) A szerk.

hát *Glimboka*, oláh helyesírás szerint *Glîmbóca* vagy *Glîmboaca*, tiszta oláh község, neve is oláh. Már pedig az oláh nyelvben a régi korban átvett szláv szókban *în*, *îm* vagy *un*, *um* felel meg az ószlovén *a*-nak. Minket e helyen nem érdekel az a sokat vitatott kérdés, hogy az *a* e kétféle tükrözése mikép viszonylik egymáshoz, elég tudnunk, hogy ószl. *a*-nal szemben az oláhban sűrűn *în*, *îm*-et találunk. Ezt a viszonyt mindenek előtt két példán akarom kimutatni, amely előttünk különösen könnyen érthető, mert a megfelelő szláv szó megvan a mi nyelvünkben is, a *tîmp* és *crîng* szón. Az ószlovén *tapъ* 'tompá' szónak egészen szabályosan megfelel az isztroromán *tîmp*, a dákorománban csak a belőle képezett *tapîti* »tompítani« igének a mása — a *tîmpi* található; az ószlovén *kragъ* »kör, korong«-nak megfelel oláh *crîng*, amely egy fajta malomkereket jelent. Miklosich a Sitzungsberichte 100:249 k. sok ilyen példát sorol föl, itt még csak egy pár egészen biztos és könnyen érthető esetet említek föl: ószl. *gъsakъ* gunár, oláh *gînsac*, ószl. *gъska* lúd, oláh *gînscă* (így Erdélyben és Moldvában, különben *gîscă*), ószl. *oblakъ* nyeregkápa, ol. *oblînc*, *mădră* bölcs, ol. *mîndru* régebben 'bölcs' most 'büszke szép', ószl. *raspatije* keresztút ol. *răspîntie*, ószl. *osaditi* elítélni ol. *a osîndi*. Miklosich példái közt ott találjuk egyebek közt a minket érdeklő *Glîmboaca*-t is: »*glăboka: Glîmboacă* ON«.

Hogy maga a név mint olyan szláv eredetű és valami 'mély'-et jelent, az kétségtelen, más kérdés, a szóban forgó helység tényleg szlávoktól kapta-e a nevét, mert annak eldöntésére korántsem elég, hogy a név maga szláv eredetű, hiszen szláv nevet kaphat elvégre egy helység oláhoktól is, vagy úgy hogy az illető szláv név az oláh nyelvben mint közönséges szó is él, vagy úgy hogy a nevet oláh telepítők viszik magukkal más helyre. Az első lehetőség, hogy t. i. a *glîmboaca* az oláh nyelvben élő szó lett volna, kizártnak látszik, legalább a mai nyelv nem ismer ilyen szót, hogy máshonnan telepítőktől behurcolt név, az ellen a helység fekvése szól, amely szláv nevéhez kitűnően illik.* A helységet tehát valószínűleg szlávok nevezték el, mostani neve azonban olyan alakot mutat, amelyet csakis az oláh nyelvben ölthetett. Meg is találjuk ezt a nevet máshol is, de mindig csak tiszta oláh vidéken. Ha M. nem Lipszkyre hivatkozik, hanem e helyett kezébe vette volna a helységnévtárt és egy újabb térképet, így azután megtudta volna először, hogy az a *Glîmboaca*, amelyet ő idéz, Szebenmegyében és nem Fogarasmegyében fekszik, másodszor pedig, hogy van egy ennél háromszor nagyobb *Glîmboaca* (magyarosan írva *Glimboka*) Krassószörénymegyében, szintén tiszta oláh község. De van a szebenmegyei *Glîmboaca*-hoz sokkal közelebb fekvő *Glîmboaca* helynév Romániában, van ott egy szláv

* A hely színéhez elég közel lakó kissinki ev. szász lelkész azt írja nekem: *Glîmboaca* liegt in der Gegend von Kerz auf dem rechten Altufer, ganz entsprechend seinem Namen in tief eingeschnittenem Seitenthal des Alt.

hímnemű *Glaboksz*-on alapuló *Glîmbocul mic* »a kis Glîmboc«, amelylyel értelemre nézve azonos az oláh kicsinyítő képzőt föltüntető *Glîmbocel* »Glîmbokocska«, ott van végre a sajátos oláh továbbképzés *Glîmbocata* *, amely azt a kérdést, vajjon a régi bolgár *glaboksz* melléknév nem élt-e talán mégis valamikor az oláh nyelvben mint közönséges szó is, legalább is jogosulttá teszi. És ami további kutatásoknál tekintetbe veendő, ezek a nevek egytől-egyig a Fogarasmegyével határos kerületekben (oláh *județi*) találhatók: a *Dîmbovița*, *Muștel* és *Arges*-kerületekben, amelyek mind a fogarasi hegységtől délre terülnek el.

Fölösleges talán bebizonyítanom, hogy a szláv vidékeken mindenfelé találni hasonló helyneveket (l. Miklosich Denkschriften 23:161 l. *glaboksz* a.), igazán érdekes és tanulságos csakis az idevágó bolgár helynevek pontos összeállítása volna, amely azonban ez idő szerint még lehetetlen. Annyit azonban már most is lehet állítani, hogy a bolgár helynevekben, valamint a bolgár köznyelvben is a régi *glaboksz* tövet mind jobban kiszorította a vele egyjelentésű régi *dlaboksz* tö, amely mikor a régi orrhangzós *a* már nem hangzott az orron át és a tompa *sz* hangzóval összefolyt, csaknem teljesen összeesett amazzal: *dlabok*, *glabok* már csak a kezdő mássalhangzóban különböznek egymástól.

Mindezekből az következik, hogy ha a *Helimba* és *Glîmboaca* helynevek közül valamelyik »fontos«, hát bizony csakis az oláh *Glîmboaca* az. A *Helimba* egyelőre teljesen érthetetlen előttünk, csak egy a napnál is világosabb, hogy semmi köze sincs sem a szláv *Glabok*-hoz, sem ennek oláh másához, a *Glîmboaca*-hoz! Az oláh *Glîmboaca* pedig annyira nem akarom mondani fontos, de érdekes, hogy aki igazán meg tudná írni e név történetét a legkisebb részletekig, azzal valószínűleg a szlávok régi elterjedésére és az oláh népnek a szlávok nyomán járó térfoglalására meglepő világot vetne.

Hátra van még egy helynév, amelyre észrevételt kívánok tenni, ez a *Lisznyó* név. M. erről azt mondja: »hogy a háromszéki *Lisznyó* falú névben egy a vele szomszédos *Magyarós* falúval (vö. szlov. *leska* haselstrauch stb.), ezt sokkal nehezebb bebizonyítani, mintsem első pillanatra látszik.« Megvallom, ebből nem értek egy szót sem, mert nekem, szlavistának »első pillanatra« nem az »látszik«, hogy e két helység neve egyet jelent, hanem ellenkezőleg, hogy *Lisznyó* jelenthet akármit, csak annyit nem, mint *Magyarós*. Azzal, hogy M. kijelöli az utat, amelyen a két név jelentése ki volna egyeztethető, csak még rosszabbra fordítja a dolgot, mert ószl. bolgár *lëska*-ból ugyan el nem jutunk *Lisznyó*-hoz — hogy M. miért hivatkozik épen a szlovén *leska*-ra, mikor a szlovének bizonyosan soha sem jártak a háromszéki *Lisznyó* tájékán és most is ugyancsak jó messzire esnek tőle, azt

* Hogy a *Glîmbocul*, *Glîmbocel* és *Glîmbocata* nevekben úgy mint a szláv szóban tiszta *o* hangzik, *Glîmboaca*-ban pedig *oa*, az szorosan összefügg az oláh nyelv hangtörvényeivel.

nem értem. Sejteni sem tudom, hogy M. majd milyen módon fogja a *Lisznyó* névből azt a vallomást kicsikarni, hogy *lëska* mogyoróbokor-ból származik; talán valami *-n-es* és *-ovo* képző hozzájárulásával? Igen ám, csak hogy az ilyen *-n* előtt régebben eltűnő rövid palatális hangzó (*ü*) állt, amely később, igaz, rendszeren nyomtalanul el is tűnt, de az előtte álló *k-t* okvetetlenül *c-vé* változtatta volna; *c* előtt *s* mindig *š-sé* hasonul *šč-*, azaz *štš*-ből disszimiláció következtében az ószlovénben, bolgárban, szerbben *št* lett: így származott *lëska*-ból a bolgár *lěšnik* »mogyoró«, amelyet *lešnik*-nek is írnak, mivel *t š* és *n* közt soha sem hangzik, így lesz a szerbben is *leska*-ból *lešnik* (a szerb a kiejtés szerint ír!). Ha tehát *lëska*-ból indulunk ki, mindössze egy ószl. **Lěštinovo*-t, bolgár **Lěštinovo*-**Leštinovo*-t, szerb *Leštinovo*-t kapunk; az utóbbit ma nem ismerem, de tökéletesen megfelelne a régi *Lěštinovo*-nak, amelyet Miklosich Daničićből idéz (Denkschriften 23:194 *lëska* a.). Hogy azután egy régi bolgár **Lěštinovo* vagy akár egy későbbi **Lěštinovo*-ból hogy jutunk el a magyar *Lisznyó*-hoz, azt én valóban nem tudom.

A végére értem! M. ugyan azon a szűk téren (mindössze nem egészen 4 lapon) még sok mindenféléről beszél, sok általános kérdéstről, amely szláv eredetű helyneveinkkel összefügg, de mind ez inkább csak annak jelzése, hogy komolyan foglalkozik a tárggyal. Erre utal Horgernak egy nyilatkozata is, amelyet *Brassó és Kronstadt* c. kis értekezésében a 20. l. olvashatunk: »Melich János dr. ... épen most foglalkozik a magyarországi helynevek vizsgálatával.« Ennek mi csak örülhetünk, elsősorban örülhetek én, akit mindig más-más munka tart vissza a szláv helynevek, különösen az oláh lakta vidékek, elsősorban pedig Erdély szláv helyneveinek alapos átkutatásától. De ha M. e nehéz föladathoz olyan könnyedén és nem több készültséggel fog, akkor az a ropant fáradtság, amelyet neki a munka még így is kétségtelenül okozni fog, kárbavész, sőt másoknak is végnélküli meddő munkát fog szerezni, mert le kell rombolniok, amit ő nagynehezen fölépített. Ha nekem jelen cikkemmel sikerült ettől egy tehetséges fiatalabb társamat és a magyar tudományt megóvni, akkor nem sajnálom a ráfordított időt, ámbár bevallom, hogy összes eredménye — egy oláh falú nevének félig-meddig való megmagyarázása.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A MAGYAR SZÍNPAD NYELVÉRŐL.

— Herczeg Ferenc Ocskay brigadéros. —

Mióta az esztétika törvénybe foglalta a költés s a művészetek születését, fejlődését, virágzásuk s elhanyaglásuk föltételeit, azóta a dráma felé minden időben kiváltságos figyelem fordult. Kezdve Aristotelesen, kinek Poétikája első sorban a drámát tárgyalja, folytatva Horatiuson, kinek a Pisokhoz írott levele főként

e műfajjal foglalkozik, mind napjainkig a nagyok és kicsinyek, az esztétika statisztikusai és törvényhozói csaknem kivétel nélkül a legnehezebb, legérdekesebb, legizgatóbb költői megnyilatkozás természetét szerették kutatni.

A közönség pedig — vajjon nyomon követte-e érdeklődésével a kritikát? vagy megelőzte, utat mutatott-e néki? Bizonyára hihetőbb, hogy az utóbbi az igaz. Nem keressük e jelenség lélektani okait e helyütt. Mások földadata és másutt, hogy végső indítékait kutassák annak, miért emelkedett nyomról-nyomra az emberi érdek legfelső polcára a dráma, elhagyván szüleit, az eposzt s a lírát, melyek egykor annyi okulást, gyönyörűséget szereztek a fejlődésük kezdetein élt népeknek.

A dráma elméletének csak egy, körre szűk, bár fontosságra igen előkelő kérdése foglalkoztat bennünket: a drámai nyelv kérdése. De még erre magára sem keressük a feleletet az egész magyar vagy éppenséggel a klasszikus értékű világirodalom roppant területén. Néhány jelenségről esik szó és viszonylagos értékükről. Talán akad valaki, vagy többen is, jobb készültségűek, inkább hivatottak, akik e megkezdett induktív műveletet folytatják, új jelenségek gazdag sorával kiegészítik s levonják belőlök az értékes, meggyőző erejű és egyetemes értékű törvényt.

I.

Olvastuk egynémely irodalomtörténeti munkákban, hogy a tizenkilencedik évszáz magyar drámaírói közül az egyik csoport költői, a másik színpadi hatásra törekedett. Az elsők legkiválóbb képviselőjének Vörösmartyt, a másodikénak Szigligetit szokták tekinteni. Mind a kettőhöz kisebb rendű tanítványok csatlakoznak.

Nem gondoljuk, hogy a fölosztás helyes volna, mert hozzavetésünk szerint a szempont maga tévedésen alapúl. Vörösmartyt, a drámaíró nagyon félreértették, háttérbe szorították, a drámának egyetlen éltetadó, életmegtartó helyéről, a színpadról, méltatlanul letaszították. Való igaz, hogy költői hatásra törekedett, de ez éppen nem jelenti azt, hogy érzéketlen lett volna a színpadi hatások iránt. Hatalmas, megrázó szenvedélyek, gazdag cselekvények, kiemelkedő jellemek, mozgalmas, élettel teljes jelenetek teszik értékessé drámai műveit. E munkáknak csak az a hibájuk, hogy oly költői, emelkedett, ragyogó nyelven szólnak, mely avatatlan ajakról szállván avatatlan fülekhez üressé, kiáltóvá, talán dagályossá válik. Egy mindig izgatott, mindig magasztos szenvedelmek közt hanyódo lélek nyelve ez, merész, szinte félelmetes, tűzös képekkel, egymásra tornyosodó hasonlatokkal fárasztó, majd rövid, kifejező, emberét kitűnőn, biztos lélektani ismerettel jellemző. *Czillei és a Hunyadiak* rég feledésbe merült. Léha gondatlanságunkban, kegyeletlen feledékenységünkben oly pazarúl bánunk irodalmunk nagy, klasszikus kincseivel, mintha dúsgazdagok volnánk bennük. Mennyivel

fölötte áll ez a dráma Schiller *Die Räuber*-jének esztétikai és drámai értékben! S mily gyöngéd kegyelettel tartják egyre ébren Schiller e kezdő munkájának tiszteletét a németek, míg mi — nem is tudjuk, hogy Vörösmarty e műve valaha színpadon volt. Pedig a német nemzeti irodalom gazdagabb e némű kincsekben, tán épen ezért is gazdagabb a miénknél.

Nem válhatik el színpadi és költői hatás ott, ahol a nyelv maga ily roppant erővel, közvetetlenül s ennyi varázsszal hat.

»Mi elmegyünk megnézni a követ,
Mely vértől s a hír lángjától piros,«

e bámulatosan költői képpel szólítja V. László híveit, hogy vele együtt Nándorba menjenek. De egyébként a nyelv s a tartalom valódi költőiségének szoros és elválhatatlan kapcsolata mindenki előtt világos, aki egészen tisztában van a nyelv természetével, használatának valódi titkával, s akit üres dagályosság, cifra szók nem tévesztenek meg. Költői nyelve csak annak lehet, aki igazi költő; akiben a gondolatok eredeti, szemléletes, gyökeres formát öltenek, abban keresnünk kell s meg is fogjuk találni magukat ez eredeti, szemléletes, gyökeres gondolatokat.

A Csongor és Tünde alkotója rokon lélek a Szentivánéji álom halhatatlan költőjével. És a futaki gyűlés mozgalmas képei-nek, viharos tanácskozásának, titkos cselszövényeinek színrevivője egy vér a borzalmas és nagyszerű angol »históriák« írójával.

II.

Mit jelent az, hogy Szigligeti színpadi hatásra törekedett? Nem volt költő, tehát tisztán költői hatásra nem törekedhetett. Drámáit nem az irodalomnak szánta s a késő koroknak, hanem annak az estének, melyen színre kerültek. Tárgyait helyel-közzel úgy válogatta meg, mint a költők: Béli Pál, a Trónkereső, Valéria, II. Rákóczy Ferenc fogsága valóban költői tárgyak, méltók egy Vörösmarty figyelmére. De Szigligeti kezében történeti képekké váltak, hasznos kalauzzá ama korok ösmeretére. Mi az oka e szomorú jelenségnek? Csak az, hogy nem volt költő. Nem keressük e rideg ítéletnek sokszerű megokolását. Egy is elég. Nyelve nem költői, tehát nem költő. Érdekes, amit Rákosi Jenő mond róla (Képes M. Irodalomt. 2. kiad. 2:341):

»A költészetet, költői voltát valamely műnek, szeretik nálunk fantasztikus tárgyára és választékos, vagy virágos, úgynevezett költői nyelvére redukálni. Már most ha Szigligeti nyelvét és műsája tárgyát nézzük, igen hamar megtagadjuk műveitől és működésétől a költői jelzőt. A fantasztikus világot kerülte, a csapongó, szertelenségekben, végletekben, természetfeletti-ségekben gyönyörködő képzelet birtokában nem volt... Nyelve pongyola, szinte lapos, szintelen, erő nélkül való próza.«

Rákosi jelesül fölismeri hát Szigligeti fogyatkozását, de következtetésében alighanem téved, mikor mégis költőnek tartja,

»ritka költői adományú költőnek« Szigligetit, pusztán azért, mert: »éppen a drámánál alárendeltebb jelentőségre süllyed úgy a nyelv, mint a tárgy, mert a színpad törvényei a hatásnak sokkal erősebb és ellenállhatatlanabb eszközeivel kínálkoznak, mint minő különösen a költői nyelv.« Jó, hisszük, de melyek ezek az erős és ellenállhatatlan eszközök? S ha Szigligeti valójában birtokukban volt is, költővé avatták-e őt? Nem gondolnók. Költővé csak költészet avat, ennek pedig legközvetlenebb, legbiztosabban megismerhető kisugárzása a nyelv. A költészetben hév és világosság egyesül, a hő a gondolat, a világosság a nyelv; egymástól elszakítani őket semmi elmélettel nem lehet.

A dolog valószínűleg így van: színpad és közönség közt megvan az éltető, sikert adó együttérzés; múltó divatok rabláncai közt bizonyára sok mindent elfogadunk, ha mesteri és ügyeskedő módon lép elénk. Ami divatos, könnyen kedvelté válik, könnyen feledségbe is merül.

A költészet és közönség közt hiányzik vagy nagyon fogyatékos ez az együttérzés; azért hangzik el hatástalanul vagy hallgat el végkép, ami költői. De ezt az együttérzést nevelni, erősíteni kell vagy meg kell teremteni, mint ahogy nevelik a franciában, az angolban, a németben. S akkor támad aztán új életre, soha nem sejtett erőben és virágzásban a költészet. Oly szépségei nyílnak meg előttünk, melyeket nem is sejtettünk s büszkékké leszünk oly kincsekre, melyek birtokában mindeddig szegények voltunk, mert nem ismertük értéküket.

III.

A színpad ma legtöbbször modern kérdések megoldásán, modern élet ábrázolásán fáradozik. Itt a szenvedélyek hangja is tompultabb, a szerelem is nyugodtabb (bár nem kevésbé érzéki), az öröm is mérsékeltebb, mint a régieknél. Úgy látszhatnék, hogy a mai drámát voltaképpen nem is költőknek kell megírniok, hanem jeles szociológusoknak, kik néhány évet gyakorlaton töltenek a színházaknál, vagy gyakorló elmeorvosoknak, kik kórházi tapasztalataikat dialogizálják, mint Platon hajdanában metafizikai, logikai vagy etikai meggyőződéseit. Ily körülmények közt költői nyelvről szólanunk is félő, hogy nevetséges.

Valóban, a mai színpad nyelve elérte már a hanyatlásnak azt a mélységes fokát, melynél lejjebb nem süllyedhet. A mindennapi élet nyelve is mindennapi, fogják mondani. Nem, ez a nyelv már nem mindennapi. Oly gyámoltalan, oly együgyű, oly silány, hogy mi, művelt emberek, köznapitársalkodásunkban szégyel-nénk vele élni. S ez a nyelv, mely olyan magasról hangzik alá, megrontja, megrothasztja a köznek ízlését s elfogadhatóvá tesz száz olyan kifejezést, szólásmódot, fordulatot, mely ellen azelőtt minden jóízű tiltakozik vala.

Nem lehet itt helye a nagy tévedés megvilágításának, hogy még a legmodernebb, legégetőbb napi érdekű drámai tár-

gyalására is csak valódi költő lehet hivatva, kinek van szíve és szeme, hogy a maga eredeti módján érezzen és lásson. Itt csak arról kell szónak esnie, hogy a színpad mai nyelve fenekestől megrontott, hazug ízlésnek torz teremtménye, melynek nincs semmi jogosultsága s melyet korbáccsal kellene kiverünk a magyar nemzeti művelődésnek szent, vagy legalább mind máig szentnek tartott csarnokából. Mert értjük és tudjuk jól: ha valahol, színpadon legkívált a nyelv jellemzi emberét. De nem hisszük, hogy minden ember a mai drámaírók lapos, színtelen, durva nyelvén beszél; s ha ezt ők maguk se hiszik, miért válogatnak ki éppen olyan »hősöket és hősnőket«, kiknek társalkodását beszennyezi »a vilamos piszok« és társai? . .

IV.

A modern magyar drámaírók között ma kétségtelenül Herczeg Ferenc van az első helyen. Rákosi elhallgatott, Dóczi nem próbálkozik többé néhány kudarca után, Csiky elhunyt élete virágában, helyét nem töltötte be senki.

Megvallom, Herczeg sikereit többre tartottam, mint tulajdonképen véve költői képességeit. Színműveiben, ép úgy mint elbeszéléseiben, a modern és helytel-közzel léha tárgyak nyelvének közönyös, színtelen volta sok kétséget költött bennem. Hinném, hogy ez a szempont egyoldalú és elfogult vala, ha nem szolgáltatja ő maga nézetem helyességének oly kitűnő ellenpróbáját.

Új darabjáról, az Ocskay brigadérosról sok szó esett. Egy szóval sem szölok hozzá drámai jelességéhez, értékéhez vagy hiányaihoz. Az a viszony sem érdekel, melyben költői alakítása a történeti valósághoz áll. Nekem a magam részéről kiapadhatatlan gyönyörűségem tellett s tellik folytonosan e műnek nyelvében.

Gyorsan suhantak el a műnek e nagy értéke mellett. Pedig meg vagyok győződve róla, hogy minden értékei között ez a legnagyobb, legmaradandóbb, legirodalmibb. Ez az az erénye a műnek, melyhez semmi gáncs, semmi szó nem férhet. Hogy kicsiny, jelentéktelen, másodrendű erény? Minő tévedés! Ez fogja megmenteni s általadni az időnek!

Mérlegelem először azt, minő tanulmányra, minő elmélyedésre volt szüksége ez ízig-vérig modern írónak, míg e világban otthonossá lett. Mi által szól hozzánk e gyönyörűséges, szomorú, dicsőségben és tragikumban oly gazdag korszak? Miből érezzük ki bánatát, ujjongását, reményeit, kétségbeesését? Csak az írásos hagyományokból. S belőlük Herczeg nem a tényeket szóltotta elé, nem a valóságokat idézte föl, hanem a lelket; a dalokból, balladákából, eposzokból megszólaló lelket. A Szentlélek pedig tüzes nyelv képében szállta meg az apostolokat s a lélek csak egyként bírja kifejezni azt, ami benne él: a nyelv által.

Végigolvastam már többször ezt a könyvet, mindig egyazon gonddal, de mindig növekedő szeretettel. A legnagyobb gond se

födözött föl zökkenőt, egyenetlenséget, gondatlanságot; de a szeretet mind újabb s újabb szépségeket tárt föl ebben a munkában.

Mindenki a maga nyelvén szól itt; mi más Ocskay hangja s más az Ozoróczyé! A palóc meg a Papes, Pyber vikárius meg Szörényi kapitány, a kis Ocskay Sándor meg Königsseggróf. A költő egészben megérezte ez alakok jelentőségét, jellemét, nem elemezve, hanem érzés útján, beléköltözött lelkökbe és mindegyiket a maga sajátos hangján szólaltatta meg. És mégis egy nagy egység foglalja össze e sokszerű alakokat: ama kor egyetemes lelke, mely közös kuruccal és labanccal, brigadérossal és közkatonával, kicsinnyel és naggyal. Ez az, amit a dolgok ismerője történeti színnek, hangnak és levegőnek nevez s amit nagy költők drámai művében csodál.

A cselekmény meg-megakadhat, a jellemzés lehet fogyatékos, a lélektani megokolás fonák; ebben tévedhet a szerző. De abban, ami főcélja lehetett, a kor lelkének rajzában, nem inog, nem téved; s ezt egyedül és kizárón csak e fényes, eredeti, gyökeres nyelvnek köszönheti. Néhány helyen e nyelv a költészet legfenségesebb magasságaira emelkedik, ott hol személyei túl az emberi érzések, indulatok, szenvedelmek szűkös körén határosak lélekállapotban az örüléssel vagy megdicsőüléssel. Ilyenek Dili cigánylány jelenetei az első és utolsó fölvonásban és ilyen a halálba menő Tarics végső szózata. Nem egyszerűen a romantika szóvirágai ezek, hanem erősen megindult lelkek teljesen harmonikus megnyilatkozásai.

Az Ocskay brigadéros minden bizonnyal szép fejezete a magyar irodalom történetének, melyben a dráma, fájdalom, úgylis szegényes helyet foglal el. De ez csak jövődjét illeti. A jelent nézve legyen első sorban intő és követésre fölbuzdító példa, hogy a nyelv korántsem alárendelt, egyenesen elhanyagolásra való tényező a drámai hatásban, hanem éppen ellenkezőleg: legfőbb, legmegbízhatóbb eszköze az írónak arra, hogy mindent érvényre juttasson, mi benne van.

Szerettem volna némely helyét ideiktatni e drámának, bizonyítékául annak a meleg és igaz szívből eredő elismerésnek, melylyel szólottam róla. Két okból azonban nem tehettem. Egy az, hogy kiszakított helyek hasonlítanak a gyökértelen kitépott virághoz: megesik az ember szíve rajta, kár volt érte. Különben a választás is nehéz, oly egyenlően szép, egyenletesen igaz ez a beszéd mindenütt. A másik ok még nyomósb. Akik e lapokat olvassák, lelkes hívei nemcsak a nyelv tudományának, hanem a nyelv művelésének is, nem kitépott töredékekből, hanem az egészről fogják megismerni, mennyire igaza volt annak, ki az Ocskay brigadéros nyelvét nem bírálta, hanem dicsérte.

SEBESTYÉN KÁROLY.

IRODALOM.

A magyar helyesírás szabályai.

— Ujonnán átvizsgálva kiadta a M. T. Akadémia 1901. —

Némi föltűnést okozott a mult napokban az Akadémia határozata a helyesírás ügyében. Azt írták lapjaink: íme, az Akadémia megint elzárkózott az élet s az iskola követelései elől! Pedig voltaképpen nem is az Akadémia határozott ezúttal, s az egész eljárást némi túlzással állameszínynak lehetne minősíteni. A nyelvészek és írók nagy többséggel ismét (mint már negyven évvel ezelőtt!) elhatározták, hogy a *cz* az egyszerű *c*-nek engedjen helyet. Az Akadémia összes ülésén ezúttal (mivel éppen természettudósról olvastak emlékbeszédet) majdnem csupa természettudós volt jelen, s már ez is bizonyítja, amit különben is elismertek: senki sem volt arra elkészülve, hogy a folyó ügyek között fogják letárgyalni az egész helyesírást egy óra alatt!* Azonfölül az Akadémia ügyrendje szerint az összes ülésen csak a rendes tagok vagyis az öreg urak szavaznak. Így hát mi sem természetesebb, minthogy megszavazták maguknak az ócska *cz*-t, hogy az édes megszokáson ne essen változás. Ezek az urak — kik a M. Nyelvőrt is jobbra csak hírből ismerik — nem is tudnak róla, mennyi tinta folyt a helyesírás küzdelmeiben. Illetékeseknek is a döntésre nyilván azért tartották magukat, mert a dolognak semmi fontosságot nem tulajdonítottak, s ez fölötté jellemző! Igaz, hogy az új munkálatnak a bevezetése is azt mondja, hogy e szabállyal »az Akadémia főleg a saját kiadványaiban akarja az ingadozást elkerülni«. De azért sokan azt kívánják, hogy az Akadémián kívül álló nyolc millió magyar is ehhez a tudós helyesíráshoz tartsa magát, amely a többi közt föltételezi tíz-húsz idegen nyelv ismeretét is, hogy a sok idegen eredetű szót helyesen tudjuk leírni! S eddig kormányunk is az akadémiai helyesírást tette kötelezővé az iskolákban.

Pedig iskolai használatra s a nagy közönségnek ez a helyesírás a lehető legalkalmatlanabb. A kis iskolában, ahol írni, olvasni tanulnak, először természetesen az egyszerű *c*-t tanulják meg: *ci-ca*, *cu-kor*; egy pár héttel utóbb aztán erre javítják: *czí-cza*, *czu-kor*. Miért? hogy *ciká*-nak, *kukor*-nak ne olvassák latinosan, ők akik nem is tudnak latinul! — Azután az idegen eredetű szók írásában is fönntartották az eddigi szabályt, mely a legnagyobb zavar okozója volt: hogy t. i. csak a meghonosult szókat kell magyarosan írni. Már most *zopf*-e vagy *czopf* vagy *copf*? *quota*-e vagy *kvóta*? *delegatio* vagy *delegáció*? stb. stb. tovább is örökös kétkedés és viták tárgya lesz. Pedig a magyaros írás harminc év óta mindinkább elterjed az

* Annyira nem voltak rá elkészülve, hogy p. a Nyelvtud. bizottság elnöke a helyesírás tárgyalása előtt eltávozott s a szavazásban a tulajdonképi nyelvészek közül csak egy vett részt, a tulajdonképi írók közül pedig egyáltalán csak ketten voltak jelen! Az egyszerű *c* ellen tizenheten szavaztak, köztük tizenegy természettudós!

irodalomban és az iskolában. — Megmaradt az az ellenmondás is, hogy *valaki* és *akárki* egy szó, *a ki* két szó, *valahányszor* és *akárhányszor* egybe, de *a hányszor* külön irandó, *minthogy* és *mindamellet* egy szó, de *a mint hogy* és *mint a hogy* három szó! Pedig senki sem érez ezekben valami külön a szócskát, s a mai magyar nyelv-érzék itt annyira van az Akadémia írásától, mint az ég a földtől.

A legújabb határozatok mellett valóságos szatira, mikor az új szabályzat bevezetésében az időről-időre történt átdolgozások említése után azt olvassuk: »Ezek a javított új kiadások is bizonyítják, hogy az Akadémiának nem volt s nem is lehetett szándéka, hogy a maga megállapodásaival útját vágja e téren a haladásnak s a természetes fejlődésnek. Most, hogy újra megállapítja szabályait — a mellett hogy a tapasztalt hiányokat kívánja pótolni — épen az a célja, hogy az újabb irodalmi fejlődésből elfogadja mindazt, a mi czélszerű és észszerű.« Azok az urak, akik az Akadémia nevében határoztak, talán még e bevezetést sem olvasták, mert különben tiltakoztak volna ellene. Az egész szabályzatot meg bizonyosan nem olvasták, de talán szerencse, hogy olvasatlanul hagyták helyben, mert különben arra a számos apró javításra sem álltak volna rá, amely mégis minde vizontagságok után megmaradt az új munkálatban. A kényelmes szokás megbolygatása bizonyára álmatlan éjszakákat fog nekik okozni, ha utólag észreveszik, mire kötelezték magukat! A *föntartás*, *fönhéjázás*, *fön szóval* ezentúl hiba lesz, helyesen: *fönntartás*, *fönnehéjázás*, *fönnszóval*; a *fölebbezés* ezentúl *föllebbezés*, a *köny:könny*, az *éjszaka:éjtszaka*, a *podgyász* helyesen *poggyász*, a *higgyen:higgyen* stb. stb. Egyáltalán hasznosnak fog bizonyulni a szójegyzék, ámbár csak a legszükségesebbekre van szorítva, továbbá az a szintén új szakasz, mely az írásjelekről szól, és a szóelemző írás ingadozásait tárgyaló szakasz, — de illetlen volna földicsérnem, ami én tölem származik az új szabályzatban, úgyis csak hivatalos kötelességemben jártam el.

Azonban az egész immár végeredményében csak fél munka. S az Akadémia úgy akarta, hogy ezentúl is megmaradjon a zavar s legyen kétféle helyesírásunk: egy akadémiai, mely csak a kiválasztott tudós embereknek való, s egy másik, gyakorlatibb, magyarosabb, az élet szükségleteinek s a magyar nyelvérzéknek megfelelőbb, melyet a közönséges halandók fognak alkalmazni, kik az Akadémia szabályain ezentúl sem tudnak eligazodni, ahogy eddig nem tudtak. Vigasztalásunkra szolgálhat, hogy Németországban, hol az akadémiák sohasem méltatták a helyesírást figyelmükre, szintén folyvást bajlód-
nak e kétségekkel a kormányok, az iskolák s az irodalom, — s hogy Franciaországban, hol az akadémia nagyon is gyámkodott, az utolsó években a kormány a pedagógusok közreműködésével látott hozzá a helyesírási bajok orvoslásához. S talán jó is, hogy nem teríthetjük fejünk alá az ördög párnáját, hanem kénytelenek vagyunk tovább is gondolkodni és okoskodni és érezni, hogy a helyesírást nem lehet örök időkre megdermeszteni, hanem hogy változnia kell a változó nyelvérzék irányadása szerint.

SIMONYI ZSIGMOND.

Magyarító szótár.*

Annak a szabályos hullámmozgást végző nyelvfejlődési mozgalomnak, mely a múlt század elején a nyelvújítással vette kezdetét, aligha utolsó hullámcsapása az az újabban felszínre jutott irány, a mely Tolnai Vilmosnak Magyarító szótárában jutott dülőre. Mint minden szellemi mozgalomban, úgy itt is, egyik iránynak túlzása lett szülőke az ellenkező irány uralomra jutásának. A nyelvújításnak az irodalmi nyelv szegénysége mellett főleg az idegen szavaknak mértékén túl való elharapózása adott létjogot. De a magyarságnak hajhászása a nyelvújítást is szertelen túlzásra vezette; nemcsak a nyelv természetében gyökerező szerves eszközöket használták fel az újítók a baj orvoslására, hanem az erőszakos szógyártás hibájába estek, úgy, hogy a múlt század közepén valóságos Csáky szalmájának tekintették szépírók és tudósok egyaránt a magyar nyelvet. Ennek a képtelen állapotnak a 70-es évek elején egy másik, a nyelvújítás művénel nem jelentéktlenebb nyelvmívelő mozgalom: a Nyelvőr tisztító és javító működése adta meg a haláldőfést. Ennek az iránynak jelszava már nem a török-szakad magyarság, hanem a helyes magyarság lett. Célja volt megtisztítani nyelvünket attól a sok salaktól, mely az idegentől való irtózás ürügye alatt belelopódzott; eltávolítani a magyar beszédből azt a sok, a nyelv szellemével ellenkező hibás képzésű szót és még inkább a töméntelen magyar szavak mezébe bujtatott magyartalan szólásmódot, melyekkel a rossz útra tévedt nyelvmívelés nyelvünket elárasztotta. Nem elég magyar szavakat hajhászni, csakis a magyarosság lehet az igazán nemzeti irányú nyelvfejlődésnek feladata. Ezt írta a Nyelvőr zászlajára és hála a zászlóvivők buzgalmának és erős, megalkuvást nem ismerő fellépésének, céljukat aránylag rövid idő alatt elérték. A 80-as évek irodalmának stílusa már annyira magyaros volt, hogy szinte ünos-
űntig hallottuk a hírlapok hasábjain és bírálatokban a »nyelvőri« magyarságnak csaknem dogmává lett elveit és szabályait egy-egy nem elég magyaros író fejére olvasni.

Azonban a Nyelvőr irányának is voltak túlzásai; különösen két dologban. Az egyiket, hogy t. i. nem volt néha tekintettel a stílus szépségére és a legrosszabb hangzású szavakat és szólamokat is *(előlülő, vmi nélkül szűkölködni, stb.)* meghonosítani törekedett, az ellenzéki irány gúnyolódása csakhamar eltűntette, úgy, hogy ma már a Nyelvőr is elfogad némely meghonosodott hibás képzésű szót és sok látszólagos germanizmust, amelyet előbb még jónak tartott üldözni. Sokkal nagyobb bajt okozott a Nyelvőr iskolájának egy másik túlzása: annak az elvnek hangoztatása, hogy inkább nemzetközi keletű idegen szót használjunk *(professzor, telegráf stb.)*, mint rossz képzésű magyar szót. Ennek az elvnek szentesítése egyszerre nekiszabadította

* Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. A M. Tud. Ak. Nyelvtud. bizottságának megbízásából és közreműködésével szerkesztette Tolnai Vilmos. Bpest, 1900. Hornyánszky, ára 2 K.

a magyar nyelv tisztaságának mindazon idegen után kapkodó íróinkat, kik nem annyira nyelvészeti aggodalomból, mint inkább fitogtatásból vagy hanyagságból ugyancsak éltek ezzel a szabadalommal, akár volt rá szükség, akár nem. Így támadt az az újabb tarthatatlan állapot, melyet az idegen szavaknak beözönlése nemcsak a tudomány, hanem a szépirodalom, szónoklat és művelt közbeszéd nyelvébe is, a 90-es években megteremtett.*

Csakhogy, hála a magyarok istenének, ezt a veszedelmet, amely különben is csak szórványosan fordult elő, már sokkal könnyebb elhárítani. A nemzeti érzés immár sokkal jobban megerősödött, semhogy nyelvünk szelleme emiatt csorbát szenvedhetne.

Míg a múlt század elején — sajnos — csaknem a magyar országgyűlés vált kerékkötőjévé a nyelvmívelés munkájának, midőn Kazinczyt a könyvirástól el akarta tiltani: addig most éppen az országgyűlésen jutott kifejezésre a törekvés, hogy a nyelvtisztítás munkáját úgyszólván hivatalosan is megindítsák. Madarász képviselő kezdesére intézkedett a kormány egy magyarító szótár létrejöttéről, amely összegyűjtse a nyelvünkben elharapózott szükségtelen idegen szavakat és helyükbe a megfelelő jó magyar kifejezést ajánlja.

Íme Tolnai Vilmos Magyarító szótárának keletkezése.

Az előzmények kapcsán csak természetesnek találhatjuk, hogy míg az első nyelvtisztítás eredményét valósággal pellengerre állították s egy ép oly goromba, mint kíméletlen gúnyirattal tették nevetségessé, míg a második ilyfajta munkálatot: a Simonyi-féle Antibarbarust még félig komoly, félig tréfás helyesléssel vették tudomásul: addig Tolnai könyvét az egész sajtó valóságos lelkesedéssel fogadta, jóllehet amazok sokkal fáradtságosabb munkának és sokkal nehezebb viszonyoknak szülöttei voltak.

Épen ezért nem veheti a szerző talán rossz néven, hogy különben — s ezt már eleve ki kell emelnem — nagy szakértelemmel és szorgalommal készült, használható munkáját a Nyelvőrnek, mint szakfolyóiratnak hasábjain kissé szigorúbb bírálat alá veszem, minthogy a dicséretből és elismerésből úgy is eléggé kivette jól megérdemelt részét a napi sajtó révén. Ezzel nem akarom a végzett munka értékét és fontosságát kisebbiteni, hanem inkább — utalva előszavában tett ama szerény nyilatkozatára, mely szerint e szótárt jelen alakjában csak ideiglenesnek tekinti, — a következő kiadások tökéletesítését kívánom megjegyzéseimmel némileg elősegíteni.

Kifogásom van mindjárt azon alapelvek némelyike ellen, melyeket előszavában, mint a szótár kidolgozásánál követett vezéreszméket, kifejt.

Nem helyeselhetem ugyanis, hogy a szerző kizárólag az általános irodalmi nyelv tisztaságát akarta szemmel tartani, a szorosan szaknyelvben és a köznyelvben előforduló idegen szavak jegyzékének összeállítását pedig külön szótárakba utalja. Hisz ennek ellene mond

* Nézetünk szerint e bajnak előidézésében igen csekély része volt a Nyelvőrnek. Hiszen a korcs szók helyett nem új »idegen« szókat ajánlott, hanem legföllebb meghonosultakat, minők *professzor*, *telegráf*, *börze*. Az idegen szók özönét (mint d. társunk is mondja) inkább fitogtatás és hanyagság okozta s a német nyelv utánzása! A szerk.

maga a szerző előszava XII. lapján, midőn azt kívánja, hogy a különböző műveltségű elemekből álló olvasó vagy hallgató közönségnek szóló népszerű tudományos előadásokban kerülnünk kell az idegen szavakat s inkább körülíráshoz kell nyúlnunk. Nos, ha ez így van, akkor okvetetlenül fel kell ilyen, a nagy közönség érdekében készült szótárba venni a szorosan szakszerű szavakat is és csak azokat kellett volna mellőznie, amelyek már annyira szakszerűek, hogy a közönség elé egyáltalában nem valók. — Szerencse, hogy ezt az alapelvet maga sem követi a gyakorlatban s könyvében elég szép számmal van szakszerű szó és kifejezés is; csak az a baj, hogy minden rendszer nélkül (legalább én nem tudtam felsorolásuk rendszerére bukanni), amennyiben sok fölöslegest feljegyez és még több szükségest elhagy.

Nagyobb hiányossága az elvek kitzűzésének az, hogy a köznyelv idegen szavait is figyelmen kívül akarta hagyni. Ez az elv, ha következetesen alkalmazta volna, valósággal mélyen leszállította volna egész munkájának értékét, mert hiszen főrendeltetése épen a köznyelv magyarítása lett volna. Köznyelven ugyanis a szerző nem a nyelvjárást érti, hanem azt a nyelvet, amelyet minden művelt ember a köznap élet érintkezésben használ. Ez a köznyelv egyszersmind az, mellyel a regény- és vígjátékíró, a népszerű felolvasás és szónoklat írója művének legtöbb részletében élnie kell. Ezt mellőzni valósággal nagy mulasztás lett volna. Szerencsére azonban ebben sem követte egészen a kitzűzött tervet a szótáríró. Igaz, hogy több mozzanatát a közéletnek (társasjátékok, ruházat, ételek, bútorzat) részben figyelmen kívül hagyta, általában azonban elég gazdagnak mondhatjuk szótárát a köznap élet köréből vett fogalmak szavainak magyarításában, bár itt is kevés a rendszer s néha nem felel meg pontosan a szükségletnek vagy nem elég gazdaságos a felsorolásban, mint az alább közölt részletes jegyzékben látni fogjuk.

Ezt a két helytelen alapelvet bátran mellőzhette volna a szerző s mindössze annyit jegyezhetett volna meg, hogy egyik legnehezebb feladata volt a szakszerű és köznap szavak közül a szótárba valóknak kiválasztása. És csakugyan ezt a feladatát sikerült neki legkevesbbé megoldani.

Áttérve most már magának a szójegyzéknek tartalmára és beosztására, bizony abban is akad elég kifogásolni való.

Először is nincs eléggé tekintettel a szavaknak, mint az élő beszéd szerves részeinek alkalmazására. Nagyon nehéz sokszor a szót mondatból kiszakítva megértetni; minden körülírásnál, a szinonimák bármily bőséges felsorolásánál többet ér, ha rövid példamondatokban világítjuk meg alkalmazásukat ott, ahol szükséges. Hisz ezt az eljárást követik ma már kisebb idegen nyelvi zsebszótáraink is, pedig ezekben az egymással szembeállított szavak megfelelését sokkal könnyebb átlátni, mint egy magyarító szótárban, ahol úgyszólván találgatni kell a legközelebb álló, leginkább odaillo kifejezést. Az itt-ott zárójelbe tett útmutatás e tekintetben épen nem elégséges; azokat, valamint sok más nehezebben felismerhető alkalmazást okvetetlenül példamondatokkal kell megvilágítani.

Másik fogyatkozása a szótárnak, a sok kifejezésnek olykor minden rendszer nélkül való felsorolása. Ez a nagy gazdagság első pillanatra nemzeti büszkeséggel töltheti el az olvasót, de ha észreveszi köztük a sok használaton kívül álló tájszót és elavult szót, ez sokat levon az összeállításnak gyakorlati értékéből. De nem ez a legnagyobb baj e pontnál, hanem, hogy sokszor nem a leggyakrabban megfelelő jelentést teszi előre s oly szinonimákat is felsorol, amelyek a megfelelő idegen szó helyetteseiként egyáltalában nem is használhatók. Íme egy példa a sok közül: *Scrupulizál*: töpreng, kétkedik, aggódik, aggóskodik, akadékoskodik, aprólékoskodik. Itt éppen az utolsóval kellett volna kezdenie, a negyedik pedig el is maradhatott volna.

Kisebb hibája, — mert csak szórványosan fordul elő — hogy nagyon is pórias vagy pedig rossz avagy szokatlanul képzésű szavakat is ajánl. Az elsőre példák: derogál neki: *fintorog vmitől, kunkorgatja az orrát tőle*; deprimált: *elszontyolodott* stb.; a másodikra: *tömb, üteg, lábitó* (pedal), *ezrelek, eszmeies* stb.

Azt sem tartom helyesnek, hogy a könyvnek különben elég takarékosan beosztott tartalmát oly idegen szavakkal is megterhelje, amelyeknek használata már rég divatját multá s a táblabírák rég letűnt idejére emlékeztet, továbbá, hogy minden szükség nélkül ajánl olyan tájszavakat is, melyeket ismeretlenségüknél fogva magyarázat nélkül alig lehetne használni. Így pl. ma már senki sem beszél *quietantiáról* vagy *descriptőről* és kevés irodalmi műveltségű ember érti, hogy mi az a *motyó* (pakk), *vászlítás* (strapa), *mizge* (filigran) stb.

Végül inkább csak technikai hibának mondható az a célszerűtlen beosztása, hogy oly szavakat is egy etimológiai csoportba gyűjt, melyek jelentés tekintetében annyira eltérők, hogy a nyelvészetben járatlan kereső aligha fog ott rájuk akadni. Így pl. *orientálja magát* (tájékozódik) *oriens* (kelet) alatt, *genesis* (eredet) *generális* (általános) alatt stb.

Ez általános megjegyzések után álljon itt teljes jegyzéke azoknak a szavaknak, melyeknek egy része az én ítéletem szerint a jegyzékben a fönnebb kifejtett okoknál fogva felesleges, más része minden elfogadható ok nélkül kimaradt, harmadik része pedig nincs helyesen értelmezve. A szükségtelen szinonimáknak és a hiányzó jelentésárnyalatoknak egybeállítását mellőztem, mert ez már szörszálhasogatásnak látszó aprólékoskodásra vezetett volna, valamint azoknak felsorolását is elhagytam, amelyekre már egy másik bíráló (Tanáregyl. K. 34. k.) felhitta a szerző figyelmét.

Fölösleges: a latere, ab intestato, abnovement suspendu, abrégé, abrogál, acribia, adaequat, adaptál, adhaerentia, adeptus, adspont, affiche, affliál, affligál, aggraváló, akribia, alimentál, allegál, antarktikus, apertura, anxietas; bar, beatificál, bilateralis, buste; cajolóroz, charmeur, clair-obscur, coincidentia, colligatum, colonnade, combattans, commercium, communio, complanál, conscius, conflagratio, conniventia, contaminál, contenance, contiguitas, contrahál, contusio,

couloir, crèche, croquis; decidált, decise, deferentia, descendencia, desillusio, descriptio, devotio, diffidentia, digestio, dilatorius, disparitas; élan, emanatio, embonpoint, entente, entreacte, exorbitans, exorcisál, exploítál, extraurban; falsette, fasciculus, fascinál, fashionable, feston, fétirozni, filum; genuinus; hibrid, hinterland, histologia, homagialis; immediate, incommensurabilis, indeterminabilis, indisciplinált, indorsatum, inhaerens, interurban, inviolabilis, irregularis, irrevocabilis; kat' ex ochen, kux; lacuna, lambrequin, leader, leistung, letalis, lucidus, lumbago; malversatio, mansarde, mephitikus, miscellanea, mondaine, money making; niche; obsoletus, optio, opulens, overworking, paletta, palissade, pankratiasta, penibilis, per apices, perceptio, peremptorius, peritus, petulans, pincette, pirouette, polyandria, praedium, praemeditál, praeferens, praesumál, praevalens, primipilus, profós, prophyllaktikus, quietantia; rechaud, recreálja magát, refutál, relevans, remittenda, repulsio, rudimentarius, rührstück; satinál, scrutinium, soffita, solitarius, sollicitál, solstitium, solutio, sonorus, spelunca, sputum, struggle for life, succus, sufficiens, suzerain; tabernaculum, terzerol, theorema, therma, timbre, tourniquet, transfusio; vehiculum, vendetta, vidimál.

Hiányzik: actionarius, aquarium, alchymia, album, algebra, anatomia, antik; bajonett, barometer, börze, botanika, calico, carcer, cassetta, charge, chemia, chirurgia, chrestomathia, clericus, compass, compostor, confirmál, congregatio, convent, complet; dermatolog, destillál, disconto, dog, domestica, dráma, dramaturg, dynamika, dynastia; encyclopaedia, epos, epicus, epilepsia, escadron, escomte, ethika, ethnographia; farmer, fayence, fidelis, fife o'clock, flaster, fauna, flora, in floribus, folio, folians, fortepiano, fournier, fracht, fresco; gardina, gáz, gauner, geographia, geologia, girál, gladiator; herbarium; industria, infallibilis, infans, infusoriák, interregnum, investitura, ironia, jucker; kadét, kalligraphia, kanális, kannibál, kartographia, katechismus, kioszk, klappol, klinker; laborans, lexicon, limonádé, locomobil, locomotiv, lyra, lyceum; major, mondinell, marionette, marqueur, mathematica, mazurka, meteorologia, mieder, mineralogia, miraculum, mód, morphologia, monarchia; nobile par fratrum, novitius, numismatica; occidens, octáv, officium nobile, onania, ordinánc; palatinus, passagier, patricius (plebejus benn van), pedellus, phonetika, phonograph, physikus, plántál, pomolog, portier, primitiv, prior, psychiatria; quaestor; ragout, recousé, rhetorika, rigli, royalista; soubret, spitz, stift, supplicál, synthesis, syntaxis; tabletta, taille, tedeum, therapia, totalisateur, turista, trampli, travestál, tuss (l. douche), tuberculosis; vagabund, vandalismus.

Nem megfelelő értelmezés v. kifejezés: abderita, abiturians, alternativ, amortizál, appropriationalis; negédes, magahányó (arrogans), rávaló (aufág), közhelyű (banális), könyvtárnok (bibliothecarius), elsuvaszt, elcsizel, elsakliz (blitzel), fényeleg (brilliroz), derczés (brusque), irodai, irodás (bureaukratikus), rigolya (caprice), társalog (cercelet tart), honimádó (chauvinista), kiabál, szitkozódik (debachál), központiságot megszüntet (decentralizál), rangfosztás (degradatio)

fintorog, kunkorgat (derogál), kórhatározás (diagnózis), révület (extasis), en bloc, lelkes (exaltált), hamis (helyesebben ál — vendég —), képzelmény (fictio), selma (fifikus), mizge (filigran), elbámító (frappans), lenge (frivol), hasard, le nem tisztított vagy tisztátlan példány (impurum), beidegzik (innervál), fizetőképtelen (insolvens), közjáték (intermezzo), szóravétel (interview), zákányos (katzenjammer), paraszt vagyok benne (laikus), hógulya (lavina), lantol (lazsiroz), holddal járó, holdas (lunaticus), fémlés (lustre), közemelet (mezzanin), való tiszta (objectiv), motyó (pakk), önkivület (paroxismus), mibőllett (parvenu), lábító (pedál), pontoskodó (pedáns), ezrelék (per mille), phantáziáz, turha (phlegma), illengés (póz), vélelmez (praesumál), magánlag (privatim), különjogság (privilegium), secessio, speech, földragít (steigerol), vászlítás (strapa).

Íme ezekben számolhatok be ama hiányokról, melyeket e szótár tartalmában és szerkezetében találtam. Mind oly hiányok ezek, melyek ily alapvető munkának első kiadásában — kivált ha oly rövid idő alatt készült — úgyszólván elkerülhetetlenek. Egészben véve csak elismeréssel szólhatok tehát Tolnai Vilmos művéről: igen sok értékes anyagot hordott össze, nagy szorgalommal és gonddal nézte át (sajtóhibára csak alig egy-kettőre akadtam), s egy tökéletesebb munkának oly biztos alapot teremtett, amelynek segítségével most már nem lesz nehéz azt — természetesen több idő alatt s a rendszerességre való nagyobb törekvéssel — létrehozni. De addig is, míg az elkészül, Tolnai Magyarító szótárában igen használható segédkönyv áll íróinknak és közönségünknek rendelkezésére, amelynek tanácsadását követve bizton elkerülhetik a beszédünket és írásunkat szertelenül ellepő idegenszerűséget.

Végül nagy elismeréssel kell megemlékeznem a könyvnek valóban párját ritkító díszes és gondos kiállításáról, ami a Hornyánszky cégnek nem utolsó érdeme.

ENDREI ÁKOS.

Könyvészet.

Kalmár E. Rendszeres magyar nyelvtan a középisk. III. oszt. (Franklin.)

Kelemen B. Magyar és német kézi szótár tekintettel a két nyelv szólásaira. I. Német-m. rész. (Athenaeum. Félbörk. 7 K. 50 f.)

Katholikus Szemle 3. f. Lumtzer-Melich: Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ung. Sprachschatzes. (Ism. Giesswein S.)

E. Philologiai Közlöny 3. f. Tolnai V. Magyarító Szótár. (Ism. Kelemen B.) — Vö. Keresk. Szakoktatás 4. sz. Pár megjegyzés egy bírálatra. (Sassi Nagy Lajosnak a Magyar Szótárról írt bírálatára írta Kovács S. J.)

Jogtudományi Közlöny 7. sz. A polgári törvénytervezet nyelve. (I. Reichard Zs. II. Révész Ernő.)

Magyar Nemzet II. 9. Tegeződés. II. 16. A magázás. (Írta Andronicus = Kozma Andor.)

Pesti Hirlap III. 3. Helyesírás (Tóth Béla — az Akadémia legújabb határozatáról. Ugyanerről Rákosi Jenő, Esti Ujság II. 26. és Hoitsy Pál, Egyetértés II. 27. a Közéletünk rovatban).

Pester Lloyd III. 3. Die Magyaren und ihre alte Kultur. (Winkler Henrik munkáját ism. Simonyi Zs.)

NYELVMŰVELÉS.

Tagadás. Antibarbarusnál is aki antibarbarusabb akar lenni, az én vagyok. A Nyelvőr 27 : 129. lapján Antibarbarus az idegen szók ellen támadván, így feddözik: »Hát már a Tan. Közlönyében sem tudnak annyit latinul, hogy egy ilyen közönséges szót [vehemens] *le tudnának* fordítani?» Nekem ezen kérdő mondat második fele nem tetszik; szerintem így volna helyes: hogy egy ilyen közönséges szót *le ne tudnának* fordítani. Vagyis a főmondatbeli tagadó kérdést én azok közzé az akadályozást, tiltást, kétséget stb. jelentő kifejezések közzé sorozom, melyek után a magyar nyelv a latinnal, némettel ellentétben tagadó mellékmondatot követel, legalább a legtöbb esetben azt. Hosszas és nehéz tárgy ez a külön magyar sajátosság, melynek fejtegetésébe most nem bocsátkozom, de a melynek nevében ismétlem fentebbi meggyőződésemet, hogy *le tudnának* helytelen, *le ne tudnának* a helyes.

KARDOS ALBERT.

Nézetem szerint a mondat úgy ahogy írtam teljesen kifogástalan s a második tagadást éppenséggel nem követeli meg a magyar nyelvérzék. V. ö. az enyémhez teljesen hasonló köv. mondatokat: Hát annyi pénzed se volt, hogy az ebédet kifizethetted volna? Nem volt annyi emberséged, hogy hitelbe adtak volna? »Nem lehet-e olyan módot találni abban, hogy megszabadulhassanak?» (Mikes: TLev. Toldy kiad. 1 : 71. Sok hasonló példa, de nem kérdő főmondat, MKötőszók 2 : 115, 116.) — Egyébiránt szóljanak hozzá mások is! —

Viszont Joannovics Gy. (29 : 404 és 491) sokallja a *tagad-*igés főmondat után a tagadó szócska kitételét a mellékmondatban. Az írott nyelvre nézve igaza lehet, de a beszédben a hangsúlyozás kizárja a kétértelműséget; vö. (ha a tettet tagadja:) *tagadja*, hogy *nem* tette — a *nem* erősen megnyomva; (ellenben ha a nem-tevést tagadja:) *tagadja*, hogy *nem* tette — az egész csak egy hangsúllyal ejtett szólam. — Leginkább sajnálom, hogy Joannovics Gy. nem vette tekintetbe a MKszók 1 : 78—79. lapján e tárgyra vonatkozó idézeteket.

ANTIBARBARUS.

A maga névmás hibás használata. Újabb időben egyre sűrűbben tapasztalom, hogy íróink a *maga* névmás használatában kissé túl mennek a kellő határon s mikor talán nagyon is magyarosan akarnak írni, idegenszerűekké válnak. E tekintetben nem is valami kezdő írócskára hivatkozom, hanem olyanra, kinek törülmetszett, szép magyarságát már sokan magasztalták. Ez az író Porzó,

igazi nevén Ágai Adolf. Az ő népies ízű elbeszéléseiből válogattam ki a következő példákat: »Özveggy Tyutyúné kövér tenyerével akkorát ütött a *maga* combjára, hogy...« Ki nem látja, hogy a *maga* kitétele itt teljesen fölösleges? A következő két példa még furcsább: »Kutyában is a magyar puszták fiát szeretem,... aki... a *maga* szőrös kutya-kebliből, könyv nélkül ugatja ki az érzéseit!« — »Alázatosan megkonyitotta a *maga* másfél fülét...« t. i. a Bodri, mert erről szól Porzónak egyik megható kutyahistóriája. De kérem, Bodri csak nem konyithatta meg a más kutya fülét! Minek hát a szószaporítás? — Megolvashatók pedig mindezek a Magyar Könyvtár 24. füzetében, melyben egyébként az is meg van írva, hogy »késő éjjel Gyuri a Hasli zsidóval mentek a kastély felé«. 31. l. Ezt, megbo csásson a nyelv művész Porzó, az én magyar fülem sehogy se tudja helyesnek találni, habár az ú. n. egyéni nyelvérzékekkel talán valahogy ki lehet menteni.*

LAKATOS VINCE.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Az első *segély*.* A *segély* szót már Helmeczi Mihály Bessenyei alkotásaként jegyzi föl a Berzsényi Dániel verseinek 1816-iki kiadásához írt bevezetésében (l. Nyr. 11:24). Simonyi meg azt mondja Tüzetes Nyelvtanában, hogy a *segély* először Bessenyeinél fordult elő, de »ő alkalmasint a népnyelvből vette« (499. l.). A Nyelvörben aztán egyenesen hivatkozik is Gyulai Pálra, aki a *segély*-t Bessenyeinél megtalálta (25:448). Azonban mindeddig nem tudtuk a helyet, ahol a *segély* először olvasható, úgyhogy, megvallom, hajlandó voltam az egészben tévedést föltenni. Ehhez járult, hogy Bessenyei műveinek az új Nagy Szótár számára való földolgoztatásában külön is figyelemztettem a dolgozó társakat a *segély* szóra s mégis Bessenyei egyik művében sem találták meg eddig. Pedig Helmeczi följegyzése helyes és Gyulainak is igaza van.

Szily Kálmán ugyanis Szemere Pálnak egy kézirati megjegyzésében idézve találta a helyet, ahol Bessenyei a *segély*-t használja. A hely Bessenyei első művének, *Ágis tragédiájá*-nak 31. lapján a következő:

Egy tronus, (a' míg az alatta fakadt vér,
Fényét el-nem törli,) *segélyt* bajosan kér
Ellene támadott szegény kőzségétől.

* Ennek az értelem szerinti egyeztetésnek a hibáztatásában talán nincs igaza d. társunknak. Sok példa van erre mind a régiebb, mind az újabb nyelvben s a nép nyelvében is. Vö. A dongó a darázssal földön verekesznek (Arany-Gy. Népk. gy. 2:329). Utasok vagyunk [én] a nénikémme (Mikszáth: Az eladó birtok). Hasonlók az ilyenek: Egyik a másikat gyűlölik (Zrinyi). Egyik a másiktól elszakadtak (Kriza: Vadr.). Így keletkezett ez a kifejezés mód is: *egy-mást gyűlölik*. — L. bővebben A m. határozók 1:363. S. Zs.

** E sorokat még febr. füzetünk megjelenése előtt vettük, amelyben magunk is szoltunk az első *segély*ről (30:94).

A szerk.

Érdekes tehát, hogy az *Ágis* földolgozója, aki különben alapos, gondos dolgozó társa a Szótári Bizottságnak, ezt a helyet kijegyzésre nem tartotta érdemesnek, minthogy akkor még, úgy látszik, nem tettem volt meg a külön figyelmeztetést a *segély* szó kutatására, a következő művekben pedig hiában vadásztak rá.

A szó eredete azonban, főképen pedig a népnyelvből való származása még így sem áll minden kétségen felül, különösen azért, mert a *segély* Bessenyeinél is igen ritka lehet, hisz rendszeren a *segedelem* főnevet használja (pl. *Hunyadi János élete* 24, 25. l. stb.). Vajjon nem pusztán analogia szülte-e Bessenyei nyelvhasználatában is, erre a mintára: *veszedelem : veszély = segedelem : segély*? ZOLNAI GYULA.

Gólyál. (Nyr. 29:378, 519.) Tolnai Vilmos helyesen mondja, hogy a *gólyál* szó, a gólyának hódol' jelentéssel Kalmár György tudatos csinálmanya. Bérczi Fülöp erre azt jegyezte meg, hogy a Balaton vidékén gyakran hallható *kelególyál*, járkál, cél nélkül kóborol' értelemmel, és Tolnai ebből magyarázza aztán Kalmárnak *vhol* v. *vhová gólyál* azaz 'utazik, jár-ke' kifejezését, valamint az *el-, vissza-, meg-, általgólyál* stb. igéket. Azonban e magyarázat nem egészen bizonyos, mert az eddigelé teljesen ismeretlen *kelególyál* ejtés minden valószínűség szerint csak népetimológiás változata lesz a Tájyszótárban több helyről följegyzett *kelekólál* ikerszónak, s nagy kérdés, hogy megvolt-e már Kalmár György idejében is? — Hadd idézzem itt ezzel kapcsolatban mint érdekes nyelvújítástörténeti részletet Rájnisknak méltó gúnyolódását Kalmár György erőszakos szóhasználatain. A Helikonra vezérlő Kalaúz szerzője, munkája Meg-szerzésének vagyis toldalékának 16. s köv. lapjain így szól: »Ki olvashatja boszszonkodás-nélkül amaz új igéket, a' mellyekkel Kalmár György a' Magyarokat kínálja:

Néhány új szókkal kinállak, Atyámfia! most-is;
 Am a' többi-utánn azokat-s [így!] vedd jó neven, oh vedd!
Meg-sasol, és *Sasol*, *Esztrágot*, 's *Frídjel* teszi *hódol*:
Meg-napol, és *Britel*, és *Szövetel* ugyanazt tegye néked.

Mert vallyon mitsoda szó ez a' *Britel*? a' mellynek első tagotskáját ki-nem-mondhatná az igaz Magyar, hanem így: *Biritel*, vagy *Beritel*. — Én ugyan nem tudom, mire-való, hanem hogy *Blictri* gyanánt szolgáljon a' Dialektikusoknak. — *Frígyel*, *Napol*, *Szövetel* Magyar igék eredetökre-nézve: *Napol* annyit téssen, mint *Diem* transigit; *Frígyelni*, *Szövetelni* talám annyit tehetne, mint *Frígyet*, *Szövetséget* tenni. Hogy pediglen annyit tesznek, mint *Hódolni*, meg-lehet, de csak akkor, mikor Kalmár Uram magával beszél. Am az igaz Magyar ezt csak úgy értheti, a' mint meg-értené beszédemet, ha előre mondanám, hogy *Paputsánni* annyit téssen, mint *Tisztelni*, és azután azt beszélném, hogy a' *Kinabéliek* *Tatár Fejedelmet paputsálnak*. — *Meg-sasol*, *Sasol*, *Esztrágot*, ámbár igaz Magyar szóktól származnak, de úgy, a' mint ez igékkal Kalmár Uram él, ezek-is csak bolondnak erszényébe-való fa-pénzek. Mert, ha azért, hogy Sasot

látunk a' mi Felséges Fejedelmünknek tzi-merében, azt mondhatjuk, hogy a' *Sasnak sasolunk*; szinte azon-képen mondhatnók, a tzi-merének többi részeire nézve: hogy a' Magyarok a' Keresztnek *keresztelnek*, a' Hegyeknek *hegyelnek*, a' Folyó-vizeknek *vizelnek*; 's a' t. Oszmán, ha azt mondhatjuk, hogy a' Magyarok (azért, hogy valamely-képen hasonló az Eszterághoz) a' Sasnak *esztrágnak*; miért nem mondhatnók, hogy a' szorgalmatos Magyarok a' Sasnak *hangyáznak*, a' túnyák *szamároznak*, a' kik pedig tehetségök-felett sokat ígérnek, *szarkálnak*, miért-hogy *A' szarka sokat ígér, de farka nem bírja.* — Nem-de nem irtóztató bolondoskodás ez?« ZOLNAI GYULA.

Helyreigazítások. Király K. Nyr. 25:212 az *angol*-ról azt jegyzi meg, hogy Márton szótárában még 1807-ben is csak *anglus*, de már 1811-ben *angol* is. Az *angol* szó Mártonnál nemcsak 1807-ben fordul már elő *ángoly* alakban, hanem megvan 1803-ban is az *ángoly tompák* összetételben (= Bindspeck).

A Nyr. idézett helyén van említve továbbá a *perc*, és *egynemű* szó is, mint Pethe alkotása (1812). A *percenet*, *percentet* rövidült *perc* alakját Márton már 1803-ban felveszi szótárába, nemkülönben az *egyneműt* is, mit valószínűleg Dugonics *egy* *közűjének* példájára csinált, épügy, mint Földi *hasonfaj-ának* mintájára a *hasonszót*. — Ugyancsak Pethe »életben maradt« szavai közt említi Simonyi (Nyr. 3:409) a *számláló-t*, *nevező-t*. Mindegyik megvan már 1803-ban Mártonnál.

A Nyr. 25:253 Versegheinek (1805) tulajdonított *pazar* (*pazér* alakban) már 1800-ban megvan Mártonnál; épügy a Nyr. 14:401. neki tulajdonított *előttélet* 1803-ban, de már előbb is Orczynál, 1787-ben (l. NySz).

Szily K. a Nyr. 29:27 a *borkereskedőt* Mártontól csak 1823-ból idézi, megvan már 1816-ban, sőt 1811-ben is a magyar-német részben; viszont a *lókereskedő* még 1823-ban sincs.

A *rendör* szó, mit Király Károly a Nyr. 26:398 Fogarasiból idéz először (1833), egy évtizeddel előbb megvan Mártonnál. Jelentése: Polizei-Landreiter.

A *vízsga* szó, mit a Nyr. 26:449 említ Verseghy után, először nem Blochnál (1843), hanem Kunoss Szófűzerében, 1835-ben fordul elő, még pedig mint főnév, tehát már 1848 előtt is használhatták mint főnevet.

Az *előleges* szó (26:304), bár Kunoss 1834 »nyíltan magáénak vallja,« már 1823-ban megvan Mártonnál »präliminar, praevius' jelentéssel, 1831-ben pedig Puky Károly Honni Törvény Szótárában *praeferentialis* jelentésben. — Az *oldalagos* mellől Nyr. 29:30 a csillag törlendő, mert ugyanitt megvan már: *collateralis inquisitio* = *oldalagos tanuvallomás*; tehát már 1848 előtt.

SINGER ÖDÖN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szittyá. E szóalak eredete fölött hosszú, két éves háború folyt 1897—98-ban az Irodalomtörténeti Közlemények és a Nyelvőr hasábjain. Simonyi nézete, amint legutóbb az elvonásról szóló értekezésében (Nyr. 29:482) is kifejtette, az, hogy a *szittyá* szó eredetileg országnév volt, s nem más mint a latin *Scythia*-nak magyaros ejtése; minthogy azonban az *ország* szóval megtoldva mondogatták (mint *Franciaország, Angliaország, Osztrák* [tkp. = *Österreich*] *ország*), az előtagot lassanként népnévnek kezdték érezni, s ilyenül fejtették ki, a *francia* és *osztrák* szókhöz hasonlóan, az *ország*-gal mondott kifejezésekből. E nézet ellen Szilády Áron az Irodalomtört. Közl. ben az elmésség és gúny egész tárházával, a magyar nyelvtudomány módszerének felsőbbeséges kicsinylésével hadakozott. Elmésségein legjobban a tudományos Igazság fog — mosolyogni.

Szilády nem egyszer s a csálhatatlanság leghatározottabb hangján állítja, hogy »Dugonics volt, a ki a nevestől mindenestől maga alkotta Etelkájával mondatta ki legelőször a *Szittyái Magyarok* nevét *Etelka*-ja (1788.) első könyve 65. lapján, a hol aztán 14. sz. jegyzetében csűrve-csavarva etymologizálja a *Saca, Scythá* szót, *száz ki-ki* értelmet tulajdonítván neki, t. i. hogy egy scythá száz ellenséget bír legyűrni« (I. Irodalomt. Közl. 1897. évf. 494. l.). Idézi is Dugonicsnak következő megjegyzését: »Ugyanezen okból ama magyar Eleink *szittyái* magyaroknak édes-örömet mind neveztek, mind neveztettek magokat. Sőt országjokat is *Szittyáinak* mondták« stb. A folyóirat következő lapján újra olvassuk a kétségbevonhatatlan tényt, amely a nyelvtudomány módszerével elért eredményt föltétlenül semmivé teszi: »A *szittyá, szittyái* alakot tehát Dugonicsnak és Virágnak köszönhetjük.« Ez utóbbi volt ugyanis, aki Dugonics »régiséges alkotásának«, már t. i. a *szittyá* szónak, amelybe alkotója még nem igen volt szerelmes, Szilády Áron szerint a Magyar Századokban »örök életet biztosított«, vagyis a *szittyá* alak a M. Századok révén vált csak igazán közkeletűvé. Ezt a kétségbevonhatatlan nyelvtörténeti tételt az Irodalomt. Közl. 1898. évfolyamának 378. lapján így hirdeti ismét Szilády: »Kimutattuk, hogy a *szittyá*-t, *Szittyá*-t először Dugonics ejtette és írta, 1788-ban megjelent *Etelká*-ja I. kötetében, de már ebben a kötetében sem ragaszkodott hozzá mindvégig, azután következő műveiben pedig megint Scythát stb. írt; tehát nemcsak hogy mások nem követték, hanem maga sem használta többször. Azt is kimutattuk, hogy később (1808) Virág Benedek elevenítette fel az elfelejtett *szittyá, szittyái* ejtést s írást« stb. Majd így folytatja, Simonyihoz szólva: »E feleletünk megcáfolására csak egyetlen adatkát kértünk a Dugonics előtti időből, de nem kaphattunk.« (Mily sokat mond e szóban a szerény -hat képző!)

Engem a jobb tárgyra méltó sok gúny és szellem, s a Dugonics előtti *szittyá*-nak, *Szittyá*-nak elő nem teremthetett »egyetlen ada-

tocskája» sem tántorított meg azon meggyőződésemben, hogy a *szittyai* népnév a Simonyitól kifejtett módon keletkezett, amint Nyelvemlékeink című könyvemben (163. l.) magam is magyaráztam volt. Avagy hogy a száz *ki-ki-t* belemagyarázhassa, miért ír Dugonics *szittyai* magyarokat, azaz *szittyai-i* = *scythia-i*-akat? Miért *Szittyai történeteket* (1806)? Hiszen elég lett volna *szittyai* magyarokat, *szittyai* történeteket mondania!

Azonban nem ereszkedem bele annak fejtegetésébe: mennyire minden alap híján való az a nagy hanggal és annyszor erősített tétel, hogy a *szittyai* szóalakot Dugonics alkotta, hogy *szittyá-t* és *Szittyá-t* először Dugonics írt és ejtett. Minthogy ez csak állítva volt, de bizonyítását nem láttuk, s minthogy a *Szittyai, szittyai* ejtés régisége nyelvtörténeti okokkal úgys elégé valószínűvé volt már téve: csak azt engedje meg Szilády, hogy feleletének megcáfolására azt az »egyetlen adatocskát«, amely mindjárt hármával jelentkezik, ím itten bemutassam. 1781-ben, tehát a Dugoniciától 1788-ban »alkotott« *szittyai* előtt 7 évvel, de voltaképpen 15-tel (mert az előző kelte s egyik jegyzete szerint a munka 1773-ban készült) azt írja Rájnis az ő *Helikonra vezérlő kalaúz*-ában:

Indúljatok! kemény-tekéntetű Néphez
Szittyai Vérhez
 Tí lesztek követim. (2. l.)

Hogy ezt a *szittyai-t* kettős *tty*-vel, vagyis 3 szótagúnak kell olvasni, kitűnik a 25. lap következő pentameteréből: »Tollam akármitsodás *Szittjai* dalra fakad.« E két helyen is előforduló *szittyai-t* szintén az országnévből való *-i* képzős melléknévnek kell tartanunk, vagyis a. m. *scythia-i*. Ámde, hogy a *szittyai* alakkal se maradjunk adósak, íme a Kalaúzhoz való *Megszerzés* 14. lapjának e mondata: »A' Kilentz-nek . . . farkát [értsd: a *kilenc* szó végét] *Szittja*-Országból hozták a' Magyarok Pannoniába.«

Tehát száz *ki-ki*-nek is egy a vége: a *szittyai* népnév nem Dugonics alkotása, hanem természetes úton fejlődött, úgy, miként a *francia* és *osztrák* név is.*

ZOLNAI GYULA.

Brassó. Fiók Károly érdekes tárcájának olvasásakor jutott eszembe, hogy volt nekem valamikor egy tanulótársam, akit úgy hittak, hogy *Borossay János*. A vezetékneveknek községek neveiből való képzése mindennapi dolog mint *Csurgó-Csurgay*, *Ardó-Arday*, *Szoboszló-Szoboszlay*, *Dombó-Dombay* stb. stb., bizonyosra vehető tehát, hogy a *Borossay* név is valami *Borossó* helynévből származhatott. Hátha Fióknak mégis van igazsága s a *Borossó* sem csak valami »képzeleti névalak«. Akkor aztán simább lesz az út, melyen egész *Brassóig* lehet menni.

TRENCSENY LAJOS.

* Egészen hasonló a *bosnya* mn. is ebből *Bosnyaország*, *Bosniaország*. (Cz. F. szótára azt mondja: »*Bosnya* *Bosnia* szóból eredett, önállólag nincs szokásban«. Pedig dehogy nincs!) S. Zs.

A hivatalos Tiszti címtárban is előfordul *Borosay* mint családnév. De *Borossó*, *Borosó* helységet nem találunk a Helységnévtárban. Az is lehet, hogy a *Borosay* név a *Borsa* helységnévvel van kapcsolatban, mely az országnak több vidékén előkerül és igen régi mint helynév, víznév és nemzetségnév. (A Pallas Lex. *Borsa* cikke szerint, mint helynév *Boruksa* alakban is előfordul.) A SZERKESZTŐSÉG.

Madárlátta kenyér. (30:44.) A Dunántúl több megyéjében járatos ez a kifejezés.* De ép annyira el van terjedve a *Hasenbrot*-nak teljesen megfelelő *nyúlkenyér* szó is. Egy balassa-gyarmati születésű kartársamtól pedig azt hallom (s hallottam már évekkal ezelőtt), hogy a palócok az ily kenyérmaradékot úgy nevezik, hogy *nyulka süttötte*. Ez tehát szakasztott mása a németnek: *Der Hase hat's gebacken*. K. B.

A *madárlátta kenyér* Tolna megyében is el van terjedve. Helyette azonban inkább *nyúl-kenyeret* mondanak s ezt valószínűleg a magyar községeket környező német ajkú lakóktól vették át.

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

A bács megyei és Sopron vidéki németek szintén *Hasenbrot*-nak hívják a mezőről visszahozott, kiszáradt kenyeret. BLEYER JAKAB.

Julián jelentéséhez. A Nyr. 30:25. lapján kétségbe von-
tam, hogy Juliánt a kint maradt magyarok megértették volna. Két tapasztalati példát hoztam fel arra, hogy ha egy nép két részre szakad és e két elszakadt rész közt megszűnik az érintkezés, néhány század elégséges arra, hogy a két nép fiai meg ne értsék egymást. A Julián útvjáról szóló Richardus-féle jelentésben az »intelligebant eum et ipse eos« mondatot tehát tapasztalati alapon nem lehet hitelesnek elfogadnunk. A Nyr.-ben felhozott két példához hadd fűzzem oda harmadikúl a következő napihírt (Pesti Hirlap, 1901. I: 12. 8 l.):

»Mikor Krüger Európa földjére tette lábát, melléje szegődött tolmácsnak van Hammel németalföldi professzor... Van Hammelnek az okozott sok nehézséget, hogy Krüger s általában a bürok már nem beszélnek a tiszta hollandus nyelvet, hanem mindenféle idegen szavakkal keverik. Gyakran tehát nem értette meg, hogy mit mond [Krüger] s alig bírta franciára fordítani«.

Felvilágosításul csak azt írom ide, hogy az európai hollandus van Hammelnek Marseilleben franciára kellett fordítania az afrikai hollandus Krüger szavait s hogy az afrikai bürok 300—400 esztendőre szakadtak ki Európából.

MELICH JÁNOS.

* Az Esti Ujságban II. 5. egy cikkíró érdekesen alkalmazza e népies kifejezést. Panaszodik, hogy nálunk sok bécsi szivart fogyasztanak, s végül azt mondja: Nem szabad engedni, hogy a magyar közönség megkedvelje a *madárlátta bécsi szivart*. — Decsi régi közmondás-gyűjteményében (Adagia 92) ez van: »Nisi si qua vidit avis: *hanem ha madár látta volna meg.*« Kérdés, hogy ez összetartozik-e a *ml. kenyérrel*? A szerk.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

A költői nyelv s a logika. A) Schiller Tell Vilmós-ában Tell a mély út monológjában a következőket mondja: Damals gelobt' ich mir in, meinem Innern mit furchtbar'm Eidschwur, den nur Gott gehört, dass meines *nächsten* Schusses *erstes* Ziel dein Herz sein sollte.

E sorok írója nem érti azt, hogyan lehet *egy* lövésnek *több* célja. A magyarázók szó nélkül siklanak el felette. Vajjon a nekem képtelenségnek tetsző kifejezésre lehet-e valami elfogadható magyarázatot adni?

U. i. Tomor Ferenc fordításában (Lampel-f. kiadás, 1893.) így hangzik:

... »Még akkor megfogadtam magamban szörnyű esküvel, melyet csak Isten hall, hogy a *legeslegelső* lövésemnek célpontja a te szíved leszen.«

E fordítás megfelel felfogásomnak.

L. E.

F. A kérdéses kifejezést nem logikai, hanem lélektani szempontból kell venni, s akkor mindjárt nem lesz hibás. hanem nagyon hatásos. Az indulat nyelve s nevezetesen a költői nyelv akárhányszor nem látszik logikusnak. A szóhalmozás, a szóelhagyás nemcsak bőbeszédűség vagy pongyolaság következménye, hanem sokszor a nyomatékot is szolgálhatja. Minden kép, minden alakzat ellenkezni látszik a merev logikával. Sőt a beszédnek el kell térnie a szokásos kifejezésmódtól, hogy az érzelmet is ki tudja fejezni. Tiporni csak lábbal lehet; de mit bánja a beszélő, ha egy alkalmi esetben nemcsak a tiprás tényét s a vele járó testi szenvedést akarja kifejezni, hanem a megalázást is? Azt fogja ilyenkor mondani: *lábbal tiporták*. S ebben nincs semmi fölösleg. Maga a *láb* szó a maga képzetkörének más részével lép bele ebbe a kifejezésbe, mint a mi közönségesen előtérben van; nem akarjuk vele a tiprás cselekményét specifikálni, nem is a lépés-féle mozdulatok végzésére alkalmas testrész képzele uralkodik itt, hanem a legdurvább, legsalsóbb helyzetű és a föld szennyével érintkező testrész képzele, mellyel embert érinteni méltatlanság. — Próbálja meg a t. kérdéstevő a schilleri mondatot az *erstes* nélkül mondani: nyer-e vele, vagy veszt a mondat ereje? Az *erstes* szóhoz fűződő képzetek közül azok, hogy utána másodikat, harmadikat gondoljunk, alig merülnek fel (a kérdéstevő maga elismeri, hogy egy magyarázó sem gondolt erre); az *erstes* szónak itt inkább afféle jelentése van: ,egyenesen, közvetetlen, csak, első és egyetlen, igazi,‘ s a *meines nächsten schusses erstes ziel* stb. azt jelenti, hogy akkor egyenesen a te szíved lesz a cél. — Egyébiránt, ha megmaradunk a sorszámi jelentésnél s azért véljük különösnek a kifejezést, mert a *nächsten*-nek is körülbelül az az értelme, ami az *erstes*-nek, tehát logikailag az utóbbi jelző is a *Schussra* vonatkozik: nem nehéz példákat találni sem arra, hogy nyomaték kedvéért két szónál is kitesszük a hasonló jelentésű jelzőt (»Összeroskad s *hervadó* levéllel Eltakarja őt a *sárga ősz*«, — Vör., »Az ingoványnak *undok* férgerei Borították el *ronda* testeikkel« — mondja Petőfi pedig hát az undok féregnek nem lehet

másféle teste, mint ronda), sem arra, hogy a kapcsolatos fogalmak közül az egyiknek a jelzőjét mintegy közös jelzővé téve átutaljuk a másikhoz (»*méneseeknek nyargaló futása*« Pet.). Ez a metonimiának ismert fajtája. A Tomor-féle fordítás az eredetiben kétféle osztott nyomatékot egy helyre vonja össze és a túlzó fokkal helyettesíti. V. ö. az ilyen kifejezést: *Er fiel gleich im ersten gang, beim ersten stich* (ha több nem következett is); *ich will mein erstes sein lassen*; (a példák a Grimm-szótárból). — W. I. barátom a kifejezés értelmezésére nézve azt a megjegyzést teszi, hogy a *nächster schuss* és az *erstes Ziel* ugyanaz a tény, mind a két szólást nyomaték kedvéért tartja meg a beszélő, s a kettőt bizonyos nyelvtani viszonyba hozza.

B) Shakspeare Romeo és Juliá-jában az I. felv. 1. jel. vége felé Benvolio kb. e szavakat intézi Romeóhoz: Kövesd tanácsomat, *feledj el gondolni rá* (t. i. Rozáliára). Erre R. ezt válaszolja: Akkor taníts meg, hogyan kell a gondolkodást elfeledni. — Én nem hibázatok, ha valaki nemlegesen (negative) azt mondja: ne feledj el holnap eljönni; ne feledj el barátodnak válaszolni stb., de azt hiszem, nem lehet állító (pozitív) módon azt mondani: feledj el holnap eljönni; feledj el barátodnak válaszolni stb. — hacsak nem tréfásan vagy szándékosan helytelenül. E helynek fordítását több nyelvben kikerestem. Némely fordító a 'feledni' szót egészen elhagyja és egyszerűen csak azt mondja: »ne gondoldj többé rá.« Vagy más segítőigét használ, pl. néhány francia fordító a *cesser* igét, Körner az *aufhören* igét (néhányan egyszerűen azt mondják: ne gondoldj rá, ne pense plus à elle), de a legtöbb fenntartja az eredetinek 'feledni' szavát.

F. A kérdéshez mellékelt hatféle német, hatféle francia és egy olasz fordítást térszúke miatt elhagyjuk; de ideiktatjuk az eredetit, melyet a kérdező elfelejtett idézni:

Ben. Be rul'd by me, forget to think of her.

Rom. O teach me how I should forget to think.

A kérdező a lélektani képtelenségen ütközik meg, hogy valamit (különösen a rá gondolást) készakarva el lehessen feledni és a feledésre fel lehessen valakit szólítani, vagy csak a nyelvhasználat (vagy tán a logika) szempontjából van a kifejezés ellen kifogása. Sem a lélektani, sem a nyelvhasználati ellenvetés nem rontja le a szép és hathatós kifejezés költői értékét. Igaz, hogy az alkimista épen azért is mindig a vízilóra gondolt, mert azt tanácsolták neki, hogy az aranykészítés közben ne gondoljon rá; de ismeretes, hogy a feledést közvetett módon gyakran sikerül előidézni, legalább előmozdítani. Ám legyen az önkéntes elfeledés, kivált a rá gondolás elfeledése, lélektanilag bármilyen képtelenség, azért a vágy, hogy valami kedvetlent elfeledjünk, vagy elfeledtessünk, lehet igen természetes. A vágy nem nézi a lehetőséget, s a nyelv csak tisztét teljesíti, ha ezt a vágyat a maga türelmetlen erejében híven kifejezi. Minden érzelmes beszéd túloz, mert a túlzás az érzés természetében van. A nyelvekben és

a költőknél derűre-borúra előfordul mind a feledés eltökélése, mind a feledésre rábeszélés. Valami ismeretlen szólások tán: *Verd ki a fejedből! Vesd ki az eszedből!*? Nem mondják-e a regénybeli leányok az ifjúnak: *Felejtse el?* Nem szólítjuk-e fel egymást, hogy valami kellemetlen emlékre *borítsuk rá a feledés fátyolát*? A latin szólás: *oblivioni tradit* is idevonható. Vö. e költői helyeket: *Kit feledni vágytam s már-már elfeledtem*... Petőfi. *Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok* (Pet.: Mit kísérsz...). *Pillanatra látta, évekig feledte, de a sok felejtést mind hiába tette* (Arany, TSz. I. 37.). *Felejtse el, Felejtse a gyászos múltakat* stb. (Nagy Imre: Intés). *Elfelejtse, ha meg nem védelmeztél* (Vörösm.: Salamon). *Oblitusque meorum, obliviscendus et illis*. Hor. Ep. 1, 11, 9. *Muliebres mores discendi, obliviscendi stratiotici*. Plaut. Mil. glori. 4. 8, 9. Szóval a shaksperei hely sem lélektani okból, sem nyelvhasználati szempontból nem kifogásolható. Lendületes kifejezés, amilyen milliószámra van a költészetben. Van a kérdéses mondatnak egy különleges sajátsága (a kérdező nem emeli ki) s ez az, hogy nem is a leány elfelejtésére akarja Benvolio rábeszélni Romeót, hanem a rá gondolás elfelejtésére (pontosabban: a róla való gondolkozás elfelejtésére: *to think of her*), de ez csak a szólásban levő túlzásnak, a szólás erejének tovább fokozása, ez pedig Shaksperenél egészen szokott jelenség. Ez a merészebb fordulat az első sorban van s azért nyelvi tekintetben ez a sor a feltűnőbb. Ez is csak látszólagos ellenmondás, de nem képtelenség. Tanúlságosak a szónoki nyelv efféle elég közönséges kifejezései: *Ut veteres iniurias obliviscamini*. Liv. II. (Aufidius mondja), *Ut alia obliviscar*... Cic. Rosc. Am. 31, 87. Ez esetekben az eredetileg felszólító értelem megengedővé gyengült. *Feledjék el*, ha lehetséges, mindazt, ami ezen asszony a tanúvallások előtt volt; *feledjék el*, mint élt... Kölcsey, P. T. Altalán e példákban a kifejezés nem olyan egyéni és alkalmi, mint a költőknél (kivált a Romeóban), hanem állandó. Épen azért sokat is veszített lendületéből. *Ut obliviscar* ahhoz a kifejezéshez közeledik: „hogy ne említsem”; *feledjék el*, ehhez: „ne vegyük figyelembe”, csak mégis erősebb valamivel, mert ami a rokon kifejezésekben a tiltó *ne* szócskával van kifejezve, azt az első szólásokban tartalmazó igeszó mondja (segítő ige). Olyanféle kifejezések ezek a *feled* igével szerkesztett szólások, mint pl. az *elmulaszt, szűnik, cavet* stb. igékkel szerkesztett infinitivusok: *elmulasztja bezárni* = *ne zárja be*, *litem inferre cave* = *ne litem infer*. Csakhogy az igés kifejezés nyomatékosabb egy fokkal. Épen úgy: *feledj el rá gondolni* = *ne gondoldj rá*, de nyomatékosabb, két fokkal is, mert nem állandó, hanem alkalmi kifejezés, melyben a „feledés” jelentést még igen elevenen érezzük. A fent említett fordítások mind a három fokot feltüntetik. Pl. 1. *oubliez de penser à elle*, 2. *cessez de penser à elle*, 3. *ne pense à elle*. Az első a legmerészebb és leghathatósabb, az utolsó a legjózanabb és leghalványabb.

C) Tudjuk ugyan, hogy *pictoribus atque poëtis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*, de azért mégis kell határnak lennie,

melyet a költőnek sem szabad átlépnie. Például képtelenséget nem mondhat, hacsak nem szándékosan. Abból, hogy talán nem kell félreértéstől tartani, hogy a költő szándékát úgyis megértjük, vagy hogy a hibát esetleg úgysem veszi senki észre: nem következik, hogy a hiba nem hiba. — Petőfi Alku c. költeményében a juhászlegény az úrnak, aki meg akarja venni a szegénységet tőle, ha ráadásul adja szeretőjét, ezt feleli:

»Ha ez a pénz volna csak fogláló,
S még száz ennyi lenne borraivaló,
S id'adnák a világot rá'dásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak!«

Először nem értjük azt, hogyan lehet alkuról beszélni, ha a felszólított a vételi ajánlatot ridegen visszautasítja; másodszor pedig nem értjük azt sem, hogy férnek össze fogláló és borraivaló.

Szerény nézetünk szerint az alku tárgyalást tételez föl, foglálót egy megköthető adásvételi szerződés előtt adunk, borraivalót pedig tett szolgálatért.

F. Az *alku* vonatkozó kifogás szörszálhasogatás. Azt a bizonyos tárgyalást az egyik fél csakugyan megindította a maga ajánlatával; sőt a másik fél is úgy tesz kezdetben, mintha folytatná, föltételeket sorol fel, a vételár járulékait; e föltételek aztán mind lehetetlenebbek, úgy hogy az igazi vételár megállapítására rá sem kerül a sor, arra már »nincs szó, nincsen képzet«, s végül kivágja a legény, hogy az egyezségből akkor sem lenne semmi. A ~~chir~~ azt mondja, hogy ez ugyan jeles alku volt. — Hogy az egyezkedés előbb vagy utóbb bármi okból megszakad, az nem változtatja meg az alku mivoltát. Közönséges szólás: *az alkuból nem lett semmi*.

Fogláló és borraivaló nagyon összeférhet. A *fogláló* szó ideillik, mert hiszen az egész vételár, amit a juhász kívánt, úgysem volt az úrfi zsebében. A *borraivaló* szónak pedig nemcsak az a szűk jelentése van, amelyet most a pesti ember ismer; kívált régebben adásvételnél is szerepelt a borraivaló, a vevő fizette az eladónak, gondolom: a szokásos áldomás megváltása fejében.

D) Vörösmarty Deák Ferenc c. epigrammja így szól:

Alkudtál s mondtad: »Nem kell, amit ti szerettek,
Vagy nem kell úgy, mint élni, szeretni szokás.
Munkabíró lelket kívánok, *félni tudatlant*,
S félni merőt: amint a haza jobb ügye hí...

Ha nem tévedünk, *tudatlan* = ismeretekkel nem bíró, itt pedig *tudatlan* = nem tudó, nem bíró, nem képes, képtelen. A második értelemben e szó tudunkkal nem használatos. Ha ez helyes, akkor analógia útján azt is lehetne mondani: *félni meretlen*, és más hasonló segédigéket is lehetne ily tagadó igemelléknév alakjában infinitivussal használni. Ha a kifejezés helytelen, úgy mentheti talán és enyhítheti az, hogy *tudatlan* legalább használatos szó, bár más, de nem az itt Vörösmarty gondolta értelem számára van lefoglalva.

F. A tudatlan szó használatát nyelvünkben a bevezetés elég helyesen állapítja meg. Vörösmartynak szólaműjítő leleményét itt a latin *nescius* példája ihlette. A *nescius* szintén tudatlant, nem ismerőt fejez ki közönségesen, de a költői nyelvben azt is, hogy 'nem bíró', 'nem tudó', 'nem képes', és pedig erkölcsi okokból is 'nem képes'. Vörösmarty előtt láthatólag az ilyen példák lebegtek: *Pelides cedere, nescius*. Hor. Od. 1, 6, 6. *Vinci nescius armis*. Ovid. Pont. 2, 9, 45. (Infinitivussal van szerkesztve). A kifejezésen mindjárt megérzik a latin költői szólás emléke, de azért nem magyartalan, csak kissé merész.*

N. L.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Mér rítá? ollan *rivóba* vannak a szemeid.

Igen tüzes a melle, a hóna-alla egészen *megmogyorósodott* a gyulladástú.

Könnyen telétem a marháimat ekkis szómánpelván. Hadd szenvedgyenek a *télhuzomba*, majd tavasszá veték eléjük *kaszat-grábgját*. (Zöld takarmányt.)

Montam neki: vigyázz! *belesudaraz* a veszedelembé (belekever).

Megzsizsikésedik a tavali buza, ha nem keverik, csak úgy mászkálnak rajt a *vendígek* (zsizsikek).

Mikor rágyújtott, a gyújtó fejét *kibüzüte* a szóma közé, attú lett a tűz.

Meg-meg *összetagúta* az a barom ember az asszonyát *csatos* kötélle (csomós), ollan szeginy, se il, se hal, csak összezsugorodik. Ha fektetik, nem alszik, ha kináják, nem eszik. Mégis azon *hal-vész*, hogy nem haggya az urát ott. Csak gyözködik vele, pedig semmi kedvét sem valla *ülete sorának*.

Úgy kihizott a disznónk: *hókkös-tenyernyi* vastag vót a szalonnája.

Ollan lovat vett, hogy mikor indít, hát minditig *ministerál* (térdre csuklanak az első lábai).

Nem akar a lölkin *eret vágnyi* (hamissággal megterhelni).

A kis valót nem adja a nagy valótlánér.

A leány hibáját a háztáj-nézők *emellitük* (elhallgatták).

Amennyit nyöt a gabona, most a senyvesztő hideggé annyit *csünybe ment*.

Ezugolták az egész házat a vendígek (ellepték).

Ofertoriumos mise vót (mikor miseközben a hívek az oltárt megkerülik s az odanyújtott keresztet csókolják).

* Már Vörösmarty előtt is éltek vele költőink, p. Dayka: Néked szánta tehát őt a változni tudatlan végzet (Abafi kiad. 48). — Vö. még lat. *indocilis pauperiem pati*. A szerk.

Lesz-e ebéd? — Lesz, lesz! mire haza mész az ajtó mellé lesz támasztva (tréfás felelet).

Mi lesz az ebéd? — Maj hidegbű meleg (tréfás felelet).

Ollan beteg vót, majnem *halálszint hát*.

Csöllenkedik-pöllenkedik mindétig az urává.

Ollan bötüket vet a papirosra, akár *füttő-fávó* irná.

Főnyomgya a csősz ökör a lábodat! (megárt majd a nehéz munka).

Nagy szájjú tél (mindent fölemészt).

(Dör, Sopron m.)

DOMONKOS ISTVÁN.

Mulatozás közben használt szólások:

Ricsaj, kanmuri. (Olyan mulatság, melyben csak férfiak vesznek részt.) Ex! (Fenékig üríteni a poharat.) Kettyentsünk egyet! (Igyunk egyet.) Hej! be sokat vedeltem. (Sokat ittam.) Dörgüd el a nótámat! (Hegedül el.) Elhervadtunk. (Becsíptünk, megrészegeedtünk.) Hát biz elhervadtunk egynéhányan! Nehány cimboránk már zúlleni kezd. (Sokat iszik s már félig részeg, boros.) Ács! (A cigánynak e. h. hallgass!) Hogy volt? (Azaz újra!) Rikkants egyet! (Kialts egyet.) Hogyan is van az a csöndes? (Húzz valami búsnótát.) Bikavér = vörösbör, szöszke = fehérbör, csevice = újbör, löre = sör, sima = pálinka, a borovicskát meg papramorgónak nevezik. Szotyak = rossz hírű leány.

(Bábolna, Komárom m.).

KOTVCS JÁNOS.

Eltart, míg a világ. — Vén, mint az ország utja. — Eltemette magát az Isten háta mögött egy sáros faluban. — Elterült, mint egy palacsinta. — Megtenyerelte a sárt. — Sáros a kéz! (Nem mersz hozzám nyulni.) — Megtépásztta, mint az ülü a tyúkot. — Eltépem az életet fonálát. — Isten neki fakeszt, ha eltörök, a se lesz. — Sok törött cserepe van már. — Az Isten még a maradékját is törölje el a föld színéről! — Apjához üt. (Hasonlít.) — Elüti-véti a dolgot. — (Ahogy esik, úgy puffan. — Elvágta magát. (Elesett.) — Elvágta az utját. — (Ő jó, csak az ördög volt rossz, hogy el nem vitte. — Emberén esik meg. — (Ahány ember, annyi természet. — (Nem lehet minden embert egy kalappal mérni. — (Csak olyan ember, mint amelyet a fúru kihány. — Tityi-mutyi ember. — Tratyli vén ember. — Nem ember előttem. — Csak olyan ember, mint a Samu nadrágja. — Nem enged az Istennek se! — (Meg se fagytam, mért engedjek? (Szójáték.) — Gyere velem, ha nem jössz, viszlek. (Ellopja.) — Azt úgy hívják, hogy nem a tiéd. — Elment eprészni. (Nem mondom meg, hová.) — Annyi az eper, hogy az ember egy leülő helyben is jóllakhat belőle. — Hosszú kötélre eresztette. — Nincsen ernyő, lyukas a kas, mind kihull a pulyka-kakas. — Ne erőlködj, mert megszakadsz. — Ne erőlködj, mert megtököcsödl. — Ne tökösködj. (Ne erőlködj.) — (Erszényébe ütött a lapos gutta. — Kövér erszény. — Sovány erszény. — (Ahányat lép, annyit esik. (Részeg.) — Adjon Isten minden megesett fehérnépnek boldog szülést!

(Gúnyos pohárköszöntő.) — Nem fél az eskütől. — Megesküszik akármire. — Neki a meszelővel! (Munkára!)

ZILAHY JÓZSEF.

Ilyenkor, mikor a nap *sűdül*, hidegebb van, mint hajnalkó. (A nap sajdúl: kezd a ködből kibontakozni.)

Nem vesztöm vele tovább a lelkömet. (Nem bajlódom vele tovább.)

E möntek rónát vágni. (Utat igazítani.)

Böndöt raktak (töltést emeltek a víz mellékén.)

Sarkantyut kő csinálni a víznek, a partot a vízbe beszökelő kiugrásokkal kell védeni, miket vesszőfonással, rőzsecsomókkal, kőhányással megerősítenek.)

Az embőr csak úgy *suhárog* föl-alá, mint a gazdátlan kutyú (sóvárog).

Főlipörödttem a bajbú (felépültem a betegségből).

Ezzel *egy-intést* (ezzel egy irányban).

Intőítsd hozzá a ducot (irányítsd hozzá).

Orcé várlak (szívesen látlak).

Kiná van a későm? (Kinél van?)

Taplas ez a hús (taplós, szívós, kemény).

(Ormánság.)

BODONYI NÁNDOR.

Ételnevek.

Jókai Mór az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben című nagy munkában a régi magyar ételekről szólván, egy — ezelőtt kétszáz évvel írott szakácskönyvnek étel-neveit számlálja elő s zárójel között megjegyzi, hogy azon ételek közül csak a *berbécskás* — *bosporral* — ismeretes ma (Magyarország 1:302). Én és velem együtt nagyon sok székely az említett szakácskönyv néhány ételéről még tudunk, sőt ugyanazon neveken ismerjük is. Ezek: a *domika*, *lőnye*, *bálmos* és a *bábfánk*. Az utóbbit néhány évvel ezelőtt Kolozsvárt hiteles tanú hallotta egy öreg embertől, aki *bábfánk* néven nevezte a székely *pánkót*, az Orosháza környékén ismeretes *pampuskát*. A *domikát*, *túrós domikát* Csikban úri házaknál készítik; hírét *túrós leves* néven Trencsén vidékén is hallottam. Leginkább estére készítik, még pedig úgy, hogy a délről estére megmaradt húslevest jól fellemelegítik, beléje juhtúrót és kockára megvágott kenyér-darabkákat tesznek. — A *lőnyét* most csak Háromszéken, ott is leginkább Kézdi-Polyánban s legközelebbi környékén ismerik. Csak sátoros ünnepeken, mint ritka nemzeti ételt úgy találják fel, különösen karácsony éjtszakáján. Buzalisztból jó nagy, taliga-kerék nagyságú lepényeket sütnek, szeletekre vagdalják, megfőtt aszalt szilvának, vagy vackornak (vad körte) levébe beáztatják, majd a léből kiszedvén, megcukrozott törött mákkal behintik. Ezzel készen van a *mákos lőnye*. — A *bálmos* már nem magyar, hanem oláh étel, leginkább Kolozsvár vidékén

ismerik. Csak annyit tudok róla, hogy a juhtúró készítésekor leszűrődött sajt-lében (savó, zsendice) főzik meg a török-búza lisztet, olyan formán, mint ahogy a puliszkát. — Végre nagy a gyanúm, hogy ez ételek között említett *polyéka* a szintén oláh eredetű *puliszka* őse.

PAÁL SÁNDOR.

IZENETEK.

K. A. Ne féltse a Nyelvőrt Ballagi Aladár tehetetlen dühétől! — A NySz. bírálata, mely tavál a kiadandó mnnkák közé föl volt véve, eltűnt az Akadémia költségvetéséből. Talán a hivatalos bírálat kiadhatatlannak találta; az is lehet, hogy a szerző csak zajt akar ütni (*calumniare audacter!*), de vakmerő támadásának megokolását nem meri a nyilvánosság bírálata alá bocsátani.

J. S. Az a hiba nem mind hiba, p. nem hiba a *megmosolyog vmit* (29:1 és 350; már a régieknél is megvan), a *hangsúly*, a »pontatlan szórend«. *Tan és illetve* ma már általánosan elterjedt szók, kiirtásuk lehetetlen volna. *Okadat* más mint *adat* (a. m. 'érv') s a *rövidlátást* is megkülönböztetik a szemorvosok a *közellátástól*. — Ellenben igaza van abban, hogy a *tömkeleg* h. (29:249) jobb lett volna *útvészto*, Délmagyarországban h.-on (113) és *higye* h. *higgye* (567).

B. M. Igaza van; izléstelen forma volt.

R. M. Érdekes, hogy Tisza-Sz.-Imrén (Jász-N. K. Sz. m.) is így mondják: *az ők házuk, az ők kertjük* (mint a székelyek 30:45). — A kemence ajtaja Orosházán csakugyan *tévi*ke (és *tévő*) s Tisza-Sz.-Imrén *előtte*? A M. Tszban ezek az alakok vannak: *tévő, tévőke, előte, előtő* (vagyis *előtevő*, l. 15:32).

K. Á. Legszokottabb ez: *bor-nagykereskedés*, de még jobb a *nagy borkereskedés*.

H. J. Mind a két cikket közöljük, mihelyt lehet.

Béérkezett kéziratok. Molnár J. A mi szórendünk. — Balogh J. Tájszók, szólások, nevek. — Horger A. Elvan. — H. I. Találos mesék. — Pröhle V. A fosztó képző. — Trebitsch L. Hajózási műszók. — László E. Utca. — Hevesi J. Határozó-ragos jelzők. Tájszók stb. — Krausz S. Kenyér botja stb. — Kertész J. Tájszók, gúnyversek. — Paczauer E. Népmese. — Zsemley O. Bpesti utcai gyerekek műszavai. — Csefkó Gy. Szólások. — Koritsánszky O. A fonó rokka részei. Népdalok. — Gönczi F. Göcseji nevek. — Komjáthy S. Elvagyok stb. — Galgóczy J., Fruchtl E. Eljen. — Hilbert Gy. Tájszók. — Jenő S. Meg. — Horger A. Aggastyánhoz. — Stoll E. Tájszók.

Válaszokat küldtek: Farkas G. Breit J. Zeller E. László I. Bagyary S. Ösz J. Balogh J. Hevesi J. Trencsény L. Dóczi J. Varga I. Koritsánszky O. Seper Lászlóné. Komjáthy S. Bérczi F. László G. Mészáros K. Borsodi L. Klein I. Jenő S. Belányi T. Stoll E.

Beküldött könyvek. Singer és Wolfner kiad. Herczeg F. Ocskay brigadéros. — Az Athenaeum kiad. Kelemen B. Magyar és német kézi szótár tekintettel a két nyelv szólásaira. I. Német-m. rész. Félbörk. 7 K 50 f. — Wodianer kiad. Magyar könyvtár 209—211. Vikár B. A Kalevalából. A Lemminkäinen-rúnók. Petőfi költeményei: Élete és költészete. Faludi F. Három elbeszélés a Téli éjszakákból. — Pekár K. Pozitív esztétika. A szerző kiad. Hornyánszky könyvny. — Gross testv. kiad. Győr: Egyetemes könyvtár 120—21. Alkalmi költemények népisk. Schön B. (40 f.) 125—6. A m. irodalomtörténet dióhéjban. Irta Sennovitz Gy. (40 f.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A MENNYEZETES ÁGY TÖRTÉNETE.

Mindnyájan úgy érezzük, hogy a *mennyezet* v. *menyezet* a *menny* szó családjához tartozik, szöfejtőink is kivétel nélkül oda sorozzák. Kresznerics p. fölveszi alapul a föltételezett *menyez* igét ilyen jelentéssel: ad formam coeli efformat, lacunat. Kassai szerint a boltozatot (!) azért nevezik így: »mert hasonlít szemmel nézvénn az égre, valamely boltozathozz. Annak okáért a' Pétsi Magyarok a' Baldachinumot *Égnek* nevezik, a' mit az Oltári Szentség fölött visznek tiszteletből.« (Ez az *ég* kétségkívül csak a hasonló értelemben használt német *himmel* és latin *caelum* utánzása. Az ágy tetőzetének is van ilyen neve: ném. *betthimmel*, fr. *ciel du lit*.) CzF. nagy szótára szerint meg éppenséggel ez az első jelentése a *mennyezet* szónak: »Az ég boltozata, mely a föld fölé emelkedni s azt ívded alakban körülvenni látszik.« — Némelykor az írók is éppen a mennyboltra alkalmazták e szót; p. Pázmány: »Sok szép szikrázó csillagokkal ragyog, mint annyi drága gyémántokkal tőzött mennyezet;« és Molnár Albert: »Az ég menyezeti beszéllic« (l. NySz.).

Azonban kételkedni kezdtem a *mennyezetnek* a *mennyből* való eredetében, mikor bold. Volf Györgynél azt olvastam, hogy a *mennyezetnek* kettős *ny*-nyel való írása »ellenkezik a kiejtéssel, mely itt csak rövid *ny*-ről tud« (11:125). Ez az állítás kelleténél többet mond ugyan, mert a kettőztetés már a 18. században s a mai népnyelvben is megvan:* mindazáltal föltűnő, hogy a 17. századig csak *menyezetet* olvasunk, egyszerű rövid *ny*-nyel, s hogy ez a kiejtés maiglan is nagyon általános. (Igaz, hogy a *mennyországot* is általánosan röviden ejtjük, pedig itt kétségtelen a *mennyel* való összetétel.)

Később, mikor figyelemmel kísértem a szót, az is föltűnt, hogy különösen gyakran alkalmazzák az ágygal kapcsolatban,

* Pl. Pázmány Préd. 1768-i kiad. 747, és l. jelen füzetünkben a szerk. kérdéseire érk. válaszokat.

s hogy nemcsak tetőt, födelet jelent, hanem kordinát, firhangot, függőnyt is; p. a Bécsi-kódex 42. lapján, Judit történetében, a latin *cortina* szót fordítja: Bemene Vagao ő hajlakába [Holofernes ágyához] es állapék a *ménezet* előtt..., mert alajtja vala őtet alonni. De müdön... közelben vépék [lépe] a ménezethez... (A Székelyudv. kódexben *kárpít* van Judit könyvének megfelelő helyén.) A 18. században Kónyi János a német *vorhang* szót fordítja így: »A menyezetet félrehúzza, hogy a jövődöbeli pokolnak mélységét meglássam« (Ábel halála 115).

Most kérdést tettünk e szónak jelentése felől, s ime azt a fontos értesülést vesszük, hogy a *mennyezetes* ágyhoz több vidéken nem is kell menyezet, hanem így híják a magosra, tornyosra fölvetett ágyat, különösen azt, amely a menyasszony hozta ágy-neművel van megvetve. Ebből már most bátrabban következtetem, amit eddig csak sejtettem: hogy a *ménnyezetes ágy* eredetileg menyasszonyi ágyat jelentett s annak a *ménnyez* igének a származéka volt, mely a Bécsi és Müncheni kódex tanúsága szerint eljegyzést, nőül-vételt jelentett: Menyezlek tégedet én magamnak örökké és menyezlek tégedet én magamnak igazságban: sponsabo te mihi. A férfinak menyezett szűz: virgo desponsata viro stb. (l. NySz.) — E szerint a *ménnyezet* valaha menyegzőt, nászt jelentett és *ménnyezetes ágy* annyi volt mint menyegzős ágy, nászágy.*

Ez a magyarázat már az eddig említettekből meglehetősen valószínűséggel következik, de jóformán bizonyossá válik a következő adatok által: »Menyezet: *mennyegzet*; v. bólt, bółtozat, padlás' al-része« SzD. Kisded szótára. »Le omlani akarván az égi *mennyegzet*, azt ő támasztotta meg« Dugonics: Példab. 1:104. »*Ménnyegzet*, *ménnyezetes* (a templom,« — Czuczka J. kalotaszegi értesítése az e füzetben közölt válaszok közt). — A *ménnyegzet* mind a három adatban a menyezetnek mai jelentését mutatja s egyúttal a *ménny* szó hatásától módosult kiejtést: mindazáltal világosan visszamutat a *mennyegző*vel való rokonságra. A *mennyegzet* ,menyegző, nuptiae' értelmében elő is kerül egy 18. századi írónál (Vajda: Krisztus élete NySz.), teljesebb formája pedig a Müncheni kódexben: Minem böjtölhetnek a *menyekezetnek* fiai (filiae nuptiarum), míglen a vőlegény velek vagyon? (Márk ev. 2:19.) — A *ménnyegző* szónak is *ménnyekző*, *ménnyekező*

* Tudjuk, a nép lakodalmi szokásaiban még most is milyen nagy szerepet visz a menyasszonyi ágy kikérése, fölbecsülése, megköszönése és elszállítása. L. pl. Ethn. 1:385, 2:102—3.

volt a régibb formája (15–17. sz.) s mind a *mënyegzet*, mind a *mënyegző* ama régi *mënyekezik* ige származéka, mely Pesti Gábornál annyi mint menyegzőt tartani, lakodalmat lakni (NySz).

E szerint már most így látjuk a *mënnyezet* szó történetét:

A *mënyezetes ágy* (néhány vidéken *mënyegzetes ágy*) eleinte a menyezéskor, menyekezéskor, vagyis a menyegző alkalmával kapott ágy volt s e kifejezés ép úgy alakult, mint p. nyelvemlékeinkben a *menyegzős köntös*, *menyegzős ruha*, *menyegzős ház*, *menyegzős ének* stb. (vö. *lakodalmas ház* stb.) Később a tornyosra vetett menyasszonyi ágyat — valószínűleg más nemzetiségek szokását utánozva* — kárpitokkal és tetővel díszítették. Minthogy pedig ezt a tetőt a németek *himmel*, *betthimmel* névvel jelölték (p. a szepesi németek, l. Ethn. 2:290) s minthogy az ágytetőre amúgy is kínálkozott a mennyboltról vett hasonlat: idővel a nyelvérzék a *mënyezetes* (*mënyegzetes*) ágyat mindinkább mennyboltos ágynak értette s e miatt aztán több vidéken *mënnyezetesnek*, *mënnyezetesnek* is ejtette. Innen aztán önként kivált a *mënyezet*, *mënnyezet*, *mënnyezet* szó a mai 'plafond' jelentéssel.

Azoknak az érdekes eseteknek egyike ez, amelyekben egy szó elválik régi családjától s jelentésbeli s hangbeli okoknál fogva lassanként egészen más szócsaládhoz csatlakozik (népetimológia).

SIMONYI ZSIGMOND.

AZ -ÍT KÉPZŐ.

A míveltető képzőknek s köztük az *-ít*nek jelentéstani szerepét mintaszerű értekezésében igen szépen tisztázta Szilasi Móric (Nyk. XXIV. Kombinált műveltető és mozzanatos képzés), az *-ít* képzőnek eredetével azonban még ma sem vagyunk tisztában. Budenz József az ugor nyelvek Összehasonlító alaktanában 86. l. -j (eredetibb -g) gyakorító és -t míveltető képzők összetételének tartja. Simonyi Zsigmond ennek ellenében (Nyr. 24: 29–30.) azoknak ad igazat, akik a régibb *-ojt* végzetet a visszaható *-ól*, *-ül* képzőből magyarázzák e helyett *-ólt* (vö. Hunfalvy Pál, M. Nyelvészet 4:411. és Szilády Áron RMK. 1:320) s fölfogását nyomós okokkal is támogatja. A TMNytanban (434. lap) Simonyi azonban már nem tartja fenn ezt a véleményét, hanem a *-jt*, *-ít* képzőt olyan képzőbokornak tartja, »mely már az ugor alapszavakból megvolt **kt* alakban«, vagyis a mai *tanít*, régi

* A hazai nemzetiségek közül — mint Vikár Béla értesít — leginkább a szerbeknél dívik a *mënnyezetes ágy*, a magyar népnél pedig különösen a Kunságban, a Jászságban s a szabolcsi hajduság között.

tanojt, tanoht, alakunk az ugor alapnyelvben körülbelül így hangzott: **tonukt* (vö. cseremis *tunukt* tanít, mordvin *tonafti*-tanít, szoktat). Végül Szilasi nézete szerint (Nyk. 24:179) »az -*ül* valamin az -*ojt* képzőknek közös eleme -*o* vagy *u* < *v* helyett; ehhez járul -*l* képző, s akkor az ige átnemható; vagy hozzájárul a műveltető -*t* s lesz belőle átható ige. E szerint **tanov-l:tanül* és **tanov-t:tanoz-t* (vö. *indoht, fordoht, zoboducha* stb.): *tanoj-t*. Azaz ugyanaz a képző váltakozva *l* vagy *t* végű, amint az ige átnemható vagy átható«.

Igyekezünk ez ellentétes nézetek között egy kicsit eligazodni. Budenznek az Ugor alaktanban és Simonyinak a TMNyban kifejezett nézete közt hangtani tekintetben nincs eltérés. Mind a kettő *kt*-ből (Budenz ugyan *gt*-ből, de ez a kiejtésben szintén *kt*) származtatja képzőnket. Már most az a kérdés, valószínű-e, hogy ugor korbeli *kt* (*gt*) hangkapcsolatból a magyarban *jt* lett. A MUSzbeli adatok nem tanúskodnak e föltétel mellett. Nem vizsgálgatva, vajjon a fölsorolandó adatok etimológiája helyes-e, vagy nem, az ugor *kt* (ill. *gt*) hangkapcsolatot a következő szavakban találjuk:

ugor *kekte* = magy. *két* (*kettő*); ugor *tekte* (lapp *takte, dafte*) = magy. *tete-m*; ug. *tegsdeme* = magy. *tetű*; ugor *tegt* = magy. *tet-* (*tet-ik, tet-sz-ik*); ug. *tagt* = magy. *tit-k*; ug. *pagt* = magy. *pot-a*; ug. *pagt* = magy. *fut*; ug. *bagt* = magy. *bot-kos, böt-ök*; oszt. *pegde* = magy. *fete-ke* (*fekete*); ug. *jagt* = magy. *jut*; ug. *lagt* = magy. *lót*.

E tizenegy adat alapján tehát azt látjuk, hogy ugor *kt* (ill. *gt*)-nek a magyarban *t* a megfelelője s csak egy példában, a *két* szónak *kettő* mellékalakjában egyszersmind *tt* is, de *sehol* sem *jt*. Nem tehetjük föl tehát, hogy e szabályos hangmegfelelés ellenére éppen a műveltető képzésben fejlődött volna az ugor korbeli *kt*-ből *jt*. Az ilyen példák, mint ugor *sagt* = magyar *suj-t*; ugor *sagt* = magyar *saj-t-ó*; ug. *kagt* = magyar *kaj-t*, melyek műveltető értelműek, szintén nem bizonyítanak Simonyi nézete mellett, mert olyan képzésűek, mint *haj-t* (vö. *haj-l-ik*); *sej-t* (vö. *sej-dít*) stb., vagyis *j* végű igéknek pusztán *-t* műveltetővel való továbbképzései.

Az -*it* (-*jt*) képzőnek ugor *kt* alakból való származtatását el kell tehát ejtenünk, s most csak Simonyi régibb nézetével s Szilasi föltevésével kell foglalkoznunk. Mindenekelőtt lássuk, mennyi alapja van annak a vélekedésnek, hogy a mai -*it* (régibb -*ojt, -ajt, -ajt*) nem egyéb, mint az -*öl, -öl* (mai -*ül, -ül*) visszaható képzőnek műveltető -*t*-vel való megtoldása, vagyis hogy a régi *tanoj-t* alak eredetibb *tanól-t*-ből keletkezett. Ha az ide vágó tényeket szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy nagyon is van alapja. Az *lt:jt* változás éppen nem oly szokatlan nyelvünkben s mind a régi, mind a mai népnyelvből meglehetősen számú példát hozhatunk föl rá. A köznyelvben egymás mellett élnek *olt* és *ojt* főleg »repango, insero« értelemben. A székelyeknél *fölt* helyett

Nt. féjt, kiált helyett kiájt, Brassó vidékén öltöz helyett ölytöz alakokat találunk; a háromszéki *sohuult* Csikban *sohujt* alakban használatos; Zala megye egy részében (tapasztalatom szerint a balatonfüredi és tapolcai járás nagy területén) az *-ult* általában *-ujt*-nak hangzik; pl. *mujt*: *mult*; *indujt*: *indult*; *fordujt*: *fordult*; *Tapujca*: *Tapolca* stb. A régi nyelvben is megtaláljuk már az *olt*: *ojt*, a *bolt*: *bojt* »salio, emano« és *bolt*: *bolyt* »camera« párokat, a *kiált*-nak a JordC. és ErdC-ben *keyajt*, *keajt*, *kiajt* alakja van; a mai *döl*, *gyül*, *fül*, *hül*, *ámul*, (*álmul*, *ámél*), *hódol* (*holdul*) igéknek kétféle műveltetőjük van: *dölt*, *gyült*, *fült*(*ö*), *hült*(*ö*), *ámélt*, *hódlolt* és *dőjt*, *gyüjt*, *füjt*, *hüjt*, *álmeit* (*álmét*), *hódit* (l. NySz. és TMNy. 426.). Szintígy volt kétféle műveltető alakja a mai *említ* igének is, t. i. *emlélt*, *emlőlt* és *emleit*. Az *lt*:*jt* hangfejlődés mellett tanúskodnak, mint Simonyi is kifejtette (Nyr. 14:30), egyes kódexeknek, főleg az ErdyC., JordC. és velük rokon nyelvjárású TihC. s KazC-eknek *-ujt* (*űjt*, *őjt*) végű műveltetői, melyekkel szemben *-ul* (*-űl*, *-öl*) alakú visszaható igék vannak, s az utóbbiak magánhangzója magyarázza meg az előbbieket is; pl.:

yndwyt LevT. 23., ErdyC. 427., *zabadwyt* LevT. 23., *neemwyt* JordC. 848., *bizonuit* TihC. 9. 88. 354. *epőit* TihC. 117., *iduőzōit* TihC. 132. stb. (vö. ErdC. *fordwl*, *zabadwl*, *sokaswl*, TihC. *tanul*, *indul*: ErdC. *zendűl*, *keezűl*, *reezesűl*, TihC. *iduőzöl*, *fezöl* stb.).

At. Mindamellettt azonban, hogy az *lt*:*jt* változás lehetőségét bizonyítottam, mégsem azt akarom állítani, hogy a mai *-ít* (ered. *-ojt* stb.) képző csakugyan ilyen módon alakult is, hanem csupán azt, hogy a régi nyelvnek nemcsak *-ojt* stb., hanem *-olt* stb. alakú műveltetői is voltak. Az *-olt* alak mellett tanúskodnak a fönt elsorolt páros műveltetők (*dölt* a *dőjt* mellett) s tanúskodnak a nyelvemlékekben oly gyakran előforduló *mozdolt-atik*, *fordolt-atik*, *indolt-atik*, *zabadolt-atik*, *tiztolt-atik*, *sokasolt-atik*, *merewlt-etik*, *remőlt-etik*, *erősőlt-etik*, *epőlt-etik*, *feierőlt-etik* stb. alakok, melyeket csak úgy magyarázhatunk, hogy az *-at(ik)*, *-et(ik)* szenvedő képző a *mozdolt*, *fordolt*, *indolt*, *merewlt* stb. műveltető igékhez járúl, ép úgy, mint a velük egy jelentésben használatos *fordoit-atik*, *zabadeit-atik*, *erősőit-etik* stb. igéknél a *fordoit*, *zabadeit*, *erősőit* stb. műveltetőkhöz (vö. Simonyi Nyr. 14:30.). Az *-olt*, *-ult*, *-ölt*, *-űlt* mellett tanúskodnak még az ErdC., JordC., TihC., KazC. s más kódexeknek *-ut*, *űt*, *-öt* végű műveltetői, mint:

tacaruta (újabb Königsb. tör.), *gyogywt* JordC. 456., ErdC. 625., *tanut* TihC. 130., KazC. 111., *tiztut* TihC. 140., KazC. 19., *indut* KazC. 134., *tulaidonut* TihC. 131., *twllaidonut* KazC. 188., *bizonut* TihC. 2., KazC. 184., *zabaduth* KazC. 112., *uelagosut* TihC. 2., *bodokut* TihC. 139., *wakut* TihC. 154., *widamut* KazC. 51., *kazdakut* KazC. 51., *megkemeenyűt* JordC. 804., *ekősőt* TihC. 5., *kesserőt* TihC. 26., *iduőzōt* TihC. 59., *epőt* TihC. 142., KazC. 186., *emlőt* KazC. 88. stb.

Mindezekben az *l* maradt el a *t* előtt. Az *l*-nek mássalhangzók előtt való kiesésére sok példa van az említett kódexekben. Itt csak a TihC-ből említek föl néhányat:

kőti: *költi* 16., *meghotunk* 17., *paplanaua*: -val 19., *kayatania*: *kajáltania* 12., *gómóck* 26., *őőztet* 27., *bőc*: *bölcs* 34., *be ota*: *beoltá* 37., *noc*: *nyolc* 49., *vtoso* 66., *vtozor* 73., *erkuében* 107., *otar* 114., *be thőty* 160., *fot*: *folt* 186., *uot*, *uotak*, *uona* stb.

Hogy a régi nyelvnek *-olt* stb. alakú míveltetője volt, az már az eddigiek alapján is valószínű. Bizonyossá teszi azonban ezt a föltevést a dunántúli nyelvterületnek az a sajátága, hogy az *-ít* míveltető képzőt a ragozásnak mind azon alakjaiban, ahol nincs utána hosszú *tt*, *-itt*-nek (Somogy megye egyes részeiben *-ett*-nek) ejtik; pl. *tanítottok*, *tanítsz*, *tanított*, *tanítottunk*, *tanítottok*, *tanítottanak*; *tanítotték*, *tanítottana* stb.; *tanítottanyi*, *tanítottó*, *tanítottás* (de: *tanítottam*, *tanítottál* stb.). A hosszú *tt* nyelvünkben mindig hasonulásnak az eredménye; két mássalhangzó hasonulásából kellett tehát a dunántúli *-itt* képző *tt*-jének is keletkeznie. Csak-hogy miféle két mássalhangzóéból? Az *-ít* képzőnek legrégibb kimutatható alakjai: *-oht*, *-uht* (*tonoht-uananak* Gyulafehérvári glosszák; *iduzuht* KT. II.) és *-ojt*, *-ějt*, *-őjt*. Ha már most azt kutatjuk, hogy a dunántúli *-itt*-nek *tt*-je *ht*-nek vagy *jt*-nek hasonulásából keletkezett-e, a nyelvtörténeti fejlődés mind a kettőre tagadólag felel. A *ht* fejlődésére nézve a régi nyelv tanúságára hívátkozhatunk, ez pedig a mellett szól, hogy a *ht*-ből közvetlenül *jt* lett; pl. *rohtonc*: *rajtunk*, *mezehtelen*: *mezejtelen*, *tonoht*: *tanojt*, *iduzuht*: *idvőzajt*, *Sehtur*: *Sőjtör*.

A dunántúli nyelvjárások *jt* kapcsolata, akármiből fejlődött, megmarad; pl. *bujt*, *ejt*, *fejt*, *gyujt*, *hajt*, *nyujt*, *rejt*, *sejt*, *sujt*; — *ajtó*, *bajt*, *fajt*, *lajt*, *rajt*, *rojt*, *sajt*, *tajték*. Egy példában, a *büt* (köznyelvi: *bőjt*) szóban eltűnik a *j* s a megelőző magánhangzó megnyúl. Csak a köznyelvi *lejt* és *ojt* szavaknak felel meg Dunántúl *lőtt* és *őtt*, de hogy ezekben hogyan kell a *jt* helyett levő *tt*-t magyaráznunk, arról alább szólok. Elég az hozzá, hogy a dunántúli míveltető képző *tt*-jét *jt* hasonulásából se magyarázhatjuk.

Van azonban egy csomó míveltető értelmű ige, melyben a köznyelvi *lt* kapcsolatnak a dunántúli nyelvjárásokban *tt* felel meg. Ilyenek:

fétt: *félt* (*féttek*, *féttsz*, *fétt* stb.; *féttenék*, *féttene* stb.; *féttenyi*; de: *fétettem*, *fétett* stb.); *kétt*: *kelt*; *kótt*: *költ*; *ótt*: *olt*; *ött*: *ölt* (*szarvára ötti*; *beöttöm a kenyeret*); *tétt*: *tílt*; *tótt*: *tölt*; *vátt*: *vált*; *kiátt*: *kiált*.

Ide tartoznak még a következő igék, melyeknek *-ul*, *-ül* visszaható párjuk is van; *dütt*: *dül*; *gyütt*: *gyül*-ik; *fütt*: *fül*-ik; *hütt*: *hül*; *nyütt*: *nyül*-ik. Ez utóbbiak közül többnél, mint fentebb láttuk, a nyelvtörténet igazolja a *lt*-s alakot (*dölt*, *fültő*, *borhültő*, *hültés*; vö. TMNy. 427.). Az *olt* és *ojt* kettős alakok közül a

dunántúli *ótt* szintén csak az *olt* alakból keletkeztetett s szintily kettős *lőtt* és *lejt* alakúnak kellett valamikor a mai köznyelvi *lejt* igének is lenni, mert a *lőtt* a felsorolt analógiák alapján csakis *lőtt*-ből fejlődhetett. Hogy *lőtt*-ből fejlődött, ezt nemcsak a *tt*, hanem az *ë*-nek *ö*-re változása is bizonyítja (vö. *tel*-ik *tölt*: *tött*; *kel*: *költ*: *kött*). Ugyanilyen fejlődésüknek kellett lenni a *tátt*: *tát* és *bocsátt*: *bocsát*, *bocsájt*, göcseji *bocsít* igéknek is, vagyis valamikor *tált*, *bocsált* alakjuk volt. (Az előbbire nézve vö. *vált*: *vátt*, az utóbbira *kiált*: *kiájt*, *kiátt*.)

Az *lt*: *tt* hasonulás a dunántúli nyelvjárásokban különben nemcsak míveltető igéknél, hanem egyéb alakoknál is előfordul.

Így az *l* végű igék befejezett cselekvésű igenevében; pl. *alétt*: *alélt*; *avétt* (ered. *avult*, *avélt* alakból), Vas megyében *szométt*, *szomítt* (Tsz₂), „szomjas” (ered. *szomjult*, *szomélt*-ből). Szintígy *hótt* (ember), *hóttan*; *köttet*, *föttet*, *süttet* (ettünk); *tanútt* (ember); *megszorútt* (ember); (hód) *tötte*; egy *üttő* helibe stb. (Mult időként azonban csak egyszerű *t* járatos: *meghát* v. *meghót* a szegény; ez az asszony *elalét*; a kovász *megkét*; az *été* *megföt*, *megsüt* stb. Csak egy igénél használatos cselekvő értelemben is kétféle alak: *külöte* v. *kilötte* a hideg). Egyéb ilyen szók: *átt* (rég: *ált*); *szétt* (rég: *szélt*).

A dunántúli területen kívül még a székelységben is megtaláljuk ezt a hangtani jelenséget, de már nem olyan terjedelmében. Itt is *-ítt*-nek hangzik a míveltető képző; pl. *tanyítt* (Háromszékben és Csíkbán; Gyergyóban azonban *tanyítt* és *tanyít*: *tanyító* és *tanyító*; Udvarhely megyében *tanítt*, *tanítottok* stb.; kolozsvár-hóstatí nyelvjárásban is *tanítt*), de már nincs annyi bizonyítékunk a *tt*-nek *lt*-ből való származására, mint a dunántúli nyelvterületen. A *félt* ige, mely Udvarhely megyében egyszerűen *fét*-nek, Háromszékben az *l*-nek *j*-re változásával *féjt*-nek hangzik, Csíkbán *fétt* alakban él. A *kélt* ige ugyancsak Csíkbán *küt* és *kétt* alakban használatos. A *fütt* ige az egész székelységben, sőt a MTsz. adatai szerint az egész erdélyi magyar területen *fütt*, *fütt* alakban él: *füttözik*, *füttö*, kályha, kemence; és *tt*-vel járatosak Csíkbán és Udvarhely megyében a *hüttteni*, *nyüttteni*, Csíkbán, Háromszéken s Hunyadmegyében a *gyüttteni*, *gyüttteni* igék is. Hosszú *tt*-vel ejtik a *süttet*, *föttet* (Csík, Udv.) és a *hótt* (Udv.) igenévi alakokat, a *szétt* határozószót (Udv.; ugyanott azonban: *át*, pl. *átereszt*), Kereszturfi székben pedig a *suhutt* szót (Kriza), mely Háromszéken *sohult*-nak hangzik. A többi szóknál hosszú magánhangzó után az *l* egyszerűen kiesett, pl. *kiát*, *vát*, vagy kiestével csupán az előtte levő rövid magánhangzó nyúlt meg, mint *tít*, *töt*, a *t* pedig változatlanul maradt.

Eddigi fejtegetésünk alapján nem is haboznánk kimondani, hogy a mai *ít*, régi *-ojt*, *-éjt* stb. míveltető képzőnk eredeti alakja *-ölt*, *-ült* stb. volt. Hisz, amint láttuk, a dunántúli s a székely *-ítt* képzőnek *tt*-je másként nem is magyarázható. Nem haboznánk, ha a régi nyelvben csupán *-ojt*, *-éjt* stb. alakokat

találunk. Csakhogy ott vannak a KT. *iduzult*, a gyulafehérvári töredéknek *tonoht*-, Ráskai Lea kódexeinek *indeht*, *zomoreht*, *byzoneht*, *epeht*, *tellesht* stb. alakjai, melyeknek *ht* (ejtsd: *zt*, *žt*)-jét lehetetlenség eredetibb *lt*-ből magyaráznunk. Ott vannak a HB-nek *žoboducha*, a BC. és MC. *zabadoch*, *zabadech* s ugyanezeknek s a többi kódexeknek általános *zabadeh*, *zabadohon*, *zabadohatok* stb. fölszólító módú alakjai, melyeknek *ch*, *h* hangját szintén csak *-ht* végű míveltetőből fejthetjük meg. Nem gondolhatjuk, mint Zolnai egy helyen (Nyelvméleink 148. lap) véli, hogy a *h* ezekben az alakokban csak helyesírási sajátság, vagyis, hogy az *-ht* végű igéknek kódex-korbeli *tanoh*, *taneh*, *tanohon*, *tanihon* stb. alakjai egyszerűen *j*-nek olvasandók, amint némely nyelvjárások ma is ejtik: *tanij*, *tanijon* stb. Hisz ezeket az alakokat a legkülönbözőbb helyesírási kódexekben a legnagyobb következetességgel találjuk *h*-val írva, holott különben két magánhangzó között a *j*-t *i* vagy *y*-val, mássalhangzó után ugyanezekkel vagy ' jellel, szó végén pedig ritkábban *ih*-vel is jelölik. Nem kételkedhetünk, hogy a *tanoh*t, *fordeht* alakokat valamikor törökhangú v. ínyhangú spiranssal *tanoh*t-, *fordeht*-nak, a *tanohon*, *fordehon* alakokat pedig *tanohon*-, *fordéhon*-nak ejtették.

Hogyan magyarázzuk már most ezeket az alakokat? Eddigi fejtegetésünk folyamán azt láttuk, hogy a mai *-ht* képzős igék nagy része úgy alakult, hogy a míveltető *-t* az *-ól*, *-ül* visszaható képzőhöz járult. Az *-oh*t, *-eh*t végű igéket is legkönnyebben úgy fejthetjük meg, ha Szilasi magyarázatához csatlakozunk, mely szerint a míveltető *-t* az egyszerű *v* visszaható képzőhöz járult, vagyis hogy a *tanoh*t eredetibb alakja *tanov*-t volt. Igaz, hogy Szilasi magyarázatának van egy bökkenője, nevezetesen, hogy a *vt*: *zt* változást nyelvünk történetéből nem tudjuk biztosan kimutatni, s mint Simonyi megjegyzi (TMNy. 435.), »a **tanov*t alakból a rendes magyar hangfejlődés szerint inkább **tanout*, **tanót* formákat várnánk«. Mindamellett Szilasi nézetét, mivel a legtermészetesebb, nagyon valószínűnek tartom, annál is inkább, mivel a *vt*: *zt* és további *jt* változást is ki lehet nyelvünk történetéből legalább egy példában mutatni. Ez az egy példa a tihanyi apátság alapító levelének *soht* (ejtsd: *soxt* v. *saxt*) ,só' szava, mely alig egyéb, mint a *só*: *sava* (tű *vattok földnec saui* BC., *ti földnec sava vattoc* Döbrö.; ma is: *az ételnek sava, borsa*) szónak mellékalakja, s ha csakugyan az, benne a *z*-t nem tekinthetjük egyébnek, mint a *sav*-beli *v* változatának. Nem lehetetlen tehát, hogy a föltételezett **tanov*t-ból *tanoh*t lett, s ha a XI. századból több terjedelmes emlékünknél marad, hasonló *vt*: *ht* változást nagy valószínűséggel többet is kimutathatnánk. A *vt*: *ht* változásra mutat különben a *só* (*sava*) szónak *sajtalan* főszó képzős alakja is (*ez sos es ez sajtalan* VgC.), melyben a *v*: *j* változást legkönnyebben köv. *z* hangból magyarázhatjuk: **savtalan*: *sajtalan*: *sajtalan*.

Fejtegetésünk eredménye az, hogy a mai köznyelvi *-ht* képző kétféle alakból fejlődött: egyrészt *-oh*t, *-eh*t, *-oj*t, *-ej*t-ből, másrészt

-olt, -ölt-ből. Az -olt és -olt képző nézetem szerint sokáig együtt élt s nemcsak *tanoht, indoht, fordohht, erőseht*, hanem mellettük *tanolt, indolt, fordolt, erősölt* alakok is járatosak voltak (vö. *dőjt: dőlt, emleit: emelt* stb.). Mikor aztán a *ht* szabályszerű fejlődéssel *jt*-re változott, az *lt*-ből a *tanojt, erősöjt* v. *erősejt*-féle alakoknak hatása folytán szintén *jt* lett s a kétféle képző egybeesett. Későbbi fejlődésük -ét, -ít-té aztán közös volt.

Emellett azonban az -olt képzős míveltető maradt fenn a régibb nyelvnek *dőlt, emelt*-féle, továbbá *mozdoltatik, epőltetik*-féle alakjaiban, melyeket főntebb tárgyaltam; ezt az alakot őrizte meg egyes kódexeknek s régi íróknak -ut, -űt végű míveltetője, mely a szlavyonai *épütött, terütött* igékben ma is él, s ezt az alakot tartotta fenn, amint kifejtettem, a dunántúli nyelvterületnek és a székelységnek -itt (-étt) képzője. Az utóbbinál csak azt kell még megmagyaráznunk, hogy a visszaható -ul, -ül-nek megfelelően mért nem -utt, -ütt, hanem -itt (-étt) az alakja? Erre nézve két magyarázat is lehetséges. Az elsőnél az *avétt, üvitt* (= *avult, szométt, szomítt* (= *szomjult, alétt (alélt)*) alakok igazíthatnak el bennünket. Ezekben *u* helyett szintén *é, i*-t találunk. Hogy miféle hangtani okok okozták ezt a változást, azt egyelőre nem állapíthatjuk meg, de tény, hogy a régi nyelvben a mai *ü, ő* helyén gyakrabban találunk *é*-t; pl. *álmül* és *álmél, arcül* és *arcél*; a Schlägli szójegyzékben *sorcante, hate*: hattyú. Valószínűbb azonban, hogy az -itt (-étt) alakvegyülésnek az eredménye. Egymás mellett éltek az -ütt, -ütt és az -ít (-ét) alakok s az -ütt-ből a *tt*, az -ít, -ít (-ét)-ből pedig az *i (é)* maradt meg; *tanítt (tanétt)* tehát = *tanútt + tanít (tanét)*. Hasonló alakvegyülés más fajta míveltető képzésnél is előfordul; pl. *szakiszt* = *szakítt + szakaszt*; *röpiszt* = *röpítt + -eszt (ereszt)*; *szakajiszt* = *szakajt + szakaszt*; *szalajiszt* = *szalajt + szalaszt* stb.*

HALÁSZ IGNÁC.

* Dunántúl a következő -ajt, -éjt végű míveltetők élnek: *veszejt, szakajt, szalajt, hullajt*. Legtöbb ilyen képzős ige található a palócságban (l. Nyr. 21: 419, ott 14 van felsorolva). Ezek közül néhány a régi -ojt képzésmódnak maradványa lehet, különösen azok, amelyek nagyobb területen élnek, mint *veszejt* palócság és Dunán túl; *hullajt* palócság, Kis-Kunság, Dunán túl; *szakajt* Dunán túl, Pest m., Kis-Kunság, palócság; *szalajt* Dunán túl és palócság. Maguk ez alakok is nyílt a hangjuk tanúsága szerint már vegyülek-alakok, részint az -aszt, -eszt, részint az -át, -et képzők hatása folytán; csak-hogy ez a vegyülés nem lehet újabb, hanem jó régi keletű.

Szeretett barátunk, a Magyar Nyelvőrnek szinte kezdettől fogva jeles dolgozótársa, most hűnyt el, élete delén, f. hó 9-én, — éppen most, mikor elkezdte közzétenni egyetemi előadásainak érett gyümölcseit. Áldás hamvain!

MONDATTANI TANÚLMÁNYOK.

III.

A Simonyi meghatározásában az is benne van, hogy »a nyelvtani állítmány a cselekvő személyre vagy dologra van vonatkoztatva«. Ez régi módiásan kifejezve annyit tesz, hogy az állítmányon (ige) meg van jelölve az alany személye és száma. Pl. *En* || *magyar nemes vagyok. Te* || *jó vagy. A szél* || *fúj*. Kalmár is ilyenformán határozta meg az alanyt: »Az alany az állítmány személye.«

Nem nehéz bebizonyítani, hogy a meghatározásnak ez a része is falnak viszi az elemzőt, s szinte csodálatos, hogy a grammatikusok oly szembeszökő ellenmondásokra sem estek gondolkozóba, aminők e meghatározás nyomán kisülnek.

Vegyük föl pl. a Simonyi nyelvtanából ezt a példamondatot:

a „A pártütő *te* vagy.“

Az elemzés szerint: alany = *te*; állítmány: *vagy a pártütő*.

*a*₁ *Te* || *vagy a pártütő*.

Világos dolog, hogy az iskolai elemzés szerint rendezett *a*₁ mondat a magyar beszédben képtelenség, s helyesen csak így felelhető:

*a*₂ A pártütő || *te* vagy.

vagy: *a*₃ *Te* vagy || a pártütő.

Mert, ha elfogadjuk, hogy *te* az alany, a mondatnak tiszta értelme csakis így rendezve van:

*a*₄ *Te* || a pártütő vagy.

Ámde nem hiszem, hogy akadna gondolkozó grammatikus, aki az *a*₂ mondatot egy jelentésűnek tartaná az *a*₄ mondattal. Megtetszik ez abból, hogy az *a*₂ mondat erre a kérdésre felel:

Ki || a pártütő? — F. A pártütő || *te* vagy!

Az *a*₄ mondat pedig erre:

Mi vagy *te*? — F. *Te* || a pártütő vagy!

Tegyünk most a két mondatba a második személy helyett (egy megnevezett) harmadik személyt.

b (*a*₂) A pártütő || *Kont* (van, volt).

*b*₁ (*a*₄) *Kont* || a pártütő (van, volt).

A meghatározás megkívánta állítmány (t. i. ige) nincs is a mondatban, s mégis ahány grammatikus, — egyértelműleg valljuk, hogy a *b* mondatban az állítmány: *Kont* (van, volt), s a *b*₁ mondatban: a pártütő (van, volt). S az alany — a másik fél! Miért? Honnan tudjuk, hogy melyik fél az alany, s melyik az állítmány, mikor az elhallgatott puszta állítmány — az ige — ha kitesszük mind a két félhez alkalmazkodik személyben és számban... De tudjuk, az bizonyos!

Azt még nem olvastam nyelvtenban, hogy a három személy közt rangbeli különbség volna. S mégis a fönti két példa tanúsága szerint úgy áll a dolog, hogy a *harmadik* személyről elismerjük, hogy »állítmánykiegészítő« is lehet; de az első és második személy — szent meggyőződésünk szerint — mindig »nyelvtani alany«!

Pedig a józan ész azt kívánná, hogy: ha ezekben a mondatokban:

A *pártütő* || **Kont** volt.

A *barátnőm* || **mosóné** volt.

Az *orvosunk* || **Trajtler** Jakab sat.

— minden nyelvten szerint az »állítmánykiegészítő alany-
eset« (horrendum dictu!) — *Kont*, *mosóné*, *Trajtler Jakab*,
akkor ezekben a mondatokban is:

A *pártütő* || **te** voltál.

A *barátném* || **te** voltál.

Az *orvosunk* || **te** vagy —

ez a kiváltságos *te* tartoznék az »állítmánykiegészítő« lenni. S nem pedig a mondat egyik fele, az alany!

A nevezetes a dologban az, hogy Kicska M. egyik hozzám írt levelében ezt annyira természetesnek tartja, hogy szerinte »akármelyik grammatikából ki lehet mutatni, hogy Garay fent idézett mondatában »*te vagy*« a praedicatum«, — s erre vonatkozólag idézi Heyse véleményét: Wenn das Subjekt ein Substantiv oder hinweisendes Fürwort (insbesondere eines der unbestimmten Pronomina es, dies, das), das Praedicatum aber ein persönliches Fürwort ist: so kongruirt das Verbum sowohl der Person wie dem Numerus nach mit dem Praedicativum. Z. B. ,der Mann (von dem ihr sprecht) bin ich'. Stb.

Bízzást állítom, hogy a mi grammatikusaink még nincsenek ennyire; — legalább én egy magyar nyelvtenban vagy értekezésben sem olvastam hasonló nézetet.

Mert ha ennek igaz voltát elismerik, akkor egy kis ráeszméléssel kénytelenek lesznek maguk belátni, — mint ahogy én Heyse nélkül rájöttem — hogy az egész »személyes alany« elmélete nem ér egy ütötaplót a mondat elemzésében.

IV.

A kérdező módszer.

Ha akármelyik magyar nyelvtenba belenézünk, mindegyikben ott találjuk ezt az útbaigazító (?) tanácsot: »Az alany erre a kérdésre felel: *ki? mi? kik? mik?*« A Brassai »tapogató kérdés« elmélete ez, és tudományos köntösbe öltöztetve annyit jelent, hogy minden kijelentő v. felszólító mondat egy bizonyos kérdésre adott feleletnek tekintendő.

Próbáljuk ki tehát a szabályt, ahogy az iskolában szoktuk.

Pl. a) *A juhász || nagyot ütött botjával a számára fejére.*

E mondat elemzésénél megmagyarázzuk először, hogy a mondat egyik fele az alany, 'a juhász', mert az a 'nevező rész' (Szinyei), a 'cselekvő személy'. — S aztán hogy jobban megértessük, föltesszük a tapogató kérdést:

Ki ütött nagyot botjával a számára fejére?

Aki emberül tud magyarul, erre a kérdésre csak így felelhet:

a₁) *A juhász ütött nagyot botjával a sz. f.*

Ha most az *a* és *a*₁ mondatot egymás mellé állítjuk, lehetetlen, hogy szemöldökráncolás nélkül sikamoljunk át a két — állítólag egy kérdésre adott — felelet alaki különbségén! Miért változott meg a szólam s vele a hangsúly, de még inkább a szórend, ha a két mondat tartalmilag azonos? Mondhatom, nekem mint gyakorló tanárnak sokszor szemet szűrte ez az alaki különbség az alany keresésénél. — S arra a meggyőződésre jutottam, hogy: 1. vagy nem helyesen tesszük föl a tapogató kérdést; 2. vagy — mivel a szórend megváltozásának mély (s még ki nem kutatott) lélektani okon kell alapulnia — a kérdő módszer az alany (a mondat egyik fele) föltalálásában nem célhoz vezet; 3. vagy pedig nem áll az a tudományos tétel, hogy: minden mondat egy bizonyos kérdésre adott feleletnek tekintendő.

Ez utóbbi eshetőséget kizártnak tartja az összes ismertem tudományos és iskolai nyelvtan. Egyelőre minden történetelőtti magyarázat mellőzésével magam is a valló vagyok, hogy lehetetlen gondolatot kifejező mondatot képzelünk, mely ne kérdésre adott feleletnek volna tekinthető. Korántsem akarom azonban ezzel azt mondani, hogy minden kijelentő mondat — a priori — kérdésre adott felelet!

S ha ezt elfogadjuk sarktételeknek, foglalkoznunk kell a másik két eshetőséggel.

Tán nem helyesen tettük föl a tapogató kérdést?

Ez esetben világosan nem, — mert hisz nem ugyanazt a mondatot kaptuk feleletül, mint amely elemzésre volt kitűzve.

Helyesen csak így tehetjük föl a kérdést:

Mit csinált a juhász? (ált. k.)

v. *Nagyot ütött-e botjával a sz. f. a juhász? (kül. k.)*

S a felelet mindkét esetben föltétlenül ez:

A juhász nagyot ütött b. a sz. f.

És minden más kérdésre ettől eltérő szólamú, hangsúlyú, szórendű, tehát más jelentésű mondat a felelet.

Ez a kézzel fogható tény magától rávezet, hogy a mondat szórendje s vele az értelme mindannyiszor megváltozik, valahányszor a fentihez hasonló mondatban a tapogató *ki? mi?*

kérdéssel akarjuk megtalálni az alanyt. Ebből pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kérdő módszer az alany föltalálására nem alkalmas.

Kérdés útján tehát a mondatnak melyik részét találhatjuk meg mindig? Megtalálhatjuk az állítmányt, illetve az állítmány predikativ részét, a Kicska analitikus állítmányát, mely oly szorosan kapcsolódik az igéhez, mint a jelző a jelzett szóhoz. Már pedig ez, — mint fönnebb kimutattuk, — nem lehet az alany, a mondat egyik fele. Miért? Megadja rá a feleletet a kérdő mondat mivoltának rövid kifejtése.

ALBERT JÁNOS.

ALANY VAGY KIEGÉSZÍTŐ? *

I. Az efféle mondatokban:

Az én voltam. Ez te vagy, amaz pedig én vagyok (én, te: hangsúlyosak) meggyőződése szerint az *én, te* névmásokat kell nyelvtani alanyoknak tekintenünk.

A dolog mindjárt világosabb lesz, mihelyt tudjuk, mire mutat az *az, ez* mutató névmás. Tegyük föl például, hogy *A* és *B* beszélgetnek, ilyenformán:

A: Bátyád volt tavaly önkéntes a közösknél? — B: Nem. Az (t. i. önkéntes) én voltam. — A: Kit ábrázolnak ezek az arcképek? Meg nem lehet ismerni, olyan rosszak. — B: Ez (a kép) te vagy, amaz (a kép) pedig én vagyok.

Ezekben a mondatokban két különböző esettel van dolgunk. Az első mondat: *Az (t. i. önkéntes) én voltam*, az *én* kiemelése nélkül és az névmás helyett a megfelelő *önkéntes* főnévvel így lenne: *Én önkéntes voltam*. Itt tehát határozottan *én* az alany, *önkéntes* pedig az állítmánykiegészítő, még pedig ennek a szubszumáló fajtája, mellyel mint állítmánnyal azt állítjuk, hogy az alany (az egyedi vagy csak szűkebb körű faji fogalom) beletartozik az állítmány nemi fogalmába. Ilyen a legtöbb állítmánykiegészítő mondat. Ha már most az alany és a kiegészítő megváltoztatják szokásos helyöket, s mint kiemelt mondatrész az alany kerül közvetlen az ige elé, a kiegészítő pedig a bevezető szakaszba szorúl: ez mit sem változtat sem a fogalmak közt levő logikai viszonyon (nem és faj viszonya), sem pedig a nyelvtani viszonyon.** Tehát: *Önkéntes én voltam* — e mondatban csak a szórend más, mert más lett a

* Heysenek itt a Mondattani tanulm. III. szakaszában idézett elemzésére nézve, anélkül hogy Albert J. fejtegetését vagy Heyse szabályát közöltem volna velük, kikértem e kérdésben két olyan d. társunk nézetét, kik tüzetesen foglalkoznak a mondattani alapfogalmakkal. *A szerkesztő.*

** De igenis némely más nyelvben. A franciában p. régente azt mondták: *ce suis je* (szó sz. 'es bin ich'), ellenben ma 3 személyű igével: *c'est moi*. Hasonlókép a régi angolban *it am I* 1. szem., ma pedig 3. szem. igével: *it is I*, sőt már a 16. század óta többnyire: *it is me*. A *moi* és *me* alakokat itt nem is alanyesetnek, hanem tárgyesetnek tekintik (l. Storm: Eng. Philologie 1. kiad. 1: 234, 241).

A szerkesztő.

beszélő célja, közölnivalója; a fogalmak nyelvtani és logikai viszonya maradt a régi. Ép ez az eset, ha az *önkéntes* fogalmat az névmással helyettesítjük is: Kiemelés nélkül: *Én az (önkéntes) voltam*, kiemelve: *az (önkéntes) én voltam*, vagyis: az önkéntesek közé én tartoztam, nem bátyám. Egyébiránt a nyelvtani alak is világosan mutatja, hogy *én* az alany, mert ezzel egyezik az ige (*voltam*), nem pedig az *az* (önkéntes) szóval. Már pedig ha *az* (önkéntes) volna az alany, akkor az állítmánynak ezzel kellene egyeznie.

A másik mondatban: *Ez (a kép) te vagy, amaz (a kép) pedig én vagyok* — logikailag némileg különböző esettel van dolgunk, de a nyelvtani alanyok itt is a személynévmások. E mondatban kiemelés nélkül így alakul a szórend: *Te ez (a kép) vagy, én pedig amaz (a kép) vagyok*. E mondatok teljes állítványai [ez (a kép) vagy] azonosító állítványok; két azonos tartalmú és egyenlő körű fogalomról állítják az azonosságot. *Én* = ez a kép (persze nem betű szerint véve a dolgot, hanem csak bizonyos jegyek tekintetében), viszont: ez a kép = én. Az azonosító ítéletekben nem azt állítjuk, hogy az alany-fogalom az állítvány-fogalom körébe tartozik, hanem azt, hogy az alany-fogalom egyenlő az állítvány-fogalommal. Itt tehát logikailag mindegy, akármelyiket tekintjük alanynak vagy állítmánynak, s csakis az a lélektani mozzanat dönti el a kérdést, hogy a beszélő a körülményekhez képest melyik fogalomból indul ki, melyiket kell ismert és melyiket ismeretlennek tekinteni a hallgatóra nézve. (Vö. Brassai, A mondat dualismusa.) — Nyelvtanilag azonban itt is úgy áll a dolog, mint az első esetben: az *én*, *te* személynévmások az alanyok, velők egyezik az ige, csakhogy mint kiemelt, fontos részek közvetlen az ige elé kerültek; míg az *ez*, *amaz* (a kép) állítványkiegészítők mint már ismert részek, a bevezető szakaszba (Brassainál: inchoativumba) szorultak.

Nyelvtanilag a személynévmások nem is szoktak lenni állítványkiegészítők, mert az állítványkiegészítők rendszerint többé-kevésbé tágabb körű (legalább az alanynál tágabb körű) fogalmak szoktak lenni, hogy mint állítványok magokba fogadhassák az alany-fogalmat is. Már pedig *én* és *te* egészen egyedi fogalmak helyettesítői, más fogalmat nem fogadhatnak magokba, állítványkiegészítők ill. állítványok tehát csak logikailag lehetnének az azonosító állításokban, nyelvtani állítványkiegészítők azonban nem szoktak lenni. A nyelv egy-két ritka eset kedvéért — minők az azonosító ítéletek — nem alkot új formákat. Logika és gramatika tehát itt sem járnak teljesen egy úton. BALOGH PÉTER.

II. Ha az alanyról vallott meggyőződésem némi rokonságban volna a nyelvtanok meghatározásával, nyugodtan azt mondanám, hogy ezekben a mondatokban: *A pártütő te vagy! Te vagy az? Ez (az arckép) én vagyok, emez pedig te vagy*: mindig a kisebb hangsúlyú rész az alany. Azt mondanám, hogy alany a *pártütő*, mert ez van meg előbb lelkünkben, ehhez kapcsolunk valamit, *te* pedig állítvány-

kiegészítő névszó, röviden »kiegészítő«, de az ige a névmás erős hangsúlya és nagy közelsége miatt nem az alannal egyezik meg, hanem a kiegészítővel. *Te vagy az?* ebben az alannak mondanám az az mutató névmást, az igét pedig megint a kiegészítővel egyeztetném, hasonlóképp *ez* és *emez* volna az alany a harmadik mondatban.

De nézetem szerint a nyelvtani alany fogalmának semmi logikai alapja nincs, lélektani is csak másodsorban van, hanem minden mondatrész fogalmával együtt az alanyé is optikai és stilisztikai alapon nyugszik. Látástani alapon annyiban, hogy az esemény körül az ember személyeket, tárgyakat, helyet és más körülményeket lát. Ezek közül alannya az esemény főszemélye lesz. Vagyis szerintem nyelvtanilag legrövidebben kifejezve az alany az állítmány főszemélye. Aki a cselekvésben legelső sorban, lelki tudatával, vezetőképen vesz részt. — Stilisztikai az alany fogalmának alapja annyiban, hogy ha az alany nem élő személy, akkor meg van személyesítve, az élettelen tárgy személynek van felfogva, személy gyanánt van használva. Tehát csak annyiban játszik a lélektan is szerepet itten, hogy a személyesítés lélektani művelet.

Már pedig ki a főszemély ebben a mondatban: »*A pártütő te vagy?*« Nemde mai nyelvérzékünk szerint is a *te*, azért ezzel egyezik az állítmány; a *pártütő* állítmánykiegészítő névszó. Kit képzelünk élénkebben személynek ebben a mondatban: *Te vagy az?* Világos, hogy a *te* szót; mellette az *az* kiegészítő. *Ez én vagyok:* itt is *én*, *Emez pedig te vagy:* itt meg a *te* a főbbik szó, az igazibb személy, az alany; a mutató névmások pedig kiegészítők. *Az* ige mindig az alannal egyezik.

Csak az a kérdés: lehet-e az állítmánykiegészítő névszó hangsúlytalan. Nézetem szerint minden mondatrész lehet a pillanat szükségére szerint hangsúlyos, vagy hangsúlytalan. Ha lehet hangsúlyos és hangsúlytalan állítmány, hangsúlyos és hangsúlytalan helyhatározó, ne jöjjünk zavarba, ha az alanyt és kiegészítőt is meg kell hagynunk alannak, illetőleg kiegészítőnek, akár rajtuk van a hangsúly, akár nem rajtuk. Nem hiszem, hogy volna nyelvész, ki ebben az isteni parancsban: *Én vagyok a te urad-istened*, ne az *én*-t tartaná alannak, a *te urad-istened*-et pedig kiegészítőnek, pedig itt világosan gyengébb hangsúlyú a kiegészítő az alannál.

Lehet tehát az alany hangsúlyos, a kiegészítő pedig hangsúlytalan.

S az idézett első parancsolat egészen olyan, mint a föltett mondat: *A pártütő te vagy*, ugyanabba a szórendbe is tehetem: *A te urad-istened én vagyok*. Ilyen Kölcsynek a mondata is: *Az ifjú, ki a nemzet nagy lantosát megtámadni merészle, én valék*. Viszont nincs mért megváltozzék az alanyi szerep, ha a hangsúlyt megváltoztatom: [Szinházat játsunk, én a király vagyok,] *te a pártütő vagy*. Most már a kiegészítő lett hangsúlyos és e mondat csak a névelőben különbözik a logika mintamondatától: *Te pártütő vagy*.*

* A logika szerint ez utóbbi és a névelős kiegészítő közt csak az a különbség, hogy ez utóbbinak köre nagyobb az alany körénél, a névelős mondatban pedig a kiegészítő és az alany köre egyenlő.

A másik mondatot is megfordíthatom (*Te vagy az?*): *Az te vagy?* — *Az* (az ifjú, ki a nemzet nagy lantosát megtámadni merészlé) *te valál?* Így világosabb, hogy a *te* mind a három mondatban alany, a mutató névmás pedig kiegészítő.

Ez én vagyok, amaz pedig te vagy: itt hangsúlytalan kiegészítők és hangsúlyos alanyok vannak. *Ebben a rámában én vagyok, amabban pedig te vagy:* itt is hangsúlytalanok a határozók és hangsúlyosak az alanyok; de mondhatom kissé változott körülmények között ezt is: *Én ez vagyok, te pedig amaz vagy,* illetőleg: *Én ebben a rámában vagyok, te pedig abban vagy;* ezek már hangsúlyos határozók és hangsúlytalan alanyok.

A logikusnak is csak azért nehezek az ily mondatok: *Ez én vagyok. Te vagy az? Ó az! Az ő! A pártütő te vagy!* mert mind a két mondatrésznek (alanynak és kiegészítőnek) köre egyenlő, nem tudni tehát, melyik foglalja be a másikat. A lélektani alanyt is azért habozunk megjelölni a hangsúlytalan részben, mert a hangsúlyos rész is ugyanaz a személy. Melyik személy van meg tehát előbb lelkünkben, ha mind a kettő egy? — Nézetem szerint az ilyen határozott névmást, mint *én, te, ő,* mely soha egy megmutatott személynél többet nem jelenthet, mindig magába foglalja az a névmás, mely határozatlanabb, tehát tágabb köre van: *ez, az,* mely t. i. személyt, tárgyat, sőt körülményt is mutathat.

A nyelvtan nem habozhat. A nyelvtörténetet nem érezzük ugyan, de e történet oly emlékköveket hagyott az egyeztetésben, melyek hangosan beszélnek a millió év előtti ember képzeletéről. Azért nyelvtanilag, ha nem is legteljesebb, (miről máshol fogok beszélni) de legtudományosabb, legigazabb és az iskola számára is legkönnyebb az a meghatározás, hogy *az alany az állítmány főszemélye, mellyel az ige megegyezik.* E főszemély vagy cselekvő, vagy szenvedő, vagy műveltető.

Simonyi a Nyr. 29:5 lapján azt mondja, hogy »a nyelvtani alany voltaképp eredetileg a cselekvő kategóriája, vagyis annak a kifejezése, amit az illető mondattal mint cselekvőt akarunk feltüntetni«. Ez igaz annyiban, hogy valamint a helyhatározó 3 csoportja közül legnagyobb valószínűség szerint a hol-irányú legeredetibb és a honnan- meg hová-irány csak később fejlődött ki; és valamint minden 3 csoportú mondatrészben a hol-irányú rész az eredeti: úgy az alanyban is ennek kellett meglenni legelőször. A hol-iránynak pedig a cselekvő alany felel meg; a műveltető a kiindulás, a szenvedő pedig, illetőleg a tárgy, a végnek pontjára esik. De nézetem szerint az alany eredetileg nem így elvontan »a cselekvőt« fejezte ki, hanem cselekvő személyt jelentett.

Még csak egy kérdést vetek föl. Ha az *én* az alany ebben is: *Ez én vagyok,* meg ebben is: *Én ez vagyok,* hol van az a mondat, melyben az *én* nem alany, hanem kiegészítő? Nem lenne csoda, ha sehol sem volna, mert sok névmás van, mely nem lehet akármiféle mondatrész. A magáraható névmás nem lehet alany, sem kiegészítő, a német *man* és francia *on* meg viszont csak alany lehet, semmi más

nem. Ehhez hasonló az *én, te, ő* természete is, ezek is csak alanyok szeretnek lenni, azért a »függő esetekben« legtöbb nyelvben más tőből képzik alakjaikat. De kiegészítőül is előfordúlnak az ilyen ritka mondatokban: *Én vagyok-e én? Én már nem vagyok én. Te te vagy. Ő ő,* stb. Máskor, hogy a szóismétlést kikerüljük, új névmást teszünk a kiegészítőbe az alany személyének újabb kifejezésére: *Én vagyok-e az? Te vagy ez.*

Annyival helyesebbnek látszik az *én* meghatározásom, mely szerint az alany az állitmánynak (cselekvő, szenvedő, vagy műveltető) főszemélye, mert két szó, vagy két névmás közül mindig a személyes névmás, vagyis az a szó az alany, amelyik élénkebben jelent személyt, mint a másik. Mondhatom: *ő András,* de nem mondhatom: *András ő,* legfeljebb kiemelő hangsúllyal: *András (nem én vagyok, hanem) ő,* s akkor *ő* megint alany. —

A fölvetett névmásos mondatok alanyára nézve befejeztem az elemzést, de van még egy pár ezekhez hasonló nem névmásos mondat, melyeket egyúttal szintén elemezni kívánok. Pl. *Az az ifjú az öcsém volt. Az az ember a kocsis volt. Az az ember volt a kocsis.* Ezek kettős értelmű mondatok, közönséges hangsúllyal *az öcsém* és *a kocsis* kiegészítők, kiemelő hangsúllyal alanyok.

Az alanyt ellenpróbákkal is ki lehet mutatni. A kiegészítő ugyanis nem egyéb, mint az állapothatározónak főfaja, ez t. i. a leg-állandóbb és legigazabb állapotot, vagy tulajdonságot fejezi ki. Míg a ragos állapothatározók mulékonyabb állapotot jelentenek: *A pálínkát orvosságul használják* (addig orvosság, amíg használják), vagy éppen csalékony állapotot fejeznek ki: *orvosság gyanánt használják* (pedig nem orvosság, inkább méreg), addig a kiegészítő igazi tulajdonságot fejez ki: *Szent László füve orvosság* (akár használják, akár nem, akár hiszik, akár nem, csak orvosság az). Az eredet és vég-határozó nem is az ismert ragos állapothatározókhoz sorakoznak, hanem a kiegészítőhöz, ennek honnan- és hová-irányú párjai (essivus, exessivus, inessivus). Már pedig egy mondatviszony világosan megmarad, ha a hol-irányú mondatrész helyett hova-irányút mondok: *Az ember a réten jár, Az ember a rétre jár;* helyhatározó a *rét* itt is, ott is. Tehát ebben is: *Az alma gyümölcs lesz, Az alma gyümölcssé lesz,* a *gyümölcs* mindkét esetben állapothatározó, egyszer hová-irányú (véghatározó), a másikkban hol-irányú (kiegészítő). Vagy még könnyebb vég-határozó helyett ennek csalékony fajtát, nevezőhatározót tenni a mondatba: *Az alma gyümölcsnek mondatik, tartatik.*

Ha ennek tekintetbe vételével teszünk ellenpróbát a föntebb föltett mondatokban, melyekben a kiegészítő nem ily világos, mert nem tágabb körű a másik szónál, hanem ugyanaz a személy mint mutatott egyed (*az az ifjú*) és mint ismert egyed (*az öcsém*) fordul elő bennök, akkor az lesz a kiegészítő, amelyik vég-, vagy nevező-határozóvá alakítható.

Az az ifjú én valék: ha az *én* (alany) helyébe teszem az *öcsém*-et: *Az az ifjú az öcsém vala,* akkor kell, hogy az *öcsém* is alany legyen s lehet is, mert így alakíthatom át a mondatot: *annak az ifjúnak az*

öcsém tartatott. Ebben az esetben az *ifjú*, ámbár mutatva van, kevésbé van szem előtt, mint az *öcsém*, főszemély az *öcsém*, *vala* ezzel egyezik meg. De legtöbb esetben inkább emígy lehetne ezt a mondatot átalakítani: *Az az ifjú az öcsémnek tartatott*, most meg az a stilisztikai, sőt értelmi különbség merül föl, az *ifjú* van jobban szem előtt, előbb feléje, most rámutattak. Hasonló kettős értelme van a másik mondatnak is: [*Egy embert láttunk elfutni.*] *Az az ember a kocsis volt.* Ha ezt így értem: *Annak az embernek a kocsist tartottuk*, akkor jobban ismerjük a kocsist, mint láttuk azt az embert; ha pedig így értem: *Azt az embert a kocsisnak tartottuk*, akkor meg jobban láttuk, jobban egyénítjük, szem előtt tartjuk az embert, mint a kocsist.

A harmadik föltett mondatban: *Az az ember volt a kocsis*, [*Az az ember tartatott a kocsisnak*] az *ember* az alany, mert amikor az *ember* kiegészítő volna, mondatunk németes lenne; magyarul más mutató névmást kellene használni: *afféle ember volt a kocsis*, [afféle embernek tartatott a kocsis] »affélé«-nek lenni pedig tulajdonság, nem személyiség, mint az alanytól elvárnök.

KALMÁR ELEK.

ADALÉKOK A MOLDAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

V. Szókinsz.

A szókinsz közlésében egy kis újítással élek. Elhagytam teljesen a jelentéstani fejezetet. A szavaknak jelentéstani osztályozása nem felel meg a nyelvjárástanulmány céljainak, mert ez elsősorban a nyelvjárás képét, lehetőleg könnyen áttekinthető képét rajzolja. Minden, valamely más szótól bármiben is különböző szó önálló nyelvi tény, a mely a leírás szempontjából más szótól éppen nem függ — legfeljebb a nyelvészeti fejtegetés mutathat ki ilyen kapcsolatot, ez pedig kívül esik a nyelvjárás-tanulmány céljain.

Az oláh jövevényszavakból — az átvétel módjainak megfigyelésére — külön fejezetet állítok össze. A többi tájszót lehetőleg tárgyi csoportokba foglalom.*

a) Rokonságnevek.

apó, após, apóka: apa; dédapóka: dédapa.

ánygy: »vagyon kégymednek egy öccse, veszen asszonyt, s annak maga monygya: ánygyom.«

cinka: 12—16 éves leány.

elő: ős; »Szittyiából jöttek mük előnk.«

embër: férj; »^zembëred ninsen honn?«

ëdësëgy: testvér; »Nëgyen va-gyunk ëdesëgyek.«

* Néha egy-egy közönséges szót is feljegyeztem. Ez azért történt, mert már az a körülmény, hogy valamely szó megvan-e a moldvai csángók nyelv-járásában, vagy nincs, igen fontos lehet az illető szó történetére.

gyermek: fiu.

ica: sarjadék; »Immá^m mink ne-
gyedik ica vagyunk, attultátul,
ke idejöttünk Szobofalára.«

kölyök: gyermek; az anya is mond-
ja: »négy kölyköm vagyon.«

nászos vót, nyámos volt vele: há-
zassági rokonságban volt vele.

öccs: fiutestvér; Szabófalván akár
idősebb, akár fiatalabb. Pl. »Va-
gyon egy öccsöm, üdösebb...«

ös, öse, öseje, öseje vknek: ös.
társ: feleség (Ploskucén).

toáros: általában társ.

v^{ier}: unokatestvér (Szabófalva):
Pl.: »nekem egy v^{ier}erjem meg-
hólt«. Van első vér, második
vér (elsőfokú unokatestvér, má-
sodfokú stb.).

b) Más személyelnevezések.

bába: öregasszony.

bábaasszony: bába.

csángó; a Tájsszótár adatai sze-
rint: csángál, csángat: rosszul
harangoz; csángó: rosszul hang-
zó magyar beszéd; csángódik:
eloláhosodik. Szkf. A szó jelen-
tése kétségtelenül annyi mint
korcs 1. mert olyan név, amelyet
még most sem szívesen fogadnak,
mert még mindig érzik benne
a megkisebbitő fogalmat; 2.
mikor azt kérdeztem egyesektől,
hogya miért híják őket csángók-
nak, azt felelték, azért, mert
ők nem igaz magyarok, ők
korcsok.*

kapogató: koldus.

logofot: ételhordó szolgálóember.

majszter: mester.

muszka: orosz.

nemzét: 1. ember; »mennyi nemzét
kigyúlt bulcsura!« 2. köznyelvi
értelemben pl. »minden nemzét
észvegyült, hogy hiteket ve-
gyenek.«

nező [igy!]: jós; »hivassuk nezőt,
monygya meg, meddig leszen
esső;« »nező, ki monygya, med-
dig vagyon ez embér élettye.«

n^{iep}: fehérnép, fehércseléd, asz-
szony, s ált.: nő »ajánlom n^{iepe}-
mēt« — így mutatja be a mű-
velt csángó a feleségét.

páter, tisztelendő páter: pap.

plikár: póstás.

szentidházfiu: egyházi, megyebíró
(Szabófalva).

zirogato, ziro: nótárius, jegyző (Sza-
bófalva).

rezes az a csángó, akinek valamelyik
őse a földosztáskor *részt* kapott.

A rezes ember régebben olyan
kisnemes volt; ma azonban már
mindnek van földje — része.

tátoss, néha: tátossembér: időjós.
Nem egy faluban van ilyen,
rendszerint szélhámos székely,
akinek aztán hordják a pénzt,
kukoricát, ha jósol. Néha még
arra is vállalkozik, hogy elker-
geti a jégfelleget.

varju: cigány (általánossá vált
gúnynév).

vasverő, vaszverő: kovács.

* A szó etimológiáját így fejtette meg egy szabófalvi csángó: »Volt
háború, mentek dushmanra, akkor vettek *csángókat* (csengőket) s csángó által
attak hírt egymásnak.« Valószínű tehát, hogy a *csángó* székely elnevezés,
s valami történeti alapja van. Eredetileg csak kitelepült székelyt jelentetett,
s csak későbbi jelentésbeli elváltozás után került bele az eloláhosodás fogalma.
Mindezek alapján nem hisszük, hogy a *csángó* szónak volna valami kapcsola-
ta a csángóknál szintén élő *cangó*szóval (ol: *tangău*: kamasz, tacskó, éret-
len fiatalember), bár a c ~ cs hangváltozás, s ' a jelentés is valószínűvé tenné
e gondolatot, mert egy monda szerint a csángók ama néhány fiatal magyar
legény ivadéka, akiket »Eštyefán« vajda magyar felesége: Margit hozatott
ki Magyarországból, hogy magyarok is legyenek a szolgálatában.

c) Ruházat.

bezerő: bekötő veres zsinór az ingnyakban.

cënta: dísz az öv szíján.

csilaszkendő: olyan kendő, amelybe fémszálakból csillagcifraságok vannak szövve.

gaca (gécáj): hajkoszorú a leány fején; vendéghajból készült, amelyet meghajlított faabroncsra tekernek.

guma: a cipő cügja.

gëjtán: veres zsinór a házas emberek kalapján.

icár: nadrág gyapjúból.

ingváll: csik az ingüjjon felül, a vállnál (hím csak az alsó végén).

kacavéka: asszonynak való rövid bunda; varrása olyan mint a paplané szokott lenni.

katrinca: elül-hátul kötény, az ismeretes oláh asszonyviselet a szoknya helyett.

këptár (tyëptár Ploskucénban): ujjatlan bunda.

kërpa és kërpa: kendő, amellyel a befonott haj be van kötve a nagy kendő alatt.

kimér: bőröv.

pëndely: asszony inge.

ruha, rua, zsebrua: zsebkendő; nyakrua: nyakkendő.

saru (szaru, szëru): csizma (!).

szárinka, szárika: guba, szűr.

szujta, sojta: dísz a kalapon (Ploskucén; talán vö. sujtás?)

d) Eszközök.

árnyéktartó: napernyő.

bëska: kétfogós, nagy fűrész.

biszuszka: ostor.

cinige: hegedű; cinigél: hegedül, cinigés: hegedüs.

csëber: vider: veder.

csërnyála: tinta.

dzsánta: nagy börtáska.

doláp: almárium.

eszköz: hordó, (Nagypatakon:

»... 40—50 eszköz borom vagon...«)

észre: kelengye.

fej, kerékfeje: kerékagy.

gyapat: a szál, amiből szőnek.

harapó: harapófogó.

helyéc: ásó.

hordó: nagy hordó (vö. putyina, eszköz).

kártya: fakupa, amiben jobbadán vizet hordanak.

kecske: kecskeláb.

këlëndár: kalendarium.

kendëző: törülköző.

kërëmiszla: rud, amelynek két végére két kupát, vagy egyéb két terhet tesznek, és úgy hordják a vállukon.

këzvonó: kétfogós faragókés.

kovor vö. lejsër.

lábás: csak olyan edény, amelynek lába van.

level: könyv (Szabófalva).

lejsër, lécsër (kovor): ágy és asztaltakarónak használt csikos kelme, amit ők maguk szőnek.

lonka: csolnak.

marokvas: tengelykötővas.

pálciko: bot.

posztorong: lánc a szekéren, amely a rudat tartja.

punga: bőrből való pénzes zacskó.

putyina: kis hordó.

rabi: targonca.

roó, rovó: kés; már csak ritkán hallani; a rovás, mint az írás helyettesítője még járja az írásmertudóknál.

s'etár: rocska.

szablya: kard.

száun: üst (?).

szövőszék: szosztovátyék részei: nyiste, nyiskarikák, csëpkék, csöllő, moszor, orsó (Klëzse); észterafa, hasalyu, vetélő, borda, likatos. Somoskán, Szabófalván: vátalé, szulak, kripceg (szkripc:

csiga), lábitó, mazdag, zeresztó, zátalfák, bordahiu, nyüst; szüvleka (vetéllő), benne:sü (csü); sul: amire tekerik a vásznat. szépu: amiben hordják a tengerit (Ploskucén).

szényko: szánka.

tarabonc: targonca (Szabófalván).

tincser: sütő (tepsü).

tűzvas, tűzvasz: acéldarab a kova mellé.

ujtye: kocsirud.

villa: 1. késvilla, villacska: asztali villa; 2. szénagyújtó villa.

e) Épület és részei.

ablakszem: ablaktábla.

borna: fatörzs a falban, gerenda.

buda: árnyékszék.

fedél, szíenafedél: szénatartó; négy gerendán nyugvó tető.

gerezdelet: az egymásra rakott gerendák bent a falban; mintegy a vert fal csontváza ez.

hágcsó: lépcsőfok a kert kerítésén; ez arra való, hogy nem kell kijáratkor az ajtót nyitogatni, s így nem megy ki a baromfi.

hiu: padlás; menünk *hiba*: padlásra, nem *héba* (MTsz.).

kakasüllő: a két szarvazót összekötő rövidebbik gerenda: Δ kert: kerítés.

kutyéc: postaláda (posztkiszli).

kuszka: vesszőből font góré és nem: sátor (MTsz.)

pécék: kiálló fadarab, amibe az ajtót megakasztják (olyan ütköző féle).

rekesztész (rekesztés): börtön; »tolvajt békócsolták rekesztészbe.«

sas, stempej: támasztó oszlop.

sopron, soprony, szaprony (Ploskucén, Szabófalva): másutt *fedél*: a ház mellett négy gerendán álló valóságos fedél; benne tart-

ják a szövőszéket, hordókat, meg egymást.

sutu: sut.

szarvazó: 1. épületgerenda; 2. csak a fedél elején a \wedge alakban összehajló két gerenda.

szentégyház, anyaszentégyház, szentyégyház, szentyédház, szentidház: templom.

szierü: szérü.

térnác: a tornácra az ereszalja tartó gerenda.

tyinga: kötés a kútban; az ásott kút oldalfala ezekből áll.

vénica: faházacska, amelyben áll az üst a pálinkafőzéshez.

f) Állatok.

cénke: kutya.

géceg: halfaj; »Hát a géceg mit eszik, ha barkába béteszik?«

fierég: egér; méhfierég: méh.

gölye: hasasdisznó.

tarka jézus: szarka (megmaradt gúnynév).

kabalik: kanca.

pipe: kis liba.

pislana, piylen: csirke.

réce: kacska.

ünő, ünyő, ünő, ünyő: tehén.

véper: kandisznó.

g) Növények.

bábabéles: papsajt. Malva rotundifolia.

bosztán: tők átalában, és nem: uritők.

burján: »melyiket eszik marhák«.

bürgös: vastagszárú bürok, és bürok általában.

cékla: cukorrépa.

csipke: tövis, tüske.

nyirivárat: kék jácint.

piroska: piros alma.

pityóka, picsóka: krumpli.

plufa: jegenyefa.

puj: tengeri.

szádokfa: hárs, tilia grandifolia.

szálkom : akác.
szőlőske, szőlőcske : ribizke.
törébuza, törökbuza : tengeri.
ujtás, ujtász : fiatal, uj növényke.
zérzár : barack.

h) Egyéb tájszavak.

a) *igék.*

bájlani, bájlás (bájlász, északi csángó falvakból); ha valakinek pl. a feje fáj, akkor csinálnak szenes vizet *megbájlva*, s evvel mosdik a beteg. Már az ehhez való verseket oláhul mondják. Sokféle bájlász van. A fájós ujját megbájlják ürömszállal. bulérkodni : csúfolkodni. megbütyül : legyenesíti a rúd végét. [v. ö. бүтү.]
cékázni : vesztegetni.
kicsécsél : kicifráz.
csitkózik : csikót szül.
megéhül : megéhezik.
elfoskolózik : bemocskolja magát, pl. a gyermek.
meghépni : megütni vkit.
hurutni : »loak hurutnak« : köhögnek.
megihül : szomjas lesz.
illat : megszagol; illassa csak e szádokot : szagolja csak meg; illatta maga e bort? megszagolta...?
kegym¹el, gegym¹el : szeret, pl. a szülő a gyermekét, de általánosítva gyöngéd érzést is jelent.
kétrényil : kátrányoz.
maladzik : malacot szül.
másinal : géppel csépel, gépel.
megmocsigájul : bemocskolódik.
muszáj : kell; »muszáj kénlődjunk.«
elnyulistálni : törvénytelen úton lassanként elrabolni, elsinkófalni.
pogocsál, pogosál : tréfál.
primlálódni : sétálni.
rikolt : kiált.

rokkul, iderokkultunk : ideszármaztunk.

roskol, megroskolta testyit : elfárasztotta, kimerítette.

sérik, s¹erik, sz¹erik, sér, s¹er, sz¹er : fáj.

kisikárni a földet : kitapasztani, pl. a szoba földjét.

sültül : furulyál.

szemil : hasonlít, ráüt; pl. a gyermek szemil az anyjára.

szentül, leszentül : nap : lenyugszik; »szentül napom szép ragyogva.«

elszertül : elszóródik. »Móduvába elszertültek csángók.«

megszöki : hágja a ménló a kancát. tepelődni : igyekezni; »tepelőgy máⁿ no.«

letürül a file : lekonyúl.

*

Szabófalváról :

alszik, megaluszik e lábom : elzsibbad.

árul, elárul : elad.

árt : »e meleg jól isz árt moszt« : használ; általában hatást tesz, mely jó is lehet, rossz is.

betegedik, az asszony *megbetegedik* : gyermekágyba esik; a férfi *lebetegedik* : betegségbe esik.

bánkódik : haragszik.

bög : sir, általánosan.

csap, megcsap : megüt; »mingyá^m megcsaplak!«

csinal, csán : tölt időt; »eszt a hónapot csánd ki;« csinálni 24 órát : ennyit dolgozni; kotonaszágot csán : katonáskodik, katonaidejét tölti.

durrog : dörög pl. az ég.

ebédel : általában enni; ebéd : étel; »háromszor ebédelünk minden nap.«

megengeszt : megolvaszt pl. szalonnát.

ételez: eszik.

földön jár: gyalogosan.

gazda, menék gazdára, kinél vagyongazdára: hol van megszállva?; gazdál: potest; pl. nem gazdályuk: nem bírjuk.

gyakorol: »az atyasága nem gyakorolja a kocsmát.«

elgyomlálódunk: elváltozunk.

gyülkezni, meggyülni: találkozni; meggyült már Gyurgyikával? gyülés: találkozás; vót gyülése magának Mihálkával: találkozott...?

hámol: a lovat felszerszámolja.

hereg: kacag, nevet.

hordoz: hord; »Isten hordozza békével.« »Ugy hordozzák haját.«

kap: talál; »hála istennek, hogy egissigbe kaptam.«

képzeni: hinni, képzelni, gondolni »én képzem, mi eszt vegyük«, azt hiszem, ezt vegyük.

kérkedik: kötődik; »ne kérkeggy velem, met meghéplek!«

könyörög: kér.

köt a puj: a kukorica hányja a fejét. mulat: időz.

nyarat: nyarat eltölt; »el kel mennyek, hovast vegyek e johaimnak, hogy hol legyen nyaralyanak.«

nyit: kinyittam »ablakot: kinyitottam; benyittam: betettem. Érdekes példa a páros kifejezések egymásra való analogikus hatására.

nyúzni: hántani (pl. a fát nyúzzák). összepalléroz: megver (féligmeddig gunyos), elnásópárol.

megországol az országot: bejárja. örend, az örül helyett.

megörököszödni, megörököszödni: állandóan letelepedni egy helyre; »husz esztendeje immáⁿ, hogy megörököszöttünk Szobofalán!« reménykedni: kérni; »egyék reménykedem, egyék.« Így kínálta

egy csángó az ételt. »Ne bánkógygék, reménykedem...«

rëndel, el-, lerëndel: mond; »keszte elrëndelni, lerëndelni historiát«. rétel, berétel, elrétel: összehajtogat.

röhög: »gyisznó röhög, embër kacag.«

besürül a pujba: bebúvik.

kiszalad: megszabadul; kiszalatt a katonaszágbul, iskolából: kiszabadult.

venni vmnek számát: megértetni; beszédközben: veszi számát? : érti?

tálál: egyezik; »mük tanácsunk nem talál magikével.«

téccik: látszik; »nem téccik ide város.«

tipod: tapos.

eltöretett: meghalt.

történik: »történhetik, hogy nem«: lehet, hogy nem; »egy nagy háboru történt ez országban«; »mük ott történtünk«; ott voltunk.

ül: van; »Bene ott le ül, páteren alul.« »Szüküdölte ülnek Szobofalába« »Üljön le!« Felelet: *ülök lábond isz* »trin (gőzös) 10 minutát ül Bakóba« (oláh jelentéshatás Nyr. XVIII: 11, 172).

vág... az összeadásnál: 8 meg 3 vág 11-et.

választ belöle: egy kicsit tud; pl. tud nyámcul (németül)? Felelet: választ belöle.

ver: nem verék vele: nem szeretem pl. ételt.

felvetkezik: felöltözik; levetkezik: köznyelvi.

von: huz; »embër von vizet kutnál.«

ß) névszók:

arasz, parasztarasz: rendes arasz; vajdaarasz: egy hüvelykkel több; egy rúd 24 vajdaarasz.

asztalvetés: ebéd.
 ájër: levegő.
 árus, árus ember: kereskedő; zidó
 csinál árusságot: üzletet köt.
 ºáldottnap: sonne.
 ºátalfa: keresztfa.
 baj: dolog; »nem tanácsolhatok,
 mert bajom van e mezőn.«
 büz: illat általában; »szép büze
 e szádoknak.«
 cëpenyél: feszes.
 cincirim: temető.
 csëcs: »vagyon csëcse (tölgye) te-
 hennek.«
 csiszla: teherfelosztás; pl. adófize-
 tésnél, templomépítésnél; tehát
 »adó kivetés-«nél több.
 csokor: csapat; »egy csokor vad-
 lúd«.
 csuha: jegy a földmérésnél, egy
 rud, bokor stb.
 csutok: rövid fatörzsdarab, tuskó,
 tönk.
 dërce: korpa.
 degetes: szekérkenőcs, kulimász.
 dugjana: bolt.
 dzsámbás ember: tréfás ember.
 edzsü: néha egy helyett a szám-
 lálásban: edzsü, kettü stb.
 egy: 1. körülbelül; egyannyi lesz:
 k. annyi lesz; 2. mindegy: mind-
 egy; pl. akar sír, akar bög,
 mind egy akkorát ér.
 engëdelmësszen beszélnek: lassan.
 erös: kemény pl. fára, földre, élet-
 telenre; de az étel kemény;
 erössen, erőst: nagyon. (Oláh
 jelentéshatás Nyr. XVIII. 11,
 171.)
 facska: forgács.
 fel, disznófel: zsír, disznózsír; »ná-
 lunk feleket csánnak«: buza-
 kereszteket. (Talán az oláh
 jumëtäfesc: felez hatása.)
 fehírgabona: gabona.
 filke, fülke: esti multság a jegye-
 sek közt, olyan bucsuzó sirató
 féle.

gáz: petróleum.
 gond; gondunkba se vót: eszünkben
 sem volt.
 gömböc: alacsony zömök ember.
 guzsalyos, guzalyos: téli fonóka.
 gyokor: gyakori, sürü; »gyir füet
 kászálék, gyokor buglyát rakék.«
 hadság: katonaság.
 hely: birtok; vett helyekét: föld-
 birtokokat.
 hitván: beteg, sovány.
 holnap, hódnap, hónap: mensis.
 hovas 1. nyomás.
 humály: felhő, humályos üdő: borus
 idő, (vö. homály MTsz. a »?)«
 elmaradhat)
 igaz: jog; »Szolomontul kⁱérték
 nⁱépék igazt.« »Vagyon Nagy-
 magyarországon zidóknak iga-
 zik?«
 italos ember: bormegissza ember.
 kacagságba venni: kikacagni.
 karmida, keremida: téglá.
 kápica: szénacsomó; több ilyenből
 lesz a boglya.
 kējmed, kējymed: kelmed.
 kędves: egy kicsit részeg, itókás,
 pityus; »elkędvesettem ekki-
 csit«; »meg voltam kędvesedve
 ekkicsit«.
 kellendős: használó, hasznos; »mi-
 nek kellendős e sok nevezet?«
 Mire való e sok szó, kérdezték
 tőlem, mikor jegyezgettem.
 kopoc: meztelen (kopasz?)
 kóc, kócocska: 1. szeglet; 2. egy
 darabka hely.
 költész, költëszet: költség.
 kulyak: ököl.
 kurta: rövid.
 mëgyán: tér, piac, utcák torkolata,
 tánchely.
 mëgye: egyházi kerület, egy plé-
 bánia fiókjaival; mëgyebíró:
 egyházfi, a plébánia templomi
 szolgája.
 merëglye: egy rudra való széna,
 kis boglya.

mészgye: határ.

mise, misze: templom Szabófalván;
tehát: menék misébe, építenek
misét.

morzészka: kicsi, csepp; »nem adott
egy morzészskát és.

mód: faj; más módú tanács: más
fajta beszéd.

móttalan nagy: nagyon nagy.

morzaút: gyalogút (nagyút: or-
szágút).

nádméz: cukor.

nagyészka: ebben az értelemben is:
erős, nagyhangú; »nagyészská-
ban beszélgetek« hangosabban.

Nagymagyarország: Magyarország
a csángóknál.

nagyszékér: göncölszekér.

napjövet: napkelte.

napszentület: napnyugta.

naputánjáró: napraforgó; Szabó-
falván így emlékeznek már rá:
lapitánjáróm (!).

nehessz: terhes, terhelt asszony.
nevezet: név; »nem tudódik mi a
nevezettye nekie.«

nyilván beszél: tisztán, helyesen.
(Rám mondták.)

nyomás: »hol esznek johok nyár
által«. Úgy is mondják: hova.

Zobrázat: ábrázat, arc.

ocsmány, osmány: rossz.

olvasó, olvaszó: kaláris, gyöngysor-
leányok, asszonyok nyakába.

orda: juhturó.

örökfű: örökbe vett fiú.

örökké: mindig; »a kölyök örökké
rossz.«

para: dehogy is rézláncoska!
(Földr. közl. 1888. Ballagi); a
felületes megfigyelő először erre
a gondolatra jut, mert ez a *réz
láncoska* is átfúrt parákból-pén-
zekből áll. Para általában pénz.*
paraszt: buta, műveletlen; »testyit
nőtesse, ²eszit parasztissa«.

pészénye, picsinye: hus általában.
pete: férfi szemérme.

pogán: rossz; »preceptor (pénzbe-
szedő) pogán ember.«

porvát: árnyékszék (Ploskucén).

postahely: 2 állomás közti távolság;
két postahely: egy állomástól a
rákövetkező harmadikig való
földterület.

rétérácé: árnyékszék.

ribancossz: rongyos.

robokuttya (rabokútja): tejut.

rusnya: csunya.

sébess: savanyu pl. ételre mondják.

suga: csutka; pujsuga: tengeri
csutka.

suj: »fenével atyafias.« L. Kalugera.
szémérem, hogy én elmennyek
páterhez: szégyen.

szeretetlen: »szeretetlen társal egy
ágyba fekenni.«

szésita: szárazság.

szék: székhely; »e foluba vagyon
páter széke«: e falu a plébánia
székhelye.

szű, jó szűvel: szívesen, a »köszö-
nöm«-re mondják. »Jöjjön héz-
zánk, jó szűvel fogadom.«

szültelik: sült galamb, tejfellel.

tanács: beszéd; (tanácsol: beszél-
get).

tág ember: gyenge ember.

télek: a ház összes melléképüle-
teivel (Szabófalva).

tér: sík; térség: síkság; térmező:
síkmező.

tiszt, egy tisztet adni: megtisz-
telti (borral), megkínálni.

torta: maradéktésztából készült sü-
temény, vakaró féle.

tunya, csunya: könnyű; »tunya
enni, nehéz szántás.«

tűzvasz: acél a kovához meg a
taplóhoz.

tyukmony: tojás; lúdtukmony:
lúdtojás.

* Mutatvány Ballagi A. csángó szógyűjtéséből.

ur: nem ura: nem tud; ujjabb példák: (vö. MTsz.) »nem ura fogjon«: nem tud fogni; »mit ura csánnyon«?: mit tud tenni? mit tehet? De többesben is: »nem urunk vala, hijunk más embért«: nem volt hatalmunkban más embert hívni. Sőt Szabófalván így is: nem *urának* jáccanak: nem játszhatnak, nem tudnak játszani.

nagyút: országút.

utonjáró: utas.

vacsora: halottak emlékére való ebéd.

vaszverő: kovács.

vézse: 12—16 éves leány.

víz, feketévíz: feketekávé (Szabófalva); nagyvíz: folyóvíz.

γ) egyéb beszédrészek:

bár: akár, legalább; »nincs-e gerdánatok egynek és? bár egyet hozzatok!« »kel bár még két üveg bor, hogy elkedvesedjen.« Ez a jelentése megvolt a bátor: ámbátor-nak; »hadd legyen velőnc egy nehán napokon, bátor czac tiz napig (M. A.: Bibl.

I. 21)«, »mutas bátor csak egyget« (Pethő: Krón. 1344). bézzeg: nagyon; »kicsi lyáⁿka karkrika, bézzeg száraz...« »uram, uram teremtőm, bézzeg beteg szeretőm!« bézzeg erősítő, fokozó jelentésére példa a NySz.-ből; »te bezzeg iambor vagy« (Born. Préd. 93. b.)

csá: marhahajtó szó: jobbra!; hojsz: balra!

dorcs, dorcsó, dorcső: nagyon, igen, gyorsan; »dorcső szⁱerik kezēm«: igen fáj; »dorcsó menny«; gyorsan menj!

hámárább: régebben; »hamarább többen óltak csangók!«

honn: otthon; »ittak ők honn is.« igen: nagyon, erősen, gyorsan; »minnek mentek olyan igen?«

nono: helyeslő indulatszó (igen-igen, értem-értem).

tova, toa: arra, messze; »vörös az ég toa felé.«

vaj, vagy: de; vaj igen: de igen; oláh jelenhatás és átvétel. Nu ai po-me? *Baiä* (Nyr. XVIII. II, 172.)

Oláh jövevényszavak.

Az oláh szavakon látszik meg legjobban, hogy milyen könnyen oláhosodik a csángó nyelv. Leggyakrabban csak a hangsúly miatt változik meg a jövevényszó alakja. — A különös *ă—â* (*i, â*) hangokat magyar beszédben nem igen ejtik a csángók (bár erre is van eset). A szóvégi *ă*-t vagy elhagyják, vagy tiszta *a*-nak ejtik, mint a szó belsején jobbadán. A másik csoport hangjai sokszor jelentkeznek a zárt *ē* hangalakjában. Az *szt*-vel kezdődő szavakat zárt *ē*-vel pótolja meg elől a csángó.

Az itt feljegyzett szavak már meghonosodott oláh eredetű vendégszavak. A múltó szóhasználatokat lehetőleg nem jegyeztem fel. Hiszen akkor közölnöm kellene az egész — oláh szókincset.*

* Természetes, hogy e szójegyzéket Szinnyei »Oláh elemek a magyarban« című dolgozata fonalán állítottam össze. Kihagytam tehát gyűjtésem ama szavait, amelyeket Szinnyei már más csángó közlésekből átvett, de megtartottam azokat, amelyek — a közlőknek itt-ott szinte elkerülhetetlen pontatlansága miatt — más formában kerültek be az alapvető tanulmányba. Kimaradtak továbbá innen ama szavak is, amelyekről az előbbi csoportokban már szözlöttünk.

árgyilán-magyar: a csángók szemében korcs magyar, erdélyi, ol. *ardelean*.

árist: börtön, áristom, a forma az ol. *arest* hatása alatt kophatott így le.

ármesszár, armosszár: csödör, mén, ol. *armăsar*.

árvona: foglaló, avatópénz, ol. *arvună*.

baliga: gané, ol. *balegă*.

bángó, bánka: bankó, bank, ol. *bilet de bancă, bancă*.

bánica: véka, ol. *banită*.

bárba: szakál, ol. *barbă*.

béléndroj: együgyű, ol. *blând*; a Székelyföldön *bélénd, bölénd, bilind*: szelid, jámbor.

bérnéc: övedző a katrincán, ol. *bărneț*: szíj, nadrágszíj; Szinnyeinél Rokonföldi és Munkácsi után: *bernice*. Én így hallottam. Így aztán magyarázat se kell hozzá.

bére: sör, ol. *bere*.

bézsá, birzsá: bérkocsi, ol. *birjă*.

blasztamat: buta, ol. *blăstemat*: gonosz, átkozott, de semmirevaló is.

bojér: földbirtokos nemes, ol. *boier*. (Helytelen dolog a magyar köznyelvben, hogy e szót *bojár*nak ejtik. Az oláh ejtés közelebb van a bojér-hoz, de persze a német *bojár*-t mond.)

bukateria: konyha, ol. *bucătărie*.

bulcs: bucsu.*

bunyika: öregasszony, ol. *bunică*.

butnár: bodnár, ol. *butar, butnăr*.

cáran: munkásember, vö. ol. *țaran*: paraszt, földműves.

cépusa: a szarvazó vége, ol. *țepușă*: karó, tövis, tüske.

cigárét: cigaretta, ol: *țigaretă*;

Szlavoniában: cigaré Nyr.V:11.

csérdák: ház előtt való fedett folyosó, ol. *cerdac*: erkély, padlás.

csibuk: pipafajta, ol. *cibuc*.

csobán: »melyik johokat őrizi« juhász, ol. *cioban*: juhász.

dizlegáltan beszél: tisztán. Talán vö. ol. *dislega*: kiold (jelentésfejlődéssel).

dusmán: rosszakaró, ellenség, ol. *dușman*.

észtrázsa: strázsa, az a néhány ember, aki a falu őrizetére ott hon marad a primárián, oláh *strajă*.

észkára: a hol a kocsira fellépnek, ol. *scară*: létra, lépcső, *scară la căruță*: kocsihágó.

észkutelnnyik: papi szolga, ol. *scutelnic*: szabados; Rokonföldi és Munkácsi szerint ezelőtt *észkutnyenyik* volt. — Tehát a mai alak még közelebb van az oláhhoz, mint a régi. A folytonosan működő, eleven oláh hatás lehet ennek az oka.

észttát: állam, ol. *stat*.

észtena: juhakol, ol. *stână*.

fájin: finom. Nem szabad valami német hatásra gondolnunk, mert ol. *fain*: szép, csinos, gyönyörű (épp úgy, mint a *majszternál muszájnál* sem.)

forkál: erőszakol, erőltet: *furca*.

furkalyica: asztali villa, ol. *furculiță*: vasvilla, asztali villa.

fustán: katrinca, ol. *fustă*: női alsó ruha.

garant: szavatoló, »lész te garant érte?« ol. *garant*: kezes, jótálló.

gaz¹eta, zsurnal: ujság, ol. *gazetă*.

* Ámbár NySz. *bolcsó, bulcsó, bulcsu*: — a *bucsu* ez alakja mégis inkább az oláh: *bulciu* 1. népünnep, 2. országos vásár átvételének látszik, mert jelenésében mind e fogalmak benne vannak, s mert ez a jelenség, hogy t. i. az oláhnnyelvi magyar jövevényszavakat oláhos formában használja a csángó, nem éppen ritka; vö. *butnăr*: bodnár, vezető stb.

gerdán: amit a legényemberek viselnek a kalapjukon. Rendesen több sor gyöngy vékony zsinorra fűzve. ol. *gherdan*: nyakék, nyakdísz.*

gologán: egy 10 bányos pénzdarab, olyan mint a régi magyar négykrajcáros; *gologány*-t sose halottam; ol. *gologan*.

gránic: határ, ol. *graniță*.

grēdinár: kertész, ol. *grădinar*.

grētár: rostély, ol. *grătar*.

grósz: börtön, ol. *gros*: 1. tuskó, 2. tömlőc.

gyēffel: semmiképpen, egy cseppet sem, éppen nem, ol. *de fel*.

gyēlok: ugyanezt jelenti, ol. *de loc*.

gyētód, gyētót (és sohasem *gyisztót* l. Szinnyeinek Munkácsi után): nagyon, pl. gyētód: kicsi: ol. *de tot*.

gyēputát: követ, ol. *deputat*.

gyērgyina: georgina, ol. *gheorgină*.

háj! hēj! jőjj általában. P. *háj-csak ide*: jer csak ide; többeszámban is: *hējtok* este hēzzánk: gyertek. Így is: *háj! háj!*: mozogj no! egy kettő! ol. *hai, haida*: jer, jöszte.

hambár: csür, ol. *hambar*.

hárta: könyv, mappa, ol. *hârtie*: papír? vagy ol. *hartă*: abrosz, mappa?

hēc: gyeplő; Szabófalván: hecék, ol. *hăț*.

hērtika: papiros, olvasd *hârtie*: papiros a gyakori kicsinyítővel.

hodáj: szoba, és nem juhakol. Tehát a MTszban a »Moldv. cs.« az l. alá teendő, ol. *odae*.

istória: história, ol. *istorie*: történet, történelem.

járopad, pad, pod: komp, ol. *pod*. jērmáro: vásár, ol. *iarmaroc*.

kēntár: a régi körtés mérték, ol. *cântar*: mérleg.

kibrity, kibrik, tyibrik: gyújtó, ol. *chibrit*.**

komandár: temetés után szokásos torféle asztalvetés, ol. *comândare*.

komona: falu, ol. *comună*.

koráz: bátorság, az ol. *curagiu* alapján a *zs ~ z*, ill. *zs — z ~ ž* hangváltozás szerint.

kósicár: cífraság a gacán, ol. *cosiță*: hajfonat, hajfonadék.

kósztól: kerül pénzbe, »szok pénzbe kósztól«, ol. *costare* gyökének magyar ragozása.

kót: sing-féle mérték, amellyel a *kótár* (borkóstoló, mérő, eladó ember, leginkább zsidó) méri a bort, ol. *cot*: sing, rőf.

kotyiga, kocsiga: szekér, ol. *cotigă*: kétkerekű taliga, félkocsi.

logodilódzik: jegyet vált vkivel, Szándor ellogodilódzott, ol. *mă logodesc*: jegyet váltok valakivel.

logodna: kézfogas, ol. *logodnă*.

lőzsa, lőza: fűz, ol. *loză*.

mamaliga, maliga: tengeriliszttól készült tészta (és nem puliszka), a mely a kenyeret helyettesíti, ol. *mămăligă*.

mámi, māmám, māmád: anya, anyád, ol. *mamă*.

minuta: pillanat, ol. *minută*.

móriszka: tengeri rosta, ol. *mórișcă*: kézi malom, daráló.

musztáca: bajusz, ol. *muștață*.

og Linda: tükör, ol. *oglinďă*.

nóta: nem dal, ének. hanem csak az ének zenei része. E jelentés-

* Eredetileg a lányok nyakéke; aztán ezt a szeretőjüknek ajándékozzák.

** Munkácsi *cibrik*-nek közölte. Szinnyeinek hibát látott a közlésében. Meglehet, de az sincs kizárva, hogy M. mégis hallotta a cibrik alakot, hiszen a *tyibrik* mellett én is hallottam elvéve *csibrik*-et, s így a *cs ~ c* hangváltozat szerint élhetett akkoriban *cibrik* is.

változás az ol. *notă* hatásának tudható be, amely: kóta.
 nyám: rokon; nyámság: rokonság;
 nyámosom, nyámos vkvel, ol. *neam*: nem, nemzet, rokonság.
 óka: liter, ol. *ocă*.
 ótáva: második rend széna, ol. *otavă*.
 pacilni: történni s effele: »mit paciltál«: mi történt veled? »úgy paciltam«: úgy jártam; »én és paciltam úgy«, velem is meg-esett az; ol. *păţimesc*: szenved, tapasztal; *păţire*: élmény, *păţit*: tapasztalt ember.
 pëdurár: erdőkerülő, ol. *pădurar*.
 pîerje: kefe, ol. *perie*.
 piánoz: harmóniumon játszik, ol. *piano*: zongora.
 pitán: máléból meg buzadercéből készült kenyér, ol. *pită*: kenyér.
 plufa: jegenyefa, ol. *plop*.
 plumb: ceruza, plajbász, ol. *plumb*: ólom.
 porond: kavics, fövény, ol. *prund*.
 pón: pávatoll, ol. *păun*: páva.
 primár: előjáró, bíró, ol. *primar*, *primăria*: előjáróság. Tehát Szinnyeinél nem kell a »?«.
 primil: elfogad, kap, megkap: le-velet primiltem, ol. *primesc*: vesz, átvesz, kap.
 procáp: ökörszekér rúdja ol. *proţap*: rudtartó, husáng.
 professzor: falusi tanító, ol. *profesor*: tanító ember.
 rákja: pálinka, ol. *rachie*: pálinka.
 rekice: füzfa, ol. *răchită*: füz, füzfa.
 rébusz: rovás a fadarabkán, írás-nemtudók még így jegyzik pl. a fuvart; ol. *răbuş* (= *răvaş* < m. *rovás*).
 servát: zsebkendő, ol. *servet*: asz-tal-, tányér-kendő.
 szécsála: lókaparó, ol. *şeseală*.
 szekretul: titok, ol. *secretul* a nív-elővel.

szëmonca: mag, ol. *sămânţă*.
 szërma: drót, ol. *sărma*.
 szkára: lajtorja, ol. *scară*. E szé tehát *ë*-vel megtoldott alakban, és eredeti alakban is át van már véve.
 szohát: nyomás, ol. *sohat*.
 szoknya: férfiruha, ujjas, térgyig-érő daróckabát, ol. *sucnă*.
 sztomák: gyomor »sz'ierik e szto-mákom«: fáj a gyomrom, ol. *stomac*.
 sztudent: felsőbb iskolai tanuló, »vannak magyar földönd isz sztudentek?« ol. *student*.
 szuba: kályha, kemence, olvasd *sobă*.
 szuperálodik: bankódik, busul, ol. *mă super*: busulok, szomorko-dom.
 tábákir: dohánytárca, ol. *tabachieră*.
 táti, tátim: apa, apám, ol. *tată*.
 táva: serpenyő, ol. *tavă*.
 tocsila: köszörű, ol. *tocilă*.
 trészura: kocsis, ol. *trăsură*.
 trifoly, lócërna: lucerna, ol. *trifoiu*.
 trin: gőzös, vasut, ol. *tren*; és nem mint Munkácsinál: *trinó*.
 tulpán, tulpánka: leánykák tarka, rikitó főrevaló kendője, ol. *tulpan*.
 tyéka: vályu, talán ol. *teacă*: hü-vely, tok?
 ulica: utca, ol. *uliţă*.
 vákár: tehénpásztor, ol. *văcar*.
 vakcsinátor, oltóka, felcsér: gyer-mekbeoltó, ol. *vaccinator*.
 vár: mész, ol. *var*.
 vátázsel: szolgál a primarián, ol. *vătăşel*.
 vátáv: a legények vezetője, a tánc rendezője; vátásica (és nem vata-vica), a leányok vezetője, ol. *vătav*.
 vezetö: kocsis, ol. *vezeteş*: kocsis, csatlós.

visztyernik (öreg ember beszédé- ből; így magyarázta: országi bíró), ol. <i>vistiernic</i> : adószedő, kincstartó.	vlegyika: püspök, ol. <i>vlādicā</i> . vojnyik: ügyes, ol. <i>voinic</i> : vitéz, bátor stb. zéhár, zahar: cukor, ol. <i>zāhar</i> .
---	---

RUBINYI MÓZES.

A M. TUD. AKADEMIA HELYESÍRÁSA.

A Magyar Nyelvőr ez évi márciusi füzetében (130. l.) »A magyar helyesírás szabályai« címmel egy kisebb cikk jelent meg, melyben Simonyi Zsigmond a M. Tud. Akadémiának ez ügyben február 25-én hozott határozatával foglalkozik. A Nyelvőr a M. Tud. Akadémia tulajdona, Simonyi Zsigmond a Nyelvőrt az Akadémia megbízásából szerkeszti; megkívánhatjuk tehát, hogy a Nyelvőr, ha az Akadémia üléseiről és határozatairól valamit közölni akar, az a valódi tényállásnak feleljen is meg.

Minthogy a Nyelvőr szerkesztőjének most említett cikke e szerény kíváncsiságot figyelmen kívül hagyja, kénytelenek vagyunk, az olvasók tájékoztatása kedvéért, az itt következő helyreigazítást magában a Nyelvőrben közzé tenni.

Simonyi úr először is azt állítja, hogy »voltaképen nem is az Akadémia határozott ezúttal s hogy az egész eljárást némi túlzással államcsínynek lehetne minősíteni«. Erre a válaszuk az, hogy Simonyi úrnak ezt az állítását minden túlzás nélkül ferdtetésnek lehet minősíteni. A nyelv- és széptudományi osztálytól február elején benyújtott javaslatot ugyanis a főttkári hivatal, két héttel az összes ülés megtartása előtt, minden tiszteleti és rendes tagnak (az összes üléseken csakis ezeknek van szavazatuk) megküldötte és a hírlapok útján közhirrre tette, hogy a helyesírási szabályok a február 25-iki összes ülésen fognak tárgyalatni. Mi jögon állítja tehát Simonyi úr, hogy az egész eljárást, ha némi túlzással is, államcsínynek lehetne minősíteni? Annak az állításának pedig, hogy »ezúttal voltaképen nem az Akadémia határozott«, csakis akkor lenne egyáltalában értelme, ha Simonyi úr bebizonyítaná, hogy az összes ülésen olyanok is részt vettek a szavazásban, a kiknek az alapszabályok értelmében szavazati joguk nincs. Ezt bizonyítani Simonyi úr meg sem kísérti; e helyett azon panaszkodik, hogy e kérdésben a természettudósok is szavaztak. Hát az Akadémia helyesírásának kérdése a magyar természettudósokat talán nem érdekli? Ők talán nem a magyar irodalom munkásai? Noha magyarul írnak, nekik ne szabadjon maguknak véleményt formálni és véleményt mondani a helyesírás kérdésében, arról nem is szólva, hogy közöttük is lehetnek olyanok, akik a magyar nyelvtudománnyal behatóbban foglalkoznak. De legyen! Fogadjuk el, hogy az ülés elnöke megteszi Simonyi úrnak a szívességet s kirekeszti a szavazásból a természettudósokat. E jogfosztás sem változtatott volna az eredményen. Jelen voltak ugyanis az I. (nyelv- és

széptudományi) osztályból gr. Kuun Géza, Szász Károly t., Bartal Antal, Gyulai Pál, Simonyi Zsigmond, Szinnyi József r. tagok; a II. osztályból Kautz Gyula, Láng Lajos, Pauer Imre és Vécsey Tamás r. tagok. Igaz, hogy Szinnyi József r. tag még a szavazás előtt eltávozott, de azért az I. osztálybeliek még mindig többségben voltak a II. osztálybeliekhez képest. S mi lett az eredmény? Három kérdésben szavaztak. Először a *cz* és *c* kérdésében. Itt a *c* mellett csakis Láng Lajos és Simonyi Zsigmond álltak föl; a többiek mind ellene. Másodszor az idegen szók helyesírása kérdésében szavaztak. Itt már Simonyi Zsigmond egészen magára maradt, szintűgy a harmadik kérdésben is.

Simonyi úr továbbá úgy adja elő a dolgot, mintha az összes ülés mind a három kérdésben leszavazta volna a nyelv- és széptudományi osztályt, holott a dolog voltaképen úgy áll, hogy Simonyi úr négy javaslata közül (Akd. Ért. 2. köt. 285. l.) egyet már a nyelv-tudományi bizottság elvetett s a *c*-t is csak egy szótöbbséggel fogadta el; két javaslatát pedig a nyelv- és széptudományi osztály vetette el, úgy hogy az összes ülés nem tett egyebet, mint hogy mindenben (a *c* kivételével) csatlakozott a nyelv- és széptudományi osztály határozatához.

Elhisszük, hogy Simonyi úrnak rosszul esik, hogy az Akadémia nem fogadta el egy javaslatát sem, de azért ne okolja a »természet-tudósokat«, hanem, ha igazságos akar lenni, okolja a nyelv- és széptudományi osztályt s annak tiszteleti, rendes és levelező tagjait, kiket nem bírt a saját nézetére áttéríteni.

De hát itt van a *c* és *cz*! Ebben az Akadémia csakugyan leszavazta (s leszavazta volna a természettudósok hozzájárulása nélkül is) a nyelv- és széptudományi osztályt.

Ez tény, de az is tény, hogy a *cz* vagy *c* kérdése egyáltalában nem tudományos kérdés, hanem csakis célszerűségi kérdés. Az egyik a *c*-t tartja célszerűbbnek, mert egyszerűbb, a másik a *cz*-t tartja célszerűbbnek, mert alkalmas eszköz az idegen szóknak a magyar szóktól való megkülönböztetésére. Az Akadémia senkitől sem kívánja, hogy a *c*-től pártoljon vissza a *cz*-hez; csakis azt kívánja, hogy a maga kiadványaiban egyforma helyesírás használtassék. Ezt pedig senki sem veheti neki rossz néven.

Végül szabadjon egy kérést intéznünk a Nyelvőr t. szerkesztőjéhez. Kérésünk pedig a következő: igyekezzék az Akadémia határozatairól közlendő referádáiban a tárgyiasságot megőrizni, s ne engedje meg, hogy egyéni érzelmek az igazságot elhomályosíthassák.

SZILY KÁLMÁN,

a M. Tud. Akadémia főtitkára.

GYULAI PÁL,

a nyelv- és széptudományi osztály titkára.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

A következőkben a NySz. egy-két meg nem oldott, vagy helytelenül megoldott pontjára kívánok fényt deríteni, főképen a MTsz. adataival élve s azokkal a válaszokkal is, melyek a NySz. szerkesztőinek kérdéseire érkeztek. Abból, amit tíz egynehány évvel ezelőtt a NySz. buzgó szerkesztői még megkérdőjeleztek, vagy csak sejtettek, a magyar nyelvtudomány mai fejlettségében már nem egy pont eldönthetővé vált.

— *Bakol, kák.* Erről az érdekes két szóról azt olvassuk a NySz.-ban, hogy *bakol* = *aggredior, oppugno*? s hogy *kák* = *crocito*? Mind a két szóra egy példa, mind a kettő *Czeglédi István Redivivus Jáphetkéjének* 74. lapjáról. Menten világos lesz előttünk e két szó jelentése, ha az illető helyet figyelmesen elolvassuk.

»Czeglédi Palkó: Többis vagyom még ezeknél Domine Praeceptor! Úgy mint: *De a korbátsolás ellen Kákombákolt Czeglédi Könyve — is egyebet nem érdemlene korbácsnál.* Úgy kellett-e a Jesuitának szollani, hogy az a' könyv, tsak *kákombákolt*? annyival is inkább: miétt készitet korbátsot, az én édes Attyám Uramnac.

Dobraviczai Miklós: de egyszer meg-főtt étket, sokszor feladni, merő Csömör Paule! Ha annac *refutálására* valamely Jesuita *Bakol*-hat, bár ne *kák*-jais, nagy Appollonac tartatic.«

Így értette meg a feldolgozó ezt a régi magyar tréfát!

Csercse. »Hagiok Niro Mathenak két tulkot, az csercsét és az fekete holdást« RMNy. 2:302. A MTsz. szerint *csercse*: apró bar-mok álla vagy torka alatt lelőgő kinövés vagy bőrfityegő. Könnyen megmagyarázható, hogy a *bőrfityegőt* jelentő *csercse bőrfityegős állatot* is jelent. Ilyen jelentésváltozásra több példa van nyelvünkben, pl. *hóka* a ló homlokán lévő fehér foltot s a fehér foltos állatot is jelenti.

Csodakő. »Rettenetes vastagok (bástyák), csoda-kőből bélétek, mert nem omlott, hanem csak belé ment a golyóbis.« Monírók 8:309. A szó jelentése világos: *csodakő* = csodás, csodatévő kő. (Az idézett műben néhány sorral feljebb is előfordul ugyanebben a jelentésben.) *Csoda* ily összetételekben mai napság igen gyakori, de a régiségben is van rá példa: *csodaszarvas*.

Faraszja. »Gomboth irtham wala wörösseth, selem gomboth kilencseth, faraszjara valoth hog' weg'.« Lev. T. 1:27. Kétségtelen, hogy ez a szó sem *faraszja*, ahogy a NySz., sem *faraszálja*, (hogy is lehetne ezt *faraszjának* írni?) ahogy Nagyszigethi Kálmán (Nyr. 17:557. l.) véli, hanem minden bizonnyal így olvasandó: *fara száj-jára*. Ami ezt az olvasást a ruházkodás szempontjából illeti, csak ezt a két példát idézem régi könyveinkből: Mynden ember farara kessee hŵ fegywereth (JordC. 70). Tenŵn farodon ővezziel meg, tennŵn tŵrŵddel (DöbrC. 100).

Fonnyan. »Oly öröksig, melly el nem veszheth, meg sem fonnyan-hatik [olv. fonnyadhatik?].« Born. Préd. 249. Kétségtelen, hogy *fonnyan* = *fonnyad*. Szakasztott olyan változatok, mint *csökken* és *csökked*, *kottyan* és *kottyan* (Nyr. 17:563. l.).

Furda. »Küldtek furdát szedni munkához, (a csizmadia munkához) a kit reggel szedtem, délután fejtettem s vittem mosni a kúthoz.« (Ötv. Mest. 73. vsz.) A Nyr. megmondja a *furda* jelentését: »vékony sárgás szattyánbőr; a csizmaszár kibéllelésére használta-tott.« (17:565. l.)

Galacsin. *Galacsin* a NySz. szerint *genus calceamenti*? Erről a félreértésről már a Nyrben nyilatkozott Szarvas Gábor (23:78. l.). Kár, hogy sem a földolgozó, sem a szerkesztő nem vette észre, amit Veresmarti maga írt jegyzetnek a *galacsin* szóhoz, ott, azon a lapon, ahol előfordul: »Hazámban, alsó Barátyában, a' Szőlőpásztorok, parit-tyából, a' minémü sárból gömbölygetett öreg diónyi márvánnyal haigálva kergetik a madarakat, azt hívják Galachinnak.«* Veresmarti jegyzetét az egy Kresznerics olvasta el!

Gányol, begányol. Szabó Dávid e mondatából: »Sövény ággal gányolt, tatarozott kalibával megelepszik.« (A magyarság virági. Komárom 1803. 97. l.) Szarvas G. 'tegit' jelentést tulajdonít a *gányol* szónak, holott a MTsz. több adatából kiviláglik, hogy *gányol* = tákol. Nem szerencsésebb a NySz. sejtése a *begányol* szó jelentésére vonatkozólag sem (akadályos), mert sokkal valóbb színű, hogy *begányol* = *összekuszál*, ezt erősíti ugyanis a MTsz. ez adata: Hát má miccsinájjak én itt, ha te úgy összegányoltad.

Gurdallos. »Nem az emberi leleményeknek gurdallos, tövisses, kórós úttján, hanem az isten beszédének egyenes után járnak.« (Matkó: BCsák. 100.) Az idézett mondat maga valószínűvé teszi a szó 'gazos, gazzal benőtt' jelentését, de ezt bizonyítja a MTsz. is. E szerint *gurdalyos* »mindenféle magasra nőtt és összegubancosodott kórós burjánnal benőtt hely.«**

Gyentel. A NySz. szerint jelentése *insector, propello*, holott, ha az illető helyet elolvassuk, meggyőződhetünk róla, hogy *gyentel* = dögönyöz:

Tigris a Dafnéval éppen nem kímélték,
Mokogott a földön, keményen gyentelték,
Én is a homlokán edgyeckét legygyenték
Meg dögölt, a' Csókok nagyon meg gyengíték.

(Gvadányi: A mostan folyó orszgy. sat.-crit. leírása 182. l.)

Hogy *gyentel* = dögönyöz, bizonyítják a MTsz. adatai is.***

Kanyogat, korgat. »Abban mesterkedjenek, miképpen eczersmind jöhessenek ki, ne szakadozva, mert 20, 30 s aprónként ha jőnének, úgy az föld népe is agyon korgatná őket, de ha seregestől lesznek bátorsággal jöhetnek.« (Bethlen: PolitLev. 287.) A Nyrben (10:177.), Jancsó Benedek cikkében Bethlen Gábor magyarságáról ez van: »A föld népe is agyon korgatná őket;« Gelejinél »agyon kanyogatták«. Mind *korgatról*, mind *kanyogatról* világos, hogy annyit tesz,

* Ugyanígy felelt a szerk. kérdésére Baráth F. Nyr. 21:139. A szerk.

** L. erről Pápay J. magyarázatát Nyr. 26:155. — A szerk.

*** Ezek éppen Szarvas G. kérdésére érkeztek válaszul. A szerk.

mint elver. *Korgat*nál ez teljesen bizonyos az idézett mondat értelméből*, *kanyogat*nál bizonyítja a MTsz. több adata is.

Karcos. A NySzban ezt olvassuk: »Karcos[?]: [unguibus alacer?] A bagoly igen kartzos [hartzos?], birkózó s mindennel dula-kodó. (Misk: Vkert 437. l.)« Biz' ez sem nem *unguibus alacer*, sem nem hiba *harcos* helyett, hanem valóban *karcos*, mert ez annyit jelent, mint veszekedő, izgágáskodó (l. a MTsz. adatait).**

Kutall. »Vjhely Mihalue felől azt hallotta, hogj Szarnaj Istvannet hogj megegették Niarasdon, attól waló féltében kutallott ala.« (Nyr. 17:182.) A MTszban több adatot találunk e szóra. *Elkudal* (eloson, tovább áll) az ország több vidékén járja. Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom, hogy *alá-kutallott* sem jelent egyebet, mint odább állt.

Láz. NySz: 1 láz: [formido?] »Fólton fólt, olyan mint a láz, koldús rongyba öltöztette a szegénység.« (SzD. MVir. 379) [Vö. váz]. A NySz. sejtése helyesnek bizonyúl a MTsz. adatai értelmében is. 1 láz ott is = madárijesztő. A NySz. is meg a MTsz. is összeveti az 1. lázat vázzal, mely valóban — hangtani egyezése mellett, — teljesen egyértelmű is vele. (Vázra a NySznak is igen sok adata van.) A kérdőjel tehát formido után bizvást törölhető.

Lifet-lafet [calliditas, astutia? NySz.] Leopoldtúl valónak itt az követek, lifet-lafet minden dolgok... (Bercsényi: Lev. 154. l.) Talán nem *ravasz* e szó jelentése, hanem lomhán, lassan járó. (Vö. a MTsz. adatait: *liff-laff*, *liffeg-laffog*, *liffen-loffan* alatt.)***

Pengyő. NySz: *pengyő*: [ornamentum?] »Semmit pengyóra és piperére nem fordított.« (Gvad. Hist. 193.) A kérdőjel itt is bizvást törölhető, mert ha a mondat elolvasása után még kételkedünk abban, hogy *pengyő* = pipere, meggyőznek erről a MTsz. adatai. (L. *pengyőz*, *pintyőz* és *pimpőz* alatt.)

Sanyar. NySz.: *kisanyar*: [explico, extorqueo?] »A kopasz fejét bezzeg megvakarta, midőn Iszlán a hírt jobban ki-sanyarta.« (Kónyi: HRom 47. l.) A MTsz. több adatából kiviláglik, hogy *sanyargat*nak *sanyar* változata is él s így a NySz. sejtése valónak bizonyúl.

Sordély. A MTsz. több adatából világos, hogy a *sordély*, mely *sorgyé*, *surgyé* alakban inkább járja = kölesmadár (emberiza miliaria).

Subafa. »Eszedbe ved magadat, mert nyilván ismég orrodhoz méri a subafát.« (Helt. Mes. 86. l.) A MTszban *elsubafáznak eldönget* a jelentése. Alkalmasint annyit tesz ez a szólásszerű kifejezés is: *orrához méri a subafát*.

Tokos. [braccis fluentibus vestitus?] »Sok tokosnak mentél te már éltének végére, szabadosan öszve-mentél ütközetből véle... Fut az tokos, tüzes madzag kihull az kezéből, őszi keserű-gombája kidől

* Éppenséggel nem bizonyos. Valószínűbb a NySzban az én hozzávéte sem, mely szerint *korgat* = kurgat, tehát: agyonkurgatná, agyonkergetnék. S. Zs.

** Érdekes egybevetni Melich J. fölvilágosítását Nyr. 28 : 77. A szerk.

*** Sokkal valószínűbb, hogy így olvasandó: *lifet-lafat* s a. m. haszon-talanság, semmiség; vö. MTsz. *liffet-lafat* = rongy. A szerk.

az fejéből.« (Thaly: Adal. II. 90. l.) Kétségtelenül az volt e szó első jelentése, amit a NySz. sejt, de talán a kuruc időben már, — s valószínűleg épen ebben, — felvette átvitt értelemben a 'német' jelentést. A MTszban (tokos 4., 5., 6., 7. alatt,) találunk adatokat a *tokos* szónak mind eredeti, mind átvitt jelentésére.

KÖNIG GYÖRGY.

Az *Ehrenfeld-kódex* szavai közül a következők maradtak ki a NySzból:

dicsölködni: gyczewlkewdny kezdnek 125, 128.

essedés: esedezés, esdés. En essedesemmel vagyon neked megadando 157.

istenségbeli: vala nagy ystensegbely edessegnek embere 9.

keresleni? es keresle: myert kyket hyznek 113. [Alkalmasint tollhiba. — A szerk.]

baromi lelkes: állat: Ky nem csak baromy lelkeseket ueztualael 146.

síralmasság: yonhbeli syralmassagual 58, 72.

vasasó: vasas. Hassa erczes: zarai vassasok labay vassasok 126.*

vétekezés:** Ez alazatos vetekezésben es fuldalanak kenuezesebe es ysten vygasagban maradnak ewbren 35. SZABÓ DEZSŐ.

(Crematum vagy) *gorolyka* [gabonából főzik] Erd. Országgy. Emlékek (= EOE) 21:238. 289. *gurolyka* 396.

(Gorolyka vagy) *dühötke* EOE. 21:289. [gabonából, szőlő malátából stb. készítik.]

gornyik EOE. 21:343.

plájás EOE. 21:343, 406. (megvan MTsz. 'határőr'). »Minden passusokra menjen szoros parancsolat: az plájások és gornyikok úgy vigyázzanak« — EOE. 21:343. —

zubogh K. Csipkés Gy. Oratio Hebraea, Utrecht 1651. B₂ lev.

NySz. III. 903. *üszög*-höz: »üszögében heverő munkám« Leskai Ján. Jesus királysága, Várad 1644. az olvasóhoz.

EISLER MÁTYÁS.

Holyan. Ez a névmás, mely a. m. *milyen*, az egész palócságon végig el van terjedve, Abaujtól Esztergomig. Hogy régi forma, bizonyítja az, hogy Szarvas G. a szlavóniai magyaroknál is találkozott vele (5:6). A NySzban sem a *holyan*, sem a *milyen* nem fordul elő, hanem csak *minemű*, *mely* stb. van helyettük. Most a *holyan*ra igen érdekes adatok kerültek napfényre Kassa város 1731-i vásárpénztarifájában (Gazdaságtörténeti Szemle 7:87—89): »Akár *hollyan* olajárulóktól, az kik concivisek, semmit, az külsőktől pedig d[enár] 1.« (88. l.) »Akárhollyan madarak csomójától.. d. 1.« (89. l.)

* *vassasok* alkalmasint tollhiba *vassasok* helyett. A szerk.

** Nem *vétekezés*, hanem *vetekezés* = vetekezés, vetélkedés. A latin eredetiben ez van: in contentione et compunctionis lacrimis. A szerk.

Sok más érdekes szó is van ebben a közleményben: egy *bokolyó* hal (háton hozva; a csobolyó jelentésű *boklyó* ez? vö. NySz. és MTsz.); sásos vagy *kötőfüves* szekerek; *újkeresztény* (anabaptista); *gyehcesek* (kocsikenőcsösök; a *deget*, *degesz*, *dekec* szót Kassai J. is *dehec* alakban említi a Hegyaljáról, vö. tót *dehet*) stb. »*Olajkák-hordók*« talán így olvasandó: *olajkár-hordók* e h. olajhordók vagy *olajkárok*. Így ejtik magyar beszédben a tót *olejkar*-t, de szótárainkban nincs meg ez a szó.

SIMONYI ZSIGMOND.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

1. Simonyi és Balassa német szótárához pótlások:

abschneiden, den Weg: megrövidíti az utat, rövidebb úton megy;
Bann; im Banne einer Leidenschaft: vmely szenvedély rabja;
beschuldigen; jn. einer Sache b.: vkit vmiért okol;
entern: megtámadja az ellenséges hajót; csákláz;
entgegenkommen; jm. mit offenen Armen e.: tárt karral fogad vkit;
entweder... oder: törik-szakad;
handgemenge: dulakodás;
Lampenschirm: lámpaernyő, fényellenző;
lebenslänglich: életfogytig;
schlecht; so schlecht wie möglich: hanyagúl, nagyon rosszul;
stutzen einem die Hörner: megjuhászít vkit.
tauglich: beválik (katonának);
ungefähr: körülbelül;
Wulst; Haar ~: hajhurka, hajbetét;
zurichten; Steine ~: követ megfarag, lefarag;
zusammenwickeln: összecsomózza (a gyapjút, lent, stb.).

KÖRÖSI SÁNDOR.

2. Válaszok a 29:515—6. közölt kérdésekre:

Vielthuerei: kezes-lábas;
lendenlahm: ágyéka bénult, rokkant derekú;
Wetterleuchten: villogás, de többnyire csak azt szokás mondani:
 zivatar lesz, villámlik.

Sich über die Stirn fahren: végig simítja homlokát.

CSAPODI ISTVÁN.

Wetterleuchten: villog; úgy is hallottam öreg gazdaembertől:
 »nyilámlik az ég-ajja, rotyogós időt kapunk«;

Den Mund zu einem Lächeln verziehen: nevetőre áll a szája;
in Geldsachen hört die Gemüthlichkeit auf: üzlet nem barátság;
kényesen szedegeti a lábát: hat einen Gang, wie ein Paradeross.

BÉRCZI FÜLÖP.

Per sundám-bundám: durch Schliche und Kniffe;
beszól vkihez: bei jm. einsprechen, zusprechen (einkehren, sich besuchend wo einfinden — Sanders.);

jancsibankó: Truckzettel v. -Scheine;
arányosít: in Verhältnis setzen v. bringen;
földcsuszamlás: Erdrutsch v. Sturz;
írmagul sem maradt: vom Boden (rein) weggefeht;
szegődött bér, osztott konc: richtige Rechnung erhält die Freundschaft;
betessékel: einen Ankommenden bitten, sich hineinzubemühen;
kitessékel: einem Anwesenden bedeuten, dass die Thüre offen sei;
trónüresedés: Thronerledigung (Wilh. Hoffmann: Vollst. Wb. d. d. Spr. 5:632.);
den Mund zum Lächeln verziehen: mosolyra fanyalodik;
lendenlahm: inaszakadt. STEINER IGNÁC.

Wetterleuchten. (Nyr. 29:516.) E sajátos német kifejezésnek irodalmi nyelvünkben pontos mása aligha van. De megemlítem, amit néhány évvel ezelőtt egy köröshegyi (Somogy m.) 70 éves paraszt-asszonytól hallottam, s ami épen ezt a német fogalmat fejezi ki. »Nem villámlás az, csak úgy *lebbög* az ájér,« mondta egy alkalommal, az úgynevezett *Wetterleuchten* tűneményét látva. E szerint a nép nyelvén a *Wetterleuchten* neve *lebbégés* volna. A Tájszótárban sem *lebbög*, sem *lebbégés* nincsenek meg (csak *lebbéget*, *lebbégtet* és *lebbedéz* Háromszékből lengedez értelmében). ZOLNAI GYULA.

3. Kérdések. Mi a legjobb magyar fordításuk a köv. német kifejezéseknek: *Übermensch*, *Wohlfahrtseinrichtung*, *Heimstätte*, *Heimstätten-gesetz*, *Gewerksverein*, *Arbeitsnachweis*, *Wartezeit*, *Ramsch* (*Ramsch-bazar*, *Ramschgeschäft*), *Anhängewagen*, *Lenkstange*, (*am Fahrrad*), *Melde-Reiter*, *Wolkenkratzer*, *Himmelkratzer*, *Rollkorb* (*für Kinder*), *Schädling*? *seine Rechnung bei etw. finden*? *damit ist es nicht weit her*?

Mi a legjobb német megfelelőjük a köv. magyar kifejezéseknek: *ötletes*, *ötletesség*, *hazugságban marad*, *hazugságban hagy*, *jóízút szírpant*, *ficánkoló csikó*, *lekanyarít egy karéj kenyeret*, *lerí róla a katonaruha*, *még neki áll föllebb*; *kinek a foga fáj*, *tartsa nyelvét rajta*; *érott malaszt*? A SZERKESZTŐSÉG.

NYELVMŰVELÉS.

A tagadás ismétlése. Kardos Albert Antibarbarusnál is antibarbarusabb akar lenni. Ezt maga mondja magáról »Tagadás« c. cikkekéjében (Nyr. márc. füzet 138.). — Ne vegye zokon, ha azt mondom, hogy ez a kísérlete az említett cikkekéjében nem sikerült; sőt taglalása az igazi barbarusság örvényébe sodorta a t. cikk-író. — Neki »nem tetszik« — mint mondja — Antibarbarusnak ez az összetett mondata (t. i. második fele): »Hát már a Tan. Közlönyében sem tudnak annyit latinul, hogy egy ilyen közönséges szót (vehemens) *le tudnának* fordítani?» — Szerinte csak így helyes: hogy egy ilyen közönséges szót *le ne tudnának* fordítani.

Pedig éppen így nem helyes. A mellékmondat, így szerkesztve, sehogy se vág össze a főmondat, úgy hogy az egész beszéd érthetlenné válik. A Kardos mellékmondata egészen más jelentésű főmondatot kívánna; ilyenét péld. Hát oly tudatlannak tartod, hogy egy ilyen közönséges szót *sem tudna* lefordítani? — vagy: Annyira mégsem megy tudatlanságuk, hogy... *le ne tudnának* fordítani. — A cikk-író nézete szerint (rövidítve idézem): »a főmondatbeli tagadó kérdés után a magyar nyelv tagadó mellékmondatot követel, legalább a legtöbb esetben.« — Hogy a legtöbb esetben-e, nem vitatom ezúttal; de hogy a fennforgó esetben nem hogy követelne tagadó mellékmondatot, sőt ellenkezőleg tudni sem akar róla, határozottan állítom.

Áttérek most Antibarbarusnak ugyanott az én cikksorozatomra tett észrevételére. Ezt mondja: »Viszont Joannovics Gy. (29: 404 és 491.) sokallja a *tagad*-ígés főmondat után a tagadó szócska kitételét a mellékmondatban. Az írott nyelvre nézve igaza lehet, de a beszédben a hangsúlyozás kizárja a kétértelműséget.«

Felelet: A hangsúlyozás a hibás szerkezetet soha se teheti hibátlanná. Különböztetést sem javallhatom azt a különböztető módszert, mely szerint az, ami az írott szerkezetben helytelen, helyes lehetne az élőszóval előadottban; következésképp ez az összetett mondat: *tagadja*, hogy *nem* tette — minden körülmény közt csak a *nem-tevést* tagadhatja szabatosan. A *nem* szónak »erős megnyomása« (Antib. kifejezése) sehogy se zárja ki a kétértelműséget. És minthogy olyan mondat nem is képzelhető, amelyben egy fogalom sincs nyomosítva: kétségtelen, hogy a vitás függő mondatban, — akár a tevés van tagadva, akár a nem-tevés, — a tagadó *nem* mindenesetre nyomatos, illetőleg hangsúlyos.

Nem értem tehát Antibarbarusnak azt a magyarázatát, hogy ebben az ő részéről nyomosítottam *nem*-mel idézett szerkezetben, (mely a *nem-tevést* tagadja): *tagadja*, hogy *nem* tette — »az egész csak egy hangsúllyal ejtett szólam.« — Már hogy volna ez a két mondat egy közös hangsúlynak a közbirtokosa? A főmondat hangsúlya (*tagadja*) csak nem teszi hangsúlytalanná a mellékmondatot. Hogy pedig a hangsúly ebben csak a *nem*-re eshetik, nem szükség bizonyítani. A hangsúlyozás mértéke és minősége, magától érthetőleg, különböző lehet; de hangsúlytalan tagadó szóról itt a vitás mondatban szó sem lehet.

Csalódik Antibarbarus barátom, ha fölteszi rólam, hogy nem vettem tekintetbe a MKszók 1: 78—79. lapján e tárgyra vonatkozó idézeteket. Most újra átnéztem, és nem egy talpraesett magyarázatot és idézetet találtam ott. De olyanra nem akadtam, amely megcáfolná tételeimet.*

JOANNOVICS GYÖRGY.

Helyesírási mozgalmak. Az Akadémia főtítkárának és osztálytitkárának a követett eljárásra vonatkozó helyreigazítását köteles

* A számban sajtóhiba volt, így értendő: MKszók 2: 78—79. Ott t. i. ilyen példák vannak idézve: Tagadtam, hogy én nálam nincsen (LevT. 1: 197). Megtiltá, hogy több levelet neki ne vigyen (Mikes) stb. stb. S. Zs.

tisztelettel tesszük közzé s minden bírálattól tartózkodunk.* — Az Orsz. közokt. tanács ez ügyben fölratot intézett az oktatásügyi kormányhoz: utal arra, hogy az Akadémia nem hárította el a nehézségeket, s újra késznek nyilatkozik az iskolai helyesírás célszerűbb rendezésére (l. Nyr. 29:433). — A francia oktatásügyi miniszter, miután tavalyi rendeletben kiadta a fr. okt. tanács helyesírását (l. uo.), véleményezés végett a fr. akadémiának is megküldte. Az akadémia ezúttal igen kevés kifogást tett, s a miniszter e kifogások számbavételével most febr. 28-án csekély változtatásokkal megújította tavalyi rendeletét. — A minap a porosz képviselőház költségvetési vitájában is megszürgették a helyesírás bajainak orvoslását. Most pedig, március végén, az osztrák oktatásügyi miniszter hitta össze értekezletre a legjelesebb pedagógusokat, ujságírókat és könyvnyomatókat. Az értekezletnek többsége — s ez a mi német oktatásunkra nézve is öröndetes — kíváncsnak mondta ki az osztrák iskolai helyesírás egyszerűsítését s a németországgal való kiegyeztetését (így a *th*-ből legtöbb esetben a *h* elhagyását, a sziszegők írásának megkönnyítését stb.). Nevezetesen, hogy itt is érvényre jutott az az újabb tudományos fölfogás, hogy nem lehet mindent végleg megállapítani s mindent egyformásítani. Kimondták p., hogy nagy és kis kezdő betűk közül kétség esetén inkább a kis betűt használják. Az idegen szókra nézve azt kívánták, hogy szüntessék meg az osztrák elvet, mely az eredet szerinti idegenszerű írást követeli, s lehetőleg a meghonosító írásmódot alkalmazzák, p. a latin *c* helyett a *k* és *z* betűket (*Karzer* e. h. *Carcer* stb.), a tudósoknak s művelteknek azonban jogukban áll tovább is az idegen írásmód alkalmazása. (Ezt a közvető indítványt minálunk is megtette az Akad. I. oszt. bizottsága, de ezt sem fogadta el az osztály.)

SIMONYI ZSIGMOND.

* Itt már úgysem a helyesírásról, csak az eljárás formaságairól van szó. Mentségünkre azt az egyet jegyezzük meg, hogy az ill. akadémiái ülés előtt csak egy lapban láttuk homályosan jelezve, hogy a helyesírás is szerepelni fog a folyó ügyek közt. — A napisajtó s az iskolai lapok nem nagy örömmel fogadták az Akadémia legújabb határozatát. V. ö. Hoitsy Pál cikkét (Egyetértés II. 27. »Közéletünk«), Tóth Béláét (P. H. III. 3.), Rákosi Jenőét (Esti Újság II. 26.) stb. Idézünk egy jellemző szerk. izenetet az egri Népiskolai Tanügy III. 30-i számából: »Az Akadémia felfogását nem tartjuk irányadónak. A *cz* helyett *c*-t írunk ezután is, mert ez az egyszerűbb alak, mi pedig hívei vagyunk a betűk egyszerűsítésének. Bárcsak ne látnók már a *cz*-t a legújabb ábécékben sem. Nem az Akadémia dönti el, melyik a helyesebb alak, hanem a tanítóóság. A győzelem elvégre is azoké lesz, akik az egyszerűséget hirdetik.« — Hasonlóképp nyilatkozik a M. Paedagogia idei 3. sz.; a többi közt azt írja: »Ha már az Akadémia szabályzatának tekintélye meg van ingatva s maga az Akadémia mégsem akarja újjal felváltani, akkor adjon ki a kormány egy szabályzatot s azt tegye kötelezővé az iskolában. A helyesírás ügyis csak kis részében tudományos kérdés, túlnyomó részben a megállapodás, a konvenció kérdése«. (Nézetünk szerint ezek a szabadhangú bírálatok nagyon jól megférnek az Akadémia iránti legmélyebb tisztelettel. Hisz egy tudományos társaság, melynek célja az új meg új igazságok keresése, már természeténél fogva nem lehet csalhatatlan.) — Az is érdekes, hogy mostanában több javaslatot kaptunk a kettős betűk egyszerűsítéséről. Nemsokára számot adunk róluk.

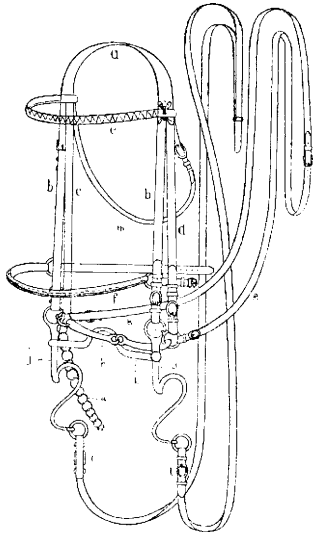
MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Emlő, fékemplő; ere, eremplő. E szavak, amelyek a lószerszám egyes alkotó részeit jelölik, a közhasználatból úgyszólván kivesztek s csak épen az *ere* szó maradt fenn a MTájSz. szerint, de ez is elváltozott értelemben. Eredeti értelme ugyanis nem gyeplő volt, amint az alábbiakban kimutatom. Az *emlőről* szótáraink azt jegyzik föl, hogy „lorum, habena, Zügel” vagyis gyeplő. A NySz egyik idézett mondata azonban világosan rámutat arra, hogy ez a ló szájába illesztett vasnak: a zabláznak egyik nemét jelenti és hogy itt egy ősi szóval állunk szembe. Az *emleni* = szopni igének igeneve ez az *emlő*, melyet mai nyelven csikózabláznak (németül *Trense*) neveznek és későbbi okiratok szerint még *darabos zabla*, *hólyagos zabla* néven is ösmertek, mely, mint CzF. is mondja, csuklóban hajló két darab vasrudacskából van összeállítva. Ez *emlővel* s mert a ló fejébe vetett fekre van csatolva: *fékemplőnek* is nevezett eszközzel bírják rá a lovat fejének hajlítására és változtatják el a ló keményszájúságát lágyszájúvá, mert ez a kormányozhatóságnak egyik feltétele. E végre azonban a lovat a szájvas rágására kell szoktatni. Erre nézve a honvédlövasság számára 1900-ban kiadott Gyakorlati Szabályzat a 158. lapján meghagyja: különös figyelem fordítandó arra, hogy a ló a csikózablát rágja. Egy idevágó német munkában pedig ezt olvasom: »Man muss das Pferd zu fortwährenden Kauen und Saugen der Trense veranlassen.« A lónak tehát a fékemplőt folyton rágnia, szopnia, *emlenie* kell. Ez az emlés nyilván rámutat az *emlő* szó eredetére. Ballagi Teljes Szótára tehát és Magyar-Német Szótára helytelenül változtatta el a fékemplőt *fékemelőre*, mert az emeléshez semmi köze. Ezek szerint így értendő a NySz. következő adata: »a fékemplő szárát elszakítván a ló, hirtelen eltűnik« = a csikózablához erősített fékszárt szakította el.

Hogy pedig az *emlő* vagy *fékemplő* csakugyan a mai csikózablát jelentette, a NySznak még két más adata is bizonyítja. A fékemplőn kívül ugyanis a hátszlónak szájába még egy másik szájvas is van vetve: a *feszítőzabola*. Ezt a nyelvadatokat egyszerűen csak zabolának nevezik és ez szolgálhatott okul arra, hogy a zabola szó az *emlőt* kiszorítsa a közhasználatból. Az ide vonatkozó nyelvadatokat ezek: »a lovat zabolával és fékemplővel, fékszárral hajtogatja«, értsd: a feszítőzabolába és fékemplőbe erősített fékszárral; a lóva fékemplőjét vagy zaboláját fogta. Ez utóbbi adat nyilván kimutatja, hogy a fékemplő egy a mai csikózablával.

Az *eremplő* szóra mindössze ez a mondat maradt ránk: lóva féke eremplőjét gyalog tartotta (NySz.). E szó olyan összevont összetételnek tekinthető, mint *gazdasszony*, *esernyő* stb., tehát ebből lett: *ere* és *emlő*. Az *ere* MA.PP. szerint Zaum, Halfter, míg Baróti Szabó D. egy egész sor szót sorol föl az *ere* után, talán nem is azért, hogy velők a szó jelentését magyarázza, hanem inkább, hogy azt fejezze ki, hogy ez is lószerszámféle vagy ennek egy mellékrésze. Azt írja:

ere = kantár, zabola, emlő, kapontza, ajádzó, áladzó. Valóságos értelmét közli Adámi. Szerinte: *ere* = postimis, Knebel. Ezt jobban megvilágosítja PPB. postomis alatt = ló orrára függesztett szerszám; *erős* zabola. Ez az erős, amire Simonyi Zs. figyelmeztetett, alkalmasint ebből lett: *erés*. Az *eremlő* tehát erés emlő vagyis olyan, melynél a fékszár nem karikákba van csatolva, mint a fékemplőnél (csikózablánál), hanem a szájvas (zabola) mindkét végén a ló szájszögletén fölnyúló vasrudacs-kára. Ez a vasrudacska tehát az *ere* = Knebel s így az *eremlő* megfelel a német Knebeltrensének, melynek mai magyar neve csikózabla szorítóval. Ha tehát a MTájSz. adatai az *ere* szót gyeplőnek mondják, ez csak arra mutat, hogy az eredeti fogalom idővel egy vele kapcsolatban álló más tárgyra ment át, hisz erre a nyelvben számos adatunk van. Így vagyunk például a fékkel, mely eredetileg egy volt a kantárral, de már a régiségben is összetévesztették a zabolával. Ez az adat: »az erős fékomet vetem a te ajakidba« (NySz.) ezt nyilvánvalóvá teszi. Ma pedig a fék, Domaniczky 1895-iki katonai szótára tanúsága szerint — amely szótár pedig a honvédhuszárság lószerszáma is kiterjed — kizárólag a vasúti és kocsi Bremsét jelenti, holott sem CzF., sem Ballagi Magyar-Német szótárának 1875-iki kiadása a *fék* szónak ezt a fogalmát még nem is ismerték.* Érdekes idevágó adat talán az is, hogy a németországi hippologusok átvevén tőlünk a *kantár* szót, ezt nem a lőfejen levő szíjazatra alkalmazzák, amelynek német neve *Kopfgestell*, hanem a fönnebb említett feszítőzablára, más néven rudas zablára, melyet *Kandare* vagy *Stange* névvel illetnek.

A mellékelt rajzban bemutatom egy kantárnak teljes képét, hogy szemléltessem a fékemplőt és a feszítő zabolát. A *h* betű rámutat a csuklóban mozgó fékemplőre és *i* a feszítő zablára, mely utóbbinak görbületes része a *patkó* (ném. *Zungenfreiheit*, fr. *liberté de langue*). A fékemplőről már fönnebb mondtam, hogy akkor nevezték eremlőnek, ha, mint a rajz mutatja, a végén levő karikát pálcá pótolja. A kantár egyéb részeinek nevét is felsorolom, ha már itt a képe. Az *a* jelöli a kantártetőt, *e* a homlokelőt, homlokszíjat, halántékszíjat vagy még másképp üstökszíjat, *b b* a pofaszíjakat, *c d* a fékpofaszíjakat (csikófékpofaszíjakat), *m* az állszíjat, a torokszíjat, az áladzót, *f* az orrodzót, az orrszíjat, *k* az áladzóláncot, *j j* a feszítőzabla felső ágait, *l l* a feszítőszárakat, *g g* a fékemelő fékszárait (csikózablaszár). FRECSKAY JÁNOS.

* Ballaginál s aztán a műszaki irodalomban *dörzsfék*, de később a Nyr. hatása alatt helyesebben *fékező* és *fék*. L. Nyr. 8:450. A szerk.

Éljen! Tolnai Vilmos e című tanulságos cikkében (30:73) az éljen-féle üdvözléssel élő népek felsorolása közt hiányzik az ó-görög, melynek ζῆ, ζῆδι szava ugyancsak a parancsoló *éljen* és ép oly sürű használatu volt, mint a magyar *éljen* (l. többek között Anthol. gr. IV. p. 167. 242 és Anthol. pal. X. 43; Marquardt, Privatleben der Römer 256). Éljent kívántak a görögök, ép úgy mint a régi zsidók, a prüsszentésnél is; úgy tudom, hogy a Tolnai említette új-görög *zito* a prüsszentésnek is a kísézője. Ha a régi Rómában talán — szándékosan teszem e kételkedő szót — nem is vivátoztak, mint Tolnai mondja, de a régi Rómának középkori folytatásában, Konstantinápolyban igenis éljennel üdvözölték a császárt, még pedig igen sajátos módon, a közkeletű görög nyelv mellözésével csakis *latinul*: βεβητε Δομινι Ημπερατορες τῶν πολλῶντων ἀννων (azaz: vivite Domini Imperatores in multos annos); ebből, mellékesen mondvá, az is következik, hogy e latin üdvözlétet a latin fővárosból, tehát a régi Rómából, plántálták át az új Rómába (l. Const. Porphyrog. De Caerim. I, 75. p. 370. Bonn; Codin. De Off. p. 90; Gibbon. History of the decline stb. c. 53, a német fordításban, Leipzig 1837, col. 2041; Nicolai, Gr. Littérature. III, 61). Valami különös véletlen, hogy az egyesszámú latin üdvözlét, még pedig a régi Rómából, csakis az egykorú zsidó iratokban maradt fenn: *vive domine imperator* (l. művem: Lehnwörter I, 155). Gibbon azt is mondja az idézett helyen, hogy valahányszor a bizanci császárokat költők és muzsikuskok magasztalták — s ez ugyancsak sokszor történt — a hízélgést mindig a hosszú élet kívánásával fejezték be, sőt az erre szolgáló görög kifejezés azonos értelmű lett a magasztalás fogalmával (l. Ducangenak középkori görögségnek szótárában πολυχρονίον szó alatt). Arra is van adatunk, hogy midőn 962-ben I. Ottó német királyt Rómában császárnak koronázták. a nép, alkalmasint latinul, azt kiáltotta: *Éljen urunk a császár!* Más forrás hiányában ezt az adatot egykorú zsidó írónak a művéből kell idéznem (Jószippow c. 77); állításának hitelességét már kétszáz évvel ezelőtt egy keresztény író is elismerte (Basnage, Histoire des Juifs, Paris 1710, VII, 89). Bizvást állíthatjuk e szerint, hogy az éljenkiáltás a régi Rómában sem veszett ki a középkorban, hanem, mint a pápaválasztások bizonyítják, inkább csak újra feléledt. Ez a különben is oly természetes kiáltás dívott tehát a középkori kultúra két központjában, Konstantinápolyban és Rómában, és nem állja semmi sem útját, hogy a magyarok az egyik vagy a másik helyről hozták. Valószínű, hogy a franciák a maguk *vive* kiáltását szintén Rómában tanulták. a törökök pedig Bizanc hagyományit folytathatják. — Bizonyos azonban, hogy a római és görög éljenkiáltásnál sokkal régebb a zsidók *éljen a király* kiáltása, melynek bibliai példáit könnyű összegyűjteni és részben összegyűjtötte Tolnai is. Tekintve azonban azt, hogy az állami élet terén — és e téren találjuk a magyar éljént — a biblia vajmi kevés hatást gyakorolt, már a római vivatot sem tekinthetem keleti eredetűnek. hanem önálló természetű fejlődésnek, és bizonyára Róma az, mely, mint sok egyébben, a vivat kiáltás szokásában is példaadó volt az összes nyugati keresztény népeknek.

KRAUSZ SÁMUEL.

Nagyon igaza van Tolnai Vilmosnak, amidőn Kleinpaulnak nem hiszi el, hogy az *éljen, vivat* germán származék. Abban is jó csapáson jár, hogy a *vivat* eredetét Kelet népeinél keresi. Helyesen hivatkozik rá, hogy már a zsidók is éljeneztek. Én meg az assziriológiából szolgáltathatok arra nézve bizonyosságot, hogy az éljenzés Keleten már az őskorban divatozott.

Van a British Museumnak egyebek közt egy ékirásos táblája (Br.M. 85—4. 30. 1 sz.), amelyben ugyanaz a Nebukadrezár, aki a zsidókat fogságra hurcolta, rendkívül fényes kiállítású babeli palotájának építkezését beszéli el, s ebben egyszersmind arról is beszámol a babiloni király, hogy a palotának 'éljen Nebukadrezár' (*Nabium kudúrriusur li-iblut*) volt a neve. De van a British Museumnak még egy másik régisége is (IV. R. 35, 2. sz.), Nebukadrezárt csaknem harmadfélezer évvel megelőző időből. Egy fölírásos pöcséthenger, amellyel bizonyos Kilulla-guzala kedveskedett Dungenak, a szentírásból is jól ismert Ur hatalmas fejedelmének. S ennek a pöcséthengernek is volt saját külön neve, és pedig — szintén magából a fölírásból kitűnően — 'éljen királyom' (*tugala-mu ga-an-t-il*)!

Több példával hamarosan nem bírok előhozakodni. Azt tartom azonban, nem is szükséges, de ennyi is elég arra a következtetésre, hogy ahol az éljenzés már jelszóképen is használódott, ott közkeletűnek kellett lennie. Érdekes, hogy Dungi sumír fejedelem volt s míg a Nebukadrezár fölírásának nyelve babiloni-semita: pöcséthengerünké sumír. Midőn tehát pöcséthengerén a loyális Kilulla-guzala megéljenezte királyát: egyszerűen a nemzeti szokásnak hódolt — és hogy mindezeknél fogva a sumír az a nép, melynél az éljenzés szokásának legelső nyomát találjuk. A sumírok pedig a legjelesb assziriológusok szerint az uráaltaji népek rokonai voltak!*

GALGÓCZY JÁNOS.

Tolnai Vilmos érdekes tanulmányához közlöm, hogy 1. az *Evviva* az olaszban is járatos üdvözlésképen; így: *Buon giorno Signor N.!* Jó napot N. úr! — *Evviva!* Adjon Isten! Ez az olaszban általánosan ismeretes üdvözlésmód talán még a római latin *vivat*-ból magyarázható. 2. Az éljenzés, mint T. is mondja, már a XIV. sz.-ban is divatos. Franco Sacchetti (Ebl. 1330—1400) műveiből idézi Gino Capponi, hogy a firenzei vagyonos néposztálynak (*popolo grasso*) ez volt a csatakiáltása a vagyontalanok (*popolo minuto*) ellen: *Vivano le berrette e muorano le foggette!* Éljenek a sapkások, vesszenek a csuklyások! (Szó szerint: Éljen a sapka, vesszen a csuklya!) — Viszont a vagyontalanok *Vivano le foggette*... kiáltással rohantak ellenfeleikre. A sapka és csuklya éltetése arra vall, hogy az éljenzés Olaszországban a XIV. száz.-ban már tisztességes multtal dicsekedhetett.

KÖRÖSI SÁNDOR.

* Megjegyezzük, hogy Mahler Ede úr értesítése szerint az egyiptomi hieroglifokban is állandó kifejezés: »A jó isten adjon életet, egészséget és üdvöt örökké!«
A szerk.

Szalárdi János Siralmas krónikájának III. könyve 7. fejezetében (1662.) két ízben fordul elő az *éljen!* »Éljen, éljen hatalmas császár!« »De éljen, éljen sokáig hatalmas császár!« Érdekes körülmény, hogy mind a két felkiáltás törökök — Csiaffer basa és Husszain basa — szájába van adva, és ez is annak bizonyságául szolgálhat, hogy az *éljen* török hatás alatt terjedhetett el nálunk. FRÜCHTL EDE.

Éljenez. Szily Kálmán a következő helyreigazító adatokat volt szíves rendelkezésemre bocsátani múltkori (30:76) cikkemhez: Fáy András Különös végrendeletének első kiadásában (1818) még nincs meg a *megéljenez*, ott (46. l. 6. sor) ez áll: *megbrávozták* a hitvány verseket. Csak az 1843-i kiadásba (41. l. 14. sor) veszi bele a *megbrávozt* helyébe a *megéljenez* szót. Mindeddig első előfordulása Helmecczynél 1834 (Jelenkor, 538. l.) még így választójellel írva: hosszas *éljen-zés*. Kunoss Endre is legelőször így írja: *éljen-ző* (Gyalulat, 1835. 111). TOLNAI VILMOS.

Tajték és Meerschaum. A Kluge szerkesztette *Zeitschrift für deutsche Wortforschung* 4. füzetében érdeklől olvastam a *meerschaum*-ra vonatkozó kis közleményt. Schuchardt Hugó ugyanis a szerkesztővel fordításban közölte Vámbéry Árminnak a Nyr. 28: 537 megjelent cikkét. A szerkesztőség e közlést a következő megjegyzéssel kíséri:

»Unseres Wissens ist diese auf den ersten Blick bestechende Deutung für *Meerschaum* neu. Aber nach Erkundigen bei Th. Nöldeke und A. Mondmann bleibt genauere Bestätigung des in den türkischen Wörterbüchern fehlenden Wortes noch abzuwarten«.

E tekintetben teljesen megnyugtathatjuk az urakat. A török szót a híres Ciakciak-féle *Dizionario armeno-italiano* is (Venezia, 1837, török értelmezéssel) közli 334: »bust, népies *bisd*, török *merdzán corallo*«. PATRUBÁNY LUKÁCS.

Goldziher Ignác és Krausz Sámuel szíves értesítése szerint *merdzán*, *mardžan* a keleten általánosan ismert szó; *mardžan* (*margan*) tkp. az arab forma és gyöngyöt jelent. Az arabban görög eredetű, vö. újg. μαργηλίζ, μαργέλλιον, ógg. μαργαριτης, héber és szír *margenita* stb. A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 30:98.)

1. Szőlőmetszéskor, szénakaszáláskor, aratáskor, zabaratáskor (ezt utoljára vágják), virágoskendernyővéskor, szüretkor, kukorica-töréskor stb. nagyon általános időmeghatározások a magyar nép életében. A napszakok kéredezett nevei kiveszőben vannak. B e l á n y i T i v a d a r. — Használják ezt: szőlőmetszéskor és több hozzá hasonlót

a szántóvető ember foglalkozása szerint, p. *krumplirakáskor*, *kukorica-kapáláskor*, *krumplitöltéskor*, *borsószedéskor*, *krumpliszüretkor*, *kukorica-fosztáskor*; ritkábban *repceéreskor*, *buzaéréskor* stb. — A napszakok megjelölésére pedig csak: *naphajlatkor*, *napáldozat tájban* fordulnak elő. Galambok. (Zala m.) Bagyary Simon. — *Kapálásbo'* vót a kézfogó, az esküvő még maj' csak *aratásbo'* (v. *aratáskor*) léssz. E' mmég a *hordásbo'* (hordáskor, a termés betakarítása idejében) e'vetett. Ippen a *vetőbe'* (vetés idején) lopták el a lovainkat, *csirázáskor* (v. *répacsirázáskor*: késő ősszel) még megkerütek a szegín párák. Mas' *krumpliszédéskor* m'út éggy esztendejé, ho' mmég'hót, stb. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — Nem hallottam. Rábaköz. Balogh Jenő. — Évszakaszok megjelölése: *Kukoricatöltögetéskor*, *kukoricaszedéskor*, *kukoricaszárhordáskor*, *vetőszántáskor*, *ugarszántáskor*, *keverőszántáskor*, *krumplitöltögetéskor*, *krumpliszedéskor*, *aratáskor*, *masináláskor*, *takarodáskor*, *ganyéhordáskor* (a fiam második ganyéhordáskor született), *meggyéréskor*, *meggyeszedéskor*, *szőlőéréskor*, *szüretkor*, *preseléskor*, *disznóöléskor*, *kendernyűvéskor*, *kendermosáskor*, *kendertöréskor*, *kendertipráskor*. — Napszakoknak nincsenek ilyenféle elnevezései!! Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Szatmárban, Szabolcsban sohse hallottam; se Zemplénben. Halason soha máskép, csak így: *fahögyön* a nap lehajlóban; már nem sokára lecsúszik. Ha feléje nézünk, épen ott látjuk a fahegyin, mintha csak rá volna ragasztva. Szoboszló vidékéről került tanítványaim azonban délben mondták, hogy most *fa-hegyén* a nap. Komjáthy Sándor. — A felső-borsodi és mátraalji palócok között az évszakoknak ezek a megjelölései használatosak: *József-nap táján*, *Sallós köreő* (Sarlós Boldogasszony körül), *Szent Mihá' táján*, *Andráskor*, *tél derekán*, *tavaszi szántáskor*, *aratáskor*, *kompérkapáláskor*, *zabaratáskor*, *kukoricatöréskor*, *jószág-beszorótláskor* (mikor a marhát istállóba kötik, ősz végén), *nyitáskor*, *szőlőmetszéséskor*, *kendernyűvéskor*. — A napszakoknak ilyen neveit használják: *pitymallatkor*, *viradtakor*, *jaókor-régvel* (kora reggel), *fűrűstök-tájon*, *déllyest* (délután, estefelé), *napszállatkor*, *alkonyatkor*, *éccakának vadán* (késő-éjjel). Borsodi László. — Évszakok: *búza-virágzáskor*, *szőlőmetszéséskor*, *szüretkor*, *farsangba*, *húsvétkor*, *ádvéntbe*, *nagybőjtör*, stb. A napszakok: *reggel*, *délben*, *este*, *hajnalban*, *fölöstököm-kor*, *uzsonnakor* stb. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — Szőlőmetszéséskor töltötte be a 16-ik esztendőt; *első kapáláskor* vót egy esztendeje; *második kapáláskor* nem esküsznek, mert nyári kutya, nyári menyasszony egy se jó; hanem maj' *új borra*; *dinnyeérésre* (nyár vége felé), *tengeri töréskor*, *takaráskor* (nyár derekán), *kis tavaszkor*, mikor az első főd-árja van; *télvíz idején*. — *Dilebíd*. Gyula. (Békés m.) Varga Ignác. — Kisujszállás vidékén, kistélen, fűhegyen, juhászdél, kisdél és a többi kérdezett szavak ismeretlenek, ellenben annál inkább használják ezeket: *első*, *második*, *harmadik tengeri-kapáláskor*, *árpapiruláskor*, *dinnyeéréskor*, *szénakaszáláskor* vagy *-hordáskor*, *juhnyíráskor*, *jószágkiveréskor*, *tengeritöréskor*, *buzavirágzáskor*, p. ha árpapiruláskor megfiadzik a disznó, *tengeritöréskor* már egészen hízőnak valók lesznek a malacok. Mészáros Kálmán. — Ara-

táskor, dinnyeéréskor, kukoricatöréskor kifejezéseket hallottam már nálunk is. *Juhászdél, kisdél, kenyérebéd* stb. itt ismeretlenek. Orosháza. Bérczi Fülöp. — *Fühegy, szőlőmetszés*: használják a tavasz megjelölésére. *Kisdél*: a dél felé járó idő. Orosháza. Rubinstein Mátyás. — *Fühegyen*: tavaszi időszak, mikor a fünek még csak a hegye nőtt ki. *Fahegy* tájban a. m. ozsonna tájban. Csongrád m. Hantháza pusztá. Lányi Béla. — *Juhászdélt* hallottam egy Hevesmegyéből ideszakadt kukástól. Alsó-Sima pusztá. (Szabolcs m.) Stoll Ernő. — Szilágymegyében: *fársáⁿkő*, *szőlőmeccⁿskő*, *málétörⁿskő*, v. (*málékeverⁿskő*) (kapáláskor), *málészedⁿskő*, *kendérnyüvⁿskő*, *aratáskő*, *újborra*, v. *újkenyérre* házasodnak, *díjőverⁿskő*, *szüretkő*. Napszakok: *frustokkő*, *délebdⁿkő*, *ozsonnyakkő*, *déleⁿ van*, vagy *delél a nap*. (Szilágym.) László Géza. — Évszakok: *Hideg ősszel*. *Tél elején, farkán*. *Szent György nap előtt*, v. *után*. *Szent János nap* (jun. 24.) *előtt*, v. *után*. *Első kapáláskor*, *második kapáláskor* (tengerire értve). *Virágos* vagy *magos kendérnyüvészkor*, *kaszáláskor*, *aratáskor*, *törökbuzaⁿszedéskor*, *szüretivásárk* (nov. 2.). Napszakok: *Frustuk ideje* (reggeli). *Nagy ebéd* (d. e. 10 ó.). *Délebd* (déli 12 óra). *Uzsonnya táján* (d. u. 6 óra nyáron). Gyalu. (Kolozs megye.) Dóczi János. — *Kistélen, fühegyen* megjelölés ismeretlen. Az utolsót még hallottam egész télen *nyavajás* (betegeskedő) embertől, aki *tavasztájba* jóra fordult, ilyen feleletben: *Mán kicsit búsulok én, uram, ha megfokhattam a fü hegyit*. Kalotaszeg. Czucz János. — Év és időszakok: *téleleje* (nov.), *télközepe* (dec. jan.) *télutój*, *fáur* (?) (febr.). Tavaszkor: *időmegnyilatkozása* (március), *födmelege megindulta* (ápril), *fűszendülése* (május). Nyárban: *törökbuza-kapáláskor* első, második, *szénakaszáláskor*, *buzaaratáskor*, *zabaratáskor*, *kendérnyüvészkor*. Határidő kötések: *szöngyörgy* (Szt. György) *szentjános*, *kisasszony*, *Szent Mihály*, *Szent Márton napján*. Napszakaszok: *ebéd* (d. e. 7—8 óra), *féldél* (d. e. 10 óra), *délebd* (déli 12 óra), *ozsonya* (d. u. 5 óra) és a *vacsora*. *Feljött a nap*, *féldére jár az idő*, *delet süt a nap*, *délutánra hajlott*, *ozsonyára jár*, *napnyugtának fordult*, *östére hanyatlott*; *harmat száradáskor*, *harmat hullásakor*. Kibéd. (M.-Torda m.) Ősz János. — *Tél eleje*: tél kezdete; *tél farka*: télutó. Az időszakok: *kapáláskor*, június közepe és vége; *szedéskor* októberben, pl. *törökbuza szedéskor*. Napszakok: *hajnalodik*, *hajnal hasad*; *hajnalozás*: korai reggeli mulatozás az utcán a lakodalmakkor történik, s azt a mulató vendéget, akit ágyban kapnak, fölöntözik. *Féldél*, 10—11 óráköz, *vecsernyekor* 3—4 óráköz. *Napszentültkor* [így]: nap nyugtakor. *A nap elszentült*: lenyugodott; *Mária harangszókor*: naplemente után, (Ave Mariakor). Istensegíts. Bukovina. László István.

2. Ismeri a magyar nép a *göncölszekerét* (Ursa maior), a *sarkcsillagot* (Stella polaris), a *fiastyúkot* (Pleiadok), a *három kaszást* (Orion három középső csillaga, öve), a *sánta Katát* (Sirius), aki enni visz a kaszásoknak. A bolygók közül a *hajnali- és esti- vagy zsidócsillagot* (Lucifer, Hesperus azaz a Venus). Ismeri a *tejutat* is. Belányi Tivadar. — Göncölszekér, kismedve, nagymedve, kaszások. Fúró vagy keresztescsillag: fiastyúk. Sántakata (a kaszácsil-

lag után áll). Esticsillag. Hajnalicsillag. Nagy-Lózs. (Sopron m.) Balogh Jenő. — Csak ezeket emlegetik: Kaszáscsillag, göncöl-szekere, zsidócsillag (mely legelsőbbben ragyog), a többinek a nevét már csak az iskolában ha megtanulják. Galambok. (Zala m.) Bagyary Simon. — *Fiasztik, göncölszekeré, kaszáscsillag (Rómautja: tejút?)*. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — Somogy megyében, gyermekkoromban ezeket a csillagneveket hallottam: *göncölszekere, fiasztuk, kaszás, sántakata, esthajnalcsillag, üstökös csillag*. Emlékszem, hogy, mint gyermekek, azt mondtuk a holdra, hogy *Istenkalácsa*. Tencsény Lajos. — *Fiascsillag (fiasztuk). Döncölszekér (göncölszekér). Zsidó csillag (est-hajnali csillag). Sántakata (kaszás). Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Hajnalcsillag, vacsoracsillag, fiasztuk, kincseő-szekeri (göncöl-szekere), három-kaszás (kaszáscsillag), sántalyány, tejút. Mátraalja. Felsőborsod. Borsodi László. — Göncő, fias tyúk. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — *Fiasztuk, göncölszekér, eshajnalcsillag (v. cséllag)*. Gyula. (Békés m.) Varga Ignác. — Esthajnali, kaszás, göncör, fiasztuk. Kisujszállás vidékén. Mészáros Kálmán. — *Göncölszekere, fiasztuk, hetevény, kaszás-csillag, hajnali v. esthajnalcsillag*. Orosháza. Bérczi Fülöp. — *Hajnalcsillag, fiasztuk, kaszás, országút*. Orosháza. Rubinstein M. — *Göncölszekér, Fiasztuk, Kaszás csillag, Rúzsás kert, Úrpálcája, Félkenyér csillag, Fűré csillag*. Csongrád m. Hantháza. Lányi Béla. — *Fiasztuk, hajnalcsillag, esticsillag, hajnalcsillag, göncöl- v. gönci-szekér, béresszekér, keresztcsillag (p. a csillag), félkenyér, rózsás kiskert, juhászbót, kaszáscsillag, üstökös csillag*. Alsó-Sima pusztá. (Szabolcs m.) Stoll Ernő. — Szatmárban, Szabolcsban sok száz éjszakát töltöttem künn az Isten szabad ege alatt a nép fiaival. (Odahaza soha sem hallottam emlegetni mást, mint a *tejutat, a fiasztukot, a kaszást* (a nagy Orion kardja és kardkötője). Ezeken kívül az *esthajnali- v. vacsoracsillag, a göncölszekere*; rúdja második csillagánál pislog egy kis hatod-rendű csillag, szinte összefoly vele, »az jó szöm, aki látja«: ez a *kis béres*. Más csillagot említeni a felsőtiszai részen sohse hallottam. Halason ismertem meg a Nagy Kutya mellén szikrázva égő Szíriusz csillagot, hogy az *sántakata, »mer ujan billegve mén az égön, mintha sántítana. Viszi máñ a sántakata az étét az ő kaszássa után.*« Komjáthy Sándor. — *Kaszás-csillag, ennek viszi az ebidet sántakati; fiasztuk, esthajnalcsillag, göncömszekér v. göncölszekér, üstökös csillag*. Mikor a *hódnak udvara van*, vagy *pég csörgóra áll* (egyik hegye a hold-sarlónak a föld felé áll), akkor eső lesz. (Szilágy megye.) László Géza. — *Fiasztuk, göncölszekere, tejút, vacsoracsillag, hajnalcsillag. Szent Péter pálcája* nyári estéken a délkeleti égbolton rézsut irányban látható, 4—5 csillagból álló csillagcsoport. *Félkenyér* az előbbi közelében álló három fényes csillag. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczy János. — *Kottafias: a fiasztuk; gönci szekere; kaszahóggya: kaszás csillag; cigányok uttya: tejút* (a cigányok szórtak rajta végig szalmát, amikor Egyiptomba mentek téglát vetni); *hajnalcsillag, vacsoracsillag* és a *hold* ismereteseek. A hold felületén látszó foltokról azt mondják, hogy*

az botjára támaszkodó s az előtte levő bokorra kiterített kapcája megszáradását váró juhász, kit a hold azért ragadott, illetve »szípott« büntetésből magához, mert egyszer eső után a bokorra kiterítette bocskorát és kapcáját nem szárította meg s ezért erősen szidta Kibéd. (M. Torda m.) Ősz János. — *Göncölszekere* (B.-Hunyadon ezelőtt 25—30 évvel még így hallottam: *gönciszekere*), amelyiknek van egy *Béres-e* (szempróba), a rúd közbülső csillaga mellett. *Fíjas-tyúk. Kaszahógya* (Kalota-Sz.-Király). *Hajnalcsillag, Vacsoracsillag*: Vénus. Kalotaszeg. Czuczsa János. — *Vacsoracsillag*: esti csillag, *kaszás csillag*; *hajnalcsillag*; *fiastyúk* helyett *hetevény*. Istensegits. Bukovina. László I. — *Rabok útja*: tejút; *nagy szekér*: göncölsz. Moldva. Rubinyi M.

3. Nincs. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Borsod, Mátraalja. Borsodi László. — Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — Szabolcs m. Stoll Ernő. — Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Orosháza. Bérczi Fülöp.

4. A *nyíl* nevét még ismeri a nép, mert a gyerekek szélteben játszanak maguk gyártotta nyíllal, melybe *nyílvesszőül* rendszerint könnyű nádat illesztenek; de a nyilazás régi kellékeinek nevét — úgy látszik — egészen bemohosította az idő. Belányi Tivadar. — Uffutott, mind a *nyíl*. Nem is hallottam e szót, csak hasonlatképen a gyorsaság kifejezésére. A majdnem szomszédos Kenéz határában, úgy emlékszem, van egy *Nyíl* v. *Nyilas* nevű dűllő, ami igen régi eredetű elnevezés, mert a hajdan évenként szokásos földelosztásnál egy-egy kihasított területet *nyíl*-nak neveztek. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — Nem hallottam. Rábaköz. Balogh Jenő. — Csak a *nyíl* használatos és pedig legtöbbször hasonlításokban. Úgy ment, mint a nyíl. Továbbá előfordul káromkodásban p. Verjen meg az Isten nyila! az istennyiladat! Még így is a meglepetés kifejezésére: A' nyila!? Nagy-Kanizsa. Bagyary Simon. — *Nyíl*: puska, melyet a gyerekek maguk készítenek *fasindó*-ból és *spagét*-ből. Ív, íj, ideg, tegez, puzdra szavakat nem használja a nép. Egytől hallottam az *ideg* szót hűtlen, nem barát értelemben: ideg hozzám: nem barátom: de bizony sem azelőtt, sem azóta nem hallottam. [Idegen? A szerk.] Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A palóc csak a *nyíl* szót használja; és pedig: a *nyílpuska* (gyermek-játék-puska) vesszejét nevezi így. Használja azután ebben a hasonlatában: *Megy, mint a nyíl*; végül, ha valamire sorsot-huznak, ezt mondja: *Nyílat húztak rá*. Mátraalja. Felső-Borsod. Borsodi László. — Úgy ment, mint a nyíl. A többi nem használatos. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — *Istennyila*; fut, mint a *nyíl*. Gyula. (Békés m.) Varga Ignác. — *Íj, ideg, tegez, puzdra* szavak ismeretlenek s csakis ezeket és ily értelemben hallottam: *Nyílsebesen* fut a ló, *ívalakban* repülnek a madarak. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — *Egyenes, mint a nyíl* — *repült mint a nyíl*, használja a nép; ezt is: *üssön meg a nyila*! szitkozódásképen. Orosháza. Bérczi Fülöp. — A *nyíl* szót csak e két hasonlatban hallottam a Szilágyságban: Ojaⁿ sebesen megy, vagy ojan egyenesem megy vki, mint a *nyíl*. László

Géza. — A *nyíl* mint gyermekjáték megmaradt. De megvannak az egyes községek határrészeiben a *nyílasok*. Bizonyos terület 48 előttől fogvást közös mindazok között, akik akkor felszabadultak, tavasszal elosztódik: nyilat (sorsot) húznak reá rendesen a volt úrbéreszek. Kalotaszeg. Czuczsa János. — *Nyíl*: egy *nyíl* szántó, egy *nyíl* erdő, p. nekem az osztózásnál két nyíl rét jutott. A ház, vagy bármely épület magasabbra emelését szintén *felnyílalásnak* mondják; *íves* helyett: *göbés*, *hojpadásos*, *solló* (sarló) alakút mondanak; íj, ideg, tegez, puzdra szók nem használatosak. Kibéd. (Maros Torda m.) Ősz J.

5. *Agyabugya*: verés Dtúl. Beöthy Zsolt. — Mondja ezeket: *ránciga*, *fumiga*, *kajaba* és *egyebugya* (agyabugya). Galambok. (Zala m.) Bagyary Simon. — Egyedül az *agyabugya* szót mondja, azt is inkább *egyebugyának*: csunyan, rendetlenül öltözött: Ej de *egyebugyául* vagy v. Ej de *egyebugya* vagy. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A nép olyan alakú főneveket nem használ. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — Nem mond. Nem hallottam soha. Kisujszállás. Mészáros Kálmán.

6. Sopron megyében használják a következőt: *Osztály*, p. osztályos egyesség. A birtok felosztásakor használt kifejezés. A többi helyett: *veszedelem*, *szárazság*, *áradás*, *apadás*, *segítség*, *akadé*, *lapság*. Nagy-Lózs. (Sopron m.) Balogh Jenő. — *Osztályt* (osztályos egyességet) csinál; a gyermek első *osztálbo* jár. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — Ezek még járnak a nép közt: *osztáll*, *segéll* (ritka), *veszél*, *akadáll*. Galambok. (Zala m.) Bagyary Simon. — Az *osztály* Bánfán (Baranya vm.) osztályrész értelemben járatos. Így: Ahogy mekkapta az *osztáját*, éccéribé nyakára is hágot. *Veszély* h. *veszedelem* használatos. Jenő Sándor. — *Osztály*, *veszély*, *akadály*, *lapály*: ezek a szók járnak még. Leginkább az iskolában sajátítván el, használják őket. *Osztály*: osztokodás, p. meg volt a testvérek közt az *osztály*. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Az *osztály* szót csakis birtok vagy hagyaték felosztásakor használja a nép; sőt a palócok közt hallottam *tagosztályt* is, *tagosztás* értelemben, sőt még *tagosztvályt* is Hont megyében. A többi *veszedelemnek*, *segítségnek*, *akadéknak*, *laposnak* (főnevül) ismerik; az *aszályt* csak igen gyéren használják. *Dagály*, *apály* ismeretlen. Belányi Tivadar. — Az *osztály*, *veszély*, *aszály* stb. szók a palócok között sose voltak használatosak; legfeljebb a bírósíelt emberekre ragadt egy-kettő közülök, s azt is esetenül, értelem nélkül használják. Felső-Borsod. Mátraalja. Borsodi László. — Csak az *osztály* fordul elő a jobb-módú parasztnál, kik a telekkönyvbe be-be járnak, de a szegény embertől még azt se hallottam. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — Első *osztáj* (p. faosztásnál, iskolában), nagy *veszélybe* vót. Gyula. (Békés m.) Varga Ignác. — Az idézett szavak helyett: *veszedelem*: csak veszedelemnek gyűtt haza; *szárazság*, *segítség*, *akadé*, p. akadé ú csak a háznál, *lapos*, p. amarra lent a laposban (a síkságnak is mélyében fekvő része). Orosháza. Bérczi Fülöp. — Ezeket használják még: *osztály* (örökségrész), *veszély*, *aszály*, *akadály*, *lapály*. Orosháza. Rubinstein Mátyás. — Ugyanazok haszn. Csongrád m. Hant-

házán. Lányi Béla. — Csak az egy *osztály* szót hallottam, *tag-osztály* meg *osztály-levél* (testvéries egység) összetételben. Lapály helyett *lapos*-t mond a nép, kisebb síkságot értve rajta, p. Ott legel a csorda a *lapon*on. A *lapon*on jó kukorica van szárazságban is. Al-Debrő. (Heves m.) Hevesi János. — Csakis e szavak: *osztály*, p. Mikor szegény apánk meghótt, oszt megcsináltuk az *osztályt*. Vagy: bizony ötödik *osztályos* mán a fiú. Azonfelül: *veszély*, *aszály*, *segély*, *akadály* is, bár elvéte, használtak. Gyakoribb és használatosabb ezek helyett: *segítség*, *apadás*, *áradás*, *veszedelem* stb., *lapály* helyett azonban jobban kedvelik a *lapos* szót, mint főnevet; p. Nem sok értéke van a földjének, mert ott benne a nagy *lapos*. A dülő neveket is így nevezik: *Vasas lapos*, *Konta lapos*, *Gyalpár lapos*. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — *Osztály*, *veszély*, *akadály*. Alsó-Sima pusztá. (Szabolcs m.) Stoll Ernő. — Szilágyságban csakis az *akadály* és *lapály* szók járatosak. László Géza. — *Osztáj*, *apáj*, *lapáj* hallik itt-amott Kalotaszegen. Czucz János. — *Aszály*, *lapály* általánosan használatosak. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczi János. — *Osztály* h. osztzkodás, *veszély* h. veszedelem; *aszály*, p. a buzámat mind semmivé tévé az *aszáj*; *segély* h. segicesség; *lapály* h. síjáság. Kibéd. (M.-Torda m.) Ősz János.

7. Nem hallottam. Rábaköz. Balogh Jenő. — Használja ugyan a nép a *hevenyéz* ígét, de csak az iskolában sajátítja el. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A *hevenyész*, *hevenyészve* szókat a palóc használja ilyen értelemben: *elnagyol*; *nagyjából csinál*; *elhányva*, *hányd-el-vedd-el-módra csinál valamit*. Használja aztán ezt: *hevenyébe*: melegében, azonnal, rögvest. Felső-Borsod. Mátraalja. Borsodi László. — A nép szájából még soha sem hallottam. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — Itt nem használatos. Orosháza. Bérczi Fülöp. — Kisujszálláson *hevenyész* még inkább, de *hevenyéz* nem népies. Mészáros Kálmán.

8. Nyitravármegye vágsellyei járásában és Pozsonyvármegye külső (galántai) járásában a *gyógyszert*: *szer*, *patikaszer*, *gyógyszer*, *orvosság* néven nevezik. Legtöbbet használják a *patika* elnevezést, de igen gyakori a *gyógyszertár* kifejezés is. Leginkább *gyógyszerész*, ritkábban *patikárus*, s legritkábban *gyógyszertáros*. Zeller Elemér. — Sopron megyében *orvosság* vagy ritkábban *patikaszer*; *gyógyszertár* v. *patika*; *gyógyszerész* v. *patikárus*; *puska*, *fegyver*; *puskapor*; *játék*; *suszter*; *gazdász* v. *gazdatiszt*; *ujonc* v. *reguta*; *rab*; *inas*; *lelenc* h. *talált* v. *kapott* *gyerek*, *fattyu*, *zabli*; *pincér* v. *keller* v. *kelner*; *közeg* h. *hivatalos urak* v. *emberek*, *kijöttek az urak* Sopronból; *kaszárnya* v. *laktanya*, ez különösen a honvédség révén terjed. Nagy-Lózs. (Sopron m.) Balogh Jenő. — Sopron megye magyar vidékein úgyszólván kivétel nélkül a *patika*, *orvosság*, *patikárius* szavakat használják. — A vas megyei Őrség vidéke volt az egyetlen hely gyakorlatomban, hol a nép a *gyógyszerész*, *gyógyszer* és *gyógyszertár* szavakat használta s csak ritkán mondta *gyógyszerész* helyett *gyógyszertáros*. Breit János. — *Orvosság*, *patika*, *patikárus*, *puskapor*, *kaszárnya*, *párti*, *snjstér*, *gazdatiszt*, *reguta*, *rab*,

inas v. *tanuló* v. *déák*, *talát gyerek*, *pincér*, *férhang*. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — A városban megfordult cselédek és katonák használják csupa fitogtatásból is, de a többség a *pincér* kivételével: az *orvosság*, *patika*, *patikáros*, *puska*, *puskapor*, *kaszárnya*, *egy pár játék*, *csizmazia* v. *sujszter*, *regruta* (bár *ujonc* is használatos), *rab*, *inas*, *férhang* szavakat használja. Galambok. (Zala m.) Bagyary Simon. — Somogyban, de azt hiszem, sok más helyen is mondják: *gyógyszer* h. *orvosság*, vagy *patikaszer* (követválasztáskor hallottam, mikor az ellenjelöltet éljenzőknek kiabálta a nép: Éljen, de *patika-szörrel*!); továbbá *patika*, *patikáros*, *puskapor*, *kaszárnya*, *suszter* (Zalában *sujszter*), *regruta*, *rab*, *inas*, *talált gyerek*, *kelner*, *firhang*. Trencsény Lajos. — *Patikaszer*, *orvosság*, *patika*, *patikáros*, *puskapor*, *kaszárnya*, *játék*, (elcsináltunk egy *játékot*), *suszter* (foltozó), *csizmadia* (csizmát-), *cipész*, *cipős* (cipőt csinálók), *inas*, *talát gyerek*, *firhang*. Lőszer, gazdász, fegyenc, *pincér*, közeg szavaknak megfelelő szókat nem mond. Kövesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A palócoknál *orvosság*, *patyika*, *apatyika*, *patyikáros*; *puskapor*; *kaszárnya*; *suszter*; az *ujonc* megvan (öregék ajkán *regruta*); *rab*; *inas*; a *pincér* csak *pincér*; a *függöny* meg *firhang*. — Lőszer, játszma, gazdász, *lelenc*, közeg helyett körülírással élnek, vagy az illető anyag, részlet vagy személy egyéni megnevezésével (pl. *ispán*, *kasznár* stb.). Belányi Tivadar. — *Gyógyszer*, *orvosság*; *gyógyszertár*, *patika*; *gyógyszerész*, *patikus*; *laktanya*, *kaszárnya*; *cipész*, *suszter*; *gazdász*; *ujonc*; *pincér*; *függöny*, *firhang*. Alsó-Sima pusztá. (Szabolcs m.) Stoll Ernő. — *Orvosság* vagy *médécina*, *patika*, *patikárius*, *puskapor*, *kaszárnya*, *egy játékot* kijádoztunk, *szusztör*, *tiszték* (= *gazdatiszték*), *régruta*, *rab*, *inas* v. *éskolás-gyerek*, *tanált gyerek*, *kélnyer*, *firhang*. Gyula. (Békés m.) Varga Ignác. — *Orvosság*, *patika*, *patikáros*, *puskapor*, *kaszárnya*, *suszter*, *gazdálkodó*, *talált gyerek*, *inas*. A *pincér* és *függöny* járja. Orosháza. Bérczi Fülöp. — Használják a *gyógyszert*, *laktanyút* s még többet is a kérdezettek közül. Orosháza. Rubinstein Mátyás. — *Orvosság*, *patika*, *patikáros*, *puskapor*, *kaszárnya*, *varga* v. *suszter*, *reguta* (így), *rab* (de a többi kérdezett szót sem használják). Csongrád m. Hantháza. Lányi Béla. — Bánfán és egész Baranyában, valamint Somogy déli részében (Szigetvár táján) a kérdezett szók helyett ezeket mondja a nép: *orvosság*, *patika*, *patikáros* v. *patikus*, *puskapor*, *fegyver* v. *puska*, *kaszárnya*, *suszter*, *gazdálkodó*, *regruta*, *rab*, *inasgyerek*, *játék*, *lét-gyerek*, *kélnér* (ritkábban *pincér*), *firhang*. Jenő Sándor. — *Orvosság*, *patika*, *patyika*, *patikáros*, *töltés*, *puskapor*, *kaszárnya*, *suszter*, *regruta*, *rab*, *inas*; — *közeg*, *függöny*, *játzsma*, *gazdász*, *pincér* ismeretlen. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — Borsodmegye miskolci járásában nagyjából ugyanígy mondják a magyar ajkúak, *gyógyszer* helyett néha: *doktorság*-ot mondanak. Breit János. — *Orvosság*, *patyika*, *patyikáros*, *lövés*, *puskapor*, *kaszárnya*, *júték*, *suszter* (*varga*, *csizsmagyia*), *gazda*, *éspány*, *ujonc* (e szót kivételkép használják), *rab*, *tanuló*, *inas*, *tanált-gyermék*, *kocsmáros*, *kelner*, *csapos*, *firhang*. (A közeg a palócnál ismeretlen.) Mátraalja. Felsőborsod. Borsodi László. — Heves-

ben *orvosság*, *patika*, *patyika*, *patikáros*, *lövés*, *puskapor*, *kaszárnya*, *játék*, *egy játék*, *susztér*, *gazda*, *gazdatiszt*, *ispán*, *regruta*, *rab*, *inas*, *talált gyerek*. A *pincér*, *közeg* s *függöny* szokat kényszerűségből már használja az, aki rászorúl, bár a *függöny* h. még a tősgyökeres magyar is inkább *firhang*-ot mond. Hevesi János. — *Orvosság*, *patika*, *puskapor*, *kaszárnya*, *susztér*, *gazdálkodó*, *kezdő*, *inas*, *kitett* vagy *talált gyermek*, *kellner*, *firhang* szavakat használják a kérdezettek helyett, azokat ellenben nagy ritkán lehet hallani. Félrehúzzák a *firhangot*, s úgy néz ki a *kaszárnya* ablakon a *susztér* fia. Bizony beteg szegény a sok *patikás orvosságtól*, még a *puskapor* szagát sem állhatja. Lőszer, játszma, fegyenc ismeretlenek. Máskülönben *lőszer* helyett a részletezés: *töltés*, *puska*, *patron*, *puskapor*; *fegyenc* épp úgy *rab*, mint aki börtönben van; *közeg* helyett pedig nincs is szó, mely használatos volna. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Mezőtúr. (Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.) A föld népe (kivéve a már tudakosabbakat) csak ezeket használja: *patikaszer*, *orvosság*, *orvosszer* (a kenőcs: *ír*, tárgyesete: *írat*), *medicina*; *patika*; *patikus*, *patikás*, *patikárus* és *patikáros*. Breit János. — A Szilágyságban *örvosság*, *patika*, *patikárius*, *puskapór*, *kaszárnya*, *susztér*, *újanc* v. *réguta*, *rab*, *játik* (gyere na! csak *egy játikot* jáccuⁿk; *egy játik kártya* v. *egy tücett kártya*), *inas* és *firhaⁿg* járják. László Géza. — Az itt kérdezett szók helyett népünk ezeket mondja: *orvosság*, *patika*, *patikáros*, *puska*, *gojó*, *selét* (srét), *püstő* (pisztoly), *revor(-ver)*, *puskapor*, *kaszárnya*, *sustér*, *tiszt* (Barcsay tiszttye, a gróf tiszttye), *inas*, *tanált* (talált) *gyermek*, *csapos ifju*, *italhordó*; *firhang*. Kalotaszeg. Czucz János. — *Patika*, *patikárus*, *puskapor*, *kaszárnya*, *játék*, *susztér*, *réguta*, *rab*, *talált gyermek*, *kellner*, *firhang*. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczi János. — *Uruság*; *patika*; *patikárus*; *puska*, *pistó*; *puskapor*; *kaszárnya* (finác-kaszárnya, csendőr-kaszárnya); *játék*; *csizmadia*; *tiszttartó*; *rab*; *inas*; *firhang*. Kibéd. (M.-Torda m.) Ósz János. — *Patika*, *patikárius*, *urusság*. Istensegits. (Bukovina) László István.

9. *Mennyezet*, *mennyezetes*: mindig hosszú ny-nyel hallottam. A komáromvidéki falvakban a *mennyezetes ágyhoz* nem kell *mennyezet*, hanem így nevezik a magasra fölvetett, tornyos ágyat. Beöthy Zsolt. — Színtúgy Keszthely vid. Kertész Manó. — *Mennyezet* az a sátor (umbella), mely alatt körmenet alkalmával a pap az oltáriszentséget viszi. Nagykanizsa. Bagyary Simon. — Nálunk nincs meg. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — *Menyezet* és *menyezetes* (nem *mennyezet*!) a palócoknál használatos szavak. *Menyezet*-nek hívja a *boltíves padlást*, meg a *baldachinum*-ot, amely alatt processzió alkalmával az oltáriszentséget viszik. Mátraalja. Felsőborsod. Borsodi László. — A *mennyezet* és *mennyezetes* szokat csak kőművesek ismerik. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — A kiejtés szerint határozottan *mennyezet*, *mennyezetes*, de ritkán használják és sohasem használják a plafonra, csak e jelenlésben ismerik: *mennyezetes ágy*, t. i. amely sok párnával magasra fel van vetve. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Szabolcs-

megyei értesítés szerint is *mennyezetes ágy* mindig a tornyos ágy, amelyet a menyasszony hoz magával. Azt is mondják: *de mennyezetes ez az ágy!* Beöthy Zsolt. — A templom *mennyezete*: a t. padlása, felső padlózata, különösen ha bolthajtásos. (Szilágy m.) László Géza. — *Mennyezet, mennyezetes* csupán a templom; a ház: *stukatúros*. Kalotaszeg. Czuczsa János.

10. *Csöngető, pörgető; szivattyu* v. *szivató; fogattyu* helyett: *fogaté*, vagy *fogatil; kopoltyú* helyett: *kopótyu*. Nagy-Lózs. (Sopron megye.) Balogh Jenő. — *Csöngető, pörgető, fürgető*. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — *Fogaték* és *fogaté*, személyr. *fogatéla*. Keszthely vid. Kertész Manó. — *Csöngető* v. *csöngő, pörgető, szivató* divatoznak. *Fogatnyú* helyett *fogaték* járja. Galambok. (Zala m.) — Előfordúl ez: *csöngete, pörgete*. Rezi. (Zala megye.) Bagyary Simon. — *Kopoltyú* helyett Zalamegyében hallottam *kapótét* mondani. Trencsény Lajos. — *Csöngetyű, pörgetyű; szivattyú* helyett a *szivárvány* szót használja a nép: *szivárványos kút*. A többi szó nem használatos. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Bánfán (Baranya m.) *csöngetyű, pörgetyű*. Jenő Sándor. — A palóc *csöngetyűt* és *pörgetyűt* mond; a *szivattyút* nem ismeri, de a *szivattyús kútat szivárványos kútnak* mondja. A *kopoltyút* ezen a néven ismeri, de a többi szót nem használja. Belányi Tivadar. — A palóc csak a *csöngetyű, pörgetyű, fürgetyű* szókat használja, de sohase kettős mássalhangzóval. A többi itt felsorolt szók közül ujabban — mióta a tüzi fecskendők elterjedtek — használatos a *szivattyú* szó, ahogyan úri emberektől hallják. Mátraalja. Felső-Borsod. Borsodi László. — *Csöngetyű, pörgetyű, de szivattyú*. A többi itt ismeretlen. Drégely-Palánk. (Hont m.) Farkas Géza. — *Csöngetyű, pörgetyű, szivattyú*. Alsó-Sima pusztá. (Szabolcs m.) Stoll Ernő. — *Csöngetyű, pörgetyű, szivattyú*. Gyula. (Békés m.) Varga Ignác. — *Csöngetyű* helyett: *csöngő* a gyakoribb; *szivattyú*. Orosházán. Bérczi Fülöp. — *Csöngetyű, pörgetyű, szivattyú*. Orosháza. Rubinstein Mátyás. — *Csöngetyű, de pörgetyű és szivattyú*. Csongrád m. Hantháza. Lányi Béla. — *Csöngetyű, pörgetyű, szivattyú*. Forgaté, kopolté, stb. teljesen ismeretlenek Kisújszállás vidékén. Mészáros Kálmán. — *Csöngetyű, csörgetyű* (madár-üző), *szivattyú* (de: *szivárványos kút* és nem *szivattyús k.*); *fogatnyú* helyett mindig: *fogatnyu*. Szilágymegye. László Géza. — *Csöngetyű, pörgetyű, fürgetyű* (szekér része). Kalotaszeg. Czuczsa János. — *Csöngetyű, pörgetyű, szivattyú*. Gyalu. (Kolozs megye.) Dóczi János. — *Csöngetyű, pörgetyű* v. *pergő; szivattyú* (de túlnyomólag *fosztatónak* nevezik). Kibéd. (M.-Torda m.) Ósz János.

Pótlás (Nyr. 29:587).

Eszelős helyett: *Félkegyelmű, nincsenek otthon, meglibázott az eszében, megtéboljodott, megtémelyedett, meghimiálódott* [igy]; *száraz beteg, hektikás, heptyikés; forró láz* helyett: *hidegrázás, a hideg rázza; torokgyík: gusa* (diphtheria), *megeredt az uja: gyuladásba jött*. Himlő, kanyaró helyett ezt mondják: *megköte az apró; himlőhelyes: apró*

kótes; csúz, rheuma: »sz. Antal tüze van«, ez 77-féle; görcsös betegség a gyermekekénél: *szánka, rángatódzás*; ótvár: *orbánc, orbáncos*; amidón *kicsattog* az arc és a száj körül, azt mondják: megkelte az *epse méreg*; szájkipállásos helyett ezt mondják: *zabolás*; *köhög, hurut*, öli a hurut; megverte a szemével helyett *megigézte*. (Ez ellen *vizet vetnek* vagyis egy tál vízbe égő parázs három-négy szemet vetnek és ha leszáll megvan igézve és evvel a vízzel megmossák a fejét akár embernek, akár állatnak); rüh helyett *var* van használatban, *varas*: rühös; pokolvar: *pokolszökés*; pattanás: *szökés lett* a képemen testemen; typhus: *hagymáz*; hasrekedés: nem tud *bajára, gondjára* menni.

Urusságok (orvosságok). A hideglelés ellen használnak pálinkában babérlevelet, vagy paprikát; vágás, zúzás, gyuladás ellen *egér farku füvet* (cickorót), *hagymát* és *avas szalonát*; sz. Antal tüze ráolvasnak; ez áll imádságból és kenésből (masszázs), a megöntés is járja. A *gusa* (torokgyík) ellen mézet nyelnek, kukorica-lisztet forráznak és azzal borogatják; a hagymában nem esznek, legfőlebb vízzel élnek és egy kis levessel megjönnek; az *apróban* (himlő) édes pálinkát adnak, hogy hamar jöjjön ki és melegben tartják a beteget; a reuma ellen kámforos pálinkát, *borzomolajat* (balzsam olajat) használnak; a szárazbetegségben isznak egy kevés Pain-expellert és gyakran *pakurát* (petroleumot); akinek *élőnapja* van, *kijó, megjó* a betegségből. Istensegits. (Bukovina.) László István.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Az év milyen napjaihoz fűződnek bizonyos mondókák? p. *Mátyás ront, ha talál, ha nem talál csinál* (febr. 24); *bornak szent Márton a bírása* (nov. 11); v. ö. Nyr. 28:7.
 2. Járja-e még s milyen jelentésben a *mál* szó, akár magában, akár összetételben, p. *hegymál, padmál, rókamál*?
 3. Milyen jelentésben élnek a *padló, padmaly, padlás, padozat, pad* szavak?
 4. Hogyan nevezik a ház tetőszékének egyes gerendáit? (*szelemen, dúc, ágas* stb.)
 5. Milyen gyümölcsnevek vannak vidékenként? (*morkolyaszilva, bálintalma, dinkaszőlő* stb.).
 6. Hogyan szólítják egymást a rokonok, ismerősök, falubeliek, idegenek? (*apám, apámuram, ángyomasszony, bátyámuram, urambátyám, nászuram, földi* stb.; *te, maga, kend, kigyelmed* stb.)
 7. Hogyan nevezik az *üres kalászt*?
 8. Hol élnek még és milyen jelentésben a *nyék* és *pagony* szavak? Egyéb erdőelnevezések (*berek, liget, eresztvény, avas* stb.)?
 9. Milyen idegen szavakat használ a nép?
 10. Milyen elnevezései vannak a népnek a fehérnéműre?
- Minden egyes választ külön nyolcadívre tessék írni!**

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Régi ételek és a bálmos.

Hajdan az én két öreg nagymamám csaknem annyit vitatkozott a régi magyar eledeleken, minthogy melyik a régibb nemes család, a nagyváradai Baranyay, vagy a két prédikátumos Rác? Az utóbbi, Rác Zsuzsánna volt a korosabb, s az én értemre már nem igen tudott felmozdulni karszékéből; a másik Baranyay Rebeka nem csak beszélt a régi jó magyar ételekről, hanem meg tudta készíteni olyan jóízűre, hogy, mint mondta, a király is megtörülhetné utána a száját. Én is tőle tanultam főzni és még most is tudom készíteni azokat a divatból kiment étkeket. Így a Nyelvőr utóbbi számában megnevezett néhány régi ételt is.

A *bosporost* mindég majorságsúlt maradékokból készítették. Lisztel meghintett kenyérbélből készült sötét piros rántásba tették a hideg sült darabokat, feltöltötték maradék huslével, vagy tiszta forró vízzel, egy cikk foghagymát adtak hozzá, jól felforralták, borsal hintették (ezért *borsporos*) gyengén megsavanyították.

A *bába-kalácsot* örmény tésztának tartották, s abban állott a jósága, ha a különben finom élesztős tésztát legalább is 6—7 óra hosszat verték, keverték.

A *domikát* most is készíti a nép Kalotaszegen; de nem húslével öntik a kenyérszeletek közé rakott túrót, hanem tiszta vízben köménymagot forral, s azzal forrázza le a tálba rakott túrós kenyeret.

A *bálmos* egészen másként készül mint Paál Sándor jelzi, és a két öreg nagymama egyik vitás kérdése éppen a bálmos körül forgott. A magyarországi Rác azt állította, hogy az rossz oláh étel, az erdélyi Baranyay fejedelmi ételnek nevezte és mindég utána tette: De persze tudni kell a készítéséhez. És ez az igaz. Mert étel és étel között nagyobb különbség nem lehet mint a havasi oláhoknál készült bálmos és a között, mely az erdélyi úri családok asztalára kerül. Amott pizsokszínű, csípős vajszerű kemény tömeg a bálmos; nálunk puhán szétomló, parányokra foszló, kellemes illatú étel. Az apró részecskék között csillog a friss vaj és ez harmatozza be a felületét is, ezt magából kell hogy kibocsássa a jó bálmos, mert »addig keverd míg a zsírt kiengedi«. — A bálmosnak valót »szedik« ilyenképpen. A juhtejet, mielőtt beletennék az olytót, egy kissé lefelezik, altatás után, mikor abroszba teszik a sajtnak való darabos tejet, várják, míg a savója kicsepeg, akkor egy maroknyi lágy sajtot tesznek a bálmosnak való tejfölbe és felvegyítik a későbbben lecsepegtető úgynevezett »fehér« savóval, mely sűrűbb az előbb lecsepegtetett savónál. Ebből a három részből áll az igazi jó bálmosnak való; ezt aztán lábasban csendesen főzik egy jó órahosszat, aztán egy liternyi »bálnak való«-hoz vesznek egy kanál búzalisztet, egy kanál fátolszítán szitált málélisztet és apránként belekeverik a már jól megsűrűsödött tejfeles anyagba és folyton keverik, míg csak a

»zsírját ki nem adja«; ha már fénylik a friss vaj, akkor tüstént tálalni kell, nehogy »megmeredjen«. Ez aztán, így készítve, az az igazi bálmos, melyet az erdélyi fejedelmek is nagyon kedveltek; de kedvellünk mi, nem fejedelmek is. GYARMATHY ZSIGÁNÉ.

IZENETEK.

K. A. Multkori izenetünkben csak jelezni akartuk, mennyire rémít bennünket a rémuralom! Keresni nem keressük a harcot (mely többnyire meddő tinta-ontással jár), de természetesen nem is térhetünk ki előle, ha kénytelenek vagyunk vele. A M. Nyr. kezdetben — az ügy érdekében — annyira támadó és kíméletlen volt, hogy számos megrögzött nézet, sok egyéni hiúság, sőt egyéni érdek sértve érezte magát. Ennek a következménye a jelenlegi hercehurca. — Hogy pedig a NySz-nak az a híres bírálata sajtó alá menjen, azt követelni teljes jogunk van. Megjelenésének akadályait most sem tudjuk elképzelni.

Rusztikus tanügyi bácsi. Igaza van, de néha nem kerülhetjük el az ilyent. Köszönjük szíves részvétét.

K. O. és L. S. Az irodalmi nyelv már nem ragaszkodik oly szorosan az ikes ragozás megkülönböztetéséhez, csak az iskola nem tud szabadulni az ikes iga alól. Mihelyt lehet, foglalkozunk megint e kérdéssel. — *Írnók, tudnók* helyett bátran írhatjuk s írják is: *írnánk, tudnánk*; mert így mondja a legtöbb nyelvjárás, holott az *írnók, tudnók* alak már csak Erdélyben él.

Zs. O. Az ajánlott dolgozatot — ha megüti a mértéket — érdekes tárgyanál fogva szívesen közöljük. — Az a dohány tkp. *kospallagi* volt; ismeretes volt azelőtt a Kospallagon termett dohány.

Beérkezett kéziratok. Ásbóth O. Az igeszők átvételéről. — Kertész Manó. Szent István esti regölés. — Trebitsch L., Fleischer F. Tájszók. — Borsodi L. Közmondások és szólások. — Kardos A., Komjáthy S., Komoróczy M., Lágler S., Zsemley O. Magyarázatok, helyreigazítások stb. — Stoll E. Szólások. — Lányi B. Dúlőnevek. — Révész K. Katona-nóta.

Beküldött könyvek. Franklin-t. kiadv. Ókori Lexikon 10. füz. (1 K.) — Athenaeum kiadv. Berzsenyi D. költői és pr. művei, kiadta Váczy J. (1 K 80 f. kötve.) — Heraldikai levelező-lapok. — Szent-István-t. kiadv. Fraknói V. Magyarország egyh. és pol. összeköttetései a római szent-székekkel a konstanci zsinatig (7 K.). — Békefi R. A m. káptalanok megalakulása. (1 K. 20 f.). — Ujházi L. A m. nemzet történelme II. r. (2 K. 40 f.). — Zempléni Á. Didó. Verses lírai regény (2 K.). — Komoróczy M. Némely palóc históriák. Apró történetek. (Rozsnyó, a Sajóvidék nyomd. 2 K. 40 f.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

MÉG EGY LESZÁMOLÁS A NYELVÚJÍTÁSSAL.

I.

Újra megszólalt a jós-szék, újra hallatja szavát a Budapesti Szemle a nyelvújítás féltett szókinscének védelmére. Különös, hogy éppen én tölem félti, akit viszont más oldalról engedékenységemért támadtak meg. A B. Szemlének különösen az nem tetszik, hogy némely hibás képzésű szónak »megkegyelmezek«, sok más ilyen szót mégis mellőzők és »kárhozatba taszítok«. Eljárásomról az ítélet így hangzik: »Micsoda következetlenség és komédia!« A B. Szemlének ugyanis jobban tetszenék, ha az *erény*, *szellem*, *szerény*, *ügyvéd*, *honvéd*, *szurony*, *szivar*-féle szók ellen is küzdenék, mint valami Don Quijote, mert akkor a B. Szemle még diadalmasabban kiálthatna: »Micsoda következetesség és micsoda tragédia!!«

Egyébiránt a B. Szemle semmi újat nem tud mondani a dologról. Ugyanazt a nótát fújja, amelyet már harminc év óta megúnt minden olvasója: »A sok száz neologizmus, akárhogy lett, de megvan; ha nem volt, de már szükség van rájuk, kiirtani őket lehetetlen, próbálni is botorság!« Ép így jósolt egykor Kazinczy: »De a secretarius csakugyan örökkön örökké *titoknak* marad, sőt a consiliarius is *tanácsnok*!« S így vitatta már a Nyelvőrrel szemben Toldy Ferenc 26 évvel ezelőtt: »A *vegy* és a *táp* ellen hiábavaló és erősen elkésett az önök sententiája... A *lobor*-ban sem a *tő*, sem a képző nem esik kifogás alá.« Ép úgy említette Ballagi Mór most 20 éve a *vigarda* szót azok közt, amelyeket »belső ihlet adott alkotóik ajkaira« stb. stb. S íme mégsem volt hiába küzdelmünk: letűnt immár az a kor, mikor a vegyületeket *vegyeknek*, a táplálékot *tápnak*, a gúlát *lobornak* s a vigadót *vigardának* hitták. És hogy egyebet ne említsek, a *szívélyes*, ez a kedves *précieuse*, mely nélkül azelőtt se levél, se *beszély* nem volt s *melyet* még tán öt évvel ezelőtt gyakran olvastunk, szemünk láttára éppen most hal el: hervadása liliom-

hullás volt, ártatlanság képe s bánaté... A hatvanas éveknek e mélabús művirágai mostanában már csak a B. Sz. lapjain kísértének mint a hazajáró lelkek ilyes mondatokban: »Némelyek azt *negélyezik* hinni, hogy a művészi szabadság *feszélyezéséről* vagy megakadályozásáról van szó« (B. Sz. 1891. Brunetièréről).

A B. Szemle nem okúlt e három évtized tapasztalatain vagy legalább úgy tesz, mintha nem tudna felőlük. Pedig mégis elárulja kellemetlen tapasztalatait azzal, amit immár nem emleget. Például nem említi többé sem a *veggyet*, sem a *tápot*, sem a *szivélyt*, sem az *ünnepélyt* számos erejefogyott társukkal egyetemben. Egy szóval sem meri többé védni az *idényt*, amelyért hajdanában körömszakadtig kardoskodott. Tehát, úgy látszik, mégis van tudomása róla, hogy (mint Lehr Albert mondta az ortológia legdiadalmasabb cikkeiben Nyr. 8:29, 30) »letaszítottuk a fattyú *idényt* bitorlott trónusáról« s hogy az *idény* immár csak »visszari a múltba«! S az *idénynek* gyűlölt ellenfele, az *évad*, már diadallal bevonult magába a B. Szemlébe (1896, 87:391. egy regényfejezetnek a címében!). — Említi ugyan (111) a *dicsvágyat*, de nem sütkérezik többé a nyelvújítás ragyogó *dicsfényében* (minő következetlenség és komédia); igaz, hogy már Gyulai Pál is *fénykört* írt helyette a Vén színészben (*Nimbus*). — És említi ugyan még (99) az ő mindenkor dédelgetett *indokát* és *indokolását*, de azért már maga is ajtót nyitott a helyesebb kifejezéseknek: »Ami *indító okként* szolgált nekünk arra.« (B. Szemle 55:478). »A kihagyást Kővári azzal *okolja meg*.« (70:143.)

De akkor meg miért beszél a B. Sz. még ma is oly vak bizalommal a *láthatárról* és *látkörrel*? Hisz ezeknek helyesebb, magyarosabb formái annyira elterjedtek, hogy szintén behatoltak már a nyelvújítás végvárába, a B. Szemlébe: *látókör* B. Sz. 70:146; »szélesebbé teszi ifjaink *látása körét*« B. Sz. 62. szám 342. — Most azt mondja a B. Sz., hogy a *látóhatár* öblösszájú szó, egyéb kifogást nem tud ellene. De hisz ott vannak a nem-öblösszájú változatok, jobbnál jobbak, csak válogatni kell: *látó-kör*, *szemhatár*, s azonfölül a *szemkör* és *égthatár* (Nyr. 26:70. *Látáskört* is próbáltak, p. Koltai V. Arany J. 6.; szintűgy lett: *forrpont forráspon*t). Ezek közül a *szemhatár* és *szemkör* különöse jól illik az ugyanebbe a fogalomkörbe való *szempont* mellé.*

* Ezt a fontos körülményt Joannovics is kiemelte már Nyr. 20:

»Ha az általános használatú *szempont* megfelel a *gesichtspunkt* fogalmá úgy egyszerűen lehetetlen, hogy *szemkör* ne fejezze ki szabatosan a ges

Azt is mondja a B. Sz., hogy a *láthatár* és *látkör* Aranyánál és Petőfinél is előfordúl. De ez a tény maga még nem dönti el a kérdést; csak azt említem válaszul, hogy Aranyánál előfordúl a *nyugágy, nyugtanya, kötszó, tanoda* és *emlény* is, Petőfinél pedig a *védpalást, védangyal, menhely, vonzerő, kedély* (»Kedélyed gyermek, szíved asszony és a lelked férfi« Három madár). — Arra is hivatkozik a B. Sz., hogy »a *láthatár*nak százados multja van«, t. i. Barcafalvi Sz. D. alkotta! Ámde a *szemhatár* is innen-onnan száz esztendő és a *szemkör* sém sokkal fiatalabb.*

De többet mondok: volna bár a *láthatár* és *látkör* ezeréves szó s alkották volna bár olyan helyesen, amilyen rosszul alkották**:

kreis és *szemhatár* a *gesichtsgebiet, sehgebiet* fogalmát. — Tessék csak lefordítani a köv. német mondatot, vajjon nem a *szemkör* illik-e bele legjobban: »Bei richtiger Betrachtung einer Sache werden sich trotz des verschiedenen *Gesichtskreises* zu allen Zeiten ähnliche *Gesichtspunkte* ergeben.« (Zeitschrift für den deutschen Unterricht 1890. 175).

* *Szemhatár* Baranya vm. Tiszti szótárában 1806 (Nyr. 12 : 125); *szemkör* Versegby: Tud. mesterszókönyv 1826, Philos. Műszótár 1834 (Nyr. 23 : 224). Újabb használatukról l. Nyr. 23 : 183—4.

** A *láthatárt* megint helyes összetételnek vitatja a B. Sz. szerkesztője azzal, hogy »az igetöt nem egyszer használja főnévnek is a magyar, mint *jes, zár, fen, lak* stb.«. Ezt az álokoskodást már igen sokszor megcáfolták (p. Szarvas Nyr. 4 : 393, Joannovics 20 : 151, 153). De most új mentséget is hallunk: »A *lát* főnévi használatát is megtalálhatni némely vidéken, de csak egy esetre szorítkozva, például: Egy *látra* kevés gyümölcsöt vettem észre a fán.« Erre először is azt feleljük, hogy az a *látra* csak egészen újkori fejlemény lehet s igen szűk körre szorítkozhatik (ha egyáltalán használják s nem egyéni furcsaság), mert a Nyr. 27 : 135. lapján kérdést tettünk, vajjon a B. Sz. szerkesztőjének szóbeli közlése szerint Somogyban járatos kifejezést ismeri-e valaki, s csak egyetlen egy feleletet kaptunk, mely szerint éppen Somogyban így mondják: úgy *láttatra* lesz két vékára való. Tehát a *látra*, ha csakugyan használják, a szabályos *látatra* összevonása. — De másodszor, ha régi kifejezés volna is *látra*, ebből nem következik, hogy a *láthatár* jogos összetétel volt. Hisz akkor helyesek volnának ezek a Ballagi szótárában most is díszelő nyelvújítási szók: *látarány, látarányos, látellenzés, látellenző, láternyő, látcső, látérezék, látfok, látgyöngöseség, láthelyköz, láthomály, látideg, látirány, látkép, látképesség, látköz, látélet, látlyuk, látmérő, látművesz, látpont, látrajz, látsugár, látszeg, látszeglet, látszer, látszerész, láttan, láttáv, láttenger, láttér, láttompulat, látváltó, látvonal!* (Ezeket már nem védi a B. Sz. Micsoda következetlenség és komédia!) De továbbá a B. Sz. szerint helyes volna ez a Ballagi-féle összetétel is: »*buktiltó*: der Überfallsschütze«, mert valahol azt mondják: *bukra* van a hordó; s a lopótököt *loptökn*ek lehetne mondani, mert itt-ott *loppal* is tesznek egyetmást, az akadályverseny pedig *akadverseny* volna, mert néhol a halászkok *akadba* mennek a hálóval (l. TMNy. 471).

azért mégis joggal tehetjük helyükbe az újabb, de szabályosabb, világosabb *szemhatár*, *szemkör*, *éghatár*, *látóhatár*, *látókör* szókat. »Igenis! mert a nyelv fejlődését képesek vagyunk egyetlenegy vonással jellemezni: azzal, hogy egyszerűsége és szabályosságra törekszik.« Így mondta ezt egy bizonyos Brassai Sámuel (MMondat 3:176), ugyanaz, aki magában a B. Szemlében megmondta, hogy »a nyelvtan az analógiák tudománya« (B. Sz. 5:382—3). Már pedig a nyelvünkben uralkodó analógia azt kívánja, hogy a cselekvésnek eszközét, helyét, idejét jelentő összetétel előtagja lehetőleg igenév legyen, p. *álló-hely*, *alvó-hely*, *búvó-hely*, *delelő-hely*, *ebédlő-hely*, *fekvő-hely*, *futtató-hely*, *fürdő-hely*, *gázló-hely*, *gyülekező-hely*, *háló-hely*, *ítató-hely*, *játszó-hely*, *kikötő-hely*, *legelő-hely*, *lövő-hely*, *mulató-hely*, *nyugovó-hely*, *rejtező-hely*, *rejtő-hely*, *szálló-hely*, *temető-hely*, *termő-hely*, *usztató-hely*, *ülő-hely* (mindezek s még mások a NySzban; nem pedig, mint Ballagi szótáraiban: *gyűhely*, *búhely* (búvó-h.), *küzd-hely*, *rejthely* stb.). — S íme ott van a *lakhely*, mely már a 15. századból kimutatható, tehát a *láthatárnál* sokkal régebb s amellett két főnévből szerkesztett kifogástalan összetétel, mégis meghódolt az uralkodó analógiának: már a régi nyelvben is sokkal gyakoribb a *lakóhely* (és csakis *lakóföld*) s ez a szabályos forma a legújabb irodalomban is mindinkább elterjed a szintén jó *lakhely* mellett! Már pedig nyilván még több okunk van, hogy a *vonz-erő*, *indok*, *indóház*, *fegyház*-féle szókat az általános analógia szerint így frissítsük föl: *vonzóerő*, *indítóok*, *indulóház* (v. *pályaház*), *fenyítőház* stb. — Vagy hogy más esetet említsek: a *tárnok* és a *csaplár* szintén sokkal régebb szók a *láthatárnál*, s a *pénztárnok* és *könyvtárnok* mellett mégis elterjedt a *pénztáros* és *könyvtáros* s a *csaplár* helyett a *csapláros*. Ezt szintén erős analógia hatása okozta: nyelvünk a valamivel foglalkozót (az -ó ő és -ász ész-féle képzés mellett) leginkább s-képzős formákkal szereti kifejezni: *boltos*, *üveges*, *kocsis*, *csikós*, *mészáros*, *kocsmáros* stb. stb. Még jogosabb javítás, ha *szívélyes* h. *szívest*, *ünnepélyes* h. *ünnepiest* mondunk, mert hisz azt mondjuk: *fűves*, *köznapias*, nem pedig *fűvélyes*, *köznápályos* stb. — Az *ábráz* főnév (a szláv *obraz*-ból) ilyen alakban már évszázadokig élt s azután mégis csak ábrázattá öblösödött, mert meghódolt a rokonértelmű *tekintet*, *látat*, *termet* analógiájának. — A *mérföld* is sokkal régebb a *láthatárnál* (az eredeti *mélyföldből* = ném. *meile* stb.) s mindig országos keletű szó volt, mégsem tartották sérthetetlennek, hanem

Pázmány és kortársai *mértföldd*é igazították. — És ilyen példát százával lehetne idézni nyelvünk történetéből.

Úgy gondolom, elég bizonyíték mindez a *láthatár* sértetlensége ellen.* Ha ősrégi, kifogástalan szók is meghódoltak a nyelvben uralkodó analógiáknak, mért ne hódolhatna meg éppen ez a kivételes szerkezetű összetétel? Aki ezt olyan szentségtörésnek tartja, az nyilván maradi és békót akar vetni nyelvünk fejlődésére, holt nyelvvé akarja dermeszteni, melynek kifejezései örökre változatlanok! S ezt az áldozatot miért kívánja tőlünk? Azért, hogy megmentsen egy pár németességet! Mert hisz mindenki tudja, mert sokszor elmondták, csak a B. Sz. tesz úgy, mintha nem tudná, hogy ezek az igetős összetételek nem a magyar nyelvérzék talajából sarjadtak, hanem azon sült németességek.** Igazán kár volt nyelvújítóinknak olyan szemérmeseknek lenniök; egész bátran írhatták volna a *jármű* és *válrokonság* helyett: *fahrmű* és *wahlrokonság*, annyira lerí róluk a német észjárás, a *fahrzeug*-gal s a *wahlverwandtschaft*-tal való fajrokonság. S ennek a mételynek még most is annyi nyoma van irodalmi nyelvünkben, hogy az ellene való küzdelmet éppenséggel nem tarthatjuk befejezettnek. Még most is sok elkerülhető igés összetétel kísért. Most is írnak még a *puskapor* helyett *lőport*, a *lövőgyapot*, *lövőszer*, *lövőfegyver*, *lövőrés* helyett *lőgyapotot*, *lőszert*,*** *lőfegyvert*, *lőrést*, s a Dreyfus-pör tárgyalásakor egyes lapjaink *lőgyakorlatot* és *lökönnyvet* is emlegettek, persze *Schiessübung* és *Schiesshandbuch*! Szintúgy kísért még a *véd- és dacszövetség* a *védő és támadó szövetség* helyett, az *óvrendszabály* és *óvintézkedés* az *óvó-r.* és *óvó-i.* h., a *menhely* (*menház*) a *menedék* (és *menedékház*) helyett,† a *vonzerő* *vonzóerő* helyett (világos, hogy jobb a *vonzó-*

* Szintoly sérthetetleneknek tartja a B. Sz. ezeket: *védangyal*, *véderő*, *védbeszéd*, *védgát*, *védjegy*. Mintha nem jobb volna a *védő angyal* v. *őrangyal* stb.

** Helmeczy maga mondja, hogy az összetételben »a görög s német nyelv példái után« indult! (L. Nyr. 4:351.) Vagy tán az *írm-szarvast* nem azért csinálták, mert a rénszarvasnak német nevét (*renthier*) *rennthier*-nek értették?

*** Gyulai Pál maga tette közzé azt az alföldi dalt, melyben a nép még a ritmus elrontásával is kiigazította a *lőszert lövésszerre*: »A lövés szer előtte olvad, a vágott vas szőrré duhad« (Arany L. és Gyulai Pál Népk. gyűjt. 2:195).

† Egy híres pör tárgyalásában az egyik tanu *ménház*-nak mondta a honvédmenházat (L. p. Egyetértés 1886. X. 5).

nb.

erő, ahogy p. a Vasárnapi Ujság is írja 28:182), *küzd*tér a *küzd*ötér helyett (pedig csak jobb emígy: »Véglegesen visszavonúlás a közélet hálátlan *küszködő teréről*,« mint Baksay írja GyÖ. 1:15), a *járszalag* a *póráz* helyett, a *dugárú* a *csempészárú* v. *csempészett árú* helyett, a *tetszhalott* az *álhalott* v. *holteleven* helyett, a *rakpart* a *rakodópart*, *köpart* és egyszerű *part* helyett (csak szebb *Rudolf-part*, mint *Rudolf-rakpart*). — Ezeknek nagyobb része még a legeslegújabb német szótárban is ott van (a Kelemen Béláéban), valamint a németes mellékevek s egyéb németes összetételek is, minők: lebenslustig: *életvidám*, *életvidor*; stimmfähig: *szavazatképes*; Opferfreudigkeit: *áldozatkészség* (és *áldozó-készség*, holott a Vas. Ujs. is ez utóbbit használja 43:591), dienstbeflissen: *szolgálatkész*; Gesamtbild: *összkép*, Gesamteindruck: *összbenyomás*, Gesamtministerium: *összminiszterium*, Gesamtmonarchie: *összbirodalom*, Gesamtstrafe: *összbüntetés* stb.

De a németességért küzd a jó B. Sz. akkor is, mikor a *kedélyt* védi. Váltig kardoskodik a mellett, hogy mink nem lehetünk el a német *Gemüt* nélkül, hiszen a *kedély* nélkül le sem tudnánk fordítani egy-egy ilyen elmefuttatást: »*Dein Gemüt ist ein Kind, dein Herz ein Weib, und deine Seele ein Mann.*« A B. Sz. fölszólít, kísértük meg ezt másképp fordítani, mint így: »*kedélyed* gyermek, szíved asszony és a lelked férfi!« Igen szívesen és igen könnyen megtesszük: *olyan a természeted* mint gyermeké... De most viszont kérjük a B. Szemlét, fordítsa vagy fordíttassa le ezt a német mondatot franciára vagy angolra vagy olaszra, de olyan szóval, amely csak *Gemüt*-öt jelent és semmi egyebet! S ha meg fogja kísérteni, arra a meglepő tapasztalatra jut majd, hogy ezeknek az igen-igen művelt és tiszteletreméltó nyelveknek sincs erre szavuk* s ezek is oly szerencsétlen népek, amelyek *kedélytelenül* tengetik rideg életüket, mint a magyarok 1843-ig, Bugát Szóhalmazának megjelenéseig. Akkor kezdődött a *kedvelyes*, aztán csakhamar a *kedélyes* élet! — No de mégis már az egy kicsit sok a német kedélyességből, hogy

* A német-francia szótár azt mondja: Gemüt: 1. (das innere oder seelische Gefühl) et wa: *faculté sensibles*; oft: *âme, coeur, sentiment*.. Mensch ohne G. bis weilen *homme sans entrailles* [leketlen v. szívtelen ember]. 2. die Gemüter, meist: *les esprits*. A német-angol szótár: Gemüt: *mind* [elme], *soul* [lélek], *heart* [szív], *disposition* [hajlandóság], *nature* [természet], *temper* [mérséklet], *humour* [hangulat], *spirit* [u. a.]. A német-olasz szótár: Gemüt: *animo, mente, spirito, cuore*! stb.

a B. Sz. saját külön nyelvésze nem olvasta azt a remek fejtegetést, melyet a *kedély* fogalmáról és magyar megfelelőiről Szarvas Gábornak köszönhetünk (Nyr. 1889. 18:59. vö. még 4:51). Mert hiszen ha olvasta volna, akkor nem merne a *kedélyről* szólni úgy, hogy Szarvas G. cikkét teljes hallgatással mellőzi; tizenkét év pedig átlag a B. Sz. nyelvészének is elég, hogy egy-egy fölvetett kérdéshez hozzászóljon. — Ámde nem is kell itt Szarvas fejtegetését idéznünk; hivatkozhatunk olyan tekintélyre is, aki a B. Szemléhez sokkal közelebb áll: Ballagi Mór szavai talán jobban meggyőzik. Ballagi Mór pedig szóról szóra ezt írta a *Gemüt* és *Gemütlichkeit* szócikról: »Ezt sem az angol, sem a francia nem ismeri, és nem is jutott senkinek eszébe ez ismeretlen fogalomra szót faragni. De mi mindjárt készen voltunk a *kedély*, szóval; pedig senki sem áll távolabb a német *Gemütlichkeit*-től a magyarnál« (id. Nyr. 20:101).

(Vége következik.)

SIMONYI ZSIGMOND.

ALANY VAGY ÁLLÍTMÁNY.

A M. Nyelvőrnek f. évi áprilisi füzetében (165.) »Alany vagy kiegészítő?« címmel egy cikk jelent meg, melyhez nekem is volna egy-két szavam. De amit elmondhatnék, annak nagyobb részét elmondtam már egy értekezésemben, mely múlt évi december eleje óta vár sorára a NyK. szerkesztőségében. Azért e nemsokára megjelenő értekezésemre utalva az érdeklődő olvasót, ezúttal csak néhány rövid megjegyzést teszek az említett cikkhez.

»Ha az alany és a kiegészítő megváltoztatják szokásos helyöket, s mint kiemelt mondatrész az alany kerül közvetlen az ige elé, a kiegészítő pedig a bevezető szakaszba szorúl: ez mit sem változtat sem a fogalmak közt levő logikai viszonyon, sem pedig a nyelvtani viszonyon.«

Igaz, hogy az alany és állítmány nem változik, ha a mondatnak két főtagja egyszerűen helyet cserél egymással, pl.

Én | *önkéntes* voltam és *Önkéntes* voltam | *én*
vagy: *Önkéntes* | *én* voltam és *Én* voltam | *önkéntes*.

Ebből látnivaló, hogy a »kiegészítő« nem kénytelen épen a »bevezető szakaszba szorúlni.« De látnivaló az is, hogy a második két mondatban az első kettőhöz képest nem csupán helyet, hanem funkciót is cseréltek a tagok egymással.

S »ép ez az eset, ha az *önkéntes* fogalmat az névmással helyettesítjük is«:

Én | *az* voltam és *Az* voltam | *én*
vagy: *Az* | *én* voltam és *Én* voltam | *az*.

Helycsere = μεταθεσις, transpositio, Umstellung; funkciócsere = ἀντιστροφή, conversio, Umkehrung. Nem igaz tehát, hogy a fogalmak viszonya nem változik, ha valamely mondatrész, mely előbb gyengébben hangzott »mint kiemelt mondatrész« kerül közvetlen az ige elé, vele egy szólamot, összetett igét alkotva, s még kevésbé igaz az, hogy ez a mondatrész mind a két esetben alanya a mondatnak.

»Egyébiránt a nyelvtani alak is világosan mutatja, hogy *én* az alany, mert ezzel egyezik az ige (voltage), nem pedig az *az* (önkéntes) szóval.«

A nyelvtani alak (a nevező eset) éppen nem mutatja, hogy *én*-e az alany, vagy *az*, de nem is mutathatja, mert az *alany* nem bizonyos alakot, hanem bizonyos funkciót jelent. S ha továbbá igaz volna is (pedig dehogy igaz), hogy »az alany mindig az a rész, mellyel az ige megegyezik«, hogy »az alany az ige személye« vagy akár »főszemélye«, még akkor sem lehetne hasznát venni ennek az ismertető jelnek, mert a kétkulacsos, akarom mondani kétnevezős mondatoknak legnagyobb részében (midőn harmadik személyre vonatkozik az ige) mind a két nevezővel megegyezik az ige személyben és számban. Pl. *Ő* | *önkéntes* volt — *O* volt | *önkéntes*. *Az* | *ő* volt — *Az* volt | *ő*. *Szíved* | *az én kincses* ládám (van) — *Szíved* (van) | *az én kincses* ládám. *E két országos nemzet* | *a magyar* (van) — *A magyar* | *két országos nemzet* volt. *Die Arbeit* | *ist die Zierde des Bürgers* — *Die Zierde des Bürgers* | *ist die Arbeit*. *Mein Sohn* | *wurde Karl* getauft (az *én* fiamat | *Károlynak* keresztelték) — *Karl* | *wurde mein* Sohn getauft (*Károlynak* | *az én* fiamat keresztelték). *Diese Pflanze* | *heisst Baldrian* — *Baldrian* | *heisst diese Pflanze*. — Abból, amire nézve két dolog megegyezik, senki sem fogja őket megkülönböztetni.

Ez az oka, hogy sokszor nem is tudjuk (pedig tudnunk kellene, ha »az alany az állítmány főszemélye, mellyel az ige megegyezik«, hogy mi az alanya's mi a kiegészítője (helyesen: mi az alanya s mi az állítmánya) a mondatnak. Ilyen mondatok: *Jobbágyai a csillagok*. *A törvénynek vége a Krisztus*. *Ez a világ az ő nagy palotája*. *A természetnek legszebb adománya az álom*. *Napkelet a szép hajnal hazája*. *A lant a lelke a költőnek*. *Szőlővessző lelke a bor*. *Apám az én ellenem*. *Hajtó szellőm a sóhajítás*. *E nap a szerelem*. *Mert az én templomom a nyílt, nagy természet*. *Kötelességem maradni*. *A legény a legboldogabb*. *Halálot e kőszirt*. *Vigasztaló pajtásom a remény*. Nem tudjuk pedig azért, mert ha így, minden összefüggésből kiszakítva látjuk a mondatot,

nem tudjuk, így hangoztassuk-e: *Jobbágyai* (vannak) | *a csillagok* vagy így: *Jobbágyai* | *a csillagok* (vannak).

De ha így hangoztatom: *Én vagyok* | *az az én* (követem alássan), *Én vagyok* | *a te urad-istened*: akkor már tudnunk kellene, s minden elfogulatlan ember tudja is, melyik *én* tartozik állítmányi főtagjába a mondatnak, melyik *én* az analitikus állítmánya a mondatnak.*

»Az alanyt ellenpróbákkal is ki lehet mutatni.«

Igaz. Ha ebben: *Jobbágyai* (vannak) | *a csillagok* — *a csillagok* az alany, akkor ebben is: *ők, ezek, ilyenek*, (vannak) | *a csillagok* — *a csillagok* az alany. De azt semmiféle próbával nem fogja kimutatni senki, hogy az utóbbi mondatban *ők, ezek, ilyenek* az alany.

»A nyelvtan nem habozhat.«

Dehogy nem. Hát nem habozás az, mikor Balog és Kalmár azt tartja, hogy ebben: (*Érezteté, hogy*) *ő* | *az úr* alany az *ő*, Veress Ignác meg azt, hogy állítmány az *ő*? (L. Pótkötet az Egyetemes Philolog. Közlönyhöz, 1890, 174. és 176.) Vagy nem habozás az, mikor Brassai azt vitatja, hogy ennek a mondatnak: *közös lónak* | *túros a háta* — *a közös lónak* az alanya, Szarvas azt, hogy *a háta* az alanya, Balassa azt, hogy *túros* az alanya? (legalább ebből az elemzéséből következtetve: »Minden nembánomnak bánom lesz a vége. Ennek a mondatnak ige (*bánom*) az alanya.« Kis magyar nyelvtan, Budapest 1900, I. rész 50.)

A nyelvtan annyira habozik, hogy habozása már a logikát is megzavarta. »A logikusnak is csak azért nehezek az ily mondatok: *Ez én vagyok, A pártütő te vagy*,« mert már némely logikus fejében is kikelt a Kern bolondgombájának a magva, hogy az igeszemély a valódi alany. (Ennek a mondatnak is: az *igeszemély* | *a valódi alany* csak az összefüggésből érthetni meg, hogy az *igeszemély* az állítmánya.)

»De nézetem szerint a nyelvtani alany fogalmának semmi logikai alapja nincs.«

Ez az úgynevezett nyelvtani alanyra vonatkoztatva szent igaz. De azért mégis igaz marad az, hogy az *alany és állítmány* műszók ismeretes meghatározásukkal együtt a logikából kerültek a grammatikába, még pedig nem is oly régen, csak a XVIII. század vége táján. De erről fönt említett értekezésemben lesz bővebben szó.

* Avagy talán »németesen« hangoztattam e mondatokat? Meglehet, hogy az utóbbi így hangzik a bibliában: *Én* | *vagyok a te urad-istened* (v. ö. Szkhárosi Horvát Andrásnak ezzel a magyaros mondatával: *Te vagy, fősvénység, egy gonosz ellenség = Du bist, o Geiz, ein böser Feind*). Ebben az esetben szívesen helybenhagyom, hogy *én* az alanya.

»Ha az alanyról vallott meggyőződése némi rokonságban volna a nyelvtanok meghatározásával, nyugodtan azt mondanám, hogy ezekben a mondásokban: *A pártütő te vagy! Te vagy az? Ez én vagyok* mindig a kisebb hangsúlyú rész az alany. Azt mondanám, hogy alany a *pártütő*... *te* pedig állítmánykiegészítő névszó, röviden »kiegészítő«, de az ige... nem az alannal egyezik meg, hanem a kiegészítővel.«

A nyelvtanok meghatározása szerint (alany az, amiről mondunk valamit) ebben: *A pártütő | te vagy csak a pártütő* lehet az alany. S valóban így is magyarázzák az efféle mondatokat az összes nyelvtanok. Csak a magyar iskolakönyvhevenyésző irodalom terén ismeretes előttem egy-két olyan nyelvtan, mely az efféle mondatokban a személyes névmást mondja alannak. Német nyelvtan még nem akadt kezembe, melyben olyasmi fordult volna elő, hogy ennek a mondatnak: *das | bin ich* nem *das*, hanem *ich* az alanya. De akármit beszéljenek a nyelvtanok, az, akitől szakabeli véleményt kérnek, csak úgy alhatik nyugodtan, ha valóban meggyőződését vallja.

KICSKA EMIL.

MONDATTANI TANÚLMÁNYOK.

V.

A kérdés és felelet viszonya.

»Jeder Satz besteht aus mindestens zwei Elementen. Diese Elemente verhalten sich zu einander nicht gleich, sondern sind ihrer Funktion nach differenziert. Man bezeichnet sie als Subjekt u. Prädikat. Diese grammatischen Kategorien beruhen auf einem psychologischen Verhältnis. Zwar müssen wir unterscheiden zwischen psychologischem u. grammatischem Subjekt, respektive Prädikat, da beides nicht immer zusammenfällt. Aber darum ist doch das grammatische Verhältnis nur auf Grundlage des psychologischen aufgebaut« — mondja Paul (Princip. d. Sprachgeschichte. 111. 3. kiadás).

Azért idéztem a Paul különben általán ismert szavait, mert két fontos kijelentést látok benne a mondat belső valóját illetőleg. Az egyik, hogy a nyelvt. kategóriák lélektani viszonyon alapulnak, abból fakadnak. A másik, hogy a nyelvtani és lélektani állítmány nem esik mindig egybe. Ez azt jelenti, hogy Paul szerint is vannak olyan mondatok, amelyekben a kettő teljesen egybevág. Tudjuk, mikor nem vág egybe szerinte és a grammatikusok szerint, s épen e kérdés körül folyik a harc — intra et extra muros.

»Das psychologische Subjekt ist die zuerst in dem Bewusstsein des Sprechenden, Denkenden vorhandene Vorstellungs-

masse, an die sich eine zweite, das psych. Prädikat anschliesst. Das Subjekt ist mit Steinthal zu reden, das Apperzipierende, das Prädikat das Apperzipierte. Richtig bezeichnet v. d. Gabelentz die beiden Elemente vom Standpunkte des Hörenden aus. Das psych. Subjekt ist nach ihm das, worüber der Sprechende den Hörenden denken lassen, worauf er seine Aufmerksamkeit hinleiten will, das psych. Prädikat dasjenige, was er darüber denken soll... Wir müssen daran festhalten, dass es nur darauf ankommt, dass eine Vorstellung im Bewusstsein an die andere anknüpft« (uo.).

Nagyobb bizonyosság okából hadd idézem még Kern nyomán Schuppe találó szavait, amelyek tiszta világításba helyezik a „lélektani mondat“ mivoltát:

»... Von psychologischer Seite das Subjekt immer das der Ergänzung Bedürftige, also das schon Bekannte, näher Stehende sei, und das Prädikat das Gesuchte, ... das zu dem Alten, Bekannten hinzu entdeckte Neue« (Kern: Die deutsche Satzlehre 51.).

Mellőzve egyelőre a Kern egyoldalú ellenvetéseit, fogadjuk el további okoskodásunk alapjául, hogy Paul és Schuppe egyformán és helyesen értelmezték az ú. n. „lélektani mondatot“. Ismerjük el, hogy a beszéd célja: gondolatainknak nyelvvel való közlése. A közlésnek s vele a beszéd fogalmának pedig legalább két személyre van szüksége: a *beszélőre* és a *hallgatóra*, — helyesebben: a *megszólított*ra (angeredete Person). E viszony világosan megszabja általánosságban a „közlés“ miként történését — lélektani és nyelvi tekintetben egyaránt.

A beszélő személy a megszólított előtt is ismert fogalomról egy észrevételét közli, amelyet ő mint vmi újat a megszólítottal tudatni akar. Vagy megfordítva: egy közösen ismert fogalomról a megszólított észrevételét akarja tudni. Így pl. A. *Péter* || *almát evett*. B. *Mit evett* || *Péter?* A. *Mit egyék* || *Péter?* B. (*Péter*) || *almát (egyék)*.

Szándékosan hoztam föl bizonyítékul olyan mondatot, amelyben az „ismert“ és „ismeretlen“, a „tudott“ és „tudatott“, — vagyis: a lélekt. alany és állítmány teljesen egybevág az ú. n. nyelvt. alannyal és állítmánnyal. Olyan szembeszökő így a kettő tagolódás, hogy az igazsága ellen még a grammatikusnak se támadhat kétsége.

Mióta nyitott szemmel belemélyedtem a fejtörős kérdés vizsgálatába, nekem nem is támadt kétségem soha. Sőt határozottan következtetlenséget látok Paul nyilatkozatában, hogy: *a mondat lélektani viszonyon alapszik ugyan, de nem mindig követi a lélektan kimutatta törvényt!* Miért csak néha s miért nem mindig?

Vagy-vagy! Vagy azt kell mondanunk, amit pl. Kalmár a Nyr. legutóbbi füzetében (167.) is hirdet, hogy a nyelvelvi mondatnak vajmi kevés köze van a lélektanhoz, hanem a hozzávaló Ariadnefonalat az optikában kell keresnünk; — ámbár ez nemcsak

magára álló, de meghökkentő kijelentés is, amellyel később — épen ezért — foglalkoznunk kell.

Vagy pedig hiszünk a lélekbúvároknak, s azt valljuk, hogy a gondolkodás egyetemes érvényű törvényét helyesen állapítja meg a lélektan, és akkor ez a törvény egyformán és következetesen nyilvánul a nyelvben, a nyelvnek minden mondatában.

En ez utóbbit hiszem és vallom. Mert hisz' az ellenkező csak akkor volna lehetséges, ha minden emberre érvényes igazság volna az a *szokás-mondás*, hogy: — némely ember nem tud parancsolni a nyelvnek!!

Az a meggyőződésem, hogy a lélektan fönt ismertetett törvénye nem ismer kivételt, s ha mi azt tanítjuk, hogy: a beszéd nem egyéb, mint hangos gondolkodás, a gondolkodásnak pedig a maga sajátos törvényeit a lélektan és a nyomán járó formális logika állapítja meg: — következésképp a nyelvtannak is a gondolkodás törvényeinek állandó szem előtt tartásával kell a nyelvet, s a nyelvbeli egyént, a mondatot elemeire bontani. Egyiket úgy, mint a másikat!

Se Paul, se Wegener nem merte okoskodásából e végső következtetést levonni. Kicska Emil volt az első, a ki Alany és állítmány című értekezésében e tétel hangoztatásával és bizonyításával lepte meg a nyelvészeket.

Minthogy azonban nekünk a mondatot szét kell szednünk az utolsó ízig, e törvény figyembe vételével még úgy se tudjuk megmagyarázni a mondat részeit, mint eddig.

De hisz eddig se tudtuk! Előző fejtegetésemben mind azt bizonyítottam, hogy a mai nyelvtani szabályok következetes alkalmazása is merő ellenmondásokra vezet. Lássuk most az ú. n. kérdő módszert.

Amint a fönti példa is mutatja, a kérdés és felelet viszonya egyszerű és szembeszökő törvényen alapszik. Ami a kérdésben a kérdett, az 'ismeretlen', az a reá adott feleletben a 'tudott' rész.

Ismeretes, hogy a kérdésre nem szoktunk teljes mondatban felelni, hanem csak azt a képzetrészt adjuk válaszul, amelyet a beszélő (kérdő) személy nem ismer, amelyet épen tudni akar. Pl.

K. *Hol volt* || *a fiú?* — F. *Az iskolában!*

K. *Mikor halt meg* || *az atyád?* — F. *A múlt nyáron!*

K. *Megette az almát* || *Péter?* — F. *Meg!* sat.

Nemcsak én, hanem velem együtt minden nyelvész azt fogja mondani, hogy a feleletben kimondott 'rész' az állítmányhoz tartozik, s a kiegészített mondatban az állítmánynak a legfontosabb, a predikatív része.

Világosan mutatja ezt az egy szölamba foglalás, az erősebb hangsúly, a szórend, nyelvtanilag pedig az a körülmény, hogy az ige a legszorosabban csatlakozik hozzá, s vele 'egységes kifejezést' alkot. — Menjünk csak tovább!

K. *Mi* vagy || te? — F. (Én) || *tanuló* vagyok).

K. *Mi* lett || Péter? — F. (Péter) || *katoná* (lett).

K. *Mi* || a neved? — F. (Az én nevem) || *János*.

Még — ahány grammatikus — egy véleményen vagyunk. A kérdésre adott felelet az állítmányhoz tartozik, annak „kiegészítő” része. Ugyancsak az előbb felhozott okok alapján.

Eddig a lélektan, logika és nyelvtan egy ~~kerékcsapán~~ haladt, s azt hihetné az ember, hogy az egyszerű, de biztos útmutatót el se igen hagyja. A lélektan és logika nem, de a nyelvtan mindjárt más talpra áll, mihelyt az ilyen mondatok elemzéséhez lát:

K. *Ki* volt || az igazságos? — F. *Mátyás!*

Ki || a szorgalmas tanuló? — F. *Én!* v. *Nem én!*

Ki || a pártütő? — F. (A pártütő) || *te* vagy!

Ki lármázott? — F. *Nem én,* — *ő* (lármázott)!

— S íme Balogh és Kalmár a tanúim, hogy ezekben a mondatokban többé a feleletül adott részt már nem az állítmány legfontosabb vagy — ha úgy tetszik — „kiegészítő” részének tartjuk, hanem a mondat másik felének: *alanyának*.

Már pedig a szigorú következtetés azt kívánná, hogy ezekben a mondatokban is, úgy mint az előbbieken — a feleletül adott mondatrészt az állítmány legfontosabb részének nyilvánítsuk, mert hajszálig ugyanaz a törvény él és nyilatkozik bennök.

Ezt azonban nem tesszük. Miért? Egyszerűen azért, mert kereken kijelentjük, hogy »nyelvészek ezzel az állásponttal soha sem fognak boldogulni« (Kalmár, Petz). Hátha! Ez az álláspont egy megcáfolhatatlan igazsággal szemben a fejét homokba rejtő strucc példáját juttatja eszünkbe. Ebbe bele nem nyugodhatunk!

ALBERT JÁNOS.

AZ IGESZÓK ÁTVÉTELÉRŐL.

Gombocz érdekes fejtegetéséhez (Nyr. 30:106.) első sorban azért szólok hozzá, mert a szlávból átvett igékről, amelyekre pedig egy ízben, mint látni fogjuk, nagy nyomatékkal hivatkozik, *nincs* tiszta képe. Mentségül szolgálhat, hogy a részletekkel ezúttal nem is kívánt foglalkozni, hogy minél nagyobb területen végigtekintve inkább csak az idegen igék átvételének általános törvényét kívánta megállapítani, azt a lélektani folyamatot, amely átvételüket lehetségessé tette. Ezért valahogy még csak helyeselni lehetne, hogy egy-egy jól ismert példasorból csak egy pár esetet ragad ki, hogy p. o. csak három latinból, három németből vett igét említ, de már azt igenis meg kell követelnünk, hogy ez a pár eset, amely egyúttal a többiek képét is viseli, helyesen meg legyen választva. Hiszen ez annál könnyebb is lett volna, minthogy a sok közül csak egy pár teljesen biztos és világos esetet kellett kiszemelnie. Mindamellet a szlávból vett igék példái közül több mint a fele hibás.

G. mindössze öt igét hoz föl, mely szláv eredetű volna: *ugrál, kalapál, abárol, rombol, csinál*. Hogy *ugrál* és *rombol* nem szláv eredetűek, az alig szorúl újabb bizonyításra, a *csinál* ugyan szláv, de nem lehetett ősl. *činiti*-ből, amiből G. származtatja, amint nem régen kifejtettem l. NyK. 30:75 és Archiv f. slav. Phil. 22:434. A fölhozott öt példából tehát igazán csak 2 helyes: *kalapál* igenis szláv *klepati*, *abárol* pedig szláv *obariti*-ből lett. Tisztán a szláv eredetű igék képviselőiül igaz ez a két példa is elég volna, mert a két főcsoportnak épen egy-egy képviselője akadna. A szlávból vett igék t. i. két csoportra oszthatók, aszerint, hogy *-a* vagy *-i* tövűek, illetőleg, hogy az infinitivus *-ati*-ra vagy *-iti*-re végződik: minden *-ati*-ra végződőnek a magyarban *-ál* végű ige felel meg (*babrál, bérnál, csinál, kalapál, kapál, sétál, zabál*), minden *-iti*-re végződő igének *-el -ol* végű (*keresztel, perzsel, nádol, pamacsol, parancsol, parázsol, párol, vádol, varázsol**). G. összeállításából ez nem tűnik ki, mert hiszen a *csinál* igét *činiti*-ből származtatja, másrészt pedig a tárgyalás folyamán olyast épít épen a szlávból vett igékre, amit az a két árván maradt *kalapál* és *abárol* sehogy sem bír el. Hogy ez érthető legyen, kénytelen vagyok cikkéből két mondatot teljesen kiírni.

»A tartalmi csoport, mondja G. a 108. l., egyrészt ugyanannak az igének leggyakrabban hallott alakjai, amelyek egymással társulva kiválasztják közös elemüket (*ama-t, ama-vit, ama-bat > ama-*); az alaki csoport különböző igék egyvégződésű (rag, mód-, időjel stb.) alakjai, amelyek társulása másrészt a hasonló hangalakú alaprészek kiválasztását eredményezi (*canta-vit, ama-vit, praedica-vit > a-*). Hogy ez utóbbi asszociációs csoportnak is fontos szerepe van az igék átvételénél, annak bizonyosságául az idézett szláv eredetű igéinkre hivatkozhatunk.«

Azt hiszem mindenki előtt világos, hogy ez az idézett szláv eredetű igékből még akkor sem tűnik ki, ha G. mind az öt példáját helyesnek fogadjuk is el, hiszen mindjárt a helytelen *csinál* < *činiti* összeállítás is megrontja az összehangzást, no meg bajosan is akarhatunk ilyen általános vonást olyan kevés példából kiolvasni. De egyáltalában mit tud az olvasók legnagyobb része a szláv igékről, hogy abból az öt példából azt következtesse, amit G. szeretne belőle következtetni? Én e tekintetben semilyen különbséget nem találok a szláv és a latin igék közt: ha a latin *ama-re, ama-t, ama-vit, ama-bat*-ból ki lehet érezni az *ama-* töt, akkor ép úgy ki lehet érezni a megfelelő szláv alakokból (*kopa-ti, kopa-jetš, kopa-lž, kopa-aše*) a *kopa-* töt; a szláv *kopati*-nak tehát szakasztott olyan módon felelhet meg ami *kapál* igénk, mint akár a latin *praedicare*-nak a *prédikál* szó.

* A részleteket nézd *Szláv igék a magyar nyelvben* c. cikkemben Nyr. 25:113—116.

Mielőtt tovább megyek, hadd említsem — félreértések elkerülése végett és annak bizonyágául, hogy G. nem igyekezett eléggé tisztába jönni a szláv eredetű igékkel — hogy G. az épen említett *kapál* igét magyar képzésnek nézi: »Járulékképző -l denominális igeképző, vö. *kapál* (*kapa*), *kaszál* (*kasza*) stb.« l. 106 l. 6 p. — pedig hát tudvalevő dolog, hogy *kopati* ige van az összes szláv nyelvekben, de a *kapa* szavunknak megfelelő főnevet, amelyből a magyar szó keletkezhetett volna, hiába keresünk a szláv nyelvekben. A *kapál* tehát dehogy is képződött a *kapa* szóból, hanem ez amábból elvont főnév, csakúgy mint a régibb *parancsolat*-ot később részben fölváltó *parancs* szavunk csak a szláv eredetű *parancsol* igéből lett, amint a *pamacs*, *parázs*, *vád* főnevek a *pamacsol*, *parázsol*, *vádol* igékből származnak, amint legújabbán a *varázs* szót elvonták a *varázsol* igéből.

E helyreigazítás után szabad legyen még egy észrevételt tennem arra az érdekes pontra, amelyet G. cikkének utolsóelőtti kikezdésében érint. Miután azt fejtegette, hogy a latin, német, szláv igékből »az asszociálás útján kivált igei alaprész«-hez a magyarban azért jár (-l-es) képző, mert az így kivált résznek olyan az alakja, hogy a magyarban vele igefogalom nem kapcsolódhatik, így folytatja:

»Adott magyarázatunkból önként következik, hogy az átvett igei alaprész nem fog járulékképzővel bővülni, ha hangalakja az átvevő nyelv valamely népesebb igecsoportjával egyezik. A magyar nyelv török jövevényigéi csakugyan ezt tanúsítják: *gyűr-* (<oszm. *jour-*, *jogur-*) *csavar-* (<*čevir-*), *gyül-* (<*jigül-*) *seper-* (kaz. tat. *seber-*) *túr-*; *szűr-*; *szór-*. Eredeti igék hasonló hangtesttel: *múl-*, *szúr-*, *tör-*, *fér-*, *facsar-*, *akar-*, *zavar-* stb. A magyar igező a török igeinek tiszta tövét tükrözteti; járulékképzőre nem volt szükség, mert az idézett igék közvetlenül átléphettek a hasonló hangtestű magyar igék osztályába.«

Minden esetre fölötte érdekes maga az a tény, hogy a magyar a török igéket járulékképző nélkül vette föl a nyelvébe, a latin, német, szláv igéket pedig nem. De talán behatóbb megfontolást érdemel, vajjon ennek oka valóban abban, vagy mondjuk csak abban rejlik-e, amit G. annak mond. Hátha egy szláv vagy egy német ige tövének hangalakja olyan, hogy a magyar nyelvben akár közvetlenül is átvehetné az igefogalom kifejezését, mi történik akkor? érintetlenül megmarad-e akkor is az átvett igei alaprész, mint a töröktől került igeéknél tapasztaltuk? Nézzünk csak egy-két példát!

Azt hiszem, G. egyetért velem, hogy *abáról* úgy lett *obari*-ból, hogy a magyar ember nem az *obari* képzetet, amely tulajdonképen a szláv igező, hanem csak az *obar-* hangcsoportot érezte ki tőnek, ehhez járult tehát a magyar -l (-ol) képző és lett *abár-ol*. Nem lehet azt állítani, hogy az *abár-* tö már maga is alkalmas lett volna az igefogalom kifejezésére; de hogy miért

lett szláv *pariti*-ből *párol*, mikor a kivált *pár*- igei alaprészt szakasztott olyan mint akár a magyar *vár*, *zár* igéké, azt G. fejtegetése után lehetetlen megértenünk. G. nyilván kihagyott a számitásból egy mozzanatot, amelyet érdemes lett volna a törökből vett összes igék gondos csoportosítása után valahogy kifürkészni.

Hogy egyáltalában csak az egész anyagra szabad ilyen általános törvényeket fölépíteni, az kivüláglik abból is, hogy az olvasó nincs abban a helyzetben, hogy a fölsorolt pár példával teljes próbát tegyen, vajjon a török igékre illő, de tényleg egészen általánosnak mondott szabály áll-e a többi nyelvekből átvett igékre is. Hogy ez így jól van-e vagy nincs jól, azon nem akarok vitatkozni, de hogy G. maga sem tette meg ezt a próbát, ez mindenképen hiba. Hiszen amilyen szegényes az ő példagyűjteménye, mégis ellentmond már ez is neki. A németből mindössze három igét idéz, mégis egyikök sehogy sem illik ahhoz az általános törvényhez, mely így szól: »Adott magyarázatunkból önként következik, hogy az átvett igei alaprészt nem fog járulékképzővel bővülni, ha hangalakja az átvevő nyelv valamely népesebb ige-csoportjával egyezik.« Ez az ige a *spórol* ige, amelynek bizony a mondottak szerint **spór*-nak kellene a magyarban hangzania, csakúgy mint a török eredetű *szór* ige helyett nem mondjuk azt, hogy **szórol*. Így felelne meg, hogy még egy-egy példát említsek, a szláv *gaziti* igének **gáz* (vö. *ráz*, *fáz*-) és nem *gázol*, a német *schüren* (scheuern)-nak **súr* és nem *súrol* (vö. a török eredetű *gyúr*—*gyűr* G.-nál sajtóhiba! — magy. *fúr*, *szúr*)!

Vége hadd említsek még egy apróságot, amelyet szintén jó lett volna tekintetbe venni, hiszen új világot derít ez is az idegen igék átvételében működő különböző erőkre. A legtöbb latin ige, amely átment a magyarba, *a- tövű* a latinban, így hát érthető az a sok latin eredetű *-ál* végű ige: *cirkál*, *citál*, *diktál*, *fumigál*, *fundál*, *grässzál*, *gusztál*, *instál*, *kántál*, *kommendál*, *menedikál*, *prédikál*, *protestál*, *próbál*, *reformál*, *taksál* stb. stb. E nagy sereg hatásának tulajdonítandó nyilván, hogy nem *a- tövű* latin igékkel szemben is csupa *-ál* végűt találunk a magyarban: *pingere* > *pingál*, *apprehendere* > *aprehendál* stb. Itt tehát G.-nak alkalma nyílt volna az asszociáció egy új, harmadik fajtáját megállapíthatni. Német eredetű ige soha sem végződik *ál*-ra, szláv eredetű csak is akkor, ha a szláv ige *a- tövű*, az említett tünevény tehát kizárólag latin eredetű igéken tapasztalható.

Ebből is világos, hogy minden nyelv hatását külön kell, de azután a legapróbb részletekbe behatoló gondossággal megvizsgálnunk. Amit a latinból került igék alapján megállapítottunk, azt nem szabad egyszerűen a német, szláv, török igék átvételére is állítani, csakúgy mint fönt láttuk, hogy ami a török igékre áll, az nem illik egyúttal a német, szláv és, hozzátehetjük, a latin eredetű igékre. Általános törvényeket pedig egyáltalában nem szabad fölláltatnunk, míg az összes részletekkel tisztába nem iparkodtunk jönni.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

AZ ANTIK ÉS A MODERN NYELVEK MONDATSZERKEZETÉRŐL.

A művelődés fejlődésével és bonyolulásával elválaszthatatlanul együttjár annak az elvonó gondolkodásnak a tökéletesedése, amely a fejlődésnek egy bizonyos fokán túl minden haladás létrehozója és irányítója; amely nélkülözhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az egyén a művelődés termékeit föl tudja használni.

És mégis mit látunk? Az antik nyelvek legmagasabb megjelenésekben, az attikai és római körmondatban, a gondolatok logikai kapcsolatának, részeik logikai összefüggésének sokkal tisztább, szabatosabb képét adják, mint mai nyelveink.

Mit tesz ez? A modern nyelveknek az a kétségtelen iránya, hogy rövid, főmondati szerkezetet használjanak; a kötőszóknak, a belső viszonyok e megjelölőinek lehető egyszerűsítése, ritkítása; az idők és cselekvések határozatlan, hanyag kifejezése, csakugyan a modern logika alábbvalóságát hirdetné az antikkal szemben?

De vajjon szaggatott mondatainkban kifejezett gondolataink kevésbé bonyolultak-e, mint azok, amelyekkel a régieknél találkozunk? Következtetéseink fölépítése kezdetlegesebb, gyengébb gondolati rendszert követel? Ha tehát egy bonyolódott logikai művelet eredményét megértethetjük másokkal anélkül, hogy e műveletet egyes mozzanataiban megjelöljük, talán inkább azt kellene következtetnünk, hogy többet bízhatunk az illetők élelkebe jövő, önmagától működő gondolkodásában.

És mégis, ez esetben a modern embernek gyerekjáték kellene hogy legyen a körmondat megértése, amely ~~e~~ szerint készen ad elé mindent, amit a modern stílus saját erejére hagy; a tapasztalat ellenben azt mutatja, hogy rövid-mondatos írásmódunkat használja mindenki, ha nagy tömegekkel akarja gondolatait közölni, és hogy ugyanaz a gyermek ugyanazt a gondolatot könnyűséggel megérti így, míg körmondatban meg nem tudna birkózni vele.

Mi hát a körmondat nehézségének lényege? Az elvont gondolkodásban képzetlen ember nem tudja eszében tartani az összefüggéseknek és viszonyoknak azt a tömegét, amelyet a körmondat *egyszerre* akar tudatában elevenné tenni. A *gondolatközlés* mai formája a gondolatmenetnek csak egy-egy lépcsőfokát világítja meg egyszerre és ha arra fölvezetett, nem törődik vele, ha az alsóbbak homályban maradnak.

Az antik körmondat annak a logikai követelésnek a kifejezője, hogy a következtetés útjának mentől nagyobb részét lássuk be; a modern stílus, ha az alapot biztosan megvetette, mint elfogadott alapra épít rá: térjen vissza az olvasó az alaphoz, ha kétségei támadnak az iránt, hiszen van-e megvetve.

Így arra az eredményre jutottunk, hogy nem a modern gondolkodás, hanem ennek megértése a modern stíusból ugyanakkora, sőt nagyobb tárgyat ölelhet fel, mint az antik, de kevesebb gondolati erőt követel.

És valóban ezt a fölfedezést, a könnyebb közlés fölfedezését

(egyike azoknak, amelyeket nem egy Stephenson vagy Edison tesz, hanem egy egész nagy emberi közösség, nem egyszerre, hanem lépésről-lépésre, de ellenállhatatlanul foglalva tért, mint a hőforrásból kiáradó meleg a környező levegőben) ama számos fölfedezés közé sorolhatjuk, amelyek lehetővé teszik, hogy az addiginál sokkal távolabb célt kisebb fáradsággal érjünk el. Erről is elmondhatta volna Platón, amit a betűvetésről mondott, hogy olyan az emberi elmére, mint a parafa az úszáson, szükségtelenné teszi az erőtetett igyekezetet; és elmondhatta volna Bacon, a filozófia másik pólusán, hogy beláthatatlan becsű, mert nem az egyén tehetségeit fejleszti, hanem a közlés könnyűségével a valóságos gyakorlati haszon, a »gyümölcs« létrehozását segíti elő.

Azt a nagy vitát, az egyén lelki fejlesztése-e a főcél, vagy a közszükséglet kielégítése, nem ez az értekezés fogja eldönteni, de talán nem tévedés az, hogy a mai stílus iránya annak a demokráciának egyik fontos mozzanata, amely korunkat jellemzi, amely annyira elütő az ókori demokráciától, mert nem az embereknek egyenlő képességein alapul, hanem egyenlő boldogításukon.

A modern író nem valamely zárkózott kör kiválasztott tagjaihoz szól, hanem a tömegekhez. Stílusa nem jelentheti logikája alábbvalóságát, mert benne az ókorénál bonyolódottabb, elvontabb gondolat nyilvánul, hanem jelenti azt, hogy ő nem az okoskodás menetét akarja közölni a végből, hogy a másoknak hasonló szellemi élvezetet szerezzen, hanem a gondolatot, amelyet reá hasznosnak tart; azt akarja, hogy fölérjen a magaslatra, nem hogy az út szépségeit élvezze.

De, vethetnék ellenem, az antik körmondat legszebb virágait a szónoklat mezején termette, a szónok pedig a tömeghez szólt.

Ámde tekintetbe kell vennünk, hogyha ma élőszóval elmondott körmondatot hallunk, szintén sokkal könnyebben megértjük, mint hogyha olvassuk, mert nagyon megkönnyíti a részek összefüggésének megértését a hangsúly, ha művésziileg bánnak vele. És ha hozzávesszük a fülnek azt a finomságát, amelyet a művészi érzékszervekkel megáldott középtengeri népeknél mind máig tapasztalunk, amelyet az akkori művelődés sokkal inkább táplált, amely olyan erővel szól hozzánk nyelvük hangzásából, alakjaiból, versformáikból, akkor át fogjuk látni, mért érthette és élvezhette a régi görög tömeg Isokrates körmondatait. Máskor pedig, mint szónoklat alkalmával, mikor a tömegre hatni akart, mert céljai elérésére szükséges volt, az antik világ szellemi urai nem óhajtottak érintkezni a *profanum vulgusszal*; ha nem tévedünk, azon okokból, amelyekről szó volt.

Az újkornak ellenben kezdettől az írás, a nyomtatás fő közlekedő eszköze, amellyel a tömeghez szólni akart és tudott. Nem a szellem ereje változott, de más eszközök, más fegyverek kellettek az újkor küzdő szelleméinek, hogy elérjék céljaikat, amelyeket máshol kerestek és találtak.

GÖRÖG IGNÁC.

ADALÉKOK A MOLDVAI CSÁNGÓK NYELVJÁRÁSÁHOZ.

VI. Szövegek.

Kötetlen szövegek: 1. A déli csángóktól.

István vajda házassága.

(Nagypatak.)

Ére jövegetett Estyéfán vajda. Kápálgattak. Tiszta leányka közeledett; Kálomkuttyától jött egy kártyacska vízzel ^éedés ápjához. Meglátta, hogy jön vízzel, — meg és álott —, sz kérte, nem adna-e vizet, hogy igyék.

»Vaj jó szüvel« — aszonta.

Odaadta, s ivutt belőle, hát béeresztett egy gyűrűt a vizecskébe, s ő ment az uttyán elé. Onnat elment az ^éedés ápjához, kápásokhoz. Leültek enni, mikor abbul ittak, mekkapódott a gyűrű, mit beleeresztett vót. Asz kérte ez ^éedés apja leánynak:

»Micsida ez? mit csántál?« S asz felelte a leány:

»Nem tudom, nem üszmerem, hogy mi s ki, én felattam bücsületesen, asz kérte, hogy igyék: bétette eszt a gyűrűt, nem és láttam, hogy mit tett bé.

»No ^éedés lányom, ki tudja mi leszén.«

Mikor eljött üdeje, a vajda elment ^éedésápjához, s ő csak jó szüvel fogatta.

Aszonta:

»Aggyák elé a gyűrűt.« Eléatták. Aszonta:

Immán aggyák a leányt is a keze alá. »Immá^m mennyünk.« Immá^m most arról elment, gazdaságot indittak, templomokat indittak, s egyik csánt egyfelé templomokat, másik másfelé.* Estyéfán vajdáné kettővel többet csánt, mint a vajda.

A forrófalvi csángók eredete.

(Somosska, Klézse fiókja.)

Estyéfán vajda olá vót, osztán egy nagy háboru történt ez országban. A vajda ^éfju vót, mint ő kegyme.** Elálott há fére, éppen idejött... Nagypatak mellett vót egy olá pap, beálott hëzzá csobánnak, mert félt, elvesztik. Ott csobánkodott... Egy korba hazajött a csobán, a páter nem vót honn, preutyásza (= a papné) ételt tett. Estyéfán felírta ^zasztára, itt vót, itt evett. Abból hazajött a páter, meglátta az írást. Ki járt ott? Csak a csobán ett ott. A vajdaság csobán legyen? — abból hír ment Jásba.

Körülvette a papot egy ármádia: mutisd meg az írást! Nézzék, aszonygya. Mingyá^m megismerte.

* A férj az ortodoxoknak, a felesége meg a katolikusoknak.

** Itt rám mutatott az öreg mesemondó.

Felfogtak onnan Forrófalára. — Ott vót egy Forró János, annak két szép lánya. A vajda aszonta, addig nem menén, míg egyét el nem viszen. Elvitték a vajdát, székre tették az ifiat — nem honn egy se kell. — Felkészítettek ármádiát, egy gyűrűt kapott az egyik lány, avval gazdagságot és.

Ugy lett, fiai leszen olá, leány magyar.

Vajdáné aszonta: »Kegymédnek olá legényeket, nekém magyar legényeket.« Hosztak nyóc magyar legént. Udók után kérdi: mit kívántók, hogy jól szolgáltatok?

»Adna egy morzsa fődet, ahol meglegyünk.«

Annak atta eszt a fődet. A papok elnyulistálták tőlünk — azér marattunk evvel a morzsával.

Leánykérés Klézsén.

Előbbször melyik legén meg akar házasulni, az a legén, melyik bücsületes, eljő mekkérdi a tisztelendő pátert, hogy meg lehét-e házasulyon; asztánd a t. p. aszonygya meg lehet, ha tud imádkozni. Osztán a legén elmenén egy bücsületes, jó embéréhez osztán az az embér, ha fogaggya, hogy elmenén láⁿ kérni, akkor a legén elmenén haza, s az az embér keres mágának egy toárost, s avval a toárossal elménnek oda, hol ő monta, hogy aszt a lányt kérjék meg nekie.

Oszt ott: »Jó estét aggyon az Isten.«

»Isten hozta magikat és.«

Osztán mekkérdi a gazda: »Miféle futó, fáradó emberek magik?

»Mik jöttünk egy tanácsot kérjünk a gázdától.«

Akkor a gazda mekkérdi: »Nocsak meglehet, miféle az a tanács?« Osztán ezbemberek monygyák: »Nekünk vagyon egy legényünk, s jöttünk, hogy kérjük neki e lányt... Immáⁿ lássuk, eljön-e a lány mük legényünk után?«

Akkor az embér gyodát nem monygya, hogy adom, ha oda is akarja adni. — Oszt onnat, ha oda akarja adni, ad jó tanácsot, s oszt még tanácsolnak egyiket-másikat, s osztán azután az embérnek ha jó kedve lesz, szereti a legént, még meg és tiszteli ökö.

Onnat elbucsuznak, s azutá^m mikor jönnek el, akkor e lány kijő utánnik az ajtóba, s osztá^m mekkérdi az eszésebb láⁿkérő, hogy note, szereted a legényünköt, mert ápad jó tanácsot adott! Akkor ő, ha szereti legént, megmonygya: »^en igen,« osztán akkor ménnek második este és biszvásan oda.

Harmadik este csak elménnek mégésmént, osztán akkor, mikor végeznék, hogy immán no odaggya ^aapja és, — a lány ül akar a sutuba, akar az ágyba — akkor osztán csak elmenén a láⁿkérő s megfogja kezit, s onnét eléhuzza, s osztánd akkor kezét ad a lány a ház közepibe a kⁱerőnek. Osztán azontúl hoz egy tál gyiót, vaj mogyorót, osztá^m még mincsak abból megtörnek, s adnak ^aapának, ^aanyának, lánnak és, s oszt a többit béteszik a

kebelikbe, s elviszik haza a legénhez, s adnak a legénnek és, zápjának és, zányjának és.

A melyik derék legén, megebélteti a lánkéřőket, s meg és tiszteli, hogy köszöni igen szépen, hogy hasznossan jártok.

Kézfogó.

Az öregék napot tesznek, hogy ilyen s ilyenkor kezét kel fogjanak. Ételét készígetnek, összegyűjtik a szomszédokat s min-csak a lánkéřőket; meggazdálja, megebélteti őket a legén. — Innen mennék a lányhoz, s ott béprimili az ember őket, s osztán leüldösnek ott henn, még tisztelődnek. Mégésmént felkel a lán-kéřő, s eléhuza a lánt az asztalhoz, s osztán odaaggya a legén neki a kezit, s osztán a keziket leöntik borval, s osztánd ők gyűrűket cserielnék.

Immán a legény nyirel, s a lány nyírásza.

A nyírásza szép servétét vet a nyirelnék vállára, osztán a nyirel kiveszi pungáját, s odavet a páhárba, ki le van téve előtte, mennyit akar.

Osztán vet a lánkéřőknek is servétét, de párát nem kel aggyanak ezek. Osztán most immán esznek, isznak táncskodnak zemberek ott a házba.

De csak a nuntába viszik el a nyírását a nyirelhez.

Kötetlen szövegek: 2. Az északi csángóktól.

A nők joga.

(Szabófalva.)

Szolomontul k'érték n'epék igazt, éppen mind az emberek-nek isz. Szolomon felfogotto, ad, hát há meg tuggyák tartani szekretult.

zUtán bétett ket berebét kuszakacsába, hogy elvigyik edzs nagy embernek, és vizsva hoszanak írást, ke odaatták. — Ők menőleg zúton nem túrték meg magikat, hod ne tuggyák, mit visznek kuszába. Kicsánták, akkor a berebék elfuttak; gyet akartak elmenni zurhoz, f'elték, ke megbüntetik, sze vették pénzvel mász berebekét sze bérekesztették ésménd a kuszába, amind ólt bécsánva Szolomontul.

Gyet elérték zurhoz, beatták e levelet, sze a berebékét a kuskával; zur megüszmertin, ke nem olyanok, amit ír az írászba. Írt okkor vizstra Szolomonnak, ke elfogatton a berebékét, hát nem óltak azok, melyiket betettin, sz elkültin, hanem mász mólduk óltak.

Okkor, gyet beattak z'írást a Szolomonnak, sz megolvasz-tatta, ekkor kihotaroztán Szolomon n'epéknek, ke nem óltak ura, hogy megtarcsák magikat, hogy me ne nezzik kuskáját, sz ki ne csánnyák, az miánt igazik nem lehet legyík.

Sze attultátul megettik a n'epék az igazikat, amind a varjuk a miszójiket.

Hát a cigányoknak miért nincsen templomuk?

Minden nemzét észvegyült, hogy hiteket vegyenek, sze a cigán isz észvegyült, hogy hiteket felvegyenek, sze miszékem emelyenek. — Moszt ők felvették zolá hitet, zután észvegyültek magikra.

Nagy Bolubász mondotta, hogy csánnják meg e miszét köbül. Akkor mászikok szóltak, ke nem lehet, mⁱért e kő mocsigájul meg, sze még e világ, nem lesz szépen.

Okkor mász szóllott, hogy csánnják meg fábul, mⁱért könnyebb, s csunyábban (könnyebben) csánódik meg.

Okkor felszöktek mászikok szájikval, ke nem lehet, mert o doszko êrothod, sze miszékik elpusztul.

zUtán mász mondotta, hogy csánnják meg szajtbúl, hogy gyet ver e szél, folyon a vâja, gyet ver e dⁱer, folyon a szaolya (savója).

Okkor minygyán akarták, sze felfogatták annak tãnãcsát. Megcsãnták. Míg elülnétt megcsãnták, hátulnétt megettik. Attultátul nincsen varjuknak miszékik.

Mibül lett zolá hit?

Ment az Isten Szempietervel zuton. Szempietter montán:

»Minden hitet megcsãntunk, csak még olá hitet nem;« sze kérte, valyon mibül lehet csãnyógyék.

Okkor az Isten megakadott a lábãbal egy lóbaligãba, sze mondéttãn: »Imma^m belüled olá termeggyik.«

Attul huzakodik zolá.

Versek: 1. A déli csãngóktól.*Bogdãnfalva.*

êEn istenem be vig vótãm ezelétt
Még a rózszám szétãlt a kapum elétt;
De már immãn nem vagyok:
Megharagutt az átkozott s elhagyott.

Haggyon is el, haggyon is el, nem bãnom,
Akadok én szeretóre a nyáron,
Szeretóre, szeretóre de jóra,
Ki elviszen a bãnatról a jóra.

*

Istenëm, istenëm, szerelmes istenëm,
Hogy kel ez vilãgot buval eltöltenem!
Szeretetlen társal egy ágyba fekenni;
Mikor megölelem karjaim zsibbodnak
Mikor megcsókolom könyveim csordulnak...
Istenëm, istenëm, szerelmes istenëm,
Hogy kel ez vilãgot buval eltöltenem!

Egy esztendő, kettő buval és eltelik,
De ez örök világ soha el nem telik...
Tenger az éccaka, nincs ki elaloggya...
Gyászba jez én szivem, nincs ki vigasztalya.
... Ki gyász alá tette, meg és vigasztalya.

Né hol kerekedik egy fekete holló,
S a fölött jár vala egy fekete madár...
Álly meg madár, álly meg, ne zavard vizemét
Hagy igyam belőle,
Írjam levelemet apámhoz s anyámhoz...

*

Ménycske, ménycske,
Megmondám ez észte,
Ne menny e cserjeszbe,
Mer megmar ekkigyó
Szerelem képibe.

*

*Hajlodozik nádszál, zérég e levele
Az én irigyimnek meg nem ál a nyelve...
Este lefektikben fejk alá tesznek,
Rigvel felkeltikben nyelvük alá vesznek,
Nem engedi isten, hogy elveszessenek.

Könnyebb kősziklának lágy éasszé válni,
Mi nehéz e testnek lélektől megválni,
Ez igaz léleknek kárhozatra menni,
Mi nehéz e testnek lélektől megválni
Min két édes szünek egymástól megválni.

*

Hegyen, földön járogatok vala,
Virágécskát gyűjtögetek vala,
Csincsecskébe csincselgetém, vala...
Lányok, lányok jó lány baráttyai,
Héjtok este hézzánk guzsalyasba,
Kösséték meg hugom koszoruját
Ágból, bogból liliomból
Tiszta veres gyergyinából...
Jobb ága a jobb vállomra hajlik,
Bal ága a bal vállomra hajlik,
Levéle az ölembe hull
Virágja kebelembe hull,
Víg illattya vig szüemre száll...

*

* Minden sor ismételve.

Hej páva, hej páva, császárné pávája...!
 Ha én páva vónék, tolvamot hullatnám,
 Szép lányok felgyütnék
 Sz e filikhez szurnák...

Luzi Kalugera.

Vérös az ég toa felé
 »Szeress ingém édös rózsám«.

Árok, árok, sendös árok,
 Én többet hézzád nem járok.

„Szeretnélek, de nem merék
 Szeretőd van, s attól félök.”

Azt is bánom, akit jártam,
 Dzsenge lábom fárasztottam,
 Én magamot hivasztottam’.

»Vagyon bizon tizenhárom
 S tíz elhagyott, maratt három
 S avval megéröm a nyáron.«

*

Én vagyok a mónár legén,
 Én járok a víz tetején,
 Én fogom az araⁿhalat,
 Édesemnek legjobb halát.

Tunya apró halat fogni.
 Nehéz szálkától megenni,
 Tunya szeretőt tartani,
 De nehéz tölle megválni.

*

Felsütött a nap a síkra,
 Mind utánam járnak sírva.
 Utánam ne járjon sírva,
 Katonának vagyok írva.

Katonaság nem busulom,
 Csak apám s anyám sajnálom,
 Sok szép gyermekeim szánom.

Katonának nagy a híre
 De keserű a kenyere.

*

Ez az este és eljőve
 S én szeretöm el nem jöve...
 Vaj nem szeret, vaj nem lehet,
 Vaj mász szeret, ehe lehet.

Aggyon is az isten neki,
 Szébbet jobbat mind én vótam...
 Mek kel monygyam szeretömnek.
 Ne tarcsón engem csufjának,
 Szereteje bolondzsának
 Csizmabeli kapcájának.

*

Van kökéⁿfa, nincsen rajta,
 Van szeretöm, nincsen haszna...
 Nincs kökéⁿfa, s vagyon rajta,
 Nincs szeretöm, s vagyon haszna.

*

Édes anyám gyöngén nevelt ingemét,
 Mer nem tudza az én bus életemét,

Mer ha tudná az én bus életemét,
Éjjel nappal siratgatna ingemét.

Edes anyám postán küldött levelét,
Dzserë haza édës fiam, ha lehët,
Haza mennék édës anyám — nem lehët,
Hónap rigvel megsiratom, s ugy lehët.

Edës anyám áljon ki kapujába
S meglát ingëm ez katona gunyába,
Edës anyám pénz vagyon a zsebëmbe,
Ára kérem, markojjon ki belőle.

Dzsiófából csinátasson koporsót,
Arany szögvel írja rivá a jajszót;
Edës anyám Kosutcucár nem leszék
A csákómba kakastollut nem teszék.

*

Szeretlek, szeretlek, mint a lágy kenyeret,
Még a templom földjén össze nem eskitnek...
A titkon szerelem fél az árulástól,
Minkét és édësem tiltanak egymástól.

Versek: 2. Az északi csángóktól.

Ploskucén.

Cserëbingó levele,
Le patakon le, le, le
Szeretöm elejibe
Hogy üyek az ölibe,
Mind a galamb fészkebe...

Aggy egy csókot sz én egy mászt,
Hod ne feletsük egymászt.

*

Kiet pár csók nem a világ...
Kettőt hármát fordulék
Tizenkettőt csókolék

Árva silyán ker mellett,
Sz az én párom mász mellett...
Árva silyán koszoru,
Sz az én szüvem szomorú.

*

Hálászok, hálászok,
Ha nem fogok egyebet:
Veresszáju gécegét.
Hát a géceg mit eszik,
Ha barkába béteszik?
Ha nem eszik egyebet:
Szerelemfű levelet.

*

Szerelem, szerelem, átkozott szerelem
Mért nem terméttél volt minden fa tövibe,
Gyófa levelibe,
Hosz szakasztott volna minden szegin legin.
En is szakasztottam, sz el is szalasztottam,
Sz még szakasztanék
Ha jóra tálálnék.

Gyír füet kászálék,
Gyokor buglyát rakék,
Minden buglya mellett
Kiet pár csókot kapék...
Vedd fel a villába,
Hajcsd fel a buglyára.

Verses játék.

A) Kérdés: Járok egyedül, fi¹elék egyedül...
 Kit acc nek²em királybiró
 Kiel Bécsbe* mennyék
 Zöld fának árnyékába, kiel beszélgesszék?

B) Felelet: Pl: Györgyivel.

A) Nem szeressük, nem kedvelyük, nem.
 Csuf ő maga, csuf gunyája,
 Tetves dolobántja,
 Bongollya kalapját csipke bongos tövel.

B) pl: Józsival:

A) Asz szeressük, asz kedvellyük, aszt.
 Szép ő maga, szép gunyája
 Gyöngyös dolobántja.
 Kötük, kötük bokrétáját
 Fehér liliumval,
 Bongolya kalapját cifra bongos tövel.

*Töredékek Szabófalváról.***

Egy, kettő, hór³em *** n¹egy,
 Paraszt Iszván m²ere m¹egy?

*

Öste vagyon, fend a nap,
 Törökország messz²é vagy,
 Z³én szeret²öm benne vagy.

*

Kihágék é nagy hedre...
 Zöld ^öerdő zöld e fű,
 Szeret²ömnek fejir bür.

*

Sipke bokor leveledzik,
 Z³én szeret²öm heveredzik.

*

Uram, uram terem²öm
 Bezz³eg beteg szeret²öm.

Pánkot szütik, nem evik (!)
 Bort hosztotok nem ivik.

*

Uram, uram gyógyizs meg
 Fi¹el órára nyohoz meg.

*

Három sillag az égbe,
 Mind így járunk e hétbe.

* Talán: *bécs*? — nem tudom, ők se tudták.

R.

** Itt már a nótáik is oláhok; e töredékekre is csak homályosan emlékeztek, s a legtöbbjét maguk sem értették már.

*** Csak e rímpárban így. Versben elszigetelt ősrégi alakot sejtünk benne, mint néhány egyéb alakban is, amely már a közbeszédben náluk sem használatos. Pl. *evik*, *ivik*.

Kurjantások a hórában (túnc vasárnap).

Hip-hop dërukláb
Fut a kusa meztláb.

Ha bëjöl Szobofalába,
Még e vén csuk isz pujka.

*

*

Eli isz, szö hátra isz,
Kettën, kettën gyermekik.

Tüske, tüske Péter bás,
Hol háltál te keskékvel?

RUBINYI MÓZES.

IRODALOM.

A gyermek nyelve.

(*Gyermekpsychologia*. A szülők és tanító-növendékek számára írta Pethes János tanítóképző int. tanár. Bpest. 1901. Lampel R. Ára 3 K.)

A gyermek lelkének tanulmányozására célzó mozgalom egyszerre nagy zajjal indult meg nálunk. E fontos kérdésnek alig van még hazai irodalma, egyes megfigyeléseknek, részlettanulmányoknak csaknem teljesen hijával vagyunk s máris egyesületről, egyetemi tanítószékről ábrándoznak a hirtelen felbuzdult hívek. Egy-egy tudományszak fejlődése nem a külső zajtól és sikerektől, hanem a komoly, lelkiismeretes és csendben dolgozó munkásságtól függ. A gyermekpsychológiának fejlődésére is sokkal fontosabb és üdvösebb hatású egy-egy jó könyvnek megjelenése, mint a hangos gyűlések.

Pethes könyve a gyermek lelki életének minden részletét tárgyalja a legjobb külföldi forrásművek alapján, melyeket lelkiismeretesen tanulmányozott s igyekezett fel is használni könyvének minden részletében, s ezért alkalmas is arra a célra, amit a szerző maga elé tűzött: hogy a szülőkben s a tanító pályára készülő növendékekben érdeklődést keltsen e megfigyelések iránt s útmutatóul szolgáljon arra, hogyan kell e megfigyeléseket végezni.

E folyóirat olvasóit első sorban a gyermeknek nyelve érdekli. S mivel a beszéd fejlődésével nyílik meg előttünk világosabban a gyermeki lélek, a gyermekpsychologusok mindig nagy figyelmet fordítottak a nyelv fejlődésének tanulmányozására. Pethes is elég nagy teret szentel e kérdésnek, tárgyalva a gyermeki nyelvet, továbbá a fogalom, ítélet és következtetés fejlődését (167—217. l.). Könyvének ebben a részében is a külföldi művek alapján tárgyalja a nyelv fejlődését, de ez nagy baj, mert olvasóinak éppen arra nem ad utasítást, hogyan kell a magyar gyermek nyelvének fejlődését megfigyelni. Elég kár, hogy a szerző, aki annyi külföldi munkát tanulmányozott át, nem ismeri azt az egyetlen értekezést, mely magyar nyelven jelent meg e sorok írójától a gyermek nyelvének fejlődéséről (Nyelvtud. Közlemények, 23. k.). De még Donner megfigyeléseit (A gyermek értelmi fejlődése. B.-Csaba 1898.) sem aknáztta ki eléggé, s példáit majdnem mindig idegen munkákból veszi. S mivel a szerző

nb.

maga nem figyelte meg éveken át egy beszélni tanuló gyermek nyelvének fejlődését, nem is tud tiszta fogalmat adni olvasóinak arról, hogy mily lelki erők működése készíti a gyermeket a beszédre s mi módon, milyen viszonytságokon át válik beszéde lassanként egészen olyanná, amilyen a környezeteé. Említett értekezésemben kifejtettem, hogy a beszéd kezdete az utánzácson alapúl, e mellett nagyon segíti a gyermeket a nyelv megtanulásában élénk képzelete, melyet az analogia törvénye vezérel. Mentül több anyának és tanítónak kellene pontosan megfigyelni és feljegyezni egy-egy gyermek nyelvének fejlődését, különösen figyelve arra, hogy mily szerep jut a nyelvtanulásban az analogiának s a gyermek teremthető képzeletének. Csak azután lehet majd részletesen tárgyalni a gyermek beszédének keletkezését és fejlődését. Egyesület alakítása helyett sok ilyen egyes megfigyelést kérek inkább a gyermekpszichologia iránt érdeklődő szülöktől és tanítóktól.

A magyar hangtani irodalomnak s az említett értekezésnek ismerete több kisebb botlástól is megkímélte volna e könyv szerzőjét. Így pl. nem helyes az az állítás, hogy beszédünkben a magánhangzókat jobban hangsúlyozzuk, mint a mássalhangzókat (172. l.). Az igaz, hogy a magánhangzók mint tiszta zöngé hangok erősebben hatnak a fülre, tehát könnyebben felfoghatók s könnyebben is utánzóhatók mint a mássalhangzók, ezért jelentkeznek korábban a gyermek nyelvében. Annak a sok változásnak, ami a gyermek nyelvében a mássalhangzókat éri, annyiféle oka van, hogy szabályszerűségről nem lehet szólni; a hány a gyermek, annyiféle hangcserét figyelhetünk meg beszédében. — A *botval*, *kenyérvél*-féle alakok használata igen gyakori a kis gyermekeknél s ennek az analogia az oka, midőn a magánhangzón végződő szók *-val*, *-vel* ragját használja a mássalhangzón végződők mellett is. — Nem helyes dolog egy-két megfigyelt esettől, vagy néha csak sejtés alapján mindjárt általánosítani. Így pl. helytelen állítás, hogy az elvont főnevek használata csak a 12 éves kor körül szokott fellépni. Valamint az is, hogy a tagadó ítélet használata már nagy haladás, hatalmas lépés (!) a gyermek nyelvének fejlődésében. Kis fiam, kinek nyelvét éveken át pontosan megfigyeltem, a 19. hónapban, midőn még csak igen ritka volt nála a két szóból álló mondat, már használt tagadó ítéletet. (L. Nyelvt. Közl. i. h.*) Nem helyes a szerzőnek az az állítása sem, hogy »a hallás nem okvetetlenül szükséges a beszéd elsajátítására, annak elég bizonyítéka az, hogy az úgynevezett német módszerrel a süketnémákat a beszélésre megtaníthatják s meg is tanítják«. (169. l.) Igaz, hogy a süketnémákat megtaníthatják a hangos beszéd használatára, ha beszélő szervük ép; csak hogy náluk a látó és tapintó érzék pótolja nagy nehezen a hallást, s az a veszélyes, nehéz munka, amivel ez a tanítás jár, bizonyítja legjobban, hogy mily szükséges az élő nyelv megtanulásához az ép hallás.

* Az én kis lányom is másfél éves korában mondta ezt a tagadó s azonfölül igen elvont kifejezést: *nem jöet* (*nem lehet*). S. Zs.

Pethes könyvét, ha van is fogyatkozása, örömmel üdvözljük s óhajtjuk, hogy minél nagyobb hatása legyen s minél többet buzdítson a gyermek lelki fejlődésének megfigyelésére.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

Magyar Tájszótár II. k. 7. füz. Vernyikál—Zsürmöl (Hornyánszky, 2 K).

Nyelvtudományi Közlemények 31. k. 1. füz. (Az Érdy- és a JordC. kétbetűs magánhangzói. Suhajda L.—Molecz B. A magyar szórend történeti fejlődése. Ism. Balassa J. — A határozóragok és a birt. személyragok sorrendje. Pröhle V. — Szószármaztatások. Gom-bocz Z. — Keleti műveltségzők. Kúnos I.)

Szilasi Móric: Cseremiszt szótár. Genetz Árvíd közreműködésével szerk. (Ugor füzetek 13. sz. — M. T. Akadémia Ára 6 K.)

Balogh Dezső: Magyar Olymp. III. (Bgyarmati könyvny.)

Erd. Múzeum 1. füz. Ismeretlen latin-m. szótár 1653-ból. Török I.

Századok 2. füz. Szent Ágoston reguláinak m. fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől 1537. Kiadta Dézsi L. (Is. Császár E.)

Néptanítók Lapja 12., 16. sz. Hogy köszönjenek a gyermekek? (Láng M., Gyöngyössy I.) — 17. sz. A beszédhibák. (Zoványi L.)

Keresk. Szakoktatás 6.—7. sz. Tisztázzuk a helyzetet. Sassi Nagy L.

Halász Ignácról: Erd. Múzeum 4. füz. M. Egyetemi Szemle 7. sz.

A Finn irodalmi társaság kiadványai 1900. E. S. Yrjö-Koskinen: Suomalais-ranskalainen sanakirja. Dictionnaire finnois-français. — K. Cannelin: Ruotsalais-suom. sanakirja. Svenskt-finskt lexikon. VII. (befejező) füzet. — Suomen kansan sävelmiä (a finn nép dal-lamai). 5—7. füz. — K. Krohn: Kantelettaren tutkimuksia (Kanteletar-tanulmányok). 1. füz. — Suomi (folyóirat) III. 18. kötet.

Setälä E. A finn nyelv mint tanítás és tudományos kutatás tárgya a finn egyetemen 1851. előtt.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

A *segély* és Bessenyei mint nyelvújító. E szó eredete kérdésében Zolnai Gyula nézetéhez csatlakozom. Azt tartom, hogy a *segélyt* Bessenyei maga alkotta a *veszedelem*: *veszély* példájára, és nem vette a nép nyelvéből. Véleményemet több okkal megerősíthetem. Először is *eddig* még éppen nem bizonyos, hogy a nép csakugyan használja, vagy valamikor használta. A székely *segéjteni* ige aligha bizonyít a *segély* megléte mellett, mert ez nézetem szerint nem egyéb, mint a régi *segélt*-nek hangváltozásos mellékalakja. Hiszen az *l > j* fejlődés a legközönségesebb székely hangváltozások közé tartozik, s még az *-lt* kapcsolatban sem ritka. A Simonyi idézte

féjt, kiált-on kívül felhozhatom erre még a hétfalusi csángó *előjt, rikójt, síkójt* alakokat is. A Báróczi *segélyt* írása sem kényszerít okvetetlenül egy népnyelvi *segély* föltételezésére. Ő még ismerhette a régi *segélt* igét is, de bizonyára ismerte a székely *segéll* és *segéjt* alakokat, tehát nagyon könnyen úgy okoskodhatott, hogy ez utóbbit tulajdonképpen *segélyt*-nek kell írni. — No de föltéve, hogy a *segély*, mint tájszó, csakugyan élt Erdélyben, hogyan kerülhetett volna mégis Bessenyeihez? Annyi bizonyos, hogy Bessenyei szókincsében nagy számmal van tájszó, de székelynek, vagy bár erdélyinek nevezhető eddig egyet sem találtam nála. Amelyik kissé ritkább, vagy feltűnőbb, az a MTsz. tanúsága szerint mind előfordul az Alföldön, vagy a Tisza vidékén is. Úgy gondolom tehát, hogy eddig még — semmi sem jogosít fel bennünket arra, hogy a *segélyt* tájszónak tartsuk.

Lássuk már most, hogy mennyi jogunk van arra, hogy a szót Bessenyei alkotásának tartsuk. Eddig, igaz, az volt az általánosan elfogadott nézet, hogy Bessenyei nem volt szócsináló. De nekem úgy tetszik, hogy ez téves nézet volt. Hiszen a Holmiban maga is bevallja, hogy itt-ott kénytelen volt új szót alkotni, és szinte jelgeként hangzik következő verse:

Gazdagítsd, fényesítsd születet nyelvedet,
Tsak ez emeli fel, hid el, az eszedet.

Term. vil. 272.

Hogy az ő nyelvújítása eddig nem tűnt fel jobban, annak csak az lehet az oka, hogy rendesen törvényes eszközökkel él. De azért legtöbbször mégis megérzi az ember, hogy ez vagy az csak olyan „mondva csinált” szó. Bizonyára ilyenek pl., hogy csak egy-néhányat említek, a következők: Van hennünk közönséges értelem szerint *Testséges lélek*, melyet másként *éltető léleknek* nevezünk igen együgyűen, mert a halhatatlan lélek még éltetőb, mivel ő nálla nélkül embert éltető lélek nem tarthat, kéntelen az Író látod szokat tsinálni értelemre, mivel még magyarba e féléket nem annyira forgattunk. Holmi 19. Emberi méltóságunk oktan *állatságra* alá szállani láttatik. U. o. 227. A Hit lélekből származik, a lélek pedig nem test, tehát, nem munkálkodhatik a *testiség* e részbe a *lelkiségen*. U. o. 173. Azonba ha olvasod ot, hol erőltet, meg kel útálnod a *négy sarkú verselést*, vagy mindég olyan Poetát olvasnod mint Báro Ortzi, ki e *négy vers sarkalásnak* szabad, 's minden eröl | tetés nélkül való nemes modjával mindnyájunkat meg haladot. U. o. 294—295. Ezek a *négyes vers sarkak*, Cadentiák mint látod, tób Poetákat meg szorongattak. U. o. 294. El nem felejtetem utolsó gondolataidat, egy bizonyos okból tsak *Dariuszozol* te: Job volna másról elmél | kednél. [Folyton Dáriusról beszél.] U. o. 163—164. [A nemzetekről verseket mondva.] Meg nem állanal a Hercúles oszlopáig, nékem | ne *nemzetelly*, ha magad nemzetéről halgatz. Mi közöm nékem Gébereidhez, Miltiadesidhez, Rómádhhoz. U. o. 155. A bünt utolsó póltzára... *mesterségelik*, melly által egyedül akarnak táplálatni. U. o. 363. Maguk viseletibe lenne szükség őket... humanisalni, az az ember-

ségesíteni. U. o. 102. El maradt része a *tá* | *plálatnak* *ganéj* lesz, az az rothadás. U. o. 50—51. Te vagy hát az ország, nem kietlensége, Pusztája, mezeje vagy *rengetegsége*. A hol ember nintsen, a tsak pusztá világ. Term. világa 236. A nép földre borul Istenét tisztelve, s Vezére szavában hatalmátul félve. A föld kerekése mindenüt *vallásol* s az emberi nemzet királyoknak hódol. U. o. 245. Szeléd barmainkat *jármallyuk*, öllyük, vágjuk, nyuzzuk. U. o. 213. Amerikában egyik nemzet . . . virágzik, hol a másik mellette természeti szabadság | ban *vadaskodik*. U. o. 211—212. A' tudatlan község, jól-lehet *újságol* Uram; de goromba mérgébe nem vádol. [Reformot kíván.] Ágis 13. Haja az új mód szerint vállá közepéig szabadon eresztve, melynek végén *korbácshaj* helyett egy ujjnyi rémitő görcs látszik s azon alól egy *hajfarkocska*. Lais 25.

Már merészebb, midőn német minták után alkot új szót vagy szólást. Pl. Elég *emberkép* [Mannsbild] van, igaz, a világban, De századik sem ér hív asszonyt magában. Lais. 29. Stzitha Fejedelem! Ne *terhelődj*, [Panaszkodik, sich beschweren.] talám leszsz olly segedelem, | Melly fájdalmas szíved' kínos rabságából Még meg-szabadítja veszélyes jármából. Buda 60—61. Ne *veszítsünk időt*; kár a késedelem. U. o. 14. Az éjjel *setétek* között tévelyegve Rejtsük barlangokba magunk leselkedve. Hárm. vit. 70. Most ez, az éjjelből napot akar tenni; amaz a *setéten* ágyba akar lenni. Ember prób. 106.

Úgy látszik teljesen az ő csinálmányai: Had rága a fukart undok fűsvénysége s *Halma*z vagyona közt eméssze éhsége. Term. vil. 381. Nézd a nagy ostobát; olyan mint az ökör, Meg fogják a fülét és a jármába *kör* [?] U. o. 282. Azért abbúl, ki egyik kezével tiz fontot *valámit*, más kezével ötöt emelgethet és ehez százig egytől el olvashat, ha erős lelke van, lehet nagy *Filosofus*. Holmi 281.

Arról az íróról, aki ennyire igyekszik nyelvét „gazdagítani és fényesíteni”, talán már az eddigiek után is joggal feltehetnők azt, hogy a *segélyt* sem vette a népnyelvből, hanem maga rövidítette, vagyis alkotta, a *veszély* mintájára. De van nekem még egy utolsó bizonyítékom is, amely szinte kényszerít ennek feltevésére. S ez az, hogy Bessenyei még más módon is megkísérlette ezt a rövidítő műveletet, midőn — szintén a vers kedvéért — *segelem*-re zsugorította össze a *segedelmet*. Íme a nevezetes hely:

Hogy lépjek? . . . kiei (olv. kiéi) ezek a' kezek,
Mellyek *segelmemre* hozzám terjeszkednek? Hárm. vit. 49.

Ez a *segelem* mindenesetre nagyon ártott a *segély* hitelének is. Olyan rövidítés, mint a későbbi nyelvújítóknál *bizodalom*-ból *bizalom*. Bizonyára a versmérték miatti szorultságában rövidítette meg a hosszú *segedelmet* egyszer *segelem*-re, másszor meg *segély*-re. Hiszen tudjuk, hogy ahol legnagyobb a *veszély*, ott legközelebb — a *segély*.

HORGER ANTAL.

Levéltár. Eddig 1801-ből volt kimutatva (v. ö. Nyr. 29:483, 30:93), de megvan már 1788-ban: a' fontos Tselekményeket (Acta)...

titkonn a' *Levéltár*ból (Archivum) kiiktatta (Hallónak bódog estvéje. Németből G. J. 1:223). A könyv fordítója Gelei József, Barczafalvi Szabó Dávid rendületlen híve, ki a nevezett könyvben mesterének majd minden új szavát használja. Nem lehetetlen, hogy a *levéltár* is majd Barczafalvi valamelyik írásából kerül még elő.

TOLNAI VILMOS.

NYELVMŰVELÉS.

Elharapódzott németesség. Nyelvünknek egyik törvénye, hogy a mondat szórendjében a birtokos rendszerint megelőzi a birtokot. Épen olyan szabály ez, mint az: hogy a tulajdonság-jelző is rendszerint a jelzett szó előtt áll.

Az az eset, hogy a birtokos jelző a birtok után következik, épen olyan kivételes, mint a tulajdonság-jelzők között az utólagos jelző, vagy értelmező.

Ilyen kivételeknek helye van feltétlenül a költeményekben a költői szabadság jogán. Pl.

»Mi zaj riad, mi nép tolong
Mentében a Dunának?!«

Helye van továbbá minden olyan esetben, amikor a mondat szerkezete úgy kívánja; vagyis akkor, mikor a jelzői mellékmondat a főmondatnak nem a birtokára, hanem a birtokos jelzőjére vonatkozik. Pl.

Elmondom a meséjét annak a regénynek, amely annyira fölkelte az érdeklődésemet.

Ha azonban a mondat szerkezet nem kívánja a kivételes szórendet, akkor ennek a céltalan alkalmazása — véleményem szerint — nemcsak németesség, hanem az ilyen mondat sokszor kétértelmű, sokszor értelmetlen és minden esetben rossz hangzású.

Hogy mikor kell és mikor nem szabad a birtokos jelzőt utólagos jelzővé tenni, jellemző példának idézem Jókai következő mondatát:

»Azon időszakban, hogy az emelkedő Róma kezdte magát úrrá tenni *abban a részében a világnak*, melyet a hajdankor földleírói ismeretes földnek neveztek, egy másik fiatal város támadt elő a tenger tulsó partján; csaknem *átellenében annak a nagy csizmának*, melynek Italia a neve.« (Jókai: Oceania, 9—10. lap.)

Itt az első esetben nem szabad a birtokost a birtok után tenni, mert a következő mellékmondat nem a birtokosra, hanem a birtokra vonatkozik; a helyes szórend tehát ez: *a világnak abban a részében*, melyet . . . stb. A második esetben pedig kell a birtokos jelzőt a birtoknak utána tenni, mert az utánuk következő jelzői mellékmondat a birtokos jelzőre vonatkozik. » . . . *átellenében annak a nagy csizmának*, melynek . . . « stb.

Nézzünk néhány példát, hogy ez a németesség legtöbbször milyen rossz hangzású s a jó nyelvérzéket mennyire bántja:

»... semmi házcsoportja az ismert világnak nem hasonlítható hozzá.« (Jókai: Oceania 84.)

»Csak ez a keserű hangulata a kedélyemnek magyarázza, ha nem is igazolja azt, ...« (Jókai a B. Hírlap f. é. jan. 7-iki sz. »Utolsó találkozásom Petőfivel.«)

Fordítsuk csak vissza, mennyivel jobban hangzik: Az ismert világnak semmi házcsoportja nem hasonlítható hozzá. — A kedélyemnek ez a keserű hangulata [vagyis magyaráz: a szívemnek v. lelkemnek ez a keserősége] magyarázza csak, ha nem is igazolja ... stb.

Íme itt is egy remek példa:

»E napjaiban a közreműletnek adák csodálatos tanúbizonyságát ...« stb. (Jókai: Magyar Nábob.) — Ha ebből a mondatból így szándékosan elhagyjuk a tárgyra vonatkozó birtokos jelzőt, akkor a *közreműletnek* birtokos jelzőt az olvasó inkább a *tanúbizonyságát* birtokhoz, mint a *napjaiban*-hoz tartozónak érti s ennek semmi más az oka, csak a németes szórend. Ha a helyes szórendet helyreállítom: A közreműletnek e napjaiban (hazaszeretetüknek) csodálatos tanúbizonyságát adák ... akkor rögtön világos az olvasó előtt, még ha a második birtokos jelzőt elhagyom is, hogy nem a közreműletnek adák tanúbizonyságát, hanem valami másnak.

Vagy tessék ezt egyszeri gyors átolvasásra megérteni:

.... »igaz, hogy elbírálásában Ausztria viszonyának Magyarországhoz az utóbbi években nagy változás esett.« (B. H.) Az én nyelvérzésem ezt így mondatja velem: Ausztria Magyarországhoz való viszonyának elbírálásában az utóbbi években nagy változás esett.

A B. H. 1898. dec. számainak egyikében a téli képtárlatról szóló tárcában Alfa is, akinek a stílusa különben mindig igen élvezetes, — még ő is így ír: »Nem is minden egyes műve a művésznak egyaránt alkalmas művészi mivoltának kifejezésére.« Rendbe szedve így volna: A művésznak nem is minden egyes műve egyaránt alkalmas ... stb.

Tizenkét év óta mindennapi olvasásom közben folyton figyelemmel kísértem, hogy ez a németesség mint fészkelődik bele nyelvünkbe. Később már figyelnem sem kellett, önként bukkantak elő, sőt néha épenséggel már arra kellett vadásznom, hogy találjak olyan mondatot is, amelyben a birtokviszonynak nem a *Das Haus des Vaters* mintája szerint volt kitekerve a nyaka.

Jókai Magyar Nábob-ja (bizonyosan a többi regénye is, de ezt figyeltem meg legjobban) hemzsegetett a németes szórendtől.

És, ha az atyamester félszázad óta erre tanítja az ifjabb nemzedéket, csoda-e, ha ma már a diákok iskolai dolgozatáig lehott ez a veszedelem.

A B. H. mindennapi olvasmányom tizenkét év óta. Tudja mindenki, hogy nemcsak jeles írók írják, hanem a lap vezérének nagy gondja van arra is, és nagyra is van vele, hogy a lap tiszta és helyes magyarságra is törekszik. De én azért mindennap találok

benne a *Das Haus des Vaters* kaptafájára húzott s egyébként is helytelen szórendű, rossz hangzású mondatokat; mintha az a tiszta magyarság csak a szavakra szorítkoznék s nem a magyaros mondat-szerkezetre is.*

HEVESI JÁNOS.

A színpad nyelvéhez. Aláírom majdnem az utolsó szóig mindazt, amit Sebestyén K. mond (30:124—9.) a magyar színpad nyelvéről. Vele együtt sajnálom, hogy Vörösmarty drámái, mint olvasmányok sem ismeretesek a közönség szélesebb köreiben, vele együtt örvendek, hogy Herczeg Ferenc Ocskay brigadéros-ában ismét drámai dikcióval, igaz, költői drámai nyelvvel találkozunk. — De már odáig nem követem Sebestyént, hogy szememet behúnyva, e dráma nyelvében ne fődözzek föl semmi zökkenőt, egyenetlenséget, gondatlanságot, hogy Herczeg nyelvét csupán dicsérjem s ne bíráljam. — Akad bizony az ő nyelvében is egy-két apróbb folt, melyet annál nagyobb hiba volna elhallgatni, mert amilyen divatos lett Herczeg, amilyen tüneményes népszerűsége jutott az Ocskay brigadéros, még a gyöngéi, a helytelen szavai és kifejezései is felkapnak és elterjednek.

Csupa apróságot fogok felemlíteni. Egy sajtóhibán kezdem. Pyber szerint Tisza Ilonáékat kifosztották holmi kóborló *gregoriusok* (11). Ez bizonyára *gregarius* akar lenni, amely a magyar beszédben mai napig eléggé használatos (nyájbeli, közrendű, közkatona). — Kifogásolom a *selma* szó németes használatát. Königsberg gróf az árulóvá lett Ocskay-val így érezteti megvetését: »*Megfizetjük a selmát, de kezet nem fogunk vele.*« (140.) *Selma* a nép száján is (v. ö. MTsz.) az irodalmi nyelvben is inkább csintalant, kópét jelent, mint jellemtelen gazembert. Hiszen leányoknak is mondják kedveskedésből, ha jól emlékszem, Kemény Zsigmond is így használja a Zord időben: »te, kis selma!« Az erkölcsi megvetést talán jobban kifejezte volna e helyütt a *hítségő*, a *hitvány* szó, vagy a régies *cenk*. — Csodálkozom, hogy Herczeg egy jó magyar szólást kiforgatott a maga formájából. Szörényi így szól a német rabokhoz: »Előre sógor! úgy eleszkortirozlak, hogy *attúl kódúlsz!*« (67. lp.) Nem úgy szól a nóta. A magyar ember, ha az isten vagy ember keze rácsap, *arrúl koldúl*. Nem hivatkozom csak Aranyra, aki megírta a »*Nagyidai cigányok*«-ban, hogy

De úgy vágta Csucsuj Mokrát a homokra,
Hogy azóta mindig arról kódúl Mokra.

Azt hisszük, hogy éppenséggel nem ártottunk az Ocskay brigadéros jó hírének e pár apró folt felfödözésével, ellenkezőleg talán szolgálatot tettünk magának a jeles szerzőnek is, aki a színpadi szövegből máris, könyvből pedig egy második kiadás alkalmával kitorölközteti az ilyen ártatlan, de mégis szépségrontó szeplőket.

KARDOS ALBERT.

* Kíváncsi volna megállapítani, melyek hát azok az esetek, amelyekben a magyaros beszéd alkalmazhatja a birtokviszonynak megfordított szórendjét.

A szerk.

Az új fürdőtörvény. Érdekes, még most is mily kevés gondal készülnek egyes magyar törvények. Az Erdélyi Kárpátgyesület az új fürdő-törvényjavaslat ügyében fölterjesztést intézett a belügy-miniszterhez. E fölterjesztésből idézzük a köv. jellemző részleteket: »A törvényjavaslat fogalmazása és stílusa igen nehézkes, nem világos, sőt helyenként majdnem érthetetlen... Kifejezései legalább is szokatlanok. Hogy csak néhányat hozzunk fel a sok közül: *rendszeresített gyógyhely-orvos* [e h. *fürdőorvos*], *közérdekű cél*, *veszélyeztetett gyógyhatás* [e h. *fürdőhatás*], *belterjes kiaknázás*, stb. stb.... Kifogásolnunk kell a tj. nyelvét. Az ily kitételeket mint *gyógycél*, *gyógyhely*, *gyógydíj*, *írda*, *távbeszélő*, *közeg*, *gyógyvállalat* stb. ma máshelyt sem nézhetnők el, nem törvényben. Legelsőbbben is tehát okvetetlenül szükséges, hogy az egész javaslat a magyar nyelv szempontjából is átdolgoztassék... A 2. §-ban a *gyógyhely* helyett a régi *gyógyító fürdő* elnevezés mellett maradnánk, mert gyógy[ító]hely... minden kórház, szanatórium stb.«

Csodáljuk azonban, hogy maga a fölterjesztés is *idényt* mond még a helyes *évad*, *évszak* helyett és *orvostudort* az *orvosdoktor* helyett, holott ma már az egyetem is *doktori* címet osztogat, nem pedig *tudorit*.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bráha. A MTsz.-ban ezt olvassuk: 1. *bráha*, *brága*: sörfőzés után maradt moslék, amellyel a marhákat hizlalják (Szatmár m. Székelyföld; Brassó m. Hétfalu); 2. *bráha*: pálinka-seprő (Székelyföld); 3. *bráha*: a legsilányabb fajta pálinka, zsidópálinka (Nógrád m. Tolmács). — Ez a *bráha* végelemzésben = kfn. *brüeye* (*brüege*, *brüewe*, *brüe*: heisse flüssigkeit, Lexer Mhdwb., Benecke, Mhdw.; ófn. **pruohi* Grimm DWb.), úfn. *brühe* (aus *brühen*: heiss machen, siedend, mit heisser flüssigkeit begiessen, Paul DWb.). A magyarba a szó valamely északi szláv nyelvből, még pedig valószínűen a kisoroszról került.

A kfn. *brüeye*, úfn. *brühe*-beli *üe*, *ü* umlautozott ófn. kfn. *uo*-ból eredt (úfn. hosszú *u*; vö. ófn. *pruohi* Grimm; ez kikövetkeztetett alak). Az *uo*-nak nyug. germán hosszú *ō* az eredetije; vö. közép ang. *bréie*, köz. alném. *broeye* (Kluge⁵; mai aln. *oe* = *u*, pl. *goed*: gut, középaln. *oe* = zárt *o*, Paul, Grundr. 1²:824).

Mivel a mi nyelvünkben középfrank eredetű jövevényszavainkkal egyidőben jöttek át alnémet (alsószász, alsófrank) eredetű szavak is, német szavaink vizsgálatában akkor, mikor nem felnémet jövevényszóról van szó, lehetőleg a nyug. germán alakból induljunk ki. — A kfn. *brüeye*, úfn. *brühe*-ben tehát nyugati germ. *ō* (*brō*) hanggal van dolgunk. A nyug. germ. *ō*, kfn. *üe*, úfn. *ü* (umlaut *i*, *j* előtt) a legtöbb német nyelvjárásban *ü*, *î*-vel van meg (vö. Paul, Grundriss I²:700; bajor *brü*, Schmeller 1²:336); az erdélyi szász nyelvjárások azonban ez alól kivételek. Az északi (Beszterce) és közép erd. szászban a nyug. germ. *ō*, ófn. kfn. *uo*-nak *ā*, umlautjának *ā^e* a megfelelője; ott a *guot*, *gut*: *gāt*, a kfn. *brüeten*: *brā^edijn*, kfn. *müeye*:

mühe: *ma^e*, kfn. *vrüje*:frühe:*frä^e*. Ezekben a nyelvjárásokban a *brüjejen*:brühen = *brä^e* (Keintzel, Archiv 26:169), *brä^e* (Kisch, Bistr. ma. 27), s ami nagyon fontos a szó jelentésárnyalataira, itt a kfn. *brüjejen* = brennen (Kisch, Nösner Wörter und Wendungen 23). Ez az erdélyi szász megfelelés azért is fontos, mert a szászok főtömegének a kivándorlása területén, a Mosel folyó mentén, s általában a középfrank nyelvjárásokban az umlaut mindég *i* (vö. *brît* = brennt, *brüjejen*-ből Kisch, Bistr. ma. 27). — Az erd. szász *ä*, *ä^e* < nyug. germ. *ō* legjobban egyezik e tekintetben a vesztfáliai alsó szász nyelvvel. Woeste szótárában (Wörterbuch der westfälischen ma., Leipzig 1882), amelynek adataira építem e kijelentésemet, ezt olvasuk: *braie* fem. brühe. du büs med der selftigen *braie* begoten.* A vesztfáliai alszász *braie*:brühe szót a XII., XIII. századi alszász telepesek magukkal viszik, s a szó belekerül a szláv nyelvekbe. Hogy itt újabb ez az átvevés, bizonyítja az, hogy a nyug. germ. *ō*-nak a szláv alakokban e szónál *a* a megfelelője (vö. alsó-szerb *bražka*, kisor. *braha*:schlempe, brantwein, art dünnbier, lengy. *braha*, *bracha*, *bräjä*:brantwein, spülicht, or. jaroszlavi nyelv. *bräga*, *bražka*:art getränke von gerste und hirse; vö. Mikl. EtymWb., Linde, Dalj, Żelechowski; a szláv alakok Karłowicz Slownikjában helytelenül vannak magyarázva). Ellenben a szlávtság régi germán szavaiban a germ. *ō*-nak *y* vagy *u* a megfelelője (lásd Vondrák, Čas. čes. M. 1900, 29. 30., ez ellen Jagić: Zur Entstehungsgeschichte 2:10. §. 30). A vesztf. alszász *braie* > lengy. *braja*, *braha*, *bracha*, alsó-szerb *bražka*, kisor. *braha*, or. *bräga* tehát újabb alszász átvétel, s Miklosich EtymWb.-ba egész bátran bejegyezhetjük, hogy az alakok a 'brühe' szó alszász átvételei (Miklosichnál: 'Man denkt an ein mit 'brühe' verwandtes d. wort').

A magy. *bräga*, *bráha* a kisoroszból való; vö. kisor. *bräha*, kicsinyítve *brážka*: 1. maische zum brantwein machen, brantweinspülicht, schlempe; 2. brantwein; 3. art dünnbier aus hirse (Żelechowski); ezt bizonyítja a magyar szó földrajzi elterjedésén kívül a jelentések pontos egybevétele s ezt a szóközépi *g*, *h* kettős alak. (Hasonló eset van a magy. *deget*, *dohot*:szekérkenőcs MTsz., vö. kisor. *déhot*, *dóhot*:birkentheer). Messzire vezetne, ha e *g*:*h* kettős alakokat ezúttal tárgyalnám (vö. Szobolevszki: Lekciji po iszt. ruszk. jaz. 112. lp; és a germ. *j*:*g*), csak ismétlem, hogy a magy. *bräga*, *braha* kettős alakok ép e *g*:*h* alapján szláv eredetűek.

Végül néhány szót a jelentésről. A kfn. *brüjejen*-nek a középfrank nyelvjárásokban 'brennen' a jelentése, s már ez is megmagyarázhatja, hogy a *bráha*:brantwein-t, pálinkát jelent. De másrészt idézhetek egy analógiás esetet is. Az erd. szász *geich* (= aln. *jüche*, újf. *jauche*:suppe) 'krautsuppe' mellett: leichter, saurer landwein-t is jelent (Kisch, Nösner Wörter 53. lp) s ebből az is kitűnik, hogy az alszász *braie*:brühe, leves jelentéséből fejlődhetett a 'pálinka'

* Woeste szótárának anyaga az Elberfeld-Barmen melletti régi Mark grófságból is került, s így nem tudom megmondani, hogy a *braie* alak pontosabban melyik vidékről való.

jelentés is. Ezt természetesen csak elősegítette, hogy a kfn. *brüezen*-nek a középfrank nyelvjárásokban 'brennen' a jelentése.

Mindezek után tehát kimondhatjuk, hogy a magy. *bráha*, *brága* szláv közvetéssel a vesztfáliai alszász *braie*-ből való.

MELICH JÁNOS.

Pajzs. — Ezt a szót valószínűleg a tatár révén a sínai nyelvből vettük át. Yule írja *The Book of Ser Marco Polo* című művében, hogy a tatár *paizah*, sínai nyelven állítólag *pai-ceu* (magyaros átírással), egy táblát (tablet) vagy fém-lemezt jelent, olyant t. i., amilyent a tatár khán átadott a két Polo testvérnek, hogy őket útlejtekben mindenhol megvédje hatalmaskodás és erőszakoskodás ellen. Aranyból, ezüsből vagy rézből volt az ilyen tábla az öreg Hammer szerint. Yule említett művében (1:316) képmását adja egy ilyen *pai-zah*-nak, melyet 1846-ban a Jenisszej kormányzóságban találtak s jelenleg Szent-Pétervárott az akadémia ázsiai muzeumában őriznek. Ez egy négyszögletes lapos ezüstlap, melynek hossza 12.2 angol hüvelyk, szélessége 3.65. Súlyát nem közlik, de Ramusio, az utazó szerint súlyuk rendszeren 3—4 márka volt. A szentpétervári példány felső végén van egy lyuk, melyen át fonalat vagy könnyű láncot fűztek, s így fölfüggesztve hordozták. Van rajta tatár fölírás is, mely fordításban így hangzik: »Az örök ég erejénél fogva! A khagán neve legyen szent! Aki nem adja meg neki a kellő tiszteletet, az öllessék meg s haljon meg!« Azoknál a perzsa történetíróknál, kik megírták a mongolok történelmét, említés van a *pai-zah szir-i-ser*-ről vagyis az oroszlanfejes pajzsról. Gházán khán pedig egy firmánjában egyik alkirájának Szíriában tett hódításaiért jutalom fejében kardot ajándékoz, zászlót, dobót és oroszlanfejes *pai-zah*-t. Perzsiában pedig a pajzson ábrázolt oroszlanfejek száma egy és öt közt változott a kitüntetett egyén rangja, illetőleg érdemei arányában.*

KROPF LAJOS.

Zalán futásának egy soráról. Zalán futása hangulatos bevezetésének van egy helye, melyet sokan rosszul értelmeznek. A legtöbb felolvasó és szavaló, akinek ajkáról elhangzanak a jól ismert sorok:

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénnyel jársz egyedül...

a második sor végét olyanformán ejti ki, mintha a *mélyen* a rákövetkező igenévének a határozója volna (*mélyen enyésző*). Így szokták tanítványaink is olvasni az iskolában, de így fogta fel legújabbán e kifejezést a *Zalán futása* érdemes német fordítója Kosztka

* Ez érdekes egybevetés, de vajjon megdöntheti-e az eddigi véleményt, mely szerint *paizs* olasz jövevény = ol. *pavese* (cseh *pavéza*, lengy. *pawęż* stb., l. Nyr. 18:529)?
A szerk.

György pécsi tanár is. Ő az idézett sorokat így adja vissza németül: *

Unser entschwendener Ruhm, wo säumst du im Dunkel der Nächte?
Hundert' der Jahre entflohn, du aber bewegst dich allein da
Unter ihnen mit tief verdunkeltem Glanze....

Kétségtelennek tartom, hogy az említett kifejezés így olvasandó: »s te alattok mélyen — enyésző fénnel jársz egyedül.« Vagyis a *mélyen* az *alattok*-hoz csatlakozik s nem határozója az *enyésző* igenévnek. A *tief verdunkelt* tehát hibás fordítás, aminő különben nem sok akad a nagy fáradsággal készült munkában. K. B.

Velemmel. A személyragozott *vel*-nek e halmozó alakjáról kérdi a Nyelvőr szerkesztősége, hogy mely vidékeken járatos? (Nyr. 29:506.) Minthogy a Tájszótárban sem a *vel* alatt nincs, sem az *együtt*-nél, amellyel kapcsolatban szokott Simonyi szerint előfordulni (*velemmel együtt*), szükségesnek tartom tanúságtétel végett följegyezni, hogy Nagybányán (Szatmár m.) a *veled*del *együtt*, *veletekkel együtt* stb. kifejezőmód, legalább a 70-es, 80-as években, az én diákkoromban határozottan járatos volt, s magam is szoktam még most is mondani. (Vö. Hunfalvy-Album 80. l.) De nekem úgy tetszik, hogy nem csupán az *együtt* névutó előtt használják, illetőleg használták Nagybányán ezt az alakot, mint Simonyi véli, hanem — bizonyára az analogia továbbterjedésével — az *együtt* nélkül is; úgy emlékszem, hogy ilyeneket is mondanak ott, illetőleg mondtunk gyermekkoromban: »En *veletekkel* nem játszom« stb. ZOLNAI GYULA.

Kenyér botja. »A jégverésre azt mondtuk: eltört a kenyér botja.« Így mondja Jókai a kenyérbál emlékkönyvében. Ez merőben bibliai kifejezés, I. Mózes 3. k., 26. rész, 26. vers: »Mikor eltöröm nálatok a kenyérnek botját« (javított Károli; a régi Károli másképp és másképp Luther is, akik nem vélték tanácsosnak, hogy e pontban szószerint fordítsák a héber eredetit). Mely úton került e szólásmód a nép ajakára? KRAUSZ SÁMUEL.

Aggastyán? Geleji Katona István Magyar Grammatikátskájában (Toldy: Corp. Gramm. 321. l.) azt mondja: „Némelyek ilyen szollásval-is élnek: *Agoston üdött*; pro *Agoston üdejében*; *világ-teremtése-ulta*... pro: Világ-teremtésétől... fogva: stb. Ez az: *Agoston üdött*, *Agoston üdejében* nyilván azt jelenti: *öreg korában*. (Vö. 17:529.)

HORGER ANTAL.

Elmés gondolat, de kárba veszett, mert Geleji K. I. ezt a kifejezést Pázmányból vagy Lépes Bálintból idézi. Vö. Ez az eszeskedés megcsábíta egy barátot sz. *Agoston idött*... (Pázm: Kal. 381).

* *Zalans Flucht*, von Michael Vörösmarty, in deutscher Übertragung herausgegeben von Georg Kosztka, Halle a. d. S., az Otto Hendel-féle Bibliothek der Gesamtlitteratur-ban, 1419—1421. sz.

Sz. Ágoston idétt a halottakért nem imádkoztak (Pázm: LuthV. 40). Ha halottakért imádkoztak a hívek szent Ágoston idétt... (Lép: PTük. 1:51).

A SZERKESZTŐSÉG.

Tajszókról. (Nyr. 29:576.) Amit az érmelléki nyelvjárásról szóló dolgozatomban a *pitar*, *pápista* és *protestáns* varjú szókról mondtam, ma is fönn tartom. A *pitar*: egyszerűen konyha, a fekete varjú *pápista* v. és a tarka v. *protestáns* v. Így hallottam a néptől, tehát így van; mert hát Halas és Nagyvárad között *takaros* kis út vagyon. Utóbbi szó, igaz, szépet is, csinosat is jelent. De nem igen mondjuk: a kendőt *csinosan* hajtotta össze, hanem *szépen*. De: ez *takaros* kislány: csinosat jelent. (Nyr. 29:335.)

Falusi és társai. (Nyr. 29:422.) Az abaújmegyei Forró-Encsen és környékén az öt *órási*, tíz *órási* vonatot várják. JENŐ SÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. A tagadó szólam helye. Melyik magyarosabb? 1. »A lázadás megszűnt, de nem a nemesség elkeseredése.« 2. »A lázadás megszűnt, de a nemesség elkeseredése nem.« — Megjegyzendő, hogy az első mondat szépprózában fordul elő.

F. A magyarosságra nézve egyik mondat ellen sem lehet kifogásunk. — Mind a két esetben olyan hiányos mondattal van dolgunk, melyben az igeállítmányt elhallgatta az író. — Simonyi részletesen tárgyalja az ilyen mondatokat a NyK. 25. kötetében s azzal magyarázza ezt a kihagyást, hogy az ilyen összetett mondatok második részében ugyanaz volna az ige, mint az elsőben, s hogy az egyhangúságot elkerülje az író, magát az igeszót nem teszi ki másodszor is, csak a hozzátartozó tagadószócskát (8. l.).

Úgy látszik, az első mondatot találta szokatlannak a kérdező. Ha az ígét is odatesszük a tagadó szó mellé, nem lesz szokatlan egyik mondat sem: A lázadás megszűnt, de *nem szűnt meg* a nemesség elkeseredése; vagy pedig: A lázadás megszűnt, de a nemesség elkeseredése *nem szűnt meg*. A szólamok rendjében van tehát a különbség. Az első esetben azért van elől a tagadó ige szólama, mert *erre* akarja különösen figyelmeztetni az olvasót az író. — Mintha ezt mondaná: »Ha a lázadást kérde, az megszűnt, de *nem szűnt meg* más valami, még pedig a nemesség elkeseredése.« — A második esetben viszont így gondolkozik: »A lázadás megszűnt, de ha a *nemesség elkeseredéséről* kérdezősködöl, arról csak azt mondhatom, hogy nem szűnt meg.« Itt szintén nyomatékos a tagadó szó, de maga az alany (a nemesség elkeseredése) kelti fel figyelmünket s aztán várjuk, hogy hát erről miféle ellenkezőt fog mondani a beszélőnek még ismeretlen része.

Nagyon természetes, hogy azt a szólamrendet, melyben, mintegysietve, mindjárt a tagadó ígét tesszük előre, az élénkebb tagadás-

ban használjuk, míg azt, mely az alanyra is nagyobb figyelmet fordít, a nyugodtabb beszédben. Ép így van ez a fentebb említett hiányos mondatokban is. — A lázadás megszűnt, de *nem* a nemesség elkeseredése; ez elevenebb, indulatosabb beszéd, mint a másik. Ha hátrább hagyjuk a tagadó szót, nyugodtabb a beszédünk, de ép oly határozott a tagadás, sőt talán még határozottabb is. Mivel a nyugodtabb beszéd közönségesebb, mint az élénk, indulatos beszéd, azért szokottabb a második szóelhelyezés.

Hogy az első szórendet az élénk, indulatos tagadásban használjuk, az is bizonyítja, hogy ilyenkor a tagadó szóhoz leginkább valami erősítő indulatszót is szoktunk tenni s ekkor már ép ez a szórend szokásosabb. — Például: »A lázadás megszűnt, de *nem ám* a nemesség elkeseredése.« Milyen furcsa volna, ha ezt mondanók: »de a nemesség elkeseredése *nem ám!*« Ép ilyen mondatot idéz Simonyi említett értekezésében Faluditól: A világi bírák kezéből néha kimenekedhetünk, de *bezzeg nem* az élő Istennek hatalmából. (9-ik oldal.) Itt, a szórenden kívül a *bezzeg* indulatszó járul hozzá a tagadás élénkítéséhez. — A másik *szólamrendre* szintén igen tanulságos példát találunk »A magyar kötőszók«-ban: »fiamat vidd bé mindegyik szobámba, de a tizedikbe *ne*. Nyr. 8:280.« (178. l.) — Itt így gondolkozik a beszélő: vidd be a szobákba, de mikor a tizedikhez érsz, állj meg, *a tizedikbe* — *ne* vidd be! Tehát különösen figyelemztet erre a szóra: *a tizedikbe*. Mig ha indulatosabban akarná figyelemztetni, hogy valahogy *be ne vigye*, akkor így szólana: »Vidd be mindegyik szobámba, de *ne ám* a tizedikbe!«

Ez tehát a kétféle *szólamrend* között a különbség. — Az első az élénkebb, indulatosabb beszédben van helyén, a másik a nyugodtabb mondásban. — Hogy a két *nem* szótagnak véletlen összetalálkozása talán kissé sérti a fület (de *nem* a nemesség), az természetesen a stílus és ízlés dolga.

MOLECH BÉLA.

2. Társadalomtudományos v. társadalomtudományi Társaság? A nem rég alakult *Társadalomtudományi Társaság* alakuló értekezletén valaki azt indítványozta, hogy az egyesület címe *Társadalomtudományos Társaság* legyen. Az indítványt nem fogadták el. De lehet-e igaza a nyelvtudomány előtt az indítványozónak?

F. Az indítványozónak igen gyarló lehet a nyelvérzéke, annál több benne az orthologuskodhatnám, tudákos viszketegség. Ő bizonyára így okoskodott, többet akarván tudni valamennyi társaságnál: ha a *Társadalomtudományi Társaság tudományos* társaság, hát akkor csak *Társadalomtudományos Társaság* lehet. Csakhogy a nyelvszokás a leghatározottabban tiltakozik ez ellen, mint minden *a priori* okoskodás, minden nyelvbéli bölcselkedés ellen. Avagy ki fogja *Természettudományos* Társulatnak, *Történelmes* társulatnak, *Néprajzos*, *Földrajzos*, *Filológus* stb. Társaságnak nevezi eddigi *tudományos* társaságainkat, csupán azért, mert általános, összefoglaló nevük *tudományos* (és nem *tudományi*) *társaság*?! A *tudományos* és *tudományi* alak ezen különböző használata egészen következetes megállapodást mutat irodalmi

nyelvünkben. Ha ugyanis általában beszélünk tudományt művelő társaságokról, akkor csak a *tudományos* alak helyes, amely a *tudós*-sal majdnem egyértékű (vö. *Magyar Tudós Társaság* és *M. Tudományos Akadémia*). Mihelyt azonban valamely külön tudományágnak műveléséről szólunk, az -s képző helyett az -i-t alkalmazzuk: *Természettudományi* Társulat, *Földrajzi* Társaság stb. Ugyanígy vagyunk a *folyóirat* szó jelzésével is: *tudományos folyóirat*, de: *természettudományi*, *néprajzi* folyóirat stb. E használatmód magyarázata nem lehet más, mint a következő. Az egyes szaktudományokkal foglalkozó társaságoknak címében csak azt kell kifejeznünk, hogy mely tudományágot illető, mely tudományszakra tartozó a működésük. E hozzátartozásnak pedig irodalmi nyelvünkben az -i melléknévképző a kifejezője (vö. *vezéri* hatalom, *bírói* hivatal, *ősi* dicsőség stb. stb.). Ennélfogva mondjuk: *Természettudományi* Társulat, *Földrajzi* Társaság stb. Az egyszerű *tudományos* szó ellenben azt jelenti, akinek tudománya van, épúgy mint *erős* az, akinek ereje van stb. Azonban már akik egyes szaktudományokkal foglalkoznak, azokról jó magyar ember még sohasem mondotta, hogy: *természettudományos*, *filológiás*, *nyelvtudományos* emberek stb., hanem más kifejezésmóddal, hogy: *természettudósok*, *filológiával foglalkozók*, *nyelvészek* stb. S épígy nem szoktuk ezen -s képzős melléktneveket a tudományos társaságok címében sem alkalmazni, bár az egyszerű *tudományos* szót a társaságokra átvittén is használjuk.

ZOLNAI GYULA.

3. Tanárok. Győr megyében Szemerén hallottam kidobolni, hogy »Tudtára adatik mindeneknek, hogy a szemerei szőlőhegy körül levő *tanárkokat* minden szőlőtulajdonos 8 nap alatt kitakarítsa s rendbe hozza.« Tudakoltam a dolgot s azt a feleletet kaptam, hogy a *tanárkok* a hegy körül levő mély árok, mely az eső és hólé össze-
gyűjtésére szolgál s ezt minden évben őszkor és tavasszal ki kell ásni, mert a hegyről lefolyó víz betömi. De hogy miért nevezik tanárkoknak, azt nem tudták megmondani. Vajjon hol élnek még ily kifejezéssel és honnét eredt?

KOTUCS JÁNOS.

F. A *tanárok*, *tanórok*, *tanorok* szónak eredetileg semmi köze az *árok* szóhoz, hanem túske-sövényt jelentett és szláv jövevényszó (vö. horv. *trnik* túskebokor). A szó különböző formákban és jelentésekben sok vidéken él (vö. MTsz.).

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Helységnevek. Kár nagyon berzenkedni a helységnevekről csinált törvény késedelmes végrehajtása miatt, mert ez a dolog félig sem olyan könnyű, amilyennek a türelmetlenek látják. Nem az a legnagyobb baj, hogy egynémely községnek nehéz megtalálni a jó magyar nevét. Ez még csak menne valahogy. Sokkal fogasabb ennél

az a másik feladat, hogy minden helységnek lehetőleg más és más neve legyen. Az azonos nevű helységek száma nagyon is nagy. Csak egy-nehányat említve, van tíz *Antal*, és ezenfelül még tizennyolc *Antal*-al összefüggő helységünk; van 15 *Apáti*, 19 *Aranyos*, 10 *Béla*, 18 *Belmajor*, 16 *Almás*, 14 *Csehi*, 10 *Csurgó*, 13 *Diós*, 9 *Eperjes*, 16 *Erzsébet*, 9 *Fehértó*, 12 *Földvár*, 11 *Galambos*, 12 *Haraszt* és ugyanannyi *Haraszi*, 12 *Hidegkút*, 14 *Kápolna*, 17 *Kisfalud*, 12 *Medgyes*, 12 *Rákos*, 25 *Sándor*, 19 *Szent-András*, 12 *Szent-Erzsébet*, 12 *Szent-Márton*, 18 *Szent-Mihály*, 12 *Szent-Miklós*, 15 *Szent-Péter*, 20 *Tótfalu*, 25 *Világos*, és nem kevesebb, mint éppen 100 *Ujmajor*. Minde községeknek semminemű más jelzőjük nincs, mind más és más megyében fekszik, ámbar van olyan is, hogy egyből egy megyében van kettő-három is, — mindegyiknek más a postahivatala, más a távirója. Tessék kérem már most egy oly levelet, amelyen csak a község neve van, kézbe adni! Már pedig a paraszt nem igen írja rá a megyét, sőt a kaputos ember sem igen cselekszi. Feltűnik azonban egyúttal e neveknél az is, hogy éppen a szép, magyaros nevek fordulnak elő oly sűrűn, mert az idegenhangzású helységnevek közül a 18 *Dolinán* és 13 *Dubraván* kívül nem igen találunk hasonló jelenségre.

Sok szép magyaros névvel találkozunk ellenben három-négy-öttször is, és kiváltképen a keresztnévek igen gyakoriak. Feltűnő jelenség, hogy alig van oly keresztnév, amelyre községet ne kereszteltek volna, és még az oly ritka nevek, mint *Dóra*, *Ella*, *Emánuel*, *Anasztázia*, *Iphigenia*, *Xavér* is előfordulnak, némelyik többször is [így *Henrikudvar*, *Henriette*, két *Henrika* stb., de ez mind egyes puszták neve, amelyet az illető gazda ruházott rájuk].

Hogy a keresztnévek mellett majd minden mesterség, mint ács, bodnár, kádár stb., azután az állatvilág is sűrűn van képviselve, az csak természetes; de már kissé furcsa, hogy ez állatnevek mellé még más jelzőket is ragasztottak. Így keletkezett *Bagolyvár* és *Bagolyszállás*, *Békafalu*, *Békaháza*, *Békavár* és *Békató*, *Békástó* és *Békáskút*, *Farkasordító*, *Farkasorra* és *Farkastorok*, a 8 *Halastó*, a 3 *Macskalyuk*, *Rigófészek* és *Rigómáj*, *Róka*, *Rókaháza*, *Rókalik* és *Rókalyuk*, sőt *Rókamező* és *Rókamalom* is. [Mint hogy a *ravasz* szó is eredetileg rókát jelentett, ide számíthatók ezek a nevek is: *Ravasz*, *Ravaszlyuk*, *Ravaszbikk*, *Ravaszpart*, *Ravaszrész*, *Ravaszd*. Van továbbá *Hódmező-Vásárhely* mellett 11 *Hódos* és *Hodos*, 8 *Kígyós*, aztán *Kígyóshát*, *Kígyóstanya*, *Kígyósszög*, aztán *Bogár*, *Bogáros* és *Bogaras*, *Bogártelke*, *Sárbogárd* stb. stb.]

Furcsán hangzanak e nevek, de találunk ennél sokkal furcsább neveket is. Íme mutatóba egy pár a sok közül:

Égenföld, *Egyházas-Ozmánbükk*, *Embertelen*, *Erőszak*, *Ezredes*, *Fajankó*, *Félhold*, *Gombóc*, *Fricska*, *Galiba*, *Csokoládé*, *Cethal*, *Bolondvár*, *Véresfogadó*, *Bableves*, *Bagó*, *Belebele*, *Blaumontag*, *Holdvilág*, *Innenső-Ángyád*, *Kis-Bögre*, *Koldusgödör*, *Kopraló*, *Krumpli-csárda*, *Kuruttyoló*, *Kutyavacok*, *Lebuj*, *Lónyázó*, *Másisteni bérc*, *Napkeleti*, *Nekeresd*, *Néma*, *Nevetlenfalu*, *Névtelen*, *Nyavalyás falu*, *Ötvenkilenc*,

Pipagyújtó, Rongyos, Rozsdás-Serpenyő, Szamárszurdok, Szélhordta, Zsidókalap stb. stb.

Minde nevek keletkezését bajos lenne felderíteni, könnyebb a következőknek a leszármaztatása, mint *Rajkók-pataka*, ahol bizonyára valaha a rajkók fürödtek, *Papokszállása, Kétútköze, Betekints, Baromlak, Bolhavár, Átokháza*.

Azt azonban talán tisztára lehetetlen lenne felderíteni, hogy honnan vették *Köszvényes, Remete, Pokol, Paradicsom, Ördög, Szépkenyerű Szt.-Márton, Laciszerelme, Gyolcsinges, Drágavilma* és *Apáca-Szakállas* a nevüket.

Hogy Sárosmegyében van egy *Amerika*, Pozsonyban *Amsterdam*, Szepesben *Belgrád*, hogy összesen van hat *Betlehem*, egy *Charlottenburg*, Szatmárban egy *Haynau*, Trencsénben *Jericho*, Somogyban egy *Lajpcigpuszta*, Torontálban egy *Macedónia*, valahol nem messze *Mexico*, Borsodban *Muszka* [Aradban is. *A szerk.*], valamint egy *Nizbrod* és egy *Nizbrot* is, no meg mindjárt 2 *Prága* is, mindaz részint természetes, részint nem csudálni való dolog.

Csak természetes aztán az is, hogy 46 *Tót*, 21 *Rác*, 16 *Szerb*, 60 *Szász*, 22 *Román*, 32 *Orosz*, 73 *Oláh*, 84 *Német* előnevű községgel szemben 131 használja a *Magyar* jelzést, s minthogy nemes nemzet vagyunk, mi sem természetesebb, mint az, hogy 51 *Nemes* jelzésű helységgel szemben csak 2 *Paraszt* és 2 *Pór* szerepel.

A sok *Fekete* mellett van elég *Fehér*, és *Fejér* is, de már a *Nagy* jelzésű község a *Kis* jelzésű nagyon háttérbe szorítja. Hogy sok nálunk az alma és a dió, arról a sok *Almás* és *Diós* tanuskodik; hogy valamikor aranyat is találtak, arról meg a számos *Arany* és *Aranyos*; de hogy pénzünk sohasem volt sok, abból is következtethetjük, hogy csak egy *Pénzeskút* van és mindössze 2 *Krajcár*.

Annál több a nyírfa, mert *Nyír, Nyíres* és *Nyírjes* összesen 102, *Rózsa* és *Rózsás* pedig 51 van.

Nyilván csak azért, hogy iskolába járó gyerekeink az X betű használatát, illetve létezését megértsék, van egy *Xaípe* [puszta, nyilván a görög XAIPE = *χαῖπε*!] és egy *Xaver* nevű helység is; nyelvgyakorlatok céljából lehetnek *Szvracsnik, Szvracsínovec, Szmrádák, Szmracskó, Pthrügy, Kis-Pritrzsd, Csrjepkovlan* és *Csrhla*; de hogy miért van a világon *Bárnevolna*! — azt már igazán nem tudom.

(Bp. Napló 1900. XII. 14.)

KISZELY RÓBERT.

Magyar-tót frazeologia. [Czambel Samu dr. cikket írt a Felvidéki Híradó 1900. nov. 25-diki számába; a cikk azzal a kérdéssel foglalkozik, kell-e magyar-tót frazeológia. Czambel évek óta foglalkozik a magyar-tót frazeológiával s most arról is beszámol, miképp szervezi megvalósítását. A magunk részéről csak helyeselhetjük Czambel fáradozásait. Mutatóul cikkéből idézzük a következő sorokat:]

A frazeologia megmagyarázza a nyelvsajátságokat a másik nyelv sajátásaival. A fődolog, hogy ezek jók, találók legyenek. A magyar nyelvi sajátásokat alaposan megérti és elsajátíthatja a

tót ember, ha kezében van a magyar-tót frazeologia és ebből kiolvasta és megtudta, hogy pl.

Magyarul:

Annak a családnak magva szakadt
A ház reánk szakad
Ez az ember szálla a szememben
Azt kötötte a fia szívére
Bizony ő ember a talpán
Az az ember kötni való, sült
bolond
Az fogas kérdés
Arról szól az ének
Lenézték őt
A szalma lángot vetett
Tetőtől talpig becsületes ember

Tótul:

Tá rodina vymrela
Dom sa na nás srúti
Tento človek mi je trňom v očiach
To kládol synovi na srdce
Veru je on chlap ako treba
Ten človek je celý, hotový blázon
(mindkét esetben)
To je tvrdý oriešok
O tom je reč
Opovrhli ho
Slama vyblkla (plameňom)
Od hlavy do päty statočný človek.

Hasonló szolgálatot tesz a frazeologia tót-magyar része annak, akinek nem volt módjában a magyar nyelvet kifogástalanul megtanulni. A tót ember, amíg a magyar nyelvet teljesen jól nem bírja és magát a tót nyelv örökös hatása alól (a tót felvidékről szól az ének) nem emancipálja, folytonosan a tót mondatszerkezet alapjain mozog. Nem sok fáradságba kerül ilyeneket és hasonlókat hallani: nevetett abból, nekem adná a lányát, stb. ezek helyett: nevetett azon, hozzám adná a lányát stb.

CZAMBEL SAMU.

Bitang. A Nyr. sokat foglalkozott már e szó eredetével; többek közt korán elhunyt földim, Lumtzer Viktor (26:162), a kfn. *biutunge*-val magyarázza keletkezését és a szepesi k. n. nyelvjárás *koeulanġ* (Köhlung), *ôchtanġ* (Achtung) és *rettanġ* (Rettung) szavainak analógiájával erősíti. Így származott volna tehát a magyar nyelvbe a *bitang* szó, ahol aztán különféle jelentéseit, mint pl. gazdátlan, fattyú stb. felvette.* — Otthon, Szepesmegyében más, népies magyarázatot hallottam: Mikor a német vándorló legény (*Handwerksbursch*) kéregetve (*fechtend*) beállit a magyar házba, a háziasszony csak annyit ért a kolduló beszédéből, hogy: »Bitt'...« — és a megajándékozott hálálkodásából: *Dank'*... — Ha már most valaki kérdezte: ki járt erre? ki volt itt? azt felelte a magyar nő: »Csak afféle Bitt'-Dank'!« Ebből lett aztán a mai *bitang*, sehonnai, hazátlan, gazdátlan stb. jelentéseivel.**

LÁM FRIGYES.

* A jelentésnek ez a fejlődése határozottan kiviláglik a nyelvtörténeti adatokból; l. NySz. és Szarvas Nyr. 11:146.

** Tiszán túl több ízben hallottam ezt az adomás magyarázatot.

Tolnai Vilmos.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Mesterszók.

Madarászszók: Székesfehérvárt.

Lejpán, lejpáng: fa, faág, melyre a lépesvesszőket tűzik.

Enyves vessző: madárlépes fűzfa-vessző.

Enyves téka: összehajtott csizmaszárbőr, melyben a madárlép van.

Kütyü: kisujjni bodzafaágdarab; egyik végével a lejpángra szúrják, másikba a lépesvesszőt tűzik.

Húvó: madár, mely a szabadban levőket csalogatja.

Keríts! Hajtsd a madarat!

Mindjárt lecsap! Azonnal rászáll a lejpángra.

Stiglic: tengelic.*

Cejzli: csíz.

Krédling: zöldike.

Hanefelli: kenderice.

Gimpli: pirók.

Cinege: cinke.

Szarkagábor: töviszűrő gébics.

Arany málingó: sárga rigó.

Serege: seregély.

PLATZ BONIFÁC.

A fonórokka részeinek neve.

A *fonórokka* három lábon áll. Az egyik *láb* szabadon van, míg a másik kettő a szilárdon álló *talpat* tartja. A talppal 2 *bőrdarab* által van összekötve a *nyomdikó*. A *nyomdikó* az a rész, amelyet a fonó egyen lábával mozgásba hoz. Ettől a *sétáló* vezet a *kerékhez*, amelynek tengelyével van mozgathatóan összekötve. A *keréket* két oldalán egy-egy *ágas*, az *ágasban* a *keréket* pedig két *szög* tartja. Ezek a *kerék tartó ágasok* a *rokka ágyába* vannak erősítve. Ennek a közepén van a *köldök*, amelyre egy vízszintes rudacska van fektetve, ebből nyúlik felfelé (újra) két *ágas*. Mindegyik egy-egy vastag *talpbőr karikát* tart, amelyen keresztül az *orsó tengelye* fut. Az *orsó* egyéb részei: a tulajdonképpeni *orsó*, amelyre a fonál tekeredik. — A *vendég karika*, amelyen a *kerékről* jövő *hajtózsineg* jár. — A *szárny*: ebben forog az *orsó*. A *szárnynak*, amely félkör alakú, mindkét oldalán (szárnyán) hét—hét drót *fog* van. — A *köldökkel* még összefügg a *sróf*, amely arra szolgál, hogy vele az *orsót* igazíthassuk. A *rokka ágyának* felső részébe a *sróftól* balra van a *kampelfa*, amely egy függőlegesen álló és az ebből vízszintesen ágazó rúdból áll. A *kampelfa* vízszintesen fekvő részéből nyúlik felfelé a *kenderesfa*, amelyre a *kender* van a *kenderkötővel* (rendesen egy cifra pántlika) erősítve. — Némely rokkán *cifraságok* is vannak, ilyenek: az *esztergált gyűrűk* és a *sallangok*. (Kölesd, Tolnamegye.)

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

* A hím szárnyának evező tollain a foltokat *hód*-aknak hívják. Számuk 2, 4, 6, s a madár 2, 4, 6 *hódas*; ezzel emelkedik a madár értéke.

Népmese.

A Krisztus szent Péterrel vándorolva, találkozott egy szegény emberrel. Kérdi a szegény embert: »Hát te szegény ember, miért nem dolgozol?« »Nincs munkám.« »Adok én neked munkát, megállj csak!« Mindjárt felkapott egy marok port; szegény emberre rá hajította. Tetűnek vált a por. Rajta olyan nagy munkába eredett az ember: a tetű végett. Muszáj volt neki ölni. Adott neki munkát.

(Szerencs, Hegyalja).

PACZAUER ERVIN.

Családnevek.

(Kijegyeztem Molnár János: A bihar-diószegi ev. ref. egyház multja és jelene című könyvéből. N-Várad, 1885.)

1. Jobbággy családnevek 1546-ban: Somogyi. Kádár. Santa. Csulyak. Surki. Székely. Kalmár. Néző. Chyjó. Fényes. Sophy. Boczy. Kágyai. Araniazy. Guty. Aranas. Bónis. Bial. Zenthe. Gensy. Kos. Szemes. Perczy. Szantay. Dekán. Butkay. Mikó. Soós. Kakocz. Sípos. Szondy. Borsos-Süthő. Kis-Kovács. Halapi. Füsüs. Matkó. Konári. Szodoró. Csontos. Kaskötő. Chykán. Zenyóbi. Zondj. Lovasy. Szaniszló. Tamási. Úr. Szántó. Vas. Súlyom. Radó. Cigán. Havas. Thar. Piros. Bodrogi. Biró. Báthory. Kerky. Ladislaus Nagy János. Könczöl. Hegyi. Varga. Bordás. Szegedi. Pócsi. Csatári. Morgó. Szilágyi. Szenthe. Maradék. Senye. Botha. Patvar. Hersy. Bagaméry. Kertész. Lantos. Rostakötő. Danir. Bodó. Török. Patka. Gyró. Kerékgyártó.

2. Szabados családok: Konya. Mazzag. Sziggyártó. Szalai. Koos. Székelyszegi. Borbély. Sinka. Budméri. Asszony Peti. Szakács. Úrhácsi. Szőke. Bunó.

3. Későbbi időkben: Kárándi. Bársony. Kazai. Csizmadia. Bonis. Csáky. Szőnyi. Szücs. Bende. Fazekas. Konta. Barcza. Törő. Török. Teleki. Tolnai. Kovács. Kis. Deák. Vas. Szabó.

4. Ma is élő családok: Bónis. Csáki. Szücs. Teleki. Törő. Török. Kis Bende. Tólnai. Vég. Nagy. Pap. Kovács, stb. *Románok*: Bráta. Pál. Molnár. Argyilan. Juhász. Vónya. JENŐ SÁNDOR.

André. Béda. Bezarló. Bazsó. Bucella. Bálizs. Bezegh. Bacsa. Becs. Busa. Celler. Cimer. Cipó. Csomor. Csibri. Csordás. Csizmár. Dormán. Danyi. Dudás. Dádona. Dancsó. Eper. Fűrű. Guzsella. Gión. Gyantár. Haska. Hugyik. Horgász. Hájas. Halla. Iván. Ispán. Kósa. Kadván. Kuszli. Karna. Kancsár. Kurfís. Keszeg. Lencsér. Lapos. Lajki. Laca. Miló. Milla. Móró. Majoros. Macska. Nádi. Odri. Oszvár. Pelle. Paska. Paja. Piskót. Rajda. Romoda. Rica. Ricc. Sütő. Serfőző. Soltész. Sáfrány. Sikár. Sülli. Süge. Szekrény. Szungyi. Turza. Tojzán. Tolla. Víg. Velez. Viktor. Verle. Vondra. Zóni. Zatkó. Zolki. Zóki. Zsemlye. Zsellér.

(Bács-Szenttamás.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Bugyi. Csincsik. Csirkés. Eremlás. Göblös. Góder. Hodik.
Komlós. Lajkó. Ódor. Pálinkás. Rafai. Rákos. Salgó. Seres. Tajtyi.
Törköly. Ugró. Uracs. Üveges.

(Ada. Bács-Bodrog vm.)

CSEFKÓ GYULA.

Állatnevek.

Kis-Sziget, Ortaháza és Hernyék községekben (Zalamegye, Göcsej):

Sertésnevek: Balázs, Bandi, Bodris, Bodor, Bokros, Baklós, Barna, Bátor, Bimbu, Betyár, Buksi, Candi, Citrom, Cigán, Dáma, Füge, Fenyves, Fegyver, Gyömbér, Gezdes, Hegyes, Huszár, Kardos, Kedves, Kurta, Kicsin, Kondor, Liskza, Liskás, Makkos, Miklus, Miska, Mancsi, Pöszöre, Sipos, Sala, Sárga, Sudár, Siska, Suba, Szemes, Szőke, Szürke, Szedres, Szákás, Vica, Viola, Zsáma, Zsámár, Zsiga.

Kutyanevek: Azur, Annica, Bazsa, Bod, Berkes, Bodris, Bodri, Bandi, Biszi, Cseszku, Cigán, Cukrász, Dudás, Dodi, Duna, Duni, Duncsi, Fürgenc, Frici, Fini, Finom, Figura, Furáki, Fordics, Gitni, Gyöngyös, Huszár, Holló, Harmat, Hektor, Indics, Kuszi, Kiaz, Kurtás, Kutler, Kikérdi, Korhel, Ledi, Liter, Lion, Lengyel, Lepsi, Lulus, Mirád, Miszler, Minevë, Mitér, Miaz, Mizörög, Módi, Makszi, Nemaz, Nero, Nitu, Pücsök, Piksi, Pictor, Pincsi, Pumi, Peszku, Plevna, Pincer, Pince, Paraszt, Sember, Subri, Szivar, Tisza, Tigris, Tányér, Tócsa, Tanti, Tuci, Taládi, Tanár, Tambur, Vadas, Vadász, Valami, Vindics, Vice, Viktor, Váttma, Vezér, Vitéz, Zsidu.

Lónevek: Árkus, Albert, Albort, Ármán, Abnatica, Atlac, Bári, Bátor, Béla, Bogár, Börgön, Bücke, Babel, Botom, Barna, Bandi, Cifra, Cigán, Csesznyák, Csalfa, Csinos, Csillag, Csöndesz, Céda, Darázs, Daru, Dáma, Domiusz, Dongó, Deregyő, Föcske, Fülöp, Fukszi, Fűszer, Géza, Gidra, Gyémánt, Golfusz, Gyurku, Helina, Helenka, Hódor, Hífler, Huszár, Irén, Irma, Jordics, Jordi, Julcsa, Kati, Kese, Korhel, Kicsin, Linda, Liza, Liskza, Luci, Léta, Madár, Mancsi, Méci, Merlec, Marcsa, Mujzli, Miksa, Mond, Mojzsi, Mocskos, Mujku, Muki, Muszka, Náncsi, Náci, Noniusz, Noszlár, Nyalka, Óriás, Páva, Péter, Pille, Pimon, Ringyu, Rajku, Ricska, Rigu, Rostél, Sárga, Suci, Subri, Szidi, Szikra, Szikla, Szellü, Szajha, Szőszke, Szajku, Szürke, Tüzér, Tuti, Vidám.

Szarvasmarha nevek: Bogár, Barna, Bodor, Barizs, Barán, Bubos, Betyár, Bimbu, Bátor, Citrom, Cimer, Cili, Csonka, Dajka, Dáma, Dorfi, Füge, Feszes, Gyapár, Gyöngyös, Gyömbér, Gyeges, Habos, Hanzi, Hullám, Hegyes, Huros, Huszár, Hódos, Hattyu, Hajdu, Jámor, Kezes, Kisasszon, Kucsár, Kártyás, Kuli, Keller, Kedves, Kicsin, Laci, Lamos, Lombár, Mond, Monjuk, Muki, Narancs, Nyalka, Panni, Pityer, Pörge, Rigu, Rózsa, Ringyu, Rizsa, Rendes, Sudár, Sándor, Suba, Sárkán, Szedres, Szarvas, Szemes, Szömös, Szőke, Szajku, Szilaj, Szepi, Szeles, Szegfű, Tükrös, Tüzes, Virág, Vendig, Zeller, Zsömle.

GÖNCZI FERENC.

IZENETEK.

K. A. Az Akadémia elnökének intelmeit őszinte hódolattal fogadjuk. — Reméljük, meghallgatják ez intelmeket, különösen a személyes sértésekre vonatkozókat, az Akadémia II. osztályában is, melynek eddig még nyilvános ülésén is sikkasztással lehetett vádolni az Akadémia élő és elhunyt tagjait, — továbbá a Budapesti Szemlében is, mely szintén az Akadémia tulajdona s amely mégis f. é. áprilisi számában személyesértő gyanúsításokkal illet akadémiai tagokat!

R. K. Az *egyéb* szóban némelyek középfokot éreznek, mások nem: innen az írásban való ingadozás (*egyéb, egyébb*). A nyelvészek is a középfok képzőjét sejtik benne, de a szó eredetének kérdése nincs még eldöntve. Azonban a régi nyelv is egy *b*-vel írja, s az írás kérdését eldönti az a körülmény, hogy a ragos alakokat mindenki egyszerű *b*-vel ejti: *egyéb—egyebet, egyebek, egyebe* (mint *veréb—verebet* stb.).

H. J. Az a kívánság, hogy az iskolában ne nyomják el a nyelvjárást egészen, helyes, de nem új; már mások is kifejezték többször (a Népt. Lapjában is, p. 1899. 36. sz. 5); sok tanító bizonyára meg is felel neki. Egyébiránt cikkét elküldtük a N. L.-nak.

x. y. A német szórend szabályait megtalálja S. Zs. Német nyelvtanában és Német nyelvkönyvében. — Másik kérdését (*Proben anstellen*) nem értjük.

Beérkezett kéziratok. Weiner I. Tájszók. — Lakatos V. Népnyelvi adatok. — Tajték és Meerschaum. Patrubán L., Szilasi M., Kúnos I. — Nyelv-újítási adatok. Tolnai V. — Gyermekmondókák. Gerencsér I. — Singer I. Máriafi Frázeológiája. — Wisniewszky A., Hodács Á., Rubinstein M., Kohlbach B. és Kostyál B. A német-m. szótárhoz. — Révész K. Katonadal. — Balogh D. Családnevek. — Zolnai Gy. Fehérmegyei nyelvsajátságok. — Mikó P. Helyreigazítások.

Válaszokat küldtek: Mészáros K., Fenyő M., László I., Kemény L., Koritsánszky O., Winkler I., Binder J., Kertész M., Belányi T., Kimnach Ö., Szabó S., Kotucs J., Borsodi L., Nyilasi R.

Beküldött könyvek: Wodianer F. kiadv. Dóczy L. Munkái III. Széchy Mária (450 K, kötve 750 K). — Szt.-István-társ. Mihalovics E. A kath. prédikáció története Magyarországon. 2. k. (7 K). Pokorny E. Őszöv. bibliai történetek (120 K). Divald K. Művészettörténeti korrajzok. 2. k. (240 K). — Franklin-t. kiadv. Gyöngyösy L. Arany élete és munkái (5 K). — Gaál M. Aranyos köd (240 K). — Magyar Könyvtár 214—5. Shakspeare: Othello. Mikes L. 216. Zrinyi: Áfium. 217. Bársony: Szól a puska. 218. Angol elbeszélők. 219. Hauptmann: A takácsok. 220. Petőfi: Az apostol. 221. Radó A. Dante. 223—4. Mikszáth: A jó palócok. 230. 235. Petőfi: Elb. költ. Románok. — Kuzsinszky B. Római kőemlékek az aquincumi múzeumban. Újabb sorozat. (Különny. a Bpest régiségei VIII. k.-ból.) — Ruschek Antal: Alkalmi egyházi beszédek (Stephaneum, 6 K.). — Wiklund K. B. Från Skogslapparnes Land (Stockholm). När kommo Svenskarne till Finland? (Upsala.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

MÉG EGY LESZÁMOLÁS A NYELVÚJÍTÁSSAL.

II. (Vége.)

Láttuk, hogy a német észjárás mellett száll síkra a B. Szemle, mikor az igetős összetételeket védi, s hogy ismét a németesség bajnoka, mikor a *kedély* kívánatos voltáról elméskedik. De harmadszor is német kakukfiak érdekében küzd a B. Sz., mikor ismét az ő *kedvenc -onc enc önc* képzőjeért száll síkra. Hibáztatja, hogy német-magyar szótárunk a *Findling*-et így fordítja: *talált gyermek* s csak bekerítve, mint kevésbé ajánlható fordítást említi a *lelenc*-et; hogy a *Gourmand* nálunk *ínyeskedő, torkos*, a *Feinschmecker* is *ínyes, nyalánk ember*, »itt is, ott is hiányzik az *ínyenc*«; hogy a *Lüstling* csak *buja, kéjvadász*, nem pedig *kéjenc*; hogy a *Sonderling* első sorban *különös ember, különc* s csak »a végén szégyenkedik« a *különc*; hogy a *Günstling*: *kegyelt* s csak bekerítve »(kegyenc)«, szintúgy a *Liebling* is »kedvelt, (kedvenc)« [de másképp is, p. *Lieblingsspeise*: *kedves étel*; *das ist sein Lieblingswort*: *ez a szavajárása*]. — De ez nem elég, még több is kitelik a B. Szemlétől: azt mondja — tessék jól ide figyelni — hogy nem tud kellőképpen magyarul s nincs jó nyelvérzéke, aki a *Galopin*-t nem *nyargoncnak* fordítja (113), aki a *Sämling*-et nem *magoncnak* mondja, hanem *magról termett növénynek* (112) s aki a *Miserabler Kerl*-t tréfásan *nyomorfinak*, nem pedig *nyomoroncnak* gúnyolja! (110.)

Vajjon hittek-e a B. Sz. olvasói szemüknek, mikor ezt olvasták? hitték-e, hogy az üdvnek 1901. esztendejében még akadhat magyar nyelvész, aki nemcsak védelmezi, hanem még gyarapítja az *-onc enc önc*-öt, amelynek még a lelke is német?! Elmondjuk újra a történetét? Egyszer volt, hol nem volt három jöttment magyar szó: *virgonc* v. *virganc*, *suhanc* és *labanc*. Az első csak a tót *virgat* »fickándozik, ugrál« igében találja rokonát (a *fürgenc* a *fürge* hatása alatt sokkal később keletkezett

változat, mert majdnem kétszáz évvel utóbb kerül csak napfényre*); a *suhanc*, mely a 17. században még tótosabban *suhan-cárnak* hangzik, valószínűleg a tót *šuhajec* átalakítása (többese *šuhajci*, más alakjai *šuhajík* és *šuhaj*); a *labanc* talán a német *lanz(knecht)* elváltozása. S ez a három fura szó, a *virgonc*, *suhanc* és *labanc* elég volt Barcafalvi Szabó Dávidnak, a híres szófaragónak, hogy mintájuk szerint az *ifjú*, *új*, *had*, *ló* és *vad* szóból ezeket gyártsa: *ifjonc*, *ujjonc*, *hadronc* (rekruta), *lovanc* (lovas katona) és *vadonc* (vad ember). Dugonics iszonyúan megörült ez ízléstelen szavaknak s még a *lovancot* és *hadroncot* is alkalmazta műveiben (p. *lovanc* Szerecs. 1:20, *hadronc* l. Példb. 1:134) s néhány hasonlóval talán meg is szaporította, p. Szemere szerint a *kedvenc*cel. Már most a nyelvújítók, kiknek fő gondjuk — mint ma a B. Szemlének — az volt, hogy nyelvünk lehetőleg a német nyelv mértékének és követelményeinek feleljen meg, azt látták, hogy *ifjonc* = *Jüngling*, *ujjonc* = *Neuling*, *vadonc* = *Wildling* és *kedvenc* = *Liebling*. Ekkor heurékát kiáltottak: megvolt a kapta, amelyre rá lehetett húzni a gyakori német *ling*-es képzések fordítását. 1816-ban Helmezy boldogította nyelvünket ezzel az *ujjonc*-csapattal: *különc*, = *Sonderling*, *kényenc* = *Zärtling*, *gyengénc* = *Schwächling*, *elménc* = *Witzling* (l. Nyr. 4:347, 26:304). S jött azután még egy egész hadsereg: *hármonc*: *Drilling*, *hágonc*: *Emporkömmiling*, *lelenc*: *Findling*, *udvaronc*: *Höfling*, *tanonc*: *Lehrling*, *kegyenc*: *Günstling*, *bérenc*: *Mietling*, *magonc*: *Sämling*, *tolonc*: *Schübling*, *bünhönc*: *Sträfling*, *fegyenc*: *Züchtling*, *kényszerönc*: *Zwängling*, *kéjenc*: *Wüstling*, *avatonc*: *Weihling* stb. (ezek mind ott díszlenek Ballagi szótáraiban; az utolsó kiadásokból is csak egy-kettő van elhagyva). Isten csodája, hogy egy pár *linget* még sem fordítottak le, hogy p. a *Feigling* nem lett *gyávonc*, a *Schwächling* *gyengénc*, a *Säugling* *szoponc*, a *Fremdling* *idegenc* stb. A napnál világosabb, hogy német a lelke is ennek a képzésnek, s hogy itt a magyar nyelvet a német kaptájára vonták.** Hiszen nincs nyelv a világon, amely ugyanezeket a

* A tót szónak is homályos az eredete; nem lehetetlen, hogy a magyarból van véve s hogy magyar eredetije elveszett. (A tót szó Jancsovics szótárában fordul elő.)

** Hasonlóképp cselekedtek a nyelvújításnak egy másik koholt képzőjével, a *-da de*-vel. Mikor már megvolt a *sütőde* *Bäckerei*, *öntőde* *Giesserei*, akkor Ballagi és a cégtáblafestők elkezdtek minden német *-erei*-t *-da de*-vel fordítani: *Flechtere*i fonoda, *Brennerei* pörköldé, *Schweinschlächtere*i sertésölőde, *Schleiferei* köszörüldé, *Auskunfte*i tudakozóda stb. De azért most már

fogalmakat szintén ilyen egyforma képzéssel fejezné ki. Nézzük p. a franciát: ott a *Findling* nem holmi *lelenç*, hanem *enfant trouvé*, tehát *talált gyermek* (a *Findelhaus*, *lelencház*: *hospice des enfants trouvés*); ott a *Sonderling* nem *különç*, hanem *homme singulier* v. *original*, tehát *különös* v. *eredeti ember*; ott a *Liebling* és a *Günstling* nem *kedvenc* és *kegyenc*, hanem *favori* és *enfant gâté*, tehát *kedvelt*, *kedves ember*, *becézett gyermek* (a magyar a honfoglalás óta 900 évig csak így beszélt: ez az én *kedves* ételem, az az erdő az őzek *kedves* tanyája; egyszerre csak azt kívánták tőle a B. Sz. ízlésének hódoló nyelvboldogítók, hogy finomabban szóljon: *kedvenc* eledelem, *kedvenc* tanyája; miért? mert a német azt mondja: *Lieblingsspeise*, *Lieblingsaufenthalt*); franciául a *Höfling* nem *udvaronc*, hanem *courtisan* és *homme de cour*, tehát *udvari* és *udvari ember* (vagy mint Arany J. a Hamletben s utána Beöthy Zsolt írja találóan Széppr. 1:283: *udvarfi*); ott a *Wollüstling* nem *kéjenc*, hanem *homme de plaisir*, *voluptueux*, azaz mulató ember, kicsapongó, kéjvadász; ott a *Mietling* nem *bérenc* hanem *mercenaire* vagyis *bérelt ember*, *zsoldos*; ott a *Züchtling* nem *fegyenc*, hanem »*forçat, détenu dans une maison de correction*«! vagyis *kényszermunkás*, (*fenyítőházi*) *rab*; ott a *Schützling* nem *vélenc*, hanem egyszerűen *protégé*, *védettje* vkinek; ott a *Sämling* sem *magonc*, hanem »*plante venue de semence, élève*«, tehát igenis *magról termett növény*, *hajtás*, *csemete*. És így tovább. Minek hát azok a *különç*, *magonc*, *nyomoronc* szavak?!

Ámde azt mondja a B. Sz. nagy diadallal: hiába ágaskodik a Nyelvőr, »azért a fölépülendő országos *lelencház* mégis csak *lelencház* lesz, nem pedig *talált gyermekek országos háza*«. Az ilyen »erősségek« mutatják legjobban, milyen gyöngé alapon áll a B. Szemlének ez a legújabb támadása. Ezt az erősséget általánosan ismert és igen tanulságos tényekkel megdönthetjük. Aki azt hiszi, hogy a *lelencház* fölirata fog irányt adni a magyar nyelvszokásnak: az nem tudja, hogy a budai *Tudor-utca* táblái hiába hirdetik országnak-világnak, hogy a *doktor* szónak volt ilyen

Jókai sem csinál olyan szót, minőt a Lőcsei fehér asszonyban alkotott: »A kathedra rostrumából egyik *oszlopdicsőde* a másik fölé emelkedik.«

* Tehát magyarul is lehet: *talált gyermekek menedéke* (ámbar egyszerűen *gyermek-menedék* is lehetne). Vö. a német-angol szótárban: *Fundort* (»*lelhely*«), *place where anything has been found*! V. pl. a »*belgyógyász*« németül: *Arzt* v. *Specialist für innere Krankheiten*! tehát igenis lehet magyarul is *belső bajok orrosa*.

tudor paródiája, húsz év múlva már azt sem fogják megérteni, hogy lehetett Anglián kívül egy utcát *Tudor*-utcának keresztelni. Nem tudja továbbá a lelencházasi nyelvész, hogy évtizedeken át száz meg száz iskolára föl volt írva és száz törvénybe be volt cikkelyezve, hogy az iskola *tanoda*, s íme mégis a nyelv törvénye kilökte ezt a fattyút s most úgyszólván csak a székes főváros *Reáltanoda*-utcájában tengeti életét. De még azt sem tudja a lelencházasi, hogy több mint hatvan év óta minden patikára az van fölírva, hogy *gyógyszertár* s mégis majdnem az egész magyar nép s még a műveltek nagy többsége is *patikának* nevezi. A *tanoncot* is törvények s rendeletek lédelgetik, mégis csak *inas* marad az istenadta.

S itt szóvá kell tennünk a m. kir. hivatalos irott nyelv s a valóságos-élő nyelv közti nagy különbséget. Voltak és vannak nagy számmal olyan papiros szavaink, olyan művirágaink minők a *tanoda* és *tudor*, a *tanonc* és *lenc*. De ezek nem tudtak az életben elterjedni, csak a papiroson éltek, a beszédben többnyire csak affektált, finomkodó emberek éltek és élnek velük. Aki természetesen beszél magyarul, bizony ma is *patikának* mondja a *gyógyszertárt*,* *patikárusnak* és *patikusnak* a *gyógyszerészt*; szintűgy *optikus* marad a *látyszerész*, *gumi* a *ruggyanta*, *puskapor* a *lőpor*, *kaszárnya* a *laktanya*, *regruta* az *ujonc*, *rab* a *fegyenc*, *porció* az *adag* stb. stb. És ezek a régi tisztes *patika*-féle kifejezések, melyek régiségük mellett is mind a mai napig elevenebbek voltak mondvacsinált versenytársaiknál, most már az irodalomban is mindig sűrűbben szerepelnek és méltán. A *patika* pl. mindenképpen magyarabb szó a *gyógyszertárnál*. Emez nemcsak a csonkított és (legalább a népnek) érthetetlen *gyógy* miatt rossz, hanem magartalanná s nehézkessé teszi furcsa hangzása is: magánhangzóinak tarkasága (*ó-é-á*, mint *kóstérnyál*, *lögérnyál*) és mássalhangzóinak torlódása (mint *nagyszerű*, *egyszer*, *hagysz*, de ezeket többnyire így ejtjük: *naccérű*, *ëccër*, *hacc*). Ellenben a *patikát* a magyar nyelvnek átalakító ereje ép oly jóhangzásúvá honosította. minő p. a *karika*, *paprika*, *Bandika* stb.

* A legtöbb nyelvjárásban a *patika* szó dívik általánosan; akik Nyr. 30:202 a *gyógyszertár* és *gyógyszerész* használata mellett tanuskodtak, azok maguk patikusok s azért némileg elfogultak, ill. velük szemben többnyire a finomabb, megtisztelőbb *gyógyszerész* szót alkalmazzák, mert tudjuk a *sütő* is megsértődik, ha *péknek*, s a *román*, ha *oláhnak* szólítják. — A fönt említett többi szóról is l. a Nyr. adatait 30:202—4.

De persze a *patika*, *kaszárnya*, *porció*, *gumi* jövevénytörzsek, idegen eredetűek! Ámde semmivel sem idegenebbek most már, mint akár a *huszár*, *pásztor*, *angyal* vagy *rózsa*, amelyeket szintén nem a honfoglalók hoztak Ázsiából. Az ilyen rég meghonosult szók sokkal erősebb gyökeret vertek a nyelvben, mintsem hogy azokkal a *gyógyszertár* és *nyájör*-féle gyártmányokkal kiirthatta volna őket a túlzó purizmus.*

Végül még két kérdésre kell felelnünk a B. Sz. legújabb támadása ötletéből: mennyire lehetünk következetesek szókincsünk megrostálásában? és mi a szótáríró föladata e téren?

nb.

Először is — bár nehéz megvonni a határt — különbséget kell tenni következetesség és szörszálhasogatás közt. Újabban p. a földraizosok elvül állították föl, hogy az idegen helységneveket hagyjuk meg eredeti formájukban. Helyes, a következetesség így kívánja. De máris akadtak bölcs férfiak, akik annyira mennek, hogy nem akarnak *Velencébe* vagy *Bécsbe* utazni, hanem *Veneziába* és *Wienbe*, sőt magyar iskolai térképre *Rhein*-t írnak s mellőzik a *Rajna* nevét! Nem nevetséges tudálékosság ez? Így vagyunk a szabálytalanul alkotott szókkal is. Már Joannovics György, az ortológia nagymestere megmondta:

»Az ortológia nem izen hadat az olyan új szóknak, mint *lény*, *tény*, *elv*, *terv*, *állam*, *jellem*, *szellem*, *lényeg*, *talaj* és számtalan afféle alkotásoknak, amelyek egyik-másik tekintetben kifogás alá esnek ugyan, de a nyelv géniuszát, világos törvényeit nem sértik s a javítás munkáját nem akadályozzák« (Nyr. 20:201).

Nem akadályozzák azért, mert nem csábítják a nyelvérzékét, hogy analógiájukra hasonló szabálytalan formákat alkosson. Nem is érezzük bennük képzésük módját, nem érzi senki, hogy a *lény* a *lesz* igéből, *elv* az *előből*, *szerény* a *szerből*, *szilárd* a *szilfából* van gyártva; tehát senki sem esik most már kísértetbe, hogy p. az *eszik* igéből is *ényt* csináljon vagy a *merőből* *mervet*, a *perből* *perény*-t és a *fűzfából* *fűzérd*-et képezzen. — De még

* A M. Nyr. első sorban az ilyen rég bevett és magyarra lett szókat ajánlotta, s mindig csak a korcs alkotásokkal szemben. Csak ritkán estünk olyan túlzásba, mint p. Lehr Albert a nyelvújítás elleni híres hadjárataiban, hogy az ilyen új szókat is kerülte: *általánosított*, *idézet*, *nemzetközi*, *műszó*, *összetétel*, *mondattani*, *fölfödözés*, *kíváncsiság*, *elmélet*, s idegen szókat írt helyettük: *generalizál* (Nyr. 6:217), *citatum* (220), *internationalis terminus* (8:28), *compositum*, *syntacticus*, *detectio* (121), *kurióztítás*, *theória* (123).

azt is megengedte Joannovics u. o., hogy hiába erőlködnénk azok ellen, amelyek

»már teljesen ráragadtak a beszélő nyelvére s az író tollára. Ha csekély számban maradnak fenn, nem gátolhatják a javítás munkáját. Hogy az ilyes szók közül mennyi és melyik marad meg, azt eleve nem tudhatjuk. *Elnök, szónok, tőzsde, iroda, körülmény, mérleg, újonc, távirat, képvisel* sat. Ime, ezek dacolnak minden bírálattal. Nem is igen ajánlottunk más szókat helyükbe.« (Ezekhez sorolja u. o. 200 a *tant* is, praeeptum, Lehre' értelmében.)

És Szarvas Gábor is megengedte egykor, hogy »van valóban szükséges és pótolhatatlan rossz szó« (10:541).

Ime már most megértheti a B. Sz. bírálója, ha föl nem érte a maga »szürkapca« eszével (e finom kifejezésre ő tanít bennünket), hogy miért nem küzdünk szélmalomharcot a visszhang és a tolonc ellen, holott a visszfényt és ínyencet nem ajánljuk stb. stb. Itt persze sokszor tapogatódzás lesz a nyelvművelésből, sokszor az egyéni nyelvérzéknek és tapintatnak kell megválogatni, mit hagyjunk meg s mit hagyjunk el. De hisszük, hogy a jövő meg fogja hazudtolni a B. Sz. jóslatát s minket fog igazolni.

A szótáríró föladatáról így vélekedik a B. Sz.:

»Ahhoz, hogy életben és irodalomban divó, vagy divott akár jó, akár rossz szókat sans gène kihagyjon, * nincs joga egy szótárnak; inkább az a kötelessége, hogy valamely kor összes használatban lévő szavait lajstromba szedje, nem tekintve arra, vajjon azok törvényes vagy törvénytelen származatúak-e, hosszabb vagy csak ephemer életűek-e, szükségesek-e, nem-e. Ez a józan és természetes fölfogás vezette a szótáríró Ballagit.«

Hát bizony cifra világot élünk! Ez az ember, akinek ilyen tótágast álló fogalmai vannak a magyar szótáríró dolgáról, ez az ember, aki ilyen tudatlanságot árul el — nem! csak színlel: ez él abban a hiú reményben, hogy majd az olvasók tárgyasnak és igazságosnak fogják elfogadni ítéletét!

Tehát először is: a B. Sz.-nek mindegy, akár teljes szótár, akár kisebb szótár, akár tudományos, akár gyakorlati célú, mindent föl kell venni. Másodszor: a magyar szótáríró ne legyen nyelvművelő, föl kell vennie válogatás nélkül, akár jó a szó, akár rossz, akár szép, akár ízléstelen, akár élő, akár elavult (»divott«), — szóval a szótárszerkesztés csak gépies munka és üzlet legyen!

* Ó szent Nyelvtisztaság! Még jó, hogy nem: *ohne weiteres* kihagyjon v. minden további nélkül kihagyjon. Még ennyit se tud magyarul a B. Sz.?

Harmadszor: »ez a józan és természetes felfogás« (hogy t. i. minden használatban levő szót föl kell venni) vezette a szótáríró Ballagit. — No hát, nem kell cáfolnunk a B. Sz. nyelvészt, megcáfolta alaposan Szarvas Gábor húsz évvel ezelőtt, a többi közt a következő szavakkal (Nyr. 10:540—543 *):

Ahány újabbkori szótárunk van. mind azon kezdi, hogy »a műveltség terjedésével nyelvünk fejlődése is örvendetes lendületet nyert; számtalan új szó keletkezett, melyek közkeletnek örvendenek. E kincset a szótárírónak föl kellett venni szótárába« ... Így például Ballagi ötödik kiadásának magasztalására felemlíti, hogy a negyediket 25,000 szóval múlja felül. Tehát mind ezt a kincset föl kellett venni a szótárba, mert használatban vannak ... Lássuk!

Adagy: Donax, *alagy*: Substrat, *almány*: Unterlage, *alor*: Handlungsdiener, *anyal*: Stempelstiel, *bajár*: bajnok, *bájnok*: Zauberer, *bátör*: Polizeimann, *dév*: dévajság, *ecetenc*: Acetat, *ély*: Kante, *emlör*: Orang, *enyveny*: Glutin, *erelem*: Urstoff, *érzöte*: Sensorium, *fegyverde*: Zeughaus, *fellengér*: Luftballon, *fenc*: Strieme, *fogonc*: Zange ...

állab **: Holzbestand, *árkémlél*: arbitrieren, *dedség*: Form, *dicsélyes*: plausibel, *domtér*: Terrasse, *dörzs*: Strich, *dugar*: Schmutzger, *egyenü*: einhebig, *élelmezér*: Intendant, *ellenet*: Gegensatz, *eltér*: Anomalie, *értély*: Definition, *eszmelvész*: idealist, *fennkép*: Ideal, *fényeg*: Lack, *fénypiper*: Ceremonie, *görönc*: Schwiele, *gyalár*: Charlatan, *hadarlás*: Manöver, *hajcsir*: Haarkeim, *hajkora*: Jacht, *hatány*: Moment, *herzborz*: jähzornig, *hód*: Herd ...

A szögernanizmusok nagy seregéből példakép gyanánt álljanak itt a következők: *anyagghü*: sachgetreu, *hibatélyes*: voller Fehler, *világteli*: lichtvoll, *gyökdús*: reich an Wurzeln, *mézdús*: honigreich, *pénzdús*: geldreich. . . . *guggállás*, *írszer*, *kúszláb*, *lépláb*, *öntgyűrű*, *rezgív*, *robbakna*, *röpplég*, *szórtölcsér*, *tépfog*, *toldfenék*, *tömfa*, *tömmutató*, *törerő*, *túrtáp*, *üzbér*, *vágbér*, *vesztzámla*, *zsarkamat*; — *túlerős*: hyperstenisch, *túlfinom*: überfein.

Hogy az a »föl kellett venni« mondás mennyire tátong az ürességtől, kitetszik még a következőből is. A lelkiismeretes szótáríró azt a szót, amelyet maga is rossznak vagy haszontalannak tart, csak abban az esetben veszi fel szótárába, s ha van helyes egyértékese, csakis a magyar részbe, ha valóban járatos, elterjedt használatú szó. Tehát, hogy a *kedély*, amelyet Ballagi is haszontalannak tart, a magyar részbe be van iktatva, semmi kifogásunk nem lehet ellene, de hogy a német részben a *Gemüt*: *lélek*, *elme*, *szív*, *kebel*,

* Szarvas fejtegetéséből (mely *Ballagi Mór és a magyar nyelv* c. cikksorozatában olvasható) csak igen rövid mutatványt közlünk itt, ez is elég lesz.

** E második csoportban olyan szokat sorol föl Szarvas, amelyek Ballagi 5. kiadásában jelentek meg először, tehát nagyobb részben kétségkívül magának a szótárírónak gyártmányai.

kedv mellett mire való a Ballagitól is haszontalannak nevezett *kedély*, azt csak ő tudja megmondani. De ez még nagyon szelíd példa: hanem mit szóljunk ahhoz, hogy az *adományon* kívül mint egyértékesek ott vannak ezek is: *adály*, *adány*; hogy az *öltözet*, *öltőruha* után ott áll az *öltöny*, a *bölcselkedés* után *bölcsselem*, *bölcsész*, a *menedék* után *menhely*; hogy a *Kopfbedeckung* nem *süveg* (ez ott sem áll), hanem *föveg*? Vagy mit szóljunk ahhoz, hogy a német *Primas* magyarul *primás*, *főérsek*, *áldor*, *áldur*, *előr*?

Nb.

Világosan beszélő adatok! Azt vallják, hogy Ballagi Mór számtalan kificamodott, gyakorta épen haszontalan s egyáltalában szükségtelen, azonkívül egy nagy rakás német kaptára vert szónak első kodifikátora s meghonosítója volt. . . . Ballagi Mór az ő német-magyar szótárával többet ártott nyelvünk ügyének, mint a kontár szófaragókegész hada együttesen.*

Abban az egyben igaza volt Ballaginak, hogy a magyar szótárírónak kötelessége egyszersmind nyelvművelőnek lennie. Hogy a nyelvművelés egy fél századdal ezelőtt jobbára nyelvrontás volt, azt az akkori korszellem hozta magával. De ez az oka már most, hogy akik Ballagi szótárait újakkal, jobbakkal akarják helyettesíteni, szintén nyelvművelőknek kell lenniök, hogy helyre-üssék azt a sokféle ártalmat, mely a magyar szókincset érte. S ha azelőtt a nyelvművelés jobbára abból állott, hogy fülnehallotta, szemnemlatta szokat koholtak: ma viszont arra kell törekednünk, hogy megkeressük helyettük a nyelvünkben meglevő megfelelőket, ha pedig nincsenek, legalább — amennyire lehet — igazítsuk helyre ama korcsoknak kificamodott tagjait. Ehhez persze a szótáríró részén a nyelv törvényeinek és történeti fejlődésének ismerete kell, azonfölül nyelvérzék, ízlés és tapintat (ezekért sem fogunk a szomszédba menni, legkevésbé a németes ízlés ápolóihoz). De kell azonkívül a szótárnak használoinál, az íróknál és tanítóknál, a kellő érzék, jóakarát és türelem, hogy ahol kell, a régi rossztól el- s az új jóhoz hozzászokjanak: *Quae sunt consuetudine depravata, eadem non sine consuetudine corriguntur.* (Révai Gramm. 29). Egyébiránt ma már mind az irodalomban, mind az iskolában annyi a jóakarát s annyiival frissebb és szabadelőbb a szellem, hogy — noha még sok a teendő — az eredmény semmikép sem lehet kétes, akármennyire akadékoskodnak a nyelvújítás megkésett »védnökei«.

SIMONYI ZSIGMOND.

* Íme egyúttal a magyarázata és mentsége, miért akarnak némelyek Szarvas Gábor emléksobrát ledönteni.

MÉG EGYSZER A NEK NÉVRAG.

E cikk megírására Balogh Péternek »Névszói és mondatbeli kapcsolatok« c. cikksorozata szolgáltat alkalmat (Nyr. 20: 345. 394. 445. 492). — Taglalásai folyamán B. a *nek* névragról szóló értekezésemet is ismerteti és bírálja. Erre a nem kedvező bírálatra teszek itt egypár észrevételt.

Ezúttal csak megpedzem elméletem alapvonásait.* A *nek* nem sajátító, hanem tulajdonító rag, akár birtokoshoz ragad, akár részestárgyhoz (dativushoz). Minthogy két célnak szolgál: a legelső kérdés mindig ez: a *nek*-ragú szó birtokos-e, vagy részestárgy? A vele viszonyló birtokszó e különböző két mozzanatban különböző szerepet is visz. Birtokviszonyban ugyanis a birtokossal csak személyben, mégpedig csak a harmadik személyben egyezik; a részestárggyal ellenben minden személyben és, kevés kivétellel, számban is. A számban egyezést úgy értem, hogy: rámutat a *nek*-es névtől jelölt tárgy, illetőleg tárgyak számára. Pl. Nézzük meg Kovácséknak a házát; ellenben Kovácséknak dobra kerül a házuk. — Módosított szerkezetben a birtokos helyén a névelő, vagy névelős személynévmás lappang (a *telkem* v. az *én telkem* stb.); a részestárgy helyén pedig a személyragos *nek* (*nekem*, *neked* stb.); pl. Ezt föl nem fogja a *fiúk* gyermek-esze (v. *fiúknak* a gyermek-esze; — ellenben: A *fiúknak* elment az eszük (*nekik* elment az eszük).

A cikkíró helyteleníti elméletemet. Ez ellen nincs kifogásom. De már van észrevételem az ellen a különös mód ellen, amelyen egyik-másik taglalásomat ismerteti. Első cikkében ezt mondja »A dativusnak nincs birtoka« c. cikkemről: »Joannovics még ez évfolyamban (Nyr. 13:439.) felel Füredinek; védi magát; s bizonyítgatja, hogy a közletlen és közletett birtokviszony megkülönböztetése nem helyes, mert a dativusnak és egyéb szavaknak, melyek mellett birtokszó van, (pl. a *fiú* elvesztette a *pénzét*) nincs birtokuk. Persze *gramatikai* birtokot értett, de nem így mondta«.

Nem így mondtam? Ama bizonyítgató cikkemben (13: 443. 445) négyszer említettem föl a *nyelvtani*, *gramatikai* birtokviszonyt; és Balogh ott egyszer sem látta; hacsak úgy nem érti azt, amit mondtott, hogy gr. birtokviszony helyett egész egyszerűen gr. birtok-ot kellett volna mondanom. Minthogy szándékos ferdtésről szó sem lehet, kérdem: miféle cikkemre gondolt t. nyelvész-társam, mikor Füredinek szóló feleletemből ezt a kivonatot szerkesztette?

* Erre vonatkozó cikkeim a következők: A *nek* névrag. Nyr. 2: 151. 209. 254. 296. — A dativusnak nincs birtoka. 13:439. — A *nek*-ragú név és a birtokszó. 14:9. 52. 102. — Válasz a nyelvészeti logikára. 14: 502. 547. — Birtokos és dativus. 26:242. 291. 442. — Ezenkívül »Szóegyeztetés« c. cikksorozatomban is megemlékezem e névragról. (Nyr. 3: 243. 292. 340. 389.)

Folytatólag szóba hozza a szerintem kivételes eseteket, amikor t. i. a birtokszó a részes tárgy többségével sem egyeztet meg személyragját (még a 13. kötetben lévő cikkem). »Ílyen 'kivétel' — mondja B. — igen sok van Joannovicsnál is, s ő hasztalan igyekezett őket rendbe szedni; nem sok hasznunk van belőle a gyakorlatban. Ily kivételes mondatok: A bajoknak elejét kell venni stb.« (összesen kilenc mondat). Végül ezt mondja: »Mindezekben dativusnak tartja Joannovics a *nek*-ragos szót, s a birtokszó mégsem egyezik vele a személyrag számában. Kényelmes magyarázat.«

A cikkíró erre vonatkozó magyarázataimból semmit se idéz. Az olvasó csakugyan azt gondolhatná, hogy e kivételeket én teremtettem; hogy a *nek*-es névre itt ráfogom a dativus szerepet. Pedig egytől-egyig megokolom a szabálytól való eltéréseket ugyanezen cikk 441. lapján (2-ik bekezd.), és szintűgy a rákövetkező cikkben is (A *nek*-ragú név és a birtokszó. 14:9—15.). Megmondom ott, hogy a számban nem egyezés ki nem szorította a használatból a számban egyezést, és hogy e kétféle ragozás párhuzamosan szerepel egymás mellett; pl. Vége szakadt a pereknek; és szintűgy: A pereknek majd végük szakad; Feléje se néz a könyveknek, és: A könyveknek, — csak ne tagadd, — feléjük se néztél.

Megjegyzem B. állításával szemben: hogy a szóban lévő kivételek száma, nem hogy nagy volna, sőt igen csekély. Másnemű vonatkozásokban sokkal több eltéréssel, vagyis nem-egyezéssel találkozunk. Hogy a cikkíró a kivételektől idegenkedik (többször említi idéző jellel, és másforma becsmérő jelzőkkel), arról én nem tehetek.

Most lássunk négyet a cikkíró-idézte mondataim közül, amelyekről azt állítja, hogy én ott is dativusnak tartom a *nek*-ragú szót. Szóról-szóra idézem most erre vonatkozó két példámat (14:54. alul). A mondatok ott egymás mellé vannak állítva a rovatok címével együtt:

Egyezés (dativus).	Nem-egyezés (birtokos).
Hát a szomszédoknak a föld nyelte el a nyájukat (v. nyájaitkat)?	»Oh hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját, S e bámész juhoknak el nem nyeli nyáját!«* (Ar. Toldi estéje).

A juhoknak szót tehát én nem tartom dativusnak. A többi mondat (összesen három) a Nyr. 2:257. lapján van. Ott azt mondom, hogy a *van* (*nekem van, habeo*) és *nincs* (*nekem nincs*) mindig részes tárgyat vonz; a másik *van* (*est*) t. i. a névi állítmálynak elhallgatott igéje ingadoz a részes tárgy és a birtokos

* A dativusos mondatban nyáj am. az illetők sajátja, tulajdona; a másikon — amely most szóban forog — nyáj sokaság-jelölő gyűjtőnév.

között; a *van* (*existit*) pedig mindig birtokot vonz. — A példák itt is szembe vannak állítva egymással. Az ide vonatkozók ezek:

van (*est*)

van (*est*)

A vádlottaknak ügyes a védőjük. És vadállatoknak lészesz a királya.
(Arany).

Más igékkal: (Itt még ez a kettő áll a többi között: Mi derék haszna volna szép tanácsainknak? (Faludi); A franciáknak szörnyű nagy híre van (Vas Gereben).

Tehát itt is szabatos a birtokos és a dativus megkülönböztetése, és világos az is, hogy Arany, Faludi és Vas G. mondataiban a *nek*-ragú szókat nem a dativusok, hanem a birtokosok közé soroztam.

Többi példámat (az igazán dativusost) »A dativusnak nincs birtoka« c. cikkemből szedte ki B. (13:441.) — Ez a kilenc mondatom eszerint három kötetből van összehordva; és e mondatoknak majdnem felerésze hibásan ismertetve. És az ilyen ismertetést nyomban követik ezek a szavak: »Kényelmes magyarázat.« Kénytelen vagyok azt mondani rá, hogy ez nem bírálát. A gúny nem téveszti el hatását, amikor alapos cáfolat előzi meg; de ha e helyett csupán csak egypár zavaros idézet áll mögötte, az ilyen csípős megjegyzés egyszerűen csütörtököt mond.

Második cikkében (394) B. így szól: »A kérdés főmozgatója, Joannovics, egészen és kizárólag csak grammatikai alapon áll. Ezen az alapon teljes lehetetlenség boldogulni nem csak ennnek, de sok más kérdésnek is a megmagyarázásában.« — B. szerint a nyelvi jelenségeket egybe kell vetni a velük kifejezett lelki jelenségekkel. Ez egybevetés nélkül igen szépen összegyűjthetjük, rendezhetjük, összehasonlíthatjuk ugyan pusztán magukban a nyelvi jelenségeket, de semmiképen meg nem magyarázhatjuk, lényegüket meg nem érthetjük.

Hát a nevéhez méltó grammatikus csak rendezgeti, rovatokba iktatja a nyelvi jelenségeket, és sehogyse magyarázza meg? Nem fürkészi okát a különböző mozzanatoknak? És mikor ezt teszi, nem tartja szem előtt »amalogikai, vagy még általánosabban lelki és tényleges viszonyokat, amelyeket nyelvvel ki akarunk fejezni?« Igen, de B. kétféle grammatikát ismer; mert ezt mondja (395): »Körül-belül olyan viszony van a pusztá formális grammatikai fölfogás meg a logikus grammatikai fölfogás között, mint a kronologikus és oknyomozó históriai fölfogás között stb.«

Ilyen viszony volna köztük? de csak 'körülbelül'. Tudtomra nincs se 'körül', se 'belül', hanem az egész különböztetés a grammatika torzképe. Csak azért idéztem, mert kezdete egy terjedelmes taglalásnak, amely így végződik: »Hogy nálunk a genitivus és dativus kérdése fölmerülhetett, annak semmi más oka nincs, mint hogy a dativusnak is *nek* a ragja, a genitivusnak is sokszor az stb.«

Hát mi 'formális grammatikusok' nem tudjuk, nem mondjuk el ezeket? B. nézete szerint nem tudjuk. Ezt mondja: »A formális grammatika ez esetben nem tud felvilágosítással szolgálni, legföljebb hinárba vezet szórszálhasogató szabályaival és kivételeivel.«

És ez így foly tovább. Hadd idézzek ízelítőül egy tételt a III. cikkből, mely a mondatbeli kapcsolatot fejtegeti. Két példa szerepel a 446. lapon legalul. Névszói kapcsolat: a szomszéd(nak) háza. Mondatbeli kapcsolat: a szomszédnak van háza. — A főnévi jelző és jelzett közti viszony magyarázata ekkép végződik: »A különbség csak annyi, hogy míg a névszói kapcsolatban a *-nek* rag el is maradhat, addig a mondatbeli kapcsolatban ki kell tenni. A nyelv ezzel még határozottabban ki akarja fejezni a két név összetartozását, amire nagyobb szükség is van, mint a névszói kapcsolatban, mert távolabb estek egymástól.«

Nem ezért kell kitenni, hanem azért, mert a *van* ige itt *nek* raggal vonzza a *szomszéd* nevet és részes tárggyá teszi. Más példa: Ennek a széknak negyedik lábát kell csináltatnunk; v. a széknak negyedik lábát kell cs. — Az utóbbi mondatban nincs birtokszó, és így összetartozás sincs; mégis ki kell tenni a *nek* ragot; mert a *széknak* szó itt dativus.

Ezt követi a nekem szóló tétel, az ízelítő: »Eljutottunk végre tárgyunkhoz. Mert éppen arról vitáztak Joannovicsék, hogy a fönt említett kifejezések egyikében (A szomszédnak háza) a *-nek*-ragos szó,... (rövidebben idézve) birtokos, másikában nem az. Az olvasóra bízuk, válasszon a két magyarázat közt: Joannovics szórszálhasogató és mégis homályos magyarázatát tartja-e helyesnek; vagy pedig a miénket, amely szerint a *-nek*-ragos szó egyik esetben épúgy birtokos, mint a másik esetben, csakhogy egyszer névszói kapcsolatban van birtokával, másszor meg mondatbeli kapcsolatban.«

Én is azt mondom: válasszon az olvasó a két felfogás között. Mást nem is felelhetek az általánosságban odavetett megrovásra. Mindeddig csak effélékkel találkoztam. Lett volna pedig elég alkalom egyes tételeim megbírálására. Egy részlet, egy mozzanat nem sok. De B. egyet sem bírál meg; de még egyetlen egy példamondatomra sem tesz észrevételt, vagyis: nem hibáztatja egyezős vagy nem-egyezős szerkezetét. Ennélfogva a tőle félremagyarázott grammatikai felfogás védelmére szorítkoztam. — A grammatika visszautasítja az olyan elméletet, mely a részes tárgyat erőnek erejével birtokossá akarja tenni. A részes tárgynak nem kell se »plátói birtokviszony«, se neki magának a »tiszteleti birtokos« címzés.

»Solem ab occasu lauda!« A IV. cikkben világosan szóló végső következtetés, és egyúttal nekem szóló oktatás (494) így hangzik: »Itt vagyunk a vitás kérdésnél. J. szerint hibás beszéd, az embereknek van hazá-já'; helyesen: hazá-juk. — J. modern

nyelvbúvár, aki ismeri és elismeri a nyelvszokás hatalmát; aki tudja és újra ,tudja' stb. — Azt is tudnia kell, hogy a sokaktól sokszor elkövetett hiba már nem hiba, hanem nyelvhasználat.«

No már ezt nem ,tudom', nem is akarom tudni; mert óriás helytelenség.

B. így folytatja: »És íme, Joannovicsék mégis egy folyton terjedő ,hibáról' beszélnek. És nem veszik észre, hogy ezzel magát a nyelvszokást támadták meg stb.«

B. szerint tehát: az embereknek van hazája a nyelvszokásnak felel meg. Lássuk, mit ír a 495. lapon? Ott azt írja (rövidítve közlöm): »hogy ugyancsak a nyelv ugyanezen esetben a személyragot legtöbbször egyezteteti a birtokos többes számával (az embereknek van hazájuk).«

A cikkíró felfogása szerint emez egymástól annyira eltérő két forma megfér szépen mindakettő a megtámadhatatlan nyelvszokás paizsa alatt. Ha ez a felfogás helyes, akkor mi marad még hibáztatni való a nyelvbeli közlekedésben? Hisz azok az orthológiától üldözött korcs szók és szólások is sokaktól sokszor elkövetett hibák! Mégse jut senkinek az eszébe a nyelvhasználatot hozni föl igazolásukra.

De B. úgy vélekedik, hogy itt »egy még be nem fejezett fejlődési processzussal van dolgunk«. Ebbeli taglalásait a következő szavakon végzi: »Lehet, hogy néhány évtized múlva épen ez a hiba lesz az uralkodó nyelvhasználat« (495. 496). — Még csak az kellene! — B. éppen ez okból »nem akar normatív szabályt fölláttatni; mert ezt ebben az esetben jogtalan dolognak tartja«. — Én ugyan a szabálynak föl nem állítását tartom itt helytelen dolognak; elismerem azonban, hogy az utóbbi módszer nagyon megkönnyíti a nyelvbúvárnak a munkáját: nem vesződik ő eszerint a sok fogas kérdés tisztázásával, hanem hagyja a nyelvet tovább fejlődni.

A való az, hogy a fennforgó esetben nemcsak a ,mai', hanem a múlt századba visszanyúló nyelvszokás is határozottan az egyezés mellett tanúskodik; úgy hogy ez a nyelvtény elegendő ok a szabály felállítására, és a beléje ütköző beszéd megrovására. Legkülönösebb tünet a cikkíró magyarázataiban az, hogy ő az egyezésbeli használatot »maga is követi és ajánlja« (saját szavai); de emellett védi a nem-egyezést, sőt még diadalát is lehetőnek tartja. Eszerint: »Video meliora —« (most a szószerinti fordítás és a rím kedvéért módosítom a verset), »sequor, commendo; deteriora defendo.« — Arra való volt tehát a »filozofiai irány« követése, a névszói és a mondatbeli kapcsolat közötti különbség feltüntetése, hogy utóvégre ez következék belőle?

Kétségtelen, hogy egyazon fogalom jelölésére egynél több szerkezet is egyaránt alkalmas lehet. Ámde a cikkíró idézte mondatban és a hozzá hasonlókkban a nem-egyezős szerkezet sehogyse fejezi ki az illető fogalmat, hanem lerontja a már

megállapodott nyelvhasználat-szabta határvonalat a különböző fogalmak között. — Ha van ige, amely minden körülmény közt tulajdonító raggal vonzza a vele viszonyló nevet, úgy a (neki) *van*, (neki) *nincs* igepár az. És íme B. éppen a *van* (habeo) igével mutat be illetén mondatbeli kapcsolatot: »*En nekem van hazá-m. Teneked van hazá-d* stb. . . . *Ő nekik van hazá-juk.* Főnévvel: *Az embereknek van hazá-ja.*«! E szép magyarságot megtoldom a következővel: a *szegényeknek* nincs pénze; az *utasoknak* nem lett semmi baja; *leányainknak* nem akadt táncosa.

A birtokszónak ilyen ragozását hibásnak mondják mindazok, kiket B. felsorol I. cikkében; még a velem az elmélet terén vitatkozók is. Szintúgy kifogásolja Simonyi Zs. is »A genitivus dativus helyett« c. cikkben, Alexander Bernátnak ilyes ragozást azonképen megrovó cikkéről szólván (13:183). B. tudtomra egyetlen védője a szóban lévő nem-egyezős formának.

A 497. lapon így szól a cikkíró: »A birtokviszony mondatbeli kapcsolata általában elfogadja a névszói kapcsolat jelzését.« — Mondja azután, hogy hajdan így beszéltek általánosan: *Az embereknek van hazájuk.* »Mióta azonban a névszói kapcsolatban egy másik, nem-egyezős jelzés is lábra kapott, sőt uralkodóvá lett, azóta a mondatbeli kapcsolatban is előfordúlnak ily nem-egyezős jelzések: *„Az embereknek van hazá-ja.”* Ezekben a névszói kapcsolat analogiája érvényesül; azért nem tekinthetők érthetetlen, *„kivételeknek”,* vagy pláne *„hibáknak”,* hanem a nyelvfejlődés egészen természetes jelenségeinek.«

Kivételeknek én sem tekintem; — mert a kivétel nem ütközik a szabályba; — hanem a helytelen beszédnek szemenszedett mutatóványait látom bennük. És mivel okolja meg B. hibátlanságukat? A névszói kapcsolat analogiájával. Mintha nem is volnának hamis analogiák. Az efféle okoskodás csak magyarázza a hibát; de igazolni nem igazolja.

Még egy szót a nyelvfejlődésről. Nyelvünk, amikor a birtokviszonyban fokonként mellőzte az egyező formát, csakugyan a fejlődés pályáján haladt e tekintetben. De mikor — B. szavai szerint — a névszói kapcsolatban »egy második nem-egyezős jelzés is lábra kapott, sőt uralkodóvá lett«: véget ért a fejlődés, és a kétféle ragozás közt határt vonó nyelvhasználat állapotba került, amelynek megsértése most már éppen olyan hiba, mint bármely másféle szabályellenes beszéd.

Hova jutna az orthologia, ha minden vétséget, mint a nyelvfejlődés természetes jelenségét igazolna?! A teljesen kifejezett nyelven ejtett sérelmeket orvosolni kell, nem pedig a fejlődés tüneteit látni bennük. A magyar irodalom nyelve tülesett már a gyermekkoron, amikor még szemmel kellett tartani teste fejlődését, nehogy holmi kinövések, görbeségek támadjanak rajta. Irodalmi nyelvünk nem visel már kurta ruhát.

JOANNOVICS GYÖRGY.

MEGNYIRBÁLT SZAVAK.

Nincs szándékomban azokat az apróra metélt szavakat koszorúba founi, amelyek Helmeczy Mihály és társainak szómetsző műhelyéből kerültek ki, vagy amelyek a *Szócsintan* szabványai szerint készültek. Csupán azokról a hosszúra nyúló idegen szókról akarok egyetmást mondani, melyeket a nép- és köznyelv olyformán zsugorított össze, hogy egyiknek a kezét, másiknak a lábát, farkát kurtította meg.

Igaz, hogy csak gyér számban jelentkeznek ilyen eltörpült szóalakok, de elég érdekes mindegyik; megérdemli, hogy némi figyelemre méltassuk.

Simonyi az elvonással kapcsolatban magyarázta ezt a sajátos jelenséget (Nyr. 29:485). Magyarázatának megvilágítására ilyen szófelezéseket említ: *prepa(randista)*, *cisztër(cita)*, *pasas(ér)* sat. Zolnai Gy. is szóvá tette egy ízben (Nyr. 19:560). Többek között ezt a két szóalakot idézi a Mátyus föld nyelvéből: *burgi*, *kaci*. Egyik a *burgundia*, másik a *kacabajka* kicsinyítése. »E két szó — úgymond Zolnai — a rövidülésnek azt a módját tünteti föl, midőn a nyelv több szótagra terjedő idegen szóból elegendőnek tartja az első szótag megtartását, a többit pedig a keresztnevekben is nagy szerepet játszó *i* végzettel pótolja.«

Így teremtette a nyelv a nagyszámú *i* végű szavak képére és hasonlatosságára Nógrád, Gömör és Csík megyében a *bugyi(lláris)*, *piri(spiritus)* csonka szavakat, s itt az *i* nem kicsinyítő, hanem az eredeti szóalakhoz tartozik. Ilyenek még: *princi(pális)*, *bici(kli)*. Az első ifj. Hombár Mihály és kartársainak szavajárása, az utolsót pedig a Borssz. Jankó országszerte ismert szobalánya, Jucika, mondogatja: Hisz dreszben a hölgy, Ha *bicire* ül (BJankó 99. évf. 1. sz.). Én megkeresem Majd tízszeresen A *bici*-adót (u. o.). Meglehet, hogy itt csak költői szabadság, de magam is hallottam az Andrássy-úton: Jaj, de szépen *bicizik* ez a hölgyike!

Találunk a közbeszédben nemcsak *i*-re végződő megnyirbált szavakat, hanem ilyeneket is: *fráj(-la)*, *Fräulein*), *pikk(oló)*. »Én csak *frájja* vagyok az asszonyomnak.« — Mikszáth (FLapok 21:515) és a MTsz. tanúsága szerint így beszél a cicus, akinek Bildungja van. Mit para(ncsol)? — kérdi a kávéházi pincés. Egy *pikk* — felel a vendég röviden és méltóságosan.

Három csoportba oszthatjuk a megnyirbált szavakat, aszerint, amint elül, hátul vagy középen vannak megnyirbálva. Az első csoportba tartoznak: *berdó* (*halt wer da?* kaszárnyai szó), *(ser)bili* (gyermekszó), *(ci)gáró*, *garci* (cigaretta, bajai diákszó, Nyr. 26:190) és a Simonyi idézte *(já)cintus*. Föltűnő, hogy a magyar nyelv, mely az idegen szónak is rendszerint az első tagját hangsúlyozza, elhanyagolta a fönti szavaknak első részét. Úgy látszik itt az idegen hangsúlyozás erősebb volt a magyarnál. — A második csoportba tartoznak: *csebogár*, *csibogár*, *cseri*, *csere* (bogár, Palóc vid.

Nyr. 23:285), *ëskërep* (eskaraplya, MTsz. ol. *scarabeo*), *durkó* (duránci szilva Rimaszombat, Nyr. 10:88); *kupi* (rosszhírú ház, debreceni diákszó, Nyr. 25:457); *szuff* (sufficiens, bajai diákszó, Nyr. 26:190), *bide* (pedellus, uo.) *mancsi*, *manka* (mangalica kicsinyítője, Arany J. Arist ford. Achorn, 767), *pesztra* (pesztonka, Tisza vid.), *spór* (sparherd, Vécs, Heves m.), *zsalu(-gáter, jalou(sie)gatter)*, *vice, vici* (viceházmester), *rumi* (rumunyi, cigány), *rumok, romok* (románok Nyr. 29:92). — A harmadik csoportba tartozik: *konf(ortáb)li(s)*. Ezt a gyakori használat rántotta össze, úgymint a *mics(od)a?*, *mé(ltő)ztatik*, *fő(tisztelendő) úr, nagysá(go)s uram* és más efféléket. Amint a fõnt említett példákból kitűnik, nem igen szereti a magyar az idegen csemetét, és ha mégis betolakodik hozzá, addig nyomorgatja a testét, amíg féllábára sántikálni kezd. Ha csak módját ejtheti, átidomítja minden porcikáját és magyar gúnyába öltözteti. Így képzõdtek az ilyen népetimológiai csonkítások: *angyal* fű: angyélíka; *cirok* bogár: philoxera; *füzér*: visierstab; *petri* olaj: petróleum; *petruska*: petrezselyem; *répa, réparágó*: praeparandista (Baja, Nyr. 26:190).

Különös figyelmet érdemelnek azok a megnyirbált helynevek, melyeket ugyancsak a népetimológia szerkesztett. Így lett *Strigoniumból* *Esztergom*, *Scharpendorf*-ból *Sárpatak*, *Zackendorf*-ból *Csákány*, *Siegraben*-ből *Szikra*, *Levantove*-ből *Elefánt*. (Lásd bővebben Kúnos J. értekezését A helynevekben lévő népetimológiáról Nyr. 13. k.)

A *Dani*, *Miki*-féle becézõ keresztnevek formája szerint néha a vezetéknéveket is megrövidíti a közbeszéd. Szomaházy és Keszler nevének végső részét elsikkasztják az újságírók és csak azt mondják egymás között: *Szoma, Keszi*; Mednyánszkyt pedig, a híres festőt, *Medi*-nek hívja a bohém-világ (A Hét I. 413). Mind a három kedveskedő megszólítás. Volt egy német nevű tanuló társam, *Rubinstein*, akit *Ruby*-ra magyarosított az ifjúság; jámbor atyámfiat pedig, az öreg *Sichermant*, aki itt lakik a tőzsomszédságomban, némi kicsinyléssel *Zichy*-nek nevezi Izrael népe.

Sokszor azonban természetellenes úton formálódnak a csonka szóalakok. Némely vidéken mondvacsinált vagy erőszakos rövidítések is beszivárognak a köznyelvbe, de csak ideig-óráig maradnak életben. Feleségemtől hallottam, hogy az ő tanuló társai így beszéltek: Mi lesz uzsonnára? Tízért *szal*(ámi), ötért *szaf*(aládé). Tudtommal manapság már sehol sem használják ezt a rövidítést.

Félre ne értsenek valahogy, tisztelt szõmetszõ uraim, akik néhai való Helmezy Mihály nyomdokain haladva, szeretnék a többtagú szõkat körülmetélni. Ezennel kijelentem, én nem azért vettem boncoló kés alá a megnyirbált szavakat, hogy önök ezek után vérszemet kapva, a hosszúra nyúló szavakat nyakra-fõre megnyirbálják.

HEVES KORNÉL.

FEHÉRMEGYEI NYELVSZAJÁTSÁGOK.

Fehér megye a dunántúli nyelvjárasterülethez tartozik s e nyelvjárasterületnek meglehetősen ismert volta mellett tán szükségtelennek is látszanék az alábbi nyelvszajátságok összeállítása. Azonban mégsem tartom érdektelennek e szórványos megfigyeléseim közzétételét (jegyzeteim az 1888—93 közötti évekből valók), főkép azért, mert többnyire tanulságos és kevésbé ismert részletekre vonatkoznak s mert a szűkebb területre szorítkozó észleletek általában behatóbbak lehetnek a nagyobb térre terjedőkénél; aztán Vass Józsefnek igen nagy területet felölelő *Dunántúli nyelvjárás*-án kívül a szorosabb értelemben vett dunántúli nyelvjárásról s így Fehér megye nyelvéről sem jelent meg részletes ismertetés. (Vö. Balassa: *Nyelvjárások* 39. l. jegyzet, és *Nyelvőrkalauz*.) A felsorolandó adatok mind saját megfigyeléseim s legnagyobb részt a megye székhelyéről, Székesfehérvárról valók. Amely adatot más helységből hallottam, vagy más helységből valóknak beszédéből jegyeztem le, a mellé a hely nevét mindig oda vetem.*

I. Hangtani szajátságok.

Magasabb nyelvállású magánhangzókat találunk a köznyelvvel szemben a következő alakokban:

o h. u: *hugyan* hogyan (a kötőszó azonban *hogy*), *ujan* olyan, *ustor* ostor, *mégfujtotta* megfojtotta, *beburul* beborúl, *beburút* beborúlt, *beburítani* beborítani, *vánkus* vánkos, *ithun* itthon; ellenben a több. 3. sz. birtokosragban az -ok -ök ejtés az -uk -ük mellett igen közönséges lehet, legalább tanítványaim az első osztályokban is általában o, ö-vel írták és ejtették. Ide tartozik az az általános dunántúli jelenség, hogy a köznyelvi -ol -öl (illetőleg -él) végű igéket -ul -ül-lel s az l kiesésekor ú, ü-vel ejtik: *szüretülök* szüretelek, *prözöntülöm* prezentelem, *évádujja* (e h. elvádolja) elvállalja, *kehüt* (e h. kehölt) köhögött, *émángútam* elmángoltam, *gondúzkodva* gondolkodva, *kidobúták* kidobolták; de ilyet is hallottam: *nünürüköni* dúdolni.

a h. o vagy a: á után levő szótagokban: *váloszt* választ, *yertyákot* gyertyákat, *a mi barátaink* barátaink, *hangyállgl* (G.) nyával; továbbá e régies és a népi nyelvben általános alakban:

in azután (de asztán is) és *napnyugotkor* napnyugatkor. Ide a *fóka* ejtés is, *falka'* (csapat) helyett, megelőző *folká*-ból.

ë h. i: *igenyës* (G.) egyenes.

ö h. ü: *gyütté* jöttél, *együnnöd* eljönöd.

Cs. = Csór. — G. = Gárdony. — I. = Inota. — ISzGy. = Iszka-
gy. — MAlm. = Magyar-Almás. — Ny. = Nyék. — P. = Polgárdi. —
nya. — Szf. = Székesfehérvár. — SzM. = Szent-Mihály.

A régies *könnyű* ejtést hallottam *könnyed* helyett ebben az alakban: »csak úgy *könnyű*deszen«.

A köznyelvinél alacsonyabb nyelvválású hangokat ejtenek a következőkben:

o h. a: *pakróc* pokróc.

i h. ë: *hértelen* (G. és Szf.) hirtelen, *vërrad* (Ny.) virrad.

A *megint*-nek *mëgen* ejtése (nyílt e-vel) a régibb *megént* *é*-jéből fejlődött (de így is: *megin*); épígy *mïjenké* (G.) ebből: *miénk*.

A hosszú magánhangzók közül az *é*-nek *i*-re változása elég gyakori: *finyi* félni, *filelëm* félelem, *iccaka* éjtszaka, *nígy* négy, »mindég *elvittem*« elvétem (elhibázom), *kísíri* kíséri; *Grünhütik* (G.) Grünhuték; *ó* h. *ú*-t mondanak ezekben: *rúla* róla, *rúza* róza, *rúzsáskert*; *ö* h. *ü*-t ebben: *ü* (3. szem. névm.), és az *ü*-t megrövidítve: *üket* őket, *tüle* töle.

Ellenben megőrizte e vidék a köznyelvi *i* helyett a régi *é*-t e szavakban: *mezétláb* és *héjja* (»nem sok héjja vót, kevés héjja vót«) híjja.

Említésre méltó hosszú hangzós alakok még: *éngem* (G.) engem, *két* (a kenyér) kelt, *lajtér-gya* 'lajtérja' (létra) helyett. *ittennég* és *ittennék* (itten), amit más vidéken *itten-neg* és *itten-nek* alakkal mondanak (l. MTSz.); *temêrdek* (S.) tömêrdek.

Labialis ejtést a követk. szókban hallottam: *köllött* kellett, *fellü* felül, *csönög* (G.) cseng, *zsömle*, *füzet* fizet; »*fö* (fel) ne dobd«, »*fö* köllött dobni«, *föszalad*, *fösö* felső, *kö* kell. Az -l ige-képző előtti labialis kötőhangzót (*szüretülök* e h. szüretëlék stb.) már említettük. Ellenben a köznyelvi *ö* helyett az eredeti illabialis *é*-t ejtik e szókban *hetfén* hétfőn, *cséve* cső (a kút csőviról hallottam így), és a maltert illabialis *á*-val *májter*-nak mondják. (E hangot egyébként itt nem hallani.)

Hangrendi szempontból a következő alakok jegyezhetők föl: *petrezsirom* a. m. a köznyelvi illeszkedett 'pétrészelyém'; *lajtér-gya* lajtörja, létra; *fötápész-kodik* feltápászkodik; *hosszi* (G. és Szf.) hosszú; *ëggyëránt* egyaránt (egyre, folyton⁶); *durgattam* az ajtót (Malm.) a. m. dörgettem; »má *buzzorog* a víz« (a. m. forrni kezd), vö. 'bizsereg'. Mélyhangúnak veszik általánosan az *izé* szót, pl. *izého* izéhez, *izélom* izélém stb., a *férfi*-t viszont így is ragozzák: *férfiket*, *férfiknek*, *férfiké* e h. férfiakat stb.

Időmértéki szempontból megemlíthetők: *nó* e h. no, *lejjebb* e h. lejjebb, *lajtér-gya* (e h. 'lajtérja', nyilván a szótagzáró r miatt), *kánna* e h. 'kanna' (a MTSz. csak Baranyából ismeri) és ez az analogikus úton támadt alak: *mindenönk* (G.) a. m. mindegyikünk (»mindenöknnek vót ëggy«). Ez az alak, valamint az irodalmi nyelvben is föl-föltűnő *hármónk*, *hármótok*, *hármójuk*-félék nézetem szerint egyszerűen a *kettő-nk*, *kettő-tök*, *kettő-jük* hatása folytán keletkeztek. Rövid magánhangzával ejtik ellenben a *hüss* 'hűs. hűvös', *busúva* búsulva, és a *turó* szókat, amely utóbbiak pl. Szatmár megyében (Nagybánya) így hangzanak: búsul. túró.

vannak itt! (G.) *teli van hangyállal* (G.), *hangyálokat* (I.) hangya, hangyák stb.; *cséve cső* (a kút csövééről mondva); *a pocsetába fürdik* pocsolyában. Itt említem a következő latin és német szók népi elferdítéseit: *Nëm teccik mënni a protëkcióra?* e h. processióra. *Vágta vóna pofon osztán. icëm-proficëm,* e h. vicem pro vice; *kikosztéroztam öket* kosztal elláttam; *ájriktom házi berendezés* (nëm. *einrichtung*).

II. Alaktani sajátságok.

1. A *szóképzés* terén a következő említésre méltó alakokat jegyeztem föl.

Miveltető igék: *röpiszt* (»elröpisztett egy galambot«), *halaszt* a *hal* igéből (»meghalasztom eszt a darazsat« G. = megölöm). *veszejt* (»száz forintot veszejt rajta«) veszít. *ázt* (népdalban: »Nánika, Nánika kendert áztott« stb.) áztat, *kiburittani* (l. a hangt. sajáts. közt).

Mozzanatos alaknak látszik: *nyüszít*: »a kutyák ugatnak és nyüszítenek« (egy gyakorlatban találtam s állítólag járatos szó, a MTsz. nem ismeri). [Veszprémben is mindig ez fejezi ki a vonítást. S. Zs.]

Visszaható igék: *hâgatkózik* (Cs.) hallgatódzik, *gyözködik* (»hogy gyözködik a vánkussal« Cs.) küszködik, erőlködik, *elveszelődik* (»mind e a gabonája« G.) elpusztúl, elvész, *törülködöz* törülködő; kezdő értelemmel: *halódik* haldoklik.

Gyakorító alakok: *fogdoz* (»csirkéket fogdozni«), *pirkál* (»a kicsinyek mese mellett babot pirkálnak«, így írta át egyik tanítványom a »Családi kör« e helyét: »az apróság... zörgős héju borsót vagy babot szemelget«), *tiporkál* (»ne tiporkálj a lábomon), *húzkod* (»hogy húszkogyák egymást«), *meréget* (»merégette rá a szemit«) meresztget; *nyöl* (»kinyúló fű«) nő.

Denominális igekepzések: *aprógat* (»fát aprógatni«) apróra vagdal, fölapróz, *bolondázni* bolondozni, *öröz* (»örözte a csordát«) őriz, *adózik* (»nëm adódzom a tisztelendő urnak« S.) adózik. *árvákodik* (»az öreg most egyedül á.«) árván, özvegyül él, *vasalló*. *vasallás* stb. (l. hangt. sajáts.).

A névszóképzés terén a következő említésre méltó alakokkal találkozunk: *válaszat* a. m. válasz (»okos *válaszattal* felelt« írta egy veszprémi születésű, Zámolyon tanult tanítványom); »az én *kértemér*« (tegye meg) a. m. az én kérésemre; *sültelen* (Sárbogárd) a. m. sületlen; »még ennél *külömbebben* nem hallottam« (képzőismétlés, vö. Hunfalvy-Album 75); »csak úgy *könnyidessen*« a. m. könnyedén (a régi *könnyid* alakból, l. NySz.); *nyugtossan* (e kérdésre: hát hogy van a házával? hallottam ezt a feleletet: »jól, köszönöm; így csak *nyugtossan* van az ember«) a. m. nyugton; »négy *rétüven*« a. m. négy rétűen. Itt említem a birtokképző -é-nek a birtokos névmásokon való megkettőzését: *enyimé* (»az enyimé is itt van« G.) a. m. enyém (*én- é-m), *tiedé* tiéd, *övéké* a. m. övék.

Az igenévi alakok közül föltűnt nekem a főnévi igenévnek irodalmias személyragozása, minthogy az én vidékemen (Nagybánya, Szatmár m.) ilyesmit alig hallani: »Nem kellett vóna *égyünnöd*. Muszáj oda *mennem*.« (Ezek helyett nálunk felé *hoggy*-os mellékmondatot használnak.) Régies infinitivusi alakok: »Kezdett *ránya*« a. m. ríni. »Hát nem lehet [az ajtót] *kinyitnya?*« a. m. kinyitni. Határozó igenévi alakok: »Asz' monta, hogy éggy óra *múlván* mennyek el érte.« »Estére *kelvén* még szép idő lessz« (paraszttól hallottam). *Kijavítva* a. m. kijavítva. »Látták, hogy tele van *éddé* a farkas« (egy parasztasszony mondta), mondattanilag is érdekes, a. m. tele van éve, v. i. tele ette magát.

Elvonásra ezt idézhetem: »Nem igen foly a *diskura*.«

2. A *szóragozás* tekintetében mindenekelőtt a következő tőalakokat említem: *megmonlak* megmondalak, *mullanak* (»ugy is olyan egyszerűen m. a nyári napok,« iskolai gyakorlatban) *múlnak*, *csönög* (G.) cseng; *híl* (»éngem híl vissza?« G.) hí (vö. TMNy. 256); *férfik*, *férfiké*, *férfiket*, *férfiknek* stb., ezek a köznyelvi teljesebb és mélyhangú *férfiak* stb.-vel szemben a ragtalan *férfi* alaknak hatásából külső analogia útján magyarázandók (vö. *kicsi*: *kicsik*, *kocsi*: *kocsik* stb.), a tő eredeti mélyhangjának (a: *férfi-a-k*) ily módon való eltűnése természetesen a szónak teljes magashangú ragozását vonta maga után.

Az igeragozás terén a következő sajátságokat tapasztaltam.

A folyó jelen 2. személyében iktelen igék *l* személyraggal is előfordulnak: *hallol* e h. hallasz, és az *l* szokásos kilökésével: »*kapó* vacsorát« e h. kapsz. Egyszer parasztasszonytól ezt az ikes ragozású alakot hallottam: *adódzom* (»nem a. a tisztelendő úrnak« S.) a. m. adózom. Az *elvész* igét úgy látszik csak *ik*-kel mondják a 3. sz.-ben: *elveszik*, *éveszik* (vö. »nyomuk veszik ősmondáinknak« Horváth Cirill: Nemz. irodalmunk a reformációig, 17. l., ahol nyilván szintén tájnyelvi sajátságnak tekintendő). Ugyanilyen a *kihül* ige, amelyet egy inotai lány mindig így mondott, pl.: »*kihül*ik a leves«.

A *t* végű igék tárgyas ragozású alakjainak a fölszólító alakokkal való fölcserélése igen közönséges: »nem *szeresse*, ha pusztizák« (G.) e h. szereti; »hisze ez úgy *szeresse* azt« (G.), *báncsák* (G.) bántják, *mégigaziccsuk* (G. és Szf.) megigazítjuk, *kihajesuk* kihajtjuk, *mégrikassuk* (G.) megrikatják.

Az *-ít* végű igéknek ilyen fölszólító alakjaik is vannak: *teríjjen* (MAIm.) terítsen, *segíjjenek* (SzM.) segítsen.

Föltűnt nekem a *játszik* igének irodalmias fölszólító alakja: »apacsossat *jáccanak!*« (v. i. *játsz-sz-anak*), mert Szatmár megyében, Nagybányán e helyett mindig ilyen alakokat mondanak: *jáccoggyunk* v. *jácoggyunk*, *jáccoggyanak* v. *jácoggyanak* stb., vagyis a *játszik* ige fölszólító módját a *játszodni* ige pótolja, amelyben a fölszólítás jele érezhető; magát a *játszodni* igét azonban, emlékezetem szerint, csak a fölszólító és föltételes módban (*jáccodnánk* v. *jácodnánk* stb.), meg az infinitivus alakjában isme-

A pótlónyújtás útján támadt hosszú magánhangzókrol alább, a mássalhangzók kiesésénél lesz szó.

Magánhangzó eltűnésére, az alább felsorolandó erősebb összevonásokon kívül, csak ezt a példát figyeltem meg: *ákszik, ákszunk* stb. e h. *alkuszik, alkuszunk* (de: *alkunnyi* alkudni).

2. A mássalhangzóváltozások között nem ritka az *n > ny* változás; így a szó elején ebben: *nyő* nő (crescit), *kinyőlő* kinövő; szóközépen: *fonyok* fonok, *fonyott* (G.) fonott, *csinyád* még csinál meg, *keszkenő* keszkenő, *ojanyon* olyanon, *ijenye* ilyenek; az *ijenyes* (G.) 'egyes' szóban metathesis jelensége útján van ínyhangú *ny* a *gy > g* változás kiegyenlítésére. Ezt az úgynevezett jésülést legtöbbször a főnévi igenév alakjaiban találjuk: *ányi* (Ny.) áll(a)ni, *finyi* félni, *vásálnyi* vásárolni, *keresnyi*, *alkunnyi* alkudni (de természetesen a köznyelvi ejtés is gyakori: *kapni, nünürüköni, kiburittani* stb.), sőt a régies *-nia* végzetben is: *rinya* ríni, *kinyitnya* kinyitni (vö. szóképzés).

A spirans *j*-nek explosiv *gy*-re illetőleg *ty*-re változását a következő példákban hallottam: *gyűjön* (G.) jöjjön, *gyütté* jöttél, *együnnöd* eljönöd; *lajtérnya* lajtorja; és általában a *j*-vel kezdődő ragokban: *akargya* akarja, *akargyak*, *ledobya* (G.), *meleg-gye* (G.) melegje, *párgyát* (G.) párját, *testvérgye* testvér(j)e, *testvérgyinnél* testvérénél, *múltkorgyába* múltkorába, múltkoriban; kemény explosiva után *ty*: *becsuktya* becsukja, *naptya* (G.) napja, stb. (de a köznyelvi alakok is hallhatók).

Az *ly* hang helyett többnyire *j*-t hallottam: *ojan* és *ojjan* olyan, *mijen* milyen, *ijenye* ilyenek. Tővégi *l*-nek jés raggal való találkozásában is: *évádúja* elvállalja stb.; de *killebb-bellebb* e h. 'küljebb-beljebb'. Ellenben *ly* h. *l*: *helés*.

Ritkábban *l > n* (illetőleg *ly > n*) változással is találkozni: *mihenest* (SzM.) mihely(e)st; *nékün* (I.) nélkül, *annékün* a nélkül. Ellenben a régiesebb *fel* alak maradt meg a *felmarad* (ISzGy.) fennmarad igében.

Egyéb hangváltozatok: *majter* malter; *petrezsirom* petrezselyem; *törülköddző* törülköző; *göröncsös* göröngyös; *hömöjgött* hömpölygött; *peniglendég* e h. pedig; *évádúja* elvállalja; *buborka* (SzM.) ugorka; *ijenyes* egyenes.

Kettős, illetőleg hosszú mássalhangzót ejt a vidék köznyelvi egyszerű hang helyett a következő esetekben: **ll**: *hallad* halad; *mullanak* (a napok) múlnak; *vasallás*, *vasallóné*, *levasallom*; *meszellő*; *fiatallabb*; *allú* és *allul*, *füllü* és *füllül* alul, *fökl*; *dallozott* dalolt; — **ss**: *esső*; *hüss* hűvös; *világossabb*: könnyedessen könnyedén; *nyugtossan*; *apacsossat* jáccanak (SzM.), *apacos* egy játékfaj); s általában az *s* végű melléknévekben; — **nn**: *régen emént* régen, *három forintonn* *allul* forinton; — **tt**: *kiburittani* kiborítani; *mindég* elvíttem elvétem; — **ssz**: *nossza* nosza, *egésszen*, *az egéssz vidéken* egész(en); — **kk**: *órakkor* órákor (magyarázatát l. Mátyusf. nyelvj. 45. l.); **bb**: *egyébb* egyéb.

Mássalhangzó-kiesést leginkább az *l* (illetőleg *ly*) hang kopá-

sában találunk, rövid hangzó után természetesen pótló magánhangzonyújtással, ú. m.: *émént* elment, *égyünnöd* eljőnnöd, *éveszik* elvész stb. (de sokszor *el* is: *elfelezzük*, *el van busúva*, *el van gondúkodva* stb.); *föszalad* fölszalad, *fötámatt* föltámadt stb.; *föső* felső, *föld* föld, *ódal* oldal, *ócsul* (Ny.), *megócsul* (Ny.) olcsóvá lesz, *ásó* alsó, *tavá* tavaly, *hágatkózott* (Cs.) hallgatódzott, *ákszik* alkuszik (de: *alkunnyi*), *kő* kell, *fóka* falka, *bóha* bolha, *nékün* (I. és Szf.) nélkül, *annékün* a nélkül. Igen gyakori a tövégi *l* (akár *ll*)-nek kiesése is mássalhangzós kezdetű képzők és ragok előtt: *kapágass* (Ny.) kapálgass, *gondúkodva* gondolkodva, *ókor olykor*, *túruul* túlról, *kaszának* (Ny.) kaszálnak, *ütek* ültek, *lepiszkáták* lepiszkálták, *düt* (Ny.) dült, *kehüt* *kehölt, *beburút* beborúlt, *kidobúták* kidobolták, *csinyád* meg csináld meg, *busúva* búsulva, *fínyi* félni, *ányi* (Ny.) áll(a)ni, *nüniiriköni* dúdolni. Sokszor a szó végén is eltűnik e hang, pl.: *föllü* v. *föllül*, *allü* v. *allul* fölül, alul; *kapó vacsorát* e h. 'kapol' kapsz; *minek gyütté el?* jöttél el? *tele van éddé a farkas* e h. *éidel* 'éve'. De: *beburul* beborúl, *ócsul* (Ny.), *megócsul* (Ny.) stb.

Egyéb mássalhangzók egyszerű kiesésére példák: **d**: *mon-tam* mondtam, *mögmonlak* megmond(a)lak; *maj* mégigazicsuk majd megigazítjuk; — **r**: *má már*; *gyerték hama*, *nó!* jertek hamar no; — **t**: *az én kértémér* az én kérésemért; *mégin fötámatt*, *mégen kihajcsuk* őket megint; *az megíhíhetéd azt*; — **z**: *ahho a izého* ahhoz az izéhez; *e is*, *a is* (Ny.) ez is, az is; — **n**: *hisze ez úgy szeresse aszt* (G.) hiszen ez úgy szereti; — **j**: *íccaka éjtszaka*.

Pótló mássalhangzonyújtással járó kiesés (teljes asszimiláció) példái: *dn > nn*: *annak* adnak, *fogannak* fogadnak, *fogannánk* fogadnánk, *tunnék* (Ny.) tudnék; — *gn > nn*: *tennap*; — *gyt > tt*: *út tett* (Ny.) úgy tett.

Erősebb hangkopást, összevonódást a következőkben találunk: *há** hová? pl. *há mész* hová mégy, *há teszi*; *máshá nem álhatunk* (Ny.) máshová; *aszonták* (Ny.) azt mondták (de: *aszmonta* is, Szf.); *vásálnyi* vásárolni; *vándol a gyerék* (G.) vándorol. Az *üst* (P.) a. m. ezüst, Munkácsi szerint nem rövidült alak, hanem külön eredetű, l. Nyr. 29:100.

Hiatus-töltő hangúl a *j* és *v* hallhatók: *aszmonta ja róka* azt mondta a róka; *de jó jám* de jó ám; *a mijenké* (G.) miénk; *négy rétüven is vót alatta pakróc* négy rétüen.

Egyéb hangalaki szempontból említésre méltó adatok: *buborka* (SzM.) ugorka, *mihenest* (uo.) mihelyest, *penészles* (G.) penészes, *piarc* (G.) piac, *othol* otthon, *ehen van*, *e!* ehol, itt; *mujdér* (*nincs othun a mujdér*) édes anya, a német *mutter*-nek dunántúli sváb alakjából; *bújtor* (Szf. egy paraszt asszonytól mindig így hallottam, általános?) bútor; *hangyál* (G.), *menyi* hangyálok

* Érdekes, hogy ezt az alakot Tompa is eltanulta, ki egy ideig Sár-bogárdon tartózkodott: Híved e földön mindenhá követed. (*Szuhay Mátyás.◀)

rik. A *csuklik* igének fölszólító módját már Fehér megyében is a *d* képzővel bővült többől alkotják, mint Nagybánya vidékén: »hogyné *csukloggyon*« (G.).

A *mëgy* igének ilyen alakjait jegyeztem föl: *mënëk, mënünk, megyek, megyünk*.

A névragozásban a következő sajátságok említhetők.

A 3. személyű birtokosrag *j* hangjának *gy*-re és *ty*-re változását a hangtani sajátságok közt már láttuk. Itt csak azon alakokat említem, amelyekben a nyelvjárás jés személyragot használ a köznyelvi *j* nélküli raggal szemben: *testvérgye* testvére; *a testvérgyjinél vót* (e h. testvérjínél) testvérinél, testvérénél; *meleg-gye van* (G.) melege; »még *múltkorgyába* eltörtött« múltkorában, múltkoriban. Érdekes a következő többes 1. személyű alak: »*mindenönknek vót ëggy*« (G.) a. m. *mindenikünknek*, *mindnyájunknak*; ehhez hasonló alakokkal, *hármónk, négyönk* stb.-vel találkozunk az irodalomban is,* és véleményem szerint ezek mind a *kettönk* analogiájára támadtak, amelyben pedig az *ö* a számnévhez tartozik s a személyrag pusztán *-nk*.

Az *-n* rag hosszú mássalhangzóval is hallható még: »*má régeñn ëmënt*«, »*három forintonn allul*«. A *ki, mi* névmásokhoz kötőhangzóval járúl: »azon az úton, *akien jöttünk*«, *mien?* Ellenben hiányzik a módhatározó *-n* rag e kifejezésben: »*tëgyük ide, ezen mód!*«

A *-hoz* rag *z*-jét elveszti: »*turót hozok ahho a izého*« (pedig az *ahho a* egy szolamba esik és hangrést okoz). Szintilyen kopást mutat az *-ért* rag is: »*az én kértémér*« a. m. kértémért, kérésemre.

Említést érdemlő ragos, illetőleg határozó alakok még: »*papus többszörönkint megy Pestre*«, »*onnan hazúl*« (Nagybánya vidékén csak *-ról*-lal megtoldva mondják: *hazúrrúl, hazúrrúl, sőt hazúrrunнан*), *alá felé* a. m. lefelé, *túrrúl* túlról, »*nagyon soká két*« t. i. a kenyér (Nagybánya vidékén tudtommal csak: *sokáig*). Pleonastikus alakok: *ittennég és ittennék* itten, *honnand* honnan, *mostandég* most, *osztándig és osztándég* aztán, *peniglendég* pedig.

III. Mondattani sajátságok.

Mondattani szempontból a következő följegyzéseimet említhetem:

Az egyeztetés van elhanyagolva e mondatban: »*ojan utá-lutos ezek a fogak itten!*« (egy fogorvos kirakatára mondta az

* Például: »*Mindegyikönket két angyal kísér*« (Jánosi Gusztáv: Arany legenda-ford. 184). »*Mindegyikönket* [így! a *kettönk-négyünk* hosszú és rövid hangjának elegyítésével] sziklájához szegez« (Jánosi G.: Elveszett parad.-ford. 59). »*Valamennyiötöknek*« (Kempf: Odysseia-ford. 1. é. 373. v.), stb. Sőt már Csokonainál: »*Egy-egy tarisznját adok mindenikötöknek*« (1. Irodalomtört. Közlem. 5:320). Ellenkező irányú analogia, vers miatt: »*Mindketteteknek jaj!*« (Hegedűs István: Medea-ford. 1. felv.), vö. *négyetek, hetetek* stb.

illető). Efféléket nem egyszer hallani az előbeszédben, s nyilván úgy magyarázandók, hogy a beszélő az állítmány képzetének kifejezésekor nem gondol elég élenken az alany képzetére, s míg az állítmányt a legszokottabb egyes számú alakkal mondja ki, utána az alanyt a gondolatnak megfelelően esetleg többesben mondja, anélkül, hogy az állítmány alakján utólag változtatna.

Határozatlan számnév mellett többesszám: »Mennyi *csontok* ezek!«

Régi egyeztetés szerint a birtoknéven is megjelöli a vidék beszéde a birtokos többségét: »Mijen nagy a Vargáék *Bélájuk!* (G.) A Huszárék *cseléggyük* (Cs.). A Szabóék *pincéjük*, a Kocsisék *Gizussukat* láttam (G.), stb. (Vö. Kisfaludy K. *Mohácsában*: »Disztelen itt fekszik, deli termete összerutítva, Száguldó paripák vasszegü *körmök* alatt.« L. még Nyr. 30:45.)

Említést érdemlő mód-használat a *ha* kötőszó mellett: »Ha aszt *lássam*, hogy (belehal stb.), még se adok neki« (S.). L. Simonyi: Kötőszók 3:125.

Figyelemre méltó állítmányi szerkezetek: »Látták, hogy *tele van éddê* a farkas« a. m. tele van éve, tele ette magát. *El van busúva*, a. m. búsul, búsulkodik. *El van gondúzkodva*, a. m. gondolkodóban van.

Két szerkezet összekeverése a következő mondat: *Mi a bajod van?* E helyett: *mi a bajod?* vagy: *mi bajod van?* (Magyarázataát l. Mondattani bűvárlatok 25. l.)

Érdekes határozó-használatok: »Siessen ám, nehogy valakivel *sötéttel* [a. m. sötétben] kísértesse haza magát!« (G.) »*Napnyugotkor* mentem haza.« »*Mikor tájba* léssz ithun?« »Lepiskáták a fészüket [a fecskéknek]; szegények most ojan *földönfutóú* vannak!« »Hogy fizet *rúla?*« ilyen értelemben: mit fizet érte, a lányért, tartásdíjúl. »Hiába dicsekedik *abba!*« »Ezt mindenki *azon* dicséri, hogy nem sír« (G.) a. m. azért dicséri. »*Eltalálsz te a postára?*« nyilván a két kifejezés egybekeverése: ,el tudsz menni' és ,rátalálsz'.

Szórendi sajátágok: »Ma rosszul *kinézek*« (G.). »Jól *kinézett*« (G.). (Nagybánya vidékén csak így: ma rosszul nézek ki. stb.) »*Aligha mái nem*« a. m. alighanem mai. »Ha tovább lett vóna itt, *éjött ám vóna*« e. h. eljött volna ám. »Akkor nem *mentem én vóna*« e. h. nem mentem volna én. (Vö. Mátyusföld nyelvjárása 106, továbbá Nyr. 21:179 és 29:551.) »Azért mehet ám, *hais* esik« (L. az illetőtől többször hallottam) e. h. ha esik is. (Vö. Szómagyarázatok 15. l. és Nyr. 28:515.) »*Nem montam meg*, hogy vigyázz?!« Ezt a szórendet azért említem, mert ily hangulatú kérdésben rendszerint ez a szórend járja, legalább Nagybánya vidékén: ,nem megmondtam?'

Elliptikus kifejezés: »Eszte tessék!« e. h. ezte tessék megvenni.

Érdekes szóhasználatok, tájszók.

A vidék jelentéstani sajátságait egyszerűség kedviért a tájszókkal együtt a következő jegyzékben állítom össze. A *-gal jelölt tájszók illetőleg nyelvjárási alakok vagy jelentések nincsenek meg a Tájszótárban.

ad: »ha az ideje adja« a. m. engedi. (Vö. MTsz.)

**ájríktom*: házi fölszerelés, házi berendezés (ném. *einrichtung*).

árnyék: »húzódna be [a muslicák], hogy árnyékon legyenek, még ne faggyanak« (MAlm.), a. m. meleg, védett helyen. (Vö. MTsz.)

azon: »azon jókat kívánok« felelte a paraszt e köszönésre: »minden jókat kívánok.« (Vö. MTsz.)

babuka: búbos banka. (Vö. MTsz.)

bajjal: nehezen, bajosan, aligha; pl. »eszt bajjal éheti még az úr« (MAlm.); »ma délután má bajjal jön haza.« (Vö. MTsz.)

**bibli*: köleskása, disznózsírba mártva (cigány eledel).

**biblis kalbász*: kolbász rizzsel (cigány eledel).

**brégócs* (P.): olyan szántósuhanca; a szántógyereknél nagyobb. a kisbéresnél kisebb. (Vö. *brégós* MTsz.)

**csihatag*: a gyökér oldalhajtása.

**csitke*: csipkebogyó-lekvár; így látni székesfehérvári vendéglők étlapján (Nagybányán *hecsempecs*; vö. *hecsepecs* MTsz.).

csötönözni (P.): »mindig ott csötönözött az anyja körül a konyhába.« Vö. MTsz.

dehoggyis nem: dehogy nem; »osztán nem tucc aludni? — dehoggyis nem tudok!« (G.)

egésségtelen: beteg; »én is pedig egésségtelen vagyok« (Velence).

**eggyéránt*: egyre, folyton; »no mi van a hóval? — horgyák eggyéránt.« (Vö. *eggy-aránt* MTsz.)

egykora (G.): egyenlő nagyságú; »egykora mindakettő.« (Vö. MTsz.)

egytestvér: testvér; »azok egytestvérek«. (Vö. Mondattani bűvarlatok 4. l., és MTsz.)

eleje, jelzőül használva; »eleje sunka«.

elfelez: kétfelé oszt; »szedd össze, osztán majd elfelezzük«.

elhall: nem hall meg vmit; »csak félkilenc, mert kettőt ütött — hármát ütött, csak te eggyet elhallottál.«

**érthetetlen*, cselekvő értelemmel: aki nem képes megérteni vmit; »hogy lehet má valaki ojan érthetetlen!«

**frissen* (G.): azonnal, mindjárt, hamar; »frissen megláccik rajta, hogy beteg« (erre a megjegyzésre: ne féljen, hisz erős a gyermeke!); »annál frissebben megárthat neki«; »ez [gyermek] engem frissen megtép.«

győzködik (Cs.): küszködik; »hogy győzködik [a kis gyerek] a vánkussal!« (Vö. MTsz.)

**halálos holtig*: »mégchoszta vóna a baját, halálos holtigra valót«.

halódik: haldoklik. (Vö. MTsz.)

hügyette: fölötte. (Vö. MTsz.)

**hónapszámos*: hónapos; »Van itt kiadó lakás? — nincs, csak hónapszámos szoba.«

**idén*: »megemlegetnek legalább több idén is« (L.) a. m. többször v. több esztendőben?

**iparkodós*: szorgalmas.

istenharagja: mennykő; »az istenharagja beleütött egy házba.« (Vö. Arany Toldijában: Az Isten haragja megütött egy hajdút, VII. é. és MTsz.)

jobban: inkább; általános használatú. (Vö. MTsz.)

jó szeribe (Cs.): jóformán; »as se tudom jó szeribe, hová mennék.« (Vö. *jó-szër* alatt MTsz.)

kapsz: »majd léssz kapsz« a. m. ki fogtok kapni, lakolni fogtok. (Vö. MTsz.)

**kikosztéroz*: kosztal ellát; »kikosztéroztam őket.«

kizár: kinyit; »kizárom elébb ezt az ajtót (G.).

**kora*: a »gombos« játékban, ha a kidobott gombok egyenlő távolságra esnek, akkor ezt a műszót használják a székesfehérvári gyermekek: *kora*, azaz egyforma, egyenlő távolságú.

**koránnýába*: korán, kora hajnalban (Szf. I.) »koránnýába akarom meglesni azt az embert.«

kudari: értesülésem szerint: fazékban tartott parázs, melyet a kofák télen szoknyájuk alá helyeznek melegítés végett. A MTsz.-beli értelmezés szerint a »parázstartó melegítő fazék« neve. Úgy látszik azonban, az én értesülésem a helyesebb, amit igazol a somogy megyei *kudari-leves* szónak (a MTsz.-ban csak *kudori-leves* alakban) két ismerősömtől is adott ez a magyarázata: »parázson főtt savóleves« (Őszöd). E szerint a MTsz.-ban közölt egyszerű *kudari* is (savóleves turóval) valószínűleg csak a parázsat jelentő *kudari*-nak metonímiás jelentésváltozata, s az ott külön fölvetett két *kudari* tulajdonkép egyazon szó.

**levegőjárás*: »jó levegőjárás van ebbe az udvarba,« a. m. elég szellős, elég levegő járja.

másfél: e szónak humoros használatára megemlítem, hogy Székesfehérvárt egy hórihorgas zsidót a nép »másfél zsidónak« nevez.

**másmíjen*: másféle; »másmíjen üveg nincsen.« (Vö. *más-méjen* MTsz.)

**meghájoz* v. *meghájzik*? : »siet [a vasút], mert jól meghájzott« a. m. jól megkenték hájjal, metaforásan.

**meghalaszt* (G.): megöl; »meghalasztom eszt a darazsat.« (Vö. *halaszt* MTsz.)

megmacskásodik: »megmacskásodott a lába« (P.) a. m. elzsibbadt, úgy hogy nem léphet vele. (Vö. MTsz.)

**megütközík* (Cs.): megüti magát; »nem ütközött meg a gyerek«.

mind: »mindünknek hozzunk?« (SzM.) a. m. mindnyájunknak. (Vö. *minden*.)

minden: »később minden az asztalhoz ülnek; ágyat csináltak és lefeküdtek minden; nem sokára minden elálmosodnak« a. m. mind,

mindnyájan (vö. MTsz.); »mindenőnknek vót äggy« (G.) a. m. mind-egyikünknek.

mivel: »láttyák, hogy mit mivelsz« (paraszt nőtől hallottam; föltűnt nekem, mert Nagybányán csak ezt mondják: *mit csinálsz* v. *micsinálsz*).

**mózespecsenye*: hagyma.

**mujdër*: édesanya; »nincs othun a mujdër,« a német *mutter* dunántúli sváb alakjából.

**múltkorgyába*: multkor, multkoriban; »még múltkorgyába el-törött.«

murci: forrásban levő must. »A murci áldozata« Székesfehérvár és Vidéke 1888. X. 9. sz. (Vö. MTsz.)

murva: apró kavics üttöltésre. »Az utak csillámpala kőből aprózott murvával vannak bevonva« Székesf. és Vidéke 1889. VI. 8. sz. (Vö. MTsz.)

neszez (SzM.): neszt, zajt csinál, lármáz; »A Béluska neszez itt?« sirásról mondva. (Vö. MTsz.)

nyúlkenyér: madárlátta kenyér. (Vö. MTsz. és Nyr. 30:44.)

**ödälazni*: szekérodallal, melyet — fölébe deszkát rakva s összekötve — marhával huzatnak, lesimítani a fölszántott földet.

ökor: »csak ökor kapunk pénzt« a. m. ritkán, hébe-hóba. (Vö. oly MTsz.)

ökula: pápaszem. (Vö. MTsz.)

ö, megszólításban, »kegyed, maga' értelemmel: »ú is ott vót?« a. m. kegyed is. (Vö. MTsz.)

öreg: nagy; »nincs othun a mujdër, ément az öregbe [a nagy templomba], a szentégházba.« (Vö. MTsz.)

passog (SzM.): pislog; »passogtatja a szemit.« (Vö. MTsz.)

pohár (G.): csupor (Vö. MTsz.)

szentégház: Székesfehérvárt így nevezi a nép általában a templomot. (Vö. fönt *öreg* alatt és MTsz.) Nagybánya vidékén csak: *templom*.

**szép*: »ez nem a szép keze« (SzM.) a. m. jobb keze. (Jó' jelen-tésére vö. MTsz.)

**szinleni*: »szinlett hozzám, de nem ismert még« (MAlm.), bizo-nyára a. m. színe, látszata után ítélve ismerősnek gyanítani' (l. CzF. *szinél* alatt).

szotyola (G., Szf.): napraforgó. (Vö. MTsz.)

**töslenkedik*: töprenkedik.

tuba: galamb. (Vö. MTsz. De ezt a köznyelvi szót is hasz-nálják.)

vár. Erre vonatkozólag érdekes, hogy Székesfehérvárt a bel-vároست így nevezi a nép, mert régebben e városrész valóban vár volt. A várfalak és kapuk elpusztulása azonban nem tüntette el a szót, épügy mint ahogy ma is *hatos*-nak hívjuk azt a váltópénzt, amelyen a 6 után előbb 10-est, most pedig 20-ast (20 fillér) olvasunk. »A várba vettük ezt. Megyek a várba« stb.

vastag: terhes. »Hát már menyecske a lánya?« — »Az ám, má vastag is.« (Vö. MTsz.)

véka: kosár. (Vö. MTsz.)

vërdung: negyed font v. negyed icce. (Vö. MTsz.)

vërrad: »nem vërrad semmire« (Ny.), csecsemőről hallottam. a. m. nem fejlődik, nem gyarapszik semmit (mert gyöngye volt a dajkája).

zörög (I., Szf.): dörög; »zörgött; zörög az ég.«

zsupszöllő: szalmafonadékra fűzött szőlő, amelyet így zsuponként árulgatnak. [Veszprémben is]. ZOLNAI GYULA.

IRODALOM.

A nép nyelve az irodalomban.

(Gárdonyi Géza: A bor. Falusi történet három felvonásban. Budapest, 1901, Singer és Wolfner. — Komoróczy Miklós: Némely palóc históriák. Apró történetek. Rozsnyó, 1901.)

A népies gondolkodás, népies nyelv újabban eléggé tért hódított irodalmunkban. Főleg tárcáiróink versenyezve igyekeznek a nép életéből meríteni elbeszéléseik tárgyát s ezekben több vagy kevesebb szerencsével utánozzák a népnek a nyelvét is. Igaz, hogy ez az utánzás gyakran csak a tájszavaknak néha felesleges halmozásában s egy-egy népies szólásmód betoldásában nyilatkozik, de jelesebb népies íróink nyelvében valóban megérzik a nép nyelvének jótékony hatása; megvan műveikben a frissesség, magyaros gondolkodásmód, mely az irodalmi nyelvet széppé és nemzetivé teszi. Azonban a nép nyelve a maga valóságában, tájnyelvi színezetével nem kapott még helyet a magyar irodalomban. Nincsen igazi népnyelvi irodalmunk, mely a népies tárgyat az illető vidék nyelvén mondaná el, ügyelve nyelvjárásának sajátosságaira, szavaira és fordulataira. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy népies íróink vessék el a közös irodalmi nyelvet s próbálják irodalmivá tenni egyes vidékek nyelvjárását. Ez nálunk, ahol a nyelvjárások között nincs olyan nagy különbség, mint pl. a német vagy francia nyelv területén s az egységes magyar irodalmi nyelvet mindenütt egyformán értik, nem szükséges. Mindamellelt érdekes kísérlet volna népies tárgyú elbeszéléseket vagy népszínműveket egy-egy vidék nyelvén írni meg. Az ilyen kísérlet mutatná meg, hogy mennyiben válhat az egyes vidékek nyelve az egységes irodalmi nyelv javára és gazdagodására.

Gárdonyi Géza, aki az ő népies rajzaiban (*Az én falum*) megmutatta már, mily kitűnő ismerője a magyar nép életének és gondolkodása módjának, *A bor*-ban megtette az első lépést, hogy a nép nyelvét közelebb hozza az irodalmihoz. A falusi történet színhelye egy alföldi falu valahol Szeged környékén; tehát alakjai az őző

nyelvjárást beszélnek. Gárdonyi nem akart tájnyelvi szöveget adni, hanem csak népiesebbé próbálta tenni az irodalmi nyelvet s e mellett némi helyi színezetet is ad neki. Tehát csak közeledik a nép nyelvéhez, de nem azonosítja magát vele teljesen. S e megalkuvásban el is találta a helyes középutat. Az őző nyelvjárás eléggé ismeretes az irodalmilag művelt közönség előtt is, mert hisz a szegedvidéki intelligens ember is megőrzi nyelvének ezt a sajátosságát, ha el is kerül szülőföldjéről. A tájszavakat nagy mérséklettel használja Gárdonyi; s ez is dicséretére válik, mert az ok és cél nélkül halmozott ismeretlen és szokatlan tájszók nagyon megzavarják az olvasó vagy hallgató élvezetét.* Annál nagyobb gondot fordít a népies fordulatokra s a gondolkodásmód népiességére. S darabjában nem azt a cikornyás, virágos, csinált népiességet találjuk, amit népszínműveinkben már meggyűlölünk, hanem azt az egyszerű, józan, gyakran ismétlésekbe is bocsátkozó beszédet, melyet faluhelyen hallhatunk az okos, gondolkodó parasztember ajkáról. A nép fia, ha nagyobb indulat van is benne, nem dűskálkodik a képekben, nem szedi le az égről a csillagot, a mezőről a virágot, hanem egyszerűen mondja el azt, ami lelkét nyomja, legfeljebb néha tör ki belőle egy-egy költői kép. Így pl. midőn Juli szemére hányja urának, hogy nem védi, ha rágalmaazzák:

»Ennyi szava van csak? Így hallgatja, hogy éngöm moslékolnak! Ivott-e kend bort az én kezemből, mióta asszonya vagyok, ivott-e csak egy kortyot is? Oh hogy ez az embör olyan, mint az állóvíz: ez nem haragszik, ha a fejére lépnek se! Nem haragszik még akkor se, mikor éngöm így piszkolnak. — *Baracs*: Nem piszkol senki, Juliskám. A napfényt nem löhet bepiszkolni és a te leked napfény, angyalom! — Az én feleségöm nem olyan asszony! Adjon az Isten mindönkinek olyan feleségöt, mint az enyim! Ennél jobb kívánságot senkinek nem mondhatok.«

Ilyen természetes, egyszerű hangon folyik a beszélgetés Matyi és Rozi között is a III. felvonásban:

»*Rozi*: A bátyja küldte magát? Szép bátyja van. Mög köll aranyoztatni. Maga is csak olyan. Hiába jött. Juli néném nem fog vissza mönni. Nem bolond. Maguk azt hiszik, hogy visszamögy? Majd ha fagy! Majd ha a hátát bezsindölyözteti. Csak mönjön haza! Ide be nem eresztődik maga se. Vigye mög a hirt annak a szépségös bátyjának, hogy mögvagyunk hál' istennek bot nélkül is. — *Matyi*: Az én bátyám ugyan nem küdött engöm. De még mög is haragunna rám, ha tunná... Mer nem itt vagyok én most, hanem a

* A tájszók használatában már nem törődött Gárdonyi a helyi színezettel. Az egyes szók alakja s a tájszók gyakran olyanok, amilyeneket az alföldön nem használnak. Így pl. *innya* dunántúli alak, továbbá dunántúli szó a *katroc*; viszont palóc alakok: *öszve*, *gyön*, *fil*, *gyisznó*. A *gyermök* sem helyes; az Alföldön *gyerök*, a Felső-Tisza vidékén pedig *gyèrmek*. A *csöndör* is szokatlan alak; én csak így ismerem *csöndér*, *csendér* vagy *csendör*. A *-hoz*, *-hez* rag alakja az Alföldön *-hó*, *hő* vagy *-hon*, *-hön* (s így is írja néhol G.), de rövid magánhangzóval (*ho*) a Felső-Tisza vidékén hangzik.

juhászoknál. Ott se vagyok ébren, hanem alszok. Aztán mög a mi falunk templomába vagyok litánián. Én csak azért jöttem ide, hogy tégöd lássalak.»

A darab mellékalakjait, Göre Gábort és környezetét jól ismerjük eddig megjelent könyveiből. Az ő nyelvüknek is megvan a maga eredetisége, csak hogy ez már alantabb jár, gyakran durva s néha valósággal kirí a történetnek egyébként üde levegőjéből.

Komoróczy Miklós könyve a palóc népet mutatja be a maga életmódjában s a maga nyelvén. Palóc törtéiréiben a falusi élet jeleneteit írja le, mint pl. a szüretet, lakodalmat; majd falujának egy-egy érdekes alakját mutatja be. Könyvében az irodalmi nyelv a nyelvjárással váltakozik; s ebben nem is következetes, mert néha ő maga is átszap a nép nyelvébe, másutt meg a nép gyermeke is cifra, cikornyás hangon beszél. Legsikerültebb a fias disznóról meg a hat malacról szóló történet. Komoróczy valósággal a palóc nyelvjárást akarja bemutatni s igyekszik a kiejtés sajátosságait is feltüntetni s tájshókkal is elég bőven tarkítja elbeszéléseit. Ez egy kissé nehezíti is az olvasást, mert a ritkább tájshókat meg kellett volna magyaráznia. Könyve így is nagyon érdekes kísérlet nyelvészeti és néprajzi szempontból.

BALASSA JÓZSEF.

A mondat elemzése.

Írta Máthé György. Lugos, 1900. (94. l.)

Tulajdonképp keveset eleméz, hanem inkább mondatnani nézeteit mondja el nagyon gyarló módszerrel. Egy pár iskolakönyvből meríti összes bizonyítani és cáfolni valóját s ámbár e nyelvtanok a leg-összevisszább rendszerek képviselői, ő egyformán épít rájuk, neki Dávid és Halász, Király és Szinnyeí mindegy. Néha meg csak úgy általában vádolja a »nyelvtanirók«-at (41. és 91. l.), mikor olyasmit mondat velük, amit talán senki sem mondott. S mikor bizonyítani akar, kifejtés helyett csak állít, pl. a 39. lapon azt mondja, hogy ebben: *Hannibal dux creatus esse nuntiatur*, a *dux creatus* oly összetett névalkotás, mint ez: *post urbem conditam*, s mivel »nem tudja német író szavával igazolni«, hát megkísérti bebizonyítását. E végből elmondja 24 sorban az ismert különbséget *urbs condenda* és *urbs condita* közt és hozzátészi: »ugyanazt az összetett főnévalkotást akarjuk látni a *dux creatus* példában«. Hát így bizonyítanak?

A könyv nem egyéb, mint kissé hosszabb lére eresztett iskolai latin mondatn magyar példákkal és szabályokkal, továbbá mondatnani elmélettel keverve. Tehát épen attól, amit kárhoztat, hogy mai nap a nyelvtani elmélet kiépítését keressük, ő sem tud szabadulni. Hanem az ő elmélete sok helyt rossz, máskor meg régen megvan haladva. Ugyanis a szóból meg fogalomból indúl ki s csak a fogalmak viszonyulásából származtatja a mondatot, holott mi már régen min-dennek alapjáúl a mondatot tekintjük a nyelvben.

Egyéb tévedéseinek száma egész sereg. »Azt talán fölösleges is mondanom (állítja a 9. lapon), hogy az első mondattni alapon készült Simonyi-féle nyelvtanunknak a forrása a Bartal-Malmosi-féle latin nyelvtan«: mikor Simonyi Kis nyelvtana 1877-ben jelent meg, a B.-M.-féle mondattn pedig 1878-ban, s a szerzők maguk mondanak köszönetet Simonyinak szíves tanácsáért.*

De vannak még cifrább hibák is. Neki »accusativus cum infinitivo« van e magyar mondatban: *Kötelességünk Istent imádni*; ebben pedig: *Elő-előtűnni a lovagot látja* szerinte a *lovagot* az *előtűnni* igenévnek tárgyi (!) bővülete.

Nem is úgy kell elemezni, ahogy ő, hogy t. i. mindig előre-bocsátja a mondatrész nevét, hanem legfeljebb az állítmány, alany és tárgy nevét lehet előre-bocsátani és keresni az azt kifejező szót, azután már a található szót kell kérdés útján fölvenni és vizsgálni, hogy minő mondatrész lehet.

Higgye el nekem a szerző, hogy aki tudományos kérdésben eredményt akar elérni, az nem szegődhetik párthoz és nem szabad sem a vonzalom, sem az idegenkedés szavára hallgatnia.

KALMÁR ELEK.

Magyar Tájszótár.

A minap megjelent 7. füzetével befejeződött a 2. kötet s így elkészült a tulajdonképi törzsszótár. A munka haladtával azonban annyira fölszaporodtak az adatok, hogy még egy kötetre való kerül ki belőlük. A harmadik kötetben a *dajka nyelv* (gyermeknyelv) szavai, a keresztnévek nyelvjárási változatai, az állatok tulajdonnevei, az állathívogató és -űző szavak következnek, azután a tetemes *pótlék* és az egész szótárhoz való *szómutató*. Kérjük a Nyr. olvasóit és gyűjtőit, ha bármilyen népnyelvi adatuk van, különösen az előbb említett nyelvi körökből, vagy ha a MTsz. forgatása közben hibákat vagy hiányokat vesznek észre, legyenek szivesek minden egyes adatot külön lapocskára (egy közönséges nagyságú ív¹₁₆ részére) írva vagy a Nyr. szerkesztőségének, vagy egyenest a MTsz. szerkesztőjének, Szinnyei József egyetemi tanárnak (Budapest, VIII. József-körút 17.) megküldeni. Legyünk rajta közös igyekezettel, hogy a NySz. mellett e legfontosabb nyelvi adattárunk minél teljesebbé váljék.

A SZERKESZTŐSÉG.

* Legaggasztóbb azonban az, hogy összes mondatelemzéseiben vannak hibák. Neki e mondatban: *Repente Maurus incerto vultu pavens ad Sullam accurrit* »ad Sullam« képes helyhatározó, vagyis tárgyhatározó, vagyis accusativus obiectivus! Hát ez háromféle egyszerre? A *pavens*-t is hibásan nézi attributum adiectivumnak, mert állítmányi jelző, és rosszul is érti a mondatot, nem *egy* mór rohan (*szalad!*) Sullához, hanem *a* mór, t. i. *a* mór király fia, Volux. Így érti félre (64. l.) a *rem familiarem*-et (*családi dologat!*) *vagyonát* helyett. — Ebben (10. l.): *Dicit sibi cognitum esse Jugurtham hanc procul abesse* neki a *sibi* részes határozó (dativus commodi), holott ez »dativus auctoris«. *Jugurtham* pedig szerinte az *abesse* tárgya, tehát *absum* átható ige!

Könyvészet.

Munkácsi Bernát: Árja és kaukazusi elemek a finnmagyar nyelvekben. I. k. Magyar szójegyzék s bevezetésül a kérdés története. (M. T. Akadémia. VIII. + 672 l. Ára 12 K.)

Kempis T. Krisztus követéséről. Ford. Pázmány. Bevez., magy. és szótárral szerk. Bellaagh A. (Wodianer F. Diszes kötés, vászonfótkban 1.60 K.)

Irodalomtört. Közlemények 2. füz. Gúnyirat a nyelvújítók ellen 1795-ből. (Szily K.)

Ethnographia 5. füz. A m. nép elméssége. (Perényi A.) Erdélyi népmondák. (Versényi Gy.) Markal. (Udvarhely m.-ből Kolumbán S.)

Századok 5. füz. Ki volt Herkó páter? (—yj—)

Orsz. Köz. Tanáregy. Közlöny 34. sz. Helyesírásunk reformja.

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugr. Sprach- und Volkskunde nebst Anzeiger. Unter Mitwirkung von Fachgenossen herausgegeben von E. N. Setälä und K. Krohn. Helsingfors, Band I. Heft I. (Egy-egy k. három füzet lesz, 20—24 ív, ára 10 frank = 8 német márka.) — Az I. füzet magyar tárgyú cikkei: Szinnyi J. Über den Ursprung des Personalsuffixes -n im Ung. Mikkola J. Das Verhältniss des slav. Wortes künjiga zum ung. könyv Buch und dem mord. koňov Papier. Simonyi Zs. Mongolisches im Ung. — Egyéb cikkeik írói: Setälä E., Krohn K., Wiklund K. B., Wichmann Y., Ekman E. A., Donner O.

Ojansuu H. Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Vokaalioppi. (A délnyugati finn nyelvjárások hangtörténete. A magánhangzók. Helsingfors.)

Schrader O. Reallexikon der indogerm. Altertumskunde. Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas. (II. fél k. Strassburg, Trübner. 13 márka.)

Thumb A. und Marbe K. Experimentelle Untersuchungen über die psychologischen Grundlagen der sprachlichen Analogiebildungen. (Leipzig, Engelmann. 2 márka.)

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Helyreigazítások. Szily K. (Nyr. 29:26) az *al*-ról szólva az *alhadnagy* szót, hol az *al* először fordul elő *vice* értelmében, csak Barótitól 1792 idézi először. Megvan már 1781-ben a Magyar Hírmondóban is (30. l.): »a holott sok helyeken az *Al-Hadnagnak* (Lieutenant) nevezetét nem is tudják«. Uo. megvan az *al-viceispány*, mit Király K. (Nyr. 25:211) Sándor Istvánnak tulajdonít (198 l.): »mint Hont-Vármegyének Substitutus avagy Al-Vice-Ispányja«; épígy 199, 421 stb. l. Az *alhadnagy* különben megvan még Baranyi László Heverés Párnájában is, mely 1789-ben jelent meg (19 l.): »Vala

mindig Strá'sán edgyik Fő Hadnagyal Nemes őrzők közzül tiz kettő Hadnagy Al«. Hasonlóképen a 29. l.: »Alhadnagságomból quietáltatának«. De az *aligazgató* is előbb előfordul, mint a Szily idézte *alhadnagy*: a Kazinczy-szedte Heliconi virágokban (>1791 esztendőre« 39. l.): »A Pozsonyi Nevendék Papságnak egygyik szeretett, szelid Al-Igazgatója«. Talán épen Kazinczy csinálta az *alhadnagy* mintájára. Sz. csak 1835-ből idézi először.

A Nyr. idézett helyén szó van a *bel* melléknévi használatáról is. Szily Barczafalvy *belváros*-át tartja (1787. Szigvart) az első oly szónak, melyben a *bel* melléknévül van használva. Baróti KdSz. első kiadásában 1784. a *bel-dolmány* szó már megvan, de meg a M. Hirmondó 1786:545 »bel- s külföldi hírek«-ről szól; tehát Barótié az elsőség; a *belföldi* valószínűleg Barczafalvyé.

Bizonyos, hogy az *előleges* szót nem Kunoss csinálta: Mártonnál nemcsak 1823-ban, de 1800-ban is megvan, Kunoss csak 1810-ben született. A *függőleges* is már 1803-ban; az ily képzős mellékneveket szótárainkba tehát Márton vitte be.

Könyvkereskedés. Szily e szót Nyr. 29:27 csak Kresznericsből idézi először (1832); már 1790-ben D. Decsy Sámuel Pannoniai Fenikszében megvan, a 197. l. kétszer is. Nemkülönbén a hasonló összetételű *búza*kereskedő is már 1793-ban Mészáros Ignác Magyar Szekretáriusában a 17. l.: »mert a' *búza-kereskedő* visszatartóztatja gabonáját«; épígy 18, 19. l. *Az* ily összetételek tehát nem a XIX. század elején keletkeztek, mint Szily állítja.

Ugyancsak Decsy idézett munkájában a 114. l. olvassuk: »Nem foglalatoskodhatok elméjének ítélő-tehetségével (judiciumával) egy tárgy (obiectum) körül«. A *tárgy* szót tehát obiectum jelentésben nem Horváth Á. használta először Psychológiájában (1792), mint Király K. mondja a Nyr. 26:447.*

Említésre méltó még Decsynél az, hogy Barcafalvi *nyomtatvány*-a *nyomtatmány* alakban fordul elő. s hogy *közönséges társaság* (resp.) helyett mindig *köztársaság* vagy *köz-társaság* áll. Úgy látszik a republicát többféleképen akarták fordítani; a M. Hirmondóban 1781-ben mindig csak *közönség*-nek van fordítva; 1786-ban Barcafalvi *közönségedelem*-nek nevezi. Talán épen Decsynél fordul elő először mai alakjában; annyi bizonyos, hogy ő nem idegenkedett a nyelvújítás eredményeitől; az említetteken kívül megvan még nála a *század* (Szvorényi J. Fejlődési tün.-ben *százév* helyett való első használatát Ráthnak tulajdonítja, de v. ö. Nyr: 25:85. 129 l.) és *szótár* is.

A *köztársasághoz* hasonló *közigazgatás* úgy látszik először Mészáros idézett munkájában van meg, 159: »és a *közigazgatás* ... mintegy szempillantással által-láthatná«, de a 169. l. még:

* Különbén 1792-ben Verseggy is használja ilyen jelentésben: »vagy az egyébaránt unalmas tárgyra való figyelmetességet ki-mondhatatlanul megkönnyebbiti« M. Museum II. 204. épígy a 211. lapon. Érdekes, hogy Barczafalvy a Magyar Hirmondóban (1786) az obiectumot *előzmény*-nyel fordítja »és az ő fénylő neve még most is *előzményje* (obiectum) az utánna következtek csudálásának« 539. l. stb.

»és a közönséges igazgatás megmenekedett attul« se Baróti, se Sándor. se Márton szótáraiban nincs. — Nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy az *alhadnagyság* (244 l.), *ellenfél* (19 stb. l.), *titoknok* (22 l.), *figyelem* (21 l.) szavakon kívül előfordul még itt a *viszontoz* ige is a mai *viszonoz* értelemben. Ezt a szót Mészáros csinálta; megvan már Kártigámjában is 1772-ben 361. l.: »Ha másképen nem lehet. *viszontozá* ismét Hesmene«. Tőle vehette át Bacsányi is a M. Museum 1792, 2:296. l.: »S te vagy-e hát az a' nagyhirű király? *viszontozá* a kocsin-hordoztatott Kárthon«. A *viszontoz*, *viszszanoz* (Kónyi), *viszzá-nyoz* (BSzD.) alakokból finomúlhatott a *viszonoz*, melyet először Márton vesz fel szótárába (1803). V. ö. Simonyi: A nyelvújítás történetéhez 1887. 27 l. — Hogy Mészáros nem idegenkedett az újítástól, bizonyítja a *segelem* is, melyet Bessenyei után (Nyr. 30:239) segedelem értelmében használ a 11. l. kétszer is: »Régi tapasztalásának jelenlevő segelmével«. Legszerencsésebb új szó nála a *számvevő-tiszt* = *exactor*, 431 l.: »a pénzének beszédésére rendelt szám-vévő tisztüntől« l. NySz.

Pontosság Versegheynek van tulajdonítva 1805-ből; Mártonnál 1799-ben már megvan; előtte *pontomosság* járta.

? *Titoknok*. E szóra az első adat a Nyr-ben eddigelé mindig Barcafalvitól (1785) volt idézve; már előbb is előfordul e szó Göböl Gáspár kecskeméti prédikátor Utazó Lélek c. munkájában 1785. 70. l.: »ennek titoknokja Polycarpo di Azvedo elszaladt«.

Gelei József. Amaz írók között, akik Barcafalvi újításait mindjárt keletkezésük idejében felkapták, az első egyike volt Gelei József tanár is, a M. Hirmondónak B-val egyidőbeli munkatársa. Fordításai: Ifjabbik Robinson 1787. és Hallónak boldog estéje 1788. tele vannak B. újításaival.* Azt az írásbeli sajátságot is, hogy sohasem írja már *össze*, hanem mindig *össze*, a Magy. Hirm. említett évfolyama után használja. Király K. Nyr. 26:397 azt állítja, hogy az *össze* írás csak 1806 után kezdődött.

Barcafalvi életben maradt szavai közül már az »Ifjabbik Robinson«-ban előfordulnak:

alap: és a másiknak is az alapját (fundamentumát) megvetette 156.

irovánny (*írománny* alakja Dugonicstól): hogy a hajóról hozott iroványt elolvassa 425 l. Úgy látszik G. a korában ingadozó *-mánny* *-vánny* közül inkább az utóbbihoz vonzódott: *teremtvény* 240, *talál-*

* Első fordítását az új szavakon kívül érdekessé teszi az is, hogy benne G. az általánosan használt írásjeleken kívül hajtott: ^ ékezetet is ír. E jel alkalmazását G. a M. Hirm.-ban (1786) látta ahol már a *nékem. tejendő, közelébb, vész, rendbéli, aránt, visszâ, akár, szolgálát, dölgozni* írásmódot megtaláljuk; G.-nél még: *fövénytorlás* 35, *néhány, észrevették* 39, *kötélgyártok* 399, *kevessé* 182, *reménység* 72, *ölly* 163, *hovâ* 392, *nyúgodalom* 76; különben ő elég pontatlan e jel felrakásában: gyakori nála az *ölly, nyúgodalom, reménység* írásmód is; sajátságos, hogy mindig: *vólt, újjonnan, óltalom*, tehát vesszős jelzést használ. Úgy látszik, csak olyan *â, é, ô, ú* hangok fölött használja a ^ ékezetet, melyek helyett *a, e, o* és *u* is járja, mintegy a közösséget akarva e jellel kifejezni.

vány 60, jótétevény 76, rajzolvány 297, plántálvány 215, növevény 179 stb.

tábornok: Tárnokja, Tábornokja (Feldmarsalja) volt 273.

tünemény: ebben a tudományban találtatik ezen nevezetes Tümenynek (phaenomen) is az oka 183.

Hogy G. milyen nagy híve volt B.-nak, azt a legjobban mutatják a következő szók: *csellem* (virtus) 295; *csellemes* 290; *csupányos* (simplex) 393; *faboglya* (rogus) 325; *hemzserde* (legio) 409; *holtallag* (kripta) 427; *hosszszáta* (linea) 68; *lábtyú* (strimpfli) 68; *szabda* (regula) 427; *száaszaka* (saeculum) 183; *uszzsárny* (pisma) 44; *villáng* (mennykő) 446.

Barcafalvinál még nincs meg: *alapos*: »sokszor még a legalaposabb reménységünk is füstbe mennek« 303, 307 stb; *alpos* alakban is előfordúl (v. ö. Barcafalvi: *alpok*, *alpos*) 162. l. Érdekes, hogy még *alapul* nincs: »hogy min fundálódna reménysége, megmutatta« 325 l.; *fedélzet fedelezet* alakban 16 stb; *egyenlöstítő karika* (aequator) 67. l.; nem rossz előzője az *egyenlítőnek*; *gobocs* (srét) 361, talán a népnyelvből, mint *göbecs* mélyhangú alakja; *henger* (henger) 313 *teker* mintájára; *írműszer* talán az *uszzsárny* 311 mintájára készült, elég feltűnő még Bugáték előtt; *padlázat* (contignatio) 74; *stokfisgyalmász* (stokfishalász) 35 l; *vigyász* (strázsa) 267; *viszszonos* (gyakori). 344.

SINGER ÖDÖN.

NYELVMŰVELÉS.

Egész apjára ütött. A Bpesti Szemle, ez a vén anyóka, álomkórságában nem vette észre, az utóbbi két-három évtizedben milyen irányban fejlődött irodalmi nyelvünk, mennyivel frissebb, elevenebb, természetesebb lett. Ezt a fejlődést persze nem a nyelvújításnak köszöni, hanem egyrészt éppen a nyelvújítás elleni visszahatásnak, mely visszavezette nyelvünket a maga természetes éltető forrásaihoz, másfelől meg íróink szabadabb szellemének, mert ez lerázta a hatvanas évek stílusának mesterkélttségét, érzelgősségét és iskolaszerű merevségét, melyet akkor a próza terén csak egy-két erősebb tehetség (Jókai, Gyulai) tudott leküzdeni, azok sem teljesen. — De nem akarunk ezúttal ilyen általános fejtegetésekre kiterjeszkedni, csak a címűl írt példán akarjuk egyelőre kimutatni, milyen tájékozatlansággal szól a B. Sz. az újabb nyelvi dolgokról. Azt mondja most is a B. Sz. egyik írója (1901. 106:105): »Egész apjára ütött: ez is magyarul van? Jól: egész apja v. apjára ütött.« Íme a pedáns Pados Jánosok korlátozott »látköre«. Ők csak annyit tudnak a mondatok szerkesztéséről, amennyit az iskolában tanulnak vagy tanítanak: az *egész* szó melléknév, ha pedig főnév előtt áll, akkor jelzője neki, tehát ha azt mondjuk, hogy *a gyerek egész apja*, ez a. m. a gyerek maga magának az egész apja, nemcsak a fele apja stb. No már, aki ezt így érti, az se sok magyar nyelvérzékét szíhatott az anyja tejé-

vel. Nem tudja, hogy ez a szólás a. m. a gyerek egész(en) az apja, s ennél fogva azt is lehet mondani: *egész apjára ütött* = egészen az apjára ütött (nem pedig: az egész apjára). S ez a magyarázat a gyöngébbek kedvéért megvolt már a Német és magyar szólások 34. lapján is. — De nemcsak lehet mondani — (s itt kezdődik a gyöngye nyelvérték mellé a tájékozatlanság) — hanem mondják is, sőt ezek a nagyon elterjedt népies szerkezetek újabban az irodalmi nyelvben sem ritkák. Íme a bizonyítékok:

Éneklésük *egész* a faluba behallatszik a falu végéről (Lisznai: Új palóc dalok 51). Képét *egész* odatolja (Magyarország s a Nagy Világ 6:194). *Egész* összecsődül az udvari népség (Mikszáth: Esterházy további kalandjai 5, a Jó könyvek közt). — Hasonló a 17. században gyakran előkerülő *merő* e h. *merőn*, p. Főcius... *merő* csak világi ember vala (Pázm: Kal. 678). *Merő* a maga vallása ellen prédikáltott kegyelmed (Pósa-házy: Görös bot 75). Csak *merő* színeskednek a pápisták (Pós: Igazság istápja 2:183). A mi cselekedetünk *merő* csak gonoszak (Czepl: Mal. és Mel. 38). Valamik ő néki áldoztatnak, azok *merő* mind ő ajándékai (MA: Tan. 1278). Több példa a NySzban. — Továbbá ilyenek a népnél s néha íróknál is: *rettenetes*, *rettentő*, *borzasztó*, *iszonyú* és *roppant*, mindezek szintén módhatározókul értve: Illik neki *rettenetes*, hogy egy kicsit himlőhelyes (Népdal). Az inas *röttentő* mögijedt (Nyr. 9:375). Amint ezt megtudta a király, *borzasztó* megharagudott (Arany—Gyulai: Népk. gyűjt. 2:397). Mert *roppant* szerette a puska por szagát (Mikszáth: Esterh. tov. kal. 16). *Roppant* megbámultak bennünket (Mikszáth: Szt. Péter eserny. I. rész 2. fej.). Az inas megfordult s *roppant* elfintorította arcát (Degré Al. Fegyverletétel, MSzalón 1885. aug. 457). *Roppant* rágt a irigység, hogy a pádisá ezt a fáról szakadtat vette el, nem pedig őt (Kúnos: Török népmesék 6). — Érdekes még egynéhány ide tartozó elavult szerkezet, t. i. a régebbi nyelvben a *ragtalan mely*, *ki* és *mi* mint módhatározó éppen a „nagyon, roppant”-féle jelentéssel; pl. Csuda *melly* ravaszkodik itt ez a Kalauz (Pós: Igazs. 1:722). *Jaj melly* elburita engem sok inségnek habja! (Thaly: Vitézi én. 1:306). *Vaj ki* különböznek az istennek utai az embereknek utoktól (Pós: 1:219). *Vajki* tudom mit akarsz halászni (Czepl: M. és M. 203). *Vajmi* öli ez [a mesterkelt kadenciázás] a teremő lelkeket (Révai levele, Abafi-féle Figyelő 1882. 13:311).

Igen érdekes az a kérdés: hogy keletkeztek e különös szerkezetek? Alkalmasint nem rövidítés útján az *egészen*, *merőn*, *rettentest*-féle ragos határozókból (mint p. *jobb* szeretem, azon *mód*, *gyalog*, *holnap*, *kivált*, ezekből *jobban*, *módon*, *gyalogon*, *holnapon*, *kiváltképpen*), mert *hiszen* a *mely*, *vajki* és *vajmi* ilyen módon semmikép sem magyarázhatók. A mi kifejezéseinket eleinte kétségkívül csak főnevek s melléknevek előtt alkalmazták erősítő jelzőül: *egész ember* (a hangsúly az emberen, úgy mint p. a *kész* jelzővel: *kész ember!*), *egész jó*, *merő sár*, *merő sáros(an)*, *rettenetes erős* (itt már a jelzőn a hangsúly), *borzasztó nagy*, *roppant széles(en)*, *mely nagy(on)*, *vaj mi sok*, *vaj ki erős!* stb. Minthogy ezek a jelzős melléknevek rendkívül

gyakorik voltak s minthogy egyértékűek voltak az ilyen határozós kapcsolatokkal: *egészen jó, merőn sáros* stb., nem csoda, hogy a nyelv-
szokás lassanként kiterjesztette használatukat. Előbb talán a nem
melléknevekből való határozók mellé is odatették: *egész hazáig,*
roppant messze, mely igen, vajmi soká; s végtére egész ígés kifeje-
zések mellé is módhatározásúl: *egész megijedtem, borzasztó haragudott,*
egész apjára ütött stb.*

ANTIBARBARUS.

* Éppen mielőtt sajtó alá ment e füzet, jött bírálónk viszonzválasza a B. Sz. júniusi számában. Ez a szám szokatlanul megkésett, 1-je helyett csak 8-án volt kapható, holott válaszunk már ápr. 20-án a szerkesztő kezében volt; tehát éppen hét heti kínlődásba telt, míg a bírálót megszálalta a szent lélek, hogy megírhasa csűrő-csavaró s mégis henegeő viszonzválaszát. Ebben már — úgy látszik, valakitől kioktatva — visszaszítja a szóban levő kifejezés elleni megrovást, ill. vakmerően tagadva minapi tudatlanságát (le ő a csillagot is az égről!), azt akarja elhitetni, hogy csak a pleonazmus ellen volt kifogása; vö. fönt teljesen idézett multkori szavait! — Szintén visszaszítja a *nyomoroncot* s azt hiteti el olvasóival (*credat Judaeus Apella*), hogy csak tréfált! Ő, aki a *magoncot* és *nyargoncot* még most is védi, — emezt azzal az okkal, hogy »a hadtudomány bevette.« Tehát nyilván helyesli a hadtudomány összes magyar műszavait, p. lőtáp e. h. abrak, és ezer más ilyet. Vagy — vagy! — Számtalan más turpisság és ferdítés is van ebben a híres válaszban. Először is meghazudtoltam, sőt vakmerőnek mondtam azt a kokolmányát, mely szerint fő forrásunk Ballagi volt, *hogy már!* Erre egy árva szót sem felel, hallgat mint a... (majd az ő szótárából került ide az illő, tehát illetlen kifejezés). Hallgatás a felelete több más megjegyzésemre is, csak azt engedi meg nagy kegyesen, hogy 3—4 esetben nekem van igazam, »jobban mondvá« nekem is igazam van. (»Vannak magukban elátkodottak, akik sohasem az igazságot, hanem mindig az ő igazságukat nézik, akik teljesen lefegyverezve, megszorítva mindenkor kibúvót keresnek s legfeljebb ilyenféle nemes vallomásra bírják rá magukat: nekünk is igazunk van« — jól mondta ezt Lehr Albert Nyr. 8:117.) — Ellenben még ő van nagyra vele, hogy kifogásainak csak egy részére válaszoltam. Nem tudja, vagy rosszhiszeműen úgy tesz, mintha nem tudná, hogy 1. kifogásainak jellemzésére annyi is elég volt; 2. hogy valamennyi tévedésének megcáfolása a B. Sz.-nek majd egy egész kötetét megtöltené (ő szerinte: *töltene meg*), hiszen ime itt a példa: az *egész* használatára von. megjegyzése egy egész lapnyi fejtegetést kíván; 3. hogy kötelességszerűen a Nyr. is foglalkozni fog e vitás dolgokkal, mint már májusban megkezdett leszámolásunkból látta a bíráló (ott látta a *kedélyre* von. feleletet is, de ezt is kerekén letagadja és számon kéri, mintha nem látta volna). — Azt már elismeri, sőt szépítgetni törekszik, hogy bírálatában volt »egy kis gyanúsítás,« de most ehhez menteségül azt koholja, hogy arra »a szerkesztők öreg dobja jogosította föl.« Mindenki tudja, hogy ebből egy betű sem igaz. Hol jelent meg szótárunkról olyan megrendelt s megfizetett ismertetés csak egy is, amilyenek más új szótárakról tucatszámra jönnek napilapokban és folyóiratokban? — Egyéb gonoszkodásai közt azt is megemlíti, hogy ferdtéseimért a minap saját lapomban a *körömre vertek*. Tehát nem tudja, hogy a Nyr. nem saját lapom, hanem az Akadémia tulajdona; és nem tudja, hogy kemény körömnek nem árt minden koppintás (a Nyr. olvasói úgyis tudták, mit tartanak arról a koppintásról). — A B. Sz. szerkesztője is elkerülhetetlen jegyzetében azt mondja, hogy *főljajdulok*, ha bírálnak, s ezzel a szóval nyilván gyöngeségem képzetét akarja előidézni. Ilyenek ezek az urak: ha az ember tisztességes mérséklettel fejezi ki méltatlankodását, akkor *főljajdul*; ha pedig magyarán kimondja az igazat, akkor megbotránkznak és megrovási kalandokat rendeznek. Aztán mégis azt akarják, hogy higgyünk elfogulatlanságukban és igazságszeretetükben.

S. Zs.

Elvagyok. Zolnai *elvagyok*-ja (30:96) nekem is szöveget ütött a fejembe. Nem igen hallottam, biz én se ezt a néptől így mondani. Hogy azonban ép olvasom a Mikes Rákóczy haláláról írt 1735. április 8-án kelt levelét: be kell adnom a derekamat. Így parentálja el Mikes a haldokló »édes urunkot és atyánkot«: »... De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy ő érette valamit elmúlassanak. Minden nap a szokott órában felöltözött, ebédelt és lefeküdt. Noha *alig volt el*, de mégis...« — Utólag azonban barátaitól tudakolva hallom, hogy Szentesen, Túladunán s egy-egy más vidéken is mondják: *Csak úgy elvagyunk vhogy.*

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Mikesékhez hasonló szólás a debreceni népnyelvből: Úgy fáj a lábom, *alig van el*, Nyr. 5:176.

A SZERKESZTŐSÉG.

Brassóban igen sűrűn hallható a következő szólás: *Kínba van el vmivel.* Jelentése: nagy hűhót csap vmi jelentéktelen dologgal, nevetséges fontosságot tulajdonít neki. Pl. *Milyen kínba voltak el ezek az asszonyok a kalapvásárlással! Mit vagytok el olyan kínba ezzel a gyermekkel! Sose voltam el ilyen nagy kínba vele.*

HORGER ANTAL.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kenyér botja. (Nyr. 30:246). A nép ajkán, a hétköznapi beszédben én ezt a szólásmódot sohasem hallottam. Hanem gyermekkoromban igenis sokszor énekelttem együtt falum népével nyárelő vasárnapjain, mikor kalászba kezdett borulni az áldás künn a mezőkön, azt a mély áhitattal teljes kálvinista »dicséret«-et, a melynek utolsó versszaka így hangzik:

»Oh ne szakassza tehát félben
Jóságodnak folyamatját,
Sok vétkünk, sem nyárban, sem télben,
Kérünk, mint kegyelmes Atyát.
Táplálj sorsunkhoz illőképpen:
Ne törd el a kenyér botját,
Ruházz kit-kit közöttünk szépen
Nézvén sorsát s állapotját.«

Ha tehát Jókai az id. h. csakugyan azt akarja mondani, hogy ez a szólásmód a nép ajkára került, úgy gondolom, ennek az éneknek útján került oda. Az éneket l. az ev. reformátusok Közöséges isteni tiszteletre rendelt énekes könyvében a »nyári és aratáskori« dicséretetek között. Az idézett versszak a 184. dicséret 5. verse.

LAMPÉRTH GÉZA.

Bráha, brága. Melich a *bráhá*-ról szóló cikkét így kezdi:

*A MTsz.-ban ezt olvassuk: 1. *bráha, brága*: sörfőzés után maradt moslék, amellyel a marhákat hizlalják (Szatmár m. Székelyföld; Brassó m. Hétfalu); 2. *bráha*: pálinka-seprő (Székelyföld); 3. *braha*: a legsilányabb fajta pálinka, zsidópálinka (Nógrád m. Tolmács).« (Nyr 30:243.)

És mindjárt az első rövidke kikezdést így végzi: »A magyarba a szó valamely északi szláv nyelvből, még pedig valószínűen a kisoroszból került.« Ámbár a kisorosz *h* az eredetibb *g*-nek rendes megfelelője, ámbár a nagyoroszban csakugyan *braga* alakot találunk, ámbár a továbbképzett kisorosz-nagyorosz *braznik* részeges ember *ž*-je is ilyen *g*-ből lesz, Melich nem a *braga* alakból indúl ki, hanem a lengyel *braja*-ból, amely nyilván más eredetű és *breja, bryja* alakokkal változik. Hogy ebből a *braja*-ból nem lehetett volna sem a lengyelben, sem a kisoroszban *braha*, még kevésbé a nagyoroszban *braga*, azzal M. édes keveset törődik, ő neki nyilván ez a *braja* a legeredetibb szláv alak, csakis ennek a származását kutatja és kutatásainak eredményét e szavakban foglalja össze: »A vesztfáliai alszász *braie*: brühe szót a XII., XIII. századi alszász telepések magukkal viszik, s a szó belekerül a szláv nyelvekbe.« 244. l.

Mindhogy teljesen fölöslegesnek tartom, hogy a magyar *bráha* kedvéért tovább kísérjem az alszász telepéseket vándorútjukban, áttérek mindjárt a következő kikezdésre, ahol az, ami az első kikezdésben még csak »valószínű« volt, már egészen bizonyos:

»A magy. *brága, bráha* a kisoroszból való . . . , ezt bizonyítja a magyar szó földrajzi elterjedésén kívül a jelentések pontos egybevágása s ezt a szóközépi *g, h* kettős alak. . . Messzire vezetne, ha e *g: h* kettős alakokat ezúttal tárgyalván, csak ismétlem, hogy a magy. *brága, bráha* kettős alakok ép e *g: h* alapján szláv eredetűek.«

Nem tudom, hogy a magyar *bráha* alak a Székelyföldnek melyik részében használatos és hogy oda nem kerülhetett-e akár a moldvai oláhoktól, akik szinte *braha*-t mondanak, de a *brága* alakról, amelyet csakis a brassómegyei Hétfaluból ismerünk, bizonyítanunk sem kell, hogy nem a kisorosz *braha*-ból lett, hanem az oláh *braga*-ból.* Akár milyen behatóan tárgyalta volna is M. a *g: h* kettős alakokat, azt bizonyosan így sem sikerült volna bebizonyítania, hogy a hétfalusiak nem a szomszéd oláhoktól vették a *brága* szavukat, ahol készen találták, hanem nem tudom honnét, talán Máramarosból, hozták le a rutén *braha*-t és addig-addig forgatták, míg a *h*-ből *g* nem lett, azaz míg olyan alakot nem csináltak belőle, amilyent fáradság nélkül átvehettek volna az oláhoktól. — Mindebből a tanúság az, hogy a földrajzi elterjedést pontosabban szemügyre kellett volna venni és előbb a

* Tiktin Rumänisch-deutsches Wörterbuch c. kitűnő szótárában így állapítja meg e szó jelentését (az idézeteket és nyelvtani alakokat elhagyom): *brägü* 1. Schlempe, Spülicht der Brantweinbrennerei. Wird zur Mast verwendet. 2. Braga. Hirsebier. Aus gegohrenem Hirsemehl gebräutet, im Sommer mit Eis gekühlter Trank, der in den Städten vom Volke viel getrunken wird. — Mold. *brahä*. — Et. Slav. *braga, braha*.

tőszomszédságban keresni a magyarázatot. Ez a két dolog jóval fontosabb lett volna, mint az a kérdés, amely M. figyelmét teljesen lekötötte és az annyira egyszerű megoldástól olyan messzire elterelte.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Tajték és Meerschaum. A múltkor elmondottak még nem meritik ki a kérdést. Nem is a *merdžan* 'koráll' az, ami a szótárakban nincs meg, hanem az *ak merdžan* és a *kizil merdžan*-ra (*ak* fehér. *kizil* veres; a *merdžan* Meerschaum jelentésére) hiányoznak eddig a közelebbi adatok. De addig is meg kell említenem, hogy a törökben (Türk. Sprachführer von W. Heintze 98) a Merschaum: *lüle taşi*. Ez szó szerint 'pipakő' ugyan, de van a törökben *lülü* finom gyöngy ('perle fine' Hind.) szó is. Minthogy most *merdžan* is gyöngyöt jelent, népetimológiai helyettesítésről lehet itt szó: *lüle taşi* 'pipakő' helyett *lülü taşi* 'gyöngykő', vagyis *merdžan*.*

PATRUBÁNY LUKÁCS.

Nem új dolgot mondott Patrubány, mikor e szót megtalálta egy török szótárban. [Szilasi M. is értesít bennünket, hogy megvan Samy-Bej szótárában 1006 és Bianchinál 2:862, mind a kettőben *corail* értelmében; amaz arab, emez perzsa eredetűnek mondja.] Tudtommal nincs is szótár, amely ne ismerné e közkeletű szót. Sokkal érdekesebb lett volna, ha e szónak a korallon, gyöngyön kívül egyéb jelentését is találta volna. Tajték jelentéssel egy szótár sem ismeri. A tajték törökül *köpük*, *deniz köpüjü* tenger tajtékja, *lüle taşi* pipakő. A *köpükhöz* vö. *köpürmek* habzik [és m. *habpipa*]. *Merdžan* perzsa úton került a törökségbe.

KÚNOS IGNÁC.

Pej és szalmatűz. Skeat szótára szerint a mai angol *bay* (reddish brown azaz *pej*) a közép angolban szintén *bay* volt, ó-franciában pedig *bai*, s ezt a latin *badius*-ból vették át. Calepinus magyar tolmácsa nem fordítja le ez utóbbi szót. Molnár Albert a *bajus* alakban is adja.**

Sokat hallottunk már a magyar szalmatűzről, rövid ideig tartó lelkesedés értelmében. Az olaszoknál ismeretes volt e kifejezés a 16. század közepén. Pellicier püspök, I. Ferenc francia király állandó követe Velencében, használja az olasz kifejezést (*foco di paglia*) egy, különben elejétől végig francia nyelven írt levelében 1540. szeptember havában, melyben a János király halálát követő magyarországi hírekről ad tudósítást. (*Correspondance politique de G. P.* p. 91.***)

KROFF LAJOS.

* A Zeitschrift für deutsche Wortforschung is közölni fogja a II. k. 4. füzetében ez észrevételeket.

** Én is gondoltam már az olasz *baiora*, mely az itt említettekkel azonos. A szókezdet különbségét talán igazolják ezek a megfelelőek: *battaglia* > *patália*, *bagatt* > *pagát*; vö. Nyr. 13: 547, 14: 65. S. Zs.

*** A magyarban először a 17. századból mutatja ki a NySz. Ha az olaszból van is átvéve, elég régi nálunk, ezt közmondások is bizonyítják: *Szalmatűznek szene is hitvány. Szalmatűz fellobban, hamar is oda van* (?). A franciában s németben is megvan: *feu de paille*, *strohfeuer*, nálunk Széchenyi István kedvelte e kifejezést, vö. Tóth Béla Szájrul szájra 73. A szerk.

A gyermeknyelvből. Följegyeztem két éves kis lányom nyelvéből egy pár jelenséget, melyek talán érdeklik a Nyelvőr olvasóit is.

Kéfelek. Addig hallotta anyjától, dadájától: »Kelj fel, kélj fel, leányom!« míg a kis leány ezt a szót egységesnek nem érezte és most már így beszél: *Mamuska, én kéfelek, én akarok kéfelni.*

Enyéd, enyétek, tiem, tégemet. Ha rászólok a kis lányomra: »Ne bánd, ez az enyém!« így felel vissza: »Enyéd, apuka?« — Ha odaadok neki valami játékot e szóval: »Ez a tied,« megerősíti: »Ez a tiem.« — Ha biztatom: »Tégedet nem bántlak«, még egyszer megkérdi: »Tégemet?« — Megjegyzendő, hogy éppen annyiszor él a szabályos *tied, enyém, engemet* alakokkal is.

Péndzik. Lefekvés előtt kiveszem zsebemből az aprópénzt és megolvastva az éjjeli szekrényre teszem; erre azt szokta mondani: *Péndzik a papuka.*

Sénkisét. Ha kérdem tőle, kit fog a papuka megverni, felelet rá: *Sénkisét.*

Ötfen, hatfan, itt fan, ott fan. Nincs dunántúli ember a kis leány körül, de azért a fentebbi szavakat állandóan előreható hasonlításal ejti.

Fog, mint időképző. Hogy a *fog* mennyire segédige még a gyermek nyelvében is, bizonyosság rá a következő verspár:

Hát a vörös mit csinál?
Egeret fog, sántikál.

Az utóbbi sort tanítás és a vers ritmusa ellenére kis leányom következetesen így hangoztatja: *Egeret fog sántikálni.*

KARDOS ALBERT.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Néhány névmásról (*az, ez, mely*). Egy társaságban a B. H. tárcájában (1901. V. 24.) megjelent Gárdonyi-féle helyesírási cikkről beszélgettünk, s én azt mondtam, hogy sok szó fér hozzá, de egyes dolgokban igaza van. A többi közt e két névmás ragozott alakjában: *avval, evvel* vagy *azzal, ezzel*, mivel mindegyiket használja a köznyelv, nem találom helyesnek, ha az Akadémia akár az egyik, akár a másik alakot nyilvánítaná alkalmazandónak.

Ezek a névmások különben századok alatt nagyon sok átalakuláson mentek keresztül; nevezetesen az *az, ez, mely* névmás eredetileg *ta, te, me* alakú lehetett. Vö. Arany: Toldi Sz. VI. 19.

Onnan a háromszáz, — mikor s *mez'* iránt a
Haza, Bethlen, a két Rákóczi kívánta,
Táborba, mezőre hadakozni hősen,
Hogy robbana mindjárt, — kőztük az én ősem.

(A régiséget és a szalontai nyelvjárást ismerő Arany ezt nem önkényűleg csinálhatta, bár a NySz-ban hiában kerestem rá adatot.

Szerkesztő úr vagy a Nyr. valamely gyűjtője talán lelt valahol ilyen *mez* alakot. Ha nem volna, kérdést lehetne intézni a szalontavidéki gyűjtőkhöz.)

Ezek az alakok: *mennél, mekkora, meddig, mennyi, merre, mer-ről*, így lehettek eleintén: *mez-nél* (vö. *annál, ennél*), *mez-kora* (vö. *akkora, ekkora*), *mez-dig* (vö. *addig, eddig*), még előbb: *mez-ideig, az-ideig, ez-ideig, mez-nyi*, vagy inkább: *mez-nyáj* (vö. *mind-nyájan* = *mindannyian*), *mez-re, mez-ről*.

Ez a három névmás — mint az *id-e, od-a* bizonyítja — még régebben *tađ, ted, med* alakú volt s idők folyamán a viszontagságos körülmények következtében ma már nagyon is elkoptak elül hátul. Azt sem vonhatja senki kétségbe, hogy az *így, úgy* és *ho-gy* (mert volt *ho*-kezdetű névmásunk is, vö. *ho-l, honnan, hová; hollyan* tájszó), *ide, oda, ekként, akként, miként* stb. határozószók édes atyafiak s mind e három (illetőleg négy) névmásból lettek azzá, amik ma. Hogy az *az, ez, ide oda* stb. valaha elül *t*-vel hangzottak, azt legjobban bizonyítják a *tél-túl, té-tova, tovább-féle* alakok. *Tél-túl* eredetileg a. m. közel s távol, itt-ott, *té-tova* a. m. ide-oda. *Tova* a távolra mutató névmásnak épp olyan alakja, mint *hova* a *ho-* névmásnak.

T. szerkesztő úr, tessék eldönteni, vajjon helyesen magyaráztam-e meg az elsorolt adatokkal a három névmás történetét?

Id. VOZÁRY GYULA.

no. F. T. dolgozótársunk igen helyesen adta elő Budenz Józsefnek e névmásokról vallott nézeteit (melyeket Szarvas is ismertetett Nyr. 1:62). Csakhogy ezeknek egyikéhez-másikához szó fér. Fölötte kétes dolog p., hogy az az, ez, így, úgy-féle mutató szók valaha t-vel kezdődtek-e, mert minden más esetben megőrizte a m. kiejtés a szőkezdő t hangot, mint p. éppen a tél-túl s té-tova is mutatja. A finnugor alapnyelvben a rendes *t*-elejű mutató névmásokon kívül alkalmasint voltak magánhangzón kezdődő mutatók is (vö. *votják otin ott, ozi úgy, eče* ilyen). — Szintoly kétes a *mez* névmás. Az erre vonatkozó népnyelvi adatokat (*mezén, meziránt, amezén*) megtalálhatta volna d. társunk az új MTájszótárban, sőt magától Arany Jánostól tudjuk, hogy ő a *mez iránt*-ot a szalontai népnyelvből vette, l. Nyr. 1:198, 245. De a NySz-ban vagyis régibb nyelvünkben csakugyan nem fordul elő, nem mutatható ki s talán nem is volt meg. A mai *merre* nem **mezre* volt, hanem *melyre*, a mai *mennyi* és *mekkora* nem **meznyi* és **mezkora* volt, hanem *minyi, minyé* és *mikorá*, tehát a *mi* névmásból. A *mennél* kötőszó előfordul *melynél* alakban is, de tulajdonképp ebből lett: *mend-nél, mind-nél*, mint *mentül* ebből: *mend-től* (l. NySz. és MKszók 3:212—219). A *mezen* és *meziránt* is alkalmasint csak a *merre* alakból keletkezett a vele kapcsolatos *erre: ezen, eziránt* és *arra: azon, aziránt* hasonlóságára. Így keletkezett p. *melyből* a *mily, milyen* névmás a 18. században az *ily, ilyen* mintájára stb. (l. Kombináló szóalkotás 7—8).

Ami végül az *avval evvel-t* illeti, itt félreértés forog fönn. Az akadémiai szabályok sehol sem mondják, hogy *azzal* és *ezzel*

helytelen alak; furcsa is ilyen ostobaságot föltenni róluk. A szójegyzékben ez van: »*avval, evvel* (nem *aval*).« S ez a cikk csak azért van fölvéve, hogy *avval* helyett ne írjuk *aval*, ahogy Erdélyben mondják.

SIMONYI ZSIGMOND.

A nyugtatvány fogalmazása. Mi helyesebb: »Nyugtatvány... koronáról, mely összeget... köszönettel *felvettünk*«, vagy: »*felvettük*?«

F. Egyik sem helyes, mert a hiba itt nem az alanyi vagy tárgyias ragozás használatában van, hanem a mellékmondatot bekezdő vonatkozó névmás alkalmazásában. Ebben az esetben ugyanis határozottan latinosság (V. ö. Nyr. 26:134, 27:475). Nyugtatványt helyesen így fogalmazunk: »Nyugtatvány. 100, azaz száz koronát fölvettem a m. kir. állampénztártól f. é. március havi fizetésem fejében.« Vagy: »Nyugtatvány 100, azaz száz koronáról. Köszönettel fölvettem... N. N. úrtól... n... n... fejében.« Vagy: Nyugtatvány 100, azaz száz koronáról. Ezt az összeget, mint... nek... részletét N. N. úrtól... n köszönettel fölvettem.«

A SZERKESZTŐSÉG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

(Az isten nem ver bottal. (Aki korán kezd, korán végez. (Ugaz jószág, ha elvész is, megkerül. (Rossz fejsze nem vész el. (Amilyen az ember, olyan a cselekedete. (Ahány ember, annyi természet. (Jobb a kevés enyém, mint a sok másé. (Ami másé, nem a Tamásé. (Legyen mindenkinek magához való esze. (Üres erszénnyel ne menj a vásárba. (Üres erszénnyel nem lehet hat ökröt vásárolni. (Tele erszény jó utitárs. (Tele erszénnyel könnyű urat játszani. (Okos ember, ha botlik, nagyot botlik. Az eskü nem tart meg. (Eskü nem tartja meg az embert.

(Zala m. s más-más vid.)

ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

Betohad: bedugul, — betohad a csatorna.

bugó: gubó.

csárag: lármáz, a szája jár.

csopák: kajla; csopákszarvú tén: eltört, kajla sz. t.

elbecsehedik: elsatnyul, értékét veszti.

elsiketelni: elhallgatni, meg nem hallani valamit.

finyak: a húsról lemetélt zsíros, faggyús rész.

fodróc: gyaluforgács (Somogyban: *szijács*).

gabógyás: kapatos, kissé ittas.

gabóna: az ekénél a talyiga helyett használt kétágú fa.

garnács: száraz kóró.

hataly kodik: legénykedik, erőszakoskodik, szájkodik.

hinodál: ingadozik, tétováz, nem tudja magát elhatározni.

ikeg: zokog, hűpög.

ilitt-holott: itt-ott.

karakac: sárga virág (Somogyban: *kenyérbél*), [*Helianthemum*].

kavillál: kutat (Somogyban: *fütet*).

kavilla, *hotyka*: kátyu.

köpdék: a szántóföldön levő kisebb mélyedés, melyben a víz megáll.

kuzub: gyékényből font dohánytartó kosárka, döböz.

lénkász: semmit sem tesz, dologtalanul jár-kel.

makknyi: kicsi, pici.

metszés: edény, mely úgy készül, hogy egy hordót derékban kettéfűrészelnék.

murkó: murok, sárgarépa.

náca: a sásnak a buzogánya.

pacsit: patics, sártapasztás.

pájka: páca.

rédely: a tornác karfája.

rétes: teljes, dupla; rétes szegfű: teljes szegfű.

szükön hiszem: nem igen hiszem.

tepedülni: nincs hova tepedülni: nem tudok hova lenni. A cigány panaszkodik így télen, mikor éheznek és fázik.

Egy parasztasszony keresett valakit, s a másik így utasította: »Menj az *arcképes* felé, ott találod.« Fényképészt akart mondani.

Egyik fiú mondja a másiknak: »Ma birkózás lesz a cirkuszban, láttam a *színlevelet*«: színlapot.

Felé. Beregszászban nagyon használják ezt a szócskát: fele = felé. Templomba fele megyek, menj az iskolába fele. A vásárban meg azt hallottam, hogy: »Én is csizrát fele megyek venni.«

Ócsárolja a parasztasszony a meszet, a kereskedő dícséri:

— Hiszen a multkor is ebből vett.

— Nem is volt annak semmi *szaporája*.

(Beregszász.)

TRENCSENY LAJOS.

Babika: baba, csecsemő. »Berez Náni« c. népballadában így dalolják: Csucsulj, csucsulj ártatlan *babika*.

bróder: sütő a konyhában.

Geci: Gergely.

koma: keresztelő.

kotyor: mélyedés a szekérúton. De *kotyoros* ez az út.

kruconyika: kenyértésztából apróra gömbölyített, megsütött eleddel, mit megszírozva, megtúrözva költenek el; Gömörben ez: *guba*.

Itt a *guba* téli felöltő; Gömörben *szürkankónak* is hívják.

mégmég: meghal. Hogy *mégmég* az a szegény Kovácsné! 6 apró *cseleggye* maradt az *istenad-tának*!

Manci: Mária (Szini P. Keresztnevek c. közleményéhez. IV. 1896.).

nyakócon voltam: meztelen nyakkal. — Hát mi baja a torokodnak Verus? — Ténnap *nyakócon* vótam, oszt *kihütem*.

csucter : suszter, cipész.
tánygér : tányér.
bizsu, bizsu, bizsu : lúdhívogató.

(Szernye, Bereg.)

libu, libu, libu : libahívogató.
csenka, csenka, csenka : sertéshí-
 vogató.

FORGON PÁL.

Lepencs : pillangó.
mamuszka : papucs.
pókatozás borsó : tarka bab.
hadnagy v. *esküdt* : előljáró.

(Csallóköz.)

tomni : lökni.
megtomni : meglökni.
mórtégla : vályog.

REITZER S. IGNÁC.

Ártalmas a szemem : rossz, hibás
 a szemem.

boltfélé : ami a szatócsüzletben kap-
 ható. Pl. »Falún a kocsmáros húst
 is vág, meg boltféléket is árul«.
búros : a búrfenyves [l. *búr* MTSz.].
be van csikarva : be van rúgva,
 részeg.

csapongat : kóborol, kószál.
elkopott a forgács : elfogyott, el-
 tűnt, tán el is lopták.

em megy még sokból ki! : ez még
 csak igazán hosszú! pl. a mese,
 elbeszélés.

egyes ember : hatalmas, nagyszájú
 ember. Pl. »Ő hozzá ne tedd
 magad, hisz' ő egyes ember«.
egy esztendővel nagyobb mint én :
 öregebb, idősebb.

egy felekezetben találkoztam evvel
az emberrel : egy ízben talál-
 koztam e. az e.

fogalmazik : beválik; pl. »Nem fo-
 galmazik oda minden ember« :
 nem válik oda m. e.

genge szín : rózsaszín (halavány pi-
 ros).

geberdusz : pálinka.

gurgungyián : burgonya.

hát-éng : hát aztán?

hantos : hentes (Lipta-Gergén).

hambitus : ambitus, folyósó.

im'megyek : rögtön, azonnal me-
 gyek.

Imerka, Emerka, Emer : Emeren-
 cia.

Ismér : férfi keresztnév [milyen?].

karítani : gurítani.

kiski van itt? : ki van itt?

kidöglik a tűz : kialszik a tűz, pl.
 a pipából.

látogatom : többször látja. Pl. Min-
 dennap erre látogatom : min-
 dennap erre látom.

marmancs : székfű; a tót harman-
 csikból.

medves : nedves.

nedve : medve.

megtisztelem a fiatal urat : meg-
 követem, instálom alásan.

mire megy ez? : mit akar evvel
 mondani?

mis milyen ez? : milyen, minő ez?

noszi csak! : mutasd csak!

nagyot fogott az ökör : nagyot hú-
 zott, megerőltette magát, pl.
 a gépvontatásnál.

nagy móddal bir : nagy móddal él,
 gazdag.

pelypa : pipa.

pánkálni : bosszantani, szekirozni.

egy pofa víz : egy korty víz.

rárándít egy-egy nótára : belekezd
 egy-egy nótába.

szeretős : szerelmes.

szavazat : beleszólás; »ehhez a do-
 loghoz nekem is van szavaza-
 tom« : beleszólásom.

tojval : tolvaj.

világító : villamos világítótelep.
 (Így nevezte el a palóc a vil-
 lamos világítótelepet Losoncon,
 amelyet most rendeznek be.
 Tehát egészen új szó.)

Szólások: »Hagy heverkezzen ez a disznó!«: hadd heverjen.

»De aztán oda legyék az eszed«: oda figyelj!

Apám! — minek te?: mit akarsz?

»Csak az Isten el ne hagyjon, meg a búzakenyér.«

Ha iszik, azt mondja: »Isten tőlünk« (t. i. el ne álljon).

Ebédelőtti ima: »Uram, tudod, hányan vagyunk; Azt is tudod, mit akarunk, amen.« (Losonc vid.) SCHERER LAJOS.

A budapesti utcai gyerekek műszavai.

Az utcai gyerekek zöme a napszámos és alsóbbrendű munkáscsaládok gyerekei. A szülők a hétköznapiért izzadnak a gyárakban, a gyermekek pedig bebarangolják a város külterkeit, s mint a bűnügyi statisztika is igazolja, nagy százaléka előbb-utóbb rálép arra az útra, mely a börtönökben végződik. E gyerekeknek úgyszólván külön nyelvük van. Bátran állíthatom, hogy e nyelv a nemzetközi tolvajnyelv gyerekora.* Ez alkalommal a játékok műszavait írom le a játéknemek szerint csoportosítva.

1. A golyózás műszavai.

gojzi: golyó.

linzás: kis golyó.

bauzás: nagy golyó.

glézés: üveg-golyó.

simli: kö- v. márványgolyó.

kácli: ha két golyó oly távolságba

ér, hogy a kinyújtott mutató-

és hüvelykujj átéri (alföldi bak-

araszt).

span: mint az előbbi, de a mutatóujj

helyett a kisujj veendő (nagy-araszt).

múz: midőn az egymás mellé került két golyót a hüvelykujj éri.

tics kácli: az, ami a kácli, de előbb a golyó összeütközik.

klekk, suszt, puc: midőn a játékos a golyót egyenes irányba hoz-

hatja a másikkal.

2. A pinckázás.

pincka: két oldalán hegyesre faragott 6 cm. hosszú fadarab (pige,

pilinke stb).

leváter: lapos, egyik végén kes-

kenyre faragott deszkácska,

mellyel a pinckát kiütik (pi-

geütő).

gráz: a földre karcolt kör, vagy

* Ez alkalommal válaszolok Jenő S. (29:474) megjegyzésére, hogy a »szemfüles diáknép« a *hirig*, *héből* szokat más 30 szóval egyetemben átvette a tolvajnyelvből. A többi szóról, minthogy Jenőék »Magy. tolvajnyelv és szótára« könyvét nem ismerem, nem szólok. De a *hirig*-re és *héből*-re újból megjegyzem, hogy a fővárosi *diáknép* nem használja. Hogy egyesek használják, lehet, de ezek kedvéért nem szabad a diákokat ily szók használásával, átvételével *gyanúsítani*. Én fővárosi diák voltam s iskolás éveimet ép abban a kerületben éltem, hol a tolvajnyelv az utcai gyermekek közt leginkább dívik; ez a IX. kerület. Igaz ugyan, hogy a mester-utcai *elemi* iskola tanulói állandóan használják a tolvajnyelvet, de kérem alásan ezek csak nem *diákok*?! Zs. O.

négyszög, melybe a kiütött
pincka dobandó. dázza, míg leejti. A lapdázás
száma: mázi.
snúr: ha a bedobott pincka épp a kapós: ha a kiütött pinckát a kinn-
gráz vonalára esik. állók röptiben elfogják.
mázi: a be nem dobott pinckát a sutára: balkézre ütött pincka.
kiütő a leváteron addig lap-

3. *A verekedés.*

gagyli: bicska, kés. *frász: hirtelen arcbautés ököllel.
zatyli: gumi-puska. ibölni: adni.
gám: kő. engsztnizni: félni.
hirig a lila: a megrohanásnál kiált- *kéz: rendőr.
ják. [Vö. a jegyzettel. *A szerk.*] czvifl: dedektiv.
dukkolni: adni. egó: ne, nem.
brusztflekk: mellbeütés. cintrölni: mondani.

4. *Gombozás.*

cepf: gomb. spikkolni: a gombot meghatározott
kácli, span, múz: mint a golyó- távolságról a falhoz dobni.
zásnál. trárelni: a falhoz dobott s a hozzá
trauf múz: ha két gomb egymás legközelebb álló gomb tulajdo-
tetejére esik. nosa a gombokat feldobja.
flukkelni: ha a kácli stb. csak pinka: az a kis négyszög, hová a
alig érhető át, az ellenfél ki- nyerendő gombot, pénzt, golyót
fújhatja a gombot az újj alól. teszik.

5. *Egyéb szók.*

róдолni: a fejzel felfordított kraj- *mész: krajezár.
cárról kitalálni, hogy hányadik *zóf: forint.
évben verték. csúz: hatos.
bakstán (stein): öt darab lehetőleg jássz: jogász.
egyforma nagy kavics, melyeket snász: pénznélküli.
különféle szabályok szerint do- skrop: vézna.
bálnak (alföldi *bikázás*). didvisz: fej.
luftoló kháli: bárcás leány. *szidi: kemény kalap.
luftolni: közöszülni. srác: kis gyerek (lenéző szolítás).
kstepte: ragyás, himlőhelyes.

6. *Gúnynevek.*

sursi, sányi, longász, khádi, zrepák.

ZSEMLEY OSZKÁR.

* A megcsillagozott szavak Jenő S. és Vető S. A magyar tolvajnyelv c. művében megvannak. *A szerk.*

Gúnynevek.

Zsidóké: Reszket. Fázik. Köszvény. Fanyúl. Szurokesászá. Nagy-orrú Mózsés. Kicsi Náci. Árvízhozta. Öreg pislá. Fülöp Mengyi. Jónás gazda. Icig Jóska. Rozi néni. Serházi Jóska. Döglött tyúk. Hideg-gözös. Ides lellem. Vak légy. Ritkán piros. Gúnár Bernát. Borulás. Lúdarázs. Hatvikás. Mizes Fülöp. Csali Jóska. Zsidó Jóska. Csokány Rozi. Fekete gólya. Nagy jó. Szíp Móric. Pelyhes. Gyenge leves. Cigárós Peppi. Kutyavacok.

(Tiszavidék.)

SZENTMIKLÓS JÓZSEF.

IZENETEK.

Lányi Béla. Sem azt nem tudjuk, mi az a *francia-kék*, melyet egy 1804-i jegyzőkönyvből közöl velünk (»Cseke György . . . Frantzia kék magyar köpönyegben szökött el« Orsz. ltár. 20432:804; vö. *molnárkék dőka*, Mikszáth: Sz. Péter eserny. III. rész 4. f.), sem pedig, hogy mi az a *mázos* ebben: »szeme mázos« (brassai személyleírásban). Talán olvasóink közül vki meg tudja magyarázni.

B. F. *Zavadzál* ismeretes palóc tájszó a tót *zavadzjat'* igéből, mely a. m. alkalmatlankodik (zavada a. m. akadály, alkalmatlankodás stb.). — A másik dolog késedelmét nagyon sajnáljuk.

M. K. Az *és* és *s* kötőszók közt jelentésbeli különbség nincs, csak szép-hangzásbeli (p. versben). — *Lap* és *oldal* abban az értelemben egyet jelent.

S. B. A *tahó* és *porong* ismeretesek, de emez ilyen alakban csak Háromszékből (máshol *porond*, *porongu*). Kegyed honnan ismeri? S minő étel a *levetlen*?

K. E. dr. Se baj! Örömmel viszontlátjuk, ha lesz megint kedve és érkezése.

P. S. Közölni fogjuk.

Beérkezett kéziratok. Rencz J. Az Akadémia új helyesírása. — Heves K. Bettükettőzés a JordC. s ErdyCben. — Guelmino J. Szólások. — Kovács A. A dunai molnárság. — Fialowski L. Növénynevek az új MTszban. — Komjáthy S. Helyreigazítások. — Singer Ö. Család és helynevek. — Borsodi L. Adomák, helynevek. — Baumgarten Sz. Népdalok. — Trencsény L. Subár, sordély. — Bíró Á. Csik-Gyimes-Bükk nyelvjárása. — Pekovits S. Párbeszéddek.

Válaszokat küldtek: Mészáros K. Molecz B. Koritsánszky O. Horváth K. Kertész J. Nyilasi R. Kertész M. Csabacsúdi. László I. Bindner J. Komjáthy S. Krausz Gy. Márkus K. Dóczi J. Somogyi B. Némethy L.

Beküldött könyvek. Wodianer kiadv. Francia könyvtár. Corneille: Le Cid, magyarázta Pekár K. Racine: Athalie, magy. Téri J. Sévigné: Lettres choisies, magy. Kemény F. — Német könyvtár. Lessing: Minna v. B. magy. Theisz Gy. — Iparosok olvasótára VII. évf. 7—10. sz. György A. A kisiparos pusztulása. Kelemen G. A mikádó országa. Gelléri M. stb. Hasznos olvasmányok. — Kis könyvtár, szerk. Benedek E. 32. Mosdóssy I. Út az ingoványon. — Corn. Nepotis Vitae, magyarázta Wirth Gy. III. IV. füzet. — Athenaeum kiadv. Katona J. Bánkban. Magyarázta Hevesi S. (Kötve 180 K.) — Hanusz I. A növények világából. Színes képekkel. (3 K.) — Franklin kiadv. Ókori Lexikon 12. füz. — Gerster M. A kézművesség jövő alakulása, a kis ipar jövője. (Szeged, Engel L. ny. 2 K.) — Hornyik J. Kecskeméti írók. (Kecskemét, Fekete M. ny.)

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A NÉPIES ELEM JELENTŐSÉGE.*

... Csak egy vonást akarok ezúttal kiemelni az angol nyelv jellemében, igaz olyan vonást, amely végigvonúl rajta, sok helyütt megnyilvánul és világot vet többféle irányban. Az a rég hangoztatott nézet, hogy ebben a germán nyelvben a népies elem diadal-maskodott, csakugyan pedzi a valóságot. A tételnek általános igazságát jellemzi nézetem szerint az a nagy erő, amellyel a népies, közvetlen, törölmetszett elemek újra meg újra megküzdöttek az iskolaszerűséggel, a tisztán értelmi szabályozással, a műveltség elvontságával; még pedig ama nagy és folyvást működő hatalomnak ellenében, amelyre ugyanazon nyelvben a műveltség szülte elemek is szert tettek. Ennek a két szembenható elemnek a viszonya, nem pusztá egyensúlyuk, nem is az egyik zsarnokoskodása a másikon, hanem mindkettejük hatalmas, változatos kifejlődése, úgy hogy mégis mindig az első, a népies újul meg dagadó életerővel: ez az, amiben én e nyelv erejét, hatalmát, nagyságát látom.

Nem úgy értem, hogy e két — egy irányban is, keresztben is haladó — áramlat éppen az angol nyelv sajátossága. Ez a kettős folyamat voltaképen sehonnan sem hiányzik; még a régi nyelvekben is bizton rámutathatnánk, valamennyi új nyelvben pedig még könnyebben. De különböző mindannyiban a vegyülésnek nemcsak aránya, hanem módja is. Mindössze annyi közös, hogy a közvetetlen, naiv, ősi nyelvalkotó erő ellenében hat egy másik, reflexiótól áthatott és megszabott, önmagát ellenőrző erő. Az előbbi csak teljes, eleven erejű kifejezésre törekszik, emez azon van, hogy világos, határozott legyen, de gazdag, változatos,

* Kivételképen fordításban közöljük egy német értekezésnek azt a részletét, mely érdekesen fejtegeti a népies elemnek a nyugati irodalmi nyelvekben való jelentőségét. Az értekezésnek eredetiben ez a címe: *W. Münch: Zur Charakteristik der englischen Sprache*; s a köv. c. folyóiratban jelent meg: *Die neueren Sprachen*, 7: 68—74. A fordítást Görög Ignác végezte.

szép és összhangzatos is. Ez az utóbbi a külső idomító hatások iránt is fogékony (aminthogy a társadalom felső rétege egyáltalában hajlandóbb nemzetközi érzelmekre és formákra). De még egyet: mindkét áramlat bizonyíthat ugyan hasznosnak is, de megjelenhetik a kettő egymást keresztezve, egymással szemben, akadály-, veszedelemképen, ha magában, egymástól elszigetelve fejlődött egyik is, másik is. Megeshetik, hogy a műveltségi áramlat — így nevezhetem röviden — nagyon is megfaragja, meggyalúlja, szűkre szorítja, elnyomja a természetet, mint ahogy meg is tudja tisztítani, világosítani, szabályozni. És a másik, a természetes irány életet, erőt tud önteni a nyelvbe, egészséget a senyvedt részbe, de meg is akaszthatja magasabb kifejlődését, szűkké, keménnyé teheti. A naivságnak nyomában jár az együgyűség, a közvetetlenség formahiánnyal, a népiesség köznapi-sággal jár karöltve. A másik irányban viszont kísért a józanság, laposság, élettelenség, mesterkélttség, pedánság veszedelme. Ilyen ellentétek játékát látjuk minden eleven fejlődésű nyelvben: egyes mozzanataiban számtalan apró győzelem, vereség, kockázat, siker. Sőt az sincs kizárva, hogy a két áramlat együvé hat, bár ez a dolog természetéhez képest csak kivétel lehet, nem szabály.

Így általánosságban szólva a nyelvre, természetesen mint a szellemi, lelki élet teljesen kialakult kifejező és közlő eszközére kell gondolnunk, vagyis az úgynevezett írott nyelvre, odaértve azonban a művelt osztály ajkán élő nyelvet is. Mert hogy összes nyelveink élete az akadémia, tudomány, emelkedettség, költészet, napi sajtó, családi élet stb. egymás mellé és alá rakodott rétegeiben oszlik meg, ezzel a különbséggel most nem foglalkozunk.

Osszehasonlítás és tájékozódás kedvéért vessünk egy gyors pillantást a legősmeretesebb szomszédos nyelvekre. A francia nyelv szembeszökő módon a művelt nyelv (»kultúrnyelv«) bélyegét viseli magán, ilyen minőségben hódított a világon és ami népies, őstermésű volt is benne, alig tetszik olyannak, mert mindvégig bizonyos állandósult állapotban mutatkozik és őstermészete meg nem érzik rajta. A föld szagát nem lehellik rá a nyelvre ezek az alkotórészek. Inkább kapta-szerű szerepük van, vagy arra jók, hogy a nyelv annyival bánhatósabb legyen. Ilyen p. a *mettre, faire, prendre* széleskörű használata, szintűgy *être, coup* s egyebeké, amelyeknek más nyelvekben egész sor szabatosabb kifejezés felel meg (különösen, ha kissé gondosabban bánnak velük). Nem elvontság ez, nem a túlontúl művelt ember érzéketlen volta a szem-

léletesség iránt — ez is kimutatható itt-ott —, hanem a néppel született egyszerűség, amely nem törekszik árnyalatok megkülönböztetésére, ha a képzelet könnyen szerét ejthetné is. Nem ösmeretlen ez a németben sem, gyermekek közt, vagy a kényelmes érintkezés nyelvében. A franciáknál tehát a különben teljesen kifejlett, gondal ápoltság nyelvben is megmaradt egy csomó ilyen határozatlan kifejezés. Hogy ezeket megtartották, az lelhetné okát szellemi közönyösségben, de származhatik a beszélőknek élénk természetéből is. És tiszta sor, hogy ez esetben az utóbbi igaz. Élénk természetük a forrása sok egyéb nyelvi jelenségnek is. Affélékra gondolok, mint *c'est pourquoi, aujourd'hui, c'est à dire, a c'est-que* körülírás, a *qu'est-ce que*-vel való kérdezés, valamint a kérdő forma általában, *celui-ci* és *celui-là, voici* és *voilà, pas* és *point* a tagadásban. Mind e fordulatokban föltűnő az élénk ráirányítás vágya, a biztos ható ~~kiélesítés~~ ^{szüksége}; délvidéki természet ez. Néhány szótagot hozzátoldani nem restel az élénk ember, amint máskor ismét nem erőlködik szabatosan szólni. Persze már a régi szóalakok erős megnyirbálása is (p. o. *hui, hodie*-ből) szükségessé tette a kiegyenlítést, a ~~hangtestet~~ ^{tökéletesbítő} körülírással. Csakugyan, az élénkség kurtítja s meg újra teljesbíti a szavakat; a nép természete javít és segít magamagán. Hogy beérik *rien, personne*-nal a tagadott fogalom helyett és hogy másrészt hozzáfűggesztik *pas-t, point-t* a magában is teljes *ne* tagadáshoz: egyazon fő hajtásai. Az olyan túlzás, mint *monde* e. h. emberek, sőt e. h. néhányan, szintén a vérmérséklet termékei, és folytatásukat is lelik a művelt nyelv afféle kitételeiben, mint *adorer, frémir, navrant*, vagy *mourir (d'ennui, de faim, d'envie* etc.) mind sokkal halványabb értelem megjelölésére. Sokkal inkább szemléletes, mint logikailag szabatos jellegű a *plus-plus* mennél-annál értelmében, ide sorozható *peu à peu, de plus en plus, à même de* is; a jellemző kézmozdulat sohasem hiányzik mellőle. Hiszen egyáltalában egész másképp kell alakulnia a nyelvnek egy mozgékony, taglejtésekkel élő népnél, mint ahol a taglejtésnek úgyszólván semmi szerepe sincs. (Könnyű volna rámutatni a délvidéki népjellem hatására az olasz nyelvben, de erről itt nem szólhatunk.)

Természetesen nemcsak ezen az egy vonalon mutatkozik a népiesség hatalma; mutatkozik voltaképen nyelvtanuk egész elemző (analitikus) természetében, amely visszariadt a latin nyelv előkelő összetevő formáitól; de sok egyéb részletben is: majd analógiák elfogulatlan alkotásában, majd logikai s grammatikai meg-

különböztetések halomra döntésében (úgy hogy p. *moi* foglalhatja el az én helyét), majd szabatos névmási alakok kényelmes pótlásában, p. *où* e h. *à qui, auquel*, majd logikailag pontatlan, de célszerű képletekben, minők az *à*-val alkotott névszókapcsolatok (fajképük: *pot au lait*), majd a nyelvtanilag teljes mondatainak mellőzésében, olyan esetekben mint *le moyen d'y tenir? à qui la faute? honneur à vous!* És azonfölül természetesen nagyszámú régi, megmerevedett kapcsolatú szólásban, amelyekre itt nem szándékunk kitérni.

Sokkal fontosabb mindezeknél a mellérendelő mondat-szerkezet uralma és a beszédnek ebből eredő átlátszósa, az összefüggő, művészi beszédé is. Vagy talán éppen a népiessé szembenható műveltségi áramlat hatásának tulajdonítsuk ezt? Ennyire világosnak, szabatosnak, könnyednek csak nem a nép alkotja mondatait! Vagy nem váltakozik mindenütt a nép ajkán a szemléletesség a zavarossággal? Nyilván összetalálkozott itt a népies természet a művelődés törekvéssel és a kettőnek összeforrása születhetett olyan kedvező eredményt. Nem túrték meg — illetőleg kevesebb ideig túrték meg, mint másutt — azt a műnyelvet, amely elszakasztva az élőtől, természetestől, elmúlt idők és világok írott mintáin épült. Az újkori francia írott nyelvre erősen hatott az élő nyelv is; ez szól belőle folyvást. Az a mély szakadás, az a kölcsönös idegenszerűség az írott és beszélt nyelv között, melyet magunknál [a németeknél, de sok tekintetben a magyar nyelvben is] tapasztalunk, ott nem támadt, vagy legalább már jókor elejét vették. Elég beszédesek voltak arra, hogy élőszóban is folyékony, áttetsző, telt stílusra emelkedjenek és nem volt szükség tollukat egy egész külön gondolatkörbe meríteni. Bizonyára ez egyik oka a francia nyelv világraszóló sikerének.*

De azért az a messzeható siker nem csupa kedvező tulajdonság eredménye. Volt már szó a föld szagának hiányáról. A »klasszikusok« nyelve elvont és szegény. Mert éppen a népies elemnek — amely magának a népnek nyelvében, a tájszólásokban, a különböző osztályok eleven, fesztelen beszédjében természetesen mindig élt, — mégsem maradt eleven szerepe az uralkodó, jó irodalmi nyelvben. De bár visszafojtották, hazug előkelőséggel elnyomták, végre —

* Csak nemrég fejtegette Brunetiére, mint hagytak föl már a 17. sz. írói a szemhezszólással, mint lettek »fülhözszólók«-ká. Képzletökben fülökbe hangzik, amit leírnak és fülök ellenőrzi. És így tesz azóta majd minden francia stílista. Ez természetesen elég teret enged a szónoki dagálynak, de bizonynyal szabad és természetes ama »szemhezszóló«-val szemben.

mint az elnyomottak, de meg nem töröttek más téren is —, a mi századunkban, különösen a mi emberöltőnkben föllázadt és egymásután aratta diadalait. A természetes érzés, a romantika, a népuralom, a természettudományok, a valószerűség kora, az összevegyítő forgalom, mind hozzájárult, valamint a jelenkori embernek izgékonysága, törekvése erős, megkapó, hatásos, új kifejezésre is, és talán a művelődésnek bizonyos érettsége, hiszen torkig vagyunk olykor a saját síma csiszoltságunkkal. Innen ered nemcsak az írott nyelv gyarapítása, megelevenítése mindennemű régen félrehagyott kincscsel, első sorban szemhezszóló kifejezésekével: hanem hovatovább a köznépi, pórias, vidéki elemnek s a beszélgetés laposságainak beáramlása. Forradalom ez, gátak szaggatása, özöne az alantás rétegek képzetének és alakulatainak, vakmerő játék az akadémiaszerűség ellen, szilaj verseny a mitsem kimélő nyers erő vagy nevettetőség díjáért. A lexikonok írói pótlókötetekkel alig tudnak együttthaladni, külföldiek, kik azt vélték, tudnak franciául, minden újonnan nyomott regény- vagy újságlapból az ellenkezőjéről győződnek meg; és még franciák is, ha 30 évet külföldön töltöttek és híven megmaradtak a maguk jó könyveinél és *Journal des Débats*-jánál, alighanem búsan és boszusan lökik félre a Figaro egy-egy új vezércikkét, hogy merészebbet ne is említsünk. Ez a fajta *sansculottisme* később következett be mint a politikai, de bekövetkezett. Mindez persze csupán egy oldalára vonatkozik a nyelv életének, mivel éppen ez egy oldalára vonatkozik vizsgálódásunk.

Irányítsuk egy percre a magunk német nyelvére is. Hogy politikai fejlődésünkhöz hasonlóan nemzeti nyelvünké is a lehető legtávolabb esik a franciától, azt érzi, tudja mindenki. Hiszen az is rendkívül messze esik szomszédainkétól, ami legutóbbi fejlődésünkből sarjadzott. Hiszen az írott nyelv uralkodó alakját — általában szólva — a népies elemek teljes mellőzésével íróasztalon teremttették meg, a hatóságok, irodák, tudósok asztalán; az elfogadott »magasabb« beszédmód pedig az írással szemben nem dicsekedhetik valami nagy önállósággal. Luther ugyan az újkor küszöbén újra belévitte nyelvünkbe az erős, igaz népiesség csodálatosan széles folyamát és egybefűzte a belső műveltséget a leghathatósabb természeti erővel; ámde Luther a maga nagyságában meglehetősen magára maradt, hosszú ideig inkább békóba, bilincsbe verés észlelhető, mintsem új erőre, szabadságra ébredés. Mennyi latin próza, francia szó német helyett, mekkora beözön-

lése mindkettőnek oda is, ahol névleg német a nyelv! Csak Goethe hat újra a nyelvnek hasonló erejével ifjúkori műveiben, és ettől fogva legalább a német költői nyelvben látjuk a tősgyökeres elemeknek igazi összeforrását, a szellemileg tisztultakkal. A többi írott és nyomtatott nyelvnek még eddig kevés jutott ebből a jó tulajdonságból. Elsajátított egyetnást és fog még ezután is, de a szigorúbb szemű bírálót még eddig nem igen elégítheti ki.

Pedig a mi német nyelvünkön is yégighúzódnak bizonyos vonások, amelyekből őseredeti felfogás és népies erő szól sajátos módon, épségben maradván a korok és művelődések minden változása közepett. Nemcsak az a nagyszámú képes szólás tartozik ide, amely a harc, háború, vadászat, játék, fegyvergyakorlás, kézimunka köréből került; nem is csak a betűrímes ikerszók (mint *Mann und Maus, Kind und Kegel, Haut und Haar, Strumpf und Stiel* és számtalan más) vagy a rímeselek (*Lug und Trug, Rand und Band, Saus und Braus* stb.). Mekkora gazdagsága a törőlmetszett, őseréjű, gyakorító, nyomósító s más efféle kitételeknek: *plagen—placken, ziehen—zucken, neigen—nicken* és számtalan hasonló szócsoporthoz éppen a nyelv egy részében élő elelenség és tősgyökeresség tanúi; ezen a téren semmi új műveltség sem foszlatta szét az ősi gondolat kincsét. Ez tehát az ép erő országa. Igaz, hogy mindjárt nyomában gyengeség is mutatkozik: hogy t. i. ama gyakorító stb. kitételek nagy része csak tájshólásokban állotta meg a helyét és csak kivételképen, szerénykedve jelenik meg az elfogadott irodalmi nyelvben.

MÜNCH V.

LATINOSSÁGOK A MAGYAR NÉPKÖLTÉSSEN.*

Látszólag ellenmondás van ebben a címben. Joggal kérdezhetni: lehetséges-e, hogy abba a nyelvbe is jutnak be idegen-szerőségek, melyet az idegen nyelvek tudásától nem befolyásolt, meg nem rontott nyelvérzékű nép beszél, amelyben a legnagyobb közvetetlenséggel jut kifejezésre érzelmeinek egész világa, egész szíve-lelke, gondolatainak egész köre, mesélő kedve, bánata, öröme,

* *Erdélyi János*: Magyar népköltési gyűjtemény 3 k. (E.) — *Arany L.-Gyulai P.*: Magyar népköltési gyűjtemény 3 k. (AGy.) — *Kriza János*: Vadrózsák. (Kr.) — *N. Pap Gyula*: Palóc népköltemények. (P.) — *Kálmány L.*: Koszorú az Alföld vadvirágaiból 2 k. (K.) — *Merényi László*: Dunamelléki népmesék. (M.) — Erdélyi gyűjteményéből a történeti énekeket, Erdélyi s Kriza gyűjteményéből az egyházi énekeket (s ez utóbbiéból az erdélyi költők dalait) mint nem népköltési termékeket figyeimen kívül hagytam.

komolysága, játszi tréfája? Ha figyelmesen forgatjuk népköltési gyűjteményeinket, azt az erős benyomást kapjuk, hogy a hatalmas géniusznak a befolyása alól, mely évszázadokon keresztül uralkodott közeletünkön, a nép nyelve sem tudta egészen kivonni magát. A latinosságok természetesen csak közvetett úton-módon jutnak bele. Leghatalmasabb csatorna, melyen az átszarmazás legelevenebben történt: a biblia. Soha könyv nagyobb hatást nem tett a magyar nép lelkére, nyelvére, mint a Károli-féle bibliafordítás. Kifejezése módja, képei, fordulatai átmentek a nép nyelvébe, a köztudatba, melyben még ma is eleven életet élnek. Ha vannak latinosságok népünk nyelvében — már pedig vannak, — ezek részben visszavezethetők a Károli nyelvére, mely idegenszerűségei mellett is szép, kifejező, bizonyos zordon határozottsággal ható nyelv.

Vegyünk ehhez egy lelki mozzanatot. A nép gyermekében megvan az »urasan« beszélésnek, az »urizálásnak« a viszketége. Számptalan anekdóta teszi nevetségessé az alássan instálló atyafit, ki cifrábbnál cifrább módon beszél, csak hogy urasan, finomul adja elő, amit mondani akar. S ez nemcsak a hivatalos helyiségben van így. Deákös műveltségű embereket hallott beszélni s azokat a fordulatokat, kifejezéseket, melyek ő előtt ismeretlenek voltak, megjegyezte, alkalom adtán használta, beleszótte meséibe, dalaiba; de csak bizonyos határig, míg az idegenszerűség visszatetsző nem volt egészen nyelvértékének. Ezeket aztán gúnydalaiban használta fel. S itt a népléleknek ismét egy jellemző vonása és ez: mindennek, ami annyira idegen, hogy a nép előtt ilyennek tűnik fel, kigúnyolása, csúfondáros kacagása. Így gúnyolja ki a jámbor »drotozs tot«, a német sógor gyarló magyarságát, — sőt a szenvedő ige latinos használatát (E. 3:101). Ilyen gúnyos célzattal is több latinos dolog kerülhetett ezekbe a népköltési termékekbe. — A harmadik dolog, amellyel számot kell vetnünk, az, hogy jó részüket többé-kevésbé deákös műveltségű emberek írták s úgy került a nép ajkára. Kriza nagyon helyesen, külön csoportban adja azokat a dalokat, melyeknek egész szelleme és nyelve azt mutatja, hogy nem a mezőkön, nem fonókbán, nem a nép szívéből keletkeztek, hanem talán rektori szobákban, deákös emberek között, kósza zugpoéták ajakán. A nép nem mond ilyesmiket: Herkules ucsce! (E. 1:286.)

Helénai szépséggel bíró szép alak (Kr. 22).

Jupiter sassára is bátran felülnék (U. o.)

Szép a Pallas mezeje,

Itt kit talált, híven táplált

A bölcs Minerva feje. (Kr. 263.) stb.

— Néha, különösen mesékben, a latinos kifejezésmód a följegyző hibája is lehet. Egyáltalán gyűjteményeinkben a sok szép mellett elég szemét is van. A magyar paraszt kényelmes faj s e mellett bizonyos zárkozottság naiv restelkedéssel párosul benne. Erzelmeinek csak akkor ad hangot, ha nagyon nyomják

a szívét, s ekkor keletkeznek azok a csodálatosan szép dalok, melyekben igazán a magyar lélek sír, kacag ~~végletes~~ fájdalommal, tomboló örömeivel. Ezekben aztán nincs is semmi idegenszerűség; nyelvek is olyan, mint az a lélek, melyben megfogamzottak: egyenes, őszinte, ment minden cifraságtól, tudakosságtól, egyszerűségében is sokat mondó, a leggyökeresebben, minden ízében magyar.

Az itt összeállított latinosságok első sorban a jelentéstan körébe vágók.

Ami a többes szám használatát illeti, először is feltűnő az olyan főnevesített melléneveknek a többes számú használata, melyek már az egyesben is kifejezik azt, amit a többes szám. Ezek: *mindenek, sokak*.

Mindenekre kész vagyok (E. 1:39). Már mindenek készek (123). Áldjon meg a mindeneknek alkotója. Sokaknak még igen sokszor megvirrad még. Sokakat megvidít kéklő magas ég (E. 1:192.) stb.

Nem magyaros a többes szám használata abban az esetben, ha több birtokosnak egy-egy birtoka van:

Bor, bor, bor, ej be jó a bor, Torkainkat nedvesíti, Elméinket élesíti (E. 3:82). Ami szánkat édesítse, Gégeinket nedvesítse (84). Álmaikból felsejkenyén (Kr. 255.) Kiknek okossági nem nagyok. (AGy. 1:112.) Szép *szájai*k mosolygási (E. 2:187).

Következetlen és latinos a testrészeknek többes számú használata a magyarban. A magyarban a *fél szem* a *szemek*-kel semmiképpen sem egyeztethető össze, csakis a *szem*-mel. A *sarok, szemöldök, bajusz* kivételével a többi páros testrész mind előfordul többesben és pedig elég gyakran:

Sz e m e k: Szemeidnek ragyogása (E. 1:6). Meglátlak még yíg szemekkel (9). Könyezz szemeimmel (9). Könyyeznek szemeim (27). Szemeivel pillogat (200). Két szép szemeivel integet (450). Szemeinek gyöngy harmatja (2:182). Szemeik ragyogványi (187). Földre süti szemeit (196). Sirjatok hát ti is, édes két szemeim (236). Megcsal a szép szemeivel (3:69). Szemei az korsón (94). Hogy ne nézzen minden kis lány csalfa szemeimbe (161). Az a két szemeit sirja agyon (182): A leány szemeire nem jött álom (2:344). Hasonlót szemei még nem láttak (3:266). Szemeik ragyogtak (296). Siralmas szemeit az Krisztusra hányja (AGy. 1:10). Ha szemeid rám nem néznek (Kr. 45). Ha a halál szemeimet befogja (262). Fölnyitván szemeit (M. 68). Vesd fel csak a te szemeidet (K. 1:20). Szép kék szemeidet nem láthatom (158). Nem birta szemeit leeresztetni (2:22). Szélidek szemeid (45). stb.

Fü l e k: Füleimben csengnek... (AGy. 1:107). Füleim... (E. 3:275.) Nyisd föl süketiséggel megtölt füleidet (AGy. 1:118). A füleimmel is alig hallok (123).

Ajka k: Reszketnek ajakim (E. 1:27). Ajakid, rózsám, mézesek (53). Mosolygók ajakid (K. 2:45).

Orcák: Orcáid rózsái... (E. 1:67). Áztassátok sűrűn az én két orcáim (2:236). Orcáikat kipirosították (3:253).

Vállak: Hogyha vállaimra felteritem (E. 2:227). Megkente vállait (353). Bekente szűz vállacskaít (M. 121). Patrontásom gyenge vállaimon (K. 1:131).

Karok: A galambom kis karjai (E. 1:56). Csordúlnak könyneim fehér karjaira (387). Fájnak az karjaim (2:33). Gyenge karjaidon (178). Nyújtom neki karjaimat (217). Karjaim készek (AGy. 1:22). Ha ölelem, fájnak az karjaim (284. Kr. 244). Karjaimon a rózsám (K. 1:35). Hív karjaim ölelgetnek (67) stb.

Kezek: Megölellek hív kezeikkel (E. 1:9). Hadd melegítsem meg gyenge kezeimet (2:154). Felkapja kis kezeit (196). Kezeikkel fognak meg (3:224). Kezei... (275). Gyenge kezeimet (K. 1:61). Most is ölelésre tárod ki kezeid (2:45).

Mellek: Pár citrom melleid (E. 1:10).

Lábak: Indúlnak lábaim (E. 1:27). Gyors lábaim készen vannak (2:35). Letaposom gyenge lábaimmal (86). Lábai (3:275). Hol hordom fáradt lábaimat (AGy. 1:12., 39). Már a lábaimon csak alig léphetem (115). Amim van, szívesen lábaidhoz teszem (K. 2:15).

Térdek: Öreg térdeimet meghajtom előtte (AGy. 3:277). Istenségem előtt térdeim meghajtom (K. 2:48).

Bokák: Verem össze bokáimat (E. 2:217).

Szokatlan többesek a magyarban:

Sólyom tekinteteid (E. 1:10). Ékes járásidat megpillantom (2:160). Porka havak hulladoznak. (Kr. 121. lat.-ban a tömérdekség, nagyság kiemelésére: *glacies, pluviae, grandines* stb.). Tudom, hogy isteni kegyességid nagyok (K. 2:46).

Érdekes egyezés a latinnal, (de nem latinosság), hogy némely főnév egyes száma néha mint gyűjtőnév többes szám helyett áll, például.

Ha elmegyünk a muszkára, törökre (E. 2:188). Nincs szebb virág a leánynál (AGy. 1:337). De szép élet a bojtáré (2:61). Ki élne vígabban, mint a vadász él? (Kr. 256). A francia elébe kell készülni (K. 2:118) stb.

A névmások használatában, az *az* mutató névmás gyakori felesleges alkalmazásában mutatkozik legfeltűnőbbben a latinos hatás, pl.

Alig győzött eltetni *annak* a nézésével (M. 13). Majd kiviszi *azt* a víz partjára (25). Merényinél nagyon gyakran. Kihajtott a mezőre, de alig hogy *ennek* a szélére értek (M. 8) stb.

Az *ille* hatása alatt keletkezett latinosságok:

Amaz (Az az..) erős Sámson (E. 1:115). Halljad *Ama* (azt a..) nagy szent Pált (116). Vajjon ki kiabál *ama* zöld erdőbe? (Abban a..) (E. 220). Hej *amaz* (az az..) én rózsám, *Ama* (Abban a..) hosszú szűrben, *Ama* nagy bundában. Juhokat hajtogat *Ama* barázdában (227).

Ami az *ige* alakokat illeti, nagyon feltűnő a szenvedő forma használata s azt hiszem, hogy a biblia hatása ezen a téren volt a legerősebb. Nemcsak igei alakok fordulnak elő minden személyben, hanem — s ez már határozottan magyarul — belőlük képzett igenevek és főnevek is.

Igei alakok: Itéltetem ezerféleképpen (E. 1:4). Szerencsétlennek születtem. Mert attól elrekesztettem, Akit igazán szerettem (38. 2:200). Ottan választattam ezen fő tisztségre, Fel is emeltem e szép vőfélségre (135). Most is azt siratom, Hogy csak itt hagyatom (251). Mégis így megcsalattattam (2:185). Az angyaltól küldettünk (AGy. 1:4. 119). Jézus látására hogy felindíttassunk (112). Hozzájad küldettem (116). Isten haragjának Mi is ekkor vettétünk alája (K. 1:7). Kisdéd Jézustól küldettünk (K. 2:1). Nem tréfaságnak okáért küldettünk (AGy. 1:111). Szőke piros kis lány, Csókolatlan hagyattál (E. 2:205). Istentől küldettél (AGy. 3:274). Dicsértessél, Jézus (276. K. 2:48., 50). Ki önakaratedből vitettél abba (K. 2:48).

Kikről mostan neveztetett e kisdéd ének (E. 1:108). Megadatott néki fényes dicsősége (115). Lakodalomban étel kívántatik, Ital is melléje nagy bőven adatik, De kegyelmeteknél semmi se látatik (121). Amelynek hat legény hazahozására kívántatott (122). A nagyobb tagjai mind megnyúzattattak, vastagabb részei nyársra húzattattak (122). Ha nem adatik ez a szabadságom (124). Igazgató nélkül egészen hagyatott (144). Kivitetett a gyermek (467). Szívesen fogadtatott általa (472). Kézről-kézre adatik (2:210). Dicsértessék Bacchus Isten drágalátos szent neve (221). Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus (AGy. 8, 12, 75, 104). Jászolba behelyeztetett (17). Amely régen nyeretett (20). Amint jövendőltetett (38, 43, 53, 89). Az angyaltól hirdettetett (51). A kis Betlehemben jászolba tétetik És a pásztoroktól buzgón imádtatik (59). Testamentom tétetett, Kalács, cipó süttetett (82). Bár leküldetne hozzánk (86. K. 2:40). Mennybeli angyaltól mondatik ez (88. K. 3:43). Nagy öröm hirdettetett (105). Hallatik simító (107). Jézus születése előmutattatik (3). Tétetett a hideg jászolba, Ottan takartatott a kórós szénába. A városon néki nem adatott helye (119). Szállni kényszerítettetett ide a mezőbe (120). Mindenektől elhagyattatott (121). Megnyittatott kapuja limbusnak (125). Kő közé rakassék, ott megégettessék, Magas Déva vára hal-mára tétessék (175). Testöm a testőddel Egy sírba tétessön (210). Fedelére ez írasson versfejezetnek (K. 1:126). Hazánknak ott egy mély sír ásatott (130). Áldassék a jó Isten (2:22). Kasza Antal

vallatik a derékba (80). Ha pegyiglen meghal, menyekbe vitessen, Az aranykorona fejibe tétessen (173). Jézus áldassék, Szűz Mária tisztöltessék (176). Stb. stb. — (A 3. személyű példának felét mellőztük.)

A mai népnyelv a *születik*-en kívül más szenvedő igét nem használ (még a katolikusoknál: *dicsértessék*); de hogy a köz-tudatban ez is mennyire cselekvő jelentésűvé vált, világosan mutatja ez a példa: a letkisebb jány aszondta, hogy ő olyan *gyereket születne*, aki ... (K. 2:231. Vö. MTsz. *szület.*)*

Általános alanyú szenvedő alakok: Majd ha máskor osztatik, Akkor nekem juttatik (E. 2:182). De azért nem hallgat-tatik, S a dongó most is mondatik (2:109). (Vö. még *kelletik* E. 1:3, 49. *kellessék* AGy. 1:114. Kr. 254.)

Szenvedőből képzett igenevek: Nem vagyok még püspöküntől megeskettetve (E. 1:15). Csapra vétetett hordója végnélkül folyja (177). Mégis örökre fogsz szerettetni tőlem (2:37). Elhagyatott vagyok (147). Három elhagyatott leány (356). Nem hallotta magát dicsértetni régóta (200). Borzasztóan fognak megbün-tettetni (3:246). Bűnei elszámáltatván, kőfal közé tétetett (3:268). Elvettetve, eltemetve (AGy. 1:298). Széltől fogantatott táltos paripa (M. 105). Elhagyatott rózsáját (K. 2:126). Ültess rózsát elhagyatott síromra (111).

Egyéb latinosságok az igenév használatában:

Megtudandók, igaz-e, mit az álom monda, kérdezek ... (E. 2:349). A király gyógyítását megpróbálandók, mentek az udvarba (u. o.). Ez szinte egy sípot adott a fiúnak, baj s veszély idején használandót (360). Felszólítá a reggeliét szinte bevégezett atyát (3:241). Beszegődtem borivónak, Akasztandó naplopónak (K. 2:158). Félőrülten visszasietett megnézendő (E. 2:346).

Szenvedőből képzett főnevek: Elhagyattatását szo-morúan érzi (E. 1:144). Szabadon bocsáttatásukat (3:252).

Latinos lehet néha a visszaható ige helyett cselekvőnek a használata a visszaható névmással körülírva; pl.:

Felserkenti magát pacsirta szavából (E. 1:273). Magsétálad

* Érdekes, hogy egy egész vers csupa szenvedő alakokból áll. Talán nem tévedés gúnyversnek tekinteni a szenvedő ige latinos használata ellen. Ez a vers a következő:

A nagy ember bámúttatik,
A jó ember csalattatik,
A rossz ember használtatik,
Nem mindig csendesen.

A nagy barom etettetik,
Ló mellette keféltetik,
Pénz bárkitől szeretttetik,
Nem mindig eszesen.

Cigánytúl ló cseréltetik,
Jó énekes heréltetik,
A katona verettetik,
Nem mindig rendesen.

A jó föld boronáltatik,
A kis gyerek elattatik,
Az ember borotváltatik,
Nem mindig helyesen. (E. 3:101).

magadat (2:331). Szék alá rejtette magát (3:250. *se condere*, rejtőzött). Magát mulatozni (AGy. 1:169. *se delectare*, mulatni). Magát vigasztalja (E. 1:194. *se consolare*).

A módok használatában erősen mutatkozik a latin hatás. Jelentő mód helyett feltétest vagy felszólítót, vagy felszólító helyett feltétest látunk. Különösen az utóbbi eset vihető vissza legtöbbször a latin hatására.

Jelentő mód helyett feltétes vagy felszólító: Jézus anyja hogy azt látná, Fogatkozásukat megszná (E. 1:153). És hová sietne? (260). Kérdem tőle, ha tudna-e magyarul (267). Mikor mennék magas tetőn, Eszembe jut a szeretőm (359). Mikor látták, hogy aludnék (375). Fehér Anna hogy megtudta, hogy a bátyja fogva volna (385). Mikor ölelgetném, Fájnak az karjaim (2:33). Ne hidd, rózsám, hogy megvetnélek (166). Azt gondolom, maga volna Második Tündér Ilona (206). Mondák, hol lehessen lelni (207). Felvilágosítá, hogy ki légyen a mostani királynő (348). Miután testvérenek ostromlására s kéréseire hajlott volna, útnak indult (356). Miután a sípját megfújta volna, a méhek teljesíték (361). Nekem tudtomra úgy adták, Hogy az én nagyatyám neve Írásban légyen feltéve (3:113). Eszeágában se volt, hogy leánya élne (207). Hogy midőn Betlehembe Már indulnál (AGy. 1:21). Mig az apja oda járna, Én viselek gondot rája (140). Mi lehessen annak oka, Hogy kis fiam elaluva (143). Mikor fele útját elutazta volna, Csak eszébe juta küssebb gyermek szava (149). Mikor több nap múlva kihaladt volna az apja birodalmából, meglátott egy roppant nagy élőfát (365). Nem is gondóták, hogy királyfi volna (410). Kérdi, mi célja legyen utazásának (363). Majd megtudom, Mi legyen a szeretet (256) stb.

Felszólító helyett feltétes: Társul adtak kegyes egek téged én nekem, Hogy te lennél nyavalyámban nagy segítségem (E. 1:107). Jézus is, hogy hívséget tenne, Szent anyai kérése meglenne (154). Kértem Marcit az egekre, Hogy ne menne Fegyverekre (190). Úgy kötöttük be a zsákba, Hogy szegényke meg ne fázna (258). Hogy meglenne becsületem, azt az időt már elértem (353). Kéré, adna neki is a pogácsából (2:367). Felszólította gavalér barátait, mennének el (3:195). Fiát szólította fel, hogy menne el helyette (205). Intette feleségét, menne be vele a tóba és fognák meg a gonosz kacsát (224). Kérték őt, bocsátaná őket is a sárkányokra (225). Rákezdtem keserves nótámat, hogy feltalálnám pásztor pajtásimat (AGy. 1:12). Ahogy leülének, hogy megnyugonnának, hogy megnyugonnának, ennének, innának (177). De az isten nem öngette, Hogy az ártatlan éveszne (Kr. 319). Emberi testet magadra vetté', Pokol torkából hogy kimentenél (K. 2:17).

Latinosságok az infinitivus használatában:

Rajta üte Gönc városa megfogni S a két kezét kötéllel is megkötni (hogy... E., 1:193). Igazságot tenni parancsolja (272). Fegyvert fogni szemeiddel intsz (358). Megfogadtam istenemnek,

nem szolgálni szerelemnek (166). Bátorsága tovább menni megszakadt (342). Sietett a fővárosba, hol szerencsét tehetni volt kinézése (352). Ajánlá nekik 12 leányait megnézni (2:365). Elhatározták ezt tüstént megkérdezni (3:241). Nem volt szeri-száma a sok öltözőeknek, melyet a két nagy lány és azoknak szerető anyjok a városról hozatni parancsolt (253). Mit parancsolsz véghez vinni? (307). Parancsolá a juhásznak megölni és megnyúzni (309), a húsát megfőzni és a bőrét neki általadni (u. o.). Parancsolá mindjárt a kocsiba fogni (309). Eltökélé magát azokat is megmenteni (322). Egy istállót választott ő abban születni (AGy. 1:64).

Accusativus és nom. cum infinitivo-féle szerkezetek:

Megtagadása esetében magát éltétől megfosztani állítá (E. 2:362). Mindenkin, kit szükségben és inségben lenni tudott, örömmel segített (370). Oly sűrű erdő lett, hogy az egészen egy fának látszott lenni (E. 2:366).

Az igék átvezetnek a mondatтанhoz, még pedig a szóegyeztetés tanához, mellyel tüzetesebben kívánok foglalkozni.

A jelző és a jelzett egyeztetése.

A számnévi jelzőnek latinos egyeztetésére rendkívül sok példa van népköltési termékeinkben; pl.:

Felfogadtam az egekre, Mind a három istenekre (E. 1:87). Sok, számos esztendőket erőben szemléljen (146, 161). A tömérdek gondok uralkodnak rajtam (198). Istentelen ezer új módi szokások (237). Több példákat is lehet ehhez toldani (247). Minden fűvek serkenenek (287) stb.

Sőt ilyen egyeztetést az *egy pár* és a *semmi* mellett is találunk, s ez már egy kissé logikaellenes dolog; pl.

Kökény egy pár szemeid, pár citrom melleid (E. 1:10). Télen a kakuk sem szól semmi fákon (2:186).

Az »*egy vagy két szavaim*« (E. 1:130.), annyiban logikátlan, hogy a szó száma ez esetben lehet egy is, és ebben az esetben aztán semmi helye nincs a többesnek.

Az alany és állítmány egyeztetése.

1. Igei állítmány. A magyar és a latin nyelvhasználat között mintegy középen állanak azok a népköltési termékeinkben gyakran előforduló szerkezetek, melyekben a számnévi jelzővel ellátott alany egyesben, az állítmány többesben áll; pl.

Honnan jötök mostan, három hajdú legény (AGy. 1:107, 3:20, 22). Csak ti ne hagyjátok tizenkét szép legény (3:51). Halljátok, halljátok, tizenegy kömives (73). Lássa, hogy a tizenkét vitéz arra tartanak (Kr. 473). A két jó gazda mingyát a kapu elejébe kiálltak, tanakodtak (477). A két testvér kártyázni kezdtek (M. 40). Hova mentek három árva (K. 1:24).

Különösen érdekes ez az értelmi egyezés abban az esetben, mikor az alanyoknak egy fogalommal való egyesülése már külsőképpen is ki van fejezve *-val, -vel, együtt* raggal vagy névutóval; pl.

A leány a juhással nyugalomra adták magokat (E. 3:309). A dongó a darázssal földön verekesznek (AGy. 2:320). Míg a mezei vitéz Mirkóval megérkeztek, már kész volt a nagy ebéd (Kr. 444). Kimentek hát Mirkó királyfi a királykisasszonnyal (446). Élnek ők együtt a két éfű (477).

A két gyönyörű teremtes egymást ölelve a vendégszobába futottak (E. 3:240). Egyik a másiktól elszakadtak (Kr. 402).

A két utóbbi példán is látszik, hogy ez az értelmi egyeztetés logikusabb a nyelvtaninál; a mennyiben, ha *egyik*-ről s *másik*-ről szólunk, mind a két egyén lehet *egyik* és lehet *másik*. Ezt az értelmi egyeztetés ki is fejezi, míg a nyelvtani egyeztetés egy egyént megtesz *egyik*-nek, egyet *másik*-nak s tulajdonképpen csak az *egyik*-et teszi meg és tekinti cselekvő alannak.

Érdekes, hogy ennek az értelmi egyezésnek a megfordítottja is megvan a magyarban, amikor az alany többes számú s az állítmány egyesben áll. Ezt is értelmi egyeztetésnek lehet tekinteni, de természetesen itt nem gyűjtőnevet bont részeire a nyelv, hanem egy gyűjtőnévben egyesíthető (bár egyenként szereplő) fogalmakat tekint egynek; pl.

Mi nálunk a lányok [= a lányság] kényes, Nappal a legényt megszólja, este pedig megcsókolja (E. 3:18). Kikért Jézus Krisztus könyvező szemei [= pár szeme] árad e napra, mint gyöngyök szépei. (AGy. 1:107). Folyhat már le bús könnyeid [= könnyed] arcodra (AGy. 2:181).

Ha több alanyra vonatkozik az állítmány, sokszor többesben áll; pl.

Mihelyt a király s a királyné elhaladtak (E. 2:335). Az apa, meg az asszony mezőre mentek dolgozni (289). Szent nevével ég s föld betelének (K. 1:11).

Azonban egyes számban is állhat az állítmány, még pedig jóval szélesebb körben, mint a latinban, hol csak két esetben használatos, t. i. ha az alanyok egy fogalmat tesznek és ha valamelyik alanyt ki akarjuk emelni. A magyarban nem lehet szabályokhoz kötni; pl.

A szép férfi s a királyi fény leigéze (E. 2:345). Zsidó, tót, örmény és rác köztünk csak árulni jár (Kr. 35). Az ígélet és dicséret rátok csak távol nevet (264). Édes apám, édes anyám nevelgetett engemet (K. 1:141).

2. Névszói állítmány. a) *Melléknévi állítmány*. Itt teljesen ugyanazok a szabályok érvényesek, mint az igei állítmány egyeztetésénél. A latinban természetesen a nemi egyeztetés bonyolalmasabbá teszi. Megvan itt is az értelmi szerkesztés, de nép-

költési termékeinkben csak a második fajtájára — mikor t. i. többes számú alany mellett egyes számú állítmány áll, — találtam egy pár érdekes példát:

Ezeket igaznak mondja (E. 1:246). Aj bizony mi vagyunk mező-detrehemi (mező-madarasi — AGy. 3:20, 22, 23). Aranyim mind tiéd (Kr. 4).

b) *Főnévi állítmány.* Az egyeztetésnek szintén azok a szabályai, amelyek az igei állítmány egyeztetésénél érvényesek. Az értelmi egyeztetésnek itt is csak a második esetére találtam példákat. Ez világosan mutatja, hogy a magyar jobban szeret több fogalmat egy fogalomkörre egyesíteni, mint egy fogalomkört alkotó részeire bontani: nagyon hajlandó nemcsak gyűjtőnevek, hanem gyűjtőfogalmak képzésére is, gyűjtőfogalmon azt értve, mikor olyan szót használ gyűjtőnév gyanánt, amely rendes körülmények között nem az; pl.

Az ország tornyainak azok ám az anyjok (E. 1:392). A férfiak beléptek s ezek gróffi voltak (E. 2:341). Öltözzünk fel egy szép magyar huszárnak (AGy. 3:192). Bizonyosságom nekem ebben az egek (K. 1:97). Mink voltunk követválasztó (K. 2:161). Állítmányi kiegészítőnél is: Inkább add nekünk fiaidat szolgálul (E. 1:450).

Vannak természetesen más érdekes különbségek is és viszont más latinos szerkezetek is (különösen a határozók s az összetett mondatok szerkesztésében is), de ezúttal nem terjeszkedem ki rájuk, valamint arra a sokkal nehezebb kérdésre sem, vajjon mennyi latinosság maradt meg magában a népnek beszédében is.

KÉKI LAJOS.

NÖVÉNYNEVEK AZ ÚJ MAGYAR TÁJSZÓTÁRBAN.

Csapó, Benkő József, Veszelszki, a Magyar Fűvészkönyv szerzői, kivált Diószeghi gyűjtöttek össze népies növényneveket. A Fűvészkönyv szerzői ezután Földi János vezérgondolatát követve iparkodtak rendszeres növényneveket megállapítani, hogy rólok a nemet és fajt összetéveszthetetlenül meg lehessen ismerni.

Azonban hazafiás buzgóságukban saját koruk erőszakos jóakaratótól nem bírtak szabadulni, sőt mivel a magyar nyelv vezéremberei a nyelvújítás útvesztőjébe kerültek, ők is belejutottak. Ennek hatása alatt oly neveket állapítottak meg, amelyeken, mint az Orvosi Fűvészkönyvben (Előljáró beszéd XIV. o.) Diószeghi maga megvallja, »Sokann megütköztek,« és (a XV. o.) »csak-ugyan vagynak köztök olyanok is, ameljeket kár volna megszenvedni.« Így p. a *tátkanaf* helyett maga ezt ajánlja *kanafáj*, *fütej* helyett a régi *szettyin*, *higviritz* helyett *likritz*, *bodonpót* (gomprena) helyett *biborka*. Azonban hiába helyesbítette e neveket, egyáltalán senki sem szerzett rólok tudomást, sőt a későbbiek az értelmetlen hanghabarodásokat még szaporították is.

Hogy az ily érthetetlen hangsoportosulás, mint *cicő* (stelera), *szigoráll* (veronica), *poltsa* (polycarpon) a vele jelzett növény megismerésére nem vezet, azt bizonyítani fölösleges. Hogy az oly nevek, amilyenekkel a Fűvészkönyv szerzői a *tussilago*, *arnica*, *orchis* és *ruscus* nemét jelelték, a növénytant a művelt társaságból kizárják, azt csak az nem érti és érzi meg, aki a magyar szó trágár jelentését nem ismeri.

Azért mi, a növények megismerésének hívei, az új Tájszótárt* örömmel üdvözölhetjük. Találunk benne vagy másfélezer népies magyar növénynevet, amelyek jórészt a Magyar Nyelvőr szorgalmas szógyűjtőinek munkálkodásából a Tájszótárban összegyűjtve, tehát mondjuk élénk találva kínálkoznak.

Mivel sem az érthetetlen, sem a trágár nevek nem szolgálnak a szak javára, el kell őket vetnünk és másokkal helyettesítenünk. Talán újakat faragjunk? De ne hamarkodjunk el a döntést. Hátha a kérdéses növényre a nép száján érthető és tisztaságos név lappang. Hátha a Szinnyei-féle szótár közli.

Hogy a Tájszótár milyen gazdag, álljon itt a burgonya (*solanum tuberosum*) neveinek egyszerű sora (a szótár a névnek elterjedéséről is beszámol): *bandurka*, *bibircsókó*, *bolyóka*, *bubulyicska*, *csucscorka*, *földi-alma*, *földi-kukujó*, *földi-mogyoró*, *grulya*, *india*, *kolompér*, *krumpli* (és változásai), *péra*, *pirkó*, *pityere*, *pityóka* és *sváb-tök*. Hogy a Tájszótárban közlött nevek mennyire másképen, magyarásan, sőt hozzánk bizalmasan közeledve, szólalnak meg, mint a Fűvészkönyvéi, álljon itt néhány példa. *Csükküllő* a búzavirág rokonságát, nemét (*centaurea*), akarja jelezni; holott a búzavirág népies nevei között: *dődike*, *égi-virág*, *kék-virág*, *szeszpotá*, van egy olyan egyszerű, amely a föntjelzett szempontoknak megfelelően nemi névül sokkal alkalmasabb. Mi felel meg jobban, a *fancsika*-e (mely csúnya értelmű nyakatekerés) vagy az *ölbenyíló* (*tradescantia*, a Tájszótárban Balaton mellől régibb kertészneve áll: kerti *commelina*), *vértecs*-e (*cetraria*) vagy pedig *berenka* (Hétfalú), *savar*-e (*salsola*), vagy *bondor* (Kis-Kún-ság), *somócsing*-e (*salicornia*), vagy pedig *géráfü*? A két utóbbi példa azt is bizonyítja, hogy a nép az Alföldünket, kivált futóhomokjait jellemző növényeket ismeri és megnevezi. Néhol a hazai növényünk ismerete nem egyszerre derül ki. Így a 2. k. 34. hasábján Kassai-ból *ökör-érfü* (valószínűbbnek tartom így: *ökörér-fü*) s utána a következő magyarázat áll: *fekete hunyor* (*helleborus niger*), de ez nem lehetséges, mert Pécs vidékén csak a vörösellő hunyor (*helleborus purpurascens*) terem, melyet épen hazánkból mutatott ki a nagynevű Kitaibel. Ennek a növénynek a levele kikeletkor valóban vastagon vörös erű, s ez népies nevében ki is fejeződik.

A Tájszótár azonban rokon téren is nagy segítsége a növény-

* Szinnyei József, Magyar Tájszótár, nagy 8r. I. kötete 1568, II. kötete 1096 hasábbal. A M. T. Akadémia támogatásával. Budapest 1901.

tannak, így a kertészetében, pl. a »gömbölyű, apró kökényszilva« (prunus insititia) egyetlenegy szóval kifejezve a palócságban *markolya* néven ismeretes. Fenyveink neveiből álljon itt Somogyból a *lúcs*, *lucsfenyő* és Abaujból a *szosznya* példaképen. Az utóbbi nevet ugyan nem a honalapító Árpád hozta az ős-hazából, de továbbképzésre alkalmasabb, mint az »erdei fenyő«, azonkívül a száraz-tobzú fenyvek egyike falkájának (ha szabad így beszélnem) megnevezésére szabatosabb, mint a kétszavú név. Hisz fajait úgysis megint jelzővel kell megkülönböztetnünk.

A Tájszótárból tehát akárhány oly növénynév kínálkozik, amely egyetlen értelmű, világos, tisztaságos, egyszerű és (amennyire a megérthetés és a magyar nyelv törvényei megengedik) rövid. A *nebántsvirág*, *ne-nyúlj-hozzám* (impatiens noli-tangere) négytagú szava helyett pl. a Fűvészkönyv szerzői talán épen az utóbbi okból ajánlották a rövidebb *fávirág*-ot. Diószeghi az Orvosi Fűvészkönyv I. lajstromában (a 352. old.) »a nép közt forgó nevek« sorában mutatja be. A szó azt sejteti, hogy fájós virág akar lenni; azonban a IV. lajstromban (a 369. old.) már így olvashatjuk mint »régi« nevet: *fáivirág*, azaz még ő sem érzi ki a névből a fájósságot. Tehát ne akarjuk belemagyarázni, hanem tegyük szépen félre és használjuk helyette a Székelyföldön ismeretes *rejtike* találó-értelmű nevét. (Virágát ugyanis eső és harmat elől levél alá rejtli.) Az ily egyszerű és rövid szó még abból az okból is ajánlatos, mert továbbképzésre alkalmas, pl. a *növendék-gyertyánosnak rejtikés sűrűségén túl a szosznyás kezdődik*.

A nyelvújítók és nyelvszépítők abban is hibáztak, hogy a magyar lélekzést, nemzeti ritmusunkat semmibe se vették. De még nagyobb hibájok, hogy az érthetőség rovására kurtítottak. *Bibikra* (sesleria), *hímboj* (ricinus), *pelyhím* (celsia) értelmetlen nyelvrokkantak, amelyeknek még az is a hibájuk, hogy nem szembeszökő tulajdonságot jelelnek, hanem csak olyant, amely hosszas, gondos kereséssel vehető észre. Ezeket a neveket nyelvtani helyesbítéssel nem javíthatjuk meg. Hiába íránk *ikrabibe*, *hímbojt* és *pelyhes hím* alakot, róluk a növényt csak virágzásakor és csupán a virág apróra-nézésével állapíthatjuk meg. A *rejtike* növényét azonban a bimbó fakadásától egész a mag éréséig megismerhetjük, csupán ekkor *ne-bántsvirág*, *ne nyúlj-hozzám* vagy talán *fávirág*, amely illetésre a magvait szétszórja.

A *rejtike* szavából és sok másból nyelvünk lelke beszél hozzánk. Talán a *baltacim* (onobrychis), *szironták* (ranunculus) és *türempikk* (carpesium) nevében ugyanaz szólal meg?

A Tájszótár a növénytanra tehát nemcsak azért oly fontos, hogy akárhány rejtekvirágot hoz nyilvánosságra, hanem azért is, mert belepillantást enged a nép lelkébe, hogyan szabja, készíti és szereli műhelyében a találó szavakat.

A növénynevek minden egyes gyűjtője a növénytan híveit hódoló köszönetre kötelezte, mert így vált lehetségessé, hogy

a Tájszótár ennyi névvel járulhat tudományszakunk immár száz év óta vajdudó nyelvének megállapodásához.

Ezért bizalommal fordulok hozzájuk még egy kéréssel. A szótárban, amint az alább olvasható névlajstromból láthatják, számos név megfejtetlen maradt. Kérem a Nyelvőr szíves gyűjtőit, segédkezzenek megfejtésükben!

Megfejtésre szoruló növénynevek:

Acsa-lapi, Székelyföld.

bába-fű, Zemplén.

babó, vad bab, Szeged.

babuka-köntös, Veszprém, erdei kaszálón kúszó fű.

bakacs, 3 élű sás, Saród.

bigecs, őszi vetésben tövis, Szatm.

bikavirág, vad lóhere, Erdővidék.

biritty, tövis-bokor, N.-Kúnság.

bokjó-virág, Tolna.

brusztuj-lapi, burdúj-lapi, Székelyföld.

cigány-görke, hüvelyes, Heves.

cigány-tetű, Zemplén.

cigány-virág, tavaszi sárga virág, Udvarh.

csattogó, réti gaz, Heves.

cseplész, cseplész, perje-féle gaz, Balaton.

cseplye-perje, Hegyalja.

cserőke, sűrű tüske-bokrocska, Torontál.

cset-káka, réti gaz, Heves — kákafaj, Zemplén.

csücsör-borsó, borsónemű, Székelyf.

csirke-vakító, tavaszi kék virág.

csirke-gomba, csibe-g. Zemplén.

csünge-lünge, Háromszék.

eper, megyéink szerint mit jel? Hol van repülő eper?

erős-fű, ezerjő-fű, de melyik és hol?

fácsinka, Hétfalú (Brassó).

fekete-gyűrű, feketesom-e? (Zempl.)

fenyér, megyéink szerint mit jelent?

fenyő-alja-gomba, (Zala, Vas) — fenyőalja, (Somogy).

galamb-begy, rigótök, (Székelyföld).

gécsa, túskeféle, (Baranya).

genyőte, genyőte, (Vas, Zala) hagymaféle.

geréc, recés levelű vad burján, (Székelyf.).

gerepcsin, (Tisza-Örs).

gudics, (Zemplén) *gyász-pirító*, vízi famoha (Székelyf.).

gyoszár, (Moldva), *gyoszom* (Bodrogköz) tavi gyom.

halméregfű, havasi euphorbia, Székelyföld.

hályog-fa, (Zala, Veszprém).

harmat-gomba, (Hegyalja).

hőle, *h.-genyőte*, (Kemenesalja).

érfű, Csabaire, Pimpinella, (Lugos). *kokastaré-fa*, iharfához hasonló, (Zala, Vas).

kakukfű, (Zemplén, — k. virág (Szolnok-Doboka).

kálna, (Hétfalú).

kálvinista-tapló, — hol és mi?

kanna-sulló, hegyi iszapsás, (Székelyföld).

kápóna-virág, Udvarhely.

kásafű, Colchicum (!) Bertolonii (Baranya).

kaszanyűg, sárga virágú vad lucerna (Székelyföld).

katóka, (Heves).

kecskefű, vad-szegfű (Udvarhely).

kicska, szőlő közt (Zemplén).

kigyó-nyelvű fű, plantago (!) lusitanica? és hol?

komócsin, (Békés), *komócsing*, (Győr).

kóska, (Zemplén).

kozák-gomba, (Gömör).

kukkuri-bárán, (Torontál).

madár-eper, hárs-e., apró kemény-e.,
hol?

muzsdaj-fa, (Szilágy).

nyár-alla-gomba, (Göcsej).

nyers hegyes, (Szilágy).

nyíri-vára, kék jácint, (Moldva).

nyúl-fülű-gomba, (Hegyalja).

orsófü, (Zemplén).

ozsont, fog odvába való (Rábaköz).

ördög-oldal, tekervényes növény,
(Békés).

öz-lábú gomba, (Heves).

perje, megyéink szerint mit jelent?

pipírgó, (Kalotaszeg).

pipírig, (Alsó-Fehér).

pitonka, gomba (Szatmár).

parcsfü, *porcsfü*, *Acanthus spinosus*! (Zemplén).

potypinka, gomba (Zemplén).

pozdorja, apró fű, Kis-Kúnság.

pünkösti, *ranunculus* (Székelyföld).

rigó-tők, (Székelyföld).

riskó-gomba, (Háromszék).

rucafű, (Torontál).

rétfü (Balaton).

senyveteg, *sinnyeteg*, poshadt vízben szőrfű (Szeged).

sikotyu-gyökér, *vérreljáró fű*, (Háromszék).

sinóra-gomba, Zemplén.*

siskafű, szőlőben (Hegyalja).

sonkó, mezei kóró a gabona közt,
(Győr).

suharc, *siska*, (Beregszász).

szeder, megyéink szerint mit jelent?

szélhajti kóró, (Heves).

szélvirág, pipacs (?), hol?

szikkasz, békarokkához hasonló
fű száraz dombokon, (Göcsej).

szomjukóró. *Dipsacus*, hol?

szul-fű, vörösre fest (Háromszék).

szór-fű, (Székelyföld), sovány
vasi fű.

tippanfü, (Szentese-Hegyalja).

tyúk-bolondító, (Torda-Aranyostól
Háromszékig).

ugorkabúgató, (Udvarhely).

úr-gomba, (Göcsej) jelent-e mást,
mint a leveles sárgabélésű, vörös,
sima-kalapú galócát.

vadóc, hol és mit jelent?

vajfű, valami gyógyító fű (Szatmár).

vasfű, megyéink szerint mi a
jelentése?

vető-virág, sáfrányféle a réteken
vetéskor (Vas).

FIALOWSKI LAJOS.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.**

ágacska: Isten az Udvarhelyi két ágacskáknak kedvezzen. (Czegl. Udv. A. 4.)

ellenben-állás: mert akarmi láttassék az Egen, vagy Bujdosó csillagoknak össze-menese; vagy azoknak ellenben-állása. (K. Csipk. Astrol. 19.)

* Ez csak egy helyen volt így a Nyrbén s kétségkívül hiba e. h. *tinóra* v. *tinórá* (tinóorrá) gomba. — *A szerk.*

** Az idézett könyvek címei:

1. Komáromi Csipkés György: *Pestis Pestise*. Debrecen 1664.

2. Komáromi Csipkés György: *Az Iudiciaria Astrologiaról*. Debrecen 1665.

3. Komáromi Csipkés György: *Bekeseget Tűres ösztöne*. Debrecen 1662.

4. Komáromi Csipkés György: *Szomorú Esetek Tűköre*. Sárospatak 1661.

5. Czeglédi István: II. Rakoci György felett tartott praedicatioja. Kassa 1661.

6. Szepsi András: *Dőghalal ellen való Orvosság*. Sárospatak 1662.

7. Czeglédi István: Udvarhelyi György felett tartott praedicatioja. Kassa 1662.

társalkodó-állat: az Ember sem magának szűletett, mert más-képpen nem volna Társalkodó-Állat. (Czepl. II. Rák. E. 3.)

elállhatatlan: a te ítéletedben való elállhatatlan igazságotat fiuképpen rettegven. (K. Csipk. Bék. T. B.)

meg-anyahodik: az nyakas és bűneiben meganyahodott poenitentia tartatlan nép. (Szepl. Dögh. 23.)

árthatóság: ha kik Testeket oltalmazták az árthatóságtul, helyesen cselekeszik. (Czepl. II. Rák. D. 2.)

áztogat: miért nem kellene ti néktek is áztogatnotok e Minden diadalmasoknál nagyobb Győzőnek Testét? (Czepl. II. Rák. G. 3.)

sziv-bágyasztó: minden nével nevezendő keserves állapotokban, sziv baggyasztó szomorúságokban. (K. Csipk. Bék. T. címlap.)

bokrosság: (Lovak) mikor botlásokért, bokrosságokért etc. rajta állótul korbácsoltatnak. (Szepl. Dögh. 26.)

buzgóságtalanság: a Buzgóságtalanság volt egyik oka; mert nem kerestük tellyes szivbül az Urat. (Czepl. II. Rák. F. 1.)

meg-bűszít: az pestis m.-i az levegő eget. (K. Csipk. Pest. 18.)

csatlódás: az Baal Ptorhoz való csatlódásért Sittinben meg halának huszon négy ezeren. (K. Csipk. Pest. 39.)

könny-csordulva: Magdalenát könyv-csordulva adgya előnkben. (Czepl. II. Rák. F. 2.)

csömörös: ételünknek, italunknak Csömörössé való tevése. (Szepl. Dögh. 25); l. parentálás.

megdöglelődés: a Pestis oka a Levegő Egnek megdöglelődése. (Szepl. Dögh. 48.)

megdögösztés: a levegő Egnek megdögösztése. (Szepl. Dögh. 25.)

megdögösödik: Édes Hazánknek a sok Holt-Testektül megdögösödött Ege. (Czepl. II. Rák. E. 1.) A Pestist, dőghalált önnön maga ragasztja Isten mind azokra, valakik megdögösödnek. (Szepl. Dögh. 20.)

ágyu-dörgés: ha vitéz volt, vallyon s meg kellett rettenni az Agyúdörgéstül? (Czepl. Udv. D. 2.)

tiszta-egű: tisztáb aerű egű helyre megyek. (Szepl. Dögh. 37.)

vas-élesztés: vas-élesztésért is más Nemzetseghez megyen Ember. (Czepl. Udv. B. 3.)

árnyék-élet: te senkinek ez árnyék életben állandóságot nem engedtel. (K. Csipk. Bék. T. B.) Árnyék életemet szentelhessem teneked. (T. B. 3.)

elevenképpen: esmerjük meg, és elevenképpen vegyük eszünkben. (K. Csipk. Pest. 11.)

lélek-epesztő: lélek epesztő Szörnyű kisirtetek! (Czepl. Udv. A. 3.)

értékecske: ne temetessék méltósága s értékecskéje [így!] szerint való Temetéssel. (Czepl. Udv. C. 4.)

ért-edre: csak értedre számlálhaték meg menyi Ellenségednek szegék nyaka. (Czepl. II. Rák. B. 4.)

hátraesés: a futás vétek, mert hátra esés a kellete szerint való mértéktül. (Szepl. Dögh. 27.)

szive-esve: szive-esve győtrődik ezen is, hogy ennyi Millio Lélek megyen a Veszedelemre. (Czepl. II. Rák. F. 2.)

exequál: mitsoda büntetéssel exequallya. (Szepsi Dögh. 25.)

faggatózás: találkoztak olyak is; kiknek a mások Bűnei szereztek faggatózást, Samuel siratta Sault. (Czepl. II. Rák. F. 2.)

kifakadás: szaporithattam volna az szot, emezre amazra, az hol mint kívánta volna a dolog, kifakadással. (K. Csipk. Pest. Előlj. 5.)

megfojtogatás: sűrűven, hirtelenül való megfojtogatásával szokot lenni mind az embereknek, mind a barmoknak. (Szepsi Dögh. 12.)

megfordul (6): ennékem minden farattsagom megfordul. (K. Csipk. Astrol. Aj. 1.)

hadi-fő: akarmennyit mondgya is az Hadi-Fő: kicsoda félelmes szívű? Térjen haza! De űk mégis hátat adnak. (Czepl. II. Rák. E. 1.)

frissedik: mint tisztittatik az Aër menydörgéssel, úgy frissedet ezeknek lelkek kiomlot vérekkel. (Czepl. II. Rák. C. 3.)

szél-fuvás: a fának ereje az erős szél-fuvásban tetzik meg. (Czepl. Ud. A. 4.)

láng-gerenda: a levegő égben termő tűzes állatok minémű a Rőpülő Sárkány, Nyalo tűz, Szőkdőső kecske, láng gerenda, .. Eg nyílás. (K. Csipk. Astrol. 75.)

sziv-gyökér: oly utolsó Ellenség Hartzán ment által, melynek Szive gyökerét szakasztotta ki piros vére omlásával. (Czepl. II. Rák. G. 3.)

gyúladozó-betegség: a Pestis mondatik Gyuladozó betegségnek. (Szepsi Dögh. 5.)

gyúladozás: a Pestis mondatik Hévségnek, Gyuladozásnak. (Szepsi Dögh. 5.)

visszahajlás: némellyek a Nap sugárinak, az addig oda felhatott gőzökben való vissza hajlásának, verődésének mondgyák (az üstökös csillagot). (K. Csipk. Astrol. 57.)

feje-hajtva: feje-hajtva sirdogal az Isten Izraele raita történt Gonoszán. (Czepl. II. Rák. F. 2.)

1. *halász*: az halál nem előtte halász az Isten élet határozó vezetésének, hanem utánna vigyáz. (K. Csipk. Pest. 92.)

erős-hitű: igaz de erős hitűek. (Szepsi Dögh. 26.)

gyenge-hitű, *igaz-hitű*: gyenge de ugyan igaz hitűek. (Szepsi Dögh. 26.)

hosszaska: de talán meg is bántottam hosszaska írással Nagyságodat. (K. Csipk. Astrol. 98.)

elő-hozdogál: elég hasznok ugyan mind ezek, az mellyeket eddig előhozdogalék. (K. Csipk. Pest. 99.)

el-hullat: Gyalu s Fenes között harmadik hartzát kelle azok ellen meghujítani, a Pogányságban nem keveset elhullatni. (Czepl. II. Rák. cím.)

hunyókál: hunyókáló szemeinkből kiűthetné nyilván az álmat enyi feles ország kulcsainak elvételek. (Czepl. II. Rák. E. 2.)

hunyorítás: az Antichristus pártjára való állás, annak imádása, bélyegének felvétele; ahoz való hunyorítás. (Szepsi Dögh. 17.)

illykor: a mint akar mikor úgy illykor is senkit meg ne botránkoztass. (Szepsi Dögh. 35.)

meg-indul: tajtékos, genjetséges megindult száját Uranac nem irtóztot tsokolgatni. (Szepsi Dögh. 49.)

megindulás: nem lévén semmi irtóztatato sárvizes puffadások, dohos genyetséges megindulások. (Szepsi Dögh. 5.)

világ-leírás: az Cosmographiával, Világ leirasával. (K. Csipk. Astrol. 42.)

irtóztatás: a Pestis az embert minden embereknek irtóztatására veti. (Szepsi Dögh. 4.)

meg-jajgat: maga Urunk és keservesen megajajgatá Jerusalem háládatlanságát. (Czepl. II. Rák. F. 2.)

jóra-járó: az Istennek gyenge édes Atyai kezéből röpülő nyil megsebesít ugyan, de jora járo sebbel. (K. Csipk. Pest. 134.)

összejárultság: a Pestis oka az Egen való Csillagoknak némely őszve járultsági. (Szepsi Dögh. 48.)

jegybeli ajándék: honnan tesznek itilletet a feleségről, házasságról, menyegzőről, jegybéli ajándékokról. (K. Csipk. Astrol. 26.)

kárább: Váradnak elvétele Teménjteni Kincsnél kárjáb s szánhatób. (Czepl. II. Rák. G. 3.)

szökdöső-kecske, l. lág gerenda. (K. Csipk. Astrol. 75.)

kékellik: a napnak színe, mikor lemégyen az égről, ha kékellik, essőt, ha veresellik, szelet jelent. (K. Csipk. Astrol. 76.)

elkerülés: az Holdnak egyszeri elkerülése egy holnapot tegyen, az Napnak egyszeri elkerülése egy esztendőt tegyen. (K. Csipk. Astrol. 37.)

megkevesedés: a népnek megkevesedése megkevesíti a pestist is. (Szepsi Dögh. 34.)

kezdeget: nevedtem és a jo s gonosz között választást, jobb és bal kezem között külömbseget tenni kezdegettem. (K. Csipk. Bék. T. B. 2.)

isten-kísértés: Isten kísértés ez. (Szepsi Dögh. 37.)

éjfélkori: egy Ejjélkori órán. (Szepsi Dögh. 21.)

padimentom-kővecske: mikor a Fényes Nap feltámad örülünk; maga az csak padimentum-Kővecskeje a Menyországnak (Czepl. II. Rák. G. 4.)

kókós: az halál minden lágymeleg beszetre elebb nem áll s minden emez amaz kőpiczével, kőkossal [olv. *kókóssal*: mumussal, l. NySz. és Nyr. 28:171], Istennek mintegy követé lévén, üressen el nem megyen. (K. Csipk. Pest. 62.)

kőlyöki: háromszori vissza verést szenvedé ama kőlyöki nevezetét viszsza vert Aszony is. (Czepl. II. Rák. F. 2.)

nagy-könyöröghető: Nagyságod sok Ellenkező szelekben kormányos s ugyan azokban Nagy Könyöröghető. (Czepl. II. Rák. H. 2.)

körömködik: mesterseg tehát, nagy pedig, az Angyal előtt embernek magát elvonni. Bár jól körömködjék az ki ezzel akarja magát oltalmazni. (K. Csipk. Pest 54.)

kőrpice [vö. MTsz. *kőpőce*, *kőpérce*? v. *körbíc*, *körpec*?]: az halál minden lágymeleg beszetre elebb nem áll s minden emez amaz

kőrpicezével, kőkossal Istennek mintegy követé levén, az hova elbocsátatott, űresen el nem megyen. (K. Csipk. Pest. 62.)

fölmagasztaltatás: az bujdoso csillagnak felmagasztaltatása, a mint hijják, midőn a bujdoso csillag abban a helyben és jegyben vagyon, a melyben az mint alittyák, az ő erejét leghathatobban kiönti. (K. Csipk. Astrol. 27.)

maradhatóság: halálban es a földnek porában nem maradhatóságomat, bizonyos feltámadásomat minden kételkedés nélkül hívén. (K. Csipk. Bék. T. B.)

másolhatatlanság: ezen Profeta még keménybképpen emlegeté az Urnak elrendelt akarattyánac másolhatatlanságát. (Szepsi Dögh. 42.)

menekedett: migh a jo Hitű keresztyén életben vagyon, fegyver élitül menekedett. (Czepl. Udv. 9.)

összemenés: akarmi láttassék az Egen, vagy Bujdosó csillagoknak össze-menese; vagy azoknak ellenben-állása. (K. Csipk. Astrol. 29.)

ég-mérés: kiknek tudománya Computusnak mondatik és Alstedistól az Egmeresről való tudomanyinak, Uranometrianak harmadik részének tartattatik. (K. Csipk. Astrol. 6.)

modatlanság: De mivel Nagy-Fejedelem! Sas vala Nagyságod Czimere, nem gondolál e modatlansággal. (Czepl. II. Rák. G. 2.)

elő-mozdítógál: valaki Keresztyén nevet visel; tartozik kőzjóra bocsátatott Lelket is hordozni és így Isten ügyét elől mozdiddogalni. (Czepl. II. Rák. E. 3.)

nyakaskodik: ugyan nem hisznek, ugyan nyakaskodnak. (Szepsi Dögh. 15.)

nyakaskodás: a hitetlenséggel egyben köttetet nyakaskodás, engedetlenség. (Szepsi Dögh. 14.)

meg-nyavalyásít: Pestisnek mondhatni mindenféle sokakat majd mint egy rendkívül megnyavalyásító betegségeket. (Szepsi Dögh. 4.)

ég-nyílás, l. lánggerenda.

szem-kinyitva: szem-kinyitva alszik ez, ugy vigyáz. (Czepl. II. Rák. F. 3.)

érdemlő-ok, megengedő-ok, munkálkodó-ok: érdemlő ok. Causa promerens; megengedő ok. Causa permittens; munkálkodó ok. Causa efficiens. (Szepsi Dögh. 23.)

oltó, oltódik: szemekben vér óltódván, e földre setétséget hivnak. (Czepl. II. Rák. A. 2.) Ezek lehetének nektek az elmúlt Hada-kozásban szemetekben vért óltóitok. (Czepl. II. Rák. E. 1.)

ottomannita: nem az Ottomanniták, hanem a mi kegyelmes Urunk volt ez Hadban nyertes. (Czepl. II. Rák. G. 4.)

parentál: ki felett most Parentálunk. (Czepl. II. Rák. F. 3.)

parentálás: kit is e Szomorú Parentálásban ó mely nagy keseregve, könyv-csordulva néztünk! (Czepl. II. Rák. H. 2.)

pestises: a pestises időben négy rendbeli emberek találtnak (Szepsi Dögh. 26.); a pestises emberekkel való társalkodást emlegetik. (U. o.)

meg-pestisesedik: mi az oka, hogy ezek mind meg nem pestisesednek; akik megpestisesednek is, nem egyszersmind. (Szepsi Dögh. 48.)

házközbeli portéka: a második ház jedzi a reménséget, nyereséget, jövedelmet, jóságot, házközbeli portékát. (K. Csipk. Astrol. 25.)

próbálható: ezt látom a nyilván való Szent írásbeli példák szerint próbálhatóbnak amannál. (Szepsi Dögh. 54.)

ragadoványos, ragadványos: a nyavalya nemnéműképpen elragadhat, miképpen egyéb ragadoványos nyavalyák. (K. Csipk. Pest. 51.) ragadványos betegségek. (K. Csipk. Astrol. 53.)

el-ragaszt: miképpen ragasztja el Isten a dőghalált? (Szepsi Dögh. 23.) A pestist elragasztó egyedül való bölcs Isten. (25.)

elragasztás: ennek a pestisnek elragasztásában élylené Isten jó avagy gonosz Angyalinak közben vetések kívül. (Szepsi Dögh. 25.)

ragyogtat: a jó keresztyén a kemény próbákban ragyogtattya csillámló Hitit. (Czegl. Ud. A. 4.)

repedezett: a sárviz repedeztető bőrit, folytattya orrát, tajtékoltattya száját. (Szepsi Dögh. 5.)

rohogás: Debrecen városának nagy része lángot vét s éktelen rohogással elég. (K. Csipk. Astrol. 92.)

röpülő-sárkány, l. lánggerenda.

senyvedség: az egész testnek minden nedvességit majd elviselhetetlen bűdös rothat senyvedségekre változtattya. (Szepsi Dögh. 5.)

meg-sepreget: az Istent megboszszontot Magyarország megsepregetessék. (Czegl. II. Rák. D. 2.)

setétül: járhasak utaidban, setétülhessek virradhassak te veled. (K. Csipk. Bék. T. B. 3.)

síró: ez immár minden jó lelkeket siroban juttathat. (Czegl. Ud. B. 4.)

megsüvöltés: a földnek minden országinak gyötrelmévé adlak titeket, átkozására és tsudájára és megsüvöltésére és minden nemzetségeknek szidalmára. (Szepsi Dögh. 15.)

nyaka-szakadás: az hivek halála a bűnnek tellyes nyaka szakadása. (K. Csipk. Pest. 96.)

szellőzés: a vakmerők emberről és egyéb pestises helyekről, marhákul füstel akarjác s szellőzéssel a pestist letisztítani. (Szepsi Dögh. 68.)

szemérmell: nem szemérmellik ezek az Haza oltalmáért Pais gyanánt magokat az Ellenség ellen vetni. (Czegl. II. Rák. C. 2.)

maga-szeretet: ighen Beteg Maga-Szeretet az, mely csak a maga saját Cselekedetinek Centruma. (Czegl. II. Rák. E. 3.)

ajándék-szerető: minnyájan ajándék szeretők, fizetésre s adományra nézők. (Szepsi Dögh. 16.)

ön-színű: az homalyossak és ön színűek (t. i. álló csillagok) Saturnus természetűek, hidegítnek. (K. Csipk. Astrol. 30.)

meg-szorítódik: ha Joság vagyon a Keresztyéneknél, nem kel annak megszorítodni, hanem másokkal is magát közleni. (Czegl. II. Rák. E. 3.)

bajnok-társ: Dávid akad egykor egy Philisteus Bainak-Társára. (Czegl. II. Rák. A. 2.)

élet-tartó: az Emberben valamely Elet-tartó Rész, Fű, vagy

Sziv ha gonoszul vagyon, az egész Test nyögh akkor. (Czepl. II. Rák. E. 3.)

hely-tartó: Patak városának hely tartó lakosai között ki lesz a ki egyikik a másikhoz valamiképpen nem köteles? (Szepsi Dögh. 31.)

törvény-tartó: az Isten törvény tartó adójával rendetlenül bánának. (Szepsi Dögh. 16.)

távoldadabban: inkább részesülhetének az Davidnak dőghalált érdemlő bűnben, mint az ő tőle távoldadabban lévő egyéb nep. (K. Csipk. Pest. 130.) Szoll tavoldadabban minden hiveknek. (K. Csipk. Sz. Tük. 8.)

temetten-temet: szomszédságodban halton halnak, körülöttem temet-ten temetnek. (K. Csipk. Pest. 137.)

ég-tengely: azokat, a melyek azon egy magassága alatt vadnak a Polusnak, Eg tengelyenek, egymás szomszédságában, egymástól igen távol lévő jegyek alá helyhezteszik. (K. Csipk. Astrol. 41.)

tenyésztet: hetven lelkekből hatszázezer Férfiakat tenyésztete. (Czepl. II. Rák. D.)

erőszakot-tétel: a Szombathnak megillése ó mely sok helyeken Innep rontás s az Ur napján erőszakot tétel. (Czepl. II. Rák. D.)

tündéres: vadnak oly Igazak, kiknek dolgok a Gonoszoknak cselekedetek szerént lészen. Valóban úgy vagyon e Tündéres életben! (Czepl. II. Rák. C. 3.)

Nyaló-tűz, l. lánggerenda:

szemben-ugordik: ninesen senkinek elegendes oka rea, hogy akarmi rettenetes nagy keserűségben és nyomoruságban is Istennel szembenugordhassek és ő ellene zugolodhassek. (K. Csipk. Bék. T. A. 4.)

tej-ut: némelyek az első teremtesbeli világosságnak maradékjából, mely az Egen levő ország után, vagy téi uton vagyon mondgyak lenni az üstökös csillagokat. (K. Csipk. Astrol. 60.)

vér-uta: kevés Ember olvasta, hogy Gyakor Fejedelmi-Fejek, magokat vér-utára bocsássak. (Czepl. II. Rák. F. 4.)

vackandozik: még sem tudja magát megalázni, mégis fen lát, felrug, mégis vaczkandozik. (K. Csipk. Pest. 13.)

bizodalom-nélkül-valóság: mi nem szerez efféle állapot Bizodalom-nélkül-valóságot! (Czepl. II. Rák. F. 2.)

hit-nélkül-valóság: az Hit-nélkül-valóság is veszedelmes ez arant. (Czepl. II. Rák. F. 1.)

verődés, *vissza-verődés* l. visszahajlás.

országa-vesztet: orszaglobol mintegy orszaga vesztet vandra tetetven. (K. Csipk. Bék. T. A. 4.)

levettetés: az Bujdosó csillagnak levettetése vagy esete, midőn a bujdosó csillag abban a helyben és jegyben vagyon, a mely az ő felmagasztaltatásának ellenében vagyon. (K. Csipk. Astrol. 28.)

fontban-vethetetlen: fontban vethetetlen áldásával birsz peng ez áldot királynak minden nap. (Czepl. II. Rák. F. 3.)

kivethetetlenképen: a mi Nagy Kincsünk peng többire Elménkből kivethetetlenképen forog Elöttünk. (Czepl. II. Rák. Aj. 3.)

elviselhetetlen: az egész testnek minden nedvességét majd elviselhetetlen bűdös rothad senyvedsége változtattya. (Szepsi Dögh. 5.)

sár-vizes: nem lévén semmi irtoztató sárvizes puffadások. (Szepsi Dögh. 5.)

zagyvál: kinek ezüste salakos, bora zagyvállot. (Szepsi Dögh. 16.)

DOMBY LÁSZLÓ.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Hogy germanizál a Budapesti Szemle. Minapi leszámolásunkban láttuk, hogyan iparkodik a B. Sz. irodalmi szókincsünket elnémetesíteni, illetőleg a nyelvújítás németes szóalkotásait szent hagyományként megvédelmezni a mi vakmerő magyarosító törekvéseink ellen. De nemcsak a szókincset, hanem szólásainkat is el akarja németesíteni a B. Sz. bírálója. A bírálat három nagy csoportban állítja össze kifogásait. Először is az a baja, hogy a jelentések felsorolásában hiányzik az új német-magyar szótárból sok rokonértelmű szó vagy szólás, sőt néhol állítólag éppen a legfontosabb maradt el. Csakhogy az ilyen közepes terjedelmű szótár nem közölheti az összes ~~egyértékes~~ kifejezéseket, s meg kell elégedni avval, ha a német szó mellett ott van legalább két-három jó magyar fordítás. Tehát nem baj, ha *abblühen* mellett csak ennyit talál az olvasó: *elvirágzik, elhervad, virágát elhullatja*; V. J. úr pótlásaira, *elvirtt, elnyílik, elnyit* nincs nagy szükség (az utóbbi kettő úgyis csak »sivány kafac«). Éppen ily fölösleges volna a *fejő dézsa* s *rocska* mellett a *fejőke, zsétér*; a *hörpent, kortyant* mellett a tájszók hosszú sora; a *bozontos, borzas, kócos, torzomborz* mellett: *boncos, boglyas*. Stb.

A második sorozatot azzal a dicsérettel kezdi, hogy magyaroságra törekszünk, »csakhogy abban a balhiszemben« vagyunk, »hogya a magyarnak mentül inkább el kell ütni a némettől«. Igaza van, nem fordítottuk le a német szólásokat szórúl-szóra, mert ezzel többnyire fölösleges, sőt igen káros munkát végeztünk volna. Azért például *das Kleid steht im wie angegossen*, nem írjuk, mint bírálónk akarja: *úgy áll rajta, mintha ráöntötték volna*; mert jobb és magyarosabb: *csak úgy feszül rajt a ruha*, éppen így írja Jókai is, *Rab Ráby* 2:164, s átvette tőlünk Kelemen B. új szótára.** *Ich werde es hinter die Ohren schreiben*, nem mint a bíráló tanácsolja: *fülem mellé rovom*, hanem megjegyzem magamnak. *Er trinkt*

* Ezt az ellenvetésemet most a BSz. embere (106:459) a legmerészebb rosszhiszeműséggel úgy ferdíti, mintha én az egyszerű *nyílik* igét is sivány kafacnak tartanám s nem tudnám, hogy *nyílik, nyit* a. m. feslik, virul! Pedig evvel csak annyit mondtam, hogy *elnyílik* szokatlan s *elnyit* még szokatlanabb, tehát a német-m. szótárban csak fölösleges ták volna.

** Szintén Jókai igazolja ezt a szólásunkat: *megfagyott ajkán a szó* (Arany ember 5:189); a bíráló jobbnak tartja: *elhalt ajkán a szó: das Wort erstarb ihm auf der Zunge*. És így tovább.

wie ein Bürstenbinder sohse fogjuk úgy fordítani, mint a bíráló: *iszik, mint a kefekötő*, hanem megtartjuk ezt: *iszik mint a csap*, stb. stb. A bíráló úr e rovatban határozottan germanizál; az ő kegyeltjei ugyanis nagyrészt németből oltott csemeték. De akkor csapott volna még csak nagy patáliát, ha ezekkel ültettük volna tele könyvünket! Akkor bezzeg azt mondta volna, hogy csak a német iszik úgy, mint a kefekötő; az igaz magyar úgy iszik, mint a csap!*

Hogy jobban lássák a Nyr. olvasói is, miképp germanizál a B. Sz., íme itt közöljük azokat a megjegyzéseit, amelyekben németből oltott szólást ajánl a régibb és népiesebb magyar szólás helyett. (még olyankor is, mikor a szótárunkban ajánlott kifejezés mellett a bíráló maga is legjobb íróinkat idézi bizonyosságul):

»*Er ist immer der Alte*: ő most is az, aki volt (pedig magyarul is: ő még most is a régi. Igaz, hogy Petőfi azt mondja: Nem az vagyok, aki voltam, Arany meg ezt: Nem az vagyok, ki voltam egykor)«. — [Már mi csak inkább Aranyt és Petőfit követjük ebben, mintsem a B. Sz.-t s a német mintát. Ebből — hogy az alábbiakra vonatkozólag is előrebocsássam e megjegyzést — nem következik, hogy a németből már meghonosult szólásokat mindenképp elítéljük; l. erről elvi álláspontomat az elévült hibákról szóló cikkemben, Nyr. 29. k.**]

»*Das Kleid steht ihm wie angegossen*: egészen vagy éppen ráillik a ruha, csak úgy feszül rajta a ruha. (Ok nélkül kerülgetik ezt: *úgy áll rajta, mintha ráöntötték volna*)« — [Most viszonylásában 461 azt mondja a BSz. embere, hogy a kettő közt különbség van: emez »inkább a ruhára vonatkozik, hogy pászol (jól szabták, varrták),« amaz »inkább az emberre, hogy derekasan kitölti, v. hogy szűk neki«. Azt persze nem tudja, hogy majdnem mindig marad vmi jelentésbeli különbség az eredeti s az idegenből vett szólás között, p. *jól néz ki* nem a. m. *jó színben van* stb.]

»*Wenn es dem Esel zu gut geht, geht er aufs Eis tanzen*: a kutya is akkor vész meg, mikor legjobb dolga van. (Magyarul is olyformán mondják: *kecske is akkor megy a jégre, mikor jó dolga van.*)«

»*Er kann nicht drei zählen*: ostoba, málé, fajankó. (Így keserveskednek, pedig a magyar is azt mondja: *ötig se tud olvasni.*)«

»*Den rothen Hahn aufs Dach setzen*: felgyújtja a házat. (Magyarul is: vörös kakast dob vagy vet a házra, vörös kakas száll a házra.)«

* A bíráló most viszonylásában, ferdítéseit vagy együgyűségei számát szaporítva azt hiteti el a B. Sz. olvasóival, hogy mi szerintünk Petőfinak ezt a versét: *Bebaktat egy csárdába s iszik mint a kefekötő bújába* — így kellett volna írnia: *Bebaktat a csárdába és kancsó a komája!* Mintha első helyen nem az *iszik mint a csap* volna ajánlva szótárunkban. (Ha pedig *er trinkt wie ein B.* az ivásnak állandó gyakorlását, tehát az iszákosságot jelenti, akkor igenis megfelel neki az a népies szólás: *kancsó a komája*, akárhány fölkiáltójelet rak is melléje a BSz.)

** Az itt idézettek egyúttal adalékok az ott tárgyalt német eredetű szólásmódokhoz.

»*Der Wein lässt sich gut trinken*: a bor jól csúszik. (Csak csúszik, vagy *itatja magát*, mint: a méz maga *nyalatja magát*.)«

»*Ich werde es hinter die Ohren schreiben*: megjegyzem magamnak, nem fogom elfelejteni. (Magyar is: *fülem mellé rovom*.)« — [Most BSz. 106:461 azt mondja, hogy ez magyaros szólás, a Jóka ördögében is előfordul. Mindazáltal a németből származik s ma azonfölül szokatlan.]

»*Er hat es dick hinter den Ohren*: érti a csíziót, rókahájjal kenték, rókával bélélt. (Lábbal rúgják, amit kézzel érnek: *sok van a füle mögött*.)« — [Az előbbihez hasonlóan a németből ered s azonfölül még szokatlanabb.]

»*Viele Köche versalzen die Suppe*: sok bába közt elvész a gyerek. (Magyarul is: *sok szakács elsózza a levest*.)«

»*Stinkfaul*: lusta mint a dög. (Magyarul is: *büdös a lustaságtól*.)«

»*Er weiss, wo ihn der Schuh drückt*: érzi a maga baját, bibéjét. (Magyarul is: *tudja, hol töri v. szorítja a csizma v. bocskor*. Vö. Jól tudom én, mi a baj, *hol töri a bakkancs* Ar.)«

»*Das Ei will klüger sein, als die Henne*: ne legyen csirke okosabb a tyúknál. (Magyarul is: *tojás akar okosabb lenni a tyúknál*. Hallani parasztasszonyoktól: *te tojás te!* [okoskodó leánynak].)«

»*Er geht wie auf Eiern*: kényesen lépked. (Magyarul is: *mintha a tojáson járna*.)«

»*Er musste ins Gras beißen*: ott hagyta a fogát (hát *fübe harapott* nem jó? Vö. Petőfi sorát: A cseheknek nagy királya ott a csatatéren a *fübe harapott*.)«

! »*Der Rock hat einen Spiegel*: kifényesedik a kabát. (Magyarul is: *tükröt kap, megtükrösödik*.)«

»*Im. goldene Berge versprechen*: eget-földet ígér vkinek (magyarul is olyanformán: *hegyet-halmot ígér*.)« — [Ez is kétségtől a német szólás utánzása, ha nem is oly szolgálai mint az *aranyhegyeket ígér*.]

»*Etw. an den Nagel hängen*: felhagy vmivel, abbahagy vmit. (Magyarul is: *szegre akaszt*. Bizonyítja néhai Csanády bácsi.)«

»*Ein Nagel zu js. Sarge sein*: vki halálának oka. (Vö. a közmondást: *rossz fiú apja koporsószege*.)«

! »*Die Nase hängen lassen*: szomorú arcot vág (!) (Magyarul is: *lógatja az orrát, lóg az orra*.)«

»*Neugebacken*: újon cseperedett (Ezt Brassai mondta Budenzről [tehát jó helyről vették]. Miért nem: újdonsült v. masült? Vö. egy *masült* zseni, Arany.)«

! »*Auf den Ohren liegen*: alszik, mint a bunda. (Magyarul is: *fülén fekszik v. alszik*.)«

»*Rohe Seide*: termékselyem (miért nem *nyers*?)« — [Ha emígy

mondtuk volna, bizonyára azt kérdezné: miért ilyen németesen? mért nem inkább *termékselyem*, mint *termékvas* stb.?)

»*Schönggeist*: szellemeskedő (!) ember (*szépelme, széplelek*.)«

»*Aus der Form kommen*: elromlik a formája (!) (Magyarul is: *kimegy a formájából*.)«

»*Kein Haar soll dir gekrümmt werden*: semmi bántódásod sem lesz (!) (Magyarul is *egy hajad szála se görbül*.)«

»*Sich einen guten Tag machen*: jó napot csap (Magyarul is: *csinál*.)«

»*Er hat eine grosse Bekanntschaft*: sok az ismerőse. (Magyarul is: *nagy ismeretsége van*.)«

»*Sich aufliegen*: fekvésben sebet kap v. föltörlik (!!) (Magyarul is: *kifekszi* magát, oldalát, hátát stb.)« — [*Föltörlik* p. a háta.]

»*Er trinkt, wie ein Bürstenbinder*: iszik, mint a csap, kanesó a komája (!!) Magyarul is: iszik, mint a kefekötő (bújába, Petőfi.)«

A BSz. embere most utólag azt mondja (106:459): »A magyarság szép dolog ugyan, de *sunt certi denique fines*. Egy német-magyar szótárnak első kötelessége, ha a közbeszéd, a nyelvszokás megengedi s a nyelv világos sérelme nélkül eshetik, a fordításban azt a kifejezést, fordulatot, mondást közölni, amely a némethez legközelebb áll.« Helyes, sőt magától érthető, minden gyerek tudja; ép azért együgyűség ilyen vitában előhozakodni vele. De veszedelmes is! Evvel okolták meg nyelvújítónk és fordítóink minden németességüket. Az *éljen* nem áll elég közel a német *hoch*-hoz, azért a *hoch*-ot így fordították: *fenn Egmont, fenn! Isten velünk* nem egészen ugyanaz, mint *Glück auf!* azért így mondták: *szerencse fel! Írásban* nem a. m. *schriftlich*, mert ez a. m. *írásbeli*, tehát módhatározóul: *írásbelileg, brieflich: levélbelileg*; — *csakugyan, valóban, valósággal, a valóságban* stb. mind nem fejezi ki azt, amit a német *thatsächlich*, tehát legyen *tényleg!* — *bár, habár, ámbár, noha, jól-lehet*, egyik sem közelíti meg a *trotzdem dass-t*, legyen tehát *dacára annak hogy* stb. stb. Ezek aztán elég közel állnak a némethez, az igaz!

Egyébiránt az itt elsorolt német-magyar megfelelésekhez is szívesen vesszük olvasóink megjegyzéseit. SIMONYI ZSIGMOND.

Válaszok a 30:189. közölt kérdésekre:

Arbeitsnachweis: munkaigazolvány.

Wartezeit: várakozó idő.

Melde-Reiter: lovas hírmondó.

Rollkorb: karikán járó kosár (mint *Rollstuhl*: k. j. szék).

seine Rechnung bei etw. finden: kifizeti magát (gyöngye magyarsággal), jövedelmező (vállalatról).

damit ist es nicht weit her: nem (sokat) lendít a dolgon, nem sokra megyünk vele.

Ramsch: zsisbárú, lim-lom, ócskaság.

Ramschbazar: ócska-kereskedés, zsisbvásár, *zsi piac*, Szegeden

legalább így is nevezik; hogy miért, nem tudom;* lehet, hogy ugyanott talán zsikot is (?) árúlnak.

Ramschgeschäft: ócska-kereskedés, zsibárulás, zsibárúság.

HODÁCS ÁGOST.

Heimstätte: otthon, családi tűzhely.

Arbeitsnachweis: foglalkozási igazolvány.

Wartezeit: várakozó-idő (katonai műszó).

Rollkorb: toló-kocsi (gyermeknek részére).

seine Rechnung bei etwas finden: megtérülnek vkinek a költségei; nem marad kárban.

damit ist es nicht weit her: nem alapos; fölszínes.

ötletes: witzreich; ein Mann von (wunderbaren) Einfällen.

hazugságban marad: er bleibt im Lügengewebe.

jóízűt szippant: ein gute Prise nehmen.

ficánkoló csikó: ein herumtollendes Füllen v. Fohlen.

trótt malaszt: es bleibt blos auf dem Papiere.

KOHLBACH BERTALAN.

Wohlfahrtseinrichtung: jóléti intézmény.

Wartezeit: várakozási idő.

Lenkstange: irányító rúd.

Melde-Reiter: hírhozó lovas.

seine Rechnung bei etw. finden: meg nem rövidülni.

ötletes: witzig.

kinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta: wen es juckt, der kratze sich.

trótt malaszt: leeres Versprechen.

KOSTYÁL BÉLA.

Übermensch: szerfelett való v. szertelen ember.

Rollkorb: (fonott) gyermekkocsi.

még neki áll föllebb: *jetzt kommt ihm noch was heraus*.

RUBINSTEIN MÁTYÁS.

Wohlfahrtseinrichtung: közjóintézmény.

Heimstätte: otthon. *Heimstättengesetz*: hontörvény.

Gewerksverein: munkásegylet.

Arbeitsnachweis: munkabizonyítvány.

Anhängwagen: pótkocsi.

Schädling: pusztító (bogár).

lerí róla a katonaruha: die Montur schleppert (schlappert) an ihm.

kinek a foga fáj, tartsa nyelvét rajta: wen's juckt, der kratze sich.

trótt malaszt: Versprechen auf dem Papier.

WISNIEWSZKY ANTAL.

* Alkalmasint a *zsibpiac*ból lett ez. — A szerk.

Pótló válaszok a 29:515—6. kérdéseire:

beszól vkihez: bei jm. vorsprechen.

földreuszámlás: Erdbebrutschung, Erdabrutschung.

be-, kitessékel: (a) hinein-, (b) hinauskomplimentieren, jm. die Thüre weisen.

A trónüresedésre sohasem olvastam *Thronerledigung*; a hírlapokban gyakori a latin *Sedisvacanz*; a könyvek körülírják: *der Thron war v. blieb unbesetzt*. KOHLBACH BERTALAN.

trónüresedés: Interregnum (*Thronerledigung* szokatlan, csak szótárakban kísért még).

beszól: bei jm. vorsprechen.

kitessékel: hinauskomplimentieren.

WISNIEWSZKY ANTAL.

Simonyi és Balassa szótárához pótlások:

anerschaffen; anerschaffenes Recht: veleszületett jog.

froh sein einer Sache: örvendeni vminek.

Incarnation: megtestesülés.

Probe; eine Probe anstellen: kísérletet tenni.

Schau; zur Schau tragen: fitogtatni.

Tag aus Tag ein: napról-napra.

zustehen; mir steht das Recht zu: engem megillet a jog.

RUBINSTEIN MÁTYÁS.

Kérdések. Hogy fordíthatni legjobban a köv. német kifejezéseket? *Trittbrett, Flügelmann, Versuchskaninchen; mit der Thür ins Haus fallen; des Menschen Wille ist sein Himmelreich.*

Hogy vannak a következők németül? *sértődés, sérelmes, sorsedzett, sorsüldözött, nyárlík v. nyárasodik a bor, fogadatlan prókátor; megadja a módját; elég egy sütetből egy kalács; meg vagyok löve! nézze meg az ember! laposakat pillant.* A SZERKESZTŐSÉG.

NYELVMŰVELÉS.

Jövők—megyek, hozok—viszek. A fővárosban: Vendég: Pincér, jöjjön már, hozza azt a sört! Pincér: *Jövők* már kérem, *hozom* már. Falun: Vendég: Kocsmáros, jöjjön már, hozza azt a bort! Kocsmáros: *Megyek* már kérem, *viszem* már. Bizonyos, hogy a falusi kocsmáros beszél jó magyarul. Pesten nevelkedett rokonom így jelenti be látogatását: Holnap *eljövök* hozzátok. Jó magyar falusi ember így nem írná, hanem emígy: Holnap *elmegyek* hozzátok.

Csak az, aki nálam van, de tőlem elmenni s majd ismét visszajönni szándékozik, mondhatja: Holnap is *eljövök* hozzád.

Aki a szólás pillanatában nincs nálam, az magáról nem mondhatja hogy *jövök*, hanem *megyek*, de én így mondom róla, hogy *jön*.

Ha én magam is el akarok valahova menni, akkor így *hívok* mást: *jöjj el te is*; de ha én magam nem szándékozom elmenni, akkor így *küldök* mást: *menj el te is!* A magyar ember a szólás pillanatában saját álláspontját tekinti, s magától távolodva vagy távolítva mondja: *megytek, visztek*, nem képzei magát (mint a német) a megszólított személy helyére, hogy *jövök, hozok*.*

Első vagy második személy? Ha valaki saját élményeit élénken elbeszélve, így adja elő a dolgot: No mondok, most végem van, — erről tudhatjuk, hogy annak nem a magyar volt az anyanyelve, mert különben így mondaná: No mondok, most végem van. A magyar ember élénk előadásában sem szólítja meg magamagát, hanem első személyben szól magáról.

LÁGLER SÁNDOR.

Lapszemle. »Nem akarunk e helyen SzD. *argumentum-masszájával* foglalkozni.« (Alk. 1900. XI. 13.) Persze ilyen parasztosan csak nem beszélhet a népnek az ő pártja: »Nem akarunk e helyen SzD. bizonyítékainak áradatával foglalkozni.« — »Akkor beszélhetek... *A haza mentve van!*« (M. Szó. 1900. XI. 21.) *Das Vaterland ist gerettet!* Nincs itt szükség a német szólásra, mert akit ilyen nagy öröm ér, magyarán is megmondhatja, hogy: *Akkor szüret! Akkor se baj!* De ha már fordít, legalább azt tudná, hogy *ment és megment* nem mindegy. — »Egyik az ország anyagi helyzete, mely mindinkább aggasztó *háttérrel bír*.« (M.-orsz. 1900. XI. 25.) — »Azóta *sebeket adott* és győzelmeket aratott.« (M. Nemz. 1900. XI. 27.) Hálásan köszönjük a nagylelkű adakozónak bőkezűségét. — »Sz. K. ismét alkotmányjogi oktatást *kellett, hogy adjon*.« (P. H. 1900. XII. 15.) E. h.: Sz. K.-nak ismét alkotmányjogi oktatást *kellett adnia*. Ez az erdélyi szerkezet nagyon is elterjedt mostanság az ujságokban. Szántsándékkal kerülük a *kell* ige után a rövid, szabatos ragozott főnévi igeneves szerkezetet, hanem tüskén, bokron, szórenden köröszkül-kasúl cibálják a hosszadalmas mellékmondatot.

NÉMEDI DEZSŐ.

Lekéste a vonatot. — A Gellért-hegy *uralja* a várost. — Az árverési föltételek az államépítészeti irodában [helyesen: az állami építkező hivatalban] *betekinthetők*.

LÁGLER SÁNDOR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Igazítások a Magyar Nyelvhez. Simonyi a Magyar Nyelv c. műve 204. lapján a felső-tiszai nyelvjárás ismertető jeléül felhozza, hogy a hangrövidítő szótövek *é*-je mindig: *ée*; a többi *é*—*í*. Azonban Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs nem *é*-ző nyelv-

* Vö. erről Szarvas Gábor cikkét Nyr. 1. k.

járás. Kivételt tesz Szatmárnak is, Szabolcsnak is az a kis vékonyka szalagja, mely az Érmellékkel (Ér-Mihályfalva, Nagy-Károly) és a Szilágysággal határos. Egy nagy bekanyarodás van még Bánya felől Szatmár-Németiig. Azonban a Szatmár-Németi tőszomszédságában levő faluk (délre, nyugatra és északra) már mitsem tudnak az *i*-zésről. Azok a faluk le egész Szabolcsba és föl Beregbe, Ungba a debreceni, *i* helyett *ē*-t (hosszú *ē*-t) ejtenek: *ēl*, *nēz*, *szēp*, *szēpen*, *mēz*, *mēzes*, *kēs*, *ēgēs*, *kēr*, *kērtēm*, *fēlni*, *vētek*. A hang-rövidítő tövek felől nem mernék ilyen bizonyossággal nyilatkozni. Azt azonban biztosan tudom, hogy a szín: *szēn*; toszicsd be a *szekērt* a *szēnbe*. *Éde*, *aggyēk* mán *ēk* *kis kēnyērt*! Nagy hó vót a múlt *tēlen*. *Dēlig* alszik. *Fēlig* hótt vót mán, két napja *kēnyēr* se vót a szájába.

Magyar Nyelv 136: »... a sódar szó nálunk (magyaroknál) csak füstölt vállat jelöl, ámbár az őrségi nyelvjárás még általánosabb értelemben is használja.« Akárhányszor hallottam Szatmárban is: »*nővők*, *fáj* a *sódorom*.« Ott tán nem is mond a nép combot.

Uo. 148 az elavult szavak között említi ezt: *kordul* (korogni kezd.) Nagyon használt szó. Szatmárban mindenki használja. »*Meg-kordult* szegénykének a kis hasa.«

Simonyi A Magyar Nyelv c. művében (II. k. 40. l.) a magánhangzó közbeszűrődásáról szólva, így vezeti le *turm*-ból a magyar tornyot: *torm*: *torny*: *torony*. Igazításul megjegyzem, hogy Halason még ma is így mondják e szót: *torom*, a *torom* gombja stb.*

Uo. 2: 142 ez áll: »Abony tájékán épen a tréfálkozó stb. embert nevezik *mélának*, *mélázónak*, *mélásnak*.« Nekem otthonaim voltak Szatmár, Szabolcs, Zemplén, Halas, Gömör; s azt hiszem, e vidékek mindegyikén így hallottam a néptől értelmezni a *méla* szót: Jaj, de nagy *méla* is vagy te Pista! (nagy tréfamester.) Ugyan ne *mélázz* már annyit! Ugyan ne *mélázz* mán velem!

Pajzán. Ugyanazon lapon olvasható: »Ugyanott a *pajzán* szót így használják: *az a szegény pajzán kis béres*: árva, neveletlen, elhagyott.« Halason *pajzánnak* mondják a csikót vagy azt a lovat, a mék a kocsihoz kötetlenül szalad a koci után; tehát *szabad*. Innen magyarázhatni az irodalmi *pajzán* értelmét: mint a *pajzánra* bocsátott kis csikó, nem fér a bőrébe, *egre-ugrál*, zabolátlanul csapong szanaszét az útfélen; Halason az asszony, ha borozó férfiak közt sikamlóssá válik a társalgás, így távozik: »Már kimék, mer ké nagyon is *pajzán*-beszédű.«

KOMJÁTHY SÁNDOR.

Gyermök. Köszönetet mondok a Nyelvőrnek, hogy a Bor című könyvemmel foglalkozott. Balassa úr helyesen jegyzi meg, hogy parasztjaimat egy-helyi nyelven beszéltetni nem volt szándékom. Én csak éppen a paraszt ember gondolkodása módját óhajtottam a darabomban visszatükröztetni s így hát az mellékes, hogy az alakjaim

* A *torom* ejtést valószínűleg a leggyakrabban használt ragos forma, a *toromba* forma szülte; ebben pedig az *ny* a *b* miatt lett *m*-mé. Szakasztott így keletkezett a *malom* ejtés az eredeti **malon* v. *moln* alakból a *malomba* miatt.

tisztán szegedi ejtésben mondják-e a szavakat, vagy hogy összekeverik a dorozsmai ejtéssel. (Dorozsma tőszomszédja Szegednek, de más a tájbeszéde.)

Itt csak egy megjegyzésére van szavam, s ezt talán jó lesz a készülő NSzótár *gyermek* cikkénél megemlíteni. A *gyermek* szót a nép közönséges beszédben *gyerek*-nek mondja mindenfelé. De azt is észrevettem, hogy mikor tisztelettel vagy ünnepien, versben vagy szónoklatban stb. mondja a nép ezt a szót, akkor nem *gyerek*, hanem *gyermek*. Még azt is hallottam egyszer Martoson (Komárom m.), ahol székely eredetű nép lakik, hogy egy öreg paraszt az úrral való beszédben csikóról szólván, ezt *gyermek-lő* szóval fejezte ki. Tisztán emlékszem, hogy nem *gyerek-lovat* mondott.

Mármost, hogy éppen az Alföldön ne volna meg ez a megkülönböztetés, azt nem gondolom hogy határozottan ki lehetne mondani. Én három évig tartózkodtam Szegeden s ott is csak azt láttam, hogy a paraszt bizonyos ünnepies alkalmakkor visszaállítja a közönséges beszédben elvesztő mássalhangzókat. Nem minden szóban, de néha még túlságba is csap.

GÁRDONYI GÉZA.

Tabán, Somló. Bátorkeszi (Esztergom m.) mezőváros egyik részét *Tabánnak* nevezik. A bátorkeszi és köbölkúti határok közt lévő szőlőhegyet *Somló*-nak nevezik, hasonlókép a baranyai harsányi hegy ezelőtt a *Sár-Somlyó* nevet viselte. Vasban *Kis-Somló* János-háza mellett.

KEMÉNY LAJOS.

A két szem szilva. Azt írtam (B. H. jun. 28.) a szilváról, hogy a magyarországi népköltésben a *szemnek* jelképe, megroppantása pedig a kacsintásé. Szembe állítottam ezzel a székely népköltést, ahol *szilva* mást jelent. Most jön Herman Ottóné (B. H. jun. 30.), összekeveri a két dolgot, amiket én megkülönböztettem s az ellenkezőt tulajdonítja nekem, mint amit állítottam. Én a Kriza-féle kiházasító dalt: *Viszik, viszik a szilvát, Ropogtatják a magját* (nálam: *Ihon viszik a sz., ropogtassák a m.*), úgy értelmeztem, hogy itt a *szilva* és *magja* eufemisztikus kifejezések (hogy mi helyett, azt nem mondhattam meg, de ki lehetett találni), holott a magyarorsz. népköltésben ugyancsak szilva a szemet jelképezi, pl. ebben is:

Két szem szilva durrantani,
Barna kis lány kacsintani.

H. O.-né kétségbe vonja (!!) ez országszerte ismeretes szöveg hiteles voltát, s azt így igazítja helyre volt pésztonkája nyomán:

Két szem szilva *duráncái*,
Tudna-e ken' kacsintani.

Mit keres itt a *durrantani*? kérdi H. O.-né. Hát *durrant-e* a szilva? Kérdése elárulja, hogy a népdalt sem értette meg; mert

nem a szilva durrant, hanem a szilvát durrantják, v. vele durrantunk, a dal tehát, melyet H. O.-né nem értett meg, így értendő:

Két szem szilva *durrantani* való,
Barna kis lány [két szeme] *kacsintani* való.

A []-be foglalt kiegészítés világosabbá teszi a képet, hogy a szilva két szeme a lány két szemének, a szilva durrantása (két ujj közt föltörése) pedig a kacsintásnak felel meg.

Ezt nem cáfolja, hanem megerősíti H. O.-né adata, mely azonban előttem nem volt új. ~~Bölcsen tudom~~, hogy az én idéztem újabb alakot (Két sz. sz. *durrantani*) arra kell visszavezetnünk mint kezdő alakra. De a kép azért *ugyanaz* ott is, csak hogy a 'duráncai' szilva, melyet nem szokás, nem is lehet durrantani, oly szemre céloz, amely *nem* kacsint; ott tehát *ellentét* van: a duráncai szilva *nem tud* kacsintani. Tudna-e kend? Ha kend tudna, én is tudnék! Ez a szolnoki dal értelme. Az újabb változatokban pedig azért van az első sor végén ige, mert a második is igével végződik: szilva — durrantani, leány — kacsintani. Más változat szerint (saját gyűjtésem): szilva — pattintani (= durrantani), leány — kacsintani.

Ezáltal az egymásnak megfelelő két kép párhuzamossága a szövegben is jobban kifejeződik, mint a *duráncai* — *kacsintani* szerkezetben.

De nemcsak a szilva jelképezi a szemet, hanem más gyümölcsfele is, aminek *szeme* van, pl. búza, cseresznye, kökény; így a Népk. Gyűjt. 1:269. 1.:

Piros orca, *fekete szem*,
Ez engem a földbe teszen.

Fekete szemű cseresznye —
Rabod vagyok kis menyecske.

Ha a második magában nem volna is érthető, az első versszakból egészen világos, hogy a fekete szemű cseresznye a menyecskének a szemére vonatkozik. Még világosabb példa *Kálmánnál*, Koszorúk. I. k. 94.:

Kipattant a búza szeme —
Vajjon rózsám szeretsz-e te?

Hogyha szeretsz, *ne nézz másra*,
Ne adj okot kacsintásra.

Értelme: a búza már kacsint, te ne kacsints.

H. O.-né nem látja a ~~képletességet~~ ebben a ~~nyelvhasználatban~~: két szem szilva sat., hanem ily esetekben számbeli értéket tulajdonít a *szem*-nek. Hát ki mondja, hogy nincs ily értéke? Csak hogy én az eredeti felfogásról beszéltem, midőn még a *szilva* = *szem* mint kép egészen jól érezhető volt; s ilyen az eset ép a fenti példában: kipattant a *búza szeme*. Itt bizony mindenki a szemre gondol még. Ugyanennek az eredeti szemléletnek felel meg szintén a népdalban:

Még a búza ki sem hánnya a *fejét*,
Két szép madár mind éhorta a *szemét*.

(Bartalus: Magy. Népd. 6:85.) Tagadja-e H. O.-né, hogy itt a *fej* és *szem* csakugyan képes beszéd? Az oly szólásokban persze, mint: *egy fej káposzta, csupa káposztafejet lát, egy mákszemnyi sat. sat.*, a kép többé-kevésbé már elhomályosult. A legtöbb esetben a *borsszem*, *babszem*-félénél tudatunk még számol a szólásnak képi jellegével; azért nem mondjuk pl.: *egy szem alma*, mert az alma rendszerint nagyobb a szemnél; *egy szem körtét* sem mondunk, mert a körte nem szemalakú.

A mondottakból, azt hiszem, H. O.-né maga is belátja, hogy megjegyzései fölöslegesek voltak.

VIKÁR BÉLA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Bennünket, benneteket. Ezek a furcsa névmások az élő beszédben igen közönségesek, sőt elsőrangú íróknál is olvassuk e h. *minket, titeket*. Vajjon régiek-e ezek a formák? s hogyan keletkeztek? hogyan lehetséges, hogy a *bennünk* és *bennetek* fölveszi a tárgyragot?

F. A *bennünket, benneteket* alak, amint a NySz. adataiból következtethetünk, elterjedtebb használatra csak Bornemisztól (a XVI. sz. utolsó negyedétől) fogva kezd jutni; nála még époly nagy számmal találjuk tárgy kifejezés szerepében a tárgyrag nélkül való *bennünk, bennetek*, mint a tárgyragos *bennünket, benneteket* alakokat. Pl. a bűnec undokságabol szepített meg *bennünket* és a menyorszagnac diczösegevel gazdagított meg *bennünket* Evang. 1:6; hogy láthasátok minemő nagy rettenetességből szabadított meg *benneteket* az Istenec fia 1:32; melly örömrre Z. imigy inte *bennünket* 1:33 stb. De ugyan ő nála olvasunk még ilyeneket is: hogy meg valtana mi *bennűnc* Ének-könyv 51; *bennűnk* (nos) orvoslot Préd. 43: életet adna erőttűnc, es vgy tartana meg *bennűnc* az öróc életre uo. 279; es biztat, hogy megtartana *bennűnk* minden ellenseginc ellen 280 stb.

A tárgyragos alakra Bornemiszta előtt szótárunk csak egy (úgy látszik legrégibb) adattal rendelkezik, 1542-ből: erőwel őznek el *bennewnketh*, Leveles-tár 1:20. S még jóval később Pázmánynál is — mint Kiss Ignác megjegyzi (NyK. 15:199.) — csak igen ritkán (Kalauz 567., 593., 900. l.) találkozunk velük. Annál gyakrabban találjuk azonban Born. előtt a tárgyrag nélkül való *bennünk, bennetek* kifejezéseket: ilezie wt, es tiv *bennetec* HB.; istennek Szentí, kik uattok Kerlek feienként *bennetek* ThewrC. 167; hogy megelegetjsenek *bennetek* »Landorfejrjár elveszésé«-ben, Monum. Hist., Írók 3:129; az áruló elárula *bennők* uo. 167; ki segejt meg *bennetők*? 171; ne vesztene el *bennetők*, kegyelmezne meg, uo. stb. — E tárgyaltalan alakok Bornemiszan túl már mindinkább gyűrűlnek, helyt adva a tárgyraggal bővült *bennünket, benneteket* kifejezéseknek.

Ismeretes régi nyelvünkben a *-ben* ragnak kiterjedt partitivusi

használata; tudjuk azt is, hogy e raggal valóságos tárgyi viszonyt is jelölt egykori grammatikánk. Nehány példa arra, hogy régi nyelvünk a latin tárgyesetet éppen e raggal fűdözi: *zeed vala ew benne: colligebat illud* Jord. C. 139; *knak oryas fyayban* es latank oth: *stirpem* *knac* vidimus ibi 146; es mikor a *borba* itt volna: *bibensque vinum* Heltai: Bibl. I: D 3 stb.

Ha így áll a dolog, a régi *bennünk*, *bennetek* is mi egyéb lehetne tulajdonkép, mint ily részelő kifejezés? S ha a felsorolt példák némelyikén már nem érzik is oly élénken az eredeti részelő felfogásmód, az csak a régóta élő használatból s ennek folytán a szabatos megkülönböztetés elhanyagolásából fejtendő meg, mit a nyelv szelleme utóbb az egyszerű *-ben*-nél sem követett mindig szigorú korlátok szerint. Annál meggyőzőbbé teszi azonban magyarázatunkat az a nagyfontosságú, de kellő figyelembe nem vett körülmény, hogy tárgyragos csodanévmásaink éppen csak többesszámu alakjukban voltak mindeddig lehetségesek. Ezt partitívusi eredetüknél fogva most már természetesnek fogjuk találni; hisz a *-ben*-nek kivészni kezdő partitívusi használata a személyneveknél (jelesen a személynévmásoknál) éppen a többesszámi alakban tarthatta fenn magát legtovább, hol t. i. több egyedről lévén szó, a partitívusi kiemelés egészen természetesnek mutatkozott s hol a *bennünk*, *bennetek* a *köztünk*, *köztetek*kel értelem szerint teljesen egyértékű. — Ebből lesz érthető a *minket* és *bennünket* közti használatbeli különbség is, melyet Simonyi megállapít (Nyr. 2:445 és Antibarb. 33.), s mely a két kifejezésnek különböző felfogás szülte eredetét szépen megmagyarázza.

ZOLNAI GYULA.

Vonalok v. vonalak? *vonalt* v. *vonalat*? melyik a helyesebb ragozás?

F. Kétséggkívül *vonalak* és *vonalt* a szabályos forma, mert így ragozzuk mind az *-al* végű főneveket: *italok*, *oldalok*, *hivatalok*, *diadalok*, és *italt*, *oldalt*, *hivatalt*, *diadalt* stb. — Hogy némelyek mégis *vonalak*at és *vonalat* mondanak, azt nyilván az egészen hasonló hangzású *fonal* szó hatása okozza: *fonalak*, *fonalat*. Csakhogy ez volta-képpen hangrövidítő főnév: *fondál*, *fonalak* (mint *kosár*, *kosarak*, *madár*, *madarak* stb.), s a *fonal* csak mellékalakja a *fondálnak*. Ellenben a *vonat* olyan változatlan szótő, mint *oldal*, *viadal*, *ravatal* stb.

ANTIBARBARUS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 30:206.)

1. **Mondókák az év napjaihoz.** Piroska naptyán ha fagy, Negyven napig é nem hagy (jan. 18.). Ha fénylik a Vince, Megtellik a pince (jan. 22.). Feketé karácson rossz (A zód karácson rossz), Fejér huzsvétot hoz. Gergő napi szél (márc. 12.) Szengyernapig él (ápr. 24.).

A ködös január Nedves tavasszal jár. Hideg havas december Jó termést vár az ember. Nedves télhó, Üres hordó. Gyertyaszentelő hidege Kora tavasz hirnöke [!]. József kedvessége Jó év kezessége (márc. 19.). Ha derűs a Román naptya Ég áldását bővön aggya (febr. 28.) Esses Illés rossz Mer áldást nem hoz. Fejér naccsőtörtők Szárán sül meg a tök. Kődös Márton után Erős havat várhatsz (nov. 11.) Havas Márton után Farkast sokat láthatsz. Március ha nedves, Gazdának nem kedves. János napi zivatar Negyven napig elkavar. András napi hó A vetésnek nem jó (nov. 30.). Ha nedves november hava Meglesz a réti fű java. János nap ha borús A termés igen dús. Szt. Erzsébet naptya Tél erejét szabja (nov. 19.). Ha Domokos főró, Kemén tél várható (aug. 4.). Pálnak fordulóso Fé té emuláso (jan. 25.). Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — Ha fénylik Vince, telik a pince (jan. 22.). Benedek — jönnek a jó melegek (márc. 21.). Itt van már a Simon-Judás, jaj tenéked póregatyás (okt. 28.). Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Benedek hozza zsákkal a meleget (márc. 21.). Gilvánfa. (Baranya m.) Nyilasi Rajmund. — Ha meksurran a Vince, mektelik a pince. Simon Judás, jaj nekéd té póregatyás (arra mondják, aki még Simon Judás napján okt. 28. is gatyába jár). Aki Márton napján libát nem észik, egész évén át mindig éhezik. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. — Pál fordul köddel, ember hull döggel (jan. 25.). Ha fémlik a Vince, tele lesz a pince (jan. 22.). Ha fémlik Gyertyaszentelő, az iziket is vedd elő (febr. 2.). Sándor, József, Benedek, zsákkal hozza a meleget (márc. 18—20.). Ha virágvasárnap esik, ferges lesz a gyümölcs. Ha Medártkor esik, 40 nap esik utánna (jún. 8.). Sarlós ha vizez, soká vizez; ha nem vizez, nem érik rá egyhamar (júl. 2.). Mária Magdolna könnyen elpityeredik, de ritkán sír soká (júl. 22.). Bertalan ha szakállát rázza, ritkán történik más háboruság nélkül (aug. 24.). Csabacsúdi. — Hideg nagypéntek, meleg húsvét. Fekete karácsony, fehér húsvét. Pénteki eső, vasárnapi jó idő. Míg Orbán a kályhán ül, nem lesz jó idő. Medárd napján kezdődő eső 40 napig tart. Szent György napja előtt ha dörög az ég, forró nyár lesz. Ha szent György-napja előtt megdörög az ég, a hajdina megfeketedik, a turbulya meg bűdös bürökké válik. Ha esős lesz a Vince, megtelik a pince. Ha Vince napján esik, sok bor lesz. Ha Pál fordulóján napos idő van, akkor kijön a medve barlangjából, körülnéz, azután fekvőhelyét megigazítja s újra visszafekszik, mert még hideg lesz. Ha gyertyaszentelőnap a farkas beordít az ablakon, akkor hamar kitavaszodik. Lőrinc-napi eső után nem izes a dinnye. Amilyen az Egyed-nap, olyan az egész hónap. Szent-Mihálykor keleti szél, Igen kemény telet ígér. Ha Jánosnap borús az ég, akkor bő termés lesz. Luca napja napot lopja. Erős Illés nem hoz áldást. Benedek zsákszámra hord meleget. Ha Orbán napján meleg van, akkor vincellérel ne állj szóba. Bábolna. (Komárom m.) Kotucs János. — Babévó János (máj. 6.). Benedek, zsákba hozza a meleget (márc. 21.). Márton napján ha jeget látunk, karácsonykor sárba járunk (nov. 11.). Ha Vince napján megcsordú az ereszet, akkor telik a pince (jan. 22.).

Pál napján ha köd van, akkor nagy halás lesz (jan. 15.). Míg Urbán a sutbú ki nem kerü, hideg lesz (máj. 25.). József napján ha szél fúj, sok tűz lesz (márc. 19.). Pál, ha nem talál, csinál (jan. 15.). Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — Ha fénylik Vince, telyi lesz a pince (jan. 22.). Mátyás, ha tanaá, ront; ha nem tanaá, csinaá (febr. 24.). Gergely merrázza a szakálát (havat hoz, márc. 12.). Szent-György után a fű, ha kalapácsval veréd vissza is, kigyön a földbeő (ápril. 24.). Ha Pétérkor köd van: üszkös lősz a búza (ápril. 29.). Orbán lëgyön a kémencêreő (Orbán-nap után nem tarthatunk a hidegtől, máj. 25.). Pétër-Paá'kor megszakad a búza tövi (azután nem fejlődik, csak érik, jun. 29.). Mátraalja. Felső-Borsod. Borsodi László. — Január 22: Csorog a Vince (ereszalja csepeg), tele lesz a pince (ha gyenge időben csepeg a házról a hólé, akkor sok bor lesz). Február 2: Fénylik Gyertyaszentelő, hideg lesz az esztendő. Február 24: Mátyás ront, ha talál, ha nem talál, csinál. Értelme: ha e napon hideg van, utána hamar elmúlik a tél; ha pedig meleg van, akkor még soká tart a tél. Március 12: Gergely megrázza a szakálát. E napon esik a hó. Március 18—19: Sándor-József a szegény ember ellensége. Magyarázat: e napok táján a bőjti szelek megbolygatják a rozszant háztetőket. Március 21: Benedek, zsákban hozza a meleget. Tavasz kezdete. Április 24: Süss fel nap, Szent-György nap, kertek alatt a libáim megfagynak. Május hóban van áldozó-csütörtök, ekkor gyónnak a lőkötők. Értelme: hogy aki még e napig nem ért rá a húsvéti gyónását elvégezni, az lőkötő, nem kifogástalan hívő. Október 28: Eljött már a Simon-Judás, jaj te neked póregatyás! Vagyis ezután melegebb ruha kell. November 1. Mindszent: Fujdogál a hideg szél, Hull a fáról a levél. Zsuzsanna: Itt a Zsuzsanna, szól a madárka, vagyis enyhébb az idő. Csengőd. (Pest m.) Horváth Kálmán. — Ha Pál fordul köddel, ember meghal döggel (január 25.). Ha fénylik gyertyaszentelő, az íziket (hasznavehetetlen takarmány) is szedd elő. Mátyás ront, ha talál, ha nem talál, csinál (február 24.). Ha Dorottya szoritjo (február 6.), Zsuzsánna megtágítjo (február 19.). Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Vince, csurog a pince (t. i. ha Vince napján megcsordul az eres, sok bor lesz). Ha Pál fordul köddel, hal az ember döggel. Gyertyaszentelő: inkább farkas ordítson, mint nap süssön be az ablakon. Átkozott húshagyó, lányokat otthonhagyó. Sándor, József, Benedek, zsákban hozzák a meleget. Kecskemét. Somogyi Balázs. — Jan. 22: Ha csöpög a Vince, Mögtellik a pince. Febr. 2: Régi öregök még a kalendáriumba is följegyzik, hogy *Gyertyaszentelő napján farkas ordított be a zablakon, nem a nap sütött be.* Zimankós idő volt, erre pedig jó időt várnak. Ellenkező esetben, t. i. ha napos idő van, akkor még soká tart a tél. Febr. 24: Mátyás napján jó idő van, Utána még negyven nap fagy. Kolozsvárt *jégtörő Mátyást* emlegetnek, s *ha nem talál* (t. i. jeget), *csinál.* Márc. 18. 19. 21: Sándor, József, Benedök, Zsákkâ hozza a melegöt. Aug. 10: Lőrinc belepisál a dinnyébe s azután már nem jó. Dec. 25: Fekete karácsony, fehér husvét. Halas. László Imre. —

Jan. 22: Csurog Vince, telik a pince. Ha fénylik Vince, megtelik a pince. Ha megcseppen Vince, üres lesz a pince. Hogyha szépen fénylik Vince, megtelik borral a pince, Gabonával pajta s csűr, Mihály így jó édes bort szűr. Jan. 25: Ha Pál fordul köddel, ember meghal döggel. Pál fordulása, tél fordulása. Pál fordulása ha tiszta, bőven terem mező, pusztá. Ha szeles, jó hadakozás, ha ködös, embernek sírt ás. Ha pedig havas vagy nedves, lesz a kenyér igen kedves. Febr. 24: Mátyás jeget ha nem talál, csinál. Ha nincs, jeget csinál; elrontja bontja ha talál. A jeget olvasztja Mátyás, töri és rajta likat ás. Ha ködös Péter, üszögös a fészter (búza). Márc. 18: Sándor, József, Benedek, zsákkal hozzák a meleget. Márc. 19: Ha József napján derül, hőség hozzánk beül. Ha Bőjtmás hava száraz, Szent-György hava nedves, Pünkösd hava híves, bő bor, búza léssen. Júl. 13: Margit ritkán megy vihar nélkül. Margit felhőtől fél, égi háborút vél. Okt. 28: Itt vagyon már Simon Judás, jaj már neked inges, gatyás. Karcag. Kimnach Ödön. — Ha csurog Vince, telik a pince. Vagy: Ha fénylik Vince, telik a pince (január 22.). *Pál fordulása* ha nedves, lessz a kenyér (kenyír) igen kedves. Ha Pál fordul köddel, hull a zembér döggel. Hogyha szeles Pálfordulás, akkor lésszén hadakozás (január 25.). *Gyertyaszentelő* ha fénylik, a drágaságot reménylik (február 2.). *Mátyás* ha nem tanál, csinál; ha tanál, ront (jégtörő Mátyás, február 24.). *Sándor, József, Benedek*, zsákkal hozzák a meleget (március 18., 19. és 21.). Szentes. Molecz Béla. — Piroska napján ha fagy, 40 napig az el nem hagy (jan. 18.). Ha fénylik a Vince, Megtelik a pince (jan. 22.). József kedvessége Jó év kezessége (márc. 19.). Esős Illés rossz, mert áldást nem hoz (júl. 20.). Lőrinc napja ha szép, Sok a gyümölcs és ép (aug. 10.). Ködös Márton után enyhe telet várhatsz, Havas Márton után farkast soká láthatsz (nov. 11.). Andrásnap hó, A vetésnek nem jó (nov. 30.). A Lucának híres napja A napot rövidre szabja. Szeged. Winkler Imre. — Fekete karácsony fehér husvét. Mátyásról ezt mondják: Ha van, visz, ha nincs, hoz. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczi János. — *Népies mondókát* egész gyűjteménnyel közöl *István Bácsi naptára* az 1901. évi folyamban, főleg a szokásos *naptári részben*, de az olvasmányok közt is. (Méhner V. kiad. Budapest.) Az előző évfolyamokban is akad. Belányi Tivadar.

2. *Mál* (vö. a 3. ponttal). Ismeretlen. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor; Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó; Felsőborsodban és a Mátraalján. Borsodi László; Kecskeméten és Tisza-Ughon. (J.-N.-K.-Szolnok m.) Somogyi Balázs; Kisujszállás. Mészáros Kálmán; Szegeden. Winkler Imre. — *Középmál*, *Rézmál*, *Turósmál* szőlőhegyek. Pásztó. (Heves m.) Némethy Lajos. — A *mál* szó ily összetétele: *padmaly*, használatban van itt; olyan földhányás; mely a pad alakját mutatja és ebből is az ülésre alkalmas részt nevezik padmalynak. Csengőd. (Pest m.) Horváth Kálmán. — Hont megyében, Füzes-Gyarmaton egy köves dülő ma is *Kómál*. Belányi Tivadar. — *Ravasz-mál*, *Hossz-mál*, *Nagymál* szőlőhegyek neve. Zilah. (Szilágym. m.) Dóczi János.

3. *Pad, padló, padmaly, padlás.* *Palló* nálunk a szoba padlója; de minden tölgy- vagy bükkfa-deszkát, ha vastag, *pallónak* neveznek. *Padmaly, padozat*, mivelénk nem használatos. *Pad* van: lóca értelemben amin ülnek; *vizes-pad*, amelyiken a sajtárt tartják; *gyalupad* az asztalosnál. *Karpad* (az asztal mellett a falnál szokott lenni, léces háttal és karral). *Esztergapad* az esztergályosnál. Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — *Palló*, a szoba alját fűdő hosszú fenyődeszkák. *Pallás*, a háztető alá eső része a háznak a mennyezetig. *Pad*, lóca. Van: karospad, vizespad (ahol a vizes sajtárokat tartják), iskolai még templomi pad. *Padmaly, padozat* szavakat nem ismerik. Écs (Győr m.) Szabó Sándor. — Csak ily jelentésben élnek: *padló, palló, padlás.* Bábolna. (Komárom m.) Kötucs János. — A *padló* a szoba deszkázott talaja, *padozatnak* is nevezik. A *padlás* a háztető összes belső része. A *pad* ülő bútor. Csengőd. (Pest m.) Horváth Kálmán. — *Palló*, szoba vagy istálló padlója; *pallós* az istálló: deszkás; *palló*: keskeny híd. *Pad*: lóca, amin ülnek. *Pallás* a háztető és az épület felső fala (mennyezet) közti rész. A *padmaly* és *padozat* szót nem használják. De *pandal*-nak mondják a sír oldalán ásott fülkét, amelybe a koporsót teszik, hogy ne nyomja a föld. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — *Palló. Padlást* mondják: *pallásnak* és *padnak* is; p. ereggyé fő a padra. Iskolapad; templompad; *padka* (ház előtt lévő, kőből készült ülőhely); a fából készült padot *lócának* nevezik. Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — A *pad* családjához tartozó szavakat közös, irodalmi értelmük szerint használja a palóc is, de a *padmaly* formát *padnal*, *pannal* változatokban csakis a sírmellék üregének megjelölésére, mikor t. i. egy sírba kettőt-hármat is temetnek, persze egy családból. A padlót *pallónak*, a padlást meg *pallásnak* hívják. A hídnak is van *'pallója*, de még az istállónak is. Belányi Tivadar. — *Palló*: a) a szobatalaj deszkázata, b) a kemény fából fűrészelt vastag deszka, c) az istálló hídlásának keményfa deszkázata. *Pallan, padlan, pannal, padnal, padmaly*: a függélyes irányban levágott földnek fiókszerű bemélyítése, az alsó részén. A sírban a koporsót *pannal, padnal* stb. alá teszik, hogy a reá húzott föld a tetejét be ne zúzza. *Pallás*: a) a szoba mennyezetének alúlról — a szobából — látszó gerendázata és deszkázata; b) az egész tetőalj, mint rakodó-hely, p. Mióta a komránk bedőtt, mindeneönköt a palláson tartjuk. *Padozat*: a szobatalaj deszkázata. *Pad*: a tetőalj, mint rakodó-hely. Mikor oszt láttuk, hogy az árvíz nagyon nyeő, mindeneönköt a *padra* hurcótuk. Felső-Borsód, Mátraalja. Borsodi László. — *Padló* Tisza-Ughon a házak előtt levő deszkagyalogút. *Padmaly* a sírgödör oldalába vajt üreg, hogy a koporsót a föld össze ne nyomja. *Padlás* a ház padlása. *Pad* ülőbútor; ma már a *kanapé* kiszorítja: Somogyi Balázs. — *Palló*: deszkából készült gyalogjáró. Ebből származólag gúnyos elnevezés is, p. olyan *deszkapallós* falu még az. *Padmaly*. A sírnak az a kivajt része, hova a koporsót beillesztik. P. Szép, padmalyos sírt csináltattam szegénynek. Másra nem használják. *Pallás*. Nagyon vegyesen használják. Használják a tulajdonképpeni házpadlásra, de

ugyanígy hívják a mennyezetet is, melyre más kifejezés nincs is. P. De rosszul van meszelve ez a pallás, a lámpa egész bekormozta, oszt még az is kiláccik. *Padozat* alig ismerős. *Pad.* Használják az ülőhelyre, mit másként lócának is neveznek, de használják a házpadlás megjelölésére is. P. Menj fel csak a padra, hozzá a disznónak egy kis tengerit. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — *Palló* a szobának az a része, amelyen járunk. *Padmaly*: a) padlás; b) a sír bélése a koporsó körül; c) a mennyezet. *Padlás*, a szoba mennyezete és a tető közötti rész. *Padozat* a padló deszkázata. *Pad* ülőhely. Szeged. Winkler Imre. — Szentesen különösen azt az egy szál deszkát nevezték régebben *pallónak*, mely a gyalogjárón a kövezet helyett volt. Így nevezik továbbá azt a deszkát is, melyet esős időben a földre tesznek, hogy a kövezetlen helyen sárban ne kelljen járni. *Pallás* a háznak épen a tető alatt lévő felső része s ennek az alján az a szeglet, melyet a tető és a padlásnak alsó lapja alkot: a *maj*. »Tédd oda a *majba!*« *Padozat*nak vagy inkább *padolás*nak a szoba deszkapadozatát nevezik. *Pad*nak pedig azt az ülésre használt fabútort, mely a széknél valamivel keskenyebb, de legalább olyan hosszú, hogy két ember elfér rajta. Ennek a szónak a kicsinyítője a *patka*, a boglyakemencének a szobában lévő részén padmagasságban kinyúló karimája, a pitvarban, konyhában pedig az a falrakás, mely a kemence szája előtt van, tetején befedhető lyukkal, melyen keresztül a pernyét behúzzák a patka belső üreségébe. Szent. Molecz Béla. — *Padló* helyett *pádimentom* használatos. *Padmaly*: a sirgödör oldalába vájt üreg, hova gyermekeket szoktak temetni. *Padlás*: a ház, vagy más épület felső deszkázata. P. padlásdeszka, padlászgerenda. *Padozat* nincs használatban. *Pad*: lóca. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczi János. — *Padló*, *padlás*: padozat, pádimentum; a padlás nálunk *hiú*; *pad*: ülő bútor. Istensegits. (Bukovina.) László István.

4. *A háztető gerendái*: a) *vánkosfa* kettő van; a két hosszanti falra fektetett erős gerenda, amelyre az *ollófákat* erősítik alul, úgy hogy az egész gerendahálózat ezeken nyugszik. Ha azt akarják, hogy a ház magasabbnak tessenek kívülről, mint amilyen tényleg, akkor a vánkosfákra félméteres *dúccokat* állítanak s ezekre újra vánkosfát fektetnek, s a gerendahálózat ezeken a második vánkosfákon nyugszik; b) *ollófák* a nád- vagy zsuppfődeles házaknál a körösztfalak fölött emelt ágasok. Egyéb házaknál nemcsak a körösztfalak fölött, hanem egyebütt is, meghatározott távolságban állítanak ilyen ollófákat s ezeket *szalufák*nak is mondják; c) *szelemén*, az ollófákat fölül összetartó gerenda, amelyet az ollófák csúcsán körösztül vízszintesen fektetnek; d) *vendégszelemen* kettő van. Az ollófák két oldalán a közepén alul az ollófákhoz szegelt vízszintes gerenda, s ez az ollófákat még jobban összetartja. Olykor a vendégszelemen súlyának fönntartására alája dúccokat állítanak, ezek a *szelementartó dúccok*; e) *födéfák* olyan alakúak, mint az ollófák, csak vékonyabbak s az ollófák közé esnek; f) *kötőfák* az egyes ollókat, vagy szalufákat középkönn fölül összetartó vízszintes rövid gerendák. Écs. (Győr m.)

Szabó Sándor. — Fügerenda, kötőgerenda, sárgerenda, állószék, szalufa, ollófa, ragfa, felső-, közép- és alsó szelemen, kokasfa, mell-szorító, fogófa, kölkőgerenda. [Magyarázat? *A szerk.*] Bábolna. (Komárom m.) Kotucs János. — Azok a gerendák, amelyek a falon végig fekszenek, a *sárgerendák*. Benn a padlásfalban (a mennyezetben) vannak a *fiókgerendák*, ezeken nyugszanak a *viklik* vagy a *deszkák*. A fiókgerendák alatt, a padláson alúl a szobákon végighúzódik a *mestergerenda*. A sárgerendából nyúlnak fel 60° szöggel a *szalufák*, amelyeknek összeérő pontjaira fektetve végignyúlik a *szelemen*. A szelemen a tetőnek a gerince. A 2—2 szemben álló szalufát összekötő rúd a *kakasülő*. A szalufákra vannak szegelve a *lécek*, amelyek a *sindó*ket tartják. A cseréppel fedett háztetőknél még egy támasztéka van a szalufáknak, ez a *stú-rúd*; ez a sárgerenda és a szelemen közt van, tehát a szalufák közepét köti össze. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Szalufa, kakasülő, vóró [? *A szerk.*] Gilvánfa. (Baranya m.) Nyilasi Rajmund. — A háztető gerendái: *mestergerenda*, ezen nyugszik az összes *fiókgerenda*, mely a falrészeken a *sárgerendán* fekszik. Aztán van a *szarúfa*, vagy *horogfa*, ezt összeköti a *kakasülő*, a szarúfákra jön a *lécezet* s végre a tetőburkolat, mely többnyire nád. Csengőd. (Pest m.) Horváth Kálmán. — Kakasülő, horogfa, szarufa, szömöldökfa, vánkósgerenda. [Magyarázat? *A szerk.*] Csabacsüdi. — *Horogfa* vagy *szarufa*, ezt felül a *szelemen* tartja, alúl pedig a *kecskeláb*; ennek alsó része a *kecsketalp* a *pallatban*, vagy *padlatban* van. Kecskemét. Somogyi Balázs. — A régi építésű faházaknál volt: *ágas, szelemen, szaru-ülő-gerenda, szarufa, kakasülő*. A szobából nézve volt: *mestergerenda, keresztgerenda*. Az újabb építkezésnél van: a falakon végig fekvő *sárgerenda, szarufa, kakasülő*. Belülről nézve van: *mestergerenda, keresztgerenda*. Felső-Borsod, Mátraalja. Borsodi László. — *Ágas, szelemen, szarufa*; ami összeköti: *kakasülő, vízvezető*: az eresz alatt a falban lévő gerenda. Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — A *szelemen, duc, ágas* a födél-szék részeiként a palóc előtt is ilyenek; de ott vannak még a *horogfák*, amelyekre a zsopot kötözik, mert lécs csak a *sindó*nek dukál; aztán a *kakasülők* meg a *kötőgerendák*. A szoba gerendái alatt keresztben húzódó vaskos gerendát *sártartónak* nevezik, amely rendszerint könyvtár is egy személyben, s ezen tartják az evőeszközöket, drágaságokat stb. is. Belányi Tivadar. — A tetőszéknek a következő részei vannak: sárgerenda, kötőgerenda, talpszelemen, székoszlopok, gerincoszlop, gerincszelemen, feszítők, fogók, pánatok v. könyökfa, szarufák. [Magyarázat? *A szerk.*] Szeged. Winkler Imre. — A ház tetőzetét összekötő vízszintes gerenda: *kakasülő*. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczy János. — *Agyfa, szarufa* az épület födelét tartják össze; a gerendák az épület testét kötik össze az agyfába eresztve. Istensegits. (Bukovina.) László István.

5. Gyümölcsnevek. Margitszilva, búzaszilva (hidegrázó, hideglölő), lómonyszilva, tökös szilva. Tót szőlő, bajor, kadarka, ifarkú, kecskecsöcsű, Szent-Mártonszőlő, mucskota. Muc alma, funtos alma, kerék édes alma, boralma, pogácsaalma. Sózó körte, rozsérő körte,

árpás körte, zabkörte, csöcskörte, seggreeső körte, nagyasszony-körte, Margit körte. Lasponya, berkenye. Szívcseresnye, fostóka cseresnye. Kutyatökű barac, hideglőlős barac, seggesuporéttó. Gelse. (Zala m.) Kertész M a n ó. — *Almafélék*: fejer szentiványóma, piros szentiványóma, búbos vagy lyánycsöcsű óma; funtos, koszos v. bőróma; fejer és piros pogácsaóma, vasóma, tökóma, téli óma, cseresnyeóma (spectabilis), kerék ides óma. *Körtefélék*: árpás körte, zabérő k., búza-körte, tüskés körte, kobakk., méz-körte, hébérk., császárk., téli k., sózó k., nagyasszony-körte, pozsonyi körte. *Szilvafélék*: hosszú szíva, dobzó szíva, buzaszíva, ótott sz., kutyatökű szíva, ringló sz. *Barackfélék*: kajszai b., sárga b., magbaváló, úszibarack, doráncki b. *Cseresznyefélék*: koránérő, ropogós, borizú, fekete, hólagos, madárcseresnye. *Szőlőfélék*: Tökszőlő, rózsa sz., kadarka, gyöngysz., tót sz., Izabella, mucsokta, kecskecsöcsű, rizling, szemmártoni (Szentmártonnapra érik meg, ha hosszú ősz van, nov. 11.), sárféher sz., bajor sz., karaj sz., tök sz. Bókaháza. (Zala m.) Kertész J ó z s e f. — *Borock*: sárga, ősziborock; mindkettő lehet magbaváló vagy duráncki (magba nem való). Cseresnye: fehér, fekete, hólagos, korániró, póka, ropogós. *Divó*: fás, cinégebába, olasz divó. *Kétyérő* = mandula. *Körte*: aran, árpás, fehér, piros v. sárga buzás, bor, citrom, Csapó, császár, epér, funtos, ihar, izrompart, koszos, lószar, macskafejű, zöd v. piros makaria, mizes, mohar, szagos, szögfü, téli, torzsátlan körtj. Óma: borizú, cseresnye, csöcsös, görözdös, idős, koszos, mosoláncki, mosanci, öreg, pogácsa, nyári pogácsa, selémidés, üveg (mert fényes) óma. *Szíva*: donátusi, gömbölű, hosszú, lószemű, ringlotta, sárga, zöd szíva. *Szőlő*: békszőllő (kecskeszemű), dávid (kékes gömbölyű), izabella (szagos, nagyszemű fekete), makra (makk alakú, zöldszínű), piros bajor (makraformájú piros színű), rizling (apró sárgás), Szabó István-szőllő (pirhanyagos gömbölyű). Écs. (Győr m.) S z a b ó S á n d o r. — Kutyaszíva (fekete apró szemű), dobzószíva, duránci szíva, ringlőszíva, hosszú szíva. Bálintalma, cigányalma, pogácsaalma, szalai piros, toklóalma, szentivánalma, üveg alma, koszos alma, leánycsöcsű alma. Vörös buzás körte, árpás körte, szekfü körte, mézes körte, sózó körte, funtos körte, ménküre érő körte. Duránci barack, magvaváló barack. Sajmeggy, hólyagos meggy, spanyolmeggy. Pozsonyi cseresnye, ropogós cseresnye, fekete cseresnye. Fehér szőlő, vörös szőlő, kövi dinka, vörösdinka, fekete szőlő, gyöngyszőlő, tökszőlő, burgundi szőlő, kecskeszőlő, zöldszőlő, rizling, muskatály, cilifandli, szlankaminka. Bábolna vidékén. (Komárom m.) K o t u c s J á n o s. — Margitás (Margit nap, jul. 13. táján érő) szilva, lómonyú szilva, budai (hamvas). Pogácsa alma. Rühes, hájas, fontos körte, bugyogós v. báránkfarkú, seregelábú körte. Cirnos, keserű-édes, ordas alma. Kökönye (kökény). Monyaró (mogyoró). Gilvánfa. (Baranya m.) N y i l a s i R a j m u n d. — *Szölő*: Rizling, zöldszilványi, oporto, kadarka, bolondkadarka, sárféher, bajor, pirosdenka, szagos, izabella, cigány, sasza, ezerédes, kecskecsöcsű, piros édes, tulipiros, tök, jakab, leánycsöcsű, csomor, fosóka, róka-farkú, csóka. Óma: szentiványi, pamuk, pogácsa, bőr, leánycsöcsű, borizú. *Körte*: Árpával érő, búzával érő, zabbal érő, nyakas. *Szíva*: hosszúszemű, magbaváló,

dobzó, sárga. *Barack*: őszi vagy sárga, francia, duráncki. *Meggy*: koránérő, kései = későnérő, lógós, spanyol (spanyol), hajag, igyenes ágú (a ropogós). *Cseresnye*: fekete, májusi. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — *Szilva*: murujka, lószemű, kökény, magvaváló, veres, fehér, jeruzsálemi szilva. Csabacsüdi. — *Szőlő*: gohér, török-gohér, polyhos, kecskecsü, tökszőlő, muskatal, rózsza, purcsing, jakabszőlő. *Szilva*: lószemű (lótökű), bogyi (Boldog-Aszszony), bercencei (betrenci), duránci, morkolya, szóka, kukó szilva, veres fosaó, fejr fosaó, pelsöci, illabëlla (mirabella). *Alma*: nyári édes, lánycsücsü, saóvári, citromalma, fontos alma, kormos alma, borézü, piros szentiványi, csörgeős édes, vadaók (vadalma). *Körte*: árpával érő, szotyogaó, nyakos körté, búzával érő, zeód purgamënt, sárga purgament, császárkörté, vadkörté. *Cseresnye*: fekete, halyag, fehér, ropogós. Az erdei (indás) szedret a disznósdia *ravaszfarknak* hívják. Mátraalja. Felsőborsod. Borsodi László. — Hontmegyében van *borizú* alma (igen korai zöldesfehér), *zselalma*, a pogácsaalmanak illatos, nyári faja; *lyánycsücsü*, *borkaalma* (hosszúak, gyengén csíkos). *Funtos* (fontos) körte, *kármán* körte, *szar körte*, *séménte* körte (igen illatos, apró, sárga), *bakbüző*, *mákfejő*, *búzás körte* stb. *Besztercei* szilva, *lószemő*, *kutyatökű*, *selyemhajó*, *aprókai*, *muskolatyi*, *hideglövős* stb. szilva. A szőlőnevek közhasználatúak: *dínka*, *gahér*, *kecskecsücsü*, *sárféher*, *ifark*. Belányi Tivadar. — Kódökszilva, bercencei szilva, muskolatszilva, boldogasszonyiszilva, kutyamonyú szilva, lószemű szilva. Somcseresnye, gengebőrű cseresnye, keménybőrű cseresnye, eleven érő cseresnye (eleve érő cseresnye). Panyormeggy (spanyolmeggy). Írósalma, kásás alma, cukoralma, savanyú alma, jakabalma, szentiványalma, csörgősalma. Kirákkörte, purgamentkörte, citromkörte, szentannakörte, koppantókörté. Górdió. Manna (málna). Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — Aszaló szilva vagy magbaváló szilva (berzencei). Duránci *barack*. Füzfaalma (nyári édes nagy faj), jánvadóka (kitűnő telelő, bőventermő téli faj). Kajszinbarack. Eper (fa), eper (földi). Szeder (vadon termő, földön kúszó egynyári). Királydinnye vagy bába fog (tüskés magú kellemetlen kúszó gyom). Egri meggy. Piszke (egres). Ribiszke (ribes). Bajor szőlő, dinkaszőlő, zöld kadarka, fekete kadarka. Csengőd. (Pest m.) Horváth Kálmán. — *Szilva*: lószemű, bercencei, mogyoró, magvaváló, veres, bódi, fehér szilva. *Alma*: birs. mogyoró, borizú, pap, lánycsücsü piros, vaj, bőr, cigány, édes alma. *Szőlő*: kecskecsücsü, gohér, ürmösnek való, jókorérő, szagos, rózsza, muskotáj szőlő. *Körte*: izenbarg, árpás, geci, veres, császár, ananász, csengő, kásás körte. *Barack*: kajszin, őszi, mogyoró, befőzni való, duránci *barack*. *Meggy*: spanyol, jókorérő, hajó, piros. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — *Szőlőnevek*: rohadó fehér, bakatúr, sárga, fehér, fekete bajnár, kadarka, izabella szőlő, vendella, cigányszőlő, petrezselyöm szőlő (leveléről nevezik így), piros dinka, fehér dinka, zöd dinka, fehér, piros és fekete kecskecsücsü (a szemek alakjáról kapta a kecskecsücsü nevet) stb. Az újabb szőlőműveléssel lassanként átmennek a nép nyelvébe is a nemes szőlőfajoknak — ha mindjárt idegen — nevei is. *Almák*: pamuk áma, pogácsa áma, édős

âma, savanyú âma, sós âma, vad âma, nyári piros âma, borizú. *Cseresznye*: apró szömű cserösznye, nagy szömű vagy ôtött cserösznye, májusi cserösznye, fekete cserösznye. *Meggy*: koránérő vagy korai möggy, halyag (= hólyagos) möggy, sommöggy (legkésőbbben érik, jó apró szemű), panyor (a. m. spanyol) möggy. *Szilvafajok*: vörös szíva, aszaló (ritkán: magvaváló) szíva (ősszel érik), duránci szíva, (sárga és vörös ringlőszíva. *Barack*: sárga v. potyogós barack, őszi barack, kopasz barack (szintén őszi barack féleség, szint-úgy a) duránci barack is, kajszi barack. *Körte*: császárkörte, kálmánkörte, vadkörte vagy koca, ritkán így is: kocakörte. Nem gyümölcs ugyan a földi almának fajtái: Jakabkrumpli, óriási krumpli, sárga krumpli, pölyhös krumpli (kék pettyes), rúza-krumpli, répa-krumpli. Ezt a legutolsó fajtát — mert kék a színe — kék krumplinak is hívják. Halas. László Imre. — Egy husvét tájon érő, apró, kemény, zöldes, zamatos alma: *jászvadóka*. A törökbálint almát *jankai*, v. *jankováci jegesnek* hívják; szőlők közt a rózsa-muskotály: *dinka*; a gohér: *bajor*. A baracknak egy korai fajtát *potyogó* baracknak, egy másikat *sárga* baracknak neveznek. Mindkettő jóval a kajszi előtt érik s inkább csak pálinkát főznek belőle. A cseresznyének egy különös nagy fajtája (kiállításon díjat is nyert) *csudacserösznye*. Van egy kora tavaszi saláta, még előbb kapható, mint a galambbegy: *daruláb saláta*. A kék szilva ott *aszaló* v. *hasító*, *magvaváló* szilva. Van *magvaváló barack* is: őszi b., de nem a duránci. A vackor itt *koca*, a fája *kocafa* = árva, mint az őserdők maradványa a mai szántóföldeken, vö. kocapipás, kocavadász, kocapuskás, kocagyerek: árva. A jegenyefa *pálmafa*. Halas. — Vetésen (Szatmár m.) a spanyolmeggy *halyag-meggy*; a veres szilva *lúszemű szilva*; a *lotyó szilva* = *fosószilva*; a kék, besztercei, hasító, magvaváló, aszaló szilvát csak így ismerik: *berbenci szilva*; egy nyáron beérő, apró, magvanemváló szilvát *penyigeinek*, Kölcsében *nemtudomnak*, Szabolcsban *cseresznyeszilvának* mondják. Van *búzával érő körte*, *alma* is. A süttőtöknek *bécsi*, a főznivalónak *díszítőtök*, *marhatök* a neve. Van egy apró, játszani való tökfaj: ez *sártök*, *úritök*. Van *istengyalulta* tök is; nem kell gyalulni, magától szétomlik főzés közben. A lottyadt, szottyadt gyümölcs *szotyós*. P. a vackort szalmába kell eltenni, hogy *szotyóssá* váljék. Valami padköles v. muharfaj terem a vizek szélein, láposokban. Ennek a magvát csak harmattal lehet szedni, ezért *harmat-kása* a neve; hasonló a köles-kásához, de jobb ízű nála. Komjáthy Sándor. — Bercőcei szilva. Pásztó. (Heves m.) — Borkolya szilva, hosszú szilva (magvaváló). Dobzó szilva. Bóralma, cigányalma, pogácsaalma. Kajszi barack. Kövi dinka és zöld szilványi (szőlő). Kecskemét. Némethy Lajos. — *Szőlő*: fehér dinka, bakator, tót fekete, törökszőlő, hamuszőlő, lencseszőlő, sárfehér, rózsaaszőlő, kecskecsesű szőlő, tökszőlő, fehér bajor, fekete bajor, muskotály szőlő, szagos szőlő. *Alma*: savanyú alma, gyenge savanyú alma, tiszaháti alma, rozmaringalma, nyári piros alma, borizú alma, szentiványi alma, jakabalma, pufogó alma, kormos alma, tökalma. *Körte*: furkó körte, árpával érő, búzával érő, kálmánkörte.

Szilva: potyóka v. potyó szilva, vörös szilva, lószemű szilva, kék szilva, aszalószilva, magvaváló szilva. *Cseresznye*: pongorádi cseresznye, fekete cseresznye. *Meggy*: sommeggy. spanyolmeggy, vörös meggy, üvegmegegy vagy oltott meggy, fekete meggy. Tisza-Ugh. (J.-N.-K.-Szolnok m.) — *Alma*: masáncki, vajalma, birsalma, püspök-alma, véralma, csillagalma, szerecsika alma, bóralma, tökalma, spenger-alma, nyári pogácsa, pogácsaalma, török tüköralma, tüköralma, kormos-alma, tót alma. *Körte*: sárga körte, birskörte, muskolatkörte, iromber körte, borsos körte, rózsakörte, nyakas körte, császárkörte. *Szilva*: rózsaszilva, vérbélű szilva, bonabena (bonabella) szilva, duránci szilva. *Cseresznye*: körösi cseresznye. *Barack*: kajsi barack, sárga barack, duránci barack, rózsabarack. Kecskemét. Somogyi B'áláz s. — *Alma*: bür, cirnos, citrom, csákó, csérésznye, fontos, jakab, kormos, láncsécű, masáncki, nyári piros, pici piros, pogácsa, sárga lapos, sóvári, szentiványi, törökbálint, vad, vaj, véralma. *Körte*: árpás, búzás, eprős (árpával, búzával, eperrel együtt érő), bibic, bür, cukor, császár, debrecényi, fontos, izémbár, kálmán, kerek, nyakas, orozva érő, őszi, piros, téli, vadkörte. *Cseresznye*: hójagos szemű. korai, pongorádi (fekete és piros pongorádi), sárgacsérésznye. *Meggy*: csérésznyemeggy, hajag, fekete, som, spanyol (vagy spanyor) meggy. *Barack*: ananász, duránci, kajszin, kopasz, magvaváló (fehér és pirosbélű), őszi, sárga-barack. *Szilva*: berzencei, duránci, fehér, kék, magvaváló, potyó, sárga, vörös szilva. A szilvához hasonló gyümölcs a *bónabéna* vagy *bónabéna* és a *ringlót*. *Szólló*: fehér bajor, fekete bajor, dinka, kecske-csécű, kubinyi, lugas, magyarka, szagosszólló, rózsaszólló, tökszólló. *Görögdinnye*: bogyó, marsócki, petrezsejmés, takácsdinnye. *Sárgadinnye*: ananász, cukor, csérhajú dinnye, kóty, mucsidinnye, turkésztán. *Dió*: bajorral érő, papiroshajú, vashajú dió. Szentes. Molecz Béla. — Kecsekecsű szólló, Jakabalma, lószemű szilva, szőrös barack, kopasz barack, fűzfaalma; fekete ribizli; cigánymeggy, szentesi meggy; medveszódor; potyoka szilva; szeracsika alma, mosancki alma, cigány alma, nyakas körte. Szeged. Winkler Imre. — Berzencei szilva, husos szilva, kökény szilva, fehér szilva, renglót szilva. Árpán érő körte, tányér alma. Bertyóka: csenevész, fejletlen szilva, melynek magvát a pondró már a fejlődés kezdetén megsemmisítette s e miatt a szilva alaktalanul s félig fejlődhetik ki. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczy János. — *Alma*: sólyom, szárka, bor, citrom, árpára érő, tángyér, cigány, párizs, pónyik, kisasszony, bőr, törökédes, pereszlen, kormos, fehér, vaj. *Körte*: pergament, vackor, muskotár, nyakas, vízi, dinya, méz, vajas, eleinérő, császár, magdalin. *Szilva*: perpençe, ingó, brassai, kék, fehér, lószemű, fekete, édes, leányka. *Meggy*: packona vagy vad, hólyagos. Kézdi-Vásárhely. Binder János. — Divo: dió. Bóralma, párizs alma, vadalma, fűzfaalma. Husos magú szilva, magvaváló. Vackor: apró körte, árpára érő alma v. körte. Istensegits. (Bukovina.) László István.

(Folytatása a jövő számban.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

- (Ekapta a kényér útját (Torkon ragadta).
 Az ördög ráúnt a gazdájára (gazdagjára), most a szegényt ránkattya. (Akkor mondják, ha szegény ember feszenkedik.)
 Okos, mind a bánáti kos. — (Okos, mind a nádi veréb.
 (Két közbe vagyok. (Kétkedem, habozom.)
 Nyúlik a szája, mind a Zámbo agarájé. (Ásit.)
 Könnyű élés, úrizás [így], nagy vagyont is megringáz.
 (Fehérén fekete, számárnak kezibe. (Annak mondják, aki nem tud olvasni s mégis írást vesz a kezébe.)
 (De nagy mód, szintűgy lóg.
 (Krisztus átkába van. (Civakodik.)
 (Küdi má az ágyvetőt. (Ásit.)
 (Foghéggyé észik, mind cigány a mennyországba. ?
 (Tedd ki, haggy hűjjön ember. (Pipogya ember.)
 (Ért hozzá, mind szabacsságos katona a bábasághó.
 Szeretné aszt a vak Gyenge látni, de még még is tapogatni.
 (Kétkedést kifejező szólás.)
 A nyavaláját neki! Hogy a nyavalába né! (Bosszankodó felkiáltás.)
 (Ha nem tanál, majd csinál havat a Mátyás. (Mátyás napja; febr. 24.)
 Mátyás ereszti ki a szüre újjábú a pacsirtákat.
 (Ada, Bács-Bodrog m.) CSEFKÓ GYULA.

IZENETEK.

K. A. Nem *helyettesítem* magam, hanem *helyettesíttem* magam; így *tanítottat*, *fordítottat* stb.

L. B. A babonákat és verseket az Ethnographia szerkesztőségének fogjuk átadni.

Beérkezett kéziratok. Lányi B. Szólások, nevek, babonák, népdalok, gyermekversek. Mázos. — Gárdonyi G. Gyermök. — Szánthó G. Szólások. — Németh S. A domokosi nyelvjárás ismertetése. — Ivánovits A. Regölés. Táj-szók stb. — Partos E. Kikezdés, bekezdés. — Mészáros K. Állatnevek, válasszók, stb. — Baloghy D. Tájsszók.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három ívnyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A SZENTIVÁNI ÉNEK.

I.

Ósi multunk hagyománykincsének romjai közül, mint a legérdekesebbek egyike, rémlik felénk a Szentiváni Ének. Egykori nagyságáról már csak a híre beszél. De hatalmas méreteit sejtetik a reánk maradt omladék részei, bár most homályba vannak burkolva. Kísértsük meg a homály eloszlatását. Gyujtsunk szövétneket a romok fölött, mint őseink gyujtottak Szt. Iváncor a hegyeken és halmokon s tisztogassuk el a kutatás útjából mindazt a sok ágat, iszalagot és törmeléket, ami zavarólag lepi el az érdekes romhalmazt. A fáklya, mely világítani fog előttünk, a folklore leszen. A csákány, mellyel dolgozni fogunk, a nyelvészet. Egyaránt szükségünk van mindakettőre, hogy megbirkózzunk a föladat nehézségeivel.

Föladatunk: helyreállítani a Sz. É. nevén ismert v. inkább nem ismert hagyományt, amennyire ez még ma lehetséges. Nem már ma, hanem még ma: további gyűjtések előtt. Fejtegetéseim során be fog igazolódni majd, hogy a Sz. É., amelyet elveszettnek hittünk, nem vészett el oly teljesen; hogy több van meg belőle, mint sejtettük; és hogy ami még netán hiányzik, az is előkerülhet még, ha keressük.

A hagyomány szövegi részének — tehát a szokáshoz fűződő költésnek — lehető helyreállítása mellett s azzal együtt föl akarjuk deríteni tőlünk telhetőleg a már kihalt népszokásnak eredeti mivoltát is.

Kutatásaim eredményeit főbb vonásokban és népszerű módon összefoglalva, közre adtam a Bud. Hírlapban (1901. jun. 28.). Ezúttal kiegészítem annak az előleges közlésnek a keret követelte hézagait és okokkal kísérve terjesztem elő ott csak megérintett adataimat és véleményeimet.*

* Hírlapi cikkelyem, mint a Nyr. olvasói már tudják, egy hozzászólást vont maga után Herman Ottóné részéről (B. H. jún. 30.). Nem tartottam

Ha mindez nem esik meg röviden, csak tárgyamhoz leszek hű, melyről a közmondás tartja, hogy *hosszú, mint a Sz. É.* A másik közmondás: *olyan, mint a Sz. É.* (t. i. unalmas) talán mégsem fog beteljesedni rajtam. Hisz tárgyunk, bár régi az emlékezetben, épp annyira új még az irodalomban, mint új maga a folklóre tudománya, melyet most először veszünk segítségül a Sz. É. magyarázata végett. Az eredmények pedig ebben a mai világításban olyan meglepők, hogy bizonyára érdekelni fogják az olvasót.

A Sz. É. első ízben Erdélyi Jánosnál kerül elő (M. Népd. és Mondák 3:148—150) a nyitramegyei Kolonról, ahol Kelecsényi Pál jegyezte volt föl. Utána ugyanonnan egy másik följegyzést egy másik Kelecsényitől, Józseftől, a Kubinyi- és Vahot-féle Magyar- és Erdélyország képe között (Pest, 1854; 3:29—31). Erdélyiből változatlanul átvette Ipolyi Arnold, M. Mythológiájába (193 l.); a második följegyzést pedig Részó Ensel Sándor, Magyarországi népszokások (Pest, Emich G., 1867.) c. gyűjteményes művébe. A két följegyzés közt nagy eltérések vannak, úgyhogy mindeniket külön változatnak kell tekintenünk. Abban mindakettő megegyezik, hogy egyformán zavarosak. Lépten-nyomon értelmetlenséggel, nyelv- és verstani torzalakokkal találkozunk. S alig egy szó, ami magát a szokást földerítene. Nem is mentek sokra, akik eddig foglalkoztak vele.

Jókai kénytelen bevallani, hogy »a képzelet plasztikai erejével egészíti ki a hagyományt (Osztrák-magy. Monarchia írásb. és képb. Magyarország: Vallás, őshit, babonák. 1:308.); e nyilatkozat fölment az alól, hogy a J. közölte szöveggel dolgozzunk, bár el kell ismernünk, hogy az a „plasztikai erő“ bámulatosan működött. Jókai ugyanis átvesz az Erdélyi- vagy Ipolyi-féle Sz. É.-ből egy dalt, mely ott egészen kusza és csinál belőle egy egészen épkézláb, hamisítatlan népi hangú költeményt. Igaz, hogy megvolt hozzá a minta, a *Legszebb virágban* (Arany-Gyulai: Népk. gyűjtemény, Balladák és rokonn., 24. sz.), ugyanannak székelyföldi változatában, de nem hiszem, hogy Jókai használta ezt a mintát, amelyen egyébiránt szintén a szerkesztés nyomai látszanak. Valószínű, hogy mint számtalanszor, itt is gyermekkori benyomásainak

helyesnek, hogy laikus észrevételekkel szemben a nagy közönség előtt vitába bocsátkozzam s őt ekként mintegy bíról híjam föl oly dologban, amely sokoldalú tanulmányt kíván. Ezért voltam kénytelen H. O.-nénak itt felelni.

gazdag kincsből merített, s az emlékezet könnyítette meg képzelete munkáját.

Bővebben foglalkozik a Sz. É-vel Kandra Kabos, ősi hagyományainknak e szorgalmas bűvára. (Magy. Mythologia. Eger, 1897. Kiadja Pásztor Bertalan dr. 222—228. l.) Ipolyi nyomán indul, de az előbb említett dalt Jókai 'kiegészítése' alapján tovább egészíti ki. Emellett azonban az újabb néprajzi adatoknak és saját gyűjtéseinek is hasznát veszi. Alkalmunk lesz reá többször visszatérni. Röviden és szabatosan mondja meg azt, amit addig biztossággal tudni lehetett a Sz. É-ről, Katona Lajos dr. a Pallas-féle Nagylexikonban. Végre az Erdélyinél levő szövegek nagyrésztéhez dallamokat és némi újabb szöveget kaptunk Atovich Ferentől: Zoborvidéki szent-iváni szokások (Ethnographia 9: 220—226.) c. közleményében.

Ezzel jóformán elsoroltunk mindent, ami számot tarthat a figyelembe vételre, mielőtt továbbmegyünk és megkísértjük bizonyítani tételünket, hogy a Sz. É. nem veszett el, hanem megvan, vagy legalább több van *belőle* és több van *benne*, mint eddig gondolhattuk.

* * *

Azt a véleményt, hogy a Sz. É. elkallódott, csak töredékben szállt reánk, némileg a név félreértése is okozta. Az *ének* szót irodalmi értelemben fogták föl, mintha valamely hősköltemény énekéről vagy más összefüggő, hosszabb költeményről volna szó (pl. Házások *éneke*, *Ének* Szt. László királyról sat.). Arra nem eszméltek, hogy a nép ezt a szót nemcsak ilyenféle megszorított jelentéssel, hanem általában 'éneklés, éneksor' helyett, tehát mint nomen actionis-t és mint gyűjtőnevet is alkalmazza: *ének előtt, ének után, ének alatt; tart-e még az ének?* sat. A Sz. Énekben pedig épp ezzel az esettel lehet dolgunk. S akkor eleve kirekeszthetjük várakozásunk tárgyai közül azt a lehetőséget, hogy a helyreállítás nagyszabású művészi egészre fog vezetni. Csak annyit remélhetünk, hogy a Sz. É. számos kisebb dalból alakul össze. Előre elárulhatjuk, hogy ezek a kis dalok együtvéve egy hosszú, hosszú költeménnyel fölrnek tanulság és költői szépségek dolgában.

Már Erdélyi észrevette (id. h.), hogy a Sz. É. valami 'házasságszerzés' körül forog. Valóban, a tűzisten tiszteletére tartott ünnep illendő alkalom volt a szerelmi láncok összefűzésére.

A nyári napfordulat idején, mikor a tűzistenség a nap képében újra elhatalmasodik, az a belső tűz is élénkebben lobog, melynek tűzhelye az emberi szív. Ott is beáll ilyenkor a napforduló.

Csak természetes, hogy a pogányság egyesítette ezt a kettőt. A tűzünnap szerelmi ünnep is volt. S a szerelmeseket egy kalap alá hozván, házasságszerző ünnep is volt. Persze nem a mai értelemben vett házasságot kell értenünk. Oda bizony nem kellett se pap, se anyakönyvvezető. Ahol a hagyományból alig maradt meg valami, ott is még él e jelentőségének tudata. A tüzet átugró leány abban az évben férjhez megy: ez volt a házassági orákulum, amint még az ünnep emlékeiből világosan kivehető. Az ugrás nem-sikerültét baljóslatnak tekintették. Innen a közmondás: *átugrotta, mint a perki lány a tüzet*; vagyis: nem jól végezte a dolgot, összeégette magát, kudarcot vallott. (Kandra 224.). Más helyen az ugrással egyidejűleg a szeretőnek *megnevezése* és hívása: Hej, rózsám, *gyere velem*.... (név) ugyanily jelentőség emlékét tartotta fenn. (Ipolyi 194—195.) Ahol a tűz átugrása már egészen hiányzik, ott legalább még az összehorcnáló forma megvan, ha nem biztos is, hogy az alkalmazott szöveg eredetileg ide való s nem egyszerű játékdal, mely utólag került a Sz. É. helyére. Így a számtalan változatban ismeretes

*Ipsiláng, ipsiláng,
Ipsilángi rózsá —
Rózsá volnék, piros volnék,
Karika volnék, megfordulnék.
Kire, kire, kire?
.....-ék (név) Örzsijére!* (Ipolyi-nál is: id. h.)

Mással keveredett, — többnyire kiolvasó dalokkal — de részben ide tartozhatott eredetileg a szintén országosan divó: *Kis kacsa fürdik fekete tóba*. (Sok változatát közli Kiss Áron: Magyar gyermekjátékgyűjtemény.) Ennek is egyik része mindenütt egy leányt és egy gyereket házassít össze jelképileg:

*Szerelem, menyem,
Szép lánybarátném,
Akit szeretsz, vedd el.
Ezt szeretem, ezt kedvelem sat.*

Van ilyen még több a játékdalok közt. A jelképes összeadást feltűntetők *mindenikét* bátran idesorozhatjuk. Ami bennük nem tartozik szorosan az összeadó formához, azt mint utólagos járulékot ki kell küszöbölnünk s akkor megkapjuk mindenik ily dalnak a Sz. É.-be való eredeti alakját. Ez nem is oly nagy

dolog, mert épp a játékdalokból az egész országra kiterjedő gondos gyűjteményünk van (Kiss Áron id. m.) s így a helyreállítás aránylag könnyű. Erre azonban itt nem terjedek ki mert szerfölött megnövelné munkámnak amúgy is elég szélesen terjeszkedő keretét. Módomban van a Sz. É.-hez oly adalékokkal járulni, amelyeknél kiegészítésre alig lesz szükség; inkább ezekkel állok elé.

Saját gyűjtéseim vezettek nyomra. Két évvel ezelőtt, somogyi népköltési gyűjteményem sajtó alá rendezgetése közben, egy gyermekdal akadt a kezem ügyébe az érdekes zselici tájszólás főhelyéről, Csökölről. Ugyanoly összeházasító dal, mint az imént említettek, sőt némely részeiben az utóbb idézettnek változata:

*Éjrott a möggy, éjrott,
hajlott ága, hajlott;
levelibe kis mönyecske:
öléd, akít szerecc!
Ezt ölelöm, ezt csoukolom.
Éjvân dombgyán, domborujján
aggyon isten lassu jessöüt,
mossa jössze mind a kettöüt
mind a zarañ vesszöüt.*

Ebben a tájszólásban * az *ěj* kettős hangzó a hosszú *í*-nek és az eredetileg hosszú zárt *é*-nek felel meg; pl. *hějd* híd, *hějzou* hízó, *ějdös* édes, *nějz* néz sat. Eszerint *Ějvân* a. m. *Éván*, *Iván*. Mind a két esetben világos, hogy a dal a Sz. É. *Ivánját* érti. Sz. Iván ünnepét szokták hegyeken és halmokon megülni. *Iván dombja*, *domborúja* erre vonatkozik. Gondolhatnánk Bacchus melléknévére, *Éván*-ra is, annál inkább, mert B. ünnepeit szintén magaslatokon tartották és maga a Bacchus név (Bakhus, Bakkus, Bahhus) nem ismeretlen a népnél. Ámde az *Éván* melléknévvel hagyományaink közt seholsem találkozunk. Elfogadhatjuk tehát a csökli játékdal *Ěván*-ját a szlávból átvett *Iván* másának. Hanem miféle szláv alak ez? A délszlávok Jánosa *Jovan*, *Ivan*. De az utóbbi alak újabbkori átvétel is lehet az oroszból, mint a cseh-tótban, ahol *Jân* megint más hangalakot mutat. Aligha fogunk tévedni, ha kimondjuk, hogy Iván, *Éván* szavunk az oroszból vagy valamelyik délszláv nyelvből való s eredetileg kétségekívül hosszú *í*-vel hangzott. Erre a hosszú *í* hangzós alakra (vagy kettős hangzójú előzőjére?) kell visszavezetnünk a magyar *Éván*, *Iván*-t. Az *Ějvân*, *Éván* hangzásról tanuskodnak még gyermek-

* A tájszólás leírását id. gyűjteményem fogja közölni; itt csak a szövegmagyarázat végett szükséges észrevételekre szorítkozom.

dalaink más vidékekről, ahol az idézett sor elrontott változataiban *Léván dombja*, *Évám gombja*-féle torzalakok kerülnek elő (V. ö. pl. Kiss Áron id. m. és Nyr. 3:329.); ámbár meg kell engednünk, hogy ez az *ej*, *é*-hangzós ejtés egy tájszólásból is tova terjedhetett, amely — mint Csököl — az eredeti szókezdő hosszú *i*-t *ej*-féle kettős hangzóra, v. *é*-re változtatta: a közmagyar nyelvnek hangtörténeti biztossággal csak *Iván* ejtést tulajdoníthatunk.

Most már megérthetjük, hogy mit jelent a dal vége:

Adjon isten lassú essőt,
Mossa össze mind a kettőt,
Mint az aranyvesszőt.

Kétségtelen, hogy itt az összeadott párnak *megáldása* van kifejezve. Az eső az áldás, minden népnél s minden időben. Az esőtől nemcsak a természet üdül, éled, gyarapodik és termékenyül, hanem az ember is. A klasszikus ókortól napjainkig mindenhol kimutathatók e felfogás nyomai. Szülőmegyémbe, Somogyba, a fiatalok ma is kiszaladnak az esőbe, hogy nagyra nőjenek. Népdalaink sem ok nélkül emlegetik az esőt mint az áldás képét (*Esik eső karikára: Valahány csöpp, annyi áldás*. Kossuth-nóta.) Az a kettő tehát, akit az esőnek össze kell mosnia, egy-egy szerelmes pár.

Ez a megáldó mondóka — s itt vezet a nyom tovább — nemcsak a gyermekdalokban szerepel. Megtaláltam Kriza Vadrózsáinak egy mindeddig kevés figyelemre méltatott részében, amely ott *Házasító vagy kiházasító dalok* címen van fölvéve (248—266. és 427. sz.):

Aggyoñ isteñ egy küs essöt,
Mossa össze mind a kettöt.

Ugyanez kissé bővült alakban:

Aggyoñ isteñ egy küs essöt estére
S mossa össze ezt a kettöt röggére.

(Korond, Udvarhely m. Saját gyűjt.)

A Kriza-féle kiházasítóknak e mondóka szerepe tökéletesen kidomborodik. Ott már kétségtelenül párok összeadásáról van szó, teljesen kialakított szerkezetű dalokkal, melyekhez mint állandó áldó záradék járul az idézett szöveg.

Az a körülmény, hogy e nevezetes mondókát, melyet a csököli változat nyilvánvalóan a Sz. É.-hez tartozónak bizonyít, a Kriza-féle kiházasító dalok közt találjuk meg, már egymagában

elégységes alap volna, hogy e dalokat mindenestül a Sz. É. számára foglaljuk le. Hiszen ha megnézzük az Erdélyi-Ipolyi, Részó Ensel-féle szöveget, mit találunk? Ugyanazt, amiről a Kriza-félék szólnak: kiházasítást. Igaz, van ott egyéb is, s arról majd rögtön szólunk, de legfőképp kiházasítás van. E körül forognak mind. E mellett azonban még egy közösség tűnik föl, ami egybetartozásukat föltétlen bizonyossá teszi. A Sz. É.-ben (Erd.-Ipolyi) fontos tényezőként szerepel a *tűz*, persze most már Sz. Ivánra v. Sz. Jánosra vonatkoztatva:

Tűzét megrakoljuk, négy szögre rakoljuk (Részó Enselnél: *rakáljuk, Atovich: tyüzit megrakatjuk*) sat. És:

Velágos szent János,	
Velágos, velágos,	
Csak agyég velágos,	[Csak addig el ne alugy]
Míg én oda megyek, o. m.	[Míg én nálad leszek,
Mihán oda megyek:	Nálad énekelek.]
Mingyá elalugyon.	(Atovich: csitári és menyhei vált.)

Ez is nyilván a tűzre vonatkozik. Megvan Kandránál is (224 l.), mint ungmegyei gyűjtés, némi változatban:

*Virágos szent János,
Éjszakád világos;
Míg előttem leszek,
Tiszteletet teszek:
Csak addig világos,
Légy aztán homályos.*

(Ugyanígy Kálmán, Szeged népe, I. 106—107. mint szentiváni dal).

Világos, hogy a tűz teszi világossá az éjet. Vessük össze már most ezzel a Kriza-féle kiházasítók közt előforduló kis dalocskát, mely azonban rövidsége ellenére sokat mond:

*Tűz villog, nagy rogyog,
Hunyor a szöméje,
Rózsa nyílik előtte
S utána lilium.*

Következik rá a kiházasító rész *a)* a legényről:

*Imbre uram édösöm
Te vagy minden kéncsöm,
Nálad nélkül életöm
Reméntelen lézőn.*

Közbe ismét:

Tűz villog sat.

Végre *b)* a leányról:

Pözsi asszony édösöm sat. mint a).

Ha nem tesszük föl, amire semmi ok sincs, hogy *Tűz villog. nagy rogyog* után ki van felejtve valami, akkor kérdezzük: mire vonatkozik az a különös leírás: *hunyor* a szöméje, *rózsá* nyílik előtte s utána *lilium*? A tűzre nem vonatkozhatik, mert annak nincs szöméje, értsd: szeme, v. arca. V. ö. ugyancsak a kiházásítók között, u. arról a vidékről:

Neki szöméjibe mondom,
Szöméjit is magasztalom.

(Saját gyűjt.)

A napra vonatkozhatnék, ha föltesszük, hogy a szöveg romlott és *nagy rogyog* e h. való: *nap rogyog*. De nem hiszem, hogy a föltevés így megállhatna. Ha így volt volna a szöveg, akkor tökéletes az értelem. A napról igenis énekelhetné a nép, hogy: *hunyor* a szöméje. A napról még mint legényről (Nap úrfi) beszélnek meséink, a nap még ma is 'fökel' és 'lenyugszik', lenyugtakor ágyába tér, nyilván menyasszonyához v. hitveséhez, azért jelenik meg a népdalban mint a vőlegény jelképe:

Megy a *nap* lefelé —
Ballag a *vőlegény*
Menyasszonya felé.

(Szegvár, M.-Kövesd. Saját gy.)

Továbbá nem lehetett a versben *nap rogyog* azért sem, mert akkor nem volna *tűz villog*. E kettő nem fér össze a népdalban. Itt ha tűz villog, este vagy éjjel van, vagy hajnalodik. Éghet ugyan a tűz nappal is, de akkor nem állítják melléje a napot párhuzamos kép gyanánt. *Tűznek* megfelelő szava *láng*, sohasem *nap*. Nyilvánvaló pedig, hogy ez a verssor két félre válik szét: tűz villog — nagy rogyog; s itt a *rogyog* igéhez egy névszó tartozik alanyként, mint az első félben a *villog* igéhez a tűz: a párosság szabálya így követeli. Lehetett ez a szó talán az ugyancsak 'tűz' jelentésű *vog*. B. *naj*-nak magyar megfelelője, valami *náj* v. *nâj*-féle alak s ebből lett *nagy*, nem hangtörvényileg (bár talán így is magyarázhatnók a *j ~ gy* hangváltozást), hanem félreértés miatt. A szó elavult; hát pótolták egy rokonhangzású, bár értelmileg oda nem illő szóval. Ennek azonban ismét a vers további szövege mond ellen, amint fentebb érintettem. Hozzátehetjük itt, hogy a tűzistennek olyan személyesítése, minőt az így magyarázott szöveg föltételez, a magyarságnak a legrégibb múltban sem tulajdonítható; a finn-ugor népek hagyományai legkisebb alapot sem nyújtanak ily föltevésre.

Ámde van még egy lehetőség, s ezt tartom én legvalószínűbbnek. Ez az elavult és csak származékaiban élő szó szerintem a vog. *nāj* 'úrnő', f. *nai-nen* 'asszony' magyar megfelelője, a nő (**nej*) mélyhangú mása: magy. **naj* lehetett, amelynek egykori megvoltá mellett még egy leszármazója, *leány* (**najány* > *lajány* > *lēány*) tesz tanuságot. Munkácsi B. szerint *hajnal* utórészében, *nal*-ban (**najl* > *nāl* > *nal*?) ugyanezen *naj* tőnek kicsinyítőképzős alakja van meg. *Hajnal* tehát a m. *Haj* (=hajnal) *asszony*. Nyomatékkal latba eshetik e magyarázat mellett az a mitológiai tény, hogy a hajnal a finn-magyar népeknél is *nőistenség* és a vogulban, ami még fontosabb, világosan mint a *Nap anyja* szerepel. A kérdésnek hangtörténeti oldalához talán szó fér. De az e részbeli bizonyosság hiányát ellensúlyozza a mitológiai tény. Ezt nem tagadhatjuk, ez annyira szembe tűnő és meggyőző, hogy amazt függőben hagyva, emezt mégis el lehet fogadnunk. Ennek következtében csatlakozom a *nap*-asszony fia' magyarázathoz is, azzal a különbséggel, hogy **naj-pi* > *nāpi* h. inkább **nal-pi* > *nāpi* fejlődést teszek föl. Kísértsük meg ez alapon a *hajnal hasad* szólás megfejtését: *Hajnal hasad* = *Haj asszony hasad* (t. i. szül, megszüli fiát, a napot). Egyébiránt meglehet, hogy kihagyásos kifejezéssel van dolgunk: *Hajnal* [háza] *hasad*; háza ajtaja v. rése megnyílik s azon kijön a nap. V. ö. a rejtvényt: 1. Cson' kürttel kürtölnek, 2. *aran' deckák hasadnak*, 3. földi férgek mozognak? A. m. *hajnal*; 1. kakas, 2. hajnal, 3. ember. A. Gy. Népkölt. gyűjt. 3:296.

A tárgyalt vers tehát a szentiváni tűz fölött fölhasadó *hajnal dicséretét* zengi. A hajnalra illik az, hogy: hunyor a szöméje, mert a *hunyor* (a helleborus egyik faja) *piros* virágú és szárú növény (Szinnyei: Tájzs.), tehát: hunyor a szöméje a m. piros a szeme v. tekintete, arca; ép úgy ráillik az, hogy: rózsza nyílik előtte, mert a fény, mely a hajnalodást kíséri, csakugyan piros, mint a rózsza (v. ö.: 'piros hajnal'); végre nem kevésbé illik rá az, hogy: utána liliom, mert a piros szín után a fehér válik uralkodóvá, a hajnal öléből kilép a nap.

Méltán vethetik ellen, hogy vajmi merész föltevés az, mely az új hazában megismert virágok — mint rózsza, liliom — nevét ösvallási képzetekkel köti össze. Legyen szabad ezzel szemben arra utálnom, hogy 1. őseink az említett virágneveket előbb megtanúlhatták, mintsem a keresztyénség istenfogalmait és mielőtt keresztyénné lettek, alkalmazhatták saját isteneikre; ily kevere-

désnek számtalan példája van előttünk a finn-ugor és más népek hagyományaiban; 2. a rózsza és lilium helyén eredetileg más virágok lehettek a tüzes piros és a fehér fény kifejezésére. A hajnal asszonyt magasztaló dal azután később, mikor eredeti értelme elfelejtődött, általában *nőmagasztaló* dallá vált, minőket a Kriza-féle kiházásítók közt számosával találunk.

Említettem az Erdélyi-Ipolyi közölte „virágéneket”, amelyet Jókai helyreállított. A Kriza-féle kiházásítók ból szakadhatott ki székelgyföldi szép változata, melyről ugyanakkor szözlottam. Ezt abból következtetem, hogy ugyanily vetékedésről szözló dal, de már csak töredékként, előkerült, mint egy kiházásító ének eleje, ugyanazon újabb gyűjtések során, melyeket a Kriza-félék dallamainak beszerzése és lehetőleg a szövegek pótlása végett is Udvarhely megyében folytattam. Itt a „virág” vetékedik a szegfűvel s az ibolya van harmadikúl említve:

*A virág s a székfű égyütt beszél vala,
Kék szényű viola azt halgassa vala.*

(Firtos-Váraljáról.)

Szegfű, viola és „virág”. Mintha a más kettő nem volna az! Micsoda virág ez a „virág”? Erdélyinél és Réső Enselnél buza-virág, szözlővirág meg ibolya vetékednek; a székelgyföldi változatban az utóbbi helyett szegfű; a mi töredékünk a harmadikat nem nevezi meg, de a folytatásból — bár ez más összefüggésből való — és a kiházásítók ~~képnelyének~~ szótárából nyilván kitetszik, hogy ez a kiváltképenvaló „virág” a rózsza; a folytatás u. i. így szözl:

*Kertén által hajlott rózsza, szivem rózsza,
Rózsabokor alatt égy vetétt ágy vala, stb.*

Ez a töredék megfejtí a kérdést, melyet csak nem rég Erdélyi Pál mélyrehatóan boncolt (Ethnographia X. évf. 4—5. sz.) és egyben szorosabbra fűzi a kapcsolatot a kiházásító ének és Sz. É. között elannyira, hogy immár a Sz. É.-ről mint elveszett-ről beszélni nem lehet.

A Sz. É., nem is említve a játékdalok közé vegyült számos, de többnyire már egészen értelmetlen töredékét, mint látni fogjuk, meglehetősen ép állapotban maradt fenn a székelgyek ajkán, a fonókba és kalákákba menekült kiházásító v. eladó énekek címén. A hagyomány eredeti mivoltára a szövegeken és a Krizánál lelhető újmutatásokon kívül még világot vetnek a nép emlékezéséből merí-

tett adatok, melyekre gyűjtéseim során bukkantam: E kiházásítók »nem világi énekek«. »Kórusban énekelték, 20—25-en, férjes asszonyok.« Él tehát még halványuló emléke annak, hogy e dalokat egykor nem mulatságkép és nem a fonóban adták elő, hanem szertartásszerűleg és ünnepesebb helyen.

És csakugyan, ha az elmondottak után belemegyünk a Kriza-féle kiházásítók vizsgálatába, ki fog tűnni, hogy ezek eredetileg valósággal *szerelmi varázslások*, összekötve jelképes kiházásításokkal, ezek azonban nem lehettek eredetileg is jelképesek s — összekötve az így egymáshoz adott fiatal párok áldozataival a szerelem oltárán, a szentiváni tűz lobogó fényénél, piros hajnal hasadtáig. Mint ilyenek, a Sz. É.-hez tartoznak, az Erdélyi-Ipolyi-félétől semmiben sem ütnek el, sőt teljesebb alakjukkal lehetővé teszik, ami eddig lehetetlen volt, megértését, zavarosságainak jó részben eloszlatását. Roppant fontosságuk mint ősvallási és népköltési emlékeké nyilvánvaló.

Arról is meggyőződünk, hogy a Sz. É. nem egy ének volt, hanem énekek sora. Nem azért mondták hosszúnak, nem azért fogták rá, hogy unalmas, mert hasonlított az újabbkori lakodalmi költéshez; korántsem. Azért keveredett ily hírbe, mert elfelejtették a dalok értelmét, e nélkül pedig a rövid ének is hosszú és unalmas. Hiába igyekeztek az ősi hagyomány életét meghosszabbítani azzal, hogy gyermekdalokat szőttek-fontak belé s a 'világi' költésnek hímes mezejéről szedett virágokkal, füvekkel aggatták tele. A gyermekdal nem érdekelte az öregeket, mert maga is öreg volt, s ugyanabban a hiányosságban leledzett mint a Sz. É. A világi dal pedig nem igen tudott a rég divatja múlt szemlélet hagyományaihoz tapadni, velük elvegyülni. Lelógott róla, mint a palócnak életnagyságú képmása a pecsétnyomóról.

Így a Sz. É. halálra volt ítélve, mielőtt meghalt; és ha most jó reménységgel foghatunk a holttetem boncolásához, hogy a tűzbe dobva, megtisztítsuk és új életre keltsük mint a mesebeli orvos a gazdag ember leányát: e reménységért adásai vagyunk Erdélyi és Kriza emlékének. Ők toldották meg, mint a vogul ének mondja, a haldoklónak 'élete végét' munkájukkal; ők vitték a forráshoz, melyből most életvizet meríthetünk a halott számára.

VIKÁR BÉLA.

MÁRIAFI ISTVÁN KIS MAGYAR FRÁZEOLÓGIÁJA.

A XVIII. század nyelvészeti irodalmának kétségkívül egyik igen érdekes darabja, Máriafi István* Kis Magyar Frazeologiaja, már csak azért is, mivel sem nem nyelvtan, sem nem szótár, mint a korabeli majdnem összes nyelvészeti termékek. Figyelmet érdemel e kis 4-ed rétű, 159 lapra terjedő, 1788-ban Pozsonyban Fűskuti Landerernél megjelent könyvecske, nemcsak azért, hogy Pázmány nyelvének irodalmunkban legelső feldolgozása, hanem különösen toldalékai miatt. Első toldalékában ugyanis 600 magyar közmondás van összegyűjtve, s ezeknek egy része, amint meggyőződtem, épen a Pázmány nyelvéből kiszedett jeles mondásokból van véve. Nemkülönben a könyv második toldaléka is, melyben a szerző 210 szót állít össze összehasonlítólag annak kimutatására, mi a »külömbőség a magyar szóban, amint azt Dunántul, kivált Soprony és Vas vármegyében és a Tiszán innen, kivált Heves és Borsod vármegyében s a Jászságban észrevettem«, érdekes adatokat szolgáltat a nyelvész kezébe. Már maga az a körülmény, hogy Máriafi nemcsak szóbeli eltéréseket sorol fel, hanem hangtaniakat is, helyes megfigyelő képességre vall. A tárgyalta könyv harmadik toldalékában pedig száz német szót sorol fel, »melyet német uraimék a deákoktól kölcsönöztek«.

De nemcsak a nyelvésznek érdekes e kis könyv, az irodalomtörténetíróra nézve is van értéke. Amilyen jellemző, époly rövid, velős vonásokban jellemzi Pázmány nyelvét az előljáró beszéd X. fejezetében: »De vajjon miben áll a Pázmánynak szép magyarsága? Korántsem abban, hogy ő a magyar szót felettébb cifrázná. csigázná... vagyis azt erőszakosan holmi idegen nyelveknek rámajára huzná, vonná és mintegy idegen ruhába öltöztetné, hanem abban, hogy ő a magyar szónak tulajdonát igazán megtartja és természetesen ír, minden erőltetés és felettébb való incki-fincki cifrázás nélkül, e mellett mégis igen szép magyar mondási és frázesei vagynak.«

Jelen dolgozatom tárgya az a 600 közmondás, mely a 135—149. l. fel van sorolva. Margalics Ede 1896-ban kiadott közmondásgyűjteményében nagy gondot fordít annak kimutatására, ki jegyezte fel az egyes közmondásokat először. Ugy látszik, nagyra is van evvel az összeállítással: »A közmondások illetően történelmi alapon való csoportosítása — mondja ő — új dolog, nincs mása a közmondások egyetemes irodalmában.« De épen ezért nem lett volna szabad mellőznie ezt a XVIII. század végén nagyon jól ismert munkát sem, hisz a Pázmány nyelvben előforduló közmondásokat hol lehetne jobban együtt találni, mint épen itt?! Több százra megy a közmondások száma — az itt felsoroltakból, — melyeket Margalics több mint negyed-, sőt több, mint

* Szaitz Leónak, a kardos egri szervita papnak az álneve. A szerk.

félszázaddal is későbből idéz; van vagy hatvan olyan is, melyet Marg. egyáltalában nem vett fel gyűjteményébe.*

Margalics gyűjteményében hiányzanak a következők: Hogyne volna, mikor van. — Elsőben az anyját kell megfogni. — Szívből-e, vagy színből. — Minden konyha ebe. — Jó kard s' jó kar. — Már ő is gyalogol. — Tűz és víz között voltunk. — Mindég ropog, sohasem szakad. — Jobb egy kérdés egy napi járóföldnél. — Ki a szalonnát szereti, ki a békát. — Szarvat adni. — Eb dicséri a lovadat. — Aki keveset vet, keveset arat. — Aki magának nem jó, másnak sem jó. — Más ember szemével nézni. — Ha kenik, csúszik. — Azt sem tudják Tolnán, mi terem több, savanyú káposzta-e, vagy édes. — Azt sem tudják Kassán, mi terem több, saláta-e, vagy széna. — Nagyot ugrott, nagyot esett. — Úgy beszél magyarul, majd megful, a foga is ritkul. — Jó a jószág, de jobb a jószág. — Mi nem az én házam ég. — Az ördög nem hever. — Hiába gyujtasz a vaknak gyertyát. — Úgy szereti, mint a luteránus s kálvinista a bűjtöt. — Se nem ront, se nem épít. — Se füle, se szarva. — Olyan, mint a szem, ki mindent lát, csak magát nem látja. — Az alatta levő lovat keresni. — Könnyebb az embért meggyalázni, mint megruházni. — A magyar vér vízzé nem válik. — Németre szalonnát veszteget. — Nem a kútba merítenek, hanem a kútból. — A cigányt mosdatni. — Késedelem veszedelem. — Mikor már megtölt a zsák. — Még jókor érünk, ha nem misére is, legalább a vecsernyére. — Zsákban macskát nem veszek. — Mikor egyik kéz a másikat mossa, mindakettő tiszta. — Két macska egy zsákban. — Ő neki a víztől is jó kedve vagyon. — Egy latban vannak. — Vagy én leszek vicispány, vagy más. — Néha a jó ló is megbotlik. — Ó, jó. — Egy fajtól való. — Ugyan kinéz szeméből a had. — Néha a nem fejelet is fejelet. — Azt sem tudtam, nagy vízbe haljak-e (az eredetiben hallyuk-e) vagy kicsinybe. — Hadd usszon, míg uszhat. — Nem azért verik a cigányt, hogy lopott, hanem azért, hogy nem tudta eltitkolni. — Közköpi, közköpi-ködni (Pázmányból). — Küszöbről tekinteni = felületesen (Pázmányból). — Maragoradgyába menni másszor is (?) — Kérülő pohárt innya. — Csak a pocikban hever. — Amely eb egyszer átalussza a Tiszát, másszor is neki megyen az. — Úgy szereti a tanulást, mint eb a bűjtöt. — Minél jobban piszkálják a ganéjt, annál bűdösebb.

Mielőtt a sokkal utóbból idézett közmondásokkal foglalkoznám, Molnár és Kis Viczay közmondásai közül néhánytól való eltérést is megemlítem. Molnár például azt mondja: süketnek nem mondanak

* Ezekről a kihagyott, vagy későbből közölt közmondásokról szólva, szükséges a Marg. használta rövidítéseket is megmagyaráznom. A név mellé odateszem az évszámot is, melyben az illetőnek közmondásgyűjteménye megjelent. M: Molnár A. 1804; KV: Kis Viczay 1713; K: Kovács Pál 1794; BSz: Baróti Szabó 1803; Sz: Szirmay Antal 1805; D: Dugonics A. 1820; E: Erdélyi J. 1851; B: Ballagi M. 1850; S: Sirisaka A. 1891. ME-vel jelzi Marg. azokat a közmondásokat, »melyeknek régibb eredete ki nem mutatható».

két misét, Máriafi pedig: süketnek nem mondanak két mesét. Én azt hiszem, hogy egy és ugyanazon közmondással állunk szemben, csak hogy az egyik sajtóhibával van közölve; épúgy, mint a Molnárnál előforduló: tartva tenyészik a pénz, Máriafinál: tartva enyészik a pénz. Egyszerűen hibás átvétel, amilyen Margalics gyűjteményében is előfordul; Margalics Kis Viczaytól közli a következő közmondást: Betegnek *gyógyvíznél* jobb s doktor kezénél a szép vigasztaló szó — ha Kis Viczaynál valóban *gyógyvíz* állana, akkor a *gyógy*, mint *gyógyító* elvonása megszűnne nyelvújítási alak lenni, s Bugáték dicsősége elenyészne; de Kis Viczaynál nem gyógyvíz áll, hanem a kérdéses közmondás szóról-szóra a következő: Betegnek *gyöngyvíznél* jobb s Doktor kezénél a' szép vigasztaló szó (28. l.). K. V. következő két közmondásától némi eltérés van Máriafinál: KV: Ahol ló nincs, ott a számárnak is van kelete, Má: Ahol ló nincs, ott a számár is kedves; KV: Megtanít a nyomorúság imádkozni, Má: Ha nem kell az imádság, megtanít a nyomorúság.

Lássuk már most a Máriafi utáni gyűjtőket. Kovács P-tól 1794-ből vannak idézve: Aki ebért és gyerekért veszekedik, a' pad alá bujjék. — Rostával vizet meríteni K: rostával merit vizet [a fősorolásnál mindig a későbbi gyűjtő közmondását is közlöm, hacsak szószerinti egyezés nincs, mert érdekesek lehetnek ezek az eltérések már csak a szórend tekintetében is]. Olyan ő, mint amely pap az ünnepet hagyja, s' maga meg nem tartja, K: Pap hagyja az ünnepet, maga meg nem tartja. — Fűben, fában orvosságot teremtet az Isten, K: Fűbe, fába adta az Isten az orvosságot. — Ha a seb begyógyul is, de megmarad a sebhely, K: Ha begyógyul a seb, megmarad a helye. — A vén ló is megröhhögi az abrakot, K: Vén ló is stb.

Baróti Szabó »Magyarság virági«-ból 1803-ból vannak idézve: Nehéz a papság, ha deákul nem tud, BSz: Nehéz a papság deákság nélkül. — Nem mind bors az, amit a kalmár ebe hullat.

Szirmaytól 1805-ből: Amit a vámon nyert, a harmincadon elvesztette. — Beteg ember bőjtje, részeg ember imádsága. — Porba esett a konca. — Kibúvik a szeg a zsákból. — Elmult már a vásár. — Elfogyott a puskaporuk, mint a nagyidai cigányoknak. — A pénz olvasva jó, a zsák tömve, az asszony verve, Sz: A pénz olvasva jó, a feleség verve. — Sétálgat, mint a görög az üres boltban, Sz: Úgy sétál, mint a kárvallott görög stb. — Szénégetőnek csak tóken a szeme, Sz: *csak* nélkül. — Nem minden bokorban találsz ilyen nyulat, Sz: *ilyen* nélkül. — Ott is terem a cigány, ahol nem vetik, Sz: Ott is terem a gazember stb. — Egy bolond is olyan követ taszíthat a kútba, kit tiz okos sem tud kihúzni (Máriafi Pázmány prédikációiból vette), Sz: Egy bolond néha oly követ dobhat a kútba, hogy tiz okos sem vonja ki. — A sok bába között elvész a gyerek, Sz: Sok bába között a gyerek is elvész. — Bolondnak fapénz jó, ha elveszti sem kár, Sz: Bolondnak fapénz is jó stb.

Számos közmondást csak Dugonics, Ballagi, Erdélyi, Sirisaka gyűjteményéből, tehát 50—100 évvel későbből idéz Margalics. De ezeket nagy számuk miatt nem sorolom föl.

A Nyelvőről közli Margalics a következőket: Magad uram, ha szolgád nincs, Nyr. 24. — Nem azé a nyul, aki kergeti, hanem aki megfogja, Nyr. 2: Nem azé a nyul, aki elszalasztja stb. — A voltért keveset ad a zsidó, Nyr. 10: Voltért a zsidó nem ad semmit, még a leszért se sokat. — Öregség (kész) betegség, Nyr. 4: Öregség, mindennapi betegség. — Már megfogta az anyját Nyr. 10. — Szép szónak be nem törik a feje, Nyr. 6: Szép szó nem tör fejet. — Ebek ugatása nem hallik mennyországba, Nyr. 8: Kutyaugatás, számárendítés nem hallik mennyországba.

Van végül egy pár olyan is, mi Margalics gyűjteményében ME-vel van megjelölve azért, mivel »régibb eredetük ki nem mutatható.« Ezek: Az ígért senkit sem szegényít meg, ME: Az ígért senkit meg nem szegényít. — A lovat is azt ütik legjobban, aki legjobban húz, ME: Azt a lovat ütik, melyik legjobban húz. — Szemérmes deáknak üres a táskája. — A molnár is akkor iszik legtöbb bort, mikor legtöbb vize van, ME: . . . mikor sok vize van.

Ennyiből is látható, hogy Máriafi gyűjteményét közmondásainknak új kritikai tárában nem lehet mellőzni, mintegy 250 mondást lehet tőle felvenni, úgyhogy a közmondásgyűjtők között is helyet kérhet magának.

SINGER ÖDÖN.

HELYES MAGYARSÁG A PÓSTÁN.

Demény Károly budapesti főpóstaigazgató számos eddigi érdemét most azzal gyarapította, hogy az alája rendelt hivatali osztályok egyikét megbízta a helyes és magyaros fogalmazás ellenőrzésével és előmozdításával. E megbízás öröndetes eredménye az a Tájékoztató a magyaros írásban, amely immár a postai alkalmazottakat figyelmezteti a leggyakrabban előkerülő nyelvi hibákra és kétségekre. Ez intézkedésnek bizonyára üdvös eredménye lesz; vajha más hivatalok is követnék a jó példát s iparkodnának lenyesegetni a hivatalos írásmódban annyira elburjánzott fattyúhajtásokat!

Reméljük, hogy a Tájékoztató időnként újra meg fog jelenni, bővítve és javítva; továbbá, hogy a benne elrendelt igazítások lassanként a nyomtatványokon s a postai hivatalok föliratain is érvényesülnek, hogy eltűnik a közeg (pl. a vevény-ről, mely maga is térítvény volna helyesebben), a sok szenvedő ige, a távirda (legalább távíró-vá enyhüljön) stb. — Mutatványul közöljük itt a Tájékoztatónak általánosabb érdekű és sikerültebb részleteit (ámbar egyikhez-másikhoz talán fér még szó; egyes más pontokhoz is még utólag hozzá fogunk szólni):

...andó ...endő helyett legtöbb esetben jobb: *kell... tenni, szükséges...* stb. Mint melléknév használható: *halandó, romlandó* stb. Mint igenevet kerülni kell: *fizetendő* stb.

Azon, ezen helyett jobb: *az a, ez a, pl. ez a körülmény.*
 A mutató névmást az illető főnévvel együtt kell ragozni, pl. *azzal a pénzzel és nem ama pénzzel.*

Bírni (besitzen) helyett: *van.* Pl. *A posta azzal a céllal bír.*
A postának az a célja stb.

Behozni a késést (einbringen) helyett: *kipótolja, helyreüti.*

Betartani a határidőt, — a szabályt (einhalten) helyett: *megtartani a határidőt, vagy a szabályt, követni a szabályt.*

Betekintés végett (zur Einsicht) helyett: *megtekintés végett, de helyes: iratokba beletekinteni.*

Beszüntet (einstellen) helyett: *megszüntet* (pl. a forgalmat).

Bevezetni a naplóba (eintragen) helyett: *beiktatja, beírja, bejegyzí a naplóba.*

Cím ismétlése a szövegben, rendeletekben, átiratokban felesleges, tehát: *kir. hivatalnak, tek. igazgatóságnak* stb., a szövegben elmarad a *leadom, áteszem* stb. után.

...da ...de-vel képzett szók rosszak, lehetőleg kerüljük azokat [ne azokat, hanem őket! — Tehát nem távirda; ezt meg kellett volna mondani!].

Dacára, germanizmus e helyett: *ellenére*; vagy: *ennek dacára* helyett: *mégis, mindazáltal, mindamellett*; *annak dacára, hogy...* helyett: *noha, jöllehet, ámbár, habár.*

Eredményre nem vezetett helyett jobb: *Eredménnyel nem járt, meddő maradt.*

Elismervény ellenében, helyett: *elismervény mellett v. fejében.*

Érték után díjaz (nach dem Werte) helyett: *érték szerint díjaz.*

Eszközöl (beworkstelligen) helyett: *teljesít, végez.* Pl.: *A javítást, fordítást én eszközöltem* helyett: *a javítást, fordítást én végeztem.* *Az eszközölt munkálatok* helyett: *a végzett munkálatok.*

Eltart évekig (dauert) helyett: *bele telik (sok év), évekbe kerül.*

Előállít (herstellen) helyett: *létesít, csinál, gyárt.*

Előírni (vorschreiben) helyett: *megszabni, elrendelni, meghagyni.*

Életképes (lebensfähig) helyett: *életrevaló.*

Fokozatosan helyett használjuk néhol: *apránként.*

Fekszik (némely kapcsolatban germanizmus) pl. *a csomag nem fekszik a főpostán* helyett: *a csomag nincs a főpostán.*

Fogalmazásban főként irányadó elvek: világosság, tárgyiasság, szabatosság, rövidség.

Felhagyni az üzletet (Geschäft auflassen) helyett: *abbanhagyta az üzletet.*

Fellépett a betegség (aufgetreten) helyett: *kiütött, mutatkozott a betegség.*

Használni a vonatot (den Zug benutzen) h. *vonattal utazni.*

Höfnfut (heisslaufen) helyett: *áthévíl.*

Igtat helyesen: iktat. (Akadémia.)

Igénybe venni (in Anspruch nehmen) h. *élni vele, hozzáfordulni.*

Kiismerem magamat (ich kenne mich aus) helyett: *eligazodom, értek hozzá.*

Kitesz (macht aus) helyett: *megy, rüg*, pl. 100 *K*-át *tesz ki*, h. 100 *K*-ra *megy, rüg*.

Kiállítani (ausstellen) helyett: *kitölt, megír, elkészít, ad*. Pl. *Kiállítja a szállítólevelet* helyett: *kitölti a szállítólevelet*. *Kiállítja a vevényt* helyett: *megírja a vevényt* vagy: *vevényt ad* stb.

Kiállítás *valaminek* (Ausstellung) helyett: *külső alakja valaminek*. Pl. Ennek a nyomtatványnak kiállítás *tetszetős*, helyesen: ennek a nyomtatványnak *külső alakja tetszetős*.

Készen lenni (fertig werden) helyett: *végezni, elbánni* [elkészül].

Kihozni (herausbringen) helyett: *kiszámít, kiderít, kisül*. Pl. *Ennyit hoztam ki*, helyesen: *ennyit számítottam ki*. *A vizsgálaton azt hoztam ki*, helyett: *a vizsgálaton azt derítettem ki*, stb.

Kívánni valót hagy hátra (lässt zu wünschen übrig) helyett: *sok a kívánni való*.

Kezdeményezésére helyett *jobb: kezelésére*.

Közepette helyesen: *közepett*.

Küldönc (közönséggel szemben) *levélhordó, távirat-kihordó, kézbesítő*.

Képez helyett sokszor *jobb: szolgál*, pl. *alapul szolgál*, és nem *alapot képez*, stb.

Keresztül visz helyett *jobb: megvalósít*.

Közbevetett mondatot általában nem kell használni; ha azonban el nem kerülhetjük, úgy csak rövid közb. mondatot használjunk. ||

Közeg nincs, e helyett: *alkalmazott, tisztségviselő, levélhordó* stb.

Létezik helyett: *van*. Pl. *lakása . . . sz. a. létezik* helyett: *lakása . . . sz. a. van*, stb.

Levélileg (brieflich) helyesen: *levélben*.

Levonásba hozza (levonó-ívben) helyett: *vonja le*.

Mellékelve, csatolva (alatt) (átteszem . . . leadom): *elmaradnak*.

Meghatalmazást érvényen kívül helyeztem helyett: *meghatalmazás érvényét megszüntettem*, v. *meghatalmazást érvénytelennek tekintem*.

Magyaros kifejezéseket lehetőleg gyakran használjunk: *java erejét, lásson hozzá, csorbát szenved, helytálló*, stb.

Mondatok szerkesztése. Együvé tartozó mondatrészeket tartsuk együtt, pl. oly szerződés, mely . . . semmis, helyett *jobb: semmis az oly szerződés, mely . . . stb*.

Mértékadó körök (massgebende Kreise) helyett: *intéző körök* [irányadó körök].

Megrendszabályoz (massregeln) helyett: *elbánnik vele, megfenyíti*.

Nélkülöz helyett sokszor *jó: híján van, [híját érzi]*.

Osztom nézetét (theile die Meinung), helyesen: *Osztozom nézetében, magamévá teszem nézetét, egyetértek vele, csatlakozom nézetéhez*.

Oly értesítéssel v. *oly utasítással* h. *azzal az értesítéssel, v. utasítással*, vagy például *viSSzaküldöm és egyúttal értesítem, vagy utasítom*.

Összekötés rövidebb szavaknál helyén van: *vasút, adóügyi, jegyzőkönyv, helységnév*; de hosszú összetételeket kerülni kell, mert homályossá tehetik a kifejezést. Célszerű a kötő-jel alkalmazása: *folyam-*

szabályozás stb. Így is segíthetünk magunkon: állami rendőrség, belügyi minisztérium stb.

Oda nyilatkozott (sich dahin geäußert) helyesen: *akként, úgy nyilatkozott.*

Odahatni (dahin wirken) helyett *arra hatni.*

Összekötve. *Sok bajjal van összekötve* (mit Schwierigkeiten verbunden) helyett: *sok bajjal jár.*

Összsúly (Gesammtgewicht) helyett: *egész-, teljes súly.*

Podgyász helyesen: *poggyász.*

Postaintézet helyett: *posta v. pósta.*

Részt vesz értekezleten helyett: *részt vesz értekezletben.*

Súlyt fektet (v. helyez) *arra* (Hauptgewicht legen) helyesen: *fontosságot, jelentőséget tulajdonít annak [súlyt vet valamire].*

Szenvedő alakot ne használjunk, sem az ezt pótló *lett -va, -ve*, kifejezést, pl. *lett kifizetve, lett kitéve* stb.

Szóbelileg (mündlich) helyett: *szóval* (élő sz.)

Szolgálatképes (dienstfähig) helyett: *szolgálatra képes, [szolgálatbíró, munkabíró].*

Szönyegre hoz (auf's Tapet bringen) helyett: *szóvá tesz, felhoz.*

Tart beszédet (hält eine Rede) helyett: *beszédet mond.*

Távíratilag (telegrafisch) helyett: *távíratban, a távírda útján* [l. -da de!]

Távol áll tőlem (steht ferne von mir) helyett: *eszem ágában sincs, épen nem, korántsem akarom.*

Tekintettel arra (mit Rücksicht darauf) helyett: *arra való tekintettel, tekintve azt.*

Tisztába hozni (ins Reine bringen) helyett: *tisztázni.* Tisztába vagyok vele (damit) helyett: *tisztában vagyok felőle.*

Tudomására hoz (germ.) helyett: *tudtul ad, közöl.*

Túlérett (überreif), túlszigorú (überstreng), túlhalad (überschreiten) helyett: *elérett, nagyon szigorú, meghalad, fölülmúl.* [De túlhalad nem hibás, v. ö. *túljár, túlrad*].

Tűzásokat és szükségtelen jelzőket mellőzzünk, pl. *legszigorúbb eljárás, tüzetes igazolás, körülményes jelentés, komoly rosszalás, teljesen alaptalan*, stb.

Utánjárás helyett használjuk: *utánajárás-t* is.

Valamit célózni (germ.); helyesebb: *valamire célózni, valamit célba venni.*

Viseltetni bizalommal (Vertrauen hegen) helyett: *bizalma van.*

Visszavárolag helyett: *visszavárva*, v. *kérem visszaküldését, azután terjessze fel*, stb.

Vonatkozó-t önállóan nem szabad használni, tehát: *vonatkozó iratok* h. mondjuk: *az ügyre vonatkozó iratok* stb. [v. az illető ir.]

Vonatot elaludta, lekéste helyett: *vonatról lekéssett, a vonat érkezésekor aludt.*

Zavarba hozni (in Verlegenheit bringen) h. *zavarba ejteni.*

Helyes!

A NÉPNYELV IDEGEN SZAVAI.

(Nyr. 30:206.)

A Nyelvőr hasábjai már sokszor tárgyalták azokat a fölösleges idegen szavakat, melyek nyelvünkbe betolakodva, eléktele-nítik, és soha meg nem honosodván, az eredeti szókincsben kárt tesznek; szó volt módtalan elterjedésük okairól is, a tudákosságról, tetszelgésről, lelki tunyaságról és nembánomságról mind az előbeszédben, mind az írásban. A nyelv, melyet nyelvtisztítóink e szempontból vizsgáltak, leginkább a művelt osztály társalgási és irodalmi nyelve volt, a nép nyelvének fölösleges idegen szavait így még kevésbé tárgyalták, különösen pedig nem azokat az okokat, melyek elterjedésüket előmozdítják. Gyűjtőink válasza a szerkesztőség kérdéseire (Nyr. 30:206.) meglehetősen anyagot szolgáltatnak e célra. Az adatok tanúsága szerint, s ez a nép ösmérője előtt sem idegen dolog, nem teljesen azonosak az okok, melyek benne a fölösleges idegen szavak mértéktelen elharapódzását előidézik, mint a művelt osztályok nyelvében. A lelki tunyaságot és nembánomságot sokkal kevésbé vehetjük okúl a népnél, mint a művelteknél. A tanúltság alacsonyabb foka, a szűkebb látókör mintegy leszállítja az erkölcsi felelősséget és beszámíthatóságot, melyre a műveltebb embernél hivatkoznunk lehet és kell: Ép ezért a nép sokkal kevesebb bírálattal és inkább öntudatlanul fogadja be a külső benyomásokat, nem sokat okoskodik, s amit készen kap, azt úgy veszi, ahogy kínálgatik. Ha nincs az új tárgynak, fogalomnak neve, leleményessége hamar talál szemléletes jelzőt, de ha az új fogalommal egyidőben az idegen szót is hallja, habozás nélkül átveszi, csekély hangtani és hangsúlybeli módosítással beleolvastja szókincsébe. Ez a folyamat hű mása annak, mely a nyelv fejlődésének legkorábbi idejében ment végbe, csak hogy itt évszázadok működtek, míg amott évekről, legfeljebb évtizedekről lehet szó. A különbség csak az, hogy a nyelvfejlődés korai idejében az egész nemzetet érdeklő, a nemzet életét is átható folyamat működött, az élet kezdetleges szükségleteit kellett kielégíteni, míg ma ez az érdek és szükség csak részleges, sőt gyakran csak esetleges is. Régen egy új élet alapvetéséhez járult hozzá, ma egy meglevő egész kiegészítésével szolgál. Innen magyarázhatjuk, ha a lefolyt időt teljesen nem tekintjük is, hogy mért símultak régen az idegen szavak sokkal szorosabban a nyelv eredeti szókincséhez, s mért tartják meg ma többé-kevésbé idegen ruhájokat. A lelki tunyaság és nembánomság mellett a tetszelgést és tudákosságot is kevésbé okolhatjuk; a városi élet s vele együtt a városi nyelv utánzása sokkal tudatlanabb, semhogy minden esetben szándékos majmolásnak mondhatnók. Sokkal inkább az élet külső körülményei, mint belső mozzanatok okozzák a népnyelv élősdiének elszaporodását. Az újkor nagy változásai nemcsak a városra, hanem a falúra, a pusz-

tára is hatottak. A tizenkilencedik század társadalmi és műszaki vívmányai a nép legalsó rétegét sem hagyták illetetlenül. A jobbágyság idejében a nép érintkezése az úri renddel, a falú közlekedése a várossal igen kezdetleges volt. A jogi érintkezés kimerült a jobbágyi kötelességek szűk körével, a hadi szolgálat nem ölelte fel a népet teljes egészében, néhány tősgyökeres mester-ségen kívül a kézművesség a városok jobbára idegen iparosainak kezében volt, a kenyérkereset nehézsége még nem kényszerítette a föld népét, hogy lakóhelyét odahagyva más területen, idegen ajkú megyében, vagy talán országban is járjon a megélhetés után. Mindez a jobbágyság megszűntével alapján megváltozott. A közlekedés könnyősége nemcsak közelebb hozta egymással a távollakókat, hanem az együttélőket is szétszórta; a város és a falú érintkezése belsőbbé vált; az idegen nyelvű hadi szolgálat idegen nyelvű vidékre vitte a legényt; a cselédszerszövő városba a leányt; egyes iparágak a falvakba is kitelepedtek, viszont sok munkáskezet csaltak a városba; a gyár-ipar fellendülése mindenünnen toborzott dolgos erőt: szóval az addig egymástól különvált rétegek kezdtek egymásba olvadni, s ennek a nép eredeti lelki és erkölcsi tartalma adta meg az árát. Vegyük még hozzá a vallási és erkölcsi élet megváltozását, az iskoláztatás, különösen az írás-olvasás emelkedését, a nyomtatott betű elterjedését az utolsó tanyába is, és világosan előttünk állanak az okok, melyeknek meg kellett változtatniok a népnek nemcsak fogalmai körét, hanem nyelvét is. Megváltozott a ható nyelvek viszonya is; a régi világ vallási és jogi élete főleg a latinból vette idegen szókészletét, német elem csak itt-ott jutott bele a katonáskodás és a mesterségek révén; a hazai idegen nyelvek csak nyelvterületük határain érvényesültek (v. ö. Szirmai Antal gúnyolódását Hungaria in parabolis-ában). Az új idők új körülményei százával terjesztették a német nyelv szó- és szóláskészletét s vele együtt szivárogtak be, kivált a katonaság révén, egyéb európai nyelvek elemei is. Az idegen szavak tömeges betódulásának tudom be, hogy legnagyobb részük nem vált meghonosodott jövevényszóvá, a magyar fül s a hangképző szervek lassan hozzászoktak a legidegenebb és legnehezebb hang-, különösen mássalhangzó-csoportokhoz, s míg régen még a *stab*-nak is *istáp*-pá kellett válnia, most *strike* is megmarad *sztrajk*-nak.

Ennek a sok idegenségnek betódulása természetesen a nemzeti lélek megcsorbulásával jár. Az európaiasságnak elterjedése megakadályozza a már-már meghonosodott idegeneknek, főleg mesterembereknek és gyári munkásoknak teljes beolvadását, egvszínűvé teszi a külföld munkásaival, sőt egyre több tiszta magyar elemet von el és olvaszt magába. Már most a művelt osztályok feladata volna teljesen magyarrá válva arra hatni, hogy városi életünk egészen megmagyarosodjék, a társadalmi, kereskedelmi és ipari élet nemzetivé tételével arra hasson, hogy ennek az eleurópaiasodásnak útját állja s a még megmaradt, kevéssé illetett — majd azt mondtam fertőzött — magyarsággal, a föld népével kezét

fogva, segítségére siessen a veszendőbe menő nemzeti léleknek. E helyt természetesen csak nyelvi kérdésről lehet szó, de van ennek társadalmi és erkölcsi oldala is.

E futólagos elmélkedés után kísértük felállítani a tárgyi csoportokat, melyekben népünk élősi idegen szavai szedhetők. Ezt az anyag elégtelensége és hézagossága miatt sajnós, csak vázlatosan tehetjük, mert gyűjtőink nem az ország minden részéből küldték adataikat s ezeket is inkább csak ötletesen, rendszer nélkül szedték össze. Ezért a jövőre nézve kerjük, irányítsák figyelmüket főleg arra, hogy egy-egy tárgyi kör idegen szókészletét lehetőleg teljesen gyűjtsék egybe, ennek több haszna van, mintha innen is onnan is egy-egy adatot szolgáltatnak; fontos továbbá az is, hogy a szavak pontos magyarázata is meglegyen, mert sokszor egy és ugyanazt az idegen szót más-más vidéken más-más értelemben használják. Az eddig beérkezett adatokat vidékek szerint adjuk, ahogy gyűjtőinktől kaptuk s a következőkben csak nagyjában jelezzük a tárgyi köröket, melyekben idegen szavak vannak, ezek természetesen szaporíthatók lesznek, ha több anyag áll rendelkezésünkre.*

1. A régi közéletből maradtak (délibarátom, dikció, figura, egzemplár, áperthe, ágál, gesztikulál, komenció, konfidens, lunátikus, megreperál, interes, perszóna, spádé stb.). 2. Egyház (kurátor, plébános, processzió, mártir, eklézsia stb.). 3. Iskola (grifli, cirkalom, cirkli, egzáment, kolégyom stb.). 4. Jogi élet (fundáció, juss, apellál, citál, egzekúció, konfiskál, testál, testaméntom stb.). 5. Gazdasági élet (árenda, fundus instruktus, palánta, porció, terminus, inspektor, dominium stb.). 6. Betegség (doktor, katalus, patika, vízum répertum, klistér, flastrom, macerál stb.). 7. Katonaság (firer, káplár, frajter, lájtinánt, óbester, kvártély, strózsák, raport, silbak, dunkli, kantin, lénung stb.). 8. Mesterségek, foglalkozás (bakter, vincellér, mili-mári, cupringer, fuser, colstokk, mutter, seft, cenzár stb. V. ö. Frecskay János: Mesterszótár. Hornyánszky V. kiadása.) 9. Ház és részei (fundamentom, stakatúr, stelázsi, sublót, serbli, porta, kanális stb.). 10. Ruházat (rékli, lajbi, stafíring, míder, hózen-tráger, untercikk, parapli stb.). 11. Játék (sandzsíroz, durák, vándli, guberál, kucséber, kugli, ándung stb.). 12. Városi élet (flaszter, fábrika, flegma, kalucsen, kaszinó, kelner, lump, kukker, gigerli, ringlispíl, ázlóg, kuffer stb.). 13. Kereskedelem (percent, pankrót, licitál, krach, pakkol, pudli, ráta stb.).

* Az adatok a válaszok 9. pontja alatt vannak.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Simonyi-Balassa nyugodtan magukra vehetik azt a szemrehányást, hogy még a meghonosodott német szólásoktól is idegenkednek, üldözik vagy legalább kerülik őket. Egy nagy szótár kétségkívül egyforma bánásmódban fogja részeltetni mind a tősgyökeres magyar, mind pedig az idegenből átvett szólásokat. Simonyiéknak azonban választaniok kellett, hogy a német szót vagy szólást a magyar nyelvtudatnak inkább megfelelő kifejezéssel fordítsák-e, vagy az eredetihez közelebb állóval. Akár meghonosodott, akár még nagyon is érezhető németes kifejezéssel élnek, amelyek közt sokszor különbséget tenni vajmi bajos, csak elősegítik a németességnek azt a szörnyű burjánzását, mely ujabban a Ballagi-féle szótárakból indult ki. Szerintem a meghonosodott németességet sem kell pártolnia egy szótárnak, kivált kisebbnek, iskolai célra szolgálónak, mert az ily idegenszerűségek, ha sűrűn élünk velük, újaknak szülőivé lesznek, ha pedig kerüljük őket, lassankint épp úgy kiszorulhatnak a használatból, amint kiszorult sok megátalkodott neologizmus, melyet a »Nyelvőr« halálra ítélt vagy megbélyegzett (vigarda, távirda sat.). Ne legyezzünk hát a meghonosodott idegenszerűségeket se, hacsak pótolhatatlan szükség nincs rájuk. Nem kell megrónunk használatukat, de nem szükséges elősegítenünk, ha jó magyar megfelelőt tudunk helyettük, mert különben e magyarosságok, saját törülmetszett szólásaink, veszítenek tért.

Simonyiéik tehát nagyon helyesen tették, hogy lehetőleg a némettől elűtő nyelvhasználatnak adtak elsőséget. Akkor szolgáltak volna rá a gáncsra, ha nem így tettek volna; valószínű, hogy a BSz. V. J.-je akkor azért támadt volna rájuk s akkor méltán. Most ellenben csak a vak nem látja, hogy kákán is csomót keres. Csupa olyan kifejezést ajánl, amely német gondolkodás szülötte, még ha Arany és Petőfi tanúskodnak is mellettük. S a legtöbbjéről kerekén tagadom, hogy akár csak meghonosodottnak lehessen is nevezni. Sült németességek, melyeket csak azért nem értünk félre magyarokul, mert németül is tudunk. Ilyenek kevés kivétellel mindazok, melyekről a »Nyr.« most utóbb (30:330—331.) megemlékezik:

»Vörös kakast dob vagy vet a házra, vörös kakas száll a házra« — magyarnak merő értelmetlenség. Csak a németül tudó értheti meg. Nincs is elterjedve, quod deus avertat!

»Sok van a füle mögött.« Somogyi paraszt, de minden meg nem vesztegetett fülű magyar úgy fogja érteni, hogy bizonyos apró férgekről van szó.

»Tükröt kap« nem a kabát, hanem a leány a legénytől, az asszony az urától. Uri asszony velencei tükröt; parasztleány a bábostól valót, amely körül lehet. A »kabát tükrét« egye meg V. J. úr vacsorára.

»A fülén fekszik v. alszik« az éber juhászkutya is. Az még nem jelent mély alvást. Mélyen csak a bunda alszik.

»*Nyers selyem*«, nyers germanizmus, rosszabb a sütnél. Süsse meg V. J. úr!

»*Jó napot csinál*«. Csinján evvel a csinál-lal! Népies, de azért mégis németes biz' ez. Az én fülem nem veszi be.

»*Kifekszi magát, oldalát, hátát*«. Kifeküdtem magamat, hogyha egyszer isten igazában jó sokáig elfekhettem. A többi nem magyar.

Nem sokkal jobbak, noha elvétele Arany és Petőfi is élnek velük:

»*Fübe harapott*«. (Er musste ins Gras beissen.) Jól van Simonyiéknál: Ott hagyta a fogát. Az előbbi rémes németesség, Petőfi és V. J. úr ellenére.

»*Fülem mellé rovom*« (Ich werde es hinter die Ohren schreiben). Simonyiéknál: *megjegyzem magamnak*. Jól van. De lehet másként is: *eszembe veszem, elmémbe vésem v. rovom*. A másik megvan ugyan Aranyánál, tehát meghonosodottnak tekinthetjük, de azért német volta kétségtelen, s jobb, ha kerüljük.

Ugyanez áll a *masült*-re is. Ezt különben már egy más osztályba sorozhatjuk: abba, amely bár németből való, de olyan szemléleten alapuló képeket foglal magában, amelyek a magyar gondolkodáshoz már közelebb állanak s épp ezért kevésbé ütődünk meg rajtuk. *Masült, újdonsült* a »neugebacken« értelmében magyarul is *beválik*, de mégsem oly jó, mint a Simonyiéknál levő *újon cseperedett*. Szintígy:

»*Hegyet-halmot ígér*« németes, de közel áll a magyar felfogáshoz, mert rokon ezzel a tősgyökeres szólásunkkal: *fűt-fát ígér*. Ez pedig ugyanaz, amit Simonyiék mondanak: *egyet-földet ígér*. U. i. mind a kettő e helyett van: *egész világot*. (V. ö. a finnben: *maa-ilma* »föld-ég« = világ.)

»*Úgy áll rajta a ruha, mintha ráöntötték volna*« és:

»*Ötig se tud olvasni*« egyszerű szóképek, melyek — azt hiszem — minden nyelven ugyanazt jelentik. Ezek tehát nem németességek, de nem is oly magyarosak, mint a Simonyi-B.-nál levők. Ugyanílyenek:

»*Tojás akar okosabb lenni a tyúknál*«. »*Mintha tojáson járna*«. »*Lógatja az orrát, lóg az orra*« vagy: »*lelóg az orra*«. Képes beszéd, amely minden nyelven érthető.

»*A bor itatja magát*«. Erre nézve igaza van a bírálónak. *Csúszik* helyes. *Jól* főlöszleges, de miért volna hibás? »*Csúszik a bor!*« — Még pedig jól csúszik. — Hanem hogy a méz *nyalatná magát*, azt kötte hiszem. Még kötte se!

»*Szépelme, széplélek*« (Schöngeist). Ebben megint igaza van. A szótár *szellemeskedő embere* némileg gúnyos ízű, a Schöngeist nem az.

Elvégre több szem többet lát, s a vak tyúk is talál szemet; a bírálótól is telik jó dolog, habár elvakultsága rendszeren félrevezeti. A legszebb példáját ennek az elvakultságnak akkor mutatja be,

amikor igaztalanul — és öntudatlanul — lerántja Gyulai Pál magyarságát is, hogy Simonyiékat üthesse. Csak az a különös, hogy Gyulai nem koppant a körmére, mikor az ütés őt is éri. Azt mondja a bíráló, hogy nem *kőben*, hanem *kövön* botlik meg az igaz magyar. Elfeledte Gyulai versét:

Megbotlottam egy nagy *kőbe* —

(A folytatás bezzeg eszében volt: »Szuronyt szegezsz és előre« — Simonyiékkal ellen). Bátorodom kérdezni mindenkit, aki olvasta vagy tanulta ezt a költeményt: megbotlott-e a nyelvérzéke *ebben a kőben*? De azért lehet ám a *kövön* is megbotlani. Öreg emberről vagy kis gyermekről (egy dolog az!) mondhatjuk, hogy: *a sima kövön is megbotlik*. Ha jár az ember, nekimehet véletlenül egy kőnek és megbotolhatik *benne*; ha pedig *kövön*, mondjuk a templom sima kővén sétál, megbotolhatik *rajta* pl. a saját lábában vagy a *máséban* avagy más valamiben, ami a *kövön* van. Az ember *botlog* a földön, *megbotránkozik* valamin okkal vagy ok nélkül, *belebotlik* valamibe, megbotlik *valamiben* és megbotlik a *simá kövön is*. Ez történt a bírálóval. Váljék egészségére!

J. V.

NYELVMŰVELÉS.

Ízléstelenségek. A BSz. híres szótárbírálatának részleteire még vissza fogunk térni, ha nem fogunk is minden egyes tételével foglalkozni (megmondta már Pázmány Péter: Egy bolond is olyan követ taszíthat a kútba, kit tíz okos sem tud kihúzni). De addig is szóvá kell tennünk a bírálatnak egyik jellemző vonását: a rút ízléstelenséget. — A BSz. mint Kazinczyék híve sokszor a legfinnyásabb ízlést színelve akadékoskodott, mikor jeles költői műveket kellett török-szakad ledorongolni (igaz, hogy máskor — hogy, hogy nem — viszont a *sivány kafacokat* is mentegeti és dédelgeti). Mikor a nyelvőrök megindították kemény harcaikat a nyelvújítás fattyuhajtásai ellen, a neológusok a többi közt azzal vádolták őket, hogy »bagóízű« népiességekkel akarják megmételyezni irodalmunkat. Már most nevezetes, hogy a BSz. — mely nálunk az ízlésnek egyik legfőbb őre volna (hogy már!) — a Nyelvőrnek egy-két régebbi írójától éppen csak ilyen bagóízű kafacokat tudott eltanulni. Hogy is mondja a német? *Wer schimpft, der kauft!* Azt olvasta p. a BSz. a Nyr. 8:24 lapján: »Szentül hittem, hogy ő a kapott sebeket avval a böles tanulsággal keni meg... *Szürkcapca ésszel hittem*« (Lehr A. *idénydöngető* cikkében). És íme ezt utánozza most a BSz. 106:106: »*Szürkcapcaeszü magyarság.*« Azt olvasta továbbá Nyr. 8:65 (ugyanabban a cikksorozatban): »Tamáskodik ott, ahol tények beszélnek, sőt *lábbal rúgja a kézzel foghatót.*« És most maga is ezt írja 106:101: »*Lábbal rúgják, amit kézzel érnek.*« (Ha majd a bíráló fölcsap műfordítónak, bizonyosan evvel a cifra kafaccal fordítja majd Schiller mon-

dását: *Warum in die Ferne schweifen...*) — Az is választékos kifejezés a BSz.-nek (106:459): »Simonyiék *köpik a markukat.*« — Hasonló alszerű ízlés mutatkozik abban, hogy a BSz. bírálója, mikor egyes kifejezéseket ócsárol, a szótár szerkesztőinek azt kívánja, hogy ne tágulhassanak a háztól, hogy egyék magukat (115) stb. stb. — Nem akarjuk itt a BSz.-nek összes ízléstelenségeit összehordani (egy részét úgyis összeállítottuk a hely színén közölt válaszukban 442, a bíráló viszonzválaszában pedig — jöllehet egy kissé már juhászködőbb — a paraszt furfang mellett annyi még a paraszt gorombaság s a vége olyan durva hencégés, hogy a közepes ízlésű olvasó is megbotránkozott benne). Csak még azt az érdekes újdonságot említjük, hogy az előkelő BSz. bírálója bírálatát olyan csúfondároskodással fűszerezi, amely a buta és barbár fajgyűlölet szemetjén termett. Bővebben evvel az undorító jelenséggel nem kell foglalkoznunk, eléggé megleckéztette a magyar nyelvészet antisemitáit Szarvas Gábor »a Polgári Iskolának és rokonainak« szóló cikkében. Olvassák el az urak és okuljanak belőle!

ANTIBARBARUS.

Kikezdés, bekezdés. Ásbóth O. *Bráha, brága* c. cikkéhez volna egy-két szavam. Nem a tudós fejtegetését akarom kikezdeni, csak egyik kifejezésében akadtam fönn, melyet nemcsak ő, hanem mások is nézetem szerint helytelenül alkalmaznak. Azt mondja ugyanis az említett helyen: »Mindjárt az első rövidke kikezdést így végzi.« Megtekintettem Melichnek a bráharól szóló cikkét s láttam, hogy Ásbóth *kikezdés*-en a szövegnek két, a többinél beljebb kezdett sora közé foglalt részét érti. Már pedig a *kikezdés* főnévnek s a *kikezd* igének egész más az értelme. *Kikezd* = kidörzsöl, kirág (pl. a szű kikezdi a csontot), kiesz (pl. az ecet kikezdi a márványt); átvitt értelemben: bosszant, vkivel kiköt, vkibe beleköt, cáfolni. Eredeti módon használta e szót egyszer a szerencsi cukorgyár valamelyik munkása, mikor azt mondta: »A gép elkapta a cimborám s már a fejét is *kikezdte.*« *Kikezdés* = kidörzsölés, kirágás, bosszantás sat. Szerény véleményem szerint arra a fogalomra, melyre Ásbóth a kikezdést alkalmazza, a *bekezdés* a helyes magyar kifejezés. (Hej! egyik professzorunk de sokszor *kikezdet*t bennünket mint kis diákokat, ha *bekezdés* helyett *kikezdést* mondtunk.) Mikor írás közben valami új gondolatcsoportha fogunk, új soron, *beljebb* kezdünk írni, szóval *bekezdünk*, nem pedig *kikezdünk*, feltéve, hogy a bekezdésben nem akarunk valakit kikezdeni, mint ahogy Ásbóth, Melich állításait kezdette ki cikkének második bekezdésében.

PARTOS ERVIN.

Feleség? asszony? Kételkedéssel olvastam Kardos Albertnek a Nyelvőrben (29:516. 517) közölt »Magyarnak feleség, németnek asszony« című cikkét. Azóta különös figyelemmel kísértem ezt a két kifejezést s meggyőződtem arról, hogy K. A. mégis csak tévedett, mikor azt állítja, hogy »más az, ha az embernek *felesége* van,

ismét más, ha *asszonya*.« Megfigyelésem eredményét, több helyről is, alábbiakban közlöm.

1. Elharangozták már a delet. Udvarunkban a favágó nem hagyta abba a munkát. Kérdezem tőle: hát maga János bácsi, nem eszik ebédet? Feleli: Eszem én, de hetipiacon volt az *asszony*, ma utóbbra esik az ebéd. Ránézek.

— Mondja csak János bácsi, *asszonya*, van csak magának, és nincs *felesége*?

Má' hogyné vóna az *asszonyom* a feleségem, nem ojjan ember vagyok én, hogy csak úgy ájjak össze akárkivel is.

— Hát mért mondja *asszonyának*, mért nem úgy mondja, hogy *feleségem*? Elmosolyodott...

— Má' kérem, nem beszélünk mi úgy, mint maguk, úriemberek. Mi má' csak asszonynak mongyuk az *asszonyt*.

2. Ceglédi embertől (komoly öreg úrtól, ki vagy 55—60 éves lehet) hallottam elmondani, hogy: »voltunk mi is 7 évvel ezelőtt Koritnyicán az *asszonyommal*; de csak 4 napig időztünk ottan, mert *asszonynak* nagyon erős volt ott a levegő.«

Az *asszonya* ennek az úrnak, kinek még az öregapja is Ceglédén született, a hites felesége, akit sem tréfásan, sem gúnyosan mondott *asszonyának*.

3. Hódmezővásárhelyen kérdeztem egyik tanítótársamtól:

— Hát a *feleséged* nincs itthon? Erre ezt felelte:

— Az *asszony*, az künn van a gyerekekkel a Népkerthben.

4. Somogy megyében (Pusztá-Meggyesen) szintén csak *asszony-nak* mondja a parasztember a hites asszonyát. A nem hites asszonyt pedig úgy nevezi: »*valami nőszemély*.«. »Összeszűrte a levelet valami nőszeméllyel.«

Azt sem értem, miért kellene magyar nőtől azt kérdezni, hogy kinek az *asszonya*? — Ki az ura magának lelke-asszonyom? Így kérdezi az igazi magyar ember; ha pedig munkás-osztályhoz tartozók beszélnek egymás között, így kérdeznék: »kinek a cseléggye vagy lelke-m?« Ezekre a kérdésekre aztán a menyecske nem felelné azt sem, hogy a Kabódi Pista *felesége* vagyok, sem azt, hogy a K. P. *asszonya* vagyok, hanem csak így: a Kabódi Pistáé vagyok már karácsony óta.

5. Pusztá-Kengyelen (Mezőtúr és Szolnok között) jegyeztem fel ezt a népdalt:

Az *asszonyom* szemöldöke
Többet ér, mint más hat ökre,
Mer' az ökör szántóvető,
Kis angyalom hű szerető.

Az *asszonyom* szeme, szája
Többet ér, mint Buda-vára,
Mer' Buda-vár az országé,
A Juliskám a magamé.

6. Általánosan ismert népdal ez is:

Nékem ojjan *asszony* kell, ha beteg is, keljen fel,
Főzze meg a vacsorát, úgy várja-várja az urát.

Világos, hogy ebben is hites feleségről, nem pedig holmi másról van szó.

Kardos A. támadása az *asszony* ellen, ezek szerint nem elég alapos. Annyi áll, hogy a *feleség* magyarabb kifejezés, mint ilyen értelemben véve a *nő* szó, mert ezt bizonyos megvető hátsógondolattal ejti ki a nép. A köznép száján a *nő* egyértékese a *rossz személynek*. — A *feleség* mégis inkább csak ú. n. jogi kifejezés. Az igazi, hamisítatlan parasztember nem használja; legalább én eddig — pedig múlt év óta szinte utána járok — nem hallottam.

Sőt urak között is néha már szinte tréfára fordítják a *feleség* szót, mondván: várom a kedves *feleségemet* (feleségemet helyett).

BÉRCZI FÜLÖP.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 30:206. — Vége.)

6. *Megszólítások.* *Anya megszólítása:* Ides anyám, éds anyám, édes anyám, ides szülém, nyanya. Névmasa: kê, kéd, maga. *Apa megszólítása:* Ides apám, éds apám, 'des apám, papa. Nm. kê, kéd, maga. *Öregszülők:* Öregapám, öreganyám, öregmama, mama, öregszülém. *Házastársak:* Anyuk, aptyuk, te asszon, te ember, öregem, fiam, uram, feleségem. Rendesen tegezik egymást, de ha az asszony idősebb férfihoz megy nőül, akkor kèdezi; a férj a feleséget soha sem. *Testvérek:* hugom, öcsém, néném, bátyám, testferem. Egy-mást tegezik, csak ha igen nagy köztük a korkülönbség, az idősebbiket magázzák. *A szülők a gyermekekhez:* fiam, lányom, szógám, cselédem, kőkem, csibém, galambom, angyalom, ides vérem, magzatom, rózsám, virágom. Mindig tegezik. *Rokonok:* Ángyi, gyángyi, keresztapám, keresztanyám, komámasszony, komámuram, keresztkomám, ipam, napam, vejem, menyem, kisebbik uram (a férj öccse) urambátyám, urabácsi, hugom, öcsémasszony, sógorasszony, sógor. Csak akkor tegezi az öregebb a fiatalabbikat, ha egy falubeliek. *Falubeliek:* testfér, pajtás, pajti, szomszéd. Egykorúak tegezik egymást. *Idegenek:* Földi, komám, atyafi. Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — A gyerekek szüleiket: idésapám, idésanyám, nyanya. Az asszony és az ember egymás között: aptyuk, anyuk; ha gyerek is van a háznál: a zaptya, a zannya; az asszony mások előtt, ha nincs jelen az ember: a zuram, zembërëm; az ember mások előtt, ha nincs ott az asszony: a zasszony. A testvérek egymás között csak a körösztnévükön szólítják egymást; más előtt: néném, bátyám, öcsém (lányok is így mondják a fiatalabbat), hugom (csak a férfigyerek beszél így fiatalabb leánytestvéréről). Ha a testvérek közt a férfi megházasodik, felesége a többi testvérének: ángya; ha pedig a leány megy férjhez, ennek az ura a többi testvérének: sógora (ángyom, sógorom). A megházasodott férfigyerek és a férjhez ment leánygyerek szülei egymást nászuram, nászasszony névvel illetik. Az asszony urának apját: ipam-nak, az anyját: napam-nak mondja, hasonlókép az ember feleségének az apját illetőleg az anyját. Viszont az asszony vagy az ember szülei lányuk urát: vóm-

nek, gyerekük feleségét: menyem-nek mondják. A sógor elnevezést a testvérek nemcsak leánytestvérük urára szorítják, hanem minden távoli rokonára is kiterjesztik. Ha egy családban valaki egy gyereket megköröszöltet vagy megbérmáltat a gyerekek szülei: komám uramnak, feleségét komámasszonynak hívják, s ezek is viszont a gyerek szüleit. A gyerekeknek pedig ezek: körösztapám, körösztanyám, de nemcsak a megköröszöltetteknek, hanem testvéreinek is. — Az ismerősök közül az öregebbeket a fiatalabbak: bátyám-nak, néném-nek szólítják, hozzátéve mindig a körösztnévüket is. Az öregebbek a fiatalabbakat öcsém, hugom néven nevezik. A legények egymást: pajtás, barátomnak hívják, a leányokat: hugomnak. A fiatal menyecske neve: ifi-asszony, menyecske. Egyéb megszólítások: tő, kő; maga csak a kabátos embereknek jár. A falubeli urakat tésur, tésasszony, asszonyság névvel tisztelik meg. Idegen falubeli embert urabácsinak, asszonyt nénémasszony, asszonynéném, néninek mondják. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. — Legelterjedtebb: idős apám, idős anyám, öregapám, bátyámuram, vőmuram, öcsém, hugom, nászom, ángyom, nénémasszony, földi, komám, sógorom; tő, ő, maga, kőed, mink, tik, űk, űnéki. Bábolna. (Komárom m). Kotucs János. — A férj a feleséget keresztnéven: Te Zsuzsi, te Mária. A feleség a férjet kődezi (kő). Így szólítja meg: Ugy-e hej! Ha a hej-et elhagyja, azt mondják róla, hogy nem tisztőli az urát! Ritkán mondja, hogy maga, vagy kő (kend), rendesen elhagyja s csak így: Mondja, gyűjjön, tegye stb. A szűlők gyermekeiket keresztnéven szólítják; ha egymással beszélnek róluk, így említik: Kis cselédem, kis családom, vagy kis szógám (nekem két kis cselédem v. családom: gyermekem van). A gyermekek a szűlőket kődezik: őd'sapám kő; hajja e kő édes anyám v. nyanya. A testvérek közül az öregebbek a fiatalabbakat keresztnéven te-nek, a fiatalabbak az öregebbeket pedig kődezik és János, József stb. bátyám-nak mondják. Maga helyett ezt is mondják ő. Idősebb fitestvér fiatalabb nőtestvérét hugámnak mondja, de idősebb lánynak fiatalabb leánytestvére nem huga, hanem őccse. Általában csak férfi mondja a fiatalabb asszonynak, hogy hugomasszony; asszony a fiatalabb asszonyt őcsémasszonynak tisztőli. Az idősebb testvér felesége a fiatalabb testvér feleségét menyemnek nevezi s tegezi, a fiatalabb testvér felesége az idősebb testvér feleségét asszonyomnak nevezi s tisztőli. Vőtársak a testvérek férjei. Fiatalabb sógor az idősebb sógorát így tisztőli: Hájja kő sógorom. A feleség férjének idősebb fitestvérét, a sógort: őrebbik uramnak, a fiatalabbat: kisebbik uramnak szólítja, mindkettőt magázva. A nagyanya: őregszűle; különben szűlőnek szólítják általában a nagyon öreg asszonyokat. Napa: anyám asszony; ipa: apám uram. A férj fiatalabb testvére sógornőjét ángyomnak hívja és magázza; a feleséggel körülbelűl egyidőst tegezi és keresztnéven szólítja. Házastársak szűlői egymás közt nászuram, nászasszonyom, távollétben vezetéknevűvel említik: a Varga nász, kivált akinek több násza is van. Az ismerős csaknem egyidős asszonyok, lányok egymást tegezik és keresztnéven szólítják. A fiatalabb lányok az asszonyokat: Juli stb. nénémnek. Azok viszont te-nek keresztnéven. A fiatalabb asszonyok

az idősebbeket szintén néném-nek, szülének vagy kè-nek. Az idősebb a fiatalabbat keresztnéven te-nek. A fiatal emberek egymást keresztnéven tegezve. Ha a szülők komák, gyermekeik is komá-nak mondják egymást. A legények az idősebb házasembereket István stb. bátyámnak. Azok viszont keresztnéven és tegeznek. A legények, valamint a házasemberek is a lányokat és bárki más feleségét, aki náluk fiatalabb vagy egyidős velük, keresztnéven s tegeznek. Viszont azok: maga... bátyám-nak. Az idősebb asszonyokat nénémnek, azok meg a fiatal embereket keresztnéven tegeznek. Idősebb emberek közt, ha gyerek- és legénykorukban a legjobb pajtások voltak is, vége a tegezésnek, már akkor hájja kè komám uram, nászuram, szomszéd uram... Ha egyféle hivatalt (pl.: községi előjáróságot, prezbiterséget) viselnek, így tisztelik egymást: Pajtás uram, sokszor még akkor is, ha már lemúlt róluk a hivatal. A német a magyarnak sógor, a zsidó szomszéd, a cigány koma. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Bátyura (személyragozva: bátyurám stb.), kisebbik uram (a fiatal menyecske így nevezi férjének öccsét, de más ifjú legényembert is), nagypapa, nagynyanya (nemcsak a valódi nagyszülők, hanem bármely idősb közeli rokon vagy idegen, de bejárós személy, amennyiben a bácsi v. néném megszólítás távolabb állókat illet); imbora [?], cimbor, öreg pajtás, kis pajtás. Gilvánfa. (Baranya m.) Nyilasi Rajmund. — Éds apám (atya). Szülém (anya). Bátyám (idősb), öcsém (ifjabb) férfi testvér. Néném (idősb), hugom (ifjabb) nőtestvér. Ángyom (a férfi testvér neje). Öregbik uram, kisebbik uram (a feleség férjének idősb, vagy ifjabb férfi testvére). Öregapám, öregszülém (a nő). Komám, sógorom, apjuk vagy apja (a férj), ha egyenest szólítják, mint harmadik személy pedig az: uram. Anyjuk (az anya) közvetlenül, különben pedig az *asszony*, vagy Kalocsa vidékén: *asszony*. Bátyám uram, nénémasszony az idősb ismerős, kè a sűrűbb érintkezésnél. Nászuram, nászasszonyom a fiatal házastársak szülei egymásközt, míg a fiatalok házastársuk szüleit ipamuram vagy napamasszony vagy e helyett és- (édes-) szülémnek szólítják. Egymásközt a megszólítás kor szerint maga, kè, vagy te. Ismeretlent szomszédnak szólítanak. A nőt, ha fiatal, te, vagy ifjasszony, ha idősb, kè, vagy: hallja maga! Csengőd. (Pest m.) Horváth Kálmán. — Éd's apám, v. apákám; éd's anyám, v. anyákám; ritkán: szülém; nagyanyát híják: mamának v. másikanyának; nagyapát: tatának v. másikapának; ángyi; nászuram; földi; atyafi; bátyámuram; öcsémuram; pajtásuram; szomszéd; ked, kè, maga; pl. Gyűjlik ked nálunk (hozzánk helyett). Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — Az apa és após megszólítása: *apám*, *apámuram*; az anya és anyós: *anyám*, *anyámasszony*, *édes*; a nagybátya: *bácsim*, *bátyámuram*; a nagynéne: *néném*, *nénémasszony*; nagyapa: *nagyapám*, *öregapám*, *papóm*, *papósom*; nagyanya: *nagyanyám*, *öreganyám*, *szülém*, *nanóm*, *nanósom*, *nanným*; az örömszülők kölcsönös megszólításai: *nász*, *nászuram*; *nászasszony*, *nyoszolyó*. A palóc menyecske az urának idősebb fitestvérét *nagyuram*-nak, a nála fiatalabbat *kisebbikuram*-nak szólítja, de járja a sógor és sógorasszony is. A komák kölcsönös megszólítása: *komámasszony*, *komám*-

uram. Az idegenekkel s a magokszőrü előkelőbbekkel szemben használt megszólítások: *nagyjőuram, barátomuram, bátyámuram, öcsémuram, nénémasszony, húgomasszony, öcsémasszony, fölgyi*; maga, kend, ked, kied, kiend. A bizalmasabb megszólítások: *barátom, tesvér, pajtás, cim-bora, heé, heékás, heékásom, komeé, öcse, gyermek*. Akik egymásnak mátkatálat küldtek, mátká-nak szólítják egymást. Mátraalja. Felső-Borsod. Borsodi László. — *Édös apám, édös anyám*, és sohasem *apám, anyám*, még akkor sem, ha más valakinek beszél róluk a gyerek (pl. *kukoricát kapáni vannak édös apámék*; ebben azután benne van apa, anya, néha a testvérek is). *Testvér* így magában rendesen fiút jelent, ha leányról van szó, hozzáteszik lány-testvére ennek vagy annak. *Nővér* teljesen használatlan, helyette használatos vagy a *lánytestvér* (de csakis összefoglalólag nénjére, hűgára mondja; pl. *két lánytestvérem van*: egy húgom és egy néném van), vagy, ha mind a kettő öregebb vagy fiatalabb, mint a beszélő, akkor *két néném*, illetőleg *két húgom* van, s ez esetben már a lány-testvér nem járja. *Öcsém, bátyám, onokatest-vérom* (rendesen csak ez használatos; néha azonban megkülönböztetik így: *onokaöcsém*, v. *onokahúgom, onokabátyám*). *Szülem*: *öreganyám* (de az öreganyám már csak akkor járja, ha valakinek beszél róla a gyerek), *öregapám*. *Nagypapája, nagymamája* — azt mondja a halasi fiú — *csak a zsidó gyerekeknek van*. — Játék közben szokták mondogatni a gyerekek ezt a versikét:

*Édös anyám asszony,
Gyön a cigány asszony stb.*

Ennél több példáját sem tudom az *édös anyám asszonynak*. Mikor megszólítja a gyerek az apját, rendesen használja a *kend*-et is; pl. *Gyüjje' kê be, édös apám*, v. *édös anyám*. *Komámasszony, komámuram, kőrösz koma* (a két első is kereszt komák közt divatos; *kőrösz komát* rendesen olyankor emlegetnek, ha a beszédben az illető 3. személy), vagy csak *koma*; komának szólítják egymást az egyivású férfiak, elvétele asszonyok is. *Bátyámuram*, nagy ritkán *urambátyám* is, *nénémasszony*, *Mári néni*, *Sándor bácsi*; gyerekek így mondják: *nénike, bácsika*; pl. *bácsika, lögyön ujan jó, aggyon egy szál masinát*. *Nászom*. *Nászuramra, nászasszonyomra* egyformán értik, olyan formán, hogy a nászasszonyok egymásról, s a nászuramék is egymásról *nászom* néven beszélnek. Négyszem közt pedig *nászuram* járja; a nászasszonyt — mit én tudom, miért — következetesen kerülik ilyenkor. *Szomszéd, szomszédasszony*. *Húgomasszony, asszonynéném* (ritka mint a fehér holló, helyette a *nénémasszony* forog közszájon). Az asszony az urát mindig úgy említi: *a zén uram, a zén apjukom*, s így szólítja: *hé apjuk* v. *hé apja*; az ember meg így: *hallod-e hé?* meg így is: *hékám*, vagy *hékás*. Az előbbi *ember* (férfi helyett) kifejezésre vonatkozólag megjegyzem, hogy felénk csak a férfiak emberek (a *férfi* nem is igen ismeretes) és így akaratlanul is ráment a pennám, az asszonyok pedig mindig asszonyok (Isten álgya embörit, asszonyát, kicsijit, naggyát). Éppen így vannak a gyerekekkel is. *Gyerök* az csakis fiú, a lányok mindig lányok; a fiú, valamint a férfi, ritkaság-

számba megy. Gyerekeket, lányokat néha tréfásan *cserepárok*-nak, *fogasok*-nak is hívják. Tréfálkozva így dicsekesznek az asszonyok egymásnak — különösen ha eladó lányról van szó —: *Három (vagy annyi amennyi) fogas ruhám van otthon*, s azt értik ezen, hogy hány gyerek szaggat otthon ruhát. De térjünk vissza megint a házastársakhoz. Beszéd közben, ha jó kedve van az asszonynak, elévődik a *zén emböröm*-mel. Ha pedig haragszik valamiért az urára, nem szívesen emlegeti a *zén uramat*, hanem akkor a *zén emböröm*, a *mi embörünk*, a *zembör* járja, vagy csak kurtán 3. személyben beszél róla; pl. *nem bánnya a mi embörünk*, *ha főfordulunk éhön* stb. Más városbelit, de odaváló idegen embert is *kéd atyafi*-nak szólítanak, p. *Huvá hajtya kéd, atyafi, azt a marhát*, vagy: *Hogy vötte kéd, atyafi, azt a riskát?* Természetesen a *kéd atyafi* csak a kérdezőnél öregebb embernek dukál, ha fiatalabb és vidéki, akkor csak *atyafi*, ha helybeli, akkor ilyenformán kérdezik: *Hogy kéték a malacok párba? te!* Az egyívású gyerekek (fiúk, lányok) *té-tu* pajtások; de mikor fölcseperednek annyira, hogy a fiú *suttyó*-vá lesz (17—18 esztendőskorában), a lány meg eladó sorba lép, akkor a lányok elhagyják a tegezést gyerekkori pajtásaikkal szemben s magázzák vagy *kédnek* titulálják őket, de a legények továbbra is *té*-nek szólítják a lányokat. Az öregebb ember a fiatalabbat — ha ismerősök, mindig — *té*-nek szólítja, néha akkor is, ha először találkoztak, különösen, ha nagy a különbség köztük időben. A *tuggya öcsém*, vagy *öcsémuram* is kijár néha, leginkább az öreg emberek élnek vele deákokkal szemben. Viszont a fiatalabb mindig *mögböcsüli* (népies kifejezése a magázásnak) az öregebbeket. A *komák*, kik együtt gyerekeskedtek, természetesen tegezik egymást, ha hosszabb ideig, mindjárt gyerekkoruktól fogva, nem találkoztak is. Az asszonyok már rátartósabbak, mint a férfiak, mert — ha csak kis koruktól fogva mindig együtt nem voltak, — mindenkor megbecsülik egymást. Az asszonyokat a náluk idősebb férfiak *nevükön té*-nek mondják; pl. Azt mondta az urad, Mári, hogy vigyetök ám neki valami kis meleg étét dére. Arra is van eset, hogy fiatalabb gyerekek bátyjukat magázzák, vagy úgy mondják nekik, hogy *Sándor bácsi, kéd*. Tehát a *té, kéd*, *maga* általános, s kit hogy tisztelnek meg, embere válogatja. A *kéd* a magával szemben mindig megtisztelés, még inkább az a *kigyelmed*. A *kigyelmed* megillet asszonyt, embert egyaránt, de csak úgy, ha sokkal öregebbek, mint aki velük beszél. Halas. László Imre. — *Szítapóm, szítanyóm, nagyapóm, nagyanyóm* vagy inkább *nyanyanyóm, ides apóm, ides anyóm*, vagy ez utóbbi helyett röviden *ides*, sőt *ide* (pl. *ides* vagy *ide*’ jöjjik csak), *keresztapóm, keresztanyóm, ángyom*, vagy *ángyomasszony*, (a *sógort* nagy ritkán használják, ehelyett csak nevén szólítják az illetőt, vagy csak így pl. *Szabó sógor*, *Bires sógor* mint harmadik személy), *ipam, napam, komámuram, komámasszony, ecsém, ecsémuram, hugom, hugomasszony, sógorasszony, nászuram, nászasszony*. (Pl. a nászasszonyéknál voltam látogatóba.) Továbbá *gazd’ uram*, ezzel szemben a nő, *asszonyom*, ritkábbak már *nemzetes uram, nemzetes asszony*, van aztán *öreg nemzetes* és *fiatal nemzetes asszony*, *fiatal* vagy *kis asszonyom* (ez

utóbbi is asszonyra és nem lányra vonatkozik). *Te, hé, kend* (csak öreg cseléd), *kigyelmed* (jobb módú), *bátyám* vagy *bájám*, hidegebb megszólítások: *komám*, vagy *komé*, *atyafi*, *atyámfia*, *földi*. Kisujszállás. *Mészáros Kálmán*. — Kecskeméten a házastársak egymást *apám*, *anyám*, *édöm* néven szólítják kedveskedésből. Az alsóbb rétegnél a gyermekek *nyanyá*-nak szólítják anyjukat. Itt a paraszt gyermek minden ismerős, nem ismerős férfit *bácsiká*-nak szólít, a nőket pedig *néniké*-nek hívja. Ha a paraszt ember valami nála magasabb állásával keveredik sógorságba, akkor a *sógor úr* megszólítást használja (Tisza-Ugon is). A *sógor-bácsi* megszólítás az öregebb és távolabbi sógorokat illeti. A napszámos a parasztgazdát *kigyelmed*-nek s *kigyelmetők*-nek (egy személyt többes számban szólít meg), vagy *gazd'uram*-nak nevezi. A szegény sorsú zsellér paraszt-háziaszonyát *asszonyom*-nak szólítja. A cseléd is használja e megszólítást, de az inkább az *ifjasszony* címmel él, legyen *gazd'asszonya* bármily öreg. Általában a szegényebb sorsuak a tehetős parasztasszonyt korkülönbség nélkül *ifj'asszony* címmel illetik. A *hallod-e hé* megszólítással az egy családba tartozók hívják egymást; az asszony, ha nem tegezi urát, *hallja-e hé*-nek szólítja. A *hékás*, *hékám* tréfás megszólítás (a *hékám* több szeretetet fejez ki). (Használatos T.-U.-on is.) Az *öcskös*, *öccse*, *öcsém* szókkal élés ismerősök között rendszeren kicsinylést fejez ki. *Szülém* nagyanya, *szüle*: öregebb asszonyok csufondáros megszólítása. *Ides* (édes) használatos édes anyám helyett. *Öreg anyám*, *öreg apám*: *nagyanya*, *nagyapa*. Itt a fiataloknak minden falubeli *bátyám*, *néném* (Sándor bátyám, Sári néném). *Bátyám uram*-nak egyetlen egy, tekintélyes öreg embert neveznek T.-Ugon, de azt mindenki úgy nevezi. Ugyanez embert hallottam már *öreg gazdá*-nak is szólítani vele egykorú öregemberektől, másra ezt sem mondják. Talán azért jutnak ki neki e kivételes címek, mert a legtiszteltebb férfi az egész faluban. *Nagyasszony* cím csak a pap, jegyző s tanító édes anyjának, vagy a tanító hitvesének jár ki (a papné tiszteletes asszony, a jegyzőné jegyzőné asszony). *Szógám*, *édes szógám*: öreg paraszt emberek szólítják így a gyermekeket kedveskedésből. Az *én emberem*: így nevezik az asszonyok egymás közt férjeiket. Ha nem tegezi a nő férjét, akkor *kendnek* szólítja vagy *magának*. *Rokon*-nak nevezi az úri sorsra jutott fiatal embert a távolabbi rokonság. *Cimborák* az együtt halászók, vadászók, egy csapatban aratók. Mezőtúron *kisasszonyom*-nak szólítja a cselédség a tehetős fiatal gazdasszonyt. Ugyanitt dívik még az *öcsémasszony* is, öregebbek szólítják a fiatalabbat. Somogyi Balázs. — Éds anyám, édes szüle; éds apám; a feleség férjét rendszeren így szólítja meg: *ké*, ember, apjuk; öregapó, öregapa: *nagyapa*; öregebbik uram a férj testvérbátyja, ki viszont testvéröccsének feleségét *ángyi*-nak mondja; a nagyanyát *öregszülének* mondják. Mélykút. (Bácska.) Fenyő Miksa. — Szentesen a férj és felesége *apjuk*-nak, *annyuk*-nak szólítják egymást; az öregapját *öregapám*-nak, az öreganyját *öreganyám*-nak vagy *szülém*-nek hívja a gyermek. *Idős apám*, *idős anyám* a szülők megszólítása; így hívják az ipat és napat is. A gyermekeket így szólítják meg: *fiam* (gyakran a leányokat is). A nagy-

bátyát vagy a családnak távolabb való rokonságban lévő idősebb férfitagjait *bátyámuram*, a nőtagjait *nénémasszony* megszólítás illeti meg; a nagybátyának, nagynénének mondják néha: *bácsikám*, *nénikém*. A testvér és néha a nagybátya feleségét így hívják: *ángyom*. A beszélőnél fiatalabb nőtestvér neve: *húgom*. A távolabbról rokon és a jó ismerős, nem rokon fiatalabb nőt a férfiak *húgomasszony*-nak, a nők *öcsémasszony*-nak tisztelik. Közönséges megszólítások: *sógorom* és *sógorasszony*. A keresztkomák *komámuram*-nak, *komámasszony*-nak szólítják egymást, az összeházasodó legény és leány szülei pedig *nászuram*-nak, *nászasszony*-nak. A *nem rokon* idősebb férfi megszólítása: *bátyámuram*, a nőé: *nénémasszony*; bizalmasan pedig a megszólítottnak vezeté- vagy keresztnéve és a *bácsi* szó, ha férfi; *csakis* keresztnéve és a *néni* szó, ha nő. A fiatal pajtáskodó parasztleányek *komám*-nak, egyenlő névre keresztelt férfiak *druszám*-nak is hívják egymást. A fiatalabb neve *öcsémuram*, vagy (olykor némi megvetéssel) *öcsém*; ezt a kettőt természetesen rokonnak is mondják; az ő helyett gyakran *é*-t használnak. A fiatal idegen leányt *lelkém*-nek, *húgom*-nak, *kis húgom*-nak, olykor *cselédém*-nek, *fiam*-nak szólítják. *Tegezni* csak az idősebb szokta a fiatalabbat; *tegeződni* az egymással körülbelül egyenlő korúak szoktak; csak az urak térnek el ettől a szokástól. A *maga* szó, mint megszólítás, gyéren fordul meg a szentesi paraszt szájában; ha használja, nem nagyon tisztel meg vele senkit sem. A *kend* és *kigyelmed* a fentebb említett megszólításokkal együtt is, nélkülök is használatos. A *kigyelmed* szóval a tiszteletre, becslésre méltó öreg parasztokat szólítjuk meg. Szentes. M o l e c z B é l a. — A szülőket a kis gyermek: *tátá*, *mámá*, a felnőtt: *édesapám*, *édesanyám*. A mostoha szülőket: *apám*, *anyám*. A nagyszülőket: *bapó*, *banyó*, vagy: *táti*, *mámi*, vagy: *nagyapám*, *nagyanyám*. Az apóst, anyóst: *apámuram*, *anyámasszony*. A nászok egymást: *sógor*, *sógorasszony*. A nagyobb testvért, nagybátyát, nagynénét: *maga*, *kéd*, *nagybácsi*, *nagynéni*, v. *bátyám*, *néném*. Ezek férjét: *sógor*, *sógor bácsi*, *nejét*: *ángyó*. A kisebb testvért: *te*, *öcsém*, *hugom*. Férjét a nő: *kéd*, *maga* (még ha fiatalabb is). A férj nejét: *te*, ha idősebb, *maga*. Ismerősök: *tes(t)vér*, *barátom*, *szomszéd*, *te*, *maga*, *nagybácsi*, *nagynéni*, *hugom*, *öcsém*. Idegenek: *földi*, *atyafi*, *bácsi*, *néni*, *maga*. Gyalu. (Kolozsmegye.) D ó c z i J á n o s. — Apa, *anya*, *apóka*, *anyóka*, *ángy*, *ángyom*; *bácsi* vagy rövidítve a keresztnévhez ragasztják a *bá*-t pl. János bá; Jóska bá; földi, *apatárs*, *anyatárs*; *te*, *maga*, *kend*, *kéd*, *ő kéme* e h. *ő kegyelme*; *néni*, vagy a keresztnév után ragasztják a *né* szót p. Anna néni helyett Anna né stb.; *koma*, *komámuram*, *komámasszony*, *komatárs*, *komatársné*. Istensegíts. (Bukovina.) L á s z l ó I s t v á n.

7. Az üres kalász. Nálunk *kalászon* a gabonaneműek *fej-ének* azt a vékony burok részét értik, amely a magot közvetlen takarja és szűrés, vékony szálban végződik. A búzaszem e takaróját *toknak*, *toklásznak* is nevezik, s *tokos* a búza, ha cséplés után sok olyan szem marad, amelyen még rajta van a tok. A kalászok összesége

a szemmel együtt a gabona *feje*. Az üres kalászt *töreknek* mondják. Az üres gabonafejet pedig szintén csak *fejnek*. *Töreknek* mondják egyébként a szalmájáról letört üres fejeket, apró szalmával vegyest. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Meddű kalász. Csabacsüdi. — Fattyú kalász; meddő kalász. Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — Az üres kalászt, ha rekkenő hőség ártott neki, *héütötte* kalásznak nevezik; ha kiverték és szétmállott, *pelyva* lesz belőle; másképp csak üres kalász, legalább a palócoknál nincs más neve. No meg *toklásza* is van. Pelyva, toklász meg szalmatörmelék együtt a *törek*. Belányi Tivadar. — Az üres kalásznak *tokla* [?] a neve. Szeged. Winkler Imre. — Az üres kalászt *meddőnek* mondják Szentesen. Molecz Béla. — Az üres kalászt Csongrádon és Tisza-Ugon *lazának* mondják. P. nyomtatáskor: nincs ebbe szem, csupa *laza*. Kecskeméten, ha a lábon álló gabona kalásza egyenesen áll, nem hajlik, akkor *betegnek* mondják. Somogyi Balázs. — Az üres kalász: *léha*. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczi János. — Az üres kalász *léhás*. Isten-segíts. (Bukovina.) László István.

8. *Erdő-elnevezések*. A pagony szót ismerik ilyen alakban: *pagom*: sűrű, apró bokrokkal benőtt erdőrézlet. Egyéb erdőelnevezések közül csak a *berék* ismeretes tulajdonnévként. *Liget*, *eresztvény*, *avas* ismeretlen. Écs. (Győr. m.) Szabó Sándor. — *Nyék* elnevezés ismeretlen vidékünkön. Használják a *pagony* szót kisebb fásított terület megnevezésére, több ily pagonyt pedig együtt *gesztes* szóval jelölnek; valószínű innét eredt járásunknak is a Gesztesi-járas elnevezése. Bábolnán. (Komárom m.) Kotucs János. — Az esztergom-megyei Bátorkeszi mezőváros északnyugati táján lévő hegyhát egy része *eresztvény* nevet visel. Kemény Lajos. — *Irtás*, *irtványos*, *rezala* (fiatal erdő). Gilvánfa. (Baranya m.) Nyilasi Rajmund. — Szálas; lábas; lapos; nagyfektető [?]; fehérpáódal (fehérpáoldal). Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — A *nyék* és *pagony* szók már úgy járnak, mint az *ebes*, amelynek ősi értelmét csak düllő, illetőleg csalitos, zombékbős vízpart őrzi még imitt-amott; a nép ezt már nem tudja, noha a közelében elterülő réteket *Ebes*-nek hívja. Így jár az *eresztvény* is, mely egy szőlőhegynék a tulajdonneve Hont-Füzes-Gyarmaton, ahol az *Ebes* van. Belányi Tivadar. — A *nyék* ismeretlen. A *pagony*-t csak az erdészek és tanult emberek ismerik és egy-egy erdő-düllöt értenek rajta. A sűrű fiatal erdőnek ezek az elnevezései használatosak: *berek*, *csutaj*, *cseplye*, *surjás*. A vágásra alkalmas, kinőtt, ritkább erdőt *lábas*-nak nevezik. Az *eresztvény* elnevezés, úgy látszik, kiavúlt a használatból. A Mátra alatt, Leleszen, egy düllőt hínak így, de már ez ember- emlékezet óta szántóföld. Mátraalja. Felső-Borsod. Borsodi László. — A *nyék* és *pagony* szavak nincsenek használatban. Csengöd. (Pest m.) Horváth Kálmán. — A *nyék* nem ismeretes sem Kecskeméten sem Tisza-Ugon. A *pagony* T.-Ugon bokrosodó erdővágás. Somogyi Balázs. — *Irtás*. Ha kivágták az erdőnek egy darabját, s a földben maradt gyökerek kifakadtak, sűrű bozótos keletkezik: ez az *irtás*; *nyáros*: nyárfás erdő.

A nóta mondja:

*Pagonyomban széles árok,
Vadat lesni odajárok.
Még a vadat lesem várom,
Megjelenik legott három
Barna kis lány a vágáson.*

Halas. László Imre. — A kért szavak ismeretlenek. Kisujszállítás. Mészáros Kálmán. — Szegeden csupán a *nyék* szó él és folyó mellett fekvő erdőt jelent. Winkler Imre. — *Berek*: víz melletti fás terület. Liget, eresztevény, avas nincsenek használatban. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczi János.

9. Idegen szók: Cájg (1. szövet, 2. élesztő), eszcájg, klázli, cedátus, konvencio, cuspájz, vekli, strajffa, hájzli, istráng, ávizslag (Einschlag), stáció, steszli, verdung, sérhokli. Gelse. (Zala m.) Kertész Manó. — Ávizslag (kénrúd a hordó kénezésére, Einschlag), ápellál, áprehendál, avandzséroz, j'ápitust (jó étvágyat), átrec (adresse), ászentálás, brostú (melltű), bakter, cájg (élesztő), colstok, cilinder, cibil, culáger (fiú, leány, aki a kőművesnek téglát, vizet stb. hord), cruksté (akkor mondják, ha a kocsit visszatolatják a lóval: zurücksteh), csuspájz, degretál, disputál, eszcájg, egzisztál, egzékútio, egreciroz, egzámen, eklézsia, féderes kocsi, ferslag, fölöstököm, fiskárius, férhang, frájter, finánc, fertál, fábrika, figura, forma, fundámentom, férnájsz, fásli, fájin, fájrand, glázli (klázli), gránárium, gusztus, grifli, grádicsony, hángedli (előkötő a csecsemőknél), hájzli, hébér, hapták, indzsellér, ispita, jáger, klinker út, kuglihopp (kávéba való sütemény), komótos, komódia (cirkuszféle tornász látványosság), kuffer, krabátli, kanapé, kápszli, kápli (cipő orrán levő borítás), kalamus, kalamáris, kantinos, kánna, komandéroz, kovártél, kóstál, kóstol, kuncsaft, krigli, kugliz, konvenció (urasági béresek fizetése terményben és pénzben), kalandárium, kurátor, koperta, kompánia, kászli, lavór, lájzli, mutter (csavartok), masina, májter (vakolat), májszter úr, maséroz, minutom, menázi, mustra, magazin, ókula, ómárium, ordinári, ordinánc (akit a bíró elküld a szomszéd falvakba levéllel, üzenettel), puter (vaj), proseeccio, pomádli, pantalló, polánta, pintér, pertli, puruszli, parapli, pitli (vizes putony lovak itatására), patikárius, piktör, pingál, porció, pakk, pakol, plé, patron, pákli, próbál, tróbál, pásszol, plánéta (szerencsecédula, amit fehér egér vagy tengeri malac húz ki), pánt (vaskötélék), pallér, pekulál, pucol, reperál, reterát, ringliszpíl, rokk, rékli, ráma, repetál (ismétel, különösen étkezésnél), regula, regruta, rezolvista, sublat, supedli (tolóágy), sámedli, steszli (tengelyvégre való vas, amire a löcsöt teszik), tucli (kéztőre való kesztyűféle), sujszter, sérhokli (tűzpiszkáló vas), sporhelt, serbli, sterc (lisztből készült morzsás étel), salugáter, spagét, sifonér, szalutál, smizli, mizli (bodros gallér), szalvétá, szivarpicc, szekurál, szesszió (egy telek, 24 hold), spiritusz, strapáció, stánecli, szosz, spórol, spórkassza, tobák, tácli, tislér, táska, testámentom, truccol, vizitáció (katonasorozás), verdung ($\frac{1}{4}$ icce), vándli (tekejátéknál, ha a golyó a deszkafalat éri). Bókaháza. (Zala m.) Kertész

József. — Ápitus, acéntáció, komendálni, kurázsi, asszekurálni, istoria (vettem egy istoriát: könyvet), herstellt (akkor mondják, ha valami mondást helyreigazít: igaz is, azaz), margíroz (margírozd egy kicsit azt a menyecskét: szólj hozzá egynehány szép szót), regruta, regulázni, tercia (lakás, tanya, szoba, udvar, eltisztítom a terciámat), házi ájriktung, porta (nem kapu, hanem a házhoz tartozó belsőség), pucóni, pucováni, piarc (heti vásár), módi, újmódi, dáma (rossz személy); klumpa (facipó), krumpli, kurumpli, dukál, kovárté, frospon, kádencia, májszter, szuster, tislér, subick, lajtorgya, garádics, delegráf, gubaszivar, lancman (csavargó mesterlegény), rekramálni vagy reklemálni, matéria, masina (gép és nem gyújtó), beliner (Berliner: kendő), stibedli, mándli. Kölesd. (Tolna m.) K o r i t s á n s z k y Ottó. — Isterázsa, soróf, mutér (gúnyosan, de e mellett egy srófot is jelent a kocsiban), tészli, hicc (ha már szikrázik a tűz forrasztás alkalmával), jus, gusztus, szentuc (sanctus), kalázli (pohár), árislung (kén), porosfont (forspont), kerdánk (kehrt euch). Gilvánfa. (Baranya m.) Ny i l a s i R a j m u n d. — Szalutáll, uzováll, invitáll, székáll, égzékváll, licitáll, apréhéndáll, aportíroz, marsol, galoppíroz, kifundáll, koméndáll, kikúráll, figuráz, spórol, vizitáll, muszáj, svindliz, trancsíroz, spiritusz, firhang, stalbak, strázsa, sparhelt, spicli, susztér, szatlér, páhó (bauhof), doktor, kúrator, stukator, rektor, suplikáns, méndikáns, fiskális. Bábolna vidékén. • (Komárom m.) K o t u c s J á n o s. — Findzsa, paskum, reberencia (remanencia), ájer, sifon, kabinet (kisbírószoba), indzellér, paksus, mappa, kuglizó, penna, pennahegy (írótoll), kvadrár (quadrát), dominium, gurázsi, masina (tűzhely, gyújtó), szortírozás, szerbusz. Saár. (Heves m.) M á r k u s K á l m á n. — Korela, infulenza, sublót, ómárium, ájzlóg (kénrúd), masina (gép, gyújtó), komédia (vásári látványosság), kontraktus, pitli (faedény, lóitató), mándli, triyti (német szabású nadrág), untercikk (alsó kabát), pruszlik, szerbuc, berukkol, rezorvista, zupás (törvényes időn túl önkényt szolgáló katona), trafik (egyed-árú dohány és az is trafik, hol árúsítják), aloesz (hashajtó), cenzár (közvetítő, alkusz), mustra, cutat v. ducett (12 drb.), motring, móring, svártli, csuszpájz, ántre, tájcsol (németesen táncol), stráfól (a ló egyik lábával a másikat megsérti, megvérezi menetközben), sróf, prés, cúlág, cubak (húsnymtaték), prófunt, plámonták (hétfő), hakstok (vágóasztal), doktor, fiskális, indzellér, patika, muzsika, no án cvá! bakter, sakter, sintér, stafirung, smukk, svindler, prics (ágy, vacok), kellner, vergung (verdung), sukk, coll. Csengöd. (Pest m.) H o r v á t h K á l m á n. — Vrekocs: hajfonat; pacsaszolt: simára fésült; rokoja: szoknya; kantus: zubbonyka; strimfli; laibis: mellény; mándli: dolmány; kravátli: nyakravaló; húzentráger: nadrágtartó; masina: gyújtó. Csabacsúdi. — Porció, licitáció, egzekúció, kontraktus, supellát (mennyezet), prédikáció, libera, regluta, ribiráció (revolúció), estelláció (restauráció), cucéroz (studíroz), masina (gyújtó, gép), sparhét, forcimér, spajz, sifonír, kaszlyi (fiókos láda), katula, kledál (kéreget), piritusz (borszesz), prófont (katonakenyér), pitlyi (egyfülű vizesedény), intéres, fontos (fundus), fundaméntom, virilis, priva-

diner, prófusz, bagony (vagon), traktír (vendéglő), rukkol, kirukkol, curukk (zurück), fajka (pipa), regemönt, kitlyi (könnyű kabát), vizitál, vizitáció. Mátraalja, Felső-Borsod. Borsodi László. — *Katonaság*: kvártély, faszol, faszolás (étel, pénz, felszerelés kikapása), strózsák, subick, halt, hapták, regruta, raport, áristom, regula, civil, silbak, verzsina, (lajtsur (reitschul), privadiner, place, pucol, menázi, bagázsia, parádé, lóger, dunkli, strapa, várta, spiön, regement, batalión, kompánia, cüg, strázsa, poszt, egrecéroz, szalutál, mundér, extra-mundér, cakompak, pakompart, mars, trefel, prófund, frajter, fúrer, lajtinánt, major, óbester, brigadéros, gyenyerális, dezentor, silt (Schild), ordre, lénung, svarcgebl, kapszli, kantin(-os), plezúr, pakk, ájncváj. — *Egyház és iskola*: legátus, fráter, egzámen, pódium, katedra, kórus, reverenda, kánisz máter, diksz, kriptá, eklézsia, litánia, próféta, evangéliom, testaméntom, rektor (rekt'ram), kurátor, ádent, kántor, kántál (kihalófélben lévő szokás; a református falvakban karácsonkor, húsvétkor körüljárva rigmussal — énekekkel és verssel — felköszöntik az ösmerősöket), rigmus (köszöntővers és ének), kántus, stóla, prédikáció, plajbász, cirkalom, grifli, lénia, paternoster, kirilájzum (csodálkozás vagy bosszankodás: a kirilájzumát), collégyiom, plébános, ágenda, káplán, kriszkindli, penna, kalamáris, pinka (persely). — *Mesterségek, foglalkozások*: reperál, sukk, mutter (csavarház), sróf, pertli, pemzli, fundál, bakter, vincellér, rigli, ráf, majszter, kubik, ájnslog, firnájsz, politúr, milimári, cifferblatt (óra számlapja, de arc is), colstok, suszter, fisér (halárús, nem halász), fuser (kontár munka), fuserol (az inasok közt annyit jelent, hogy a mester tudta nélkül készíteni valami munkát), perenoszpora, pallér, kotla, pitle, koszt, sakter, konvenció, piktor, svindler, kasznár, indzsellér, prókátor, fiskális, seft, pudli, doktor, patika, patikárus, cenzár, árenda, regálé, kondoktor. — *Ház és részei, bútor*: fundamentum, fundus, stukatúr, kaszli, kassza, platni (tűzhely lapja), porta, almárium, sublat, spejc, kamra, firhang, stelázsi, miligyertya, ekcájg, kredenc, pervéta v. reterát, bidli v. serbli, spórhelt, rel (sütő), zsalugáter, plafon, masina, kanális, kanapé, kotla, pitle. — *Ruházat*: kamásli, parupli, rékli, lajbi, stafirung, mider, pruszlik, cüg, mándi, untercikk, slepp, sleppes, tunika, hózentráger, strimfli, strumpándli. — *Játék*: sandzsíroz, durák, vándli, entra (kecskeméti népies kártyajáték), mács (az entrajátékban, ha sok jó kártya van), filkó, guberál, feszt, kucséber, lutri, tromf, adutt, kontra, muzsika, primás, kompánia, komédia, kugli, ándung, kókler, gusztus, gusztál, szóló. — *Városi élet*: kontó, polka, gigerli, ringlispil, perszóna, dáma, biléta, maskara, maskarádé, cigáró, cigaretli, spicli, smucig, spekulál, taktus, gálánt, hotel, fotel, elegáncs, frakk, firma, pomádé, vizaví, cirkusz, fijáker, komfortábli, omnibusz, plakát, kelner, smukk, verkví, ázlóg, virilis, trafik, módi, komót, masamód, macesz, cucilista v. socilista, kupleráj, kupi, ordináré, fáint, virsli, pakfont, prezent, kuffer. — *Vegyesek*: repetál, spóról, spórkassza, árkus, ánglus, heptika, kuglóf, influenza, kolera, pestis, dupla, szimpla, smájkir (schmeichler), nikszdájcs, szekurál, csuszpájz, náció, stáció, kalendárium, szósz, elemózsia,

pác (-ba kerül), buger, bugris, pugris, furtumfurt, finánc, familia, praktika, nudli, jáger, ókularé, ribillió, kuperta, pikszis, buksza, tropa, smukkol, spongya, virtus, instál, cucli, penecilus, numera, vivát, simfel, petlóreum v. petró, spiritusz, curukk, stempli, akcíz, ispitály, pakszus, hévér, pikula, katulya, porció, rámol, ájer, sifli (tészta nemű), kajneder, féneider (bolondos), morfondérozik, akkurátus. Kecs-kemét és Tisza-Ugh (J.-N.-K.-Szolnok m.) Somogyi Balázs. — Fundamentum, ispotáj, licitáció, licitálni, egzekválás, egzekválni, egzekució, testamentum, testálni, lér v. lern (tűzhely sütője), cakompakk, bagon (waggon), lóger, restoráció (választás), kondoktor, vizitáció, vizitálni (katonai sorozás), tromfolni, preferánc, századu v. szóbli (szánc adó helyett), akszis (regálé adó), ancug, instálni, instálás, szupplikáns, mendikáns, légátus, predikáció, verbunkus, verbuválni. Régebbi emberek: obszervál (pl. megobszerválok mán, milyen idő lesz reggel), exkábál, reparál, egzekvál, suszter, kellner, finánc, konstábler, life-ráns, istráng, ráta, installáció, ingyzsellér, mustra, móring, akázis (pl. kifizettem az akszist, lehet inni), inter, árenda, porció (megettem egy porció paprikás húst, vagy fent voltam a városházán, kifizettem a porciómat), obszet (csizma sarka), nótárius, fiskális, doktor, patika, masina, pakli, matéria, strinfli. Ujabb emberek: koszli, kotli, sifon, triór, puccos (dáma), kanapé (régiek lóca), almárium, penna, kamara, pádimentom, ispión v. spion, domine, megspektáltam, kifiruncvancigolta (pl. István sógort bizony jól kifiruncvancigolták a jussból), silbak, silbakolni, longaméta, pingálni, piktör, pinka, stróma (stróhmann helyett), kugli, asszekurálni, stráf, sróf, spiritusz (snapsz), penitencia, penitenciális hét (úrvacsora osztás előtti ú. n. bűnbánó hét), konfirmáció, konfirmálni, obsit, obsitos, filokszêra, peronoszpóra, fiákker. Kisújszállás. Mészáros Kálmán. — Krónika (árú' a krónika), kanális, patika, patikáros, patyikus, gusztus, smakkol, appetitus, metália, többnyire numizma (metáliát vagy numizmát a nyakadba, tarisznját a zó'daladra, avvá' asztán é'möhetsz kúdni; a kutya-adó óta a kutyák nyakán is metália lóg), passzió; mindig masinát emlegetnek, sohasem gyújtót vagy gyufát; de masina a cséplőgép is; szimpla, dufla (mind a kettő kerti virágokra), civil, kádencia (nem gyün az ki úgy kádenciára, nem jól lesz úgy, nem lösz öröme napja), eldeklinál v. étángál (elrak, megver), kalandárjom, penna, kalamáris, titulus, titulál, atrec. Halas. László Imre. — Akurát, apellál, appetitus, asszekuráció, asszekurál, avizál, avizó, ágál, ágenda, álé, ángádzsiroz, ánti, ántre, ápertén megmond, árenda, árendál, árendás, árkus. Bajonét, bankrót, baráka, batalion, bába, bágázsia, berukkol, blúz, bonbóc (bonbon), brávusz [?], brosz-tű, butélia. Cájk (vagy cők), cigaretta, cilinder, cirkalom, citál. civil, copf, cüg (légvonatot, gummi-ereszték a cipőben), curukk, curukkol, csercesel [?]. Dáma, decimál, degradál, depó, deputáció, desperát, délibarátom (deliberátum), diflámál, dikció, diktál, dillektor, dirigál, diskurál, dispenzáció, disputál, doktor, dufla. Eklézsia, egzáment, elmanipulál, esszencia (kivonat), egzecíroz, egzemplár, egzékúcio, egzékútor, egzékvál, egzisztál, eksztra. Falcs, familia, farizeus, fábrika, fábrikál, fájin, fántázia, ferslóg, fertáj,

fiáker, figura, figuráz, filegória, finánc, fiskális, fiskus, flaszter, flegma, flekken, forma, formál, forspont, fotográfus, fotográfusz, fraj (öltöztető asszony), frakk, frizura, fundáció, fundámentom, fungál, fuser, fuzsi-tus (hirtelen). Galopp, gála, generális, gestikulál, gimnásztika, gimnásztikál, gratulál, grácia, grimászokat csinál, grupp (virágágy), gusz-tál, gusztus. Házsárt-játék, hipokrita, história. Illumináció, imperti-nens, imposztor, infámis, instál, instáncia, inspekción, inspektor, instru-mentom, interes, intertáció (ellátás), investigáció, investigál, ispotály. Juss (jog, hagyatékrész). Kacsula [?], kadét, kalucsen, kapituláció, kapitulál, karakteres, kassza, kaszárnya, kaszinó, kaszten, katalus (nátha), katétra, kálkulál, kánális, kándidáció, káté, kátékizmus, kellner, kifli, kifiguráz, kifundál, koléga, kolégyom, kolofonium, klérikus, komenció, komendál, komendéroz, komédia, komédiás, komé-diáz, komiszárus, komisszió, komót, komótizál, kompánia, komplement, kompóna, kompostor, conceptus, koncert, concipiál, konfidens, konfir-máció, konfirmál, konfiskál, komfortáblí, konfúzió, kontesz, kontig-náció, kontó, kontóz, kontraktus, koperta, kopia, korigál, kortina, kortunár [?], kóser, koszt, kosztol, kovártély, krach, krédit, krida, kritikus, kritizál, kripta, kugli, kukker, kulissza, kunszt, kupé, kurá-tor, kurizál, kurrentál, kvadrát, kvárt, kvitt (-el). Lazsiroz, lájbi (mellény), lárva, lefotografóztatja magát, légátus, lénia, léniaz, lévita, liberia, lemondádé, licitáció, licitál, liferál, likor (így! Hoffmanncepp), lista, lump, lunátikus, luszter. Magazin, mágár (szamár), makula, malter, manipulál, manipuláns, manóver, mappa, maródi, mars, masa-mód, masina (szeszgyár), masinapálinka (szeszből készült pálinka), masina (gyűjtő), masinista, mazurka, mazurán [?], mágnes, májiszter, májor, mánia, mártír, mátrác, megprezentel, megreperál, mider, minuta, minutum, miskulál, miskuláncia, moderál, módí, munició, muzsika, muzsikás. Náció, nótesz, nótárus. Okulár, ordinánc, ordinaré, ovális. Palaria [?], palánt, pakét, pakk, pancs, pancsol, pantaló, parádé, patika, párfum, párti, pasasér, pedál, pemzli, penitencia, penzió, percent, perszona, pertu, pestis, piktör, pingál, piksis, plakát, plánéta, plébános, plomba, porció, portupé, poszt, prezsbiter, prezsbité-rium, preskibál, prezent, préceptor, prédikáció, prédikál, prétendál, privadéner, produkál, próféta, promenád, protekción, protestáns, prózs-mitál, publikál, pucc, puccol, puder, pudli, pukét (bouquett), pulzus, punktum, purgatóriom. Radir-gumi, rapport, rákléta (raketa), ráta, ráritás, recepisz, recept, református, rektor, rekomendál, rekurál, renovál, reperál, reperátor, repetál, restáncia, reszkiroz, retirál, reuma, reverenda, revolución, régula, régulás, réguláz, réguta, ribillió, rigli, rittig, rubrika, rukkol. Sakter, sallárium, sánzséroz, sentencia, silbak, silbakol, skatulya, slompos, spádé, spekulál, spion, spongyia, spórmájiszter, spórol, (s)piritus, staféta, stakator, stáció, stánté, stánté, státua, stelázsi, stikkel, stoppol, strapa, strapál, strázsa, stráz-sál, summa, suster, svindler, svindli, svung, szalutál, szákramen-tom, szála, szekiroz, szer(v)usz, szósz, szpurkát (beszpurkál), szubor-dináció, szukcesszor, szukcedál, szuperál. Tabella, taksa, taksál, tak-sás, taktus, tauglich, tángál, telegráf, telegráfol, telegráfus, teologus,

terminus, testál, testámentom, testus (textus), téka, titula, titulál, titulus, trakta, traktéros, trapp, trappol, tráfika, tráfikál, trászport, trándzséroz, tréma, trémáz, tropotyál [?], truce, truccol, trupp, tunel, turma [?], tutor. Uniformis, umbra (eső- vagy napernyő). Valcer, vákáció, vekszál, vice, viccel, vicces, viksz, virgula, vizit, vizitál, vizitáció, vízum repertum, vótizál, vótum. Zsandár, zsenirozza magát, zsindikus. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczy János.

10. *Fehérnemű elnevezések.* Ümög, gatyá, ümöggatya (3—4 éves fiúknak inget, gatyát egybevarrnak; csak gatyának látszik, de tényleg szoknya, mert nincs két külön szára), sípújjú ümög (egyforma széles az úja végig), borgyúsájú ümög (a kéztőnél nagyon széles), tászlis ümög (kézelős); smizlis ümög (bodros gallérral); lepődő; pelenka; vánkosciha; vánkoshéj; kapca; fejkötő; hálórékli; pöntő (vastag vászon alsószoknya); szűkgatya, németgatya (amelyiket nadrág alatt is lehet hordani), szedett gatyá, hatszé gatyá (amelyiket szépen ráncba lehet szedni, nagyon bő 6 szélből varják össze); tányerruha. abrosz, szakasztóruha; törököző (kendőző is), zsebbevaló; fásli (pólya). Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — Ümög, gatyá, hosszú ümög, pöntő (az asszonyok hosszú ünge), kis keszkenő (zsebkendő), csizma-kapca, ásószoknya. Az ümög nevezetesebb részei: *válfót*, *páha* (a hónalj alatt levő négyszögletes folt), *cédi* (az ing gallérja, és az újjak kézelője), ümögeleje, ümögajja. A gatyát v. *lapos* v. *békaráncba* szedik. A gatyaszár alját pedig *kimestérkellik*, azaz a szálakat kihuzogatják, hogy v. *rojtos* v. *borsólikas* legyen. Écs. (Győr m.) Szabó Sándor. — Ing: *ümög*, *üng*. *Pöntő*: a legalsóbb szoknya, ami — mint mondják — az uriasasszonyok hosszú ingének *alsó részét* helyettesíti, mert a pógár nőszemélyeknek csak rövid üngük van. *Alsószoknya* az a 4—5, ami a pöntő és a szoknya között van. *Röpike*, *lőbi*, vagy *rékli* fehér vagy világos színű testhez álló blúz féle. *Fejre való keszkenő*, *nyakra való keszkenő*. *Gatyá*: alsónadrág, de nyáron csak ezt viselik a férfiak, más nadrágot nem. *Kapca ruha*. A nők télen nagy hidegben szintén viselnek *nadrágot* (nem nevezik bugyogónak). Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Bikla (alsószoknya), leves (könnyű kabát), vizitli, kacabájkó, mejjező, imög, hacuka (durva vászonból készült harisnya), puruszlik (mellény), koptató (szegélyzsinór). Gilvánta. (Baranya m.) Nyilasi Rajmund. — Ing, gatyá, pöntő (pendely), ingváll (nőknél a kötésig érő rövid ing), zsebkendő, törülköző, lepedő (hamvas), lazsnnyak (zsáklepedő), szűtyő (kenyértartó vászon tarisznnya), abrosz, szalvéta, kötény. Az anyag, melyből ezek készülnek: vászon, gyolcs, kanavász, pamuk (gyapot), lenvászon. Csengőd. (Pest. m.) Horváth Kálmán. — A nadrág alatt lévő gatyát szűk gatyának mondják; míg a miben nyáron járnak, bő gatyá; ing; törülköző; ágyhaj; fejel (vánkoshaj); pëndél (női hosszú ing); szukaing (bodros-újjú rövid női ing). Saár. (Heves m.) Márkus Kálmán. — A *fehérneműre* a palóc elnevezések: *ing*, *ingecske*, *féling*, *gatyá*, *pöntő* (pendely), *strinli*, *kapca* (ez csakis csizmába való, erős vászondarab). Belányi Tivadar. — Női: *ingváll*, *szuka* (szűk újjú női ing);

pëndél, gatyá-szoknya (vastagabb vászonból készült korcos, ontras, fehér alsószoknya). Férfi: *kézfős-ing, lobogós-ing*. Gatyá: *bő-gatyá, szűk-gatyá*; végül *jegy-ing, jegy-gatyá*; ezt a menyasszony jegyajándékul maga varrja a vőlegényének. Mátraalja. (Felső-Borsod.) Borsodi László. — *Ing. Gatyá*. A gatyá mindig gatyá, 'sohasem lábravaló'. Azt tartja a halasi ember, hogy a nadrág is *csak úgy* lábravaló, mint a gatyá. *Zsebkendő és nem zsebbe való* (... Sárga selyöm zsebkendő a zsebibe... stb. Nóta). *Törükdöző. Fehérnemű* helyett a *fehérruhát* használják. *Borgyúsájú ing* (bőűjű ing). *Rojtos gatyá*. Halas. László Imre. — *Ing, ingváll, pëndél, alsószoknya, gatyá*. Közös nevük: *fehérruha és testiruha*. Ez utóbbi, úgy látszik, inkább csak állandó szólásokban: Ojan szegíű vót, *alig vót neki testiruhája*. Szentes. Molecz Béla. — A fehérnéműk a következő neveket viselik; ing, v. üng; gatyá; kapca; pruszlik; pöndöl, női alsóruha a férfi gatyájának megfelelő. A felső ruhát levesnek hívják. Szeged. Winkler Imre. — *Ing és lábravaló*: ez más szóval egy pár *változó*. A lábravaló más szóval: gatyá. Hosszú ing, kurta ing, pendely, más szóval ingalj. A vászonból (két végén fejtővel) szőtt asztalkendő: takaróruha. A vászonból szőtt ránc nélküli kötény: surc. Abrosz (asztalterítő), kendő (törükdöző), lepedő, ágyterítő, párnahaj. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczy János. — *Ing, gatyá, kapca, pendely; fehérítettem*: fehérnéműt váltottam; *abrosz, kendező*: törükdöző; *keszkenő*: zsebkendő; *takargató*: szalvéta-féle. Istensegíts. (Bukovina). László István.

Pótlás (Nyr. 30:196).

2. A Ruzsáskert: Corona borealis. A Furcsillag a kaszás fölött van, t. i. az Orion 4 felső csillaga. A félkinyér és Úrpácája csillagokat csak névleg ismerem! Újabban hallottam a Köröszt csillagot és az Ökörkeresőt, de ezeket sem ismerem, mert ilyenkor későn kelnek, míg nyáron 10 óra felé már látszanak. Szintén most hallottam emlegetni a Sánta lányt, Canis maior. A tejutat országútnak nevezik errefelé, melyen az is meglátszik, hogy tért ki az Ursten a részeg ember elül. Megjegyzem még, hogy itt a Göncölszekeret Döncölszekerének is ejtik. Kistelek. (Csongrád m.) Lányi Béla.

4. Az *ideg* szót (ideg hozzám), nem *idegen* (ismeretlen) értelemben, hanem hűtlen, nem barát, *hideg* hozzám, nem törődik velem, közönyösen viselkedik velem szemben' értelemben hallottam *egy polgár legénytől*! Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó.

Mindezekhez tovább is szívesen fogadunk pótlásokat és helyreigazításokat.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Mely városokban és vidékeken van különbség a katolikusok és protestánsok beszédmódja közt? és mi az oka a különbségnek?

2. Kik tudnak fölvilágosítást adni egyes néposztályokban s a gyermekek közt elterjedt titkos és tréfás nyelvekről?

3. Minő népies neveik vannak a világtájaknak és szeleknek?

4. Mondja-e a nép a *látszik* igét főnévi igenévvel ilyenekben: *földről látszik jönni? menni látszik? kenyeret látszik enni?*

5. Mely vidékeken dívik az első s hol dívik a második a következő kétféle szórend közül? annyit néztem, hogy majd a *szemem* néztem ki; úgy örült hogy majd a *bőreből* kibújt — úgy örült hogy majd a *bőreből* bújt ki; annyit jártunk hogy majd a *lábunk* elkopott — hogy majd a *lábunk* kopott el; fizess ha a *nyelved* kiöltöd is — fizess ha *nyelved* öltöd is ki! a *szívem* meghasad szegényért — a *szívem* hasad meg szegényért! stb. (Mind a két esetben a dültbetűs szón van hangsúly.)

6. Hol és minő jelentésben élnek a népnyelvben a következő szók? *év, öltő* (emberöltő?), *alak, eszköz, ör, kísért* (megkísért?), *táplál, táplálék, szipoly, pocok* v. *pucok, fenyér, sajin* (sain, csahin), *csonkatollas* (>csonkatalvas suhancok<: *half-fledged stripling*, Geöcze S. Washington Irving: Karácsony estéje, B. H. 1891. 353. mell.), *kelengye* (ha így nem, hát hogy mondják?), *kortina, koboz* (gebe jelentésével is előkerül Kónyi Jánosnál, Florentz 41!); »a cseléd *oltja* a kis gyereket« (e h. szoptatja! Ballagi), *pállos, pallas* (e h. *pállott*, Ballagi).

7. A többes 1. személy névmásai közül — *mi, mink, miük* stb. — az egyszerű *mi* alakot mely vidékeken használják még alanyesetül (*mi nem megyünk, mi is ott vótunk* stb.)?

8. Használja-e a nép ezeket a szavakat: *alap, alapít, alapszik, alapos, minta, mintaszerű, inga, kedély, kedélyes, köteg, csomag, csomagol, csavar* (főnév), *huzal, sodrony, öltöny, sétány, táp, tápszer, szülésznő, mérnök, naptár, rajzón, írón, ruggyanta?* Ha nem mondják, mit mondanak helyettük?

9. Használja-e a nép az ilyen összetett melléneveket: *túl-erős, túlnagy, túlsok, túlédés?*

10. A tárgyesetnek köv. két alakja közül melyiket használják inkább: *helyt* v. *helyet?* *jelt* v. *jelet?* — Mondják-e *falt, tált, szállt* e h. *falat, tálat, szálat?*

A szíves válaszokat szeptember végére kéri a M. Nyelvőr szerkesztősége. Minden egyes választ külön ¹/₁₆ ívre tessék írni, a lapocskáknak hosszában!

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

I.

Párbeszéd egy öreg és egy fiatal asszony közt.

Ö. (Kopogtat.) — F. (Belülről.) Szabad! — Ö. (Belép.) Dicsirtessék e Jézus nevé. — F. Mindörökin. Éjnye, de nagy újság nálunk Trézsi néném; no kerüllön előbbre, idé e kanapéra, lészédém mingyá eszte sok göncöt. — Ö. Sósé fároggy bizo a vígött, elülök én itt e padonis. — F. Nojszé, akké még csak... üllön csak ide... ú' ni! lássó, dehonnem jobb itt! — Ö. Hát mi foglalatosságbo vagy? látom fonyáshó készüsz. — F. Eszte kis kendért köllenik főfonnyi még e gyermek é' kicsint szunditt, mer ha fön van ussé tudok túló állipissé ténnyi, mindig e nyakamba van, kivátkippen mas' hogyollan nyavalgósis. — Ö. Nőjszé hallomám, hobbajba van szégin. Ippen hogye lét (levest) mertem díbe e konyhán, hobbetalulok, gyütte zondódi cigá(n) Mári. Még boszusion vótam rá, hogyollankor gyün, mikor sē annyi nēmirek rá neki, sē e konyhán nēm akarom magát hannyi, mer e zembēr mégis csak tar'túló. Kihítam hama e Bözsit, hogy aggyon neki e kis töpörtöt. A közbe mongya, még e Bözsi adott neki, hogy e Gélencsér Örzse gyermeké igēn rosszba'van, detá-nelis mēgy (meghal). — F. Hát bizo igēn odaig vót dilelött, ippen hogye Mári ittvót, de nēmis tuttam neki sēmmitis annyi. Hanēm azútátu fogva kinthagyott neki e nakkehi. — Ö. Nojszé győgyiccsais mēg e-zisten, kár vóna má illen gyermekér mikor hötyögnyi kezd; megiszé nēmis ollan nápic forma, poszáto gyermek, hommingyá meghóna mi(n)-valami incēn-finc úri gyermek. — F. Nēis aggya a-zisten, hom-mēg-hallon, hamá ezidáig mēgtartotta. E-zaptyais detán jósé járho, ha e taláná vēnni, annyira bolongya neki. — Ö. De hát mibejis kapta e bajját? — F. Hát még tēnnap elött este, hogyezék e-zátolkodott farsangossak* begyüttek e konyháro, — mer ahun ippen disznó-ölisbe' vótunk — e zaptya beszalatt e gyermekér, hom-mēgmutattya neki; e gyermekét mēg má akkor létakaritottam, aztán csak kihozta e baglast ollan pórén, ész-szá ümögbe, legelőbb abba kaphatta. — Ö. No, csak hogy e nehezzin szērēncsēssen tullesett. Hosztam is neki é' kis mēggyduncot, mēg é' kis dincütt ómát. Csake tericcsēm alatt hosztam szégin gyermek, mer e mēnyecske elött nēm igēn merēm mutatnyi, iszēn ugys tuthatod millen áspis, guzmin termíszetü, mingyá morog, hándigá, ha valamibü csak akkorát vügyek is e, minde körmöm feketéjé; demég csakēm makula sē hibázzon valamibü, mer mingyá avve á' elő, hogy ekorfonyáalom (elfőzöm). Pejg ún-nēm köll ész-csipettyé

* Néhány legény v. nagyobb gyerek úgy öltözik, — s arcát bekeni vagy beköti — hogy ismeretlenné váljon. Vacsoratójban bemennek az oly házakhoz, hol disznót öltek. Egy kevés ideig táncolnak s hurkát v. szalonát kapnak.

së minde bot a hátomra. — F. Iszë az ugyis gondunyi való, hob-bizo nëm horgya azejít. De mérís vesztëgeti e magájét is ránk néném asszon, iszën nálunkis csak akad ëk-kis beföttes. — Ö. Nono idës gyerekëm, iszë nëm is avvígre hosztam, mi(n)ha itt nëm-vóna, iszë tudom, hov-van, látomis, ëhën a-zómárijom tetejé is teli van velëk ragva; demá csak nëm szeretëk üres kézze mënnyi betegházho, meg-azillen gyerekfélëjis jobbüzüven ëszik e másejibü. — F. Nomá ha ehoszta, csak nëm vetëmmëg, majcsak viisszaszógáalom még valamibü e jószívüséggyit. — Ö. Jó-jó! nëmtom mitvárník illen sëmmiër. Hanëm hát má mûta ittërécsülök, osztán e komámasszont csak nëm látom; mindabba vagyok, hogye disznókkörü van efoglóva, vaje komorábo tész-vësz. — F. De nincsis itthon, e Katinkho mënt ë'kis téjhaszonnye, mer ahun — iszëtán hallottajis, — hogye tehennyëkke millen szërëncsétlenyü jártok; ëd-darabúta ëgymást írì nálok e baj. — Ö. Nëmbizén galambom, nëmhallottam felüllö. Igaz, hogye mûtkorokba e lábaim mihátt nëmigën mëhettem, mer aze-zátkozott csusz mëgin rájok gyütt. — F. Hát út-törtint, hogye szógájok akkor este táncunyi vót e kocsmábo, má ifëbe' csötönküt haza a kutyaházi riszëgën. Uf-fekütt még rëggejis, hogye Kati ura kimënt e-zistálóba, assë tutta fijë vaj lán. Máskippis ëgy álomme-telhetetlen, hëtaluvó-szent. Háte Szöke tehennyëk valahogyan e'szabadút, osztán ippen ezte legjobb föjös tehennyëket szurta mëg. Beböktö e horpisszát, mëge csánggyátis e'törtö. Még it, hogye Jancsi bemënt e-zistálóba. Mingyá e borgyus Gyurijër futtatott. A vágto el a nyakát, osztán mëgfejtëttë. Igaz, hogye bíróság mëgengettë. ho' kimérhessik a husát, de mijaz annyi kárër'. — Ö. Jómondod bizo, ho nakkár. De hát a többi tehennyëket nëmföjik? — F. Aszte dög »Szöke« tehennyëket csöp-pülik, merahun e mütt esztendön evetëlödött, e-zidén mëg medü maratt; e-zelóhasi tinajok mëg mas'jár borgyuzóba, hátbizo szüken vannak téjhaszonbu. — Ö. Aszte ripacsos kípü szógájokat mëg ejszëm evertë a hásztu e Jancsi? — F. Kijazër nëmattak rajta, mer' máskipp mëg jódügos Csak mëgszitta, mikor fókét a nan-neszre, hogye ruhajis csaknëm mëggyullatt rajta. Ölöget mëgvót szonygyorodva, óbëgatott vajnëm, e tehényër, de mit hasznát má? — Ö. E ménkek is csakú' vannak avve a pökhendi szóga gyerekke. E zapytok szëgin nëm is szóhat neki, mer'minygyá föhörtyenik, mëg viisszajis förmedrá. E fijatal gazdajis jábo korhulla, má pockot vëtt rajtok. Öligszër mondom nekik, ho'csak tull kék annyi rajta, de mit nyer velë a-zembër? ëb helëtt ëb támod. Pejg azërsë szüvöhetëm, hogyalig lëhet begyöznyi ételle, többet zabá maga mi(n)három. Osztán mëg ha valami nëm fogáro való, mingyá fintorgattya e zórát. No szó ami szó, ëgy imfámis, komisz terëmtisë e-zistennek, millent tán e fő(d)ccsë hordoz többet. Mëge hátomis borsózik, ha aszte förtelmes káromkodásoit, mëg csömölletes beszígyyeit hallom. — F. Iszë igaza van Trézsi nénémnek, ho'má nëm is bir a-zembër a cselëdfëlive. Mëg aze-zigtelen szitkozódásoik, amit vikhö vüsznak, hogygazán e hallásátujis e'kö má kárhoznyi. — Ö. Iszë verjis e-zisten e-zembërt. Azër van aze sok pankróttá mënt embër, e licitációk is ëgymást

írik, mer mas má csake zivás, mulactság, még jábovalóság van eszékbe. E fejjérnipek még e módiba fordunak fő. Még e legkódissabb zsöllér lán is e gazda lányok után indú; ezek még ho nem röstellik mindénbe e' zuri nípét utánozni. Ezén időmbe még eszö-ágábo sē vót e paraszt lánnok kesztit huznyi, de tán e falubujis e' köllött vóna neki szöknyi értē; még tuclit is csak evítve lehetett látnyi valaki kezín. Ahá(n)félē cájgot (kelmét) mast összö vésznek a Józsiná még e Laciná (szombathelyi rőfös kereskedők), detán e nyévemis kibicsaklonna bele, ha kikék mondanyi. Igazho' sokba nem gyün eggyēr-ruha, de mégis adózikám mingyá. — Ęccēr-kéccēr mégmossák, má megdöglik, ollan minde kapca, e zördögejē lész időnap előtt. — F. No engēm bizo nēmigēn hagyott lánkoromba sē idēsanyám e módi után mēnni. Jó-köllött lēnni e' rőppenēs, megē tatyánok is. E szoknyámra lekföllebb ha ē' bándort hagyott tēnni, asztis csak keskēnnyet, jó allu. — Ő. Dejszē montamis öligszer, ha láttolak e zuccán mēnni velēk, ho nekēd mégis még lektőbb eszēd van kösz-tők. Mas mēge méglettebb asszonyok sē átollák egisz fíjatalossan kicsipnyi e vin bolon... oh uram bocsá, maj'még rosszat mondatnak velem. Mas má ezēkis eggyik puccossabb akar lēnni minde másík. E zén lánkoromba a zűdősēbb asszonyok rájok vettek ē' kecebejkót, tēlē e budát, elejbēk tēttēk ē' szilēs elektőt, asztán mégis jobban hēre-asszonyok vótak, minda mostanyijak. E mestērembērnēknek még vót innēpre ē' mentējēk — krispinnek is szokták csufūnyi, — megē gyōngyős fejkōtejēk, osztán lēvan; e többi ötōzettyek csak minde parasztokejē. Mēnēr vaj mētēr... no, segicsd mégmondanyi mie zisten csodájo!... a', no, hát mēdēr, mégassē tuttok mifāntērēm. Befűszētōk e dērēkunkat minkis lājibiba, de a' nēm át ű' rajtunk mi(n)ha kalodábo lēnnē pērēsűvō e-zembēr; mēge templombu sē köllött mindēn szűntelen kivezetnyi e-zalidozōkat. — F. Nojaz igaz ho' különössen nyáron, minduntalan e'düledēznek. — Ő. Dehát a mie parádēsságot illeti, abba még mēg e zurakatis föllühallaggyák e mestērembēr lányok. Nocsak aszondom, ha i' foltattýák e paraszt fejjérnipek is, mi(n)' mas neki bolondútak, nēm sokáro e fēcípőssek ěccēr csak kalaposak lésznek, de még ollan világesűftyajis akathat, ki perezolt (parazolt, napernyőt) is husz fő e nap ellen minde zurak. Hanēm akkor má asztán ugyis egisz majmok lésznek ám, nēm felek... hogye zisten panasznévű nē vēgyē amēr' e pārás álatho' kō' űket formáznyi. Ęniszē má' csak nēmírēm mēg, de tētán láthocē még vīnasszonkorodba' ollan paraszt kisasszont, ki aratáskor na' melegbe epernyō alatt vűszí ki e zázott zsuppot, bugyega-korsót mēg e sorót (sarlót) a zaratókho. Csakaszondom, ha még lányod is talá lēnni, annyira mēgsē hadd neki méggyaláznyi e nēmzetesiggyit. — F. No aszt mo(n)'hatom, hogya zén tuttamme nēmēsik mēg rajtunk, ha mégannyi lāngyerēkke áldonajis mēg e-zisten. — Ő. Ejnye! aszte kis legint mēg föleszítēk. Ere' csak, vēdd fő' a kis lölkōmet, igēn fiszkulódik. — F. Gyűjj tē kis beteg szentēm e zōlembe, no csak nē pűfōggy mingyá', kapsz valamit. — Ő. Ű-gyű! csak kīnád mēg e dincűtt omábu, tudom ho' falla, ha me(g)kóstuta. — F. Dobokrá

elő' valamit, illen eleméznén nem vühetem e zasztóho'. Jaj té pizsok-físzék! nem győzőkrá e'higgyé ölöget mosnyi; csak ténnap attam rá eszte kikstéráfos üngöt, má' ollan minde mazzag, mer' mindig kelepicél, nem tud é' minutájig bíkive mēglēnni. No de hát, megtalálom e szoknyáját e között a sok zakmat között. Nemtom a zördögök úteké rá vaj há a pokó egyházábo lett! — Ö. Minálunk is csak ú'van szēgin gyerek; ho' nem győzöm sokszor e'raknyi e sok rongyot. Mer'e fírfiak csak lēdobgyák magukru e ruhát; itt é' gyukli, ott ém-mántli, szanaszille e zágyokon a zujjassajik. — F. Nēri, no! te bölömbika; nem várhocc még rádadom eszte szoknyát?! — Ö. Ejnye fikorgányos horta rossz gyerekibe! hátillen várhotatlannak köll lēnni?! no nízđ csak! té pöttön; csak é' csöppsig még, osztán márig millen akaratos. — F. Ez?... ém-mirēgzsák, ha rá gyün e magájé; tán Jeropábo sē talányi párgyát e rosszaságba'. Pejg e-zaptya márig kordázso értē, ú'rá pacsu sokszor, ho' mégis kő' szinnom, ho' hogyan tud ollan tirányus lennyi hozzá. Má' mēgin pūföksz? mas tūstint e'hógass, mer mingyá neki allak e kankusnak. Nízđ, mit kapsz. — Ö. No nízđ csak hogyan sunyorgat tūlő a kis ármányos kölkő, pejg nem savanyójám, mer' ölöget mēgcukroztam, mēgnēmis igēn fűszērszámos. — F. Dehos-savanyulla, csak köletlenkedik. Ehēn, má még igēnis mohón ēszi, még cikákujis belē. — Folytatjuk.

(Vas m. Német-Gencs.)

PEKOVITS SÁNDOR.

II.

— Hunnan gyűssz, Jóska fijam?

— A szigetbű, nyanya.

— Hát a Miskát hun hattad é?

— Ott maradt a szigetbe gubacsot szennye. Ed darabig én ics csak szettem, de osztég eszembe gyutott, hom má nemsokára harangoznya kő. Hát csak égyüttem, de előbb a restelációnál megvártam, még az espereksz (expressz) ément. Hát a sorompó mellett a vasúti gyerekek úm megzargattak (megkergettek), hom maj kilétt a frác (a hideg). De gyűjjön csak ére az a füttőházi Gyurka, úf fejbe kólintom ek küeccsē, hoh hatot hōmbōlōg.

— Na hát csak ergye Isten hērivē a dēkány bācsihō.

(Dombóvár, Somogy m.)

VÁRADI MIHÁLY.

Találós mesék.

Hová mész te hōrihorgas?

Mér kērdeđ te tetejukas,

Mikó még a farkam hegye is aranyos.

(Kürtő és a füst.)

Aki szombaton szapul, mikormos?

(Az űst ódala.)

Mi az, ami nēkül semmi se lehet el.

(Név.)

Csak egy csuda van e széles világon,

Nincsen égen, földön, se Magyarországbān;

Van a vármegyébe, de Erdéjbe nincsen,
 Horgya azt a veréb, de ökör, ló egy sem,
 Tüggya azt a varga, de csizmadia nem,
 Tüggya a vén ember, hanem ő is bánnya,
 Hogy a fiatalja a szemére hánnya.

(V betű.)

Én felültem a zörgőbe,
 Én elmentem a zajgóba;
 Vittem magammal fényeskét,
 Vettem vele véreskét;
 Haza hoztam s beletettem a dombondi likába;
 Reákapott kókómika,
 De úgy megütém,
 Hogy mingyá a putypuruty megé futa.

(Zörgő: szekér, zajgó: vásár, fényeske: pénz, véreske: hús, dombondi lika: fazék, kókómika: macska, putypuruty mege: kályha mege.)

(Vép, Vas. m.)

VARGA IGNÁC.

Közmondások.

Kosztal (dorong) felelnek annak, aki bottal köszön.

(Nem zörög a levél, ha nem fujja a szél.

Belé jött a dögába, mint a Kapca Marci lova a rugásba.

(Minden gomba jó gomba, csak az ember goromba.

Csurdé ember fosztástól fél.

(Nem az üveg parancsol az embernek.

(Fedő tuggya mi fő a fazékba.

Könnyű a gazdagnak kákából a kucsma.

(Sok a korpája annak a malomnak, aki sokat öröl.

(Sokkal könnyebb egy apának hat gyermeket eltartani, mint hat gyermeknek egy apát gondozni.

(A bagolynak is a maga fia legszebb.

(Kecske, jú, kétféle gyapjú.

(Jó ember az isten, tuggya ő, mit teszen.

(Dobbal, trombitával nem fogtak még verebet.

(Pénzzel járják a búcsút.

(Mit bánnya a kicsi szék, ha lába törik is.

(Minden számár ő tuggya a maga gongyát.

(A szerencsétlenség hamar megesik még az ágyba is.

(Sokkal könnyebb szerezni, mint a készrt megtartani.

(Félni ne félj, de ügyelni ügyelj.

(Sok beszéd szegénység.

(Faszegre fabottal üss.

(Szamártól rugást, ökörtől döfést túrni muszáj.

(Amijjen a mosdó, ójjan a kendője.

(Részeg ember elől Krisztus urunk is férre állt.

(Ahol isten akarja, kéményen is beággya.

(Addig kaszáj, amég a nap süt.

- (Kicsi a borz [így!], de hamis.
 Segiccs magadon, s akkó isten is segiccségedre leszen.
 (Kérdő uttyát nem veszeszti.
 (Pénz nem léte miatt sok jó vásár elmarad.
 (Úgy üssed a nyerget, hogy a ló is érezzen valamit.
 (Ajándék marhának nem kell a szőrit nézni.
 (A rokonlelkűek mindenütt feltalájják egymást.
 Zsák a főttyát mindenkö megkapja.
 (Hogyha mást becsülsz meg, magad becsülöd meg.
 A nem akarásnak nyegés a vége.
 Holló a hollónak még soha se vájta ki a szemit.
 (Ha eccer megette a kutya a hájat, nem köpi azt vissza.
 Veres ember, veres ló, veres asszonyt egy se jó.
 (Jó gyermeket, szép vén asszonyt egyet se keress.
 Amelyik kutyát bottal kergecc a nyúl után, ne várj sokat attól.
 (Ami a másé, nem a Tamásé.
 (Ha ma rajtam, hónap rajtad.
 (Nehéz a vén fából guzst facsarintani.
 A szapora komádzás (tréfálkozás) vékony okoskodás.
 (Vessél a kutyának s mingyá nem harap meg.
 Márcsad csak a vásznat s hejből szépülni kezd.
 (Kibéd, Marostorda m.) Ösz János.

Határ- és dülönevek.

Zem. Szennyes. Gyepüs. Tahó. Bátelek. Felményes. Köveskut. Cseralya. Győrberke. Gálfivölgy. Barabojos. Budai tó. Lég. Ördögyoma. Magyarós. Fosztóvölgy. Gergelyvölgy. Hegycsup. Haraszt. Biboros. Tilalmas. Békakut. Meggyes-észka. Bikagödör. Szőlós. Rágóvölgy. Mártonlyuka.

IZENETEK.

Kántáló. A kiveszőben lévő kántáló rigmusok összeszedése igen hálás feladat. Minthogy azonban inkább néprajzi, mint nyelvi érdekességük, tessék a gyűjteményt néhány magyarázó sorral az *Ethnographia* folyóiratnak megküldeni (dr. Sebestyén Gyula, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum), ott szívesen fogadják és több oldalról is hozzá fognak szólni.

Beérkezett kéziratok. Singer Ö. A Nyelvtörténeti Szótárhoz. — Mészáros K. A megfejtésre szoruló növénynevekhez. Állatnevek, állathívogató szók stb. — Bérczi F. A német-m. szótárhoz stb. — Isoz M. E. A német-m. szótárhoz. — Kovács I. Szólások.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A SZENTIVÁNI ÉNEK.

II.

Áttérve már most a Sz. É. részletes tárgyalására, legcél-
szerűbb lesz talán az Erdélyi (-Ipolyi) és Résző Ensel-féle válto-
zatokból indulni ki s ezeket az újabb gyűjtés, valamint a Kriza-
féle kiházasító dalok tanulságai alapján részint — amennyiben ez
a változások csekély száma mellett elérhető — *eredeti alakjukra*
visszavinni, részint pedig a most már hozzájuk sorolható új
anyaggal kibővíteni.

Elsőbben is vegyük szemügyre azokat a dalokat, melyekkel
a Sz. É. kezdődik. Erdélyinél is, Résző Enselnél is az első dal csekély
különbséggel ugyanaz; ami eltérés van köztük, az nem állapít
meg változati bélyeget. A szöveg (I) szerintünk így lesz:

Tűzét megrakáljuk,
négy szög~~re~~ rakáljuk
eggyik szögén ülnek
szép öreg emberek,
5. másik szögén ülnek

szép öreg asszonyok;
harmadikán ülnek
szép ifjú legények;
negyedikén ülnek
10. szép hajadon lányok.

Ipolyinál (Ia): *rakoljuk*; R. E. szerint (Ib): *rakáljuk*;
Atovich: *rakatjuk* (Csitár); *megrakjuk*, *megrakjuk* (Menyhe).
Az utóbbinál már a tűz említése is elmarad; ezt tehát mint
újabb szerkezetet kizárhatjuk. De bizvást mellőzhetjük ugyanily
okból a csitári olvasatot is, mert a tűzrakást nyilván maga az
éneklő nép végezte, nem mondhatja tehát: *megrakatjuk*; a művel-
tető alak ennél fogva elesik. Marad (Ia): *megrakol* és (Ib):
megrakál; a különbséget bátran a leírás hibájának tulajdonít-
hatjuk, melyet mind a két esetben alkalmasint a képzőbeli palóc
â (*rakál* a. m. *rakál*, *rak* frequ.; v. ö. hevesm. palóc *lakál*, *lakik*
frequ.) okozott. Egyébiránt nyelvtanilag *rakol* (v. ö. *rakolódik*)
sem volna helytelen. A 7. és 8. sorban Ib szerint *harmadikon*
és *negyedikén* van; az előzménynek (*eggyik szögén* sat.) jobban
megfelel Ia s azért ezt választottuk.

Az így megállapított szövegnek az Erdélyi-féle (Ia) föl-
jegyzés helyén, Kolonon, már egyetlen szavát sem találta meg

a jelenkori gyűjtő; csupán a két első sor (Ic) került elő Menyhén:

*Megrakjuk, megrakjuk,
négy szegűre rakjuk;*

és csupán egyetlenegy sor, az első, Csitáron (Id):

Tyüzit megrakatjuk.

A tartalomra nézve figyelmet érdemel Kandra észrevétele: »Mintha ezen elrendezés többet akarna jelenteni és jelezni, mint közönséges csoportosulást! Mintha itt többről lenne szó, mint egyszerű profán vigalomról!« Ha szem előtt tartjuk, amit főntebb a szentivánnapi népszokásról, mint tűztiszteleti, ill. napfordulati hagyományról elmondottunk, világos lesz, hogy a tűznek négy szögére rakása és a népnek ily elhelyezkedése a négy világtájat, a Napisten uralmának az egész világra való kiterjedését példázza. Az öreg emberek, öreg asszonyok, ifjú legények és hajadon lányok említése viszont az *egész nép* fogalmát fejezi ki; az egész nép jelen van, hogy a ~~tűzistennek~~ tiszteletet tegyen. Erre vonatkozik a rá következő dal (II), itt azonban már szent János lép az imént bár meg nem nevezett, de eredetileg bizonyára oda értett nap- vagy tűzisten helyébe: *Virágos szent János* sat.

A helyes szöveg nem lehet más, mint amelyet Kandra után Ung megyéből közöltünk (IIa). Ipolyinál ebből egy szó sincs. Részónél pedig az ungmegyeivel (IIa) és a hozzá legközelebb álló (IIa₁) szegedivel (Kálmán, Szeged n. 1:106—107) szemben némi romlást és nagy rövidülést mutat a szöveg:

*Világolj, világolj, világolj szent János.
Csak most légy világos, osztán légy homályos.*

A *virágos* jelzőt a teljesen ép IIa) és a vele egy szó-hibán kívül pontosan egyező IIa₁) igazolják. A csitári és menyhei változatok Ib)-, ill. Ic)-hez függedtek. Amaz még a virágos-ra való emlékezéssel kezdődik: *Velágos szent János*.

De azután így folytatja:

*velágos, velágos,
csak agyig velágos,
míg én oda megyek, oda megyek;
mihán oda megyek,
mingyá elalugyon.*

S itt a második sor, minthogy elmaradt az alanya (éjtszakád), fölösen ismétli az elsőnek egy szavát, a folytatás pedig a valóságnak épp az ellenkezőjét mondja. Épp így elvetendő a

menyhei, különben értelmesebb alak [I c) után], mert ennek meg az eleje hiányzik:

*csak addig el ne alugy,
míg én nálad leszek,
nálad énekelek.*

Azonkívül ez kétszeresen is vegyült, mert a végéhez egy más énekből, amely nem sz. Jánosra vonatkozik, járult hozzá egy fölös sor:

dicsőrendő az Atya e világón.

A *virágos* jelzőről meg kell még mondanunk, hogy ezt az egyház csak Magyarországon ismeri. A név kétségkívül összefügg a szentiváni tűzünneppel, amelynél országszerte főszerep jut a virágoknak. Így Vas megyében a lányok kezükben *virágot* tartva vonóznak ki Sz. Ivánkor a tűzünnepre. Királynét választanak s virággal szórják tele. A legények közül legünnepelettebb az, aki a királynéra hintett virágokból legtöbbet markolt föl. (Kiss Áron, id. m. 457. V. ö. még Kandra, id. m. 224. és 227. ll.) Másutt a nyár egyéb zsengeivel áldoznak: almát, cseresznyét dobznak a tűzbe. (Kálmán, Szeged n. id. h.) Valószínű, hogy régebben az áldozati növény kiváltképen a hajadoni tisztaságot jelképező *istenfa* (ürömfaj, Artemisia Abrotanum L.) volt, melynek egyik közeli rokonát ma is *Szentjános fűvének* (Art. vulg.) nevezi népünk. Még régebben pedig talán emberáldozatokat is tehetünk föl; legalább erre enged következtetni a tűzugró mondóka (IIIa):

*Meggyulandó N. N. (férfi neve) kőháza,
Oltsuk, oltsuk!*

Jaj ne hagyjuk szegényeket!

Meggyulandó N. N. (leány neve) kőháza sat. (Erdélyi.)

Mása ennek a húsvéti locsolás, melynél a Vízistennek való emberáldozat nyomai még Erdélyben csak nem igen rég nagyon is szembetűnően mutatkoztak, midőn a folyóba dobott leány ott lelte halálát. A Sz. É.-nél is föltehetjük, hogy a tűzugró mondókának igen komoly hangú vége: »oltsuk, oltsuk, jaj ne hagyjuk szegényeket,« eredetileg a tűzbe dobott áldozatnak megmentésére való célzás, amint a vízbe dobásnál is kifejlődött később a gyakorlat, hogy a feláldozandót igyekeztek megmenteni, később a vízbe dobást csupán a bemerítéssel, legvégül pedig a pusztá lelocsolással jelképezték. A görögöknél Artemisnak, aki szintén solaris alak, a legrégibb időkben *Orthia*, az egyenesen álló néven, emberáldozatokat is mutattak be. Nevezetes, hogy a

szüzesség jelképéül szolgáló növény, a már említett *istenfa* a tudományban Artemisről kapta nevét; ennek pedig magyarázata az, hogy az *istenfa* Európában a cédrust helyettesíti, ez pedig Artemisnak szent fája. Ezzel az istennővel egyébiránt még találkozni fogunk a Sz. É. során.

A tűzugró mondókából, melynek Erdélyi-féle szövegétől nincs okunk eltérni [R. E. IIb után leírási hibát, Atovich szövegének IIIa₁ 'kőházája' világos romlást mutat], mint a legény és leánynév beleszövése elárulja, később kiházásító formula lett, amely mindjárt a következő szövegben már éppenséggel dallá fejlődve áll előttünk; meglehet egyébiránt, hogy a mondókában eredetileg csupán *egy* név volt, s a legényé a kiházásító dalok példájára csak utólag került belé. Az Ipolyi-féle kiházásító dalt (IVa), minthogy a változatok néhány biztos támasztékkal szolgálnak, módunkban van némileg helyreállítani:

IV.

*Magas a rutafa,
Messze elágazott,
Még a tengeren is
Átal hajladozott.*

*Eggyik ága hajlott
N. N. (legény apja v. anyja) udvarába,*

*Selyem sár hajó
N. Mihályra (legény neve).*

*Másik ága hajlott
X. Y. (leány apja v. anyja) udvarába,
Selyem sár hajó
X. Ilonára.*

Olvasatunkat a következőkkel igazoljuk. Erdélyi-nél (IVa), valamint R. E.-nél is (IVa₁) az első és második sor íráshibából össze van olvasztva; ezt már az Atovichnál levő menyhei (IVb) és pogrányi (IVc) változatok egybevetése földeríti. Azonkívül mind a kettőben ez a képtelenség fordul elő:

mely magas rút a fa ága.

Nyilvánvaló rontás, melynél nem sokkal különb a menyhei *rózsafa* sem, mely »nem magas«, de azért a tengeren mégis »által hajlandozik«. A pogrányi (IVc) vált. észszerűbben »magas« *rózsáágot* emleget, mely »messze elágazik«. De azért ehhez az olvasáshoz sem csatlakozhatunk, mert ha ez volna az eredeti alak, akkor nem romlott volna el az Erdélyi (R. E.)-féle »rút a fa« értelmetlenséggé. A homályt eloszlatja olvasatunk, mely az istenfának latinos rutafa nevét iktatja be az Erdélyi-féle 'rút a fa' helyébe. Igaz, hogy e név a mai népnyelvből nem mutatható ki (az új MTájsz.-ban nincs meg); de a Nyelvt. Szót. több igen fontos adattal szolgál a *ruta* lat. *ruta* gör. *ῥοτή*, ném. *Raute* szóra nézve. Kitűnik ezekből, hogy e növény, melyről már mint a szüzesség jelképéről szölet-

tunk, régente nagy tiszteletnek örvendett. »*Jaj tünektek, — mondja a Münch. Cod. 138 — kik megdézsmálátok a rutát.*« Továbbá: »Kénszerítnek minden elementumokat: földet, vizet, áért, rutát, temjént« (Cegl.: Dág. II. 75.): íme, a ruta mint szent növény a tömjénnel egy sorba jött. »*A ruta nemes fü, mert látást éleszt.*« »*Magát rutával megkeni, úgy osztán a kígyó lukába búvik*«; mert: »*a kígyók a rutának illatját gyűlölik.*« (NySz.) Ruta ugyanaz lévén mint istenfa, a szónak ehhez hasonlóan *rutafa* összetételben való egykori megvoltát is bátran föltételezhetjük. A rutafának, mint a szüzesség és ennélfogva a tiszta szerelem jelvényének egy leányra és egy legényre hajló két ága — mint a *„kapolnavirág“* népballadáinkban — igen alkalmas jelkép a kiházasító dalok számára, s ily módon az Erdélyi-féle szöveg, melyet Atovich már szintén nem talált meg a följegyzés helyén, tökéletesen érthetővé válik. *Hajó* a. m. hajú; az -ú -ü melléknévképzőnek előző foka (mint még ebben a dunántúli szóban is: *savanyó*. Itt ez az előző fok még általánosabb. V. ö. Nyr. XXVIII: 448—9. l.) A menyhei vált. (IVb) ellenben nemcsak az elején megállapított értelmetlenség miatt, hanem azért is elvetendő volt, mert még a vége is erősen meg van romolva; utolsó előtti sora: *hejлом te Szent János* a megfelelések teljes hiányában semmitmondó ritmustól teléknek látszik; a végső sor pedig: *arany felhő, gyöngykoszorú gyöngy* egész kétségtelenül más-honnét való szövegnek rémséges eltorzítása, — erről különben rögtön szólunk még. A pogrányi változat (IVc) viszont egy más dallal keveredett, amely ott két versszakkal a költemény elején áll s nevezetes azért, mert igen gyér számú földmívelő-dalaink közé tartozik:

*Szentiványi tiszta búza
kihajlik az országútra.*

*Aki aztat learatja,
a jó isten megáldhatja.*

A *szentiványi* búza meg a *szentiváni* alma nincs semmi vonatkozásban a tűzünneppel; egyszerűen úgy jutottak e névhez, hogy amannak vetése, az utóbbinak érése Szent Iván tájára esik. (Hasonlólag: *szentjánosbogár* Johanniskäfer, mert leginkább Sz. János körül mutatkozik; de itt már a *tűz* gondolata is föltehető.) Azonkívül IVc) szövegében csak megromlott olvasat lehet a *rózsáúg*, mely még a tengeren is messze *elhallatszik*. A refrén ugyanaz, mellyel Erdélyinél (IVa) is találkoztunk:

*Selyem szál haja
Magyar Ilona
Haja felhő, gyöngykoszorúja gyöngy.*

Csak hogy Erdélyinél az első sor helyesebb: *selyem sár hajú*; az alliteráció e mellett szól. *Selyem-sár* a. m. selyemsárga; vagy: síma és sárga: „Selyemszál haj” a. m. selyemszálú haj, de inkább: selyem hajszál s erre azután nem illenék a gyöngykoszorú. Hogy a selyemsár haj sem lehet *felhő*, mint az utolsó sorban olvassuk, az szintén kitűnik IVa-ból, ahol helyesebben így van: *hajon felül gyöngykoszorú*; ebből alakult a IV-ben említett *arany felhő*, *gyöngykoszorú gyöngy*, ahol *hajon* h. *arany*, *felül* h. *felhő* rontásokra akadunk. Az egész refrén más dalból való, melynek bár szintén nem teljes, de ennél épőbb másait vagy csak közel rokonait gyermekdalaink őrizték meg; így pl.:

*Szedem szép rózsáját,
kötöm koszorúját,*

*a fejébe tészem
gyöngyös koszorúját.*

(Kiss, id. m. 279. és 401. sat.)

Továbbá IVc) első és második sora kétségkívül a rím kedvéért is kapták mostani szerkezetüket: *haja* — *Ilona*. A koloni változat (IVd: az egész, amit Atovich IVa-ból még talált) szintúgy mint IVE) (Csitár), melyekben dativus van: *Ilonának* és rím nincs, följogosítanak, hogy az imént javasolt szöveg (szedem szép rózsáját) után még ezt a kiegészítést ajánljuk:

Selyem sár hajó

N. Ilonának, —

Haján fölül gyöngykoszorú, gyöngy.

(V. ö. Nyr. 28:449.)

Itt is *hajó* a. m. *hajú*, a régibb fok, melyet IVd és IVE még tükröznek, bár mind a kettő félreérti. Az utóbbiból — további romlás — az alliteráló *selyem* szó is elmarad, azonkívül a *hajó* < *hajú* alakot másodszor is félreértve, igének is alkalmazza (*hajol* < *hajó*!) s az előbbivel rimelteti: a *hajó* — M. Ilonának udvarába *hajó*! De nem sokkal jobb IVd sem, mert itt is *hajón fölül gyöngykoszorúja* szintén *hajót* csinált a *hajon*-, *haján*-ból.

A vers — úgy látszik — a pünkösdi királynéra vonatkozott, mert azt szokás virággal dobálni s gyöngyös koszorúval v. koronával (szűzkoronával, v. ö. föntebb) díszíteni. A pünkösdlők egyébiránt a Sz. É.-kel szoros kapcsolatban állnak. A pünkösd is tűzünnepe, hiszen a szentlélek *tüzes nyelvek* képeben száll le az apostolokra, s a szentiváni ünnep eredetileg két hétig is eltartott, úgy hogy pünkösd és a mai Sz. Ivánnap ez ünneplésnek két szélső határát jelölik. A pünkösdlők versezetekben ugyanolyan jó kívánságok vannak, minőket a nyári napfordulathoz fűződő Sz. É. téli párja t. i. a *regölések* között ismerünk. (V. ö. Kiss: 452.)

A kiházasító dalok némi visszhangja is cseng bennük. A pünkösdeknek annyira kedvelt *piros* jelzőjében, mely a *tűzet* is megilleti, világosan benne van még a tűzünnepre való emlékezés, s ennek roppantúl kedvezett az alliteráció (*piros pünkös*d). Mindamellet a pünkösödölőket most nem vonjuk be a Sz. É. keretébe: maradjon ez külön feladatnak. Kövessük tovább a Sz. É. nevén ismeretes változatokat.

Nincs meg Erdélyinél, de a Réső Ensel-féle szövegek közt van egy kiházasító dal (Va), melyet Atovich Kolonról is (Vb), Menyhéről is közöl (Vc). A három változat alig üt el egymástól. A kiindulás alapja ilyenféle szöveg volt:

V. <i>Ki lovai vannak</i>	<i>Térítsd elé X. Y. (leány)</i>
<i>a nagy hegyek alatt?</i>	<i>az én lovaimat;</i>
<i>De ott is ott vannak</i>	<i>én is megtérítem</i>
<i>N. N. (legény) lovai.</i>	<i>a te ludaidat.</i>

A *Selyemsár hajú* sat. refrén ide is belenyomúlt. Vb szerint: *térítsd meg szeretőm*, Vc szerint pedig: *fordítsd* (Móni), *fordítsd* van a második sor elején; Va és Vc az első versszakbeli N. N. lovait elhagyják s a legény nevéhez tett birtokos -é képzővel teszik ki, azonkívül a személynév elé szükségtelenül névelőt olvasnak, ami a palóc tájbeszédben nyelvtani hiba. Csupán elveszett ludakról van szó egy Kriza-féle kiházasító dalban:

Én éhajtám ludam
Szöngyör' közepibe,
Utánküdém uram sat. (Kriza, 263: 52.)

Ugyanaz, de nem mint kiházasító dal, hanem egy ilyennek társaságában Erdélyinél (2:526):

Barátim, pajtásim,
Hol az én ludaim? sat.

Nálam ennek négy más változata van meg: kettő Firtos-Vár-aljáról és kettő Korondról; mindenütt egy-egy olyan, amelyikben még a kiházasító alaknak semmi nyoma. Ebből következik, hogy a többi is csak utólag kapta ezt a szerkezetet. (V. ö. ugyanazon tárgynak más földolgozását *Arany-Gyulai*: 2:237.) A tárgyalt költemény (V) ellenben, úgy látszik, eredettől fogva kiházasító dal volt s a székely szövegek talán ennek visszhangjai. A kiházasító dal szerkezetére ugyanis jellemző, hogy benne a legény és a leány említése szükségszerű, ki nem hagyható. Legegyszerűbb alak:

Kék lilium sárgával —
Illik Józsi Mártával. (Korond, saját gy.)

Legfejelettebb az, amelyben egy *elődal* (α), rendesen valami természeti kép v. történetke, hangulatot teremt a kiházasítás gondolatához:

$\alphaA violát akkor szedik,
Mikor réggel harmat fémlik;
Mert ha akkor lè nem szedik,
! : A szénye is megváltozik :!
S a férfiak nem kedvelik.$

Ezután van a kiházasító rész (β), mely az előbbivel rendszerint szorosán összefügg, de sokszor csak a versalak és hangulat köti hozzá:

$\betaJózi szíve akkor nyugszik, Ha melléje nem feketik,
Mikor Sári mellé fekszik; Iha! bizon nem nyughatik.$

Az összefüggés α) és β) közt szoros. A viola- (vagy rózsza-) szedés a szerelmi egyesülésnek jelképe. V. ö. Erdélyi (3:81. sz.):

Örül a viola reggeli harmatnak —
Ej én is örülök barna galambomnak.

Továbbá u. o. (3:342. sz.):

Kell-e rózsza vagy ibolya? Kis lány vagyok én,
Azt is adok én! Majd megnövök én;

Elhervadt a kék ibolya — [= leszedték]
nem szeretek többet soha. (Bartalus: Magy. Népd. 1:38.)

Éjdős anyám rouzsafája, Ném jou kertéjszre akadtam,
Ejn voutam a legszöbbsz ága, Ném öntözött, elhervadtam.
(Csököl, s. gy.)

Ugyane jelképnek megfelelően ,viola' a. m. szerető; ,teljes viola, tüzes szerető, a ,viola vetése' szeretőkeresés, a ,viola kikelése' a szerető eljövetele sat. (V. ö. még Erdélyi Pál: id. h. 268—9. ll.) A α) elődal több változatban szerepel nép- és gyermekdalaink között (V. ö. Erdélyi: 3:3. sz.; Kiss: id. m. 405. és 427.), jele, hogy a Sz. É. dalait régente országúl énekelték.

Csupán a székelyeknél találjuk a kiházasító dal szerkezetének további alkotó részéül a már ismert áldó formulát (γ): *adjon isten lassú essöt*, amely — mindenféle toldással, rövidüléssel és romlással — gyermekjátékainkban a legkedveltebb mondókák egyike s legteljesebb a csököli változatban: *Éván dombján, domborúján*. (V. ö. Kiss: id. m. 151. Ejván, díván, divendia; u. a. 197. Éjám, bėjám; továbbá: 274., 279., 285., 287., 320., 322., 334., 391., 393., 398., 399., 400., 401., 403., 408., 409. és 424. ll.) Felköszöntőforma, keresztyén színezetű, tehát nyilván már újabb szövegű áldás (γ_1):

No tü ketten éjjetök, Az Isten áldásával
Vig órákot tötsetök, Bővököggyetök! (Krisa: 266.)

Ugyanennek változata ($\gamma_1\alpha$):

Ketten éggyek légyeték, isten nekték áldást adjon,
vig napokat érjeték, bővön éljeték.
(F.-Váralja, s. gy.)

Csatlakozik γ -hoz először az összeadó versike (δ):

δ_1) Szállására, számára, δ_2) szállására, számára,
Holtig párjára! főzzünk lakodalmára,
(Korond, s. gy.) hótig való párjára! (Kriza: 248.)

Még egy sorral bővült:

Szállására, számára, főzzünk lakodalmára,
 δ_3 szájjon a kakas vállára, lögyön a kijed párja Marosi Gergő!
(U. o. 259. sz.)

Végre a karnak nyilatkozatra felhívó mondókája, melyet a kiházásítottakhoz intéz (ϵ):

ϵ_1) Ha szereti, mosojoggyék,
S ha nem bizony, szomoroggyék! (Korond, s. gy.)

ϵ_2) Ha igön gyüölöli, majt megszorodik;
Ha igön szereti, majt émosojodik. (Kriza: 259.)

Látnivaló, hogy δ_2 , δ_3 és ϵ_2 már fejlett alakok; δ_1 mint menyegzői versike a Királyhágón innen is megvan; az összeadás eredeti szövegének bátran ezt a szöveget tekinthetjük. ϵ_1 szintén oly egyszerű, hogy eredetileg is alig hangozhatott másképp, bár ilyen változata is van nálam:

ϵ_3) *Ha szereti, mosojodik;
S ha nem, bizony szomorodik.*

vagy: ϵ_4) *Ha gyüölöli, szomorodik.*

A felszólító alak azonban, amelyet ϵ_1) mutat, helyénvalóbb s e szöveg mellett dönt.

Az ebben foglalt felhívást még prózában ki szokták egészíteni ezzel: »köszönd meg N. N. (legény), köszönd meg X. Y.« (leány). Ha pedig a felhívásnak nincs foganatja, vagyis — korondi közlőm szerint — »amejjik meg nem köszöni, arra fujjuk« az *átok* szövegét (η):

η_1) *A kús kutyám mekölködzött
a szalmába kettőt;* *Aki még nem köszöni,
égye még mind a kettőt!*

Krizánál (427. sz.) bővebben:

η_2) Az én kutyám megköjközött,
kettőt a szalmába:
Egyik gyömbér, másik szekfű — Kertem alatt udvas répa,
edd meg vacsorára! főzöm a torodra;
Kapum előtt nagy lapos kő. verem a hátadra:
Nyek, nyek, nyek!

η_2 -vel egyeznek a játékdalainkból ismeretes változatok. (Kiss: id. m. 289., 383. és 409. l.; B. H. 1901. jul. 7.) A kutyák neve az egyik helyen: Szegefű és Göndör; az utóbbi még világos emléke a szegfűhöz illő másik névnek: *Gyömbér*-nek. Egy helyt a kutya a »szalma liktyában« kölykedzik; hogy kettőt, az nincs megmondva, mégis két név szerepel, a rontás tehát szembetűnő. Az utolsó sor egyik helyen *iszik pálinkára*, másik helyen *isznak*, azután *iszom* és végre: *iszod pálinkába*, ahol *iszod* kétségtől *eszod* alakra megy vissza, ami már szorosan megfelel η_2 első verszaka végének. A *vacsorára* > *pálinkába* módosítást az okozhatta, hogy a második sor végén *szalmába* alak volt; ennél fogva is η_2 első felét tekinthetjük az átok egyik eredeti alakjának. Második fele külön megátkozó mondóka lehetett, amelyről okunk van föltenni, hogy mielőtt amaszt mint tréfásabb hangút fölkapták, ez volt az átoknak komoly hangú más szövege. A kiházásítás ugyanis egészen a ráolvasók szerkezetét követi. Az *elődal* megfelel ott a történeti bevezető résznek, mely a bajnak *eredetét* adja elé; aztán következik itt az egymásnak szánt fiatalok szerelmének, ott a baj tetteinek *leírása*. Végre a ráolvasók a bajnak máshova üzésével és megátkozásával, a kiházásítók pedig a leánynak férjéhez (szállására, számára) küldésével és megáldásával, amennyiben pedig akadékoskodnék, szintén megátkozásával fejeződnek be. Amily komoly hangú az áldás: »adjon isten lassú essőt«, épp oly komolynak kell gondolnunk az átkot eredeti szövegében. S ennek az η_2 második versszaka elég jól megfelel. A *tornak*, tehát a halálnak emlegetése s a lapos kővel való fenyegetés valamikor aligha volt tréfás ízű dolog. V. ö. népmeséinkben a kővé vált embereket s a Kalevala varázslóit, akik ugyanily lapos követ raknak ellenségeikre. (Kal. 12:453—6. és 3:337—40.)

A kiházásító ének tehát eredetileg valósággal *szerelmi varázslás* volt, vagy legalább azzá fejlett abból az egyszerű alakból, melynek példáját — Korondról — föntebb idéztem. Még további fejlődés mutatkozik abban, hogy az így kialakult házásító éneket az elődallal rokon költeménnyel vezetik be, mely a szerelemre ösztönzés céljának az elődallnál is jobban szolgál. Ez a *virágének*, amely már jó korán dévaj hangot is megüt, mint a régiségből (1505) e néven ismert egyetlen hagyomány:

Supra aggnő, szőkj fel kabla,
Hazajött férjed, tombj Kató!
Az te szép palástodban,
Gombos sarudban; Haja, haja virágom!

Ez egy moldvai csángó dalra emlékeztet, amelyet Erdélyi közöl (1:434):

Eégből szállott dali madár	<i>Gyöngyös dolománba.</i>
Dali táncát járja;	Után járja szeép asszonya
Elől járja Dorkó bíró,	<i>Fejeér rokojába.</i>

[*Után* = utána; v. ö. föntebb: En êhajtám ludam, *után*-küdém uram.] Ehhez pedig határozottan változati viszonyban van egy kiházasító dal, melynek elejére a virágok vetélkedésének már bemutatott régies töredéke illeszkedett:

<i>Rózsabokor alatt</i>	<i>szürke szokmányába.</i>
<i>egy vetett ágy vala:</i>	<i>Abba fekszik Máris asszon</i>
<i>abba fekszik Simó (Simon) uram</i>	<i>kerek rokojába;</i>
<i>gombos dolománba;</i>	<i>ha něm kerek rokojába,</i>
<i>ha něm gombos dolománba,</i>	<i>kapsos szoknyájába.</i>

A teljes alak, ahol a dal eleje épen van meg s a humoros hang erősen kihallatszik, a Népkölt. Gyűjt.-ben kerül elő (3:145.), világosan kiházasító szerkezettel. Itt a virágének beleolvadt a kiházasító dalba, mint számos egyéb esetben is történt.

Ugyanilyen, de valamivel komolyabb színű a Krizánál *elő*-*dalnak* mondott kis költemény:

Fáj a szüvem ezekér
a makfali szépekér,
ezek közül egyikér,
a legkedvesebbikér,
tudom én: mejjikér.

Ennek igen érdekes, bővült (?) és a második versszakban ismét a dévaj hangnembe átcsapó változata Erdélyinél (a versszakok beosztását kijavítva):

Hej huj bazsalik,	És: Hej huj rekettye,
Dupla szegfű, szarkaláb,	Vaspatkó, menyecske,
Ékes majoránna!	Csillagteremtette!
Majd meghalok ezekért	Tizenkétszer megcsallak,
Az iregi szüzekért,	Hónom alá takarlak,
A gyöngyöm adtákért!	Mégis megcsókollak!
	(Iregről, Tolna m.)

A szerelmi sóvárgásnak s a szerelem dicséretének melegebb hangjai csendülnek meg abban a dalban, melyet Kriza is közöl (248.), én is megtaláltam mint kiházasító dalt F.-Váralján és Korondon s mint virágéneket Enlakán és F.-Váralján; az utóbbi így szól:

Éggy asszonnak vala három leánya:
szerelmes virág,
kinél nincsen jobb kincs,
kinek szive bánatban nincs,
nincsen, nincsen, nincs. Sat.

(V. ö. *Kriza*: 248. sz.) A refrénnel v. ö. a régiségből:

Jézus nagy felsígös kenes,
Kinél szebb és jobb nincs.

(Szt. ének, ki dicséri Szíz Máriát. Régi Magy. Költ. 1:164.)

E virágénekekbe a kiházasító alak később olyanformán nyomult be, hogy a három leány nevet kapott és az illető legényeket a dal befejeztével szintén megnevezték: »köszönd meg Mózsés!« sat. Mint látjuk, a dal az eladó leányok dicséretét zengi: három szerelmes virág, csupa életkedv, kinek szíve bánatban nincs; van-e kíváncsabb valami?! E körül forog állandóan a virágének tartalma, sokszor éppen nem keresztyén szellemben, sőt a keresztyén fogalmak egyenes sérelmével. Így az a roppant nagybecsű, bár egy régibb és egy újabb alaknak keveredése miatt zavaros költemény, amelyet Erdélyinél mint »A legszebb virág« változatát ismertünk föl. Itt a vetelkedő virágok búzavirág, szőlővirág és ivolya s az utolsó lesz győztessé:

Mert bizony én velem lányok dicsekednek.

A búzavirág hiába hivatkozik arra, hogy vele »széles e világ él« (A legszebb virágban: »nekem mind azt mondják, ez a Krisztus teste«); a szőlővirág hiába említi:

Mert bizony én velem szent misét szolgálnak;

e nagy szentség semmi az ibolya érdeme előtt, akivel leányok dicsekesznek! Ily költeményt csak az a kor szülhetett, amikor ősünk még alig tértek át a keresztyénségre: már ismerték, de még nem vették be tökéletesen, nem fogadták lelkükbe az új tanokat. Későbbi korban ez már bűnnek számít, annak is érezték bizonyosan. Azért nem találta többé Atovich nyomát sem e gyönyörű dálnak, mely már Erdélyi idejében alkalmasint végnapjait élte. Így is elég hosszú ideig élt, mert keletkezése korát — még semmi rím, csak alliteráció s a tartalomnak említett keresztyénellenes volta, hozzávéve a föld- és néprajzi érintkezésnek kevéssel a honalapítás után teljes megszűntét — bátran tehetjük 7—8 száz évvel ezelőltre. Azonban mondtuk, hogy benne egy régibb és egy újabb alak vegyült el. Melyik a régibb? A Részó E. közölte följegyzésben négy virág vetekedik: szőlővirág, búzavirág, rózsza és ivola. Ezek közül egy nyilván fölösleges. A negyedik versszakból kiderül, hogy a pálmát a rózsza viszi el az ivola elől:

*Ne vetekedj velem ivola-szép-virág,
Mert bizony én velem lányok dicsekednek.*

Ez csak a rózsának szájába illik, mert a violával szemben okvetetlen övé az elsőség. Ánde épen így szerepel viola, szegfű és ,virág', vagyis rózsza a már ismertetett kiházasító dal élén. Föltehetjük tehát, hogy a koloni változat is ugyane három virágnak vetekedéséről szólt, s a búza- és szőlővirág szerepe későbbi. A viola, szegfű és rózsza vetélkedése pedig nem lehetett vitás élű a keresztyénség ellen, hanem a rózsának, a virágok királynéjának felsőségét csak célzat nélkül hirdethette. E tiszta pogánykori szerkezet csillámlik át még itt a Legszebb virág min-tájára fölvelt keresztyén virágok — búza és szőlő — alkalmazá-sához fölösen járuló *rózsza* említésében.

Az Erdélyi-féle szöveget nem állíthatjuk helyre, mivel a vegyülék egyik — régibb — alkotó elemét csak töredékben bírjuk, de némi igazításokat tehetünk rajta. A bekezdés:

Vetekedik velem háromféle virág

nem lehetett így, mert akkor négy virágnak kellett volna lenni, ami ellenkezik a népköltésben kiváló fontosságú hármas szám törvényével. A *velem* alak nyilván félreértés e helyett: *vala*, mint a székelý ősalakból való töredék kezdete föltenni engedí:

A virág s a szegfű eggyütt beszél *vala*,
Kék szényű viola azt halgassa *vala*,

s itt ismét az első sort a koloni vált. alapján így állíthatjuk helyre:

A virág s a szegfű *vetekedik* *vala*.

Erre kell visszavezetnünk a koloni ,vetekedik velem' olvasatot, mely a három következő versszakban helyén van, tehát onnan is támasztékot nyert. A harmadik versszak második sora kimaradt; ez pótlandó:

Ne vetekedj velem te búza-szép-virág.

A negyedik versszakból pedig az első sor hiányzik:

Szóval a szót mondja ivolya-szép-virág.

Végre ugyanannak második sorát — s ezzel az egész költe-mény értelmét — talán így állíthatjuk helyre:

Ne vetekedj velem búza- s szőlővirág.

Az így kijavított szöveg mindenkép megérdemli, hogy mint legrégibb népdalaink egyikét, mint valóságos ősköltési marad-ványt, egészében ide iktassuk:

Vetekedik *vala* *háromféle* *virág.*

[*Virágom, veled elmegyek,*
Virágom, tőled el sem maradok.]

*Szóval a szót mondja a búza-szép-virág :
Ne vetekedj vélem, te szőlő-szép-virág,
Mert bizony én vélem széles e világ él. [Virágom sat.]*

*Szóval a szót mondja a szőlő-szép-virág :
Ne vetekedj vélem, te búza-szép-virág,
Mert bizony én vélem szent misét szolgálnak. [Virágom sat.]*

*Szóval a szót mondja ivolya-szép-virág :
Ne vetekedj vélem, búza- s szőlővirág,
Mert bizony én vélem, lányok dicsekednek. [Virágom sat.]*

A Réső E. közölte változat, melyben a vegyülés nyomaira rámutattunk, semmikép se tehető értelmessé, mert vagy a rózsát vagy a szegfűt föl kellene áldoznunk a vele járó vonatkozásokkal együtt. Kifogástalan szerkezete van a Népkölt. Gyűjt.-beli változatnak, de itt még újabb, még keresztyénibb szín ömlik el az egészen: még a győztes szegfű is előbb a templomba jutással kérkedik és csak azután mer rámutatni arra a méltóságára, melyet mint szerelem virága visel. (Népk. Gyűjt. I. Ballada-félék 24. sz. V. ö. u. o. Jegyz. 564. l.)

Tegyük még hozzá, hogy a *virágének* nevet csupán töredékben reánk szállott legrégibb képviselőjénél is régibbnek, ép oly réginek tartjuk, mint magát az *ének* szót, melyet Munkácsi (Árja és kaukázusi elemek, 224. l.) árja eredetű kölcsönnek vél, a szó kezdetén elenyészett *v* föltevésével. Az a szokás, hogy virágok neveit használták föl a nyelvben olyan dolgok megjelölésére, amelyeket nem akartak nevükön nevezni, tudvalévőleg a keletről jött Európába; s innen a németben is „durch die Blume sprechen“ (virágon át v. virág által beszélni), annyi mint elburkoltan, képleg, de azért megérthetően mondani meg valamit. „Virágének“ néven ismeretesek a szanszkrit irodalom méltán világhírű nagy alakjának *Kalidászának* is (Kr. u. 6. század) remek lírai költeményei, melyek a mi virágénekeinkhez sokban hasonlítanak. *Virágos beszéd* nálunk az irodalom nyelvén ugyanaz, mint képes beszéd, mert a magyar nyelv a természetből és kivált a virágok életéből vett képekkel dúskál. S látni fogjuk majd, hogy ily módon fejez ki a Sz. É. is nem egy fogalmat, amit oka volt közönséges nyelven ki nem mondani.

De menjünk vissza itt ismét Erdélyihez és nézzük a Sz. É. szövegét tovább.

ÚJRA A NEK NÉVRAG.

Ezúttal Kulcsár Endrének Genitivus és dativus c. cikkére felelek, amely már a 14. kötetben (389—92) bírálta e tárgyra vonatkozó elméletemet, és helytelennek nyilvánította. Mindjárt a bevezető sorokban azt mondja, hogy »az agg szokás (t. i. a latin grammatika nyüge) még folyvást kísért, mint bizonyosság erre Joannovicsnak a *-nek* ragú névről közölt értekezése. Meggyőződhattünk belőle, hogy nekünk tulajdonképen se genitivusunk, se dativusunk nincsen olyan értelemmel s meghatározással, mint Joannovics véli.«

Felelet: A genitivusról nem »vélek« én semmit; mert amit némely nyelvtanító genitivusnak nevez, azt én mindvégig birtokosnak nevezem és szereplését is e szerint magyarázom. Elméletemben tehát ez oldalról semmiféle »agg szokás« nem kísért. Itt csak a birtokos értelmezéséről lehet szó. A birtokos-jelölte fogalom már magában véve is kizárja lehetőségét annak, hogy más névnek is legyen birtoka. Vannak mégis nyelvészek, akik a dativust is birtokossá szeretnék tenni. És minthogy kénytelenek elismerni, hogy ez a forró vágyuk a nyelvtani birtokviszony lényegével ellenkezik, tarkábbnál tarkább jelzők kíséretében mutatják be azt az ál-birtokviszonyt; péld. *értelmi* v. *közvetett*, v. *nem egyenes* birtokviszony. Eszerint változnék a dativusnak is a címe: *értelmi* stb. birtokos. Kulcsár, aki eleinte (390) azt állította, hogy »a mai nyelvben a dativusnak van birtoka«*, később egyet fordúl, (392) és így szól: »Visszatérve J. nézetére, igaz, hogy a dativusnak tulajdonképen nincs birtoka, de miután a genitivus annyira elveszett a birtokszó elől, hogy csak a névelő mutat még egykori helyére: a birtokos képét viseli, s a ragtalan birtokossal egyértékűnek látszik.«

Itt tehát már csak képviselő, semmi több, és a birtokos mindenesetre más valaki, vagy valami. Mi minden nem lesz még a dativusból, ha még tovább gurítják ezen a sikamlós pályán! No de annyi most már bizonyos, hogy a dativusnak K. szerint sincs birtoka. Ezt örvendetes tudomásul venném, ha a t. cikkírónak további fejtegetései egybevágának az enyéimmel.

De íme a fentebb idéztem tétel után azt mondja, hogy »a személyjelekre alapított megkülönböztetéseimet semmitmondóknak tartja, mert azok csak kései fejlemények a birtokszón, de ha nem azok volnának is, ebben a kérdésben jelentéktelenek.« Meg is mondja, miért: Joannovics az ily mondatokban: »emezek családneve Asztalos«; emezeknek Asztalos a családnevük, összetéveszti a határozott személyragozást a határozatlanul. *Családneve* t. i. nincs ellátva személyjellel, csak mutató elemmel; míg *családnevük*-ben a mutató elem lappang, de a személyjel világosan

* Ritkított írás hirdeti ezt.

fölismerhető. Ezért egyaránt helyes: „hatóságoknak a *tekintélyük*, és hat. a *tekintélye*“, vagy: emezek „*családneve*“ és „emezeknek a *családneve*“.

Hogy-hogy? A családneve szóban az *e* nem személyrag, hanem mutató elem? Vagy talán egészen mást ért K. a személyjelen? »Dunkel, herr, ist mir der rede sinn«. Mennél többször olvasom ezt a magyarázatot, annál kevésbbé értem. Ilyen esetben az idézett példák világítják meg a tételt. Lássuk ezeket. Kétséget sem szenved, hogy amily kifogástalan ez a mondat: Emezek (v. akár emezeknek *a*) családneve Asztalos, ép oly hibás a cikk-írótól helyesnek állított személyragozás ugyanezen mondatnak következő szerkezetében: Emezeknek Asztalos a családneve (*e* h. családnevük). Itt a *nek*-es szót a birtokszótól elválasztó ige esz-közli a személyragozás különbségét, akár ki van téve, akár lappang névi állítmány esetében, mint ez a példa mutatja.

A másik idézet ellen az a kifogásom, hogy példamondatomból csak a *nek* ragú nevet és a birtokszót teszi ki: hatóságoknak a *tekintélyük* és: h. a *tekintélye*. Így persze „egyaránt helyes“ lehet a különböző személyragozás; hisz mind a két esetben birtokviszony foroghat fenn; de hogy minő mondatban helyes, minőben helytelen, az ebből a két töredékből ki nem világlik. Ez a mozzanat, — és szintúgy az előbbi is — »a *nek*-ragú név és a birtokszó« c. cikkemben (14:11.) meg van világítva több példával. Ide iktatom az utóbbira vonatkozó mondatokat:

Dativussal.

Csak van a hatóságoknak annyi tekintélyük, hogy stb.

A leveleknek nincs keltük. (*nekem van: habeo; nincs: non habeo*).

Birtokossal.

Van-e a hatóságoknak az a tekintélye, amellyel ne dacolna?

Nincs olyan kelte a leveleknek, amelyet eszemben tartanék. (*van: est, existit; nincs: non existit*).

Egymással szembeállított ím e mondatokból világosan kitűnik, hogy a személyragokkal jelzett »különbségtételeim épen nem „semmitmondók“; mert az általános nyelvhasználaton alapúlnak, és azt „mondják“ és ki is mutatják, hogy itt a dativusos példában: Csak van a hatóságoknak annyi tekintélyük — a számban-egyezés helyes; a cikkíró helyeselte nem-egyezés pedig (*tekintélye*) helytelen. Ugyanez áll a másik mondatra nézve is: A leveleknek nincs keltük (és nem K. magyarázata nyomán: ninc skelte). A nekem *van* és nekem *nincs* igék ugyanis *nek* raggal vonzzák, és így résztárggyá teszik itt a *levelek* szót, amellyel a személyragos szónak számban kell egyeznie, vagyis rá kell mutatnia a *levél* többesére.

Kulcsárnak dolgozataimat elmarasztaló ítélete általánoságokban mozog. Tömérdek példamból csak e kettőnek igazolására adott alkalmat. De a kettőnek is egyikét oly csonkán idézte, hogy magamnak kellett kiegészítenem a mondatot. Többi meg-

jegyzése általánosságban megrovó. Mit is felelhetnék péld. a következő tételre (390)? »Joannovics értekezéséből teljesen meggyőződtem, hogy a szerinte kétféle *-nek* névrág közt különbség nincs. Ő legalább e kettő között határt jelölni hiába törekedett. Bajos is volna.« — Látnivaló, hogy K. beéri a (nem genitívus, hanem) birtokos és részesstárgy alakazonosságával, cseppet sem törődve azzal a nyelvténnyel, hogy a külsőleg egyenlő két szóalak más-más szerepét viszi a mondatban.

Ugyancsak a 390. lapon K. a múltból idézett mondatokkal (pl. »ki egyenlő te szolgáló lányodnak egyikkel sem vagyok stb.) azt akarja bebizonyítani, hogy (az elméletet) »a személyjelekre nem lehet alapítani; mert a *-nek* ragú név birtokán nem voltak meg mindenha«. — Szerinte tehát az illető formának a múltja határoz, nem későbbi, mai használata!* — »Finis coronat opus.« Kulcsár javaslata (392. legalul) abban áll, hogy »nevezzük csak a ragtalan birtokost genitívusnak, a *-nek* ragú névszót pedig általában datívusnak; így ez a nevezet megállhat a nyelvtörténettel szemben is, de a kétféle nevű *-nek* rag zavart okoz.«

A birtokviszony eszerint birtok-ostul és birtokos-ostul eltűnék a nyelvtanból, valahányszor a birtokosnak szükségképen *nek* raggal kell állnia; péld. amikor a birtokszónak utána áll (vezére a seregnek) és sok más esetben; mert helytelen állítás az, hogy birtokviszonyban »egyszerűen elmaradhat a *nek* rag«. A nyelvtanban eszerint csak genitívus és datívus szerepelne. Amannak a *nek* ragját megkapná a datívus mindamellett is, hogy nem kér belőle. De a »salus linguae« megkívánja a tömését. Az a sok *-nek -nak* hadd feküdj meg kizárólag az ő gyomrára. Így aztán, ha van baj, nem támadhat kétség holléte iránt. Csakhogy a »kétféle nevű *-nek* rag okozta zavar« nézetem szerint sokkal csekélyebb annál, amelyet Kulcsárnak új kiadású genitívusa és datívusa szülne.

Az elméletemet hibáztatók közül egy sem javasolt a gyakorlat terén alkalmazhatót. Részletekkel épen nem foglalkoztak; leginkább a *nek* ragú főnevek kérdését tárgyalták, mellőzve a névmások és a mennyiség-jelentő nevek szereplését; holott ezek is tüzetes vizsgálatot kívánnak. Nincs eszerint megcáfolva elméletem, amely megkülönbözteti a *nek* ragú nevet mint birtokost a — magától érthetőleg mindig *nek* ragú — datívustól, és e kettőnek különböző szerepéhez illeszti a rájuk szintén különbözőleg vonatkozó birtokszó személyragozását. Szabályaimat az irodalmi nyelvből és a közhasználatból vontam le.

— E szabályok ellen következőkép vétenek leginkább. A birtokszót nem egyeztetik számban a részesstárggyal; pl. *szüleimnek* bizonyosan nehezebbre esik, e h. nehezebbre. Gyakran személyben

* A multa névze Kulcsárnak nem volt igaza, mert az olyan szerkezetekben, minő a *lányodnak egyikkel*, az *egyik*-beli *-ik* voltaképpen birtokos személyrag volt, a. m. *-ük*; l. erről TMNy. 716.

A szerk.

sem egyeztetik vele; pl. *Magunknak* se könnyű a feladata, e h. . . . a feladatunk. — Továbbá: Nem ügyelnek az illető igének dativus *nek* raggal vonzó sajátságára ami albirtokviszonyt idéz elő; pl. Ez nem jutott a *fiúk* eszébe, e h. A *fiúknak* ez nem jutott eszükbe. Hisz nem mondjuk: Nem *a te* eszedbe jutott, hanem *máséba*. Helyesen így van: Nem *neked* jutott eszedbe, hanem *másnak* jutott eszébe.

Nem folytatom a részletek felsorolását. Aki a szóban forgó kérdéstről szóló értekezéseimet figyelmére méltatja, az megismerheti ott az elveket, amelyek szerint a kérdést mind fővonásaiban, mind egyes mozzanataiban vizsgáltam. JOANNOVICS GYÖRGY.

A MÜNCHENI KÓDEXHEZ.

Most, hogy nyelvünk régi emlékeivel tüzetesebben foglalkoztam, a Müncheni kódex szövegéből egypár olyan hibát akarok megemlíteni, amelyek kétségtelenné teszik, hogy a Müncheni kódex jelenlegi kézírata csak másolat lehet. Megjegyzem, hogy összes fejtegetéseim csak úgy állják meg helyüket, ha a Münchenben levő eredeti Volf és Döbrentei kiadásával egyezik. Ezeket a másolásbeli hibákat tudtommal eddig senki se vette észre. A hibák a következők:

1. Márk I:19: lata . . . azokat a' haioban, *ő haioiokat* megzerezuén (Volf-féle kiadás, Döbrenteinél: *ő haioiokat*). — A Vulgatában ez így áll: vidit . . . ipsos componentes *retia* in navi. Jord. kód., Károlyinál és minden bibliafordításban: *hű haloyokat, hálóikat* kötözzetik vala. Az *l* és *i* felcserélése csakis másolásból eredhetett.

2. Luk. XX:13: Monda kedeg a' *zolganac* ura (Volf és Döbrentei). A Vulgatában ez áll: Dixit autem dominus *vineae*. Minden bibliafordításban és így a Jord. kód.-ben, Károlyinál is ez áll: Monda azért a *zölőnek hű vra, a' szölőnek* Ura, Nyilvánvaló dolog, hogy a *szölő* helyett a *szolga* szónak írása csakis másolatbeli hiba.

3. Luk. XXII:17: *Vegétec eş iziatocmeg* azt tū kőzöttetec (Volf és Döbrentei). A Vulgatában ez áll: Accipite et *dividite* inter vos. Károlyinál és minden más bibliafordításunkban: Vegyétek ezt és *osszátok el* ti magatoknak. A Müncheni kódex írója eredeti szövegében ez a mondat így állt: *Vegétec eş oziatocmeg* azt tū kőzöttetec s a Jord. kód.-ben így is áll: *Veegyetek, es ozyatok el ty keztek.* A mai Vulgata szövegét a XVI. században (Tridentinum 1546) állapították meg a különböző kézírati latin szövegek figyelembe vételével. Azt lehetne már most gondolni, mivel a Müncheni kódex a Vulgatánál régibb, hogy a Müncheni kódex latinjában tényleg a 'hajó, szolga, inni' szavak egyértékesei voltak. Ez azonban valószínűtlen, mert a IX. századi görög kéziratokból készült, mai alakjukban X—XI-dik századi másolatban meglevő óbolgár evangeliumfordítások is

ph. 1

hálóról (vö. Cod. Zogr., Marianus, Sav. knj., Assem.: *mrěže* Márk I:19. gör. τὰ δίκτωα, Nov. testam. Erasmus-féle), szőlőről (vö. u. o. *gospodinъ vinograda*, gör. ὁ κύριος τοῦ ἀμπελώνος), és osztani-ról beszélnek (vö. u. o. *razdělite*, gör. διαμερίζετε). Nyilván való dolog tehát, hogy a Münch. kódex eltérései másolatbeli hibák.

4. Csakis másolásból való az a hiba is, amelyet Mat. XVII:27-ben olvasunk; itt ez áll: Münch. kód.: *lelž ō benne eg̃ scatert*, Jord. kód. *eg̃ garasth* találz hwenne = Vulgata: *invenies staterem*, a görögben στατήρα áll. Itt tehát a másoló a gör. στατήρ, lat. *stater*-beli első *t-t* *c*-nek nézte, ami nyelvelmékeinkben nem éppen közönséges hiba. A Münch. kódex *stater* = *garas* szavát a NySz.-ban nem találtam meg. [Nem is való oda. *A szerk.*]

5. A másolat mellett szól az, hogy a Münch. kód.-ben a János I:8 verse teljesen hiányzik (a hiányt megemlíti Zolnai: Nyelvelmékeink 127, anélkül, hogy ebből valamit következtetne). Ennek a megértéséhez szolgáljon felvilágosításul, hogy Ján. I:7-dik versének egy része ismétlődik a 8-dik versben; vö.:

Vulgata: 7. vers: ...ut testimonium perhiberet de lumine.

» 8. vers: ut testimonium perhiberet de lumine.

Jord. 7. ...hogy tanobyzonsagot tennee az vylagossagrol.

» 8....hogy byzonsagot tenne az vylagossagrol.

Károlynál: hogy ama világosságról bizonyiságot tenne.

» hogy bizonyiságot tenne arról a' világosságról.

Már most a Münch. kódex eredetijében a 7-dik és 8-dik versben ugyanaz a fordítás ismétlődött, s a másoló a 7-dik verset írván, a 8-ba tévedt a szeme, mert egymás utáni sorban ugyanazon szöveg volt. A szöveg maga ez volt: ,hog̃ tanosagot uallana a' vilagrol'. Ilyen leírásbeli tévedés, köztudomás szerint, csakis másolás alkalmával történhetik.

6. Hasonló természetű hiba van a Mát. XIX:12. versében. A Vulgatában ez áll: *Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt* et sunt eunuchi, qui facti sunt eunuchi ab hominibus. A dőlthetős rész a Münch. kódexben fordítatlan, pedig a másoló eredetijében ennek a résznek is le kellett fordítva lennie. A helyes fordítást lásd a Jordánszky kódexben.

A kézirat megtekintése nélkül nem tudom megállapítani, vajjon a kiadók (Volf és Döbrentei), vagy pedig a másoló hibájául rójam-e fel a következő tévedéseket:

1. Luk. II:24: *vrnac tōruueben* (Döbrentei és Volf), helyesen *tōrueneben*. — 2. Luk. XXIII:28: *ne akariatoc sirnotoc en raitaz* (Döbrentei és Volf); magától értetődik, hogy itt a helyes csak *,raitam'* lehet. A hiba egy ismert palaeografiai jegynek *z = rum*, *m* hibás olvasásából származik. — 3. János VI:65: *De vadnac nemel'lec tū kōzzōlletec kic nem hizec*, mert *tug̃ga* vala kezdettől fogva is *kic volnanac hiendōc* stb. E verssorban két hiba van. Az egyik a *hizec*, amely helyesen *hižnec*; a másoló az *n* rövidítő jelét (') nem vette az eredetiben észre. A másik hiba, hogy a *hiendōc* előtt hiányzik a *nem* szócska; vö. Vulgata:

Sed sunt quidam ex vobis, qui non *credunt*. Sciebat enim ab initio Jesus, qui essent *non credentes* stb. Ez a most felsorolt három hiba lehet másolati hiba, de mégsem olyan döntő erejű, amilyen az előző hat.

E megjegyzéseim kapcsán megemlítem, aminek szintén nem találtam nyomát irodalmunkban, hogy a Müncheneri kódex ép úgy megőrizte az á-képzős igenévi alakot, mint a Gyulafehérvári sorok. A hely ez: Luk. XXI:36: *es uő vigiziatoc mēden időben imadkozuan, hog mēltac legetec* stb. (vö. Gyulafeh. sorok: *walacnok, walaknok* Nyr. 27:530, NyKözl. 29:3.). Van még egy hely, amelyben szintén á-képzős igenévi alakot láthatunk (vö. Luk. 16:20: ki fekszen valo *ő ajtara* tel'les varackal = Vulgata: qui jacebat ad *januam* ejus, ulceribus plenus); mivel azonban ez alakot másképp is lehet magyarázni (*á* = összevonás, szóvég + harmadik személyű birtokos rag, vö. TMNy. 712. és NyKözl. 29:3), nem tartom biztos példának ez adatot.

Az *-ül, ül* határozói ragra, mind az eredet, mind pedig a mondattani szereplés szempontjából fontosak a következő adatok:

1. Márk. XIV:11: *es penzt igerenec neki adouol*. Jord. kód. es gyerekenek hűneky penzt *adnya*.; vö. Vulgata: promiserunt, ei pecuniam se *daturos*.

2. Luk. IX:53: *es nem fogadac ötet mert ő orcaia vala Ihrlmbe mēneuol*. Jord. kód.: mert hű zemelye vala *menwen* Jerwsalemben = Vulgata: Et non receperunt eum, quia facies *ejus* erat *euntis* in Jerusalem.

3. János V:38: *es ő igéiet nem vall'atoc tū bennetec lakozouol*, Jord. kód.: Es az hű bezeede nynczen ty bennetek *maradwan*; Vulgata: Et verbum ejus non habetis in vobis *manens*. Ez adatokat megszereshetjük még egygel, amely Mát. II:13 alatt olvasható: *mert iōuendōuōl vaōn?* = futurum est, s erre Simonyi is hivatkozik (Magy. Határozók 1:329). E négy adatban mondattani szempontból az állapothatározói funkció, alaktani tekintetben pedig a *-v-öl, -v-öl* rag alakja a fontos, amelynek *v-jét* hiátusöltő hangnak tekintjük. — Végül még egy alakot közlök az analógiás alakulásra, amelyet a NySz.-ban nem leltem meg: Márk. XII:18: Es iōuēnec ő hozia a' saduceo-soc kic monác a' *felkeletet nem volni*; Jord. kód.-ben: Ennek vtanna yewenek az saduceosok es, kyk mongyak hog a' fel tamadas *nynczen*; Vulgata: Et veniunt Sadducei ad illum, qui dicunt *non esse resurrectionem* (vö. TMNy. 273: *valni*).

E pár sorral azt akartam bizonyítani, hogy a Müncheneri kódex kétségtelenül másolat, s hogy e megmaradt másolatban oly régiségek vannak, amelyek a kódex eredetijének nyelvét a XV. század legelejére teszik. — Még megemlítem, hogy talán sikerülnöm fog rövid idő alatt a Müncheneri kódex latin eredetijét is megállapítani, s akkor ennek kapcsán elmondom többi nézetemet is e kódexről s két párjáról, a Bécsiről és az Aporról.

MELICH JÁNOS.

EGY ELFELEDETT NYELVÚJÍTÓ.

(BENYÁK BERNÁT.)*

1776-1821
[kiz] NR.

A nyelvújítóról és újítási harcról eddig megjelent munkákban hiába keressük Benyák Bernát dr. multszázadi kegyesrendi tanár nevét. Pedig buzgó és szerencsés szókészítő volt ő is. Új szavai közül akárhányat használunk ma is, s igen sok olyat alkotott, amit a legszigorúbb ortologus is szívesen fogadna.

Benyák tanult grammatikus volt. Írt magyar és francia nyelvkönyvet, melyeknek eredeti felfogáson alapuló módszerét dicsérettel emlegették kortársai, s buzgón tanulmányozta a régi magyar nyelvet. Simai Kristóf nagy szótárának nem csekély része Benyák gyűjtéséből került ki, s nem egy értekezést írt a magyar nyelv okzerű tanításáról.

Új szavakkal 1772-ben lép fel először. Kezdetben csak gyéren, később azonban elég sűrűen alkalmazza önalkotta szavait. Sőt azért sem neheztel, ha íróbarátai lépnek először nyilvánosságra új szavaival. A szóalkotásban azokat az irányelveket tartotta szem előtt, melyeket szerencsésebb újítók állítottak fel követendő példakül. Főtörekvése az volt, hogy az új szók és összetételek magyaros hangzásúak legyenek s hogy lehetőleg az analógia vagy etimologia törvényén alapuljanak. Új képzőket, vagy új gyökérszókat nem igen alkot, de a szórövidítéseket ő is gyakorolja. Ő hozza divatba azt a különös szokást, hogy az író könyve végén szótár alakjában magyarázza új szavait. »Midőn valami új szó találtatik fel, — írja 1777-ben — hogy azzal közönségesen és hasznosan lehessen élni, meg kell magyarázni értelmét és sok tudós társaságoknak tudtokra adni és azután munkákban is a magyarázatot közleni az egész közönséggel, hogy értelmüket felvévén, tanításunkat is érthesse!«

E józan elvet ő maga követte legelőször; szavait nem erőszakolta a közönségre, hanem előbb barátainak s író társainak küldé el, hogy véleményt mondjanak használhatóságuk felől. Ezek aztán, Benyák nem kis öröme, az új szavak közül többet felhasználtak munkáikban, s így esett meg, hogy igen sok új szava másnak munkájában, másnak neve alatt jelent meg. Csak kézírataiból láthatjuk, hogy ugyanazokat ő már 10—12 évvel előbb készítette.

Újításaival jóval megelőzte Barczafalvit, kit helytelenül tartanak a nyelvújító mozgalom megindítójának; egy évtizeddel előbb megjelent munkájában már tömérdek új szót találhatunk. Sőt Erkölcsei eszméiben, melyeket pesti tanárkodása idejében kezdett irogatni (1774-től fogva), már ilyen új és felújított szavakat

* A szerző itt bővebb szemelvényekkel közli Benyák B. nyelvújításának ismertetését, amelyet először *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy c. munkájában* tett közzé (a bpesti kegyesr. gimn. értesítőjében és külön is 1891).

találunk: *lét, negéd, eszeskedés, röplevélke, eszmélő* (kritikus), *könyvház, kény, hangjegy, szemerontó, fontolat, vázkép, polgárosodás, pipezni, durvulni, arányozat, szemlélet, vélvetély* (projectum), *mértékelní, idegenülní, emberségeskedő* (politikus), *színkedés, omlítani, lappangzani, kétségeztetni, gyanúság, emberkedtekor, divat, adótlán, stb.*

1777-ben Benyák tartotta az első magyar nyelvű filozofiai előadást, vagy mint ő mondá »a bölcsekedés tudományából való vetélkedést«. Ez alkalommal a következő filozofiai műszavakat használja: *eszmélés, feltétel, közlés, homály, különképen* (distincte), *elmécel* (objectum), *sajdítás* (perceptio simplex), *képzelet* (imaginatio), *ítélet, elrendelés, csinálmány, percentésenként, kétségbenhivő* (skeptikus), *véleménykedni, lehetőség, kerület* (sphaera), *ismerőtehetség, valóság szerint* (essentialiter), *szabás* (regula), *elmésmesterség, mívelet, ítélettétel, képzés, ráhagyás* (assensus), *ellenezés* (dissensus), *ellenállítás, közönség, mitőlség, létemény* (ens necessarium), *tanucikkal, mívok* (causa efficiens), *mívet* (effectus), *porrészecke* (atomus), *illetés* (modificatio), *költszer* (systema), *beszívárgás* (influxus), *magában való* (simplex) stb.

A tetszés, mellyel az írók és előadásainak hallgatói az új szókat fogadták, annyira felbuzdította Benyákot, hogy még ebben az időben összeállított egy ily című munkácskát: »A deák nyelv-műben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom.« Abban mintegy kilencszáz szót ajánl a magyar közönségnek. Igaz ugyan, hogy ezek nem mind sajátjai, s nem is mind újak, de azért tekintélyes rész őt vallja szerzőjének.

Midőn 1783-ban kiadja Brueys apát erkölcsi eszméit, a fentebbi új szavak jó részét már forgalomba hozza, s egyúttal a nyelvújítás és művelés érdekében merészen síkra száll. »Ha — úgymond — letesszük reménységünket, s minden hozzáfogás nélkül, eleve már azt hitetjük el magunkkal, hogy semmire sem fogunk menni nyelvünknek arravalótlansága miatt, igenis gyarapítás s tökéletesség nélkül fogjuk hagyni nyelvünket, minden kötelessége ellen a hazánkhoz való szeretetnek.« Ezután azok ellen kel ki, kik nyelvünk szegénységét hangoztatják. »Tapasztaltam — írja ugyanott — elégségét nyelvünknek ezelőtt hat esztendőkkal, midőn az egész bölcsekedési tudományt magyar cikkelyekre szedegetvén, itt Pesten az egész ország színének nagy összegyűlése közepén nyilvános vetélkedésre feltettem.« Végül így fejezi be »toldalék«-ját: »Ha némely szókban vagy mondásokban változtatni, jobbitani kívánod iparkodásomat, közöljed, könyörögök, barátságosan velem díszes szándékokat.«

Mikor a nyelvújítási harc nagyobb arányokat kezdett öltetni, mikor a személyeskedések, durva támadások s titkos aknamunkák napirenden voltak, Benyák ép úgy mint Barczafalvi elhallgatott, s nem avatkozott többé az elkeseredett harcba. Sőt a 19. század elején megindult szófaragás és nyelvrontás ellen hevesen kikelt s kárhoztatta »virágzó nyelvünk erőszakosítását, régi

szavaknak elhajítását és az újaknak beszédre szorítását». *Terhelik ezek — úgymond — a nyelvet, jégre szállítják és az értelmet homályosítják. Gyönyörű nyelvünknek minden igaz barátja tiltja és gátolja az ilyen tökéletlen újítást!»

Íme a fentebb említett lajstrom, mely Benyák új szavait és felújított kifejezéseit is magában foglalja.*

*A Deák nyelvemben gyakorlott Nevezeteknek magyarítását
előladó Lajstrom.*

I. Osztály.

Melly magában foglalja a Betűk esméretébe előlkerülő Nevezeteket.

Grammatica: Nyelvű. Mert azt műveli, hogy a nyelv mind írás, mind szollás képpen tudósan tanultasson meg.	Syllabisare: Szótagozni, szótagolni, szórészelni.
Alphabetum: Betűlajstrom, Betű Tábla, Abecze. Erre nézve mondhatni: Abéczés gyermek, ki a betűk' esméretét tanulja.	Syllabisatio: Szórészelet, szórészelet, szótagozat, szótagzat, szóte-temezet, szótetemetezés.
Littera: Betű.	Vocalis: Magánhangzó, Magános betű, Egyes.
Syllaba: Szórész, Szótag, Szótetem, szódarab. Mert belőle áll a szó.	Consonans: Együtthangzó, mássalhangzó, mássalos.
	Diphthongus: Kettős betű, Ketteles.
	Pronunciatio: Nyelvhang, Szóejtés.

II. Osztály.

Melly magában foglalja az Írásközben előladandó Nevezeteket.

Accentus: Hangjel, Nyelvhang.	Orthographia: Irmű, Írásmű, Ir-tudat, Helyes irmű. Mert az hiba nélkül való Írás módját tanítja.
Accentus acutus: Éles hang.	Calligraphia: Ékes Irmű. Mert az ékesb írást tanítja.
Accentus gravis: Teherhang. Mert terheli a betű hangját.	Character seu Exemplar Rectae scriptionis: Betűművezet. Mert a gáncsatlan Írást gyakorol-tatja.
Circumflexus: Torokhang. Mert to-rokból ejteti a betűt, p. o. éhész képest.	Characteris Scriptio: Betűművezés, Betűzés.
Punctum: Pont (.)	Scripturae magister: Betűműves.
Comma: Mellékjel, Tagjel.	
Media nota: Pontos tagjel.	
Signum Exclamationis!: Fügőjel.	
Parenthesis: Rekesztékjel.	
Elisio: Csonkulat.	
Syncope: Csorbulat.	

* A kegyes-tanítórend levéltárában van az eredeti példány. [A nyelv-tani műszókat, mivel nyelvészetünk történetére nézve is érdekesek, teljesen közöljük (csak B. értelmezéseit hagyjuk el); a többiit válogatva. A szögletes rekeszbe tett megjegyzések a szerkesztőségtől valók.]

III. Osztály.

Magába foglalja a deák nyelvben gyakorlott Nevezeteket, különösen azokat, melyek a névhajtást illetik.

Nomen : Névszó, Nevezet.

N. proprium : Tulajdon Névszó.

N. Adpellativum : Köznévszó, Közös névszó.

N. collectivum : Seregnévszó.

N. possessivum : Birtoknévszó.

N. Patrium : Hazanév.

N. gentile : Nemzeti névszó.

N. Partitivum : Részleti névszó.

N. Numerales : Számnévszó.

N. Cardinale : Független számnévszó.

N. Ordinale : Rendszámu névszó.

N. distributivum : Osztmány névszó.

Declinatio : Névszóhajtás, Másolat.

Nomen Indeclinabile : Hajtatlan, Másolatlan Névszó.

Nomen Declinabile : Hajtható, Másolható Névszó.

Substantivum : Főnévszó. Magánálló Névszó.

Adjectivum : Melléknévszó.

Adverbium : Hogyan szó. Hogyanos szó. Hogyany. Mikéntség. Mikéntmény.

Pronomen : Névmássa.

Pr. Personale : Személyes Névmássa.

Pr. Demonstrativum : Mutató, Jegyző Névmássa.

Pr. Adjectivum : Melléknévmássa.

Pr. Interrogativum : Kérdésbeli Névmássa.

Relativum : Rácélzó Névmássa.

Nomen consequens : Következetnév.

Redditivum : Viszontagnév. Mert viszontagol valami előre bocsájtott Névszóra.

Genus : Névnem.

Masculinum : Hímnévnem. Hímnemű névszó.

Foemininum : Nőstén névnem.

Neutrum : Egyfélszerű Névnem.

Mert egyik félhez sem tartozik.

Nem feletlen. Mert valójában igaz féle nem, csak az hímet [olv. igazféle nem csak az hím?] és Nőstén nem.

Commune : Közneű, Közös nemű névszó.

Generis Omnis : Minden nemű.

Forma Declinationis : Névhajításnak módja, példázata.

Adverbium loci : Helybeli Mikéntmény.

A. Temporis : Üdöbéli hogymány. Mikéntmény. Mikormány.

A. Numeri : Számszatu hogymány. Mikormány.

A. Ordinis : Rendbeli Mikormány. Rendszerinti Hogymány.

A. Quantitatis : Mekkorbéli Mekkoros, Mekkorságu, Mennyiségi, Mennyiséges, Mennyis Hogymány.

A. Qualitatis : Minőbéli, Minős, Minéműs, Minéműsleges, Hogymány, Minémimény.

A. Comparationis : Hasonlításbeli Hogymánság. Mikéntmény.

A. Interrogationis : Kérdésbeli Hogyanat, hogyanág.

A. Affirmationis : Valósításbeli Hogyanat.

A. Negationis : Tagadásbeli, Tagadós Hogymány.

Defectivum Nomen : Névfogvat, hiányos névszó.

Anomala : Közmódatlanok, Közmódatlanatok.

Articulus : Nemjel.

Masculinus : Hímes nemjel.

Foemininus Articulus : Nőstény-nemjel.

helyi

Neutrius generis : Egyfélesemű Nemjel.	Genitivus: Nemző eset, második végezete.
Communis generis: Közös, köz-nemjel.	Dativus: Adó eset, harmadik végezete.
Generis omnis: Mindenese nemjel.	Accusativus : Vádeset. Negyedik névváltozat.
Articulus Definitus : Határozott nemjel, a' magyarnak nincs nemjele, hanem értelemjegye vagyon, az, a, midőn ez a jel áll valami szó előtt, akkor tudni lehet, hogy az a szó határozott értelmű.	Vocativus: Szóllító eset. Ötödik névváltozat.
A. Indefinitus: Határatlan, határozatlan nemjel.	Ablativus: Viteleset. Hatodik névváltozat.
Numerus: Szám. Számrész.	Nomen Possesivum: Birtoknév.
Singularis: Egyes számrész.	N. Reciprocum: Viszontnév.
Pluralis: Többes számrész.	Reciprocatio: Viszontaglat.
Casus: Eset, Névváltoztatmány.	N. Primitivum: Tőnév, Törsőknév, Tőszó.
Nominativus: Nevező, Tő végzete a Névnek.	N. Derivativum: szármánynév, eredett névszó.
	Substantivum: Magán álló Névszó.
	Nomen Antecedens: Célnév.
	Praepositio: Szótelőző.
	Postpositio: Szótfeljező.

IV. Osztály.

Magában foglalja azon neveket, melyek a Mellékszó körül fordulnak elől.

Comparatio: Izként való másoltatás, Izentete a Mellékszónak, Mert értelme az hasonlításnak izei szerint nől.	hasonlítás nélkül csak teszi az értelmét a melléknévnek.
Gradus: Iz, hasonlítás ize.	Comparativus: Hasonlító iz, második iz.
Positivus: Első iz, Tevő iz, mert	Superlativus: Legfőbb iz, harmadik iz.

V. Osztály.

Magában foglalja az Üdöszónak hajtásában elől kerülő Nevezeteket.

Verbum: Üdöszó. Ige csupán csak a Kristus megtestesülését illeti.	Anomalum seu Irregulare : Szabástan.
Activum: Tevő, Mívelő Üdöszó.	Regulare: Szabásos Üdöszó.
Passivum: Szenvedő, tűrő Üdöszó.	Defectivum: Hiányos.
Neutrum: Egyfélségi Üdöszó.	Personale: Személyes.
Commune: Közös Üdöszó.	Impersonale: Személytelen.
Deponens : Mindkettős Üdöszó, Mert mind a művelő, mind a szenvedő Üdöszóval köze vagyon; azonban egyiknek sem lehet mondani.	Verbum Obsoletum: Előcskult Üdöszó.
	Definitum: Határozott Üdöszó.
	Indefinitum: Határozatlan.
	Activo-Activum: Míveltető.

Potentiale : Tehetős Üdöszó.
 Conjugatio : Üdöszóbeli hajtás.
 Regularis : Szabásos.
 Irregularis : Szabástalan.
 Modus : Mód.
 Indicativus : Jelentő mód.
 Imperativus : Parancsoló.
 Optativus : Óhajtó.
 Conjunctivus : kapcsoló, kötő mód.
 Infinitivus : Határozatlan.
 Tempus : üdő.
 Praesens : Mostani üdő.
 Imperfectum : Félbe múlt üdő.
 Perfectum : Eltöltt, elmúltt üdő.

Plusquamperfectum : Hajdan üdő,
 ó üdő, régen eltöltt üdő.
 Futurum : Jövendő üdő.
 Gerundium : Üdöszóbeli szültemény,
 szülmény, szülményet.
 Supinum : Üdöszó hányolatja, üdő-
 szóbeli hanyatlat.
 Participium : Részület.
 P. Praesens : Mostani R.
 P. Praeteritum : Múlt R.
 P. Futurum : Jövendőbeli R.
 Persona : Személy. Első. Második.
 Harmadik.

VI. Osztály.

Megában foglal különféle Nevezeteket.

Inordinatus : Rendetlen, ormozat-
 lan.

Factio : Csaltanács, Fortélkodás.

Factiosus homo : Csaltanácsos, For-
 télos.

Capitale : Tőkepénz.

Rata Haereditatio : Juss rész.

Systema : kirajzolat.

Planum rei : kicsinálmanya a do-
 lognak.

Corrigere : Hibátlanítani, ~~gáncsolt-~~
~~nítani~~ [olaj gáncsatlanítani]

Mappa Geographica : Földkép.

Nota : Jegyzet.

Regula : Rendszabás.

Suffixum : Utólfüggő szótag.

Elenchus : Lajstrom.

Appendix : Toldalat.

Conjunctio : Kötszó, mert össze-
 köt több mondásokat.

Interjectio : Kötszó. Mert több
 szók között áll.

Constructio : Értelmes mondás.
 Szolmány. Mondmány.

Lexicon Dictionarium : Szótár.

Bibliotheca : Könyvtárház.

Archivum : Irmányház, Irmánysark,
 Irmánykar. Levéltár. Irmánytár.

Archivarius : Irmányos. Irmányo-
 som.

Protocollum : Jegyőlet, Irmány-
 könyv, Irmánylat, Jegyzék-
 könyv.

Protocollista : Irmánló, Irmányszó.

Propositio : Föltétel, előtétel, elől-
 adás, vetély.

Suppositum : Föltevet.

Projectum : Vélvetély.

Proportio : Illendőzet, Szer.

Secretarius : Titoknok.

Examen : Kérdőrevétel, vizsgálásra
 vevés.

Patriotismus : Hazafiság, Hazasze-
 retet.

Aerarium : Kincstár.

Obligatoriales Litterae : Köteles le-
 velek.

Quietantia : Nyugató írás, mentő
 írás, Nyugotvány.

Possessio : Birtok.

Fundum occupare : Birtokolni va-
 lami teleket.

Alutarius : Tobak mesterember.

Obligatio : Tartozat, Kötelezés.
 (Vége követk.)

TAKÁCS SÁNDOR.

IRODALOM.

Német nyelvjárástanulmány.

Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes. (Schwäbisch-alemanisches Grenzgebiet: Baarmundarten.) Mit Karte von *Carl Haag*. Reutlingen, 1898.

A Nyelvőr múlt évi folyamában (263. l.) röviden hírt adtam a nyelvjárások tanulmányára vonatkozó külföldi mozgalmakról és törekvésekről. Ezúttal egy német nyelvjárástanulmányt akarok röviden bemutatni, mely főleg azért kelti fel a mi figyelmünket is, mert szerzője nemcsak arra szorítkozik, hogy egy vidék nyelvének sajátosságait összegyűjtse s feldolgozza, hanem összehasonlítva tárgyalja egy kisebb terület különböző nyelvjárási sajátosságait s a határt keresi, mely a német nyelvterületnek két fontos részét egymástól elválasztja.

Haag tanulmánya tárgyal az a vidéket választotta, ahol a sváb és alemann nyelvjárások egymással érintkeznek. A terület, melyen kutatásait végezte, a Neckar és a Duna felső folyásánál van Württemberg és Baden összeszögellő részén. A munkának egyik főrésze Schwenningen község nyelvjárásának hangtani leírása. Ezt, a nyelvtörténet gondos figyelembevételével készült tanulmányt követi a második főrész: a Baar-nyelvjárások összehasonlító tanulmánya s ennek kiegészítő része a térkép, melyet a szerző e tanulmányához mellékel. Végül nyelvjárási szövegeket közöl a tanulmányozott terület különböző helyéről.

A nyelvjárási térképek szerkesztése egyik legfontosabb feladata a nyelvjárások tanulmányozásának. Eddig többféle kísérlet történt e térképek szerkesztése tekintetében. A legegyszerűbbek azok, amelyek csak a nyelvjárások határait jelölik meg, mint az a térkép, melyen a magyar nyelvjárások osztályozását bemutattam. Ennél azonban sokkal többre kell törekednünk. Olyan térképre volna szükség, mely pontosan megmutatja az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedésének fokát és területét s a nyelvjárásoknak egymáshoz való viszonyát. A francia és német nyelvészek körében már tettek is kísérleteket arra nézve, hogy külön-külön térképet vegyenek fel egy-egy szó vagy nyelvjárási sajátság elterjedéséről s ily módon az összes nyelvi sajátságokat egy egész nyelvjárási atlasz mutassa be.

Haag egy térképen állítja össze vidékének nyelvi sajátságait, még pedig oly módon, hogy különböző színű vonalak jelölik egy-egy hangtani sajátásnak határát. E sajátságokat sorszámokkal látja el, s e szám utal arra a pontra, melyben dolgozata az illető sajátást tárgyalja. Maga a térkép nagyon tarka; a különböző színű vonalak majd egymás mellett haladnak, majd egymást a legkülönbözőbb módon átszelve huzódnak mindenfelé. Ez természetes is ott, ahol két nyelvjárásterület egymással érintkezik, s a sajátságok lassanként mennek át egymásba. S ezért érdekes ez a térkép ránk nézve is, mert ebből is csak azt látjuk, hogy nyelvjárásaink pontos ismeretéhez okvetet-

lenül szükséges, hogy egyes fontosabb vidékeket községről-községre haladva s minden egyes sajátságot külön-külön figyelembe véve kell tanulmányoznunk. Ez volna a magyar nyelvjáráskutatásnak egyik legsürgősebb feladata.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

Delbrück B. Grundfragen der Sprachforschung mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie (Strassburg, Trübner. 4 márká).

Domanovszky S. Zalkai L. glosszái. (Pozsonyi főreáliskola ért. 1900/1.)

Borbás V. A kétes növénynevek (Term. Közl. aug.).

Y. Wichmann: Wotjakische Chrestomathie und Glossar. (Apunuevoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten. Hülfsmittel für das studium der finnisch-ugr. sprachen II. Helsingfors, Druckerei d. Finn. Litteraturgesellschaft. Ára 2. finn márka.)

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

I.

Dávid Ferenc műveit ott találjuk a NySz. forrásai között; de ez korántsem jelenti azt, hogy a nagy reformátor nyelvkincse merőben ki volna aknázva. »Az egy Attya Istenec, és az ő áldot szent Fiánac, az Jesus Christusnac istenségekről igaz vallástétel« című 1571-ben kiadott munkájában a többi közt a következő ritka, ma már kiveszett vagy eltérő alakban használt magyar szavakra találtam.

arginál [árguval? v. virginál, orgonál?]: Ennek utánna *arginally* ellenne és a tennen árnyékkoddal viaskodjál. Hhh. lev. Ezokáért hallya meg feleletemet, az után bátor *arginállyon*. Rry. lev.

cél. Mindeneket menyben és földön ujonnan teremte, fel építe, és egy *czélyre* hozza. Ddd. 2 lev.

finnyánkodik: finnyáskodik, kényeskedik. Ne játzodjál és ne *finnyankodjál*. Hhh. 2. lev.

fogantani. Az Attya tulajdonsága, hogy ... az ő lelkének általa fogantattassa az ő Fiát és hogy születtesék a szüztől; hát a Fiúé is, hogy az ő lelke által *foganczon* és szüllyen szüztől Fiat. Vu. 2. lev.

gögösködik. Caroli Péter e calumniából felépítvén minden ellenem való tudományát. *gögeskedik* és minden képpen szidalmaz. BB. 6. lev.

íres ruha. Szókták mondani köz beszédben: A kinek sok sebei vadnak, sok *íres ruha* kel annak. Oo. 3. lev.

kalandos. Mint a papai *kalandos* mesterek tanyitnak. Ss. 2. lev. (Ugyanígy Eee 2.) Sem Caroli Péter, sem az ő *kalandos társai* elő nem tudták venni. Hhh. 2. lev. (Ugyanígy Ggg. stb.) Látod-é, Caroli, micsoda *kalandosba* haktál be? Eee. 4. lev. (Kalandos: szövetség, szö-

vetséges társ. Kolozsvárt ma is fennáll a kálvinista földművesek közt a kalandosok temetkező szövetkezete.)

kereggardom (*kehrengarten?* útvesztő?) Gázolj ki belőle Caroli Péter; ha lehet. Mutasd az Istennek igéjéből ezt a *kereggardomat*. Eee. 3. lev. Mert ezek ellenköznek egymással: csak egy és három külembező. Látod-é Caroli, micsoda *köreggardomba* estetek be. Eee. 4. lev.

nagy szüle (a pápa gúnyos neve): Látod-é, jó atyámfia Péter, mint ültettet a *nagy szüle*, a Római Antichristus, az gyégre (jégre) bennetek. Eee. 3. lev. A Római Pápa Antichristus, a *nagy szüle*, a fő kalandos mester. Eee. 2. lev. Az ő *Papa szüleje*. 3. lev.

pápázó (pápás hitű, háromsághívő). Ss. 2, Fff. 3.

rétes (a. m. több rétű): Ha kedig a három külembező tulajdonságokat, az Attyát, a Fiút és a szent Lelket az egy Istenben mondjátok lönni és Isteneknek mondjátok: tehát nemde a három külembező a negyedik köz Istenbe leszen-é? Bezeg ez igen *rétes* Isten leszen, kik felől a Propheták és Apastalok semmit nem tudtanak. Eee. 4. lev. Hol vagyon Istennek igéje ez *rétes* Isten felől? Eee. 4. Hol vagyon az a *rétes* és szülő Isten meg irván a szent írásban? Eee. 5. lev.

sokságú. Tehát ezek nem egyenlő, hanem három külembező Isten leszen (*igy!*) Mond meg Caroli, hol irtanak a Propheták, avagy az Apostolok e *sokságú* Isten felől valamit? Fff. lev.

tündöres (tündéres, tündér). Annak felötte *tündöresnek* is kel lönni. Fff. 3. lev.

verő (kalapács). De ez ő eleiben adott dió igen kemény. Ez okáért bátor Bakos Pétertől is kérjen verőt hozzá, hogy megtörhesse. Eee. 2. lev.

KANYARÓ FERENC.

II.

A NySz.-ban nincsenek meg a következő szók, melyeket a »a Csiki Sarlós B. A. Kalastromábā« 1719-ben nyomtatott *Cantionale Catholicum*-ból szedtem ki.

acélzár: Nincsen olly vár, olly acél-zár, mellyben meg-maradgyatok 619.

acélszívű: Oh acél-szívű emberek 37.

aranyfüstös: Arany-füstös régi .dős levelemet sem nézé 620.

beáldoztat: Ur Istennek ayántattya szivéből be-áldoztattya 332.

beplántáló: Tisztaságnak termő-fája szenteknek be-plántálója 296.

boldogodik: Menyegzővel valosodgyék s' Országodban boldogodgyék 248.

díszesül: Vérrel díszesült királyom, ki elűzöd homályom 270.

egyarányú: tündöklük Hóldal, Csillaggal: Egy-arányu fényes Nappal 344.

faács: Ott élyfünk engedelembe, néha Fa-Ács mesterségben 243.

felékesedik: Az tizen-kettődik szám fel-ékesedék 369.

felékesül: Kivül belül jóssággal fel-ékesülhessek 360. Vö. a Nyr. 25: 345.

- felfed*: De még a boszorkányok is fel-fedték emléjüket 175.
felköltözik: Szent Fiához testben fel-költözött 346.
főtanító: Ennek vala Szent Géraud Püspök bölcs Főtanítója 412.
lefüggő = függő: Gyémánttal tölt le-függőknek 568.
lerázogat: A mi fáraszt s' bűn meg-áraszt, róluk azt le-rázogasd 319.
megfúvallik: Akkor meg-fuvallik Isten trombitája 581.
meghanyaglás: Kiben soha sincsen ... ígérettől meg-hanyaglás 540.
megjátékozgat: Bársony ruhában is meg-jáékozgatatták 114.
megjártat: Ruhájában csúfon meg-jártatá 89.
megjátékoztat: Megcsúfolá, meg-játékoztata 89. (NySz.-ban csak megjátékol.)
megmustrál: Noha sok szél s csattogó tél tövissek között meg-mustrált Helt tartottam 619.
merős meztelen: Te ruhájától meg-fosztád, Merős meztelen hagyád 103.
pásztorol: kiknek juhait hagyá pásztorolni 368.
rajlép: Édes folyó mézzel telyes fejr raj-lép 346.
rákezd: Ottan együtt rá-kezdik 45.
reáborít: A vizet reá-borítád 483.
tenger-evező: Mennyeknek meg-nyílt kapuja Tenger-evezők csil-laga 19.
testesedik: Ige testesedik Ember... fellyebb emelkedik 351.
terhviselés: Munkánknak, terh-viselesünknek erős fáradságá-ban 444.
törhányás: tör-hányással készül el-vonni szerelmedtől 299.
végcél: Bátran s vígan megyen vég-czéllyára életének 385.
végóra: Vég-órámon, vég-napomon róllam emlékezzél 406.
vezércsillag: Napkeletről Bölcsék mennek Vezér-csillagot követ-nek 85.
A NySz.-ban is megvannak, de sokkal későbből idézve, a következők:
figyelem: Hogy mind látás, hallás, figyelem, vigyázás, tisztázás maradhasson meg 444. (NySz. Faluditól, de l. Nyr. 28:557).
végbúcsú: Vég-búcsúmat vészem Villági hívásig 581. (NySz. Faluditól.)
vasmacska: meg-nyomorodtaknak második Vas-macskája 338.
A NySz. PPB. szótárából. SINGER ÖDÖN.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Válaszok a 30:335. kérdéseire:

- Trittbrett*: ugródeszka (tornában; ilyenkor *Schwungbrett*-nek is hívják); hágsó (vasúti kocsiknál).
mit der Thür ins Haus fallen: beront az ajtón; úgy bement, hogy a kilincset is magával vitte; *képiesen*: hirtelen előáll valamivel.
des Menschen Wille ist sein Himmelreich: az embert vágyai vezérik.

sértődés: *die Beleidigung*; sérelmes: *verletzend*.

sorsedzett: *vom Schicksale abgehärtet*.

sorsüldözött: *vom Schicksale heimgesucht*.

nyárlík v. nyárasodik a bor (pimpósodik, virágzik a bor):
der Wein keimt.

fogadatlan prókátor: *ungerufener Schiedsrichter*.

megadja a módját: *er weiss sich zu benehmen* (annyi is mint tudja a módját), *mit etwas einer Sache den Trumpf geben, einen Trumpf darauf setzen*.

meg vagyok löve!: *jetzt bin ich schön dran; jetzt hab' ich's; ich bin in der Schlamasse; ich bin in der Sauce*.

nézze meg az ember!: *schau-schau!* (vontatottan); *na da schaut her!* (népiesen *na da schauts her!*).

laposakat pillant: *er macht kleine Augen* (álmos emberről, pislog);

M. É. ISOZ DE CHÂTEAU D'OEX.

Sérelmes: *ehrenrührig*.

sorsedzett: *durchs Schicksal gestählt, gewitzigt, gehärtet*.

sorsüldözött: *Pechvogel; vom Schicksal verfolgt*.

fogadatlan prókátor: *ungebetener Anwalt v. Beschützer*.

meg vagyok löve: *ich bin hin!* v. *lasst mich aus!* (bécsi.)

nézze meg az ember: *Da schau' mal einer!*

WISNIEWSZKY ANTAL.

Trittbrett: lépődeszka.

Mit der Thür ins Haus fallen: ajtóstúl berohanni v. hová.

Des Menschen Wille ist sein Himmelreich: az ember maga módján boldogul.

sérelmes: rechtstörend.

sorsedzett: vom Schicksal gestählt

nézze meg az ember!: schaut's nur!

BÉRCZI FÜLÖP.

Trittbrett: felhágó, fellépő.

mit der Thür ins Haus fallen: hübele-balázs mondta v. tette.

sorsedzett: sturmgeprüft (Scheffel J. V. is használta).

sorsüldözött: sturmgepeitscht.

FEKETE IGNÁC.

A Nyr. 30:189. kérdéseire:

Wolkenkratzer, Himmelkratzer: Nyiregyházi polgárasszonytól hallottam, hogy egy hosszú, sovány emberre mondta: »Hisz' a valóságos égi meszelő.«

Überrnensch: emberebb az embernél. (Parasztasszonytól hallottam: »Olyan nagyságos úr az, hogy még a leggyerekekkel is szépen beszél.)

Sich aufliegen: *kipállik* pl. a fekvésben (v. lovaglásban).

Anhängewagen: az állomáson utánfutónak nevezik; t. i. mielőtt a vonathoz ragasztják, utána fut.

PARTOS ERVIN.

NYELVMŰVELÉS.

Asszony? Feleség? Örülök, hogy Bérczi Fülöp (Nyr. 30: 377—79) figyelmére méltatta az én »Magyarnak feleség, németnek asszony« című cikkemet (29: 516). Örülök egyrészt, mert cikkem öt népnyelvi kutatásokra bírta, másrészt, mert tapasztalatainak közléstételével alkalmat ad nekem mult évi felszólalásom kibővítésére s az *asszony* és *feleség* szó használatának tüzetesebb megállapítására. Bérczi szerint nincs igazam, mikor azt mondom: más az, ha az embernek *felesége* van, ismét más, ha *asszonya*. Ellenem aztán olyan esetet hoz fel, amely a legvilágosabban mellettem bizonyít. Egy favágótól, aki feleségét *asszony* néven említette, kérdezte Bérczi, hogy csak asszonya van-e neki és nem felesége, s erre a jó ember így felelt: *Má' hogyne vóna az asszonyom a feleségem, nem ojjan ember vagyok én, hogy csak úgy ájjak össze akárkivel is.*

Hát nem érezte ki e szavakból Bérczi a leghatározottabb tiltakozást az *asszonya* ellen? S nem tanulta-e meg e párbeszédből azt, hogy nagy különbség van *asszony* és *asszonya* között? Azt én soha egy szóval sem állítottam, hogy a magyar ember *asszony*nak ne nevezné a feleségét. Hiszen a cselédemtől én is úgy kérдем: *Itthon van az asszony?* t. i. a feleségem. Aminthogy a feleségem is csak úgy tudakol engem a cselédtől: *Hazajött már az úr?*

Hiábavaló dolgot mivelt tehát Bérczi, mikor cáfolásomra ilyeneket idéz: 1. Egy párbeszédből: Hát a *feleséged* nincs itthon? Az *asszony*, az künn van a Népkertben, 2. A népdalból: Nekem ojjan *asszony* kell, ha beteg is, keljen fel. — Én nem az *asszonyt*, hanem az *asszonyát* támadtam. S Bérczi arra felejt el példát felhozni, hogy komoly, érzelmes előadásban a nép vagy népies költő, de egyáltalában romlatlan nyelvű magyar író *asszonyá*-nak nevezze a *feleségét*. — B. a többiben is, amit mond, messzire elveti a súlyt. Nem elég, hogy egy országszerte, régóta ismert népdalt különös módon megváltoztat, ill. a népdalnak különös változatát tartja helyesnek, (szerinte ugyanis: »Az én rózsám szeme, szája, Többet ér mint Budavára« így hangzik: Az *asszonyom* szeme, szája stb.). Nem elég, hogy el akarja tiltani a magyar embert az ilyen kérdéstől: *Kinek a felesége maga v. kelmed?* hanem csak ezt a kérdést engedi meg: *Ki az ura magának?* Mindez nem elég, hanem cáfoló hevében arra a képtelen mondásra ragadtatja magát, hogy az igazi hamisítatlan parasztember nem is használja a *feleség* szót.

Ez állítás után nekem nem lehet többé vitáznom Bérczi Fülöppel. A szerkesztőség is nyilván csak azért közölte a cikket, hogy alkalmat adjon a kérdésnek tisztázására. De amilyen jó akarattal olvassák

némelyek a Nyelvőrt, nemsokára hirdetni fogják, hogy íme a Nyelvőr ilyen meg amolyan képtelenségeket beszél, egyszer azt, hogy a magyar soha sehol sem köszön így: *Jónapot!* (29:374), másszor meg azt, hogy a magyar paraszt nem szólítja és nem nevezi a *feleségét feleségnek*.*

KARDOS ALBERT.

Hulla. A Gizella Augusztá elhunyt főhercegnő holttestét hozó vasuti kocsira egy kis fehér cédula volt ragasztva s rajta kék ceruzával ez a fölírás: *hulla*. Valószínű, hogy a cédulához csakis a belső vasuti szolgálatnak van köze. De mégis csak elolvassa a nagy közönség is, s nem igen épül rajta, s legkevésbé épülnek azok, kiket a főhercegnő elhunyt legközelebbiről érintett. Mi a vasuti fölfogás? Az, hogy minden élő lény *hulla* a kimúlása után, annyival is inkább, mert az orvosi műszó is hullának nevez minden kimúlt élő szervezetet s az emberi test nem különb vegyületek összetétele, mint az állati. Nem csupán a nyelvtani szabatosság, hanem még az érzés szerint igazodó nagy közönség előtt is az elhulló állat földi maradványa a *hulla*, az emberi test azonban nem *hulla* a halál után, hanem *halott*, *holttest*, *holttestem*, vagy röviden *tetem*. (Arany J. is csak az alliteráció [s rím] kedvéért használja egy *helyen*: »Mint *hulla* a *hulla*« ...) Egy szemernyi több ízléssel és tapintattal azt lehetne az ily cédulákra nyomtatni, hogy *halottas kocsi*, vagy elég lenne fehér cédulán egyszerű fekete kereszt s egyéb semmi.

(1901. IV. 4.)

MAGYAR NEMZET.

Kész van. Tudjuk, hogy ez a kifejezés, melynek használata éppen a legmagyarabb vidékeken, az Alföld északi részén van leginkább elterjedve, csak egynehány évtizeddel ezelőtt keletkezett ez egyértékű két kapcsolat keveredéséből: vmi *készen van* + vmi *kész*. A legrégebbi írott adat, amelyet eddig kimutathattunk, 1873-ból való (I. Nyr. 25:464). Most 1865-ből olvasunk egy adatot abban a levélben, melyet Szilágyi Dezső, tehát igen jó nyelvérzékű nagyváradi ember írt fiatal korában: »Ha egyéb őrizőt is rendeltetnek, *itt a kvártély előre kész van*«. (A levelet 1901. VIII. 30-án közölte a M. Nemzet a P. Napló nyomán.)

ANTIBARBARUS.

* T. barátunknak tökéletesen igaza van. Néha szántszándékkal közlünk olyan magyarázatot is megjegyzés nélkül, amely kétségkívül helyreigazításra szorúl. Szarvas Gábor e tekintetben annyira ment, hogy a leghibásabb okoskodásokat is csak utólag cáfolta, nem a közlés alkalmával. Hiszen kérdéseink rovatában is sok olyant kérdezzünk, amire az igenlő feleletet lehetetlennek tartjuk, de a tagadót is hasznosnak véljük. Persze a Magyar Szó a mi utolsó kérdéseinkből azt következteti, hogy mi a népnyelvben divóknak hisszük az ilyen kifejezéseket: a dajka *oltja* a gyermeket (*stilt das Kind*), *kedély*, *huzal*, *sétány*, *ruggyanta* stb.! Szerencsére nem szorúl a M. Nyr. sem a M. Szó, sem a B. Szemle jóakarására és pártfogására. A szerk.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szófejtések. *Selyem.* Tudva van, hogy a *selyem* szó az oroszban *šelkə*, kisor. fehéror. *šolk*. A poroszban *silkas*, litvánban *šilkai*, *šilkas* mind *l*-et tüntetnek fel [szintűgy az óészaki *silki* és az angol *silk*, de már az óirben *síric*]. Azért az én nézetem szerint is nem csoda, hogy Miklosich (szófejtő szótárában 338) ezek mellé állítja a *selyem* szót; de a mi szavunknak *m* végzete egészen más magyarázatra utal. Az örményben a *selyem* *šeram* (olv. *serám*) a *selyembogár* *šeras* (olv. *serász*). Innen az következik, hogy a szót oroszúl is beszélő örmény kereskedők közvetítették a magyarsággal. Az örmény *šeram*, *šeras* eredetibb *r* hangot mutat, s a jelentés egyezése miatt *šeram* az örmény *aprišum* seide (új. *abrēšum*) végzetét vette fel. De a *selyem*-nek végső forrása tudvalevőleg kínai; ott *sí*, *se* s még eredetibb koreai *sir* Seide alakra megy vissza, és ez utóbbit tükrözteti a görög σήρ, σήρως *selyembogár*, σήριον *selyem* [lat. *sericum*]. Ebből került a szláv szó is, mint *kə* végzete mutatja. Σήρες azután a görögben azt jelenti: Volk, welches die Seide brachte, egy nép elnevezése arról a kereskedelmi cikkről, amelyet idegenbe magával hozott, a *selyem*ről.

Varsány. E magyar helynevünket (Tisza-Varsány) török, még pedig egyenesen *hün* eredetűnek kell tekintenem. A húnok fővárosát ugyanis Chálánkátváchi Mózes VII. századbéli örmény történetíró szerint Várácshánnak hitták. Ezt az adatot Hirth is említi most a Keleti Szemlében, persze a magyar vonatkozás nélkül.*

PATRUBÁNY LUKÁCS.

Horgas. Az erd. szász nyelvben van egynéhány olyan magyar eredetű szó, amelyet magyar szövegekből mindeddig nem sikerült kimutatnunk. Ilyen a többek közt az erd. szász *horgesch*, *horgasch*, amelyet Jacobi (Magy. Lehnwörter 18) és Kisch (Nösner Wörter und Wendungen 73) így értelmez: ung. Silbermünze = 17 Kreuzer. Most azután ez a magy. *horgas* is előkerült. A Magy. Könyvszemle, új foly. 9:222. lapján K(anyaró) F(erenc) a kolozsvári unit. főiskola egy régi magyar nyomtatványát ismerteti s ennek a bekötött régi magyar könyvnek egyik első tiszta lapján ezt a beírást találta:

„Itt Kolosvarott. Egy megh nyittatott zár nélkül való Bibliothecából, tudgya Isten kicsodáiból. Teleki János ött *horgason* vette. Ebb, az ki haragszik érette. Amen.” — E közléshez csak azt a megjegyzésemet fűzöm, hogy a beírás a XVIII. század elejéről való, s ebbe a korba eshetik a magy. *horgas* pénznem használata is.

MELICH JÁNOS.

Örve alatt. Az Ethnographiában (XII. köt. 3. sz.) kifejtvén az *orvos* származását, arra a következtetésre jutottam, hogy itt egy

* E cikkeket a Sprachw. Abhandlungen II. k. 5. füzeté is közli magyar vonatkozású függelékében (Ungarische Miscellen).

varázs-szer jelentésű *orv* (finn *arva*) alapszóval állunk szemben, melynek magashangú mása is megvan nyelvünkben *örv*, *ör* alakban. Az *örve alatt* szólást úgy magyaráztam, hogy itt *örv* az egykor megvolt varázsdobnak képeire vonatkozik; amely fölött megállt az *örv*, arról a képről jósolt a varázsló. Munkácsi Bernát ehhez azt a megjegyzést fűzi (id. 100. l.), hogy ez a szólás alkalmasint latin vagy német példán alapszik: *sub praetextu* és: *unter dem Vorwand*. Ezzel szemben utalok arra, hogy a magyar szólásban az *alatt* névutó használata az *örv*nek konkrét jelentésével van igazolva. *Örv* a mai nyelvhasználatban: 1. az a természetes vagy mesterséges gyűrű, mely az állatok nyakán van (*örvös* galamb, holló, kutya, szeges *örv*); 2. *ör* (**örv*) az *örvös* hálónak az a szalagja, mely a hal közeledtét adja hírül; 3. *ör* (**örv*) a szövőszéknél. (A két utóbbira nézve l. Szinnyi: Tájszótár.) Mind a háromnál egyformán helyén van akár a *-vel* rag, akár az *alatt* névutó, ha fölteszük, amint föl kell tennünk, hogy ezek egyikét vettük az átvitel alapjául az *örvével* vagy *örve alatt* szólásban; mert a gyűrű alakú *örv* is, az *örvös* háló *örje* is, meg a szövőszék *örje* is fölül van: az első az állat testén (nyakán), a második a víz színén, a harmadik a szövőszéken. Az az *örv*, amelyről fentebb van szó, szintén fölül, a varázsdob tetején mozog. Másképp mint *-vel* ragos vagy *alatt* névutós szerkezettel e tárgyak nevének átvitele, a »*sub praetextu*« és »*unter dem Vorwand*« jelentésben tehát alig is volt volna lehetséges. Nem így állunk a latin és a német kifejezéssel; ezeknél inkább *mögött*-féle névutót várnánk. Éppenséggel nem valószínű ennél fogva, hogy az *örve* vagy *örügye* alatt szólások az említett idegen példákra mennek vissza. Igenis, hasonló fejlődés lehet az *örügye alatt*. Minthogy ugyanis az *örv* szót *alatt* névelővel használták, ezt átvitték az **örvügy*, *örügy*-re is, ahol inkább *-vel* ragot várnánk. Az sem lehetetlen, hogy *örvével* volt az eredeti alak és az *örve alatt* a rokonértelmű *színe alatt* példájára keletkezett. De a szóhozoz fűztem östörténeti következtetés akkor sem dölne meg, ha igaza volna Munkácsinak; mert *örvével* vagy *örügyével* is — magyarázatom szerint — csak a varázsdobbal való bővülésre vonatkozhatott.

Végre nem tartom egészen bizonyosnak, hogy az *örügy* eredetileg csakugyan **örvügy* volt-e, hanem lehetőnek vélem, hogy az összetétel utótagjában valamely más szó lappang, mely szintén *alatt* névutót kívánt (*örv-jegy*). Viszont Munkácsival magam is azt tartom, hogy az összetétel első tagja *orv* volt, csak hogy nem az északi szláv *vor* (or. *воръ*) tolvaj, hanem az *orvos*-beli *orv*; ebből az **örvügy*-féle összetételből hasonlással lett **örvügy* s innen vonhatták le az *örv* előtagot külön szó gyanánt, ámbár a *hőbörtös*, *bölbönd* sat. példák szerint a hangszín megváltozása az *orv*-nál külön is végbemehetett.

VIKÁR BÉLA.

Gyermek v. gyerek (30:337). Én másként tudom, legalább a mi vidékünkön másként beszélnek a gyerekről, mint Gárdonyi emliti, pedig ott is alföld van, még pedig a javából (Kisujszállás).

A *gyerek* szó általános, a *gyermek* nem igen hallható. De ha a parasztember ünnepesebben akar beszélni a gyerekről, akkor *fiút* mond. Még a leányok is azt mondják: *jaj be szép fiú!* A gyerek főleg *kanászgyerek*, *kocsis*, *ökrészgyerek* stb. jelzőkkel használatos és egy fokkal lejjebb áll a *fiúndl.* Ilyen a *kölyök*, ez a rosszság kifejezője, főleg ha így mondják: *rongy kölyök.* Egy apa pl. így beszél: 1. A *fiú* megint kitett magáért. 2. A *gyerek* megint rossz fát tett a tűzre. 3. A szentségit annak a *kölyöknek*, jöjjön csak elibém, tudom istenem, kitekerem a nyakát! 4. Ilyen *rongy kölyköt* többet nem hord a föld.

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

Egy népdal, amely nem népdal. A Nyr. 30:47. Eger vidékéről egy népdalt közöl. Erre a népdalra két szempontból bátorkodom a Nyr. figyelmét felhíni: a) Ez nem olyan népies daltermék, mely a nép között születik s a nép ajkán él. Ezt a dalt biztos tudomásom szerint Farkas Dezső hatvani főjegyző írta, ha jól emlékszem, még egri jogász korában. b) A kérdéses dalt, Farkas Dezső, akinek van érzéke a palóc gondolkodás és kifejezés iránt, nem olyan mesterkélt formában írta le, ahogy az id. h. közölték, hanem így:

Két pengeő nyaóc garajcár vaót a lajbizsebbe
 Hogy azt a jaó csérfát elattam Egerbe.
 Iszok egy pohár bort ott a Törökfeőbe,
 Jaó esik ebbe a kégyetlen ideőbe.
 Ott vaót a saógor is, Vascutóra Bérnát;
 Az hetyi vásárra hozott ek kis széénát.
 Szörnyen jaó szééna vaót, de a szent sē kéértē,
 Vascutóra Bernát lármázott is éértē.
 Hallgassék maág saógor, szaólok oda neki,
 Tán bijony nincsen ki mind a nēgy kereki.
 Nem hallgatott bij' eő, égyē ki a fene,
 Hanem meé' rávágott az kezem fejire.
 Azt tuttam [hittem], tēréfál, pegy eszibe se vaót.
 Én is hozzá suútok én-nagy csesznye [csúnya] bunkaót.
 Nyaócan is rugdosták, meésse kapott eszre,
 Allyig tuttuk haza cipelnyi Leleszre.

BORSODI LÁSZLÓ.

Még egy szó a Szentiváni énekhez. Vikár Béla a B. H.-ban a Szentiváni ének magyarázó elemei közt e két sort is közölte:

Két szem szilva *durrantani*,
 Barna kis lány kacsintani.

Ezzel szemben én felhoztam, hogy e két sor helytelen, sőt értelmetlen s a Tisza mellékén ez a forma él ma is:

Két szem szilva *duráncai*,
 Tunna-e ken' kacsintani?
 Ha ken' tunna kacsintani:
 Én is vissza tunnám anni.

Vikár úr erre a Nyrben leckéztetve engem a maga szövege mellett megáll s külön kiemeli, hogy az »országosan ismert« dal. De ez egyszer alaposan megfeledezett arról, ami különben kiválóan erős oldala: nem nevezi meg t. i. az irodalmi forrást, amelyben az a szilva durrant, a vidéket sem, ahol terem. Erre nekem — épen ezért — nem volt feleletem. Ámde most (Nyr. 30:353) Vikár jegyzetben jónak látja visszatérni a dologra s hozzám intézve szavait lelaikusoz ugyan, de csodálatosképen ismét megfeledeznek a forrás vagy vidék megnevezéséről. Így én kénytelen vagyok az ő csonka, s hozzáteszem: magyartalan szövegével szemben a magamé mellett megállani mindaddig, amíg megnevezett forrásból eredő más, helyes és teljes szöveget nem ad. Az a való, amelyet V. hozzámagyarázott (a durrantani—kacsintani-hoz), épenséggel helytelen, mert mind a barna, mind a szőke, vagy akármi színű kis leány lehet szemrevaló, csókolnivaló, szeretnivaló, de »kacsintanivaló« sohasem. Sérténém Vikár urat, ha ki akarnám fejteni, miért nem. — Különben én nem vitatkozni, hanem meggyőzni akartam, vagy magamat meggyőzetni.

HERMAN OTTÓNÉ.

Szólás-magyarázat. *Cifra, mint a Bálint nadrágja.* Ennek a szólásnak magyarázatát Vahot S. (Ferenczi Zoltán: Petőfi életr. II. 83.) a következőképen mondja el: »Cifra az ő [a ő novella íróink] beszédök, mint a Bálint nadrágja, melyen a példabeszéd értelmében, a sok zsinór és sujtás miatt a posztó nem is látható.« JENŐ SÁNDOR.

EGYVELEG.

A budapesti volapük. Egy fővárosi tanító írja a következőket: Annak az illusztrálására, hogy miféle népséggel van a kültelki iskolák tanítóinak dolga, alább egy szógyűjteményt közlök, amelyből igen-igen sok tanulságot lehet levonni. Legjobban kidomborodik belőle az, hogy milyen keserves dolog a kültelkek népségét megmagyarosítani. Ott, ahol a német, tót, cseh az érintkezés rendes nyelve, aztán hozzá jön még az iskolában tanult magyar is: ott keletkezik az a zagyvalék, amelyet minden beszélni tudó gyerek hat éves korától kezdve mindvégig beszél. Nem hogy egyik-másik (ritka) magyar segitené a többit abban a nehéz munkában, hogy mindenféleképpen magyarok legyenek, hanem amazok rontják el pocsék nyelvükkel emezeket is. Hogy pedig iskolába járnak a gyerekek, bizonyítja az, hogy iskolára, iskolai dolgokra elég sok kifejezésük van. De mégsem annyi, mint a rendőrségre és a vele kapcsolatos fogalmakra. Jeléül annak, hogy elégszer kerülnek összeütközésbe az igazsággal. Elég változatos a pénz szótára is, de a dohányzás dolgainak is elég szép hely jutott. Különben tessék élvezni:

dosi, suli:iskola; jelző:ötös; tancsi:tanuló; lérás, léri:tanító; igi:igazgató; András, kiber, kéz, zsaru, saru:rendőr; vizesattantó:rendőrellenőr; róka, felhő, szívárvány azt jelenti, hogy közelben jel-

szalagos rendőr áll *poszton*; kurko, tragi: kis gyermek; stárc: nagyob-
 bacska gyerek; kecsőj, mákőj, cipőj, hébőj: lopj; simlizz, farój:
 szaladj; fráz, pécs, pacs, tasni: pofon; hirigőlni: verekedni; grahój:
 szúrj; grás: szúrás; smirőj: csapd be; zámzol: ablakot tör; csengő,
 krumpli: óra; maszlag: hazugság; muriz: beszél, morog; dukkőj, pik-
 kőj: adj; besittölnek: bezárnak; ego cinkőd: ne mondd meg; kakas:
 éjjeli őr; stuj: vigyázz; fasszolnak: megfognak; passzol: elád; mősze-
 rol: megmond; hurrá: fussunk; lila: oda nézz; engliz, fázik: fél; zic-
 cöl: ül (bürtönben); ikrizz: menj el; szokkol, gukkol: néz; gusztáj:
 nézz; kumm: gyere; gáncsőj: buktass; durmój: aludjál; zabál: eszik;
 öreg?: jössz?; fiatal: nem; ego: ne; doj, daci, vas: jó; réz: rossz;
 gilt: igen; klek: igaz; píti: kicsi; caaz: haza; gripi: mérges; hip-hip-
 hurrá: éljen!; ézli: van; ziher: bizonyos; bajzás, bazi: nagy; batri:
 barak; halle: szoba; grund: telek; foci, futi: football; spac, spagyi:
 veréb; cáf, cember: gomb; papek: bot; pörcei: töpörtő; muki: helyi-
 érdekű vonat; ejzni: vas; kostyo, csongajt: csont; csoli: csupasz
 veréb; hundi, bőli: kutya; bugyli, gátli: kés; klabá, máro, marci:
 kenyér; gardesz, glacs, kobs: kocsi; gojzi, goj: golyó; szusz: levegő;
 gám: kő; klézi: üveg golyó; csigi: csiga (fából); szidi: cylinder; poling:
 lapda; snőlli: zsebkendő; tupsi: galamb; kori: kocsonya; balek: számár;
 cakli: gummipuska; zsihaj: zsidópiac; Duncsi: Duna; bádizni, kupa-
 tyolni: fürödni; ceféz: gomboz; ibériász: tél; cidden: hideg; slidi:
 szánkó; karspi: cipő; knieprád: térdben szűk, alul bő nadrág; hojz:
 nadrág; butri: csizma; bré: sapka; sisak: kalap; geiszt: pálinka; siker:
 részeg; buger: paraszt; csuri: úr; zregyő: öreg ember; titusz: fej;
 dadi: papa; nyanyi, mámi: mama; kályi: szerető (lány); mandóv,
 műnyi, mani: ember; grepsz: tót; judi: zsidó; fluzi: cigaretta-papiros;
 rejbli: gyújtó; dohi: dohány; pipsi: pipa; spicli: szipka; cugg: szip-
 pantás; spuki, stáb, spáng, cigi: cigarette; máz: fillér; graud, púpos
 pongrác: krajcár; flekk: tíz forintos; doci: ötös; zé: húsz filléres;
 súz: hatos; zef, fila: forint; leves: pénz; kroncsi: korona.

Ennyit tudtam a lefolyt iskolaév alatt összegyűjteni. Bár nagyon sok érdekes dolognak jön így az ember tudomására, bár sok érthetetlen tettük, beszédjük válik érthetővé és sok huncutságuknak találhatjuk meg a rugóját: még se érzek valami nagy kedvet a további gyűjtésre, mert tökéletesen kétségbe kell esnie a szegény tanítónak, amikor látja, hogy milyen pipákat kell a magyar nyelvtan rejtelmes berkeibe bevezetnie. Inkább nem ismerem meg tökéletesen a *csibész-nyelv*-et, csak el ne veszítsem kedvemet a tanítástól. Annyit jegyzek még meg, hogy ezt a dolgot némiképpen az iskolában egyik gyerek-től elkobzott levél ismertette meg velem, amely leveleket egyik fiú *atyja* küldött egy másik jóféle *magánzó*-nak, aki *ziccöl*.

(1901. VI. 14.)

ESTI UJSÁG.

Tessék élvezni! — ezzel mutatja be az elkeseredett fővárosi tanító az *Esti Ujság* közönségének a budapesti volapüköt. Hát én élveztem is. Mert én a tanító úr nézetével szemben azt látom belőle, hogy a magyar népies nyelv, főleg a túladunai, diadalmasan betört

a fővárosba, és lassankint átalakítja a külvárosiak beszédét. Erre vallanak ezek a, nem tudom miért, indexre tett jó magyar népies szavak: farój: szaladj; maszlag: hazugság; csengő: óra; gáncsolj: buktass; fázik: fél; zabál: eszik; pörcei (pöre): töpörtő; marci: kenyér; szusz: levegő; tupsi (tubából kicsinyítve): galamb; sisak: kalap stb. Egyik-másik ellen lehet kifogás az ízlés, de nem a magyar nyelv szempontjából. De vajjon nem magyar gondolkozásra vall-e, hogy a football-t *futi*-ra magyarosítja a külváros? Miért baj ez? Vagy hogy a zsidópiacot *zsibaj*-ra? Az pedig, hogy az éjjeli baktért *kakas*-nak csúfolja, nyilván falusi eredet, mert a bakter is hajnalban kukorékol. De itt a bugyli: kés; buger (vagy bugris): paraszt — a Dunántúl minden részében elterjedt két szó. Nincs abban semmi hiba, nyelvi szempontból, hogy a rendőrt a külvárosi gyerek rókának, felhőnek, szivárványnak csúfolja, a népies nyelv még egyéb csúf szóval is illette azelőtt a pandurt, zsandárt s illeti most a csendőrt, mezőőrt, baktért. Elég az, hogy jó magyar szavak. De úgy látszik, különösen az bántja tanító urat, hogy a külvárosi gyerek a szavakat németesen kicsinyíti (igi: igazgató, cigi: cigarett, dohi: dohány stb.), mert a német beszél így: Weihi, Médi, Mitzi stb. Igen ám, de az *i* végezetten való kicsinyítés megvan a magyarban is; ime: boci, bari, tubi, Peti, Jancsi, Pisti, Biri, stb. továbbá ugribugri, csipi-csupi, kipi-kopi stb. hangutánzó és tréfás szavak. Hát biz ez sem hiba. Igaz, baj, hogy a felsorolt példák fele német vagy tót szó, de édes Istenem, hiszen ilyenekkel tele van a magyar népnyelv is, kivált a túladunai. Hát ahhoz mit szól a tisztelt tanító úr, hogy például a szegedi nép, az alföldi tősgyökeres szegedi nép a halászt *fisér*-nek, a hajóácsot *super*-nek mondja s az úri osztály a vendéglőben *bumzert* kér, mikor egy liter buckait kíván. Mi csodálni való van azon, hogy a főváros népe, melynek zöme csak az imént magyarosodott meg, idegen szót, jóval több, sőt kellemetlenül sok idegen szót használ? Eléggé vigasztaló, hogy amint a példák mutatják, a magyar népies nyelv már sikerrel dolgozik a külvárosiak zagyvalék beszédében is. A fővárosi tanító urak ne keseredjenek el azon, amin nincs keseregni való, hanem igyekezzenek megismerni azt, amit a bevándorló magyar nép hozott a fővárosba, ne üldözzék, hanem inkább támogassák. Az idegen szavakat s főleg a mondat-szövegszerű germanizmusokat irtsák, de kegyelmezzenek annak, ami magyar és népies!

(1901. VI. 16.)

ESTI UJSÁG.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Aluggyunk má, mer a cigánygyerekék ékosarázzak az éccakát.
 Ojan mind a vasküti kápuszta hús nélkü (Ízetlen).
 Főpofozták, mind a madarasijak a malacot.
 Ki halt még? — A csontos még a bőrös.

- Megjárta a hét tí hosszát. (Sokat járt haszontalanul.)
 (Itt vagyok, ragyogok, mint a fekete szurok!
 Inkább a has fakaggyon, mind ez a kicsi megmaraggyon!
 Ennek má van teteje! (Ez már valami.)
 Kitész a hazájé (megembereli magát).
 Eszt a sót is a botosné hasán törték (darabos a só).
 Nē ne vess, mer kifut a bablevés!
 Kerül még a pisze a hórogra. Lész még Csicsón búcsú. (Lesz még másánt is a dolog.)
 Tāncósz még tē bagójé! (Alább is adod még.)
 Puha má a leves; (Éhúszták má a levesmarsot (dél van).
 Szent, csak a füle mögött kormos. (Álszent.)
 No, no, csak lassan fullaggy még.
 Tartozott az ördögnek éggy úttá (hiábavaló utat tett).
 Első nyertes, utósó vesztes!
 Jó hère tette az üllepit. (Jól házassodott.)
 Belekerüt, mind szücsök csávájába a rókabőr. (Csak véletlenül részes a dologban.)
 Nem nízem én, ki kakassa csináta, csak ha a mi tyúkunk tojta.
 Mink is rokonok vagyunk Ádámru, Évárú, még a nagy almafárú.
 Ojan mind a kényesítő (élénk).
 Kijókra, békákra hagyom a fejfájást. (Ezt mondják a gyerekek fürdés után és sietve teszik fel kalapjukat.)
 Kussój innén! (Takarodj.)
 Ne vess ére kis újamra (A síró gyereket ezzel bosszantják).
 Santa kutya, tédd lē lábod!*
- (Fővette a bolondüngöt. Ragyütt a bolond-óra.
 Hijánzik egy deszkája. (Nincs... a la otthun (nincs helyén az esze). — (Bolond vagy, ha nem is forogsz.
 Oda ütött, ahun a csusza bejár. — Fogd be a csuszalesődet!
 Mikó laksz má jó, tē tanyahasú? — Éhes mind a mónár tyúkja (nem éhes).
 Fétéglávā véri a mellit (hősieskedik).
 Vigyázz, mer meggyomrozlak, megbóházlak! (Megverlek.)
 Nē bóházskoggy má ojan sokáig (ne késlekedjél).
 Eriggy, tē disznó! — Édd még a malacomat.
 De nagy úr az úr, aggyon egy garast.
 »De jó laktam!« — Maj kihúznak a gyöpre.
 Aggyá éggy kicsit! Kapsz ám csipszart! — Csipisz az órodra.
 Csipiszt mutat: fűgét.
 Jó ötözz fő, mer maj megszűvi a szűrödet a hideg.
 Annyira van, mind ide hat hét (messze van).
 Soha annyi fát mint az erdőbe, és mind görbe. (Tréfás csodálkozás).
 Ha tē nem vóná, még a kanál, mivē énnénk a levest?

* Csigázás, nálunk csigrázás közben ezzel bosszantják egymást a gyermekek, midőn egyik-másik csigrája lassabban pörög.

- (Nem ette még még a farkas a telet (lesz még tél az idén).
 (Gyere, vigyé gyócsát! (Végy a hátadra.)
 Úgy nyakon ütlek, hogy hatot bakázó.
 A nagy szaladaskó mindenit évítették. (A szabadságharcban.)
 Hol mászkász, té ördögök lova?
 A rosseb égye ki az órod köszfalát!
 (Úgy níz, mind a süt készég.
 Hamarjába élisztót (elfutott).
 Vigyázz, mer mēkkenlek, főszabadítlak, segíték a bajodon, rád-
 húzkodok. (Megverlek.)
 (Hosszít köp. (Rókázik).
 Jó mag maj kikél.
 (Annyit ér mind a döglött lónak a patkó.
 (Gyűjts az ördögnek gyertyát (Tedd meg, ha nem is kedvedre való).
 (Akkó beszéhecc maj, ha aszt megészéd, amit má én megēttem. —
 (Sok babot kő addig megēnnéd, még aszt tudod, amit én.
 Kőne ingyé két garas?
 (Tégēd jó vóna halálé küdeni (lassan járó embernek mondják).
 É vagy láttá, mind pisze Jancsi billéttē.
 Mustohásan vágja a kinyeret. (Vékony karajt vág.) . .
 (Könyv nékū iszik (üvegből).
 Gyere Gyuri gyünnek! (Tréfás hivogató.)
 Északatt a kötōm madzagja: megver az uram.
 Kész haszon, mind a lopás.
 Basszērgányos Varga János! (Tréfás káromkodás).
 Még sē aluttad ki magadat, té álmos táska?
 Ide süss! (Ide nézz!)
 Hány kiló nehésség van benned? (Tréfásan e helyett: hány
 kilós vagy?)
 Apád, anyád mind ide gyűjön! (Babonázó szólás, az első nyert
 forintra, krajcárra.)
 Hallám, erős-ē az apád? (Kérdi egyik gyermek a másiktól,
 mikōzben a hátára ugrik. Ha amaz meg bírja tartani, akkor erős
 az apja.)
 Monta ám, mind a két szája szélivē. (Ahogy csak tudta.)
 (Jót taszintott rajta, mind csizmadiján a kutya.*
 (Baja.) CSEFKŐ GYULA.

Közmondások.

- (Vess a kutyának, majd nem ugat. (Kenyerezd le ellenségedet.)
 (Könnyű Katát táncba vinnyi, ha magának is kedvi van.
 (Az arany is tűzbe tisztól.

* Kutyát talált a csizmadia. A timár komának megtetszett és jókora darab talpat és bőrt adott neki érte. A szegény csizmadianak jól esett a csere és örömének e szavakkal adott kifejezést: Ejnye komám, de jót taszintott rajtam ez a kutya!

Cs. Gy.

(Amely tyúk sokat karátyál, keveset tojik.

(Egy baj ritkán jár magába.

(Fiatalság—bolondság. (Ezzel mentik az ifju-kor hibáit.)

(Ha nincs: jaj; ha van: baj. (A feleségről mondják tréfásan.)

(Csupa jaó csak a jaó Isten. (Ezzel vigasztalja a palóc a méltatlanságról panaszkodót.)

(Kár haszonba megy. (Leggyakrabban az udvaron elszórt szemek^{*} életéről mondják; t. i. hogy a baromfi összeszedi.)

(Ki minek nem mestéri, hóhérja az annak. (Arról mondják, aki valamit elront.)

(Kap az, aki nem rést. (Gúnyosan mondja a palóc, ha valami hetvenkedő legény megveréséről hall.)

(Szegőgyi, nem tötyi. (Az olyan cselédről mondják, aki gyakran változtatja helyét.)

(A kutyaharapást szőrivel gyógyították. (Ha borral elrontod a gyomrod, másnap boi az orvossága.)

(Yén lyánnak erős (nehéz) kedvét tanányi.

Muszajnyi muszaj, de lehetnyi nem.

(Ló elli a csikót, de abrak az anyja.

(Nem kell lúdra vesztegetni a szénát.

(Úrnak ura nem léhecc. (Nagyobb erő ellen hiába küzdesz.)

(A jaó céödör [így!] vagy mevvakú, vagy messántú.

(Soktó sok függ. (Mindennek megvan az oka.)

(Mátraalja és Felső-Borsod). BORSODI LÁSZLÓ.

Mesterműszók.

Szekér részei: Tengelye, rúggya, szekéródal, nyűtó, szekér-ágas, rúd szárnya, löcs, ágasfa, kocsifa, sarogja, macska (az a fa, amivel a szekeret megkötik, mikor a hegyről gyűn lefelé), nyomórúd, rudas fa, vendégódal, kerék, kerékagy, küllő, folyó: a kerék talpa, tengelyvégszög, pengő, marokvas, csatláspáca, löcskarika, lógó.

(Szent-Erzsébet, Heves m.) VOZÁRI GYULA.

Bányász-műszavak.

A bányászattal foglalkozók révén Szabolcs lakosai egy részének nyelvébe jutott szavak közül ezeket sikerült följegyeznem:

brēmzóni: fékezni (bremsen);

cékeráj lámpás: biztosító lámpás (Sicherheits l.);

fórát: tartalék (Vorrat);

forsussz: előleg (a bányász havonkint kétszer kap fizetést, — kéthetenkint, — ezek egyike — a kedveltebb, mert több jut, — a forsussz (Vorschuss), a másik egyszerűen fizetés (Zahlung);

halt: megállás jele. »Sturmój mán!« Hiába! mikó haltot adtak;

pumpa: szivattyú; *pumpóni:* szivattyúzni;

rizni: csille, 4 kereken futó bányakocsi;

stircóni: kidönteni a szenet (a csilléből);
stolni: táró, tárna; *sakt*: akna;
sturmóni: erősen, hevesen csengetni;
zajberóni: el-, kikotorni, tisztítani.

(Baranya m. Szabolcs.)

A szövőszék és tartozékai.

Borda, bordahéj, csiptető, csé (orsó), csévölő, eresztő, eresztő-karika, fonálszobó, gombajtó (gombolyító) levél, gombajtósegg, nyomdikó, nyüst, vászonyszobó, vetéllő.

(Baranya m. Szabolcs.) SZÉKELY KÁROLY.

Tájszók.

Csömöllet: undorító.
bogdáz: csetlik-botlik.
votyka: pálinkafőzésnél az először folyó pálinka.
bértáfül: virraszt.
rimbul, rihál: szaggat.
miskoloncía: tréfa.
fráng: tilalom.
Mária-orgona: kintorna.
időn-kívüli: bolond.
ritka eszü, böszme: ostoba.
gyagya: együgyű.
toszlogos, lütyő: gyámoltalan.
totya: szoros női ruhaderék.
keferánc: elül-hátul ráncba szedett női derék.
gógán ember: hirtelen, haragos, bolond.
bugyoga korsó: cserépkorsó.
szityakul: mikor kevés a dohány a pipában.
mula: ostoba.
pekül: piheg.
fonnyadó: az a lé, a melyben a véres hurka fő.
abárlé: amibe a szalonnát gyengén megfőzik.
kövesztett szalonna: gyengén megfőzött sz.
kiheg, kahog: köhicsél.
megkovad: megfől.
megmohodik: megundorodik.
kankalin: kútágas.

berena: kerítés.
bence: a nyúl tréfás neve.
csuvit, sisák: kákaféle növény.
feldüllőzi a nótát: kicifrázza.
kacifántos: cifra.
hetyke-betyke: kevély.
nekigyűrőközik: hozzálát.
séráglya: kerítés, vagy a saroglya a szekér hátulján és elején.
pallang, gypű: kerítés.
rím összeg: nagy összeg.
megvetemedik: elromlik, pl. a gyermek.
bélbödön: telhetetlen.
nyekereg: sír.
leppül: szelet hajt pl. a kezével.
bubul, fejbekül: fejbe ver vkit.
kapatós út: meredek út.
hajtott ember: görbe.
ihász: juhász.
pössent: vizez.
megáridál: megállítja az utcán egyik ember a másikat.
hibarc, kátyó: nagy sár.
ingurál: biztat.
csinajság, rütyöke, majkó: könnyű nyári dolmány.
hóköm ujj: hüvelykujj.
kócé: szerszám, amivel a nádat aratják.
retyetül: sokat mond.
kómárkodik: ügyeskedik.
észér ember: fősvény.

dölgötónapi iskola : mindennapi i.
vésárnapi iskola : ismétlős.
összehaláful : összegyűjt.
kalingyál : perdül.
főkalinyázott : elesett.
maszlag ember : hitvány.
galabárdi : izgága.
prántyás : piszkos, gyűrött.
észtréngál : tanít, szelidít, megver.
szekszinás : részeg.
tettyeg : lomhán megy.
ruharézmin : ruhaszaggató.
hájaz, *zsíroz* : pl. megdugja a bírót pénzzel.
kukkon : üres tojás.
szítokbiró, *pipabiró* : rendre ügyelő elöljáró.
észtet, *ijesztet* : kísértet.
zsidózsák : csalánzsák.
lécskál, *récskál* : szüret után leszedni a megmaradt szőlőfürtöket, böngész.
csiráz : a répáról a levelet levágja.

(Sopron m. Nagy-Lózs.)

BALOGH JENŐ.

Gyüngy : gyöngy (Zetelaka, Farkaslaka, Bögző).
kerges : kérges (Oláhfalva és H. Almás).
szetemnyi : kicsiny (Gyepes).
vires : üres (Korond és Bethlenfalva, Keményfalva, Enlaka);
vüres (Szombatf., Mátéfalva);
vürít : ürit (Kecsed, Béta).
ispárga : spárga (Hodgya, Udvarhely).
céhbali (így!) : céhbenlevő (Bethlenfalva).
gömbölyeg : gömbölyű (Fenyéd).
élesz : élesztő (Zetelaka).
egyeb : egyéb (K.-Oláhfalva).
fösvény : fösvény (Agyagfalva).
ajar : áer, levegő (Bögző).
fortáj : fertály (ürmérték, K.-Oláhfalva).

kaszról : lábos.
gegenyefa : jegenyefa.
viszolog a háta : borsódzik.
ricsajozik : vigadozik.
prics : kemény fekvőhely.
roma : cigány.
bábaszarka, *fostos babuta* : banka.
hanycsósz : hanyagsági csósz.
igyomtalan : idomtalan.
bocska : gabonás hordó.
vindöl : zsiros-edény (fából).
kóbor : fűz vesszőből korsóalakú edény gabonának.
iga-ófa : az iganak alsó vízszintes fája.
bidibáncs : böde, katicabogár, coccinella.*
tikgomba, *csepérke*, *nyulgomba*, *úr-gomba* : gombafajok.
herkelik : a házon nagyobb nyílás, hol a szénát rakják fel a padlásra.

licen : pertli (Derzs).
fóla : faolaj (Maréfalva).
omlik reám : erősen nézi (Bögző).
gricin olaj : glicerin (Bethlenfalva).
szokva vagyok kiaddal : ismerem (Sz.-Uvarhely).
elvegy : elegy (Bögző).
egyaránsu : egyforma (Farkaslaka).
sijátja : sajátja (Sz.-Udvarhely).
bajfűmag : babérmag (uo.)
csombolyit : csomagol (Sükő).
hajába : hiába (Maréfalva).
esókaliba : esernyő (Udvarhely m.)
ingyön : ingyen (Miklósfalva, Farcád).
mea? mi az? (Székely-Udv.)
nyüslet : jár ide s tova (Sz.-Udvarhely).
lámpi : lámpa (Zetelaka).
szálka : gyújtó (egész Udvarhely m.)

* A gyermekek tenyerükre teszik és ezt mondják: Bidi-bidi bidi-báncs, merre visznek fírnek, Bécsnek, Budának, tarka tulipánnak.

<i>szőrlélek</i> : fűszer, többféle fűszer vegyítve (Dobó).	<i>feltolni</i> : megtoldani pl. valaminek az árát (Parajd).
<i>mértők</i> : mérték (Bögöz).	<i>polló kékkő</i> : indigó (K.-Oláhfalva).*
<i>hordó</i> : a petroleumos lámpának a petroleumtartója (Malomfalva).	<i>lábbali</i> : lábbeli, csizma (Szombat- falva, Bethlenf.)
<i>megfelejt</i> : elfelejt (Dobó).	<i>misol</i> : összekever, (Sz.-Udvarhely).
<i>szétfoszatlik</i> : szétrombolódik (Sz.- Udvarhely).	<i>huruba</i> : viskó, pl. a cigányok lakó- házai a faluvégen (Szombat- falva).
<i>színyártig</i> : egész tele (Sz.-Udvar- hely). Pl. milyen sz. töltöttem ezt a poharat.	

(Udvarhely m.)

SZÁNTHÓ GÁBOR.

repülő csütök: lengelő (nyujtott tészta, megsütve szétdarabolva,
meleg vízzel leöntve, zsírral megkenve).

dugó (percc formásan megsütve tepsiben, darabokra törve forró
vízzel leöntve, túróval v. zsírral jó eledel.

kasznáros tészta (lebbencs megtörve, megsütve zsírban tejet
töltve rá víz helyett).

lúdnjak, (tészta hosszúra, cifrázva nyújtva, darabokra szelve
rántással levesben).

bodag (a sütőteknőben maradt tésztából sültött vakarék).

bakárus: babkárus: talján, ki késeket, bögréket s mindenféle
apróságokat árul.

fakula: fakés; — orros: kuncsó.

pühő: nagy, tunya, elhanyagolt asszony.

(P.-Ecseg.)

LAUFFERT KÁROLY.

Keresztnevek.

Andorka, Bandi: András. Anti, Tóni: Antal. Ádi: Ádám. Annus:
Anna. Árony: Áron. Álózi: Alajos. Amál: Amália. Bagyika: Margitka.
Berci: Albert. Béni: Benjámín. Bertus: Berta. Dani, Danó: Dániel.
Dini: Dénes. Domi: Domokos. Edus, Édi: Ede. Etus, Etuka: Etelka.
Emri: Imre. Están, Pista, Isvány: István. Ferkó, Ferkő, Feri: Ferenc.
Gabi, Gábris: Gábor. Gergé, Geci: Gergely. Guszti: Ágoston, Augusztá.
Gyurka, Gyuri: György. Giza, Gizike: Gizella. Iván: János. Jani,
Jancsi: János. Ila, Illa: Ilona. Idus, Iduska: Ida. Kali, Kálmány:
Kálmán. Káruj: Károly. Laji, Lala, Lajkó: Lajos. Lina: Károlina.
Lila: Juliánna. Liza: Erzsébet. Lazi: Lázár. Laci, Lacika: László.
Lajos: Alajos. Matyi: Mátyás. Mariska, Máris, Mici: Mária. Matyika:
Matild. Móni: Emmánuel. Mózsi, Mózika: Mózes. Marci: Márton.

* Kápolna és Szentegyháza oláhfalva népe azt a szőrből készült, vastag,
úgynevezett darócruhát viseli, amit ő maga fest meg indigóval, — termé-
szetesen többféle festékekkel vegyíti az indigót, amiből aztán olyan kékes-
szürkés szín lesz. — Mivel pedig az indigó könnyen porlik, ebből csinált ő
porló kékkövet.

Misi, Miska, Misike: Mihály. Nina: Anna. Náci: Ignác. Pirke: Piroska. Pali, Palkó: Pál. Peti, Petó, Pető: Péter. Póla: Paula. Pólíka, Póli: Polikszéna. Pongorác: Pongrác. Róbi, Róbika: Róbert. Rudi: Rudolf. Rézi, Réza, Terézsi: Terézia. Sanyi: Sándor. Simony, Simonka: Simon. Tivi: Tivadar. Tóni: Antónia. Venci: Vencel. Véri: Veronika. Viktor: Viktória. Zolti: Zoltán. Zsigó, Zsiga: Zsigmond.

(Kézdi-Vásárhely, Háromszék m.) VAJNA KÁROLY.

Helynevek.

Utcák: Hossziucca. Ujjucca. Bozótszér. Kastiszér. Papszeglet. Cigántanárok. Ósok. Fösök (a helység déli, illetve északi fele). Dobogóhid. Kűhidak. Csordahajtó. Tanárok. Piharc. Mocsolahid.

Majorok: Ósórész. Fösörész. Ferencmajor. Sándorháza. Bánmajor. Dombát. Csókakü.

Szántók és kaszálók: Határ. Óra-áto. Csepregut. Hosszik. Rövidek. Irtás. Etevin (Ötevény). Porpáci-ut. Templomföd. Aszó. Csekharaszt v. Csekharaszt-alla. Pusztá. Kénizi-ut. Répás-kert. Kábosztáskerték. Nád-alla. Sárdi-ut. Berék. Város-rittyé. Gényésallá. Három-fértál. Kálvária-düllő. Husz-hód. Három-fiszfák.

Erdők: Remisz. Őz. Béső-erdő. Közös. Hatfa. Hammas. Csergyür. Öregerdő. Urak erdejé. Szényígető. Sormás. Kerített erdő.

(Vép, Vas m.)

VARGA IGNÁC.

Erdőnevek. Kecskés, zsíros, katrosa, első, 2. és 3. hódos, fekete ódal, cinkora, kis és ragy mező, vadaskert, kéncces, lomónác, sóskút, egres, vesespatak, odojka (k.-vásárhelyi), Várpád, jeges, gyükeres, gyertyános, tér, mikó, bódika, csikbérce, kurkány (torjai), Musát, csihányos, nyaguj, várbérc, égés, kétág, szék, kurta, verescsere, avas, bikahelye, akasztófacsere, ójtoz, lipse, piliske, nyir (osdolai), füvényes, harakály (dálnoki), borvizmezők, kőhát, bakziás, szádaposóda, cipós, kicsi és nagy ruzsáskő, varsaviz, vadverem, várpataka, ciklan, micsker, küpüskútberce, orhányos, gombásbérc, lassóág, beke, cseugő, majos, lipijes, pólya (polyáni), kerekmogyoró, verebeske, közbérc, bórdóca, mánik, kerekbikk, vész, veresviz, füvesbérc, jágoros, nemere, sándortető, mihác (esztelneki), csukjántető, rakotyán, hegyesódal, heveder, füvényesponk, löbérc, nyírsorok, kicsi zsíros, nagyvápa, forgácsosmező, marhafej, hosszúpusztá (csomortáni), perkő, kaloncsár, kozmabikke, nagyméh, bellő, papmezőóda, nagyavas, kövesél, szénásmező (K.-szentlélek), Tálász (nyújtódi), kovácsbérce, denic, csatornás, előmocsár, Péterbács, tisztaliget, nevetlenarrok, kurucsa, csániné, gyeperálya, szilajos, pikás, majlát, lápiás, bakó, csüdör, kalaszló, bánútja, bánca (lemhényi).

(Kézdi-Vásárhely.)

BINDER JÁNOS.

Gúnynevek.

Muszáj. Tancsi. Bezzeg. Boznyák. Farnár. Bángó. Anikó (férfira vonatkozik). Pityiri. Dongás. Darázs. Surcos. Krajcár. Puszukán. Buzdugán. Cerjék. (Kolozs, Kolozs m.)* BOTOS IMRE.

Bajszerző (mindenkivel pörösködik). Zsodomás (Zsodomához címzett vendéglője van). Nyakrajött. Nyakigláb. Hatvékás (pocakos hasa van). Mangalica. Vasagár. Kis mitugralsz. Nagy mitugralsz. Vakúr. Csoma. Pipis. Kutyás. Lidérc. Matyi. Masza. Pillantó. Igazán-élő (mindenre rámondta, hogy igaz). Jólelkű. Sűrűbélű. Vértbélű sógor. Héjjas. Matarcs (oly rossz volt a munkája, hogy csak egy napig tartott). Szilvalé (avval szokott dicsekedni: az én vérem sem szilvalé). Köszvény. Makkhetes. Citrony (sápadt arca miatt). Mangalica.)

Egy utca lakóit így énekeltek meg:

Káresz, Kurci, Kasza,	Kun Pál köteles,
Andó, Juhász, Masza,	Kondor Pál pénzt keres,
Krakovics, Szuhai	Lidérc, a cédulás,
Mokra, Balogh Pali,	Tót Samu, a talyigás.

A pálinkát tréfásan így nevezik: *arrabuksz, lerángass, nyakolaj*.

Tréfás káromkodás: Azt a rézkarikán füttyörgő, árokban nyöszörgő, repedt sarkú, tele talpú, ócska bugyelláriszájú szentedet! azt a 13 esztendőben egyszer fészülködő úri kisasszonyokat, kik a meszelőket kötik!

(Borsod m. Sajó-Sz.-Péter.) KLEIN JÓZSEF.

Katona miatyánk.

I. Miatyánk kivagy az fejevári várba; ekszelenciáztassék meg a te neved, jöjjön el a te ávándzsérozásod, hogy valamint a káplá-roknak, úgy nekünk is jobb legyen az dógunk az két csillagos szencség ótalma alatt.

Áld meg a mi mindennapi minázsinkat és bocsáss meg, ha vétünk az dupperájba [Doppelreihe], miképpen mű is megbocsáttunk azoknak, akik pofon vernek, és ne vigy minket az egzcér placra, de méginkább szabadics meg a reggel való gelengibugtól [Gelenkübung], mer tijéd a kaszárnya minden bútorostól és magazinostól most és mindörökké. Ámment.

II. Miatyánk ki vagy az oficisz babiliomba [Officiers-Pavillon], szenteltessék meg a te neved, jöjjön el az te aláírásod napja és légyen meg a mi óhajtásunk, miképpen az kaszárnyába, úgy az egyesbe is. A mi mindennapi lélungunkat [Löhnung] add meg minékünk minden ötödik nap és bocsáss el münket szabacsságra mentől hamarebb. Ámment. (Kibéd, M.-Torda m.) ÖSZ JÁNOS.

* Ugyanonnan valók a 400. lapon közölt határ- és dülőnevek.

IZENETEK.

K. A. Jobb mintsemb (30:111): ez nem olyan hangváltozás mint *osztán* h. *osztánd* stb., hanem csakugyan a középfok *b*-je. Mert itt a *b* a *mintsem* szóval állandóan összekötött középfok hatása alatt keletkezett. Ezt világosan bizonyítja a székely inkább—mintsább. Ez tehát olyan analógiás hatás, mint p. *merre*: *erre* e h. *melyre*, *alant*: *fönt* e h. *alatt* stb. (A német *krump*, melyet idéz, nem *krumból* lett újabb forma, hanem régiebb és eredetibb a *krummnál* s úgy vesztette el a *p*-jét, mint *lamp*, *lamb*: *lamm* stb.,)

K. A. Hogy 3 éves kis leánykája *smirgli* h. azt mondja *sirgli* és *mürgli*, az nem bizonyítja éppen a magyar helyes kiejtés őseréjét, mert hisz a német és szláv gyermek ugyanígy segít magán, amíg egészen el nem tudja sajátítani a felnőttek kiejtését.

W. A. Igaza van, a diáknyelvből s a városi élet nyelvéből is sok jóízű és tartalmas szóval gyarapodhatik az irodalom, de gyarapodik is, mert a jobb írók és az új szótárak föl is használják az ott található jobb kifejezéseket. Nem vagyunk többé oly finnyások és mesterkélték, mint a hatvanas évek írói és szótárai. A diáknyelv szavait már össze is gyűjtötték (a Tanulók Lapjában és Dobos K. a diáknyelvről szóló könyvecskéjében).

Lányi Béla úr kérdésére (30:304) Berkovits Bertalan brassói kir. fogház-fölügyelő közli, hogy Brassóban a *mázás* szót a sem egészen sárga, sem egészen szürke, ill. sárgás színre használják.

Beérkezett kéziratok. Borbás V. Titkos beszéd a gyermeknyelvben. — L. Keczer G. és Mészáros K. Megfejtett növénynevek. — Bérczi F. Művelt szók a nép ajkán. — Partos E. Népies levél, tájszók stb. — Melich J. A *buta* eredete. — Szilárd R. Mátészalka nyelvéről. — Gombos F. A. Helynevek.

Válaszok: Cserép J. Partos E. Vidor D. Bérczi F. Dóczi J. Göndöcs F. Novák B.

Beküldött könyvek. Értesítők: kolozsvári kegyesr., munkácsi áll. és nagybecskereki kegy. gimnázium; soproni áll. reáliskola; Fiume-belv. áll. elemi fiiskola; nagy-enyedi elemi s polg. leányiskola.

Simonyi Zs. Latin szókönyv szócsaládok szerint rendezve. Középiskolai használatra. 3. kiad. (Wodianer.)

Walter Gy. Az iskolai munka és pihenés (Bpest, Stephaneum). — Szentbeszéd 1901. VII. 2-án (Esztergom, Buzárovits).

M. Könyvtár: Benedek E. Apró történetek. — Berkeley: A kis márkíné (regény). — Vergilius Aeneise. Ford. Baróti Sz. D., kiadták Radó A. és Tóth Rezső. — Széchenyi I. Hitel. (Szemelv., kiadta Gyulai A.)

Jalava A. Tapani Széchenyi (Széchenyi István. — Helsingfors. A népművelő társaság nyomdaja).

Kallas O. Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie. Folkloristische Untersuchung. I. Hels. A Finn-ugor társaság kiadv. (Melléklet: az észti nyelvterület térképe.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyl terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A SZENTIVÁNI ÉNEK.

III.

Erdélyinél, Ipolyinál mindjárt a virágok vetélkedése után következik, de tartalmánál fogva tulajdonkép I-hez tartozik az a mindössze két sorra terjedő dalocska (VIIa), melyben a kar önmagát halk éneklésre inti, hogy szűz Mária nyugton alhassék:

*Lassan csendeljetek én apró diákim,
Hogy aludjon Mária felköltjén.*

Ennek világosabb és bővebb változatát (VIIb) közli R. E., csak hogy nem a virágok vetélkedése után, hanem a később következő IX. és VIII-hoz (a cseresznyéről, ill. dióról szóló dalokhoz) kapcsolódva. Egyéb különbségeiket is számba kell vennünk. VIIa) szerint az első sor igéje *csendeljetek*, VIIb) szerint pedig *csendéljétek*; az eredeti alak nyilván *csendéljétek* > *csendéljétek*, az utóbbi helyett az *-étek* alak íráshiba lesz. Itt kétségtől a *cseng* alapszóból képzett *csendül* igének régies *csendél* alakjával van dolgunk: *csendél* > *csendöl* > *csendül*. A szót már nem értették; mutatja ezt a csitári változat (VIIc), melyben *csendíjétek* van, s ennek ugyanazon tájszólás szerint világos értelme: *csendítsetek*, ez pedig a harangozásra vonatkozik s ennél fogva itt nincs helyén, mert a szentiváni tűzünnepet harangzúgás semmi esetre sem kísérte. A szó, mai ejtéssel, így volna: *csëndüjétek*. (Vö. Nyr. 10:448). A második sorban az Erdélyi-féle *aludjon* (tkp. *alugyon*) olvasatot VIIc) támogatja; R. E.-nél az ikes ragozást szintúgy mint az első sor végén *diákim* h. *diákjím* alakot bizvást az úri nyelvhez alkalmazott írásmódnak tekinthetjük. A VIIa) utolsó szavából két hibát kell kiküszöbölnünk VIIb) nyomán, ahol *napfelköltig* áll. Ugyanígy VIIc)-ben: *napfűkötyig*. Ujabb olvasatnak kell tartanunk VIIc) első sorában a 'szép apró gyiákok' szavakat, VIIa)-nak és VIIb)-nek 'én apró diákim', olvasatával szemben. Külön dalnak bizonyúl a VIIb)-hez refrénül

függedő Roppán gyivó, mogyoró stb. (I. VIII); valamint az a két sor is, amellyel Csitár (VIIc) a kolóni szöveget (VIIa-t) bővíti:

*Mária, Mária, oh szép Szűz Mária,
Dicstrendő ez anya e világba.*

Mindezeknél fogva VII-nek szövegét, a R. E.-féle változat (VIIb) alapján, így állapíthatjuk meg:

*Lassan csendéljeteik én apró diákim,
Hogy alugyon Mária, napfelkeltig.*

*Aranyhajú Mária, rendítsd alább a napot,
Hozd estére a holdat, ahol a nap elnyugszik,
Máriában elnyugszik.*

A második versszak, melyet VIIb) őrzött meg és Atovich már nem mutat ki, némi ellenmondásban van az elsővel. Itt Mária aluszik; mégis tőle kéri a kar, hogy rendítse alá a napot és hozza estére a holdat. Az ellenmondás megszűnik, ha fölteszszük, hogy a két versszak sorrendje eredetileg a mostaninak megfordítottja volt; akkor t. i. előbb van a kérés, s utána altatják el Máriát. Figyelemre méltó az »aranyhajú« jelző; továbbá, hogy a nap alárendítése (alágurítása) és a holdnak estére hozatala sz. Mária tisztéül van említve s a nap Máriában nyugszik e¹ (Vö.: ,elszenderült az Úrban'). Ez megfelel sz. Mária roppar nagy szerepének a régi magyar keresztyén fölfogásban. Mária mennynek és földnek királynéja s mint ilyen méltán intézi a napnak és holdnak járását. Miként értsük azonban a ,hozd estére a holdat' kifejezést? Azt jelenti-e, hogy ,hozd el a holdat [ma estére' vagy a ,napeste' szerint: hozd a holdat estére, nyugtára (holdeste', mint ,napeste')? Hajlandó vagyok az utóbbit elfogadni, mert szent Ivánkor a hold elég későn kel föl (10 óra tájban), tehát nem hozhatja el Mária estére; ellenben nyugtára (leestére) igenis hozhatja annakidején.

A szöveg értelme tehát: nyugtasd el a napot és majd a holdat is. Egyébiránt a halavány holdsarló aligha volt kényelmetlen tanú a szentiváni éj erotikus jeleneteihez, melyekről alább még szólani fogunk.

Helyét illetőleg az eredeti hovatarozást a csitári változat (VIIc) árulja el, amelyet Ib) után énekelnek; az egész dal e szerint a Sz. É. elejére való. Tartalma is erre vall, mert a nap ,alárendítése' az ünnep kezdetével esett össze.

Látszólag merő értelmetlenség az Erdélyinél most következő két sor (VIIIa):

*Ha a dió megéri, a levele lehullik.
Roppan dió, mogyoró levél alá.*

Csupán egy szó különbség van, — a tájsházás pontosabb föltüntetésén, *lehullik* h. *lehull* és *levél* h. *a level* eltérésén kívül — a csitári változat (VIIIc) szövegében: *levél alá* h. *level aló* (= alól); ide keveredett továbbá mint refrén a már ismert kiházásító dal egy része: sár hajó Magyar Ilonának udvarába hajó. Egész versszakkal, és pedig az elején, bővebb a R. E.-nél levő koloni változat: (VIIIb), azonkívül eltér azzal is, hogy a *roppan* igét fölszólító módban teszi ki. Fogadjuk el ezt a szöveget, mint legtestesebbet, eredeti gyanánt, és kísérsük meg: nem akadunk-e rá népköltésünk egyéb adataiból e rejtelmes mondatok értelmének nyitjára.

Elsőbben is nézzünk körül a Kriza-féle kiházásító dalok között, hiszen ezeket a Sz. É.-hez tartozóknak bizonyítottuk. A Krizánál 427. sz. a. közölt kiházásításnak (Szöllőhegybe, temetőbe sat.) két más változatát jegyeztem föl Enlakán és Firtos-Váralján; az utóbbi, mely a Kriza-félének 'temetőjét' mint 'hegytetőt' állítja helyre, így kezdődik:

Jer ki rózsám szőlőhőgyre,
Szőlőhőgyről hőgytetőre,
Szédjünk szőlőt keszkenőnkbe,
Zörgő diót a zsebünkbe.

Az utóbbi két sor Krizánál:

Szedjünk szőlőt keszkenőbe,
Piros almát kebelünkbe.

Látjuk, hogy itt *dió* és *alma* egymásnak megfelelnek. Egy gyermekdalban mint párhuzamos szavak kerülnek egymás mellé:

Szedjünk szőlőt a kendőbe,
Arany almát gebelünkbe,
Csörgős diót a zsebünkbe. (Kiss Á. 313. 1.)

Nilván ide tartozik az a hódmezővásárhelyi dal, ahol a dió mellett már a mogyoró is szerepel az almával egyetemben:

Tele [az egyik] szűrűja *dióval*,
A másik meg *mogyoróval*.
[? Zsebében] szép lánycsecsű piros *alma* —
Megeszik azt a fonóba. (Népkgy. 2: 248.)

Ezt pedig az első és második versszak ahhoz a kalotaszegi *menyasszonybúcsúztatóhoz* csatolja, melyet az Ethnographiában

(11:121) tettem közzé. Így a diónak és a mogyorónak a szerelem jelképéül használt almával rokon mivolta máris kezd kidom-borodni előttünk. Még jobban megvilágosodik ez a szerepe, ha összevetjük az eddigiekkel mindazt, amit a népköltés egyéb hagyományai elárulnak a dió és mogyoró felől; sőt a régibb népies műköltésből is meg fogunk tudni valamit.

Világosan érthető képi jelentése van a *diónak*:

Sipit-ripit a sarkantyú: Adjék néki, adjék néki a menyasszon:
Gyíót kér a menyasszontú. Nő sipíjjék, nő ripíjjék ojjan nagyon!

(M.-Kövesd, saját gyűjt.)

Sarkantyú is képes beszéd, nyilván a menyasszony táncosát: a vőlegényt jelenti; pars pro toto.

Egyfelől a *párosság*, ennek révén a *párosodás jelképévé* lett a dió s ezen a nyomon tovább fejlődve a *szerelem fája* lett a diófa népköltésünkben azért, mert a dió, közepén megszúrva, két félre, sőt még ez a két fél is további két részre oszlik, tehát a párosság kétszeresen szembeötlő. E jelkép példái:

Minden ablak alatt
páros a diófa,
 csak az enyém előtt
 áll egyedül maga.

Megérem még én azt,
páros lesz az én fám:
 megölel, megcsókol,
 még engem a rózsám.

(Bartalus: 5: 87.)

Minden ablak alatt
páros a diófa;

lám az enyém alatt
 páratlan *kökényfa.*

(Kálmán: Szeged n. 1:27.)

Kökényfa, mint útszéli cserje, melyet minden megtépdes, magában is az árvaságot, szerető nélkül létezt jelképezi; páratlan kökényfa a. m. *kétszeres árvaság*.

Hogy nincs minden lánynak kút az udvarába,
 aranyos *diófa* pitarajtájába?

Értelmét megmondja a befejezés:

Mért nincs minden lánynak igaz szeretője?

(Aigner: Szerelmi népdalok. 44. sz. V. ö. Népkölt. gyűjt. 2:74. és Kálmán: Koszorúk, 1:179.)

Ugyane dalnak két utolsó előtti sora:

kerek levele, édes gyökere

szintén képesbeszédnek látszik, s alkalmasint a legény szerelmét jelenti, a legény takarja be a leányt, mint levél a gyümölcsöt:

Ágbogas a diófa teteje,
 Kebelembe hullott a levele.

(Bartalus: 7:83)

Vö. gyermekdalaink közt a rendkívül kedvelt összeadó alakot:

hajlott *ága*, hajlott,
termett *ága*, termett,
levelibe kis menyecske —
ölejj akit szeretsz. (Kiss: 283, 280, 293, 337. sat.)

Másutt ugyanez a meggyfáról; de a meggy ismét rokon a dióval, mint a cseresznyénél látni fogjuk, tehát nem mond ellen magyarázatunknak. Egyébiránt előkerül a diófa is ugyanígy:

Diófának *hajlott ága* — ketten fekügyünk egy ágyra.
(Csököl, s. gy.)

A fák *szagát* népköltésünk rendesen a kedves *hírének* jelképeül alkalmazza; a diófánál a szerető hajának ellenképe a szag:

Diófának erős szagja —
szeretőmnnek szép nagy haja. (Bartalus 6:22.)

Másfelől a termékenység, szaporaság jelképe lett a diófa, azért, mert gyümölcsét négy részből állónak tekintették; így a találós mese szerint: se ajtaja se ablaka, mégis *négyen* laknak benne (Népkgy. 2:352.) Alkalmasint ezen a vonáson alapszik már a régi rómaiaknál a menyegzői szokások közt ismeretes *diószórás*, melyről Vergilius és Catullus emlékeznek. Az eddigi magyarázat szerint a dióhintésben az ifjúkori játékoktól — a mi gyermekeink golyózásának megfelelő diózástól és több ilyenektől — való búcsúvételt láttak. Szerintem, a magyar hagyomány fonálán, inkább megáll az a föltevés, hogy a diószórással a nőtlenekeket, illetőleg hajadonokat hívták föl a jó példa követésére: házasodjatok, párosodjatok! Hiszen a dióval játszás nem szűnt meg a fiatal házaspárok életében; a búcsú tehát nem lett volna helyén. Említsük meg itt, hogy a diónak ez a jelképül alkalmazása mind a rómaiaknál, mind nálunk keleti forrásokra megy vissza. Így a perzsáknál is a dió a *pároosság* jelképe; a perzsa hagyományban egy diónak két fele két összeillő szerelmes, a két fél dió keresi és megtalálja egymást: szerelmi egyesülés.

A termékenység gondolata teszi érthetővé a népköltésünkben gyakran szereplő dalkezdetet:

Ágasbogas a diófa teteje —
Ezt a kisjányt nevelték a kedvemre.

(Kálmán, Koszorúk 1:89. V. ö. fentebb.)

Itt ugyanis, a példák nagy többsége szerint, a diófa a sok gyermekű *anyát* jelképezi. A szöveg értelme tehát: sok leánya (fia) van az asszonynak, de csak egy a kedvemre való.

Minthogy a diófa rendesen a kert végiben áll s terebélyes voltával messze kihajlik az útra, a háztól vagy kedvestől való *távozás* jelképéül is használják:

Ágasbogas a diófa ága —
elmegyek én innen nemsokára. (Erdélyi : 2 : 156.)

A szerintünk félreértésen alapuló klasszikus hagyományt ülteti át P. Horváth Ádám egy dalában, melyet Bartalus közöl (7 : 62):

Hervadjatok koszorúim,
Törjetelek össze dióim ;
Junó kivett engemet a gyermekkorból,
Leszakasztott Hymen a virágbokorból. Stb.

Ez világosan a játékdióra céloz.

Nemkülönben jelképinek kell tekintenünk, mert csak így értelmes, a dióról szóló rejtvényt NépkGy. 2 : 369. l. 98. sz.

Végre ugyanily jelentőségű lehetett eredetileg *dió* ebben a közmondásban: dió törve, asszony verve jó (így is: pénz olvasva, asszony verve jó). Ebből következik, hogy a népdalt:

A *dió*, *mogyoró* törve jó —
Az asszony, az asszony verve jó

szintén nem kell szó szerint értenünk. Itt is jelképi dióról és töréséről, valamint az asszonynak képleges veréséről szól az ének. A két párhuzamos sor egymást értelmezi.

Ezek után már nem lesz oly képtelenség VIII-nak a tartalma, mint e kutatás nélkül vélhettük. Az első versszakot tréfának tartjuk: a fölvégi lányok nem bánják, ha mind kidől is a diófa; más szóval: nem törődnek a legénnyel, hadd vesszen ki a faja is. A második versszak ellenben a levélnek (l. fentebb) azt a tulajdonságát emeli ki, hogy az érett diót eltakarja s felhívást intéz a dióhoz és a vele rokonértelmű mogyoróhoz, hogy roppanjon (robbanjon, teremjen) a levél alá.

Hogy a költeményt így magyarázzuk, arra ismét a Kriza-féle kiházasítók adnak támasztékot. Kr.-nál a 253. sz. ez:

Viszik, viszik [más vált.: ihon viszik] a *szilvát*,
ropogtassák a mágját.
Cin, cin, cinögemadár az ágán [ágon],
sejömsinór a lábán,
kössük Jenő lábára,
rántsuk Borka ágyába.

Itt *szilva* ugyanaz, mint fentebb dió és mogyoró s a vers arra vall, hogy a szentiváni éjen nemcsak a megrakott szent tűz,

hanem a szívek tüze is ugyancsak magasra lobogott. A házasságot nemcsak énekkel fűzték, hanem tényekkel is üzték. Az első két sorral — Jancsó Benedek közlése szerint — szokásban volt azelőtt a székely menyasszonyt bosszantani, mikor menyegzőre vitték; ez tökéletesen összevág. A szilvának e jelképi használatára nézve további fontos adatot közöl velem Kovách Géza, az E. K. E. titkára, ugyancsak Erdélyből, Vizaknáról: *szilva-pattintás* a. m. nászéj. Kiegészíti ezeket a Bodroghözből Kemechey Jenő útján vettem dal, mely világot vet a ,szilva' jelképnek összefüggésére a Sz. É.-kel:

Szép a *szilva*, mert fekete,
mert szent János teremtetten:
közepibe oda tette
a szilvamagot... stb.

A szöveg annál érthetőbb, mert az első sorban *szilvát* a neki megfelelő alszerű kifejezés helyett alkalmaztam. Teljesen idevág még a gyermekdalok között:

Amott eszik a *szilvát*, a kisasszony derekát
ropogtatják a magvát: paplany alá takarják. (Kiss: 419.)

Itt árulják a *szilvát*,
Ropogtatják a magvát. (Kiss: 62.)

És: Éva szivem, Éva, terítve az alja,
most érik a szíva, felszedik hajnalra. (Kiss: 364. 1.)

A szerelmesek gyöngyideje a hajnal, s ily értelemben — de csakis ebben — a szilvaszedése is. V. ö. föntebb a *viola szedését*. Ezek a példák a ,szilva'-ra Zemplén és Szabolcs megyéből valók. Jele, hogy a ,szilva' jelkép nem székely tájköltési sajátosság, hanem közmagyar eredetű.

A szilvának hímnemű párja a székelyeknél *körte*. Ismerik-e másutt is ilyen jelentéssel? Érdekes volna tovább kutatni népies szimboliztikáknak ezeket a kényes titkait.

Tartalmánál fogva rokon:

Höngörögnek-böngörögnek mint két arany alma,
surolódnak, reszelődnek, mint két veres malac.
(Korond, s. gy.)

Alma a. m. szerelem vagy szerető, *arany alma* szép szerető. *Malac* európaszerte a. m. szerencse; v. ö. az újévi malac-ajándékozást; továbbá: ,disznószerencséje van'. A kártyajátékban is a legnagyobb kártya neve: disznó. Nálunk emellett szintén a *termékenységet* is jelképezi. *Veres* a fiatal malac jelzője.

Tegyük hozzá, hogy a menyegzői rikkantások között nem egy van, amely — mint a Viszik, viszik a szilvát — a Sz. É.-ből kerülhetett. De megfordítva is lehetséges, hogy t. i. későbbi korban a menyegzői költésnek eme pajkos réjái behatoltak a Sz. É. kiház. dalai közé. A gyűjtéseim közt levő székely kiházaitók jó része eredetileg ilyen tréfás vagy gúnyos, ~~csipkelődő~~ lakodalmi mondóka, melyekkel az ifjú párt — a násznép mulatságára — zavarba törekedtek ejteni; pl.

József uram sánta lába	Máris asszony ha meglássa,
lajtörján hág fél az ágyba;	ő is egybe félhág hëzza. (Korond.)

Általában a dévaj hang mind jobban uralkodóvá vált ebben a költésben. Ilyenféle a kiházaitottakról az a kis dal is, melyet Kr.-nál találunk (427. sz. a.): »Hogy élnek együtt?« (Ellenben v. ö. a 262. sz. végén: Élnek, élnek ők együtt, min' két páros galamb.) A szentiváni ünnep ezt a hangot nem zárta ki, sőt egyenesen kihívta. Az eredetileg hétszámra tartó éjtszakázás, a 'kiházaitásokkal' kapcsolatosan, bő alkalma és oka volt a víg tréfák keresésének. Ily úton számos oly dal is vegyült ide, amely nem a házasság gondolatából indult ki, közönséges gúnydalok, mint a Sárga csizmás Miska változata Krizánál (265. sz.), vagy a vidám népköltés egyéb termékei (pl. Kriza 250. eleje, 256. eleje sat.), továbbá gyermekdalok (Kr. 254. és 258. eleje).

Meglehet, hogy az utóbbi esettel van dolgunk Erdélyinél a cseresznyedallal (IXa) is:

Hajtsad rózsám hajtsad	szeretőmnek szépéből,
a cseresznye ágát:	magamnak javábul.
hadd szakajtsak szépéből,	[Roppán dió, mogyoró sat.]

Az első két sor egészen így van R. E.-nél (IXb); alig különböznek: IXc, Atovich (rózsám h. szívem) és IXd, Kandra (224. Ung m.: hajtsuk, hajtsuk). A harmadikban Erd., R. E. és Kandra *szépéből*, ellenben At. (Csitár) *zögyibü* szakít; a pontosabb alliteráció az előbbit javallja. Az Erd. és At.-féle *szakajtsak*-kal szemben érdekes a R. E.-nél levő *szakéjjak*, mint az u. o. ma dívó általánosabb *szakíjjak* alaknak előzője. A negyedik sorra nézve R. E. és Kandra alapján *szépéből* h., melyen a harmadik sor végződik, *színeből* olvasatot fogadhatunk el. At. itten, mint IXa), a negyedik sort szintén *zögyibü*-vel végzi; ezt mint romlást elvetjük. Az ötödik sor megegyezik IXa, IXb és IXc között, de hiányzik IXd-ben, mely e h. a második sorba új szöveget iktat be: mert most éli szép világát. Minthogy a cöbbi három

változat erről mitsem tud; továbbá a versalak miatt is, mert egy fülös sort kapnánk; végre az értelem miatt is, mert a cseresnyé-ágra bajjal illik, hogy szép világát éli (mert gyümölcs van rajta? szebb a virágzás kora), erről a különben költői sorról le kell mondanunk, ellenben IXa végét változatlanul elfogadjuk, pusztán a kiejtést hívebben tükröző IXc-hez igazítva: magamnak jóvából. E szerint az egész dal (IX), helyreállításunk szerint:

Hajtsad rózsám, hajtsad
a cseresnye ágát;
hagy szakajtsak szépibül,
szeretőmnek színibül,
magamnak jóvából.

Meg kell említenünk, hogy a cseresnyének szépét, színét és javát érti a dal s hogy szépibül, színibül, javából előtt a mai nyelvhasználat szerint névelőt mondanánk. Ámde a régiségben nincs névelő a személyragos alakok előtt, erről a Sz. É. is bőségesen tanuskodik. Népdalainkba igen sokszor, a vers romlása árán is, utólag nyomult be ez a szócska; pl. a Szeret-nék szántani harmadik sorába: ha a rózsám jönne; régibb változata a sormetszet sérelme nélkül: ha rózsám eljönne. Vö. Leányim, barátim, hol vannak ludaim (F.-Váralja, s. gy.) és az újabb változat:

Barátim, pajtásim, hol az én ludaim?

(Kiház. dal. Erd. 2:526.)

A harmadik személyű birt. személyrag előtt igenis gyakori volt a személyi névmás: ő, s ma igen gyakran ezt helyettesíti a névelő, így kétségkívül ebben is: hunyor a szöméje (e h. ő sz.).

Tárgyi magyarázatkép itt még arra kell utalnunk, amit már főntebb érintettünk, hogy a cseresnye — s mint a dió mellett mogyoró, a cs. mellett a meggy — szintén a szerelem, szerelmi egyesülés jelképe; így pl.:

Érik a ropogós cseresnye —
lányokra fordult a szerencse.

(Derecske, s. gy.)

azaz: férjhez mennek. Továbbá:

Érik a cseresnye, sárgúl a levele —
búsúl a kis leány, hogy nincs szeretője

(Bart. 5:83.)

A párhuzamos sor magyarázza az elsőt: sárga levél = nincs szerető, Ellenben:

Érik, érik a cseresnye
bodorodik a levele,

pirosbarna menyecskének
domborodik az eleje. (Erd. 2:152.)

A cseresnyefa is szerelemfája, s virágzása szerelmet [vagy házasságot?] jelent:

Cseresnyefa virágos —
az én kincsem jó táncos.
(Erd. 2:354.)

Cseresnyefa pirosat virágzik —
az én babám lakodalmat játszik.
(U. o. 203.)

A cseresnyevirágzás, mint a boldog szerelem képe, ellentétben a boldogtalan szerelemmel:

Virágzik a cseresnye,
édes annak a gyümölcse;

de az én szívem szerelme,
keserű ennek gyötrelme. (U. o. 206.)

Dalunk értelme tehát: hozd el rózsám szerelmedet [hajolj reám szerelmeddel], hadd szedem virágát, hadd élvezem szépségedet, jószágodat. A refrén IXa után (Roppanj dió, mogyoró), bár utólag került oda, csak erőssége lehet magyarázatunknak.

A szent Iván ünnepe és piros pünkösöd között föltételeztük összefüggés emléke látszik lappangani az utolsó dalban, melyet Erd. mint a Sz. É.-hez tartozót közöl, de Atovich már szintén nem talált meg. Ez két versszak és mind a kettő tulajdonkép két külön költemény. Fájdalom, változatok hiányában sokat nem olvashatunk ki belőlük. Az első, Erd. szerint (Xa₁):

*Ha én volnék a budai nemes asszony,
megöntözném a budai nagy piacot,
megöntözném hídkőkútnak vizével,
behinteném apró pünkösdi rózsával.*

A budai nemesasszony, aki a budai piacot öntözi, aligha élt valaha; a piacot bajosan öntözték nemes asszonyok, ha egyáltalán öntözte valaki. De talán csak alkalmi — tavaszi — öntözésről és másféle asszonyról, talán „javas asszonyról” lehetett szó eredetileg. Vagy gondolhatunk-e olyan nőkre, akik — mint a kiház. dalokban — Sz. Ivánkor Budán az új párokat összeboronálni s erre a célra a budai piac nyílt terét, mint magaslaton levőt, előre elkészíteni, és így megöntözni is voltak hivatva? S ezeket talán *nemes* (t. i. nemeket összeadó, nemekkel foglalkozó) asszonyoknak nevezték? [A mai *nemes* voltakép „akinek neme van”, ép így *nemzetes* a. m. (nagy) nemzettel bíró; vö. *nemtelen* „akinek neme nincs” azaz nem-nemes.] A harmadik sor olvasata is bizonytalan. Xb₁-ben *hideg kőkútnak* van, ez a Xa₁-ben verstanilag hiányzó egy szótagot jól egészíti ki s akkor Xb₁-nek hídkőkútja íráshiba volna, ami a Sz. É. szövegeiben elég sűrűn találkozunk. De a hídkőkút és *hidegkőkút* alakok szigorú összevetése megengedi azt a föltevést is, hogy itt eredetileg más összetétellel

van dolgunk; mert ha szokatlan a kőkút, amely hídé, vagy hídi, viszont a kőkút előtt a 'hideg' tűnik fel henye jelzőnek, ilyennel pedig a népköltés nem él. Itt tehát nem lehetetlen, hogy *híd-kőkút* volt az eredeti alak (v. ö. Hídköz helységnevet), vagy a kihalt *id, üd* 'szent' (ebben: *ünnep* < *üdnepe* < *üdnep*) tő tükrözik. (Kőkút mint helynév gyakori.) E szerint az illető sor így volna: megöntözném id-kőkútnak [ő] vizével. Ámde mindez csak sejtetem; biztosat további adatok híján nem mondhatunk. Ellenben a negyedik sor *apró* pünkösdi rózsáját nyugodtan helyreállíthatjuk *piros* pünkösdi rózsára.

Most még csak a második verset kell elinteznünk (X_{a_2}):

*Rendvel ülnek a szép lányok,
rendvel néznek a tükörbe.
Ha a tükör nem hazudna,
vaj ki volna náladnál szebb?*

Ép így R. E.-nél (X_{b_2}), csak az utolsó előtti szó h. van: náloknál. Minthogy az elején lányok ülnek és néznek, X_{b_2} ajánlatosabb. De mi az értelme e különös soroknak? A vers, mint első fele is, (X_{a_1} és b_1) föltétlenül régi, mert rímnek nyoma sincs. A leányok ülnek és tükörbe néznek. Kandra (428. l.) azt kérdi: folyóvízbe? Úgy vélem, közeljár hozzá. Vízbe mindenesetre, mert a legegyszerűbb tükör a víz tükre volt, de nem a folyóé, hanem a kút-vízé vagy a dézsába öntött vízé. Nyilván kútba néznek a leányok, talán éppen abba a hideg vagy időkútba, melyről az első szakasz énekel. A falusi leánykák, még nem is oly rég, sűrűn nézdelték magukat ilyenféle tükörben, dézsában vagy kútban, és emlékeztem szerint valamit *jósoltak* is a víz színének változásából. Ez azonban alig történhetett éjszaka, tűzvilágnál. Ha tehát e dal a Sz. É.-be való, akkor a végéhez tartozott — erre vall mostani helye is — s az ünnep befejező mozzanatainak sorában valamely külön szertartásnak — 'tükörbe', azaz kútba nézésnek — kísérő szava volt. Többet erről sem tudunk; sőt ennyit sem tudunk. De ennyit sejthetünk. S ezzel egybevág, hogy a szentiváni ünnep a *Vízisten* tiszteletének némi nyomát is elárulja azzal, hogy az egyház éppen *keresztelő* sz. Jánost tartotta szükségesnek ebbe a pogány örökségbe beállítani, és talán egybevág az *esőt* emlegető áldás szövege is.

(Vége következik.)

VIKÁR BÉLA.

A BUTA EREDETE.

A *buta* szó eredetével már többen foglalkoztak anélkül, hogy teljesen elfogadható magyarázatot adtak volna. Mellőzve Dankovszky nézetét, az újabb magyarázatok szerint a szó vagy török vagy német eredetű.*

A török eredet hívei szerint a szó az oszm. *budala* (dumm, dummkopf, tölpel Nyr. 13:259), illetve csuv. *muga* (NyK. 20:469) átvétele. A másik nézet szerint, melyet Szarvas vallott, a *buta* szó az osztrák-bajor *butt*, aln. *bot* dumm, stumpf. Mindezek a magyarázatok hangtani szempontból elfogadhatatlanok. A német származás ellen írva Munkácsi kimutatta, hogy a 'stultus' jelentés a régibb s nyelvünkben ez az általános (Nyr. 16:321). A hangtani okadat meg az, hogy -a végű német melléknévi átvételünk nincs. Nyugodtan mondhatjuk azonban, hogy a török eredet még kétségesebb, mint a német. Először is se tör. **buda*, se tör. **buta* alak nincs, hanem van oszm. *budala*. Az oszmanliból ez a *budala* több nyelvbe átment, de mindenütt *budala* maradt.**

Nem sokat időzünk e magyarázatoknál, hanem próbálunk valószínűbb magyarázatot adni. Nem állítjuk, hogy a mi magyarázatunk feltétlen bizonyos, de azt hisszük, közelebb jutunk a *buta* szó valódi eredetéhez, ha ezt fogadjuk el. Fejtegetésünket Simonyi következő szavaival kezdjük: "...nekem az a meggyőződés, hogy a *t* a rokon jelentésű s hangzású *suta*, *csuta* szóból került a *butá*-ba" (Nyr. 18:5). Hogy minő alkalomból mondja Simonyi e szavakat, ezúttal mellékes. A fő az, hogy S. a *buta*-beli -t-t a *suta* analógiájából magyarázza, s nekem magyarázatomban ép erre az analógiás változásra van szükségem. Vizsgálódásomat már most a *suta* szón folytatom, s ennek két igen elterjedt jelentését tartom szem előtt. Az egyik jelentés az, hogy a *suta* = balog, balkezes (vö. *suta-kéz*: *balkéz*, *balog-sete*, *balog-süti*: balkezes, MTsz.); a másik jelentése: félszeg, ügyetlen, idétlen (u. o.). — Elismert dolog, hogy a *suta* szláv eredetű szó (vö. Mikl. Slav. Elem. és Etym. Wb. *šuta* alatt), csak az a kérdés, milyen szláv nyelvből kaptuk.

Az óbolgár nyelvemlékekben s egyik-másik régi szerb vagy horvát szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékben a 'bal, sinister'-nek két neve van: *lěvъ* (vö. Codex Zographensis: Márk X:37, 40, Luk: XXIII:33.) és *šuj* (шуй). E két szó közül a Codex Marianusban csakis a *šuj* fordul elő. Hadd álljon itt néhány idézet a Cod. Zogr. óbolgár nyelvemlékből: Máté XXVII:38: *и единого о*

* Halász 1884-ben eredeti magyar szónak tartotta NyK. 28:449, később azonban csatlakozott a német eredetet vallókhoz Nyr. 27:254. E szóról az irodalmat lásd Nyr. Kal. és Jacobi: Magy. Lehnwörter im Sieb.-sächs.

** Vö. horv. *budalast*: stultus, Stull Lexikon; bolg. *budala* Duvernois; oláh *budulac*, *budulaș* Löbel: Elem. turcești és Cihac 2:551, itt a többi nyelvi alak is fellelhető.

Van aztán egy másik hasonló hangtestű szó a szláv nyelvekben s ez a *šutŕ* melléknév. Az óbolgár nyelvemlékekből a szó ki nem mutatható, megvan azonban csaknem az összes élő szláv nyelvekben, csakhogy az a fontos, hogy mindenütt csak ‚szarvatlan állatot jelent; íme az adatok: bolg. *šutŕ*, -a, -o (szarvatlan, Duvernois), szerb *šut* (ohne hörner, *šutonja*: ein ochs ohne hörner, Vuk.), cseh *šutý* (szarvatlan Bartoš Dial. 1:276), kisor. *šutij* (verstümmelt, abgestutzt, abgebrochen, bes. ohne hörner *šuta*: kuh ohne hörner, Zelechowski), or. *šutyj* (hornlos Dahl, lásd még Miklosich Etym. Wb.). A szláv *šutŕ* melléknévnek nincs meg a ‚balog, balkezes‘ jelentése, míg ellenben a magy. *suta* ‚furcsa észjárású‘ jelentésére vö. bolg. (Prilëp vidéke): *šut*: gyenge elméjű ember (Period. Spis. 43:152, 44:302, 47:817) s a magy. *balgatag* szót, amely hathatott a magy. *suta* jelentésére. Miklosich azt állítja, hogy a *šuj* és a *šutŕ* két különböző szó. Csakugyan, *šuj*-ból nem lehet *šutŕ* melléknevet képezni, csakhogy az a feltűnő, hogy a magy. *suta* a szláv *šuj* és *šutŕ* jelentését magában foglalja.

1. Máté V:22: Vulg.: Quisquis autem dixerit *fatue* = MünchC. ki kedeg mondand ő a⁴afianac *balgatay* = Cod. Zogr. *къ речеть бове*; a többi óbolg. ev.-ban is így van.

3. Máté XXIII:17., 19. Vulgata: *Stulti* et caeci = Münch.
C.: *heitoc* es vakoc = Cod. Zogr. *βοῦγ*, и слѣпнѣ.

4. Máté XXV:2., 3., 8. Vulgata: Quinque autem ex eis erant *fatuae*... Quae erant *fatuae*... *Fatuae* autem = Münch.C.: ezek kőzzől kedeg őtön valanac *balgatagoc*... de az őt *balgatagoc*... a' balgatagoc kedeg = Cod. Zogr.: пѣтъже бѣ ошѣ нѣхъ боуи... *βοῦγε βο... α βοῦγε*.

De nemcsak az óbolgár evangélium-fordításokból mutatható ki a szó. Megvan a többi óbolgár nyelvemlékben is (vö. Glagolita Clozianus Vondrák-féle kiadás: 2:128 *бoуѣж*; = *бoуѣ* = amens) s e nyelvemlékek szókincséből belekerült más régi egyházi szláv nyelvemlékekbe is. A horvát szerkesztésű Bécsi töredékben (Glagolica, Wiener Blätter: Jagić: Bb. lapon, 13. és 18. lp. a szövegben) *ми бoуѣж ради* (eredetileg: *ми бoуѣ ѿ ради* áll), s ez a *buj* a későbbi horvát miséskönyvekben e helyen *бeзoуmи*-re van kijavítva. (vö. Mihanović-töredék is: *бeзoуми* Rad. 2:11. Szt. Pál az Ephes. V:17).^{*} A szerb egyházi szláv nyelvemlékekből Daničić is közli a szót (Rječnik iz knjiž. star. srps.), s itt ez áll: *buj*:stultus, *bujstvo*:stultitia. Végül megemlítem, hogy a Szreznovszki-féle orosz nyelvtörténeti szótárban is *buj* számtalan példában előkerül, stultus, *μωρός* jelentésben. (Ugyanitt *bujivuj* = stultus).

Mindezekből már most az következik, hogy az óbolgár nyelvemlékekben a *buj* csakis stultus (*bujstvo*:stultitia) jelentésben volt használatos. De amint egy szláv nyelvemlék erősen közép-bolgár, vagy szerb-horvát, a *buj*:buta szót kizsorítják más kifejezések, amilyen pl. az *κροδъ, κροδувъ* (Jagić: Zur Entstehungsgeschichte 2:63), *оуродство* (stultitia: Vondrák O Jána Exarcha 10), *бeзoумъ* (vö. Reg. sv. Ben.).

Tiszta óbolgár nyelvemlékekben a *buj*-nak tehát más jelentése, mint stultus, *μωρός*; nincsen. Meg kell azonban itt emlékeznem még két adatról, amely a szó jelentésénél számba jön: az egyik a Codex Zographensisből való, a másik a Cod. Suprasliensisből. A Zographosbeli adat ez: 1. Mat. V:13: *амре же соь одоуѣ ерь* (ugyanígy Assem., és Sav. knj.; Mar. hiányzik e hely) = Vulgata: Quod si sal infatuatus fuerit = Münch.C.: ha a' so eleñezendic, Jord. C.: ha az soo elolvadand; és 2. egészen hasonlóképpen Luk. XIV:34: Zogr. Ass., Mar. Sav.

A második adat a Cod. Supr.-ben van: *и рече къ н'емоу. одоуѣне* (Leskien Altbulg. Gr³, 232.), fordítva: és monda neki: Balgatag. — E három helyet Jagić (vö. index a Cod. Mar.-hoz) és Leskien (szótár) így értelmezik: *одоуѣ-аму* = thöricht werden, *μωραίνουμαι*, evanesco. (vö. még Mikl. Lex. pal.). — Hátra van még megemlítenem, hogy a mai szláv nyelvek közül a *buj*-nak, buta¹ jelentése, úgy látszik, csak a kisoroszban (*bujij*:thöricht, ausgelassen Zelech.) és a nagyoroszban van (*bujeslovije*, *bujeslovitj* Dahl). De ez a jelentés csak egyházi szláv jövevény lehet.

^{*} Itt említtem meg, hogy a horvát Akadémia szótára szerint is a »buj adj. stultus« csak XIII—XVI. századi horvát egyházi könyvekben fordul elő, amelyekben a horvát nyelv keverve van az egyházi szlávval; az itt levő adatok közt vö. grubota ili »bujо slovo« = »gorombaság«. Ezt azért emelem ki különösen, mert Stull Joakim a maga illir szótárában »stultus« alatt ezt írja: »stultus = budalast, lüd, bezuman, bűj ... stulta loquacitas = bueslovje, stulti-loquus = bueslovec«. Azt hiszem, a Stull bűj = stultus adata nincs a nép nyelvéből véve, hanem az egyházi nyelvből. A nép nyelve, amint a Truber-Dalmatin-féle, horvát protestánsok részére fordított Új testamentomból is látszik, *bezuman*-t, *lüd*-ot használ a stultus-ra.

E hosszú kitérés után röviden összefoglalom mondanivalóimat. A legrégebbi óbolgár nyelvemlékekben a *buj* stultus-t jelent; lassan ezt a szót a későbbi nem óbolgár nyelvemlékekben az *groda* vagy *bezumna* szorítja ki (hasznolt sorsban részesül a *šuj*: sinister is, vö. Vondrák: O Jana Exarcha *lěvš* alatt). Ebből a *buj*-ből származik a magy. *buja* szó, de jelentésénél fogva aligha az óbolgárból való, mert az óbolg. nyelvemlékekben a *buja*, *bujálkodni*-ra egészen más kifejezés a járatos (vö. Chitandari fragm. *blādъ dēati* = scortor, Jag. Szec. 66). Másrészt a magy. *suta* magában foglalja az óbolg. *šuj*: sinister és a szláv *šutъ*: hornlos jelentéseit. A *buta* magyarázatára legkönnyebb volna már most feltenni, hogy amint van *šuj*: *šutъ*, úgy volt a *buj* mellett **butъ*. Amde ez két okból valószínűtlen. Először azért, mert a *šuj* és *šutъ* nem egymásból képzett alakok, hanem mindegyik különálló szó (vö. Mikl. Etym. Wh.). Másodszor azért, mert melléknévből melléknevet *ts*-vel képezni nem lehet. Azonfölül a szláv nyelvek egyike másika megőrizte volna a *butъ* alakot, ha lett volna (a hasonló jelentésű és alakú szláv alakokra vö. Matzenauer 126., a Nyr.-ben Schuchardt fejtegetését). Én tehát úgy fogom föl a dolgot, hogy volt egy idő, amikor nyelvünkben a *buja* csakis „stultus”-t jelentett s ekkor (itt Simonyi szavait használom) »a *t* a rokon jelentésű s hangzású *suta*, *csuta* szóból került a *butá*-ba» (Nyr. 18:5.). Olyanféle analógias hangváltózás ez, mint teszem a lat. *meridionalis*, melynek *n*-je a *septentrionalis*-ból való, vagy amilyen a magy. *poroszló*, *zászló*-beli *l* eredeti *t* helyett (vö. régi magy. *porosztó*, *zásztó* s ma is *posztó*), vagy amilyen a ném. *kurz* szó hangmozdításos *z*-je (vö. Petz: Grimm törv. 57), a szláv *mesopustъ* *u*-ja *o* helyett (vö. NyK. 18:396). E nézet szerint a *buja* később még egyszer belekerült volna nyelvünkbe, mikor már a *buta* megvolt, még pedig a szerb-horvát-szlóven nyelvből (vö. Reg. sv. Benedicta, Star. 7:76, 78, 84, 87.).

Jól tudom, hogy most nyújtott magyarázatom egy feltételezett lehetőségre van építve (*buja* először = *buta*, s későbbi átvétel a mai *buja*), de azt hiszem, e magyarázat közelebb jár az igazsághoz, mint akár a német, akár a török eredetet vallók magyarázata.

MELICH JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Nem tudom, mi jobb: újabb hibákat mutatni be, vagy a régiebbekre másodszor is, harmadszor is felhíni a figyelmet, mint már többször megbüntettetett gonosztévőkre, akik újra itt teremnek és megtámadják a nyelvtörvényeket? Eddigi tapasztalásom arra a feleletre kész, hogy mind a két eljárásmodnak egy az eredmény — telensége. E biztos alapon tehát nyugodtan folytathatom orthologiai munkámat és ezúttal egypár megrogzött bűnösre figyelmeztetem az olvasót. E végre a rendőrsé-

get hívom segítségül. Ez rávisz engemet e hatóság tekintélyét folyvást sértő címezés hibáztatására.

Hibás jelzők. Kérem a napilapok tisztelt szerkesztőit: ne közöljenek ezentúl is *rendőri* híreket; mert ezeket nem egyik-másik *rendőr* (Polizeimann v. Polizist), hanem a *rendőrség* mint hivatalos testület tudatja a közönséggel. Ennélfogva *rendőrségi hírek* a szabatos elnevezés. Írtam már erről. De ha az illetők nem olvassák, vagy mint csekélységet figyelembe se veszik, az nem az én hibám.

Portugal kormány, *holland* királyné, *japán* császár, *babilon* király. Kérдем, ezt mondjuk-e: *svájce* polgár, *norvégia* törvényhozás, *drézda* intézetek, *túnisz* katonaság? Ezeket így mondjuk: svájci polgár, norvégiai v. norvég király, drézdai intézetek stb. Ezek nyomán tehát: *portugali* v. *portugaliai*, *hollandi* v. *hollandiai* stb. — Ellenben: *óriás* akadály, küzdelem, feladat és nem: *óriási*; mert ezt mondjuk nemde: *rengeteg* katonaság, nem: *rengetegi*; *tenger* baj (jött rám), nem: *tengeri* baj (ezen *tengeri betegséget* érthetne az ember). — Az ilyen főnév jelzőül szerepel a hasonló kifejezésekben. Tehát: *óriás* feladat, t. i. akkora mint az *óriás*.

Hibás igeidő: »mintha Magyarország a jelenben nem lenne a magyaroké.« — A *jelenben* vagyis *most* és: *lenne*! Hogy lehet ennyire összezavarni az igeidőket? Tehát: mintha... nem *volna* stb.«

Helytelen fogalom-kapcsolás. Az ismétlődő *is* nem kíván más kötőszót segítőnek, hogy úgy mondjam: emelő rúdnak a fogalmak egybekötésénél. A *meg* és az *és* nincsenek helyén két *is* között. Hibás ez a kapcsolat: »Mi azonban csak mérsékelt vám(fül)emelést óhajtunk a nyersterményekre *is meg* az ipari cikkekre *is*.« — »A szabadelvű párt tagjai, a régiek *is és* az újak *is* stb.« — Nem való ide se a *meg* se az *és*. Csak az egyszer kitett *is* előtt állnak kifogástalanul: a nyersterményekre *meg* az iparcikkekre *is* — régiek *és* az újak *is*.

Nem *va, ve*, hanem *ván, vén* — »Az összes pártok és összes jelöltek *regisztrálva* — — —« hogyan? *regisztrálva* vannak valahol? Dehogy vannak. Ők maguk, *regisztrálván* (t. i. *miután regisztráltak*) a kormányzatban beállott változást, elismerik a nevezetes fordulat jelentőségét is.« A *ván* világosan jelzi az ige nek cselekvő értelmét, míg a cikkíró használta *va*, — nem mindig ugyan, de ebben a közbeszúrt mondatban kétségtelenül — szenvedő jelentést ad neki. — Hogy *regisztrál* meghonosult szó-e és nem akadna-e magyaros egyértékese, nem kutatom ezúttal. — Még egy hibás mondat: »határozatot, melyet ma a bp. ítélőtábla hozott, fegyelmi eljárást *rendelve el*« (e h. *rendel-vén el* stb.).

Helytelen szólás. »A biztos fejlődés *alapjára* kell *vetnünk* gazdasági életünket.« — Magát az *alapot megvetjük* igen; mondjuk is: *alapvető* munka. Az *alapra állítunk* valamit;

rajta (az *alapon*) *építünk*; *rajta* *nyugszik* az illető tárgy. De *alapra vetni* nem *vetünk* semmit. *Kockára se vet*, hanem *tesz* a magyar; de magát a *kockát elveti*.

Hibás szórend. »...mint a politikai engesztelhetetlenség hirdeti és *elhűtetni szeretné*;*» helyesen így: el szeretné hűtetni. — A módosító igék közül a nyelvtanokban elsoroltak: tud, bír, akar, szeret, szokott, fog, kezd stb. rendszerint elválasztják a határozót a főigétől, azaz közéjük sorakoznak: föl akar tűnni, be fogja bizonyítani, vissza szeretné hozni, el szoktam kísérni; ki van tüntetve; akkoráig már végre lesz hajtva stb. — Az eltérésekről nem szólok most. Csak azt jegyzem meg, hogy ezt az elrakást gyakran elhibázzák; pedig éppen nem nehéz itt az eligazodás. Ne írjanak tehát így: kimutatva volt (e h. ki volt mutatva); elveszve vagyunk (e h. el vagyunk veszve); »akikkel összeolvadni akarnak« (e h. ... össze akarnak olvadni).*

Névelői bajok. A névelőt kihagyják ott, ahol szükség volna rá, és kiteszik oda, ahova nem kellene. Eddigél e szócskának elhanyagolását róttuk meg. Mellőzése nem egyszer homályossá is teheti a beszédet; pl. Ilyen *ember szándékát* — — — titokban tartja. Itt csak az egész mondat elolvasása után tudjuk meg, hogy az *'ember'* szó alany; mert ragtalan birtokos is lehet; pl. Ilyen *ember szándékát* nehéz eltalálni. Az előbbi mondatban tehát a birtoknév elé névelő kell, hogy az *'ember'* szónak alanyi mivolta legott kitűnjék. — Más példa: A *szomszéd gyermekeivel* nem igen törődik; helyesen így van: A *szomszéd a gyermekeivel* n. i. t.; mert a *szomszéd gyermekeivel* (*szomszédnak a gyermek*.) sok baja lehet az embernek.*

Másféle szórendben nincs szükség a névelőre; pl. Az ilyen *ember* titokban tartja *szándékát*, v. Valódi *célját* senkivel se közli az öcsém. — Oka egyszerű: Itt, mint látjuk, a birtokszó ei van választva attól a szótól, amely alany is, birtokos is lehet. Az elválasztás legott fölismerhetővé teszi alanyi mivoltát. De sokszor szükséges a szóban levő két névnek együttmaradása, még pedig a megrótt mondatok szórendjében. Ekkor csak a névelő közbejövetele hárítja el a kétértelműséget: pl. *Ócska láda a széke* (nem: *Ócska láda széke*). Egész tudásodnak *hírlapolvasás a kútfeje* (nem: *hírlapolvasás kútfeje*).

A visszatérő névmással is, mint birtokossal rendszerint együttjár a névelő: *a magam* pénze, *a magad* emberségéből stb. (nem: *magam* pénze, *maguk* emberségéből stb.) — Mellőzése ez esetben nem okoz ugyan értelemzavart, de mégsem javallható, mert az irodalmi használattal ellenkezik. A közhasználatban is csak kivételesen mutatkozik.

Lássuk most a másik visszásságot; amikor t. i. sokan oda-teszik a névelőt, ahol nincs szükség rá. Megjegyzem, hogy a névelős birtokszónak csupán csak szerfölötti használata ellen van

* L. NYR. 26:560. »A német császár katonáihoz.«

J. Gy.

kifogásom. Valamivel följebb azt mondtam, hogy a szóban lévő két nevet elválasztó szerkezetben fölöslegessé válhatik a névelő; pl. *A bátyám* nem törődik házi *bajaival* (e. h. *A bátyám a házi bajaival* nem törődik). Ez a szörend ajánlatos ott, ahol amúgy is több névelős szó szerepel, olyan t. i., amelynek ez az alakja ott helyén van; pl. *A kormány* nem közölte *tervét* a törvényhozással; nem pedig: *A korm. a tervét a törvényhozással* nem közölte. Ez különben is helytelen elrakás; mert hátra szorítja a jobb sorsra méltó igét; de akadnak a szóknak ilyes elrakói is. — Ebben a mondatban a *tervét* elől bizvást eltűnhetik az *a*; mert csak növeli a névelő-bőséget, anélkül, hogy ezzel magyarosabbá tenné a mondatot.

Hogy mily bántó az egymást gyorsan követő *a az*, mutatja egy hírlapi cikknek im' e töredéke: »Az orosz propaganda *a* célját sokszor eltévesztheti, *az* eszközei dolgában is gyakran tévedhet, de *a* tervei készítését soha sem bízza *a* bárgyúságra.« — Az első mondatban a névelő kifogástalan (más szörendben egyébiránt még itt sincs szükség rá: Az orosz prop. sokszor eltévesztheti *célját*). De már a másodikban fölösleges az *az* (*az eszközei*); és szintúgy a harmadikban is az első *a* (*a tervei*). Nem sokkal simább-e az előadás így: »*eszközei* dolgában is stb.; de *tervei* készítését stb.«? Más példa: (Mac Kinley) »összeesküvő fegyverének lett *az* áldozatává.« — (Roosevelt) »a szélsőséig vivője, *a* túlajtója lesz Mac K. imperialisztikus politikájának.« — Kérdem: magyarosabbá teszi-e *a* beszédet amott az *az*, emitt az *a*?

Egy regényt valódi névelő záporban kellett végig olvasnom. Kevés birtokszó maradt ott szárazon. Mi indíthatja az ilyen írók az efféle írásmódra? A népies beszéd kedvelése? Igaz, hogy a nép ajkán gyakoribb a névelő, mint az irodalmi nyelvben. De ez nem ok rá, hogy az utóbbi, eltérve az eddigi szokástól, oda is tegye a névelőt, ahol nincs szükség rá. Megjegyzem egyébiránt, hogy a népnyelv, — kivált a népies irodalom, ideértve a közmondásokat is — gyakran mellőzi a névelős formát, amikor az érthetőség sérelme nélkül teheti; pl. »Ne szólj szám, nem fáj *(a)* fejem.« — Kortesdal: »Ha betörik *(a)* fejem, ki' mi gondja velem? *Őseink* is mondták: *véruket* ontották. (Itt is mind a két személyragos név *az*, *a* nélkül.)

Meglehet, hogy a névelő elhanyagolását hibáztató értekezéseink félreértése szülte a másik szélsőséget, vagyis ez alaknak igen sűrű használatát. De akármi okozta, intem tőle a tisztelt írókat.

Van még egy *a* (mindig *z* nélkül), t. i. a vonatkoztató szók elé tett — de velük most már nagyrészt egybeírt — mutató szócska (*aki*, *amit*, *aminivel*, *ahány*, *amennyit*, *ahol*, *amikor*, *ameddig* stb.). Ez a szócska cikkem szerkesztése közben jutott eszembe, részint a névelőével azonos alakjánál fogva, részint azért, mert kivételesen elhagyogatjuk az illető szó elől épen úgy, mint a névelőt.

Elhagyása majd igazolt, majd igazolatlan. Nem hibás péld. az ilyen mondatokban: *kinek* semmi se tetszik (e. h. *a kinek*). A törvény, *mely szerint* stb. Azok a dolgok, *melyekről* stb. — Versben gyakoribb a mellőzése. Prózában ezt csak a sok *a* elkerülésének a szempontja igazolja. Vannak olyan vonatkozások, amelyek megkívánják *e* szócska kitételét; pl. Ez nem *olyan, amilyen* a másik volt (nem: *milyen a* stb.). Adok *annyit, amennyit* kívánsz (nem: *mennyit* kívánsz). *Ahányszor* találkozunk (nem: *Hányszor* találkozunk). *Amilyen* az 'adj isten', *olyan* a 'fogadj isten'.

E rovat szűk terén nem fér el sok részlet. Ezt a mutató szócskát csak azért vontam be cikkem körébe, mert, mint már említettem, a névelő módjára bizonyos esetekben eltűnik a szó elől, amelyet rendszerint meghatároz. Pedig dehogy névelő az istenadta, ha szinte minden nyelvtan hirdeté is annak. Hisz tagadhatatlan tény az, hogy a névelő sajátosságai egytől-egyig hiányzanak belőle. De nem ismétlem itt a már régebben elmondottakat. Szóltam erről a Nyr. 29. köt. 79. lapján. Még csak egy a megjegyzésem.

Nem az itt a főkérdés: honnan származik, ki fia ez a szócska, hanem: minő munkát végez a mondatban?* Felelet: a munka, amelyet végez, lényegesen eltér mind a névelőtől, mind a mutató névmásától. A legritkább esetek közé tartozik az, hogy egyazon külsejű alakok nyelvtani szerepe oly szembeszökően különbözik egymástól, mint *e* három *a* szóé. A határvonal közöttük tisztán látható, mihielyt belétekintünk az illető mondatba, amelynek ők a főszerepvivői. A névelő, tudvalévőleg, — épen úgy, mint a mutató névmás — az igének tárgyas ragozását eszközli; az *a* mutató szócska ellenben mindig a tárgyatlant. Amazok független mondatot intéznek: a mutató szócska függő mondatot stb. — Ezen az annyira szabatos működésükön kár csorbát ejteni fölszínes vizsgálattal, és a már egyszer kimondott szóhoz való ragaszkodással.**

»Hisz ezt úgyis tudjuk. Nem új dolgok ezek« — mondja talán egyik-másik olvasó. Csakhogy én nem azok számára írom az efféléket, akik 'tudják', hanem a 'nemtudók' számára. Vannak pedig az utóbbiak között kiváló vezércikkírók is.

JOANNOVICS GYÖRGY.

* Erősen vitatkoztunk erről mind az Akadémiában, mind a sajtóban. Az *a* szócska egybe- vagy különírásának a kérdése adott rá alkalmat. Régen volt az: még a Nyelvőr-előtti időben. J. Gy.

** A 267. l. ötödik bekezdésében e. h. *a nevéhez méltó grammatikus* olv. *a nevére méltó*.. J. Gy.

ADALÉKOK NÉMET JÖVEVÉNYSZAVAINKHOZ.

I.

A magyar nyelvünk német jövevényeit tüzetes elemzés alá vette Melich János mind e folyóirat hasábjain, mind pedig önálló német művében.* Bár e munka majdnem 1400 szót megfejt, köztük számos tájszót és csak külön körökben használt műszót, e sorozat mégsem egészen teljes, kimaradt belőle több közkeletű szó is. E hiányt a következőkben pótolhatni vélem; s hogy ezt megtegyem, arra Melich János elmemozdító könyve maga is ösztönzött.

*bagázs*i, *bagázsia* málha. — *Bagage*, e francia eredetű szót az osztrák és nyugatmagyarországi németek így ejtik ki: *bagaschi*, *pagaschi*.

cekker a Dunán túl ez az általánosan használt forma (kisebbségi szatyor; Melichnél *cökör*, olv. *cökör*; kics. *cekkedli*, MTsz. *cikidli*). — *Zecker* (*Zécka*, *Zéga*, *Séga*) sackähnlicher, aus Bast, Stroh, Binsen und dgl. geflochtener Korb. (Schmeller); kics. *Zeckerl*.

fűrész (NySz. *firez*, *fyrez*, *fyreez*, MTsz. *fírész*, *fíríz*; a Dunán túl egyes vidékein *frész* (e. h. **frész*). — *Fraise?* francia szó (runde Feile'). Német-Svájcban és Vorarlbergben e szót a nép száján (kiejtve *frézé*, *fréz*) hallottam, s midőn kérdeztem mit értenek rajta, azt mondták: *eine kleine Säge*. Vö. még: *fűrész*: vágó eszköz, mellyel a fűrészelt megvágják, Székelyf. MTsz.

gléda, NySz. csak 18. száz. *glída* (ordo, reihe, glied), leginkább e szólásmódban: *glédába állni*. — *Glied*: pl. in Reih' und Glied; — ins Glied treten. De vö. tót *gljeda*.

juszt is, *juszt is* csak azért is; *juszt sem* csak azért sem; a Dunán túl általánosan használt kifejezések. — *just* adv. eben, grade, genau. Sanders; az osztrák és nyugatmagy. németeknél főképp megerősítő okhatározóul szolgál bizonyos dac kifejezésére: *just darum: grade, eben darum; just nicht* azért sem.

kályha (NySz. *testa fornacea* M.A., *testa* PPBL. *fidelia*; *hafen*, *ofen* ziegel PPB.. Kachel Com: Vest. 129.). — *Kachel*, mhd. *Kachel*, *Kachele*, irdenes Gefäss, Geschirr, Ofenkachel, Hafendeckel' Kluge. Hangtanilag n. *Kachel* > m. *kályha* úgy viszonylik mint szláv *duhna* > m. *dunya*. Sa m. *kályha* régebben egy jelentésmű a n. *Kachel* szóval. Amit ma kályhának nevezünk, azt a régiek *kályhás kemence* (n. *Kachelofen*) néven ismerték. Itt tehát ugyanazon jelentés-fejlődéssel találkozunk, mint a *kalap* szónál (régebben *kalapos süveg*: n. *Klapphut*).**

** Deutsche Ortsnamen u. Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Gesammelt von Dr. Viktor Lumtzer und Dr. Johann Melich. Innsbruck, 1900.

* A jelentés fejlődése bizonyára így történt, de a szó nem közvetlenül a németből való; Melich is bizonyosan azért nem vette föl, mert ez a német eredetű szó mi hozzánk szláv révén került: szlov. *kahla*, tót *kachla* (vö. erről Szarvas és Kalmár vitáját is Nyr. 21 : 543, 22 : 20). Ellenben a németből jött hozzánk a *kaholy* alak, s ezt M. is fölvette.

A szerk.

kiszli láda. — *kistl* osztrák-bajor kics. a *kiste* szóból.

krágli gallér. — *kragl* osztr. bajor, kics. a *kragen* gallér szóból.

krigli korsó (főkép sörös korsó). — *kriagl* (kics. a *kruag* szóból).

»Krug oder Glas, worin eine halbe Mass Bier aufgestellt wird.« (Schmeller).

kucséber déli gyümölcsökkel és cukorkákkal házaló. — *Kutscheber* osztr. e. h. *Gottscheer* azaz *Gottschee*-i, mert javarészt *Gottschee*ből származnak. (A *b*-re nézve hasonló eset: *Kittseeber* *Kittsee*-ből, mosonmegyei Köpcsényből való.)

kuglóf kerek kalácsféle. — *Gogelhopf*, *Gugelhopf* u. a. (Schmeller).

kunshaft, rendes vevő vagy dolgoztató. — *Kundschaft* osztr. u. a. (irod. német: *kunde*).

langaléta, a Dunán túl sudár s nagyon magas növésű ember. — *Lange* *Leiter*, osztrák és nyug. magy. németeknél *lange leita*, *lätta'* hosszú létra.

lyuk, *lik*, NySz. *lyik*, *lyok* 1. foramen, foratus, fossa, fovea; loch, graben. 2. antrum; höhle. — *Lücke*, *lucke* mhd. (ahd. *lucka*), „Loch, Lücke“. Az osztrák dialektusban jelenleg a *luck'n* (*Zahnluck'n* fogcsorba) és a *luckat* melléknév használatos (*luckata* *zahn* lyukas fog, *zahnluckat* csorba fogú). A magyarba úgy látszik a kétféle alak együttesen jött át: *lücke* > *lik* és *lucke* > *lyuk*.*

masamód, *masamódi* divatárusnő. — *Maschamod*, *Maschamodi* osztr. eltorz. a franciából: *marchande de modes*.

paccs, ebben *paccsot adni*, főkép gyermekeknek mondják, hogy kezükkel kézcsókolás előtt az üdvözölt tenyerére üssenek; *pácsi*, *pacsi*. — *Patsch*, Schlag besonders mit der flachen hand (Adelung).

papagáj, — *Papagai*.

pikkely NySz.: »nodus planus, bulla, umbilicus, squama ossea SI. [halbknopf.] Szép selyem övet viseltenek, aranyos csattal, pikkelyekkel (Monírók. 11:352).« — **Pickal*, **pickerl* osztrák-bajor ejtés szerint így kell hangzania a *Buckel* (*puckel*) szó kicsinyítőjének. »*Buckel* mhd. *buckel* halbrund erhabener Metallbeslag in der Mitte des Schildes« (Kluge). »Eine jede erhabene Rundung. Doch gebraucht man dieses Wort nur von den erhabenen metallenen Zierathen an Pferdegeschirren, Büchern u. s. w.« (Adelung). A pikkely szónak régibb jelentését véve figyelembe, a két szó egészen egybevág.

reték — *Rettich*, *rettig*, mhd. *retich*, *retich*, ahd. *retih*, *rätih* (Kluge).

seft (*kseft*) üzlet, *seftel* 'csere-berél.' — *Geschäft*, osztr. *kseft* üzlet, — *kseftln* 'csereberélni'.

sifonér 'szekrény, almárium.' — *Schifonier* osztr. u. a. < fr. *chiffonnière* 'Lade zu weiblichem Putz.' (Heyse).

spalir, *spalér* 'léckerítés'. — *spalier*, fr. *espalier* u. a.

sterc morzsóka (Ballagi). — *Sterz*, Art dicken Breies von Mehl, Kartoffeln u. dgl. (Schmeller).

* Ezeket rég azonosították, de az egyeztetéshez kétség fér. Azonban érdekes, hogy az osztr. *luckat* melléknévvel egyezik a m. *lyukatos*, *likatos* (s talán ebből van elvonva *likat* 'gyér csererdő'), vö. NySz. és MTsz.

stiglic 'tengelic.' — Stieglitz u. a. l. Miklosich 782. *steglec*: *stehlec* čech. Szláv eredetű, de a magyarba német közvetítéssel jött át. *szalelli* 'flagória.' — *Salettl* osztr. u. a.

vályog sodrófa, mellyel mángolnak vagy tésztát nyújtanak. Palócság MTsz. (Mikl. újszl. *válek*, tót *valék*). — *Walk*, *Walch* osztr. kalló (walkmühle), vö. *Walcher*, *Walger* (*Nudelwalcher*) osztr. sodrófa.

GIESSWEIN SÁNDOR.

II.

bális. — Érdekes, hogy e szónak német eredetét rég fölismerték; vö. »*bális*, olasz kereskedő; — *Wälisch*; *bális-dió*: olasz dió« Kreszn. [*Welsche Nuss*]; — *bálizs*, Safranbauer, nyilván a *Wälsch* német szóból« Tsz. — »nem egyéb mint az elsajátított *wälsch*, *wälisch*« CzF.

balom: labda, l. CzF. — *Ballen*; vö. a gyermeknyelvben *buf-balom*: Luftballon.

berhe, *börhe*, *pöre* l. Nyr. 25:539. — bajor *brüech*, *prüche*. (Vö. *nyassán-perjén*, l. Négyesy, Faludi F. versei 169.)

calbáj: fejtéskor zavaros bor (Baranya, MTsz.) — a végében alkalmasint a német *-wein* lappang; de mi az eleje?

cic: gyapotszövet (Alföld, Szék. MTsz.) — *Zitz*, *Chits* finom tarka karton (perzsa v. bengál eredetű).

cintmasina (»Felgyújtá agyvelejét a haragnak cintmasinája« Pet.: A helység kal.) — *Zündmaschine*; vö. *masina*.

felézol: föl vált (őrt, kaszárnyai szó MTsz.) = *fel*(vált) + (ab)lősen, -lesen.

filigrán (*filegrám munka* Dug.: Példb. 2:84.) — *Filigran* (vagy az olaszból).

fizás: ábrázat (Jókainál is, A köszívű ember f.), *egy-fizásu*: hasonló ábrázatu MTsz. — ném.-fr. *Visage*, ejt. *Fisásch*.

gerbély: timár (Kassa 1731-i vásárpénz-szabályzatában Gazdaságtört. Szemle 7:88.) — *Gerber*.

hüvetér: custos — *Hüter*. — Melich azt mondja: Der beleg wird im ergänzungsbande des MTsz. zu finden sein. De megvan már SzD.-nál: 'csősz, kerülő, ór, vigyázó.'

ja, a közbeszédben: *ja igen*, *ja persze*, *ja úgy*, *jâ?* más ejtéssel *hja* = ném. *ja* (vö. alább *no*).

karmin (Piros mint a k. Dug.: Példb. 1:228.) — *Karmin*.

kuk-só: főzött só (Sopr. MTsz.) — *Koch*(salz).

kvérc: méhsőr (Zala MTsz.) — osztr. *G(e)würz*-, *Gewürz*-(wein).

licse: dupla cérna MTsz., *licen*: pertli Nyr. 30:444. — *Litze*.

málinkó, *arany-máringó*: sárgarigó (Nyugati nyj.) — alkalmasint úgy keletkezett, hogy az eredeti magyar **arany-mál* névbe, mely a m. arany mellű (vö. *sármály*, -*ú*, *sármány* = sárga mellű), belekeveredett a német *Emmerling*, kfn. *amerling* Ammer, *sármány* (vö. még olasz *merlino*, *merlo?*). Az **arany-mál* a nyug. nyj.-okban ilyen formában is fönnmaradt: *alamár*, *olomári*.

»mellértés: több szint játszó, többszínű fonálból szőtt (kelme; vö. *melirt*)« MTsz.

murmutér (»margarétásoktól és *murmiltíres*ek-től« Kassa 1731. Gazd. Szemle 7:88. — »*murmutír*: mogorva« Nagyunság MTsz.) — »*murmutér*, marmota, factum est ex germ. *Murmelthier*« Leschka«; »*murmutér*: *Murmelthier* germ.« Dankovszky. (Kfn. *mürmendin*, ófn. *mürmunti* < lat. *mur(em) monti(s)* > olasz *marmotta* > magy. *mormota*.)
no, *na*, régente *nu* is NySz. — ném. *no*, *nu* (*nun*; a magyarral egyező használatáról l. p. Wunderlich: *Umgangssprache* 38 stb. Vö. még *ja*.)

pisli, *pusli*: nyaláb MTsz. — osztr. *Pischl*, *Buschl* = *Büschel*.
remisz: kisebb erdő, fás hely (Fehér m. MTsz.) — ném.-fr. *Remise* (a fr. vadásnyelvben »*remise*: Schlupfgebüsch«).

silinga: vesszőből font kétfülü kosár MTsz. — *Schwinge*.

síróplí: tűzvájó vas, kovácsoké (Szék. MTsz.) — *Schrappel* (*Schrapp* u. a.).

slájer (Kassa 1731. Gazd. Szemle 7:89.) — *Schleier*.

slikk: kétszer kimosott finom por (bányász-szó MTsz.) — *Schlick* (aus Verwesungsstoffen und Thon sich bildender Schlamm).

slingel: horgol — *schlingen*.

slobrik: vágóhid (Rozsnyó MTsz.) — *Schlagbrücke*.

supetli: ágy alá tolható gyermek-fekvőhely (Vas m.) — *Schubettl*.

tömpöly: pocsolya (Komárom MTsz., Jókainál is: A löcsei fehér asszony) — *Tümpel*.

ung: vízi béka (Borsod m. MTsz., Jókai: Erdély ar. 1:2.) — *Unke*.

vacak, *vaszak*, *vocak*: ringyrongy holmi, aztán rendetlen fekvőhely stb. (innen *vackol*: ágyaz, *vackolódik* stb.) — vö. kfn. *wätsac* Reisetasche, Felleisen, tkp. *wät-sac* ruhás zsák (innen a lengyel *wacek* stb., l. IdgF. 4:397; tót *vačok*: zseb). — Vö. *pocak* < ném. *Posack*, *Bodensack* Nyr. 28:516.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGY ELFELEDETT NYELVÚJÍTÓ.

(BENYÁK BERNÁT.)

VII. Osztály.

Magában foglal némelly Hivatalbéli nevezeteket.

Dicasterium: Ország Tisztszéke.	törvény-Alkotmányai Sarkala-
Decretum Regium: Királyi hit-	tos Szerződések.
levél.	Diploma Regium: Királyi kötés-
Pacificatio: Frigykötés.	levél.
Pignoratitia Bona: Zálogítások,	Baro Regni: Az Ország Zászlós
Zálogított Jóság.	ura.
Litterae Decretales: Hódoló leve-	Eques auratus: Szentöltt Vitéz.
lek, Végzések.	Protonotarius: Fő Itélő Mester.
Constitutiones Regni: Az Ország	Iudex Curiae: Ország Birája.

- Dapiferorum Magister : Királyi Asztalnok.
 Tavernicus : Tárnok Mester.
 Agazonum Regalium Magister : Királyi Lovászok.
 Pincernarum Regalium Magister : Királyi Pohárnok.
 Janitorium Regalium Magister : Királyi Ajtalnok.
 Originalia Documenta : Eredetbeli Tanu Levelek.
 Copiata Documenta : Pármányok, Pármánylevelek.
 Defensio : Pártfogalat.
 Originalismus : Erendendőség.
 Tribus : Századja a népnek.
 Assessor Tabulae Judiciariae : Bírás, Tábla Üllő.
 Vegetabile Regnum : Fűtár, Nötevény Oskolája, Gyűjteményje.
 Planta : Nötevény.
 Plantarum variarum Collectio in horto ex Semine : Vetemény.
 Seminare varias plantas seu olera : Veteményezni.
 Organa in Plantis vel Animalibus : Éltető részek.
 Repetere : Másorozni [másszorozni?], másodszorozni.
 Repetiit Scholam : Másodszorozta iskoláját.
 Populus cultus : Csinült, csinosult, csinos nép.
 Numerus Oratoriüs : Tárjas léte a beszédnek.
 Numerosa Oratio : Tárjas Beszéd, Számczikkelyű Beszéd.
 Harmonia : Öszvehangzás.
 Impostura : Csalhitegetés, Csalfaság, Alattomboság [N].
 Officialis : Tisztviselő, Hivatalbeli.
 Accusatorium Scriptum : Vádirás.
 Microscopium : Nagyító üveg.
 Delicateria : Finnyaság, kényes íz.
 Humanitas : Emberiség, emberség.
 Planum rei : Kiképezete, kiképzeménye valaminek, Rajzolmánya, Rajzolatja.
 Egoismus : Ennenség.
 Assentator : Csapodál, alnok.
 Reptus homo : Csapodálatlan, de-rék ember. Hah
35
 Incrementum : Sokasulás, többülés, gyarapodás.
 Proprietarius Dominus : Sajátos Úr, Tulajdonosa valaminek.
 Gelatura : Fagylalat.
 Bouffantes : Csipő pocza.
 Strickrock : Szoknyasátor.
 Centuria : Százalja.
 Genealogia : Nemfa.
 Podagra : Lábköszvény.
 Chiragra : Kézköszvény.
 Nebulo : Csélsapos lotyó, Lévcsapó.
 Garrulus loquax : Nyelves, szószaporító.
 Repraesentatio : Jelentő írás, Bemutatás.
 Religiosus : Szerzetes.
 Ecclesiasticus : Egyházi ember.
 Theatrum : Játékszén. —
 Seditiosus : Pártos, pártütő.
 Seditio : Pártosság, pártütés.
 Protestans : Hitellenző, szomszédhitű.
 Incuria : Meggondolatlanság.
 Author operis : Szerzője a Munkának.
 Excessivus homo : pajkos ember.
 Ineptus : Lévhűtő.
 Laterale cubile : Mellékszoba.
 Reformati : Ujoltak.
 Processus : Törvényes pör.
 Materialis : Csupános, Magába való.
 Contributio : Közadó.
 Generalis : Közbéli.
 Particularis : Részbéli.
 Communis : Közönséges.
 Subalternus Officialis : Alltiszt, Allhivatalos.
 Titulus : Tisztczím, Nevezet.
 Abusus : Balszokás.
 Autoritas : Tekintet, Hathatóság.
 Individuum : Egyszemélyű, egyes, Egyes személy.

Solitarius: Egyedül való, Magános.
 Materialitas: Csupaság.
 Principium: Vezércikkely.
 Nocivus: kajtár.
 Commissarius: Biztoss, Képbéli.
 Delegatus: Képbéli.
 Expositio rei: a dolog elintézése,
 Targyalatja.
 Commissariatus: Biztosság, Kép-
 beliség.
 Harmonia Praestabilita: Eleve in-
 tézett Egyezés.
 Sentire me facit: érzékenyit.
 Sensum incipit habere: érzéke-
 nyedik, érzékenykedik.
 Velum, Velatio: körülmény, bori-
 ték, Födél, Foglalat.
 Perfectio: Tökélletesülés.
 Egoista: Énkedő, Énmagamkodó.
 Egoismus: Énkedés, Énkedet, Én-
 magamkodás.
 Arendator: Bérlelő.
 Arenda: Bérpénz.

Arendatio: Kibérlés, Kibérlet.
 Arendare: Bérteni, bérbe venni,
 bérbe tartani.
 Exarendare: 1. Kibérelni, Acci-
 pere in arendam. 2. Bérlel-
 tettni, bérnek eresztetni, bér-
 ben adni, Dare in arenda.
 Cinciflus capillorum, v. ligulae: *Ann*
 Fodra az hajnak, vagy pantli-
 kának, kötőnek. 35:382
 Classificare: Sorolni, sorra szedni.
 Curiosus homo: Fürgő ember.
 Apis curiosa: Fürgő méh. Legi
 apud celebrem Poetam Hung.
 Formatio Verborum: Údó szóknak
 származatjok.
 Decretum Regium: királyi Vége-
 zet.
 Intimatum: Rendölmény.
 Proportio: Arányozat, Illendőzet,
 Szer. 35:382
 Proportionatus: Jó szerű, szerként
 való.

VIII. osztály.

Főképpen a Mathesist és Philosophiát illendő nevezetek.

Mathesis: Mekkoraság Tudomá-
 nya, Tudakosság.
 Philosophia: Bölcselkedés Tудо-
 mánya.
 Geometria: Földmérés Tudománya,
 Földmértéklet.
 Algebra: Betűzmény, Betűs Szám-
 vetés.
 Linea: Vonás, Hosz.
 L. Parallela: egyarányozatu, mene-
 telű párvonás.
 L. Recta: egyenes vonás, egyenes
 Hosz.
 L. Curva: Görbe vonás, görbe Hosz.
 L. Perpendicularis: Egyenesesfüggő
 Vonás, Hosz.
 L. Diagonalis: Szöglet által ellené-
 ben foló Vonás, Hosz, Szöghosz.
 L. Secans: Közbe vágó vonás, Hosz.
 Angulus: Szög, Szöglet, Csúc.

A. Rectus: Igaz szög.
 A. Acutus: csúcsos szög, hegyes
 szöglet.
 A. Obtusus: Táros csúc, szög.
 Anguli externi: Külső szögletek,
 Külsőletek.
 A. Interni: Belső szögletek, Belső-
 letek.
 A. Verticales: Hegyökkel öszve
 illetett, öszve öttlött szögletek.
 A. Alterni: Ellenkező széltekben
 fekvő belső szögletek.
 A. deinceps positi seu contigui:
 Egymás mellett fekvő szögletek.
 A. ad eandem partem: Ugyanazon
 a részen vel: a vágó vonás
 mentében fekvő szögletek.
 Parallelismus: Egyarányozatosság.
 Lineare: hoszalni.

35:
382

Lineatio: Hoszalás, Hoszolat.
 Circulus: Kerek, Kerület.
 Circularis: Kerekbeli, Kerületleg.
 Periphæria: Kereklet, Kerület.
 Perimeter: Karima, Környék.
 Perpendicularum: Lógó, Lógzat.
 Segmentum: Szelet.
 Atmosphaera: Környék.
 Sphaera: Gomb [gömb?].
 Sphaericus: Gömbölü.
 Sphaerois: Gömböleg.
 Centrum circuli: Kerek széke, nam
 vitellum ovi, quod centrum est,
 vocatur tojás széke.
 Figura: Kertelet, Kép, Képtétel.
 Superficies: Hoszszél, Tenyészet,
 Tér, Téret.
 Superficialis: Hoszszéles, Téres,
 Teretes.
 Cylinder: Görgő fa.
 Possessio: Birtok, Vagyonság.
 Superficies plana: Laptenyészet.
 Superficies sphaerica: Kül Lap-
 tenyészet.
 Quadratum: Négyelet.
 Triangulum: Hármalat.
 Trapezium: Egyenetlen Négyelet.
 Ens: Létemény.
 Existentia: Létel.
 Substantia: Állmány.
 Essentia: Volta valaminek.
 Essentialiter: Voltaképpen.
 Actus Facultatis intelligendi: Ér-
 telem munkája.
 Perceptio simplex: csupa értés,
 eszmélet, sajdítmány.
 Abstracte: Csupánpul.
 Argumentum: Indító ok. [NySz.].
 Realitas: Valóság.
 Argumentatio: Okoskodás.
 Syllogismus: Hármal okoskodás.
 Subiectum: A föl tett cikkely
 fő vagy első része. Miről-rész.
 Mert arról vagon az egész
 föltett cikkely.
 Praedicatum: A föl tett cikkely
 második része. Mirész, mert az
 első részről mondatik.

Copula: Harmadik főrésze a föl
 tett cikkelnék, kötörész.
 Enthymema: Két részü okoskodás.
 Antecedens: Elevetétel.
 Consequens: Fölótétel, Folat.
 Consequentia: Következés, Folat-
 mány.
 Argumentum explanare: Föl fö-
 dözni az Indító okot.
 Objectum: Szemlélet, Gondolatnak
 tárgya.
 Evidentia: Nyilvánvalóság.
 Imaginatio: Képzélet.
 Enthusiasmus: Heves indulat.
 Ampullata verba: Nedégszók.
 Dissimulatio: Titkolás.
 Fingere se: Tettetni magát, zsákba
 macskát árulni.
 Decipere: Turó helyett szurkot
 etetni valakivel.
 Adfligere aliquem: Valaki hátán
 diót törni.
 Stultus facile tractatur: A bolon-
 dot orrán fogva vezethetni.
 Decipitur facile: Könnyü előtte a
 kormot szuroknak mondani.
 Meditatio: Elmélkedés.
 Contemplatio: Eszmélődés, szemlé-
 lődés.
 Insensibiliter: Észreveteletlenül,
 észre nem véve.
 Coece: Vaktából, vaktan, bolond-
 jából.
 Insensibilis: Észrevetelen, észre-
 vételetlen.
 Excellence d'esprit: Vidám ész-
 nek főnhatósága.
 Subtilitas: Elme éle, éles elmeség.
 Habilis: Idomos, alkalmas.
 Comoedia: Tréfajáték.
 Tragoedia: Szomorú Játék.
 Opera: Énekes Játék.
 Scena: Játéknyitás, Jelenés.
 Fundamentum muri: Allfal, Talp-
 fal.
 Accréditer: Hitelesíteni.
 Mens: Elme.
 Ratio: Elmesség.

Rationabilis: Elmés, észelbánó,
 okos, értelmes.
 Intellectus: Értelmem.
 Intellectio: Értés.
 Ingenium: Ész.
 Judicium: Itélet.
 Memoria: Emlékezet.
 Cognitio: Kitanulat.
 Elementum: Élelem [?].
 Regulatio: Egyeneztetés.
 Critica: Ezméllő Tudomány.
 Demonstratio: Megmutatás, Való-
 sítás.
 Quantitas Motus: Mozgás mennyi-
 sége.
 Radix: Gyök, eredet.
 R. Cubica: Háromszorozott Gyök.
 R. Quadrata: Kétszerezett gyök.
 Cavitas arboris: Fa ürege.
 Magazin: Tárház.
 Status: Köztársaság.
 Hazard: Történet, vak szerentse.
 Genus: Köz nem.
 Species: Külön nem.
 Materialis: Testel részes, Temér-
 e 35:382 dekeny.
 Motivum: Győző ok.
 Effectus: Művelet.
 Systema Mundi: Világ szere, költt-
 szere.
 Causa extrinseca: Külok.
 C. Intrinseca: Belső ok.
 Animalitas: Élelmény.
 Nota rei: a Dolog Jelölménye,
 Tekintete.
 Causa Finalis: Végok.
 C. Principalis: Főok.
 Vis agens: Mivelő erő.
 Vis Intrinseca: Mivelő belső ok-
 erő.
 Vis Extrinseca: Mivelő külerő.
 commercium: Közlekedés.
 Quantitas: Mekkoraság.
 Iustitia: Igasság.
 Veritas: Valóság, Valóbéliség.
 Aequitas: Igasságosság.
 Nexus idearum: Gondolatok össze-
 függése.

Certitudo: Bizonyosság.
 Evidentia: Nyilvánosság, nyilván-
 valóság.
 Identitas: Ugyanság, ugyanazon-
 ság, azonság.
 Mathematicus: Tudákos.
 Rhetor: Ékesen szóló.
 Poeta: Vers szerző, költeményes.
 Philosophus: Bölcselkedő.
 Elastica vis: Pöczkölődő, rúgó erő.
 Elasticitas: Pöczkölődés, rugás.
 Imaginatio: Képzet, Képzelkedés,
 Képzelődés.
 Aestimatio Publica rei: Divat,
 Divatja valami állapotnak.
 Deficere: Meg csüggedni, csüke-
 keni.
 Subtilis mens: Fönható elme.
 Disputatio: Vetekedés, Vetélke-
 dés, Versengés.
 Usus: Üzése valami dolognak, gya-
 korlás, veleélés.
 Conjectura: Észrevétel, neszlet.
 Similiter: Egyaránsulag. Hasonló-
 képp.
 Phantasma: Káprázat, Káprázás.
 Gemo: Nyögök, nyegődzöm.
 Lapides ad evitandum lutum per
 medium viae positi: Lépcső.
 Lâcheté, depressio sui, Langvidi-
 tas: Leverettetés, Szivtelenség,
 Ellágyulás.
 Spectrum: Váskép, Ijesztő.
 Delicateria: kényesség, finyaság,
 -finnyalkodás, finnyalkodás 35:382
 Adparentia: Úgyrémlés, rémzet.
 Ridicule: Tréfacsúf, apróláság [?],
 tréfaüzés.
 Praejudicia: Balítélet.
 Qualitas: Mineműség.
 Philosophica Facultas: Bölcselke-
 désbéli kar.
 Isolere: Magánosítani.
 Delicatesse: Finnyalkodás, Finnya-
 ság.
 Theatrum: Játékpiaicz, Piaczállás.
 Modela: Példakép.
 Ironia: Fogásszó.

Wat 35:382

if 35:382

Adfectate: Kényeskedve, Göggel.	Historia: Történeti Tudomány.
Flatterie: Hízlekedés, Hálakodás,	Historicus: Történet író.
Lécsapás, csapodárság.	Legislatio: Törvényszabás.
Habilité: Idomosság, hozzáalkalmaztatás, alkalmatlanság.	Recueil, Epitome: Cikkelytetés
Inconséquence: Következetlenség,	[?], Cikkelyezés, Cikkelyezet.
haszontalanság.	Tessera: Jelszó.
Universitas Scientiarum: Tudományok Mindensége.	Vagari: Házallani.
	Authoritas: Tekintet.
	TAKÁTS SÁNDOR.

IRODALOM.

Svéd helyesírás.*

Adolf Noreen: Om skrift i allmänhet och svensk skrift i synnerhet. (Az írásról általában és tüzetesen a svéd írásról. 82—123. l. a *Spridda Studier* c. gyűjteményben, Stockholm 1895.)

Svédország régóta a helyesírási harcok hazája. Ezek már a XVII. században kezdődnek, de a leghévesebb küzdelem 1869-ben indult meg s azóta kisebb-nagyobb buzgalommal szakadatlanul folytatják. Hogy mikor szakad vége, Isten a megmondhatója és talán a svéd akadémia (nem tévesztendő össze a svéd »tudományos« akadémiával), mert főleg az ő hatalmában van a hivatalos helyesírás megállapítása. A jeles uppsalai nyelvtudósna fönt nevezett értekezése a szívós küzdelemnek egyik legfigyelemreméltóbb mozzanata.

Nem is csodálhatjuk, hogy e küzdelem éppen Svédországban folyik, ha meggondoljuk, milyen állapotban van a svéd helyesírás. Igaz, hogy jobb a franciánál és angolnál, de azért még igen sok a hiánya és hibája. A j hangot például ennyiféleképpen jelöli: *j, e, g, i, l, dj, gj, hj* vagy *lj*, a *k* hangot így írja: *k, c, g, q, ch, ck*, az *sz* hangot meg így: *s, c, z, ps*; a *t* hang jelei: *t, dt, a v* hangé: *v, f, fv, hv*; végül az *s* (*š*) hangot így jelöli: *g, i, j, ch, ge, sc, sh, si, sj, sk, skj, sch, ssi, ssj, stj, ti* stb. stb. Ugyancsak csinos gyűjtemény!

Értekezése elején a szerző az írásnak különböző módjait jellemzi, a zenei hangjegyírást, a fogalomírást (*š, :, †, +* stb), a beszédírást (szóírást, szótagírást, hangírást), s azután számot ad a jelenlegi svéd írás rendhagyóságainak okáról. Jobbára úgy támadtak ezek, hogy a kiejtés idők folytán tetemesen elváltozott, ellenben a helyesírás megállapodott és nem követte az élő nyelv fejlődését. Így magyarázódnak az olyan formák, minők *hjul, hvem, gjuta, ljus*,

* Wiklund úr, a finn-ugor nyelvtudomány uppsalai magántanára, nagy érdeklődéssel olvasta a Nyrben a mi helyesírási harcainkról szóló jelentéseket. Azért megkértük, hogy ismertesse Noreennek, a híres germanistának, a helyesírás elvi kérdéseit tárgyzó nagyfontosságú értekezését, s most hálás köszönettel közöljük a tanulságos ismertetést. A szerk.

stjula, skina, kind, göra, varg. Ezek egypár évszázaddal ezelőtt jól kifejezték az akkori kiejtés hangjait, de jelenleg az illető szókat így ejtjük ki (magyarosan írva): *jul, vemm, júta, jús, sêla, sîna, csind, jôra, varj.* A kiejtéstől ennyire elmaradt írásmódot semmiképp se lehet jogosultnak elismerni. A helyesírási vitákban a maradiak pártja sokszor azt hangoztatta, hogy a hagyományos írásmódot okvetlenül fönn kell tartani azért, mert különben a nyelvtudósok nem deríthetnék föl a svéd szók eredetét és történetét. Ez ellen teljes joggal vitatja a szerző, hogy a tudósok más úton-módon is megismerhetik a szók eredetét (a régi irodalomból stb.), hogy tehát a jelenlegi írás útmutatása rájuk nézve teljesen fölösleges. Ellenben az írni tudók nagy többségének ezek a nyelvtörténeti vonatkozások — melyeket úgyis csak külön oktatás tudna velük megértetni — teljesen értéktelenek s az írás megtanulása elé számtalan fölösleges akadályt gördítenek.

A svéd helyesírásnak egy másik gyengéje a rengeteg sok idegen szó, mely megőrizte az idegen nyelv írása módját. A szerző élesen kikel az ellen a menthetetlen hiba ellen, hogy az ilyen idegenségeket dédelgetik. Amaz idegen szóknak nagy része közkeletű a nyelvben és nem lehet megérteni, miért kellene egy részüket a svéd szavaktól eltérőleg írni, holott ez által csupa nehézség támad, kivált azokra nézve, akik az illető idegen nyelveket nem értik. Az idegen nyelvek helyesírására nem szabad semmiféle tekintettel lenni, mert hisz a svéd írás nem az idegenek hasznára vagy mulatságára való, hanem a svédek használatára. Azonban másként kell megítélni az olyan szókat, amelyek nem közkeletűek, hanem folyvást idegeneknek érzhetők, amelyek t. i. csak kivételesen fordulnak elő, például: *petit maître, chic, fin de siècle*, vagy pedig csak egyes szakokban szükséges műszók p. *contumaciter, oxygen, zodiak*. Ezeknek az írását természetesen nem lehet megváltoztatni. — Az utóbbi évek e tekintetben hoztak is némi javulást, mert a svéd akadémia szótárának legújabb kiadásában (1900) sok idegen szónak svédes írását is megengedte az idegen mellett. Így p. *ateljé, foajé* (így is: *foyer, grenadjär* (vagy: *grenadier*), *trottoar* (és *trottoir*), *miljon* (és *million*). Másokat régóta svéd módon írunk: *süsong, perrong, supé, parveny,* gravyr, filosofi, konsekvens* (Konsequenz), *capten* (Capitän) stb. De az *sz* és *s* (*š*) hangok jelölése az idegen szókban még folyvást észszerűtlen, p. *cigarr* (ejtése *szigarr*), *psalm* (szalm), *scen* (szén), *choklad* (suklá), *gentil* (sangtíl), *sergeant* (szersant), *session* (szesün), *auktion* (aksün), *justera* (süsztera).

Ismét más bajok a latin ábécéből származnak, mert ezt a szükséges változtatások nélkül alkalmazták a svéd írásra. Fölösleges volt p. a *q* és az *w*, és viszont nem volt jegy a latin ábécében az *s* (*š*), *cs* és *ng* (*ŋ*) hangokra. A *q* azonban most az említett szótár utolsó kiadásában végképpen eltűnt és p. *qvinna* helyett most már csak *kvinna* maradt. Egy pár évvel ezelőtt még ennek a reform-

* Az *y* betű a svéd írásban (mint a finnben is) *ü* hangot jelöl.

nak a megvalósulásában sem hittünk; akkor még azt is emlegették, hogy ez a nőt jelentő *quinna* elvesztené minden nőies báját, ha *k*-val írják.

Az írás néha két szónak jelentésbeli kapcsolatát is föl akarja tüntetni azáltal, hogy a rövidebb, vagy eredetibb szó betűit beleiktatja a hosszabb, vagy kevésbé eredeti (származék) szóba. Azt írják tehát *hafvet* (ejt. *hávét*) a tenger, ebből: *haf* (*háv*) tenger; *landtmätare* (ejt. *lantmêtare*, ném. *Landmesser*) földmérő, mert *land* (ejt. *land*) föld; *jämnt* (*jemt*) „mindig”, mert *jämn* (ejt. *jemn*) = ném. *eben* stb. Ez az analógiás eljárás nem helyeselhető, egyrészt, mivel az ilyen írásmód megtéveszti az embert és hibás kiejtésre adhat alkalmat, másrészt, mert következetesen nem lehet megvalósítani. De egy esetben a szerző nézete szerint jogosult ez az eljárás, ha t. i. a beszélőnek szándéka egy bizonyos hangot kiejteni s ennél fogva szívesen el is hiszi, hogy csakugyan azt ejtette, ha kiejtése nem felelt is meg e hiedelmének. Ilyenkor a szónak jelentésbeli kapcsolata annyira erős, hogy az egyiknek kiejtésekor igen könnyen eszünkbe jut a másik is, úgy hogy ezt a kiejtéssel utánozni akarjuk. Ez főleg ragozott és összetett szókban történik, az ilyenek írásában tehát bizonyos határig követnünk kell azokat a szókat, amelyekből ragozás vagy összetétel útján alkottuk őket. Írjuk tehát *snabbt*, ne pedig *snappt*, seml. alak ebből: *snabb* gyors; *solidt* és ne *solitt*, seml. ebből: *solid*; *tänkt*, nem *tängt*, igenév ebből: *tänka* gondolni; *högfärd*, ne pedig *hökfärd*, fönnhézás, gög (ném. *Hoffart* e h. *Hochfahrt*), vö. *hög* magas; *onsdag*, nem *onstag* szerda, vö. *dag* nap; *väghant*, nem *väkant* útszél, vö. *väg* út; *mottaga*, ne pedig *motaga* kapni, ebből: *mot* elejbe, szembe, *taga* venni (= ném. *entgegennehmen*); *fasttälla*, nem *faställa* (megállapítani, *feststellen*) stb. stb. A kiejtés elvének alkalmazásában ezek a megszorítások szükségesek, mert kíváncsi, hogy a helyesírás lehetőleg könnyű legyen, holott ilyenkor a kiejtés elvéhez való szolgálai ragaszkodás szükség nélkül megnehezítené. Ha az, aki ír, a saját kiejtését nem figyelte és vizsgálta meg pontosan, akkor csak nagy fáradsággal jelölhetné az említett esetekben pontosan a kiejtést, mert ennek igazi mivoltát csak különös oktatás után és igen finom hallással lehet megérteni. Könnyebb tehát úgy írni, ahogy az író gondolja hogy beszél, úgy t. i., ahogy az illető egyszerű és ragozatlan szokat írja és ejti.

Néha az írással két-két homoním, vagyis egyenlő ejtésű, de különböző jelentésű szót törekszenek megkülönböztetni, p. *ock* és *ock* „is” (ejt. *okk*); *egg* él, *ägg* tojás (ejt. *egg*). Ezt az elvet általánosságban nem lehet elfogadni, mert egy az, hogy lehetetlen következetesen alkalmazni, legalább a svéd nyelvben, melyben számtalan ilyen rokonhangzású szópár van, — másrészt meg szükegtelen, mert az egyenlő írás sem okoz semmiféle kétértelműséget: hiszen a mondatbeli kapcsolat mindig kétségtelenné teszi, hogy melyik értelemmre kell gondolnunk. — Néha azonban kell ilyen különbséget tennünk a szónak szétválasztásában, mikor t. i. az írás az ő külön mivoltánál fogva világosabban kifejezheti a gondolatokat, mint az élőszó-

beli kifejezés. Így az írás különbséget tehet két szó és egy összetett szó között, ha a kiejtésben nincs is különbség, p. *kan hända*, meg lehet, ellenben *kanhända*, eshetőleg (vö. fr. *peut être: peut-être*): *förgät mig ei*, vergiss mich nicht, el ne felejts, ellenben *förgätmigei*, Vergissmeinnicht, nefelejes.

Ha egyszer egy bizonyos helyesírás közkeletűvé lett, akkor mint minden egyéb megszokás olyan hatalomra tesz szert, hogy megváltoztatása az emberi restség miatt szinte lehetetlenné válik, még olyan részletekben is, amiknek képtelenségét mindenki könnyen átláthatja. Az ilyeneket rendesen avval szokták védeni, hogy minden egyéb írásmód csunya; úgy is van, de a tapasztalat arra tanít, hogy a »csunya« itt voltaképpen csak annyi, mint szokatlan, vagy a szokással ellenkező. A kellemetlenség csakhamar megszűnik, mielőtt az ember hozzászokott a megváltozott írásmódhoz. Minthogy tehát ez csak mulékony baj, nem is kell annyira félni tőle, hanem el kell fogadni a változtatást, mint szükségeset és hasznosat. A kellemetlenség nincs is meg azokra nézve, akiknek kedvéért alkalmazzuk az újításokat és javításokat, t. i. a kezdőkre, a tanulókra nézve. Nekik a helyesírás változása nem is fáradságos, hanem ellenkezőleg: tetemesen megkönnyíti dolgukat. Akik pedig megszokták a régi helyesírást, meg is tarthatják minden baj nélkül, mert írásuk úgy is érthető marad a fiatalabb nemzedék előtt.

Ezután a szerző azt állapítja meg, a beszélt nyelvnek melyik alakját kellene az új helyesírásnak alapjává tenni. Aztán pedig a valóban gyakorlat. helyesírásról véleményét a következő mondatba foglalja össze: *Írjunk a lehető legkevesebb fáradsággal úgy, hogy olvasónk a lehető legkisebb fáradsággal helyesen felfogja, amit írunk.*

Hogy az írásnak ezt a célját elérhessük, vagyis hogy a legegyszerűbb és a legkönnyebb módon közölhessük gondolatainkat, arra legjobb eszköz a következő elvek szemmel tartása:

Kövessük általában a kiejtés elvét, a fonetikai elvet, vagyis fejezzük ki a svéd nyelvnek lassú, higgadt (ünnepies, szótári) kiejtését oly kevés betűjeggyel, amennyivel az érthetőség kára nélkül lehet.

Oly szavakban, amelyeknek írását a kiejtés nem határozza meg elég jól, a kétes hangokat olyan más szókkal egyezőleg írjuk, amelyekre leginkább emlékeztetnek.

Ahol sem a kiejtés, sem más szókkal való kapcsolat nem ad határozott útmutatást, kövessük az eddigi általános szokást.

Végül a szerző arról a sorrendről nyilatkozik, amelyben a svéd helyesírás javításait meg kellene valósítani, de ezt a fejezetet nem szükséges e helyen ismertetnünk.

A svéd olvasókra nézve Noreen sikerült értekezése fölötté érdekes és elmemozdító, de más olvasóknak is nagyon becses, mert tömötten, de igen nyomósan összefoglalja a helyes elveket. Hiszen nagyjában ezek a helyesírási elvek érvényesek minden nyelvre nézve, aminthogy az elavult és rossz írásmódok fönntartása mellett is minden országban egyforma okokkal és egyenlő szent buzgalommal kar-

doskodnak. S így talán nem tévedek abban a hitemben, hogy a Noreen hangoztatta elvek (mutatis mutandis) a magyar nyelvre s a magyar helyesírási kérdésekre is alkalmazhatók, s ennél fogva a magyar olvasókat is érdekelhetik.

WIKLUND K. B.

Könyvészet.

Nyelvtudományi Közlemények III. füz. (Halász: Déli-lapp alak-tan. Patkanov: Irtisi osztják szójegyzék IV. Kicska: Van-e psychologiai alany és áll.? Ismertetések stb.)

Kausch Mihály: A Tihanyi codex nyelvezete. Nyelvtört. tanulmány. (Bpest, Franklin t. nyom. 135 lap.)

Füredi I. Magyar nyelvhibák javító és magyarázó szótára, tekintettel az okszerű helyesíráásra. (Bpest 1902. Dobrowsky és Franke.) — Magyar rímshótár. Együttal kimerítő nyelvtani példatár két függelékkal. (Uo.)

Balogh P. Rendszeres m. nyelvtan középisk. III. oszt. (Bpest, Singer és Wolfner. Kötve 1 K. 70. f.) — M. olvasókönyv középisk. III. oszt. (Kötve 2 K. 90 f.)

Erdélyi L. A mai nyelvtanhoz. Az összevont mondat modern szempontból. (Bp. ref. főgimn. értesítője 1900—1901.)

Kúnos I. A török hódoltság emléke szókincsünkben. (Akad. Értesítő szept.)

Balogh P. Az isk. helyesírás kérdése. (Középisk. Tan. Közl. szept.)

Finnisch-ugrische Forschungen II. füz. (Ismeretetések és könyvészet: Jankó J. A m. halászat eredete. Franssila K. Kansanrunouden tutkimuksia: népköltési tanulmányok. Setälä: Smirnows Untersuchungen über die Ostfinnen. — Setälä: Die finnisch-ugr. Studien als Universitätsfach. — Bibliogr. der finn-ugr. Sprach- und Volkskunde für das Jahr 1900. — Mittheilungen.)

Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja. Journal de la Société finno-ougrienne XIX. (Votják nyelvmut., tatár dalok, jelentések nyelvészeti tanulmányutakról.)

NYELVMŰVELÉS.

Az iskolai helyesírás. Az akadémiai helyesírás új kiadása után az Orsz. oktatásügyi tanács (mint már említettük 30:191) fölíratot intézett az oktatásügyi miniszterhez s benne kijelentette készségét az iskolai helyesírás célszerűbb rendezésére.* A miniszter ennél fogva a tavasszal kinyomatta az iskolai helyesírásnak az akadémiai szabályzat alapján készült és tőle csak egy-két pontban eltérő

* Idő közben az orsz. középisk. tanáregyesület közgyűlése is »egyhangulag kimondta, hogy kívánatosnak tartja az egyöntetűséget az összes iskolák helyesírásában; hogy a helyesírás milyen irányban szabályoztassék, arra nézve csak a körök meghallgatása után fog dönteni.«

tervezetét s leküldötte a tanácsnak tárgyalás végett. A tanács azóta nyolc ülésben alaposan megvitatta a tervezetet s most jóváhagyás végett fölterjeszti a miniszterhez. A tervezet az iskolai célhoz képest a szabályoknak egyszerűbb és világosabb fogalmazására törekedett. Az akadémiai szabályzattól eltérőleg majdnem egyhangulag elfogadta a tanács az egyszerű c-t s a vonatkozó névmások egybeírását (*aki, ami, amíg, ahogy*). Az idegen szók írására nézve a tanács nem tartotta szükségesnek, hogy elvben eltérjen az Akadémiától. De mint-hogy az Akadémia szabálya csak egész általánosságban szól meg-honosult és meg nem honosult idegen szókról, a kettő közti határt nem állapítja meg s így éppen a kétes esetek tengerében nem ad kezünkbe iránytűt: a tanács e tárgyat tüzetesebben kifejtette, hogy a túlzásnak mind a két irányban elejét vegye s az ingadozás és kételkedés eseteit lehetőleg szűk térre szorítsa. Az idegen szók szabálya a tanács fogalmazásában így hangzik:

Az idegen szavaknak egy részét magyarosan (vagyis a magyaros kiejtés szerint), más részét az idegen írásmód szerint kell írni.

1. Magyarosan a következőket:

a) azokat, amelyek a nép nyelvében is közhasználatuak, pl. *eklézsia, predikáció, március, kánikula, kolera, dikció, fillokszéna, doktor, finánc* stb.; — b) azokat, amelyek az irodalomban közhasználatuak, pl. *akadémia, próza, klasszikus, frázis, cinizmus, múzeum, intrika, reakció, miniszter, delegáció, kvóta, konzul, óda, fizika, filozófia* stb. — Ez utóbbiak közül a teljesen magyaros írástól csak azoknál térünk el, amelyekben *ch* vagy *z* van; ezt a két idegen betűt megtartjuk, pl. *technikus, monarchia, anarchista, expedició*; — c) a nem latin vagy görög betűkkel író népek nyelvéből való szavakat; pl. *cár, számum, khán, sejk, bég, vezír, szultán, kalifa* stb.

2. Az idegen írásmód szerint írjuk:

a) az idegen fogalmak, intézmények, szokások stb. nevét, pl. *renaissance, cercle, cinquecento, high life, lady, dejeuner, fin de siècle* stb.; — b) a nem közkeletű tudományos és egyéb műszavakat pl. *praetor, quaestor, circulus vitiosus, adagio, fortissimo* stb. — A 2. a) és b) pontba tartozó görög szavakat latinosan írjuk, de a c betű helyébe, mikor *k*-nak ejtjük, *-k*-t teszünk, pl. *archon, palaestra, akropolis, anthológia* stb.

Jegyzet. Meg nem honosodott idegen szót a nagy közönségnek szánt olvasmányban csak akkor szabad használni, ha nincs a fogalomra magyar szavunk. Ne használjunk tehát olyan fölösleges idegen szavakat, mint: *momentum, propositio, v. propozicio dispositio* vagy *dispozíció, institutio* v. *intitúció, resolutio* v. *rezolúció, acclamatio* v. *aklamáció, szanálás, football* v. *futbáll* stb., mert megmondhatjuk magyar szóval is: *mozzanat, indítvány* v. *javaslat, rendelkezés* v. *intézkedés* v. *hajlandóság, intézmény, határozat, eljenzés, orvoslás, labdarugás* v. *rugólabda* stb.

Az irodalomban közhasználatu idegen szavaknak idegen-képzésű származékait szintén kerülni kell, mint szükségteleneket, mert könnyen helyettesíthetjük őket magyar-képzős származékokkal, pl. ne írjuk: *prozaikus, epizódikus, magnetizmus*, hanem: *prózai, epizódyszerű, mágnesség*.

Kezel. Ez igének általánosan használt 'manipulat' jelentésén kívül mindeddig csak egy különösebb használatát ismertem; a kereskedőként, akik a f. hó x.-ről kelt *becsesünket* nem megkapják, hanem *kezelik*. Gárdonyi Géza Bor c. darabját olvasva, benne egy újabb, előttem egészen ismeretlen jelentését találom.

Matyi. Köszönöm! (*Kezel* Görével.) 22. l. Matyi. (Időnként a kerítéshez ballag és *kezel* a falubeliekkel.) 26. l. Durbints. Agyisten. Jó, hogy itthon találalak. (*Kezel* Baraccsal.) 79. l. Matyi (Nem *kezel* senkivel, csak a kalapját emeli meg s leül a kútkávéra.) 84. l.

A *kezel* tehát azt jelenti ezekben, hogy kezét fog. Ezt a jelentését pedig egyetlen egy nagyobb szótárunk sem ismeri. A NySz-ban egyáltalán nincsen meg. 'Manipulare' értelmét legelőbb Sándor István jegyezte fel Toldalak szókönyvében, s Kresznerics is csak innen idézi. A Nsz. és Ballagi Tsz.-a sem ismerik más jelentését. Könnyen támad tehát az a kérdés, hogy a *kezel* tartalmának ilyen szűkebbre való megszorítása természetes jelentésváltozás eredménye-e? 'Kezet fog' jelentése ugyan az -l képzős igék egyik csoportjába sem akar beleilleni, (vö. TMNy. 453. l.), de azért talán mégsem tarthatjuk Gárdonyitól származó önkényes jelentésváltoztatásnak, mert amióta figyelmessé lettem rá, azóta már másutt is találkoztam vele. Így legutóbb Tömörkény Istvánnak egy tárcájában olvastam: A másik szobában már csak egy úr van, az fogadja és *kezel* vele. (Pesti Napló 1901. szept. 17.) Közel rokon jelentéssel használja Jókai is a Tengerszemű hölgyben: Bagotay Muki... tácosnőjét *hazakezelte*. (Nemz. díszkiad. 10. l.) Gárdonyi, Tömörkény és Jókai nyelvében általában elég sok a népies elem, s így meglehet, hogy a címbeli szó, *kezet fog, kézen fogva vezet* jelentést is a nép nyelvéből vették, habár a MTsz. nem tud róla.

HORGER ANTAL.

Nógrádi ösmerőseimtől igen gyakran hallottam a *kezel* szót *kezet fog* jelentésben; katonáéknál szabolcsi fiúktól, ezenkívül még *elkezel*: elbúcsúzik, *végigkezelte* a társaságot: mindenkiel kezet fogott. Budapesten is már több ízben hallottam még a Bor előtt. A MTsz. Bácsmegyéből közli *kezelkedik*: több ízben kezet szorít. Véleményem szerint ez a *kezel* függetlenül képződött, a 'manipulare'-féle *kezel* szóra való támaszkodás nélkül.

TOLNAI VILMOS.

Kivált. Még egy régi igének egy új jelentését van szerencsém bemutatni a Nyelvőr t. olvasóinak. A Bp. Napló szerkesztőségében találta ki valaki és használta derüre-borura néhány hónapig. Egyidőben nagyon szerelmes lehetett belé, mert heteken át majd minden vezércikkben ott díszlett. De most, úgy látszik, már feledésnek eresztette, mert régen nem olvastam.

A *kivált* új jelentésének bemutatására a sok közül csak ezt a három példát közlöm: Az Adria-vitában ismételtlen felé hangzó sértő célzások, Rakovszkynak komoly alakban tett közlésével együttesen *váltották ki belőle* azokat a kemény *nyilatkozatokat*, amelyek... (B. N. 1901. ápr. 1.). Nem elég ellenzéki arra, hogy komolyan vegye azt a *vészkiáltást*, amelyet a baranyamegyei és a nyitrai pártgyűlések *vál-*

tottak ki ma egy *laptársunkból*. (Uo. 1901. ápr. 26.). A sajtó ellen intézett kirohanása, bár ez volt fölszólalásában a leggyöngébb pont, már *több csoportból váltott ki helyeslést*. (Uo. 1901. máj. 14.).

Az eddigi magyar nyelvhasználat szerint csak embert vagy tárgyat lehetett rabságból vagy zálogból kiváltani, de íme, a B. N. szerint most már nyilatkozatot, vészkiáltást, helyeslést, stb. is lehet kiváltani — valakiből. Vajjon hogyan magyarázzuk a *kivált* ige jelentésének ezt a legújabb kiterjesztését? Szerzőjének valószínűleg a német *auslösen* használata tetszett meg annyira, hogy sietett megteremteni magyar mását. Éppen a napokban olvastam a müncheni Beilage zur Allg. Zeitung idei 42. számában: Dies Buch wird demjenigen, der gleiche Ziele wie der Verfasser verfolgt, widersprechende *Empfindungen auslösen*.

Ebből kettő a tanulság. Egyik az, hogy az 'idegen kecsék' ma már nem válnak olyan könnyen 'honi kecsékké', mert az ismételt kínálgatás dacára hírlapjaink nem igen fogadták be*; a másik pedig az, hogy egyes nyelvi jelenségek eredetének kutatásában gyakran nekünk is jó szolgálatot tehet a franciák ismeretes tanácsa, hogy: *cherchez — l' Allemagne*.

HORGER ANTAL.

Asszony? Feleség? (Nyr. 30:432, 433.) Kijelentem, hogy céloim: nem vitázni, hanem a kérdést tisztázni. Nem hiábavaló dolgot műveltem azzal, hogy véleményemet Kardos Alberttel szemben kifejeztem, mert míg ő első ízben (Nyr. 29:516, 517.) azt írja, hogy »nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy a magyar ember csak tréfásan vagy gúnyosan beszél a feleségéről így: *az asszony, az én asszonyom*«, a Nyr. 30:432, 433. lapjain már így ír: »azt én soha egy szóval sem állítottam, hogy a magyar ember *asszony*-nak ne nevezné a feleségét.« Világos dolog tehát, hogy nemcsak tréfásan vagy gúnyosan nevezi a magyar ember feleségét *az asszony*-nak.

Az *én asszonyom*ra világos példát hoztam elő megfigyeléseim 2. helyén, ezen azonban Kardos — miért, miért nem? — átsiklott. K. A. a magam idézte beszélgetést akarja állításom megdöntésére felhasználni. Én ugyanis ezt a kérdést intéztem egy favágó emberhez: Mondja csak, János bácsi, *asszonya* van *csak* magának, és *nincs felesége*? — Mire a jó ember így felelt: *má' hogyné vóna az asszonyom a feleségem, nem ojjan ember vagyok én, hogy csak úgy ájjak össze akárkivel is*. No hát én e feleletből nem bírom kiérezni a leghatározottabb tiltakozást az *asszonya* ellen! Mert nem az *asszonya* ellen, hanem: az *asszonya* van *csak* magának és *nincs felesége*? kérdésre jutott jó emberemnek eszébe, hogy én azzal gyanúsítom talán, hogy vadházaságban él, hogy *csak úgy összeállva* van az ő asszonyával.

* De néha más hírlapokban is előfordul, s a napokban már egy családi köszönetnyilvánításban is olvastuk (X. 2): »Családunk... fejének elhunyt a családja minden rétegéből a részvétnek megható megnyilatkozásait *váltotta ki*.« — A németben először alkalmasint a természettudományi stílusban mondták: a dörzsölt üvegpálca *vilamosságot vált ki* a golyóból (mert vill. *válik ki* belőle) stb. Más szóval: *előidéz, fejleszt*. A szerk.

K. A. — bár első cikkéből nem ez volt kiolvasható — utóbb már azt mondja, hogy: nem az *asszonyt*, hanem az *asszonyát* támadta. Fel is szólít, hozzak fel példát, hogy komoly, érzelmes (?) előadásban a nép, vagy népies költő, de egyáltalában romlatlan nyelvű magyar író *asszonyá*-nak nevezze a *feleségé*-t. Kielégitem a kíváncsiságát és előállok a kért példával. Legyen szíves K. A. Jókai Mórnak Rákóczy fia című regényét elővenni. (Bpest, Révai testv. 1892.) A *második* kötet 86. lapján ezt fogja találni: »De a paraszt a jobb kezében hordja a furkós botot: annak az *asszonya* a balkezt fogja az *urának*.« Méltóztatik tehát ebből látni, hogy Jókai Mór (ki maga feleségnek mondja a feleséget) hamisítatlan csikósmagyarsággal mégis csak *asszonynak* mondja, *asszonyá*-nak nevezi a feleséget.

És ezek után — bármily képtelen mondásnak állítsa is K. A. most is csak ammondó vagyok, hogy az a tanyai parasztember nem igen használja beszédközlésben a *feleség* kifejezést; mondja, ha beszél róla, az *anyjuknak*, az *asszonynak*, de a *feleségem* megnevezést, ha csak módjában áll, szívesen kerüli. BÉRCZI FÜLÖP.

Nk!
Kikezdés, bekezdés. E két szó értelmének Partos Ervin igen helyes magyarázatát adja (Nyr. 30:377), csak a *kikezd*-nek »átvitt« értelmét nem tartom elfogadhatónak, mert nem magyaros. Szerinte ez »bosszant, vkivel kiköt, vkibe beleköt, cáfolni« értelemben volna használható; ezekhez csatlakozhat még a palócos *kösönködni* formát is a sok tájszó közül, csak a *kikezd* igét nem, mert ez a tótnak szolgál fordítása. Hagyjuk ezt az átvitt formát, a többi helyes.

Helyes magyarság a póstán. A Nyr. augusztusi füzetében ezen a címen öröndetes újításokról értesülök, amelyek egyúttal javítások is volnának. De e helyett: *Használni a vonatot* (den Zug benutzen) nem lesz helyesebb az, hogy »vonattal utazni«, mert a magyar ember *vonaton*, *kocsin*, *hajón*, *lovon* stb. utazik, nem pedig *kocsival*, *hajóval*, *lóval*. Ezt a határozói viszonyt csakis személyre érti: *vkivel* utazik.

BELÁNYI TIVADAR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Népetimológiák. *Csemege, csömöge.* Nálunk Tolnában csemege vagy csömöge a lemoszkolt, lecsomiszolt szőlő a kádon, csutájával, héjjával, levélvel együtt. Ha kölesdi embertől kérdik: van-e csemege-szőleje? ezt mondja: »Mind csömögének való az kérem, ennivaló, hannivaló, eltennivaló, felkötözni való, asztalra való alig találkozik.« — »Hoztam egy véka szőlőt, olyan nagyon szép volt, de mire ide értem vele, mind csömögévé lett«. »Volt-e kének jó szüretje?« »Tíz akó csömöge, ez az egész.« »Ez bizon csak olyan csömögebor a magam használatára, a javát leeresztettem sillernek a kádról, aztán vizet hordtam a csömögére, hogy meg tudjon forrni«. Tehát a népnyelv szerint a *csemege* szónak ellenkező értelme van, mint az írás szerint.

LÁGLER SÁNDOR.

Hasonló jelentéssel közölték Kis-Kun-Halasról: »csömöge: 1. nyálánkságra való eledel; 2. szüretlen must, mely a törköllyel még össze van keveredve« (Nyr. 14:430). A MTsz.-ban pedig Kalocsáról: »hordóban vagy kádban összetiprott leves szöllő.« Nyilvánvaló, hogy e vidéken a nép nyelvérzéke a csömöge-szöllőt a szó hangzása miatt csömszölt (csomoszolt, gyömszölt) szöllőre magyarázta, s így vette föl a csömöge szó e különös jelentést. — Együttal megemlítek még egy érdekes népetimológiát: »Nannagy: emelkedj! kis gyermeknek mondják, mikor... kapaszkodik; nannagy lelkem, nannagy! állj fel, v. emelkedjél!« (Csík m. Nyr. 9:43.) Tehát Csík megyében ezt nyilván felszólító módu igének érzik már, pedig mint mindjárt sejtettem (9:77.), nem egyéb mint a nagy szó kettőztetése. És Szolnok-Doboka megyében csakugyan még eredetibb alakjában ejtik: »nagy-nagy pijam [fiam], nagy!« (10:238.)

SIMONYI ZSIGMOND.

A Szentiváni ének egyik adatához. Ezt:

*Két szem szilva duráncai,
Tunna-e ken' kacsintani?*

én is éppen így hallottam dunamenti, tiszántúli és dunántúli nép között, tehát nemcsak a pesztonka énekelte jól. Hogy mi az értelme? Aligha több, mint annyi más, u. n. réjának a népdalokban, pl. a *Ritka buza, ritka árpa, ritka rozs-nak*. A szilva nem is *durran*, hanem *elpukkan*.

BELÁNYI TIVADAR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszéd.

(Folytatás.)

Ö. Ejnye galambom kis gyerkém, pejg nēm panasztam ám mēg. — F. Nēm, nēm! isze usse azér tēszi, hanēm eze komisz kehi üldōzi mēgin. Micsoda ē lator [csintalan, eleven] gyerk vót e mēg három nappē előbb is, osztán itt van, ē kis gērnya [sovány], tesze-posza gyerk lēt belüllō; összōmēgy má egēsszen minde morvai posztō. Ollan, mind ē kis feketē cigānpurdē. — Ö. Ej, má dehogyis ollan, csak ū kīpzülōd, ōlig dērīk, busakos fejū gyerk. Millen kargyai, lábōji vannak, kīpre mēg merevint e zaptya — no, mondom, szakasztott aptya. — F. Má szīpēn kezdett pōtyōgnyi, hanēm mūta beteg, igēn komporodott, csak hēbe-korba hōtyōg ēgyē szōt. — Ö. Hāt szēgin hugom, nēm lēhet csodányi, iszē e vinnyek is csak ollanyok, ha gōthōskōnnek. Mikor teli van e zembēr genye-gunyāve, nēm igēn van kedvē povēdányi. — Ū lāccik, mēg nēm alutta ki magát, hivo-gattya e vānkos csuccsa, mer igēn nagyokat ásītozik. — F. Hāt lepuncusz kisz szīvem? — ugy-ē lēām! No vár csak, főverēm ē kicsint e tollat, mer igēn lēhidōtad [néha: legyikūtat, összōbagosztad: lefe-

kütded]. — Úgy szípen, — alugya csak e Jézuska nevibe, — maj meggyógyitt a jó Isten mire fókész. — De nemis csodálom, ha ámos szégín, alig alutt é szémhunyást egisz ijje, velem együtt, de még e zaptya is ölöget bértáfüt [virrasztott] mellett. Még é sē akart mennyi mó régge e zerdőre fá(t) döntögetnyi, de idēs apám, csak nēm hagyott kint [nyugtót, békét] neki, mer sēttenyi kő avvejis, mer maj még más dolog aggya elő magát; hát csak e mēnt. Igaz, a gyerek is szípen eszuntt hajnó felé. Érészt még azér sē akart emēnynyi, mer nēm akart ott találkoznýi e Nagy Gyurive. E zeste nēm tuttam egondunyi, mi ütött hozzá, ho' meggyütt e bótbu; é pákli dohányér vót. Na' sokára tuttam kivēnnýi belüllő, ho' mi taláto. — Ő. Tán csak nēm írtē valami baj? — F. Amin vēsšzēk, könynyēn lēhētētt vóna belüllő. Ott vót e bótba a Gyuri jis, ēccēr csak aszonygya e zuramnak: hát tīgēd mennyijér fogattak még Bókkonyék levélírónak? Mifélē levélírónak, aszonygya ére az Istókunk. No, no, csak nē tētesd magadat, aszonygya neki. — minha nēm tunnád. Iszēn mēgismerte a zírásodat a zátřészon e Miskánk, hogy e postán vót. Ippen pappirost még kopértát vót vēnnýi, e Fejér Pestánok akart levelet künnyi Sopromba, osztán mikor bemēgy e postára, a postamestēr ippen akkor írt rula receptiszt, mer hozzá még ajávo kűttik. — Hát aszt is mon még legalább, ho' kinek kűttik? Ű' tudod, mind én, hogy e Lajcsijoknak szót Győrbe. Ejszēm ho mēghitad bennē biztosra e Berki Rozi lakodalmáro. Hita ám e! maj még rosszat mondok, ki! — de én nēm; — aszonygya neki e ménk még. Í szórú-szóra annyira gyűttek, de ha ott nincs e Benkő sógorom, tán ősszō jis mēnnek; az osztán lēkillētē [megkérlelte] űket. Fítem is eleresztenyi máma, ho még ēsēg ősszō talának vesznýi, mer ehun ez is igēn hōrtelen termiszetű, még igēn zokon is vētē e Gyuritű; de aszonygya, kikerűli. Majde Bókkonnak mongya még, ho jó tēnnē, ha mēgmondaná e Gyurinak, ha evve irattak-ē, vaj másse. — Ő. Akárki írta jis, azér jábo ēszí e mīreg szēgin Gyurit, mer nēm lēssz abbū sēm̄mi, hogy evēgyē e Lajcsi e Máriaokat. Iszē mēkkō annýi, ami jaszt illeti, ho' bizo dērik lán, de mit haszná a'? Soka vannak hozzá ami kicsinnyēk van, a Lajcsi pedig pinszt is keres. Igaz, ho még e zōszēgi kovácsná vót legín e mūt eszten-dőn, ele járogatott e házzokho, de hogy e sōpteji Vučskó lánt szērēsztik neki, — még hogy e Pógor Ilka lakodalmán talákozott is e Katicáve, azutátu fogva emaratt Nagyék házátú. — F. Pejg má levelet is írtak neki, mūta Győrbe van, hanēm nēm írt nekik vissza. Mas persze e Vučskó lán lēsz ēgyik nyoszoru lán, szeretné e Lajcsi annya, ha ez is íththon lēnnē, legalább előbb rátunnák vēnnýi e házosalásro. Igaz hogy igēn jó helē van Győrbe, de e zaptya szeretné mēgvētētnýi velē e pērēnyei kovácsmihelt, ho dūgozzon a maga kezire. E Vučskó lánnye pejg ēgy őtszázat kapna abba a minutábo, hogy evēszi. — Ő. No a zigaz, ho mast igēn ősszō vannak keverēdvē e Nagy Gyuri nipei ē Bókkonyokke, de ahogyan kōte-kēsztēk, bontolōžkoggyanak is, én bizo nēm szeretēm más dūgát firtatnyi. — F. Én is aszt tartom, ēbgonygya e másé. Csak hát hogy

e zúramat is bele akarták keverni, a vígbű hosztam fő! — Ö. Hallom, tik is hivatalossak vattok e Rozi lakodalmábo. — F. Ejszēm ho kéték is csak együnek? — Ö. Igaz, ho má rígēn invitágotnak bennünk, de e zaptyoknak nines hozzá kedvē, mer egya' nehesztelős is rájok. Még ahun e zőszfelle, hogy e papfődek kijadáso vót, e zőreg Berki elütöttő e kezirű, mit e mij apánk is főakart venni. — F. Azon bizo nēm évőnnēm, ha e Mihá bátyám uramnak vónik, vergyik ki neki e fejbű, osztán rá kő beszinyi, ho csak gyűjjön e' az is, anná jobb kedvē lész, ha összō bikűnek; csak gyűnnik összō velē valahun, maj mēg mondanám neki, ho' »busullon e lű, ölig na' fejē van«. Mink bizo igir-készitünk hozzájok, pejg ē ríszť mēg mégse szeretēk indunyi, mer ha egy emēgy, akkor má e többinek sines kedvē itthon marannyi, osztán pejg egisz pereputtyostú mēnni mēg szintē rőstellēk. — Ö. Azēr bizo nē rőstēkēggy, ölig hērű mēg mēg annyabban is mēnnēk. — F. De mēg nēm is vótunk mēg egisz farsangba ē mēnnēgzőbe sē. A Takács Keráli lakodalmábo jis hivatalossak vótunk, de ez Istók ippen akkor ollan zsimbēlgős vót, mēg e szapulás is akkorra esētt, így osztán csak lēmōntunk nekik. Vēttem is észre vēsárnap e Kērālin, ho' nehesztelős értē. Hogy e zeskűvőrű gyűttek is, alig ho kimēntem mēgníznyi űket mīrgembe. Gondulla e, fő vót e sok ruha dōrgűvő, má e szaput is fōraktok (mēg kirget is köllött tēnni, annyi vót e ruha) osztán nēm két mēg e szapu, a mihátt a komisz hamu miátt. Ollan lētt mindēn ruhánk, minde róka. Hanēm hogy egyik szōmat e másikba nē viccesem, — hát csak kimēntem én is. Na' lármáve mēntek vīgig e zuccán, legtōbbet aze zészēr forma Szondik lán rikogatott, de mēg e többijek is igēn levelibe vótak. Mielejbēnk is doptak három-nígy kalinkó-buckót, idēs anyám vēttē fő űket m(ēg)-kōstunyi. Hát bizo ē kicsint molátások vótak. De nēm tom mér is híták kifőznyi aszt e tudatlan Feketénēt. Még montam is e Juli nēnémnek, ho híták vóna mēg e Szűcsné Bábí nēnémēt, avve legalább nēm vallottak vóna csufot. — Ö. Hát tudod-e, Feketénē igēn mēgvēttē e Juli nēnéd szűvit, mūta ollan bejárós lētt hozzájok, igēn érti e szájáve, mer ami e zégatta-világon csak törtinyik, a tán mind emongya neki. — F. Dejiszē Tērēzsi nēném ott vót e lakodalomba, tuthattya, hogyan mēnt vígbe. — Ö. No nēm megszólásbu mondom, — Isten mēncsēn tūlō — sē e zirígysíg nēm szóllat velem, hanēm bizo nēm vót valami dēványos e vacsorájok. Csak eniztem e seregi-házi kűcsárnēt, hogyan fintorgatta e zorát, alig ho mē(g)kōstuta e zitellēket. E zaprólikos káso teli vót rakva petēmzsiromzōgygyive, e zapró sūtemínyēk mind evótak ígetvē, e kērāfijok is csak ollan hurkó-furkó, avas-zsiros izű vót, mēg nēm ám ho valami leveles lētt vóna, de tán ēccsē vót kōsztō. No a zēgy feketē kávéjok, amit írt. Abbū bizo három csészévej is kivedēt ollik. — F. Hát nēném aszszonyék mit vūttek nekik? — Ö. Láttom ē tikot mēg ē kuglihuftot kűdött e mēnyecske. Nēm is láttom belüllō e zasztalon, tán fēre tēttik, kōstulōba kűdōzisre e vidiki vendigēktű. — F. Nēm is tudom kītű hallottam, ho nēm sokájig vót e' nálōk nēnémasszon. — Ö. Tán ifē után egy óra lēhetētt, hogy ē'gyűttem tūlōk. A második lēülēskor

e konyhábo vótam, de má meguntam e sok retye-rutya besziggyeket hógatnyi, osztán béméntem e táncosokat níznyi. E mónárné mellé kerütem, avve përezsmítatok el e zidót. E fejkötő főtevist még megvártok, de ho táncunyi kesztik, együttünk. — F. Sirt-ë e Këráli, ho fôtették neki e fejkötöt? — Ö. Minde záporosó. Ollan sirás-rivást vüttek vígbe, ho má hallanyi së kivántom, ki jis gyüttem e komorábu. — F. Nëm fit maga együnnyi? — Ö. Bizo magam nëm mer-tem vóna együnnyi, mer ollan sötít vót minde tömlöc, de szërëncsémre e mónárné jis ekövetkezött túlök, osztán még a kocsissokat is haza rëndütö. Ollan mënki na lics-poccs vót, aszt hitték ekö bennë veszni; mire haza irtünk e zegisz szoknyám alla min cafat vót. — F. Nëm hoszta elő e mónárné e szógálóját? — Ö. Egisz este aszt beszítë, de nëm is csodálom, mennyi mirget kölhet neki miátto megénynyi. — F. Gondítam én is amillen böszme forma, szeleburdi, aze kiskerbe nízó fejjérnëp. — Ö. E lakodalomba jis mirëgge gyütt e miátto. È kicsinnye előbb ejtettë lë a na porcolán lavórt a mámlász, pedig még è kösedik bajja së vót. Elöttö való nap még è dërik cserépmelencét tört e. — F. Mongyák, igen na belü jis. — Ö. Tudod a borzasztó, millen évö. Aszonygya e mónárné, maga megënnë è tepsi szaladost vaj è pële málét. Ha még ú kitömi jis e gyomrát, csak aggyon neki valamëllik asszonfaji öllö è fé hupancsot [nagy, lapos pogácsát], megëszí még aszt is. E duga még semmitcsë ír. Ha eküdi è csobán vízër, vaj è silinga forgácsër mégy ki, nëm gyözik bevárnyi mer összö á ez öllöke térécsünyi osztán fé óra számro elihog-vihog velëk. — F. Idës anyám vót e minap este kérdëzni, ha nëm tőthetünk-e még fő! E mónárné még ippen e porfogóru hozott lë liszport. Mëglátto idës anyámot, behíta ekicsint. Akkor panaszkotta, hogy elöttö való nap èkis aszótt-gyümöcsöt főzött, — jobban csak e gyerekëk kedviër — betettë húnyi e spájzbo, hát uramfija, mire értë mënt má alig vót belüllö; e'nyalakotta az e csutrihaju, mothos belü. Mindent fókutat e házbo, hun e stëlázsiba, hun e grëdëncen még e konyhakászliba kundisz; mindënt csuknyi kő elüllö. A főzisná së tuggya hasznát vënni. Ha valamit töret velë e mozsárbo, ollan öregre töri, minha e biró hátán törtik vóna. E mutkorokba Szombathére vót e mónárné, mëghatta neki, ho főzzön anygyali-bögyögét [sodrott krumplistsztát]. Főzött is ollant, hogy ez Isten gyerekë së ëttë vóna még. A moslikba köllött a zegisszet öntenyi; osztán ú piritott hamarossan, ho' mëggyütt, è kis lisztesgánicát. Eccër még buborkát akart velë dërátotnyi, hát aszt még nëm e répáho valón dërátó még?! Főjetnyi së tud velë, mer e zsétërt mingyá kirugattya e kezibü. Osztán ókor igen szeles, szeleburdi, ókor még è pacsmag, mikor legjobban kënik iparkonnyi, csak kullog, alig tettyëg. — Hanëm én még csak retye-rutyálok, amire kënik, ára még nëm gondolok, rossz nevü në végyë, ho még csak még së kinátom valamive. Mingyá hozok è'kis ënni valót. — Ö. Nekëm bizo në hozz sëmmit is. — F. Nojszë, szípet mondana idës anyám, ha mëgtunná, ho még csak e kënyeret së vëtem elő, pejj ippen tënnap sût. È kis vajunk is van ippen. Mingyá fôtëszëm

e zabroszt, igaz, ho nem e legtisztább, de .ippen hónap akarunk beásztotnyi. — Úgy ni, csak nyúllon hozzá, — no má csak nem veti még e kinámot. Igaz, ho nem a legszébb e kényerünk me igen bele öllöttik. — (Folytatjuk.)

(Vas m. Német-Gencs.) PEKOVITS SÁNDOR.

Szólások és adomák.

Potyog az esső férgesse (szemetel az eső).

(Ollan kenyérbú' még nem ettem (azt még nem próbáltam).

(Olliknak a tiktya is öregebbet tojik, min' másnak a ludja (a szerencsés embernek mindenben szerencséje van).

Gyagya, ollan állj 'ég kényir, 'égészlek féle (gyáva, ügyetlen emberről mondják).

(Ha Isten akarja, még a kapanyél is észl.

(Ébet kapni, csak korpa légyen hozzá.

(Un néz ki, mint az andocsi feszület.

(Hajlik, mint a szent Iván énekye.

(Dú' belülle, mint a barátbú' az álléluja.

(Nekitüzesedik, mint a mencesli számár a budavári hegynék.*

Üsse 'ég a nyári meleg, aki mosogattya a cserfákat.

(Összemegy, mint a privigyei szúr.

(Nyóll, mint a kényér a tarisznyában.

Léveri, mint a kesziek a ködöt.

Uk' kap lánt, mint a Hubai Penész fia.

(Vigyorog, mint a bolond a hetivásárba.

(Isten tuggya, meg a csiratehén! (Az akali kántor tehenet vett a keszi vásárba. Köveskáll felé hajtotta. Egyszer csak a tehen elkezdett szaladni, s vont a magával a kántort, kinek kezére a kötőfék rá volt tekerve. Az út mellett dolgozó munkások kérdezvén tőle: Hova, hova, mester úr? Isten tudja, meg a csiratehén — válaszolt a kántor.)

Változó az időjárás, éccer hideg, máskor meleg, ollan mind a nyirádi ember szája. (E mondás eredete következő: A nyirádi ember téli időben elment fiával fát vágni az erdőre. Nagyon megfázott a keze, azért szájába tartotta, s »hujkolt« bele. Kérdezi tőle fia: »Mit csinál kiéd?« »Fázik a kezem, meleget fujok bele« — felelt az öreg. A legény belenyugodott. Este vacsoránál nagyon meleg volt a leves, az öreg fujta, hogy el ne égesse vele a száját. A legény megint megszólítja: »Mit csinál kiéd?« »Fujom a levest, mer' nagyon forró.« »Hát millen szája van kiédnek? ha akargya, hideg, ha akargya, meleg gyün ki belüle.« — Ez anekdota különben közkeletű, Lafontainenál is találjuk feldolgozását.)

* Két szomszédos falu Veszprém megye határához közel, Menceshely és Budavári.

Ébén gubát vesz. (Nagyon elterjedt közmondás, melyhez ezt a mesét fűzik: Egyszer egy embernek volt egy kutyája, mely egyszerre tizet kölykezett. Szegény ember volt, gondolt egyet, beletette a kutyakölykeket egy zsákba s elvitte a hetivásárba. Mellette egy atyafi egy zsákban gubát* árult. Beszédbe elegyedtek; kérdezi az egyik: »Mit árul kiéd?« »Én? malacot, hát kiéd?« »Én diót.« Megtapogatják egymás zsákját, s a gubás ember azt mondja egyszerre: »Tudja mit? cseréljünk látatlanba!« Mindketten azt gondolták, jó vásárt csináltak, s csak mikor egymástól elválva zsákjukat felnyitották, vették észre, hogy egyik ép olyan ravasz volt, mint a másik.

(Monostor-Apáti, Zala m.) BIRKÁS GÉZA.

Szólások.

Ej! de ekámpicsorodott. (Sírva fakadt.)
 Mëgmotozott. (Sokat evett, megcsömörlött.)
 Èhetnikje, ihatnikja, jáchotnikja van.
 Në abajgass. (Ne zavarj, ne sürgess.)
 Kujtorog, lödörög. (Csavarog.)
 Sedre Kata. (Szeleskedő, kapkodó.)
 Të dóre. (Te bolondos.)
 Pöre-gatya. (Rövid szárú és bő gatya.)
 Ugri-füles. (Szemes, ügyes, mindent meglát, meghall.)
 Litty-lotty. (Pletyka.)
 Lüttyő, mamlasz, bamba. (Ostoba, buta.)
 A Jani vigyë ëe! (e. h.: az ördög vigye el!)
 Ördög bújk beléd! (Ördög bújjék beléd!)
 Mindíg szityakul. (Mindíg szíja a pipáját.)
 Mënnny innen të bandita! (Menj innen te rabló.)
 Në handabandázz. (Ne mutogass, ne helytelenkedj.)
 Nno!... ottannég van! (Ugy-e, mondtam, hogy vigyázz!)
 Èseg ittendég van. (Ismét itt van.)
 Cserfez. (Nyelves.)
 Láignye, úk is itt vannak? (No lám, ők is itt vannak?)
 Të letymetyütyü! (Málé szájú, esetlen, ügyetlen.)
 Benfentes. (Házhoz járó, jó ismerős, bizalmas, ki sok titkát tudja a családnak.)
 Széllél-béllélt. (Hebehurgya, szeles.) Raplis. (Féleszű.)
 (Karikádzik az esze. (Bolondokat beszél.)
 Erdeg bújjík a lelked házába! (Ezt egy 96 éves öreg asszonytól hallottam.) (Győr m. Szemere.) KOTICS JÁNOS.

Úgy van ki a patkóhoz veri a garast (aki megissza.)
 (A bolondnak a fapénz is jó, ha elveszti azt se bánja.
 Kádenciára megy, mint a csikó szája (össze-vissza).

* Itt a *guba* nyilván *tölgy-agubácsot* jelent.

(Ki reggel jön vendég, nem marad éjtszakára (délelőtti esőre mondja).

Ki mit őriz, abból él (lop).

(Szurok van a hóna alatt (lop).

Nem azért üti a kovács a vasat, hogy megsüsse a kezét (hogy ne lopjon).

(Egy karima híján egy kosárral (bolondra mondják).

(Lóg egy dongája (ezt is bolondra mondják).

(Fenn az Isten meg a menykő, megfizet az mind a kettő.

(A kutyát jól tudja pórázon vezetni (jól tud hazudni).

(Jól tud tiszta papirosról olvasni (jól tud hazudni).

(Serény mint az alsó malomkő; lusta, dologtalan.

(Tavasszal felfúj a szél a kaparékot (öregre mondják, ki télen beteg, tavasszal lábadozik).

Vickándozik mint a koszos malac, mikor szalma fülbe ment, hitte hogy aranyfülbevaló (szegény aki uradzani szeret és ha van is valami, magánál nagyobb urat nem ismer).

Kukót tesz a tyúk alá (üres, kifűt tojást).

(Nagyot hall mint ősszel a molnár (mert örül, a zakatolástól nem hall).

(Olyan kövér (pl. lova) hogy csípőjére lehetne akasztani a tarisznyát (azaz sovány).

Nem is konyit mégis rüg (utolsó vonaglásánál ha még egyet rüg a ló).

(Nagy csizmát húzott (részeg).

(Jég van a hóna alatt (fél).

Akit az Isten szeret, könnyen ad annak eleget; hajánál fogva felviszi.

Cibere szűrni v. tuskót húzni maradt. (Tojaskosár az ágy alatt, otthon maradt anyja alatt (nem ment férjhez.)

(Minden koszos malacnak akad dörzsölő fája (minden hibásnak, szegénynek akad párja).

Isten a fát se teremtette magába, muszáj ágának lenni. (Kell hogy párja legyen.)

(Holtig él az ember, ha geradjára fekszik is (ha karám kerítésen fekszik is).

(Ég a mészkemencéje (italra szomjas).

(A szütyőnek nagyobb szája van, mint a zsáknak (kis növésű nyelven asszonyra mondják).

(Tudja Isten kinek adja a subát és kinek a gubát.

(Kit az Isten szeret, maga is megberetválja (kopaszra mondják).

(Úgy kell neki mint cigánynak a lágy kenyér (nagyon).

Rossz telelő mint a szegény ember lova.

(Lesz egy kocsiderékkal (részeg lesz).

(Félkarikája van (félszemű).

Cilinder, bugyogó, pokolba csuszogó.

Az ő kosarába esett (a gyermek, ha nem is a férjtől való).

(Nagyban kezdi a rongyszedést (gúnyolás, ha valaki valamit kezd).

- (Két bolond egy pár, harmadik a bojtár.
 (Ki korpa közé keveredik, megeszi a disznó.
 Mit nekünk egy ló? ha megdöglik, agyonütjük.
 (Ki ebbel lakik, ebbé lesz.
 Örökké él és azontúl egy nap.
 A szegény embert még az ág is húzza.
 A szegény emberbe az ág is megakad.
 (Száras kóró virágzik, a vén asszony bogárzik.
 (Vén kakas, fiatal jérce (vén ember, fiatal asszony).
 Fonák állapot.
 (Szt. Péter elveszté pipáját (ha szél fúj).
 (Pusztá-Ecseg. Kisújszállás, Karcag és Dévaványa 'közt.)

LAUFFERT KÁROLY.

*Édes anyám, aki felneveltél,
 De szomorú életet rendeltél.*

Egye meg a válogatós fene.

A rózsámban meghült a szerelem.

*Szernye alatt egy olvasólevél:
 Mind katona a husz éves legény.*

Szerelmünkbe botránkozást csinálnak.

(Népdalokból. Bereg m. Szernye.) FORGON PÁL.

Tájszók.

Rokoni viszony, megszólítások (vö. Nyr. 30:379.):
 Szülők: *édes anya, édes apa*, sokszor *'des apa, 'des anya*. (megszólítás.)
 Nagyszülők: *nannyó* vagy *nannyám, nagyapó* v. *nagyapám*. Anyós: *anyám-asszon*, após: *apámuram*. A meny és vő megszólítása: *menyemasszon, vejem-uram*. Keresztszülők és gyermekek: *keresztapámuram, keresztanyám-asszon; kereszleányom, kereszfiam*. Megtisztelő megszólítás ez: *keresz-leányomasszon*. Komaságnál: *komámuram, komámasszon*; ha két vagy több koma van, azok egymást: *komatársnéasszon-* és *komatársuram-*nak szólítják. Sógornő: *ángyomasszon*, sógor: *sóg'uram*. A menyasszony: *hazai*; megszólítva: *hazai lejánasszon*. A vőlegény: *bőlegén*. Az öcs: *écs*. A nő: *fejérnép*. (Jé, be ügyes fejérnép lett ebből a Tērából!) Csak a házias embert hívják *embérnek*. (Embér-é, te, Istán, vaj még csak legén?) Az asszony, ha az uráról beszél, neki *ez* nevet ad. pl. Ez és elméne hazól, v. nem méheték, me e-sincs honn. Csak a kis fiú: *gyermék*, a kis leány: *lěánka*. Tekintet nélkül a rokoni viszonyra, az idősebbeket *ném* és *bám* megszólítással illetik. Pl. Těraném, Cianém (Emerencia); Istánbám, Ferenbám. Akit nem tegeznek, az: *kijed*. Pl. Kijed és elveté a búzáját, látám, csak az üdő még ne csúfolna. 3. személyről tisztelettel: *ókeme*. Pl. Apámuram és fén vót s ókeme és mondá, hogy a tehenyékvel ne indújjunk Fě'csíkra.

L a k ó h á z, melléképületek. A ház a hozzá tartozó udvarral, melléképületekkel a felcsiki embernek az *élettye*. Pl. Elmennék én és mos magokkal de e 'ssincs [a férjem sincs] ithonnyába, se a szóga, s az életét nem hagyhatom egyedül. Vagy: Emlékszik-é komatársné-asszon, mikor az a nagy égés lön, apámuramék és elégték vót, de szerencsére az ökeme élettyei mind biztosítva vótak. Itt már az egyes épületekre érti az életet. — A háznak egyes részei nem szobák, hanem szintén *házak*, még pedig: az a szoba, ahol a család tartózkodik, hál, étkezik, esetleg mesterséget űz, az a *küsső ház*. A másik rendszerint nagyobb, tisztán tartja, vendégeit oda vezeti; ez a *besső ház* v. *nagyház*. A módosabbaknál ezenkívül van *kamara*, néhol *pince*. A szoba padozata *padlás*, gyakrabban a *ház föggye*. A padlás egész Csikban *híju*; a gazda a ház *híjjába* rakja a gabonáját. — Gazdasági épületek: *éistálló*, *csűr* (az istálló és csűr padlása: *szénás híju*), *disznyópajta*, *szénajja* (felszer).

H á z i e m l ő s á l l a t o k: *Tehen*, tehenyek; hívogatva: messó me, terelve: hé nye. Igás tehenek v. ökrök terelő szavai: balról levőnek: csá nye v. csá hó nye; jobbról levőnek: hújde nye, v. hújde hó me; forduláznál: hó még ide nye. *Bornyú*; hívogatva: kicike, kicike, gici-gici-gici; hajtva: pücsi v. prücsi nye! A *kutya* hívogató szava: Csobán nye v. kusz-kusz-kusz; elkergetve: kusti nye! A *macska* hívogató szava: pécés nye; elkergetve: kácc el, kácc ki! Csikó: *csitkó*. A *ló* hívogatva: nye zab, nye! A balról levőt így hajtják: csá nye, a jobbról levőt így: hájc ide nye, v. hők ide nye; elkergetve: cú nye, cú még ide nye; hátráltatva: hők még ide nye v. curuk nye! Disznó: *disznyó*. Hívogatva: cséka-cséka-cséka, cska-cska-cska, maci-maci-maci; elkergetve: cséka nye v. húj nye v. híjj el nye v. hēc nye v. hēc el nye! A *kecske* elkergető szava: cēc ide nye. A *juhé*: brr!

H á z i s z á r n y a s á l l a t o k: kacsá: *réce*; hívása: ruca-ruca-ruca. *Lúd* (a *liba* elnevezést nem használják). A fiatal liba: *pipe*. Hívása: liba-liba-liba v. luba-luba-luba. *Pájka* hívása: puj-puj-puj. A *tyúke*: kota-kota-kota. *Csürkéé*: csüke-csüke-csüke, csük-csük-csük. Kakas: *kókis*.

A n ő k r u h á z a t a: *ujjos* (ruhaderék), *rokoja* (szoknya), *karinca* (kötény); a fejükön alul van a tarajos főkötő: *csepész* s arra kötik a *ruvát* (kendőt). *Nagyruva*: nagy kendő; *ruvacska*: zsebkendő. Lábukon csizmát, kezükön télen *kecsüt* viselnek. Télen *fessőt*, v. téli *fessőt* is vesznek magukra. — A férfiak ruházata: *harisnya* (fehér posztó narrág), *bunda*, erre *lájbi*. Vasárnap mikor templomba mennek, a bundára, v. lájbira *zekét* (szürke posztó-kabátot) is vesznek. Lábukon bocskort viselnek, csak néha csizmát. Fiú-, leánygyermek egyformán bocskorosán járnak iskolába. *Kendő* a törülköző, *gánya*: minden ruhanemű.

M á s t á j s z ó k: *Hazai rend*: menyasszonyi ruha. *Irogatás*: leltározása a menyasszonyi hozománynak.* Az esküvő napját megelőző

* Magam is jelen voltam ilyen irogatáson, mely rendesen összekoccanásokkal szokott történni, mert a vőlegény megbízottai kötelességszerűleg ócsárolják a menyasszony részéről földicsért hozományt. Sokszor el is marad

este van a *sírató*; táncmulatság, melyen bárki fizetés nélkül részt vehet, a cigányt az örömszülők fizetik.

Büttü: valaminek a vége. Pl. Bétettem a ruvacska-mot az ágy büttüjibe. — *Barom*: baromvásár. Pl. Hova jártál, sógor? Én biz a baromról jövök; behajtam az ökreimöt s eladám s tehenyeköt vevék hejlették. — *Füge*: egres. — *Vérszípó*: nadály. — *Féreg*: egér. — *Cubók*: a szárnyas állat combja. Az emlős állaté *tag*. — *Törek*: szalma-törmelék. — *Guzsajásba* megy a legény a leányhoz. — *Kujak*: ököl. — *Cserepes*: léha, illetlen. Pl. Be cserepes az a Fénya Dávid Józsi fia! mán nem tud békit hagyni ezéknek! Emmiján a jó madár miján vótam én és éccér a törvénnél. — *Csigoja*: fűz vessző, alacson fűz, Pl. A míg a nyócat elütte, fējjárék aharré a csigojásba. — *Térpe*: alacsony termetű. — *Ménye*: mennyi. Egy vendéglő előtt így kiált fel egyik asszony: Én Isteném, ménye asztal s ménye szék! — Ismét helyett: *esmént, esmég, esmén*. — Idézet helyett: *üdözö*. *Virjad*: virrad. — *Hurut*: köhög (hurutok, hurucc, hurut), köhögés. — *Valakinek hal*: valakinek végre rendelkezik. Pl. Gáborné és a mostoha leányának hótt. — *Füttözni*: a tűznél melegedni. Pl. Mények a tűzhöz füttözni, me' a lábam szakad el. No, mán megfüttöztettem a lábamat. — *Csicsonkázik*: csúszkál a jégen, korcsolyázik. — *Bagózás* gúnyos neve a pipázásnak. Pl. Ez és öröké bagózik; annyi dohánt elszíp, hogy az Isten és *öröjzön*. Akit tennap vőttem, mán abból egy falás sincs. — *Csepcsel*: a vízben ide-oda hadonáz, a vizet ide-oda preckeli: pl. Ne csepcselj úgy, no, met a gúnyamot mind összevizítettél. — *Fityeg* v. *füttyög*: lóg. — *Lefittyen*: lelóg. — *Pimpó*: fűzbarka, amelyet virágvasárnapján szenteltetnek. — *Görget*: mennydörög.

Függelék. Ragok használata: Ahajt az estefelé a tehenyekkel e' kicsi fát hozék s néte né, hogy elfáratam! Aval az éles késvel, akit az asszonval vevénk, né hogy elvágtam a kezemöt! — A legén *embéré*, a leján *asszoné* változik. (A gyermekek így mondták a leckét: a val, vel v hangja ojan mássalhangzójé vátozik, ha előtte stb.) — A gyűlés ma Kone Antalnitt leszén. A tennap a Sántánitt valánk s ma esmént édes apámékni kell mennyünk. Ahogy apám-uraméknül hazajövék, a fejem écceribe úgy kezdett szégyülni, hogy!

A jövő időt a nép sohasem képezi a *fog* segédigével. (Jövő hétén és elményék szántani, me' jó üdök vadnak; vagy: Jövő esztendőbe és jól megboronálom a földemöt, me' látom, hogy igén-igén hasznos.) Használja az elbeszélő múltat. Pl. Elménék a baromra, s ahajt meg-vevék két tehent, s ki és kifizetém, s ahajt annyi péndzém se marada, sógor, hogy bár az asszonnak e' kicsi vásárfiját véhettem vóna!

Az *ít* igeképző: tanyitt, segitt, csonkitt. Az *ly*-et j-nek ejtik, pl. ijen, jukas, Káruj; némelykor kettőzött j hangzik, pl. hejgett, tejjes (teljes), hejjés. Az *ly*-et l-nek ebben az egy szóban hallottam. *székél*. (Csík-Sz.-Mihály.) TANÍTÓNÓ.

a házasság az irogatáson történt összeszólalkozások miatt. (Mán meglész-e a lakodalom Julájéknitt? Ejisze mára monták az irogatást, hát addig nem lehet tudni.)

Ruhanevek.

A *ruha* elnevezés helyett nálunk inkább *gúnya* vagy *öltözet* járja; ha hitványabb fajtájú, hát *husulásra* [?], *szaggatásra való* vagy pedig *hétköznapló gúnya*, ha jobb minőségű, akkor *ünneplő ruha*. A szűk ruhát *kevésnek*, a bő ruhát *soknak* mondják. A ruha *matériája* lehet: *parget*, *kangár*, *cajg*, *csuceszter* [?], *flanér*, *ebelaszt*, *liszter*, *atlac*, *posztó*, *rajhinbergi posztó*, *selem*, *selembárson*.

A vattás felöltöt *ducinak* nevezik, az egészen télies felöltöt *bandzsúrnak*, a vatta nélküli kabátot: az *undert* vagy *undercukot* a *lajbli*, *lajbi*, *kis mándli* alatt viselik. A magyar szabású nadrágot közönségesen *nadrágnak*, a német szabásút *pantalónnak* vagy, ha vitorlavászonból készült, *plundrának*. A gyerekek kabátja *ubony*; ha a kabát és nadrág egy darabból van, akkor *kezeslábas* vagy *nyakignadrág*. Viselnek *szűrt*, *subát* és *ködmönt* (bőrből, prémmel), régebben *bekecset* is (szövetből van és szintén prémmel bélelt).

Női ruhák. A női blúznak sokféle neve van; ha bő szabású, akkor *répika* [?], *tüledálló*, *lőbolyke* (nem gyűrű a szoknyába, hanem a köténnyel kötik le). Szűk szabású a *leves*, a *testhóálló* vagy *testálló* (ha rövid ujjú, *gusza testálló*). A *vizitli* béléses testhóálló és inkább nyáron viselik, míg a *kacabaj* erősebb posztóból készült, gyakran prémes is, téli felöltő. A *gusza ing* valami rövidujjú ing, mely csak a kötésig ér s folytatása a *pöndöl*. A főkötő valamelyik változata a *trityi*. Van *fejrevaló kendő*, melyet a *laska* — kemény papirdarab — alakít díszesebbé; a zsebkendő helyett inkább *keszkenyőt* mondanak, ha himezve van, akkor *canglis kendő*. A *pruszlik* szorosan álló női melles s többnyire szövetből készül.

(Mélykut, Bácska.)

FENYŐ MIKSA.

Tulajdonnevek.

Személynevek, vezeté- és keresztnévek. Vezetéknevek: Erős, Gyenge, Sípos, Dobos, Bogos, Búzás, Szöcs, Bocs, Konc, Váta, Fénya, Csáki, Szögyör, Rác, Székely, Bilibók, Kósa stb. — Keresztnévek: a) Albert (Albét), István (Istán, Istány; pl. Istánnak, Istányé), Dénés, Domokos (Damokos), Tamás, Illyés (Ijés), Imre (Ěmre), Mihály, Károly (Miháj, Káruj), Ábrahám (Abrán). (Ezeket mindig teljesen kimondják, sohasem kicsinyítve.) Gábor (Gábris), Alajos (Alózi) stb.; b) Anna, Ágnes (Ágnis), Annamári, Borbára, Julia, Erzsébet, Tékla, Vilma, Véro, Teréz (Téra), Róza (Rózsí, Rózsika), Lina, Krisztina.

Csúfnevek, v. ragasztott nevek: Kapi, Kuli, Tokó, Tusik, Ficki, Mézes, Rupi, Morzsolt, Szikra. Az apa, sőt az anya ragasztott nevét öröklék gyermekeik, néha unokáik is.

Hegyek nevei: Nagy-Rákos, Kös-Rákos, Kőnyak, Lapos-havas, Pogánhavas, Barakasza, Kód, Sándorhégy, Karakó, Cibre, Fészed.

(Csik-Sz.-Mihály.)

TANÍTÓNÓ.

IZENETEK.

K. B. *Beszterce* első sorban folyónév, eredete ismeretes. A szláv nyelvekben *bistrica* hegyi patak (ebből a melléknévből: *bister* v. *bistar* stb. tiszta, friss; Melich J. figyelmeztet, hogy ennek ellentéte a *Kászon* folyónév = déli szláv *kasan* stb. lassu, késő).

B. M. *Mulat* tkp. ebből a szólásból rövidült: *időt mulat* vagyis időt mulaszt, időt tölt. *Mulatja magát* alkalmasint német eredetű szólás (*sich unterhalten*), habár már Mikesnél előkerül. A 18. században ez is előfordul: *mulat vkit* = mulattat vkit. — A helyesírási kérdésekre választ talál az Akadémia helyesírási szabályaiban, amelyek mindenhol kaphatók.

S. A. *Fuvar* (Dunán túl *fuór, főr*) = ném. *Fuhr*, Ausztriában *Fuor* stb. — *Jolán* régi név; így hitták már II. András királyunk második feleségét (ki a flandriai gróf leánya volt) és leányát is. Nem a m. *jó-lányból* ered, hanem *nyugati* eredetű név.

H. J. A *kész van* ellen és mellett már minden lehetőt elmondtak a a Nyrben 14:225, 23:170, 229, 24:423, 25:463.

L. S. Az igenlő és tagadó határozók szórendjét már többször tárgyaltak a Nyrben, 2:7, 19:6 stb., 28:161.

Sz. L. A gyűjtők most egészen rendesen megkapják a megjelent közleményekért járó tiszteletdíjakat, még a válaszokért is, ha egy-egy fél lapnál többre rúgnak.

D. J. Tessék a Hornyánszky-féle könyvkereskedéshez fordulni (Bpest V. Akadémia-u. 2.) és hivatkozzék arra, hogy a Nyrenek dolgozótársa.

Németh S. úr címét kérjük.

A növénynevekre vonatkozó válaszokat Fialowszki L. úr rendelkezésére bocsátjuk, s alkalmasint a Term. Közönyben fognak megjelenni.

Javitandó. A 399. lapon a találós mesék alá hibás jelzés került. Az a közlemény Kibédrről, Maros-Torda megyéből való, s beküldője Ösz János.

Beérkezett kéziratok. Bálint K. A legjellemzőbb magyar családnévek. Tájszók. — Bencsik B. Gúnynevek. — Szabó S. Adoma. — Tordai A. Gúnynevek. Nyelvművelés. — Vértess J. Katona-nóta. — Kertész M. Elbe. — Jenő S. A közhelyekről. Szólások. — Dóczi J. Tájszók stb. — Borbás V. Növénynevek megfejtése. Népdal stb. — Singer Ö. Nyelvújítási adatok. A NySzhoz. — Hevesi J. és Gerstmann S. Tájszók. — Gulyás P. Francia igenevek fordítása. — Heves K. Pótlás a megnyirbált szavakhoz. — Lágler S. Helyreigazítások.

Válaszokat küldtek: Belányi T., Gáldi M., Hevesi J., Kádár L., L. Keczer G., Kertész J., László I., Mészáros K., Molecz B., Varga I.

Beküldött könyvek. Petri Mór: Szilágy vm. monografiája. I. k. Kiadja Szilágy vm. közönsége. — Magyar könyvtár: Bródy S. Hőfehérke. Amerikai elbeszélők. Heltai J. Gertie. Faludi F. versei. Petőfi S. költeményei: Barátság és szerelem I. Rudyard Kipling: A dsungel könyve III. — A Szent István társulat kiadványai: Dreisziger F. Új m. ábc- és olvasókönyv 40. f. Vezérkönyv a Szent István t. új ábc-jéhez. 1 K 20 f.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lnyvi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

A SZENTIVÁNI ÉNEK.

(Vége.)

A kiházásító dal nemcsak ott volt ismeretes, ahonnan Kriza gyűjtései s az enyéme is származnak. Erdélyi (2:527) közöl egyet Csíkből is, melynek változata megvan nálam F.-Váraljáról. Bartalusnál (7:103.) van egy a Nyárad vidékéről. Az 1505-ből való virágének rokonaként idéztünk egy dalt, melyet Erdélyi Moldvából kapott. De megszólal ez a hangnem az Alföldön is, Hódmező-Vásárhelyen, a fonóban (Népkgy. 2:248). Mindmegannyi bizonyság arra, hogy e költés egykor általánosabb volt. Nagyon fontos volna megtudnunk: vannak-e vagy voltak-e másutt is a fonóban ilyen kiházásító vagy összeadó dalok. A Sz. É. és a virágének maradványait első helyen köztük kell keresnünk.

Itt van helyén megmondanunk, hogy a Tűz villog, nagy (*naj) ragyog kezdetű dal, melyet csak Krizából ismerünk mint refrénül alkalmazottat, természetesen szintén a Sz. É. *végéhez* tartozik, hiszen a Hajnal istenasszonyt dicsőíti. E nevezetes dálnak — szerintünk — folytatása is megvan a kiházásítók között. Ugyanis F.-Váralján és Korondon a Hëss páva, hëss páva (ered. Hej p.) kezdetű reggeli énekhez függed egy kiházásító dal, melyben a kedvesről — másutt szerelmi dalként önállóan is elékerülő — ilyen sorok vannak:

tükör a tűzheje,
gyémánt a házfődje sat.

Ennek többféle változata (Kriza 255. és 415, Erdélyi 1:417) s az a körülmény, hogy a leírásban ott, ahol a szeretőnek házát megemlíti, a jelző és a ~~verstagoló~~ különböznek, még elárulja, hogy eredetileg más összefüggésből való [Az én édesemnek | dombon *ülő* háza | hat karikán *forog* | csikorgós kapuja | boglár az ajtaja | stb. e. h.: *ül* a háza, *forog* csikorgós kapuja; később így is]; ellenben minden zökkenés nélkül csatolódik a

Tűz villog ének után, ehhez toldhatjuk még a később szerelmi dallá vált köv. sorokat:

[rózsa nyílik előtte s utána lilium.]

Éveg az ablaka,
aranyos ajtaja,
tükör a tűzhelye,
papiros a padja.

Papiros a padja,
bádog az asztala,
csillag az abrosza,
gyémánt a házföldje.

Szorosan ide tartozik — nem is hiába vegyült össze vele — a *pávaének*: Hej páva, hej páva, a kiházásitokban, helytelenül — mert egy más ilyen dal így kezdődik — hess páva. Krizánál nincs meg mint kiház. dal, de előttem mint olyant énekelték. A páva népköltésünkben a szabadító madár és azért lett azzá, mert a *nap madara* volt; innen népies díszítő művészetünkben is oly előkelő szerepe. (L. erről *Huszka J. Magy. ornamentika*, 4—6. és 11—12. l.). A páva megjelenése az égi világosság, a nap jöttét hirdeti; »fölszállott a páva vármegye házára« = fölsütött a szabadság napja, mert a napfényen szabad az ember s mert a börtön a sötétség helye; vö. *fekete* a. m. »börtön« egy betyárdalban (Csurgó, Somogy m., saj. gy.); továbbá a tömlöcnek ily jellemzéseit: »kiapad a szemem a *nagy sötétségbe*« vagy: »az én égő gyertyám kigyók-békák szeme« (Hetés, Somogy, s. gy.); vö. még ezt is: »meglátni isten szabad napját« (szólásmód) a. m. szabaddá lenni. A pávát mint a nap madarát ismeri más nép költése is, így a hazai rutén-ségé, hol a páva szintén roppant jelentőségre tett szert. (Vö. Nemes M.: Talaborvölgyi rutének kar. kolendái. Ethn. 11:226.) A mi népköltésünk, összehangzón a díszítő művészet hagyományaival, lépten-nyomon igazolja a pávának ezt a jelentőségét, bár újabban ez is — mint minden régiség — elmosódik. A pávaéneket megtaláljuk gyűjteményeinkben. (Erdélyi 1:5. és 6., Népkgy. 3:171, Bartalus 3:89 két vált. és ismét Erd. 3:136, újabb hozzá-költéssel). Legteljesebbnek mutatkozik az Erd. közölte első változat, de a többiek alapján ítélve az sem őrizte meg eredeti alakját, nevezetesen hiányzik az elejéről a sok esettel igazolt bevezetés: Hej páva. Ezt pótolva s más részeit a változatok nyomán módosítva, a szép költemény — legnagyobb régiségeink egyike — így szól:

Hej páva, hej páva,
császárné pávája!
Ha én páva volnék,
páva módon járnék.

Páva módra járnék:
jó reggel fölkelnék,
folyóvízre mennék,
folyóvizet innám.

Folyóvizet innám,
fenyőágra szállnék,
fenyőmagot enném,
szárnyam csattogtatnám.

Szárnyam csattogtatnám,
tollam rázogatom,
szép leányok szednék,
bokrétaiba kötnek.

Íme, a nap madara — mint a nap maga is — jó reggel a folyóra és a magas fenyvek csúcsára száll s innen hullatja le tollait, mint a nap lebocsátja sugarát. Ez ősköltészetinek tetsző hagyomány megérdemli, hogy további gyűjtések révén a most még rajta előmlő homályt fényre derítsük, ha ugyan teljes világosságot remélhetünk még e részben. A változatok följegyzésének helyeiből (Szabolcs m. és a Székelyföld) talán következtethetjük, hogy a dal közmagyar eredetű volt és még több helyt föllelhető lesz. Vajha mennél többen gyűjtenék a nemzeti hagyománykincsnek e szétszórt részeit, hogy ősalakjukat teljes egészükben fölfedhetnők! Szomorú, hogy napénekeink felől is sötétben kell maradnunk.

Világosabban fölismerszenek az *idegen hatás* nyomai Sz. É.-ünk dalain. Krizánál (249. sz.) olvasunk egy kih. dalt, melyet vele csaknem szó szerint egyező ily alakban találtam meg, F.-Váralján:

Város végén egy madár,	József uram oj kegyés,
Az ki engem oda vár.	Ném mođhassa [az ember]: mi rendés!
Vár', szivem, vár',	Hangos nyelve, mint a réz,
Én is oda ményék már.	S két szép széme réám néz,
Vár', szivem, vár',	Tudom: ném hējába néz!
Én is oda ményék már.	Néz', néz' szivem, néz'.

Az első versszak harmadik sorában *vár* h. Kr.-nál a felszólító mód -j képzője ki van téve: várj. Én is fölszólítómodnak tartom ezt az alakot, sőt a második versszak végén a *néz* ígét is, de azt hiszem, hogy mindkettőben a fölszólító képzője mind a szóvégi *r* és *z* miatt, mind a rákövetkező *sz* miatt lap-pangásba jutott, úgy hogy *vár* e h. való: *várj*, *néz* (pótló nyújtás nélkül) e. h.: *nézz*. A második versszak második sora végén *mi rendes* a. m. 'mily rendes'. A költeménynek dallamát első hallásra németesnek, vagy franciásnak éreztem. A hangjegyekre tétel után ezt a benyomásomat zenei szakértők is megerősítették. A vers tökéletesen egybehangzik a dallammal és tartalmilag a virág-énekekkel. *Madár* a. m. szerető. Vö. az újabb átalakítást a gömörmegyei Bátkáról:

Amott a szép zöld erdőben sétál egy *madár*,
Sárga lába, piros szája engem oda vár.
Várj szivem, várj sat.

(Bartalus, 5 : 103.)

A székeley dallam németessége egy másik költeményre hívta föl figyelmemet. Ugyancsak mint kiházásítót jegyeztem föl Enlakán a köv. dalt:

Széles viz a <i>Rajna</i> ,	Kár volna még neköd
keskény palló rajta,	véletlen meghalni,
nő mennyi réa Zsiga [Zsuzsa]	egy hitvány leányér [legényér]
beleesél róla!	magad elveszteni.

Változatát Bartalus is közli szintén Udvarhely megyéből, s érdekes, hogy ott a második versszak ismétli a *Rajna* folyónevet:

Kár volna még neköd
a *Rajnába* vesznöd.

Más változatok (Erd., Kálm., Aigner) már Dunáról énekelnek. De tudjuk, mily népszerű volt még 20—30 évvel ezelőtt:

Ugat a kutyám, a *Rajna*,
jön a szeretőm, a barna.

És ép így emlegeti a Rajnát még egy szegedi népdal, mely tartalmánál fogva régeinek látszik:

Sírdogál egy galamb	<i>Rajna</i> vize mellé
Nojé bárkájába,	hallik zokogása.

(Kálmán, Szeged n. 2:41.)

Ez az emlékezés a Rajnára nem lehet újabbkori; jele, hogy az újabb változatokban — mint említettük — a Duna nyomult be a *Rajna* helyére. A név és dal az erdélyi szászoktól kerülhetett, akikről ismeretes, hogy a *Rajna*-vidékről jöttek ide 700 évvel ezelőtt. A székeleyek átvehettek dallamokat a szászoktól és tovább adhatták a többi magyarságnak, mely a maga szerzette szöveggel megtartotta, míg az átadók elfeledték. Ámde a *Rajna* kutyánévnek országszerte elterjedt nagy népszerűsége, mást bizonyít. A németek tudtomra sehol sem nevezik kutyájokat a *Rajnáról*. Nevezik-e folyamokról egyáltalán? Nincs róla tudomásom. A székeley dal, mely a Rajnát énekli, dallamában a királyfi balladával rokon, tehát nem német; de a német folyóról egészen helyes adatot közöl: *széles víz*. Ezt bátran a helyi szemléletre vihetjük vissza, s akkor a dal keltét arra az időre tehetjük, mikor még őseink egészen a *Rajna*ig táboroztak. A tábori élet, a hadviselés pihenői mindig dalt teremnek; a hadi foglyok — kivált a nők — messze földre, az új hazába is elvitték honi dalaikat és meséiket. Bizonyára nem ok nélkül hozza kapcsolatba a tábori élet dobzódásaival Magyar István (Az országokban való sok romlásoknak okairól. 177. l. Sár-

várott, 1602. Régi M. Költ. 1:340) többi közt a virágénekekben való kedvtelést és nem hiába vádolja ezzel éppen a franciákat és gallusokat: »fertelmeskedik az Francuz, az *Gallus virágéneket fű*«. Eleink kétségkívül sokat szereztek hozzá saját ősi dalkészségükhöz a többi nemzetektől, s virágénekeiket a német-francia forrásból bizonyosan mindjárt eleinte is gyarapították, mikor e népek közt és földjükön föltűntek. Az ily úton fölvett külső hatások jóval mélyebb nyomokat hagytak népköltésünkben, mintsem az eddigi kutatók sejtik; főleg népballadáinkon — még a versidom tekintetében is — rengeteg a német népköltésből átszűrődött hatás. E legrégibb korból valónak tartom a Város végén egy madár kezdetű költeménynek *dallamát*; a vers utólag készülhetett a dallamhoz, s nincs rajta idegen íz. A dallam tehát ősnémet (X—XI. évszáz), s ezen a réven Sz. É.-ünk a nagy németség zenei költésének egy rendkívül becses hagyományát is fönntartotta.

Némi oláh befolyást mutat Krizánál a 260. sz.: *Uppá cuppá féltekenyő*, férhöz mönt a szömétmerő. A két első sor kétségkívül átírása egy oláh tánc-szónak:

Hop cup,	Feri din cale,
pui de lup!	să mă duc.

(Vö. *Maidan O.*: Egy magyar gyermekversike. Ethn. 1:113.)

A többi azután független ettől az oláhos bekezdéstől. Épp ilyen azonban egy másik, nálam két változatban meglevő kiház. dal. Ez Krizánál (264. sz.) így kezdődik:

Oh én édes karujkám (a. m. karvalykám).

Ellenben nálam az egyik változat eleje:

Háj, háj, édes károjkám,
Sugárszárnyú sujmocskám (a. m. sólymocskám),
Száj le bátran karjaimra. Stb.

Ez — a karuj, karvaly félreértésével — átment a bodrogközi táj költésbe ily alakban:

Hajja kedves Károjkám, stb.
 száj le bátran karjaimra stb. (Saj. gy.)

Rontásra mutat, hogy az első sor *hallja*, a második *szállj le* alakot használ. Az én másik székelv változatomban (Enlaka) *Aj haj* édes károjkám van. A bekezdés talán így volt eredetileg; *aj haj* megfelelne a többi magyarságnál gyakori *ej haj* ket-tős indulatszónak, míg az egyszerű magyar *ej*-nek a székelyeknél

aj felel meg. Valószínű azonban, hogy itt az oláh *hăi, hăi* ,gyere, gyere‘ szóval van dolgunk s ebből alakultak az id. változatok. A *kedves* jelzőt eredetibbnek tarthatjuk az *édes*-nél, mert alliterál a karuj-jal, mint a második sorban sugárszárnyu a sulyommal. A dalnak egyéb tartalma ellen magyarság szempontjából nem tehetünk kifogást, de a dallam oláhos. (L. Bartalusnál: 3:32.)

Továbbá Firtos-Váralján följegyeztem egy kiházásító dalt, melyet a Hej páva módosított dallamára énekelnek:

Égom fércsiám	Én azt mégtészem:
csércsē domiám,	Katit [Mózsest] elvészēm,
ége a vize labodára,	ötet küldöm a dolgára,
dukafali rétre.	magam léfekszem.

Az első versszak 1—4 sorával összezseng:

Égő dorbinyán
totesz pojemán,
igla-bigla libigláré,
Dinnyét ettem, fáj a hasam,
csuhajláré hopp!

(Kiss: 44.)

Az érthetetlen kezdősorok eredetileg talán latinnyelvű ráolvasót tartalmaztak és oláh közvetésen átmenve (*circa* > *csērcsē*?) jutottak a székelységhez és az alföldi magyarsághoz.

De míg evvel bajosan tudunk zöld ágra vergődni, könnyebb dolgot ad egy Firtos-Váraljáról nálam két változatban is följegyzett kiházásító, mely egészen világosan a középkori vagy későbbi barátköltészetre vall mint forrására (A vált.):

Déánához indulék,	A Déána, mint páva,
Déánához indulék,	ékes nimfán [? nimfa h.] sétálva,
s nagyfáradva,	rózsa közt,
megbágyadva,	villa közt
hogy oda játék:	magát mulatja. Sat.

A B vált. meg az Emlékezzünk régiekről Deus—Dézs etimológiájával így kezd:

Minapába *Deusba*,
Déánához indulva, nagyfáradva, sat.

A vége párbeszédes kiházásító dallá alakul. Ez a példa megfelel annak, amit az Erd.-féle énekek tárgyalása rendjén többször észleltünk, hogy az egyház keze nagyon is belejár a pogány eredetű népi hagyományt mindinkább átalakító folyamatba. A görög-római isteneket az egyház nem tartotta veszélyeseknek, s amint látjuk, őket iktatja be, hogy a honi pogány istenek

templomait velük lerombolja. És ez sikerült is neki. Sokkal nehezebb most nekünk a tört részekből a régi formákat újra összealkotnunk.

Annak a kis magyar szigetnek, mely ott a Zoborhegy alján ezer év óta, mint hullámok közt a szirt, fenntartotta magát és a hü székelység történeti fejlett érzékének, amely tudatosan ápolta a hagyományt: e kettőnek köszönhetjük, hogy az ősi múltból származó egyik legszebb, legérdekesebb szellemi kincsünket, a Sz. É.-et, ennyire is sikerült megvilágítanunk. Szolgáljon ez az eredmény buzdításul, hogy a népnyelvi hagyományok mezején a tallózást ezentúl is híven folytassuk. Csak ha népköltésünk összes termékei, valamennyi változatukkal együtt, birtokunkban lesznek, akkor remélhetjük, hogy majd tisztán látunk ott is, ahol ma még hozzátetésekre vagyunk utalva.

Tárgyilag ez ősi hagyományunk megértését, most még fönmaradt homályosságainak eloszlatását nagyban könnyíteni fogja majd a velünk együttélő és szomszéd népeknél ismeretes rokon hagyományok összehasonlító vizsgálata. A tót és a szerb-bolgár népköltés idevágó részében sok hasonló vonás van a mienkkel, így a kiházásítás egészen olyan mint nálunk. Az erdélyi százszok Sz. É.-e ellenben a mienktől teljesen elüt. Mindezekre most nem terjeszkedem ki. Ezúttal a magyar hagyománynak csak a legszűkebb keretben való ismertetésére kívántam szorítkozni. További gyűjtés nélkül a hasonlító kutatás sem mozoghat eléggé erős alapon.*

VIKÁR BÉLA.

* H. O.-né visszatér a szilvára (30 : 436) s most már csak abba kapaszkodik bele, hogy a leány nem *kacsintani való*, hanem igenis szeretni való, ölelni való sat. Hát persze, a főnévi igenév rendesen szenvedő értelmű. De csak rendesen. Korántsem mindig. A leány lehet *férjhez menő* is, de *férjhez menni való* is. A dologtalan ember csak *szájtátni való*. A macska *egeret fogni való*. Az erdőkerülő *erdőt kerülni való*. Az agár *nyulászni*, a vizsla *madarászni*, s a leány *kacsintani való*. (Vö. még: *kereskedni való portéka*, Mikes: MulN. 309. *táncolni való kedvem van*, Pet.: Falu v.; *erőt vett ríni való kedvén*, Arany: Toldi 6 : 13.) A helyes kiegészítésnek próbája lehet, ha föloldjuk a főn. igenevet a neki megfelelő ragos főnévi alakra:

Két szem sz. durrantásra —
barna kis lány kacsintásra (t. i. való).

H. O.-né továbbá irodalmi adatot kíván tőlem. Hát az ő pesztonkája irodalmi adat? Mindamellet megmondhatom neki, hogy adatom Gödöllőről és 1890-ből való; a *pattintani* változatot pedig Somogyból, Kaposvár vidékéről 1890 körül jegyeztem föl. Egyéb adatok:

Két szem szilva velencei —
kik lesznek a kend vejei! (Magyar S. gyűjt., Csengőd, Pest m.)

A TAGADÁS NYELVÜNK BEN.

V. Az ige módjai a tagadásban.*

Az ige módjainak tagadó mondatokban való használata nem sokban különbözik az állító mondatokban megszokott használatuktól. Így a feltétlen jelentő mondatban, — akár fő-, akár mellékmondat — rendszerint jelentő módú igét találunk tagadás esetén is; p. Im szebb, *honnem* előbb *vala* Kat. leg. 3314. Ily mondatokban a tagadó szó: *nem*.

Ha a tagadó mondat feltétesen jelentő, akkor feltétes módú igét és ugyancsak *nem* tagadó szót használ nyelvünk; p. Búza virág én virágom, mást aranyért *nem szakítnék*. (Tompá).

Ha a tagadó mondat az állítás módjára nézve nem kívánó, akkor az ige módján kívül, a tagadó szó rövidebb alakjával a *ne* szóval is feltüntetjük ezt. — A feltétel nélküli kívánó mondatnak igemódja a felszólító mód; p. *Ne légy* életteddel könnyelműen játszó. — Ha a feltételes kívánó (vagyis óhajtó) mondat egyúttal tagadó is, akkor a kívánás a tagadó szó kívánó alakjában, a feltétesség pedig az ige módjában nyer kifejezést.

P. Csak *ne volna* gyenge szárnya, oly kegyetlen megkuszálva. Ar. Oh volna bár kiégve keblem s többé *ne éreznék*! Ar. Volnék kis pacsirta... majd elszenvedülne boldog csalódáson, édes álom lenne — *ne fájna* bukásom. Ar.

Az óhajtó mondatokhoz közelálló szemrehányás-félét

A kép itt is a szemre vonatkozik: nagyon kacsingat a leány, sok veje lesz az anyjának. Továbbá:

Két szem szilva, érett kökény —
egy menyecske száz lányt megér.

(U. a., u. o.)

A két szem szilva és a [két szem] *érett* kökény a menyecske szeme. (Vö. a dió-ének magyarázatát: Ha a dió megéri; továbbá: Az én rózsám *kökényszeme*. Somogy, s. gy.) Vaksi (fél-) szemre vagy sandaságra céloz gúnyosan:

Egy szem szilva, két szem szilva —
kopasz százú [vagy: gamalábú] csizmadia.

(U. a., u. o.)

H. O.-né, ahelyett, hogy e változatokat *egybevetné*, őket egyszerűen *elveti* s az előtte ismert egyetlen változatra esküszik. Ez mutatja, hogy laikus a folklóre-ban. A költő és esztetikus beszél belőle. A folklóre pedig nem egyéb, mint alkalmazott nyelvészet, mely számba veszi a népnyelv-hagyomány összes alakjait s a nyelvtények megvizsgálása alapján igyekszik eredeti értelmüket, értéküket és alakjukat helyreállítani. Azt, hogy a népdal változik és ennek folytán romolhatik is, tudjuk mindnyájan. Vannak benne sokszor meg nem fejthető rejtvények. De azért a folklorista, ha nem ért meg egy népdalt, nem fogja rá, hogy nincs értelme, hanem azt fogja mondani: »nem értem.« Furcsa is föltenni a népről, melynek dalait egy Petőfi csodálta, de bármely népről is, hogy értelem nélkül dalol. Az értelem

* Az első négy szakaszt l. Nyr. 29. k.

kifejező és a megengedő mondatokban a föltétes módot szintén *ne* előzi meg.

P. Ne fogadták volna el a régiek a száraz szórszálhasogató mintákat. (Nyr. 6:458. Sz. G.) Ne bízták volna rá! — Megengedő mondatban: Hisz az előbbi az utóbbinak napfényre kerülte óta akár *ne* is lehetne. (Nyr. 8:52. Sz. G.)

Lássuk már most, hogy a tagadó szó kétféle alakja, miként oszlik meg az igemódok mellett a tagadva kérdő mondatban. Hogyha ez jelentő, akkor a jelentő, ill. feltétes mód mellé a tagadó szónak teljesebb *nem* alakja járúl; p. *Nem látod* Árpád vére miként fajul? Berzs. *Nem bántad volna* meg? — Ha az ily mondat kívánó, akkor ugyan nagyobbára *ne* a tagadó szó alakja, sőt feltétlenül kívánó mondatokban mindig is az, de az óhajító kérdésekben inkább *nem*, talán azért, hogy ez által más-fajta kérdő mondatoktól, melyekben *ne* a tagadó szó, meg legyenek különböztetve, p. *Nem ennél?*^{*}

Lássuk már most a módok és a tagadó szó kétféle alakjának használata különbözik-e a tagadó mellékmondatban a főmondatban megismert használatuktól? Végezzünk előbb ez utóbbival, hogy azután átmehezzünk jelen fejezetünknek fő tárgyára, az ige módjainak tagadó mellékmondatokban szokásos használatára.

A tagadó szó alakját a jelentő és felszólító mód előtt már ismerjük. Ingadozás, ép úgy mint a főmondatokban, itt is csak

metlenség vagy nem népi eredetű, vagy romlás, melynek értelmes kiinduló pontját keressük és többnyire meg is találjuk a folklóre összehas. módszerével.

S ez a megjegyzésem szól Belányinak is, aki szintén a pesztonkát karolja föl és szintén nem lát értelmet a szilvában, sőt a népdalt egyáltalán csúnyául leböcsüli (30:485). Egy bpesti *műdallal* (Ritka búza sat.) cáfol rá a népdalra! Hát illik ez? Hozzá még azt a műdalt is ok nélkül támadja, mert van biz annak magához való értelme. Az első sor ugyanis azt teszi, hogy: van ritka búza, ritka árpa, ritka rozs; a második pedig, hogy: van takaros kis lány és az is ritka. A ritka szónak kétféle jelentése szójátékot ad. Ez persze nem nyelvtani, hanem elég jól eltalált folklorisztikai, népköltés-tani mondat szerkesztés. Petőfi ennek a nagymestere irodalmunkban, s éppen azért őt szintoly kevéssé értik meg nyugaton, mint nem értik nálunk sokan a magy. népdalt, mihelyt elüt az irodalmi alakoktól. Így jár a szintén sokszor ártatlanul gyanúsított »Káka tövén költ a ruca« is, amely t. i. szintén nem népdal (B. Szabó Lajos írta Debrecenben, 1846 táján). Értelme: hogy a ruca káka tövén költ és hogy a búza jó földben terem, azt tudom (ismerem); de hogy a hű leány hol terem, hol költik ki, azt nem tudom. Kell-e dalban több értelem?

V. B.

* Az oly kérdő mondatok, melyek csodálkozást, kételkedést fejeznek ki, *ne* kötőszóval és az igének ugyancsak feltétes módjával alakulnak. Névmás-talan kérdésben tehát a *nem ennél?*-féle mondat óhajtást (nem óhajtasz enni?), a *ne ennél?* kérdés azonban csodálkozást, meglepődést fejez ki, mint p. ily alakban: te *ne* ennél? E szabályt azonban nem merjük általánosnak

a feltétes mód előtt lesz. Ha a mellékmondat igéjében óhajtás van, akkor mindig *ne* a tagadó szó.

Kértem Marcit az egekre, hogy *ne* menne Fegyverekre (Erd. népd. 190.). Adná Isten, ezt példákkal *ne* próbálnók (Pázm. Pr. 1109—10.). Hogy a monárkia síkra szállhasson, szükséges volna, hogy *ne* kellene félnie Németországtól. (Pesti N. XXVII:259. Sim. p.) — Ugyanígy óhajtást kifejező célhatározó mellékmondatokban: Bárcsak az a hajnal sokáig tartana, hogy a szerelemnek vége *ne* szakadna. Szűből kívánhatom köztetek fekünném, Ti szerencséteket hogy *ne* irigyeném. Zrínyi 4:33. Jobb volt volna az embert úgy teremtenie, hogy bünt *ne* tehetett volna. Tih. c. 201.

A félést jelentő ige vonzotta mellékmondatban mai nyelvünk a félelem okát fejezi ki, szemben a latin nyelvvel, mely a célját akarja feltüntetni. A régi magyarságban ez ige szerkezete azonos volt a latinéval. Hol ugyanis manapság a mellékmondat igéje jelentő módú és pozitív, ott a régebbi nyelv feltétes módú negatio ígét használ és a tagadó szónak *ne* a formája:

P. Az fayedelem kedeg feelueen hog egebek es *ne* fordulnanak cristus-hoz paranchola zent margyt azzonnak nyakaat vagny (Corn C. 332.) S ha mondotta volna, hogy meghaboroltatott, feluala, hogy *ne* mutatna gonoz peldatt. (EhrC. 15.) De ew feluen hogy valamyt nagyot neky *ne* vettne (EhrC. 11.).

Később látni fogjuk, hogy a legújabb nyelvhasználat nem egyszer szintén kifejezi a féléssel járó érzelmet. Hogy e szerkezet a régiségben latin hatás-e vagy sem, arról ugyancsak később.

mondani, mert például e két mondatban »mi *ne* mennénk fel a dombra?«, hol az óhajtás jutott kifejezésre, s ebben »mi *ne* mennénk fel a dombra?« melyben csodálkozás, ellenmondás a mondat célja, nem a tagadó szónak, hanem csupán a hangsúlynak különbözősége tünteti fel a különböző értelmet.

Névnémas kérdésekben általában használtabb a *ne*, de azért előfordul a *nem* is. Így Kicska Emilnél például (Nyr. 20:438) mind a kettő egymás után: »Avagy ki *nem* ismerné az efféle kifejezéseket?« alább pedig: »Végre ki *ne* ismerné...? *Nem* van a CornC. 2. lapján is: Ha cristus my atyankfya ky az yz mariatiol zvletet. tahat myre *nem* volna my anyank az aky zolte amy atyankfyat cristust? A legnépiesebb adatokban *ne* ilyenkor a tagadó szó: Otthon is én tartom egész házat rengybe, Mér' *ne* illenék a menyecske rengybe? (Palóc) Ki *ne* nevette volna, amidőn a sátoromon keresztül térdig-érő patak folyt el. Mikes 58. Iluskám, hogyne volnék én halovány? Mikor szép orcádat utolszor látom tán? Pet. Ján. vit. Hogyne sírnék szép szűz Márja. Mikor anyám föld gyomrába? (Csik m.) *Hogyne* tojna, mikor liba? (Erd. közm.)

Ez a *hogyne*, *hogy is ne!* magában is használatos erősítő (állító) vagy gúnyos (tagadó) felelet gyanánt *hogy is ne!* Ugyancsak felelet gyanánt is használjuk a *dehogynem!* kifejezést. E szónak manapság első elemén a *de* szón van a hangsúly, régebben azonban, mivel a kifejezés kérdő eredetű, a kérdő *hogy* szó volt hangsúlyos (hiszen nem egyszer élünk még ma is e kifejezéssel eredetibb hangsúlyozásában). De hangsúly eltolódásával e kifejezés elvesztette kérdő alakját: Szabó Vilma nem fáj szived? *Dehonnem fáj!* (Nyr. 6:240. Som.) Azt mondod, Christus Judast ecclesia kövételre nem ítélte. *De hogy nem*, hiszen azt mondgya néki: Jaj annak az embernek (Díosz. Delib. I. 36.) — Vö. még: *Honnem* olvasztatok, mert... fyrffyw es azonallat zerent teremtette hűket? (JordC. 413.) A névmástalan kérdéseknél említett az a különbség, mely gyakran a *nem* és *ne* használata között teendő, sokszor névmásos kérdésekben is előáll. *Mér' nem ennél?* körülbelül azt jelenti: mér' nincs étvágyad? *Mér' ne ennél?* ellenben e helyett van: *csak egyet!*

Itt csak a tagadó szó rövidebb alakjának használata kedvéért említettük e régi szerkezetet és ez a mellékmondatban kifejezett negatív óhajtasból könnyen magyarázódik. Példáink között állító alakú mellékmondatot, tehát olyant, melyet mai nyelvünk negatív igével fejezne ki, nem találunk.

Ahol a régi nyelvhasználat a latin nyelv hatása alatt jelentő helyett feltételes móddal él, ott *nem* a tagadás alakja: p. Oh azónóm maria ol' nag' keserőség es zomorosag, hog' *nem* mernem meg mondanom. (VitkC. 75.) — Feltűnő, hogy oly mondatokban, melyekben a feltétes mód felszólító helyén van, sokszor szintén *nem*-et találunk *ne* helyett, p. mundóa neki, merett *nem* enneik? (H. B.) kere ew hordoyat: hogy ezt senkynek meg *nem* yelen-tene: Es hogy ewtet *ne* keresne hanemczac husuetnapyan. (EhrC. 27.) Természetesen általánosabb a *ne*, p. es meg hagyak neky, hog' többbe oda *ne* menne. (SándC. 26.)

Tagadó főmondat után következő mellékmondat igéje igen gyakran feltétes módú. Ha ez az ige negatív, akkor a tagadó szónak mai nyelvünk inkább rövidebb alakjával él (l. Nyr. 1:200 Kriza).

P. Nincsen olyan pusztá inség, hogy magának benne a halandó egy tenyérynki zöld virányt *ne* lelne. (Ar. Enyhülés.) Nincs isten ollan áldott napja uram, hogy eéken rajta *ne* vuóna a szerszám (Göcsej). Hanem tudom isten nem hányhati sönki a szömmöre, hogy *ně* lött vóna nálunk tisztosság is meg embörség is. (Szeged v. Nyr. 4:421). De akad példa a *nem*-nek ilyenkor való használatára is, p. Lehetetlen, hogy *nem* tudnád. Nyr. 1:150 (de: Lehetetlen, hogy *ne* tudnád Nyr. 1:144). Nincs az a nyomás, melyet ök elviselni *nem* tudnának (Friss Ujság 1899.).*

A régi nyelvben ilyenkor a *nem* járatos.

P. Nincs szó, sem tartomány, holott ez tudomány *nem* prédikáltatnék (MA. zsolts. 45). Mi vagyon, uram valami oly állat, hogy ki tied *nem* volna (VirgC. 44).

Feltűnik, hogy még Pázmán is kizárólag a *nem* alakjával él ily esetekben (l. Kiss Ignác ért. NyK. 15:232). P. Nincs oly rossz kert, melyben valami fű *nem* volna; nincs oly rossz könyv, melyben semmi jó *nem* találtatnék. (Préd. El. VII). Ki látott oly méltóságra jutott embert, ki nagyobbra *nem* kívánczozott és igyekezett volna. (Pr.)

Áttérünk a tagadó mellékmondatoknak igemódjaira.

A szíves olvasó talán emlékszik még bevezető fejezetünknek részére, hol a föltétes módról azt mondtuk, hogy magában is jelezheti az állítás valótlanságát és hogy így helyettesítheti a tagadást. Az ott felsorolt néhány ily eset közt leginkább mellékmondatokban láttuk e jelenséget, így például ott, hol tagadó főmondat után, *nem* kívánjuk a tagadó értelmet a

* »Lehetetlen v. nem hiszem (v. nem lehet feltenni stb.) hogy *ne* tudná és l., hogy *nem* tudná: mind a kettőt mondják, de az utóbbi szokatlanabb.» Antibarb. 54.

mellékmondatban is határozottan, tagadó szóval kiemelni, hanem beérjük a feltétes móddal való egyszerű jelzésével is. E mondat: „anélkül megy el, hogy *köszönne*” egyértékű evvel: „úgy megy el, hogy *nem* köszön.”

Föltétes módú az oly mellékmondat igéje, melyet utóidejűséget jelző kötőszó, különösen a *mielőtt* kezd meg, azért, hogy evvel a cselekvést olyannak tüntesse fel, mely »lehetőnek, bizonytalannak (megtörténhetőnek) vagy lehetetlennek (meg nem történő, v. meg nem történtnek) van kimondva«; szemben az olyan mondatokkal, melyekben a *mielőtt* jelentő móddal kapcsolandó össze annak jelölésére, »hogy a mellékmondat cselekvése tény, vagy tényként van kijelentve, azaz ha megtörtént, v. mint történő v. történendő van elétűntetve« (Szarvas G. Nyr. 6:398). A föltétes módnak ez esetben való használata a mellékmondat cselekvésének a főmondat cselekvésével szemben való negatív voltát, meg nem történtét jelenti. A nép nyelve, mely nem igen kedveli a függő mondatokat, ilyenkor az egész mellékmondat helyén csakugyan tagadással él (Sim. MKszók 3:67); p. Az a virág, melyet adtál, *el se hervadt*, már elhagytál (Népk. Gy. 3:119.): *mielőtt* a virág elhervadt volna. Sőt előfordúl a *mielőtt* kötőszóval kapcsolatos negatív állítás, vagyis *nem*-re következő jelentő módú ige a föltétes helyén; p. De kérlek, gyümölcsöt vajjon mely fa hozott, *minek előtte* még meg *nem* virágozott (B. B. 80. Simonyi példája). — A föltétes mód jelen idejű alakja lehetőséget, múlt ideje lehetetlenséget fejez ki ezekben a mondatokban. Szarvas példája a lehetőségre: Ha ügyeim engedik, meglátogatlak; *mielőtt* azonban ezt *megtenném*, megvárom, hogy szavadnak ura légy. A lehetetlenségre: Nagy Sándor hirtelen kimúlt, *mielőtt* messzevágó terveit *végrehajthatta volna*. — Oly esetekben is, melyekben »a mellékmondat cselekvése tény vagyis történőnek v. történendőnek van elétűntetve,« gyakran előfordúl a föltétes mód; p. *mielőtt elvált volna* tőle, azt mondja neki (Mer. Dun. népm. 3:52). Szarvas Gábor a föltétes módnak ily használatát latinosságnak mondja (Nyr. 2:396), Simonyi (M. Ksz. 3:68) e mellékmondatok tagadó mellékértelméből magyarázza a föltétes mód használatának helyességét és arra hivatkozik, hogy a *scribat* alaknak a magyar mondatban, nem az ilyenkor használt *írna*, hanem *írjon* felelne meg, a latinban szokásos *scriberet*-nek pedig, ha igazán latin hatásról volna szó, nem a szokott *írt volna*, hanem *írna* volna a megfelelő fordítása. A fölszólító módnak használatát e mondatokban Simonyi is latinosságnak mondja.

A *mielőtt*-éhez hasonló megbírálás alá esik a *mire* kötőszóval kapcsolatos feltétes mód (M. Ksz. 3:75). P. Mire a fényes nap háromszor felsütne — hejh! magyar lobogó lesz oda feltűzve! (Thaly. Ad. 2:118). *Amire* haza *érnél*, feleséged leomlik, fia lesz. (Népk. Gy. 3:488.) — Ugyancsak *mielőtt* helyén állhat még a *míg* kötőszó. (M. Ksz. 3:94. vö. Nyr. 24:37.) P. Menjünk, *míg* elérne. Míg reá sújtottam volna, hallom messziről, hogy...

(Krizsa Vadr. 430). Hogy a nép nyelve ritkábban él e kötőszóval és inkább főmondati szerkezettel helyettesíti, azt már fentebb érintettük. — Vass B. Zrínyiász mondattana (Nyr. 13:173) című cikkében Zrínyi nyelvének azt a sajátosságát említi, hogy a *mielőtt* kezdetű mondat gyakran, az *előbb*, *hogysem*-féle kifejezéssel van körülírva. E kifejezésben a tagadás is érvényre jutott és előfordul egyebütt is a régiségben; p. *eleztebb* lelkébe fogadá, *hოდnem* mint testébe (TihC. 269).

Egyenetlenek összehasonlítása esetén, a hasonlító, vagyis eredetileg tagadással kiemelt tagban, tehát a mellékmondatban az igének mindhárom módját használja nyelvünk. Oly esetben azonban, mikor a mellékmondatnak igéje nincsen, manapság úgyszólván kizárólag *mint* a kötőszó, s a tagadás nem jut benne kifejezésre. Ez esetben, mely már azért sem tartozik megfigyelésünk körébe, mert a tagadáson egészen kívül esik, jelentő az ige módja. Ugyancsak jelentő a hasonlító mellékmondat igéjének a módja ott, ahol a kötőszó tagadó alakú ugyan, de a két mondat igéje azonos vagy legalább rokonértelmű és ilyenkor a mellékmondat igéjét néha nem is ismétljük.

P. még nagyobb veszedelem történhetik mint *esék* (Lev. 166). Ők sokkal különben hisznek, hogy sem amint akkor *híttének* a hivek (Pázm. öt lev. 287.). Im szebb honnem előbb *vala* (Kat. leg. 3314), miért inkább meg nem ítél, mintsem így *vesztettél*? (Amadó versei 33. L. Sim. M. Ksz. 3 : 188. és 2 : 101).

A *mint* (ment) kötőszó ugyan használatos volt egyenetlenek összehasonlítására a régiségben is, de mivel a *honnem*, *hogynem* kötőszó épen általa szorult ki fokonként a használatból, okunk van azt hinni, hogy eleinte csak egyfokúak összehasonlítására élt vele nyelvünk, a *honnemmel* pedig egyenetlenek összehasonlítása esetén. *Hogynem* legtöbbször feltétes móddal járt.

Ha a két mondat igéje különböző, akkor rendesen két cselekvés van egymással szembe állítva, még pedig úgy, hogy a főmondat »cselekvésének bizonyos fokát« állítjuk, a mellékmondatét azonban már a kötőszóval is tagadjuk (mintsem, semhogy, hogysem, semmint, hogynem stb.). A mellékmondat cselekvésének a főmondatéval szemben mutatkozó valótlanágát, bizonytalanságát vagy kétes lehetőségét pedig még külön is jelezzük avval, hogy gyakran feltétes módot használunk benne.

P. Sokkal régibb, mintsem hogy a kolostornak alkalmasint a XV. század közepénél jóval későbbben esett helyreállítása után *lehetne* tenni. (Volf mond. Ny. ET.. VII : XII.) Büszkébbvala, mintsem *türne* olyan dolgot, hogy a világ előtt ne legyen ő boldog. (Ar. TSz. 125.) Mincsább érted *szomorkodnám*, inkább hideg vizet innám. Udv. m. Nyr. 8 : 168. Mincsem *köszöntvóna*, inkább féré tartotta az órát (u. o.) Mert incab kerestem kedvet az en testemnek etelben italban... *hőg* nem ment az isteni zolgalatra *attam volna* az en testemet (Vitk. C. 27). Keonyeben lagyulhatnak meg az keo... *hogynem* mynt az leannak elmeye *megrontathatneek*. (Corn. C. 262.)

A tagadás egybeolvadt magával a kötőszóval, úgy, hogy hangsúlya elvesztével a mondat értelmére, szórendjére vagy egyéb.

szerkezetére befolyása nincsen. Ezért érzi a nyelv e mellékmondatok újabb tagadósításának szükségét. — A tagadószó ereje e kifejezésben már oly kevéssé érzik, hogy pl. a *mintsem* székely alakjában majdnem nyoma veszett (*mitsább*). Annál tevékenyebb e nyelvjárásban az a tudat, hogy a főmondatban valami középfokú melléknévnek, határozónak leggyakrabban az *inkább* szónak kell lennie, annyira, hogy ez *inkább* szó hatása alatt a hasonlító szót is a középfok jelével látták el. P. *Mincsább* haza vinné feleséginek, inkább megissza. (Nyr. 8 : 168. Udvh.).

A kérdésben forgó tagadásos kötőszókkal kezdődő mondatokban végre a felszólító módú ige is járatos. A főmondat igéjét ugyanis mindig valamely fokozott határozó (*inkább, jobban, könnyebben, különben, többet* stb.), vagy fokozott melléknév kíséri és így az állítás fokozott mértékével szemben, a mellékmondatban nyilvánuló állítás könnyen a főmondat cselekvésével ellenkező felszólításnak, követelménynek tűnhetik fel, melyet már a kötőszóban is megtagadunk. E mondatban tehát: Inkább éposztittánám magamat, mincsábbhogy (mintsemhogy) véle egy házba éjek (Udv. h. m. Nyr. 8 : 158), a mellékmondat mintegy valakinek azt a felszólítását tükrözteti vissza, »hogy vele egy házban éljek«. Ha e mellékmondatot kérdő főmondat alakjában használom, akkor az előbbi összetett mondatnak értelme semmiben sem változik, a kérdő mondat igéje pedig felszólító módú lesz: Véle egy házba éljek? Inkább elpusztítánám magamat. Ugyanily módon más mondatokban is:

A Lipótváros lakói ezután is szívesebben járnak az Operába és a Víg-színházba, *semhogy* a magyar akadémiai műzsát... *hallgassák* rossz előadásban. (Esti U. 1899 : 147. Mintha a mellékmondatban meg akarnók tagadni ezt a felszólítást: azt a műzsát *hallgassák*!) Jobb volna, hogy ne es látná, mincsemhogy így *kapj* (beteg). Nyr. 8 ; 168. Hocesem a Palié *legyen* ez a hét ökör, inkább nagyot tennék. (Nyr. 7 : 323). — Egyébként is tagadó mellékmondatban: Hevesebben érzem ennek igazságát, *mintsemhogy* ne *kivánjam*, hogy erről tégedet meggyőzhesselek. (Kaz. Diog. 23. Sim. péld.)

Mivel egyenetlenek összehasonlítása esetén igen gyakran feltételes móddal is élünk, a tárgyalt esetekben is felcserélik a felszólító módot a feltétessel, különösen akkor, mikor a főmondat igéje is feltétes módú: p. *mintsem* veled táncolnék, inkább tőket bütülnék. (Nyr. 7 : 471). — Ugyanígy, ha a főmondat igéje felszólító módú, a mellékmondatban is jobban hangzik a felszólítás:

P. Jobb, hogy elevenen szolgáljunk, hogynem meghalvánk, kárát *szenvedjük*. (Bécsi C. 14). A halál jobb semmivé tegyen, semmint szívem másé legyen. (Dayka 64). Jobb teneked *hogy* eg eluezien te tagid közzöl, *hogy* nem mendi te tested ereztessék pokolba. (Müncsh. C. 22). Inkább a mit kérünk, abból se aggyanak, hocsem az éneklők, futva szaladjanak. (Nyr. 13 : 57).*

* Ha a hasonlító mellékmondatra más felszólító módú mondat következik, akkor a hasonlító mondat igéjét inkább feltétes módban használjuk, p. Inkább elmegyek, *semhogy engedném*, hogy így *bánj* velem.

A felszólító múlt időt ilyen esetekben nem igen használjuk és vagy beérjük avval, hogy a befejezett cselekvés a főmondatban már ki van fejezve és a mellékmondatban felszólító jelennel helyettesítjük, vagy pedig --- igen gyakran --- a feltétes múlt járja; p. Mintsem *köszönt vóna*, inkább fére tartotta az őrá. (Nyr. 8 : 168).

A föltétes módnak egyenetlenek összehasonlítása esetén való használatát már fentebb megokoltuk. De az említett tagadott kötőszók egynémelyike, de különösen a *semhogy* más magyarázatot is megenged. Ez a kötőszó elemeire bontva (*s nem hogy*) oly alább tárgyalandó mondati szerkezetet tüntet fel, melynek első tagja a *nem* kihagyásos főmondatnak, másik tagja *hogy* oly mellékmondat bevezető kötőszavának tekintendő, melynek igéje a tagadott főmondatra való tekintettel (l. alább) föltétes módú szokott lenni; p. Büszkébb vala, (s)nemhogy *túrne* olyan dolgot. Inkább elmegyek, s nem hogy *engedném*, hogy így bánj velem.*

* A hasonlítás világosabb jelzésére e kötőszó elé még *mint* is járult: *mintsemhogy*, s ebből a mellékmondatot eredetileg bevezető *hogy* el is maradhat: *mintsem*. A hasonlító *mint* az előbbieik érvényben maradása mellett közibe is kerülhetett e kötőszó elemeinek: *semmínhogy*, és a *hogy* gyakran innen is elmaradt: *semmint*.

Az egyenetlenek összehasonlítására szolgáló tagadó alakú kötőszóknak másik csoportja az, hol a *hogy* kötőszó az első tag, a tagadó szó pedig hátra kerül: *hogynem*, *hogysem*; a *mint* itt is a hasonlítás világosabb jelzésére járul a kötőszóhoz, de utolsó tagnak: *hogynemmint*, *hogysemmint*. Ezek közül a *nem*-mel alakultak elavultak, a *hogysemmint* ritka, a *hogysem* azonban ma is igen gyakori a nép beszédjében.

P. *Hocsem* én arra vetemedném, hogy a másét elkévánnyam, inkább nem tudom, mit csinálnék. (Nyr. 7 : 323). Csík megyében a *hocsem* inkább fogadkozást, esküformát tartalmazó mondatokra szorítkozik. (Nyr. 7 : 323).

A hasonlító kötőszóknak ezt a csoportját is gyakran kíséri feltétes módú ige, de ezt már nem igen lehet valami tagadó értelmű főmondat hatásának tulajdonítani, hanem inkább azt kell hinnünk, hogy részint az első csoportbeliek szerkezetének hatása alatt, részint pedig a fentiek szerint azért élünk ilyenkor feltétes módú igével, mert evvel jelezni kívánjuk a hasonlított mondat cselekvésétől, tartalmától való idegenkedésünket, a főmondatéra való hajlandóságunkkal szemben; aminthogy gyakran feltétes móddal élünk olyankor is, mikor a hasonlító mondat nem tagadó szóval kezdődik; p. inkább összezavarja a kérdést, mint hogy *tisztázná*. (Sim. mondata M. Ksz. 2 : 74).

Látjuk, hogy e két csoportba osztott kötőszók közül, mind-egyik csoport más-más úton jutott feltétes módú igéhez. E két-féle kötőszó között ugyanis — bár elemeik látszólag teljesen megegyeznek — lényeges különbség van. Tudniillik e kötőszók egyik fele a *hogy* nem csak helyére nézve különbözik: *sem hogy* — *hogy sem*, hanem azt mernők mondani eredetére vagy legalább

használata módjára nézve is. A *semhoggy* utóbbi része a rendes *hoggy* kötőszó. A *hoggysem* első része azonban, a *hoggy*? kérdő szónak olyanformán megfelelő relativuma, ahogyan a *mint*? kérdőszónak *mint* relativum a megfelelője. Ahogy tehát a *hoggy* kérdőszó helyébe bármikor *mint*-et tehetni, olyformán lépett a *mint* relativum a *hoggy* helyébe. Hogy itt tényleg relativummal, vagyis hasonlító *hoggy* szóval van dolgunk, azt annál könnyebb belátni, mert a *hoggy* relativumként ma is használatos: *ahoggy*; másrészt pedig ily hasonlító relativum kötőszóval másutt is találkozunk a hasonlító mondatfélben: inkább összezavarja a kérdést, *mint* hogy tisztázná. Elemeire nézve tehát a *hoggysem* teljesen egyértelmű a *mintsem* kötőszóval, csakhogy ez utóbbi még megtoldható a *hoggy* szóval, az előbbi viszont bővíthet a *mint* szóval már azért is, mert az elől levő hasonlító *hogynak* ez az értelme már elhomályosult.

Alkalmazzuk az imént tárgyaltakat a *hogynem* kötőszóra. Látni fogjuk, mért használta a régi nyelv ezt a kötőszót a *mint* helyében, melytől csupán a tagadó szóban különbözik. E régi mondat tehát: Ím szebb, honnem előbb vala (Kat. leg.) azonos evvel: ím szebb, mint (nem) előbb vala. Ha tekintetbe vesszük azt, amit az ilyen tagadó szókkal összetett kötőszókról, illetve határozókról a hangsúlyról és a szórendről szóló fejezeteinkben mondtunk (*mígnem, alighanem, csaknem, majdnem, nemdenem* stb.), akkor könnyű lesz e mondatot legeredetibb formájában, eredeti hangsúlyozással és szórenddel helyreállítanunk: Ím szebb, hogy (értsd: mint) előbb nem vala. Simonyi a Magyar Kötőszók című könyvében sok idegen és rokon nyelvnek hasonló szerkezetét sorolja fel. Így például teljesen azonos az előbbi mondat szerkezettel ez az olasz mondat: *ho trovato più ch'io non credeva*: többet találtam, *hoggy nem* hittem volna.

Ha a mellékmondat igéje a hasonlításán kívül föltétes állítást is kifejez, akkor ez az ige természetesen minden körülmények között föltétes módú lesz.

A köznyelv az itt tárgyalt kötőszók közül leginkább a kétagúakat használja. A többi vagy ritkább vagy el is avúlt. A kétagúak közül csak *hogynem* avult el.

(Folytatjuk.)

KALLÓS ZSIGMOND.

MONDATTANI TANULMÁNYOK.

VI. A nyelvtani dualizmus csődje.

Aki eddig nem hitte is, a felhordott elemzési visszasságok, szembeszökő következetlenségek ~~tattára~~ vélem együtt kénytelen elismerni, hogy a mondat dualizmusa — oly értelemben, mint ahogy ma a nyelvten hirdeti, — a szigorú kritikát ki nem

* Lásd Nyr. 30: 65, 162, 218.

állja. A 'nevező-' és 'cselekvő-fél' elméletével a mondatoknak csak egyik csoportját lehet helyesen felelni s azt se minden nyelvben egyformán (!), a nagy többségről kénytelen hallgatni, vagy pedig a lábához sehogyse illő kaptafára rántani.

Ez a tudat vezette Kalmárt arra a gondolatra, hogy elvesse a mondat dualizmusát s ezt a tételt állítsa fel: 'A mondatban nem két egyenlő tag, dualizmus, hanem két réteg van: állítmány és ennek néhány határozója: személy-, dolog-, hely- és idő- stb. határozó... Az *alany is bővítő rész*, ez az állítmány megszé-
lyesített körülménye, tudatosan résztvevő személye... A mondat-
részek alapján dualizmus nincsen.' (NyK. 28:412.)

Sokatmondónak, haladásravallónak látszik első pillanatra a Kalmár elmélete, aminek alighanem Brassai volt a sugalmazója. De csak látszik! Ha keményebben a szeme közé nézünk, azt tapasztaljuk, hogy ennek nyomán is csak tojástáncot járunk a nevező = alany és ige = állítmány körül azzal a csekély, de mindenesetre igaz különbséggel, hogy nem mondjuk félnek azt, ami nem az! Röviden kifejezve: nem beszélünk mondatfélről, hanem csak mondatrészekről. Hogy azonban a mondat belső valójáról, ezer csínja-bínjáról ez elméletből több tiszta tudásunk fakadna, azt komoly meggyőződéssel tagadom. Lássuk csak közelebbről!

A Kalmár kiindulópontja az a tétel, hogy a mondat vizsgálatában se a lélektan, se a logika nem mutat helyes szempontot, hanem csupán az optika: a látástani szemlélet.

Merész dolog a beszédet a gondolkodástól, a mondatot a gondolattól elszakítani, vagy elválasztva vizsgálni. Míg azt valljuk — nyelvészek, pszichológusok és logikusok egyaránt, — hogy: *úgy beszélünk ahogy gondolkozunk*, s a mondat = egy gondolat *nyelvi* kifejezése (mert kifejezhetjük pl. mimikával is); a gondolkodás pedig tisztán agyműködés: addig a nyelvészetnek nem lehet semmibe venni a lélektan és logika tudományos alapon álló igazságait. S amennyiben eddig megcselekedte, rosszul cselekedte; lakolt is érte. Olyanforma eljárás volna ez, mintha a természettudós csak kitömött állatok és szárított növények alapján vizsgálná a természetet, s nem akarna tudomást venni a kettő szoros kapcsolatáról.

Hogy a 'látástani szemlélet' a lélektan körébe tartozik, s ennek csak egyik megfejtendő feladata, azt Kalmár se tagadhatja. Így fogja fel különben Wundt is és minden modern pszichológus. A Kalmár felfogása csak annyiban új és eredeti, hogy ő a gondolkodás összes tényeit egy érzék működéséből eredezteti, egy érzék munkásságára viszi vissza. Mennyire hibás a széles alap helyett a szűkebbre helyezkedés, megtetszik további okoskodásából.

Mi újat tanít ez alapon Kalmár az állítmányról?

Me Hercle — nil novi! Eddig minden nyelvtan azt tanította, hogy az állítmány végső elemzésben — az ige. S mit tanít Kalmár a 'látástani szemlélet' alapján? O is azt!

Köntörfalaz ugyan kezdetben s azt mondja:

»A nyelvtani szabályokat világosabban meg lehet magyarázni az ige alapján, mint a mondas segítségével. De azért ez is elégtelen az egyes mondatrészek végleges megkülönböztetésére... Egyébiránt sem helyes az egyik mondatrészt a beszédrészek alapján határozni meg, a többit valamely más jelentés alapján. *Nem lehet azt mondani, hogy az állítmány ige, az alany nevező.* Az osztó alapnak közösnek kell lennie (!), tehát ha az állítmányt egyszerűen igének nevezzük, akkor helyesen az alanyt is csak főnévnek kell mondanunk. Mivel pedig ez utóbbi elnevezés elégtelen és rossz volna, az első is az« stb. (NyK. 28:142.)

Ez előzmények alapján azt várják, hogy végleg szakít az igei állítmány elméletével. Dehogy! Két felkiáltó mondat taglalásából kiindulva, arra a következtetésre jut, hogy »az állítmány a szemlélt jelenet fő- (közép) pontja«, s ezt a meghatározást az iskola számára így fogalmazza: »az állítmány a mondat töve« (uo. 143. 146.). Mind az egyik, mind a másik általános és homályos mondas, amelyből az állítmány lényegéről mitse tudunk meg. A magyarázat azonban többet mond.

»Mikor oly alkalmas helyről látjuk a jelenetet, hogy épen az eseményt látjuk és azt közöljük, akkor az állítmány hangsúlyos és fő szó (!!); mikor más tényező esik jobban szemünk elé, — ez lesz hangsúlyos és közlendő (?). A beszédbeli esemény azonban nemcsak főpontja a jelenetnek, hanem a teljes bővített mondatban igazi középpontja is.

Nem szükséges, hogy mindig okvetetlenül cselekvés, ige legyen az állítmány, lehet ez főnév, indulatszó, hangutánzó szó vagy bármiféle szó is ily korlátolt szemléletek alkalmával. Bővült szemléletnek *persze* mindig a cselekvés szolgál középpontjául, azért az állítmány ilyenkor *mindig ige (!)*« (uo. 144. 145).

Íme itt a lóláb! Ezt az elméletet az iskolában ilyenformán értékesíthetjük: »Ha ige van a mondatban, az az állítmány, s ha nincs, — akkor... akkor az más szó is lehet'. Eddig, ha »korlátolt szemléletű« mondat akadt a boncolókés alá, azt mondtuk, hogy az »elhallgatott ige« az igazi (puszta) állítmány; a Kalmár elmélete szerint így kéne elemeznünk: *Jaj, medve (jön)! Ide-ide (jőjj). Péter katona (van).* Ha nincs kitéve az ige: »medve«, »ide-ide«, »katona« az állítmány, s ha kitesszük, akkor az ige »a bővült szemlélet középpontja«, a kimondott szó (!) csak kísérő körülmény: kiegészítő, határozó stb. Mennyivel lettünk okosabbak? Elmondta ezt már nekünk jó régen néhai való jó Brassaink: »Ott székel..., ahol székhelyét választania tetszik, a fejedelem, az ige,« — de nem akarunk belenyugodni!

*

Kalmár tagadván a mondatnak lélektani és logikai alapon igazolt dualizmusát, ferde szempontból nézi nemcsak az állítmány, hanem az alany mivoltát is.

Elveti ugyanis a Wegener — különben elfogadott — fel fogását, hogy t. i. az alany megvan lelkünkben és ehhez járul az állítmány. »T. i. megvan az alany azokban, amiket látunk, amikre visszaemlékszünk, amit tudunk stb; ezekből kiveszünk valamit és

állítmányt mondunk róla, még pedig úgy, hogy a rövid beszédben ki se tesszük az illető dolog nevét, hanem csak az állítmányt mondjuk ki.

»De én azt hiszem, hogy ez az alany épen csak az állítmány által lesz azzá; az állítmány irányozza rá a figyelmet, ez emeli ki a lelkünkben szunyadozó millió dolog közül, a kimondott szó rántja fel a beszédbe a külső világot; míg az állítmányt ki nem mondtuk, addig a lelkünkben meglevő dolgok közül még egyik sem alany... Az állítmány vonja maga után a logikai alany észrevevődését, ... s az állítvány, mint a horog, mely a halat kirántja a vízből, előbb jár, mint amit kihúz» (uo. 147.).

Ez a horgász hasonlat hinárba rántotta Kalmárt. Felfogása nemcsak a Wegenerével, hanem az újabb pszichológusokéval is merőben hadilábon áll, — de erről már szóltam (218. l.). De ellenkezik mai nyelvtani tudásunkkal is. Petz Gedeon így nyilatkozik e vitás kérdés közben:

»Az alanyfogalom keletkezésénél az oksági elvnek volt fontos szerepe: »der Subjektbegriff hat sich aus dem Kausalgesetze heraus entwickelt (die Hunde bellen)« (Wunderlich: Der deutsche Satzbau 109). A cselekvő és cselekvés viszonyában voltaképp az ok és okozat viszonya jutott kifejezésre, ezen a fokon a cselekvés okozója, létrehozója a *pszichol.* és *gramm.* alany, a cselekvés maga a *pszichol.* és *gramm.* állítvány» (E. Phil. Közl. 24: 142).

Tehát: ha Kalmárnak igaza volna, akkor előállna az a tudományfelforgató eset, hogy az okozát szűlné az okot és nem megfordítva! Ezt azonban még tüzetesebben kellene bizonyítani.

Kalmár különben maga is rácafol önmagára később, mikor »vezető alanyról« beszél (uo. 401.). Már pedig: még ha »vak vezet világtalan!« — mint ez esetben, — még akkor is a vak megy elől s nem a világtalan!

*

Kalmár tehát mereven elveti a dualizmust, s azt a »mondatrészek tanából a hangsúly és szórend fejeztébe« utasítja (uo. 403.).

Ez a kijelentés gondolkodóba ejtett. Miért? A szórend tán csak »szavakkal játszás« s nem »mondattani dolog«? — Az igaz, hogy a mai nyelvészetnek — dualizmussal vagy anélkül — mindegy a következő mondatváltozat:

- a Péter || megtanulta a leckéjét.
- a₁ Péter || a leckéjét tanulta meg.
- a₂ Péter tanulta meg || a leckéjét.
- a₃ Péter (is) megtanulta || a leckéjét.

Mind a négyben a személyt (nevező részt) tartja nyelvtani alanynak s az ígét nyelvtani állítmánynak, minthogy ez a mondatcsoport Kalmár szerint »bővült szemlélet«.

Arra azonban a Kalmár elmélete is adós marad a felelettel, hogy — a hangsúlyt nem tekintve — miért ugrálnak eszköz nélkül (?) a »kísérő körülmények«?

Kalmár szerint ennek vizsgálata nem a nyelv tan feladata. Erre azonban csak azt mondhatom, hogy a szórend rejtelméről csak azóta van némi világosabb ismeretünk, mióta Kicska logikai alapon (mondás—ellenmondás) félig-meddig lehüvelyezte.

Mondás—ellenmondás gondolatformák. De hisz akkor mondatoknak is kell — eo ipso — lenniök! S ha mondatok, — részekre is bonthatók! Kell bennök alanynak és állítmánynak is lennie. Miért, s miben különböznek? — Íme, a következtető józan okoskodás oda visz ki, hogy a szórend kérdése el nem választható az alany és állítmány kérdésétől. S az utolsó szót az mondja ki a nyelvtanban, aki a kettőt egy törvény következetes alkalmazásával megtudja fejteni.

Erre azonban se a Kalmár, se a mai nyelvtanok elmélete nem képes, s így — mint ki nem elégtő föltevés — a tudományban értéktelen, illetve csak helypótló! ALBERT JÁNOS.

A KÖZHELYEKRŐL.

Most, midőn nyelvészetünk mindinkább a szólásokra igyekszik nagyobb gondot fordítani, nem lesz érdektelen a szólások egy bizonyos fajtájával külön is foglalkoznunk.

A szólás tágabb fogalma alá a közmondásokat, szálló igéket és a szűkebb értelemben vett szólásokat soroljuk. De ember tegyen a talpán, aki pontosan meg tudja vonni a határt az egyes fajok között.* Egy-egy szólás ide is kívánczok, de hajlik oda is. Azt hinné az ember, szálló ige, pedig csak gyakran használt szólás, mely még nem szálló ige. Mindezeket az tapasztalhatja különösen, aki az ily fajta gyűjteményeket forgatja, vagy még inkább, aki maga is gyűjtő. *Közös lónak türos a háta.* Ez kétségtelenül közmondás. *Hátra van még a fekete leves.* Történeti vonatkozású, eredeti magyar szálló ige. *Alaposan helyben hagyta.* Egyszerűen: szólás. *Vérmes reményeket táplál.* Ez már gyakrabban használt, magasabb fajú szólás. Ilyenek még: *ónsúllyal nehezedik rá . . . , rugalmas léptekkel távozott . . . ,* stb. Mindezek és társaik százával vannak; általánosak, ismertek, néha annyira, hogy egyik-másik mosolyra fakasztja az olvasót. (Egy-két humoristánk, mint Sipulusz és Murai Károly, már föl is használja az ilyeneket.)

Ezeket, az úton-útfélen előforduló, nagyon közönségessé vedlett szólásokat mondjuk közhelyeknek. Ami gondolat hiánya miatt a frázis, az kopottsága révén a közhely. És gyakran mondjuk a közhelyre, hogy az csak frázis.

S mégis érdekes jelenségei ezek a köznyelvnek. Ők képviselik nyelvünkben azt az elemet, mely egy bizonyos cselékvést,

* Vö. Bauer Simon: Paroemiologiai tanulmányok I. A szólásmód. (A lőcsei reáliskola értesítője 1892.) A szerk.

jelzést vagy körülményt egyszer s mindenkorra ily állandó alakjukban akar kifejezni. Stílusunk megállapításában tagadhatatlanul közreműködnek.

A legtöbb közhely ötletszerűen támad. A kép, az ötlet (az *érem másik oldalát tekintve, az előítélet köde* . . . stb.), melyet az író vagy beszélő használ, tetszésre vagy követésre talál s százan hallják, ezren olvassák, így könnyen elterjedhet. A képes, díszes kifejezéseket, keleti nép lévén, amúgy is kedveljük, nem csoda, ha iparkodunk velők élni.

Stílusunkat tarkává, változatossá, sőt élénké is teszik, de szépségét nem igen emelik. Mai stílusunkra hatással vannak, s így jellemzők, annál is inkább, mivel a nyelvnek, főleg a szónoki és társalgó nyelvnek szüksége volt rájuk, tehát főlkapta őket.

A közhelyek legnagyobb része megmarad a hétköznapi szolgálatra. Egy részük pedig idővel eltűnik az élőnyelv birodalmából. Ez a divatos és főlkapott szók és szólások sorsa. Egy ideig *psütt, csau, szmárt, chic és smokk* . . ., azután feledésbe vesznek, s más kerül helyökbe. Amilyen sűrűn él velők eleintén a köznyelv, ép oly hamar meg is únja őket.

A közhelyeknek egy másik részéből szálló ige lesz. *Fölfele megy borbán a gyöngy* . . ., az volt a költő szólása, mely a gyakori használat által közhellyé és végül szálló igévé lőn. Minden közhelyből, mint az eddigiekből is látszik, nem válik szálló ige. Am van olyan közhely is, mely épp oly gyakori, úgy jár szájról-szájra, akár a szálló ige. Még története is van; azt is tudjuk, ki használta először és én mégsem mondom szálló igének. Álljon itt példának: *az emberi kor legvégső határáig*. Tóth Béla a szálló igék közé sorozza. Ez különben egyéni vélemény. Én a néhai polgármesternek e szólását elég értékesnek, elég nemesnek nem tartom arra, hogy a szálló igék közé sorozzuk. A szálló igében van valami örökös, valami komolyság, valami nemzeti, és hallatára sohasem legyintünk a kezünkkel, mint a kopott viccre, s az elcsépt szójáték hallásakor megjelenő szánakozó mosoly sem jelenik meg arcunkon, bármennyiszer hallottuk is a szálló igét.

Kevésbé jó meghatározás híján kimondhatjuk, hogy a közhely a szólás és a szálló ige között foglal helyet.

A közhelyek fölosztását így kísérlem meg.

1. Közhely tulajdonsági jelzővel:

fényes tanúságot tesz,	okszertű gazdálkodás,
merő koholmány,	nemes egyszerűség,
sikerült gyermek,	hódoló tisztelet,
sikerült ünnepség,	lelkes hazafi,
frenetikus taps,	ünnepezt író,
beszédes tettek,	koszorús költő,
hű tükre,	irányadó körök,
korának méltó gyermeke,	illetékes hely,
a halálos döfést (megadta),	sokoldalú tehetség, stb.

2. Birtokos jelzővel:

az idő vasfoga,	az érem másik oldala,
a história mécse,	az előítélet köde (oszladozik),
hivatása magaslatán (áll),	közfigyelem tárgya,
koszorúk mellőzése (kéretik),	gúny tárgya.

3. Cselekvés tárgya:

érvényt szerezni,	árnyat borít rá,
lándzsát tör mellette,	tőkét kovácsol belőle,
pálcat tör fölötte,	fátyolt vet a mültra,
korszakot alkdt. (korszakalkotó),	számot tart rá,
a főszerepet játssza (e dologban),	jogot formál, stb.

4. Cselekvés helye:

légből kapott koholmány,	valakire utazni,
előtérbe lép,	érvényre emel, juttat, stb.,
veséig hat (ható),	új köntösbe burkolja gondolatát.

5. Cselekvés módja és állapota:

rohamosan hódít,	jelenlétével tündöklük,
fenéig üritette,	elemi erővel tör,
áldozattal jár ez,	mély megdöbbenéssel olvastam,
halálosan megsért,	ónsúllyal nehezedik rá,
vörös fonalként húzódik,	magas színvonalon áll,
eredménytelenül hangzott el,	lázba ejti a közönséget,
hatalmas arányokban terjed,	jó egészségnek örvend,
a körülményekhez képest,	közbecsülésben álló polgár, stb.

JENŐ SÁNDOR.

† 1901. X. 12.

IRODALOM.

Finn-ugor nyelvészeti és néprajzi folyóirat.

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische sprach- und volkskunde nebst anzeiger. Unter mitwirkung von fachmännern herausgegeben von E. N. Setälä, o. professor der finn. sprache und litteratur in Helsingfors, und Kaarle Krohn, a. o. professor der finn. und vergleichenden volkskunde in Helsingfors. Helsingfors, Leipzig (Otto Harrassowitz) 1901. 1, 2. füzet.

Néhány évtized óta, írják a szerkesztők beköszöntőjükben, nem csak Finnországban és minálunk, hanem a külföldön is egyre fokozódó érdeklődéssel kísérik a finn-ugor nép- és nyelvtudomány fejlődését. A dolog nem olyan meglepő, ha meggondoljuk, hogy a két tudományszak, a finn-ugor és az indogermán nép- és nyelvtudomány között az érintkezési pontok nem hiányzanak. Hogy csak egy példát

említsek, a finn-ugor és az indogermán népek ősi érintkezései mind nyelvi, mind őstörténeti szempontból épen olyan fontosak az indogermánistákra, mint reánk nézve.

Ilyen körülmények között mindinkább érezhetővé lett egy olyan folyóirat hiánya, amely egyrészt a munkásokat maga köré gyűjtve központot teremtsen, másrészt a tudomány haladásáról s eredményeiről a külföld előtt is pontosan beszámoljon. A finnek már régóta tervezik egy ilyen folyóirat megalapítását, de tervök, sokféle akadály miatt, csak ez évben valósúlhatott meg.

A fentebb említett kettős célt szemmel tartva, a szerkesztők a folyóiratot két részre osztották: a tulajdonképeni folyóiratra és az *Anzeiger*-re, amely ismertetéseket, bírálatokat közöl s évről-évre összeállítja a finn-ugor nép- és nyelvtudomány körébe vágó könyvek, értekezések, ujságcikkek pontos könyvészetét.

Nagy érdeklődéssel vettük kezünkbe a folyóirat eddig megjelent első két füzetét, melynek magas színvonaláról már a szerkesztők neve is kezeskedik.

A bevezető cikk után, amelyet Setälä a halhatatlan Castrén Sándor emlékének szentel, aki éppen ötven évvel ezelőtt, 1851-ben foglalta el az első finn-ugor nyelvi tanári széket a helsingforsi egyetemen, a szerkesztők kifejtik a folyóirat részletes tervét. A FUF. szorosan csak finn-ugor nyelvekkel és népekkel foglalkozó közleményeket vesz fel; egyéb ural-altáji nyelvekre vonatkozó közleményeket csak abban az esetben, ha a finn-ugorságra tekintettel vannak (érintkezések, ősrakosság). E szűkebb kereten belül azután a FUF. kiterjeszkedik a finn-ugor nép- és nyelvtudománynak csaknem minden területére. Ide iktatom, a tervezet nyomán, a főbb pontokat. 1. A finn-ugor nyelvek hangtana és átírása. 2. Az egyes nyelvek egymáshoz való viszonya. 3. A finn-ugor nyelvek érintkezései. 4. Általános nyelvészeti kérdések finn-ugor nyelvekből vett példákkal megvilágítva. 5. Őstörténet. 6. Vallás és mitológia. 7. Népköltészet. 8. Népszokások és hagyományok. 9. A néprajz módszertana (finn-ugor példákkal). 10. Tárgyi néprajz. 11. Az ősi lakóhely, vándorlások régiségtani kutatások alapján. 12. A finn-ugor népek antropológiája. 13. A finn-ugor nép- és nyelvtudomány története. 14. Tervek újabb kutatásokra.

Meg kell engednünk, hogy a FUF. terve látszólagos tarkasága mellett is szorosan egységes; de másrészt aránylag csekély terjedelme mellett tervének minden egyes pontját alig valósíthatja meg.

Az első füzet cikkei (Wiklundét kivéve) mind finn és magyar nyelvészekről valók. Setälä nagy fonetikai tájékozottsággal megírt terjedelmes cikke (*Über transskription der finnisch-ugrischen sprachen*) minden részletében kidolgozott és megokolt javaslat a finn-ugor nyelvek egységes átírására. — A másik szerkesztő, Krohn (*Wo und wann entstanden die finnischen zauberlieder?*) a finn ráolvasó dalok eredetével foglalkozik. — Szinnye (i) *Über den ursprung des personalsuffixes -n im ungarischen*) az -n személyrag (megy-e-n) eredetét-

ról való nézetét fejti ki bővebben, amelyet már az E. Ph. K. tavali ünnepi számában érintett (24:164). A rokonnnyelvek alapján arra az eredményre jut, hogy a 3. személynek eredetileg csak a fölszólító módban volt személyragja (-n, várjon), míg a többi 3. személy ragtalan volt. A magyar *megyen, viszen* alakok -n-je a fölszólítóból terjedt át a jelentő módba. Ép így a többes szám -nak, -nek ragja. A *vagyon (van)* alak pedig eredetileg igenév. — Wiklund a hangsúlytalan szótagbeli őslapp *ā* és *ū* történetével foglalkozik. Wichmann (*Etymologisches aus den permischen sprachen*) a votj. *urves*, *Kuzon* (városnév), zürj. *nebög, nebög* megfejtését adja. — Mikkola első cikkében (*Das verhältnis des slavischen wortes kōnjiga zum ungarischen kōnyv 'buch' und dem mordwinischen kōhov 'papier'*) arra az eredményre jut, hogy a magyar *könyv* és a mordvin *kōhov* alak összetartozik ugyan, de nem tekinthető az ószláv *kōnjiga kōnjega* közvetett átvételének sem, mint ahogy Munkácsi gondolja. Szerinte fel kell tennünk, hogy mind a szlávság, mind a magyar-mordvin egy közös harmadik forrásból vette az idézett szót. Második cikkében (*Ein altes slavisches lehnwort im finnischen*) a finn *ativo* 'domus soceri' stb. szláv eredetét mutatja ki. — Ekman szerint (*Finnische und estnische konjunktionen nordischen ursprungs*) a finn *eli*, észt *enge*, finn. *entü* észt D. *ent* germán eredetű. — Simonyi (*Mongolisches im ungarischen*) mongol eredetű szavaink közül állítja össze azokat, amelyek kétségtelenek. Legérdekesebb a magasabb műveltségre vonatkozó szavak: *üldomos, érdem, ige, erkölcs*. Ez utóbbi szerinte *erkül-ükcsil* 'ehrenbezeugung' kifejezésnek felel meg. — A gazdag tartalmú füzetet Donner O. cikke fejezi be, mely általában az ural-altaji nyelvrokonsággal foglalkozik.

A második füzet, az *Anzeiger*, amely az elsónél valamivel terjedelmesebb, ismertetésekkel kezdődik. Sirelius részletesen ismerteti Jankó könyvét: A magyar halászat eredetéről. Elismeri, hogy sok tekintetben úttörő munkának tekinthető, s hogy sok becses gyűjtést tartalmaz, de több fogyatékoságára és hibájára is ráutal. — Krohn Fransila *Iso tammi* (a kalevalai »nagy tölgyfa«) című értekezését, Yrjö Wichmann meg Setälä *Smirnow's undersuchungen über die ostfinnen* című bírálatát ismerteti. — Érdekes Setälä cikke (*Die finnisch-ugrischen studien als universitätsfach*); a szerző összeállította, hogy mely egyetemeken kik tartottak eddig a finn-ugor nyelvészet vagy néptudomány körébe vágó előadásokat. A füzet derekát az 1900. év több mint 100 lapra terjedő pontos könyvészete foglalja el, amely nem csak a címeket közli, hanem néhány mondatban a közlemény tartalmáról is felvilágosít. Néhány apróbb közlemény, személyi hírek zárják be a füzetet.

Az eddig megjelent két füzet nyelve kizárólagosan német ugyan, de elfogad a folyóirat angolul, franciául, olaszul és latinul írt cikkeket is. A FUF. egyelőre időhöz nem kötött füzetekben fog megjelenni. 20—24 ív tesz egy évfolyamot, ára 10 finn márka = 10 frank = 8 német márka.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

Helynevek.

Josif Bălan: Numiri de localități (Karánsebes 1898.).

Nemrég egy apró oláh könyvecske került a kezembe, amely világot akar deríteni egy egész sereg magyar helynévre. Kíváncsian kezdtem olvasgatni, de csakhamar csalódva tettem fére. Nyelvészeink tudtommal eddig nem szoltak róla és így bár elkésve, szeretném legalább egy pár szóval jellemezni e művecskét, hát ha a szerzőt és talán másokat is az a tudat megnyugtatja, hogy igenis elolvastuk.

A szerző -d végű helyneveinkkel foglalkozik mindenek előtt és számtalan ellenmondó ténnyel szemben azt a merész állítást kockáztatja, hogy -d képzővel helynév nem képződhetik a magyarban, mert -d mindig csak kicsinyítő képző lehet; erre azután játszva bebizonyítja, hogy az -ad, -ád, -ágy végű helyneveink, amilyenek *Várad*, *Hunyad*, *Csanád*, *Hernád*, *Hortobágy* stb. stb., szláv eredetűek és hogy a képző bennük egyenlő a szláv *ad* gyűjtőnévképzővel. Valóban bámulatos, hogy a szerző, aki a magyar nyelvészeknél nem tudta megtalálni a -d helynévképzőt és ismételve állítja, hogy a magyar nyelvészek ilyen képzőről nem is tudnak, észre nem vette, hogy a dolog éppen megfordítva áll, hogy a szláv nyelvészek nem tudnák semmiféle -d végű helynévről (vö. Miklosichnak a szláv helynevekről szóló értekezését Denkschriften 21. és 23. k. Simonyinak a magyar -d képzőről szóló tárgyalásával TMNy. 555. sk.). Az említett -ad képzőhöz gyakran hozzájárult volna még egy másik szláv -ija képző, az egyszerű képzőt látja a szerző p. o. a magyar (Nagy) *Várad* névben, míg az oláh *Orádiă* (mare) föltüntetné a képzőbokrót. De mert a román nép, Bălan úr hite szerint, hívebben őrzi meg a régi alakokat, az oláh *Orádiă* is jobban megőrizte az eredeti tövet a magyar *Várad*-nál, származik pedig mind a két név — szláv *hora*-ból! Hogy a hegyet *gora*-nak hívják a legtöbb szláv nyelvben és nem úgy mint a tótok vagy rutének *hora*-nak, hogy azok a szlávok, akikkel a magyarok új hazájukban először érintkeztek és kiktől annyi meg annyi *g*-s szót vettek át*, kétségtelenül *gora*-t ejtettek, hogy azonkívül a *hora* kezdő *h*-ja minden bizonnyal megmaradt volna a magyarban ép úgy mint az oláhban, azzal a szerző ép olyan keveset törődik, mint azzal, hogy sehol az egész szlávságban a *gora-hora* szóból képezett **gorad*-*horad* vagy éppen **goradija-horadija*-féle helynévnek, vagy akár csak gyűjtőnévnek is még csak nyomát sem találni. De nem követem a szerzőt, aki nem tudom honnan meríti gyakran egészen meglepő szláv tudományát, lépésről lépésre, csakis egy példán akarom bemutatni, hogy milyen utakon jut a szerző eredményeihez.

Nagy-Disznód-ot az oláhok *Ciznădie*-nek, a németek *Heltau*-nak hívják. A német névvel csak egészen röviden akarok foglalkozni, ámbár fölötte jellemző, amit a szerző róla mond. Hogy a százszok

* *Găbana*, *Gács*-(ország), *galagonya*, *galamb*, *galy*, *ganaj*, *garat*, *garázda*, *garmada*, *gázol*, *gereblye*, *gerenda*, *gerezd*, *gerlice*, *gülszta*, *golyva*, *gonosz*, *goromba*, *görbe*, *göröncsér*.

maguk sohasem híják így a községet, hanem *da Hielt* (die Halde)-nak, hogy a német *Heltau* név valószínűleg csak a latinizált *Helta* alakból keletkezett, amellyel az okiratokban a 14. századtól fogva gyakran találkozunk, hogy 1323-ban a németben is *die Helth* alakot találunk (*»czur Helthen«*), minderről sejtelve sincs a szerzőnek. Ő azt tartja, hogy *Heltau* a szász elnevezés és minthogy *hel-tau* »világos harmat«, úgy mondja, nem jelent semmit, a szó »nem lehet más mint egy -ov-ra végződő szláv szó átalakítása«!! A német név fog-e valamikor a magyar és oláh elnevezésre világot vetni, nem tudom, ezideig nem sikerült ilyen kapcsolatot fölfedezni, a német névvel tehát nem fogunk már foglalkozni. Ellenben kétségtelen, hogy a magyar *Disznód* és az oláh *Ciznădie* (ejtsd Cszinđdie) valahogy összefüggnek egymással, az is első pillanatra világos, hogy a *Ciznădie*-hez valamivel közelebb jut a magyar név, ha a régente sűrűn olvasható *Gyisznó* alakon alapuló *Gyisznód*-ból indulunk ki. De ennél tovább eddig tudtommal senki sem jutott, pedig én, aki évek óta Kis-Disznódon (u. p. Nagy-Disznód) nyaralok, régóta figyelemmel kísérem e neveket. Az oláh nevet igaz, nem tudjuk megfejteni, de másrészt a magyar *Gyisznód*-ot sem tekinthetjük egy könnyen eredetinek, bár mennyire világosnak is tessenék képzése, egyrészt mert 1323: *Gyznoyo*-t olvasunk, későbbi okiratokban pedig *Dyznoyo*, *Dyznoyou*, *Dyznov*, *Dyznow*-féle* alakokat, másodszer pedig, mert a magyar *gy*-nek nem felel meg az oláhban *cs*, magyar *Gyisznód*-ból alig lett volna oláh *Ciznădie*.

De Bălan úr nem azért mükedvelő, hogy olyan nehézségeken fönnakadjon, amelyeket mi nyelvészek le nem tudunk küzdeni. »A régi szláv nyelvben, azt mondja, a piszkos állatot, a disznót úgy is híják, hogy *giznov*, *gizno*. Így híják a régi magyar nyelvben is. Ki nem látja, hogy a *giznov*, *giznav* alak a szlávoktól lett átvéve? A mai orosz nyelvben *giz* durva, piszkos embert jelent.** Nem tudom, mit ért a szerző a »régi szláv nyelven« (*limba slaveană veche*), mert sejteni sem sejttem, milyen szláv nyelven akadt olyan szóra, amely csak némileg is hasonlít *giznov* vagy *gizno*-hoz és valami piszkosat, piszkos állatot, disznót vagy akár csak ehhez hasonló dolgot jelent. Igaz, hogy a szerző egy szláv nyelvet meg is nevez, amelyben állítólag ilyesmit találunk: »a mai orosz nyelvben *giz* durva, piszkos embert jelent.« Vajjon? Az orosz akadémia szótára és a nyelvtörténeti szótár nem tudnak erről semmit sem, csakis Pavlovskij szótárában találunk egy *giz* (nem *giz*!) szót, amely így van magyarázva: der Geuse! De találunk ott egy többes számú *gizy* szót is: »die gemeinen Kerle,

* Ezeket az okiratbeli alakokat már csak azért is említettem, mert Bălan úr a 27. lapon úgy tünteti föl a dolgot, mintha csak az imént »modernizálták« volna a »középkorú« *Ciznădie*-t *Disznóddá*: »Disznódról csak a Jegyzők, anyakönyvvezetők és Dan úr tud«.

** L. 25 sk. 1. În limba slaveană veche animalul murdar, porcul se numia și *giznov*, *gizno*. Așa se numia și în limba maghiară veche. Cine nu vede, că forma *giznov*, *giznav* e împrumutată de la slavii? În limba rusească de aji *giz* înseamnă un om ordinar, murdar.

leibeigene Knechte (ein Schimpfname für Leibeigene)«. Ezt a *gizy*-t és csak is ezt megtaláljuk Dahl nagy szótárában is mint Vorones és Nizsnijnovgorod vidékén a házi szolganépség csúfnevéül használt tájszót, de minthogy semmi más szláv nyelvben, de még magában az orosz köznyelvben sincs semmi hozzá tartozó rokona, alig lehet egyéb idegenből került jószágnál. Az orosz »*gizō*«-ben tehát nincs több köszönet, mint akár — a magyar *giz*-ben. Mert hát van ilyen is, a *giz-gaz* t. i. Bálán úr véleménye szerint megőrizte a ószláv *giznov* szó tövét!

De ha még olyan megbízható forrásból vette volna is a szerző az ő *giznov* szavát, annak megfelelhetne a magyarban **giznő*, de nem *gyisznő*. Másrészt az oláhban is csak *ghi*-(olvasd *gi*) lehetett volna egy szláv *gi*-ből, semmikép sem *ci*-(olvasd *csi*). De a szerzőnek oly annyira nincs sejtelve anyanyelvének hangtani fejlődéséről, hogy neki ez sem okoz fejtörést: »Az oláhok a lágy *z* hátraható hatása alatt *gi* (*gy*)-ből *ci*-t csináltak.*«!!

A szerző utolsó mondanása után búcsút is vehetünk tőle, abból mindenki világosan láthatja, hogy nem nyelvész. Hogy miért foglalkozik mégis nyelvészkedéssel és miért a nyelvészetnek ép oly nehéz kérdéseivel, amilyenek egy soknyelvű és viharosmultú ország helynevei, azt nem tudom, de azt tudom, hogy csak annyi türelemmel és szorgalommal más téren, amelyen talán jártas, igen hasznos munkát végezhetett volna, míg így több mint meddő munkát végzett, ártott, téves nézeteket terjesztett abban a közönségben, amely a *Biblioteca Noastră*-t (a kis népies könyvtárt, amelyben a füzetecske napvilágot látott) olvassa, téves nézeteket nemcsak a magyar helynevek eredetéről, hanem, ami nagyobb baj, a magyar tudomány megbízhatóságáról is.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Szórakozás, ezt a szót a magyar nép tudtommal nem ismeri. E szót valószínűleg a betűző szuhok, a nyelvtudósok, a nyelvnek furói és faragói valami idegen nyelvből tákolták össze vagy csempészték át. A magyar nép a szórakozás fogalmát a *felejtkezés* szóval alkotta meg. Ha kérdik a nagy gondú embertől: hova megy? *Felejtkezni akarok*. Ez a felelete, ha társaságot keres, vagy erdőre-mezőre sétálni megy, hogy házi vagy családi vagy üzleti gondjaitól szabaduljon.

(Egyetértés, 1901. VII. 9.)

EÖTVÖS KÁROLY.

A **szórakozás** csakugyan az irodalomban keletkezett kifejezés, eleinte csak a német *sich zerstreuen* s a fr. *se distraire* utánzása. Kazinczynál még ilyen formája van: *elszórom magamat, semmi sem szórhat el* (nichts kann mich zerstreuen), *hogy bajomat elszórhassam, elszórtság* stb. (A Bácsm. első kiadásában még azt írja: *el akarom*

* 26. l. Români sub influința regresivă a sunetului moale z a făcut din *gi* (*gy*) *ci*.

verni bánatomat, ahol a 2. kiad. »*el akarom szórni magamat.*«) Maga a *szórákozík* forma még Kazinczynál nincs meg, de p. már 1842-ben Athenaeum 2:425: *elszórákozunk.* — Kazinczy a magyarból is meg akarta okolni e kifejezés átvitt értelmét: »*Gondjaim közt elszórtam magamat* nem ezt teszi: elvertem gondjaimat, hanem ezt: midőn gondok aggasztották, elosztottam lelkemet, hogy ezt is, azt is tekintse, ezen is, azon is vegyen részt, s így terhem könnyebbedjék. Érzem, hogy új a kitétel, érzem, hogy rajta felakadhatni: de mást helyébe, vagy türjük!» (L. bővebben Simonyi Zs. A nyelvújítás és az idegen-szerűségek 43. l. Értekezések a nyelv- és szépt. köréből 15:501.)

A SZERKESZTŐSÉG.

Még egyszer az *al*-ról. Szily K. a Nyr. 29:26 az *alhad-nagyot* tartja az első oly szónak, hol az *al* = vice. Az eddigelé első adatot e szóra 1781-ből idéztem Nyr. 30:288. Fáber Kristian Farkas Hadi embernek oktatása című 1759-beli művében az *altiszt* már megvan 148. l.: »azért mind a' Fő, és All-Tisztek... szoktassák ezekre az új Katonákat«, épígy a 154, 163. ll. Hogy pedig az *altiszt* is régen *vicetiszt* volt, bizonyítja P. P. szótárának I. és II. kiadása, melyben a *legare* szónál ez van: valakit maga helyén *Vitzé-tisztnek* hagyni. Megvan különben 1786 is: Rabernernek szatirái fordította Sz. S. J. 121. l.: »lenne bár egy *Al-tisztnek* a *Fia*«.

A *térség* szó, amely a Nyr. 3:408 Pethének van tulajdonítva (1812), Bacsányinál, Verseghynél már 1790. tájban többször előfordul. Kresznerics Baróti-Szabóénak vallja. Nem valószínű, hogy nyelvújítási szó, talán csak véletlenségből nem kerül elő a régi nyelvben.

SIMAI (SINGER) ÖDÖN.

Tanár és oktató. Forgatván a kölesdi ev. gyülekezet régi számadási könyvét, évről-évre erre a tételre bukkantam: »A szent-lőrinci oktató úrnak járó egy mérő buzáért . . frt . . kr.« Az a szent-lőrinci oktató úr nem a szent-lőrinci iskola tanítója volt — mert hisz ennek fizetéséhez a kölesdi gyülekezet nem járult hozzá — hanem a tolna-baranya-somogyi egyházmegye deákiskolájának professora. És hogy a professor latin szót magyarul csakugyan oktató-nak mondták. bizonyítja az, hogy midőn 1854-ben Gyöngön a gimnázium első osztályába jártam, a szent-lőrinci gimnáziumból ennek megszűnte után Gyönkre szorult luteránus diákok a tanár urakat mind *oktató* úrnak tisztelték, míg aztán őket erről a gyönki tanár urak le nem szoktatták. Kár pedig, hogy a jó magyar *oktató* szó általánossá nem lett, hisz ez sokkal jobban kifejezi a *praeceptor* vagy *ludimagister* s a professor közötti különbséget, t. i. azt a magasabb rendű tanítást, amely a dolgok *okának* fejtegetésével foglalkozik.

LÁGLER SÁNDOR.

NYELVMŰVELÉS.

Kikezd. Partos Ervin a *kikezdést* hibáztatja (Nyr. 30:377) és magyarázza a *kikezd* igének szó szerinti és átvitt értelmét, Belányi Tivadarnak már az átvitt értelmű *kikezd* sem tetszik, mert »a tót-nak szolgai fordítása.« (Nyr. 30:484). Nézzük csak. Forrásaink több jelentését ösmerik.

1. [Borát] tarcza kys aszon napiayg, mell nap be tellieseduen, *ky kezdhesse*, de felliebb iczeyet ne kezdhesse neg' penznel (RMNy. II. 2). — Valamely egészet fogyasztani kezd, pl. Ha a szalonnát *kikez-dik*, tovább is reá járnak. (Cz. F.) — Hordó bort *kikezdeni*; a vihar üvöltött és a gazdag kazalok üstökeit *kikezdé*. (Ballagi, M. Ny. T. Sz.). — Angänzen (Ball. M. N. Sz.). — Arany Toldijában (4:2): »Így bolyonga Miklós. Nyakán ült a bűja, Oldalát *kikezdte* annak sarkantyúja.« *Kikezdte* = megsebezte, megvérezte. *Kikezd* valamit: belőle enni, inni, fogyasztani kezd. Így is: *megkezd*; *kikezdi* a darázs az érett körtét, az egér a szalonnát, a selyembogár az eperfa-levelet, a torkos gyerek a sajtot stb. Természetes, hogy csak egészet lehet *kikezdeni* vagy *megkezdeni*; s aki valaminek a *felét* megette, az nem *kikezdte*. Vö. Az éjjeli nagy szél *megkezdte* ám az asztagot (nép.): egy pár kévét lefűtt róla. Ha csak tele hordót akar is *megkezdeni*, fizetni kell (Mikes). — *Megkezdtek* a szalonnát (km.). »Nincs is más hegyetek, mint sok oly testhalom, Melyben egy egész had eltemetve vagyon, Mikor már *kikezdé* farkas, holló, kánya...« (Arany, Az alföld népéhez, 16. vsz). »Lelkem marcongja kín, testem lánc *kezdje ki*.« (Tompá, A gályarab fohásza, 7 vsz). (Lehr, Arany Toldija 4:2). — Hogy a nyűvek *kezgyenek kü*. Göcsej. (Nyr. 14:94). *Kikeszték* az új szalonnát: mikor a gyereket először verik meg. Kis-kúnság. (Nyr. 14:471). Tiszántúl egészen közönséges: a Maros *kikezdi* a töltést, a. m. kezd rongálni; a tűz már *kikezdte* házunkat, mikor segítség érkezett a. m. kezdte nyaldosni. Az adatok tanúsága szerint tehát a *kikezd* valamit annyit jelent, hogy: kezd fogyasztani valami egészet.

2. A második jelentés az átvitel dologról személyre. Itt is van adatunk Aranyból: »Jókát is *kikezdé* az asszonyi kormány, Pártot üt magában s beszél ilyenformán.« (Jóka ördöge. II.) a. m. kivette sodrából, béketűrésiből. »De hisz akit egyszer *kikezdenek*, nincs annak aztán sohse nyugta« (nép.) a. m. mindig rájár a rúd (Lehr, Arany Toldija 4:2). Ballagi a MNyT. Szótárában az átvitt jelentésnek még egy használatát ösmeri: azt a lányt is *kikezdték* már, a. m. elvették a szüzességét, ez szinte földézi a fentebb említett szótást: *kikezdték* a darázsak az érett (édes) körtét. Magyar-német szótárában csak: in Harnisch bringen (felbosszant, kiveszi sodrából). Tiszántúl igen gyakran hallottam olyan jelentésárnyalatban: mintegy csorbát ejt valakinek felsőbbbségén, tekintélyén; p. gyenge ember az a tanító, a gyerekek a nap *kikezdték*, a mikor gyött; *kikezdték* a bírót, hiába parancsol már az.

3. Harmadik jelentését eddig semmiféle szótárban nem találtam. pedig a magam tapasztalata szerint általánosan el van terjedve mindenütt, ez a: *kikezd vkivel* a. m. civakodni, veszekedni kezd valakivel, civakodásra indit vagy ingerel valakit. Aradban egészen közönséges szólás: nem hagy békiben, mindig *kikezd* velem; megadta neked úgy-e? úgy kell, minek *kezdesz ki* vele! Erdélyi Lajos szíves értesítése szerint egész Háromszékben járatos: e^m mindenkivel *kikezd*; ne *kezgy ki* velle — míg a *kikezd valamit és valakit* teljességgel ösmeretlen; értesülésem szerint Somogyban, Vasban, Sopronban és Tolnában is széltiben járja a *kikezd valakivel*. A MTsz. Gömörből közli igenevét, *kikezdő*: veszekedés kezdője: »ő vót a *kikezdő*.« Minthogy ez a *kikezdő* ugyanilyen értelemben Aradban is széltibe járja, azt következtetem, hogy Gömörben is megvan az igenév mellett maga az ige is.

A *kikezd valakivel* valószínűleg újabb fejlődés, hogy egyetlen szótárban sincs feljegyezve, de húsz esztendőös megvan, mert azóta ösmerem magam. Valószínűleg keveredésből keletkezett a teljesen egyező *kiköt valakivel* kifejezéssel: *kikezd* (valakit + kiköt) *valakivel*.

Ezek után alig hiszem, hogy a *kikezd* idézett használatait idegen-szerűeknek lehetne mondani, kivált oly módon, hogy szószerinti értelmét tősgyökeresnek elfogadjuk, átvitt értelmét pedig nem; hiszen ahol az egyik megvan, ott nyomban keletkezik a másik is; nem tudom, találhatnánk-e igét, bármilyen értelemben, bármilyen vonzattal, melynek ne volna meg az átvitt értelmű használata is. De meg aztán az sem bizonyíték idegensége mellett, hogy a tótban megvan. Megvan-e az egész tótságban? a többi szláv nyelvben? Talán épen megfordítva a tótban magyarosság ez a kifejezés. Nagy elterjedtsége egyenest ellene szól idegen voltának. Ha pedig mégis idegen eredetű volna, akkor sem merném a sárosmegyei *üljön le magának*-féle kifejezések közé sorolni, mert már az egész magyarság nyelvkincsében megvan. Mindenesetre kérem a Nyr. olvasóit és gyűjtőit, világítsák meg adataikkal a szólás elterjedését, használja-e s milyen alakban a nép a szólást, vagy pedig nem. Különben *kikezdhetném* én Belányi Tivadar példáit is: *kiköt valakivel*, jelentésben, alakban megfelel a német *mit jemandem anbinden*, az osztrák és magyarországi német *anbandeln* kifejezéssel s akkor idevonhatnám a magyarságszerte elterjedt *kötődik*, *kötekedik*, *kötölődik*, *kötözködik* kifejezéseket is. De én nem merek minden találkozást mindjárt átvételnek mondani, kivált mikor megvan a régiségben is, költőinkben is. (Vö. »Mert csak az *kössön ki* Toldival, ha drága S nem megúnt előtte Isten szép világa.« Arany, Toldi, 1:12).

S most nézzünk szemébe Partos Ervin vádjának is, aki azt mondja, hogy a *kikezdés* 'alinea' értelmében ellenkezik a helyes gondolkodással, mert a szöveg új részét nem *kijebb* kezdjük, hanem *beljebb*. Nem szándékom régi közhelynek igazságát bizonyítgatni, hogy »a nyelv tényei s az észszerűség nem mindég felelnek meg egymásnak,« ezzel is lehetne védelmére kelni a hibáztatott kifejezésnek; hanem megfordítom a dolgot s ép a helyes gondolkodás

szempontjából igenis helyesnek vélem a *kikezddést*, mert: *kikezdek* *vmit* annyit tesz, mint elveszek az egészből valamit, tehát a sort is *kikezdem*, mikor beljebb kezdem írni, úgy hogy rövidebb. mint a többi; ennél fogva a szöveg külön részei valósággal *kikezdet*t részek, *kikezddések*. De régebben valóban úgy is nyomtattak könyvet, hogy egyes részeinek első sorát kijebb kezdték, mint a többi szöveget; így például a Wagner Phraseológiája csupa ilyen *kikezddéssel* van szedve, míg Czuczor-Fogarassi szótára csupa *bekezddéssel*; de akkor mit mondjunk Baróti Szabó Dávid Magyarság Virágira, melyben az egyes »izék« sem kijebb, sem beljebb nincsenek kezdve? Lám szór-szálhasogatássá válik így minden okoskodás. A vége mégis csak az, hogy mind a *kikezddés*, mind a *bekezddés* egyaránt helyes és védhető. Nyelvhelyesség dolgában igen óvatosan és csínján kell bánnunk az ésszerűség kérdésével, az idegenszerűség vádját pedig nem szabad kimondanunk kellő bizonyítás nélkül.

TOLNAI VILMOS.

A belügyminisztérium stílusa. Szűrketáblás hivatalos füzetet hoztak szerkesztőségünkbe; címe: *Magyarország elmebetegügye az 1900. évben. Közzéteszi a m. kir. belügyminisztérium.* Érdeklődéssel fogtam bele a magyar, francia és német nyelven kiadott hivatalos beszámoló olvasásába. Hisz közérdekű adatokat várhattunk erről a fontos egészségügyi ágazatról... A füzetben meg is találtam ezeket az adatokat. De, uramfia, milyen formában! Másfélóránál több időbe telt, míg végigolvastam a füzetet bevezető hetedféloldalas értekezést. Mondatról-mondatra valósággal rejtvényeket kellett megoldanom, hogy a bevezető ismertetést megérthessem. Ó, nem az írás mélyen tudományos tartalma volt a megértés nehézsége. Hanem a szövegnek olyatén magyarsága, melyen nemcsak az ép nyelvérzék és jóízlés akad meg, hanem felháborodik a magyar önérzet is, amiért *hivatalos belügyminiszteri jelentésben* a magyar nyelv ilyen arculütése megtörténhetik.

Mindjárt a bevezetés elején ezt a nevezetes mondatot találom:

»Ezen követelmények között az elmebetegügy rendezése egyik legégetőbb kérdését képezte.«

Nem tréfa ez, tisztelt olvasó, hanem nyomtatott valóság! De lássuk tovább, a második oldalon:

»Mint első ilyen állami intézet az elmebetegápolást van hivatva kibővíteni s ennek új irányt szab, mikor az eddig csaknem gondozatlanul többnyire elhanyagolt hülyék ápolását rendezi.«

Miféle hottentotta szóhalmazat! De micsoda nyelvtani monsternum ez: »Tényleg ugyanazon emelkedés az, mint amilyenben erősebben vesznek részt a nők a megélhetés küzdelmeiben.«

A hivatalos jelentés tudniillik azt szeretné kifejtetni, hogy a [szél]hűdéses elmezavar egyre gyakoribb a nőknél, s hogy a paralitikus nők száma azért növekszik, mert a nők egyre nagyobb mértékben vesznek részt a létért való küzdelemben. De ne is magyarázgassunk! Menjünk odább:

»A halálozási aránynál ugyancsak az említett két kóralak az, mely az összes elhunytaknak több mint felét teszik ki.«

»Az apadásba jött elmebetegek . . . «

»A halálózás a vallás és családi állapot szerint pedig a felvétel arányához mutatkozik.«

»Az államkincstár részéről 760,411 kor. hozzájárulás van.«

»Az izgatottabbak szobájukban fektetés mellett kezeltetnek.«

» . . . az ország elmeorvosai önálló, saját viszonyainkhoz és társadalmunknak megfelelőleg vannak képezve és kiművelve.«

»Állandó mozgás és igyekezet a jobb és tökéletesebbhez . . . «

De elég ebből a förtelemből, mely szégyenletes volna akkor is, ha teljesen tanulatlan iskolásgyerekek tollából, vagy valamely német szellemű kereskedő magánirodájából került volna ki. Ámbátor ezek ilyesmit nem írnának le, mert ilyen formátlanságra józan ésszel még a romlott nyelvérzek sem képes.

De itt nem magánember írásáról, hanem a *magyar királyi belügyminisztérium hivatalos jelentéséről* van szó. És nem is arról, ami benne kuriális otrombaság, hanem arról, ami teljes tudatlanság, értelmetlenség, ami az egyszerű és bővített mondatok szörendjében való járatlanság. Hallatlan hivatalos hanyagság, hogy ilyes műveletlen írás kikerülhet egy minisztériumból. Nem is hiszem, hogy ezt a füzetet a belügyminisztérium adta ki. Apokrif az elejétől végig s Magyarországnak valami nagy ellensége akarta vele csúffá tenni a magyar nyelvet és a magyar belügyminisztérium magyar stílusát. Ha nem így volna, akkor *viszsa kell vonni ezt a gyászfüzetet*, meg nem törétté tenni ezt a stílis merényletet, hogy ne maradjon nyoma ennek a második ezredév elején keletkezett nyelvemléknek. A késő utódok még azt hihetnék, hogy öt évvel az ezredévi lelkesedés után Magyarországon már nem tudtak — magyarul.

(1901. X. 9.)

PESTI NAPLÓ.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Növénynevek megfejtése.*

Acsalapu: *Petasites*, l. Pótfüz. 1895. 125. l.

Bábafü: *Pimpinella saxifraga*, Nagy Lex. 2: 406.

Babuga-köntös Tihany körül a *Lathyrus tuberosus*.

Bakacsfü a Balatonnál: *Carex distans*.

Csaba irme: *Pimpinella saxifraga* (Földr. Közl. 1894, 67. stb. l.)

Csattogó: *szamóca*: *Fragaria vesca*, a Balaton körül (Földr. Közl. 1894. 72.); Békés vm.-ben csattogó a *Beckmannia* meg a *Glyceria fluitans*, Tanáregyl. Közl. 1882 3. 120.

Cseplesz: *Calamagrostis epigeios*, Siófok.

Csepelyeperje: a csepelye (bokros hely) perje-je.

* Azok közül a kétes növénynevek közül, melyeket Fialowski L. a Nyrben s a Term. Közl. 383. füzetében megjelölt, az utóbbi Közlöny 384. füzetében Borbás Vince dr. egy csomót megfejtett; ezeket itt új adatokkal megtoldva közli a szerző.

Csetkaka: *Heleocharis* (Tanáregyl. Közl. 1882/3. 120. l.).

Erősfű, ezerjófű: *Centaurium* (*Erythraea*), ez nálunk a használatos (Bács, Balatonmellék). *Erősfű* Benkőnél: *Clematis recta*.

Fekete gyűrő: *Acer Tataricum*.

Fenyér és fenyér Rónádfán Baranyában általában lucerna; *gombos fenyér*: piros lóhere; *vad fenyér*: *Melilotus albus*.

Genyété, kenyéte: *Asphodelus albus*, v. ö. A Balaton tavának stb. növényföldr. című munkám 274. l., *Kitaibel* jegyzetéből. Én Tapolcán (Zalavármegye) *genyőtét* (*Solanum dulcamarum*) hallottam, de emberem hihetőleg hamiskodott, más fű nevét mondotta, mert a becsületes paraszt röstell, ha nem tudja, hogy hínak valamely »fűet«.

Hályogfa: *Staphylea pinnata*.

Hőle, genyöte: *Asphodelus albus*; *hőlye, hőlyefű (hélyafű)*, alacsony vad zabfajok, *Apera, Bromus, Ventenata* a Balaton mellékén.

Kakastaréfa: az *Acer campestre* hátragörbülő zászlós termése (Földr. Közl. 1894. 65, 67. l.).

Kalvinistatapló: a fehér és fekete üröm (Term. tud. Társ. Emlékkönyv, 190. l.), Tanáregyl. Közl. 1882 3. 121.

Kakukfű: *Thymus*, *kakukvirág*: *Daphne cneorum* (Keszthely).

Kannasulló (surló): *Equisetum hiemale*.

Kásafű: *Colchicum Bertolonii*, Baranya Nagy-Harsány, följegyzése tölem ered,* nem jellemzője ennek a csinos virágnak.

Kaszanyüg, Vicia cracca és *V. tenuifolia*; lehet *V. Pannonica* és *V. lutea* is. *Medicago* nem lehet, mert ennek nincs nyűgöző kacsaringója.

Katóka, Eger körül nem fűnév, hanem a *Coccinella*-bogár (Isten tehénkéje, katalinka bogárka).**

Kigyónyelvű fű gyakran a *Plantago lanceolata*, túl a Dunán (Földr. Közl. 1894. 65.).

Kömöcsin, Vésztőn hallottam, *Agrostis alba*, *komócsinos* szénát is mondanak. Diószegi szerint is népies szó, de a régebbi debreceni diák is terjesztette, Diószegi nyomán. *Kitaibel* jegyzeteiben: *kömöcsény* v. *komocsin* szintén *Agrostis alba*.

Muzsdalyfa: *Quercus sessiliflora* és *Qu. conferta*. Nagy Lex. 18:304. és Term. tud. Közl. 1886. 350. l.

Az *ölbenylő* megmentése a Badacsony mellékéről tölem ered és nem *Tradescantia*, mint Fialowski helyesebbnek gondolná, hanem valóban a kerti *Commelina coelestis* népies neve (Földr. Közl. 1894. 76. l.). Nagy Lex. 10:247, 13:645.

Az *ökörérfű* hibás leírás. *Kitaibel*-nak baranyai kéziratában *ökörérfű* vagy *kököröcsü* annyi, mint *Helleborus novus*, *Kitaibel* kezdő kutatásaira gondolva. Ebből lett később a *H. odoratus* és *H. dumetorum* Kit. Pécs körül *H. purpurascens* nem terem. *Ökörérfű*, e fű értékének természeti tárgyjal való kifejezése, ökröt ér a haszna.

* Nyelvőr, 1874. 543. l.

** »Katalinka bogárka, hová viszel engem? Menny-égbe-e, pokolba-e? Magas mennyországba!« (Gyermeknóta.)

Ördögoldal: *Galega*. Diósz. Orv. füv. k. 382. l. *Glycyrrhiza echinata* Csongrád, Nyelvör 1899. 144.

Parcsfű: bárcs Diószegi-nél, nem *Acanthus*, csak *Carduus acanthoides*.

Perje: *Agropyrum repens* túl a Dunán; perje v. pörgyefű: *Poa pratensis* is, u. o. *pernye*: takarmányhulladék vagy az elégett fű vagy szalma szállongó hamva.

Pozdorja, pazdernya a kendentörésből maradt hulladék, a kendernek összetört fateste.

Rucaperje: *Alopecurus fulvus* és *Crypsis alopecuroida* vízparti pázsit Békés vm. Tanáregyl. Közl. 1882/3. 122.

Sétfű: sédfű, Sédbúza: *Aira caespitosa* a Balatonnál, de itt ez a magas pázsitkóró gyakrabban *imola* (Földr. Közl. 1894. 75. l. Séd: a Balatonnál kis patak, csermely; a csermely ellenben itt: csormolya.) *Imola* néhol a népnek hasonló *Pollinia gryllus* is.

Sédkender Nagy Lex. 14:1025: *Eupatorium cannabinum*. Én alkottam vízi kender helyett.

Sikotyú: sikkantyú, Diószegi szerint népies.

Sinóra-gomba: tinóorr-gomba.*

Siskafű: siskanád: *Calamagrostis epigeios* (Diósz. 1:105. l.).

Sonkó: konkó: konkoly.

Szeder: Nógrádban *Rubus*, szederfa a Balatonnál: eperfa.

Szélvirág: *Anemone*, nem népies szó (Windröschchen).

Szélahajti góré, kóró: *Eryngium campestre* és más hasonló termetű.

Szőrfű: *Agrostis*, *Aira* túl a Dunán, mint havasi fű: *Agrostis vulgaris*, *A. rupestris*.

Tippán: elszáradt fű Vésztőn, majd *Poa bulbosa*.

Uborkabúgató: *Trifolium arvense*. V. ö. Földr. Közl. 1894. 76. l.; v. ö. MTsz. bagzadók.

Vadóc vagy palóc: *Lolium* Balaton m.

Vajfű: több puha fű *Saxifraga*, *Galeopsis*, *Ranunculus*, *Caltha*.

Vetővirág: kikirics a Balatonnál, de a *Sternbergia*-ra is rámondják. Nagy Lex. 10:537, 13:687. l.

Versengő saláta: *Ranunculus ficaria*, arannyal versengő Diósz. 2:363. BORBÁS VINCE.

Két magyar kifejezés a tótban. Egyik a *harmatanec*. A nyitrai tót embernek a szavajárása ez, midőn valamely zajos verekedést, csete-patét akar megjelölni és a magyar *három a tánc* szólásmódból származik. Ha a magyar ember mérgesen ver, dönget valakit, közbe *Három a tánc!*-ot kiabál, annak kifejezéseül, hogy még nem hagyja abba. (Előfordul ez Petőfinél is.** Már most szem- és fültanuja lévén a tót egy ilyen jelenetnek, a *Három a tánc* megmaradt emlékében s hasonló jelenet láttára az egész lefolyt jelenet nevéül használta e

* *Tinóorr* nem irodalmi rontás-e a Sopronban, Vasban népies *tinóru* helyett? — *Sinóra* kétségtől hibás közlés e h. *tinóra* v. *tinóru*. A szerk.

** *Három a tánc!* monda s egyre hegedült, hegedült a bottal hátam Keservesen, siralmasan jártam én. (Szeget szeggel.) [közepén,

kifejezést. (*Tanec* a tánc szónak tót formája.* — A tót ember a *lantos* kifejezést használja, ha valamely kópéságokra hajló, tréfás csínyeket elkövető embert egy szóval akar megjelölni. A régi időkben a hegedősök, vagy más néven *lantosok* a tót vidékeken lakó nemes urak portáján is megfordultak s dalaikkal, mókáikkal, jóízű tréfáikkal megnevettették hallgatóikat. Elterjedhetett hát a tótságban a vélemény, hogy valahány lantos van, mindannyia ilyen tréfás, mókás, pajkos ember.**

TÖRTÖSY BÉLA.

Művelt szók a nép ajkán. *Élces.* Így hallottam Orosházán mondani e kifejezés helyett: jóeszű; »a kisebbik fiam nagyon élces, akármit csak egyszer is elolvasson a könyvből, már a fejében marad az.«

Ipar. E kifejezés helyett használják, hogy *szorgalmas.* »Igen, N. N. nagyon *ipar* ember.« (A MTsz. Mezőtúrról egyszer, a székelységből pedig négyszer közli mint mellékevet; így kétségkívül eredeti népies szó is. *A szerk.*)

Megtapasztalni: megpróbálni. No, no! majd megvállik, hogy milyen jó az a gép. Pár napon megtapasztaljuk.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Adalékok német jövevényszavainkhoz. *A Zeitschrift für deutsche Wortforschung* c. folyóirat II. k. 1. füzetében O. Weise összeállítja a szótag- vagy hangismétléssel alakult német szavakat (*Die Wortdoppelung im Deutschen*). Ez összeállításban több oly szóra akadunk, mely a magyarban is megvan. Legnagyobb részük jövevényszó, egyik-másik azonban, mint hangutánzó szó, külön is keletkezhett a magyarban.

I. bimbam, bimbambum, a harang hangjának utánzása. — (L. Melich, *Deutsche Lehnwörter* 78.)

lürumlárum, a kintorna hangját utánozva, jelentése: ostobaság, értelmetlenség.

mismás, nemcsak vizes bort jelent (l. Melich i. m. 182), hanem mindenféle keveréket.

piffpaffpuff, a lövés hangját utánozza.

tiktak, az órakettyegés utánzása.

II. hecsepecs (l. Melich i. m. 133.)

hókuszpókusz; angol eredetű szó, mely Hollandián keresztül jutott Németországba. Kétes, vajjon a *hoc est corpus* mondás eltorzítása-e.

hottentották, a hollandi búrok így nevezték el gúnyosan a

* Vö. Jancsovics tót-m. szótárában: »*friskí tañec* frismagyar, h á r m a t á n c, három a tánc«. — Továbbá Cz. F. szótárában: »*Három a tánc*, azaz a magyar zenének és táncnak három része lévén, lassú, élénkebb v. mérsékelt és friss, ha vki az elsőbbséget eljárta, a frisset is megkívánja«. — *A szerk.*

* Közel áll ehhez a *lantos* szónak a székelységből közölt *kolompos'* jelentése is. *A szerk.*

sárgásbarna bennszülötteket; a szó ostobát, furcsát jelent s már különös hangzásával is mutatni akarták a gúnyos megvetést.

lárifári (l. Melich. 166. l.), a szó valószínűleg az olasz zenei nyelvből való.

krampampuli, szeszes ital.

BALASSA JÓZSEF.

Subafa, subár. Ahogy (Nyr. 30:186) a *subafa* magyarázatát olvastam, melynél fogva *elsubafáz* a. m. eldönget, eszembe jutott gyermekkoromból a *subározás*, ami Somogy m. délnyugati részén, Curgón, Szobbon stb. van szokásban. A legények meg a gyermekek aprószentek napján fűzfaveszőből nagyon ügyes korbácsot: *subár-t*, vagy *sibárt* fonnak s már korán reggel bejárják a házakat és a sokszor még ágyban fekvő ismerőseket a subárral megveregetik, mondván: Hála Isten, hogy megértük aprószentek napját, adja Isten, hogy máskor is megérhessük, de nem ilyen búval, bánattal — de — örvendetes napokkal (most jön az ütögetés). Friss légy! Egészséges légy! Jó légy! Keléses ne légy! Porzsávás ne légy! stb. A jókívánságokért valami ajándékot szoktak adni. Ha pedig netalán ellenségeskedők találkoznak össze, a subárral alaposan elagyabugyalják egymást. — Vajjon a subárnak nincs valami köze a subafához (fűzfa)?

TRENCSENY LAJOS.

A *subár*, *sibár* kétségtől szláv eredetű szó. Vö. horv. és szlov. *šiba*, *šibika*, *šibica* vessző, *šibati* vesszőzni stb.; tótul is *šibat* vesszőzni, *šibačka* vesszőzés. Alkalmasint a *subafa* elő része is a tótól került.

A SZERKESZTŐSÉG.

Folyókról elnevezett kutyák. Vikár Béla a Szentiváni Énekekről szóló értekezésében (Nyr. 30:500) azt a kérdést veti föl, vajon a németek is nevezik-e kutyáikat folyókról. Kleinpaul Rudolf füzeté (Wie heisst der Hund? Leipzig 1899) igennel felel erre a kérdésre, sőt nagyon gyakran mondja ezt az elnevezésmódot. *Donau*, *Wasser*, *Strom* közönséges német kutyanevek; *Pudel* pedig nem egyéb, mint a latin *puteus*: pocsolya alnémet alakja, a felnémet *Pfütze*. Olaszban *Arno*, *Magra*, *Reno*, *Tebro*; oroszban *Tyras* (a Dnyeper régi orosz neve). Nálunk *Duna*, *Tisza*, *Dráva*, *Száva*, *Maros*, *Szamos*, *Sajó*, sőt az idézett *Rajna* is. Vö. Ny. 29:82.

TOLNAI VILMOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Rés és rözse. A Nyr. (28:15) e két kifejezést eredeti magyar szónak, még pedig közös eredetűnek, akarta bizonyítani. Igaz, hogy a *rés* szláv eredete mellett Miklosich csak a metszést, vágást jelentő szlovén *režati* igét idézi, ebből pedig — mint már Halász megjegyezte — a magyar nem vonhatott el ilyen egytagú főnevet. De már a *rözse* szót csak nem választhatjuk el a *rözsgye*, *rásggya* tájszóktól,

melyeket Miklosich kétségkívül helyesen egyeztet az ugyanezt jelentő ószl. *roždije* stb. alakkal!

F. Mind a *rözse*, mind pedig a *rés* szláv eredete kétségtelen. A köznyelvi *rözse* szóalakhoz legközelebb áll az újszlovén *rôžje* (seml. gyűjtőnév a *rôzga* 'venyegé' szóból; ez a *rozga* az abauji magyar nyelvjárásban is megvan). A *rázsgya* gömöri alak a tót *râžd'a* átvétele. A karancsvidéki *régye* alak úgy viszonylik tán a *rözsgyé*-hez, mint *megye* a *mezsgyé*hez, *ragya* a *rozsdához*? Azonfölül van Dunán túl még egy *é*-hangu forma: *részó* (talán *részéből*). Ennek úgy látszik **rész* változata is volt, mint a Szily K. idézte régi adat bizonyítja: »Télre való fát és *rést* vágni« (vö. *réskert* a. m. rözsekerítés Udvarh. MTsz.). Ez a forma alkalmasint a másik *rész* vagyis *rés* főnév hatása alatt keletkezett. Sok más esetben is megtörténik, hogy két hasonló hangzású szó oly hatással van egymásra, hogy aztán még hasonlóbbá vagy teljesen egyenlővé válik (vö. *család* helyett *csalárd* a *csalárd* mn. hatása alatt, s aztán még az előbbi miatt *cseléd* h. *cselérd*, stbeff., l. Komb. szóalk. 5. l.), különösen ha mint a jelen esetben a két szó egy fogalomkörbe tartozik; mert a *rés* — legalább némely vidéken — különösen a sövény nyílását jelöli. Azért viszont ez a *rés* néhol a *rözse* hatása alatt **rössé* vált (»a *rösset* keresi« NySz., *rös*, *rössök* Őrség, Göcsej MTsz.).

A *rés* eredetileg *rész* volt s így ejtik most is Cegléden (MTsz.) és Göcsejben (Gutorföldön, Molnár Lajos mérnök értesítése). Ez is szláv jövevényszó. Már Miklosich idézi egy másik munkájában (Et. Wb.) az újszlovén »*reža* Spalte« szót. Igaz, hogy még ennek sem felel meg szabályosan a mi *részünk*, de talán föltehetjük, hogy volt a régibb szlávságban egy **reži* főnév is? s a magyar ezt vette át. Hogy ennek megfelelője az oroszban is megvolt s onnan egyes finn-ugor nyelvekbe is átment, a mellett szól a lyuk jelentésű cseremisz *rož*, *raž* és zürjén *rož*, *ruž*, *ružž*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Egy követ fájnak: Mit jelent ez a szólás s mi a magyarázata?

F. A szólásnak eredeti, teljesebb alakja: *kígyókövet fájni*. Jelen-tése: fondorkodni, ármányt szőni, titkon gonoszt forralni. Keletkezése ama babonás néphiedelemre vihető vissza, hogy mikor a kígyók tavasz idején párzás alkalmával összebújva zsiognak, sziszegnek, szájukból tajtékot fújnak s ebből lesz a csodahatású kígyókő, mellyel külön-féle betegségeket gyógyíthatni. A babona maga valószínűleg árja eredetű s Indiába vihető vissza, hol a néphit szerint a kígyók féltve őriznek ilyen csodás köveket; alkalmasint valami természetes jelenség ennek a néphitnek az alapja. A magyar szólás még ilyen alakokban is megvan: *követ fájnak*, *mint a kígyók*; *egy követ fájnak*; *együtt fájják* (sőt: *trják*) *a követ vki ellen*. Nálunk már szinte kis irodalma van ennek a szólásnak. Vö. Nyr. 23:385; 26:79, 126; 28:121. — Nyelvt. Közl. 26:487; — Ethnographia 7:477; 8:137; 9:324; az indiai babonáról és természeti eredetéről l. Ethnographia 12:290.

TOLNAI VILMOS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Pótlás (Nyr. 29: 427.).

9. *Köszöntések.* Keszthelyen a szállóhegyi nép legtöbbször így köszönt be reggel: Egészségire legyen az éccakai nyugalom! Étkezőkhöz belépve: jó ápetust kívánok! Különben Keszthelyen a legelterjedtebb köszöntésforma a hegybélielnél távozáskor ez: *Mindenjőkat*, mire a távozóknak ezt felelik: *azonjókat!*

10. Mint leplezett káromkodást hallottam Orosházán; azt ám... az öreganyád pitvarát! Bérczi Fülöp.

(Nyr. 30: 98.)

1. Rendesen nem órák szerint határozza meg a nép az időt. Ha aztán valamit mégis óra szerint határoz p. o. a vonatok idejét, akkor a 12 óra 16 perces vonatot 1 órainak, a 8 óra 34 perceset 9 órainak mondja, így mindig *előz.* — Rendes idő- és évszakmeghatározás: krumplikapáláskor, kukoricatöltéskor, zabaratáskor, széna-kaszálásban, keveréskor (őszi szántás), répaszedéskor stb. A napszakok kérdezett neveit nem hallottam.

2. Göncölszekere, fiastik, kaszás, sánta kata, zsidó csillag, tejut. Többet nem hallottam emlegetni. Csak az apraját ismeri el a nép csillagnak s a nap és hold az neki nem csillag, hanem *nap*, meg *hold*.

4. Gyermekjáték: *nyilpuska*, *nyilvessző*; úgy fut, mint a *nyil*. A szegezés bele *nyilal*, *nyilamkodik* az ember oldalába. A lovat patkoláskor *megnyilalhatják*, ha a patkószeg a patán belül eleven húst sért. Ha jól tudom, a kováccsal bizonyos esetekben *nyilaltatnak* is. — A többi szó ismeretlen.

6. *Osztál*: örökségmegosztás, volt *tagosztál* is. Az iskolából is terjed s a gyermek nem osztálybelinek, hanem *osztálnak* mondja magát, p. Én má' *negyedik osztál* vagyok. — Házassági esetek alkalmával néha előfordul az *akadál*, de ezt megszokták *folamonnyi*. Réteink *lapányossak*. *Segély* h. *segéd*: a tanítói fizetés kiegészítésére nem államsegélyt, hanem *államsegédet* kértek s adnak. És ebből a kiejtésből nem engednek egy hajszált sem. A többit nem hallottam.

7. Soha nem hallottam.

8. Mondja és használja ezeket: pincér, függöny. A többit illetőleg használja gyógyszer h. patikaszer, gyógyszerház h. patika, gyógyszerész h. patikáros, lőszer h. puska, lőpor h. puskapor, laktanya h. kaszánya, játszma h. játék, cipész h. suszter, gazdász h. ispán, kasznár, ujonc h. regruta, fegyenc h. rab, tanonc h. inas, lelenc h. kapott v. talált gyerek, közeg h. hivatalos úr, ember.

9. Nem hallottam.

10. *Csöngetőt*, *pörgetőt* használ a nép, de *szivattyus* kutat már mond. Fogattyu h. *fogatílt*, de a *kopoltyut* már ismét mondja. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztróka y Lajos.

(Nyr. 30:206.)

1. Jan. 22: Ha *Vince* naptján folik a kerⁱékvágásba a víz, akkor tellik a pince; jan. 25: Magyarnak *Szt. Pál*, nimⁱetnek Gyertyaszentölő a tⁱé (tél) közep^e; Gyertyaszentelő: Jobb a farkas ordicscon be a zablakon, mind a nap süssön be; febr. 14: *Bálin*(d) naptja verebek naptja (párosodnak); *Hushagyó*-kor ha a h^uó vaj (vagy) ess^uó esik, lessz sok kukorica; febr. 24: *Máttyás* naptján ha fagy, 40 íjjel, 40 nap mindig fagy; *Máttyás* ha talá' ront, ha nem talá', ipit (jeget); márc. 12: Ha *Gerg^uó* a szakállát rázzo (esik a hó), akkor nagy a hideg; márc. 19: *József* naptja zeg^ern^eyeg^es (zivataros) üd^uót (id^uót) hoz; márc. 21: *Benedék* zsákk^uó hozza a melegt. (A cigán aszongya: É^rég kálápáccsá s^e tuggyák má a fi^et (füvet) visszavérnyi, mér itt a Béd^en^ek. T. i. lova ezután talál a gyöpön is; *Gyertyaszentelő* B. A.-kor ha rossz üd^uó van, akkor rossz lessz a nyár is; *nagypint^eken* ha esik a h^uó, na^szárosság lessz; *március* ha nedves, gazdánok nem kedves; márciusi havat ha zsákbo huzzák is vigig a vetís^en, akkor is árt^uomas (ártalmas) a gabnánok; ápr. 24: *Szt. György* napkor ha a varju elbújhatik a vetísbe, bú (bó) aratás lessz; máj. 12—14: *Pongrác*, *Szervác*, *Bonifác* fagyos szenték, a fagy^utú köll finyi; máj. 25: *Orbán* leszáll a kemenc^er^u, aztán nem köll finyi a hidegt^u; jún. 8: *Médárd* naptján ha esik, akkor 40 íjjel 40 nap esik; jún. 10: *Margit* mⁱrges, csapkod, locsú (sujt a villám, esik az eső); jún. 24: *Szt. Ivánkor* ha villog (este a tiszta ég, vagy villámlás, dörgés van esővel), akkor a gubacs kinyilik (jó gubacs-termés lesz az erd^un); jún. 29: *Pⁱét^er-Pá^kor* ha ess^uó esik, nem lessz langos (elveszti a színét) a gabna; ha köd van, még üszkös lessz; júl. 20: *Ill^es* zörög (dörög az ég); júl. 26: *Anna* napkor szakad még a kend^er töv^u (a virágosé), a magosé Rozálⁱkor (szept. 4.); aug. 1: *Vasas sz^t*. *Pⁱét^er* naptja a kerⁱékrⁱépa vetísinek naptja; aug. 10: *L^uörinc* behuggyik a tökbe; szept. 1: *Egy^ed* naptján ha szárosság van, 4 ökörb^u 2 marad, de ha vizes az üd^uójárás, 2 ökör hel^ett is 4 köll (jó az ősz); okt. 28: *Simon Judás*, jaj nek^ed t^ep^uöregatyás; nov. 11: *Márton* az aszt^uóra t^eszⁱ a ludat; nov. 30: *András* napi malac nem marad^uos. Pálfa (Kemenesalja). Sztróka y Lajos. — Sokat találhatunk a Protestáns Árvaházi Képes Naptár (1901.) megfelelő helyén. Kádár Lajos.

2. A *mál* szó teljesen ismeretlen. Pálfa (Kemenesalja). Sztróka y Lajos. — Gyöngyösön a *mál* szó a következő összetételekben fordul elő: nyú(l)mály, farkasmály, rózsamály, lencsemály. Mindezek völgyhajlatban fekvő szőlős területek. Öreg emberektől azt is hallottam, hogy: a régi jó világban *rókamályas* (vagy rókatorkos) mentét viseltek. Gyöngyös. Kádár Lajos.

3. *Palló*: ledeszkázás (szobapalló, hidaspalló). *Pallás*: gerendázás deszkával, sárással, de aki rajta jár, az már a *h^t*-ban van. *Pad*: deszkából készített hosszú ülőhely. *Padmaly*, *padozat* ismeretlen. Pálfa (Kemenesalja). Sztróka y Lajos. — a) *Padlója* van a híd^unak, istállónak s ólnak (másként *hidlás*), ellenben a szobának *deszkája* van.

De a keskeny gyaloghídat is *pallónak* nevezik. — b) *Pallás* a ház tetőzete alatti zárt helyiség. Nógrádmegyében: *pad*, míg Esztergomban a veteményágyat mondják *pad*-nak. — c) A *pad* szó Gyöngyösön csak iskolásgyermekek közt járja; legfeljebb összetételeiben használatos, pl. gyallópad, esztergapad. A nép csak *lócát* ismer. Templompad helyett is *szék*-et mond. Ellenben nagyon elterjedt a *patka*, ez a több személynek elegendő, sárból vert ülőhely a ház elején; valamint a kemence szája elé rakott szabad tűzhelyet is *patkának* nevezik; nemkülönben a *búbos* (kemence) körül levő ülő- és heverőhely is (egész a *kuckóig* vagy *szuglyáig*) *patka* nevet visel. — d) *Padozat* szó nincs használatban. — e) *Padmaly*: 1. a sir alján oldalt bevájt fülke, amibe pl. az anyja mellé kis gyermekének koporsóját teszik; néha avégből is ássák, hogy ott a koporsó ne szenvedjen a reá hulló rögektől. 2. A patak partjának vízmosta része,* amelyet a víz sodra *mállít* vagy *mállaszt*. A halászó, rákászó gyerekek *padlannak* ejtik. Gyöngyös. Kádár Lajos.

4. A ház tetőszékének gerendái: *koszorufa* v. *vánkosfa*; *koszorufa*, mely egyszersmind *ollótalp* is; *ollótalp*; *olló*; *ollókeresztkötő*; *szelemen*; *vendégszelemen*; néha az ollók helyett *ágast* alkalmaznak, amely felül kétágú gerenda; ilyenkor a rövid koszoru-fákon belül van még külön ollótalp; cserépszindelye házon a gerendázat erősítésére szolgál a *szalufa*, míg zsupposnál csak *széltartót* alkalmaznak. A szelemenre, vendégszelemenre, koszorufára szögeznek az ollókkal párhuzamosan, másfélarasnyi közökben a *rakfát* vagy *födélfát*, erre a szelemennel párhuzamosan a *léceket*, erre jön a zsupp vagy a cserépszindely. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztróka Lajos.

5. Nálunk gyümölcsfa kevés van. A gyümölcsneveket is csak jobbára úgy ismerik, ahogy a gyümölcsárus-szekerek tulajdonosai mondják nekik. A nálunk is termő gyümölcsnevek dőlten vannak szedve. Alma: *pagácsa*, *koszos*, *borízű*, masáncki, *tót*, *tök* és *birsalma*. Körte: *sózó*, *teelő*, *árpás*, *rozs*, *tüskés* és *birkörte*. Szilva: *hosszú*, *dobzó*, *kökin*, *ótott* és (a különféle színű) *gümbölű szíva*. Barack: *ősz*i kétféle, *duránci* és *magbaváló*; *kajsz*i. Meggy: *hólagos* és *somme*gy. Szőlő: *izabella*. Dió: csak *divó* terem. Cseresnye: *hólagos*, *ropogós*. fekete *ropogós*. Pálfa (Kemenesalja). Sztróka Lajos. — *Piszke*. Ribizli. Cserésnye: *fehér*, *fe fekete*, *fakó*, *ropogós* és *halyag*. Meggy: *spanyol*, *gáti* és *ótott*. Epër: a) *fái*; b) *földi* (kertekben *plántált*. *nagyszemű eper*); az erdei epër neve: *szamóca*. Sédër (így!): a) *fái* (másutt *spanyolszedér*, *dűs levű*, *savanykás*); b) *földi sédër* (tarlókon és erdőben *indán nő*). Mánya: *málna*. Alma: *fűzfa*, *Magyarné almája*, *mosáncki*, *cukor*, *írós*, *kormos* (másutt *bóralma*), *nyári borízű*, *lyáncsü*, *fontos*, *csillag*, *pagácsa*, *csörgős*, *télialma*. Körte: *árpával érő*, *székfü*, *méz*, *vaj*, *citrom*, *lőszar*, *nyakas*, *király* (másutt *császár*), *ősz*i, *téli*, *pergament* (Bergamot), *vadkörte*. Szilva: *bónaméra* (Mirabella). *kökény*, *fosóka* (fehér), *muskolat*, *boldogasszony*, *lőszemű*, *kutyamonyú*,

* Mint utólag értesülök, a *padmaly* szót Máramaros megye magyar vidékein és Mezőtúr táján, sőt Erdélyben is széltében használják az utóbbi jelentésben is.

csücsös, nyakas, ringlót, besztercei (magvaváló), duránci (nem magvaváló). *Baraszk*: a) kajszin vagy sárga, az aprófajú: csiribaraszk, b) őszi baraszk: duránci és magvaváló. *Dinnye*: a) görög: vér- és sárgabélű, barátmagú (tarkamagú); b) sárga: csérhajú, turkésztán, ananász stb. *Mandula*: papírhajú, keserű, édes. *Győ*: gőr (óriás d.), papírhajú, csontos. *Szőlő* (a phylloxera-vész előtt): török, bajor, gohér, rénusi, pankota, muskolat, mézes-édes, jakabka vagy Jakabszőlő, pétérszelyem, kecskecsésű és szilvaszemű. *Berkénye*. *Lasponya*. *Bisalma*. Gyöngyös. Kádár Lajos. — *Szilva*: bercencei (magbaváló), duránci (nem válik magjától), veres, ringlót; kajszin barack, őszi barack; muskotály, kecskecsésű, furmint szőlő; sóvári, lánysecsű alma; pergamen (sárga a héja), császár, nyakas körte; ropogós, madár (aprószemű), halyagos cseresnye (rózsaszin, de nem ropog); halyagos meggy.

6. *Megszólítások*. A) Rokonok. Gyermek a szüleit: *idés apám*, *idés anyám*, a piciny gyerek: *papa*, *mama*, *nyanya*; *kérésztapám*, *kérésztanyám*; *őregapám*, *őreganyám*. Beszédközben vagy elejbe, vagy utána mondják, hogy *maga*. Gyermek a testvéreit csak *tő-nek*, vagy *tő Jancsi*, *tő Rozi-nak* mondja. Ha összekülönböznek: *nizzé*, *idésapám* (*idésanyám*), *ez a Jancsi gyerek* (vagy csak csupán: *ez a gyerek*) megvert, aztán *ez a Rozi lán* (vagy csak: *ez a lán*) megcsuful! Mert hát a *lán* az nem *gyerek*, a *gyereknek* gatyája van, a *lánnak* meg szoknyája. A kis gyermek a nagy testvért *mégböcsüli* és *János bátyámnak*, *Rozi nénémnek* nevezi s hozzá *mégekgyémezi* (*magázza*). — Gyermek a rokonokat: lánytestvérenek férje: *s'ógorom*, sógorának testvérei hol *s'ógorom*, hol *bátyám*, *János bátyám*. Férfitestvérenek felesége: *ánygom*, ennek testvérei szintén hol *ánygom*, hol *n'éném*, *Örzsé n'éném*. *Ángyának* mondja apja testvére feleségét is. A *maga* beszédközben itt is kijár. — Gyermek az ismerősöket: *Isván bátyám*, *Mári n'éném*. Idegeneket: *bácsi*, *halló?* (*hallja?*), *néni*, *urambátyám*, *n'énémasszon*, *asszon'néni* v. *n'éném*. A *maga* mindig hozzájárul beszédközben. — Szülő a gyermekét: (becézve) *csibém*, *galambom*, *k'ókem*, *sz'ógám*, *angyalom*, *vérém*, *magzatom*, *r'ózsám*, *csimotám*, *báránkám* s nagy jó kedvében: *tő büdös kánya*, *mégeszlek*; (közönségesen) *fiam*, *lányom*, *idés fiam*, *idés lányom*, a lánynak is mondják: *idés fiam*. Ha a csimota nem valami jól viseli magát, kevés lesz a böcsület s hamar kijár a: *tő gyerek*, *tő lán* titulus, mivelhogy *rongy embér* őkegyelme. Azonban a *rongy embér* megszólítás csak *gyereknek* dukál, a *lán* nem *embér*. Az idősebb gyermek, ha *gyerek*, ha *lán*, ha nyeglékedik, hamar megkaphatja a: *tő vín* (*vén*) címet is. Ha aztán a *tő vín* boszantja az ifjabb nemzedéket, a boszantott is hamar odadörzöli az orra alá: *tő vín*, ez a *vín*. — Házastársak egymást: *aptyuk*, *annyuk*, az *aptyukom*, az *annyukom* (a két utóbbit, ha mással beszélnek), *tő János*, *hej!* *tő Rozi*, *hej!* *tő Mihál*, *hallod-e*, *hej!?* *tő hej!* *hallod-e*, *hej!?* *tő asszon*, *tő embér*, *fiam*, *tő fiam*. Mással szemben: *e za zembér*, *e za zasszon*, a *mi embérünk*, a *mi asszonyunk*. Az asszony férjéről soha, uráról is csak ritkán, az ember nejről (*nőm*) ritkán, *feleségéről* is csak nagy ritkán szól, az *én asszonyom*-at sem mond soha (egyes számban), egyes számban

csak a zasszon járja. Hanem valaki asszonyáról tudakozódni, az goromba sértésszámba megy, p. o.: Hogy van a maga asszonya? Hogy van az asszonyod? Így azonban: Hogy van az asszony? hát az asszony otthon mit csinál? — már szabad. Ha az asszony igen fiatal, de az embér már jó idős, akkor az asszony magá-za az urát, különben nem. A férj soha a feleségét. A házastársak szüleiket úgy szólítják mint fent elmondtam (idős apám, idős anyám), ugyanígy szólítják ipukat, napukat, csak mással szemben használja: a zipam, a napam. A vejét, menyét fiamnak, lányomnak, idős fiamnak, idős lányomnak nevezi, csak mással szemben: vöm, menyem. Komák: komám, komámasszony, komámuram. Ha fiuk férj lesz, lányuk asszony lesz, akkor vejük, menyük apja: *të nász, nászom, nászuram*, anyja pedig *të nászasszon, nászasszon*. A nászok nem mindig *tëgëzik* egymást. A lánytestvérek férjei *vőtársak* s vagy *sógornak*, vagy *vőtársnak* szólítják, egymást. Vőtársak sokszor testvérek is, de meg a férfitestvérek feleségei is vőtársak, de ezek egymást *sógorasszonyozzák, ángyomozzák*, hacsak nem testvérek. A sógor elnevezés kiterjed az egész oldalrokonság férfitagjaira, kiknek feleségei rendszeren *ángyom* megszólításban részesülnek s csak ha fiatalabbak a férfinél, akkor *sógorasszon*, de ekkor esetleg *kis ángyá*-nak nevezi.

B) Falubeliek, ismerősök. Gyerekek egymást *tëgëzik*, csak az úri gyermeket *magázzák*. A *magázás*nál a kereszt- vagy vezetéknévet nem mondják utána, de a *tëgëzés*nél rendszeren. — Fiatalabb az öregebbet néha *tëgëzi*, de ha nem, akkor *ű, maga, János, István bátyám, Rozi, Rozi néném*. Megszólításkor a *halla?* (hallja?) jön hozzá. A *halla?* mindenkinek kijár, akit *magáznak*. Ha nagy a különbség, akkor nagyon fölkapott az öregebbet (ha házasember) *kërészta pámnak, kërészta nyámnak* szólítani, viszont illendőség a fiatalabbat *kërészta fiamnak, kërészta lányomnak* nevezni. — Öregebb a fiatalabbat mindig *tëgëzi*: *të, të Jancsi, të Kati, të szomszíd, të Lidi hugom, të Mihál öcsém*. Egykorúak egymást: *të Miska, të Juli, të tesvér, hej pajtás; szokás a keresztnév helyett a vezetéknévet is használni*, ha mindjárt egy családnevük volna is, p. o.: *të Szalai stb.* Az egyidőbeliek között szokás egymást *komám*-nak is szólítani (leányok a legényeket is s viszont; a gyerekek közt is divatoz) p. o.: *të Jancsi komám, të Juli komám*. A *komázást* komául fogadás előzi meg. A komául való fogadás pedig Szt. Iván napján este esik meg amikor a falu legény-, leány- s gyermekserege kivonul a gyöpre s a legénység nyírfa-seprötusokat, a leány- s gyermeksereg pedig virágot visz magával. A legények a seprötusokat meggyújtják s föl-hajigálják, azalatt *komáznak* a többiek, t. i. mondóka kíséretében virágot cserélnek. Ez a komául fogadás módja. Legtöbbször be is válik, mert igazi komák is lesznek. — Az egyidejűek, ha egynevűek, *duruszáz-zák* is egymást. Közönségesen a férfiak *embërek, a zasszon aⁿnem embër, a^ccsak asszon, vaj fehérníp* (együtt valamennyi, tehát a lán is). — A nőnemre azonban nemcsak a fehérníp gyűjtőnévet használják, hanem a *nő-t* is, de ritkábban.

C) Idegenek. Kevésbé idegenek *öcsémuram, hugomasszon,*

urambátyám, n'én'émasszon, asszonn'én'ém. Ezeket a megszólításokat fölöttebb megtisztelőnek s megtiszteltetésnek tartják. A *kê* megszólítást csak tréfából, pajkosságból, gúnyból használják s nagyon sértőnek tartják, a *kend*-et is. — A vasuti örök, munkások mind *szomszíd*, *szomszíd ur*. — A *szóga* gyerek csak János bátyám. Juli nénémnek szólítja gazdáját s gazdája feleségét. Gazdájával, családjával szemben olyan megszólításokat használ, mint egyéb falubeliek. — A mesterember *májszter ur*, felesége *ifasszony*. *Asszonyság* a korcsmárosné, meg az uraság gazdasszonya. A vasuti örök felesége is *ifasszony*. A tanító nejének *ténsasszony* titula jár, amit *tejesasszonynak* ejtenek. A *kisasszony* cím és megszólítás válogatva járja, csak úri lányok kapják meg. A tanulók *ifurak*. — Egész idegenek: *atyafi, földi*. Ha nem látja ki a megszólítandóból a kilétét, feléfordulva köszönti, süvegét megemelve tartja, vagy már beszédközben fordul hozzá s szól: »Minek (kinek v. hogyan) szabad tisztónom az urat?« Ilyen formán kérdezősködik a rég nem látott ismerőstől is — legyen az bárki — az egészségi állapot felől: »Hogyan tisztóhetem?« Pálfa (Kemenesalja). Sztróka y Lajos. — É'ds apám, é'ds anyám. Öregapám. öreganyám! Így szólítják az apóst és anyóst, illetve ezek szüleit is. Szokásos szólítás: *Hallja ked-ë?* — Egyébként *magá-zzák* a szüléket és nagyszüléket. A házastársak egymást csak keresztnévükön, rendesen tegezve szólítják. A feleség az urát, ha nagyon koros, *kêd-ezi*. A testvérek tegeznek egymást, de ha valamelyik már házas vagy idős, gyermektestvérei bácsinak, néninek szólítják. A szülék gyermekeiknek gyöngédeden így mondják: fiam, lányom, lelkém, gyöngyöm, angyalom, galambom, aranyos csillagom. A gyermekek nőtestvérük férjét vagy a nagynénjük férjét sógorbácsinak, a hasonló korúak sógornak szólítják vagy keresztnévükön tegeznek. Fitestvérük vagy nagybátyjuk feleségét a fiatalabbak ángyinak vagy ángyikának szólítják, a hasonló korúak keresztnévükön tegeznek. Távolabbi rokonok: sógor, sógorasszony. Örömszülék egymásközt: nászuram, nászasszony. Keresztszülék: komámuram, komámasszony (v. koma, kom'asszony). Érdekes, hogy a leánykori barátnők, ha komaságba keverednek, egymást magázni kezdik s kom'asszonynak szólítják. A szülőkkel komaságban lévőket nemcsak a keresztygyermek, hanem a testvér is *keresztapámnak* vagy *anyámnak* szólítja. Az öregebbek a fiatalokat, nemkülönben a hajadonok egymást, a legények pedig minden leányt és legényt egyaránt csak *te-nek* szólítanak. Eladóleányok csak a nagyon ismerős legényt *tegezik*; különben *maga*. Fiatalok az idősebbet *bácsi, néni*, a hasonló korút: *pajti, testvér, drusza*; az idősebbek pedig egymást *te* vagy az illető korához képest *öcsém, lányom, bátyám, néném* megszólítással illetik, megtoldva a keresztnévvel. Helybeliek: *szomszéd* vagy *szomszéd úr*, tisztesebb iparosok néha: *nemzetes úr* és *asszony*, hivatalbeliek stb. *tésúr, tésasszony* stb. Kigyelmed vagy kelmed egyáltalán nem használatos, a falusiakat *kê*- vagy *kêd-ezik*. *Kend*-nek már sértő értelme van. Ismeretlenek megszólításai *uram, barátom, bátyám, néném, öcsém*; és — főleg nőkre vonatkoztatva — nagyon szokásos: *lelkém, édes lelkém*. — Gyakorta hallani szitokképen:on meg a másik

apád! — de hogy a *másik apán* az öregapát vagy nagybátyát értik-e, avagy valami gúnyosabb értelme van: nem tudom. Gyöngyös. K á d á r L a j o s. — Beszédközben az asszony férjét *gazdá-nak*, a férj feleségét *kontyos-nak* nevezi. Az apró fiúcseléd neve: *inasom*, *inaskám*. Megjegyzem, hogy ezeket csak idegen előtt mondják. Pl: Tekintetes doktor úr beteg az inaskám, vagy a kontyosom. *Apjukom*, *anyjukom*, *uram* (= férj, feleség). N. N.

Helyreigazítás. Mészáros Kálmán közlésében (Nyr. 30:383.) (*nagy*)*apóm*, (*nagy*)*anyóm* helyett mindenütt *apám*, *anyám* olvasandó.

7. Hogyan nevezik az üres kalászt? A búza és árpa szemetet betakarja a *pélva* (polyva), a polyva bajusza a *száka* (szálka), vagy *kaláha*, ha a szemmel együtt a *pélva* és *kaláha* lehull, marad a kopasz *csuka* (csutka). A csuka és szalmapotyadék a *törek*. A rozsnál *üres fej* marad hátra cséplés után, *pélvája* nincs, csak *szemettyé*. A zabnak *pélvája* van, hátra marad cséplés után az *üres szár*. Pálfa. (Kemenesalja). Sz t r ó k a y L a j o s.

8. A *nyék* szót nem hallottam, de a *pagonyt* igen, Rábaközben Edvén. Ott az erdő egyes darabját *pagon-nak* nevezik. Egyéb-ként nálunk az erdőrészeket *vágás-nak* nevezik. Pálfa (Kemenesalja). Sz t r ó k a y L a j o s. — Erdőelnevezések: *vágás* a levágott erdő neve; *cseplye*: fiatal. sűrű, bozótos erdő; a már megtisztított, szép szálfás erdő neve: *lábás erdő* vagy röviden: *szálas*. Mondják: Hol voltál? A *bikk-be*, *tölgyesbe* stb. Gyöngyös. K á d á r L a j o s.

9. *Milyen idegen szavakat használ a nép?* Egy ház: ábszolvál, apostol, ámpolna, ádvént, arkangyal, angyal, bálvány, biblia, ceremónia, dárius (gazdag), deputáció, dékán, drakma, eklézsia, esperes, evangéliom, farizeus (hamis, álszent), fára (gyülekezeti papi állás), Gábiel, golgota (szenvedés), góliát (hosszú), harmónium, herköpátér, inspektor, izraelita, Jehova, júdás (áruló), kanonok, kandidáció, kasa, káté, katekizmus, katolikus (ejtik: katalikus), káin (irigy), káplán, kereszt, korona, kórus, kriptá, Krisztus, lator, lázár (koldus), létánia, liszta, macesz, messiás, mirha, ministráns (gyerek), paska, passió, pátér, pátriárka, penetencia, plébános, prédikáció, presbiter, presbitérium, prédikál, protestáns, próféta, procecció, purgatórium, pünkösöd, püspök, református, rékviém, sábec, szakramentom, sáktér, sáfár, szamaritánus (irgalmas), segrestye, szemenárium, szombat, stóla, táléntom, templom, testáméntom, titula, tömgvény, tréfi, vesperás (vecsérnye), virtus, zsoltár — Iskola: cédula, cökkér, cēruza, diktum (az a vers v. mondóka, amivel a régebbi iskolai világban a gyermek iskolából hazamenet szüleit köszöntés után »meglepte«), dēák, ēgzámēnt, formula (írás-minta), forma, formáz, figura, figuráz, girifli, gērēta, (h)istória, iskola, kántor (leckepez), katedra, lénia, mappa, nulla, pénzío, pingál, próba (poróba), próbál, pappiros, pélájbász, plánē, rēpētál, ráma, (be)rámáz, rubrika, rubrikáz, rigmus, respektus, (s)pongya, studéroz, szerbusz, szerbuszoz, ténta, téntás, (ē)téntáz, vakáció, vakációz, zérus. — K a t o n a s á g: áncvá, áristom. berukkol (rukkol. kirukkol,

rukkolás), blúz, cibil, cibak, császár, dandár, dsida, dsidás, egrecéroz, éksztra, faszú (faszol: fassen), fercsel (leginkább nótában p. o. mikor engem az a fercsel vizitál, idős anyám a gádërba rido-gál, — gádër: nyitott folyosó), firër, halt!, hapták, ja, kompánia, komondéroz, káplár, kérdájk, lelögéroz (lögër), maródi, mars, marsol, macséroz, metália, muszáj, megagyusztál (agyusztál), obsit, prófunt, pucpomádé, porció, parádé, plézúros, patrontás, rëtérál, rëgula, rëguláz, rëguta, rëzolvista, regemënt, report, strapáció, Stëfán, szalutál, dájcs (deutsch), torombita, torombitál, vizitál, vizitáció. — Épülete-részek: fundámentom, gang, gátër (vasrács), gërádics, pádimentom (padozat, padló), rëtérát, rigli, salugátër, stokatór, spájz, (s)pórheldt, rëgli (de ez sütő). — a) anyag: májtër, sín; b) munkás, eszköz: culágër (adogató), pallër, rëpërál, colstokk, stángli (ritkábban), párti (munkás-), piktor. — Bútorok: férhang, kászli, krëdënc, ómá-riom, sámedli, sifonër, sublat, supedli (toló-ágy), (s)telázsi. — Esz-közök: borosta, cucli, cilindër, cájg, eszcájg, findsa, ferslag, kalandáriom, kánna, készli, (kés)pilinga, lajtërgya, lavór, lámpa, ókula, pánt, pënzli, partvis, pëtrol (petrólium), pitli, puttony, pële (pléh), platni, respeg (messzelátó), subick, serbli, smirgli-papír, (s)picc, szala-kádós (szalamia káli, fujató, élesztő helyett a tészta-ba), vájling, vanília, zséter. — Levelezés, közlés: átrës, árkus, delegráf, kopërta, telefon. — Utazás és eszközei: bicikli, biciklis, kiszli, kondoktor, kovártély, kuffer, pakk, stáció (ritkábban), vagon. — Evés, ételfélék: ápitus, bërslí, cukor, dinctül, duncos (van-üveg is), frisling (előljáróba ölt süldő), fölöstököm, kugli, kifli, këráfli (vajastészta), kává, kóstol, koszt, lëkvár, pancsul, prësbors (prëshurka), szaft, szaftos, szacc, téja (tea), trakta, traktál, zsömle. — Betegség: barzam (olaj), doktor, fránc, fráz, flastrom, heptika, ispita, kárbol, kárbol vatta, korela, operál, patika, patikárus, patika-szer, pirula, recept, szupla. — Idő, szám, mérték, pénz: dupla, fertály, funt, minuta, numera, szimpla, tucat. — Szolgálat: kon-venció, libéria. — Hatóság, rend: baktër, ëstërázsa, finánc, király, móres, miniszter, minisztériom, nótárius, paksus, zsandár. — Jog: ápellál, dukál, fiskális, jus, jussol (= örökségi rész), möring (házassági szerződésben biztosított érték), prókátor, testál (testá-mentom). — Vadászat, fegyver és hozzávalók: flóbër, jágër, kápszli, lóding (rézpatron), patron, rëvolvër, sërét. — Divat, fényüzés: brostú, dáma, glicerin, kátula, kolmér, kolméroz (kol-mírzó vassal), maskara, módi, midër, muff, párfing (párfüm), pásszul, pomádé, pucc, püder, slájër, slëpp. — Barátkozás, tréfa: brüder, komëndál (rëkomëndál), invitál, nikszdájcs, vice. — Zene, tánc: banda, citora, hármonika, kontrás, kontrázik, krejepolka, muzsika, muzsikus, muzsikál, polka, polkázik, pikula, pikulás, piku-lázik, primás, primázik (prima hegedő, kontra hegedő: hegedű), verkli, verklis, verkliz, verbunkulás. — Korcsma: dëci, hébër, këlázli, këlërház (söntés), krigli, rëstëgráció (vasuti korcsma), sligovica, (s)napsz, szilverium, (s)piritusz, (s)price, (s)priccer, szájtli, verdung. — Játék, kártya: adutt, bank, bëtli (bëtliz), durák, durkmars,

fészt, gusztáll, kártya, kontra, kunc (kunszt), kurázsi, persze, prëfë-ránc, rësztá, rëszkëroz, (s)mirül, tromf, tromfol, spëkulál. — T e k e : dáma, kugli, krikszparti, malër (malör), pakombíró, pinka, sáccul, trëfál, vándli. — E g y é b : cirkusz, komédia, rakéta, ringlisíp (s a mulatásnak megtartják az) *oktáváját*. — C i v a k o d á s, v e s z e k e d é s : beste (bestia) lélek, hugris, fumigál, huncut, juszt, juszter (azért-) sem, kifaszú (kifaszol: megverik), mëgárëdál (megállít, de nem valami jó indulattal), megcibakul (megtép), ráadja a viklert (szóval megmosdat), turucul (akaratoskodik). — S z e r e n c s e : kucsëbër, lutri, lutricédula, plánéta. — R u h á z a t : fásli, gürtli, hängëdli, hözëntráger (de nem viselik), kirispin, lájbi, pantalló, puruszli, rékli, rokk, sál, szalvétá, trikó (kötött bolti ing, gatyá v. alsó nadrág), tuszli (ujjatlan kesztyü). — a) *kelmék*: dëlin, grádli, kalmuk, kangár, kasmër, karton, lisztër (luster), matéria, mol, mustra, muszlin, organtin, pargët, patisz (battist), pike, sifon, szatin. — b) *kellékek*: áfzacc, cugg, cuggos, durukk, durukkul, férc, fércül, gumi, kreicli (keresztöltés), matring (p. o. cërna), másli, mérkül, monogramm, pamuk, pertli, pintli, rádli, ringli, slusszkötő, spulni (cërna), stikkül, számëdli, zsinór. — c) *sztnék*: berlinër, bordó, drapp, krém. — d) *izlés*: akurátus, fáin, gusztus, gusztusos, komót, komótos, lafanc, lafancos, ordënarë, pucul, rámul, riktul, slampet, tus. — T a k a r é k o s s á g : interes, kassza, ráta, rëstancia, spóru, vonlontër (hányt-vetett). — G a z d á l k o d á s : árënda, depó (farakás), ëlëvátër (a csëplő-gép szalmarakója), fëdërës kocsí, fórhánd, gurgula, gránáriom, istráng, masina, páskom, pozdomáris (kertalja), pusli (p. o. szëna csomóba kötve), prés, szesszió (telek), teszli, triër (hengerrosta). — I p a r , i p a r c i k k e k : ánizslóg (kén), biléta, cigárëtta, fijákër, fijakkëros, fotografus, fotografia, fotografëroz, gitt, gittül, hiccül, kóstál (vaszkoszt), kontó, kuncsaft, kurta, (k)seft, muter (csavartok), májsztër, márc (mëhser), nullaliszt, pákli, pintër, pék, puszedli, piskóta, rëgále, sróf, srófol, sujszter, sifli, szatyler, tasak, tislër, trafik, sintër. — G y á r , k e r e s k e d é s : bális (háton áruló ladás német), cinóber, cenzá, eszenc, fábrika, fërnájsz, fëdërvájsz, flaszter, krëdit, lifërál, magazin, pëcëráj, pikszis, salëtrom, spagët, stanecli, stopli, szóda, vazalin, vitriol. — B e t y á r - v i l á g : imposztor, dezentor. — C i g á n y - é l e t : dádë, dëvla, morë, rajkó. — T ó t a t y a f i : zatracëna. — Á l l a t o k : filokszëra, hëring, muszlinca, përonoszpora (ezerfëleképen is ejtik, még így is: fënerosszpëra), ruszli, skorpió. Megszólítás (ha a lovat hátrahúzzák): curukstë. — N ö v é n y e k : alkörmös, citrom, floksz, fukszia, himpër, jácintus, kaktusz, kurumpi, mirtusz, narancs, petónia, timiteusz (Phleum pratense), verbëna. — C s a l á d : bakfis, familia, fattër, kriszkindli, (s)tokfis, vizit, vizitül. Pálfa (Kemenesalja). S z t r ó k a y L a j o s . — Brávusz (derék), csercsl (fülbevaló, némely sertës nyakán két oldalt lëgő húscafát), hornár (kéményseprő), kacsula (sapka), korturár (nem kortunár, sátoros cigány), kvittol (nem kvittel, kiegyenlit), likor (így ejti a nép mindig, gyomorceppet ért rajta), mazurán (rongyos, fogyatékos öltözet), lër, platten (a tűzhely részei), palaria (kalap) tropotyál

(földhöz veri a lábát), turma (nyáj). Gyalu (Kolozs m.). Dóczy János.

10. *Fehérnemű elnevezések.* *Férfi ümög*, részei: elejé, válló, mellé, ujjá, lénzeje (lénző: kézelő), nyaka, háto. *Fehérnőp ümög*, részei: váll, vállf^uót (folt), ereszték, páha, ujjá, szílek v. szelek (szélek). *Gatya*, részei: egy szí (szél), két szí, ület, prⁱém (péremé), szára rojtos v. sodrott; van vászon-, pargët- és tuti (német) gatya. *Szoknya*, részei: melle v. pintli, kebel v. bándol és a szelek (szélek), fodor. *Kötín* van: melles, vállos és kötös kötín. *Kapca* a harisnya is (kötött kapca); *lepödő*, *vánkos*, *párnahéj*; *abrosz*; *szakasztóruha*; *törülköző*; *zsebkendő*; *fejkendő*; *kirispin*: férfi alsó rékli; kisgyereknek: *fásli*, *pélénka*, *fejkötő*, *hángédli*. *Rékli* v. *rütyőke*, részei: elejé, áfzacc, mellé, ujjá, nyaka, háto. Van *ásó* (alsó) és *kalmok* (kalmukk)-*rⁱékli* is. Pálfa (Kemenesalja). Sztróka y Lajos. — *Ing*; *bóujjú* vagy *bornyúszájú ing*, melynél a hónalj alatti négyszegletű ereszték: *pálha*; a váll fölött van a *vállfót*. A női ing neve *pëndél*. Van *német* (szűk) és *magyar gatya*, (ennek a szára alúl ki van *mesterkélve* vagy *lyukacsozva*, hogy *rojtos* legyen); továbbá *bógatya*, ennek felső része, ahol a gatyamadzag befűződve teméntelen ráncba szedi a gatyát: a *gatyakorc*. Egyéb fehérneműek: *pélénka*, *kapca* (a csizmában a lábfejre tekerendő vászon), *trimfis* (női harisnya), *alsószoknya*, *pruszlik* (női mellény), *fékető*, *zsebkendő*, *törülköző*, *lepedő*, *ágyhaj* vagy *huzat*, *vánkushaj*, *dunnahaj*, *ágyterítő*, *abrosz*, *szalvéta*. A nem kimenőre használt kötény: *kecele*, a vidéken néhol: *ganga*. A csecsemők pamutból készült előkéje: *bartikli*. Gyöngyös. Kádár Lajos. — *Furkó* (ujjas), szártekerő (a lábszárra, a boka körül csavart kapca), csizma-kapca, bocskorkapca, gyermekrongy, fásli, gyermekfőkötő. Gyalu (Kolozs m.). Dóczy János.

(A többi választ jövőre közöljük.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

- Azt sē monta: cseré pipát. (Hozzám se szólt.)
 Fűnek, fának rabja. (Mindenkinek adósa.)
 Összömént, mint a Bugyók imáccsága.
 Beleapritott, mint a taót az aludttejbe. (Bolondott cselekedett.)
 (Félhúzta a Samu nadrágját. (Berügött.)
 (Jaj-harasztra kerütt. (Rossz sorsra jutott.)
 (Odavetyi neki a gyeplőt. (Nem gondol vele.)
 Nincs bőr a pofáján. — (Vastag bőr van a pofáján. (Nem szégyell semmit.) — Nincsen szem. (Nem tud pirulni.)
 (Haónod alá tedd a nyelved. (Ne sokat beszélj.)
 Főfogódzott. (Elsoványodott, — állatról mondják.)
 Meggyött az első lovagos. (Az először ásitóról) mondják a fonóban, vagy más társaságban.)

Megkamóták a szereteőnköt. (Bajban vagyunk.)

Nem is árnyikozza. (Nyomába sē léphet. (Nem is lehet hozzá hasonlítani:)

Félre bajúsz, csókot kapsz.

(Gyi te Sárga, nem aggyák a lyánt. (Mondják, mikor valami dologban hiába fáradnak.)

(Mátraalja és Felső-Borsod.)

BORSODI LÁSZLÓ.

Tájszók.

<i>Platten</i> : vaskemence ;	<i>fütő</i> : kályha ;
<i>padlás</i> : padló, a szobáé ;	<i>bankus</i> : ördög, boszorkány ;
<i>hiű</i> : padlás ;	<i>vendéggomb</i> : inggomb ;
<i>gáz</i> : petróleum ;	<i>radina</i> : disznótör v. onnét hozott
<i>csörge</i> : lópokróc, ágyterítő ;	ajándék ;
<i>korcsolya</i> : gyermekszán ;	<i>míjes nap</i> : hétköznapi ;
<i>csáklya</i> : korcsolya ;	<i>palac</i> : poloska ;
<i>csáklyázik</i> : korcsolyázik ;	<i>féreg</i> : egér ;
<i>dránica</i> : nagyobb zsindely ;	<i>patkány-féreg</i> : patkány ;
<i>sokadalom</i> : vásár ;	<i>szék-fű</i> : chamomilla ;
<i>vétség</i> : véletlenség, elvesztés ;	<i>bosztán</i> : tők ;
<i>moszt</i> : fűrészpör ;	<i>békaláb</i> : meddő zsúrló ;
<i>festő</i> : festék ;	<i>zsúrló fű</i> : termő zsúrló ;
<i>ruha</i> : kendő ;	<i>csalóka</i> : fenyőtoboz ;
<i>terü</i> : teher ;	<i>árdé</i> : paprika ;
<i>élet</i> : a ház az udvarral, földekkel,	<i>cserepeskedik</i> : vitatkozik, veszeke-
melléképületekkel ;	dik, sokat beszélget ;
<i>cefre</i> : fiatal leány ;	<i>pallani</i> : kiporolni, elverni ;
<i>lütő</i> : lejtő ;	<i>bankol</i> : vonyít, pl. a kutya ;
<i>cándra</i> : vékony lécdarab ;	<i>tégláz</i> : vasal ;
<i>főköm</i> : szemölcs ;	<i>kereskedik</i> : keres, keresgél ;
<i>degenyeg</i> : kocsikenő, petróleumalja ;	<i>méhelyt</i> : amely helyen.
<i>nyám</i> : rokonság ;	<i>ehelyt, ahajt</i> : e v. ama helyen.
<i>kártya</i> : vízholdó faedény ;	

Függelék. Hangtani sajátosságok: 1. jellemző a zárt *ë*: *hëzza* (hozzá), *ëlig* (alig), *nëzzük* (nézzük), *bë* mint igekötő, *bëmëgy* stb. 2. *n* helyett *ny*: *tanyit*, *disznyó*; 3. *v* helyett *h*: *bihal*; 4. *ny* h. *ngy*: *arany*, *tányér*; 5. a -*vel* rag megőrzi *házval*, *edényvel*; 6. rövidebb szóalakok: *ë(vë)tt*, *bá(csi)*, *es(ik)*. — A szóragozás sajátosságai: 1. igeidők: ez így vala; hallá-e? (hallotta-e?) megmondtam vala; 2. a -*nitt* névrág: *tanyitónitt*, *papnitt*, *szabónitt* (tanítónál stb.) — Szólások: Gyere nálunk! Egy is nem volt itt. Lehet lesz (lehetséges lesz). Elvitte hitelbe (megszöktette). Nyomaték kedvéért gyakran használják a *mert*-et: Mert az volt (= az volt)! Mert nem igaz!

(Csík-Gyimes-Bükk.)

BÍRÓ ÁRPÁD.

Mesterműszók.

Hajós-műszók Paksról.

- anyalánc*: a vasmacskára kötött erős, vastag lánc.
- anyamacska*: a nagy vasmacska, amely a hajó elején van.
- ászlónyel*: zászló nyél.
- bak*: kerek fa, amire a köteleket kötik.
- bas*: a hajó elején és hátsó részén a hambártól elkülönített hely, ahol a felszerelések egy részét tartják.
- bastábla*: a bas lejárójának a fedele.
- basnica* v. *basnyica*: a hajó eleje, ahol a bugora és a bakkok vannak.
- bögő*: a hajó kifaragott orra [hasonlít a hegedű végéhez].
- bögős hajó*: amelynek bögős orrtökéje van.
- bódés csákla*: mankós csákla.
- budák*: kapa féle. Nem háromszög, hanem négyszög alakú.
- bugora*: fa eszköz, amelyre a parthoz erősített kötelet csavarják és azután a hajóslegények keresztbe helyezett dorongokkal meghajtják, hogy a hajót közelebb vigyék a parthoz (V. ö. MTsz. *gugora*).
- bugorázni*: a hajót a bugorával előre vagy hátra vinni.
- burcsella*: kisebb fajta hajó.
- burkony*: a hambár fenekén és oldalán lefektetett széles deszkák, amelyekbe a padlót illesztik.
- buzgár*: forgó féle, ahol valami vízsugár van.
- cimér deszka*: a hajó elején a párkányzat az a része, amelyen rajt áll a hajótulajdonos neve.
- cimzet*: minden faragvány és díszitmény, amely a hajót ékesíti.
- cínvessző*: a deszkák közötti rések betömésére használt vékony vessző.
- círdé*: viaszkos ponyva.
- cuffur*: egy kocsi gabona.
- csákla* v. *csáklya*: gömbölyített fa-léc a végén hegyes vassal.
- csaptató*: a kijárót összetartó páros fa.
- csárdak*: a hajósok két bejárású lakóhelye (csárdakos hajó).
- csarnakkötél*: a felállított órfa kifeszítésére szolgáló kötél.
- csikli*: lélekvesztő.
- csikó* l. sárkányvas.
- csiptető* l. kézmentő.
- cuca*: mankóalakú fa, amellyel a kormányos vihar esetén megtámaszthatja magát.
- dángoba*: amit a kereskedő fizet, ha a kikötött időre nem készül el a hajó rakodásával.
- dereglerugó* l. rugó durung.
- domentát*: a hajó tetején át fektetett deszkák, ahonnan a kormányos a kormányrudat irányítja.
- fartőke*: a hajó hátsó része.
- fejlánc*: a vasmacska karikájába fűzött lánc.
- feladni*: jelenteni valamely gőzhajó-társaságnál, hogy a hajót el kell vontatni.
- fenékzet*: a hajó feneke.
- feszíteni*: a csónakkormányzás egyik módja.
- filaréta*: alacsony, bokáig érő korlát a hajó tetején.
- forcug*: a bő mérlegelésnél a többletet nevezik így.
- fürni* l. védlizni.
- futró*: a két szentes közötti üreg.
- futrólszög*: a futróban lévő vasdarab, amely a fölállított órfát tartja.

görgő: 1. vesszőnyaláb, amelyet a a deregle és a hajó közé tesznek, hogy egymáshoz ne ütődjenek. 2. henger fa, amin valami nehéz tárgyat gurítanak.

gőzös: gőzhajó.

guliba: lakóhely, amelynek csak elől van bejárása.

gusztöny: a kormányrúdra erősített mankós fa, amellyel jól ki lehet szorítani a kormányrudat.

gúzs: a csónak oldalában vont kötél, a hova az evezőket helyezik.

habajtó: a csárdak külső ajtói.
[Az elnevezés onnan ered, hogy ezeket csak akkor csukják be, ha attól tartanak, hogy a hullámok becsapnak a hajóba.]
hablák: olyan fadarab, amelyeket ott használnak, ahová már nem ér a bokony.

hajdaboda: Hosszú fokokra osztott léc, amivel azt szokták megmérni, hogy milyen mélyen terheltek meg a hajót.

hajóbajc: a hajófenék fölcsavarodása. Arra való, hogy a hajó feneke ne szenvedjen sérülést.

hala: [Győrben *holo*] jel a vontató lovak megállítására.

hambár: a hajó belseje, de általában a magtár jelölésére is használják.

hambárpalló: a hajó rakodása előtt rakják le, hogy sima legyen a fenék.

happ [Győrben *hopp*]: a vontató lovak indulását jelzi.

héber: emelő eszköz.

heveder: a kormányt összetartó fa.

hobelko: a régebbi hajókon a vízhányó felett levő nyílás.

horgony: vasmacska.

horgos csákla: amelynek végén kampós vas van.

huja: jel az evezés elhagyására.

hurrá: jel a munka megkezdésére.

iskába: kétvégű, hajlított szeg, amivel a réseket bevarrják.

Csakis a cigányok kovácsolják.

járgány: l. bugora.

járgánydurung: amivel meghajtják a bugorát.

járó l. vajú.

járó deszka: amin a hajóból a partra kijárnak.

jegellő: hosszú vas, amivel a hajó körül feltörik a jeget.

jegéni: a hajó körül feltörni a jeget.

káka-kötés: gyékényből összefont kötél, amit a hajórésbe tesznek.

kasza l. hajdaboda.

kátrány-pemecs: a kátrányozó.

kezek: hajtókar, amivel felhajtják a vasmacskát.

kézmentő: eszköz, amellyel a paraszat igazítják.

kicsarnakóni: kifeszíteni.

kidobó: amidőn valamely hajó köt, a kötél végét megkötik egy vékony kötéllal, amelyen a kidobó-körte csüng és kidobják a partra vagy az állomásra s úgy húzzák ki a kötelet.

kidobó-körte: a kidobó kötél végén csüngő fa.

kirámóni: kirakni.

kítűző-zászló: kék zászló, t. i. ezzel jelzik, hogy merre térjen ki egymásnak két hajó.

kontrektus: a cső fölött lévő kis ládika.

kormány: a csónak kis evezője.

körözni: a csónakormányzás módja.

krancli: matrócszoba.

kuka-járó: a hajó teteje.

kukázni: két legény csónakba ül és beeev a folyó közepére, itt a vízbe dobják a kukázó-macskát, amelyen hosszú kötél van. Ha visszatértek a hajóra, akkor a bugora segítségével a hajót a macska irányába viszik.

kukázó-macska: vasmacska, amelyet a kukázásnál használnak.

kuttató-léc: hosszú fa, amivel a vizet mérik, ha a hajó megy.

lénta: hosszú evező, aminő a tutajokon van.

mankos-csáklya: az olyan csáklya, amely végén kis fával van ellátva, hogy meg lehessen markolni.

mécsár: a napos hajóslegény, akinek kötelessége a hajó tisztaságára ügyelni, továbbá a vizet hányni.

megszenel: szemet rakodik.

mérőléc l. kuttató.

mohozó: pálcá, amivel a mohát verik, hogy megtisztuljon.

nevelés [növelés]: így nevezik a hajósok azt, amikor többet mázsálnak ki, mint amennyit beraktak, ami csak akkor lehetséges, ha nagyon jó mérleget kaptak a berakodásnál.

nyerég: a hajó oldalán elhelyezett kampós fák, amikre egyet-mást raknak.

oltár: a csárdakban azaz oszlop, amelyre fel van írva a hajó építésének az ideje és tulajdonosa.

örfa: a teherhajók árboca.

örfakalap: az örfa teteje.

örfamacska: kampós fa, amire ráerősítik a köteleket, ha a hajót lovak húzzák.

örfaszarv: az árboc közepetáján kétágú nyúlvány.

örfavélla: az örfa alján lévő fa, amire köteleket lehet tenni.

órodzó: hosszú fenyő, amit akkor alkalmaznak, ha a hajó evezősökkel megy lefelé.

órodzó-állás: hely a hajó tetején, ahonnan az órodzót igazgatják.

órodzó-gusztöny: faléc, amivel leszorítják az órodzót, hogy a vége a vízbe érjen.

órodzó-toll: az órodzó végére erősített, hosszú és széles fa, amely az órodzó működése közben a vízbe merül.

orrhajítás l. hajóbajc.

orrtőke: a hajó legeleje.

párkányzat: a hajó mindkét oldalán a vajú mentén kiemelkedő fa, amely megakadályozza az egymás mellé álló hajók nagyobb összeütközését.

patkó l. hajóbajc.

parankó kötél: az a kötél, amelyet akkor alkalmaznak, ha a hajót lovak vontatják.

piszke: a hegyén megvasalt do rong, az oldalában pedig egy kampó van. Akkor használják, a midőn a hajó kiköt s hamarjában nem találnak semmit, amihez a köteleket kössék. Egy legény kiszalad vele a partra, a földbe dőfi és a hajó köteleit a kampóra csavarja.

piszkecsat: a piskén lévő horogalakú vas.

pöcök: a parankó kötél végén kis fa, amihez a hámfát erősítik.

pofadeszka: a párkányzatnak az a része, amely a hajó hátsó részén a kormányig terjed.

pörö: nagy, hasábalakú kalapács.

prém l. párkányzat.

prics: a lakóhelynek az a része, hol a legénység üldögél, fekszik.

pufandli: kis négyszögű fa, amivel bármely állvány alját megerősítenek.

püspök-pálca: csak a csárdakos hajókon található. Ebbe kapaszkodhat az ember, ha a hajó tetejére megy.

ráfog: a gőzhajó vontatni kezdi az uszályt.

rajzdurung l. támaszdurung.

rakodó: rakodópart.

riglik: a burkonyok kivájt szélei,

hogy a padlót be lehessen
 illeszteni.
róndót csinyál: a gőzhajó meg-
 kerüli a hajót, mielőtt ráfog.
rúgó-durung: a hajóslegények, a
 mikor eveznek egy doronghoz
 vetik lábukat, hogy az erős
 evezés közben előre ne csúsz-
 szanak.
szapoly, szapol v. *szaplok*: mélyen
 kivájt vízhányó lapát.
sárkányvas: az a vas, amely az
 orrtökéhez vagy a bögőhöz erő-
 sítve a vasmacskát tartja.
siftőni: a rakomány egy részét
 átrakni egy másik hajóba.
sintérvas: a vájúba erősített akasz-
 tóvas, amibe a csarnakkötél
 egyik végét kötik.
slep: vasuszály.
stáfli: hosszú fadarab, amiből vala-
 mit faragnak.
sték: olyan hajó, amely állomásul
 szolgál.
studli: hosszú fa, amelyet a hajó
 egyik oldalához erősítenek és
 erre kötik meg az órodzót.
studli-sarok: a hajó mindkét olda-
 lán kiálló két-két vas, amihez
 a studlit erősítik.
super: hajóépítő.
svábler: összefont kötél, amivel a
 padlót feltörölik.
szapoly v. *szapol* v. *szaplok*: mélyen
 kivájt vízhányó lapát. Van
 nyeles és nyeletlen.
szarkaláb: állvány, amely két ág-
 ban végződik.
szélfogó: gőzhajókon található.
 Nagy nyílású széles cső, amin
 levegő jut a fűtőkhöz.
szelemen-gerenda: az a gerenda,
 amely a hajó tetejét tartja.
szeméjhajó: személyszállító hajó.
szentes: a hajó elején lévő két
 kamra, még pedig kétféle van:
 u. m. *anyaszentes*, ahol nyár
 idején egy legény lakik, *árva-*

szentes, ahol egyes felszerelé-
 seket tartanak.
szüvés: deszkázat.
tábla-fogó: a hambártáblák fogója.
táblamacska: lecsüngő kis vas, amibe
 a hambártáblákat akasztják.
táblavas: amivel lezárják a táblát.
talp: tutaj.
tányéros: edénytartó.
teherhajó: teherszállító hajó.
telelő: a hajók téli állomása.
teri: a hajó rakodóképesége [egész
 terit kaptam, egész terivel ra-
 kodtam].
timony: kormány.
timonyozni: kormányozni.
timony-rúd: kormányrúd.
trépni: deszka, melyet akkor teri-
 tenek le, ha nem akarják, hogy
 a hajó bepiszkolódjék.
tribli l. kezek.
trukker: hosszukás vas, amit le
 kell nyomni, ha a vasmacskát
 a vízbe akarják bocsátani.
türüni: ha a hajó nagyon folyik,
 a biztosító társaság törli és
 akkor nem rakodhat.
űrülés: a hajó kirakodása.
űrülő v. *űrülőhely*: kirakodó hely.
vágó: a csónak nagy evezői.
vájú: a hajó két oldaljárata.
vakfót: rohadt részeket kivágják
 és helyébe egészséges deszkát
 tesznek.
vasas karó: mindkét végén meg-
 vasalt karó.
védliwas: gömbölyű vas, amely a
 timonyrúdon és a csónakok
 farán található.
védlizni: a molnárok evezési módja.
 A csónak farán egy ember evez
 s úgy viszi a csónakot.
välla: kétágú állvány, amire csupán
 csak drótkötelet kötnek.
vezérdeszka: a kormányrúd-
 ba erő-
 sített két széles deszka, a tulaj-
 donképeni kormány.

vincejg: a vasmacskát felhajtó készülék [*windzeug*].

vintni: a vasmacskát felhajtó állványnak az a része, amelyre a hajtókart rácsavarják.

vízhányó: a vízhányó nyílásánál lévő ládika, amibe a vizet hánnyák és onnan folyik aztán ki. Nevezik még vájúnak is.

vízhányó: a hajó közepén az a hely, ahol a hajóba beszivárgott víz összegyülemlik és innen aztán kilapátolják.

vontat: a gőzhajó húzza az uszályt.

vontatás: maga a cselekvés.

vízel: folyik (a hajó).

vízmérce: a part mentén a vízbe teszik s megfigyelik a víz apadását és áradását.

vízugrás: a midőn a víz akadályokba ütközve egy kicsit emelkedve folyik.

zablókaró: négy karót állítanak fel és ezekre ponyvát erősítenek, hogy a lovakat megetethessék.

zsabica: hambárpaddlok lecsatlója.

zsuppoló-dészka: a gabona fölé teszik, hogy ha viszik a rakományt, le ne süppedjenek.

TREBITSCH LAJOS.

Adomák.

Gyűlés az eső elállítása felől.

Tiribésen hetek óta esett a zesső. Történt pegyig a nagy essőzés mingyár tá szénakászalás után, hát nagy vót a rijádalom a zégész faluban. Vásárnap amikor mindenki otthon vót, kidoboltattá a kössig nemés bírāja, hogy délután négy órákor a litánija után gyűlés lesz a kössig házáná, ahová a zembérék ifja és véne egyaránt meghívódik; a zasszonyokat nem értette, mer azok a zó nyelvük szérint nem embérék, hanem asszonyok, elég ha odáháza lármáznak. A gyűlés tárgya lészén a hónápos esső elállítása. A kihirdetés után persze vót nagy sürgés-forgás. Nagy mise után a tēplom előtt hármán-négyen egy-egy csoportba összegyugták fejüket és hálkán tánakották. Minden csoportnak más-más gondoláttya támatt a veszedelmes esső ellen.

Mivel a temérdék sok ember nem fért a kössig házába, azért kényszerítve vóták a nagy essőben is a kössig háza udvarára gyülekezni. Nemsokára megjelént a kössig bírāja Szomszéd Pályás János képibe és a gyűlést egy előkerített hordóra feláva mennyitotta.

Letelsőnek Andó Kis Géci szólalt fél, mondván: Bijony sok beszéd esett mán a nagy essőzés feleöl, itt a zidēji, hogy segiccsőnk rájta. Hát én csak ammondó vónék, letjobb vóná, há a szomszéd Macunáró ekérnök köcsőnkép a zúj nagy hárangot, memmē a nyivēsi nagy kerepēlöt, oszt a zégyiket a fálőnk egyik végire, a másikat pegy a más végire mágásra állítanánk, osztén a zēmmi hárangjainkvál mēhhúzatnánk, māj eltákáronnēk innēt a zesső.

De mán erre mēsszólalt Kákuk Márci is, aki a komáromi vartüzérénēk privádiner vót, oszt így szót Géci bátyáhó: Hát bijony nem tánalom jónak a Géci bátya vélekédését, mer bijony a letjobb vóná két ágyút venni a katonáéktó, ászt én elsütném, áttú osztán mēgijenne egy esztendőre is a zesső.

A zégész gyűlés nagy örömmel foghatta észet a zindítványt, s mán majnem elhatározták, hogy vésznek egy ágyút, amikor is félát a hordórá Bezre Mátyás, oszt így szavázott: Hát bijony én sē a zégýik, sē a másik vélekédését el nem fogadom, letjobb vóna a fálónk, mëmmē a hátará félē egy nagy vászonesernyőt állitáni, ez kikerúne a kőssig e zideji és a gyűvő évi kendér termésébő is, ággýig pegyig fát hordoznánk a zerdőbű a nagy esernyő nyelinek, — Abbiony jó lész, zúgott a zégész gyűlekēzet.

No enné bijony okosabbát is mondhatott vóna, mongyá Tuki Misá, a Bezre Mátyi ellenlábássá: Mátyi sógor! hiszēn hogyhá esernyőt csinálunk ábbú a sok vászonbű, ámit a zásszonyok fonnák, hát ákkor mibő fogónk ruházkonni, ászt hiszi kēd sógor, hogy essőbű vágy levegőbű is lehet ruhát várni. A letjobb vóna esernyőt szőnyi szálmábű, az pízbe sē kerúne, mëmmē ruhá dolgábű sē szenvennénk hijányt.

E lész jó, — zúgott a gyűlekēzet — nem is kell más tãnãcs nekünk. A bíró most mán ki is ákãrtã jelēnteni a szēntēnczijãt, hogy Tuki Misá szavázãtýyãt fogãttãk el, de ekkor félãt hirtelen Bera, oszt így keszte:

Végig hãlgãttãm mindēgyiknek a szavázãtýyãt, ēgyik is sok pízbe, a másik is sok pízbe kerúne, a hãrmãgyik mēg elfognã a nãpot tőlünk, osztãn ákkor honnãn vēgyünk egy új nãpot? Hãt én csãk a mondó vónēk, hogyhá mãmã esik, csãk hãgy essēn, hã hõnãp is esik, ákkor is csãk hãgy essēn, de hã hõnãputãn is esik, ákkor mãn nem tēhetünk rúla.

Ezt a zindítványt osztãn ēccēribē elfogãttã a gyűlēs.

(Szécsény vidéke.)

ÁGNER LAJOS.

Tulajdonnevek.

Családnévek (válogatva). Asbót, Bēlla, Bolla, Bors, Bødör, Børöc, Ceti, Círók, Fíríc, Gergyēsi, Gőce, Györkös, Hirdi, Holpert, Kalics, Kãldos, Kērcã, Krajcár, Kristýãn, Laci, Meszes, Otãcki, Rosta (mivel sok a Rosta, a családok megkülönböztetéseül: Balog, bognár, Gergely, nótãrius, árendãs, kis és sarki Rosta), Savanyó, Sikos, Tungli, Velekei, Vér, Zõmbik. — Régebbiek, kik elszãrmãztãk: Barca, Cseke, Csuka, Hajas, Svendor, Szemerey, Téli.

Gúnynevek. (A mãsodik nagybetűs szõ a csalãd- vagy keresztnevet jelēnti.) Bence, Bibliãs Rosta, Bolókãs Matyi, Ceta, Cum-cum-cum, Cselãk, Csiri, Csitos, Csonkãnē, Csõmõsz, Csurka, Dãri Bolla, Dudunki, Dugasz, Gõcseji, Kandisznõvãggyonlē (ezt szokta az illetõ mondani), Kopecki, Kupica, Kukonyi, Lina Jancsi, Pankó, Pinzēs, Regin, Rēkli, Rihaha, Sãbēc Jancsi, Sãnto Kati, Sitkei, Szõrnyü, Szüznýul, Tupiboros, Teszimenyecseke, Tuggyuk, Tüsszer, Zsirosbõzse, Zsuzsanēni (bajusztalan), Vilãgi.

Helynevek. (Pãlfa-Martõnfa kőzség és hatãra.)

Kőzséggrészek: uõszēr (alszer), füõszēr, sorok, pityuó.

Majorok: Ujmajor, Rózsamajor, Nyircsimajor vagy Körűszaros.

Hely- és dűlőnevek: kábosztáskerték, kiscelli-, bobai utra dűlő, petrács, irtás, forgó, nyiras, nadálos, körtilés, berek, berekalli dűlő;

régebbi elnevezések: farkasakasztó, ihászferkótemetése, függő, akonák, cseresnyefa, irtás, nyires, cinegető, nyáras, tölősdomb, várdomb.

Erdőrészek: öregvágás, gyöngévágás, nyires.

Vizek: Marcal (első, középső és tulsó árok), Mosóvize.

(Pálfa, Kemenesalja, Vas m.) SZTRÓKAY LAJOS.

Népdalok és versek.

Katona-nóta.

Kapitány úr, szerbusz, alászolgája!

Megértem én már az abcékolásra,

Nincsen bennem semmi kivet-

Sej, haj, de -ni való!

Katonának erányos legény való.

(Mezőtúr.)

VÉRTES JÓZSEF.

Verses mondókák.

1. King-kong geszténye,
Harangoznak estére,
Hálát aggyaónk ap papnak,
An nagy fejeő barátanak.*

2. Csiri-biri kan veréb
Ab bolondot küdd odébb.**

3. Szita-bita, vaskarika,
Maónár kis kutyája.
(Gyermekekaltató. Balla.)

4. Egyem, begyem mogyoraó,
Kécskerágaó csobolyaó,
Én félnyakú nem vagyok,
Isten kovácsa vagyok;
Szén Pál lovát patkaólom,
Fényes szögvel szögelém,
Vaspácáva verégetém
Péter bácsi szedte-vette
Erezd neki ezt. (Balla.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Táncversek.

1. Vêkon dészka, keő poloska,
Ap pap lyánya, mester húga.

2. Éldes anyám hahaha
Kiê lészék valaha.

3. Uccu bocskor,
Mên ne mocskolly! (Hevesmegye, Balla.)

ISTVÁNFFY GYULA.

* Kis gyermekek mondogatják az esteli harangozásokor. Mindenszent.

** Egy papírszeletkére írva április 1-én ezzel szokták a palóc gyerekek az írástudatlanokat házról-házra küldeni. Balla, Heves m.

IZENETEK.

M. J. Igaza van, kívánatos volna, hogy a Nyr. teljesen a nyelvművelés, izgatás, népszerűsítés munkájának szentelhetné hasábjait, mint némely más, gazdagabb nemzet hasonló folyóiratai (p. a *Zeitschrift des Allgem. D. Sprachvereins*; ennek a német nyelvművelő egyesületnek tizezernél több tagja van!). De nálunk, ahol mindenre kevés a munkás és kevés a pénz, még a nemzeti szükségleteket sem lehet mind külön-külön kielégíteni. Azért a Nyr. kötelessége, hogy helyet adjon a nyelvünkre vonatkozó tudományos dolgozatoknak is, azonfölül a népnyelvi gyűjtésnek, — holott ez a gyűjtés maga megkövetelne egy külön folyóiratot!

K. A. A B. Sz. legújabb nyelvészkedésének is sok gyöngéje van. Ki fogjuk ezeket mutatni, csak türelem! Hisz válaszukra bátran 14 évi időt kérhetünk; a B. Sz.-nek is ennyi idejébe telt, míg hozzá mert szólni a főbenjáró dologhoz. — Ami a hangját illeti, már ott semmi sem lep meg bennünket. Pedig a B. Sz. még ízlésre is akart bennünket tanítani abban a híres szótárbírálatban. Igaz, hogy bírálólul ugyanazt az író választotta, aki — nyílt titok — a Disznótákos írta, a XIX. sz. legocsmányabb verses kötetét. — Arra a vitás szórendi kérdésre (*majd a lábam elkopott*) decemberi számunkban fogunk visszatérni.

K. E., R. M. s többeknek. Nagyön köszönöm lelkes ragaszkodásuk ez újabb jeleit, de a tervezett változásokról itt nem szólhatok.

B. J. Küldeményeit mind megkaptuk, de eddig helyszűke miatt csak a tájszókát közölhattuk.

H. E. A M. Hírlapból beküldött részletben nincs semmi rendkívüli hiba: ilyenekkel, sajnos, tele vannak hírlapjaink.

Béérkezett kéziratok. Balogh J. Közmondások. — Vajda E. A Bpesti Szemléből. — Klein J. Tájszók, szólások, babonák. — Bohus P. Kezel. — Albert J. Mondattani t. VII. Személynévmás mint állítmánykiegészítő. — Akka. Kontárkodás és egy kis orthologia. — Paal Gy. és Szabó S. Válaszok. — Rubinyi M. Újabb csángó adalékok.

Beküldött könyvek. Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. I. k. Kiadja a Kisfaludy-t. (Franklin t. 4 K, vászonk. 5'50 K). — Anthologia a XIX. sz. francia lírájából I. Kísf-t. (Franklin-t. 3'50, vászonk. 5 K).

Eötvös K. munkái. V. Magyar alakok. VI. Emlékezések (Révai testv. Füzve 4—4 K).

Magyar könyvtár 252—256. Gorkij M. Csudra Makar. — Francia elbeszélők IV. sor. — Jókai M. Népvilág. — Schiller: Tell V. — 270. Petőfi: Barátság és szerelem.

(Sz.-István-társulat kiadv.) Divald K. A régi Buda és Pest művészete a középkorban (1 K 60 f).

Esterházy S. Tudomány és egyetem. (Kassa. Ára 1 K.)

Walter Gy. Szentbeszéd a sz. Benedek-rend 900. évf. (Esztergom.)

Ungarische Pädagogische Revue. Revue Péd. Hongr. Főszerk. Kemény F., el. sz. Szöllősi J. (Wodianer. Évenk. 6 füzet 6 K).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
három lvinyi terjedelemben.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, NewYork palota.

HARMINC ESZTENDŐ.

Harmincadik esztendeje telt be immár, hogy itt állunk, nyelvünk ~~örvényén~~ dolgozva és küzdve lankadatlanul. Vezéreink, kik első harcainkban példát adtak és buzdítottak, már kevesen élnek és dolgoznak; Szarvas Gábor, Budenz József, Volf György, Halász Ignác munkás életük után a sírban pihennek, de áldásos munkájukra ma is büszkén és hálásan tekintünk vissza. Egyik öreg mesterünk, Joannovics György, most is ifju erővel és lelkesedéssel harcol ügyünkért. De ifjabb erőket is termett ez a harminc esztendő, s ők átveszik a zászlót, ha kihull kezünkől.

Ha visszatekintünk e harminc év munkájára, elbizakodás nélkül mondhatjuk, hogy elvállalt föladatunknak — dolgozótársaink, gyűjtőink s egész olvasó közönségünk lelkes támogatásával — igyekeztünk megfelelni s előbbre vittük nyelvünk tudományát és művelését. Mert mire vállalkoztunk? A Magyar Nyelvőr ezzel a munkatervvel indult el útjára:

»Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett, a tisztaság előmozdítását. Akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni azáltal, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvitatás által tisztázzuk. Mindezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani. E végből kutatni fogjuk 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegen-szerűségek.«

Mindezekben a föladatokon, több-kevesebb szerencsével, de szakadatlanul és ernyedetlen buzgalommal dolgoztunk. A nyelv-

történet körében — amellelt hogy megteremtettük a Nyelv-
emléktárt s a Nyelvtörténeti Szótárt — a Nyelvőr lapjain is
hangyaszorgalommal összehordtuk, magyaráztuk és gyümölcsöztet-
tük az elhanyagolt nyelvkincseket, s eközben mind a szóhaszná-
lat, mind pedig a nyelvtani szerkezet történetét iparkodtunk tisztá-
tázni. — A népnyelv körében összegyűjtöttük a néphagyomány-
nak számos becses ereklyéjét; kutattuk a nyelvjárásokat s egy-
máshoz, valamint a régiséghez s a szomszédos nyelvekhez való
viszonyukat, s e kutatásoknak rendszerezését is megkísértettük
vagy előkészítettük számos nyelvjárás-tanulmányban (részben eze-
ken alapszik Balassa J. összefoglaló munkája: A m. nyelvjárások
osztályozása és jellemzése); legnagyobb sikerrel pedig a népnyelv-
nek szókincsét gyűjtöttük s megismertük bámulatos gazdagságát
(a Nyelvőr gyűjtéseiből telt ki java részben az immár elkészült
új Magyar Tájszótár). — Az újabb irodalom köréből vizsgáltuk az új képzésű szók történetét, gyűjtöttük és bíráltuk
a nyelvújítási adatokat (ezzel előkészítettük a sajtó alatt levő
nyelvújítási szótárt), s azonfölül nyomoztuk és bíráltuk a 19.
század folyamán elterjedt idegenszerűségeket. — Az egész nyelv-
élet köréből törekedtünk összeállítani minden jellemző nyelvsaját-
ságot, tárgyaltuk a rokonértelmű szokat, a mondat szerkesztés
számos kérdését, a szórend törvényeit, szavaink és szólásaink
eredetét stb. — S mindezen fölül ismertettük és népszerűsítettük
a haladó nyelvtudománynak s különösen az összehasonlító nyelv-
szetnek újabb alkotásait.

A haladó tudomány sok dolgot más színben láttat, mint
harminc évvel ezelőtt. Elvekben és ítéletekben óvatosabb, tartóz-
kodóbb a mai nyelvész, ismereteit és következtetéseit mindinkább
magukból a szorgosan föl kutatott nyelvtényekből meríti; a maga
nézetét sohasem tartja csalhatatlannak, de természetesen a másét
sem ismeri el annak. A nyelvművelés föladatai is, részben leg-
alább, megváltoztak: a nyelvújítás hibáit, amennyire lehetett, már
nagyobb részt helyrehoztuk, s a legújabb irodalomban — bár föl-
fölitük fejüket újabb meg újabb hibák — a fejlődés szelleme
általában frissebb és természetesebb. Mindazáltal azt mondhatjuk,
hogy a Nyelvőr megőrizte hagyományos szellemét, most is, mint
kezdetől fogva, a népszerűsítés, gyűjtés és megrostálás munkáját
folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább
világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is meg-
könnyítse és irányítsa.

A híven teljesített kötelesség érzetében kérjük továbbra is társaink és olvasóink támogatását anyanyelvünk és nemzeti tudományunk javára!

A SZERKESZTŐSÉG.

RÉŠ ÉŠ RÖZSE.

Simonyi egy hozzá intézett kérdésre felelve így kezdi: »Mind a *rözse*, mind pedig a *rés* szláv eredete kétségtelen.« Nyr. 30:533. Simonyinak igaza lehet, de bizonyára nem árt, ha egyszer rámutatunk azokra a sajátságos nehézségekre, amelyekre bukkanunk, ha ezeket a szavakat a szláváságból akarjuk megmagyarázni. Elmondom tehát, hogy mit tudok e szavakról, már csak azért is, hogy egyben-másban fölvilágosítást kérhessek azoktól, akik nálamnál jobban ismerik a magyar nyelv múltját-jelenét.

A *rés* tárgyalását azzal kell kezdenem, hogy egy végzetes félreértés forrására rámutassak. Az a névtelen, aki a kérdést újra fölvetette, egyebek közt azt mondja: »Igaz, hogy a *rés* szláv eredete mellett Miklosich csak a metszést, vágást jelentő szlovén *režati* igét idézi, ebből pedig — mint már Halász megjegyezte — a magyar nem vonhatott el ilyen egytagú főnevet.« De hát Miklosich sohasem állította, hogy a magyar *rés* egy metszést, vágást jelentő igéből származik; Halász tévedt, mikor ezt róla föltette. Miklosich mindössze ezt mondta: »*režati*: *režati* nsl. — *rés* s. Öffnung im Zaun. Hieher gehört rum. *rondžesk* blecke die Zähne.« *Die slav. Elem. im Magy.* 698. sz. Halász annyira nem óvatos, hogy nem csak »metszeni, vágni« jelentést tulajdonít az idézett »ószláv« *režati*, »újszlóven« *režati* igének, hanem még így is folytatja: »E két igét Mikl. valószínűen csak azért emeli ki a többi szláv nyelvek ugyanezt jelentő *rezati* (*rezat*) alakjától, mert ž van tövében.« Ha H. csak megnézett volna egy szlovén szótárt, nyomban tisztába jött volna azzal, hogy a metszést, vágást bizony csak a *z-s rezati*-val fejezi ki a szlovén, az. ószlovénben meg épenséggel éles különbséget talált volna a mi *režati* szavunk, meg a metszést, vágást jelentő *rēzati* ige közt. Erre az igére Miklosich soha nem is gondolt, mikor a magyar *rés* szót magyarázta. Nézzük most már azt a szócsoportot, amelyben Miklosich később, az 1886-ban megjelent szófejtő szótárában, az ide vágó szavakat fejtegeti. Ott a *reng-* cikk élén ezeket olvassuk: »I. asl. *regnati* hiscere; nsl. *regnoti*: *zemlja regne, se raspōka* [Pleteršnik fordítása sz.: Die Erde berstet auf, öffnet sich]. *režati* klaffen; *rega, reža* spalte.« Simonyi megjegyezvén előbb, hogy a magyar *rés* eredetibb alakja a Ceglédén és Göcsejben még most is élő *rēzs*, kiragadja ebből a csoportból a *reža* spalte főnevet, amelyben mellesleg meg legyen mondva hosszú zárt *é* hangzik, és minthogy ebből ki nem magyarázható a magyar szó, föltehetőnek tartja, »hogy volt a régibb szlávásban egy **reži* főnév is?« Ez a föl-

tevés nincs ugyan szabatosan kifejezve, de alapjában helyes lehet, mert először a szlovénben, úgy mint a többi szláv nyelvben is, gyakori az a tünemény, hogy az eredetileg *-i*-n végződő nőnemű szavak átmenvén az *a*- tövűek csoportjába, az egyes nominativusban *-a* végzetet kaptak, másodszor pedig, mert az *-i* képző hozzájárulásánál is a *tő g*-je okvetlenül *ž*-vé változott volna. Tehát igenis lehetséges, hogy a szlovén *reža* nem **reg-ja*-ból magyarázandó, hanem hogy régebben **reži*, illetőleg jobban mondva **rêž*-nek hangzott, amely **reg-i*-ből lett. A kifejezés csak annyiban nem volt szabatos, hogy S. nem a régibb szlovén nyelvről, hanem a »régibb szlávság«-ról beszélt, akkor pedig, ha már elfogadta Miklosich kiinduló pontját, nem csak a szóvégét kellett volna ószlovénesen írnia, hanem a szó tövét is, így aztán **reži* alakhoz jutott volna orrhangzós *ē*-nel! Igaz, a mondat folytatása »s a magyar ezt vette át« talán akkor nem lett volna olyan egyszerű, mint **reži* után, de ha ószlovén **mesari*-ből magyar *mészár*-(os) lehetett,* szabad a magyar *rész*- *rész*-t is ószl. **reži*-ből magyaráznunk.** Én nem ok nélkül érintettem azt a kérdést, hogy milyen alak feleltethet meg a föltett szlovén **rêž*-nek az ószlovénben, és hogy vajjon egy föltett ószlovén **reži*-ből lehetett volna-e magyar *rész*-*rész*. Nem ismerek közkeletű magyar szót, amelyről ki lehetne mutatni, hogy a szlovén nyelvből ered, azzal tehát, hogy egy szlovén *reža* »spalte« szót találtunk, amelynek igenis régibb alakja lehetett **rêž* is, még korántsem fejtettük meg a magyar szót. Ki kell mutatni legalább annak a lehetőségét, hogy egy ilyen szó megvolt a többi szláv nyelvekben is, jelesen az úgynevezett ószlovénben is, amely tudvalevőleg nem szlovén, hanem bolgár nyelvjáráson alapszik. Ha Miklosichnak a második helyen említett cikkecskéjét közelebből megvizsgáljuk, első pillanatra bizony hajlandók lehetnénk erről a reményről lemondani. Mert a fönt idézett bekezdő sorokra már csak ennyi következik, ami szorosan ide tartozik: »b. *rənža* murren, eig. den mund offen haben. s. *regnuti* knurren. *režati* die zähne fletschen. *rega* das zähnefletschen und knurren des hundes.« Ezt a keveset is megszerette volna Oblak nyírbálni, mikor kijelentette, hogy a bolgár szó az egyjelentésű oláh (*a*)*rînji*-ből származik (l. a bolgár közokt. ü. miniszt. Sbornik-jában 11:521), a följebb említett ószlovén

* Vö. a régi okiratokban még olvasható *Menzaros* alakot — Szamota *A tihanyi apátság alapítólevele* 36. l.

** Hogy S. nem tette meg ezt az utolsó lépést, megboszulta magát a következő mondatban, amely így hangzik: »Hogy ennek [a föltett **reži*] megfelelője az oroszban is megvolt s onnan egyes finn-ugor nyelvekbe is átment, amellet szól a lyuk jelentésű cseremisiz *rož*, *raž* és zürjén *rož*, *ruž*, *rujž*.« Meglep az a bátorság, amellyel S. a cseremisiz-zürjén szavakat egy föltett orosz szóból magyarázza, mikor meg sem kísérti, hogy ennek a föltett szónak testet is adjon. Minthogy az ószlovén *e*-nek az oroszban szabályosan *ja* felel meg, az oroszban a megfelelő szó csakis *rjaž* lehetett volna; hogy ebből hangtanilag meglehet-e fejteni a különböző cseremisiz-zürjén alakokat, nem tudom, magáról az orosz *rjaž*-ről később szólok.

»*regnati* hiscere« szót pedig magunknak kell kidobnunk, mert az bizony csak olyan cikornya, mint akár az ószlovén *režati*, amelyet Miklosich jónak látott a *Die Slav. Elem. im Magy. c. értekezésében* fölemlíteni. A *lexicon palaeoslovenicum*-ban a *režati*-t meg sem találjuk, a *regnati* mellett pedig azt olvassuk »in fontt. psl. non videtur legi«!. Maradna tehát mindössze egy pár szlovén szó: *regnoti-režati* hasadni, *rega-reža* hasadék és vele szemben egy másik kis szerb szócsoport: *regnuti-režati* fogat vicsorítani, morogni, *rega* kutyának fogvicsorítása, morgása. Talán össze sem tartozó szók!? A dolog még sem áll egészen olyan rosszul. A szlovén és a szerb szók kétségtelenül összetartoznak, a bolgár szó is eredeti; csakhogy Miklosich tárgyalásából ez nem tűnik ki elég világosan. A szlovén szók ugyanis, az egy *regnoti*, illetőleg *regniti* mozzanatos cselekvésű igeképzést kivéve, megőrizték azt a jelentést, amelyből nyilván a szerb szók és a bolgár szó magyarázatánál is ki kell indulnunk. A szlovén *režati*-nak 2. jelentése Pleteršnik sz. »murren, keifen«, 3. jelentése: röhögni; a *reža* főnév 4. jelentése »Maulaffe«, 5-ike: személy, aki szeret röhögni, *rega* 4. »Grimasse«. Mindenütt ugyanaz az alapjelentés tükröződik: (szát) tátani, vigyorogni és ha a szlovén a földről is azt mondja hogy *zemlja regne*, az csak olyan kifejezés, mint mikor mi azt mondjuk, hogy *tátong!* Ha a kifejezés a szerbben és bolgárban rendesen csak kutyáról használatos, amit Miklosich igaz csak a szerb *rega* szónál említ, de amiről könnyű meggyőződni, az egészen természetes: a kutyánál látjuk leggyakrabban a fogcsikorgatást. Az olasz is a maga *ringhiare* igéjét kutyára szokta mondani, amely fogcsikorgatva morog, a latin *ringi* igét is Forcellini így magyarázza: os aperio, et dentes ostendo, nares corrugo, et hirrio: quod fit a canibus aliisque bestiis, cum irascuntur. De hát ha a szomszéd szlovének és szerbek csak a latin szót, illetőleg egy belőle származott újlatin (román) szót vettek át? ha amint Oblak hiszi, hogy a bolgárok a szomszéd oláhoktól kapták a kifejezést, a szlovén és szerb szók sem eredetiek? Mindenek előtt nem lehet a bolgár szó oláh, ellenkezőleg az oláh szó származott a bolgárból, mint *j* (ejtsd *zs*)-je * mutatja, mert latin *g* eredeti szóban az írásban megmarad és *e* előtt nagy területen még mai is *dzs*-nek hangzik, vö. latin *plangit*: oláh *plänge* (ejtsd *pléndzse*). Hogy az orrhangzó kivételesen megmaradt, még nem bizonyítja a bolgár szó idegen eredetét, az a körülmény pedig, hogy a praes. tö -i-re, a praeteritum töve *a*-ra végződik, oly annyira összevág a szlovén és szerb alakokkal** és ez a változás olyannyira nem vall idegenből

* Miklosich igaz, a *Die slav. Elem. im Magy. c. értekezésében* az oláh szót *dž*-vel írja, de más műveiben mindig *ž*-vel írja (*Die slav. Elem. im Rum.*; Sitzungsber. 100: 248; Et. Wb.) és én csak ezt az alakot ismerem.

** Infinitivus a bolgárban nincs már, azért a szlovén-szerb *režati* közvetlen mása nem található, de ugyanabból a töből való a multidejű igenév: szlov. *režal*, szerb *režao* (nőnemben *režala*), bolg. *rēmžāl*, a praes egy. 3. sz. szlov. szb. *reži*, bolg. *rēmži*. Miklosich a rendes szokás szerint a praes egy.

származó ígére, hanem a nyelvek ősrégi birtokára, hogy arra gondolni sem lehet, hogy akár a bolgár, akár a szlovén-szerb szót idegennek tartsuk. A latin szó egyrészt és a déliszláv szók másrészt csak eredeti rokonságban állhatnak egymással. Az ige alapjelentése olyan volt, hogy belőle igen könnyen származhatott egy főnév, amely nyílást, rést jelentett, tanu rá a latin *rīma* is, ha helyesen származtatják *ringor rictus sum* igéből, (vö. *exāmen* és *āgmen*, *jūmentum* és *jūgera*), hiszen *rīma* csak úgy jelent rést, hasadéket, mint akár a szlovén *reža*!

Nem csodálatos mégis, hogy csak a déli szláv nyelvek őrizték meg egy régi szláv *reng-* illetőleg *reg-* tő emlékét? Mondhatjuk csodálatosnak, de nincs azért jogunk magában a tényben kételkedni, hogy egy ilyen *reg* tő valaha megvolt valamennyi szláv nyelvben, annál kevésbbé, mert közvetve minden szláv nyelv bizonyítja egy ilyen *reg-* tő megvoltát; valamennyi szláv nyelven t. i. végigvonul a *rong-* illetőleg *rag-* tő, amely egészen úgy viszonylik a *reng-reg* tőhöz, mint akár a görög λόγος a λέγω-hoz vagy akár a magyar *bolond* = ószl. *blqdū* ahhoz a *belénd-* [*beléndes lascivus, beléndesség libido*] tőhöz, amely az ószlovén *bledī*-n alapul.* Hogy a *raga* gúny, *ragati se* gúnyolódni, csúfolódni alapjelentése a vigyorgás, a »Grimasse« lehet, amelyet még a szlovén *rega* = ószl. **rega* szóban meg is találtunk, hogy tehát a két szócsoportban található jelentések könnyen egy alapjelentésre vihetők vissza, azt bizonyítani sem kell.

Áttérek az orosz *rjaži* szóra. Simonyi valószínűnek mondta, hogy az oroszban is megvolt egy a föltett szlovén **reži*-nek megfelelő szó, és hogy ebből származhatott a cseremis *rož* *raž* és zürjén *rož* *ruž* *rujé* »lyuk« szó. Én már említettem, hogy ennek a szlovén **reži*-nek, illetőleg a fölteendő ószlovén **reži*-nek az oroszban *rjaži* felelne meg. S. bizonyosan megörült volna, ha észrevette volna, hogy Miklosich valóban idéz ilyen orosz szót, sőt egyenesen kapcsolatba hozza a mi *reg-* tövünkkel. Az *Altslov. Lautlehre* 3. kiadásában (= *Vergl. Gram.* I²) 41. l. ezt olvassuk: »*reg* im nsl. *regnoti se* ringi; r. *rjaži* netz mit grossen öffnungen«! A szó tehát megvolna az oroszban, Miklosich szerint a *reg-* töből is származnék, legföljebb a jelentés összegyeztetése — lyuk és nagyszemű háló — okozhatna még bajt. Igen ám, csak hogy M. maga ezt a szót újabban elválasztotta a *reng-* töttől és most már szófejtő szótárában, a *rêd-* alatt találjuk, amelyből egyebek közt az ószlovén *rêdükü* *rêdúka* *rêdúko* mn. is hajtott, amelyből a mi *ritka* szavunk lett, magyarázni is M. most így magyarázza a szót: *rjažb* *rêdkaja sêtb* azaz *rjažb* *ritka* háló. És meg kell vallani, M. helyesen tette, hogy az orosz szót, a *rêd-* csoport alá helyezte,

1. sz. idézi *rōnža*, a praes egy. 3. sz. megtalálható egyebek közt Duvernois szótárában és Miladinov német-bolgár szótárában *knurren* a.; a mult időt találni Ivanov a IV. o. sz. írt olvasókönyvében 2. kiad. 7. l. — mindenütt m-mel *ž* előtt!

* Más a *blēnū*-ból lett *belénd*, *belén* (fű) *hyoscyamus*.

csak még egy lépéssel tovább kellett volna mennie, hogy régi botlását egészen jóvá tegye, a tisztán csak tájszólásban hallható *rjažb* helyébe oda kellett volna iktatnia a szónak általánosan használt alakját, tehát azt kellett volna helyébe írnia hogy *rěžb*! Az orosz nyelvben a *d* jésülés következtében *ž*-vé lesz; *rěži* mint nőnemű *i*-tövé szó igaz nem származhatott volna közvetlenül *rěd*-tőből, mert *-i* képző előtt a *d* megmarad, de ott van a *rěd-ja*-ból szabályosan lett *rěža*, amely ugyanazt jelenti, mint a *rěži*; az *a*- és *i*- tövé szók pedig kölcsönösen hatnak egymásra, úgy hogy az *a*- csoportból is vezet út az *i*- csoporthoz, nem csak megfordítva, mint fönt a szlovén *reža* < **rež*-nél láttuk. Ugyanabból a *rěd*-tőből származott az oroszban más olyan elnevezés is, mint pl. a *rěduča*, *rědeli*, amelyek ugyancsak ritka hálót, illetőleg a hálónak ritkábban font részét jelentik. Tehát a tényleg meglevő orosz *rjaži* szónak semmi köze ahhoz a szláv szóhoz, amelyből talán a magyar *rés* szavunk lett.

Attérek a *rözse* szóra. Ha Simonyinak sikerült volna kimutatnia, hogy a *rözse* szó a *rösge* alakból keletkezhetett, habozás nélkül aláírnám, hogy a *rözse* szó igenis kétségtelenül szláv eredetű szó. Mert hogy a *rösge* az, ahhoz csakugyan a legkisebb kétség sem férhet, bár nehézségekre itt is bukkanunk. De hát ebből igaz meg nem magyarázhatjuk a *rözsé*-t, azután nagyon szűk területről — csupán tót vidékről (Bars-, Hont- és Gömörmegyéből és Érsekújvárról) — ismerjük ezt a *rözsgyé*-t, amelyet a Nyelvőr följegyzői talán a *rözse* hatása alatt következetesen hosszú *ö*-vel (*rözsgye*) közölnek. Így hát alig volna tanácsos föltenni, hogy ez valamikor közkeletű szó volt és ó-szlovén *roždije* *roždije*-ből származott. Én sokkal inkább vagyok hajlandó a tót szótárak fogyatékoságában hinni, amelyet különben is eléggé fájdalmasan tapasztalok és azt hinni, hogy a tótban valóban meg van az a *roždje* alak, amelyet csakis Loos szótára jegyez föl. Hogy Czambel nem ismeri ezt az alakot, hogy Bernolak a tót *ráždí*-val szemben csehnek mondja a *roždí* alakot, gondolkodóba ejt, de egészen meg nem győz, mert hisz a tót *rozga* sincs eddig jobban kimutatva (én csak Gebauer Hist. mluvn. č. I. 456.-ból ismerem), még sem kételkedhetünk benne egy percig sem, ha Abaujban csakugyan él egy magyar *rozga* szó, mert *roždje* *rozga*-ból ép olyan szabályosan képezett gyűjtőnév, mint *ráždje* az egészen hiteles *rážga*-ból. Ez az abaujmegyei *rozga* azért is érdekes, mert megtanít, hogy a tőszó, amelyből a bennünket e helyen érdeklő szók származnak, korántsem jelent csak venyigét, mint a Simonyi idézte szlovén *rözga*; az abaujmegyei *rozga* ugyanis szarony gallyat, rőzsét jelent, a tót *rážga* Loos szerint annyit, mint »ág, gally, tőke, szál« és a *rozga*, amely annak csak változata (a tótban *roz*- és *raz*- *ráž* gyakran váltakozik), természetesen csak ugyanazt jelentheti, mint a cseh *rozha* is megerősíti. A *rözsgyé*-vel tehát nem megyünk semmire sem, ha a *rözse* szót kell magyaráznunk, természetesen még kevesebbre a szintén tót

eredetű *rázsgya* alakkal, amelyet a régi tájszótár ugyancsak Gömörmegyéből említ és amelyet Kresznerics egy 1807-ben megjelent munkából idéz, míg a *rözsgyé*-t nem ismeri.*

Nem marad tehát, úgy látszik, más út, mint a szlovén *rôžje*-hez fordulni, amely jelentése természetesen lehetett valamikor tágabb — most annyi mint »Rebenabschnitzel, Rebenreisig« — és amely egyúttal érthetővé is tenné, hogy miért hosszú a *rözse* ő-je. Fájdalom, a szó történetéről úgy szólva semmit sem tudunk, csak épen a XIX. század kezdetéig kísérhetjük vissza, már t. i. Kresznerics szótára segítségével, a NySz. nem ismeri a szót! Addig míg a szó régibb életéről nem tudunk semmit, addig míg a szlovén nyelvnek a magyar nyelvre való hatásáról biztosabb nyomokra nem akadunk, mint eddigi kutatásaink kapcsán, a *rözse* szó szláv eredetét épen nem tarthatom kétségtelennek.

Hátra van még a sajtáságos karancsvidéki *régye* »rözse.« Ha ez nem sajtóhiba *részgye* (*részgye*) helyett, amikor azután egyszerűen a *rázsgya* = tót *ráždie* magashangú párja volna, akkor nem tudom, hogy micsoda. Simonyi igaz megpróbálkozik a *régye* alak magyarázatával is, de magyarázata kettős okból lehetetlen. »A karancsvidéki *régye* alak, azt mondja, úgy viszonylik tán a *rözsgyé*-hez, mint *megye* a *mezsgyé*-hez, *ragya* a *rozsdához*?« Hisz igaz, hogy *mezsgye* mellett van *megye*, *rozsdá* m. *ragya*, de ez csak azért van, mert ott van a bolgáros ó-szlovén *mežda*, *ražda* m. a horv.-szb. *medja*, *rdja*, csak hogy a tőhang, amelyből itt a horv.-szb. *dj* keletkezett, *d*.* A *raždie* ellenben, amint S. maga helyesen tanítja, *rozga*-ból képezett gyűjtőnév, ennek sem a horv.-szerbben, sem semmilyen más szláv nyelvben nem felelhetne meg **rodje*; ha megvolna a képzés a horv.-szerbben, *raždje*-nek hangzanék. Ez az egyik ok, amiért a Karancsvidékről egy helyen közölt *régyé*-t úgy nem szabad magyarázni, amint S. próbálta; a másik nem hangtani, hanem földrajzi: hogy került volna egy sajátlagos horv.-szerb alak, mert a *medja-rdja* féle alakok tudvalevőleg csak a horv.-szb. nyelvben találhatók, a palócok közé?!

Van S. rövid feleletében még egy pont, amelyre észrevételem van: S. is vélt bizonyos érintkezést fölfedezhetni a *rés* és *rözse* szók között, igaz egészen mást, mint annak idején Szily, aki a *rés* szót a legszorosabb kapcsolatba hozta a *rözse* szóval

* A tót *ráždie*, *ražďí*, *ražďa* mellett *raždie* alakot is találunk rövid *a*-val; Czambel irodalmi használatra épen ezt ajánlja a tót helyesírásról írt munkájában. Ebből könnyű volna azt a *rásgyá*-t megmagyarázni, amely Miklosich műveiben olvasható és onnan tovább is terjedt, egyebek közt a Nyelvörkalauzban is olvasható *röszye* mellett, de ez egyszerű sajtóhiba: Dankovszky, akire pedig M. egyenesen hivatkozik, mind a két helyen, 779. és 798. l., azt írja, hogy *rásgya*.

** A *mežda-medja*-nak latin *media* felelne meg, a *ražďa-rdja* pedig ugyan abból a töből hajtott, amelyből az ó-szl. *rōdrō* való, vö. ném. *roth*, gör. *ἐρυθρός*, lat. *ruber rubra* (= *rudhra).

Nyr. 28:16. Szily ugyanis a *rés* szónál egyebek közt »gally« jelentését is kifürkészte. Lippay János kertészeti kalendáriumában ugyanis a gazda október havi teendői közt fölemlíti ezt is: »Télre való fát és *rést* vágni az utolsó fertályon.« Ezen az egy helyen kívül a régi magyar könyveket oly szenvedélyesen kutató Szilynek nem sikerült más adatot találni, amelyben a *rés* »gally«-at jelenthetne, úgy hogy mindössze még csak a székelyudvarhelyi *rés-kert*-re hivatkozhatik, amely Király Pál közlése szerint »vastag gallyból font sövényt« jelent. Azt hiszem, elfogultság, mikor Sz. annyira megy, hogy a *rés* szóból különben is kiérzi a vonatkozást a gallyak nyeséséből keletkezett nyílásra: »A kétféle értelem [gally' és ,nyílás'] összetartozandóságát bizonyítja az is, hogy a *rés* szónak ,nyílás' jelentése leggyakrabban a sövény-kerítésre vonatkozik.« A NySz. elég bő adatai erről nem tudnak semmit, így p. o., mikor a régi emlékeink annyiszor emlegetik, hogy valakinek »résen van a füle,« bizonyosan nem szabad sövény-kerítés nyílására gondolnunk. De Sz. tovább megy, a leghatározottabban azt állítja, hogy a *rés* szónak ,gally' jelentése régibb a ,nyílás' jelentésénél: »a tárgyak nevei, azt mondja és a műveletek elnevezései minden nyelvben megelőzték az elvontabb fogalmak kifejezésére szolgáló szokat. A *rés*-nek ,gally, rözse' jelentése volt tehát az eredeti; a ,nyílás' már csak átvitt értelem.« Ez ugyanaz a végzetes tévedés, amely a Nyr.-nek ugyanabban a kötetében Szilyvel azt mondatta, hogy minden dolognak a *csínja-bínja* visszavezethető a kocsi *csínjára* (l. Nyr. 28:253 és az én megjegyzéseimet u. o. 482. s kk.). Hogy ez általános tétel sehogy sem állja ki a próbát, azt nyelvészek előtt alig kell bizonyítanom, bennünket tehát legföljebb még az a kérdés érdekelhetne, hogy Sz. mikép tudja hangtanilag a *rés* és *rözse* szót egymással kapcsolatba hozni. De erre kísérletet sem tesz, ha csak az alakok egymásutánjában nem kell ilyent keresnünk. Sz. t. i. cikkét azzal végzi, hogy az a tény, hogy a *rés* szónak eredeti jelentése az, hogy ,gally', »hathatósan támogatja azt a föltevést, hogy a *rés* a *résző, rözse, rözgye* szókkal egy közös törzsből hajtott ki.« Az első pillantásra világos, hogy az alakok elrendezése nem véletlen: a *rés* mellett nyomban a hozzá hangzásra nézve legközelebb álló Dunántúl hallható *résző* áll, csak azután következik *rözse, rözgye*. Hogy Sz. mikép képzelte el magának, egyáltalában elképzelte-e magának valahogy e szók egymáshoz való viszonyát, nem tudom, de hogy valakinek valahogy kedve ne kerekedjék a *rés-rész* szót a dunántúli *résző* alakból magyarázni, hát megjegyzem, hogy ez a szűk területhez kötött alak csak nem adhatott életet az országszerke ismeretes *rés* szónak. Maga ez a *résző* alak, amelyet Simonyi »talán *résző*-ből« vél megmagyarázhatni, semmi egyéb, mint a *rözse*-nek hangátvetés útján keletkezett hű mása (*rözset* > *részöt*!). Én tehát hangtanilag sem tudnám Szily föltevését igazolni, hogy *rés* és *rözse* valahogy összefüggnek; hogy különben Sz. »e két kifejezést eredeti magyar szónak... akarta

bizonyítani,« amint ezt a névtelen kérdező állítja, az merő képzelődés, Sz. sehol egy árva szót sem szól arról, eredeti szónak, szláv szónak vagy mi másnak tekinti a *rés-rözse* párt, Sz. tisztán csak a két szónak közös eredetét vitatja.

Egészen más, ha Simonyi is azt hiszi, hogy olyan nyomokra akadt, amelyek a két szó érintkezésére vallanak. Hisz ő egészen külön magyarázza az egyik és a másik szó szláv eredetét és Szily tiltakozásával nem törődve mégis csak a „nyílás“-t tartja a *rés* eredeti jelentésének. De nemcsak a »*rést* vágni«-féle kifejezést magyarázza úgy, hogy ez a dunántúli *résző*-ből »alkalmasint« a *rés-rész* hatása alatt keletkezett, hanem azt véli, hogy viszont a *rözse* is hathatott itt-ott a *rés* alakjára: »ez a *rés* néhol a *rözse* hatása alatt **rös-sé* vált (»a *rösset* keresi« NySz., *rös*, *rös-sők*. Őrség, Göcsej MTsz.).« De ez aligha tévedés nem lesz. A göcseji *rös*-ről alig kell mondanom, hogy a közkeletű *rés*-nek tisztán hangtani változata. Igaz, hogy Göcsejben leginkább *r* előtt hallatszik *é* helyén *ö* (*förfi*, *mörges*, *kördöz*, *megördemli*), de mondják azt is, hogy *csöplü* (cséplő), *öbred*; Kardos tehát bizonyosan helyesen tette, mikor a *rös(rés)*-t is ide állította Nyr. 13:216. A NySz.-ból idézett *röss* is alig lesz másképp megítélendő: a könyv, amelyből a NySz. ezt az alakot *egyszer* idézi, Dunántúl, Pápán látott napvilágot — 1626-ban — és a *röss* benne *hatszor* fordul elő egymásután.*

Fejtegetéseimből, azt hiszem, eléggé kitűnt, hogy sem a *rés*, sem a *rözse* szó eredetéről nem beszélhetünk egészen határozott hangon; semmi esetre sem állnak a tények egészen egyszerűen előttünk. A *rés* szó magyarázatánál a szláv nyelvekben található adatok hiányosak, egy-egy föltevéshez kellett folyamodnunk, amely ugyan más hasonló tünetekkel mint megengedett igazolható, de elvégre is csak bizonyos valószínűséghez vezet. A *rözse* szó története meg épen magyar részről homályos és az a körülmény, hogy más szláv nyelvből, mint a szlovénből meg nem magyarázható, az egész magyarázatot fölötte kétségessé teszi, legalább is kíváncsiakká tesz bennünket, hogy hát régebben megvolt-e a szó és ha igen, így hangzott-e mindig? E két fontos kérdésre nem tudunk felelni, a *rözse* szó története csak 1808-ban kezdődik! De még a *rözsgye* (vagy *rözsgye*?) szóval sem jutottunk végképp tisztába, még alakjával sem, azután a szó tót területen használatos, de a tótban nem igen tudunk *roždie* alakot hitelesen kimutatni, amelyből a magyar alaknak keletkeznie kellett, amint-

* Katona Lajos volt szíves a NySz.-ban hibásan fölvevett forrás igazi címét, szerzőjét és korát számomra kifürkészni (l. Szabó Károly Régi magyar könyvtár I. 557. sz.) és Melich János a nem könnyen megtalálható helyet fölmutatni. A NySz. számára úgy látszik csonka példányt használtak, amelyből az idézett levél száma — 72 a. h. hogy 74 — után ítélve két levél a könyv elején hiányzott. A második kiadásban, mely 1671-ben S.-Patakon jelent meg (l. Szabónál 1125. sz.), már mindenütt *röss* áll, de érdekes, hogy az egyes tárgyeset, amely egymásután 4-szer olvasható, itt is következetesen -*et*-re végződik: *rössset*.

hogy az abaujmegyei *rozga* is még félig a levegőben lóg. A karancsvidéki *régye* szóval meg épenséggel nem lehet semmit sem kezdeni, úgy hogy én kénytelen voltam benne sajtóhibát sejteni. Mindez mutatja, mennyi adatra van még szükségünk, hogy tisztán lássunk ebben az egy apró kis kérdésben. Részletes fejtegetésem talán megkönnyíti ez adatok kiderítését és a kellő helyre való illesztését.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A TAGADÁS NYELVÜNKBEN.

V. Az ige módjai a tagadásban.

(Második fele.)

Már most oly mellékmondatok módhasználatáról kívánunk szólni, melyeknek tartalma a főmondatban tagadva van. E mellékmondatok természetesen ép úgy lehetnek állítók, mint tagadók. A főmondatbeli *tagadás* nem mindig szorosan véve az. A mellékmondat *tartalmát* ugyanis tagadó *értelmű* vagy sokszor kérdő mondatok is tagadhatják. Ily tagadó értelmű például az a mondat, melynek *ritka, kevés, alig, anélkül, kevés híja, ahelyett* stb. az állítmánya ill. határozója. A kérdő mondatok pedig, bár alakjuk állító, gyakran hangjuknál, tartalmuknál fogva is teljesen egyértelműek a tagadó mondatokkal.

Ily mellékmondatokban az igének minden módja előfordul.* A módok használata igen sok esetben egyéb, akár főmondatokban szokásos használatukkal azonos és így könnyen magyarázható. Így például, ha »a mellékmondat tartalma tényül van feltüntetve« vagyis oly esetben, hol a mellékmondatnak nincsen tagadó értelme, ahol tehát tagadó ugyan a főmondat, de e tagadásnak semmi köze a mellékmondathoz, ott jelentő a mellékmondat igéjének a módja.

P. Rózsám is rég megy már, hej nem tudom, hol pihen meg? (Sz. G. Nyr. 2:397) Nem érzi a fickó, *mit csinál*, hogy dalol, mikor sírt ás (Arany, Hamlet V, 1). — Nincsen, hogy mit szítáljanak (Nyr. 4:237).

Hogy a főmondat tagadása e mondatokban nem terjed ki a mellékmondatra, az ezek függő kérdés voltából következik, melynek nyelvünkben a független kérdéssel egyazon módhasználat van. A föltétesség vagy kívánság kifejezésére tehát föltétes ill. fölszólító módot használnánk benne. Nem tudom, hol pihenne meg (ha elfáradt). Nem tudom, hol pihenjek.

Ahol azonban a fő- és mellékmondat kapcsolata szorosabb, ahol tehát a főmondatbeli tagadás épen a mellékmondatban állí-

* Tagadó főmondatoktól függő mellékmondatok igemódjaival több helyen is foglalkozott már Simonyi. (M. Kszók. 2:70—78. M. Igemódok alk. stb.). Kivüle még Lehr (Toldi VIII. é., 3. v.) és Szarvas Gábor (Nyr. 2:397) foglalkoztak e kérdéssel bővebben.

tandóra vonatkozik, ott az ígét legtöbbször föltétes módba tesszük és így itt is előáll az a többször említett jelenség, hogy a mellékmondat tagadó voltát az ige módjával fejezzük ki. P. Az sem áll, hogy a szórend a hangsúlytól *függne*. A mellékmondatnak ez az alakja oly főmondatra emlékeztet leginkább, melyben kételkedés v. csodálkozás hangján olyat kérdezőnk, melynek eddig ellenkezőjéről voltunk meggyőződve. P. A szórend a hangsúlytól függne? Azt, hogy e meglepő állítás előbbi véleményünkkel meg nem egyező, a csodálkozó hanghordozással, a kérdő formával, a föltétes móddal, sőt legtöbbször az arc vonásaiban nyilvánuló jelekkel is éreztetjük. Némely helyen természetesen már kevésbbé fogjuk ezt a főmondatral való hasonlóságot érezhetni.

P. Nincsen isten ollan áldott napja, hogy e[z]éken rajta *ne vuóna* e szer szám (Göcsej). Sohól nem talalod, hog' az hazaassag kaarhoztatott volna auag hog tiltanaya (SándC. 31). Es meghoztac vala pilatoshoz, azt se hig'ed, hog saru voltvolna lababan (VitkC. 80). Hanem tudom isten nem hanyhati sönki a szömömre, hogy në lött vóna nálunk tisztosság is meg embőrség is (Szeg. v. Nyr. 4:421). Nem mondhatjuk, hogy a mellékmondat módját megkíváná a főmondat ígéje (Sim. mondata).

Mivel tehát a föltétes mód használatával e m. mondatainkban azt jeleztük, hogy a cselekvés meg nem történt, hogy állításunknak tulajdonképpen tagadás volt a célja, hogy t. i. a tagadás két helyen is, a főmondatban is, meg a mellékmondatban, kifejezést nyert: azért nem csodálkozhattunk azon, ha a föltétes mód használása helyett a tagadást sokszor magával a tagadó szóval (az ige jelentő módjával) fejezzük ki.

P. Szinte esztendeig volt a' szolgálatba, hogy sem egymásról, sem együtt volt dolgukról *nem* emlékeztek meg (Kriza vadr. 4C2. E h. anélkül, hogy megemlékeztek volna). Az ilyen félrendszabály nemhogy *nem orvosolja* az intézet bajait, hanem ellenkezőleg még jobban elkeseríti (e. h. nem, hogy orvosolná v. nemcsak hogy nem orvosolja; Esti Ujs. VI, 262).

A *nemhogy* szó ugyanis, mely már-már mellérendelő (ellen-tes) köszözonak tekinthető, mindig az ige feltétes módjával jár; és pedig azért, mert első része tagadott kihagyásos főmondatnak tekintendő (nem az történik), második része: *hogy* a föltétes módú ígével együtt, tagadó értelmű mellékmondat. Az idéztem mondatban ez a második rész valóban tagadó alakú mondatral is van kifejezve.*

A tagadó főmondat vonzata föltétes módú ígével kifejezve sok esetben kérdő, csodálkozó, ill. kételkedő tartalmú főmondatra emlékeztet. Ha az ilyen kérdésben kívánság is rejlik, akkor az egésznek tiltakozó v. megbotránkozó értelme támad. P. Én meg ne háláljam? Én kérdezzem? ** Ha tehát ily mondat elé tagadó

* Régi példa a *nemhogy*-ra: *Nem hog* my elegek *volnank* valamj jot gondolny my magonktol csak (CornC. 45).

** Sőt gyakran mellékmondat alakjában, de úgy, hogy a csonka főmondat mellett, a mellékmondat közvetlen kérdés jellegű. P. Én, hogy megválak tőled, hogy nálad nélkül éljek? (Mikes mul. 267)

főmondat kerül, akkor könnyen beláthatjuk, hogy az ilyen mellékmondat igéje felszólító módba kerül.

P. Nem mehetsz így el, hogy meg ne háláljam (A. L. népm. 213). Csak azt lesd (= ne hidd), hogy én kérdezzem! — Ezúttal nem mulasztatom el, hogy... ismételve legőszintébb és legforróbb köszönetemet ne fejezzem ki... (Volf Nyelveml. 7.) A pincém előtt el nem mennek az urak anélkül, hogy egy pohár boromat meg ne igyák! (Eötvös K. Utazás a Bal. kör.) Már én annélkül el nem lehetek, hogy neked ne írjak. Nem mulasztatom el, hogy a jelen alkalommal jól ne kívánjak (Nyr. 25:124).

A főlszólító módnak ez a használata nem tér el az állító főmondatra következő m. mondat módhasználatától. Ezekben tehát könnyű a föltétes és főlszólító módú ige használata közti különbséget átlátni. Mivel azonban a kívánás föltétlen is lehet és föltétes is, és mivel továbbá az ilyen kérdő fő- vagy tagadott mellékmondatokban a föltétlen kívánás gyakran felcserélhető a feltétes kívánással vagyis óhajtással, azért sokszor teljes joggal válthatók fel a felszólító módot feltétessel. P. Nem mehetsz így el, hogy meg ne hálálnám. Már én annélkül el nem lehetek, hogy neked ne írnek. A feltétes mód ez esetben a hiányzó óhajtó módot (optativust) pótolná és mindannyiszor felcserélhető a mellékmondatbeli felszólító móddal, valahányszor a kívánás mellett óhajtást is érzünk. Mivel azonban a feltétes módnak az eddigiekben és a következőkben is — efféle mondatok keretén belül — más jelentését is láttuk, az esetleges félreértés kedvéért a kívánást inkább a felszólító móddal szoktuk kifejezni.

A fentebbiekben, a mellékmondati módhasználatot főmondati természetűnek igyekeztünk feltüntetni. Természetes, hogy ez nem minden mellékmondatról állhat. Még csak a *nincsen*-re vagy más hasonló tagadásra következő és így gyakran célt is kifejező jelzői mellékmondatban, mely egyúttal függő kérdés, járatos az igének ugyanaz a módja, mint a független kérdésben.

P. Nincs akinek panaszoľjak, nincs. (Kinek panaszoľjak? B. Napló 1899:132). Mert nynchen ky keresse az en lelkemet (Ki keresse? PeerC. 184). Nincsen kitől gyógyíttassék, sem segéltessék és vigasztaltassék (NádorC. 703). Es myert ymmar nynchen tevb myt aldozyam, enen magamat aldozom ystennek elev aldozatot (CornC. 401).

Hogy e mondatokban cél is rejlik, az a nép nyelvéből ismert ama sajátságából is látszik, hogy a vonatkozó névmás mellé gyakran célhatározó kötőszó is kerül. P. Nincs *aki* *hogy* tegye (Simonyi Veszpr. m.). Mintha csak ezt akarnák mondani: Nincs, aki azért volna, hogy tegye. Ebben pedig: *nincs, akinek panaszoľjak* a célhatározás effajta kiegészítésben észlelhető: Ha volna, azért volna, hogy annak panaszoľjak. E mondatokban az ígét felszólító módban láttuk s ez megegyezik a célhatározó mondat módhasználatával is, mert »minden célhatározás kívánást foglal magában.« De akár független kérdés alakjába öltöztetjük, akár célhat. jelzői mellékmondatnak hagyjuk, a benne kifejezett kívánást gyakran fogjuk feltétesnek, óhajtásnak minősíteni, anélkül azonban,

hogy igéjét ezért föltétes módba kellene tennünk. Nyelvünknek nem lévén külön óhajtó módja, az így föltétes módba tett ige könnyen a tagadó főmondatok vonzatában a tagadás újabb kifejezésére szolgáló módnak s nem óhajtásnak tűnhetne fel s így a kívánás nem igen jutna benne kifejezésre. Így hát a kívánás feltétességének érvényre jutásától e mondatokban lemond a nyelv. P. Nincs, aki keresné lelkemet, — mondat csak azt jelenti: senki sem keresi. A kívánásból nem sokat érezünk benne.

Másféle *nincsen*-re következő jelzői mellékmondatban tehát majdnem ugyanoly kizárólagosan feltétes módot fogunk használni.

Nincs az a nyomás, melyet ők elviselni *nem tudnának* és az állatias dühön kívül nincs az a szenvedély, mely sodrubból kihozná őket (Friss Ujs. 99:175). Nyncozen kewnewenk, kyben veternyet mondanank (EhrC. 32).

Ha az ily mondatban semmiféle vágyat, kívánást felfedezni nem tudunk és igéjét mégis felszólító módúnak találjuk, akkor azt nem minősíthetjük latinosságnál egyébnek, mint pl. ebben: Mer semmy nynchen ez vylagon oly titkon, kyt vr ysten mynd tellyessegwel se lasso (CornC. 124).

A *nincsen*-re következő oly jelzői mellékmondatban, mely maga is tagadó, — mint alább látni fogjuk — gyakran jelentő módú igével élünk.

P. Nincsen az a titkos dolog, kit rózsámnak ki nem mondok (Népdal, Sim. Nyr. 6:203). Semmynemv tyztasag nynchen oly, ky nem feenlet az zvz mariaban (CornC. 56).

Szándékosan időzünk e tárgynál oly hosszan, hogy a módok használatában alább említendő sok-sok ingadozás ellenére is az a meggyőződésünk támadhasson, hogy a fölszólító és föltétes módnak tag. mondatok vonzataiban való használata közt volt is, van is különbség, még pedig az, hogy a föltétes mód az ily mondatokban nyilvánuló kételkedést, határozatlanságot, tehát tagadást fejezi ki, a felszólító mód pedig kívánást, célt, óhajtást.

Tagadó főmondatra következő némely eredethatározó mellékmondatban is nyilvánvaló a módok használatának ez a különbözősége. A fölszólító módú ige által ugyanis megelőző felszólításra vagy legalább kívánatra történik vonatkozás. P. *Arról szó sincs, hogy velük menjek*; míg a föltétes módú igével: *arról szó sincs, hogy velük mennék*, azt fejezzük ki, hogy nem is kívánta senki. (Nyr. 6:338. Sim. Igem.)

Igen sok mondatban azonban nagy nehézségekbe ütközik a tagadó főmondatok vonzataiban használt fölszólító módot a fentebbi szabályba szorítani, annyira, hogy Simonyi régebbi dolgozataiban (Igem. Nyr. 6. k.) nem habozik »e feltűnő jelenséget«, melyet »a magyar felszólító mód használatából nem lehet megmagyarázni« »a nép ajkára átment latinosságnak« tulajdonítani.

P. Kedves rózsám, nem hittem, hogy csalfa légy. Nem mondtam én azt, hogy ne legyen jószívű asszony, de ritka (Mik. 115). Hogy ki legyen, nem kutatják (P. H. 23:299. sz.). Lehetetlen, hogy ez ember ne legyen zent (EhrC. 21).

És ugyanebben az értekezésben (Nyr. 6:200): Nem lehet, hogy ne érezze; ezen a latinosság és németesség szaga érzik, magyarosabban: hogy ne érezné.

Mivel azonban ez a szerkezet »országszerte el van terjedve,« Simonyi előtt is valószínűtlennek látszott a latinosság vádja és azért a Magyar Kötőszókban (1880. 2:74) már más és igen valószínű magyarzatát találja e különösségnek, avval, hogy számtalan oly esetet sorol fel, hol a felszólító mód egyúttal »a beszélő kívánságát fejezte ki a mellékmondat tartalmára nézve.«

P. Távol legyen tőlem, hogy a fejet elhagyván a lábakat kövessem (DomC. 40; amint te kívánod). Hogy az irodalom minden tudományszakot felöleljen, nem lehet (Gyulai; bár kívánatos volna).

A Simonyitól idézett számos és jellemző példa majdnem meggyőzően mutatja azt az utat, melyen keresztül mind a nép-, mind a köznyelv a föltétes mód használatáról a fölszólító mód általánossá vált használatára áttérhetett. E példák közül sokban még világosan kifejezett kívánás, másokban már sokkal halványabb akarat nyer kifejezést, végre vannak, melyekben a beszélő az akarat kifejezésére lehet hogy nem gondolt, a főmondat azonban oly természetű, hogy a kívánságnak a mellékmondatban való érezhetését megengedi. Ezekről terjedhetett ez a nyelvhasználat tovább analógia útján oly mondatokra is, melyekben a kívánságnak már éppen semmi nyoma. E mellett szól az is, hogy kevés olyan mondat akad, melyben a beszélő — ha öntudatlanul is — valami csekély kívánást ne érezhetne. Simonyi előbbi véleménye mellett azonban ott van az a tény, hogy a fölszólító módnak ilyen s ez esetben nyilván idegenszerű használatát hallhatni főmondatokban is. P. Már öt óra legyen? e. h. volna. Bár az is meglehet, hogy a kérdő főmondat itt csupán a mellékmondati módhasználatot tünteti fel.

Igen sok esetben, különösen, ha a kívánás eléggé érezhető, sokkal szívesebben halljuk a fölszólító módot; máskor, ha a kívánságból mit sem érzünk benne, inkább helyén van a föltétes mód, a legtöbb esetben azonban a két mód használata között jelentés tekintetében alig van különbség. Történt ugyan kísérlet arra nézve, hogy e különbséget megállapítsák, de nézetünk szerint kevés eredménnyel. Szarvas szerint ugyanis (Nyr. 2:397) »a fölszólító mód lehetőséget, a föltétes mód lehetetlenséget fejez ki.« Mintha Szarvas itt lehetetlenségen csak azt akarta volna érteni, hogy az ígében nincsen kifejezve az az érzelmi mozzanat, mely a cselekvés lehetőségét kívánatosnak tünteti fel: nincsen benne kívánás. Láttuk azonban, hogy evvel ugyan megérthettük e használat fejlődését, de csak kevés esetben szolgáltatott kulcsot arra, hogy a kétféle használatot elkülönítsük. — Lehr szabálya pedig: »conjunctivus akkor, ha a m. mondat cselekvése a főmondatára nézve jövő v. általánosságban van kimondva,« némely esetre érvényesnek látszik ugyan, de okát hiába keressük. Simonyi szerint Lehrnek ez a szabálya »abból a megfigyelésből ered, hogy

a befejezett cselekvésű mellékmondatban ilyenkor majdnem mindig a föltétes módot alkalmazzuk.» Ez pedig azért van, mert a köznyelv valamint a nép is a fölszólító multat lehetőleg kerüli.

P. Isten nem szenvedte, hogy eltitkolhatták volna hamisságokat. (Pázm. Kal. 47) Mért nem virágoztál minden fa tetején, hogy leszakaszthatott volna minden szegény legény (Nyr. 5:43).

Simonyinak említett újabb véleményét, t. i. azt, hogy a fölszólító mód használatának általánossága analógiai úton való fejlődés, igazolja még Kiss Ignácnak Pázmán nyelvére vonatkozó megfigyelése, hogy két eset kivételével mindig feltétes módot talált tagadó főmondatok vonzataiban. (Ny. 15. k.)

Érdekes lesz már most oly eseteket látnunk, ahol várakozásunk ellenére — jelentő módot találunk a mellékmondatban. Itt első helyen állhat az, hogy a költői nyelv sok esetben a feltétes mód múlt ideje helyett, jelentő múlttal él és a mérték v. rím kedvéért a jelentő mód jelen ideje sem tűnhetik fel. P. Nem mondhatnám pedig, hogy a farkast szánta. Ar. Ne véljed, hogy miatta bút lát nagyságos személyed. Arany:MO. I. (Simonyi példái).

E jelenséggel különben nem ritkán a közbeszédben is találkozunk. Így például párbeszédben, amikor valakinek jelentő igéjű főmondatát cáfolni akarjuk, akkor a mellékmondatot szívesen ama független jelentő mondat ismétlésének tüntetjük fel. Alljon itt a Simonyi ismert példája: (A muszka győz.) Nem hiszem, hogy a muszka győz. Leggyakrabban a ,nem igaz' ,nem bizonyos'-féle főmondatok vonzataiban: Nem igaz, hogy ő az oka. Nem mondhatod, hogy nincs szived (Vör.).

Ez a használat különben csak szokatlannak, ritkábbnak fog látszani, de sohasem helytelennek, idegennek.

P. Eleinte nem sok híja volt, hogy hálójába nem keríté. (Kaz.) Semi ninčen ol' kemen dolog ki egenlo lelekel el nem viseltetic (VitkC. 56).

Itt említjük azt a már tárgyalt sajátságot, hogy *nincsen, ritka, kevés, nem olyan* és több ilyféle főmondat után következő tagadó jelzői mellékmondat igéje többnyire jelentő módú. P. Nincsen az a titkos dolog, kit rózsámnak ki nem mondok (Nyr. 6:203).

Viszont ott, ahol a mondottak értelmében jelentő módot várhatnánk, feltétes módot talált Simonyi néhány mondatban:

Ki gondolhatná, hogy a töröknek olyan jó étele volna? (Mik. 7.) Azt nem is gondolták, hogy királyfi volna (Népk. gy. 1:410). Ha én azt még tudtam volna, hogy a kőkény édes volna (Kriza. vadr. 48). Nem is hallottam még, hogy testvéred volna (Ar. Toldi VIII. én).

Ez első pillanatra is idegenül hangzik és legfőljebb a föltétes módnak más ilyfajta mondatokban való használatából eredő analógiának tulajdoníthatjuk, különösen azért, mert a beszélő mindenütt előbbi hitét igyekszik feltüntetni, mely a valósággal ellenkezik, a valóval szemben negatív. Hogy a gondolatnak ez a többé-kevésbé lélektani eltolódása beszédünkben átlag ritka, az

onnan van, mert erősen érezzük, hogy az oly mondat, melynek főrésze tagadó, mellékmondata pedig feltétes módú, jelentésében mindig a tagadott mellékmondatnál azonos. P. Hogy lakosa élne, semmi jel = lakosa nem él. Már most ennek a mondatnak: „nem is hallottam még, hogy testvéred volna” egyértelműnek kellene lennie evvel: nincs testvéred; pedig Lajos király épen arról értesült, hogy Miklósnak van testvére. (E mondat igéjének módját Lehr is a fentebb jelzett módon magyarázza.)*

Mikor eddig tagadó főmondatok vonzatairól szözlöttünk, mindig oly tagadó kifejezések alkotta főmondatokról volt szó, melyek a rákövetkező mellékmondatnál szorosabb kapcsolatban vannak. Akár fel is sorolhatnók ezeket a kifejezéseket, csak azt ne várja a szíves olvasó, hogy kimeríthessük őket. Mert az ily mondatoknak, mint: *nem hiszem, nem lehet, nincsen, nem gondolom, nem mondhatom, nem hallottam, szó sincs róla, ritka dolog, nem tudok róla, valószínűtlen, kétségbe vonom, nemhogy, anélkül hogy, nem áll, nem találom* stb. — mind azt a számtalan változást, szinonimáját vagy egyébként egyértékűjét egyhamar felsorolni nem lehet, azért, mert mint mondottuk nem csupán tagadó, hanem tagadó értelmű sőt p. kérdő mondatok is lehetnek ugyanily szoros kapcsolatban a mellékmondatnál. De minden esetre ide tartozik a *tagad* szó, melynek egy előbbi fejezetben kifejtett feltevésünk szerint tagadó szó az alapja. E szónak, mint főmondatnak a mellékmondathoz való viszonyára még visszatérünk. Itt csak azt említjük, hogy a mellékmondat vagy negatív, vagy feltétes módú igével fejezi ki a benne rejlő tagadó szándékot. Előre jelezzük, hogy a jelentő módot pozitív formában legfeljebb amaz előbb említett jelenség analógiájának tekinthetjük, melynél fogva a tagadó főmondatok vonzataiban a föltétes módot néha jelentő mód helyettesíti s amelyről úgy nyilatkoztunk, hogy nyelvünkben szokatlannak, ritkábbnak látszhatik, de sohasem helytelennek, idegennek. Joannovics ellenvetéseire (Nyr. 29:404) adandó érdemleges feleletünket azonban következő fejezetünk számára tartjuk fenn.

A tagadó főmondat és a rákövetkező célhatározó mellékmondat között kevésbé szoros a kapcsolat, azért mert a tagadás mellett a cél is feltüntetendő. Ilyen mondatokban a felszólító móddal a célban nyilvánuló (feltétlen) kívánást, a föltétes móddal pedig föltétes kívánságot vagyis óhajtást fejezünk ki még pedig olyant, »aminek teljesülését az adott körülmények között lehetetlennek tartja a szóló;« (Sim. M. Igem. Nyr. 6:339.) — szemben a már említett, célt is tartalmazó, jelzői mellékmondatokkal, melyekben minden kívánást felszólító móddal kellett jelezniünk, éppen azért, mert a mondat felei között levő szorosabb

* »Itt szokatlan a conditionalis a mellékmondatban, de nem hiba...«
»mert nem az van itt mondva, hogy: nem tudom, hogy testvéred van, hanem: eddig nem tudtam, hogy testvéred van, vagyis eddigi tudomásom szerint: *nincs* testvéred.« Toldi 264.

kapcsolatnál fogva a feltétes mód által a kívánás nem volt kifejezhető.

P. Messze van a rózsám, hogy ő bekötné (Abafi. Göcs. 74). Mért nem virágoztál minden fa tetején, hogy leszakaszthatott volna minden szegény legény (Nyr. 5:43).

Tagadó főmondat után, a *hogy* helyét igen gyakran *mintha* foglalja el (a németben is: *als ob*). Sim. M. K. 2:169. 3:119, 191. Különösen ott alkalmazható ez a csere, ahol a mellékmondatnak a főmondathoz való viszonya olyan, mint a hasonlítotté a hasonlóhoz. Így például ott, ahol a főmondatban *úgy* vagy *olyan* utal a mellékmondatra. P. Én vittem a veszedelembe, nem ugyan *úgy*, mintha számkivetését eszközölttem volna (Dug. Szer. 61). Néha értelmi különbség is van e két kötőszó alkalmazásában.*

Tagadó mondatok igemódjairól lévén szó, megemlíthjük a régiségnek azt a már fentebb tárgyalt sajátosságát, hogy a *fél* vagy vele rokon más igére következő mellékmondatban a latin nyelvvel egyezőleg a félésnek nem — mint manapság — okát, hanem célját fejezi ki. A mai nyelvnek pozitív kijelentő igéjű mondata tehát negatív és felszólító vagy néha feltétes igéjű volt; és ha ezt nem bélyegezzük latinosságnak, akkor a mellékmondatban a féléssel járó érzelemnek ugyanoly kifejezését láthatjuk, mint az, mely a XIX. században kezdett terjedni, mikor t. i. a *fél* igét követő mondatot *nehogy* kötőszóval kezdettek és ugyancsak felszólító módú igével látták el. Ilyen Aranyinak ez a mondata. (B. H. II.) »Félek, nehogy Etele is meglásson«, mely Lehr magyarázata szerint (Toldi 192) nem latinos azért, mert írója csak azt akarja vele mondani: félek, mert azt akarom, hogy ne lásson meg. Ugyancsak Aranyinak a régiség nyomán írt ezt a mondatát azonban: Félek, hogy a súlya rám vissza ne essék (B. H.) latinosnak mondja. A régiségből való hasonló példa: Igeen kel feelnevnk, hogy el ne hagyon mynket. (CornC. 3.) De ew feluen hogy valamyt nagyot neky ne vettne (EhrC. 11.) Gyanussá teszi e régi mondatokat a latin conjunctivusnak gyakran szolgál fordítása.

A főmondatbeli ige módjára a tagadás csak kevés esetben van hatással. *Nehogy* felszólító, *nem hogy* feltétes módot von maga után és ezt mondati eredetükből magyaráztuk. Az egyiknek *ne* az történjék, *hogy*... a másiknak *nem* az történik, *hogy*..., lévén a kiegészített formája, mindakettő tagadó főmondatra következő mellékmondatok módhasználatát tünteti fel. — *Netalán* is mondati eredetű (ne hogy talán; l. Szórend). Eredetileg célhatározó mondatokban szolgált a mondatban kifejezendő kétség, kérdésesség v. esetlegesség jeléül, és kezdetben természe-

* De a kötőszó teljes elhagyása tagadó kifejezések után a legnagyobb ritkaság (M. K. 2:183). P. Ez eljárásnak nem hiszem párját tudni mutatni (Brassai). Nem hiszi ne ártson (Ar. B. H.) De ez a korlátozás függő kérdésre nem áll, p. Azt se kérdik, hogy adom. (Ar.)

tesen felszólító móddal járt. P. Netalantan haragog'anak read es vezessenek el tegedeth. (Krisztina él. 8.) De már kódexeinkben is kezdik másfajta mellékmondatokban, sőt főmondatokban is az állító alakú *talán* helyében használni, és ilyen helyen természetesen jelentő módú igével is megfér. P. Ne talam reank haragoznak es el vezönk. (Kriszt. él. 5.) Ayandókökatis az aztalnal soha ne küldöz, haneméac ne talantan annac vaj azoknac kyc melletted vlnec. (Vitk. C 50.) Manapság is szerény, bizonytalan beszédben jelentő módú igével használatos. KALLÓS ZSIGMOND.

MONDATTANI TANÚLMÁNYOK.

VII. Személynévmás mint állítmánykiegészítő.

— Válasz Balognak és Kalmárnak. —

A szerkesztő fölszólítására, egymásról nem tudva, egyszerre hárman is hozzászóltunk ehhez a kérdéshez: én, Balogh és Kalmár (Nyr. 30:163, 165.). Balogh logikai, Kalmár látástani alapon azt vitatták, hogy a személynévmás (*én, te, ő*) csak alany lehet a mondatban, — mert azzal egyezik meg az ige. Ezzel szemben én meg azt bizonyítottam, hogy — ha a harmadik személynévmás helyett álló főnév lehet állítmánykiegészítő, akkor viszont lehet a harmadik személyre mutató névmás: *ő* is; s minthogy a három személy közt rangbeli különbség a mondat szempontjából nem képzelhető, lehet az első és második személyre mutató: *én, te* is.

Két ily szakember eltérő véleménye* arra készítet, hogy e kérdés tüzetesebb vizsgálatára visszatérjek. Sarkfordító okból teszem! Ha ugyanis nekem van igazam, megdől a nyelvtan uralkodó tétele, hogy az alany az, amivel az állítmány (értsd: ige) megegyezik számban és személyben. Egyszóval: a *személy* nem alanya a mondatnak, csak egyik részvevője, s nem is mindig 'primus inter pares' (Kalmár: NyK. 28:412). S ebből kifolyólag: ha nem alany az igével egyező, nevező (Kalmár szerint: 'személyesített körülmény'), nem lesz mindig állítmány a nevezővel egyező nyelvtani ige sem.

Hogyan?! Az *ige* nem volna mindig állítmány? Valóban, hittel vallott meggyőződésem, hogy: a 'nyelvtani ige' (!) nem mindig: állítmány.

Én || önkéntes voltam,

Önkéntes || én voltam.

* Csak Kicska szólalt föl az én igazam mellett (Nyr. 30:215.), de — úgy látszik — neki a nyelvészek csak kötve hisznek.

Balogh P. szerint: „ha az alany és kiegészítő megváltoztatják szokásos helyöket, s mint kiemelt mondatrész az alany kerül közvetlen az ige elé, a kiegészítő pedig a bevezető szakaszba szorúl: ez mit sem változtat sem a fogalmak közt levő logikai viszonyon (nem és faj o.), sem pedig a nyelvtani viszonyon... Csak a szórend más, mert más lett a beszélő célja, közölnivalója (30:165).

A „nyelvtani viszony” megváltoztára Simonyi nyomban néhány nyelvre hivatkozva találó megjegyzést tett (Uo.). A logikai viszony változtát Kicska mutatta ki, hogy t. i. ez esetben nem egyszerű helycseréről, hanem igenis funkciócseréről van szó (Nyr. 30:267), s ez logikailag lényeges különbség!

„Csak a szórend lett más”. Tehát: nincs egyéb baja, csak — a torka véres. Olyan csekély jelentőségű volna a részek helyzetének megváltozása, hogy a tagok viszonyára semmiféle befolyással se volna? Hisz akkor nem volna értelme a csereberélésnek. Miért tesszük mégis? „Mert más lett a beszélő célja, közölnivalója” — mondja Balogh.

Más lett a beszélő közölnivalója! Támad pl. egy gondolatom s ezt közlöm; mondatban teszem. — Támad egy másik gondolatom, s minthogy más lett a közölnivalóm, lehetetlen, hogy ugyanabban az előbbi mondatban közölhessem; más mondatban teszem. Két mondat, amely két külön gondolatot tartalmaz, részeinek, a tagoknak logikai funkciójára sem egyeztetik meg. Épen ez lesz a különbség köztük, s ezért változik meg a szórend is! — Ezzel a kijelentésével Balogh összes okoskodása alatt elvágta a fát.

Még ingóbb alapon áll a Kalmár érvelése. „Nem hiszem, — mondja — hogy volna nyelvész, ki ebben az isteni parancsban: *Én vagyok a te urad-istened*, ne az *én-t* tartaná alannak, a *te urad-istened*-et pedig kiegészítőnek, pedig itt világosan gyengébb hangsúlyú a kiegészítő az alannál” (Uo. 167).

Amennyiben a nyelvész névre számot tarthatok, nem átalom kijelenteni, hogy ebben az isteni parancsolatban én nem az *én-t* tartom alannak, hanem — ellenkezőleg — az állítmány legfontosabb részének, amely oly szoros kapcsolatban van az igével, mint a jelző a jelzett szóval.

E mondat Kalmár szerint is így hangzik:

a *Én vagyok* || a *te urad-istened*!

Azt állítom, hogy ez semmi esetre sem egyjelentésű ezzel a másik mondattal:

a₁ *Én* || a *te urad-istened vagyok*.

Miért? 1. Azért, mert ha egyjelentésű volna, egyazon kér-

désre adott feleletnek kellene tekintenünk. Ez pedig nem igaz. Az *a* mondatra helyesen csak így kérdezhetünk:

b Ki (van) || a te urad-istened?

vagy: *b₁ Én vagyok-e || a te urad-istened?*

Az *a₁* mondatra pedig így:

c Mi vagy || te?

vagy: *c₁ A te urad-istened vagyok-e || én?*

Ha a kérdésben jelentésbeli s formai különbség van, a feleletben is annak kell lennie. Aki az én kérdésemre nem azt közli velem, amit én tudni akarok, formailag helyes mondatot mondhat ugyan, de tudnivágyásomat nem elégíti ki, nem lettem tőle okosabb.

2. Tegyük a mondatba a névmás helyett az egyértékesét.

a A beszélő személy (= én) || a te urad-istened.

vagy: *Jehova || a te urad-istened.*

Nem lévén ige a mondatban, nem is tudjuk hamarjában, a két személy közül melyiket tartsuk alannak, s melyiket kiegészítőnek. Miről tudjuk mégis? Én és Kicska azt valljuk, hogy a hangsúlyról, Kalmárt állítólag a látástani szemlélet, Baloghot a logika vezeti; mindnyájan azonban a ki nem mondott, de odaértett ígét tartjuk szem előtt. Csakhogy a szempontunk más. Mi azt tartjuk, hogy: az *a* tag az állítmány, melyhez kitéve vagy elhallgatva az ige a legszorosabban csatlakozik; s ezt a tagot előre jelzi az erősebb hangsúly; ők azt, hogy az *a* alany, amelyikkel az ige megegyezik. S mivel ez esetben mind a kettővel megegyezik, megteszik az egyiket alannak, a másikat kiegészítőnek, — még pedig csak találomra (!), ha két harmadik személyről van szó. Ha első vagy második személy is akad, no, akkor már gondolkozni se kell. „Ki a főszemély (?) ebben a mondatban: *A pártütő te vagy?* Nemde mai nyelvérzékünk (így!) szerint is a *te*, azért ezzel egyezik az állítmány” (Kalmár: 30:167). Hogy a nyelvérzéknek mennyi a bizonyító ereje vitás kérdésekben, arról beszélnünk se kell szakemberek között. Olyan az, mint az u. n. bölcseségfog, leghamarább kilyukad s nem sok hasznát látjuk.

A fölállítottam tétel alapján kettős értelmet tulajdonítok az előbb fölvetett mondatnak, s az *a* tag lesz az állítmány, amelyhez a *létjelző* (ige) (!) csatlakozik, s következésképp a másik tag lesz az alany.

a Jehova || a te urad-istened (volt, lesz).

a₁ Jehova (volt, lesz) || a te urad-istened.

vagy: *a Én (a beszélő sz.) || a te urad-istened (vagyok).*

a₁ Én (a b. sz.) vagyok || a te urad-istened.

Sem a hangsúly, sem a megfelelő kérdés különbségére nem hivatkozom, tegyünk más próbát: öltöztessük tagadó formába előbb az egyik, majd a másik tagot.

a J e h o v a || **nem** *a te urad-istened* (van), (hanem pl. az **enyém**).

*a*₁ **Nem** *Jehova* (van) || *a te urad-istened* (hanem pl. **Hadur**).

Vagy:

a É n || **nem** *a te urad-istened vagyok* (hanem pl. az **igazaké**).

*a*₁ **Nem én** *vagyok* || *a te urad-istened* (hanem pl. **Hadur**).

Ki ne venné észre a nyilvánvaló értelmi különbséget az *a* és *a*₁ mondat között?! S ha a logikusoknak elhisszük, hogy ezek ellenmondások, azt is el kell fogadnunk, hogy a tagadott tag az állítmány. Az alanyt tagadni nem lehet, de ki lehet fejezni negatív ez lényeges különbség. De a nyelvészek is ezen az állásponton vannak, mikor a tagadó szónak (*nēm*) igei eredetet bizonyítanak (vö. Simonyi: A magyar nyelv 1:83), úgy hogy Simonyi szerint is (pl. a finnben) ez a tulajdonképi ige, s a *van* tehát csak kiegészítő lehet.

2. Megbizonyíthatnám még az értelmi különbséget azzal is, hogy az alanyt alanyi mellékmondatral helyettesíteném, így:

a A z, *aki beszél* (*én*), *a te urad-istened* (van, *vagyok*).

*a*₁ A z, *aki a te urad-istened, én* *vagyok*.*

S nem látom át, micsoda 'át nem értett szemlélet' okozhatná, hogy: ha az *a* mondatban világosan a mutató névmás (*az*) az alany, amelynek a mellékmondat (*aki beszél*) voltaképpen csak értelmezője, az *a*₁ mondatban miért ne maradna meg alanynak, mikor a mondat szerkesztés szakasztott ugyanaz?!

Elatba eső érvek után a tekintélyekre — t. i. a német grammatikákra — már nem is hivatkozom. De nem is tehetem, mert nincs módomban meggyőződni róla. Láthatlanba elhiszem Kicskának, hogy a német nyelvtanok ebben a mondatban: '*das* || *bin ich*' a *das*-t mondják alanynak, s az *ich*-et kiegészítőnek. Én is azt tartom.

Mindebből pedig szorosan az következik, hogy: az ú. n. kiegészítő mondatokban nem mindig (!) az a személy az alany, amelyikkel az ige megegyezik; lehet az az állítmánynak része is.

* Mellékesen megjegyzem itt, hogy amit az újabb nyelvtanok 'állítmányi v. kiegészítő mellékmondat' néven hirdetnek, világosan alanyi mellékmondat. Halász pl. 'Az állítmányi mondat a főmondatnak névszói (?) állítmánya helyett áll, s *ki? mi?* szóval kérdezzük rá, mint az alanyi mondatra — [NB. mi hát akkor a különbség köztük?]; pl. *Önzés volt az, ami ebben a tettében vezérelte* (= Önzés volt ebben a tettében a vezér) sat. (RendMNY. 95). Ha ennek az átalakított mondatnak nem 'ebben a tettében a vezér' az alanya, akkor né grammatizáljunk tovább — legalább az iskolában ne!

Ámde ha ez igaz, — amin a mondottak után bajos dolog kételkednünk, — e nyomon tovább haladva azt kell mondanunk, hogy a más (nem a lét-) igével szerkesztett mondatban sem az egyező személy lesz — mindig — az alany.

- Pl. 1. *Én vagyok* || *a petri gulyás*,
 2. *Én őrzöm* || *a gulyát*, **nem más.**

Ha az 1. mondatban nem alany az *én*, nem lehet alany a 2. mondatban sem! Mert ez is — tisztán-pusztán — ennyit jelent:

Én vagyok || *a gulyátörző v. gulyaörző*;
S nem más (van) || *(a gulyaörző).*

Egyszóval: abból a mondatbanból, mely a gondolkodásnak a nyelvben megnyilatkozó törvényeit kutatja, ki kell dobnunk azt az egyre-másra hajtogatott szabályt, hogy *„az alany az ige személye”*. Mert ez csak olyan *„nesze semmi fogd meg jól”* szabály.

Ennek biztos tudata azonban új utat mutat a mondat elemzésében, s csakhamar rájövünk, hogy a szabálynak másik fele se igaz. Az se igaz, hogy: az állítmány az *ige*, amely meg egyezik az ú. n. alannyal (értsd: személy) számban és személyben.

ALBERT JÁNOS.

IRODALOM.

A magyar szórend monográfiája.

A magyar szórend történeti fejlődése. Írta Molecz Béla. (Ára 4 korona. Kapható a szerzőnél, Szentés, gimnázium.)*

Nehéz kérdés megoldására vállalkozott Molecz Béla, amidőn hozzáfogott a magyar szórend történetének megírásához. Előtte többen foglalkoztak ugyan szórendi kérdésekkel (Fogarasi, Brassai, Joannovics, Kicska), de mind csak egyengette az utat: az ösvény még korántsem volt készen, s különösen a szórendnek annyira fontos történeti fejlődését nem vizsgálták tüzetesen.

Latin ködbe burkolt régi nyelvünk sokszor hamisan tanúskodik a magyar szórendet illetőleg s az élő nyelv megfigyelésében sem jutottunk még el a mondatig. A nemzeti nyelvészetekben a mondatban kifejlődése már magasabb történeti fok. A magyar nyelvjárás-tanulmányban a mondatban fejezete még mindig csak silány pótlék a többi részekhez képest.

Molecz maga is érezte e nehézségeket, de ez ritkán vevődik észre eredményein: fiatal nyelvésznek ez nagy dicséretére szolgál.

* Két dolgozótársunk ígéretét bírjuk, hogy bővebben hozzászól a M. B. becses könyvében tárgyalt kérdésekhez. Addig is figyelemztetésül közöljük ezt a rövid ismertetést.

A szerk.

szólna!

Nyelvi tanuit elég körültekintéssel válogatja meg. A régi nyelvből, a kódexirodalmat követő időkből elég egy-egy jellemző alak, a vallásos villongások korából mind a két vallási áramlatot képviseltetve: Bornemissza Péter és Telegdi Miklós, Dávid Ferenc és Mélius Péter; Káldi György, azután Pázmány Péter és Molnár Albert, Mikes és Faludi; okos gondolat volt a Leveles tár és nem csekély munkájába kerülhetett az egész Nyr. feldolgozása.

Jellemezvén a magyar hangsúlyt, az ige szórendjén kezdi, illetőleg az igének és meghatározóinak szórendjét tárgyalja. Felvesz egyes szórendi formákat, s megállapítja a szabályt a régi nyelvnek s az előnek tanubizonyosságai alapján. Mindig tárgyias hangon teszi ezt, csak néha lép ki szinte kirívóan tárgykörének határain, s jogosan bár, de helyen kívül antibarbaruszkodik (pl. a 81. lapon).

A jelentő, felszólító és tagadó igéknek szórendi tárgyalása után a többi mondatrész szórendi szabályainak történeti megállapítására tér át. S minthogy a szólamok magok is olyan viszonyban vannak a mondattal, mint az egyes mondatrészek a szólammal, természetes, hogy ezután a szólamok sorrendjének tárgyalása következik. Kötőszók kapcsolásai alapján, mondatokból lesznek az összetett mondatok. Ezek sorrendjének tárgyalása fejezi be a majd 200 lapos könyvet.

Ezúttal nem lehet alkalmunk e derék könyvvel részletesebben foglalkozni. A csángó nyelvjárást tárgyzó újabb tanulmányban is lesz még alkalmunk rája visszatérni.

Nyelvészeti monografiáink irodalma egy értékes kötetten gyarapodott Molecz Bélának e könyvével, amelyet félig-meddig saját költségén adott ki. Az Akadémián Marczibányi-féle díjat nyert e mű s eredetileg az egyetemen, a magyar nyelvtani társaságban keletkezett. Azért kezdő nyelvészeinknek valóban élő példának szolgálhat arra nézve, hogy fiatal éveinkben is gyümölcsözőbb a szorgalmas gyűjtés alapján való munkálkodás, mint a fiatal, mozgékony lelket kecsegtető, de sokszor rossz nyomra vezető új elméleteken való munkálkodás.

RUBINYI MÓZES.

Könyvészet.

Krausz Jakab: *Nyelv-philosophiai problémák néplélektani alapon.* (Különleny. az Orsz. polg. tanáregyes. Közlönyéből. Hornyánszky V. 1902. 183 l.)

Keleti Szemle II. 3. sz. Munkácsi B. Hunnische Sprachdenkmäler im Ungarischen. (Ugyanez magyarul az Ethnographia legújabb füzetében.) — Kúnos I. Spuren der Türkenherrschaft im ung. Wortschatze.

Balassa J. A m. helyesírás és az iskola (fölv. a tanári körben. Orsz. középisk. tan. Közlöny 35. évf. 8. sz.).

(Középiskolai értesítőkből:) Czunya S. A diftongusok a m. nyelvben. Sümegi áll. alreáliskola. — Pröhle V. A m. nyelv és rokonai. Nyiregyházi ev. gimn. — Suhajda L. Földi János. Selmech. ev. gimn.

Löte J. Megjegyzések a középiskolai oktatásra. (A nyelvi okt. eredménytelenségéről. Kolozsvár 1902. Stein Jánosnál, 40 f.)

Előfizetési fölhívást tesz közzé a szegedi Dugonics társaság. Kovács János *Szeged és népe, Szeged etnografiája* c. jutalmazott pályamunkájára; még e hóban megjelenik 35 íven, számos képpel; előf. 10 K, kötve 12 K.

ch = k. Írta Rákosi Jenő. Bpesti Hírlap 1901. X. 22. (Ehhez hozzászóltak Bp. Napló X. 23. Magyar Szó X. 23, 24, 25.)

Vikár B. Budenz-émlék. Ünnepi beszéd Budenz J. 25 éves működése jubileumán volt tanítványai nevében. (Athenaeum. Ára 20 f.)

Kató Ignác. A névmagyarosítás kérdéséhez. (Győr, Nitsmann J. 8r. 8 l.)

Karácsonyi J. Bua és Bucna [hangtörténeti adatokkal]. Századok 9. füz.

Névy L. Észrevételek a m. keresk. nyelvről. (Keresk. Szakoktatás 1901—2. 3. sz.)

Borbás V. Ismeretlen növénynevek (a többi közt helyreigazítások a Nyr. 29:363—6. közöltekhez) — Term. Közlöny 387. füzet.

Bartal Antal: Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae. A magyarországi latinság szótára. A M. T. Akadémia megbíz. és költs. szerk. (Franklin-t. 4r. XXVI+723 l. Ára 50 K.). — Ezt a magyar nyelvtörténetre nézve is fontos és minden tanári könyvtárban nélkülözhetetlen könyvet bővebben fogjuk ismertetni.

Wiklund K. B. Läraobok i Lapska språket (lapp nyelvkönyv svédül; Uppsala, Lundeqvist).

NYELVMŰVELÉS.

Rajtam múlt — helytelen alkalmazása. Egy vezércikk írója, felsorolván a miniszterelnök működésének a sikereit, azt mondja folytatólag, hogy »ha *rajta múlt* volna, még egy sikerre hivatkozhatnék stb.« (Nem emlékezem már a siker minőségére; de hisz a nyelvészre nézve ez úgysem döntő mozzanat. Fődolog az, hogy üdvös cél eléréséről van ott a szó.)

Rajta (v. *ő rajta*) *múlt* azt jelenti, hogy az ügy nemsikerültének *ő az oka*. Mondjuk is pl. *Te rajtad múlt*, hogy így (t. i. ily *rosszul*) végződött a per. — *Rajtunk* nem fog *múlni* a. m. mi nem leszünk *az oka*, ha nem sikerül a dolog. *Rajtuk* nem *múlt* a. m. nem *okolhatók* a rossz eredményért.

Hogy mily hibásan van ott a föltételes mondatban alkalmazva a szóban forgó szólás, nem szükség bővebben fejtegetnem. De ki kell igazítanom azt a függő mondatot ilyenformán: Ha *ő tőle függött volna*, (akkor még azt a bizonyos jó eredményt is felmutathatná, amelyről ott szó volt). Ezt akarta mondani a cikkíró; e helyett azonban azt fejezi ki az ő föltételes mondata, hogy: »ha a miniszterelnök *mulasztást* követett volna el, akkor még azt a bizonyos jó

eredményt is kivívja, amely még nincs elérve.« — Még eddig csak erre az egy ilyenén mondatkapcsolásra akadtam. Épen ezért mutatok rá most mindjárt legelső megjelenésekor, nehogy tovább terjedjen.

Hadd legyen ezúttal egy helyeslő kijelentésem is: A Pesti Napló nem *rendőri*, hanem *rendőrségi* híreket közöl az illető rovatban. Nem tudom, vajjon az én figyelmeztető cikkeim idézték-e elő ezt a jó eredményt, vagy az illető rovat szerkesztőjét saját nyelvérzéke és nyelvtudása indította rá? Mindenesetre öröndetes tudomásul veszem; és csak azt sajnálom, hogy más lapokban még most is megvan az eddigi hibás jelzés. Sajnálom, de nem csodálkozom rajta, mikor — ha nem tévedek, — maga a rendőrség is így címezi saját lapját: *Rendőri Közlöny*. JOANNOVICS GYÖRGY.

Kikezdés vagy bekezdés? Se nem *kikezdés*, se nem *bekezdés*, hanem — ne tessék nevetni — *kibékezdés* [így!]. Mi tőrés tagadás, nálunk (Kolozsvárt) bizony ez a neve. Így hallottam kisdíák koromban (ezelőtt 15—20 évvel) a tanáromtól Tordán, így hívtuk nagydiák korunkban Kolozsvárt, s ma már ex kathedra is csak rájár a szám, noha mindig éreztem rajta a makaróni-ízt. Sokáig unitárius diák-műszónak tartottam, de ismerik a kolozsvári ev. ref. kollégium diákjai is *kibékezdés* alakban s bizonyos vagyok benne, hogy másfelé is tudnak róla. Mindenesetre érdekes szó, mely minden furcsasága mellett is erős nyelvérzékű ember erős nyelvérzékre valló alkotása lehet, s a maga helyén épen olyan helyes, mint a *kikezdés* vagy a *bekezdés*, csak hogy eredetileg más a jelentése. Más a *kijárás*, más a *bejárás* s egészen más a *kibejárás* (kibéjárás). Egészen közönséges mondás (ki ne hallotta volna diák korában!?): »Nem szeretem, fiúk, azt a sok kibejarást (kibéjárást).« A *kibékezdés* is olyan, mint a *kibejárás*. Ha idejében útjokat nem vágjuk, gyakran kell tőlük óva intenünk a tanulókat: »Kerüljétek a sok *kibékezdést*, az a sok oknélküli *kibékezdés* szaggyatottá teszi a stílust.«

PÁLFI MÁRTON.

Kikezd. (Nyr. 30:525) A *kikezd* kifejezés Orosházán is ismeretes, még pedig két jelentésében. Hogy egészen megbizonyosodjam a dologról, elővettem a tanulókat az iskolában. A kérdést úgy intéztem hozzájuk, hogy gondoljanak ki olyan mondatokat, melyekben a *kikezd* ige előfordul. Néhány pillanat múlt csak el, és máris egész ujj-erdő emelkedett az ég felé. Hallottam pedig a többi között ezeket a mondatokat: *a fiú kikezdett a barátjával*; *a katona kikezd az ellenséggel* sat. Ekkor azután azt kérdeztem, hogy mást nem jelent-e még ez a szó: *kikezd*? Erre újra többen jelentkeztek s ezt hallottam: *az egér kikezdte a kenyeret*. A felelő további kérdésésemre, hogy mit jelent ez, azt a választ adta, hogy elkezdte az egér kirágni a kenyeret. Hallottam gyermekszájáról már így is: *a * * * mindig kezd velem!* Ezt a szólást már Ballagi is említi a M. Ny. T. Sz.-ában; »mindíg ő kezdi, v. te kezdéd (t. i. a veszekedést)«.

Én is azt hiszem, hogy ez a *kikezd* az ország minden vidékén járja s így nem valószínű, hogy a tótnak szolgálai fordítása volna.

Nálunk a kocsutaknak mindkét oldalán sorjában apró gödröket ás a gazda, hogy a kocsisok rá ne hajtsanak a szántóföldre és *ki ne kezdjék*.
BÉRCZI FÜLÖP.

Hogy a *kikezd* ige a *civakodik* szinonimái közé furakodik, elhiszem Tolnai Vilmosnak, bár sem az irodalmi használat, sem a szótárak nem akarnak rá példát fölvetni. Én csak azt akartam elmondani, hogy eddig csakis a tótnban hallottam, illetőleg Selmecen, Besztercebányán, Léván és Esztergomban a tót anyanyelvű diákoktól (*začtna*). Igaz, hogy ez 20 évnél régibb eset. Ebben egyetérttek Tolnai Vilmossal
BELÁNYI TIVADAR.

Hibáztatott melléknemek. Joannovics György (Nyr. 30: 464) helyteleníti ezeket a kifejezéseket: *portugál* kormány, *holland* királyné, *japán* császár, *babylon* király. Az utolsó kifejezést magam is rossznak tartom, majd kisül, hogy miért. Hibásnak mondja pedig az előbbi kitételeket Joannovics azért, mert ha ezek: *svájci* polgár, *norvégia* törvényhozás, *drézda* intézetek, *tunisz* katonaság nem használatosak, sőt minden okos ember látja, hogy valamennyi képtelenség: akkor az előbbi kifejezések sem maradhatnak meg abban a formában, amint vannak. Hanem alakuljanak át erre a mintára: *svájci* polgár, *drézdai* intézetek, *norvégiai* v. *norvég* király. Tehát akkor helyes, ha így mondjuk: *portugáli* v. *portugáliai*, *hollandi* v. *hollandiai* stb.

Mögájjunk! (mondaná erre Göre Gábor bíró úr.) Ha megengedi, hogy a *norvég király* kifogástalan, akkor engedje meg — legalább is a kis-kúnságiaknak, — hogy épen olyan kifogástalan a *portugál kormány*, *holland királyné*, *japán császár* stb. is. Miért? Hát csak azért, mert a *holland*, *portugál* etc. épen olyan melléknév, illetőleg népet jelentő szó, mint a *norvég*. Mindegyik használatos azután főnévként is, így: *hollandok*, *portugálok*, *norvégek*. *Hollandi*, *portugáli* merőben rossz, rosszabb, mint a *rendőri hírek*. Épen olyan, mintha azt mondanók: *németi* császár, *spanyoli* inkvizíció, *magyari* országgyűlés. (Igaz, hogy Magyar Istvánunk van, de ez tán mégse tartozik ide.)* Nem vehetjük egy kalap alá ezeket a szóbeli kifejezéseket. Mert az *i* képző mindenre jó, csak arra nem, hogy népet jelentő szavakból képezzünk vele mellék-

* *Magyari* a régi nyelvben közönséges melléknév volt: *magyari király*, *magyari urak* stb. — A *portugál*, *japán* stb. úgy válik most népnévvé és melléknévvé, mint régebben a *francia* s a *szittyá* a *Francia* és *Szittyá* (*Scythia*) országnevekből. *Francia-ország*, *Szittyá-ország*, *Portugál-királyság*, *Japán-birodalom*: ezeket idővel olyan összetételeknek vették, mint *Magyar-ország*, *Német-birodalom*, melyeknek első tagja népnév. Azonban nem szabad elfelednünk, hogy *Portugál*, *Holland*, *Japán* tkp. országnevek, nem népnevek (igaz, hogy *Portugália*, *Hollandia*, *Burgundia* mellett *portugál*, *holland*, *burgund* népnévek látszhatott, mint *Szerbia*, *Bulgária*, *Románia* mellett *serb*, *bolgár*, *román*; a *japán* pedig hangzásánál fogva emlékeztetett a *román*, *germán*, *litván* népnevekre).

nevet. De azt is tudja mindenki, hogy *egyiptomi álmoskönyvről* s *egyiptomi sötétségről* beszélünk, de *babylon királyról*, arról sohasem. Furcsa is volna, ha Petőfi betyárjai a *Kecskemét vásárra* (így!) mennének, s nem *Kecskemétre, a vásárra*, v. a *kecskeméti vásárra*.

Ez az egyszerű magyarázata annak, hogy miért helyes a *holland királyné, portugál, norvég . . . magyar törvényhozás*, s hogy miért képtelenség a *babylon király*. De úgy még csak nem beszélnek tán szép Magyarországon? A magyar nyelv természete nem tűri meg összetételekben a helyet jelentő neveket, legfeljebb az utcák meg a vendéglők elnevezésénél (*Pest szálló, Kolozsvárt: London-utca**; kisiskolás koromban még *Pannonia irkába* írtunk). De azt is tudja mindenki, hogy *Kecskeméti-utcája* van Pestnek. Rendes körülmények közt melléknévvé alakul a helynév, s úgy alkot más szóval együtt egy fogalmat.

Óriás feladat, óriási munka. Ha Szilágyi Dezső forog szóban, akkor szólhatunk *óriás feladatról*, de Pap Gézának már *óriási munkája* van. Más az *óriás*, más az *óriási*. A kifejezésekben, de még a rokonszókban is, mint a színekben, finom árnyalati eltérések vannak. De ezt felesleges nyelvészeknek még csak meg is említenem. — ők tudhatják jobban.

АККА.

Helyesírási mozgalmak. A müncheni Allgemeine Zeitung-ban olvassuk (melléklet XI:12): Nov. 8-án volt a bécsi okt.-ügyi minisztériumban az új iskolai helyesírás ügyében a záró értekezlet. Hartel miniszter előadta, hogy a berlini értekezleten (melyet a szövetséges német kormányok küldöttei tartottak, hogy kiegyenlítsék a hivatalos iskolai helyesírások különbségeit), Ausztria küldötte is részt vett, hogy a bécsi értekezlet óhajait és határozatait közölje. Ezek teljes méltánylással találkoztak, s a berlini értekezlet minden fontosabb pontra nézve az osztrák kívánságoknak megfelelő határozatokat hozott. Így az írásnak egyszerűsítése kedvéért a szókezdő és szóvégi *th*-t elejtették, az *s*-hangok írását egyszerűsítették és más esetekben is az egyszerűbb írásmód mellett nyilatkoztak (*ging, hing, gib, gibst*, nem *gieng* stb.); de az *-ieren* igeképzőben megtartották az *ie*-t. A nagy kezdőbetűkre nézve fönntartották a most divó szokást, de ingadozások esetében a kis betűt ajánlják [*Konzert*, nem *Concert* stb.] Az átmeneti időre sok esetben kétféle írásmódot engednek. Az értekezlet határozatai alapján már készül és nemsokára megjelenik az osztrák okt. kormány új iskolai helyesírása.

* Debrecenben a *Csap-utca* a. m. a Csap felé vivő utca; sok adat erre nézve Nyr. 28:321, 415, 515, 569.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tájszókról. *Gébulya*: »Szerelmi bájital a tótoknál« mondja Mikszáth (PHírlap Naptára 1900. Egy éj az Aranybogárban). A MTsz. szerint: hal-maszlag. Én is ilyen értelemmel tudom. Valószínűleg a szlávól van átvéve, de a tótban sem mindenütt ismerik.

MIKÓ PÁL.

Sordély, surgyé. Hogy a surgyé annyi, mint szalmazsák, azt Beregszászban és környékén a legutolsó gyerek is tudja, de hogy mi az a *kölesmadár*, arra igazán kíváncsi vagyok.

TRENCSENY LAJOS.

A *kölesmadár* felsőmagyarországi neve az *Emberya calandra* nevű pintyfélének; más neve *kölesi sármány*, *csicsiri* (Dunántúl), *surgyé* (Tiszántúl), *sordéj* (Dunáninnen, Tiszamellék, Erdély); a madártudósok hivatalos névül a *sordélyt* fogadták el. (L. Magyarország madárfajainak elnevezései. Bpest. 1898.)

TOLNAI VILMOS.

Döröz: kréta. A Nyelvőr (1897:239.) szerint *döröz* egri népies szó lenne. A múlt század hatvanas esztendeiben az egri gimnáziumnak volt egy tanára, aki a felelő diákot helyre kergette, ha *döröz* helyett neki *krétát* mondott. Egerben akkor a kréta csak *kréta* volt. De mivel az egri gimnáziumba sok kapás gyerek járt, akik közül némelyik szintén csak szőlőkapás maradt, ilyentől hallhatták Egerben a *döröz* »népies« nevet.

BORBÁS VINCE.

Kígyófújta kő. Ipoly-Litke Bikketőjéről gömbölyded, fehér, sima, csaknem áttetsző kovakövet szoktak hazahozni, kígyófújta kőnek mondják. Úgy híresztelik, hogy a kígyók körben sugárszerűen helyezkednek el, közösen fújnak, s a középén a kígyófújta kő támad. Ez az alapja az *egy követ fújnak* szólásnak.

BORBÁS VINCE.

Lippai János Posoni Kertjének harmadik kiadásában (1753, 18. l.) olvassuk: »Két kő lével az varasbékában, de nem mindenikben.« Talán ez is valami kapcsolatban van a kígyókővel?

HORGER ANTAL.

A béka fejében termett kő, melynek sok minden gyógyító és varázsló hatása van, mind a régiségben, mind a néphitben összeolvad a kígyókővel, nálunk is, külföldön is. A *béka-kő*-ről szól Comenius is (Janua 14), Apácai Cs. János (Encyclopaedia 254), a NySz. hat adatot is említ; valószínűleg ide tartozik az az *vrussagh kw* is, melyről a XVII. sz.-ban Kecskeméti W. Péter is gyakran szól Ötvös-könyvében (kiadta Ballagi Aladár 1884). A magyar nép babonáiban való szerepléséről még igen kevés adatunk van mind a *béka-kőről*, mind a *kígyókőről*.

TOLNAI VILMOS.

Kezel (30:482). Ezt az igét, kezét fog' értelemmel Gömör m. rimaszécsi járásában általánosan használja a nép.

BOHUS PÁL.

Zsidó huszár, csúfnév. A szekereseket gúnyolják így Zalában és Somogyban. Hogy miért nevezik épen a szekereseket, a *fürvézereket*, *zsidó huszároknak*, ennek az az oka, hogy a zsidókat, kikre II. József császár terjesztette ki legelőször a hadkötelezettséget, kezdetben csakis a szekeresek közé sorozták, mivel a fegyverforgatáshoz még nem értettek. A cseh-osztrák udvari kancellária 1788. július 7-én értesíté a magyar-erdélyi udvari kancelláriát:

Seine Majestät haben zu entschliessen befunden, dass die Juden in höchstdero Erblanden gleich den übrigen Unterthanen zum Militärdienst, jedoch nicht zum Feuegewehr, sondern als Fuhrwesens Knechte verwendet werden sollen (Országos levéltár, Kancelláriai fogalmazványok 1788. év, 10054. szám).

A császár elhatározását kifejtik a helytartó-tanács 1788. augusztus 19. rendeletének e szavai:

Seine Majestät haben allergnädigst zu entschliessen geruhet, dass die Juden in den Kaiserl. Königl. Erbländern gleich den übrigen Unterthanen zum Militär-Dienst, jedoch nicht zum Feuegewehr, sondern als Knechte bey dem Fuhrwesen verwendet werden sollen. Da jedoch dieselben hierlands weder zu Knechten des Ochsen-Fuhrwesens geeignet sind, noch auch zu Packknechten füglich verwendet werden können, mithin allenfalls nur zum Pferd-Transport, und Artillerie-Fuhrwesen zu gebrauchen sind (Pest vm. levéltára 1788. iratsomó).

A *zsidó huszár* szólás ennél fogva a XVIII. század végső évtizedei előtt nem keletkezhetett. Jelentése egyrészt arra a történeti tényre utal, hogy a zsidó katonákat eleinte kizárólag szekereseknek alkalmazták (ezt az intézkedést a helytartó-tanács 1796. október 18. rendelete szüntette meg, melynek meghagyása szerint: *Judaicae quoque Nationis Individua durante praesenti Bello pro Militia sive ad arma, sive ad rem vecturariam acceptentur*, Pest város levéltára 1796. év); másrészt pedig arra céloz, hogy a szekeresz, noha lóval bánik, mégse huszár.

BÜCHLER SÁNDOR.

A szentiváni énekhez. Vikár Bélának firtos-váraljai dalváltozatai szerinte is latin forrásból erednek; a magyar változatnak a latinjával szolgálatok is s azt hiszem, nyomon vagyunk. Régi. diákkori emlékeimből ismerem egy szöveget, amely teljesen egyértelmű azzal a kis versszakkal:

Scio, quid faciam,
Ducam sociam;
Illam mitto laborare,
Solut dormiam.

Az első sor ebben a változatban is keringett köztünk: *Ego faciam*... s ebben már jobban meglátszik az *Égom fircsiam*. Meg ott ahol a *durántani* szót belecsempészték. V. B. sok példát boncol, de egyikben sem lehet a főnévi igenévtől elszakítani a *való* szót. Ilyen rövidítés

BELÁNYI TIVADAR.

* Nem szívesen bár, de egy szóra visszatérek a *durántai* szilvára is. Már megbocsásson Vikár Béla, de ezt a dalocskát nagyon megrontotta a nép, ott ahol a *durántani* szót belecsempészték. V. B. sok példát boncol, de egyikben sem lehet a főnévi igenévtől elszakítani a *való* szót. Ilyen rövidítés

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 30:394.)

1. Van-e különbség a katolikusok és a protestánsok beszédmódja közt? Somogy megyében Alsó- és Felső-Segesd község egy kilométernyire van egymástól. A.-Segesden kálvinisták, F.-Segesden r. kat.-ok laknak. Ekét község lakóinak beszédmódja teljesen különböző. — a) Alsó-Segesd: Jaó napot saógor! Aggyon isten! Hát főszántotta kée má a lucerna főöggýt? Meég nēm! Hát mikaó akargya? Maj ha gyün e' kis esső, mer tuggya kée, ollan szároz, ho' bele se mōnne a zekeém. Azt hiszōm, nem sok hasznát vōheti kée má, mer csupa kosz (arankás). Bizon nēm! Hát a zōreg szūlōm fő ket-e má? Meég mindeég csak a zágyot nyomgya, allighanem e-főődejűk. Szegeény szūlōm, bizon kár vaóna érte! Na isten álgya kēedet! Sietők a kovácsaó! — b) Felső-Segesd: Jó napot aggyon isten sógor! Aggyon isten! Hát főszántotta má a lucerna főöggýt? Még nēm! Hát mikor akargya? Maj ha gyün e' kis esső, mer tuggya, ollan szároz, ho' bele se mōnne a zekēm. Azt hiszōm, nem sok hasznát vōheti má, mer csupa kosz. Bizon nēm! Hát a zēdős annya főket-e má? Még mindég csak a zágyot nyomgya, allighanem efődejűk. Szōgény öreg mama, bizon kár vōna érte! Na isten vele sógor! Sietők a kovácsó! — A két helység lakói nagyon keveset érintkeznek egymással és idegenkednek egymástól, így egyikről a másikra nem igen ragad valami. Az a.-segesdi néhány katolikus, jól lehet ott születik és nevelkedik fel, az a.-segesdiek beszédmódját nem sajátítja el; úgy beszélnek, mint a f.-segesdiek. F.-Segesd. (Somogy m.) Gőndőcs Ferenc. — Sem viseletben, sem beszédmódban nincs különbség köztük. Pálfa (Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — A katolikusok a *ly*-t *l*-nek mondják: *ily* h. *il*; *ilyen* h. *ilen*. De ez már tűnőfélben van. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Egy hontmegyei faluban tapasztaltam, hogy a katolikusok gyorsabb menetű, természetesebb beszédmódot követtek, mint a protestánsok, akiknek beszédjén feltűnő volt az ünnepiesség. Ezt papjaiktól tanulhatták el, ezeknek a prédikációja, egész beszédmódja szolgálhatott mintául. Belányi Tivadar. — Némi különbség tapasztalható a borsodmegyei Szilvás és Apátfalva szomszédos községek beszédmódja között. Szilvás kálvinista, Apátfalva katolikus. A szilvási palóc az *én*-t *eén*-nek mondja; az apátfalvi mindig *én*-nek. A szilvási kálvinista a *ló*-t *laó*-nak mondja; a közeli katolikus palócok *loó*-nak. A szilvási kálvinista a *kend*, *kied*, *kiend* szókat nem használja, hanem helyettük mindig ezt mondja: *maga* vagy *kigyelmed*. A szilvási kálvinista palóc egész helyes értelemben használja a: *kontraktus*, *kurátor*, *fundamentom*, *akkurátus* stb. deák szavakat; a szomszédos községek

nem lehet magyaros. A rejtett értelem a duráncai szilvában is megvan és még világosabb és elfogadhatóbb, mint a szilvára erőszakolt durrantás, holott az pukkan.

B. T.

katolikus palócai ritkán s legtöbbször helytelenül élnek velök. A kálvinisták általában tanultabbak. A különbség okát abban vélem, hogy a kálvinistáknál az istentisztelet s minden vallási szertartás magyar s így náluk a templom sokkal közvetlenebbül szolgálja a nevelés-tanítás ügyét. (Felső-Borsod.) Borsodi László. — Szentesen különbözik a kiséri katolikusoknak beszédmódja a felsőpárti reformátusokétól. A Kis-ér nevű városrész lakosait ugyanis a Mátra aljáról telepítették ide s ezek a lakosok megtartották eredeti nyelv-járásuknak sok sajátosságát. Molecz Béla. — A katolikusok és protestánsok beszédmódja közt különbség úgyszólván csak a felső vidékeken észlelhető. A különbségnek oka a számbeli arány; p. o. ha Árvában letelepszik néhány töről metszett magyar református család, ezek híven megtartják eredeti kiejtémódjokat; nem simúlnak a nekik annyira idegenszerű beszédmódhoz; viszont, ha az árvamegyei tótos kiejtésű katolikus a Nagy-Alföldön alapít tűzhelyet, hova-tovább elsajátítja az itteni beszédet. Makón a katolikusok és protestánsok beszédmódja közt éppen semmi különbség sincs. Számuk kb. egyenlő, míg Abaujban, Felső-Zemplénben stb. mindjárt fölismerni a különbséget. Ott a katolikus p. o. azt mondja: *lyány*, a református: *lány* v. *leány*. Keczer Géza. — Hódmezővásárhelyen a katolikusok és protestánsok beszédmódja közt még van némi különbség, de ez már inkább csak öreg emberek beszédmódjában tapasztalható. A különbségnek oka az, hogy a katolikusokat mintegy száz évvel ezelőtt telepítették oda más nyelvjárási területről. Samu János.

2. Gyermekes titkos nyelve. a) A *v*-s beszéd; minden magánhangzót megismételnek s közbe *v*-t toldanak, p. adjon isten: *ava-ggyoron ivisteven*. b) Az *lp*-s; a magánhangzót megháromszorozzák s első helyen *l*-t, másodhelyen *p*-t toldanak közbe: *alapaggyolopon ilipistelepen*. c) Az *rg*-s beszéd, Arany szerint madárnyelv (l. Jókai ördöge); a megkettőztetett magánhangzó közé *rg*-t szúrnak: *argagyorgon írgistergen*. Titkos írás; kulcsa: *pa, le, si, no, fu*. A kulcsban előforduló betűket felcserélik, p. adjon: *pájno*, isten: *sillo*. Titkos jelek; ha a diák hüvelykujját mutatja pajtásának, haragot jelent; két hüvelyk örök haragot, két kisujj kibékülést. N. Kanizsa. Kertész József. — a) Az *rg*-s beszéd, p. hová: *horgovárgá*. b) Ezt kibővítik úgy, hogy az első szótagban minden magánhangzót megnégyszereznek s közbe szúrnak sorban *rg, l, rg-t*, p. hová indulsz: *horgolorgovárgá írgilírgindurgulsz*? c) Minden szótag elé *ko*-t tesznek: *kohoková koinkodulsz*? F. Segesd. (Somogy m.) G ö n d ö c s F e r e n c. — A *ko*-elötetés és a *v*-közbeszúró beszéd dívik a budapesti gyermekek között is. Zsemley Oszkár. — Ipoly-Litkén az *rg*-s beszéd járatos. Különösen a kamaszok fiatalság szokta a fiatalabb vagy leány előtt csintalankodását, pákosztoskodását vagy valamilyen illetlen dolgot e titkos beszéddel a magakorácsúnak tudtára adni. Borbás Vince. — Nagy-Rédén (Heves m.) az *rg*-s beszéd használatos. Gáldi Nándor. — Hontban megkettőzött magánhangzó közé *p*-t vagy *f*-t szúrnak, p. *Jófóskafa szófólófót efeszífik* vagy *Jópóskapa szópólópót epeszípiik*. Belányi Tivadar. — Zentán és Szolnokon a *v*-s beszéd van elterjedve.

Bálint Károly. — Szentesen a *v-s* s az *rg-s* beszéd ismeretes. Molecz Béla. — Makón az *rg-s* s az *lg-s* beszéd, p. *holgol volgoltálgál?* Keczer Géza. — Aradon a *v-s* s az *rg-s* beszéd. Tolnai Vilmos. — Az *rg-s* madárnymvet nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek is használják. Gyalu. (Kolezs m.) Dóczi János.

3. Szelek és világtájak. *Őszél*: déli szél, *főszél*: északi szél. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — *Főszél*: északi, *alszél*: déli, a többi a szokott módon: nyugoti, északnyugoti, délkeleti stb.; azonkívül: *kukszél* vagy *bőjti szél*, mely tavasszal a havat olvasztja. Vasvár. Novák Béla. — Világtájak: *fűő*, *fűőnek*: észak, északnak; *lő*, *lőnek*: dél, délnek; *nyugot*, *kelet*. — Szelek: *fűőszél*: északi, *őszél*: déli. *keleti* s *nyugoti szél*. Ezekon kívül a mellék világtájak felől jövő szelet *részutos szélnek* nevezik, az irányt pedig, ahonnan a szél fú, kézlegyintéssel, vagy fejbiccentéssel mutatják. Van egy általános irány-jelzés is: *óra benek* (arra benek, befelé), hogy *merre benek?*, szintén kézlegyintéssel, vagy fejbiccentéssel mutatják. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztróka János. — Világtájak: *föllürü*, *főnek*, *alluru*, *olának*, *napnyugta*, *napkelte*. Szelek: *aszél*, *főszél*, *napnyugoti* s *napkeleti szél*. F. Segesd. (Somogy m.) Göndöcs Ferenc. — *Főszél*: északi, *őszél*: déli, *keleti*, *nyugoti*. Ha valaki kelet felé megy, az *óra bemegy*; nyugot felé *óra ki*. Északról: *föllürü*; északnak: *főnek*; délről: *alluru*; délfelé: *lenek*. Bókaháza. (Zala m.) Dobriban (Zala m.), ha hirtelen forgószél támad, azt mondják: *Főtámadt a mihe*. Kertész József. — Napkelet, napnyugat. észak, dél. Keleti, északkeleti stb. szél. Kölesd. (Tolna megye.) Koritsánszky Ottó. — Szelek nevei: *ősi szél*, *büti szél*, *forgószél*, *boszorkányszél* (az országúton hirtelen támadó porfelleg: azt tartják róla, ha valaki mosatlan kötényen át nézi, meglátja benne a boszorkányt). A világtájaknak nincsen nevük, a szokásos észak, dél, kelet, nyugat neveket csak az iskolában tanulják, a rendes beszédben nem használják. Az irányt az arra eső helyek nevével jelölik. Nagyécs. (Győr m.) Szabó Sándor. — A honti palóc, valamint a barsi, garamvölgyi magyar az északi szelet *tót szélnek* hívja, a déli szelet *alsó szélnek*, a tavaszi napéjegyenlőségi szeleket *bőjti*, az őszieket pedig csak *ősi szélnek*. A *szellőt* is jól ismerik, itt-ott még az *orkán* szó is járja, de a *vihart* seholsem hallottam; ilyenkor azt mondják: *ítélet-idő van*, kivált a hóviharra, mikor *ajjó kutyát se érdemés kihajtanyi*. A *napkelet* és *napnyugot* közkeletű szók, de az észak és dél jelzése csak *fölfelé* és *lőfelé*. Belányi Tivadar. — A gyöngyösi ember a világtájokról, szelekről ekkép beszél: Borúl vagy derúl a Dunáról, Tiszáról, Mátra felől. Gyön má' az eső szele a palócok felől, a Dunáról stb. Szokás-mondás: Kítették a juszélre; azaz: a város vagy falu végire; szóval az Isten háta mögé. Kádár János. — Leggyakrabban úgy határozzák meg, hogy megmondják, melyik szomszéd lakik arra, amerről a szél fúj, p. *A Gatykájék felől fúj a szél*. De más esetben is ilyenformán járnak el; ha zivatar közeledik, nem mondják, hogy de villámlik nyugoton, hanem azt,

hogy *de villámlik Kardosék felé*. Természetesen ilyenféle megjelölése a világtájaknak csak kint a pusztán, vagy a szőlők közt járja. Bent a városban északról, délről, keletről, nyugatról fúj a szél, vagy jön a zivatar. Kis-Kún-Halas.* László Imre. — Búti (bőjti) szél, őszi szél, göringy (rög) szárító, veséig érő, háromnapos és ilyen pillanatnyi elnevezés sok szócserével. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — *Alszél* (déli szél); *muszkaszél* (nagyon hideg éjszaki szél). Szentes. Molecz Béla. — *Napfőjtről v. napnyugatról* fútt a szél. Gyula vidéke. Varga Ignác. — *Nap országa*: kelet; *est tájéka*: nyugat; *fel-szél, zordon szél*: északi szél; *al-szél, langy szél*: déli szél. Makó. Keczer Géza.

4. Látszik és főnévi igenév. Vasvár vidékén inkább így mondják: *úgy látszik, felülről jön*. Novák Béla. — Soha nem használják. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztróka János. — Csak így: Ullátom, ho' föllűrű gyün. F.-Segesd. (Somogy m.) Göndöcs Ferenc. — Így nem használják. Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — Nem mondja, hanem így: *föllűrű láttuk, ho gyün, vagy láttuk, hogy föllűrű gyün*. Föllűrű (a Balaton felől) *lácik, hogy fölhöszödik*. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A látszik igét főnévi igenévvel kapcsolatban a nép sem a Rábaközben sem Heves megyében sem Kalocsa és Szeged vidékén nem használja, hanem csak így: »Úgy látszik, hogy fölülről jön.« Hevesi János. — Nagy-Rédén (Heves m.) nem mondja. Gáldi Nándor. — A palócok közt nem hallani, hanem így: *Úgy láccik, hogy föllűrő gyün*, vagy: *Mintha föllűrő gyünne*. *Mintha mënne*, vagy: *Úgy láccik, hogy mēy. Ulláccik, kinyeret eszik* stb. Belányi Tivadar. — Így szólnak: *látom, hogy jön*. Főn. igen. leginkább csak a segítő igék: *kell, lehet, szabad* stb. mellett fordul elő, de akkor is nagyon sokszor nem úgy pusztán, hanem személyragosan; *kell menni* helyett legtöbbször ez: *kell menmem*, — *menned*, — *mennie*. Még ha harmadik személyről van szó, akkor leggyakoribb a pusztán főn. igen. úgy hogy *el kell menni* majdnem mindig harmadik személyt jelöl. Közönséges az is, hogy a segítő ige elmarad s a főige maga van főn. igen. alakjában. Az előbbi nótá mellett van ilyen is: *Mögösmerni*, ki a kanász, csak a járásárú', stb. e helyett: meg lehet ismerni. Kis-Kún-Halas. László Imre. — Így: *mintha kényeret enne*. Kiskúnfélegyháza. Cserép József. — A látszik igét főnévi igenévvel Hmvá-ahelyen nem mondják. Samu János. — Nem mondja. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Ezt használja: *u' látszik, ho' fölülről jön*. Orosháza. Bérczi Fülöp. — Nem mondják. Szentes. Molecz Béla. — Nem használja. Makó. Keczer Géza. — A nép csak így beszél: *úgy látszik, hogy felülről jó*; *úgy látszik, hogy meggyen*; *úgy látszik v. tetszik, hogy kényeret eszik*. (Udvarhely m.) P a a l Gy u l a.

5. Szórend. Csak az első szórend divik. Vép. (Vas. m.)

* Én már csak így írom., Nekem nem parancsol a belügyminiszter, hogyan írjam a városneveket. L. I.

Varga Ignác. — A két szórend közül jó magyar vidéken az előbbit *soha*, az utóbbit ritkábban hallottam, de leggyakrabban mégis csak így: Annyit néztem, hogy majd kinéztem a *szemem*. Vagy: Úgy örült, hogy majd kibújt a *bőréből*. Annyit jártunk, hogy majd elkopott a *lábunk*! Vidor Dezső. — Vasvárott és vidékén inkább így: úgy örült, hogy majd a bőréből kibújt, annyit néztem, hogy majd a szemem kinéztem. Novák Béla. — Sem az első, sem a második szórend nem divatos. Nagy ritkaságként lehet néha hallani: majd a lábam fagyott el, majd a kezem lefagyott, törődik is vele, ha bele szakad is. Az általánosan használt szórend ez: majd elfagyott (lefagyott) a lábam (kezem), törődik is vele, ha megszakad is bele. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztróka János. — Annyit néztem, hogy majd a *szemem(et)* kinéztem. Úgy örült, hogy majdnem kibújt (kiugrott) a bőréből. Annyit jártunk, hogy majdnem a *lábunk* elkopott. A *szívem* hasad meg a szegényért. Fizess, ha a *nyelved* öltöd is ki. Bókaháza. (Zala m.) Kertész István. — Annyit néztem, ho' majd a szömömet néztem ki. F.-Segesd. (Somogy m.) Göndöcs Ferenc. — Annyit néztem, hogy majd *kinéztem* a szemem; hogy majd *kibújt* a bőréből; hogy majd *elkopott* a lábunk. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky O. — A kérdéses szórendek közül hallhatni mindeniket, csak a második fajtát gyakrabban: úgy örült, maj a bőribű *bújt ki*; annyit mentünk, maj a lábunk *kopott é*; füzess, ha a nyévedet *ötöd is ki*; annyit nisztem, maj a szemém *níztem ki* stb. — Az ilyen fajta szórendet: annyit nisztem, maj a szemém *kintsztem*; úgy örüt, maj a bőribű *kibújt*; annyit mentünk, maj a lábunk *ékopott*; füzess, ha a nyévedet *kiötöd is*; a szívem *mékhasad* szegényér stb. akkor használják, amikor az igen is van valami hangsúly az első hangsúlyon kívül. Nagyecs. (Győr m.) Szabó Sándor. — Gyöngyösön szokottabb volna az első szórend: annyit néztem, hogy majd a *szemem* kinéztem; de már ez pl. így jobb: úgy szégyeltem, hogy majd a *szemem* égett ki vagy futott ki stb. De az utolsó példa így szokottabb: a *szívem* hasad meg szegényért. Ez a hangsúlyozás és szórend azonban nem igen szokásos, hanem gyakoribb így: annyit néztem, hogy majd kinéztem a szemem; úgy örült, hogy majd kibújt a bőréből stb. Gyöngyös. Kádár János. — A palóc mindig a második szórendet használja, vagyis az igekötőt ezekben az esetekben hátra teszi. Belányi Tivadar. — A palóc így mondja: annyit néztem, hogy a *szemem* is majd (ím) kinéztem v. annyit néztem, hogy majd (ím) kinéztem a *szemem*; úgy örült, hogy majd (ím) kibújt a *bőréből* v. hogy a *bőréből* is majd (ím) kibújt; annyit jártunk, hogy a lábunk is majd elkopott v. hogy majd (ím) elkopott a lábunk. Fizess, ha a *nyelved* öltöd is ki v. fizess, ha a *nyelved* kiöltöd is; ha *fene* mégész is v. ha a *fene* ész meg is v. ha megesz is a *fene*; ezeket mind a háromféle szórenddel használja a palóc; valamint ezt is: a *szívem* meghasad szegényért v. a szívem hasad meg szegényért. Mátraalja, Felső-Borsod. Borsodi László. — Nagy-Rédén Heves megyében a kérdezett két szórend közül egyik sem használatos, hanem:

majd kiugrott a bőriből; majd ékopott a lábunk; fizess, ha a nyelved öltöd is ki; a szívem hasad meg szegényért. Gáldi Nándor. — Inkább az *igére* teszik a hangsúlyt: *annyt* néztem, hogy majd *kinéztem* a szemem; úgy örült, hogy majd *kibújt* a bőréből s a többi is így. Ilyen használatban tudom az egész Alföldön. Bálint Károly. — Kisujszállás vidékén egyik szórendet sem használnak, hanem így mondják: Annyit néztem, hogy majd kinéztem a szemem. Ugy örült, hogy majd kibútt a bőriből. Meghasad a szívem szegényért. Fizess ha a nyelved kiötöd is stb. Mészáros Kálmán. — Szentesen közönségesen így mondják: Majd kibútt a' bőribű örömbé. Ezt a mondatot más szórenddel nem hallottam. Ezt azonban így mondják: Nem bánom én, ha a *zördög* elviszi elevenénu is! Az igekötőt ilyen mondatokban nem vetik hátra. Molecz Béla. — Csak az első szórend divik. Gyula vidéke. Varga Ignác. — A kétféle szórend közül egyiket sem hallottam; leginkább így: annyit néztem, hogy majd kinéztem a szemem; úgy örült, hogy majd kibújt a bőréből; annyit jártunk, hogy majd elkopott a lábunk. Orosháza. Bérczi Fülöp. — Hmvasárhelyen sem az egyik, sem a másik szórendet nem használnak, hanem így: úgy örült, hogy majd kibújt a bőréből. Samu János. — Annyit néztem, hogy majd kinéztem a szemem. Úgy örült, hogy majd kibújt a bőréből stb. ez a megszokottabb szórend. Hallani így is: annyit néztem, hogy majd a szemem kinéztem; úgy örült, hogy majd a bőréből kibújt stb. A harmadik változatot még sohasem hallottam. Ó-Becse. (Bács-Bodrog m.) Pataj Iza. — A három első mondatbeli mind a kétféle szórend a székely nép nyelvérzékének egészen idegen. Itt így mondják: annyit néztem, hogy majd kimeredt (v. kiguvadt) belé a szemem; úgy örvendett, hogy majd (v. szinte) kiugrott (v. kiszökött) a bőréből; annyit jártunk, hogy szinte a lábunk is elvászott belé; fizess (hogy-)ha a nyelvedet kiöltöd is. — A kérdésbeli utolsó mondat több szórendi változatban járatos: a szívem meghasad szegényért, a szívem hasad meg szegényért, meghasad a szívem szegényért stb. (Udvarhely m. és Maros-Torda m.) Paal Gyula.

↓
6. *Éves*: esztendő (az *év* nem járja); *eszköz*: szerszám; *őr*: vasuti őr (*bakter* szót nem hallottam), ritkán alkalmazták ezt *éjjeli őr*, mert ez már általánosan *strázsa*; *táplál*: etet, eleséggel stb. ellát; *táplálék*: eleség; a többi szó teljesen ismeretlen. Tréfából megkérdeztem egy menyecskét, mondja meg nekem, mi az a *kelengye*. Azt felelte rá: Az a lovon van. (*Kengyelt* értett rajta.) Kelengye helyett semmi szót sem használnak, csak néha mond helyette *tafé-rungot* (stafirung) a tudákos száj. De azért fölragják a szekérre a fiatal asszony számára az *ágyneműt*, *fehérműt*, *ruhafélit* s így aztán mégis csak adnak vele *mindenfélit*. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztrókay Lajos. — A régebbi *baktër* helyett ma már inkább *őr*, így: *íjjeli őr* v. *trázsló*, *vasuti őr*; *mezőőr* helyett *mezzópásztor* v. *csósz*; *pocok*: nagy has; *pockot vész*: egy elejtett szóra v. másnak *kontatására* (bujtogatására) tovább is tromfolja ellenfelét. A gyermeket nem

oltják, hanem *óztatják* (elaltatják). Vép. (Vas m.) V a r g a I g n á c. — *Év* h. esztendő, gyakoribb; *öltő* nem járja; *eszköz*: villa, gereblye pl. a napszámosok mondják szénagyűjtés előtt: hozzatok ám eszközt; *alak*, *ör*, *kísért*, nem használatos; *táplál*: ételt ad, p. alig győzőm a gyermekeket táplálni; *táplálékot*, *szipolyt* már nem ismernek; *pocok*: nagy has, *pocokos*: nagyhasú; *kelengye*: a menyasszonnyal adott fehérnemű, különböző készletek stb. (de ezt inkább az olvasottabbaktól hallottam). Vasvár. N o v á k B é l a. — *Pucok*, *pucokturás*: vakond, vakondturás. A többi szót nem használják. A cseléd *oltja* a kis gyereket hallatlan idegenség. Bókaháza. (Zala m.) K e r t é s z J ó z s e f. — *Év*: esztendő; *öltő*, *alak*, *eszköz*, *ör*, *kísért*, *táplál*, *táplálék*, *szipoly*, *pocok*, *fenyér*, *sajin*, *csonkatollas*, *pállos* ismeretlenek. Kelengye h. *holmi* használatos. Nagyécs. (Győr m.) S z a b ó S á n d o r. — Ismeretlenek: *öltő*, *szipoly*, *fenyér*, *sain*, *csonkatollas*, *kelengye*, *kortina*, *koboz*, a cseléd *oltja* a kis gyereket, *pállos*. A *kelengye*: *móring*, az *év*: *esztendő*, az *alak*: *forma*, az *eszköz*: *szerszám*, az *ör*: *csősz*, *kísért*: *próbál*, *táplálék*: *étők*. Ismeretes: *pucok* (vakondok). F.-Segesd. (Somogy m.) G ö n d ö c s F e r e n c z. — Csak ezeket mondják; *eszköz*, de inkább *szerszám*; *ör*: *kisbíró*, *bakter* t. i. éjjeliőr; *táplálék*: inkább *eledel*; *pucok*: vakondok; *kelengye*: hozomány. Kölesd. (Tolna megye.) K o r i t s á n s z k y O t t ó. — A *palócok* az *év* helyett rendszeren *esztendőt* mondanak még összetéve is: *uj-*, *ó-esztendő*. *Kísért* (palócosan *kísért*), *elkísért*, *kísértet*, *mégkísért* (nem a *próbál* értelemben, hanem a *kísértet*.) *Pucok*: mezei egér. A *kelengye* és *hozomány* a *palócok*nál csak körülírva szerepel: *a menyasszony hummija*, *rávalója*, *gúnyája*. A többi szót nem hallottam a nép szájából; vagy rokonértelműekkel, vagy idegen eredetű szókkal helyettesítik; *alak* h. *forma*, *eszköz* h. *szerszám*. A *pállott* csakis így forog közszájon. Belányi Tivadar. — Gyöngyösön *év*, *ör* és *kísért* használatosak. *Év* ritkán; *ör*: *éjjeli ör*, *temető-ör*. *Kísért* a hazajáró lélek vagy a kísértet; az ördög gyakran *mégkísérti* az embert; *né kísértsd* az Istent! Gyöngyös. K á d á r L a j o s. — Nagy Rédén Heves megyében: *év* h. *esztendő* használatos. *Öltő*, mint emberöltő igen ritkán, hanem mint *öltő*, *öltő* ruha; *alak* h. *furma*; *eszköz* h. *szerszám*; *ör* h. *bakter* és *várta*; az öreg juhász lelke *kísértett* a faluba; a többi szó vagy helyettük más nem hallatszik. G á l d i N á n d o r. — *Év*: *esztendő*; *öltő*: *öltözet* (most is három *ölteő* fejír-ruhát csináztatott neki); *alak*: *forma*; *kísért*: a boszorkány (a rossz) meghordozza (Bijony hékás, Bugyi Jaóskát megkiseértették: haza akart gyönni, oszt hajnalhasadtakor a rimaszécsi Daóna alatt tanáta magát); használatos ebben a jelentésben is: *körüljáróm*, *rábeszélem* (p. Majd *mégkísérti* még anyámasszony is, s majd csak kötelnék áll); *táplál*: éltet, de nem anyagi táplálékot ért rajta, hanem: hogy a lélek táplálja (élteti) a testet; (huncut a lélék is akki táplállya.); *sain*(-forint): váltó (-forint); *pocok*: pocak, pucor; ezekből képzett mellékevek: *pocakos*, *pucros*; *szipoly*, *eszköz*, *ör*, *táplálék* — a *palócnál* a művelt emberektől került, alig használatos szavak; *fenyér*, *csonkatollas* ismeretlenek; *kelengye*: *hoómi* (holmi); *kortina*, *koboz* ismeretlenek; *oltja* a kis gyereket: *altatja* a

kis gyereket* (és nem szoptatja!); *pállos*, *pállas* a palócnál ismeretlen szavak; helyettök *pállott*, (*pessedt*) a használatos (p. de nagyra van avval a *pállott száju* kulykivel!) Mátraalja. (Felső-Borsod.) Borsodi László. — *Év*: esztendő, p. a múlt évben, nyolc éve annak. Használatos még az *ör*, p. éjjeli öröket tartanak némelyek. A kelengye nálunk *stafírun*g. Ó-Becse. (B.-Bodrog m.) Pataj Iza. — *Évet* csak akkor mondanak, ha urasan beszélnek kaputos emberrel, különben pedig esztendő. Nem a világ az a három *esztendő*; *esztendőre* elveszem. *Alak* h. *forma*; nem mondják: olyan alakú, hanem *olyan forma*, vagy csak: *olyan*; legtöbbször azonban: *úgy néz ki!!* Eszközt tudtommal nem mondanak, csak a könyves emberek. Az evőeszköz az *ekszcájg*, azontúl pedig *szerszám* felel meg az eszköznek; a lófelszerelést is *lőszerszámnak* hívják. *Ör* h. *csősz*, *bakter*, *strázsa* járja; de *toronyörünk* van; van *krumplicsősz*. Hallani már *strázsát* is néha a nép szájából, de nálunk még többnyire *trázsa*. *Kísért*, helyette *próbára tesz*, *megpróbál* járja. A próbál szóban érdekes, hogy váltakozik a *pr* a *tr*-rel, u. i. hol próbál, hol tróbál. Szokás-mondás: *Próba* (*tróba*) *szöröncse* (körülbelül annyi mint: Aki mer, az nyer). *Táplálékot* az *önnivaló* pótolja. *Szipoly* a nép nyelvében nem fordul elő. *Pucok*nak hívják felénk a vakandokat. *Pállos*, *pállás* nem használatos, de az igeje igen is. *Kipállik* a kisgyerek *ágyéka*, *pállott* a csipasz veréb szája (egyáltalán minden kis madárra ezt mondják), de a gyereké is. Halas. László Imre. — Szegeden *pocok*: patkány; Kalocsán *pucok*: vakondok. Hevesi János. — *Év* h. *esztendőt* használnak inkább; *alak*: gúnyos jelentésben mondják, pl. no ez jó *alak* (*firma*); *kísért*, *megkísért*: rosszra akar vkit csábítani; *táplál*: a kis csecsemőt *szoptatja*. (Alföld.) *Táplál*: *eltart*; *három hónapig is táplátam*, *még munkát kapott megint*. (Szolnok.) Bálint Károly. — Az *évet* inkább *esztendőnek* mondják; *öltő*, használják szélteben így: *emberöltő*, de így is: egy *öltő ruha*, vagy röviden *öltő*; *alak* csak ritkán használják, p. szíp alakja van; *eszköz*, *szerszámot* jelent, ritkán használják; *ör*, így: *éjjeliör*, *börtönör*, *váltóör*, tehát összetételben, önállóan, nagyon ritka; *kísért*, használatos, jelentése a belső és alig ellenállható ösztön p. Mindig *kísért*, (vagy inkább *kísértett*) mán, hogy alkalomadtán a fejbübjára kollintok; *megkísért* a. m. *megpróbál*; *táplál* ritka, inkább *tart*, vagy *eltart*; még ritkább *táplálék*, helyette *étel*, *ital*, *ennivaló*, *innivaló*, *eledel*; *szipoly*, a gabonapusztító bogár; *kelengye*, nem használják; *ujasszony*nak, vagy *menyasszony*nak való körülírással jelzik. A többi ismeretlen. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — *Táplál*: 1. *étet*; 2. *tart*, *eltart*; *pocok*: 1. patkány; 2. mint kicsinylő megszólítás: Te pocok. Kiskun-Félegyháza. Cserép József. — Hmvasárhelyen az *alak* gúnyos értelemben használatos, p. jó *alak* vagy! A *szipoly*: erő gabonát pusztító bogár (talán a cserebogár). A *pocok* az egérnél nagyobb, a patkánynál kisebb féreg neve. A *kelen-*

* Ehelyett: *altatja*, az *oltja* a palóc vidéken általánosan használt szó: Freggy be maá aócsd el azt a csépp lyánt! Magam is im kiménék, csak első (előbb) *elaótom* a kicsinyemét.

gyét stafirungnak mondják; *kortina*: szinpadi függöny. Samu János. — *Kelengye* helyett: *menyasszonynak való, menyasszonyi*: p. aztán itten vásárolja ám a menyasszonynak valót is. A *pocok* szót Orosházán *patkány* helyett mondja a nép. Keszthelyen *vakond-túrás* helyett úgy mondják: *pucok-turás*. Bérczi Fülöp. — Szentesen az *év, alak, eszköz, ör, táplál, táplálék* a köznyelvi jelentéssel használatos; az *ör* különösen ezekben az összetételekben: *börtönör, toronyör. Öltő*: emberöltő: Nem tudom, megéri-e még aszt e za *zótóbeli* embér? *Kísért*: megkísért: Mit kísértél engem? *Szipoly* egy veresszínű, aprópettyes bogárnak a neve, mely néha ellepi a búzát s kiszíja a nedvét. Képes értelemben a másokon élősködő embert nevezik szipolynak; *szipolyoz, kiszipolyoz*: a vagyonából kifoszt valakit. *Pocok*: patkány. A *kordinát* a színházba járók ismerik. A többi ismeretlen. *Kelengye* helyett *staférungot* mondanak. Nem régiben hallottam tréfás népetimológiával egy öreg asszonytól: Csak piz légyen, nem kell az a sok *staférungy*. Molecz Béla. — Egy *emberöltőig, eszköz, ör v. baktér, erdőör* stb., *megkísértette v. megtróálta, taférung, korténa*. Gyula vid. Varga Ignác. — *Ör* mint *éjjeli ör*; *táplál* eredeti értelmében; *szipoly* a *szipoluz* *iszom* mában; *pocok* Biharban kizárólag a *pocok-szeg* összetételben, *szeg* kampós vasszőget jelent. Vidor Dezső. — *Eszköz*: mesterség üzéséhez szükséges szerszám. *Kelengye* helyett: *perneforium*. A többi szót nem igen használja a nép. Gyalu. (Kolozsmegye.) Dóczy János. — *Év*: esztendő. *Öltő, emberöltő* ismeretlen, h. kor, emberkor. *Alak* ismeretes köznyelvi jelentésben sőt képesen is hallottam ebben a szólásban: Gyere velem gyöngy-alak, a. m. gy. v. szép leány. *Eszköz* szélitében járatos mint pl. kasza, villa, gereblye stb. közös neve; van *eszköz-fa* is mint pl. tengelynek, póznának, fergettyűnek, löcsnek, fejszenyélnek, villának, lapátnak, ekefejek stb. való fa. *Ör* most kezd használatosabb lenni köznyelvi jelentéssel. *Kísért, megkísért* h. próbál, megpróbál, de már a *kísértet* mint visszajáró halott mindennap hallható. *Táplál* köznyelvi jelentéssel, de nem gyakori használatú. *Táplálék* nem ismeretlen, értelme: étel, eledel, inkább ezeket mondják. *Szipoly* ismeretlen, itt a nép *vérszipót* mond. *Pocok*: a) Fából v. vasból való kisebb, nagyobb ékszeg (de más a hasító-szeg és más a bolha), sőt nem ékalakú bármely tárgy is; amazt használják fejsze-, kapa-, kalapács-, csákány-, gereblye-nyél stb. beeresztett végének a megszorítására és még sok mindenre, emezt is sokféleképen. Szólások: Üss *pockot* (ékalakú) a kalapács nyelébe! Tégy *pockot* (nem ékalakú) az asztal lába alá! — b) Ember, állat hasa, különösen tele has, nagy has, leereszkedett has, innen: *pockos* a. m. hasas, nagyhasú. Félre áll a *pocka*, megverte v. megszedte a *pockát* a. m. jóllakott. Kedveskedő gúnnyal kis gyermeknek is mondják: *Te pocok!* — *Pucok*: a szabad-tüzelő gócéban keresztül elhelyezett kiálló téglá v. téglányi hosszú kő, amelyen a gócéban égő fa vége nyugszik; továbbá a tűzhelynek az a vége is, ahol a vasmacska szokott állni, meg a tűzhely közelében levő, ülésre s néha fekvésre is alkalmas zug. Szólások: Bujj bé a *pucokba!* *Pucokban* a helyed! *Fenyér, sajín (sain, csahin), csonkatollas* ismer-

retlenek. *Kelenye* ismeretlen, *perefernumot*, *portékát* mondanak helyette. *Kortina*, *koboz* ismeretlen tárgyak. *Olt*-nak szoptat értelme ismeretlen. *Pállos*, *pállas* ismeretlen, de ismeretes a *pállós lepedő*, amelybe a szapuláskor a hamut teszik, amikor a *pállót* (párolót) csinálják. Korond, Bethlenfalva. (Udvarhely m.) Paal Gyula.

7. Mi vagy mink Vasvárott és vidéken csakis így: *mink* nem megyünk, *mink* nem voltunk ott; a *mi*-t csak kérdő névmásnak ismerik. Novák Béla. — Csak így: *mink*. A *mi* ezekben: *minekünk*, *mitőlünk*, *mihozzánk* stb. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — A *mi* alakot nálunk nagyon gyakran használták a régi versekben, ahol kellemesebben hangzik a rövid *mi*, mint a hosszú *mink*, pl.: Ez az utcza jaj de szűk, De *mi* azért beferünk. Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — A *mi* néha még hallható alanyként; különben a *mink* a rendes forma: *mi* is émegyünk Győrbe; *mi* mennyünk tihozzátok? stb. Nagyecs. (Győr m.) Szabó Sándor. — A *mi* alakot nem használják. F.-Segesd. (Somogy m.) Göndöcs Ferencz. — Mindig *mink*. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A palócok csakis a *mink* formát használják. A palócok még a birtokosokra nézve is ilyen alakban használják: *emmink*, a *mienk* helyett, de csak egy birtokra; több birtokra már így: *mieink*. Belányi Tivadar. — Nagy Rédén, Heves megyében *mink*. Gáldi Nándor. — A palóc csak a *mink*-et használja. Összetételekben: *mihozzánk*, *mindlunk*. Mátraalja. Felső-Borsod. Borsodi László. — Kisujszálláson a parasztok a *minket*, a jobbmódúak a *mit*; p. Mán *mi* láttuk a komédiát, nem megyünk. *Mink* meg most nizzük meg. Mészáros Kálmán. — Egy alkalommal egyik professzorom majd beszekundáztatott amiatt, hogy így beszéltem: *mink*, *tik*, *ötet*. De biz a legközelebbi alkalommal megint csak így mondtam. Mindig is úgy hallani. Elvértve, csak művelt ember mondja: *mi*, *ti*. (Halas.) László Imre. — A *mi* alakot az *Alföldön* is használják s itt *Sopronban* is elégszer hallottam; p. *mi* is émegyünk a színházba! Bálint Károly. — Szentesen csak *mink*. Molecz Béla. — Orosházán és vidékén, de Zalamegyében is a *mink* járja *mi* helyett. Bérczi Fölöp. — *Mü*, *mük*, *münk* (Udvarhely m.); *mi* Iszló. Lőrinczfalva. (Maros-Torda m.) Paal Gyula.

8. *Fundamentom*: épület alapzata; *mustra* v. *minta* v. *mutató*; az óra *csillagja*: ingája; egy *kötél* szöme; *pákli* gyújtó; *pakul*; *sróf*: csavar; *ötözet*: öltöny; *sétahel*: sétány; *bábo*, *mérnök*, *kalendárium*; a *naptárt* csak címként ahogy nyomtatva van: Szent Család naptár; *ceruza*. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — *Alap*, *alapít*, *alapszik*, *inga*, *mintaszerű* egyáltalán nem használatos; *alapos* a. m. szép, jó; p. ez aztán alapos, ez egészen alapos; *minta*: ruhaminta; p. adj ebből egy kis mintát; *kedély* h. jó kedv; *kedélyes* h. jó kedve van; *öltöny* h. ruha; *sétány* h. sétatér; *szülésznő* h. bábasszony; *naptár* h. kalendárium; *írón* h. ceruza; a többit nem ismerik. Vasvár. Novák Béla. — A kérdezett szavak közül általánosan használják a *mérnök* szót. Ritkán a *naptár*-t, ez bizony *kalendárium* marad. A többi szó teljesen ismeretlen. *Alap* h. fundamentom; *alapít* h. csinál, készít,

épít, fölállít; alapszik h. rajta van, azon van; alapos h. tenyeres-talpas, teljességgel jó, hibátlan, teljes; minta h. forma, igazi; mintaszerű h. tökéletes; inga h. lóggó, ketyegő; kedély h. kedv; kedélyes h. tréfás; köteg h. kéve, csomó, kötés, pusli; csomag h. batyu, bugyor, pakk, poggyász; csomagol h. batyuba rak; csavar h. sróf; huzal, sodrony h. drót; öltöny h. öltözet; táp h. ellátás; tápszer h. enni-való, eleség; szülésznő h. bába; rajzón h. plajbász, ceruza (ejtik: pëlajbász, celuza); irón h. plajbász; ruggyanta h. gumi. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztróka y Lajos. — *Alap* h. fundamentum, az alla, feneke, tüjje (töve) valaminek; alapít, alapszik, alapos: nem használják; *minta* h. mustra: p. gabna mustra, mustrabirka, kimustrál (selejtbirka, kiselejtezz); *inga* h. ketyegő; *kedély* h. kedv; *kedélyes* h. jókedvű, vidám; *köteg* h. kötés (fa), pusli (széna); *csomag* h. pakk, pákli; *csomagol* h. pakol; *csavar* h. sróf; *huzal*, *sodrony* h. drót; *öltöny* h. öltözet; *sétány* h. sétatér, sétáló hel: *táp*, *tápszer* h. élet, élelem; *szülésznő* h. bábaasszony, bába; *mérnök* vagy *indzsellér*; *nap-tár* h. kalandárium; *rajzón*, *irón* h. ceruza; *ruggyanta* h. gumi. Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — Csavar (a cséplő vagy egyéb masinák körül forgolódottak nyelvén), mérnök, naptár (néha a kalandárium helyett) hallhatók; minta csak ilyenekben néha: ruhaminta (szövetdarab), buzaminta, árpaminta stb. Az alapszik helyett ezt mondják: azon fordú még a dolog; inga h. az óra csillaggya (sétálója); csomag h. pakk; csomagol h. csomagú; huzal, sodrony h. drót; öltöny h. ruha; sétány h. sétatér; táp, tápszer h. ennyivaló; szülésznő h. bába; rajzón, irón h. plajbász; ruggyanta h. gumi; köteg h. kötés (pl. egy kötés kendő). Nagyécs. (Győr m.) Szabó Sándor. — Ismeretes: *mérnök*. Az *alap* fundamentom (házaknál); *minta* forma v. mustra; *inga* sétáló; *kedélyes* jókedvű; *köteg* porció (egy porció széna); *csomag* pakk; *csomagol* pakol; *csavar* sróf; *sodrony* drót; *öltöny* kabát; *táp*, *tápszer* étők; *szülésznő* bába; *nap-tár* kalandárium; *rajzón*, *irón* ceruza, plajbász; ismeretlen: alapít, alapszik, alapos, mintaszerű, kedély, huzal, sétány. F.-Segesd. (Somogy m.) Göndöcs Ferenc. — *Alap* h. fundamentum. *Alapít*, *alapszik*, *alapos* nem ismeretes. *Minta* h. forma vagy mustra. (Ez utóbbit a *kiselejtezett* értelemben is használja a nép: mustra birka: *kiselejtezett* birka); *mintaszerű* nem; *inga* h. óra sétálója; *kedély* h. kedv; *kedélyes* h. jókedvű; *köteg* h. tekercs; *csomag* h. pakk; *csomagol* h. pakkol; *csavar* h. sróf; *huzal* és *sodrony* h. drót; *öltöny* h. felöltő; *sétány*, *táp* nem; *tápszer* h. élelem; *szülésznő* h. bába; *mérnök* h. inzsellér; *nap-tár* h. kalandárium; *rajzón* h. plajbász; *irón* h. plajbász; *ruggyanta* h. gumilaszt. Kölesd. (Tolna megye.) Koritsánszky Ottó. — A *mérnök* szót kivéve, amely lassan kiszorítja az *indzsellér*-t, a többi egyet sem használja a palóc. Helyettök ezeket mondják: fundamentom, mustra v. forma, perpengyikulum, csomó, pakk, pakol, sróf, drót, öltözet, sétálóhel, étel, ennyivaló, bábaasszony, kalandárium, plajbász, gumi. Az *alapít*, *alapszik*, *alapos*, *kedély*, *kedélyes* stbeff. szók vagy körülírással (*sok pítz tett le*), vagy szokottabb rokonszókkal jelennek meg. Belányi Tivadar. — Nagy Rédén Heves megyé-

ben: *alap* h. fundamentom; *alapos* a tökéletes, jó értelemben mint *fain* használatos; *minta* h. furma; *inga* h. sétáló; *kedély* h. kedv; *kedélyes* h. figurás; *köteg* h. csomó, kéve; *csomag* h. pakk, pakli; *csomagol* h. pakol; *csavar* h. sróf; *huzal*, *sodrony* h. drót; *táp*, *tápszer* h. ennivaló; *szülésznő* h. bába; *mérnök* használatos; *naptár* h. kalandáriom; Gáldi Nándor. — A gyöngyösi nép a kérdezett szavak közül csak a *mérnök* és néha az *alapít* szót használja; a többi helyett az alábbiakat használja: fundamentom, fundál és fundációt tesz, akkurátus, mustra vagy példakép, példás vagy mustrának való, perpendikum, jókedvű, figurás vagy tréfás, csomó és pakli, batu és pakk, pakol, sróf, drót, ancüg, promonád, ennivaló vagy étel (*étek*: ebben a mondásban: a retek reggel méreg, délben *étek*, este orvosság), bába, kalandáriom, plajbász vagy ceruza, gummi. *Alapszik* helyett használatos szólások a körülményekhez képest: ezen fordul meg, ezen múlik; ebben áll, gyökeredzik, sarkallik valami; ebből indul ki, folyik vagy következik; ettől függ, innen van. Kádár Lajos. — Heves megyében az *inga* sétáló; *köteg* h. kötés; *csomag* h. csomó; *csomagol* h. csomóz; pl. egy kötés dohány: sok csomó leveles dohány összekötve; Veperlét vidékén a dohányt összel csomózzák. Általános a népnél: *csavar* h. sróf; *sodrony* h. drót; *öltöny* h. öltözet; *tápszer* h. étel, eleség, eledel, ennivaló; *szülésznő* h. bába; *naptár* h. kalandáriom; *irón* h. plajbász. Hevesi János. — *Alap* h. fundamentom; *alapít*: csinál, csináltat (p. ekkis viskaót majd alapítónak); *alapos*: fundamentumos; *minta* h. mustra; *mintaszerű*-t így fejezi ki a palóc: *nagyon szép, nagyon jó*; *inga* h. sétáló; *kedély* h. jókedv; *kedélyes* h. jókedvű; *köteg* h. csomó; *csomag* h. csomó, rakás, pakk; *csomagol* h. csomóz. összecsomóz, összerak, pakol; *csavar* h. sróf; *huzal*, *sodrony* h. drót; *öltöny* h. öltő; *sétány* h. sétahely; *táp*, *tápszer* h. étel, ital, eledel; *szülésznő* h. bába; *mérnök* — ma már közhasználatú; *naptár* h. kalandáriom; *rajzón irón* h. plajbász, ceruza; *ruggyanta* h. gumi. Mátraalja. Felső-Borsod. Borsodi László. — *Minta* h. forma. *Formába öntenek valamit* és nem mintába. *Mintaszerű*;ilyent nem ismernek; körülbelül a tökéletes, pontos, akurátus. Az órának Halason nem *ingája*, hanem sétálója van; *kedélyes* a nép nyelvén *jókedvű*. *Csomag* h. pakk, *csomagol* h. pakol (egy k-val). A posta közvetítésével azonban mindinkább terjed a *csomag* is. *Köteg* h. egy kötel szalma, egy kéve vessző, egy csomó a kötegnek a párja, az *adag* azonban terjed a műkertészek révén; egy *adag* ilyen vagy olyan *mag*. De a *porcójó* is tartja még magát. *Csavar* h. sróf; *huzal*, *sodrony* h. drót; *öltöny* h. felöltő, doka (téli készség), *kabát* járja. Az öltönyt csak könyvből ismeri, aki ismeri, meg arról a halasi címtábláról (magyarul: silt!), melyiken ez az írás van: *Tar Antal úri és polgári öltöny-készítő*. *Táp*, *tápszer* h. élelem, (élet), *ennivaló*; *szülésznő* h. bába; *mérnök*, a fiatalabb emberek már így mondják, de a régi öregeknek csak *índsellér* marad; *naptár* h. kalandárjom; *rajzón*, *irón* h. plajbász; *ruggyanta* h. gumit néha *kaucsukot* is hallani. Halas. László Imre. — *Alap* h. fundamentum; *mintát* használják *alak* jelentésben az Alföldön, pl. arra a mintára építettük a házunkat; *inga* h. sétáló; *kedély* h.

kedv; *kedélyes* h. jókedvű; *köteg*, *csomag* h. csomó; *huzal* h. drót, derót, dorót; *öltöny* h. gúnya; *szülésznő* h. bábaasszony; *naptár* h. kalandárium; *író* h. palajbász; *ruggyanta* h. gumi. Szolnok. Bálint Károly. — *Alap* h. fundamentom; *alapít* h. csináltat, *pénzt* tesz le vlmire stb., épít vlmire; *alapos* h. helyre, ügyes, okos; *minta* h. mustra; *inga* h. sétáló; *kedély* h. kedv; *kedélyes* h. jókedvű; *köteg* h. nyaláb; *csomag* h. pakk; *csomagol* h. pakol; *csavar* h. sróf; *huzal*, *sodrony* h. drót; *öltöny* h. öltözet; *sétány* h. promenád, sétatér; *táp*, *tápszer* h. ét, étek; *szülésznő* h. bába, bábaasszony; *mérnök* h. indzsellér; *naptár* h. kalandárjom; *rajzón*, *író* h. plajbász; *ruggyanta* h. gumi. Kiskun-Félegyháza. Cserép József. — *Alap* ilyenféle kifejezésekben használatos: Jó alapja van, kész van a ház alapja. Már megvan az alapja stb. *Alapít*, ritka, mondják helyette: *csinál*, *megcsinál*, *összeteremt*, *összetákol*. Általában több jelentésben más-más szóval pótolják. *Mintaszerű* h. jókarban levő. *jól* ellátott, *jól* megcsinált, *akkurátus*, ritkán: *gondozott*. *Kedély* h. jó vagy rossz *kedvről*, sőt *hangulatról* és *stimmről* is beszélnek. *Csomag* csak újabban hallható; a népies *pakk*. *Csomagol* h. *pakol*, *cihelődik*, *szedelőzködik*. *Csavar* h. sróf. *Huzal*, *sodrony* h. drót, derót, vagy drót. *Öltöny* h. *ötö*, *rend ruha*. *Sétány* h. *sétakert*. *Szülésznő* h. *bábaasszony*, *bába*. *Mérnök* szót már bevették, de még mindig szereti a nép a mérnököket *indzsellér*, *földkóstolónak* nevezni. *Naptár* h. *kalandárium*. *Író* h. *plajbász*, *palajbász*, *falrafogó*. *Ruggyanta* h. *gummi*. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Használják Hmvasárhelyen a következőket: *alap*, *alapít*, *minta* (*mustrával* egyenlő mértékben), *csomag*, *csomagol*, *sétány*, *mérnök*; azonban *kedélyes* h. tréfás; *csavar* h. sróf, *öltöny* h. ruha, *szülésznő* h. bábaasszony, *naptár* h. kalandárium, *író* h. plajbász. Samu János. — Szentesen a ház *alapja* helyett inkább *fundamentomot* mondanak; *alapos* h. *akkurátos*; *minta* h. *mustra*; az óra *ingája* h. az óra *sétálója* (vagy *sétállója*); *köteg* h. *csomó*. A kukoricaszárat meg a venyigét *kivébe* (kévébe) kötik össze. *Csomagol* h. *pakol*; *csavar* h. sróf; *huzal* meg *sodrony* h. drót; *öltöny* h. ruha vagy *föltő*; *tápszer* h. étel (*étel*) vagy *ennivaló*; *szülésznő* h. bába, bábaasszony; *naptár* h. kalandárium; *rajzón*, *író* h. *plajbász*, meg *palajbász*. Kényszerűségből a mérnök szót használják. Az *alap*, *alapít*, *alapos*, *minta* szókat is hallja az ember, de csak olyanoktól, kik az uraktól vagy az újságból tanulták. Molecz Béla. — Nincs semmi *alapja* a beszédjének. *alapított* vmit, *alaposan*, *mustra* v. *musra*, *óraketyegő*, egy *csomó* dohány, *pakk*, *bepakkol*, *sróf*, *drót*, *bába*, *indzsellér* v. *mérnök*, *plajbász*, *kócsuk*. Gyula vid. Varga Ignác. — *Inga* h. az óra ketyegője; a *minta* szót használja, különösen a női ruhakelmékre vonatkozólag, ilyen v. olyan mintájú, másmintájú; *kedély*, *kedélyes* h. *kedv*, *jókedvű*; *öltöny* h. *öltő*; *sétány* h. kert v. erdő; *táp*, *tápszer* nincs; van: étel, eleség, ennivaló, betéví falat; *szülésznő* h. bába, bábaasszony; *mérnök* h. indzsellér; *naptár* v. *kalandárium*. Orosháza. Bérczi Fülöp. — *Alapszik* h. nyugszik; *alapos* h. *akkurátus*, helyes; *minta* h. mustra; *mintaszerű* h. mustrás; *inga* h. *pondus*, körte; *kedélyes* h. *vigályos*, *viális* vagy *jovialis*; *csavar* h.

sróf; *sodrony* h. drót; *öltöny* h. öltő, öltözet, áncug; *sétány* h. promenád(é) vagy promonád(é); *táp* h. étek; *tápszer* h. elemőzsia vagy elemőzsina; *szülésznő* h. bába(asszony); *mérnök* h. indzsimir; *naptár* h. kalendárium v. kalandárium; *rajzón* h. kréta; *írón* h. plajbász. Makó. Keczer Géza. — A ház *alapja* fundamentum; az órának *ingája*: *sétáló*; a *csomag* pakk; *csomagol*: pakkol; *csavar*: sróf; *sodrony*: drót; *rajzón* és *írón*: ceruza vagy még gyakrabban plajbász. Minta, mérnök, naptár használatosak. Ó-Becse. (B.-Bodrog m.) Pataj Iza. — Csak a mérnök szót hallottam, a többi soha. Biharban *minta* h. forma, *mintaszerű* h. fáin; *kedély* h. jókedv; *kedélyes* h. tréfás; *köteg* h. csomó; *csomag*, *csomagol* h. pakk, pakkol; *csavar* h. sróf; *huzal*, *sodrony* h. drót; *öltöny* h. rend-ruha; *sétány* h. promenád; *táp*, *tápszer* h. étel, koszt; *szülésznő* h. bába; *naptár* h. kalendárium; *rajzón*, *írón* h. plajbász. Vidor Dezső. — Fundamentum, mustra, pakét, pakk, pakol, sróf, drót, kaput, álé, bába, inzsinyér, kalendárium, plajbász. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczi János. — *Alap*, *alapos* köznyelvi jelentéssel, *alapít* szintén. *Minta*, *mintaszerű*, *inga* ismeretlenek, az óra ingáját *jártatónak* mondják. *Kedély* h. jókedv, vidámság; *kedélyes* h. jókedvű, vidám; *köteg* h. kötés; *csomag* h. csomó, rakás, pakk; *csomagol* h. csombolyít. összerak, pakol; *csavar* h. sróf; *huzal*, *sodrony* h. drót; *öltöny* h. öltözet, gunya, ruha; *sétány* h. sétáló-hely, sétatér; *táp* és *tápszer* h. enni-inni való, eledel, étel, étek; *szülésznő* h. bába, bába-asszony. Mérnök is, földmérő is, indzsimir is; *naptár* is, *kalendárium* is. *Rajzón*, *írón* h. plajbász. A *ruggyantát* nem ismerik. Korond, Bethlenfalva (Udvarhely m.); Lőrincfalva (Maros-Torda m.) Pál Gyula.

9. *túl*. — Helyette mindig *igen*-t használ nálunk a nép, p. Ez az étel *igen* sós. Vasvár. Novák Béla. — Soha se mondják: *túlsok* stb., hanem: *túlságos erős*, *túlságos idős* stb. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — Nem. Pálfa. (Kemenesalja.) Sztrokay Lajos. — A túlerős, túlnagy, túlsok, túlédés-féle összetételeket nem ismerik, hanem helyettük ezt mondják: fene erős, fene nagy, fene sok, réttentő erős, réttentő nagy, réttentő sok, nagyon erős, nagyon nagy, nagyon sok, nagyon idős, nagyobb, mind kõne, több, mind kõne, idesebb, mind kõne. stb. Nagyécs. (Győr m.) Szabó Sándor. — Nem. F.-Segesd. (Somogy m.) Göndöcs Ferenc. — Nem. *Nagyon* szép, *nagyon* nagy stb. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Csak így hallottam: *igen erős*, *nagyon nagy* vagy *szörnyű nagy*; sőt a palócoknál: *mód nélkü nagy*. Ezt az utóbbit, ha emberi termetről van szó, a palóc úgy is mondja, hogy *Behemót*. (Ezt a szót Jókainál is ott találtam egy újabb novellában, óriási termetre értve.) Belányi Tivadar. — Nem. Nagy-Réde. (Heves m.) Gáldi Nándor. — Nem, hanem így: *nagyon erős*, *túlságos nagy*, *túlságos sok*, *túlságos édes*. Heves m. Hevesi János. — A palóc így mondja: *túlságos erős*, *túlságos nagy*, *túlságos sok*, *túlságos édes*. Mátraalja, Felső-Borsod. Borsodi László. — Így: *túlságos erős*, *túlságos nagy*, *túlságos sok*, *túlságos édes*. (Halas.) László Imre. — Soha sem használják. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Nem. Félegyháza. Cserép József. —

szet tüneményeire, az év szakaira, ünnepeire, napjaira is kiterjedt a népnek családneveket alkotó leleményessége. A folyókról, tavakról, hegyekről való földrajzi ismereteit is fölhasználta és alkalmazta. Ide járultak végre az egyes személyek jellemző cselekvései, sőt még a betegségek különféle elnevezéseit is felhasználta a mindenre kiterjedő figyelem. A névmások, számnevek, határozószók már ritkábban szolgáltak elnevezésekül;* annál jobban alkalmazták a keresztneveket, még pedig mind a férfi, mind a nő szentekéit, sőt néha meg is kétszerzték, pl. *Antal Antal, Sándor Sándor*. Ez utóbbi szokás leginkább a Székelyföldön dívott, amint manapság is temérdek ilyen család-névvel találkozunk Erdélyben.

A keresztneknek mint családneveknek teljes felsorolását mellőzöm, csak néhány jellemzőbb példára utalok. Így tudjuk, hogy a középkorban, de még később is, mindenfelé szerették és olvasták a bibliát. S így történt aztán, hogy az egyes községekben a köztük élő és kiválóbb szent személyek tulajdonságaiban osztozó egyénekre ama szentek neveit szintén ráruházták és az illetőknek családneveivé tették. Ilyen kiválóbb bibliai személyek: *Káin, Ábel; Salamon, Dávid* király; *Ábrahám, Izsák* pátriárka, a betlehemi három szent király: *Gáspár, Menyhért, Boldizsár* az ó-szövetségből; az új-szövetségi evangelisták: *Máté, Lukács* vagy *Pál* apostol és *Péter*, Krisztus hű tanítványa. Ilyen nevekkal éppen a legmagyarabb vidékeken, Szeged, Kecskemét, Cegléd, Szolnok, Debrecen vidékén találkozunk.**

Hogy néprajzi szempontból is jellemzők e nevek, legyen szabad csak arra hivatkoznom, hogy mint földművelő és állattenyésztő nép szívesen használta fel a magyar e foglalkozásai körében ismeretes foglalmait családnevekkül, mint pl. *Eke, Ökrös, Lovas, Juhos, Juhász, Csikós*, vagy *Búza, Búzás, Árpási, Zabos, Rozs, Saláta* stb. Megtaláljuk a népszellem e működésében is az öntudatos eljárásnak határozott nyilvánulását. De a többiekben beszéljenek helyettem az egyes csoportok.

I. Természetrajzi családnevek. A) *Növénynevek*: a) *kerti növények, virágok és fák nevei*: Bodza, Dinnyés, Füghe, Kapor, Mák, Mákszem, Rózsa, Répa, Répás, Retkes, Saláta, Sáfrány, Szekfű, Torma, Thorma, Tuba, Viola.

b) *mezei és erdei virágok, növények, fák*: Aranka, Burián, Bükk, Csalány, Cser, Csicsóka, Dohány, Fenyő, Fűzfás, Gombás, Komló, Kikircs, Konkoly, Kökény, Sás, Szeder.

c) *gabonaneműek*: Búza, Búzás, Korpás, Rozs, Rozsos, Zabos.

d) *gyümölcsfák és gyümölcsök nevei*: Cseresnyés, Diós, Körtefa, Mandola, Meggyes, Mogyorós, Szilva.

* Manapság az ilyeneket már csak csúfnevekkül használja a nép. Pl. Makk *Hetes*, Péter *Hektoliter*, stb.

** Manapság e tekintetben is nagy a változás, mert a bibliai neveket csúfnevekkül szokta adni egyeseknek a nép; pl. itt jön az öreg *Héli* — mondják vkire.

Nem. Szentes. Molecz Béla. — Nem, hanem így mondják: *nagyonis* erős, stb. Orosháza. Bérczi Fülöp. — Nem. Hmvásárhely. Samu János. — Csak a *túlérte*t hallottam; a többi így: *túlságos* édes, *túlságos* nagy stb. Ó-Becse. (Bács-Bodrog m.) Pataj Iza. — Biharban így mondják: *túlon-túl* nagy. Keczer Lajos. — Csak így hallottam: *túlságos* erős, *túlságos* nagy, hosszú *ú*-val. Bihar. Vidor Dezső. — Nem használja, hanem csak így mondja: *túlon-túl* v. *túlságosan* erős, édes, nagy, sok Bethlenfalva, Korond, (Udvarhely m.); Iszló, Hagymás-Bodon, Lőrincfalva, (Maros-Torda m.) Paal Gyula.

10. Mindig *falat*, *tálat*, *szálat* mondanak; *helyet* v. *helyt*, *jelet* vagy *jelt*, amint a mondat kívánja. Vasvár. Novák Béla. — *Helt* áll, *jelt* ad. *Falt* stb-t nem mondják. Vép. (Vas m.) Varga Ignác. — Nem találók *helet*; *helt* állók. Tetté *gyelet* a szőlőbe? *Gyelt*, vagy *jelt* adott a masina. *Falat*, *tálat*, *szálat*, de *szált* is, p. Két szát húztam ki eccerre. Bókaháza. (Zala m.) Kertész József. — Csakis így: *helet*, *jelet*, *falat*, *tálat*, *szálat*, *halat*, *mellet*, *felet* stb. Nem is hallottam máskép. Pálfa (Kemenesalja.) Sztrokay Lajos. — Mindig *helet*, *gyelet*, *falat*, *szálat*; de *tálat* v. *tált*. Nagyécs. (Győr m.) Szabó Sándor. — *Helyet*, *jelet*, *tálat*, *szálat*. F.-Segesd. (Somogy m.) Göndöcs Ferenc. — *Helyet*, de mindig *jelt*. *Falat*, *tálat* stb. Kölesd. (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Mindkét alak használatos, de inkább a *helyet*, *jelet*. Hallottam a Dunántúl, hogy: »add oda a *tált*.« Vidor Dezső. — A palóc csak *jelet* és *helyet* (legtöbbször *helet*) mond; így *falat*, *tálat*, *szálat* is. Belányi Tivadar. — *Helyet* cserél; de összetétel előtagjául: *helytállók* én akárhol. Nem ösmerté még a magaét, pegy *jelt* is tett rá. Mindig: *falat*, *tálat*, *szálat*. (Ennél a pontnál eszembe jut a *tányér* szó, melynek tárgyesetét több előkelő író *tányérat*-nak írja; ezt az alakot a magyar nép ajkáról soha sehol nem hallottam.) Mátraalja, Felső-Borsod. Borsodi László. — Gyöngyösön *helyet*, *jelet*, *falat*, *tálat*, *szálat* a szokásos; de *helyt* áll, *helyt* ad a kérésnek, *jelt* ad és odateszi a *jelet*. Kádár Lajos. — Nagy-Rédén, Heves megyében így mondják: *falt*, *tálat*, *szálat*, *helyet*, de *jelt*. Gáldi Nándor. — Foglajjon *helet*. Mind beköpi ezek a disznó legyek a *falat*. Had'csak a konyhába' hékám, azt a *tálat*. De mögszerette a Tërüs a legénvirágot (Impatiens)! Hát, maj' lémönt má' a bőr a könyökirü', anynyira odájig vôt érte; attam is neki valami három *szálat*. Halas. László Imre. — Inkább *helyet*, *tálat*, *falat*, *szálat*, p. aggy egy kis *helyet* hé! De: tegyél oda egy *jelt*. A két tárgyesetet vegyesen használják, bárha az előbbi gyakoribb is. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. — Kérek *helyet*, *jelet* adni, inkább használatosak; de így: Kaptam mán *helyt* (ahová beszegődik kocsisnak), de *helyet* keres, hogy beájjon szógányi. Hozd be a *tált*; még a *falt* is kirágtá az egér. Adjon egy *szált* abbul a virágbul. Szolnok. Bálint Károly. — *Helyet* a használatosabb; de mindig: *helyt* áll. *Jelt* és *jelet* vegyest járja. Azonban mondat végén inkább *jelet*, mint *jelt*. Rendes: *jelt* ad. Csak *falat*, *tálat*, *szálat*. Kis-Kún-Félegyháza. Cserép József. — Ezeket használják inkább: *helyet*, *jelet*, *falat*, *tálat*, *szálat*. Orosháza.

Bérczi Fülöp. — Inkább: *helyet*, p. tessék *helyet* foglalni. Gyakoribb a *jelt* alak. De mindig: *falat*, *tálat*, *szálat*. Hmvásárhely. Samu János. — Szentesen: *helyet* és *jelt*, *falat*, *tálat* és *szálat*. Molecz Béla. — *Hejt* áll, *jelt* ad. *Falt* stb. nem mondanak. Gyula vid. Varga Ignác. — *Helyet*, *jelet*, *falat*, *tálat* stb. De azt mondják, hogy *jelt* ad. Ó-Becsén. (B.-Bodrog m.) Pataj Iza. — *Helyet*, *jelt*. *Falat*, *tálat*, *szálat*. Gyalu. (Kolozs m.) Dóczy János. — Kizárólag: *jelt*, *falat*, *tálat*, *szálat*; így *helyet* is; csupán a helységnevekben *helyt*, mint: Udvarhelyt, Vásárhelyt még nem láttam; továbbá ebben az egy szólásban: *helyt* áll érte: kezeskedik érte (vö. evvel: megállja a helyét), különben a *helyt* alak csak határozóul járatos. Pl. *ehejt*: e helyt, itt. Jó helyt járok-e? Vásárhelyt lakom. (Székelyföld.) Paal Gyula.

Pótló válaszok (30:98).

1. Vas megyében különösen a Gyöngyös mentén van használatban az évszakoknak ilyenforma megjelölése: Aratáskor, kukorica szedéskor v. ültetéskor, krumpli ültetés v. szedéskor, burgendia (és nem burgondia) szedéskor, cukorrépaszedéskor, szőlőmetszéskor, sargyi (sarju) kaszáláskor, szüretkor, szénakaszáláskor, továbbá: Bálint vásárkor (vagy akármilyen napi vásárkor), virágvasárnapkor, karácsonykor, husvitkor, pünkösztör, szent-háromságkor, úrnapkor stb. A kis tél és fű hegyen tavaszt jelent ugyan nálunk, de ezt már inkább csak Zalában a Göcsej vidékén használják és használták, — főképp a pásztoresembek. A kis tél a novemberi, december eleji hideget, míg a fű hegyen februári, márciusi fű sarjadzásának azt az idejét jelöli, amikor a fűnek csak a hegye látszik. — Juhászdél, kisdél, kenyérebéd, szántóebéd, még ismerik e szokást, de már nem igen használják, itt Vasban, még Zalában inkább.* — Fahegy tájban, fészeken ül vagy ághegyen a nap. Ennek az értelmét is tudják, de szintén csak a tagon lévő emberek, pásztorok, szántó-vetők, munkások és napszámosok használják inkább, olyan értelemben, hogy: fahegy táján van a nap: délfelé jár az idő; fészeken vagy ághegyen ül a nap: dél van.

2. A következő csillagnevek vannak használatban Vas megyében és Zalában is: Göncöl-szekere, fiastyúk, kaszás, santa Kata, esthajnal csillag, zsidók csillaga, továbbá mondják itt Vasban Gyön-

* Juhászebédnek, szántóebédnek és kenyérebédnek mondják azt a kenyérből álló ebédet, amit a juhászok és azok a szántók, kik messze kint a tagon töltvén a délet, mert onnét délre haza nem jöhetnek, hát reggel ették meg otthon a délre szánt főtt ételt — ebédet — és így odakint a tagon csak a tarisznyában velük vitt kenyeret fogyasztották el ebéd helyett: a kenyérebédet. De meg kis délnék, kenyérebédnek azt a reggelit is értették, amit a munkások az 5—6 órakor való reggel korai munkába állás után úgy 8—9 óra tájban elfogyasztottak, mit Zalában még mindig kis ebédnek, itt Vasban pedig fölöstökönnek mondanak. De már nemcsak másutt, de Zalában is alaposan megváltoztak és változnak a viszonyok, a juhászatnak ott is vége, tehát nincs már juhászebéd; a szántók sem maradnak a tagon hajnal-tól késő estig, hanem reggel 8—9 órától délután 3—4-ig, tehát otthon ebédelnek, délután késeit. Így a szántóebéd is kimegy a forgalomból.

gyös mentén, különösen Kis- és Nagy-Pósében, Kis és Nagy-Csömötében, Lukács-házán, Ludadban stb.: »a holdban tuskét vágnak« és »rózsát hint a nap.« *

3. A jávorfát mesében, az ihar- és juharfát énekekben emlegetik és ismerik is, de az eljegyzésre vonatkozólag itt Vasban nem; hogy Zalában *nászfát* használnak azt tudom, de hogy az miféle fa szokott lenni, nem tudom.

4. A nyíl szót: Úgy kiröppent, mint a nyíl. Elsurrant mellett, mint a nyíl. Utána néztem oly gyorsan ment, mint a nyíl. Meg aztán ezt is: Hát ez mi az Isten nyila? Göcsejben meg: Oh nyila! meg: A nyila verje meg! Ív helyett használják a boltozatos, bolt-hajtásos, karé és karéj szót, — jelölve az ív félkörét — míg az íjat igen is a gyermekek használják: Gyerünk! játszunk íjast. De az ideg szó csak ritkán, míg a tegez szó itt is, meg Zalában is ismeretlen a nép előtt. A puzdrát azonban rossz puska helyett is használják: Van nekem egy puzdorám. de az ördögöt se ér már.

10. Csöngettyű, pörgettyű, szivatyű, azon mód csöngettyű, pörgettyű és szivattyű ismert szavak ugyan, de általában csak a csöngető, pörgető és szivató használt szók még mindig mindenfelé a nép közt, de még az úri népnél is sok helyütt, mint régi magyar szók. Fogattyű helyett még az úri nép is használja a fogantyút, a nép még itt, a Vasban a Gyöngyös mellett csakis a fogaté-t és fogatél-t és a kopolytű helyett szintén a kopoté-t és a csurgó helyett a csurgaté-t és a tapogató helyett a tapogaté-t stb. P. Fogd meg a kosár fogatétját v. pedig: ni, letörött ennek az edénynek a fogatélja (a füle helyett, ahogy Zalában mondják). Nini, mekkora kopotéja van ennek a hálnak! Szegény gyerek, milyen vizes lett, éppen oda állott a csurgaté alá (Zalában meg csurgó v. eresz). Se per né Nagy Kornélia.

(30:206).

Idegen szavak: Konvención, streiffa, istráng, einslág, tészli, fölöstököm, cruksté (zurücksteh), crukk, visszacrukkutat, fédérés koozi, héber, kánna, kóstál, égzámént, grifli, vèkni (péksütemény), vèrdung, baktér, cibil, égrécíroz, freitér, firér, hapták, jágér, kapszli, komandiroz, kvártél, brosstű, észceig, sirhang (tűzpiszkáló vas), firhang, kuffér, disputál, égzékücüó, fèrtál, fabrikál, gusztus, ispita, komótus, gugli, guglizik, kalendárijom, kopérta, kompánia, lejbi (lajbli), masina, maltér, bèn-zér (bénzin motor), majsztér, macsírozik, mènázsi, proseecció, pomádé, palánta, pintér, pertli, pruszlik, pitli, patika, patikárius, piktör, pingál, porció, pakk, pakkú, plé, patrony, próbál, passzú, planéta, pánt, kümühespallér, pucú, rëpërál, rëtérát, ringispül, rokk, rékli, ráma,

* Újhold vasárnapján egy ember tuskét ment vágni és a hold föl-szitta magába és most a babonás nép úgy tartja, hogy ezt minden újhold vasárnapján meg lehet látni a holdban, máig úgy mondják, még a fejze-csapásokat is meg lehet látni benne, szinte mozog a keze annak az ember-nek. A napról meg azt tartják, hogy aki kimegy korán reggel a napkeltét megnézni, hát világosan megláthatja, hogyan hinti a nap a rózsákat jobbra balra, de csakis Kisasszony napjától kezdve egész Nagyasszony napjáig.

régula, 'régruta, rözervista, spēkulál, sublót, susztër, spagét, sifonér, szalutál, szalvétá, szivarspicc, beasszēkurál, spiritusz, stanicli, szosz, spóni, táska, tēstāmentum, vizitáció, vándli, krumpli, dukál, suviksz, besubickú, lajtērgya, grádics, gubaszivar, mándli, strázsza, sróf, licitál, marsú, kifundál, figurázik, muszáj, stukatúr, páskam, cēndzár, mustra, tucat, prófunt, muzsika, saktër, sintër, kellnër, kaszni, iskátula, kolēdál, privadinër, vagony, rukku, kirukku, regemēnt, faszú, faszulás, halt, áristom, vērzsiniá, parádé, batalijon, eksztra, cūg, gēnērális, kantin, ájncváj, kórus, rēvērēnda, kripta, litánia, prófēta, évangéli-jom, ádvēnt, stóla, prédikáció, plajbász, plébános, káplány, pinka (a kuglizásnál szereplő persely), pénzli, vincēllér, kasznár, sēft, sēftú, konduktor, midër, slēpp, tunika, sandzsíroz, durák, kucsébër, rutli, gubérál, kontó, maskura, biléta, cirkusz, fijakkër, plakát, verkli, bursli, kugluf, hēktika, nikszdeics, elemőzsia, dupla, szimpla, pác, bugris, pikszis, spongya, pētrólem, stēmpli, sifli, lifērál, pakli, kalá-nis, smakkú, bajonét, árēnda, árēndál, árēndás, árkus, bába, blúz, cigarētta, cilindër, émanipulál, flasztër, juss, kassza, kaszárnya, kifli, katekizmus, koszt, kurizál, kunszt, mágnēs, pancsú, punktum, recept, lutērányus, káломista, trakta, zsandár. Nagyécs. (Győr m.) Sz a b ó S á n d o r.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Tulajdonnevek.

A legjellemzőbb magyar családnevek.

Hazánk különféle vidékein összeírt családnevek gyűjteményét veszi e rövid közleményben a t. olvasó. E nevek néprajzi és földrajzi szempontból is jellemzők.* Gyűjteményem egyszersmind feltűnteti a szempontokat is, melyek irányadók voltak a családnevek megalkotásában. Könnyebb áttekintés végett, hét nagyobb csoportba osztottam e neveket, melyek úgyszólván az ország tiszta magyar családjait foglalják magukban. A magyar népnek a növényekről, állatokról és hegyes vidékeken az ásványokról való közvetlen ismeretei nagyon jó nevekké kinálkoztak. Azután családnevekké váltak maguk az eszközök, melyekkel földjén dolgozott; majd a mindennapi foglalkozás és mesterség szolgált jellemző elnevezésekkel. Az egyének színe, terméte, külső, belső tulajdonsága, állapota, hivatalka és méltósága is családnevező fogalomná lett. Az egyes nemzetiségek szerint való elnevezés szintén jellemző, a helységekről vagy vidékekről való elnevezés meg éppen a legrégebb megkülönböztető jel volt az egyes személyekre nézve. De nemcsak e dolgokra, hanem a termé-

* Pl. hegyes vidéken nem igen találunk az Alföld jellemző voltát feltűntető nevekre s viszont az Alföldön a hegyes-erdős vidékéire!

e) *ételneműek nevei*: Árpakása, Babos, Bors, Borsos, Bukta, Buktás, Czucza, Czukor, Gombóc, Kása, Kenyeres, Liszt, Mézes, Sajtos, Pác, Páp, Pogácsa, Vay, Zsemlye.

f) *általános növényzeti fogalmak*: Ágh, Bogyó, Bokor, Bóbita, Csutak, Csutkás, Fa, Kalász, Mag, Virág, Virágh.

B) *Állatnevek*: a) *házi állatok nevei*: Bárány, Birkás, Juhos; Kecskés, Koos, Lovas, Ökrös, Tullok.

b) *vad állatok nevei*: Elefánt, Farkas, Hörcsög, Medve, Nyúl, Sárkány, Sakál, Szarvas, Róka, Őz, Vidra, Ürge.

c) *szárnyasok nevei*: Bagoly, Csizik, Csóka, Csókás, Czinege, Darás, Daru, Darvas, Gerle, Gíbitz, Galambos, Gólya, Héjja, Holló, Hollós, Hollósy, Kakas, Karvaly, Kánya, Ludas, Méhes, Rigó, Sas, Sólyom, Seregély, Szarka, Szúnyogh, Póka, Tyúk, Varjú, Varjas, Vércse, Zarka.

d) *halak, hüllők, alsóbbrendű állatok nevei*: Czompó, Csik, Csuka, Csukás, Gadóc, Hangya, Hangyás, Harcsa, Hering, Kárász, Keszeg, Kígyós, Rák, Szu, Pók, Ponty, Tok, Viza.

e) *általános állattani fogalmak*: Apa, Bakk, Bakos, Barmos, Bél, Bogár, Ember, Fark, Gyerme, Madár, Madaras, Pajor, Pethé, Pocza, Vér.

C) *Ásványnevek*: a) *szilárdneműek nevei*: Aczél, Atzél, Arany, Aranyos, Borostyán, Cserép, Gyémánt, Kő, Réz, Soó, Vas, Vass.

b) *folyékonyak nevei*: Bor, Olaj, Olajos, Víz.

II. *Földrajzi családnevek*. A) *Nemzetiségnevek*: a) *az országban lakó népek nevei*: Besnyő, Czigány, Zsigány, Horváth, Jász, Kun, Kunos, Magyar, Matyó, Német, Németh, Rác, Rusznyák, Sváb, Szász, Palóc, Pórszász, Oláh, Olasz, Székely, Tallián, Tót, Tóth.

b) *az országon kívül lakó vagy a vele érintkező népek nevei*: Bosnyák, Bolgár, Cseh, Elzász, Germán, Görög, Kazár, Kozák, Kozár, Lithván, Lengyel, Morva, Muszka, Néger, Orosz, Román, Tatár, Török, Thewrewk.

B) *Földrajzi nevek*: a) *folyók, patakok nevei*: Cserna, Dunajec, Hatvan, Körös, Maros, Rába, Rajna, Sajó, Salgó, Száva, Tarján, Tisza, Zala.

b) *tavak nevei*: Balaton, Soó, Stó.

c) *hegyek, völgyek, halmok nevei*: Halmos, Hargita.

d) *általános földrajzi fogalmak nevei*: Égi, Földi, Földes, Földi, Föld, Hágó, Hazay, Ormos, Ország, Öblös, Szikla, Szirtes, Patak, Telek.

C) *Természeti tűnemények, évszakok, világtájak és egyes betegségek nevei*: a) *természeti tűnemények, csillagok nevei*: Borús, Csillag, Dér, Hajnal, Gönczöl, Hangh, Gööz, Harmath, Havas, Hénap, Jeges, Láng, Örvény, Sárffy, Széll, Szeles, Szikra, Szóó, Vihari.

b) *évszakok nevei*: Késői, Nyári, Ősz, Tavasz.

c) *világtáj-név*: Keleti, Vízkelety.

d) *betegségek nevei*: Csúz, Csúzy, Geörch, Kanyaró, Zusz.

D) *Ünnepek és napok nevei*: Csütörtök, Karácsony, Karátsony, Karácson, Karácsonyi, Péntek, Szombath.

E) *A származást mutató nevek*: a) *a megyéből, városból, helységből, városrészből való származást feltüntető nevek*: Alszeghy, Aradi, Bajay, Barsi, Bécsi, Bihari, Borsodi, Brassai, Csiky, Debreczenyi, Erdélyi, Faludi, Felszeghy, Gömöry, Hevesi, Kisfaludy, Küküllei, Liptay, Neogrády, Somogyi, Szalay, Szeghy, Szerémy, Szilágyi, Tömösvári, Trencsényi, Turóczy, Ujfalussy, Várossy stb. stb.

b) *maguk a városok, helységek és megyék nevei szolgálnak családnevekkül*: Alpár, Bihar, Cibak, Cinkota, Csaba, Elefánti, Halmi, Kalocsa, Kanizsa, Kara, Karcag, Kolos, Kölln, Linz, Makó, Muhy, Sarmaságh, Somló, Szabadka, Szerém, Páriz,* Péch, Vác, Zemplén.

c) *a tájék és a vidék szolgált elnevezésül*: Alföldy, Berkes, Berky, Domby, Erdei, Erdős, Erődy, Haraszti, Hortobágyi, Mocsári, Mezey, Náday, Nádasz, Nádaskay, Pusztay, Róna, Rónay, Réthy, Vetésy, Szépréthy.

III. *Nyelvtani családnevek*.** A) *Beszédrészek*: a) *igék, mint személynevek*: Cserzy, Fölkel, Hints, Megadja, Ments, Mozog, Rágh, Seper, Sir, Szól, Tengg, Thold, Turkál, Zörög.

b) *főnevek*: Bagó, Banda, Barkó, Bér, Czimer, Csók, Csomó, Csúcs, Forintos, Hajó, Kincs, Koncz, Kozma, Korláth, Krajczár, Laczkó, Malaszt, Malom, Mód, Oldal, Pálya, Peták, Pósta, Suly, Szomor, Tallér, Vagyon, Végh.

c) *melléknevek és melléknévi igenevek*: Arató, Bánó, Bujdosó, Cseörgeő, Csergő, Cseppentő, Cséplő, Dobó, Dongó, Dorgó, Egész, Élő, Éltető, Faragó, Fonyó, Forgó, Főző, Furó, Futó, Hajtó, Hajgató, Hulló, Hagyó, Házkötő, Író, Kardhordó, Kész, Kotró, Radó, Ragó (Rágó s rövidült valószínűleg a hangzó), Rengő, Rejtő, Rezgő, Rontó, Sétáló, Sóvágó, Sült, Sütő, Szántó, Szedő, Szeghő, Szemző, Vágó, Való, Valló, Varró, Váró, Verő, Vető, Vigyázó, Ütő, Zúgó.

d) *számnevek*: Első, Másik, Hatos, Kilenczes, Számos.

e) *határozószók*: Bezzeg, Csiba, Éhen, Hamar, Mostis, Szinte, Szintén.

f) *kötőszók*: Habár, Maár.

IV. *Bibliai nevek*: a) *ó-szövetségből vett nevek*: Ábrahám, Ábel, Ádám, Dániel, Dávid, Enok, Góliáth, Isaák, Izsák, Jakab, Jónás, Joób, Kaiti, Lázár, Mózes, Tóbiás, Salamon.

b) *új-szövetségből vett nevek*: Boldizsár, Barabás, Gáspár, Máté, Menyhért, Menyhárt, Lukács, Pál, Paál, Páll, Péter, Simon, János-deák, Pál-deák.

c) *egyéb szentek nevei*: Antal, Béla, Domokos, Márton, Sándor stb. mivel igen szerették a szentek neveit vezetéknévekkül használni.

* Tehát 3 külföldi városnevet is felhasználtak!

** Az e rovatba fölvettek közül egyesek bizonyára csak látszólag tartoznak ide, p. *Fölkel* (ném. *Völkel*?), *Thold*, *Szól*, *Maár*. A b) pontban *Kozma*, *Korláth*, *Laczkó* keresztnévekből lettek; *Korlát* régente = *Konszad*.
A szerk.

2

d) *nő-szentelek nevei mint családnevek*: Ágota, Bertha, Borcsa, Evva, Janka, Klára, Mariska, Sára, Sári, Piroska, Rúth.

e) *elferdített vagy kicsinyített alakú nevek*: Bandi, Bertók, Ferkó, Ferke, Gazsi, Jankó, Mihók, Mike, Tónika.

V. *Foglalkozás- és eszköznevek*: A) *Különféle mesterségek, mint családnevek*: Ács, Asztalos, Bányász, Bodnár, Bognár, Borbély, Czukrász, Csapó, Csikász, Eötvös, Csizmadia, Esztergályos, Fésűs, Fazekas, Fazokas, Gerencsér, Gombkötő, Hajós, Halász, Igyártó, Kalmár, Kádár, Kalapos, Kerekes, Kerékgyártó, Kereskedő, Kovács, Kőműves, Kőműves, Lakatos, Madarász, Molnár, Mészáros, Rákász, Serfőző, Sövegjártó, Szabó, Szappanos, Szijártó, Szigyártó, Szekeres, Szócs, Szűcs, Szűrszabó, Ötvös, Pék, Pintér, Takács, Timár, Vargha, Varga, Wargha.

B) *Különféle eszköznevek mint családnevek*: a) *fegyverek és ruhaneműek*: Bárd, Bársony, Bocskor, Boglár, Buzogány, Csuha, Dsida, Guba, Kabáth, Nadrágh, Paizs, Pais, Pallos, Pánczél, Prém, Sipka.

b) *házi eszközök és bútorok*: Balta, Bittó, Both, Borda, Butorka, Czérna, Czövek, Csákány, Csép, Csupor, Duda, Eke, Fiók, Forgách, Garath, Geréb, Gyertyavég, Gyolcs, Harang, Hám, Kass, Kasza, Karika, Kalit, Kép, Koczka, Kupa, Lőcs, Mérő, Rács, Rosta, Sulyok, Szekér, Szij, Szita, Palaczk, Pamuk, Polcz, Pólya, Teke, Teőke, Tengely, Toll, Zsák, Vaskó, Zacskó, Zsindely.

c) *milyen hangszereken játszik*: Bögös, Czimbalmos, Dobos, Dudás, Hegedűs, Kürtös, Lantos, Sípós, Trombitás.

d) *milyen fegyverrel van ellátva*: Bárdos, Kardos, Nyilas, Puskás, Vértés.

e) *különféle eszközzel van felszerelve*: Bársonyos, Beretvás, Czímeres, Csákós, Csipkés, Csokros, Csűrös, Deszkás, Gombos, Gömbös, Hamvas, Hámos, Héjjas, Kapás, Karikás, Kaszás, Kallós, Keresztes, Kincses, Koczka, Köblös, Könyves, Köves, Küllös, Nyerges, Pados, Patkás, Patkós, Páczás, Papucsos, Pénzes, Pintes, Rojtos, Szegess, Szenes, Tarisnyás, Tálós, Teőkés, Téglás, Tölcséres, Vedres, Vermes, Vék, Vékás, Vékes.

VI. *Különféle rangosztályok*: a) *vallási fogalmak*: Angyal, Eördögh, Héber, Istenes, Keresztény, Szentes, Szent, Ördög, Pogány, Zsidó.

b) *egyházi méltóságok*: Apostol,* Barát, Dékány, Káplány, Pap, Papp, Pápa, Püspök, Remete.

c) *katonaság*: Bajnok, Baka, Csatlós, Császár, Gyalog, Huszár, Hadnagy, Kapitány, Katona, Kathona, Király, Pandúr, Tizedes, Vezér, Zsoldos.

* Érdekesek e latinból átültetődött magyar családnevek: Doktor, Fráter, Kántor, Muzsa, Sibilla, Szűtor, Palatinus, s e genetivus alakúak: Cicatricis, Szutórisz, Szártorisz.

d) *világi állapotban, hivatalban és méltóságban élők*: Bába, Baán, Bán, Bakó, Báró, Béres, Bíró,* Bojár, Bojtár, Boncz, Csaplár, Csárdás, Csikós, Csiszár, Csiszér, Csordás, Csósz, Dada, Dayka, Deák, Felcsér, Gazda, Gróf, Gulyás, Hajdú, Hajtsár, Harangozó, Herczegh, Herczeg, Hóhér, Jobbágy, Joós, Juhász, Kalóz, Kapus, Kenéz, Kertész, Kocsis, Kotsis, Korchmáros, Kolompár, Kulcsár, Kurucz, Lakos, Lator, Loboncz, Lovász, Majoros, Mester, Nádor, Nemes, Rab, Révész, Sáfár, Szabados, Szakács, Szolga, Pásztor, Polgár, Porkoláb, Pór, Poór, Tárnok, Tolvay, Tornynos, Vajda, Vámos, Vándor, Uri.

VII. *Külső és belső tulajdonság*: A) *Milyen tulajdonsága van*

a) *külsőleg*: Balogh, Bodor, Ciffrá, Csonka, Csorba, Dús, Ékes, Éltes, Élthes, Fejős, Fényes, Gazdag, Gavallér, Gömböcz, Göndör, Hidegh, Hüvös, Kondor, Kopacz, Kopasz, Legény, Meleg, Módos, Öreg, Pörge, Reczés, Sima, Szép, Tar, Tánczos, Tompa.

b) *belsőleg*: Banga, Betegh, Boros, Bornemissza, Boromissza, Bójtós, Bósz, Bús, Csendes, Csintalan, Dallos, Eszes, Erős, Éber, Édes, Földboros, Gondos, Gógös, Gyenge, Gyenghe, Hajagos, Hangos, Heves, Igaz, Jámor, Joó, Jobb, Jók, Józan, Kaján, Kába, Kedves, Kemény, Kesorú, Kóbor, Komor, Lassú, Mentés, Nyers, Óó, Osztos, Pálkás, Pupák, Ravasz, Rendes, Részegh, Savanyú, Sebes, Seres, Siket, Sós, Soós, Sörös, Száraz, Szende, Szívós, Szomorú, Szopós, Szuszekos, Terhes, Torkos, Tömör, Új, Vitéz, Zudar.

c) *testrészei milyenek*: Bajusz, Boka, Bausz, Csontos, Csontossy, Fadgyas, Fejes, Hajas, Hájas, Könyök, Lábatlan, Lelkes, Lépes, Nagyfejeő, Szakáll, Szalonnás, Szemes, Tüdős, Zakál, Zsíros.

B) *Milyen színű*: Barna, Fehér, Fejér, Fekete, Füstös, Kormos, Piros, Sárga, Setét, Szőke, Veres, Veress, Vörös, Zöld.

C) *Milyen termetű*: Helyes, Hosszú, Karcsú, Kerek, Kis, Kiss, Kicsi, Kicsid, Kiserős, Kövér, Magas, Magos, Makra, Morzsányi, Nagy, Óriás, Sugár, Szálas, Széles, Szélyes, Szépkis, Vakarc, Vastagh, Vékony.**

BÁLINT KÁROLY.

Népmese.

Elég a hozzá, hogy, hát az úgy vót, hallák-ë, hogy vót ahajt éd's apámnak jó négy ökre; kettő vót a másé, kettő nem a méjénk. Vót jó négy vasas talpú kereke, kettő vót a másé, s csak kettő nem a méjénk. Felrakánk ahajt a szekérre vaj hat zsák buzát, három zsákkal vót a másé, de három nem a méjénk, s elvivők a malomba.

* Erdélyben vannak ilyen családnevek is: Györbíró, Györkovács. A Györ valószínűleg a György rövid alakja.

** Ez összeállítás fönttartással közöljük, mert a gyűjtő egyes olyan neveket is fölvet, melyek újkori önkényes alkotásoknak látszanak, minők *Vihari, Szirtes* stb.

A szerk.

Hogy esék hogy nem, a malom eppe' akkor vót oda eprészni. Ha oda, én is szedek nagy izibe egy jó kalapfő követ, s a malmot egy miccentések alatt hazahajigálám. Hát addig az ostornyelemet felszúráram az ökrök elé, hogy megájjanak. Hanem a gyászteremtette hallák-ë, akkora jegenyefa nevedék abból, amíg én a malommal bajoskottam, hogy az isten szép ege alatt kétrétüleg hajlék, s az udujába (odvába) seregélyek kötöttek. Éd's ápámuram vót kicsi gyermek, de magam nagy embër. Bögött (hangosan sírt) ahajt éd's ápám a seregélyekér', hát megsajnáltam. s én egy topra a fára csusztaték a seregélyekér. Hanem bezzeg, hogy megjárám, me a kezem nyele isten krisztus uccsigen — higgyék kietek — úgy az uduba rekede, hogy uristenes tepedelmem nem vala kihuzni onnét többet. Há ha oda annyi — gondoltam magamba — megpattanám magam, egy minúták alatt elhozám othonnót a csonka faragó fészémet (ács-fejsze) s egy áldott szempercre kicsillantém a kezem az uduból; henem azér a seregélyeket is a kebelembé rákám. No 'isze, ha oda lett is drága dógom. A seregélyek a kebelembé szárnyokra kerültek, s ingem úgy elvittek isten-világ meddég víz mentin le, hogy a má csak egy nyugúba megjárt. Valami fejérnépek sujkoltak (ruhát mostak) a víz mártján, s alig akadék aharré a szemek sorkába, bögni (kiáltozni) keztek torkok szakattyából:

— Ó jjé, ó jjé, mi lehet a!? Én azt értém abból:

— Ódd ki, ódd ki a gagyádat! hát kiódám ahajt; henem addig a seregélyek kirepültek a kebelemből, s én úgy huppantam a vízbe, hogy annyi halat kicsapék abból a víz mártjára, hogy a királynak kincstári szekerei három hónapig mind horták, s szeribe mégis mind ott vala a teméntelen sok hal. Aharré vetődik ahajt a Pozdor Marcibá csurdé cigány purdejá, s egy miccentések alatt a kebelibe mind elvivé onnét. Na jó! há én tovább szeleltem aharról. E vót eppe Szent-János napján, s eppe aratás derék vót. Jártamba-keltembe akadék egy kútra; me erőst szomjú valék, hát neki hasaltam, hogy igyam egyet abból; de hát az úgy bé vót fagyva tuggya meg az isten, hogy ahajt csak úgy ihattam belölle, hogy elékaptam a fejem a hejiről, s a jeget betörtem aval.

Isten-világ-meddég érhettem aharról, amikor a nyakam csigája észrevette, hogy a fejem a kútnál maratt. Nagy izibe visszavederedem a fejem után; hát már akkor katángkóróból sikolát csinált vót, s ójan uristenetesen sikolándott, hogyha észbe nem kapok, sárga-sárból agarat nem csinálok, s aval el nem fogatom vala, isten szent uccsigen fejem nélkül marattam vóna ezen a világon.

Na jó! há immá csak mendegéltem továbbat is, s hát egy kicsi házba ójan zsummogást hallok, hogy a má csak megállék rá; kapom izibe a hajam s a kürtő szájához fellódítom magam, meghallgatni, hogy hát mi is zsummoghat ott. Há hallák-ë, úgy fő a káboszta abba a kús házba, hogy csak úgy rotzog a laska belé. Én egy micre bésuvasztám magam a kürtő likán, s úgy ellákám tétélekes kábosztával, hogy még a hasam is féreállott a korpacibrétől. Na! aval mentem tovább a Nagy-Aszó (a községtől egy távolabb eső dülő) ódalán s hát

egy gyepün (vesszőkerítés) belül egy csomó sárgarépat látok. Piszkálgatni kezdem ki a földből, s hogy a dolog jobban menyen, felhágтам az ugorkafára, s úgy megráztam, hogy ójan istenesen hullott belé a dió, hogy ugyan zupogott a mogyoró belé. A ketrán tuggya, hunnét, hunnét nem, de odavederedik valamerről a vén Kukujbá, s egy nagy kosztal (jókora hosszú bot) úgy teremte hátba, hogy még a gyepü is leszakadt belé, s hát én ebbe felébredék ahajt.

(Kibéd. Maros-T. m.)

ŐSZ JÁNOS.

Fölvívás.

Napfordulói és napéjgyenlőségi pogány emlékek gyűjtése. A Magyar Néprajzi Társaság főtítkári hivatala a következő fölvívás közlésére kért fel bennünket:

A napfordulók és napéjgyenlőségek régi pogány ünnepi emlékei közül eddig csak a téli napforduló alkalmával elmondott regös-énekeket sikerült teljes mértékben összegyűjtenünk. Mivel tapasztalataim szerint a népszokásokban és babonákban még rejtve maradt téli napfordulói emlékek a középkori és újabbkori naptárszámítási zavarok idején téli és tavaszi ünnepeink közt szóródtak szét, fölkérem a Magyar Nyelvőr igen tisztelt olvasóit, hogy az előttük ismeretes miklósnapi, mártonnapi, lucanapi, karácsonyi, szilveszteri, újévi, vízkereszti, balázsnapi, farsangi, húshagyóí, bőjti, gergelynapi, szentgyörgynapi, és húsvét-táji népszokásokat, babonákat, boszorkányhiedelmeket stb. lehetőleg pontosan leírni s a legcsekélyebb eredményt is velem közölni szíveskedjenek. E gyűjtésben nem mellőzendők a hazai nemzetiségek hagyományai sem; de a használat megkönnyítése végett nagyon óhajtanó, hogy az esetleg előforduló mondókák és énekek eredeti szövege mellé hű magyar fordításukat is mellékeljék. A hozzám beérkező közleményeket a gyűjtők neve alatt társaságunk a Lucanapról szóló újabb Néprajzi Füzet-ében fogja közzétenni. A nagyobb közlemények tulajdonosai külön díjazásban részesülnek, az említett kiadványt pedig minden gyűjtőnek ingyen megküldjük. Budapest, M. Nemzeti Múzeum. — Dr. Sebestyén Gyula főtítkár.

IZENETEK.

Egészségeikre! Ez tréfának jó, de komolyan csak nem vitatták azon az alapon, hogy a társaságban mindenik tagnak megvan a maga külön egészsége! Akkor ezt is lehetne mondani: *javaikra v. hasznaikra v. káraikra* válik vmi stb. Még a német sem mondja másképp csak egyes számú birtokkal: *auf Ihre Gesundheit, zu unserm Nutzen v. Wohle v. Schaden.* A magyar pedig még inkább tartózkodik a fölösleges többes számtól. p. azt mondja: *a vitézek kirántották kardjukat, a tanulók visszatértek helyükre, nem kardjaikat, helyeikre stb.*; holott a német mondhatja: *sie zogen ihre Schwerter, sie kehrtten auf ihre Plätze zurück.* — Igazuk van, hogy »csak a szokás, a megszokottság okozza« ezt, de az is csak szokás, nem pedig logikai szükség,

hogy *három embert* mondunk, nem pedig *három embereket*, és éppen a nyelvszokás mutatja meg egy-egy nyelvnek a sajátosságos eszejárását, gondolkodása módját.

Vmi nélkül szűkölködni — régi magyaros szerkezet; az utolsó évtizedekben újra fölélesztették íróink, mint több más régi szerkesztést, p. *vmi érteni vmit* e h. *vmi alatt* stb.

Tisztelt barátom, szeretett barátom stb. nem csak az, akit tiszteltem, szerettem, hanem az is, akit most tisztelek, szeretek (régente ezt így mondták: *szerető atyámfia! szerető uraim!* vö. Szarvas fejtegetéseit a *tenyésztett növényekről* és *tenyészítő növényekről* Nyr. 14: 413, 465, 508).

Mulatni e h. mulattatni Madáchnál (»Hogy éltem célja tégedet mulatni« Emb. trag. 677. sor) kétségkívül csak költői szabadság. *Mulatja magát* előkerül már a 18. század óta, p. Mikesnél, Faludinál, de az idegen-szerűség gyanújában áll (de kifogástalan ez: *kimulatja magát*). *Mulat* tkp. ebből van rövidítve *időt mulat*, azaz időt tölt, mulaszt; vö. NySz. és MTsz.

P. J. Az *igen*-nel való felelésről két értekezés van a Nyrben: az egyik Szász Károlytól 1:80, a másik Kosztolányi Zoltántól 28:541. — A *jó napot* 25:516 volt tárgyalva.

Néhány cikk e számból kiszorult s jövőre maradt.

Csefkó Gy., Kádár L., Lauffert K. úr címét kérjük.

Javítandók: 549. l. 7. sor al. zémmi h. *zëmmi*; 550. l. 10. s. ellenlábassa h. *haragossa*; 15. s. hiányt h. *szükséget*.

Béerkezett kéziratok. Melich J. A NySz.-hoz. — Zsemley O. Érdekes magyarosítások. — Simai Ö. Állatnevek a m. népbotanikában. — Borbás V. Helyreigazítások; népdalok. — Prónai A. Dugonics a c betűről. — Bérczi F. Helyreigazítások. — Szabó S. A székely illabiális illeszkedés. A -ni képző. — Büchler S. Zsidó huszár. — Pálfi M. A NySzhoz. — Barcsa J. Mondattani régiségek és tájszók; gúnynevek stb. — Szily K. A NySz. érdekében. — Bohus P. és Rényi Ig. Tájszók.

Beküldött könyvek. (Wodianer F. és fiai kiadv.) A M. földrajzi társaság könyvtára, szerk. Lóczy L.: Hedin Sven. Ázsia sivatagjain keresztül. Átdolg. Thirring G. (Képekkel, kötve 6 K.) — Remekírók képes könyvtára, szerk. Radó A. I. II. Petőfi összes költ. III. Kisfaludy S. összes költ. (Képekkel, díszes vászonk. 5—5 K.) — Geöcze Sarolta. Az akarat nevelése. — Mársits Rozina. A XX. század asszonya. — Magyar könyvtár 257—8. Brieux: A vörös talár. 259. Galeotto Marzio könyve Mátyás királyról. 260—1. Válogatott részek Jókai Új földesúr c. regényéből. 262. Lenau verseiből, ford. Feleki S. — Lévay I. és Vida A. Görög-m. szótár. 3. kiad. 1902. (Füzve 4 K, kötve 4'60 K.) — Kemény F. és Klimó M. Francia stílusgyakorlatok; magyar szöveg franciára való fordításra 1901. (1'20 K.)

(Franklin-t.) Olcsó könyvtár 1221—7. Arany J. Buda halála. Shakespeare: Szentivánéji álom, ford. Arany J.; Sophokles: Ajas, ford. Csiky G.; Aho J. Újabb forgácsok, ford. Popini A. — Ókori Lexikon 14. füz.

(Athenaeum:) Badics F. Magyar irodalmi olvasókönyv. I. (2 K 20 f.) — Schmidt J. Latin-m. zsebszótár (2 K.)

(Singer és Wolfner:) Herczeg F. Pogányok.

Walter Gyula dr. A képzelet csapongásai. (Főlolvasás. Esztergom.) Révai-kalendárius 1902-re (Révai testv. Szerk. Sándor Imre.)

TARTALOM.

Értekezések.

		Lap
<i>Albert János:</i>	Mondattani tanulmányok ...	65, 162, 218, 512, 571
<i>Ásbóth Oszkár:</i>	Néhány helynévről ...	70, 117
	Az igezők átvételéről ...	221
	Rés és rőzse ...	555
<i>Bálint Károly:</i>	A legjellemzőbb magyar családnevek ...	600
<i>Balogh Péter:</i>	Alany vagy kiegészítő ...	166
<i>Fialowski Lajos:</i>	Növénynevek a Tájszótárban ...	319
<i>Fiók Károly:</i>	Kovászna, Borosnyó, Brassó ...	20
<i>Giesswein Sándor:</i>	Adalékok német jövevényszavainkhoz ...	468
<i>Gombocz Zoltán:</i>	Az igezők átvételéről ...	105
<i>Görög Ignác:</i>	Az antik és a modern nyelvek mondat szerkezetéről ...	225
<i>Halász Ignác:</i>	Az -ít képző ...	155
<i>Heves Kornél:</i>	Megnyírbált szavak ...	271
<i>Jenő Sándor:</i>	A közhelyekről ...	516
<i>Joannovics György:</i>	Szótagok elválasztása ...	16
	Tagadás, kétkedés, tiltás ...	86
	Még egyszer a -nek névrág ...	265, 415
	Helyreigazítások ...	463
<i>Kallós Zsigmond:</i>	A tagadás nyelvünkben V. ...	504, 563
<i>Kalmár Elek:</i>	Alany vagy kiegészítő ...	166
<i>Kéki Lajos:</i>	Latinosságok a magyar népköltésben ...	310
<i>Kicska Emil:</i>	Alany vagy állítmány ...	215
<i>Kulcsár Endre:</i>	Magyar nyelvművészek. Faludi Ferenc ...	1, 49
<i>Melich János:</i>	A baskir-magyar rokonság ...	23
	A müncheni kódexhez ...	418
	A buta eredete ...	460
<i>Münch Vilmos:</i>	A népies elem jelentősége ...	305
<i>Reichard Zsigmond:</i>	A polgári törvénytervezet nyelve ...	79
<i>Rubinyi Mózes:</i>	Adalékok a moldvai csángók nyelv-járásához ...	57, 109, 170, 227
<i>Sebestyén Károly:</i>	A magyar színpad nyelvéről ...	124
<i>Simonyi Zsigmond:</i>	A mennyezetes ágy története ...	153
	Még egy leszámolás a nyelvújítással ...	209, 257
	Adatok német jövevényszavainkhoz ...	470
<i>Singer Ödön:</i>	Máriafi István (Szaicz Leó) Kis Magyar Frázeo-lógiája ...	364
<i>Takáts Sándor:</i>	Egy elfeledett nyelvújító (Benyák Bernát) ...	421, 471
<i>Tolnai Vilmos:</i>	Éljen! Vivát! ...	73
	A népnyelv idegen szavai ...	371
<i>Vikár Béla:</i>	A szentiváni ének ...	353, 401, 450, 498
<i>Wekerle László:</i>	Az írásjelek egyszerűsítése ...	7
<i>Zolnai Gyula:</i>	Fehérmegyei nyelvsajátságok ...	273

Irodalom.

	Lap
Dóczy Lajos Fausztja. <i>Sebestyén Károly</i>	29
Hoffmann Mór és dr. Hoffmann Frigyes magyar és német szótárai.	
<i>Kelemen Béla</i>	89
A magyar helyesírás szabályai. <i>Simonyi Zsigmond</i>	130
Tolnai Vilmos: Magyarító Szótár. <i>Endrei Akos</i>	132
Pethes János: Gyermekpsychologia. <i>Balassa József</i>	235
Herczeg Ferenc Ocskay brigadérosának nyelve. <i>Sebestyén Károly, Kardos</i>	
<i>Albert</i>	124, 242
A nép nyelve az irodalomban. (Gárdonyi Géza: A bor. Komoróczy Miklós:	
Pálóc históriák). <i>Balassa József</i>	284
Máthé György: A mondat elemzése. <i>Kalmár Elek</i>	287
Magyar Tájszótár. <i>A szerkesztőség</i>	287
Helyes magyarság a postán. <i>A szerkesztő</i>	367
Német nyelvjárastanulmány. (C. Haag, Mundarten). <i>Balassa József</i>	427
Svéd helyesírás. <i>Wiklund K. B.</i>	476
Finnisch-ugrische Forschungen. <i>Gombocz Zoltán</i>	518
Josif Bálan: Helynevek. <i>Ásbóth Oszkár</i>	521
Molecz Béla: A magyar szórend tört. fejlődése. <i>Rubínyi Mózes</i>	575
Könyvészet	37, 92, 137, 237, 288, 428, 480, 576

A Nyelvtörténeti Szótárhoz.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Adatok. <i>Domby László, Eisler Mátyás, Kanyaró Ferenc, König György,</i>	
<i>Simonyi Zsigmond, Singer Ödön, Szabó Dezső</i>	184, 323, 428, 429

A német-magyar szótárhoz.

Wetterleuchten. <i>Zolnai Gyula</i>	189
Hogyan germanizál a Budapesti Szemle. <i>Simonyi Zsigmond</i>	330
Simonyi-Balassa szótára és a Budapesti Szemle. <i>J. V.</i>	374
Vegyések. <i>Béreczi Fülöp, Csapodi István, Fekete Ignác, Isov M. E.,</i>	
<i>Kőrösi Sándor, Partos Ervin, Steiner Ignác, Wisniewsky Antal</i>	188, 430
Kérdések	189, 335
Válaszok. <i>Hodács Ágost, Kohlbach Bertalan, Kostyál Béla, Rubinstein</i>	
<i>Mátyás, Wisniewsky Antal</i>	333, 430

Nyelvművelés.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Eötvös Károly stílusa. <i>Hoitsy Pál</i>	37	A színpad nyelvéhez (Herczeg F.	
Nem mese az gyermek. <i>Kardos</i>		Ocskayja). <i>Kardos Albert</i>	242
<i>Albert</i>	38	Az új furdőtörvény. <i>Antibarbarus</i>	243
Tudás és tudomás. <i>Kardos Albert</i>	38	Egész apjára ütött. <i>Antibarbarus</i>	291
Taxameter. <i>Zolnai Gyula</i>	39	Elvagyok. <i>Komjáthy Sándor,</i>	
A maga névmás hibás használata.		<i>Horger Antal, A szerkesztőség</i>	294
<i>Lakatos Vince</i>	138	Jövök-megyek, hozok-viszek. Első	
Tagadás. <i>Kardos Albert, Anti-</i>		vagy második személy. Lekéste	
<i>barbarus</i>	138	a vonatot. Ural. Betekint. <i>Lág-</i>	
A tagadás ismétlése. <i>Joannovics</i>		<i>ler Sándor</i>	335, 336
<i>György</i>	189	Lapszemle. <i>Némedi Dezső</i>	336
Helyesírási mozgalmak. <i>Simonyi</i>		Ízléstelenségek. <i>Antibarbarus</i>	376
<i>Zsigmond</i>	191, 580	Kikezdés bekezdés. <i>Partos Ervin,</i>	
Birtokos kifejezések németessége.		<i>Belánji Tivadar, Tolnai</i>	
<i>Hevesi János</i>	239		

Lap	Lap
<i>Vilmos, Pálfi Márton, Bérczi Fülöp</i> ... 377, 484, 525, 578	Az iskolai helyesírás ... 480
Feleség, asszony. <i>Bérczi Fülöp, Kardos Albert</i> ... 377, 432, 483	Kezel. <i>Horger Antal, Tolnai Vilmos, Bohus Pál</i> ... 482, 581
Hulla. <i>Magyar Nemzet</i> ... 433	Kiváltani. <i>Horger Antal</i> ... 483
Kész van. <i>Antibárbarus</i> ... 433	Helyes magyarság a póstán. <i>Belányi Tivadar</i> ... 484
Helytelen fogalomkapcsolás. Hibás igeidő. Hibás szólás (alapra vet). Hibás jelzők. Hibás szórend. Névelői bajok. <i>Joannovics György</i> ... 464	A belügyminiszterium stílusa. <i>Pesti Napló</i> ... 527
	Rajtam múlt. <i>Joannovics György</i> 577
	Hibáztatott mellékevek. <i>Joannovics György, Akka</i> ... 464, 579

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Gyarmathy paritsája. <i>Ásbóth O.</i> 39	Gyermek v. gyerek. <i>Gárdonyi Géza, Mészáros Kálmán</i> 337, 435
Dajnál. <i>Melich János</i> ... 42	A két szem szilva. <i>Vikár Béla</i> 338
Székely nyelvjárásokról. <i>Kriza J.</i> 42	Tabán. Somló. <i>Kemény Lajos</i> ... 338
Egy csirke amely kacsa. <i>Simonyi Zsigmond</i> ... 95	Horgas. <i>Melich János</i> ... 434
Brassó. <i>Horger Antal, Trencsény Lajos</i> ... 95, 143	Örve alatt. <i>Vikár Béla</i> ... 434
Linkabas. <i>Krausz Sámuel</i> ... 96	Selyem. Varsány. <i>Patrubány Lukács</i> ... 434
Szittya. <i>Zolnai Gyula</i> ... 142	Egy népdal, mely nem népdal. <i>Borsodi László</i> ... 436
Madárlátta kenyér. K. B., <i>Koritsánszky Ottó, Bleyer Jakab</i> 144	A szentiváni énekhez. <i>Herman Ottóné, Belányi T.</i> ... 437, 485 582
Julian jelentéséhez. <i>Melich János</i> 144	Szólásmagyarázat. (Cifra mint Bálint nadrágja). <i>Jenő Sándor</i> 437
Fmlő, fékmlő; ere, eremlő. <i>Frecskay János</i> ... 192	Népetimológia: csemege, csömöge. <i>Lágler Sándor, Simonyi Zsigmond</i> ... 484
Éljen! Éljen. <i>Krausz Sámuel, Galgóczy János, Körösi Sándor, Fruchtl Ede, Tolnai V.</i> ... 194, 196	Növénynevek megfejtése. <i>Borbás Vince</i> ... 528
Tajték és Meerschau. <i>Patrubány Lukács, A szerkesztőség, Kúnos Ignác</i> ... 196, 296	Két magyar kifejezés a tótban. (Három a tánc; lantos.) <i>Tóttósy Béla</i> ... 530
Bráha, brága. <i>Melich János, Ásbóth Oszkár</i> ... 243, 295	Művelt szók a nép nyelvén. <i>Bérczi Fülöp</i> ... 531
Pajzs. <i>Kropf Lajos</i> ... 245	Német jövevényszavainkhoz. <i>Balassa József</i> ... 531
Zalán futásának egy soráról. K. B. 245	Subafa, subár. <i>Trencsény Lajos, A szerkesztőség</i> ... 532
Velemmel. <i>Zolnai Gyula</i> ... 246	Folyókról elnevezett kutyák. <i>Tolnai Vilmos</i> ... 532
Aggastyán. <i>Horger Antal</i> ... 246	Tájszokról. <i>Mikó Pál, Trencsény Lajos, Tolnai Vilmos, Borbás Vince, Horger Antal, Bohus P.</i> 581
Kenyer botja. <i>Krausz Sámuel, Lampérth Géza</i> ... 246, 294	Zsidó huszár. <i>Büchler Sándor</i> ... 582
Tájszokról. Falusi és társai. <i>Jenő Sándor</i> ... 247	
Pej és szalmatűz. <i>Kropf Lajos</i> 296	
A gyermeknyelvből. <i>Kardos A.</i> 297	
Igazítások a Magyar Nyelvhez. <i>Komjáthy Sándor</i> ... 336	

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Nótafa. <i>Vikár Béla</i> ... 43	Az ók kútjai. <i>Steuer János. A szerkesztőség</i> ... 45
Mi a madárlátta kenyér? <i>Simonyi Zsigmond</i> ... 44	Elvagyonok. <i>Zolnai Gyula</i> ... 96
Tejecsni. <i>A szerkesztőség</i> ... 44	Órpata. <i>König György</i> ... 97

	Lap		Lap
Költői nyelv és logika. <i>Négyesy László</i>	145	<i>Id. Vozáry Gyula. Simonyi Zsigmond</i>	297
A tagadó szólam helye. <i>Molecz Béla</i>	247	A nyugtatvány fogalmazása. <i>A szerkesztőség</i>	299
Tanárok, tanórok. <i>Kotucs János</i>	249	Bennünket, benneteket. <i>Zolnai Gyula</i>	340
Társadalom-tudományos v. Társadalom-tudományi Társaság. <i>Zolnai Gyula</i>	249	Vonalok v. vonalak. <i>Antibarbarus</i>	341
Néhány névmásról (az, ez, mely).		Rés és rözse. <i>Simonyi Zsigmond</i>	532
		Egy követ fújnak. <i>Tolnai Vilmos</i>	533

Egyveleg. Vegyesek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap
A M. Tud. Akadémia helyesírása. <i>Szily Kálmán. Gyulai Pál</i>	182
Helységnevek. <i>Kiszely Róbert</i>	249
Magyar-tót frazeológia. <i>Czambel Samu</i>	251
Bitang. <i>Lám Frigyes</i>	252
Budapesti volapük. <i>Esti Újság</i>	437
Harminc esztendő. <i>A szerkesztőség</i>	554
Fölhívás pogány ünnepi emlékek gyűjtésére. <i>A Magyar Néprajzi Társaság főtítkári hivatala</i>	607

Nyelvújítási adatok.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Tár. <i>Zolnai Gyula</i>	93, 239	Levéltár. <i>Tolnai Vilmos</i>	239
Agyon-, al-, -zat, -zet. <i>Singer Ödön</i>	94	Gelei József. <i>Singer Ödön</i>	290
Segély. <i>Simonyi Zsigmond. Zolnai Gyula</i>	94, 139	Szórakozás. <i>Eötvös Károly. A szerkesztőség</i>	523
Gólyál. <i>Zolnai Gyula</i>	140	Még egyszer az al-ról. <i>Térség. Simai (Singer) Ödön</i>	524
Helyreigazítások. <i>Singer Ödön</i>	141, 288	Tanár és oktató. <i>Lágler Sándor</i>	524
A segély és Bessenyei mint nyelvújító. <i>Horger Antal</i>	237		

Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap
Kérdések	98, 206, 394
Válaszok. Köszöntések. Káromkodások	534
Időmeghatározások; csillagnevek; a jávorfa és a néphit; nyíl, tegez, puzdra, ív, íj; agyabugya, fumiga, ránciga; osztály, veszély, akadály; hevenyéz; gyógyszer, lószér, játszma, cipész, pincér, közeg; mennyezet; csöngetyű, pörgetyű; betegségek, orvosságok	196, 534
Mondókák az év napjaihoz; mál; pad, padló, padlás, padmaly; a háztető gerendái; gyümölcsnevek	341, 535
Megszólítások; az üres kalász; az erdő és részei; idegen szavak; fehérnémű; csillagképek; ideg	379, 537
Különbség a katolikusok és protestánsok beszédje közt; titkos gyermeknyelv; szelek és világtájak; látszik és fön. igenév; régi szavak a nép közt; mi vagy mink; nyelvújítás szavai; túl; fal, tál, szál, hely tárgyas alakja	583

Népnyelv hagyományok.

(Vö. még a válaszok rovatát.)

	Lap		Lap
Adomák	489, 549	Megszólítások	379, 492, 537
Állatnevek	98, 255	Mesék	46, 254, 605,
Állatúzó és hívó szavak	493	Mesterszók	100, 253, 442, 545
Dalok és mondókák	47, 551	Növénynevek	99
Családnevek	103, 254, 495, 550, 600	Párbeszéddek	45, 395, 485
Ételnevek	151, 209	Rokonsági szavak	492
Gúnynevek	101, 103, 304, 447, 495, 550	Ruhanevek	493, 495
Helynevek	47, 400, 446, 495	(Szólások 149, 1352, 1439, 489, 490, 543	
Katona miatyánk	447	Tájszók	299, 443, 492, 544
Keresztnevek	445, 495	Találás mesék	398
Közmondások	299, 399, 441	Utcai gyerekek nyelve	302, 437
Lakóház és részei	493		

SZÓMUTATÓ.

(Nincsenek felvéve a következő cikkek szavai: Rubinyi Mózes: Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához; Hevesi Kornél: Megnyirbált szavak; Zolnai Gyula: Fehérmegyei nyelvsajátságok; Fialowski Lajos: Növénynevek az új Magyar Tájszótárban; Dombi László, Kanyaró Ferenc, Singer Ödön: A Nyelv-történeti Szótárhoz; Takáts Sándor: Egy elfeledett nyelvújító; Népnyelv-hagyományok.)

-ad, -ád végű helynevek 521	Berettyó 95	csömöge 484	eremlő 192
aggastyán 246	berhe 470	csömöszől 485	ereszt(v)ény 386
-ág végű helynevek 521	Beszterce 496	csöngettyű 205, 599	essedés 187
agyabugya 201	bimbabum 531	csutaj 386	eszköz 588
agyon- (tapod, út) 94	bitang 252		éves 588
akadály 201, 534	bokolyó 188		
al- (hadnagy, igazgató) 94, 288, 524	borkereskedő 141	-d végű helynevek 521	fal(a)t 597
alak 589	Borosnyó 20, 143	dajnál 42	falusi 247
alap, alapos, alapszik 290, 291, 592	Bosnya, bosnya 143	dicsőlködik 187	faraszja 184
alsó-tanító 94	bot 246, 294	díjmérő 39	fedélzet 291
alszél 585	bőjtiszél 585	Disznód 521	fegyenc 202
angol, anglus 141	bőrhe 470	döröz 581	fehértémű 543
ángor 40	brága, bráha 243, 295	dühötke 187	fékemlő 192
aszály 201	Brassó 20, 70, 95		felejtkezés, -kezik 523
asszony 377, 432, 483	buja 460	ebes 386	feleség 377, 432, 483
	buta 460	egész(-en) 291	felézel 470
		egészségeikre 607	fenyér 588
	calbáj 470	egyéb 256	figyelem 290
	cekker 468	egyebugya 201	tiligrán 470
	cic 470	egynemű 141	finok 41
	cintmasina 470	elbeszél 38	fizás 470
		élces 531	fogatil 534, 599
bagázsia 468	csahin 588	éljen! éljenez 73, 194, 196	folyónevek 532
bakol 184	családnevek 600	elkezel 482	fűnyan 184
bális 470	csavar 592	ellenfél 290	főszél 585
bálmos 209	csemege 484	ellenzár 94	franciakék 304
balom 470	cseplye 386, 540	elmesél 38	fűj (követ) 533, 581
baskir 23	csercse 184	előítélet 141	fumiga 201
begányol 185	csibe 96	előleges 141, 289	furda 185
béka(és) 581	csicsiri 581	előte (= tévő) 152	furelya 40
bekezd(és) 377, 484, 525, 578	csillagnevek 198, 534, 598	el(-vagyok, -leszek) 96, 294	fúvar 496
bel- (város, -föld) 289	csillagzat 95	előzmény 289	függőleges 289
bennünket 340	csirke 95	emlő 192	függöny 202
berek 386	csodakő 184	ere 192	fűrés 468
	csomag(ol) 592		

- galacsin 185
gányol 185
garázna 41
göbulya 581
gerbély 470
gerendázat 341, 346
gesztes 386
gléda 468
gólyál 140
gornyyik 187
gorolyka 187
göncölszekere 198
gurdallos 185
gurolyka 187
- gye**hec 188
gyentel 185
gyerek, gyermek 337, 435
gyermeknyelv 584
gyógyszer 202
gyümölcsnevek 347, 536
- három** a tánc 530
hason (faj, -szó) 141
használ 484
hazakezel 482
háztető 346
hecsepecs 531
Héjő 95
Helimba 70, 121
Heltau 521
helyesírás 130, 183, 190, 560
hely(e)t 597
hevenyéz 201
hja! 470
hókuszpókusz 531
holland 579
holyan 187
horgas 434
hottentotta 531
hozok 335
hulla 433
huszár 582
huzal 592
hüvetér 470
- ideg** 200, 599
idegen szavak 196, 534, 599
időjós mondókák 341, 535
időmeghatározások 196, 534, 598
- igennel való felelés 608
igény 83
ij 200, 599
inga 592
irón 592
-it 155
ipar 531
Iván 357
- ja** 470
japán 579
játszma 202
jávorfa 196, 534, 599
jel(e)t 597
jó(= víz) 95
Jolán 496
jövők 335
juharfa 196, 534, 599
jusz(t)is 468
- kajaba** 201
kák 184
kalász 385, 540
kályha 468
kanyogat 185
karcos 186
karmin 470
Kászon 496
kedély(es) 592
kelengye 588
kenyér botja 246, 294
képez 82
-kereskedő 289
kész van 433, 496
kezel, kezelkédik 482, 581
kigyókö 533, 581
kibekezdés 578
kikezd(-és) 377, 484, 525, 578
kiköt vkivel 526
kincstár 93
kisért 589
kiszli 469
kivált (ige) 482
koboz 588
kódúl vmiről 242
kopoltyú 196, 534, 599
-kor 196
kortina 588
kordúl 337
korgat 185
Kovácsna 20
kölesmadár 581
könyvtár 93
- köszöntések 379, 534, 537
köteg 592
köteles, kötelez 83
kötődik, kötekedik 526
követ fúj 533, 581
köz-(társaság, -igazgatás) 289
közeg 202
közhelyek 516
közönség 289
krágli 469
krampampuli 532
kréta 581
krigli 469
kucséber 469
kuglóf 469
kuk-só 470
kukszél 585
kuncsaft 469
kutall 186
kutyanévek 532
kvérc 470
- langaléta 469
lantos 531
lapály 201
lári-fári 532
látszik és főn. ige-név 585
láz 186
lebbég(-és) 189
lekésik vmit 336
lelenc 202
levéltár 93, 239
lice 470
lifet-lafat 186
lik, likatos 469
linkabas 96
lírum-lárum 531
Lisznyó 70, 123
lőpor 202
lyuk, lyukatos 469
- madarászszók** 253
madárlátta 44, 144
maga 138
magyari 579
mál 341, 535
-mány 290
málinkó, máringó 470
masamód 469
mázos 304, 448
meerschau 296
megnyilal 534
- megszólítások 379, 537
megtapasztal 531
megvon 43
megyek 335
mella 337
mellértés 471
menyegző 154
mennyezet 154, 204
mérnök 592
mese, mesél 38
mesefa 43
mi, mink 592
minta(szerű) 592
mismás 531
mulat 496, 608
múlik (rajtam) 577
murmútér 471
- na** 471
nannagy 485
naptár 592
nászfa 599
-nek 265, 415
nevező 141
no 471
-nok 290
nótafa 43
növénynevek 528
nu 471
- nyék** 386, 540
nyíl 200, 534, 599
nyilal(-tat), nyilamlík 534
nyomtatvány 289
- oktató** 524
oldalagos 141
olt 589
órasi 247
óriás, óriási 580
őszél 585
osztály 201, 534
öltő 589
öltöny 592
ör 588
örpata 97
örv(-e alatt) 434
- p**aces 469
pad, padlan, padlás, padló, padmaly, padnal, padozat 344, 345, 535
pagony 386, 540
paján 337

- pajzs 245
 pallan, pallás,
 palló 345, 535
 pállas, pállós 588
 pannal 345
 pápista varjú 247
 paritsa 39
 parittyá 39
 partes 43
 pazar 141
 Pécs 70, 117
 pej 296
 pengyó 186
 pénztár 93
 perc 141
 piffpaff 531
 pikkely 469
 pire, piri 96
 pislen 96
 pisli 471
 pitar 247
 pizse, pizselle 96
 plájás 187
 pocak, pocok, poc-
 kos, pocokot vesz
 588
 pontosság 290
 portugál 579
 Pozsony 70, 119
 póre 470
 pörgettyű 205, 599
 protestáns varjú
 247
 pucok 588
 pusli 471
 puzdora, puzdra
 200, 599

Rába 70, 119
 rajtam múlt 577
 rajzón 592
 ránciga 201
 rásgya 532, 560
 régye 533, 560

 rendőr 141
 rendőri, rendőr-
 ségi 578
 rés, (résgye) 532,
 555 stb.
 remisz 471
 reték 469
 rézső 533
 rokka 253
 rokonság 492
 rőzse, rőzsgye 532
 555 stb.
 ruggyanta 592

 sajn, sajn 588
 Sajó 95
 sanyar 186
 sármány 581
 seft 469
 segély 94, 139,
 237, 534
 selma 242
 selyem 434
 sétány 592
 sifonér 469
 silinga 471
 sirópli 471
 slájer 471
 slikk 471
 slingel 471
 slobrik 471
 sódar, sódor 337
 sodrony 592
 Somló 338
 sordély 186, 581
 spalér 469
 sterc 469
 stiglic 470
 subafa 186, 532
 subár 532
 supetli 471
 surgyé 581
 surjás 386
 suta 460

SZál(a)t 597
 száletli 470
 szalmatűz 296
 számláló 141
 század 289
 szekér 100
 szelek 585
 szentiváni ének
 353, 401, 437,
 450, 485, 498,
 582
 szipoly 589
 szittya 142
 szivattyú 205, 599
 szkvoregély 40
 szórakozás, szóra-
 kozik 523
 szórend 586
 szótár 93, 289
 szűkölködik 608
 születő 592

Tabán 338
 tajték 196, 296
 tál(a)t 597
 tanár (professor)
 524
 tanárok, tanórok
 42, 249
 tanonc 202
 táp(szer) 592
 táplál(ék) 588
 tár 93, 289
 tárgy 289
 taxameter 39
 tegez 200, 599
 tejecsni 44
 térség 524
 tetőszék gerendái
 341, 536
 tévike, tevő 152
 tiktak 531
 titoknok 290
 tokos 186

 torony — torom
 337
 tömpöly 471
 tudás, tudomás 38
 túl(-édes stb.) 596
 tünemény 291
 -tyű, -tyű 534
 tyúkfi 96

 újone 202
 ung 471
 ural 336
 utazik 484
 utcanevek 580
 ürügy 435
 üszög 187
 üt vkire 291

Vacak, vacok,
 vacokl 471
 vályog 470
 -vány 290
 varjú 247
 varsány 434
 vasasó 187
 vaszak 471
 végigkezel 482
 velemmel 246
 veszély 201
 világtájak 585
 virelja 40
 virgács 107
 viszek 335
 viszonz 290
 vivat 73
 vizsga 141
 vocak 471
 vonal 341

Yroggák 48
 -zat, -zet 95
 zavadzál 304
 zsidó huszár 582
 zubog 187

